

***“Bizim yolumuzu çizen, içinde yaşadığımız yurt,
bağrından çıktığımız Türk Milleti, özümüzden
aldığımız güç ve güvendir”***

Mustafa Kemaller
kendi yapacakları işlere bakarlar!

İhtilâlcî Türkler

GENÇ TÜRKLER'DEN CUMHURİYET HALK FIRKASI'NA

Müslüm ULUSOY

Elektronik posta: muslum.ulusoy@hotmail.com

İHTİLÂLCİ TÜRKLER

Müslüm ULUSOY

Yayın Yönetmeni
Evrin Ölçer Özünel

Kapak Tasarımı & Sayfa Düzeni
Gönül Akkuş

Birinci Baskı
Ocak 2008

Kütüphane bilgi kartı (CIP):

ULUSOY, Müslüm

İHTİLÂLCİ TÜRKLER

1- Tarih 2- Türk Tarihi 3- Alevîlik- Bektaşîlik ve Özgürlük Mücadelesi
4- Gerici İsyanlar 5- Hamidiye Alayları 6- Din ve İrtica 7- Emperyalizm
ve Halk Savaşı 8- Kurtuluş Savaşı 9- Çoban Ateşi 10- Araştırma 11- İnce-
leme 12- Mustafa Kemal 13- Devrimler ve Atatürk

ISBN

978-994-0813-0-6

© 5846 Sayılı Kanuna göre yayın hakları Kamal Basım Yayın Dağıtım
Reklâm Danışmanlık Ticaret Sanayi Limited Şirketi'ne aittir.

Kaynak gösterilerek alıntı yapılabilir.

KAMAL BASIM YAYIN DAĞITIM REKLÂM DANIŞMANLIK
TİCARET SANAYİ LİMİTED ŞİRKETİ.

Ataç 2 Sokak 64/A Kızılay/Ankara

Telefon: (0 312) 431 21 92-94

Belgegeçer: (0 312) 431 21 94

kamalyay@mynet.com

YAYINEVİ NOTU

“Dünü bilmeyen bugünü anlayamaz” gerçeğinden yola çıkan yayınevimiz, araştırmacı yazar Müslüm Ulusoy’un düne bakarak bugünü aydınlattığı **“İhtilâlcî Türkler”** adlı ikinci eserini de siz okurların dikkatine sunuyor.

Ulusoy, **“Direnen Türkler”**le başlattığı Türklüğün unutulmuş değerlerini hatırlatma misyonunu **“İhtilâlcî Türkler”** adlı bu kitabında da sürdürüyor. Eseri diğerlerinden ayıran özellik, Kurtuluş Savaşı’mıza zemin hazırlayan olayları da capcanlı anılarla ve tarihi belgelerle destekleyerek okura sunması...

Yüce Türk Milleti’nin geçirdiği çetin kurtuluş mücadelesinin öncesinde, çok aydınlatılmamış batılılaşma serüveninden yola çıkan kitap, şanlı Kurtuluş Savaşı’yla sonuçlanan bu sürece farklı bir bakış açısı getirmeyi başarıyor.

Müslüm Ulusoy’un bu eserinin de, en az **“Direnen Türkler”** kadar ilgiyle okunup, tartışma yaratarak ses getireceğini düşünüyoruz. Gözden kaçan noktaları ustalıkla yakalayarak, kendi üslûbuyla dile getiren Ulusoy’un **“Direnen Türkler”** ve **“İhtilâlcî Türkler”**den sonra **“Devrimci Türkler”** adlı eserini de yakında yayınlayacağımızı belirtmekte fayda görüyoruz.

MÜSLÜM ULUSOY

1958 Yılında *Koçubaba*'da doğan Müslüm Ulusoy, eğitimi Ankara'da tamamlamış, biyoloji öğretmeni olarak Ankara Aktepe Lisesi, Ankara Gazi Lisesi Ankara Anadolu Otelcilik ve Turizm Meslek Lisesi ile Ankara Gölbaşı Dr. Şerafettin Tombuloğlu Lisesi'nde görev yapmıştır.

Öğretmenlik görevini sürdürürken eğitimde çağdaş gelişmeleri de takip eden yazar, Devlet Lisan Okulu (*Başbakanlık Yabancı Diller Eğitim Merkezi*)'nda ve Hacettepe Üniversitesi Yabancı Diller Eğitim Merkezi'nde Genel İngilizce ve Biyoloji alanında Terminoljik dil eğitimi almış, Gazi Üniversitesi Endüstriyel Sanatlar Eğitim Fakültesi'nde "Bilgisayar Destekli Eğitimde Bilgisayar Formatörlüğü" eğitim programına katılmıştır.

Yazarın, 2002 yılında, "*Anadolu ve Avrupa'da Türk Damgası KOÇU BABA-I*", 2003 yılında "*Yüreğin Sesi- TÜRKÜLER*", 2006 yılında "*DİRENEN TÜRKLER Oğuzhan'dan Mustafa Kemâl'e Türk Yurtlarında Alavîlik – İsyanlar-Taht Kavgaları*" adlı kitapları yayınlanmıştır.

Yazarın çeşitli dergi ve gazetelerde yayınlanan "*Bacıyan-ı Rum'da Bir Kadın Eren- SARI ANA*" ve "*Talat Paşa'yı Savunmak Vazgeçilmez Bir Görevidir.*" adlı araştırma ve incelemeleri dikkat çekmiştir.

Yazarın yayına hazır durumda "*Yüreğin Sesi- ŞARKILAR*", yayına hazırlanan; "*Anadolu ve Avrupa'da Türk Damgası KOÇU BABA-II*" ve "*DEVİRİMCİ TÜRKLER*" adlı araştırma çalışmaları bulunmaktadır.

İÇİNDEKİLER

<i>Fransız İhtilâli</i>	11
<i>Genç Osmanlılar</i>	16
<i>Genç Türkler</i>	21
<i>Protestan Suâvi</i>	30
<i>Kanun-i Esâsi İlân Ediliyor</i>	36
<i>Mithat Paşa, Rusları ve Avrupalıları Korkutuyor</i>	39
<i>Hasta Adam</i>	41
<i>Türk Milleti Sağ Olsun!</i>	44
<i>Hamidiye Alayları</i>	47
<i>Hamidiye Aşiret Alayları Kürt İsyanı Başlatıyor</i>	50
<i>1200 Km Demiryolu Dini Amaçlarla Yapılamaz!</i>	54
<i>İttihad-ı Osmanî Kuruluyor...</i>	56
<i>On Beş Kız Ve İki Gelin Mahzende Boğularak Can Veriyor</i>	59
<i>Resneli Niyazi, Çercis ve Şeyh Hüseyin, Sarı Saltık Türbesi'nde...</i>	63
<i>Ve Öptü Küçük Mustafa'nın Parlak Işıklı Yüzünü Güneş</i>	66
<i>Küçük Asî...</i>	67
<i>Ben Asker Doğdum, Asker Öleceğim.</i>	70
<i>Hayat Kuru Kestaneden Başka Nedir Ki ?</i>	73
<i>Yazılsın Seng-i Kabrimde "Vatan Mahzun, Ben Mahzun"</i>	75
<i>"Mustafa Kemâl, Arkandayız, Seni İzleyeceğiz."</i>	81
<i>Şeriat Provası</i>	89
<i>İrtica Olayının Nedenleri</i>	102
<i>İsmail Kemâl Bey İmân Ederse, İyi Müslüman Olur!</i>	106
<i>Ermeni Olayları</i>	108
<i>Tehcir Kanunu</i>	113
<i>Mustafa Kemâl İttihat ve Terâkki Kongresi'nde</i>	114
<i>Kurşun Abdülhamit'in Saçlarını Yalıyor!</i>	121
<i>İdam Cezası mı Verdiniz Yoksa Generalim !?</i>	130
<i>Enver Paşa Hindistan'da İsyan Çıkaracak (!?)</i>	135
<i>İngiliz ve Fransız Gemileri Çanakkale Önlerinde</i>	138
<i>Mustafa Kemâl'in Doğum Yeri: "Kemâlyeri"</i>	143
<i>Tek Çare, Bütün Birlikleri Benim Emrime Vermektir.</i>	147
<i>Bedeli Çanakkale'de Altın Olarak Tesviye Olunacaktır...</i>	156
<i>İngilizler Süpürge Sopasıyla Kovulacak!...</i>	158
<i>Önce Çekirgeleri, Daha Sonra Develerini Yemeye Başladılar...</i>	163
<i>Kayzer: " On Altıncı Kolordu! Anafarta! " Diye Bağırıyordu...</i>	166
<i>Geldikleri Gibi Gideceklerdir...</i>	175
<i>O Gök Gözler Eline Fırsat Geçerse Ne Halife Bırakır, Ne Padişah...</i>	178
<i>Direnış Hazırlıkları</i>	186
<i>"Olamaz, Olamaz, Böyle Kollarını Sallaya Sallaya Giremezler"</i>	189
<i>Gün Işığı Yakındır</i>	193
<i>Bak, Karılar Gibi Ağlıyorum</i>	197

<i>Sabiha Sultan "Sarıgül"ünü İstiyor...</i>	201
<i>Ege'de Direniş</i>	203
<i>Dağlarda Kan Çiçekleri</i>	207
<i>Emire Ayşe Aliye, Altınları ve Takılarıyla Martin Tüfek Alıyor...</i>	209
<i>Şu Gördüğünüz Kesik Baş, Halit Paşa'nın Başıdır!</i>	211
<i>Toroslar da Çoban Ateşi Yanıyor</i>	212
<i>Fransız Bremond, Adana Valiliği'nin Hahırlarını Çalıyor...</i>	218
<i>Damat Ferit: "Zaten Toroslardan Aşağısı Türk Değildir" Diyor.</i>	220
<i>"Kaçkaç" Olayı</i>	223
<i>Çocuklar Uçurtma Uçurmasın!</i>	226
<i>Türklüğün, Osmanlılık Ve Emperyalizme Baş Kaldırısı</i>	229
<i>Önce İçimizdeki Hainleri, Sonra Da Düşmanları Temizleyeceğiz!</i>	233
<i>"Bağımsızlık Bildirisi"Yayınlanıyor...</i>	235
<i>Anadolu'da Sizin Ve Efendilerinizin Düdüğü Ötmez...</i>	241
<i>Türk Yılmaz! Türk'ün Her Biri Bir Zırhlıdır...</i>	244
<i>Manda Fikri, İstiklal Ve Hakimiyet'le Nasıl Bağdaşabilir ?</i>	250
<i>Dersim Kürtleri Boğaz'ı Tutmuşlardır...</i>	253
<i>Parolamız: "Ya Ölüm Ya İstiklâl"</i>	255
<i>Mustafa Kemâl Paşa'nın Padişah Olmasını İstemiyoruz...</i>	259
<i>Vatan Elden Gittikten Sonra Evlâdın Ne Hükmi Kalır?</i>	263
<i>Mustafa Kemâl Hacı Bektaş Türbesi'nde</i>	266
<i>Kaçkınlar Treni</i>	273
<i>Kırpık Bıyıklı Subayların Hepsini Keseceğim</i>	276
<i>Büyük Millet Meclisi'ni Açıyorum</i>	281
<i>Köprülü'lü Hamdi Bey</i>	285
<i>Direnin Halk Kahramanları</i>	288
<i>İngiliz Kemâl</i>	290
<i>Ölmek Var Dönmek Yok!</i>	292
<i>Vurun Antepçiler Namus Günüdür</i>	299
<i>Talat Paşa: "Bizim Siyasi Ömrümüz Bitmiştir"</i>	306
<i>Ben Bir Tarikât Bağlılığı Bakımından Bektaşî'yim...</i>	309
<i>Cemal Paşa</i>	314
<i>Enver Paşa</i>	325
<i>Millî Mücadele Yıllarında İç İsyanlar</i>	335
<i>Çapanoğlu İsyanı Bir Alevî Ayaklanmasına Dönmüş (!?)</i>	341
<i>Koçgiri İsyanı (Ümraniye Hadisesi)</i>	346
<i>Demirci Mehmet Efe İsyanı</i>	351
<i>Yeşil Ordu</i>	358
<i>Mustafa Suphi Ve TKP</i>	362
<i>Mustafa Kemâl Komünist Partisi Üyesi Oluyor...</i>	365
<i>Onbeşler'e Ağut</i>	369
<i>Karakol Cemiyeti</i>	374
<i>Yahya Kaptan</i>	377
<i>Çakır (Çerkez Ethem) Evden Kaçıyor</i>	381
<i>Kuvayı Milliye Adı Verilen Bu Zındık Bolşevikleri Öldürün...</i>	384

<i>Hain Hayıflı Olur...</i>	393
<i>Süngü Yerine Taş Kullansınlar! (I.İnönü Savaşı)</i>	401
<i>Bekir Sami Kafkasya’da Bir Çerkez Devleti Kourduracak...</i>	404
<i>İngiliz Ajamı Mustafa Sagir, Mustafa Kemâl’i Öldürecek...</i>	406
<i>Bir Maymun Kral Alexander’i Öldürüyor...</i>	412
<i>Onlar Gavur Yunanlıları Değil, Padişah Yunanı...</i>	412
<i>Sevr (Sévres) Antlaşması</i>	414
<i>İkinci İnönü Savaşı</i>	422
<i>Refet Paşa, Kastamonu, “Ecevit” Ormanlarında Dinleniyor</i>	426
<i>Bize Her Tepeye Hücumda, “Arkasında Ankara Var” Diyorlardı...</i>	432
<i>Sovyet Rusya Kızıldusundan Türk Erlerine...</i>	437
<i>Kocatepe Doruğunda Ay ve Yıldız Türk Bayrağındaki Gibiydi...</i>	447
<i>Kurtuluş Güneşi 30 Ağustos Sabahı Ufuktan Doğuyor...</i>	452
<i>Yunanlılar, Anadolu’yu Terk Ediyor.</i>	457
<i>Ey Ahalî Koşun. Koşun!..Bu O’dur: Kemâl’imiz Geldi...</i>	460
<i>Türk Süvarileri İzmir’de</i>	463
<i>Ne İşi Var Bu Donanmanın İzmir Limanı’nda ?</i>	465
<i>Belki de Bazı Kafalar Koparılacaktır...</i>	471
<i>Mustafa Kemâl “Kemâloğulları Hanedanı”nı mı Kuruyor?</i>	478
<i>Yoksul Yunanlılar Harp Tazminatı Ödeyemiyormuş!</i>	481

Mustafa Kemaller

Geleceği tasarlar...

“Senin iktidarın saygı görmüyorsa, başka bir iktidar yoldadır!”

Konfüçyüs

Fransız İhtilâli

Fransa, Yedi Yıl Savaşları sonunda, 1763 tarihinde imzalanan Paris Antlaşması ile Kuzey Amerika’daki tüm kolonilerini, İngiltere’ye kaptırmıştı. İngiltere, bu savaşların malî yükünü, yeni vergilerle kolonilerden çıkartmaya kalkışınca 1774 yılında On üç Koloni “Amerikan Bağımsızlık Savaşı”nı başlattılar ve 1776 yılında bağımsızlıklarını ilân ettiler.

Büyük malî destek vermekle, dolaylı olarak Amerikan bağımsızlık savaşına katılan Fransızlar, bu savaşlar sırasında kişi hak ve özgürlüklerinin, mutlak otoriteye karşı savunulduğu yeni düşünce ilkelerini Fransa’ya da getirdiler¹

Amerikan Bağımsızlık Savaşı sırasında yapılan harcamaların yanı sıra artan saray masrafları Fransız bütçesini tükettiğinden, 1789 yılında Kral XVI. Louis, soylulardan toprak mülkiyeti üzerinden vergi alınmasına karar vermişti. 1614 yılından beri toplanmamış parlamento derhal, soylular, din adamları ve halktan seçilen üç kamara ile bir araya gelmişti.

18. yüzyılın başlarından beri güçlenen burjuvazi, sahip olduğu ekonomik güce orantılı bir politik güç ile temsil edilmenin yanı sıra, feodal yapının ve monarşinin kaçınılmaz sonucu olan sosyoekonomik sınırlamaların kaldırılmasını istiyordu. Parlamento toplanınca orta sınıftan halk ve varlıklı sınıflar, monarşiye karşı savaş açmışlardı. Yetkilerin sınırlandırılmasını, iç gümrük duvarlarının kaldırılarak iç ticaretin serbestleştirilmesini, vergilerin yeniden düzenlenerek yönetimde kendilerine daha fazla hak verilmesini istiyorlardı.

Parlamentoda oylamalar sınıflara göre yapılıyordu. Bu nedenle soylular ile rahipler ittifak yapmıştı; bu da burjuvazi için çoğunluğu sağlama olanağının ortadan kalkması demekti. Bu durumu kabullenmeyen burjuvalar oy kullanma sisteminin sınıfa göre değil, mevcut üye sayısına göre olması gerektiğini savunarak Bailly’i başkan seçmiş, “Ulusal Meclis” adını aldıklarını ilân edip, diğer grupları da bu meclise katılmaya davet etmişlerdi. Ancak bu talepleri kabul edilmediği gibi hükümet toplantı yapmalarını da engellemişti. Onlar da, toplantılarını “*Jeu de Paume*” da yaparak anayasa ilân edilmedikçe dağılmayacaklarına ant içtiler.

İhtilâlin başlaması ve dönemleri şöyle sıralanabilir:

1. Etajenero (Ulusal Meclis ve Kurucu Meclis) Devri (1789 – 1791): Etajenero, 5 Mayıs 1789’da Versailles’te toplandığında bu toplantıya burjuvazi, rahiplerin ve soyluların toplamının sayıları kadar bir üye ile katılmıştı. Toplantıların ayrı ayrı salonlarda değil, aynı salonda yapılmasını isteyen köylü milletvekillerinin isteği, soylu ve rahip milletvekilleri tarafından reddedilince, bir araya gelen köylü ve burjuva milletvekilleri, halkın % 96’sını temsil ettiklerini ileri sürerek, Etajenero’ya, “Ulusal Meclis” adını verdiler.

¹ Armaoğlu, Prof Dr Fahir H. **Siyasi Tarih** Sf:4 A.Ü Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları 1973- Ankara

Kralın, soylu ve rahip milletvekillerinin etkisinde kalarak, Meclis'e karşı zor kullanmak istemesi ve Maliye Bakanı Neker'i görevinden alması üzerine halk ayaklanarak, 14 Temmuz 1789'da siyasi mahkûmların bulunduğu "Bastil Hapishanesi" ni bastılar. Hükümlüleri kurtardıktan sonra hapishaneyi yakınca Fransız halkı da silahlanarak ihtilâle katıldı. Ulusal Meclis de, soyluların ve rahiplerin derebeylik döneminden kalma bütün haklarına ve ayrıcalıklarına son verilmiş ve yeni bir Anayasa yapılmıştı; 27 Ağustos günü 17 maddeden oluşan *İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisi* yayımlanarak², Anayasa'nın başlangıcına konulmuştu. Ulusal Meclis de, Kurucu Meclis (Assamblée Constituant) adı verildi.

Kurucu Meclis'in çalışmaları sonucunda Fransa Meşrutî bir krallığa dönüşmüştü. Kanunları yapma yetkisi Meclise, yürütme görevi de kralın seçeceği Bakanlar Kurulu'na bırakılarak, Kral'a kanunları veto hakkı tanınmıştı. Kral'ın kaçma girişiminde bulunması üzerine, cumhuriyetin ilân edilmesi isteklerine aldırış etmeden, Kral'a Anayasa'ya sadık kalacağına dair yemin ettirildi. Ardından, Meclis üyelerinin hiçbirisinin, yeniden seçilmemeleri koşuluyla 30 Eylül 1791 günü Meclis feshedildi.

2. Yasama Meclisi (Assemblée Legislative- Ekim 1791- Eylül 1792): Bu dönemde, yeni anayasadan memnun olmayan halk destekli cumhuriyetçiler, Paris'te büyük bir gösteri yaptılar. Kral yanlısı olan Paris Belediye Meclisi'ni dağıtarak, "Komün" denilen Belediye Meclisini kurdular. Kralın oturduğu "Tülörî Sarayı"nı basarak Kralı tahttan indirdiler. Kral hapsedilince yönetim "Komün" ün eline geçti ve 1791 Anayasa'sı yürürlükten kaldırıldı.

3. Millî Konvansiyon (Convention Nationale) Meclisi Devri (1792-1795): Cumhuriyet ilân edilmiş fakat Cumhurbaşkanı seçilememişti. Mecliste, illerden seçilmiş milletvekilleri (Jirondenler), Paris Milletvekilleri (Montanyarlar), Meclisin ortasında oturanlar (Kararsızlar) olmak üzere üç parti oluşmuştu.

Jirondenler: İhtilâlle kazanılan hakların kan dökülmeden yürütülmesini ve uygulanmasını,

Montanyarlar: Cumhuriyetin ve kazanılan hakların gerekirse kan dökülerek ve şiddetle korunmasını istiyordu. Taraflar arasındaki mücadele de Jirondenler'in yönetimi ele geçirme çabası sonuç vermediği gibi, Montanyarlar'la da ilişkileri bozulmuş, bu sırada Kral ve Kraliçe'nin yargılanması tamamlanarak idama mahkûm edilmişlerdi.

İhtilâlin etkili isimlerinden Danton ve Robespiyer, "*Devrim evlatlarını yer*" kuralını hatırlatırcasına idama mahkûm edilmişti. "Genel Kurtuluş Komitesi" ve "İhtilâl Mahkemeleri" haklı-haksız gözetmeksizin binlerce kişinin ölümüne karar veriyordu. Bunun önüne geçmek isteyen Meclis, Komite ve İhtilâl Mahkemelerinin görevine son verdikten sonra yeni bir Anayasa yaparak kendini dağıttı.

4. Beş Direktör Devri (28 Ekim 1795- 9 Kasım 1799): Cumhuriyet ilân edilerek, "*Beşyüzler*" ve "*İhtiyarlar*" meclisi adında iki meclis oluşturulmuştu. "*Beşyüzler Meclisi*" kanunları yapmak, "*İhtiyarlar Meclisi*" de kanunları onaylamakla görevlendirilmişti. Her iki meclis tarafından oluşturulan 5 kişilik yönetim de yürütmeyi üstlenmişti. Bu dönemde ülke içinde kralcılar ve rahipler sisteme karşı mücadelelerini sürdürürken, ülke dışında da Avusturya- Prusya-Hollanda ile savaşlar devam ediyordu. Napolyon, Mısır'dan yenilgi ile döndüğünde, yönetime karşı olanlarla birleşip, "Beşyüzler Meclisi"ni basarak üyelerini tutuklatmış, "İhtiyarlar Meclisi" de kendi kendini dağıtma kararı vermişti.

2 Üçok, Prof Dr. Coşkun **Siyasal Tarih** Sf: 21 A.Ü Hukuk Fakültesi Yayınları 1975 -Ankara

5. Konsüllük (Consulat) Devri (10 Kasım 1799–18 Mayıs 1804): Bu dönemde kurulan iki komisyon Anayasa'nın yeniden yapılması için çalışmalara başlamıştı. Üç kişiden oluşan Konsül kendi arasından Napolyon Bonapart'ı birinci konsüllüğe getirmişti. Napolyon'un yazdığı Anayasa'ya göre üç konsül ülkeyi on yıl yönetecekti; kanunları da "Senato" ve "Tribuna" adlarındaki meclisler yapacaktı. Bu sıralarda Meclis üyelerinden birisi, Napolyon'un İmparator olmasını önerince, halk oylamasına gidilmiş ve imparatorun seçilmesiyle Konsüllük devri sona ererek "I.İmparatorluk Dönemi" başlamıştı.

Fransız İhtilâlinin İç Nedenleri

1-Krallık Rejiminin Baskısı: XVI. yüzyıldan beri koyu bir mutlakiyetle yönetilen

Fransa'da Krallar, memleketin sahibi ve efendisi olduğu için Tanrı'dan başka kimseye hesap vermezlerdi. Kral ve çevresi, zengin ve gösterişli bir yaşam sürerken halkın açlık ve sıkıntı içinde yaşaması, insanların Kral'a tepki duymasına yol açmıştı.

2-Sosyal Durum (Halkın Çeşitli Sosyal Sınıflara Ayrılması):Fransa'da toplum, birbirlerine eşit olmayan ve başka hak ve imtiyazlara sahip bulunan dört ayrı sınıftan oluşuyordu.

Soylular: Büyük toprak ve malikâne sahibiydiler. Topraklarında, köylüleri çalıştırır, devlet memurluğu ve askerlikle uğraşırlardı ama vergi vermezlerdi.

Rahipler: Dini olarak Papa'ya bağlı olmakla birlikte arazi ve mal sahibiydiler. Devlet ve halk üzerinde dinsel otoriteyi temsil ederlerdi, onlar da vergi vermezlerdi.

Burjuvalar: Şehir ve kasabalarda oturan, iş ve ticaretle uğraşan doktor, mühendis, avukat, tüccar, sanatçılardı. Bu sınıfta yer alan aydınlar devlete vergi verdikleri halde siyasal haklardan mahrumdular.

Köylüler: Okuryazarlığı olmayan, soylular ve rahiplerin tarlalarında çalışır, gerektiğinde onların angarya işlerini yaparlardı. Vergi vermek, askerlik yapmak gibi asli görevlerini yerine getirirlerdi ancak hiçbir siyasal hakka sahip değillerdi.

3- Fransız Aydınlarının Etkisi: XVIII. yy.da Fransa'da yetişen Monteskiyö, Volter, Didero ve Jan Jak Ruso gibi filozoflar, düşünce ve eserleriyle, Fransız halkını etkiliyorlardı.

Monteskiyö, "İran Mektupları" adlı eserinde, bir İranlının ağzından Fransa'daki devlet rejimini, memleket yönetimini, sosyal durumu eleştirmiş, hükümetin uygulamalarını ve soyluların yaşayışlarını halka göstermeye çalışmıştı. "Kanunların Ruhu Üzerine" adlı eserinde, devlet rejimlerini inceleyerek, en iyi devlet rejiminin, kanunları yapan kuvvetle, yürütme kuvvetlerinin birbirlerinden ayrıldıkları rejimler olduğu fikrini savunuyordu.

Felsefe, tarih, edebiyat, sosyoloji, din alanlarında eserler yazarak özgürlük ve vicdan özgürlüğünü savunan Volter, kilise ve papazları ağır bir şekilde eleştirmişti.

Fransızları kültür yoluyla yükseltmeye çalışan ve devlet yönetimini eleştirerek, rejimin değişikliğini savunan Didero, Fransa'daki en büyük ansiklopedi hazırlayıcılarındandı. *Contrat Social* adlı eserinde:

"İnsanın hür olarak doğduğunu, fakat her yerde zincire vurulmuş bulunduğunu, hakları çiğnenen insanların, bu haklarını geri almaları için, ihtilâlin meşru bir araç olduğunu, hükmetme hakkının yalnız millette bulunması gerektiğini" söyleyen Jan Jak Ruso da, Fransız halkını en çok etkileyen düşünürlerdendi.

4- Mali Zorluklar: Sarayın israfları, savaşlar, devletin ekonomik durumunun daha da bozulmasına yol açmış, halktan alınan vergilerin artırılmasına yol açmıştı.

5- Eta Jenaronun toplanması: (5 Mayıs 1789)

Fransız İhtilâlinin Dış Nedenleri

1-Rönesans sonrasında ortaya çıkan aydınlanma çağının etkisi.

2-Amerika'nın bağımsızlığını kazanması.

3-İngiltere'de meşrutiyetin ilanı

Avrupa, Fransa'nın ihtilalden zayıflayarak çıkacağını varsaydığından başlangıçta tepki göstermedi. Ayrıca, 1791 anayasasında yer alan "*Fransa fetih amaçlı savaşlardan vazgeçmiştir*" maddesi de büyük bir memnurluk uyandırmıştı.

İhtilâl sonucunda mutlakîyetin yıkılıp cumhuriyetin kabul edilmesiyle telaşlanan Avrupa devletleri Fransa'ya karşı birleşmiş, 1792-1815 yıllarında Fransa ile Avrupa devletleri arasında yapılan savaşlarda Fransa, Avrupa'nın büyük bir kısmını ele geçirerek Avrupa coğrafyasını büyük ölçüde değiştirmiş olmasına karşın Napolyon yenilgiden kurtulamamıştı.

Fransız ihtilâlinin Sonuçları:

1. Soyluların ve rahiplerin ayrıcalıkları kaldırılarak eşitlik ilkesi getirildi.

2. Mutlak monarşi yıkılarak, egemenliğin halktan geldiği kabul edildi.

3. Eşitlik, adalet, milliyetçilik, hürriyet, ulusal egemenlik, laiklik, cumhuriyet gibi kavramlar öne çıktı.

4. Milliyetçilik fikrinin yayılması ile imparatorluklar dağılma sürecine girdi.

5. Mahalli otorite yerine merkezi otorite kabul edildi.

6. Eski toplum, eski kültür değerleri ve idareler değişim geçirdi.

7. Fransız İhtilâli sonuçları bakımından evrensel olduğundan yeniçağın bittiği, yakınçağın başladığı kabul edildi.

8. İmparatorlukların yıkılması ile millî devletler kurulmaya başladı.

9. Dağınık halde bulunan milletler siyasi birliklerini kurmaya başladılar.

10. Daha önce İngiliz bilginini Locke tarafından ileri sürülen ve Amerika bağımsızlık savaşları sırasında Amerikalılar tarafından kabul edilen İnsan Hakları Bildirisi Fransızlar tarafından dünya çapında bir bildiriye dönüştürüldü. Bunda milliyeti, ailesi ne olursa olsun bütün insanların elde edecekleri doğal haklar belirtilmişti.

Fransa'da yapılan ihtilâl önceleri diğer Avrupa devletleri tarafından önemsenmedi. Buna karşın, "İnsan Hakları Beyannamesi"nin yayınlanmasının ardından Fransa'ya karşı cephe almaya başladılar.

Osmanlı, kendisini İslam ülkesi sayması ve kendisini Avrupa Devletler Hukuku sisteminde görmemesi nedeniyle Fransız hükümetini Prusya'nın Fransız Devrim Hükümetini tanımasından sonra tanımıştı. Fransızlar, Avusturya ile arasındaki mücadeleden galip çıkınca Osmanlı'yı yıkılacak bir devlet olarak görmüş ve önemi olmadığına karar vermişti. Bunun üzerine Mısır'ı işgal etti. Dolayısıyla da, Fransız- Osmanlı ilişkileri bozuldu. Fransız ihtilâli-

nin etkisiyle Osmanlının gayrimüslim tebaası millîleşme hareketlerine hız kazandırdılar. Bir yandan da Osmanlı aydınları hürriyet mücadelesini artırarak meşrutiyeti getirme mücadelesine giriştiler. Mısır'ı işgal eden Fransızların ortaya attığı “*Mısır Mısırlılarıdır*” sözüyle milliyetçilik yükselmiş, Rumlar ve Sırların isyanı başlamıştı. Osmanlının gücü isyanları bastırmaya yetmediği için Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa'dan yardım istemek zorunda kalmıştı.

Abdülmecit'in tahta çıktığı zaman, Hariciye Nazırı ve İngiltere Sefiri olan Reşit Paşa İstanbul'a gelerek, İngiltere'nin ıslahat yapılmasını istediğini Padişah'a duyurmuş ve “*Gülhane Hatt-ı Hümayunu*”nun yayınlanmasını 3 Kasım 1839 yılında sağlamıştı. Böylece Osmanlı'da Tanzimat dönemi başlamış oldu.

Bu dönemdeki uygulamalar, ıslahat hareketinin çekingen, muhafazakâr, itici, daima araştırmacı ve “Batıcı” olması nedeniyle “Tanzimat kafası” olarak adlandırılmıştır.³ Tanzimat'la beraber, Osmanlı İmparatorluğu'nu teşkil eden bütün kavim, cemaat ve milletlerin: din, mezhep, ırk, milliyet farkı gözetilmeksizin adalet, hürriyet, eşitlik ortamında bir arada yaşamalarını temin etmek isteyen bir anlayış olan Osmanlılık, Osmanlı Devletinin siyasi ideolojisi olmuştu.

Tanzimat Fermanı'nda 17 yıl sonra Ali Paşa ve İngiliz- Fransız elçilerinin birlikte hazırladığı ve Abdülmecit'in 1856'da kabul etmek zorunda kaldığı “Islahat Fermanı” ya da Osmanlı Müslümanlarının adlandırdığı gibi “İmtiyaz Fermanı” yayınlandı. Bu ferman Gayrimüslimlere büyük haklar tanıyordu. Bu fermana karşı ilk tepki Tanzimat'ın mimarı ve yönetimden uzaklaştırılmış olan Mustafa Reşit Paşa'dan geliyordu. O bu hakları:

“*Hristiyan tebaanın, bundan yüz sene evvelki değil, yirmi sene önceki halde bile kullanılamayacağını*”⁴ ifade ediyordu.

Saltanat döneminin sonlarına doğru yıpranan Abdülmecit, halkın tepkisi ile karşı karşıyaydı. 1859 yılında kendisini tahttan indirmek isteyenler bir darbe girişiminde bulunmuşlar, gizli bir örgütün üyeleri Kuleli Kışlası'nda yargılandıkları için olay “Kuleli Vakası” adıyla anılmıştı. “Fedailer Cemiyeti” adındaki örgüt, Süleymaniyeli Şeyh Ahmet başkanlığında kurulmuş, üyeleri arasında Hüseyin Daim Paşa ve Cafer Dem Paşa gibi yüksek rütbeli subayların yanında Binbaşı Rasim Bey, Arif Bey (Didon Arif) Tophane Müftüsü Bekir Efendi, Hezrogratlı Şeyh Feyzullah Efendi, Kütahyalı Şeyh İsmail, Hoca Nasuh Efendi ve Tophane Mızıka Başçavuşu Erzurumlu Mehmet bulunuyordu.⁵

3 Mardin Şerif, “**Tanzimat Fermanının Manası**” Forum, 15 Kasım 1957, Cilt:VIII No:88 Sf:6-7

4 Kurdakul Necdet, **Tanzimat Dönemi Basınında Sosyo-Ekonomik Fikir Hareketleri** Sf:29 1997-Ankara

5 Tunaya Tarık Zafer- **Türkiye’de Siyasal Partiler I**. Cilt Sf:89 Hürriyet Vakfı Yayınları 1984-İstanbul

Genç Osmanlılar

Amacı Abdülmecit'in şahsından ziyade, vükelasına suikast olan örgütün 40–50 civarında üyesi vardı. Sorgulamalarının ardından Cafer Dem Paşa, Kuleli Askeri Kışlasına götürülürken kendisini denize atarak boğulmuş, Şeyh Ahmed, Hüseyin Daim ve Arif ile Rasim Beyler hakkında verilen ölüm kararı da Abdülmecit tarafından ömür boyu hapis cezasına çevrilmişti.

Bu örgüt ileride değineceğimiz “Genç Osmanlılar” cemiyetinin kuruluşuna da ilham kaynağı olmuştu.

1860'lı yıllarda ülkedeki bunalımlar devam ederken devletin idaresi Ali ve Fuat Paşalar tarafından sürdürülüyordu. Halk ise, 1861 yılında Abdülmecit'in ölümüyle yerine geçen Abdülaziz'in tahta çıkışını sevinçle karşılamış; ona karşı büyük ümitler besliyorlardı. Ama onun da memleketin idaresine karşı ilgisizliği ve dış borçların artışı gözlerden kaçmıyordu. Ülke gündemindeki yerini koruyan Lübnan'ın “Cebel” bölgesinde yaşayan Hristiyanlar için özerk bir sancak kurulması, ardından başlayan “Hersek İsyanı” Sırların artırdığı tedhişçilik eylemleri “Karadağ İsyanı” Belgrat Kalesi'nin terk edilmesi gibi olaylar tepkiye neden oluyor, bunların hesabının Ali ve Fuat Paşalardan sorulması isteniyordu.

Bu dönemde Avrupa'da eğitim görmüş aydın Ermeniler, Fransız Büyük Maşrukına bağlı olarak İstanbul'da “Ser” adı verilen mason locasını kurmuşlar, Osmanlı veliahdı V.Murat'ta bu locaya üye olmuştu.

Ayrıca, Sadrazam Keçecizâde Fuat, Mithat, Sadrazam Ahmet Vefik, Sadrazam Tunuslu Hayrettin Paşalar, Reşat dönemi sadrazamlarından İbrahim Hakk ve Sadullah Paşalar, Namık Kemâl, Şair Ziya Paşa, Şinasi, V.Murat'ın kardeşleri Şehzade Nurettin ve Kemâlettin Efendiler ve Bestekâr Ali Haydar Bey de “Ser” locasına kayıtlı idiler. Bu loca faaliyetini 1892 yılına kadar devam ettirdikten sonra dağılmıştı.

Abdülaziz, ilk önceleri dünyadaki siyasi gelişmeleri yakından izlediği için 1863 yılında Mısır, Paris, İngiltere, Belçika, Almanya, Avusturya, Macaristan'a ziyaretlerde bulunduktan sonra yurda döndüğünde, Balkanlar'da Rusya ve diğer devletlerin desteklediği isyanlar ile karşılaşmıştı. Rumeli ve Girit ile Karadağ, Sırp, Bulgar isyanlarında, Osmanlı hem nüfuz, hem de mali bakımdan büyük kayıplara uğramıştı. Ülkedeki basın faaliyetleri Abdülaziz'i ürkütmeye başlamış, o da bu gelişmeleri önleyebilmek için 1864 yılında *Matbuat Nizamnamesi*'ni yayınlayarak basını denetim altına almaya yöneldi. Bu arada Karadağ ile yapılan savaş kazanılmasına rağmen Sırbistan'da bazı kalelerden geri çekilmek zorunda kalınarak anlaşma yapılmış, Girit'teki isyan da bastırılmıştı.

Halk Girit isyanından Padişahı ve Sadrazam Ali Paşa'yı sorumlu tutuyor, padişah açıktan açığa eleştirilemediği için sorumluluk daha ziyade Ali Paşa'nın üzerine yıkılıyordu. O eleştirilirken:

“Sadrı Âli zamane ne yapardı acaba

Köprülü-zâde şu hengamede sağ olsa idi.

Kapıcı-zâde^() ile farkı budur kim Köprülü'nün
Birisi almıştı, diğeri verdi Girid'i⁶ deniliyordu.*

Bu dönem de Mısır Valisi İsmail Paşa, muhtariyet imtiyazlarını artırmak ve Mısır'da Hidiv (Padişah naibi) olabilmek için, saraya düzenli hediyeler göndererek herkesin gönlünü alıp, paraya boğuyordu. Padişah, sadrazam ve diğer yiyiciler “*Kapı yoldaşı hediyesi*” adı altında dağıtılan paralardan oldukça memnundular. Bu paraların yanında, Hicaz, Eflak ve Boğdan'da çıkan isyanlara İsmail Paşa'nın gönderdiği askeri birlikler de sarayın hoşnutluğunu daha da artırıyordu. Bu durumdan memnun olmayanların başında ise, İsmail Paşa'nın ardından Mısır valiliğine gelecek olan ve İstanbul'da Hazine Meclisi Başkanı olan Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın torunu Fazıl Mustafa Paşa geliyordu. O dağıtılan paraların kaynağından ve İsmail Paşa'nın Hidiv⁷ olması durumunda Mısır'ın veraset usulünün değiştirilerek kendisinin saf dışı edileceğinden şüphelendiği için, İsmail Paşa ile yakın ilişki içerisinde olan Sadrazam Fuat Paşa'yı Abdülaziz'e şikayet etmişti.

Abdülaziz 1866 Mayıs'ında yayınladığı bir fermanla, Mısır velayetini Mustafa Fazıl Paşa'nın elinden alarak onun yerine İsmail Paşa'nın oğlu Mehmet Tefik Paşa'ya verdi. Ayrıca, Fazıl Mustafa Paşa'yı 1867 yılında Avrupa'ya sürgüne gönderdi. Hidiv İsmail Paşa ise Süveyş Kanalı'nın açılmasıyla ve Batı'dan aldığı borç paralarla iyice Avrupa'nın kontrolüne girmişti.⁷ Her zaman fikirlerinin bağımsızlığı ve dürüst bir vatansever olarak bilinen Fazıl Mustafa Paşa, Bektaşî inancındaydı⁸ ve milletin haklarını savunmak için kararlılığını devam ettirerek “Yeni Osmanlılar” arasına katıldı.

Bu dönemde Osmanlı'da yenilik hareketleri durmuştu. Avrupa ülkeleri sürekli müdahalelerde bulunuyordu; yolsuzluk ve rüşvet arttığı için iç isyanlar hızlanmış, maaşları zamanında ödenmeyen memurların yanında, esnaf yok olma noktasına gelmişti; ziraattan bile vergi alınmaya başladığı için köylüler tarım ve hayvancılıktan vazgeçmişti; kışlalarda askerler aç ve çıplaktı, mühimmat depolarında araç gereç ve silahlar ya eski ya da yok denilecek kadar azdı. Donanma yok olmuş elde bulunan silahları kullanabilecek nitelikli personel de kalmamıştı. Ülkenin Müslüman ve Hristiyan halkı çaresizdi, içler acısı durum ülke aydınlarının tepkisine neden oluyordu.

İstanbul'da *Taşkasap*'ta Sami Paşa, *Vezneciler*'de Suphi Paşa^(*), *Vefa*'da Hacı Ahmet Efendi, *Beyazıt*'ta Mithat Paşa ve *Paris*'te Mustafa Fazıl Paşa konakları ile *Kurbağalıdere*'de Velihaht Murat Efendi köşkü, *Yeniköy*'de Sağır Ahmet Bey^(**) yalısı gibi yerlerde meşrutiyet yanlılarının fikirleri tartışılıyor ve olgunlaştırılıyordu. Özellikle *Sami Paşa konağı* saray gibi büyük olduğundan genç aydınlar için bir okul görevini yerine getiriyordu. Yalıda en az yüz

(*) *Ali Paşa, Mısır Çarşısı (Kapıcısı) Ali Rıza Efendi'nin oğlu olup, 1814 yılında İstanbul'da doğmuş, ailesi fakir olduğu için büyük bir özveriyle çalışarak ve kendisini yetiştirerek önemli görevlere gelmiştir. Babasının kapıcı olduğu için yukarıdaki ifade kullanılmıştır.*

6 Karal, Ord. Prof. Enver Ziya- **Osmanlı Tarihi** VII. Cilt Sf: 37-38 TTK Basımevi 1983-Ankara

* *Arapça Vezir, Başvezir, Hâkim anlamındadır.*

7 Karal, Ord. Prof. Enver Ziya- **Osmanlı Tarihi** VII. Cilt Sf: 50 TTK Basımevi 1983-Ankara

8 Öz Baki **İttihat Terraki ve Türkler** Sf:331 Can Yayınları 238 2004- İstanbul

(*) *Jöntürk hareketi liderlerinden Ayetullah Bey'in babası Suphi Bey ve onun babası Abdurrahman Suphi Paşa'nın konağı*

(**) *Jöntürk hareketi liderlerinden Sağıroğlu Mehmet Bey'in babası Sağır Ahmet Bey'in yalıdır. Babası Necip Paşazade Bağdat valiliği yapmıştır.*

kişiye eğitim veriliyor ve barınmaları sağlanıyordu. Bu konağa Irak ve Hindistan'dan dahi gelenler vardı. Abdülhak Hamit ve Sami Paşazade Sezai, Namık Kemâl, Ali Suavi ve konağın sahibi olan Ayetullah Bey burada yetişmişti. Genç Osmanlılar Cemiyeti'nin üyeleri arasında Suphi Paşa-zâde Ayetullah Bey, Necip Paşa'nın torunu Mehmet Bey Kâni –paşazade Rıfat Bey ve II. Abdülhamit'in sütkardeşi Nuri Bey'de bulunuyordu.⁹

1867 yılında çıkarılan bir kararname ile hükümete gazete kapatma yetkisi verilip, basın üzerindeki baskı daha da artırılınca, aydınlar özgürlük taleplerini daha belirgin bir şekilde dile getirmeye başlamışlardı. Sadrazam Ali Paşa'nın uygulamalarına tepki gösteren bazı yazarlar, William Churchill tarafından çıkarılan *Ceride-i Havadis* etrafında toplanmışlardı.

Yeni Osmanlılar hareketinde yer alanların büyük çoğunluğunu Tanzimat fermanının ardından çıkarları zedelenen ve mevcut konumlarını yitiren aydın devlet görevlileri meydana getiriyordu. Osmanlı'da yönetim kademelerine getirilen ve batıyla sıkı ilişkiler içinde bulunanlara karşı Yeni Osmanlılar Avrupa'nın sosyalist düşünce akımlarıyla iç içeydiler.

Yıllar önce İngiltere Kralı Birinci Charles'ın sefiri Sir Thomas Roe'nun, 1623 tarihinde Osmanlı Devleti'nin kocamış ve Türklerin bitmiş olduğundan bahisle Türkiye'nin parçalanması¹⁰ gerektiği yönündeki fikri uygulamaya konulmuş, Osmanlı'nın parçalanması faaliyetleri hızlandırılmıştı. Genç Türkler ise bu düşüncelere karşı "Türkiye gençtir" tezi ile aydınlanma hareketini örgütlemeye çalışıyorlardı. Bu örgütlülüğü yaratanların büyük bir bölümü Bektaşî idiler. Bunların başında:

"Vatanın bağına düşman dayamış hançerini

Yok mudur kurtaracak bahtı kara maderini?" diyen Namık Kemâl¹¹ ile:

"Der-ı Âl-i abâ'dır melce'i erbâb-ı imânın

Ko sôfi gayret-i Sôfiyanıyanla müstefid olsun

Anub ahvâl-i sıbt-ı Ahmed'i ôşr-i Muharrem'de

*Yezd ü kavmine kim lâ'net etmez ise Yezîd olsun"*¹² diyen ve yazdığı "Zafername" ile sadrazam Ali Paşa'yı 66 beyit ile Fazıl Paşa'nın ağzından yeren Ziya Paşa¹³ gelmektedir. Sadrazam Ali Paşa, Abdülaziz tarafından da sevilmeyen birisiydi. Gene de Abdülaziz ondan çekindiği için görevden alamıyordu. Bir gün Ali Paşa'ya canı sıkılmış ve kendi kendine:

"Allah şu adamı başımdan kaldırsın" diye söylenince Başmabeyinci kendisine:

"Efendim niçin üzüliyorsunuz? Azledersiniz başımızdan kalkar" demiş, Padişah hiddetlenerek:

"Çıkın dışarı: ben onu azletmeyi senin kadar bilmiyor muyum? Azledip de bu kadar tanınmış adamın yerine kimi getireceğim" demişti.¹⁴

Fazıl Mustafa Paşa Avrupa'da Abdülaziz'e muhalefet eden gençlerle (Yeni Osmanlılar) birlikte gazeteler yayınlamaya başladı. 1865 yılında İttifak-ı Hamiyet adıyla kurulan gizli bir örgütün kurucuları Suphi Paşazâde Ayetullah, Menâpirzâde Nuri, Kayazade Reşat, Sağır Ahmet Beyzâde Mehmet Ali (Mahmut Nedim Paşa'nın yeğeni), Mir'at Mecmuası sahibi Refik

9 Tanpınar Ahmet Hamdi **XIX Asır Türk Edebiyat Tarihi**, Cilt:1 Sf:224

10 Atay. Falih Rıfkı, **Baş Veren İnkılapçı (Ali Suavi)** Sf:5 Cumhuriyet Gzt. Eki Ağustos 1997- İstanbul

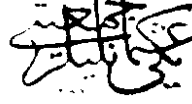
11 Dedebaba Noyan, Bedri -**Bütün Yönleriyle Bektaşîlik ve Alevilik** Cilt :V1. Sf: 246 Ardıç Yayınları –2003-Ankara

12 Göçgün Önder - **Ziya Paşa'nın Hayatı, Eserleri** Sf: 185 Kültür Bakanlığı 2001- Ankara

13 Dedebaba Noyan, Bedri -**Bütün Yönleriyle Bektaşîlik ve Alevilik** Cilt:V1. Sf: 360 Ardıç Yayınları –2003- Ankara

14 Karal, Ord. Prof. Enver Ziya- **Osmanlı Tarihi** VII. Cilt Sf: 123 TTK Basımevi 1983-Ankara

ve Namık Kemâl'di.¹⁵ Bunlar arasına daha sonra, Şinasi^(*), Ali Suavi, Ziya Paşa, Mahmut Nedim Paşa ve Fazıl Mustafa Paşa da katılınca¹⁶ örgüt, aşağıda o günün diliyle yazılmış olan Yeni Osmanlılar Cemiyeti adını aldı.

Örgütün üyelerinden en gençleri Mehmet, Reşat ve Nuri Beyler Paris'in Prusyalılara karşı savunmasına katılarak 1871 Paris Komünü içinde yer almışlardı. Reşat Bey Mart 1871'de yaşanan olaylar ile "komün" ve "komünarlar"ı şöyle anlatıyordu:

"Bunlar iki ay kadar Paris'te hükmettiler. İştirak-i emval kaide-i fasidesini icra eylemek şöyle dursun parasını peşin vermeden kimseden bir habbe aldılar mı? Ve Fransa Bankası'nda milyonlarca akçe mevcut ve idaresi kendi ellerinde iken bir akçesine dokundular mı?

Para lazım oldukça Paris şehri namına senet vererek cüz'i bir bey aldılar... Hal böyle iken onlara iştirak-i emval taraftarı demeye hakkaniyet razı olur mu?

*Ailenin hürmet ve hususiyetine riayet en kuvvette bulunan ve günden güne Terâkki etmekte olan Amerika'da, İngiltere'de Belçika'da İsviçre'de Komün usulü mevcut iken bu usulün Fransa'da dahi tesisini isteyenlere iştirak-i iyâl taraftarı demeye akal cevaz verir mi?"*¹⁷

Yeni Osmanlıları zengin birisi olan, Fazıl Mustafa Paşa'nın ekonomik desteği toparlamış, o da örgütün ileri gelenleri konumuna gelmişti. Mustafa Reşit Paşa'nın hakkında:

*"Bizim Mahmut Nedim, cıvık sabuna benzer ne onunla el yıkanır ne de çamaşıra gelir"*¹⁸ dediği Mahmut Nedim Paşa'nın sadrazamlığı döneminde, önceleri Nakşî tarikatından olup sonra Bektaşîliğe geçen Musa Kâzım Efendi'yi şeyhülislamlığa getirmiş ve her ikisi de 'rafîzî' 'kızılbaş' ve 'mülhid'likle suçlanmışlardı.¹⁹

Hz. Ali ve Ehl-i Beyt aşığı olan Musa Kâzım Efendi Kerbelâ şehitleri yazdığı *"Terkib-i Bend"*inde şöyle der:

*"Düştü Hüseyin atından dehşet-i Kerbela'ya
Cibril, ver haber ver, Cenab-ı Kibriya'ya"*²⁰

15 Tunaya Tark Zafer- **Türkiye'de Siyasal Partiler** I. Cilt Sf:91 Hürriyet Vakfı Yayınları 1984-İstanbul

(*) 1826-1871 yılları arasında yaşayan Şinasi, şehit topçu yüzbaşı Mehmet Ağa'nın oğluydu. İstanbul'da doğmuş ve 1849 yılında devlet adına maliye alanında öğrenim görmek üzere Fransa'ya gönderilmiş, 1855 yılında Maarif Meclisi üyeliğine getirilmiştir. Daha sonra Ağah Efendi ile Tecüman-ı Ahval gazetesini çıkarmış, 1862 yılında da Tasvir-i Efkâr gazetesini yayınlamıştır. Yayımlanan yazıları ve devletin iyi işlememesine yönelik eleştirileri nedeniyle 1863 yılında Maarif Meclisi üyeliğine son verilmiş, muahlefet edenleri etrafında toplamaya başlamıştır. Bu kadroda yeralan Namık Kemâl ile 1865 yılında Yeni Osmanlılar'ın kurulmasına kadar devam etmiştir. Çalışmaları dolayısıyla sarayın sıkı takibinde uğradığı için Tasvir-i Efkâr gazetesini Namık Kemâl'e bırakarak Paris'e gitmek zorunda kalmıştı. Çalışmalarında Edebiyata ağırlık vererek siyasetten geri durma tavrı, kendisinden sonra Paris'e gelen Jöntürklerle soğuk davranmasına neden olmuş ve bu tavrı nedeniyle Namık Kemâl ile arası bozulduğu gibi diğer Jöntürkler tarafından da eleştirilmiştir. 1870 yılında İstanbul'a dönmüştür.

16 **Ana Britannica Ansiklopedisi** Cilt:22 Sf:364

17 Teber, Serol **Mehmet, Reşat ve Nuri Beyler** Sf: 76 De Yayınları – 1986- İstanbul

18 Karal, Ord. Prof. Enver Ziya- **Osmanlı Tarihi** VII. Cilt Sf: 131 TTK Basımevi 1983-Ankara

19 Öz Baki **İttihat Terraki ve Türkler** Sf:356 Can Yayınları 238 2004 İstanbul

20 Öz Baki **İttihat Terraki ve Türkler** Sf:357 Can Yayınları 238 2004 İstanbul

Yeni Osmanlılar, mutlak monarşiyi meşruti monarşiye çevirmek ve padişahın yetkilerini halkın temsilcilerinden oluşan bir parlamento aracılığıyla sınırlamak isterlerken, Osmanlı üzerinde Rusların etkinleşmeye başlaması Avrupa devletlerinin tepkisine neden oluyordu. Osmanlının Avrupa devletlerine olan borcunu beş sene müddetle ödemeyeceği açıklanınca, Avrupa'da Osmanlı aleyhine gösteriler yapılmaya başlanmıştı.

6 Ekim 1875'de Maliye İdaresi'nin İngiliz ve Fransız sermayesinin egemen olduğu Osmanlı Bankası'na devredilmesi için beş yıllık moratoryum ilân edilmiş, böylece faizler yarıya indirilmişti.

Büyük bir israfın söz konusu olduğu Osmanlı ülkesinde Türk köylüsü dahi İngiliz pamuklu dokumaları giyerek İngiliz sapanı kullanır olmuş, hatta İngilizlerin Hindistan'a kolayca asker sevk etmelerini sağlamak amacıyla demiryolu hattının yapılması gündeme getirilmişti.

Genç Türkler

İngilizler, İstanbul'da da Roberts –College'in yanında Zağra ve Filibe'de okullar kurmaya başlamış, ülkede dini ve mezhep çatışmaları doruk noktaya ulaşmıştı. Ruslar da bu karışıklıktan faydalanarak Balkanlar'da Panslavizm propagandasını yaygınlaştırıyorlardı. 1875 yılında Bosna-Hersek'te çıkan isyanın ardından 1876'da Sırbistan, Osmanlı Devleti'ne karşı savaş ilân etmişti. İçinde bulunduğu sıkıntılara karşın Osmanlı Devleti Sırbistan'ı kısa sürede mağlup ettiyse de, Bulgaristan'da da karışıklıklar çıkmış, bu olay da mahalli idarelerin etkinliğiyle bastırılmıştı. Ama artık Padişahın hiçbir nüfuzu kalmamıştı. Korkak bir kişiliği ve hastalığı, akli bozukluk onun devlet işleriyle ilgilenmesini engelliyordu. Devletin diplomatları ve bürokratları her türlü yöneme başvurarak birbirlerinin ayağını kaydırmak için kıyasıya savaşıırken, halkın son umudu Mithat Paşa tarafından İstanbul'a getirilmiş "Genç Türkler"di.²¹ Onların yayınladığı "*Muhbir*" adlı gazetesi İstanbul'da da çıkarılmaya başlamıştı.

Yeni fikirlerin yayılmasında Polonya ve Macaristan'da meydana gelen ayaklanmalara katıldıkları için Osmanlıya sığınanlardan Polonyalı Hayrettin, Mustafa Celalettin Paşa (Constantin Borzchi) ve daha sonra Müslüman olan Macar asıllı Ömer Naili Paşa ve İstanbul'da Fransızca olarak yayınlanan *Courier D'orient* gazetesi başyazarı Giampietrie önemli katkılar sağlıyordu. *Courier D'orient* gazetesi Genç Osmanlıların buluşma yeri olmuştu.²²

Bu dönemdeki gelişmeleri çarpıtarak günümüze aktaran bazı yazarlar Abdülaziz için:

"Özellikle Sultan Abdülmecid devrinde devletin israf ve sefahatlerle sarsılan devlet nizamına hemen çeki düzen vermekle işe başlamıştır. Saray'daki harcamaları durdurmuştur. Devletin hazinesinin kaçak verdiği kara delikleri kapatmaya çalışmıştır"²³ demekle ise de, Mustafa Fazıl Paşa'nın, aşağıda verdiğimiz, Fransa'dan Padişaha yazdığı mektuptan bunun gerçek olmadığı anlaşılmaktadır.

"Padişahların sarayına en güç giren şey doğruluktur. Onların etrafında bulunan kimse-ler, doğruluğu kendilerinden bile saklarlar. Çünkü bunlar sadece ilgilendikleri hükmetmenin lezzeti içinde ve merkezinde yaşadıklarından: ahalinin çektiği zahmet, yine ahalinin tembelliklerinden: zannederler. Ve devletlerin zayıflaması, çaresi bulunmayan tabii olaylardır kanısında bulunurlar.

Yanlış hayallere düşmeksizin doğruluğu görmek için cesaretli bir bağlılık lazımdır. Ve doğruyu Padişah'a söylemek için daha ziyade içten bir bağlılık ve cesaret ister. Ve bu içten bağlılık bendenizden hiçbir zaman eksik olmadı. Bunu ispat için gerek "Zat-ı Şahane" (hünkar) lerinin ve gerekse bendenizi gurbet illere sürdürmeye sebep olanların, hafızalarına müracaat ederim.

Her ne kadar bu bağlılığın ve Zat-ı Şahane'nize karşı olan bağlılığımın belirtilerini açıkça göstermek, yani vatanımızın ıslahını ve belki, daha doğrusu hayatını yenilemeye sebep olacak münasip hizmet fırsatı da elime geçmedi. Lakin, Devletinizin, yüzünden peçesini kaldırıp, idarenin kusurlarını ve hükümetinizin yaralarını "Zat-ı Hümayun" (Hünkar) larına en evvel bendeniz arzyledim ve bendenizin bütün düşüncem, Zat-ı Şahanenizin hizmetinize

21 Baron Joseph Von Hammer Purgstall- **Büyük Osmanlı Tarihi** Cilt:9 Sf:573 Sabah Yayınları

22 Ebuzziya Tevfik , **Yeni Osmanlılar Tarihi**- Bugünkü dile uyarlayan : Ziyad Ebuzziya Sf: 62-63 Kervan Yayınları 1973 – İstanbul

23 Akgündüz , Prof.Dr. Ahmet- Öztürk, Dr.Sait, **Bilinmeyen Osmanlı** Sf: 257 Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yay.1999

inhisar etmiştir. Gerek zat-ı hümayunuza samimi muhabbetimi ve gerek vatanıma sevgim bulunduğundan, apaçık ve gizliden gizliye bizi kuşatmış olan fenalıkları uzaktan seyre asla tahammülüm kalmadı. Ve kalb-i şahane'nizin sahip bulunduğu büyük insanlığı, kesinlikle bildiğim için, fenalıklardan hiç birini gizlemeyerek bir daha bildirmeyi, vatandaşlık vazifelerinden addeyledim.

Şevketlü Efendim! (Hünkarım) Devletinizde Hristiyan tabanın gösterdikleri ihtilâl belirtileri tamamen bizim dışarıdaki düşmanlarımızın fesatlarıdır. Bununla beraber, halen süren idarenizin de bunda tam bir katkısı vardır:(...) Avrupalılar zannederler ki,

Türkistan'da (Türkiye'de) zulüm gören ve bela çeken ve her türlü hakarete uğrayan, yalnız mahkum Hristiyan milletidir. Halbuki böyle değildir. Müslümanlar ki, yabancı devletlerin hiç birisi onları himayeye kalkışamaz: onlar gayri Müslim milletlerden ziyade, ezilip harap olmuşlardır.

Müslümanlar, sahip bulundukları mert bir sabır ve bekleyiş içinde şimdiye kadar bu belaları çektiler. Avrupalılar ise bunu bilmezler. Ve halbuki Müslümanlar hükümetin idaresini elinde bulunduran Zat-ı Şahane'nizin kanından olmalarıyla, saltanat tahtınıza (devletinize) olan muhabbet gösterme ve boyun eğmeyi, kur'anın emirlerinden addederler.(...)

Bilhassa "rıza-yı şahaneniz"(izniniz) ve belki vekiller bu fikirde değillerdir ama, halen yürütülmekte olan idarenin kötü işlemesi yüzünden ve hatta, zat-ı hümayunlarının (yüksek varlığımızın) büyük kudret ve bilgilerinize malum olduğu halde, önlemek ve belki malumat edinmek yüksek imkanlarınızı ortadan kaldıran, fenalıklar ve haksızlıklar arasında, Türk sülalesi günden güne artan bir azalma illetine uğramıştır. Bu büyük sülaleden (milletten) olmakla iftihar eden bazı sadık bendeleriniz, vatan sevgileri icabında, bu milletin öyle azalmakta olduğunu görüp, haklı olarak üzülmektedirler. Lâkin bunun başlıca sebeplerinden biri, askeri alandaki aksaklıklar olmakla beraber, bendenizi en ziyade korkutan, bu husus değildir. Belki yakın zamanda göreceğiniz önümüzdeki haller için, beni pek çok korkutan şey mahkûm milletlerde görülen ve bizim Osmanlı milletine musallat olan ahlâk bozukluğudur ki, her gün artmakta, derinleşmekte ve yayılmaktadır.(...)

Şevketlü Efendim! Dört yüz sene evvel bizim babalarımız Şark devletini yeryüzünden kaldırarak ve Konstantin'in âlemin merkezi olarak kabullendiği meşhur beldeye şan dolu bir zaferle gelip oturarak tarihçe bu kadar şanlı fetihlere kavuşmaları, yalnız dini gayret ve askeri kahramanlıklardan dolayı olmadı. Belki dini gayret ve askeri kahramanlık, onların millî ahlâklarının, parıltısının yankısı idi. Çünkü onlar, kendilerini idare edenlere itaat eylerlerdi. Lakin bu itaat kendileri tarafından isteyerek kabul olunmuş, bir serbestlik ve hürriyet esasına dayanmakta olduğundan her birinin kalbi ve akli hür bir halde idi. Bilmem ki, ne yaratılış hürlüğü, ne doğuş yüceliği birleşip kendiliklerinden bir nizam yapar ve onların canlı olan ahlâk ve tabiatlarını muntazam hale koyardı! Büyüklük ve olgunluk onlara yerleşmişti.

İşte asıl sebep budur ki, onlar öyle koskoca bir devlete kolaylıkla muzaffer oldular, ki o sırada onda da, zalim bir idare hüküm sürer ve dolayısıyla alçaklık vesair her türlü kötülük ve günahkârlık idarenin esası idi.

Her ne kadar dünyanın bu halinde iyi ahlaklı olmak milletlerde tek başına bulunur bir kuvvet olmayıp, kötülük de "hüküm ve ferman yürüdür" (hükümünü ve icraatını sürdürür) ise de, ancak evvelkisi bir asıl ve esastır ki, devletlerin onsuz devamı kabul olmuyor. Çünkü, şu

iyi ahlâk, galiba kendine has bir özelliğe sahip olmalı ki, talihi açık oldukça kuvvetlenip gelişiyor, aksi halde kötülükler artıyor belasını buluyor...

Şevketlü Efendim! Bizim milletimizde iyi ahlâkın günden güne bozulması ve fenalığa tenezzül etme ve namus, hamiyet sıfatlarının azalması, vatansever olan ve sizin şanınızı ve vatanımızın saadetini arzu eden bütün gayretlere, endişe verici olmaktadır. Şimdi bu iyi ahlâk bizim milletimizde nasıl bozulmasın ki, onlar da vatandaşları olan gayrimüslim milletlerin uğradıkları belaları birlikte ekerler: ve her türlü zulümlere ve haksızlıklara ve doğrudan doğruya Zat-ı Hümayununuzun, idarenizin gözleri önünde olmayan küçük memurların, diledikleri gibi icra ettikleri olmadık hareketleriyle karşılaşılır. Ve onların hareketleri de, size malûm değildir. Türkistan (Türkiye)'de efkâr-ı millîye (Halkoyu) kuvveti olmamak yüzünden, birçok küçük memurlar, yolsuz hareketlerinden dolayı, asla mesul tutulamazlar. Bu halde bu çeşit memurları istediklerini yapmadan kim menedebilir? Bundan dolayı sizin tabanız iki kısımdır: bir kısmı zalimlerdir ki, men olunmadan diledikleri gibi zulüm eder. Ve bir kısmı mazlumlardır ki, daima gadr altında ezilirler. Ve birinci kısım sizin taşıdığınız sonsuz kudretten istifade ile, kanun dışı hareketlerde bulunmaya cesaret ederler. Ve ikinci kısım bu zalimlerin bitişğinde bulunmakla ahlaksızlaşırlar. Çünkü bu takım mazlumlar zalimlerin her istediği şeyin icrasına alışıktı olduklarından ve her ne hallerinden "Hakîpa-ı Huzurunuz" (yüce katınıza) şikayette bulunacak olsalar, kendilerine asi ve edepsiz muamelesi edilerek hallerini arz etmekten menedilmeleriyle, ahlâklarına bir nevi alçaklık gelir. Ve malûm-u şahanenizdir (size bilinmektedir) ki, bu alçaklık, neticede korkaklık ve zihinlere zayıflık getirir.

Osmanlı kanı o kadar mertlik ve insanlık taşır ki, ahlâk bu derece bozulmuş iken bile, vatanseverlik, gayret, hamiyet, fedakârlık, askeri şecaat, ölümden korkmamak, vakarlı olmak, gönülden inanmak ve Türk milletine mahsus olan ve her şeyden ziyade, genel eşitlik kaidelerini bize sevdiren kalp temizliğine merhamet vasıfları, hâlâ milletimizden yok olmayıp, kalmıştır. Ancak bu pek büyük kıymetler, her gün sürüp giden engellere ve güçlüklerle karşı durup, sonuna kadar kalabilirler mi? Ve Padişahım! Malûmun olsun ki, bunların da yok olduğu gün artık, bizim harap ve yok olup gitmemizin hiç çaresi bulunmaz.

Osmanlı devletinde bulunan Müslim ve gayrı Müslim milletlerin ahlâkının bu şekilde bozulmakta olduğunu beyan sırasında, onların sahip oldukları anlayışa arız olan fenalıkları da "Hakîpay-ı Şahane"nize beyan etmeye kendimi mecbur bulurum.

Şevketlü Efendim! Bizim ecdadımız Rumeli'ye geldiklerinde fen ve maarifte o kadar ilerlemiş değillerdi. Lâkin bir "aklıselim (sağduyu)"e malik idiler ki, sağlam ve kuvvetli olan ruhun meyvesidir. Ve işleyen bir akla malik idiler ki, bindikleri küheylanların önünden kaçan ince fikirli kavimde o yaratılış yoktu.

Eyvah ki, Sağduyu sahibi vatan evlatlarının iş teşebbüslerine girişmelerine imkan vermeyen bir müstakil hükümet mengenesi altında ezilip kala. Sizin hükümetiniz de, Osmanlı milletinin huylarına uymadığı halde Rumlardan ziyade istiklâl idaresi yolunu tuttular! Biz ki, Türk kavmiyiz. İstanbul'un eski Rumları gibi görünüşte bilgiçlik gösterip, sonradan müstakil hükümetin korunmasına gayret etmemek gibi ince bir huy bizlerde bulunmaz. Biz bir kavimimiz ki, dünyaya bakıp yalnız fikrimizin büyüklüğü ile hayret ederiz. Yahut aklımız ermezse, şaşırıp kalırız. Bu sebeple, eğer şimdiki idare, bir müddet daha devam ederse, hakim millet içinde,

hükümet işine yarayacak adamlar pek güç bulunur. Bari mahkum milletler bazı eşitsizliği bakımından bizden iyi imtiyazlı bir halde olsalar: ne ise! Lakin eyvah ki öyle değildir. (...)

Eyvah Şevketlü Efendim: şimdiki duruma göre, bizdeki kötülük, yalnız iyi ahlâkın bozulması ile yaradılıştan sahip bulunan zekanın aşağılanması gerçeğinden ibaret bir de fakirlik denilen korkunç bela ile dahi uğraşmaktayız. Hazinesinin sıkıntısı kaç kere büyük bir üzüntü ile yüce bilginize ulaştı. Asker ve memurların maaşları zamanında verilmediğinden dolayı kaç defa üzüntüye düştünüz. Doğu memleketlerinde aylığı yeter derecede olmayan memurlar, ihtiyaçlarını halkın sırtından çıkaracaklarından, bu maaşların gerektiği miktarda verilmemesinden dolayı, kaç kere yüce kalbiniz müteessir olmuştur. Lakin Devlet-i Aliye(Osmanlı Devleti)'nin mali sıkıntısı, aslına bakılsa, öyle üzüntü ve hayret uyandıracak derecede değildir. Ve sizin hükümetiniz o devletlerdendir ki, mevcut nüfuslarına nispetle, denk olarak en ucuz ve orta halli geçinirler. Şimdi muvazene bu kadar uygun iken, sebep nedir ki devletimizi ezmedir. Bunun sebebi evvelâ verginin pek nizamsız yolda tahsil olunması ve ikincisi, halkın gayet cahil ve tembel olmaları ile fakirliğe muhtaç hale düşmektedir. Ve sebep budur ki, sair hükümetler ahalisince pek hafif görünen yükleri bile, sizin ahalinizin kaldırmaya iktidarları kalmamıştır.

Sanat ticaret ve ziraat günden güne o derece azalmaktadır ki, göya halk ihtiyacını “histen kalmış”(anlamaz olmuş) ve ihtiyaç giderilmesi, ne ile olur idüğü, bilgisini gaip etmişler zan olunur. Zira bu yıkılışı gördükleri halde dirayetleri kımıldamıyor: ve bu çöküntü onları hiçbir teşebbüse sevk etmiyor.

Şevketlü Efendim! Burada Avrupalılar bizim milletimizi ve hem de mezheplerimizi şikayetten geri kalmıyorlar. Ve diyorlar ki, bizim milletimiz askerlikten başka başka bir şeye elvermez. Ve tevekkül itikadı (kadercilik) çalışkanlığımıza mani oluyor. Halbuki bizim sülalemiz sair milletlerin aynıdır. Her ne kadar bizim ecdadımız askeri kahramanlık sıfatı ile başlanmış ise de, bu hareket kendilerine bir mevki edinmek için lazımdı. Ve onlar bu hareketlerinde yalnız olmayıp, kendilerinden evvel gelen Frenk(*) ve Cermenler ile Arapları taklit etmişlerdir. İnsanların mahiyetleri, askeri harekette de, sanayi dallarında da aynıdır. Dolayısıyla askeri şecaat sıfatına sahip olan her kavim, kendilerini muharebeye sevk eden sebepler kalmınca, rahat kaldıkta, ziraat ve sanayiye pek ala yararlar. Fransa ve İngiltere halkı, iki güzel misaldir. Bizim mezhebimize(inancımıza) gelince: “İrade-i Ezeliye-i İlahi”ye (her zaman var olmuş iradeye) ne teslim olup, boyun eğmek bahsinde, sair mezheplerden farklı değildir. Hristiyan mezhebindeki “aff-ı günah” (günah çıkarmak) inancı kaza ve kadere iman ile tevekkül'ünün (kadere razı olma) aynıdır. Havarilerden Petros vaaz ederken:

“İnsan, Kudret-i İlahi'nin elinde, çömlekçinin elindeki çömlekçi çamuru gibidir.” Demiş-tir. İşte bu itikat Hristiyanları yine de zengin olmak için inanılmaz derecede akıl yormaktan alıkoyamadı. Ve bu hususta bizim de onları taklit etmemiz akıl ve hikmet gereğidir.

Bizim milletimizi diğerleri gibi sanayici ve çalışkan kılmaya engel olan sebep, sadece mülki idare usulümüzün yolsuzluğudur. Herhangi bir yerdeki insan, kendisi gibi bir insanı adi ve bayağı sayarak kullanabiliyorsa, o insan, kendi aklını ve dünyanın verimlerini elde etmek için

(*) Anglosakson, Cermen ya da Latin ırklarının birinden olan kimse

zahmete katlanmak istemez. Ve her hangi bir yerde zulüm ve haksızlık her tarafta hüküm sürerse herkes elinin emeği ile kazandığı şeyden istifade edemeyeceğini fark etmekle çalışmaz olur.

İşte 1789 senesinde meydana gelen ihtilâlden evvel Fransa'da hal tamamen böyle idi. Şu güzel Fransa ki, siz bugün hayretle bakarsınız. Ve ben hayretteyim. İşte bu Fransa, münasebetleri dolayısıyla dünyada birinci olduğu halde, etrafındaki sanayide ilerlemiş milletlerin kendisine etkisi olmadı. Ve sanayiye önem veren birçok devlet adamlarının idaresinde bile bulundu, ama, yine faydası olmadı. Bu sanayi cesaretten yoksun nice yerlerde gayet dikkat ve gayretle tecrübe edildi ama halkta hürriyet olmadığından, bu nan'at fidanı oralarda meyve vermedi. Eyaletlerin bazılarında, insan olduğu güçlüğüle anlaşılan bir köylü adam, ormanlarda garip hayvan postları giyer ve alelade bir cevap ona kıymetli, parlak bir elbise görünürdü. İşte sözü geçen ihtilâlden, hatta hürriyetin elde edilmesinden otuz sene sonra, her şeyin görünüşü değişti. Ve Fransız milleti hürriyet sayesinde, dünyanın en faal ve en zengin milletlerinden sayılır oldu.

Bunun sebebi o dur ki, milletler maddeten de hürriyetle yaşarlar. Her nerede hukuka riayet olunmazsa, orada, neticede, yiyecek ekmek bulamayacak dereceye düşülür.

Şevketlü Efendim! Her ne zaman bir devlet şu belirttiğim kederli ve üzüntülü hale gelirse ve her ne vakit yaradılışındaki büyüklükler ve zekasındaki kıymetler günden güne azalmaya yüz tutarsa ve ne zaman ki, halkını umumi fakirlik kaplar da devlet hazinesi sıkıntıya düşerse, o vatanda yaşayan gayretli ve sadık tabadan olanlar, yalnız islahat isteği ile yetinmemelidirler. Bizde şimdiye kadar kaç defa islahat (reform) vaat olundu ve hem de icra edildi. Ve hâlâ bendeniz şu satırı yazarken yine islahat vaat olunmuyor mu? Şimdi bugün biz bir derece daha ileri gidip bu resmi "arize"mizi (resmi yazı) büyük bir saygı ile "Hakıpay-i Hümayun"unuza (Yüce kat) takdim ediyoruz.

Şevketlü Padişahım! Idare usulünü değiştirerek devleti kurtarınız! Hür nizamlara kavuşturarak şunu kurtarınız! Lâkin öyle hür nizamlar ki, gerçek, geniş ve verimli ola ve gerek yapırlarken ve gerek değiştirilmeden devamı için, gereken her türlü teminat ile korunmuş olsun.

Şevketlü Efendim: Kim bilmez ki ecnebi memurların bizim iç işlerimize ettikleri müdahalelerden dolayı ne türlü zararlar meydana gelmiştir. Ve bu memurlar bin kere medeni ve insani usullere girmemiz için bağırıp çağırılmışlardır. Lakin kaç defa bu davranışları muhtelif milletlerin ayrı ayrı çıkarlarını elde etme yolundaki aşırı derecelere varırmışlardır. Ve bunun daha fenası fertleri, menfaatleri hakkında bile kullanmışlardır. Şimdi serbestlik nizamı kurulduğunda, devletin bünyesi kuvvetleneceğinden, ecnebi müdahalelerden kurtulup ve muhtelif mezheplerde bulunan her kavim hakkında eşitlik yaratıp, hepsinin vasisi ve koruyucusu olur.

Evet Şevketlü Efendim! Devleti kurtarınız: zira zaman acele ediyor. Ecdadımızın devletini kurtarınız ve kurtarınız o devleti ki, bunca gözyaşları ve kanlar dökerek vücuda gelmiştir. Her ne kadar onun şanı tarihçe yücedir, ancak, şimdiki hali pek üzülecek durumdadır. Ve bu halin ağırlığı sizin kalbinize elbette son derece ağır gelir. Hariçte her şey bizi korkutur. Dahilde çöküntü ve yıkılma belirtileri dehşet verir. Zat-ı şahane'nizin bilinen "dirayet ve fetanet"iniz (zeka ve anlayışınız) icabınca, siz bunları hayal olarak kabul etmezsiniz. Vakıa dış düşmanlarımızın tahrikleriyle memleket içinde meydana gelebilecek her türlü ayaklanmaları, sizin etkili ve cesur askerleriniz bastırabilir. Lakin bu askerler galip geldikleri ahaliye,

ekmek, akıl ve bundan böyle zulme uğramayacaklarına dair teminat verebilir mi? Her ne kadar size varis olmak arzusunda bulunan devletlere karşı, yine bazı yine bazı müsaadeler verilmesiyle büyük bir mücadele zamanını biraz geciktirebilirsiniz. Ancak bundan biz ne kazanabiliriz ki, yine vakit ve buhran geldikte, mademki bugünden ziyade zayıf, miskin ve harap olmuş, bir halde bulunacağız, öyle ise bu mücadelenin biz önünü alalım. Lâkin elimize silah alarak değil, belki etrafımızda, medeni ilerlemeyi koruyucu asker yaparak ilerleyelim. Kendimizi hem ahlakça ve hem de akılcı ilerleterek ıslah edelim. Ve saadet bulalım. Ve buna teşebbüs ettiğimiz gün başarının yarısını kazanmış oluruz.

Padişahım! Geçen her bir sene bizim üzerimizden ecnebinin dostça korumasını kaldırıyor ve yaşama gücümüzü zayıflığa esir ediyor. İngiltere Devleti bizi korumak için on iki sene evvel gösterdiği ısrarı göstermiyor. Avusturya Devleti Almanya'da muhabereyi kaybedeli artık Batı Devletleri arasından çıkıp bir Doğu devleti sayıldığından, bizim hükümetimizdeki İslav milletlerinin gönülleri alarak, onları kendine çekmek politikasıdır. Neticede sakıncalı ve kendimize gelelim. Zira halimizin en fena yeri şurasıdır ki, on iki sene evvel bize pek müsait görünen Avrupa'da, umumi efkar bütün aleyhimize dönmeye başladı.

Zat-ı Hümayununuz tenezzül edip Paris, Londra ve Floransa gazetelerine "nazar buyurunuz"!(göz atınız)! Göreceksiniz ki, bizi korumakta bunca menfaati olan Batı memleketlerinde, bizlere, yakında düşüp harap olacak devlet gözü ile bakıyorlar.

Fransa, İngiltere ve İtalya devletlerinin vekilleri, her sabah kalktıklarında sizin vekillerinizin ettiği işlere ve halkının çektiği belalara dair evraka bakarak bu devlet nizamına sokulamaz! Ve nizamı sokulamayan bir Devlet de elbet mahv olur. Artık bu Devleti haline bırakalım varsın mukadder olana, ortadan kalkmaya uğrasın: zira onu yok olmaktan korumak mümkün değildir diye sözleşirler ve birbirilerine yazarlar.

Şimdi Padişahım! Onların bu çeşit kerâmetlerini, bu haberlerini tekzip edelim ve dostçasına bir değişiklik meydana getirelim. Ve bu değişiklik sizin reyiniz ve sizin eliniz ile olsun. Ve bize düşmanlık gösteren umumi efkar-ı tarafımıza çekelim ki, bize hasım olacağına yardımcı olsun. Fransa, İngiltere, Almanya ve İtalya'ya gösterelim ki, ne bizim sülalemiz ve ne de dinimiz, şu zaaf ve fenalık içinde kalmaklığımıza bizi zorlamıyor. Ve o zaaftan dolayı acı acı bizi ayıplıyorlar Bize mevta(ölü) diyorlar, biz canlı olduğumuzu gösterelim ve size arz ettiğim şey yeni icat edilmiş, tehlikeli ve başka yerde yapılmamış şey değildir. Cenab-ı Hakka şükür olsun ki, Türk Milleti, miskinlik ve uyusukluktan daima nefret eder. Ve tarihe de bakıldıkta daha evvel böyle tehlikeli hale girmiş olan sair devletlerin zamanında kullandıkları çareyi, Zat-ı Şahane'nizde icra edip, diğer milletleri kurtaran vesileyi siz dahi kullanınız.

Lakin böyle utanacak ve ortada çaresi bulunmayacak tehlikeli bir halden, Devleti, güya yeniden döker gibi nizamlarını kurarak kurtaran yalnız Fransa değildir. Zamanı geldi küçük bir Sardunya kralı, İtalya kralı olmaya niyetlendi, evvela asker toplamakla işe başlamadı. Belki halkına serbestlik veren kanunlar sundu ve o günden itibaren, bütün İtalyanların kalplerinde ve akıllarında hükümet sürmeye başladı ve bütün Avrupa onun fikirlerini beğendi. Ve tam zamanında bilinmeyen "serbestlik" kelimesini ortaya koymuş olması sayesinde, o küçük kral daha ölmeden evvel, oğlu Victor Emmanuel'in devleti topraklarını üç misli büyüteceğini ve başına Avrupa hükümetlerinin taçlarından bir âlasını oturtacağını anlamıştı.

Mütalaa-yı Şahanenize (Yüksek bilginize) sunacak daha başka açık misaller de vardır. Mesela Avusturya Devleti dahi tarif olunamaz bir dağılma derecesine inmiş iken, serbesti veren kanunlar çıkarmakla kendisini kurtardı. Özellikle Prusya devleti ki, iğneli tüfek sebebiyle geçen sene Avusturya'ya galip geldiği Zat-ı Şahanenize bildirilmiştir. Onun zaferi elde etmesi, iğneli tüfekten ziyade halkına verdiği hürriyet sayesinde. Netice olarak bulunduğu asırda hükümetlerin kuvveti ahaliye hürriyet vermekle meydana geleceğini kabul ettirmek için, bildirdiğimiz deliller ve misaller kafidir. Şimdi yalnız bu umumi kaideden Türkistan mı (Osmanlı İmparatorluğu) istisna edilsin? Nice güzel eserleri malum olan Türk nesli, sair milletlerden aşağı mıdır? İnsanı yaradılışça Türk'ün ne ayrısı gayrısı vardır? Huzur ve asayiş dışında yaşamaya bizi dinimiz mi mecbur ediyor?

Ancak Padişahım Efendim! Zat-ı Şahane'niz benden pek daha iyi bilirsiniz ki, din ve mezhep ruha hitap eder ve bize uhrevî nimetleri vaat eyler. Şu kadar ki, milletlerin hukukunu tahdid ve tayin eden, din ve mezhep değildir ve din ezeli hakikatler olarak durup kalmazsa, yani dünya işlerine de müdahale ederse her şeyi mahv eyler ve kendisi de yok olur.

Şevketlü Efendim! Hristiyan ve Müslüman'ın başka politikası yoktur, zira adalet dünyada bir nevidir. Politika dediğiniz de gerçek adalettir.

Biz eski usulümüz yüzünden mahv oluyoruz. Bu eski usul bizim devletimizin memurlarını bozmuş, berbat etmiştir. Bunlar da, bozulduklarından, eski usulü bir kat daha bozup berbat etmişlerdir. Artık bu usulü terk edelim. Hükümeti muhafaza edemedikten başka ezip harap eden yıllanmış eski kaideleri bırakalım ve sair devletler de yerleşmiş ve onlara fayda sağlamış olan yeni nizamlar kabul edelim.

Şevketlü Padişahım! Siz dahi hükümlerlik hukukunun elinize verdiği imkanla çalışkan akıllı sanatkar taba bulur ve yaratarsınız ki, her iyiliği ve serbestliği sizden görüp müteşekkir olur: zulüm ile soyulmazlar, sizin için ve kendileri için çalışırlar. Tahsil ve maarif yolunda gayret gösterirler, ecdatlarının yüceliklerini elde etmeye çalışıp, kendilerini muhafaza eden tahtınızı gerektiğinde korumak için düşmanlarınız karşısına çıkıp ya galip gelirler ya da canlarını feda ederler.

Padişahım! Bendenizin maksadını burada Türkistan'ın ihtiyaçlarına ahlak ve adaletlerine uygun serbest bir nizamı eksik bile olsa kaleme almak değildir. Öyle bir nizam için, bendeniz ve dostlarımın çalışmakta olduğu layihayı bundan sonra Hakipay-ı Hümayun'unuza arz edeceğim.

Malum-u şahanenizdir ki, bendeniz şimdiki halimde ne memuriyet ve nede her hangi bir ihsan(yardım) isteğindeyim. İlân ederim ki, benim maksadım Hükümetinizdeki İslam ve Hristiyan tabanın ekseriyetle feryat ettikleri fenalıkları Hakipay-ı Hümayun'unuza arz ve tebliğ etmektir. Kulunuz inzivadan (kenarda kalmaktan) sıkılmam. Ve madem ki gerektiğinde bugünkü gibi her şekilde doğruyu hakipayınıza (huzurunuz) anlatabiliyorum, sürgünlük dahi o kadar gücüme gitmez.

Herkesten evvel kalb-i Hümayun'unuza müracaat ediniz. Bu uğradığınız tehlike arasında sizin ne büyük vazifeniz olduğunu size ihtar eder. Ve bu vazife öyle vazifelerdendir ki onları icra için bir tür "aklı selim"(sağ duyu) lazımdır. Ve bir kere de icraya başlanırsa tarih sahifelerinde sonuna kadar gaip olmayacak bir eser bırakır.

*Şevketli Padişahım! Kaderin hükmünün gereği Zat-ı Hümayun'unuzu yüce ecdadınızdan birinin olduğu gibi Devlet kurmak imtiyazına kavuşturmadı. Lakin kaderin bu hükmü size "Devleti yenileyen" olmak hususi şerefini sakladı. Bütün vatandaşların İslam Hristiyan milyonlarca tabanızın sedaları, benimle birlikte olarak sizi layık olduğunuz bu vazifenin icrasına, davet ediyor. Bu halde sizin nam ve nişanız (eseriniz) insanlığın teşekkürle hatırlanan yüce isimler karşısında ebediyen hayırla yad olunacaktır."*²⁴

Mustafa Fazıl Paşa'nın yazdığı mektup İstanbul'da aydınlar tarafından Türkçeye çevrilip broşür şeklinde halka dağıtılınca, hükümet: Ziya Paşa'yı Kıbrıs Mutassarrıflığına; Namık Kemâl'i Erzurum Vali Yardımcılığına, Çankırı'nın Çay köyünden İstanbul'a göçen kağıtçı Hüseyin Efendi'nin oğlu, Filibe Rüştüyesinde öğretmenlik yapan ve örgütçülükle suçlanarak görevinden azledilen Ali Suavi'yi de Kastamonu'ya sürgün gönderdiler.

İstanbul'da Yeni Osmanlıların başına gelenlerden haberdar olan Mustafa Fazıl Paşa, Fransız Büyükelçiliği vasıtasıyla Ziya Paşa, Namık Kemâl ve Ali Suavi'yi Paris'e getirtti. İstanbul Cerrahpaşa'da doğmuş olan Ali Suavi sürgün gittiği Kastamonu'da Vali Hamdi Paşa tarafından dostça karşılanmıştı. Burada kitap çalışmalarına devam ederken o güne kadar hiçbir ilişkisinin olmadığı Fazıl Mustafa Paşa'nın bir adamı kendisini ziyarete gelerek Paris'e davet etmişti. İlk önceleri tereddüt eden Ali Suavi sonra daveti kabul ederek, karşılaştığı çeşitli engelleri aştıktan sonra İtalya'da Ziya Paşa(*) ve Namık Kemâl ile buluşarak 1868 yılının Muharrem ayında Paris'e gelmişlerdi.²⁵ Onların Paris'e ulaşmasının ardından, Mehmet, Nuri, Ağâh ve Reşat Beyler de Fransa'ya kaçmışlar ve Paris'te coşkulu bir şekilde karşılanmışlardı. Hatta onları: "Türkiye'nin kurtarıcıları "İlerleyiş Ordusunun Öncüleri" olarak nitelendiren *La Libertee* gazetesi şöyle yazıyordu:

*"Fransız milleti yeni fikirlere bayrak açmış olan ve memleketlerinin en seçkin yazarlarından olan bu genç vatanseverlere huzur sağlayan kucağını büyük bir dürüstlük ve sevgi ile açar ve hürriyet yolunda onlara öncülük etmeyi vazife sayar"*²⁶

Oysa bu aydınlar, Fransızların kendilerini "Jeune Türk" olarak adlandırmalarını kabullemeyerek, kendilerini "Yeni Osmanlılar" olarak kabul ediyorlardı. Başlangıçta Tanzimat

24 Ebuzziya Tevfik, **Yeni Osmanlılar Tarihi**- Bugünkü dile uyarlayan : Ziyad Ebuzziya Sf: 25-43 Kervan Yayınları 1973 – İstanbul
(*) Ziya Paşa, 1825 yılında Erzurumlu Feridüddin Efendi'nin oğlu olarak İstanbul'da dünyaya gelmiş, asıl adı Abdülhamit Ziyaeddin'dir. Edebiyata olan yatkınlığı nedeniyle Hükümdarın üçüncü katipliğine kısa sürede yükselmiş, çevresindeki aydın kesim ile "Osmanlı'yı kurtarma" fikirlerini tartışmaya başlamışlardır. Bu faaliyetleri nedeniyle saraydan kovulmuş ise de bir süre sonra Zaptiye Müsteşarlığında görevlendirilmiştir. Saray yönetimi onun muhalif tavrını kıramadığı için yurtdışında görevlendirilmesine karar vererek Atina elçiliği ve Kıbrıs mutasarrıflığı ile görevlendirmek istemiş ancak rütbesi olmadığı için bunu yapmayınca kendisine "paşa" rütbesi verilmiştir. Bosna-Hersek olaylarının soruşturulması görevi verilmiş ve bu görevde başarılı olunca Adliye Nazırlığına getirilmiş, daha sonra da Amasya ve Samsun'da mutasarrıflık yapmıştır. 1867 yılında tekrar Kıbrıs'a atanmış, ancak o bu atamayı geciktirerek 17 Mayıs 1867 günü Paris'e kaçmıştır. 1868 yılında Namık Kemâl ile "Hürriyet" gazetesini yayınlamaya başlamışlardır. Sadrazam Ali Paşa'nın ölümü üzerine İstanbul'a dönmüş Devlet Şurası üyeliğine atanmıştır. Abdülaziz'i tahtından indirmek için mücadeleler içinde yer aldı. Sarayın takipleri sıklaştıkça baskılardan kurtulmak amacıyla mason locasına kaydoldu. Abdülaziz'in tahttan indirilmesinin ardından V. Murat padişah olunca Mabeyini Hümayun başkatipliğine atandı. Ardından da Maarif müsteşarı oldu. V. Muart'tan sonra II. Abdülhamit'in tahta geçmesiyle Vezir ünvanı alan Ziya Paşa Suriye Valiliğine atanmış daha sonra da Konya Valiliği'ne getirildikten sonra 1877 yılında Adana valisi olmuş, 1880 yılında ölmüştür.

25 Atay. Falih Rıfkı, **Baş Veren İnkılapçı (Ali Suavi)** Sf:45 Cumhuriyet Gzt. Eki Ağustos 1997- İstanbul

26 Ebuzziya Tevfik, **Yeni Osmanlılar Tarihi**- Bugünkü dile uyarlayan : Ziyad Ebuzziya Sf: 134 Kervan Yayınları 1973 – İstanbul

Fermanı'nı destekleyen bu aydınlar, daha sonraları eleştirmeye başlamışlar ve Namık Kemâl, "Gülhane Hattı Hümayunu"nun çağdaş devlet niteliklerine uygun olmadığını ifade etmeye başlamıştı. İlk yıllarında İslamiyet'in de bir çeşit cumhuriyet olduğunu belirten Namık Kemâl, "cumhuriyet"i'n Osmanlı'da uygulanamayacağını söylüyordu. Şimdilik benimsenebilecek ve uygulanabilecek bir sisteminse Osmanlı hanedanı yönetimindeki "Meşrutî sistem" olabileceğini savunuyordu. Ona göre Osmanlı'da uygulanabilecek sistem, III. Napolyon'un ikinci imparatorluk sistemi idi.

Yeni Osmanlılar, halkın meşrutî sisteme uyamayacağını iddia edenlere karşı, halkın özgür oy verme bilincine süreç içinde uyum sağlayacağını savunuyorlardı. Ali Suavi ise, hilâfetin dinde yeri olmadığını, kullanılan yazı dilinden Latin harflerine geçilmesi gerektiğini, bir kitabına resim koyduğu için yapılan eleştirilere karşılık, peygamberin dahi resminin yapılabileceğini savunuyor ve şeriatçıları kapkara yobazlar olarak suçluyordu.

Fransız İmparatoru III. Napolyon, 1867 yılında Paris'teki bir serginin açılışına Abdülaziz'i de davet etmiş, bu davete Mustafa Fazıl Paşa da katılarak padişahla arasındaki kırılganlığı sona erdirmişti. Londra, Viyana ve Budapeşte gezilerine Padişahla birlikte katılan Mustafa Fazıl Paşa İstanbul'a geri çağrılınca, İstanbul'a dönmüş, Yeni Osmanlıların da bir çoğu İstanbul'a dönünce Paris'teki hareket epeyce zayıflamıştı. Bu gelişmelere karşı çıkan Ali Suavi, Genç Osmanlıların Mustafa Fazıl Paşa ile ilişkilerini kesmesi gerektiğini savunarak, Mustafa Fazıl Paşa'yı Genç Osmanlılar Cemiyeti'nden kovmuş, ondan para alanları eleştiren bir bildiri yayınlamış, bu bildiriye karşı çıkıp ondan para almaya devam eden Namık Kemâl ile de araları açılmıştı.²⁷

27 Atay. Falih Rıfkı, **Baş Veren İnkılapçı (Ali Suavi)** Sf:18 Cumhuriyet Gzt. Eki Ağustos 1997- İstanbul

Protestan Suâvi

Yeni Osmanlılar arasında ortaya çıkan fikir çatışması 1872 yılında dağılma ile sonuçlanmış, bu nedenle birçoğu İstanbul'a dönmüştü. Ama ortak amaçları olan istibdat idaresinin yıkılması mücadelesine devam ediyorlardı. Abdülaziz, 1875 yılında çıkardığı "Ramazan Kararnamesi" (Tecil-i Düyun kararnamesi) ile Osmanlı maliyesinin borçlarını ertelleyip, borçlanma faizlerini indirince alacaklı devletler ayağa kalkarak Bulgaristan ve Hersek'teki isyanlar genişlemeye başlamıştı. Mithat ve Hüseyin Avni Paşaların yoğun çabaları 9 Mart 1876'da "Müslüman Vatanperverler" adıyla yayınlanan bildiri:

"Müstebit Padişahın yerine cins ve mezhep ayrımı yapmadan tüm Osmanlı vekillerinden oluşan bir meclis ile idare edilen hükümet ile sorunların üstesinden gelinebileceği, özünde Osmanlı sisteminin seçime dayalı olduğu, o nedenle de Meşrutiyetin Kuran'a aykırı olmadığı, milletin vekaletini suiistimal eden Padişahın hal edilebileceği vurgulanarak, "mecnun ve fasık" bir hükümdardan ülkenin kurtarılmasının zorunlu olduğu" nu yazıyordu.

6 Mayıs günü Selânik'te Alman ve Fransız konsolosları öldürülmüş, 11 Mayıs 1876 günü İstanbul'da Bosna-Hersek ve Bulgaristan'da meydana gelen olaylar Talabe-i Umumi tarafından protesto edilmeye başlanmıştı. Bu öğrencilerin büyük bir kısmı Rumelililidiler, ailelerinden haber alamadıkları için protesto hareketini isyana dönüştürerek gösterilere başlamışlardı. Fatih, Süleymaniye ve Beyazıt Medresesi öğrencileri:

"Devlet ve memleket hukuku ve İstikâlî şunun bunun ayağı altında kalmıştır. Böyle bir zamanda ders ile iştilal edilemez. İslamlar, Hristiyanların hareketlerine, eza ve cefalarına maruz kalmışlardır. Sebep olanları ortadan kaldırmak şer'an cümlemize farzdır." diyerek halkın desteğiyle büyük bir kalabalık oluşturmuşlardı.

Basiret Gazetesi'nde 19 Mayıs 1876 günü Ali Suavi şöyle yazıyordu:

"Herkes ve bütün gazeteler hal-i hazırın tehlikesinden bahsetmektedirler. Hakk-ı acizanemde mevcut emniyet-i âmameye mebni söyleyeceğim şeyi herkesin dinleyeceğine şüphem yoktur. Müskilat-ı hazıra pek büyüktür. Fakat çare kolaydır. Yarınki nüshamızda bu çareyi kısaca şerh ve beyan edeceğim."

Ali Suavi, yazısında belirttiği çareyi yazmadan önce 20 Mayıs 1876 Pazartesi sabahı daha önceden örgütlediği eylemi başlatmak üzere Kuzguncuk'tan bindiği mavna ile Çırağan Sarayı'na doğru yola çıkmıştı. Onlar:

"Tüfeğini kuran, ta en yüksek makamdaki cehalete ve zulme nişan alan, onu devirmedikçe iki tarafa bakmak ihtimali olmayan" bir savaşçı olarak, kendisine yakıştırılan "Protestan Suavi" yakıştırmasına aldırmadan, Rus diktesini reddetmek ve Anadolu'ya geçerek savaşa devam etmek, Türkçe yazmak, hilâfete karşı cumhuriyeti kurmak, Türklerin anayurtları olarak belirlediği alanda devlet kurmak için yürüttüğü mücadelesinin bir adımını gerçekleştirmek üzere arkadaşlarıyla karaya çıktılar.

Yoldaşları toplanmışlar kendisini bekliyorlardı. Sarayın nöbetçileri toplanan kalabalığı dağıtmak istemişler, fakat başaramamışlardı. Nöbetçi askerlere zarar vermek istememelerine karşın önlerine çıkan birkaç nöbetçiye yaralayarak deniz tarafındaki camları kırıp içeriye dalmışlardı.

Ali Suavi, Sultan Murat'ın koluna girip:

“*Aman Efendim, gel bizi Moskof’tan kurtar*” derken, ötelerde Rus elçisinin tercümanı Padişah’a:

“*Efendim, Sultan Murat’ı cülus ettirecekler. Ahali sarayı basmışlar. Başımızın çaresine bakalım*” diyordu.

Ali Suavi ve arkadaşları Sultan Murat’ı dışarı çıkarmaya dahi fırsat bulamadan, Beşiktaş Karakolundan, okuması yazması olmayan zırcahil Hasan Paşa ve adamları yetişmiş, kısa bir çatışmadan sonra Ali Suavi öldürülmüştü.

Olayın ardından gazeteler Ali Suavi’nin, Hasan Paşa’nın sopasıyla öldürüldüğü ve sopanın karakol duvarına asılarak halka teşhir edildiğini, Ali Suavi’nin Sultani mektebi müdürlüğünden alındığı için bu eylemi gerçekleştirdiğini, hatta Moskoflara alet olmuş olabileceğini yazıyorlardı.²⁸

İstanbul karmakarışık ve her yerde Abdülaziz’in uygulamalarına karşı gösteriler devam ediyordu. Büyük bir telaşa düşen Padişah, Rus elçisinin gösterilerin zor kullanılarak dağıtılması yönünde önerilerine karşı ne yapacağını bilemiyordu. Abdülaziz, protestocuların sadrazam ve şeyhülislamı istemediklerini öğrenince ikisini de görevden alıp,

“*Bu adam her şeye itiraz eder de devlete yarayacak bir iş olsun meydana koymaz*” dediği Mütercim Rüştü Paşa’yı sadrazamlığa:

“*Ona dairede müzevir imam derlerdi. Şimdi Şeyhülislam mı olacak? Allah vere de bir halt etmese!*” dediği Hayrullah Efendi’yi şeyhülislamlığa:

“*Hain ve nankör. İcraatı hep garazkârlıktan ileri geliyordu!*”²⁹ dediği Hüseyin Avni Paşa’yı da seraskerliğe atamış:

“*Farfara idi, ne yaptığını bilmez, zamanını takdir edemezdi.*” dediği Mithat Paşa’nın da görev aldığı reformcu bir hükümet oluşturmak zorunda kalmıştı. Abdülaziz zorla gerçekleştirmiş olduğu bu değişimden memnun olmadığı için görevden almış olduğu Mahmut Nedim Paşa’yı tekrar göreve getirmek için fırsat kollamaya başlamıştı. Daha önceden çeşitli iftiralar sonucu İstanbul’dan uzaklaştırılmış olan Hüseyin Avni Paşa, Redif Paşa, Süleyman Paşa ve Mithat Paşa 1876 Mayıs’ında yaptıkları toplantıda ülkedeki sorunların çözümünün ancak Meşrutiyetin ilânı ve padişahın değiştirilmesi ile mümkün olduğu kararına varmışlardı. Bir görüşe göre:

“*Devleti içte ve dışta rezil eden Mithat Paşa ve ekibi, suçu Sultan Abdülaziz’e yıkarak onu hal’ etmeye karar verdiler. İngiltere’yi arkalarına almışlardı ve onlardan para desteği alıyorlardı.*

Hüseyin Avni Paşa, hem hırsız hem de namussuz biri idi.”³⁰ Hüseyin Avni Paşa ile ilgili ortaya atılan düşüncelerden birisi de şöyleydi:

“*Hüseyin Avni Paşa sarayda “hazinedar” denen harem-i Hümayun’un en yüksek rütbeli cariyelerinden biriyle sevişmeye cesaret ettiği gibi, selâmlık alayında Sultan Abdülaziz’in zevcelerinden bir Kadınefendi’ye sözle sarkıntılık etmişti.*”³¹

28 Atay. Falih Rıfkı, **Baş Veren İnkılapçı (Ali Suavi)** Sf:110 Cumhuriyet Gzt. Eki Ağustos 1997- İstanbul

29 Danışman Zuhuri **Osmanlı Padişahları** Cilt:3 Sf: 1155-1160 Bahar Matbaası 1968- İstanbul

30 Akgündüz, Prof.Dr. Ahmet- Öztürk, Dr.Sait, **Bilinmeyen Osmanlı** Sf: 259 Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yay.1999

31 Öztuna Yılmaz **Türkiye Tarihi** Cilt:12 Sf: 59 Hayat Kitapları 1967- İstanbul

Fakir bir köylü çocuğu iken, kendi çabaları sonucu Harp Okulunu birincilikle bitiren Hüseyin Avni Paşa ile, Mithat Paşa, Mütercim Rüşdi Paşa ve Şeyhülislam Hasan Hayrullah Efendi ihtilâl hazırlığı yapıyorlardı. II. Mahmut döneminde Bektaşiler üzerindeki baskılar ile kıyaslandığında gerek Abdülmecit dönemi gerekse Abdülaziz dönemi daha özgürlükçüydü. Kıyıma uğrayan Bektaşiler bu dönemde toparlanmaya başlamışlardı. Diğer özgürlükçü akımların da çabalarıyla 30 Mayıs 1876 Cuma günü sabahı Taşkıışla'dan gelen taburlarla, Mekteb-i Harbiye'nin 300 kadar talebesi, Dolmabahçe Sarayı'nı çevirmiş, donanmanın deniz tarafını kontrol altına almasından sonra Sultan Abdülaziz kayıkla Topkapı Sarayı'na götürülerek hapsedilmişti.³² Daha sonra da Fer'iyye Sarayı (Çırağan Sarayı)'na götürülmüştü. Bu dönemin olaylarını Hüsamettin Ertürk'ün anılarında :

"Ben, daha Kuleli Askeri Okulu'nda ve sonraları Harbiye Mektebi'nde öğrenci iken, siyasetle uğraşmaktan çok zevk alırdım. Bu yıllar öğrenciliğimizin en hararetli dönemleriydi. Namık Kemâl'in, Ziya Paşa'nın Şair Eşref'in eserleri en çok kabul gören eserlerdi. Bize tavsiye edilen halk edebiyatı ile ilgili eserleri bir yana bırakmış, heyecanlı fikirlerle yatıp kalkar olmuştuk.

O dönemlerde, tekkelerdeki zikirler, camilerdeki vaazlar, saray istihbaratı tarafından denetlenmekteydi. Buna rağmen yasaklara uyulmuyor gençler el altından ve gizli gizli hem dahilde yazılan, hem hariçten memlekete sokulan gazeteleri, mecmuaları, kitapları okuyorlar, saray idaresine karşı derin bir nefret ve padişahın idaresine karşı anlaşılamaz bir kin duyuyorlardı. Bahriyenim çoğu, Jöntürk teşkilatına dahildi. (...)

Bu tarihlerde Halicioğlu'nda meyhanecilik yapan Yunan azınlığından Dimitri, Galata'daki Avusturya postanesinden aldığı dergileri, gazeteleri Sütlüce'de Bektaşî tarikâtı şeyhi Münir Baba'nın oğlu Hüseyin Ulvi Bey'e teslim ederlerdi. Gene bu tarihlerde, Yıldız Sarayı posta ve telgrafhanesinde müstahdem Kara Kemâlî Bey boş zamanlarında Şehzadebaşı'na gider, meşhur Çaycı Hacı'nın kahvesinde bir sandalyeye yerleşir, her zaman bir taraftan nargilesini hüpürdetir diğer taraftan edindiği gazete ve mecmuaları güvenilen kişilere dağıtırdı. Samatya'da İmrahor şeyhinin faaliyeti bu açıdan mühimdi. Bu dergahın şeyhi ve biraderi hukuk talebesinden Vehbi Efendi'nin de Paris'le bağlantısı vardı. Cuma geceleri bu dergaha Tıbbiye ve Eczacı Mektebi talebeleri devam ederler, böylece gelen gazete ve dergileri elden geçirirlerdi. Bizim Yenicami'deki berberimiz ve Bektaşî Tarikatından Hacı Haşim Efendi de Jöntürkler arasındaydı."³³ diye dile getiriyordu.

Osmanlı da devlet geleneklerine göre bir padişahın tahttan indirilebilmesi için ya küfür işlemesi ya da deli olması gerekiyordu. Abdülaziz'e küfür isnat edilmemiş ama, deli olduğu fetva ile tespit edilmiş ve bu gerekçe ile tahttan indirilmişti. Ancak Abdülaziz kendisinden sonra tahta oğlu Yusuf İzzettin'in geçmesini istiyordu. Saltanat hakkını kaybetme endişesi içine düşen V. Murat, eğer Abdülaziz'in tahttan indirilmesi çabaları sonuç vermezse kendisinin öldürüleceğini bildiği için, Yeni Osmanlılar ve vükela ile sıkı ilişkiler kurarak Abdülaziz'in tahttan indirilmesi için çaba harcamıştı. Ancak, V. Murat'ın tahta çıkışı ardından yayınlacağı Hatt-ı Hümayun için yapılan toplantıda başkatip Sadullah Bey:

32 Karal, Ord. Prof. Enver Ziya- **Osmanlı Tarihi** VII. Cilt Sf: 110 TTK Basımevi 1983-Ankara

33 Tansu, Sami Nafiz **İki Devrin Perde Arkası** 1964-İstanbul

“Padişahım milletimizin vukuf ve terbiyesi Millet Meclisi oluşturmaya elverişli değildir.” Diyerek meclise taraftar olmadığını açıklayınca bu görüş Hüseyin Avni Paşa tarafından da desteklenmiş, bu gelişme Meşrutiyet taraftarı olan Mithat Paşa ve yanlılarını şaşırtmıştı. Nitekim, 2 Haziran 1876 günü yayınlanan Hatt-ı Hümayun’da Meşrutiyet’in ilânından söz edilmeyince Mithat Paşa ve yanlıları Padişah’a karşı tavır almışlardı. Bu sırada Avrupa basını ise Türklerin kabiliyetsizliğinden ve samimiyetsizliğinden söz ediyordu.

8 Haziran 1876 Perşembe günü toplanan hükümet, meşrutiyetin getirilip getirilmemesini görüşmüş, Sadrazam Rüştü Paşa’nın meşrutiyet karşıtı konuşmaları meşrutiyet yanlılarını rahatsız etmişti. Mithat Paşa, Süleyman Paşa, Namık Paşa, Reşit Paşa, Halil Şerif Paşa ve Servet Paşa dışındakiler meşrutiyete karşı tavır almışlardı. Bu toplantı sırasında bir karar alamayan hükümet, Girit’te meydana gelen olayları görüşmek üzere Mithat Paşa’nın konağında tekrar toplanmıştı.

Bir görüşe göre: 4 Haziran 1876’da Cezayirli Mustafa Pehlivan, Mabeyinci Fahri Bey, Yozgatlı Pehlivan Mustafa Çavuş ve Boyabatlı Hacı Mehmet Pehlivan, Abdülaziz’in kaldığı odaya zorla girerek onu ölümcül derecede yaralamışlardı. Daha sonra, Abdülaziz’in cenazesi 5 Haziran 1876 günü büyük bir törenle kaldırılarak II. Mahmut’un Çemberlitaş’taki türbesine gömülmüştü. Abdülaziz’in tahttan indirilmesine sevinenler bile onun ölümüne üzülmuş, büyük bir çoğunluk Abdülaziz’in ölümünden Hüseyin Avni Paşa’yı sorumlu tutmuştu. Abdülaziz’in ölümünden on iki gün sonra Mithat Paşa’nın konağında Girit’te meydana gelen olayları görüşmek üzere yapılan vükela meclisi toplantısını kolağası Çerkez Hasan basmıştı. Çerkez Hasan, Kafkasya’dan gelerek Harp Okulu’nda tahsil görmüş,, Abdülaziz’in oğlu Yusuf İzzet’in Efendi’nin yaverliğini yaparken Hüseyin Avni Paşa tarafından Bağdat’taki Altıncı Ordu’ya atanmıştı. Çerkez Hasan, baskını yaparken, sağ elinde tabanca, sol elinde kama ile :

“*Davranmayınız*” dedikten sonra Hüseyin Avni Paşa’ya ateş etmiş, kendisini yakalamak isteyen Kayserili Ahmet Paşa’yı da kama ile yaraladıktan sonra, kurşunla yaraladığı Hüseyin Avni Paşa’yı kama ile delik deşik ederek öldürmüştü. Saldırgan, kendini yakalamak isteyenlerden iki kişiyi daha öldürmüş, toplantıya katılanlar can havliyle kaçışmışlarsa da Hariciye Nazırı Raşit Paşa’yı da kurşunlayarak öldürmüştü.³⁴

İç politikadaki bu gelişmeler V. Murat’ın sağlığını bozmuş, yaşadığı korku ve endişelerle kendini alkole vermişti. Bu yüzden akli dengesi bozulmaya başlamıştı. Abdülaziz’in tahtan indirilmesi için belirledikleri günün kendisine haber verilmeksizin öne alınması ve kendisinin biat için apar-topar götürülmesi, korkusunun artmasına neden olmuş, biat sırasında gereksiz sırtımlar ve el-kol hareketleri yapan V. Murat sonunda çıldırmıştı.

Onu korumak amacıyla Mehmet Rüştü, Mithat ve Hüseyin Avni Paşaların sarayda kalmaya başlaması V. Murat’ın endişesini daha da artırmıştı. Paşaların gölgesinde iradesiz bir biçimde yaşıyordu. Her türlü hareketi denetim altındaydı, saraya giriş çıkışlar dahi kontrol altında tutuluyordu. Bu sırada V. Murat’ı ziyarete gelen Namık Kemâl bile padişahın huzuruna çıkarılmamıştı. V. Murat, sadece vükela tarafından getirilen yazıları imzalıyordu. Yaşadığı olaylar akli dengesini iyice bozmuş, vükeladan huzuruna gelenleri öpmeye başlamıştı. Geçirdiği bir bunalım sırasında:

34 Danışman Zuhuri **Osmanlı Padişahları** Cilt:3 Sf: 1163-1164 Bahar Matbaası 1968- İstanbul

“*Kan istemem, saltanat istemem*” diyerek kendini havuza atıp, intihar etmek bile istemiş- ti. Hüseyin Avni Paşa’nın öldürülmesinden sonra bütün idare Mithat Paşa ve Mehmet Rüştü Paşa’nın elinde kalmıştı.

V. Murat, 21 Eylül 1840 tarihinde İstanbul’da Şevkefzâ Kadınefendi’den doğan ve Tan- zimat döneminin ilk şehzadesi olan babasının yerine, 30 Mayıs 1876 tarihinde tahta çıktı. Ardından İngiliz veliahdı ile dostluğu sonucu Masonluk teşkilatına* girmişti,³⁶ V.Murat, 4 Haziran 1876’da Abdülaziz’in son dönemlerinde devam eden korku sefalet ve güvensizlik ortamının etkisinden kurtulamamıştı.

Abdülaziz’i tahtan indirenlerden Şirvanlı bir mollanın oğlu olan Sadrazam Mehmet Şük- rü Paşa meşrutiyetin uygulanamayacağı, Hüseyin Avni Paşa, idarenin eski şeklinin muhafaza edilmesi gerektiğini savunurken, Mithat Paşa, yaşanan kötü olayların ancak meşrutiyet idaresi ile sona ereceğine inanıyordu.

Halkın muhafazakar olanları özgürlük ve hürriyetten korkan Mehmet Rüştü Paşa yanlısıydılar. Aydınlar ise, Mithat Paşa’nın taraftarıydılar.³⁷ Her iki padişahın da tahttan indirilmesinde, yönlendirici olan sadrazam Mithat Paşa, tahta çıkarken Abdülhamit’i “1876 Meşrutiyeti”ni ilân etmeye zorunlu tutmuştu. Zeki, enerjik birisi olan Mithat Paşa, Türkiye’nin hızla modernleştirilmesiyle Avrupa’da iyi izlenimler uyandırılacağı, “Bosfor’un Hasta Adamı”na yöneltilebilecek müdahaleler için her türlü bahanenin ortadan kaldırılmış olacağına inanıyordu.

Plevne’deki büyük direnişe rağmen Ruslar, İstanbul önlerine kadar gelmişlerdi ancak, dönemin büyük devletleri arasındaki çekişme yüzünden İstanbul’a girmemişlerdi. 1878 Berlin Kongresinde, Bismarck’ın çabasıyla, çıkmak üzere olan bir dünya savaşı önlenmişti ama Osmanlı’nın Tuna boyları da elinden çıkmıştı.

Abdülhamit, Mithat Paşa’yı, Sultan Abdülaziz’i öldürtmekle suçlayarak hapse attı ve ardından sürgüne göndererek öldürttü. 1876 Anayasası rafa kaldırılarak parlamento toplantıya çağrılmadı. Abdülhamit saltanatının ilk döneminde laik okullar açarak yeni bilimler öğretilmeye başlanmış, Batı üniversitelerine gençler gönderilmiş, çok sayıda subay Avrupa ordularında eğitim görmüştü.

*35 Masonluk (ya da Farmasonluk) Batı Avrupa’da onyedinci yüzyılda kurulmuştur. Kesin şeklini 1717 Anderson masonik anayasası ile almıştır. Osmanlı ülkesine onsekizinci yüzyılda Lale Devri’nde girmiş, matbaa- nın getirildiği, kağıt fabrikası ve kitaplıkların kurulduğu, Batı ile sanat ve kültür yakınlaşmasının yoğunlaştığı III. Ahmet’in saltanat döneminde (1703-1730) Masonluk da İmparatorluk ilkesine ilk adımlarını atmıştı. Padişahların tutumları ve siyasal olaylarla Mason örgütlerinin girişimleri arasında sıkı bağlar vardır. I.Mahmut ve III.Selim dönemlerinde localar daha serbest bir gelişme ortamları bulmuşlar, II. Abdülhamit döneminde çok sıkı takip altında kalarak kapütülasyonların gölgesinde çalışabilmişlerdir. Batı da olduğu gibi kamuoyunda da, genellikle aleyhte bir kampanya ile karşılaşmışlardır.

Gerçi Osmanlı toplulukları içinde açık yada gizli, törel ve törenli kuruluşlar toplumun kendi içinden çıkart- tığı yerli malı öÖrgütler olmasına karşın, Masonluk, Osmanlı toplum koşulları içinde kendiliğinden oluşmadığı için tamamen ithal malıydı. Kurucuları da, yabancı tabalı ve tatlısı frengi (Levanten) kişilerdi. Locaların büyük kısmında tek Türk ve Müslüman üye yoktu, tümüne yakın çoğunluğu yabancı dilde çalışıyorlardı.

Bu durum 1900 yılından itibaren değişmeye başlamıştı. Zaten, Masonluk tarihi incelendiğinde, büyük ihtilâl ve devrim hareketlerinin önderlerinden çoğunun Mason oldukları görülmektedir.

Osmanlı imparatorluğunda ilk “hürriyetçi ve meşrutiyetçi” akımların başlangıcında da Mason örgütü bulu- nuyordu. Tanzimat devlet ileri gelenlerinin (Mithat Paşa, Ziya Paşa, Namık Kemâl, Ali Suavi, Şinasi, İbrahim Hakkı Paşa, Sadullah Paşa,V.Murat’ın kardeşleri Şehzade Nurettin ve Kemâlettin Efendiler, Bestekar Ali Haydar Bey, Ali Şefkati Bey) masondular.

Tunaya Tarık Zafer- **Türkiye’de Siyasal Partiler** I. Cilt Sf:381 Hürriyet Vakfı Yayınları 1984-İstanbul

36 Karal, Ord. Prof. Enver Ziya- **Osmanlı Tarihi** VII. Cilt Sf: 352 TTK Basımevi 1983-Ankara

37 Öz Baki **İttihat Terraki ve Türkler** Sf:306 Can Yayınları 238 2004 İstanbul

Yurtdışından öğretmenler ve uzmanlar getirilmiş, Galatasaray Lisesi'nde, seçkin bir aydın zümresi, modern bilginin bütün olanaklarıyla yetiştirilmeye başlamıştı.³⁸

Ordunun subay kadrosu meşrutiyet taraftarı olmasına karşın, Hüseyin Avni Paşa'nın komutasındaydılar. Meşrutiyete karşı olanlar, Müslüman bir ülkenin parlamentosunda Müslüman olmayan mebusların bulunabilmesini İslamiyet ile uzlaştıramadıkları gibi, padişahın haklarının da kısıtlanacağını öne sürüyorlardı. Bunlara karşı da meşrutiyet yanlıları Kanun-i Esâsi'nin şeriata aykırı olmadığını savunuyor, buna örnek olarak da, Hz. Muhammet zamanında Ebu Süfyan'ın daha Müslüman olmadan Hz. Muhammet'in toplantısına katılmasını gösteriyorlardı.

Padişahın tahta geçtiğinde yayınladığı Hatt-ı Hümayun'un belirsizlik içinde olması büyük bir memnuniyetsizliğe neden olunca, geleceğini düşünmekten aklı bozulan V.Murat'a doktor Capoleone'nin tedavisi de çare olmamıştı. Bunun üzerine düzenlenen bir rapor ile hastalığın kalıcı olduğu kararlaştırılarak Sultan'ın tahttan indirilmesi için bir fetva verilmişti. Mithat Paşa ile yaptığı görüşmelerde özgürlük yanlısı gibi görünen II Abdülhamit, Mithat Paşa ve Rüştü Paşa'nın desteğini sağlamıştı. 31 Ağustos 1876 günü vükela, ulema ve rical Topkapı'da kubbealtında toplanarak II.Abdülhamit'i tahta geçirdi.

38 Mikusch Dagobert Von- **Avrupa ile Asya Arasındaki Adam Gazi Mustafa Kemâl I** Sf: 14-16 Cumhuriyet Gzt. Eki Mart 2000 İstanbul

Kanun-i Esâsi İlân Ediliyor

Kısa padişahlık döneminde elem ve acı dolu bir yaşam sürdüren V Murat, kendisinin tahttan indirildiğini duyduğunda direnmeye çalıştıysa da zorla bir arabaya bindirilerek götürülmüştü.

Kendinden önceki padişahlardan farklı olarak Şâzelî tarikatına giren Abdülhamit, 1879'dan itibaren Kadiri Tarikatı'nın derslerini almaya başlamış ve ömrünün sonlarına doğru da Nakşibendî tarikatına girmişti.³⁹

II Abdülhamit, tahta çıktığında Avrupa ülkelerine karşı dengeci, İslâm ülkelerine karşı da İslâmcı bir siyaset izleyerek mutlakiyet yönetimini güçlendirmişti. Birinci saltanat döneminde Bosna-Hersek ve Bulgar Ayaklanmaları, Sırbistan ve Karadağ savaşlarının yanında, Girit'te de huzursuzluk vardı. Bu ortamdan yararlanabilmek için savaş hazırlığına başlayan Rusya, Osmanlı Ordusunun Sırp cephesinde önemli başarılar kazanması ve ordunun Belgrad'a girme aşamasına gelmesi üzerine, savaşa derhal son verilmesini istemiş ve Sırbistan ile üç aylık ateşkes imzalanmıştı.

İngiltere, Doğu sorunlarının çözümü için İstanbul'da bir konferans toplanmasını istemiş ve 23 Aralık 1876'da İstanbul'da toplanan Tersane Konferansı'nda Osmanlı Devleti'nin bağımsızlığını tehlikeye sokacak teklifler sunmuşlardı. Bu toplantının olduğu gün devlet yapısının belli ilke ve kurallara bağlı olmasını isteyen ve temsili katılımı toplumsal nitelik kazanması amaçlanan 11 kısım ve 119 maddeden meydana gelen Kanun-i Esâsi ilân edilmişti.

Kanun-i Esâsi ilân edilmeden önce yapılan tartışmalar ve Padişahın bu çalışmaları engelleme çabaları Kanun-i Esas'nini ilân edilmesini uzatmış, İstanbul'da yapılan gösterilerde gericiler Kanun-i Esas'yi lanetlemeye başlamışlardı. Sadrazam ve Mithat Paşa'nın kafir olduğunu ileri sürüyorlardı. II.Abdülhamit'in meşrutiyet yanlısı olmadığı anlaşılmaması Anayasayı hazırlayanları kızdırınca, Süleyman Paşa, saraya giderek padişahı tehdit edip, sonunun kötü olacağını söyledi. Bunun üzerine V.Murat'ın sağ olduğunu da dikkate alan II.Abdülhamit, Damat Mahmut Paşa'nın Anayasaya konulmasını istediği 113 maddenin de kabulüyle 23 Aralık 1876 tarihinde Kanun-i Esâsi'yi imzalamak zorunda kalmıştı.

Daha önce, İslâm hukukuna göre hazırlanmış, anayasa özelliğini taşıyan kanunnâmelerle idare edilen Osmanlı devletinde kanunnâmelerin dışında, 1808'de Sened-i İttifak, 1839'da Gülhane Hatt-ı Hümayûnu adıyla bilinen Tanzimat Fermanı ve 1856'da Islahat Fermanı adıyla çeşitli düzenlemeler yapılmış, bunlar da Avrupa devletlerinin baskısıyla, Osmanlı'daki gayrimüslimlere daha fazla hak ve imtiyaz verilmesi için düzenlenmişti.

Kanun-u Esasî'nin kabul ve ilân edilmesinden sonra, 1877 yılının başında yapılan ilk milletvekili seçimlerinde, 69'u değişik milliyetlere mensup Müslüman, 46'sı gayrimüslim olmak üzere, 115 milletvekili Meclis-i Mebusan'a girmişti. Ayrıca 40 kişi yerine 26'sı tayin edilen Âyân Meclisi teşkil edilerek, Meclis-i Mebusan ve Âyân Meclisinden meydana gelen Meclis-i Umumî, 20 Mart 1877'de Dolmabahçe Sarayının muâyede (bayramlaşma) salonunda, padişahın konuşmasıyla açıldı.

39 Akgündüz, Prof.Dr. Ahmet- Öztürk, Dr.Sait, **Bilinmeyen Osmanlı** Sf: 265 Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yay.1999

İki dönem çalıştıktan sonra, patlak veren Osmanlı-Rus Savaşı (1877–78 Doksan üç Harbi) sırasında devletin ve ülkenin durumunu tehlikeye sokacak tartışmalara sahne olduğu gerekçesiyle II. Abdülhamit, Kanun-u Esasî'nin kendisine verdiği yetkiyle Meclis-i Mebusan'ı 14 Şubat 1878'de feshetti. Böylece Birinci Meşrutiyet dönemi sona ermiş oldu.

On bir bölüm ve 119 maddeden meydana gelen Kanun-u Esasî'nin maddeleri şöyleydi:

Birinci kısım, Memâlik-i Osmâniye başlığını taşıyordu ve 1.maddeden 7.maddeye kadar olan bölümü kapsıyordu. Osmanlı Devletinin ülkesiyle bütünlüğü, başşehrinin İstanbul olduğu, saltanat ve hilâfetin Osmanlı sülâlesinden olan en büyük evlâda ait olduğu ve Osmanlı padişahının yetkileri hükme bağlanmıştı.

İkinci kısım: Tebaa-i Devlet-i Osmâniye'nin Hukuk-ı Umûmiyesi başlığını taşımakta ve 8. maddeden 26. maddeye kadar olan bu kısımda, Osmanlı Devleti tebaasının hak ve hürriyetleri sayılmakta ve hükme bağlanmaktaydı.

Üçüncü kısım: Vükelâ-yı Devlet 27. maddeden 38. maddeye kadar olan bu bölümde, sadrazam (başbakan) ve vekillerin (bakanların) hukukî durumları, vekiller heyetinin padişah ve meclis karşısındaki durumları düzenliyordu.

Dördüncü kısım: Memurîn 39. maddeden 41. maddeye kadar olan bölüm memurların sahip olduğu hukukî teminattan, kanunî şartlara uygun olarak tayin edilen memurların hak ve vazifelerini düzenlemekteydi.

Beşinci kısım: Meclis-i Umumî 42. maddeden 59. maddeye kadar olup Osmanlı Devletinin parlamentosu olan Meclis-i Umumî'nin Heyet-i Âyân ve Heyet-i Mebusandan meydana geldiğini, bu meclisin ve heyetlerin vazife ve sorumluluklarını, toplanma esas ve zamanlarını hükme bağlamıştı.

Altıncı kısım(Âyân Meclisi): 60. maddeden 64. maddeye kadar olan bölüm ile Âyân Meclisi'nin statüsü düzenlenmişti.

Yedinci kısım(Heyet-i Mebusan): 65. maddeden 80. maddeye kadar olup Heyet-i Mebusan'ın çalışma esaslarını bildirmekteydi.

Sekizinci kısım: Mehâkim başlığını taşıyan ve 81. maddeden 91. maddeye kadar olan: hâkimlerin ve mahkemelerin kuruluş ve çalışma esaslarıyla ilgili hükümler yer almıştı.

Dokuzuncu bölüm: Dîvân-ı Âlî (Yüce Divan) başlığını taşıyan ise 92. maddeden 95. maddeye kadar olan bölümde vekilleri, temyiz mahkemesi başkanlarını ve üyelerini, kendi üyelerini yargılayan Dîvân-ı Âlî adı verilen yüksek mahkemenin çalışma esasları açıklanmış 96 madde ile 106 madde arası maliye ile ilgiliydi.

Onuncu kısım: Vilayât vilayetlerin idaresi, usûl-i tevsi-i mezûniyet (yetki genişliği) ve vazifelerin ayrılması esasları anlatılmış ve 108. maddeden 112. maddeye kadar olan bölümdü.

On birinci kısım: Mevâd-ı şifâ 113. maddeden 119. maddeye kadar olan bu kısımda: memleketin herhangi bir yerinde ihtilâl ve isyan vuku bulduğu zaman örfî idâre (sıkıyönetim) ilânı, kamu düzenini bozan kimselerin soruşturma neticesinde Osmanlı ülkesi dışına sürgün edilebileceği, bütün Osmanlılara ilköğretimin mecburi olduğu, Kanun-u Esasî'nin hiçbir maddesinin, hiçbir sebep ve bahaneyle yürürlükten kaldırılamayacağı, bazı maddelerin değiştirilebileceği hükümleri yer almıştı.

Çeşitli Avrupa anayasalarından alınarak hazırlanan Kanun-u Esasî'de, devletin dininin İslâmiyet olduğu belirtilerek, Padişahın yetkileri sınırlandırılmıştı. Padişah, vekiller üzerinde

doğrudan doğruya hakim ve icra kuvvetinin (yürütmenin) hukukî ve fiilî başkanı idi, vekiller ise, Meclis-i Umumi'ye karşı değil, padişaha karşı sorumluydular. Teker teker padişah tarafından tayin ve azlediliyorlardı. Padişahın aynı zamanda halifelik unvanı da taşıyacağı, kanunların İslâm dininin emir ve yasaklarına aykırı olamayacağı belirtilmiş, şeyhülislâmlık makamı ve şer'îye mahkemelerinin varlığı da yer almıştı. 19 Mart 1877 yılında ki açılış töreninin ardından 20 Mart 1877'de:

“Zat-ı Hazret-i Padişahiye ve vatanıma sadık ve Kanun-u Esasî ahkâmına ve uhdeme tevdi olunan vazifeye riayetle hilafından mücanebet eyleyeceğime kâsem ederim” diye yemin ederek mebuslar göreve başlamışlardı.⁴⁰

Böylece, I.Meşrutiyet dönemi başlamış, yönetim örgütünün çalışma ilkeleri, yargı organlarının bağımsızlığı ve temel insan hakları güvence altına alınmış olmasına karşın, egemenliğin tek kaynağı yine padişah olarak kalmıştı. Mithat Paşa Kanun-i Esâsi'nin ilânının ardından şu konuşmayı yaptı:

“Velinimetimiz Sultan Abdülhamit Efendimiz bu Kanun-i Esâsi ile tüm tebaasına ihsan buyurdukları yeni haklar bir feyz meşalesidir.(...)”

Padişahımız efendimiz hazretlerinin iş bu ihsan ve ulu çabaları, tarih sahifelerinde kutlu ülkülerini ülke devlet ve millet sevgisiyle süsleyecek yeni bir eser yaratmıştır. Bu yeni eser ülkede padişahın emir ve yönetimi altında yaşayan birleşmiş güven içinde hak ve özgürlüklerine ulaşmış Osmanlı tebaası için sonsuza kadar sürecek bir tarihin başlangıcı olacaktır. Osmanlı halkı böyle bir padişahın değerini bilmelidir. Osmanlı adıyla onun halkı sayılmaktan dolayı birbirini tebrik etmelidir”

Konuşmalar bittikten sonra 101 pare top atışıyla yeni anayasa kutlanmış, evler sokaklar süslenmiş, gece meşaleler ile öğrenciler, esnaf, değişik inançtan insanlar:

“Yaşasın Abdülhamit, yaşasın Mithat Paşa” sesleriyle yeri göğü inletmişlerdi.⁴¹

40 Güneş Prof Dr. İhsan **Türk Parlamento Tarihi** I ve II Meşrutiyet Cilt:I Sf:101 TBMM Vakfı Yayınları

41 Güneş Prof Dr. İhsan **Türk Parlamento Tarihi** I ve II Meşrutiyet Cilt:I Sf:67 TBMM Vakfı Yayınları

Mithat Paşa, Rusları ve Avrupalıları Korkutuyor

Öte yandan, Paris Anlaşması'nda imzası bulunan devletlerin elçilerinin katıldığı Tersane Konferansı'nda, Avrupalıların Balkanlar'da Osmanlılardan istediği ödünler reddedilmişti. Bunun üzerine konferans dağılmış, Mithat Paşa, Rusya aleyhine bir konuşma yapıp, savaşa girmek gerektiğini savunarak, savaş aleyhinde oy kullanacak olanları vatana ihanet ile suçlarken meclis, Tersane Konferansı kararlarını reddetmişti.

Paris Anlaşması'nda alınan kararların 9.maddesi ile Osmanlı Devleti yabancı müdahalelerden korunuyordu. Osmanlı Devletinin artık, kendi kanunlarını yapacak yenileşme hareketlerini başlatacak bir meclisi vardı. Bu durumu kabullenmeyen Rusya, 23 Nisan 1878 günü İstanbul'da bulunan elçisini geri çekip 24 Nisan 1877 günü savaş ilân etmişti. "93 Harbi" denilen bu savaş, Edime Mütarekesi'ne kadar on ay sürmüştü, Plevne'de Gazi Osman Paşa ve Doğu Anadolu'da Ahmet Muhtar Paşa'nın başarılarına rağmen "93 Harbi" yenilgi ile sonuçlanmıştı.

Ruslar, Trakya'da Yeşilköy (Ayastefanos)'e, Doğu Anadolu'da da Erzurum'a kadar gelmişti; savaşlarda on binlerce insan ölmüş, savaştan kaçanlar da İstanbul kapılarına dayanmıştı. Rumeli'den kaçan 100 bin civarındaki çoluk çocuk soğuktan ve açlıktan ölmüştü, Rusların zalimane uygulamaları karşısında Mithat Paşa, İngiliz gazetelerine yaptığı çağrı ile göçmen kitlelerine acil yardım yapılması için İngiliz halkından yardım istemişti.^{42 (*)}

Rusya'nın açtığı savaş Osmanlı ordusunun ihtiyacını artırmış hükümet gerekli parayı bulabilmek için önce dış borçlanma gereğini duymuştu. Ama, Avrupa ülkeleri borç vermeye yanaşmayınca iç borçlanmaya gidilmiş ve mecliste yoğun tartışmalar yaşanmıştı. Bu tartışmalar sırasında Trablusşam Mebusu Nikola Nevfel:

"... Biz fakiriz kudretsiz ve takatsiz hale sokulmuşuz...olabilir, fakat bütün varlığımızı vatan uğrına terk etmemiz lazım" diyerek diğer milletvekillerini de orduyu desteklemeye çağırarak Yenişehirli Ahmet Efendi kürsüye gelerek:

"Biz son fedakarlıkları yapmaya hazırız, ancak mevki-i iktidarda olan şahsiyetlerin de mukabele göstermesini muhakkak istiyoruz" demişti. Bu tartışmaların ardından borçlanma için kurulan komisyona başvuran Manok Efendi 12 seneliğine 8 milyon borç bulacağını, buna karşılık her yıl ana para ve faizleri için %15 faiz ödenmesi gerektiğini söylüyordu. Bu teklifle ilgili tartışmalar devam ederken Kastiro Bey de, 4 milyon borç bulduğunu, kendisine önce %2 daha sonra da %5 olmak üzere toplam %7 komisyon ödendiği takdirde borç vermek isteyenini açıklayacağını söylemişti.

Borçlanma zorunluluğu içinde olan Osmanlı ordusu tefecilerin eline düştüğü sırada Erzurum, Bosna, Tuna ve Bağdat mebusları kendi bölgelerinin borç yükünden muaf tutulmasını istiyorlardı.

Halk, ordunun giyecek ve yiyeceğinin sağlanması için büyük özverilerde bulunurken Mithat Paşa önderliğinde gelişen hareket, Rusların yanında Avrupalıları da korkutmaya başlamıştı.

Yenileşmeye başlayan orduda eskiden olduğu gibi, yanında çubuk ve kahve takımlarını taşıyan seyislerin olduğu binbaşı tipleri azalırken 20'li yaşlardaki albaylara rastlamak mümkündü.⁴³

42 Şimşir Bilâl N. **Rumeli'den Türk Göçleri** Cilt:I Sf: 279 TTK.1989- Ankara

(*) *Metin İngilizcedir*

43 Baron Joseph Von Hammer Purgstall **Büyük Osmanlı Tarihi** Cilt:9 Sf: 582 Sabah Yayınları

Osmanlı bu savaşa *İstanbul, Şumnu, Manastır, Erzurum, Şam, Bağdat* ve *Yemen*'de konuşlandırılan 7 ordu ile katılmıştı. Bu orduda 134 bin piyade 20 bin beşyüz süvari bulunuyordu. Avrupa'da süren savaşlarda bölgedeki üç ordunun birleştirilmesi sağlanamamış, Plevne'deki büyük direnişe rağmen Mehmet Ali Paşa (Karl Petroit) komutasındaki en büyük ordu dahi Türk güçlerini birleştirememişti. Veysel Paşa komutasındaki 20 bin kişilik ordu 9 Ocak'ta Ruslara teslim olunca Büyük Duka Nikolay 26 Ocak'ta Edirne'ye girdi. Öteden beri Osmanlıları koruduğu izlenimi veren İngiltere, Rusların ilerleyişi karşısında ses çıkarmamıştı. II.Abdülhamit İngiliz elçisi aracılığıyla İngiltere'yi ateşkes için aracılık yapmaya çağırılmış, 31 Ocak 1878 günü Edirne'de imzalanan anlaşma ile Varna ve Şumnu hariç Bulgaristan'ın Ruslar tarafından ele geçirilmemiş tüm kaleleri, Küçükçekmece ve Gelibolu'ya kadar olan bütün Rumeli ile Erzurum Ruslara verilmişti.

Rusların ele geçirdiği yerlerden yoğun bir göçmen akını başlamıştı. Edirne istasyonunda toplanan göçmenler:

“Ya bizi götüürin, yahut demir üzerine yatırın da ezerek öldürün” diyerek İstanbul'a gitmek istiyorlardı. Soğuk kış günlerinde üstü açık vagonlara doldurulan göçmenler İstanbul'a taşınmıyor, fakat kalacak yerleri ve kendilerini karşılayan memur olmadığı için geceleri sokaklarda geçirerek, birçoğu açlık ve soğuktan ölüyordu. Bazı görevliler ise, göçmenlerin beraberrinde getirdiği ve geçimini sağlamak için satmak zorunda kaldığı eşyalardan para almak istiyor, vermek istemeyenlere hakaret ediyorlardı.

Tam bu sırada, Rusların Edirne'ye gelmesiyle halk Tekirdağ'ı da boşaltmaya başlamış, fırsatçılar ise tekrar yaşanmaya başlayan kargaşadan yararlanmayı ihmal etmemişti. Ruslar ele geçirdiği yerleşim bölgelerinde Bulgarları kışkırtarak katliamlara neden oluyor, yapılan zulüm Avrupa halkının da dikkatini çekiyordu. Ancak Ruslar Avrupa'yı yanıltmak ve müdahaleyi önlemek için Türklerin Hristiyanlara karşı mezalimde bulunduklarını yayıyorlardı. Avrupa gazetelerine verdikleri paralı ilânlar ile Türk barbarlığından söz ederek propaganda yapıyorlardı. Öte yandan kendileri savaştan uzak silahsız Türk köylerine Kazakları göndererek çocuklar da dahil binlerce kadın ve erkeği süngü ile katlettiyorlardı.

1878 yılı Ocak ayında Sokobelev komutasındaki Rus ve Kazak birlikleri Harmanlı civarlarında 40–100 bin olarak telaffuz edilen göçmen kafilesini katletmişler, bu katliamdan kurtulabilenler ise Meriç üzerinde ve dağlarda donarak ölmüşlerdi.⁴⁴

Bu sıralarda Meclis-i Mebusan olaylarla ilgili etkin bir denetim görevi yaparak sorunların çözülmesine büyük bir katkı sağlamaya çalışıyordu. Meclisi Mebusan'ın ülke sorunlarıyla ilgilenmesi ülkenin bütünlüğünün korunması çalışmaları, ülkeyi talana almış olanları ve padişahı rahatsız etmişti. 13 Şubat 1878 günü Ahmet Efendi'nin padişahı eleştirmesi üzerine :

“Ceddim Sultan Mahmut'un ırsını takip edeceğim” diyerek meclisi terk etmiş, 14 Şubat günü de Meclis-i Mebusan-ı dağıtmıştı. Aynı gün, İstanbul sokaklarından yükselen protestolar arasında İngiliz donanması İstanbul önüne geldiğinde Rus orduları da İstanbul'a doğru ilerliyorlar ve şehre saldırı hesaplarını hazırlıyorlardı ki, Ruslarla 3 Mart 1878'de imzalanan Ayastefanos Antlaşması Türkiye'nin Balkanlardaki rolünü azaltmış, buna karşın Rusların Balkanlardaki etkisi artmıştı. Bu durumdan gözü korkan Avrupalı devletler ve İngilizler bu anlaşmayı tanımadıklarını ilân ettiler.

44 İpek Nedim Rumeli'den **Anadolu'ya Türk Göçleri** Sf:19 TTK 1999 –Ankara

Hasta Adam

Sultan Murat'ı tekrar tahta geçirmek için harekete geçen Genç Türkler'in yeniden savaşma talepleri artınca Ruslar, Avrupa mahkemesi önüne çıkmaya razı olmak zorunda kalmışlardı. İngilizlerin desteğine büyük ihtiyaç duyan Osmanlı yöneticileri ise, 4 Haziran 1878 günü Kıbrıs Adası'nı İngilizlere vererek İngiltere'nin desteğini sağladılar. İngilizler zayıf bir Türkiye'nin karşısında, Rusya'nın, Orta Doğu'daki İngiliz menfaatlerini tehdit edeceğine, ılık sulara inip kendisiyle rekabete başlayacağını gördüğü için kendi çıkarları için Türkiye'yi desteklemek zorunda kaldı.

Türkiye, Rusya, İngiltere, Almanya, Fransa, Avusturya-Macaristan ve İtalya'nın katıldığı Berlin Konferansı, Almanya Federal Başbakanı Prens Bismarck'ın başkanlığında 13 Haziran 1878'de açılmış, Berlin Konferansı'nda Almanlar, Türkleri savunmadığı gibi Türkiye aleyhine de tavır almamışlardı. Berlin Antlaşması, Türklerin Avrupa'dan tasfiyesini Balkanlardaki varlığını bir süre daha uzatmış olurken, Rusya tarafından elde edilmiş olan birçok hakkı da ortadan kaldırıyordu. Bu anlaşmadan asıl yararlananlar Balkanlarda kurulan küçük devletler ve İngiltere olmuştu. Bu konferansta Avrupalıların tutum ve davranışlarını M.De Blowitz şöyle anlatıyor:

“Berlin kongresinde, Avrupa diplomasisinin en büyük doktorlarından yirmisi yeşil örtülü masanın etrafında oturmuşlar ve 30 gün “hasta adam” dedikleri Türkiye'nin durumu üzerinde görüşmüşlerdir.

Görüşmeleri sonunda yirmi doktor, başlarında büyük Hipokrat olduğu halde, ilkin hastanın sağ ayağını, sonra sol ayağını ve daha sonra da sağ elini kesmeye karar verdiler ve bu dört ameliyat başarıyla sonuçlanınca hastaya:

“Artık rahatsızlığınız geçmiştir hele biraz yürüyün de görelim” dediler. Çolak ve kötürüm hale getirilen hasta kımıldamamakta ısrar edince Alim doktor:

“Şu halde geri kalan uzuvları Avrupa'nın anatomi müzelerine dağıtıp, fizyolojik deneyler yapmaktan başka çare yok” diye bağırды.⁴⁵

64 maddeden oluşan antlaşma, toprak değişiklikleri yanında Türkiye'nin, Doğu Anadolu'da Ermenilerin azınlık teşkil ettikleri Vilâyet-i Site olarak adlandırılan vilayetlerde Ermeniler lehine yenilikler yapmayı da getiriyordu. Benzer yeniliklerin Makedonya'da da yapılması kabul edilmişti.

Başka bir madde ile, Rusya'ya 802 milyon beşyüzbin frank savaş tazminatı ödenmesi kabul edildi. Berlin Antlaşması, 1699 Karlofça Antlaşması'ndan sonra, Osmanlının tasfiyesini hazırlayan ikinci büyük dönüm noktası oldu.

Osmanlı Devleti bu antlaşma ile, Niş sancağını Sırbistan'a, Teselya sancağını Yunanistan'a, birkaç kazayı Karadağ'a, Kars, Artvin ve Ardahan sancaklarını Rusya'ya, Dobruca sancağını Romanya'ya bırakıyordu. Romanya, Sırbistan, Karadağ prenslikleri imparatorluktan ayrılıyordu. Bunların arasında Tunus Prenslığı de sayılabilir ki, üç yıl sonra Tunus'u işgal eden Fransa, bu işgalin ortamını Berlin Konferansının kulisinde sağlamıştı. Osmanlı Devleti, bir Bulgaristan Prenslığı ile Doğu Rumeli vilayetinin kurulmasına rıza gösterdiği gibi, Bosna-

45 Karal, Ord. Prof. Enver Ziya- **Osmanlı Tarihi** VII. Cilt Sf: 80 TTK Basımevi 1983-Ankara

Hersek vilayeti ile, kısmen Yenipazar sancağının idaresini Avusturya-Macaristan'a, Kıbrıs sancağının idaresini de İngiltere'ye bırakıyordu. İran'a da Kotur kazası veriliyordu.

Mithat Paşa, Bulgaristan'daki Alevî köyü olan Zavet'ten İstanbul'a göçmüş olan Mehmet Eşref Efendi'nin oğlu olup, 1822'de İstanbul'da doğmuştu. Asıl adı Ahmed Şefik'tir. Mithat Paşa, 1859 yılında Meclis-i Vâlâ (Danıştay) Başkâtipliğine getirildikten sonra 1861 Niş ve 1864 yılında da Tuna valiliklerine tâyin edildiğinde, burada yaptığı çalışmalarla halkın takdirini kazanmıştı. Avrupa gezisinden dönerken Ruscuğa gelen Abdülaziz, iskelede saf halinde selam duran polis ve jandarmaları gördüğünde yanında bulunan Mithat Paşa'ya:

"Burası neresi?" diye sormaktan kendini alamamıştı. Mithat Paşa ona:

"Memalik-i Şahanenizden Tuna vilayetinin merkezi olan Rusçuk kasabasıdır. Efendimiz" deyince Abdülaziz:

"Paşa hizmetinize teşekkür olunur. Avrupa'da gördüğüm yerlerden farksız hale getirmişsiniz!" demişti.⁴⁶

Mithat Paşa Tuna'ya atanmadan önce Rusya desteği ile Romanya'da eğitilen ve silahlandırılan Bulgar ve Ulah çeteleri Tuna'ya geçmişler ve bölgedeki Hristiyan halkı kışkırtarak ayaklandırmışlardı. Bu sıralarda Mithat Paşa göreve başlamış, çeteleri ortadan kaldırarak, onlarla işbirliği içindeki Rus subaylarını tutuklamıştı. Bu gelişmeler Rusların işine gelmediği için Bosna ve Bulgar İhtilallerini ve Utluikköy ve Dospat katliamlarını ileri sürerek, Mithat Paşa'nın cezalandırılmasını ve görevden alınmasını istemişlerdi. Bunun üzerine Abdülaziz'de Mithat Paşa'yı görevden alarak bölgedeki Hristiyanları himaye etmişti.⁴⁷

Mithat Paşa, 1868 yılında Şurây-ı Devlet (Danıştay ve Yargıtay) Reisliğine getirildiğinde, Sadrâzamlı anlaşılamadığı için 1869 yılında Bağdat valiliğine atanarak İstanbul'dan uzaklaştırıldıktan sonra da görevden alındı. 1872 yılında Edirne valiliğine atandıktan sonra da, 31 Temmuz 1872 günü sadrâzamlığa getirilmiş, üç ay bu görevde kaldıktan Sadrâzamlıktan da azledilip, Dîvân-ı Ahkâm-ı Adliye Nâzırlığına getirilmişti.

Osmanlının aydınları "Tanzimat" ile getirilen yenilik hareketlerini yeterli görmedikleri için Osmanlının çöküşünün kaçınılmaz olduğunu düşünüyorlar, bu yüzden de devlet yapısında köklü değişikliklerin yapılmasını zorunlu görüyorlardı. Bunlar, Namık Kemâl, Ahmet Vefik Paşa, Ziya Paşa, Hüseyin Avni Paşa, Süleyman Paşa ve Şinasi gibi önde gelen isimlerdi ve bunların ortaya atmış olduğu "Türk Milliyetçiliği ve Dilimizde Türkleştirme Fikir ve Programı" nı, Yeni Osmanlıların öncüsü Mithat Paşa yönetiyordu.

Bu sıralarda İstanbul medreselerindeki yobazlar, Şeyhülislam ile Mahmut Nedim aleyhine "Softalar Kıyımı" denilen ayaklanmayı başlattılar. Bu durumda, padişahın tahttan indirilmesinden başka bir çare olmadığını düşünen Mithat Paşa, Hüseyin Avni Paşa, Süleyman Paşa ve Dramalı Raşit Paşa Şeyhülislamıktan fetva alarak Sultan Aziz'i tahttan indirmişlerdi.

Sultan Aziz, Topkapı Sarayında küçük bir tınak makasıyla bilek damarlarını kesmek suretiyle gece intihar etmiş, 30 Mayıs 1876 günü sabahı V. Murat tahta geçirilmiş o da, 31 Ağustos 1876 günü delirdiği için tahttan indirilip, yerine II. Abdülhamit tahta çıkarılmıştı.⁴⁸

46 Ebuzziya Tevfik, **Yeni Osmanlılar Tarihi**- Bugünkü dile uyarlayan : Ziyad Ebuzziya Sf. 230 Kervan Yayınları 1973 – İstanbul

47 Uzer Tahsin **Makedonya Eşkiyalık Tarihi ve Son Osmanlı Yönetimi** Sf.108 TTK 1999 Ankara

48 Uzer Tahsin **Makedonya Eşkiyalık Tarihi ve Son Osmanlı Yönetimi** Sf.110 TTK 1999 Ankara

Mithat Paşa, Yeni Osmanlıların (Jön Türkler) aday göstermesiyle 19 Aralık 1876'da ikinci defâ Sadrâzam oldu. Mithat Paşa başkanlığında toplanan Vükelâ Heyeti, Kânûn-i Esâsî üzerinde bazı değişiklikler yapılmasını kararlaştırmış, bu toplantıda, Pâdişaha, '*devletin emniyetini bozan ve tehlikeye düşüren kişilerin hudut dışına çıkarılması yetkisi*' veren 113. madde, Kânûn-i Esâsî'ye eklenerek 23 Aralık 1876 günü Meşrûtiyet ilân edilmişti.

Halkın sevgisini kazanmış olan Mithat Paşa, padişah yanlıları ve tüm gericiler tarafından namlunun ucuna konulmuş ve yok edilmesi için türlü entrikalar düzenlenmeye başlamıştı. Bu gerici kaynakların iddiasına göre, "Âl-i Osmân" yerine "Âl-i Mithat"ın kurulabileceğini dahi söylüyorlardı. Onlara göre, Hristiyan ve Müslümanlardan "Millet Askeri" adıyla kendi emrinde yeni bir ordu kurmak istemişti. Hatta, Bosna'da Türk bayrağında hilâlin yanına haç koydurarak, bu bayrakla bir tabur askere, İstanbul'da geçit resmi yaptırmıştı.

Türk Milleti Sağ Olsun!

Gericilerin baskıları sonucunda 5 Şubat 1877'de sadrazamlık görevinden alınan Mithat Paşa, Kânûn-i Esâsî'ye zorla ekletirilen 113. maddeye göre sürgün edilmişti. Mithat Paşa, Brendizi, Napoli, İspanya, Paris ve Londra'ya gittikten sonra Girit'te ikâmetine izin verilmişti. Daha sonra ise, Suriye valiliğine atanmış, orada, Marûnî ve Dürzîler arasında başlayan çatışmalar sırasında, padişah yanlısı güçlerin devlet aleyhinde faaliyetlerde bulunduğu konusunda iftiraya uğradığı için 1880 yılında Aydın valiliğine getirilmişti.

Bu sırada Abdülaziz'in ölümüyle ilgili devam eden düzmece mahkeme, Mithat Paşa'nın suçlu olduğuna karar vererek onu valilikten azlettiğinde, İzmir'deki Fransız konsolosluğuna sığınmak zorunda kalan Mithat Paşa, II.Abdülhamit'in tehditleriyle İstanbul'a getirilip, Yıldız Sarayı Çadır Köşkü'ne hapsedilmişti. 1881 yılının Haziran ayında Abdülaziz'in öldürülmesinde rol oynadığı gerekçesiyle idâma mahkum edilmiş olmasına rağmen halkın tepkisinden korkan Abdülhamit, idâm hükmünü yerine getirmeyerek onu Tâif'e sürgüne göndermiş, üç yıl kadar burada yaşayan Mithat Paşa saray destekli gericilerin baskısıyla 8 Mayıs 1884 gecesi, boğularak öldürüldü.

Abdülhamit, Mithat Paşa'nın öldürülmeyip kaçırıldığını sandığı ve bir gün tekrar karşısına dikileceği endişesiyle durumu incelemek üzere Taif'e müfettiş göndermişti. Müfettiş Mithatpaşa'nın mezarını açtırarak başı kestirip İstanbul'a getirdiğinde II.Abdülhamit Mithat Paşa'nın öldüğüne inanmıştı.⁴⁹

Yenilik tarihimizin en önemli şahsiyetlerinden olan ve Türk milletine 1876 Anayasası'nı kazandıran Mithat Paşa için Süleyman Nazif:

"Sultan Aziz'i tahttan indirenler arasında meşrutiyete taraftar olanlar yalnız Mithat Paşa ile Süleyman Paşa idi." Diyordu. Süleyman Nazif *'İki Dost'* adlı eserinde:

"Yarının Taif şehidi vatanın yarınki cellâdına diyor ki:

"Padişahım, meşrutiyeti vaazı ve ilândan muradımız istibdadı refi ve zatı şahanenizi vezaifinizi ikaz ve vükelai devletin vezaifini tayin, milletimizin meyanında müsavâtı kâmileyi temin edip elbirliğiyle ve gerçekten mülkün islahına çalışmaktır.

Otuz seneden beri yayınlanıp da hükümleri yerine getirilmeyen hattı hümayunlar gibi şimdiki hattı hümayunu mülûkaneleri buhranı hazırlan indifaandan sonra bile hükümsüz kalmayacaktır.

Zira Kanun-u Esâsiyi ilândan muradımız, yalnız mesele-i şarkiyenin hüsnü tesviyesine medar olmak, Avrupalıların aleyhimize açılan ağızlarını kapamak için nümayişten ibaret bir cemile değildir. Bu bapta zatı şahanelerine bazı izahat arz eyleyeyim. Evvelâ zatı mülûkânelerine ait olan vezaif-i hükümdaranenizi mutlaka bilmelisiniz. Zira bilcümle harekâtımızdan millet nazarında mesul olacaksınız Bunun için vükelây-ı devlet ve memurin-i hükümet icra-i vezaifinden emin olmalıdır ki dört yüz seneden beri milletimizi denaate alıştırıp devleti dıçarı tedenni eden müdahinlikten yakayı sıyralım. Bendenizin zatı mülûkânelerine fevkalâde riayetim vardır. Ancak ahkâmı şerîşerife tatbiken milletimizin menafîine muzir olan en ufak hususta bile size itaat etmekte mazurum. Çünkü mesuliyetim ağırdır. Hem vicdanım-

49 Dinamo H.İzzettin **Kutsal İsyân** C:2 Sf: 48 May Yayınları- Aralık 1973-İstanbul

dan korkarım, hem de vatanımın saadet ve selâmetini temin için vicdanımla müteahhidim. Fakat korkarım ki bu efkâr ve ef'alden dolayı ileride devlet bendenizi müttehem ve mesul tutsun. Şu arzedeceğim doğru sözlerden kalbiniz şüpheye varmasın. Ne çare ki en ziyade korktuğum bilâhare vicdanımın bendenizi mahcup edip mesul tutmasıyla milletimin taan ve tevbihine uğramaktır. İşte bu dehşettir ki zat şahanelerini tasdi için bendenize cüret veriyor.

Padişahım, Osmanlılar kendi kendilerini ıslah ve idare iktidarını haiz olmalıdır. Usulü meşveretle idare olunan bir millette nizam nedir bilirsiniz. Tafsile hacet yoktur. Bendenize emniyet ediniz efendim. Bununla beraber ricali milletten de emin olunuz.

Padişahım bendeniz bir bar sakil altındayım. Osmanlı sıfatile icrayı vazife edeceğim.. Bir memurun kendini vicdanen mesul tutarak icrayı ef'al etmesinin lüzumu gibi bir vezir de hem vicdan hem milleti nezdinde kendini mesul bilmelidir. Ümit ve iftihar ederim ki vicdanımın bendenizi mesul tutabileceği bir harekette bulunmadım. Fakat milletin bendenizi mesul tutmaya çalışmasını isterim. Hem bu hale kahrederim.

Padişahım dokuz gün oluyor ki maruzatı mütekaddimeyi is'af etmemekte devam buyuruyorsunuz. Amelenin aletine müşabih olan nizamati müberremeyi reddediyorsunuz. Halbuki adaletsiz iş görülmez. Bu hal ise henüz dehşetli zelzelelerden mahvü inkaraz derecesini savuşturan bina-i devleti tamire çalıştığımız sırada siz adeta yıkmak istiyorsunuz diyebilirim.

Eğer bu eshaba mebni bendenizi serkârdan azlederseniz, rica ederim inan idare mizacı şahanenizle icraatı devlet halihazırın ehemmiyet ve ilcaâtına imtizacettirip kullanabilecek bir yedi iktidara tevdi buyurulsun herhalde...”

Bu mektuptan altı gün sonra Mithat Paşa sadarettten azledilerek Avrupa'ya sürülmüş, daha sonra da affedilerek ülkesine geri dönmüştü. Bir iftira ile Abdülaziz'in katillerinden olduğu ileri sürülerek yargılanmaya başlanmış, Yıldız'da can düşmanı Sururi'nin başkanı olduğu mahkeme yargılanma sonunda onu idama mahkûm etmişti. Bu karar karşısında:

“Masumum. Fakat idama mahkûm olmuşum ne çıkar? Türk Milleti sağ olsun!” Diyen Mithat Paşa'nın gerçek suçu Abdülhamit'in istibdat yönetimine karşı olmasıydı. İdam cezası yabancı devletlerin işe karışmasıyla, Taif'te sürgüne çevrilmişti ama orada boğduruldu.

Tâif Kalesi surları dışındaki mezarlığa gömülen Mithat Paşa'nın kemikleri 26 Haziran 1951 günü Tâif'ten İstanbul'a getirilerek *Hürriyet-i Ebediye Tepesi*'nde gömüldü. Bu tepe ile ilgili olarak Tevfik Fikret şiirinde şöyle diyor:

“Ziyaretçi önce ulula ve saygıyla eğil
Çünkü bu anıt büyüklükler, yiğitlikler kuşanmış
Yurdunu, ailesini koruma çabası göstermişlerin
Eğil ziyaretçi, bu bir hürriyet mihrabı
Milletin özgürlüğüne kavuşmasının kutlu ve ulu bir abidesidir
Bil ki, ziyaretçi bugün özgürlüğün, ulusun namus ve ümidin korunabilirdyse
Seni kurtaranlar burada yatanlar topluluğudur”

Türk dünyasının büyük adamları arasına adını yazdıran Mithat Paşa için, İngiliz tarihçi A.J.Tonybee şunları yazıyor:

“Mithat Paşa, ününü önce Aşağı Tuna havzasının güney bölgelerinde ve sonra da Mezopotamya'daki valilikleri sırasında yapmıştır. Halkları karışık olan ve Türklerin azınlıkta bulundukları bu bölgelerde Mithat Paşa cemaatlerin önderleriyle işbirliği yaparak bunların

imparatorluğa sadakatini kazanmaya çalışmış; kamu güvenliğini korumuş, ekonomik gelişmeyi sağlamış ve her şeyin üstünde, karma ortaokullar kurarak her cemaatten gençlerin yabancı ülkelere gitmek ihtiyacını duymadan ve Osmanlı aleyhtarı etkilerle zehirlenmeden 'tatminkâr' bir öğrenim yapmalarına imkân vermiştir.

Mithat Paşa, imparatorluk içinde yaşayan bütün ulusların Nispi temsiline dayanan bir parlamento rejimi kurmak istiyordu. Mithat Paşa " insan sürüleri"ne gerçek insanlar gibi davranarak bu yolda geçmişle bağlarını koparan ilk Türk devlet adamı olmuştu.

Osmanlıların "insan sürüleri" kurtuluşları için efendilerinden yüz yıl önce Batıya dönmüşlerdi. Bunlar Batıda buldukları milliyet görüşünün geçmişteki göçebe kurumlarına uymadığı gibi, Mithat Paşa'nın karma parlamentosuna da uymadığını keşfetmişlerdi. Nitekim 1876'da çabalarını toplamış olduğu vilayet ayaklanma halindeydi ve bu, bağımsız Bulgaristan devletinin çekirdeği olacaktı.

Görev aldığı ikinci vilayet de yarım yüzyıl sonra İngiltere'nin himayesinde Irak adındaki Arap devleti olacaktı. Böylece Mithat Paşa'nın çalışmaları, hem vatandaşları Türkler için, hem de dünya için boşa gitmiş sayılabilir. Mithat Paşa'nın öngördüğü parlamento ve anayasa Sultan Abdülhamit tarafından bir kenara itilmiş, yerine zalim, gerici kanlı bir kişi yönetimi gelmiş ve bu yönetimin ilk kurbanlarından biri bu üstün Türk devlet adamı olmuştur.⁵⁰

1878 Temmuz'unda Kleanti Skalyeri-Aziz Bey komitesi, V.Murat'ı tahta geçirmek amacıyla ikinci defa Çırağan Sarayından kaçırmak istemişlerdi. Kleanti Skalyeri, İstanbul'da "Prodos Mason Locası"nın "üstad-ı azamı"ydı ve Sultan Murat taraftarıydı. Beşinci Murat'ın tekrar tahta oturması için çalışıyordu. Bu örgütte Murat'ın annesinin cariyelerinden Nakşibendî Kalfa da bulunmaktaydı. Kleanti, V.Murat'la Çırağan Sarayı'nda görüşmüş, Beşinci Murat'ın milletin kendisini bulunduğu durumdan kurtaracağı günü beklediğini şikayetle aktardığını söylemişti. Bunun üzerine, örgüt harekete geçerek İstanbul'un çeşitli semtlerinde, duvarlara V.Murat lehine beyannameler yapıştirarak, İkinci Abdülhamit'i öldürmek amacıyla harekete geçmişti. Şubat 1878'de hazırlanan plana göre, suyonlarından Çırağan Sarayı'na girecek, Sultan Murat alınarak örgüt üyelerinden Aziz Bey'in evine getirilecek ve orada biat merasimi yapıldıktan sonra tahta geçirilecekti.

Örgüt bu planını gerçekleştirmek için beklerken, Ali Suavi'nin eylemi gerçekleşmiş ve onlar planlarını uygulamaya fırsat bulamamışlardı. Ali Suavi'nin başarısızlıkla sonuçlanan hareketi komiteyi harekete geçirmiş ve en kısa zamanda planını uygulamaya koymaya yöneltmişti. Bu sırada, Hacı Hüsnü Bey örgütü ihbar edince, Aziz Bey'in evi basılmış, Kleanti, Nakşibendî Kalfa ve Ali Şefkati yurt dışına kaçmışlardı. Divan-ı harbin verdiği karara göre Kleanti, Aziz Bey, Nakşibendî Kalfa ve tabip Agâh Efendi idama mahkûm edilmişlerse de, cezaları on beş sene kalebentliğe çevrilmişti; örgütün diğer üyeleri de çeşitli, sürgün ve hapis cezalarına çarptırılmışlardı.

50 Toynbee Arnold J. *Türkiye- Bir Devletin Yeniden Doğuşu I* Sf:61 Cumhuriyet Gzt. EkiAralık 1999

Hamidiye Alayları

Halkına karşı despot yöntemler uygulayan II. Abdülhamit, 1878 Berlin Antlaşması'nın 61. maddesine göre, Vilâyet-i Sitte (Altı şehir) denilen Erzurum, Diyarbakır, Sivas, Harput (El-Aziz) Van ve Bitlis'te bulunan Ermeniler lehine bazı yenilikler yapacağını vaat etmişti. Ermeniler de bu nedenle büyük devletler tarafından tahrik edilerek Türklere karşı katliam yapıyorlardı.

1886 yılında İsviçre'de kurulan ve Anadolu'da binlerce Türk'ün kanına giren Ermeni Hınçak Cemiyeti "Loca ser"⁵¹ adlı mason locasının uzantısıydı; ayrıca Osmanlı Ermenileri bunlar tarafından örgütlenmişti. Ermenilerin yüzlerce Türk köyünü basarak çoluk çocuğu katletmeleri üzerine II. Abdülhamit, merkezi Erzincan'da bulunan IV. Ordu Komutanı Müşir Zeki Paşa'yı, Ermeni terörünü durdurmak üzere görevlendirdi. Osmanlı devletinin çeşitli bölgelerinde Ermeniler yaşamasına karşın bu bölgelerde Ermeniler çoğunlukta değillerdi. Erzurum, Bitlis, Harput, Diyarbakır, Erzincan ve Harran bölgesinde yoğun olarak yaşayan Ermenilerin bu bölgelerdeki Türk nüfusa oranı %39'u geçmiyordu. Adana'daki oran ise çok daha düşüktü. Anadolu'da yaşayan Ermenilerin oranı Rumlardan da daha düşük bir seviyeydi. O dönem Ermenilerinin sayısı Rusya'da ve İran'da, Türkiye'de yaşayanlardan daha çoktu.

Kendi aralarında da bir birlik sağlayamayan Ermeniler, birlikte yaşadıkları Rum, Sırp, Bulgar vs. gibi topluluklar içinde kimliklerini dahi koruyamazken Türkler arasında huzur içinde yaşam sürdürüp inançlarını korumuşlardı. Hatta Ermenilerin yoğun olarak yaşadıkları birçok bölgede Osmanlı'nın Türkmenler üzerindeki uyguladığı baskıları karşısında Türkmenler, Ermeniler ile dostça ilişkiler içinde kaynaşmış bu baskılardan Ermeni görüntüsü altında kurtulmuşlar, bu kaynaşma kültürel alışverişe neden olmuştu. Kendisini Ermeni olarak ifade eden birçok vatandaşın Türkçe konuşması bunun en belirgin örneğiydi.

Ermeniler inanç yönünden kendi aralarında birliktelik oluşturamadığı için üç kilise etrafında kümelenmişler, büyük bir kısım Ruslara yakın Gregoryen (Ortodoks) kilisesi, bir kısmı da Fransız ve Avusturya'nın desteğindeki Katolik kilisesi etrafındaydı. Bu kiliseler etrafında toplanan Ermeniler üzerinde İngilizlerin etkinliği yoktu. Bu yüzden de, İngilizler 1842 yılında Protestan kilisesini kurdurmuştu.

Osmanlı'nın kuruluşundan bu yana Türkler ile iç içe dostça bir yaşam sürdüren Ermenilerin Türklere karşı saldırganlaşması, II. Abdülhamit dönemi siyasetinin bir sonucuydu. Anadolu'da başlayan Ermeni olayları Osmanlı'da menfaatleri çarpışan İngiltere ile Rusya'nın davası olarak gündeme gelmişti. İngiltere'nin Ermeni davasındaki rolünü *George Washborn* şöyle dile getirmektedir:

*"Ermenilerin durumu bilhassa Anadolu'nun içerisinde, Berlin Kongresinden sonra gittikçe fenalaşmaya başlamıştı. Bu durumdan İngiliz politikasının sorumluluk hissesi büyüktür. İngiltere, Ermenilerin haklarını savunmaya onlar için ıslahat temin etmeye koyulmuş ve Ermenileri muhtar bir Ermenistan eyaletinin kurulacağı fikriyle tahrik etmiştir. Bunu kısmen Hristiyanlık gayreti ile fakat daha çok bizzat kendi menfaatleri için yani muhtar bir Ermenistan'ın Rusya'nın ilerlemesine mani olacağı düşüncesi ile yapmıştır."*⁵²

51 Tunaya Tarık Zafer- **Türkiye'de Siyasal Partiler** I. Cilt Sf:382 Hürriyet Vakfı Yayınları 1984-İstanbul

52 Karal, Ord. Prof. Enver Ziya- **Osmanlı Tarihi** VII. Cilt Sf: 131 TTK Basımevi 1983-Ankara

İngilizlerin amaçlarını gerçekleştirmek üzere yaptığı kışkırtmaların bir sonucu olarak 1887 yılında "Hınçak" Ermeni ihtilâl cemiyeti kurulmuştu. Aynı dönemde, vatanın yandığını, milletin ve memleketin battığını, padişah ve çevresinin hainlerle sarıldığını gören aydınlar, ülkenin ve milletin içine düştüğü zor durumdan nasıl kurtulabileceğini araştırıyorlardı. Bir yandan da hainler ve alçaklardan intikam alabilmek için ellerinden geleni yapmaya çalışıyorlardı. 1889 yılına gelindiğinde Ermeniler "Taşnak" örgütünü de kurmuşlardı. Bu örgütlerin kurucuları Osmanlı'nın kendine sağladığı imkânlarla misyoner kolejlerinde yetişmiş ve edindikleri servetler ile Amerika'da iş sahibi olmuşlardı. 1881 yılında Rus çarı Aleksandr III, kendi topraklarında yaşayan Ermenileri Ruslaştırmaya başlamış, onların kiliselerine el atarak Ermeni okullarını kapatmıştı. Bu gelişmeler üzerine dikkatlerini Anadolu'ya kaydıran Ermeni örgütleri Anadolu'da çalışarak bütün Ermenistan'ı kurtarma hedefini önlerine koymuşlardı. 8 Ağustos 1894'te Sason'un Şenlik köyünde Ermenilere ait koyunlara bölgede yaşayan Kürtler tarafından el konulmuş, bunun üzerine Hınçak ajanları bölgeye gelip Ermenileri kışkırtarak bölge halkı üzerinde katliam yapmışlardı. Bu bölgede 8 bin Ermeni ve 12 bin Müslüman yaşamaktaydı. Bu silahlı ayaklanma kanlı bir şekilde bastırılınca Avrupalılar bu olayı "Ermeni katliamı" olarak nitelendirmiş, İngiltere Başbakanı Salsbury, Sadrazam Sait Paşa'ya şu tehdidi göndermişti:

"Osmanlı devletinin içinde bulunduğu çok büyük tehlikeye dikkat çekirim. İktidara geldiğim günden beri İngiltere'de umumi efkârın Osmanlı devleti aleyhine döndüğünü hayretle görüyorum. Bu devletin devam etmeyeceğine dair kanaat günden güne artmaktadır. (...)

Ermeniler için muhtariyet mevzu bahis değildir. Yalnız adalet isteniliyor. Ne Kürtler Ermenileri ne de Ermeniler, Kürtleri mağdur etmemelidir. Doğu vilayetlerinde Avrupa'nın itimat edeceği memurlar bulunmak ve idare kuvvetli olmak lazım gelir. Memurlar ne mezhepte olurlarsa olsunlar İngiltere'ce müsavidir. Yalnız bunlar padişah tarafından hür bırakılmalıdır. (...)

*Ne Almanya, ne İtalya, ne Avusturya, İngiltere'nin Şark meselesindeki politikasına olamazlar. Fransa Rusya'ya sadıktır. Osmanlı devletinin devamına yarayan şey yalnız İngiltere'nin Rusya ile müttefik olmamasıdır. Eğer ittifak vaki olursa tehlike son dereceye gelir. Osmanlı devleti sona erer."*⁵³

II. Abdülhamit, ülkedeki yenilik hareketlerini başlatan Türklere karşı kendi saltanatını korumak için, Ermenilere karşı mücadele etme görüntüsü altında başlattığı Hamidiye Alayları olarak bilinen örgütü kurmuştu. Böylece Kürtlerin desteğini sağlayarak zorbalık yönetimini sürdürmeyi hedefliyordu. O, ülkenin doğusunda bulunan illeri "Kürdistan" olarak nitelendirmiş, kendisini de "Kürtlerin babası" ilân etmişti. Aslında bölgede yaşayan insanların Kürt olmadığını biliyor fakat sadece kendi çıkarları için hem Kadiri Tarikatı'nı hem de Kürt olarak nitelendirdiği insanları kullanmak istiyordu. Uygulaması doğuda yaşayan Türkleri birbirine düşürmüş, çıkarları uğruna Türklüğü yok etme çabasına girişmişti.⁵⁴

Doğu Anadolu'da bulunan Ermeniler Erivan'a geçerek askeri gerilla eğitimi alıyorlardı. Sonrasında da geri dönüp bölgede terör estiriyorlardı. Müslüman unsurlara yönelik katliamlarda bulunmanın yanı sıra Hınçak ve Taşnak örgütleri de, düzenli ordu haline dönüşerek Rus-

53 Karal, Ord. Prof. Enver Ziya- **Osmanlı Tarihi** VIII. Cilt Sf: 139 TTK Basımevi 1983-Ankara

54 Fırat, M.Şerif- **Doğu İlleri ve Varto Tarihi** Sf: 151 Kamer Yayınları- 1998 İstanbul

larla işbirliğine başlamışlardı. Bu gelişmeler II. Abdülhamit'e Hamidiye alaylarını oluşturma fırsatını vermişti. II. Abdülhamit'in kurduğu Aşiret Mektebi mezunlarından, Hayderan aşireti mensubu ve ilk dönem TBMM milletvekili *Hasan Sıddık Hayderanî* bu alayların kurulmasının Ruslardan örnek alındığını belirterek şunları söylüyor:

“Sultan Abdülhamit'in fikir ve düşüncelerine önem verdiği, Şeyh Şamil'in torunlarından Müşir Mehmet Zeki Paşa, Van, Erzurum ve Bitlis taraflarına yaptığı bir seyahat dönüşünde Padişahın:

“Anadolu'yu nasıl buldun?” sorusuna şu cevabı verir:

“Padişahım, Anadolu her bakımdan tamamen ihmal edilmiştir. Hududumuzun öbür tarafındaki Moskoflar ise, bize örnek teşkil edecek derecede gayret göstermektedirler. Mesela bir Kazak teşkilatları var ki, hakikaten örnek alınmağa değer. Ruslar, hudutları içindeki aşiretlerden çok istifade ediyorlar. Bunları silâh altına almıyorlar ama yılda bir buçuk ay belli bir yerde topluyorlar, talim ve terbiyeye tabi tutuyorlar ve sonra hepsini yine serbest bırakıp evlerine gidiyorlar. Bağ, bahçe ve tarlalarında, sürülerinin başında çalışma imkânı veriyorlar.”

M. Zeki Paşa'nın bu raporundan hemen sonra Padişahın emri ile İbrahim ve Kerim Paşaların öncülüğünde Hamidiye alaylarının kuruluşuna başlandı. Bu alaylarla ilgili ilk yasal düzenleme 1891 yılında yapıldı.

İttihat ve Terâkki Fırkası'nın yönetime gelmesinin ardından aşiretin bazı ileri gelenlerini tutuklaması ve Kürt nüfusu silahsızlandırmaya başlaması ve Ermenilerin serbest silah taşımalarına izin vermesi yalnız Hamidi olan Kürtler değil, diğer aşiretler arasında da huzursuzluğa neden olmaktaydı. Ama İttihat Terâkki yönetiminin bu tutumu aynı dönemde İstanbul, Bağdat ve Kahire'de başlayan Kürt ayrılıkçı hareketine karşı zorunlu bir tedbirdi.

Hamidiye Aşiret Alayları Kürt İsyanı Başlatıyor

1909 yılında meydana gelen Adana olaylarında İttihatçılar Ermenileri korumak zorunda kalmış buna karşılık ayrılıkçı Kürtlere baskı yapmışlardı. Bu durum karşısında halk arasında huzursuzluk oluşmuş ve 4.Ordu Komutanı Mareşal Tatar Osman Paşa, Temmuz 1911'de gönderdiği telgrafla durumu Harbiye Nezareti'ne şöyle bildirmişti:

*"Hükümet memurları ve mahkemeler nezdinde, beraat asıl olduğu halde, kendilerine verilen her konuda ilk önce Kürtlerin suçlu ve Ermenilerin de suçsuz oldukları yolunda zanlarını belli edecek biçimde konuştuklarından, nereye ve kime başvurulacak olursa olsun, haklarını koruyamayacağına ve sağlanamayacağına Kürtler ve özellikle başlarıncı inanılmış görünüyor... Gezim süresinde hiçbir Kürt'te silah görmedim. Fakat köyler ve hatta şehirler içinde bile Ermenilerin serbest serbest silah taşıdıklarını gördüm... Sonuç olarak, Kürtlerde son derece bir umutsuzluk ve korku, Ermenilerde avukatlıkla karışık bir şımarıklık ve taşkınlık hüküm sürmektedir."*⁵⁵

1909 yılı başlarında Hamidiye alayları yavaş yavaş silahsızlanmaya başladı ve Haydaranlı aşireti reisi Kör Hüseyin Paşa'nın tutuklanmasıyla İttihat ve Terâkî ile Kürtler karşı karşıya geldiler. Hüseyin Paşa cezaevinden çıktıktan sonra askerlerini alarak İran'a göç etti ve 1913 yılında Musul'da Hamidiye Aşiret Alayları'nın başını çektiği Kürt isyanı başladı.

Bu dönemde askerlik kademeleri, hak etmeden yüksek yerlere ulaşmış paşa ve üst subaylarla doluydu. Bunların bir kısmı uşaklıktan, damatlıktan, evlatlıktan, casusluktan yetişmeydiler ve haksız yere bulundukları mevkilere gelmişlerdi. Devletten para almak, çalmak için çalışan birtakım şakşakçılar, müteahhitlerle işbirliği halinde hazineyi soymak, askerini yiyeceğini çalmak, tütün idaresinden haraç almakla uğraşırken, ayrıca kaçakçılığı bütün yönleriyle öğrenmiş bir sürü haydut ve rezil, milletin kendisine verdiği askerlik üniforması içinde her türlü sorumluluktan uzaktılar. Hürriyet Kahramanı (*) Resneli Niyazi şunları yazıyor:

*"Milletimin hayatını ve geleceğini engelleyen bu kötülükler içinde bazı münevver ve mühim insanların hiçbir tesir altında kalmayarak fikirlerini neşretmekle bizim gibi gençleri ümitsizliğe düşmekten alıkoymaktaydı. Doğruluğun sadakatin, sanki bir kötülük, vazifeye sarılmanın adeta fenalık sayıldığı hakkın ve adaletin sessiz ve halsiz kaldığı bir memlekette, bütün devlet müesseslerinde olduğu gibi ordumuzda da, aynı hayat devam ederken bütün bu suiistimallere bu küçüklüklere yalnızca birimizin, evet kalpleri vatani geliştirip ilerlemek isteği ile yanan yalnız başına çıkamayacağı bir güneş gibi ortadaydı."*⁵⁶

Daha sonra, 1896 yılındaki düzenlemenin ardından 1910 yılında yapılan düzenleme ile "Hamidiye" adı nizamnameden çıkarılarak "Aşiret Hafif Süvari Alayları Nizamnamesi" biçimine dönüştürüldü.

Nizamnameye göre, o güne kadar askere gitmeyen aşiretler, Hamidiye Süvari Alayları'nın oluşturulmasında kullanılacaklar, kanunun 2. maddesine göre, kurulacak alaylar 4 bölükten az, 6 bölükten fazla olmayacaktı. Maddelerdeki dikkat çekici noktalardan biri de, küçük aşiretlerin alay kurmak ve eğitim amaçlı bir araya gelmesinin kesinlikle yasaklanıyor

55 Avcıoğlu Doğan, Milli Kurtuluş Tarihi, Cilt 3, s.126 İstanbul Matbaası 1974 İstanbul

(*) Bu unvan Binbaşı Enver (Enver Paşa) ve Kolağası Eyüp Sabri için de kullanılmaktadır.

56 Uzunçarşılı Ord. Prof. İsmail Hakkı Hürriyet Kahramanı Resneli Niyazi Hatıratı Sf:140 Örgün Yayınevi 2003-İstanbul

oluşuydu. Ayrıca sadece savaş halinde merkezi hükümetin veya ordu kumandanının lüzum görmesi halinde birleşmelerine izin veriliyordu.

Hamidiye Alayları'nı oluşturacak erkeklerden 17–20 yaş arası olanlar “iptidaiye” (başlangıç), 20–32 yaş arası “nizamiye” (ilk askerlik evresi), 32–40 yaş arası “redif” (ikinci askerlik devresi) sınıfına dahil olacaktı. Bu alaylarda yer alacaklar kendi elbise, hayvan ve eyer takımlarını temin ederken: savaş aletleri ve erzakları devlet tarafından karşılanacaktı. Alayları yönetecek olan subay kadrosu, İstanbul'daki Süvari Mektebi'ne alınan aşiret çocuklarından oluşturulacaktı. Devlete yaptıkları hizmetler “takdire şayan” ise miralay (albay) rütbesine terfi edeceklerdi fakat yardımcısı mutlaka nizami (ordu mensubu) bir subay olacaktı. Böylece alayların devlet tarafından kontrolü daha da kolaylaşacaktı. Alay kanunnamesinde bölüklerin yapısı da şöyle tayin ediliyor: Alay mensuplarından herhangi biri köyünde veya evinde bulunduğu zaman, başka bir ile gideceği zaman kendi zabıtinden izin almak zorundaydı. Her fert, mensubu bulunduğu aşiretin geleneklerine uygun, fakat tek tip elbise giyecek, üzerinde ise bağlı bulunduğu alayın işaret ve numarasını mecburen bulunduracaktı. Her alay mensubu bineceği atını ve takımlarını kendisi temin etmekle yükümlüydü ve atlarda mutlaka alayın damgası olacaktı.

Yavuz Sultan Selim döneminden önce bölgede Kürtlerin varlığından söz edilmiyordu. Bu dönemden sonra Kürt olarak adlandırılan ve II. Abdülhamit döneminde de yenilikçi Türklerle karşı kullanılmak üzere bölgede bulunan Kurmanço aşiretleri Hamidiye teşkilatının kurmak için bölgeye gelen Çerkez Mehmet Zeki Paşa tarafından örgütlenmeye başlamıştı. Bu örgütlenmede yer alan ileri gelenler 1893 yılında İstanbul'a gelmişlerdi; II. Abdülhamit bunların rütbe ve nişanlarını bizzat kendisi takarken iltifat etmişti:

“Benim Kürtlerin babası olduğumu unutmayın”⁵⁷ Bu yaklaşımın bir sonucu olarak onlar da babaları II. Abdülhamit'e:

“Halife-i muazzam Efendimizin millet-i necibe-i Osmaniye'ye bahşu-ihsanı olan usul-i meşrutiyet ve Kanun-i Esâsi'ye melunlar tarafından bir darbe vurulmak istenildiği Kemâl-i teessürle istihbar olunuyor. İdame-i meşrutiyet ve Halife-i Azam Efendimizin uğur-ı Şahanelerinde kanımızın son damlasını akıtıncaya kadar müheyya bulunduğumuzu arz eder, Kemâl-i heyecanla emr-i ferman buyrulmasına intizar eyleriz, ol-babde ferman 8 Nisan 1325” diyerek destek telgrafi göndermişlerdi. Bu telgrafi: Hamidiye Alaylarının Kumandanları imzalamışlar,⁵⁸ bu telgraf 31 Mart olayları sırasında II. Abdülhamit'e destek veren ender telgraflardandı.

II. Abdülhamit, aşiret ağalarına verdiği geniş yetki ile bölgedeki halkı ezmiş, komşu olan diğer aşiretleri özellikle Türkleri ve Alevîleri büyük bir baskı altına almışlardı. Bununla ilgili olarak anılarında Tuğgeneral Ziya Yergök şunları yazıyor:

“Aşiret Alayı mensuplarının savaşa koşmaları ile işçilikleri arasında taban tabana zıtlıklar vardı. Bu adamlar çobanlıkla haydutluktan başka bir şey bilmezlerdi. Yemeğe koşup, karavana yıkamaları da aynı hızla olurdu.

Dersimliler, bunları kendi yanlarına çekmek için çok uğraşmışlar, ancak hep terslenmişlerdir. “Siz Rafizisiniz. Siz bizim din düşmanımızsınız” cevabı alıyorlardı.

57 Fırat, M.Şerif- **Doğu İlleri ve Varto Tarihi** Sf: 153 Kamer Yayınları- 1998 İstanbul

58 Danişmend İsmail Hami **31 Mart Vak'ası** Sf: 88-89 İstanbul Kitabevi 1964-İstanbul

Aşiret Alayı, mezhep farklılığını bahane ederek ova köylerine çok zarar veriyordu. Alay biz harekâttan geldikten sonra döndüğünde Ovacık köyleri böylece bir beladan kurtulmuş oldu. Alay'ın Ovacık'ta kaldığı bir buçuk ay Dersimlileri çok korkutmuştu.

Alay, fırkanın emri ile savaşmamış, fırka ve alay komutanlarının emirlerine aykırı hareket ederek ova köylerine sarkıntılık yapmıştır. Aslında çapulculuk yapan, tüm alayın adını kirletenler de birkaç kişiden oluşuyordu. Ovacık alay mensuplarına atlarını otlatma ve diri tutma yeri olmuştu.”⁵⁹

Ellerinde yetki, arkalarında II. Abdülhamit'in desteğiyle Hamidiye Alayları'nda yer alan aşiret ağaları bölgedeki Türklerle yaptığı savaşlarda katlettiği insanlar için hiçbir hesap vermiyor, yargılanamıyorlardı. Bölge halkı, II. Abdülhamit'in uyguladığı gerici siyaset yüzünden birbirine düşmüş, bölgenin Kürt ayrılıkçıları da faaliyetlerini hızlandırarak etkilerini hissettirmeye başlamıştı.

II. Abdülhamit, ülke içinde uyguladığı despot rejime karşı dış siyasetinde izlediği korkak ve haysiyetsiz çizgisinin bir sonucu olarak ülkeyi çökertmek isteyen güçlerin hiçbir talebini geri çevirmiyor, yabancı misyoner okulların açılmasını, İngilizlerin Hindistan'a asker göndermesi için gerekli olan demiryollarının yapılmasını büyük bir özveriyle gerçekleştiriyordu. Bunları gerçekleştirirken aldığı dış borçlar bir yandan iç gericiğin güçlendirmesine diğer yandan da yabancılara ülkenin pazarlanmasına çanak tutuyordu. Verilen tavizler sonucu gümrük politikası işlemiyordu, iltizam sistemi çökmüştü, çiftlik sahipleri vergi vermiyordu. Halk inim inim inerken o bankerlerle bir anlaşma yapmış, dış borçların tasfiyesi görüntüsü altında da Avrupa devletleriyle “Muharrem kararnamesi” olarak bilinen anlaşmayı imzalamıştı. Bu anlaşma ile II. Abdülhamit alacaklı ülkelere belli devlet gelirlerini toplamak üzere Düyun-u Umumiye'yi kurma imtiyazı tanıyordu.

II. Abdülhamit sağlanan geçici bir rahatlık ortamında, nüfuzunu arttırmak için ayırdığı “Padişah ödeneği” ile şahsı için, Suriye, Arnavutluk ve Mezopotamya da toprak satın alıyordu. Ayrıca, Irak'taki birçok petrol alanını da kendi mülkiyetine geçirmişti. Böylece hem kendi otoritesini sağlamlaştırmış hem de Düyun-u Umumiye'nin sağlamış olduğu yabancı sermaye ile daha kolay borçlanarak ülkeyi iyice borç batağına sokmuştu. Osmanlıya borç veren Fransız, İngiliz ve Alman şirketleri ile banka ve bankerlere ülkenin kaynaklarını altın tepsi içinde sunmuştu. Osmanlı Bankasının öncülüğünde gerçekleştirilen soygun ile Osmanlı topraklarında imtiyaz bölgeleri oluşmuş, ülke yabancı devletlerarasında ekonomik olarak paylaşılmıştı. Joan Haslip, Abdülhamit hakkında şunları yazıyor:

“Beyoğlu'ndaki kahveler yerine Galata'daki bankalara gitmeyi tercih ediyordu. Bu suretle Abdülhamit, Rum bankacı Zariği ve Ermeni borsa simsarı Assani ile bu devirde sıkı bir dostluk kurmuştu. Uzun seneler devamınca, onun bu dostluklara sadık kalarak, bu şüpheli tatlı su Frenklerini Yıldız Sarayı'nda verdiği tantanalı ziyafetlere davet etmesi, bazı yabancı sefirlerin şikâyetlerini mucip oldu.

Abdülhamit incilerle işlemeli perdelerin arkasındaki banka muhasebe servislerinin havasız ve loş odalarında meşgul olmayı çok severdi. Önce çekinerek, sonra da yavaş yavaş cevaret göstererek Galata borsasında oynamaya başladı. İlk defa bankacı Zariği'nin tavsiye-

⁵⁹ Önal Sami, *Tuğgeneral Ziya Yergök'ün Anıları -Harbiye'den Dersim'e* Sf:196 Remzi Kitabevi Ekim 2006-İstanbul

lerine uyarak borsada yaptığı yatırımlardan çok memnun olmuştu. Zira tahta çıktığı sırada 70 bin lira değerinde bir servet toplamış bulunuyordu. (...)

*Padişahın her türlü mali operasyonlardan elde edilen menfaatlere ve faizciliğe karşı gösterdiği temayül, Türk ve İslâm geleneklerine o kadar aykırı düşüyordu ki,*⁶⁰

1902 yılında İstanbul'dan Bağdat'a kadar demiryolu yapılmasına karar verilmiş, açılan ihaleyi dış güçler arasındaki çetin mücadelenin ardından Almanlar kazanmıştı. Bu demiryolundan Hindistan'a asker sevk edecek olan İngilizlerin çıkarı bulunuyordu ne var ki, bu yolla Almanların Irak'a girmesi de sağlanıyordu. Ek olarak, Almanlar ile Osmanlılar arasında yakınlaşmayı da sağlıyordu.

II. Abdülhamit'in uyguladığı korkak ve haysiyetsiz politikalar Kıbrıs, Tunus ve Mısır'ın kaybedilmesiyle sonuçlanmıştı.

60 Avcıoğlu Doğan **Türkiye'nin Düzeni** – Sf: 212 Tekin Yayınevi 1976- İstanbul

1200 Km Demiryolu Dini Amaçlarla Yapılamaz!

II. Abdülhamit kendisini bütün Müslümanların ruhani lideri olarak görüp, Hicaz'a demiryolu döşetmek için büyük miktarlarda paralar harcaması din sömürüsünün bir başka biçimiydi. Bu yol aslında Bağdat demiryolunun devamı olacaktı. Şamdan başlayıp Medine, Mekke ve Cidde'ye kadar uzanacaktı. II. Abdülhamit'in bu demiryolunun yapılmasına ilişkin kararı için, Alman Büyükelçisi Marshall Von Bieberstein Dışişlerine gönderdiği raporunda:

*“Aklı başında olan hiçbir insan, bu dinsel amaçlı 1200 kilometrelik demiryolunun yapılabileceğine inanmaz”*⁶¹ diyordu.

II. Abdülhamit bir yandan bu yolu bir inanç yolu olarak lanse ediyor ve yolun yapımı için açılan bağış kampanyasında maliyetin %29'u kadar para topluyordu. Öte yandan bankalar ve bankerlerle girdiği ilişkiler sonucu aldığı komisyonlarla kendi kişisel varlığını artırıyordu. II. Abdülhamit'in uyguladığı baskıcı politikalara karşı Türk halkı ve aydınları büyük bir muhalefet gösteriyordu. Ermeni, Rum, Bulgar ve Arap gibi çeşitli etnik ve dini gruplara mensup komiteler, aralarında anlaşarak Türkler üzerinde büyük bir baskı kurmaya çalışıyorlardı.

Bu dönemde artan fiyatlar, dış borçlar ve düşen işçi ve memur maaşları halkın büyük bir tepkisine neden olmuştu. Bu tepkiler Jön-Türklerin önderliğinde toparlanarak grev ve protesto gösterilerine dönüşüyordu. Bu durum Genç Türklerin eşitlik ve kardeşlik adına yaptığı yayınları etkisizleştiriyor buna karşı mücadele eden aydınlar Abdülhamit'in cellâtları tarafından akıl ve hayale gelmez işkencelerle engellenmek isteniyordu. Yenilik ve halkların birliği için sürdürülen çabalar olağanüstü bir sertlikle karşılaşınca mücadele içinde yer alan birçok aydın pasifize oluyordu. Birçoğu çareyi yurt dışına kaçmakta buluyordu. Sarayın dağıttığı altınlar bazı küçük insanların ihanetini de sağlamıştı.

II. Abdülhamit belirlediği yeni siyaset ile yurt dışına kaçanları elde etmekten vazgeçmişti. Bunun yerine, kendisine karşı olan kalemlere ve aleyhinde konuşanlara ölüm ve sürgün gibi ağır cezalar vermeye başlamıştı. Mahkemeler, Avrupa'nın Engizisyon dönemindeki gibiydi. Padişah casuslarını Avrupa'ya da göndererek bunlar tarafından gerçekleştirilen çeşitli eylemleri Genç Türkler aleyhine kullanmış ve Avrupa'da Genç Türklerin var olan saygınlığına gölge düşürmeyi de başarmıştı.⁶² Devlet teşkilatının, ordu ve kumanda kadrosunun azınlıklar için mekteplerin ayrışması, azınlıklar arasındaki muhafazakârlık ve Müslüman olmayanların topluluktan soyutlanması halk arasındaki güveni ortadan kaldırmıştı.

II. Abdülhamit'in terör yönetiminin öncülerinden olan 4.Ordu Müşiri Zeki Paşa'nın doğudaki altı vilayette kayıtsız ve şartsız, astığı astık, kestiği kestikti. Rumeli'de Karadağ, Sırp, Bulgar ve Yunanlılar arasında sürekli anlaşmazlıklar yaşanıyor. Güney'de Dürziler, Nasuriler sürekli ayaklanma halindeydiler. II. Abdülhamit'in idare-i maslahat anlayışı iflas etmiş, Yemen'e 50 yıla yakın durmadan gönderilen askerlere rağmen İmam Yahya'nın ayaklanması dindirilememişti.^(*)

61 **Hicaz Demiryolu Fotograf Albümü** Sf:12 Albaraka Türk Yayınları :12 1999 İstanbul

62 Uzunçarşılı Ord. Prof. İsmail Hakkı **Hürriyet Kahramanı Resneli Niyazi Haturatı** Sf:144 Örgün Yayınevi 2003-İst.

(*) *İmam Yahya ile II.Abdülhamit'ten sonra anlaşma sağlanmış ve Birinci Dünya Savaşı sırasında Türklerin en büyük destekçisi olmuştur.*

Sultan ve Halife olmasının yanında işadamları ve milyarder olan II. Abdülhamit, Siyonist Dr. Herzle ile çetin bir pazarlığa girişmiş Herzle'nin Filistin'de Yahudilere yurt sağlama girişimlerinden de kazanç sağlama peşine düşmüştü. Pazarlıklara katılan Yazar Ahmet Mithat Efendi'nin de gayretleriyle Dr. Herzle 1900 yılında II. Abdülhamit ile görüşmüş, Dr. Herzle padişaha Yahudilere Türkiye'de yurt verilmesi halinde sağlanacak avantajları açıklamıştı. Bu avantajlar arasında Düyunu Umumiye'den kurtulmak da vardı. Pazarlıklar sonunda Yahudilerin Mezopotamya, Suriye ve Anadolu'ya yerleştirilmeleri kararlaştırılmış, ancak Herzle'nin Filistin için direnmesi üzerine görüşmeler başarısızlıkla sonuçlanmıştı.

1897 yılında Yahudilerin Büyük Siyon Kongresi toplanmış, Tekvin 12/25'te belirtilen:

“Ayak tabanınızın bastığı her yer sizin olacak. Sınırınız çölden Lübnan'dan ırmaktan, Fırat ırmağından Garp denizine kadar olacaktır. Önünüzde kimse duramayacak, Allah'ınız Rab size söylediği gibi dehşetinizi ve korkunuzu ayak basacağınız bütün diyar üzerine salacaktır.” Buyruğun yerine getirilmesi için Mondializm de denilen Siyonistlerin *“tek dünya hedefine ulaşabilmeleri”*; dindar Yahudilerin, Hristiyan Yahudilerini ve Evangelistleri de kendi saflarına katabilmeleriyle mümkündü. Bu kongrede Herzle:

“Ben İsrail'i kurdum. Sizler de elli sene sonra göreceksiniz.” Diyordu. Siyonistler vaat edilmiş topraklarına ulaşabilmek II. Abdülhamit'e başvurarak Yahudilerin Filistin bölgesine yerleşmesi için izin istemişler, ancak II. Abdülhamit ile anlaşma sağlanamamıştı.

Ülkesinin topraklarını Yahudilere satmak için pazarlıklar yürütebilen bir şahsiyet olan Abdülhamit, Jön Türkleri bile Avrupa'dan getirebilmek için içlerinden bazılarını satın almıştı. Etrafında topladığı Arap şeyhlerini yüksek maaşlarla kendisine bağlamış, rütbe ve nişanlar vererek, açtığı Aşiret mektepleri ile (Bugünkü Kabataş Lisesi) aşiret ağalarını da kendine bağlayıp, etrafında oluşturduğu hırsız ve talancılarla *“çaldır-kazan”* politikası izliyordu. Bazı devlet adamları yolsuzluklarına karşı çıkıyor onları tenkide cesaret ediyorlardı ama bunlar icat edilen bahanelerle uzak vilayetlere sürgün ediliyor, Hristiyan dönmeleri, maceracı tatlı su Frenkleri ve kurnaz Araplar servet sahibi oluyorlar ve bir gecede paşalığa terfi ediyorlardı.

Ahlaksızlıklarıyla alay edebilmek için, nazırlarının yolsuzluk yapmasını bekleyen Abdülhamit, Bahriye Nazırının hırsızlıklarından da sıklıkla bahsediyordu ama, ihtiyar Nazır da, Padişah'a yönelik bir isyanda görev almaması için donanmasını hareketten mahrum bir halde Haliç'te tutularak mevkiini korumasını biliyordu. Bir gün Abdülhamit'e meşhur bir hokkabazın çatalları yuttuğuna ilişkin hünerleri anlatıldığında o hemen cevap vererek, bunda o kadar büyük bir hüner görmediğini, çünkü Bahriye Nazırı'nın hiçbir rahatsızlık hissetmeden muazzam harp gemilerini yuttuğunu söylemişti.

Avrupalı ziyaretçiler, Padişah'ın ikiye bölünmüşlüğü karşısında hayret ediyorlardı. Huzurundaki nazırlara ve yüksek memurlara ziyadesiyle iltifat ettikten sonra, onlar salondan çıkınca arkalarından kendilerini hemen alçaklık ve namussuzlukla itham ederdi. Fakat ayrıca da birbirleri aleyhine kendisine malumat vermeleri için, onları okşayarak sıra ile dinlerdi.⁶³

63 Avcıoğlu Doğan **Türkiye'nin Düzeni** – Sf: 219 Tekin Yayınevi 1976- İstanbul

İttihad-ı Osmanî Kuruluyor...

Meclis-i Mebûsan'ın kısa bir süre için kapatıldığı izlenimi veren II. Abdülhamit'in büyük baskısı Ohrili İbrahim Temo, Diyarbakırlı İshak Sukuti, Arapgirli Abdullah Cevdet, Kafkasyalı Mehmet Reşit ve Bakûlü Hüseyinzade adlarındaki tıp öğrencilerini yıldırnamamıştı. Onlar 1 Mayıs 1889 günü İttihad-ı Osmanî adında gizli bir örgüt kurarak, Aluş Ağa'nın bağında yaptıkları toplantılar ile mücadele bayrağını açmışlardı. Daha sonra da Paris'te bulunan Ahmet Rıza Bey ile ilişki kurup, Osmanlı İttihat ve Terâkki Cemiyeti adını almışlardı.

Arnavut kökenli bir Bektaşî olan İbrahim Temo, 1865 yılında Struga'da doğmuştu. Ahırkapı Tıp İdadisi ve Kuleli Askeri İdadisi'ne devam etmiş, 1887 yılında Askeri Tıp Mektebi'ne girerek 1892 yılında mezun olmuştu.⁶⁴ O'nun ve arkadaşlarının çabaları ile Tıbbiye öğrencilerin büyük çoğunluğu örgüte üye olmuşlar onlara Harbiye, Mülkiye, Bahriye mektepleri de katılmış, medrese öğrencileri ve tekkeler de mücadeleye atılmaya başlamışlardı. 1891 yılında Kılıç Ali Paşa Camisi'nin imamı sarayı sert bir şekilde eleştirince II. Abdülhamit'in hafiyeleri cemiyeti takip etmeye başlamışlar, İbrahim Temo ve arkadaşları birkaç defa yakalanmalarına karşın sorgulamalarda konuşmayıp direndikleri için salıverilmişlerdi. 1893 yılında Tıbbiye Mektebi nezaretine Mehmet Zeki Paşa'nın atanmasıyla baskıların artmaya başlaması sonucu cemiyet okulun dışına taşınmak zorunda kalmış, 1895 yılında Romanya'ya kaçmak zorunda kalan İbrahim Temo da yaşamını hekimlik yaparak sürdürmüştü.

Meclis-i Mebûsan'ın yeniden toplanması için ilk faaliyeti başlatan İttihat-ı Osmanî daha sonra İttihat ve Terâkki ismini aldı. 1885'te ismini duyuran cemiyetin fikirleri: Mülkiye, Harbiye ve Tıbbiye öğrencileri arasında yayılmaya başladı. Hükûmete ve Padişaha muhalif olan bu hareket, haber alınarak dağıtıldı. Sıkı şekilde takip edilmeye başlanınca cemiyet üyelerinin büyük bir kısmı yurt dışına kaçtı. Paris, Napoli, Cenevre ve Londra'da çıkardıkları gazete ve dergilerde hükûmet aleyhine, Meşrûtiyetin ilânı lehine yazılar yazıp, bunları yurda gizlice sokmaya başladılar. Fransız İhtilâlinin yüzüncü yıldönümünü kutlama törenleri dolayısıyla Paris'e giden Ahmed Rıza da orada kalarak Jön Türk hareketinin liderliğini ele almıştı. Çıkarıldığı "*Meşveret Gazetesi*"nde ve saraya yazdığı yazılarla o da meşrutiyet, hürriyet kavramını işlemeye başlamıştı. Ancak, Jön Türklerin yurtdışı yayınları tenkit ve temennilerden ibaret kaldığı için, Osmanlı Devletinin sosyal ve ekonomik temellerine ilişkin araştırma ve yayın faaliyetinde bulunamıyorlardı.

İlk kongresini 1902'de Paris'te yapan İttihat ve Terâkki Cemiyeti Kongresi'ne İttihat ve Terâkki üyeleri, Prens Sabahattin ve taraftarları, Sırp, Bulgar ve Ermeni komitacı reisleri katıldılar. Kongrede iki temel konu tartışılmıştı; bunlar, örgütün amaçlarının sadece yayın yoluyla gerçekleştirilemeyeceği, bunun için de ihtilâl yolunun kullanılması gerektiği ve devrimin başarıya ulaşması için yabancı devletlerin desteğinin gerekli olup olmadığı meselesiydi. Oy çokluğu ile alınan kararların en önemlileri arasında meşrutiyetin ilânı için iş birliği yapmak ve Osmanlı Devleti'nde milliyetlere göre mahallî muhtâriyetlerin kurulmasını sağlamak gibi konular bulunuyordu.

64 Öz Baki- *İttihat Terakki ve Bektaşîler* Sf: 376 Can Yayınları Kasım 2004 - İstanbul

Meşrûtiyetin ilânı için yabancı devletlerin müdahalesi fikrini reddeden Ahmed Rızâ ile bunun tam tersini savunan Prens Sabahattin arasındaki fikir ayrılığı nedeniyle bu kongre her ikisinin bir araya geldiği ilk ve son kongre olmuştu. Ahmet Rıza taraftarları İttihat ve Terâkki adını değiştirerek Osmanlı Terâkki ve İttihat Cemiyetini kurdular. Bu cemiyet 1906 Eylülünde Bursalı Tahir, İsmail Canbolat, Talat (Paşa) ve Mithat Şükrü ve arkadaşları tarafından kurulan Osmanlı Hürriyet Cemiyeti ile birleştiler. Prens Sabahattin ve taraftarları ise Teşebbüs Şahsi ve Ademi Merkeziyet Cemiyetlerini kurdular.⁶⁵

Cemiyetin gizliliği nedeniyle 1908 öncesi İttihat Terâkki faaliyetleri hakkında bilgi edinebilecek belgelerin sayısı çok azdır. Almanların, 1898'den itibaren Meşrûtiyetin ilânına kadar yenilikçi Türklere gizlice yardımda bulundukları bilinmektedir. Bu durum İttihatçıların kendi aralarında İngiliz ve Alman yanlısı diye ikiye ayrılmasına neden olduysa da, bu ayrılık Meşrûtiyetin ilânına kadar pek sorun olmamıştır.

8-9 Haziran 1908 yılında İngiliz Kralı VII. Edward ile Rus Çarı II. Nikola Reval'da buluşarak Osmanlı İmparatorluğu ve Boğazlar sorununu görüşmüşler ve yayınladıkları bildiri ile diğer konulara değinmeden Makedonya'da ıslahat yapılması gerektiğini açıklamışlardı. Bu açıklamalar üzerine İttihat ve Terâkki Cemiyeti, İngiliz ve Rusların Osmanlı İmparatorluğunu parçalamaya karar verdiklerini anladılar. Bunun önlenbilmesinin yolunun da 1871 Anayasasının yürürlüğe konulması olduğuna inandıkları için çalışmalarını hızlandırdılar. Bu düşünce doğrultusunda 3. Ordu subaylarından Kolağası Niyazi Bey, Resne'den ayrılarak dağlara çıkıp "Kanun-i Esâsi" tekrar yürürlüğe konulmadığı taktirde dağdan inmeyeceğini açıklamıştı.⁶⁶

Üçüncü Avcı Taburu Balkanlar'da her türlü ayrımcılığa ve ayrılıkçı güçlerin komitalarına karşı yığitçe bir direniş sergiliyor, elde ettikleri başarıları esir edilen komitacıların affedilmesiyle uçup gidiyordu. Rumeli'deki hapishanelerde bulunan komitacılar ve eşkıyalar Avusturya ve Rus konsoloslarının müdahalesiyle serbest bırakılıyor, bunlar çıktıktan sonrada tekrar savaşa başlıyorlar bölgede estirdikleri terörle katliamlar yapıyorlardı. Yaptıklarını bir komitacı şöyle anlatıyordu:

*"Sofya'ya götürmek üzere bize 1500 esir vermişlerdi. Bunlardan dört kişi kalıncaya kadar hepsini subaylarımızın gözü önünde öldürmüştük. Yolda hangi köye girdiysek çoluk, çocuk bütün Müslümanları kestik"*⁶⁷

Genel af ile boşaltılan hapishaneler, Makedonya'daki ayaklananlara taze ve yeni güçler katmıştı. Bu zamana dek padişahın emrine bağlı olan Balkanlar'da komitacılara karşı yapılacak izlenimler, bundan sonra bölge komutanlarının yetkisine verilmişti. Bu görevler dolayısıyla çevrenin güvenliğini sağlamakla görevli olanlar, yalnızca Genel Müfettişin gözüne girmeyi düşünüyordu. Haber alma için verilen yüklü paradan, ajan ödeneğinden yararlanmayı amaç ediniyorlardı.

Komitalarla yapılan çarpışmalar, ordu birlikleri tarafından düzenleniyordu. Azınlığa bağlı eşkıyaların, ayaklananların saklandıkları yerler ve onları saklayanların yerleri de subayların muhbirleri tarafından öğreniliyordu. Bütün suçlular, katiller kentlerde askeri polis ve subaylar

65 Tunaya Tarık Zafer- **Türkiyede Siyasi Partiler**- Hürriyet Vakfı Yayınları- 1984-İstanbul

66 Armaoğlu Prof Dr. Fahir H. **Siyasi Tarih** – Sf: 307 A.Ü Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları- 1973 -Ankara

67 Gençosman Kemâl Zeki, **Atatürk Ansiklopedisi** Cilt 1 Sf: 154 May Yayınları Mart 1981 İstanbul

tarafından yakalanıyordu. Sanki sivil yönetim bu olaydan hiç sorumlu değildi. Niyazi Bey *Hatıratı*'nda şöyle yazıyor:

“Bu yersiz aflar dolayısıyla komitacılık, eşkıyalık ve isyanların kökünü kurutmanın imkansızlığı herkesçe çok iyi anlaşılmıştı. Her gün aslı olmayan isyanlara karşı yeni yeni vazifeler alınıyordu. Yeni yeni askeri muntikalar tesis ediliyor, kumandası erkaniharp ve tecrübe edilmiş kabiliyetli zabıtlere veriliyor, büyük bir mesuliyet yükletiliyorsa da, bütün yapılanlar aflar dolayısıyla boşa gidiyordu. Ölüm cezasına uğramış binlerce insan çeşitli yerlere itimat ederek hayatının affedileceğini, bir gün gelip hapisten çıkacağına kati olarak inanıyordu. İşte bu itimat, isyan ve dağa çıkmak için en büyük teşviki. Üzücü olan, bu kadar hadiseye karşı Harbiye Nezareti zabıtlere haksız muameleden çekinmiyor, rütbeleri, makamları, maaş zamlarını bu dağda, bayırda hürriyet için çalışan, vatan için çırpınan zabıtlere değil, damatlara, ajanlara, şakşakçılara veriyordu. Orduda kanun meriyeti yalnız hakkını isteyen ve müdafaa eden küçük rütbeli zabıtlere ezmeye yetiyordu. Erlerin çıplaklığı, kışlaların berbatlığı, asker yiyeceğinin fenalığı, devletin maaşı vermesindeki aksaklığı orduda inkılap fikrini umumileştirmiş ve kökleştirmişti”⁶⁸

İttihat ve Terâkki Cemiyeti, ülkenin içinde bulunduğu durumun sorumlusu olarak insanları, komutanları, müfettişleri ve diğer üst yöneticileri görmüyordu. Onlara göre bu durumun idare mekanizmasından kaynaklanıyordu. Bundan dolayı da örgüt içine komuta kademelerinin alt gurubunda yer alan yüzbaşı ve mülazımları da almıştı. Özellikle Rumeli'de azınlık komitalarına karşı verilen şanlı mücadele, aydın subaylar tarafından yürütülüyor, ordunun üst kademeleri bu durumla ilgilenmiyorlardı bile. Özellikle Kolağası Resneli Niyazi, Binbaşı Enver ve Kolağası Eyüp'ün dürüstlükleri, çalışkanlıkları ve kahramanlıkları halkın takdirini topluyordu.

68 Uzunçarşılı Ord. Prof. İsmail Hakkı **Hürriyet Kahramanı Resneli Niyazi Hatıratı** Sf:161 Örgün Yayınevi 2003-İst.

On Beş Kız Ve İki Gelin Mahzende Boğularak Can Veriyor

Saray, İttihat ve Terâkki'nin Rumeli'deki çalışmalarını ortadan kaldırmak için var gücüyle çalışıyordu. Selânik Merkez Komutanı, saray yaverlerinden ve Enver Bey'in kız kardeşi Hasene ile evli olan Nazım Bey'i, Cemiyet'in faaliyetlerini tespit ve ortadan kaldırmak üzere görevlendirmişti. Bu zat, maaşına yapılacak zammın heyecanı ve tütün teşkilatı, kumarhane, umumi evler, meyhaneler gibi yerlerden alacağı haracın elinden gidebileceği korkusunu ortadan kaldırmak için çok hızlı çalışmaya başlamış, görevlendirdiği casuslar da alacakları maaşın hayali ve göze girerek yükselebilmek ümidiyle çalışmaya başlamıştı. Aydın insanları yakalayıp konuşturmaya çalışıyorlardı. Nazım Bey, ordunun en yüksek kademelerini dahi Saray'a jurnallediği için, cebini para ile doldurarak İstanbul'dan geri dönmüştü ama İttihat Terâkki Cemiyeti'nin kendisi hakkında verdiği ölüm kararı ile karşı karşıyaydı. Onun öldürülmesi işini Enver Bey üstlenmek istemesine karşın İttihat ve Terâkki bir aile bunalımına yol açılmasını istemiyordu. Bu nedenle de görevi Mustafa Necib üstlenmişti. 29 Mayıs 1908 akşamı İsmail Canbulat ve Enver Bey'in yardımıyla Nazım Bey vurulmuş ama ölmemişti. Kaymakam Nazım ağır yaralı olarak kurtularak İstanbul'a kaçmayı başarmıştı ama Enver Bey'i kendisine yapılan saldırı sırasında tanımış, bunun üzerine Enver Bey, Tikveş'e kaçmıştı.⁶⁹

II. Abdülhamit, İttihat Terâkki'nin örgütlü gücü karşısında bu kez başarıya ulaşamamış ve büyük bir şamar yemişti. Selânik'e daha fazla casus göndererek intikam hevesini sürdürdü. Polis Müfettişi Sami, Manastır'da İttihat Terâkki'yi ortadan kaldırmak üzere görevlendirilmiş, onun sonu da *Froşve Nahiyesi*'nde ölüm olmuştu.

Balkanlardaki gelişmeler öyle bir noktaya gelmişti ki, Arnavutlar, Bulgarlar, Rumlar, Ulahlar ve diğerleri kendi milletlerini kurtarmak için bağımsızlık hareketine girişmekle beraber acımasızca birbirlerini de katletmeye başlamışlardı. Rum bölgesinde Hristiyan Arnavutların bulunduğu Naffan Köyü'nü 500 civarındaki eşkıya düğün günü basıp köyü birkaç yerden ateşe vermişlerdi. Gelin evinde 15 genç kız ve bir haftalık başka bir taze gelin, evlenecek kızı eğlendirmek üzere toplanmışlardı. Başlayan yangın komşu eve bulaşınca gelinin bodrumdaki şarap mahzeninde ateşin bir etkisi olmayacağını söylemesi üzerine on beş kız ve iki gelin, mahsene inmişlerdi. Orada, güzel süslü giysileri ve takılarıyla mahzene indikleri an gelin evi tutuşmuş ve dumanı mahzeni de sarmıştı. Kızların hepsi zehirli gazların etkisiyle boğularak can vermişlerdi. Kesendre Kaymakamı Tahsin Bey olay yerine gidişini şöyle anlatıyor:

“Ben bu olayı haber alır almaz yetiştim. Eşkya ile Gornoviçe Deresi'nde yaptığımız çarpışma sonunda 40 kadar kişiyi tepeledik. Bunların hepsi Bulgar köylülerdi. Bu herifler o derece cüret almışlardı ki, baskını güpe gündüz yaptılar... İtalyan Jandarma reform örgütüne bağlı bir subay olan Yüzbaşı Manara ile köye girdiğimizde: yerde sıra halinde yatan 17 güzel kız ve gelinin üstleri örtü ile kapanmıştı. Başlarına toplanıp, feryat ederek kıvranan ve ağlayan halkın huzurunda örtüler kaldırıldığında, görmüş olduğumuz manzara cidden yürekler acıydı. Kızlar sapasağlam, süslü, püslü, yüzleri kırmızı olduğu halde yatıyor ve ebedi bir uykuya dalmış bulunuyordu.

69 Yalçın Soner Teşkilat'ın İki Silahşörü Sf: 29 Doğan Kitap 2001 İstanbul

Bu acıya dayanamayan İtalyan yüzbaşı Manara teessüründen bayıldı. Görülen sahne gerçekten pek acıydı. Bu durum karşısında metanetkeşlik taslamak değme babayığidin harcı değildi. Filhakika bu biçarelerin intikamı alındı, alındı amma, zavallıların cenaze törenleri de çok acıklı oldu.

Selânik'ten Manastır'dan Naffan'a akın akın, yabancı ve yerli basın mensupları, fotoğrafçılar, büyük bir halk topluluğu geldi ve törende yer aldı. Hristiyan Arnavut geleneğine göre, cenazeler silah seslerinin tarakkaları arasında el üstünde taşındı. Bu törendeki feryatlar ve ağlaşmalar, normal bir insanın dayanamayacağı kadar acıklı ve etkili idi. Hayatımda bu derece feci ve elim bir sahneye şahit olmamıştım. Zavallı Makedonya”⁷⁰

Bu vahşetler karşısında Osmanlı sarayının umursamazlığına karşın, bölgenin yurtseverleri ayrılıkçı güçlerin hareketlerine karşı sessiz kalmıyorlar, beklemenin ülkeye bir faydası olmayacağına inanıyorlardı. Bu sırada Reval'de Rus Çarı ve İngiltere Kralının görüşmeleri sonunda Osmanlı'yı parçalama kararı alınmıştı. Buna karşı İttihat ve Terâkki Cemiyeti Makedonya'daki Avrupa konsolosluklarına hitaben yayınladığı bildiride şöyle diyordu:

“ Ekselans!

Vatanımızı mühim bir parçası olan Makedonya'nın bugün içine düştüğü vaziyet, onun ıslah edilmesi ve geleceği istikametinden Türkiye denilen bu büyük devletin çocukları olan bizleri, aşağıdaki satırları sizlere arz etmek mecburiyetinde bırakmıştır. Bu hareketimizin başlıca sebepleri, üzerinde doğduğumuz toprağa olan sadakatimiz ve sevgimizdir. Onun iyiliği ve geleceği için elbirliğiyle çalışmak gayesindeyiz. Avrupa'nın bizi zayıf ve kötü bilmekte olduğuna vardığımız kanaattir. Makedonya meselesi hakkında daha doğrusu Makedonya'nın deritlerini arz etmek ve hakikatleri izah etmek için, bizi doğru yola götürecek olan sebebi beyan etmek istiyoruz. Böylece Avrupa devletlerini de lüzumsuz hataya düşmekten kurtarmak gayesindeyiz. İşte bu mektubumuzla takip etmek istediğimiz gaye yalnız budur.

Bugün seyirci olduğumuz manzara pek gariptir. Şimdiye kadar bu istikamette gösterilen çare, büyük bir lütufluluk takınan ecnebilerdir ki, gösterdiği istikametler hep ayrı ve tatbiki imkansız olan şeylerdir. O halde vatanlarını ve onun hastalıklarını, hadisede menfaatleri olan ecnebilerden daha çok ve daha iyi bilen Türklerin kendi sözlerini söylemeye hakları yok mudur?

Avrupa'nın Makedonya'da teşebbüs ettiği ıslahat ve yeni tanzim hareketleri hiç de iyi netice vermemişti. Makedonya'da yine karışıklıklar devam etmekte, hâlâ daha kötü bir hale girmektedir. Azınlıkların isyanı çoğalmış, Makedonya meselesi bir kat daha hâl edilmez bir vaziyete girmiştir.

Avrupa için lüzumsuz, Türkler için hiç de iyi olmayan dört senelik bir tecrübeden sonra şimdi de büyük devletle yaptıklarının tesirsizliği karşısında hareketlerinin muntıkaya bir emniyet temin edemediğini itiraf etmektedirler. Halbuki bu hakikat karşısında, Avrupa şerefiyle işten çekilip, kötülükleri artırmadan başka, bir şeye yaramayan her çeşit teşebbüsten vazgeçecek yerde, ne yazık ki muntıkayı daha kötü bir umumi vali tayininin doğru olacağı fikrinde sebat etmiş ve daha sonra da Petersburg Kabinesi(Çarlık Hükümeti) Makedonya meselesinin devletlerarası bir teşkilat yoluyla idaresinin mümkün olacağını tasavvur ediyormuş.

70 Uzer Tahsin **Makedonya Eşkiyalık Tarihi ve Son Osmanlı Yönetimi** Sf:200 TTK 1999 Ankara

Katiyetle şunu şimdiden beyan edebiliriz ki, bu iki çeşit tedbirin ne biri, ne diğeri ve hatta ne de ikisi birden Makedonya'nın Osmanlı topraklarından büsbütün ayrılmasıyla neticelendireceği için Müslüman ve Hristiyan bütün vatandaşlar, birlik olarak vatanlarına ecnebi-lerin el atmalarından muhafaza gayesiyle şahsi ve siyasi hürriyetlerini bugünkü hükümetten almaya karar vermiştir! Bu gaye uğrunda bugünkü idarenin zorbalığından faydalanan yüksek rütbeli ve yüksek makam sahiplerini bir köşeye iterek "Osmanlı İttihat ve Terâkki Cemiyeti" namı altında birleşmiştir. Yukarıdaki arzu dışında herhangi bir kararı millet kabul etmeyecektir.

Biz memleketimizin umumi çöküntüsünü temin edecek olan bu çeşit hareketlere karşı millî haklarımızın müdafaasına kati karar vermiş bulunuyoruz. (...)

Makedonya'yı Bulgaristan, Sırbistan ve Yunanistan'a iltihak etmek gayesiyle hareket eden birtakım Bulgar, Sırp ve Rum ihtilâlcileri burada yaşatmak istedikleri ve biraz da muvaffak oldukları kötü tohumun yeşerip gelişmesine yardım etmekten kaçınılmalıdır.

Böylesine kötü ve böylesine az bilinen Müslümanlar, Makedonya'ya yeni gelmiş değillerdir. Tarih bize gösteriyor ki, Türklerden meydana gelen birçok halk Makedonya'ya, burasını Osmanlı sultanlarının ele geçirmesinden çok önce gelip yerleşmişlerdir. Bu bakımdan Makedonya'da Türklerin de çok eski bir tarihi alakaları vardır. Bu eski Türkler ile sonradan gelenler ve bu gelişle de İslam dinini kabul eden yerliler bunca asır Hristiyanlarla bir arada yaşadılar. Bu uzun geçmişte her iki taraf arasında birçok yakınlık oldu. Müslüman ve Hristiyan çok yerde birbirine arka verip yardım ettiler.. (...)

Avrupa bizim hakkımızdaki görüşlerinde samimi olsaydı, Türkiye'yi alakalandıran işlerin hepsinde Rusya'yı uzak tutardı. Bu sebeple Rusya yalnız Makedonya'nın değil baştanbaşa bütün Şark için en büyük tehlikedir. (...)

Din ve Ortodoksluk maskesi altında Ruslar, bizim için çok kötü düşünmekte ve fena neticeler hazırlamakta, dâhilde Ortodoksluğu tahrik ederek ve din kışkırtmacılığı yaparak milletleri birbirine düşürmekte ve bu karışıklıkların dâhili harbe dönüştürülmesinden faydalanmayı gaye edinmektedir. Rusya'nın muntıkadaki sivil vazifelileri konsolosları ve zabıtları bütün birer şer ocağı, aleni olarak Hristiyanların kendi dininden olanlara ve Müslümanlara karşı mücadeleye davet ederek bir din çatışması temin etmektedir. Makedonya'da yenilik denen bu trajedi de, bir komedyadaki gibi gülünecek bir taraf varsa, o da Avrupa'nın geçmişteki tecrübeleri görmezlikten gelip aynı istikamette yürümesidir. Avrupa hatırlamıyor ki kendisi daha yarım asır emperyalist politikası tatbik etmeye kalkan Ruslara karşı Türklerle yan yana harp etmek mecburiyetinde kalmıştı. Bunu unutup şimdi neden onlarla beraberdir. Ve arzularına boyun eğmektedir? (...)

Avrupa, Makedonya'daki karışıklıkları mani olma istikametinden, kati bir neticeye varmak arzu etmiyor. (...)

Gerek Makedonya'da olsun, gerek diğer vilayetlerde bütün Osmanlılar din ve milliyet ayırmaksızın kardeşirler. Vatanın yüksek menfaatleri karşısında Hristiyan ve Müslüman cemaatleri değil Osmanlılık vardır. Halkın menfaati gayesi ve kaderleri hep aynı ve birdir. Bu sebeple hepimizin çalışması lazım gelen gaye, vatanı istibdat idaresinden kurtarıp, hürriyet, Terâkki ve muasır devlete vasil olmaktır. (...)

Makedonya'nın her bakımdan Türkiye'nin bir parçası olduğunu beyan eder ve onun ayrı kabul edilmesini düşünemeyiz. Makedonya bütün şiddetiyle devam ettirilen bir istibdat idaresine bürünmüş cemiyetin bir parçasıdır. O istibdadı Avrupa'nın müdahalesine lüzum olmadan ortadan kaldıracak da biziz. (...)

Avrupa bizim kabul edemeyeceğimiz bir istikamete girer de Makedonya'ya bir umumi vali, milletler arası kontrol ve adli, idari teşkilat, Makedonya'daki Türk ordusunun tahdit edilmesi gibi yeni yeni hareketlerde bulunmaya kalkarsa, şunu da beyan ederiz ki, artık sabrımız tükenmiştir. Şerefli bir ölümü fena bir hayata her zaman değişebiliriz.

Yalnız bu neticeye varmaya lüzum kalmadan evvel zannederiz ki sizlerce arzularımız yerinde olarak kabul buyrulur. Büyük bir tahribata mani olmak için elden geldiğince çalışarak şu iki kelimede hülasa edeceğimiz ümidimizi ortaya koymak için bizi serbest bırakırlar!

Biz bize bizim için.

Bu beyannamemizi Rusya'dan başka bütün büyük devlet kabinelerine arzettiğimiz gibi, birini de siz doğru müsavatı kendine prensip edinen, yüksek şahsiyetinize arz etmekle şeref duyarız”⁷¹.

Osmanlı İttihat ve Terâkki Cemiyeti Manastır Merkezi imzalı bu bildiri Mayıs 1908'de Manastır'daki konsoloslara dağıtılmış, bölgedeki gelişmeler yurtseverleri Osmanlı'dan bağımsız hareket etmek gerektiğine inandırmıştı. II.Abdülhamit'i Meşrutiyet idaresine döndürmek için halk hareketinin örgütlenmesi gerektiği inancında olan Resneli Niyazi bir çete oluşturma çabalarına girmiş, fikrini de İttihat Terâkki Cemiyeti'ne açınca, çalışmalarını Anadolu'ya yönlendiren İttihat Terâkki Cemiyeti, Kolağası Ahmet Niyazi'nin talebini büyük bir özveri olarak görüp sevinçle karşılamıştı. Bu onay üzerine Resneli Niyazi Bey, Osmanlı ordusundan ayrılarak bölgedeki çetelerle savaşmak ve halkı emperyalizme karşı örgütlemek için 28 Haziran 1908 günü Resne Belediye Reisi Cemal ve Polis komiseri Tahir'le bir Salı sabahı buluşarak ihtilâl için dağa çıktı. Din ve milliyet farkı gözetmeksizin birleşip istibdat yönetimini devireceklerdi. Cuma günü Resne kışlası önünde buluştuklarında gerekli hazırlıkları tamamlayıp milletin kılıcını çekmek için Allah'a sığınarak ölmeye karar verdiler. Vatanın kurtuluşu için seve seve ölmeye, Türkün büyük karakterine yakışır bir örnek olmaya hazırıldılar. Halka kötü davrananlara, eziyet etmeye çalışanlara karşı mücadele etmeye ant içtiler. Oluşturdıkları birlik 3 Temmuz günü gün batımından sonra harekete geçerek İstavri yolundan ilerleyecekti. Ancak bu kararlarını İstavri yolu üzerindeki *Sarısaltık*'ta Cumartesi kurulacak olan Bektaşî ayini törenleri nedeniyle değiştirdiler.⁷² 4 Temmuz günü bölgedeki yerleşim alanlarda örgütlenme ve hazırlık çalışmalarını sürdürdüler. Her gittikleri yerde halk kendilerini büyük bir sevinç ve saygıyla karşılıyordu. İttihat ve Terâkki Cemiyeti Manastır Merkezi'nin 6 Temmuz'da gönderdiği bir telgraf sayıları iki yüze ulaşan Resneli Niyazi ve çetesini büyük bir sevince boğmuştu, Binbaşı Enver Bey'in de kendilerine katılacağı bildiriliyordu.

Bu sıralarda Abdülhamit'te boş durmuyor, Birinci Ferik Şemsi Paşa'ya 3 Temmuz 1908 tarihli telgrafla Resneli Niyazi ve çetesinin yok edilmesi emrini verirken, İttihat Terâkki Cemiyeti 7 Temmuz günü Şemsi Paşa'yı üyelerinden Atıf Bey'e öldürterek gücünü Abdülhamit'e gösteriyordu.

71 Uzunçarşılı Ord. Prof. İsmail Hakkı **Hürriyet Kahramanı Resneli Niyazi Hatıratı** Sf:186-199 Örgün Yayınevi 2003-İst.

72 Uzunçarşılı Ord. Prof. İsmail Hakkı **Hürriyet Kahramanı Resneli Niyazi Hatıratı** Sf:228 Örgün Yayınevi 2003-İstanbul

Resneli Niyazi, Çercis ve Şeyh Hüseyin, Sarı Saltık Türbesi'nde

Resneli Niyazi, 1883 yılında Resne'de doğan ve önyüzbaşı iken Resne'de dağa çıkan bir Bektaşiydi.⁷³ Resneli Niyazi dağa çıktığından beri özverili bir şekilde çalışmaya devam ederek halkın saygısını kazanmıştı. Özellikle Görüce bölgesinde kendisine destek veren Melpapan Bektaşî Tekkesi babalarından ve Arnavut direnişçi Çercis'in en büyük destekçisi Şeyh Hüseyin Baba'yla Sarı Saltık Türbesi'nde yaptığı görüşmeden sonra destek sağlamış ve bölgedeki bütün Toskalıları da mücadelenin içine çekmişti. Şeyh Hüseyin Baba'nın desteği için Resneli Niyazi şöyle diyor:

“Çernovalı Hüseyin Ağa, zeki, kurnaz, dünya görmüş akıllı bir adam olduğundan bu görüşmeler hakkında kendisiyle konuşmayı faydalı bularak Hüseyin Ağa'ya dedim ki;

“Büyük yardımınız ve çalışmanızla koca Toska mıntıkasını aykırılıklar ve çatışmalardan kurtardık. Bir anlaşmanın, sarmaş dolaş olmanın teminatı, her tarafı sardı. Berzişte'de kimse de birbirinden korku kalmadı. Hele Hüsrev, Yaşar ve Cemal Beylerin barışmaları bu istikametten çok mühimdi. Yaptıklarınızla yeterince iftihar edebilirsiniz.”⁷⁴

Yapılan çalışmalar bölge halkının Müslüman, Hristiyan, Arnavut, Sırp, Bulgar, Türk, Ermeni, Ulah ayırt etmeksizin bütün halkın İttihat ve Terâkki Cemiyeti bayrağı altında toplanmasını sağlamıştı. Hatta Alevî-Bektaşî –Türk inancının kutsal hayvanı olan bir geyik bile bu mücadeleye katılmıştı. Ahrar-ı ümet (Hürriyet savaşçıları) Katrani'den Manastır'a doğru yola çıktıklarında, Manastır'dan kaçan altı jandarma ile yanlarındaki birkaç sivil, hürriyet kılavuzu geyik, savaşçılara katıldılar. Resneli Niyazi'nin kendisi gibi meşrutiyetçi olduğuna inandığı⁷⁵ iki yaşındaki dişi geyik yavrusuna herkes gözlerini dikmiş büyük bir merakla bakıyordu. Savaşçılar bu sevimli hayvanı okşuyor, onu kendilerine gönderen Allah'a dualar ediyorlardı. Bu geyiğin kendilerine Allah tarafından Rehber-i Hürriyet (kılavuz) olarak gönderildiğini ve ilahi bir müjde olduğuna inanıyorlardı. Geyik ise kendisine gösterilen sevgi seli içinde bütün savaşçıların önünde, onlara kılavuzluk ederek Manastır yoluna düşmüştü. 23 Temmuz günü sabaha karşı “Ahrar-ı ümmet” Manastır'a yaklaşmış ve Manastır'dan top sesleri ile büyük törenler ile hürriyet ilân edilmişti.⁷⁶

II.Abdülhamit 23 Temmuz 1908'de Bütün Jön Türklerin manevi reisi sayılan “Şehid-i Hürriyet” Mithat Paşa'nın hayatı pahasına elde etmeye muvaffak olduğu⁷⁷ Kânûn-ı Esâsî'yi tekrar yürürlüğe koymak zorunda kaldı. Rumeli'de büyük gösterilerle ilân edilen Meşrutiyet ile Kânûn-ı Esâsî yürürlüğe girmişti. Hürriyet kahramanlarının Selânik'e girişi şöyle anlatılıyor.:

“Ertesi gün Enver Bey Selânik'e girdi. Yarabbi o ne alem, o ne kıymetti. Enver ve diğer cemiyet üyeleriyle görüştim. Bir ay kadar Selânik'te hay huy içinde, şölenden şölene dolaşıp durduk, nutuk, nutuk ve hep nutuk dinledik... Bulgar, Rum'u, Arnavut'u ve Türk'ü, hepsi sürekli olarak kızıl sultan Abdülhamit'ten söz ederek, bütün bu sonucu onun zulmünde ve müstebit idaresinde bulunduklarını ifade ediyorlardı.”⁷⁸

73 Öz Baki İttihat Terraki ve Bektaşiler Sf:378 Can Yayınları 238 2004 İstanbul

74 Uzunçarşılı Ord. Prof. İsmail Hakkı Hürriyet Kahramanı Resneli Niyazi Hatratı Sf:309 Örgün Yayınevi 2003-İstanbul

75 Danişmen İsmail Hami 31 Mart Vak'ası Sf:10 İstanbul Kitabevi 1961 İstanbul

76 Uzunçarşılı Ord. Prof. İsmail Hakkı Hürriyet Kahramanı Resneli Niyazi Hatratı Sf:373 Örgün Yayınevi 2003-İstanbul

77 Bayar Celal Ben de Yazdım Cilt: I Sf:133 Sabah Kitapları 1997-İstanbul

78 Uzer Tahsin Makedonya Eşkiyalık Tarihi ve Son Osmanlı Yönetimi Sf:226 TTK 1999 Ankara

Selânik'e çağrılan Binbaşı Enver, içinde İtalya'nın Selânik konsolosunun da bulunduğu bir trenle geliyordu. Bu anı kendisi şöyle anlatıyor:

"Saat bire doğru Selânik'e vardık. Hemen bütün Selânik ahalisi istasyondaydı. Coşkun haykırışlar, sevinç çılgınlıkları içinde tren istasyona daldı.

*Bulunduğum vagonun içinde ve hele kompartımanın önünde izdiham o kadar artmıştı ki, Erkanıharp Cemal Bey (Paşa) ve Faik Beylerle arkadaşları, bu izdihamı önleyip, bana yol açmak için çok sıkıntı çektiler."*⁷⁹ Trenden indikten sonra hep birlikte Selânik parkına doğru ilerlerken Cemal Bey, Enver'e:

"Enver sen artık Napolyon oldun" diyordu.

Birinci Meşrutiyet meclisinin kabul ettiği seçim kanununa göre seçimlerin yapılarak mebusların İstanbul'a gelmesi istenmişti. Kânûn-ı Esâsî'nin ilân edilmesiyle II. Abdülhamit gizli olan İttihat ve Terâkki Cemiyeti (Cemiyet-i Mukaddese)'ni dağıtmak için çabalara girişmesine karşın başarılı olamıyordu. Örgütün zayıf olduğunu sananlar yanılmıştı. Bu durumu Hüseyin Hilmi Paşa şöyle ifade ediyordu:

*"...bu örgüt çok geniştir. İçinde valiler, mutasarrıflar, kaymakamlar, polisler, müşirler, ferikler, yüksek rütbeli subaylar, kısaca Ordu-yu Hümayunun bütünü, halkın büyük çoğunluğu bu örgüt içindeydi... Böylesine güçlü bir cemiyeti dağıtmak hayaldir. Kurucuları dürüst ve ciddi insanlar... Tek amaçları devleti kurtarmak ve yüceltmektir. Bu amaca da Padişahın gölgesinde ulaşmak istiyorlar..."*⁸⁰

İttihat ve Terâkki hareketinin liderlerinden Talat, Rahmi, Necip Hüseyin, Hakkı ve Baha Beyler 19 Temmuz günü İstanbul'a büyük bir coşku ile gelmişlerdi. İstanbul'a gelenler arasında atının üzerinde yanında geyiği ile sokaklarda bir müddet dolaşp alkışlandıktan sonra tekrar Resne'ye dönen Niyazi Bey'de vardı. 23 Ağustos 1908 günü Teşebbüs Şahsi ve A-demi Merkeziyetçi Cemiyeti ile Osmanlı İttihat ve Terâkki Cemiyeti adı altında birleştiği açıklandı. Meşrutiyetin ilân edildiği dönemde ülke içinde ve dışındaki durum şöyleydi:

Abdülhamit'in keyfi idaresi, Yunanlılar, Bulgarlar, Sırlar, Ermeniler, Araplar, Kürtler ve Arnavutların Türkiye'yi yıkılışa götürmesine neden oluyor, bu milletler Abdülhamit hükümetinden iki türlü çıkar sağlamaya çalışıyordu. Yunanlılar, II. Abdülhamit hükümetinin devamının devletin çökmesiyle sonuçlanacağını düşündükleri için, kendilerini Rumeli'de onun mirasçısı olarak görüyorlardı. Öte yandan da patrikhanenin elde ettiği imtiyazlar ve askerlikten muaf olmaları sayesinde manevi bir bağımsızlık kazanmışlardı. Böylece büyük ölçüde rakipsiz olarak ticaret yaparak, büyük servetler kazanıyorlardı.

Bulgarlarla Ermeniler Avrupa'nın da müdahalesiyle bağımsızlıklarını kazanmak için, II. Abdülhamit'in baskı yönetimini bahane ederken, Kürtler ve Arnavutlar, sarayın himayesinde şahıslarına büyük olanaklar sağlıyorlardı.

Arapların Hristiyan ya da Müslüman olanları önemli makamlara gelerek özel imtiyazlar elde ediyorlardı. Saraya yakın olmayanlar hangi milletten olursa olsun, sefalet içindeydi. Özellikle Türklerin durumu daha da kötüydü.

Jön Türk hareketi ülkeye eşitlik, hürriyet ve adalet getirmeyi amaçlıyordu. Bu nedenle Araplar, Yunanlılar, Arnavutlar, Türkler vesaire gibi yurttaki bütün milletleri birleştirip, hep bera-

79 Aydemir Ş. Süreyya **Makedonya'dan Orta Asya'ya Enver Paşa** Cilt:1 Sf:573 Remzi Kitabevi 1970-İstanbul

80 Güneş Prof Dr. İhsan **Türk Parlamento Tarihi-** I ve II Meşrutiyet Cilt:1 Sf.:341 TBMM Vakfı Yayınları

ber dostluk içinde çalışabilmenin hayalindeydiler. Oysa ihtilâlden sonra durum tamamıyla değişmiş, Yunanlılar, İttihat ve Terâkî'ye zıt bir politika izlemeye başlamışlar, Osmanlıcılık fikri ile "Elenizm" çatışmaya başlamıştı. Serfiçe Mebusu Boşo Efendi, Meclisteki konuşmasında Osmanlılığın, "Osmanlı Bankası"ndaki "Osmanlı"dan fazla hiçbir şey ifade etmediğini söylüyordu; her fırsatta gericilerle birleşerek hükümet projelerine karşı çıkıyorlardı.

Ermenilerle Bulgarlar, Kanunu Esâsi'nin getirdiği hürriyet sayesinde ilk fırsatta hükümete karşı gelmek ve Avrupa müdahalesiyle özerk bir idarenin ardından bağımsızlık ilân etmek için fırsat kollarken, Jön Türklere karşı, tamamıyla Kanunu Esâsi'ye sadık ve birlik içinde bir tavır takınıyor, Avrupa'ya karşı ise eski ve yeni hükümetten şikâyet ederek Türk vahşetinin şimdi de devam ettiğini ispata çalışıyorlardı. Adana olayları ve Rumeli'deki cinayetleri Türklerin yaptığını ileri sürüyorlardı.

Oysa bu olaylar sırasında Müslüman halkı katliama teşvik etmiş olan müftü ve diğer Müslümanlar da cezalandırılmışlardı.⁸¹

İttihatçılar yeni kurulan hükümette görev almayarak, vaziyeti kontrol altında tutmaya çalışırken bir yandan da II.Abdülhamit'in adamlarını tasfiye etmeye başlamışlardı. Bunlara tepki gösteren Kôr Ali Hoca Fatih camiinde Meclis-i Mebusan aleyhine nutuk atarak cemaate yeminler ettirmiş, başlarına sarkılar sardırıp silahlandırarak sokaklara dökmüştü. Kôr Ali Hoca:

"Allah'ını seven ardımdan gelsin" diyor ve cemaat Beyazıt'a doğru çılgınca yürüyerek Yıldız Sarayı'na gelip meşrutiyetin kaldırılmasını istiyorlardı. Yolda rastladıkları Sadrazam ve Şeyhülislamı iyice tartaklamışlar, bir müddet sonra gelen kolluk kuvvetleri Kôr Ali ve İsmail Hakkı'yı yakalamışlardı. Bu eylemleriyle 31 Mart'ın ilk provasını yapmış oldular. İsmet İnönü 1908 ihtilâl hareketini şöyle değerlendiriyor:

"1908 İnkılâbı bir kahramanlık hareketi, bir fedâkarlık hareketi, samimiyet ve vatanperverlik hareketidir. İnkılap, memleket idaresinin çok bozulmuş bir zamanında, İttihat ve Terâkî'nin hazırlığının her safhada son derece az ve kıfayetsiz olduğu bir devrede olmuştur. Esef etmek (üzülmek) gerekir ki, inkılabı yaratanlar, yani bizler, ne kadar kıfayetsiz olduğumuzun da kâfi derecede farkında değildik."⁸²

81 Talât Paşa- **Hatıralarım ve Müdafaam** Sf:26 Kaynak Yayınları Mart 2006 İstanbul

82 İnönü. İsmet, **Hatıralar- Birinci Dünya Harbi** Sf:88 Cumhuriyet Gzt. Eki- Aralık 1999-İstanbul

Ve Öptü Küçük Mustafa'nın Parlak Işık Yüzünü Güneş

1810 yılında birkaç aile Vodina'nın batısında bulunan Sarıgöl bucağından, Grekçe adı Thessalonica olan Selânik'e yerleşmişlerdi. Kral Cassender'in kurduğu ve İskender'in kız kardeşi olan karısı kraliçenin adını verdiği şehir⁸³ halkının büyük bir kısmı Türk'tü. Buradaki halk Teselya Türklerin eline geçtiği sıralarda Anadolu'dan getirilerek Arnavutluk'a doğru uzanan göllerin arasında iskan edilmişlerdi. Türkmen soyundan olan Zübeyde Hanım, Çınarlı mahallesinin sakinlerinden Hacı Sofuların çocuğu olan Feyzullah'ın, Ayşe ile evliliğinden doğmuştu. Hasan ve Hüseyin adında iki de kardeşi vardı. Hasan Langaza'da lokantacılık yaparken, Hüseyin, Selânik eşrafından Süleyman Bey'in çiftliğinde kahyaydı. Bir görüşe göre Karaman'da Hanoğlu sülalesinden olan Zübeyde Hanım'ın ailesi Söke'ye iskan edilmiş, daha sonra da bu yöreye yerleştirilmişlerdi. Zübeyde daha çocukken okuma yazma öğrendiği için, Zübeyde Molla olarak anılıyordu.

Zübeyde Hanım, Osmanlı-Sırp Savaşı sırasında Selânik'te gönüllülerden kurulan Millî Tabur'da üsteğmenlik yapan ve o sıralarda Papazköprüsü'nde Gümrük koruma memuru olarak çalışan Ali Rıza Bey ile evlenmişti. Ali Rıza Bey'in ailesi Selânik'e Manastır'ın Debre-i bala sancağına bağlı Kocacık bucağından gelmiş, babası Kızıl Hafız Ahmet Efendi idi. Onlar da, II.Murat döneminde, Söke ve Aydın taraflarından Mora'ya, oradan da Kocacık'a getirilip yerleştirilmiş "Sınır Gazileri"nin soyundan olan Ali Rıza Bey, Mithat Paşa meşrutiyeti ilân ettiği zaman, Selânik'ten kendisini desteklemek üzere İstanbul'a gelen gönüllü taburda görevli mülâzımlardandı.⁸⁴

Zübeyde Hanım ve Ali Rıza Bey'in evliliğinden bugün Aposto Pavlo sokağı olarak bilinen İslahhane Caddesi Ahmet Subaşı mahallesi 71 nolu evde doğan dört çocukta yalnızca Mustafa ve Makbule hayatta kalmayı başarmıştı. Bir ilkokul öğretmeninin oğlu olan babaları Ali Rıza Efendi ise, küçük bir devlet memuruydu. Gümrükte çalışan Ali Rıza Efendi, bölgedeki ormanlardan iyi para kazanıldığını görerek keresteciliğe soyunmuş, bir müddet sonra tekrar Selânik'e dönerek Cafer Efendi'yle ortaklık kurmuştu. İlk zamanlar işleri iyi gidince iki katlı, geniş odalı bir ev yaptırmış, bir müddet sonra işleri bozulunca Osmanlı-Rus savaşında Türklerin Ruslara yenilmesi ile azgınlaşan Rum eşkıyalarının saldırıları karşısında işini bırakmak zorunda kalmıştı.

Mustafa, kimine göre "*taş ağaç patladığı zaman*" kimine göre de "*kabak kızartma zamanı*" doğmuş, adını da Türk adetleri gereği babası Ali Rıza Bey kulağına fısıldamıştı.

"Yıl 1881

Kiraz mevsimi

Vakit alaca karanlık

Ay batacak, güneş doğmak üzere

Toprak kabardı

Gök gerine gerine uyanıyordu

İki katlı kâğır evde

Çifte şamdan yanıyordu

83 Villalta Jorge Blanco **Atatürk** Sf:33 Kültür ve Turizm Bakanlığı 1982- Ankara

84 Kılıç Ali **Atatürk'ün Hususiyetleri** Sf: 14 Cumhuriyet Gzt. Eki Mart 1998

*Ve ansızın
Sarı gür bir kadın saçı gibi
dalga dalga esti rüzgar,
havalarda bir doğum müjdesi var
Kiraz ağaçları meyve yüklü
pıtrak pıtrak
Gün ağardı taze apak
Ve öptü yenidoğanın
Küçük Mustafa'nın
parlak ışıklı yüzünü güneş
Çocuğun
Tirşe mavisini
Gözleri ışık dolu
Uyuyor
Mor menekşe yorganı altında
Sofuzade Feyzullah'ın kızı
Zübeyde'nin mutlu oğlu
Mustafa”⁸⁵*

Küçük Asî...

Selânik, Hristiyanların Müslümanlara ve Yunanlılara, Slavların Türklere ve birbirlerine karşı ayaklandıkları, Rumeli'nin tümünü oluşturan çeşitli milletlerin meydana getirdiği bir kenti. Bölgede yaşayan halkın bir bölümü Osmanlıdan kurtularak Yunanistan, Bulgaristan ya da Sırbistan ile birleşme çabasındaydı. Emperyalist devletler ve birbirlerine rakip Rusya ve Avusturya-Macaristan İmparatorlukları, bitişik sınırları arkasında entrikalar çeviriyor, kendi yandaşı milletleri ayaklandırıyor, vakti gelince harekete geçip bölgeyi ele geçirmek için gerekli hazırlıkları yapıyorlardı. Mustafa'nın doğduğu zaman Osmanlı İmparatorluğu, gerilemiş ve çöküş dönemini yaşıyordu.

Mustafa 'kabak kızartma zamanı' yani Mayıs ayının 19'unda doğup, okul çağına geldiğinde annesinin isteğine uygun olarak dini eğitim görmek üzere Fatma Molla Kadın okuluna gönderildi. Mustafa okula gönderilmesi dönemini şöyle anlatıyor:

“Bu konuda annemle babam farklı görüşeydiler. Annem eski törelere, eski göreneklere göre yetişmişti. Bütün varlığıyla sakin, yumuşak, hiçbir şeyin sarsamadığı bir dindarlığa bağlıydı. Bundan dolayı da benim sarıklı bir hocanın, katı İslam geleneğine göre dinsel eğitim yaptığı mahalle okuluna gitmemi istiyordu. Bunu istemesinin nedeni de, böyle bir okula başlanırken gelenek gereği dinsel bir törenin yapılmasıydı. Böylesi bir törenle o günü unutulmaz bir gün kılmak, bu şekilde de çocuğa ailesi ile olan bağının ötesinde, artık ciddi yükümlülükler öngören büyük Müslüman topluluğuna katıldığının bilincini aşılacak amaçla-

85Bekir İlhami, **Altın Destan I** Sf:23 Cumhuriyet Gzt. Eki Ocak 2000 İstanbul

nıyordu. Buna karşılık babam ileri görüşlü bir adamdı, sarıklı takımından hoşlanmazdı ve Batı'dan gelme düşüncelerin ateşli bir yanlıydı. Bundan dolayı da arzusu beni, Kuran-ı değil de yeni bilimleri öğretimi temeli yapmış laik bir okula vermektir.”

Anne ve baba arasındaki anlaşmazlık Türk geleneklerinde kadına verilen önemin gereği Mustafa'nın hangi okula gideceği Zübeyde Hanım'ın isteği doğrultusunda olmuştu. Ve Mustafa, göreneğe uygun dini törenlerle Fatma Molla'nın okuluna gidecekti. Sonradan bunu Mustafa şöyle anlatıyor:

“Okula gideceğim sabah annem bana beyaz bir entari giydirmiş, başıma da sırma işlemeli bir sarık sararak süslemişti. Elimde yaldızlı bir dal vardı. Sonra hoca efendi, yanında bütün okul çocuklarıyla, evimizin yeşilliklerle bezenmiş kapısına geldi. Duadan sonra anneme, babama ve hocaya temenna ederek ellerini öptüm. Ardından yeni arkadaşlarımın alkışları arasında, sevinçli bir alay halinde şehrin sokaklarından geçerek, caminin yanındaki okula gittik. Oraya varışımızda hep bir ağızdan yeniden dualar okundu, sonra hoca beni elimden tutarak, çıplak ve kemerli bir odaya götürdü, Kur'an'ın kutsal kelâmını orada bana açıklamaya başladı.”

Mustafa, okuldaki uygulamalardan hoşnut değildi. Günün birinde yerinden kalkıp ayakta durduğunda hoca oturmasını istemiş o da dizlerinin tutulduğunu söyleyip oturmamıştı. Emrinin yerine getirilmemesine hiddetlenen hoca:

“Bana karşı mı geliyorsun?” diyerek kızdığına Mustafa ona karşılık vererek:

“Evet, karşı geliyorum.” Demiş ve tüm sınıf ayağa kalkıp:

“Biz de hepimiz size karşı geliyoruz,” diyerek ilk isyanlarını gerçekleştirmişlerdi. Bu tavır karşısında hoca direnişçilerin isteklerini kabul etmek zorunda kalmıştı.

Bu olayın ardından, özgürlükçü düşüncelerle aydınlanmış, İslamî devlet yapısının çürüklüğünün farkında olan, imparatorlukta tepeden tırnağa köklü reformlar yapılması gerektiğine inanan Ali Rıza Efendi, Mustafa'yı mahalle mektebinden alarak Şemsi Efendi okuluna göndermişti.

Mustafa'nın yazıldığı okul, II.Abdülhamit'in istibdat yönetimine ve onun eğitim sistemine de karşı olan Şemsi Efendi tarafından kurulmuştu. 1873 yılında Selânik valisi olan Mithat Paşa, zorluklar içinde kendini yetiştiren ve yabancı okullarda Türkçe öğretmenliği yapan Şemsi Efendi'nin çalışmalarını çok beğendiği için onu desteklemiş, her türlü yardımı yaptığı gibi kendisini de beşinci rütbeden mecidi nişanıyla ödüllendirmişti. Okulunda ezbercilik yerine aktif, canlı ve zekaya hitabeden bir eğitim sistemi uyguladığı gibi, kızların eğitimi için de ayrı bir bölüm açmıştı.

Mustafa, yeni okulunda başarılı bir öğrenciydi. Diğer arkadaşları sokakta oyun oynarken o, büyük bir insan gibi, ağırbaşlılıkla onları seyreder, aralarına hiç karışmazdı. Hatta bir gün onu da birdirbir oynamaya çağırdıklarında, o kambura yatmayı reddederek ayakta atlamalarını istemişti. Mustafa'nın yaşına göre ağırbaşlı ve mağrur bir davranışı vardı. Mustafa, bu okulunda da sarıklı eğitimcilerinden Çopur Hafız'a isyan etmiş ama olay örtbas edilmişti.

Ali Rıza Efendi, sermayesini bitirdiği için memurluğa dönmek istemiş, talebi kabul edilmediği için üzüntüden yatağa düşmüştü. Üç yıl süren bir hastalığın ardından eşi ve çocuklarını yaşam mücadelesinde yalnız bırakıp, 1893 yılının Kasım ayında vefat etmişti. Kocasının ölümü hakkında Zübeyde Hanım:

“Merhum son günlerde işinin fena gitmesinden çok müteessir oldu. Kendisini salıverdi. Daha sonra da dervişmeşrep bir hal alarak eridi gitti. Kocanın hastalığı büyüdü. Artık yaşayamazdı. Ben dul kaldığım zaman yirmi yedi yaşında bir tazeydim. Bana 2 mecdiye (40 kuruş) maaş bağladılar”⁸⁶ diyordu.

Ali Rıza Bey’in ölümüyle çok zor durumda kalan Zübeyde Hanım, Mustafa’yı okuldan alarak kardeşi Makbule ile beraber, Selânik’in otuz kilometre kadar ötesinde Langaza yakınlarında bir çiftlik işleten ağabeyi Hüseyin Efendi’nin yanına götürmek zorunda kalmıştı. Babasının ölümünün ardından Mustafa yaşadıklarını şöyle dile getiriyor:

“Babamın vefatı, bizi ayakta tutan kuvvetli bir desteğin yıkılması gibi bir şey oldu. Kendimi adeta yalnız hissettim. Dayım bize çok iyi davranıyordu. Acımızı unutturabilmek için gayret gösteriyordu. Allah razı olsun.

Ben burada çiftlik hayatına alıştım. Tarla bekçiliği yaptığım da oldu. Makbule ile beraber bakla tarlasının ortasındaki bir kulübede oturduğumuzu ve karga kovmakta uğraştığımızı hiç unutmam. Dayım Hüseyin Ağa bu gibi işleri sırf biz meşgul olalım diye buluyordu.”⁸⁷

Yeni yaşamında Mustafa, toprağa ve doğaya karşı bir sevgi duymaya başlamıştı; açık havada yaşamaktan hoşlanıyordu. Bu arada, çiftlik işlerini yapmayı da öğrenmişti. Tombul, dik kafalı, sözünü sakınmaz ve kendisinden daha iri bir yapıdaki ve sık sık kavga ettiği kardeşi Makbule’den başka arkadaşı da yoktu. Bir gün Makbule ile aralarındaki kavga çıkınca, Makbule’nin başını tutup, yoğurt çanağının içine sokmuştu.⁸⁸

Çiftlik yaşamı Mustafa’nın kaslarını geliştirmiş, güçlenmişti. Dayısı Hüseyin Ağa Mustafa ile ilgili şunları söylüyordu:

“Bu çocuğa şaşıyorum, sanki büyümüş de küçülmüş, her şeye aklı eriyor, herkesin kuvvetinden yararlanmasını biliyor, az söylüyor, temiz söylüyor bütün işleri kolaylıkla görüyordu.”

Bir süre sonra çiftlik yaşamından sıkılmaya başlayan Mustafa, eğitim için köyde bulunan ve birbirinden pek farkı olmayan Müslüman hoca ile Rum papazın yanına gönderilmişti. Ama Rumlar ve papaz ile iyi geçinmemiş, annesi de eğitimsiz kalmasını diye hocanın eğitimine göndermişti. Ancak Mustafa:

“Ben medresede okumam.” diye direnince özel bir öğretmen bulunmuş, fakat Mustafa onun da bilgisiz olduğunu ileri sürerek öğretmeni reddetmişti. Daha sonra bir komşu kadın ders verme önerisinde bulunmuş, fakat o da kabul görmemişti.

Selânik’te yaşayan Zübeyde Hanım’ın kız kardeşi Emine Hanım, Mustafa’yı kendi yanına çağırınca Mustafa, 1894 yılında Selânik Mülkiye Rüştîyesi’ne devam etmeye başladı ama bir gün çocuklar arasındaki kavgada Matematik öğretmeni olan Hüseyin Efendi ki, Kaymak Hafız namıyla ün salmıştı. Mustafa’yı elebaşı olduğu gerekçesiyle değnekle sınıfın ortasında dövmüş, yara bere ve kan içinde kalan Mustafa da okula gitmemeye karar vermişti.

86 Aydemir Şevket Süreyya **Tek Adam** Cilt I. Sf:40 Remzi Kitabevi 1999-İstanbul

87 Gençosman Kemâl Zeki, **Atatürk Ansiklopedisi** Cilt 1 Sf: 32 May Yayınları Mart 1981 İstanbul

88 Kılıç Ali **Atatürk’ün Hususiyetleri** Sf: 16 Cumhuriyet Gzt. Eki Mart 1998

Ben Asker Doğdum, Asker Öleceğim.

Çocukluğundan beri dış görünüşüne düşkün Mustafa artık giyinişine ve temizliğine daha da önem veriyor, öğrencilerin giymek zorunda oldukları şalvarlı, kuşaklı giysiye tepki duyuyordu. Hayranlıkla izlediği bıyık burup caka satan, kılıçlarını kaldırım taşlarına vurup şakırdatarak geçen askerlerin üniformasına imreniyordu. Mustafa, subayların kendilerine olan güvenlerine, yabancılarla dolu olan Selânik'te, Türklüklerini gururla ortaya koyuşlarına özenerek bakıyordu. Askerî Rüştiye'ye giden komşu çocuğu olan Ahmet'in üniforması da çok hoşuna gidiyor, Selânik'e dönen Zübeyde Hanım'a yalvararak kendisini askerî okula göndermesini istiyordu. Mustafa bu günleri şöyle anlatıyor:

“Komşumuz bir Binbaşı Kadri Bey vardı, oğlu Ahmet askeri okula gidiyordu. Bu okulun öğrencileri güzel üniformalar giyiyorlardı ve ne zaman Ahmet'e rastlasam kendisine gıpta ediyordum. Ayrıca sokaklarda sık sık, süslü üniformaları içinde subaylara da rastlıyordum, böylesine pırıl pırıl bir üniforma giyebilmek için subay olmam gerektiği kanısına vardım.”

Oysa, oğlunun Peygamber'in izinden gitmesini yürekte isteyen Zübeyde Hanım, onun subay okuluna gitmesini istemiyordu.

Mustafa komşu çocuğu Ahmet'in binbaşı olan babasına isteğini gizlice anlattı ve onun yardımıyla, annesine haber vermeden Askerî Rüştiye'nin giriş sınavlarına girdi ve sınavı kazanarak, Zübeyde Hanım'ı oldu-bittiye getirdi ama yine de okula yazılabilmesi için annesinin imzalı iznini alması gerektiğini, annesinin buna yanaşmayacağını biliyordu. Aklına babasının doğumunda kendisine armağan ettiği kılıç gelmiş, babasının bu kılıcı, beşiğinin başucuna, duvara asmış olduğunu annesine hatırlatarak, babasının da kendisinin asker olmasını istediğini vurguladıktan sonra da:

“Ben asker olarak doğdum, asker olarak öleceğim.” diyerek annesini yumuşatmıştı.

Bu sıralarda rüyasında oğlunun bir minarenin tepesinde, altın bir tepsi içinde oturduğunu gören ve minareye doğru koşarken kulağına gelen:

“Oğlunun asker okuluna gitmesine izin verirsen, hep böyle yüksekte kalacak. Vermezsen yere atılacak” sesini duyan Zübeyde Hanım, oğlunun askerlikte başarılı olacağına inanmıştı. Mustafa böylece on iki yaşında Selânik Askerî Rüştiyesi'ne üçüncü sınıftan başlayan Mustafa, okulun derslerine dört elle sarılmıştı. Gerçi, ordudaki zabıtlar aylardır maaş alamıyorlar, sarayın çevresinde yer alanların şatafatlı yaşamlarına karşılık kalelerde, tabyalarda yıllardır çürüyorlardı ama yine de, şan ve şerefini koruyanlar, inançlarını kaybetmemiş olanlar çoğunlukta idi. Askerî Rüştiye'nin dersleri Mustafa'ya çok kolay geliyor ve çabuk kavırıyordu. En sevdiği ve en iyi başardığı ders, matematikti. Sınıf arkadaşları henüz basit aritmetik konularıyla uğraşırlarken o, cebir problemlerini bile çözmeye başlamıştı. Matematik öğretmeni olan önyüzbaşı Üsküp'lü Mustafa, onu bu alanda kendisine eşit sayacak düzeyde görüyordu. Bir gün, adları birbirinden ayırt edilsin diye, öğrencisine olgunluk, eksiksizlik anlamına gelen “Kemâl” adını verdi.. Matematik öğretmeni ertesi gün derse girdiğinde:

“Mustafa Kemâl Efendi tahtaya gel bakalım!” dediğinde o hemen kalkıp zor soruları kolaylıkla cevaplandırıp sınıfın en iyi öğrencisi olduğunu ispatlamıştı.

Mustafa Kemâl, çabucak çavuş rütbesine yükselmiş; öğretmen yokluğunda onun yerine geçerek arkadaşlarına ders veriyordu. Yaşına göre olgun davranışı onu arkadaşlarından ayırıyordu. Büyük sınıflardaki öğrencilerle arkadaşlığı tercih ettiği için, kendi yaşlıları arasında pek fazla arkadaşı yoktu. Mavi gözlerindeki gurur ve yükseklerden bakış, onun karakteristik özelliği idi. Otoriteye boyun eğmemesi de bazı öğretmenleriyle arasında problem yaratmaya başlamıştı.

Bu sıralarda Zübeyde Hanım, Şeyh Rıfat Efendi aracılığıyla kendi yakını olan ve Fuat Bulca'nın amcası⁸⁹ Morali Ragıp Efendi'yle yeniden evlenince, duruma üzülen Mustafa Kemâl evi terk ederek *Horhorsu* mahallesinde oturan teyzesi Emine Hanım'ın evine gitmiş, Manastır Askeri İdadisi'ne girinceye kadar kırgın olduğu da annesinin yanına pek uğramamıştı.⁹⁰

Zübeyde Hanım'ın bu evliliği nedeniyle Mustafa Kemâl'in çocukluk arkadaşı olan ve Osmanlı'nın son döneminin ünlü yazarlarından olan Kılıçoğlu Hakkı Bey, Falih Rıfkı Atay'a gönderdiği mektubunda şöyle yazar:

*"Ailecek pek yakındık. Zübeyde Mollayı ikinci defa kocaya veren benim büyük kaynatam Şeyh Rıfat Efendi'dir. Mustafa Kemâl tatillerde Selânik'te sılaya geldiği vakit büyük kaynatamın tekkesine gelir, ayın günlerinde dervişler halkasına katılarak , huu huu diye kan-ter içinde kalıncaya kadar döner dururmuş."*⁹¹

Mustafa on dört yaşına geldiğinde Rüştüye'yi bitirmişti. İstanbul'a Kuleli Askeri İdadisi'ne gitmek isterken, Selânik'teki vatansever kurmay subaylardan Hasan Bey onu bu isteğinden:

"Manastır'a gidiniz orada daha iyi yetişirsiniz" diyerek vazgeçirince, Mustafa Kemâl de yatılı olarak, Manastır Askeri İdadisi'ne yazılmıştı.

Makedonya'nın iç kısımlarında sıradağlar arasında genişleyen ovanın yüksek bir yerinde kurulmuş olan Manastır, Girit İsyanı nedeniyle Anadolu'dan gelen Türk askerlerinin barınak yeri idi. Bu şehir Arnavutluk, Yunanistan, Sırbistan ve Bulgaristan sınırlarına hâkim olması nedeniyle büyük bir stratejik öneme sahipti. Makedonya'nın en önemli askeri merkeziydi Askeri İdadî, Manastır'ın biraz dışında kurulmuştu ve karşısında yükselen dağa Rumlar, kışın kar tabakasıyla örtülen zirvesi güvercini andırdığı için "Pelister" diyorlardı.

Yunan ve Slav çeteleri karşısında gittikçe zayıflayıp dağılmakta olan Makedonya'daki Türk otoritesi, Mustafa Kemâl'i, çatışma ortamıyla karşı karşıya getirmişti. Burada subay adayları arasında taraf tutmalar ve rekabet ortamı yaşanıyor, okul içinde de karşıt görüşler arasında gruplaşmalar oluyordu. Döndürülen dolaplar çoğu kez kan dökülmesiyle sonuçlanıyordu. Bunlar arasında en güçlü çeteyi Selânikli öğrenciler kurmuştu. Mustafa Kemâl de bu çetenin önderlerinden olmasına karşın akıllı davranışıyla ön plana çıkmamaya özen göstererek kavgalara karışmıyordu. Bu dönemde, bir gece yatakhane gözlerini açtığında bir çocuğun, elinde bir bıçakla kendi çetesinden başka birinin yatağının üzerine eğilmiş olduğunu gördüğünde zamanında bir müdahale ile saldırganın elinden bıçağı çekip almıştı.

Mustafa Kemâl, Manastır'dayken dünyada olup bitenlerin farkına varmış, bölgede çıkan isyanların nedenlerini ve bu toprakların Türklerin elinden çıkmak üzere olduğunu görmüştü.

89 Tezer Şükrü *Atatürk'ün Hatıra Defteri* Sf:80 TTK 1989 Ankara

90 Cebesoy Ali Fuat, *Sınıf Arkadaşım Atatürk* Sf:16 Cumhuriyet Gzt. Eki Ekim 1997- İstanbul

91 Atay Falih Rıfkı *Çankaya* Sf:32 Pozitif Yayınlar Temmuz 2006 İstanbul

Rumların, Bulgarların ve Sırpların Türk topraklarını ele geçirmek için bütün Rumeli'deki yoğun çabaları dikkatini çekmişti.

1897'de Girit'in bağımsızlığı için savaş çıkaran Yunanlılara karşı Türkler de Rumeli'de onlara karşı mücadeleye başlamışlar;

*"Ben bir Türk'üm, dinim, cinsim uludur,
Sinem özüm ateş ile doludur,
İnsan olan vatanının kuludur,*

Türk evlâdı evde durmaz giderim" diyerek yollara düşmüşler, mücadelenin tam ortasında olan Manastır'da da seferberlik ilân edilmişti. Erkekler, davul zurna sesleri arasında askere çağrılırken sokaklarda öğrenciler, ellerinde bayraklarla yürüyüş yapıyor, dağlarda Türk çeteleri Rumlarla çarpışıyordu. Mustafa Kemâl ve bir arkadaşı da, gönüllü olarak askere gitmek amacıyla okuldan kaçmış, öğrenci oldukları anlaşıldığı için okullarına geri gönderilmişlerdi.

Mustafa Kemâl bir gece okuldan kaçtığında, Manastır'da tanıdığı bir evin kapısını çalmıştı; kapıyı açan Selânik'te Mustafa Kemâl'in annesini tanıyan bir Bulgar kadını idi. Mustafa'yı içeri aldıktan sonra:

"Mustafa nereye gidiyorsun?" diye sorgulamış:

"Cepheye Yunanlılarla çarpışmaya gidiyorum..." cevabını almıştı.

Kadın uzun çabaların ardından Mustafa Kemâl'i kararından vazgeçirmeyi başarmıştı ⁹² Mustafa'nın gönlünde tutuşan yurtseverlik alevi sönmediği gibi akın akın gelen gönüllüleri gördükçe, onlara katılamadığı için hüznleniyordu. Türk askerleri Ethem Paşa komutasında Alasonya ordusunu önüne katıp, Yunanlıların ele geçirdiği yerleri geri almış, Atina'ya doğru ilerliyordu. 16 Mayıs'ta *Dömeke*'de Prens Konstantin çareyi kaçınca, 18 Mayıs günü Forga Boğazı ele geçirilmişti. Yıllardır yenilgiden yüzü gülmeyen Türk halkı sevince boğmuş her yan bayraklarla süslenip zafer kutlamaları yapıyordu. Mustafa Kemâl ve arkadaşları kutlamaların en ön saflardaydılar. Türk ordusu Yunanlılara artık son ve kesin darbeyi vuracaktı ki, II.Abdülhamit'in Ethem Paşa'ya gönderdiği ateşkes emri halkın sevincini kursağında bırakmış ve mütareke imzalanmıştı. Yurtseverler boynu bükük kalmışlardı; kırıncı ve kızgındılar.

Ömer Naci ve Mustafa Kemâl'in Selânik tren istasyonunda askerlerin cepheye gidişini izlediği sırada gördükleri, bol cübbeleri ve sivri külahları olan bir derviş grubu davul zurna ve neyle kendilerinden geçmiş zikir yapıyorlardı. Çevrelerindeki de onların bu coşkusuna uymuş bağırıp çağırarak düşüp bayılıyorlardı. Mustafa Kemal'in bu görüntüler karşısında midesi bulanmış ve iğrenerek seyrettiği yobazlara karşı içinde büyük bir tepki doğmuştu.

Okulda jimnastik derslerini zevkle yapan Mustafa Kemâl, bütün dikkatini çalışmaya vermişti. En sevdiği ders matematikinin yanında şiirle ilgilenmeye başlamıştı. Hatta şiir yazmayı denemiş, fakat, matematik öğretmenini müdahale edip onu bu eğiliminden vazgeçirmişti.

Mustafa Kemâl, Makedonyalı Ali Fethi sayesinde siyasetle de ilgilenmeye başlamıştı. Fransızca öğretmeninden işittiği azarlara üzülen Mustafa Kemâl, tatilde kendi kendine Fransızca çalışmaya başlamış çok iyi Fransızca bilen Ali Fethi, ona Rousseau, Voltaire, Auguste Comte, Desmoulins, Montesquieu gibi Fransız filozoflarının eserlerini tanıtmıştı. Bir süre sonra ikisi, bu üstatların kendi ülkelerinin sorunlarını ilgilendiren düşünceleri üzerinde, heyecanlı tartışmalar yapmaya başladılar.

92 Atay Falih Rıfkı **Çankaya** Sf:22 Pozitif Yayınları Temmuz 2006-İstanbul

Hayat Kuru Kestaneden Başka Nedir Ki ?

Mustafa Kemâl, Selânik'e döndükçe, arkadaşıyla (Fuat Bulca) rıhtımdaki dört yol ağzını çeviren ve çoğu Rumlar tarafından işletilen Olimpos, Kristal, Yonyo gibi gazinolara gidiyordu. Az paraları ile bira içip, meze ile karınlarını doyuruyorlar ayrıca yemek parası vermemiş oluyorlardı. Daha sert içkileri içecekleri zaman en ucuz meze olan gezici satıcılardan aldıkları kebab kestane ile yetindikleri için bir gün Muallim (Ömer)Naci^(*):

“*Hayat kuru kestaneden başka nedir ki?*” demişti. Mustafa Kemâl, kendisine Fransızca öğreten Fransız öğretmeni ile gayrimüslimlerin devam ettiği bir dans dershanesinde vals ve polka yapmasını öğrenmeye başlamıştı. Kızlar arasında önemli bir mevki edinen Mustafa Kemâl o kadar beğeniliyordu ki, çok zaman ondan para bile almıyorlardı. Güzelliği ile dillere destan olmuş bir Rum kızı Mustafa Kemâl'in kalbini çalınca o da kızı Manastır'a kaçırmaya karar vermiş ve orada bir ev kiralamıştı. Bu durum dayısı Hüseyin Ağa'nın da kulağına gidince her ne olduysa, tren istasyonunda buluşacak sevgililerden kız istasyona gelmemişti. Tren hareket ettiğinde Mustafa Kemâl'in dalgın ve hüzünlü gözleri gerilerde kalan istasyona bakakalmıştı.

Arkadaşlarına:

“*Önemli bir insan olacağım*” diyen Mustafa Kemâl okulun bitirme sınavlarında ikinci olarak, 13 Mart 1899 günü 1283 yaka numarasıyla İstanbul Harbiye Okulu'nun piyade sınıfına girmeye hak kazanmıştı.

Okula başladıkları ilk günde, Bağdatlı ve Makedonyalı öğrenciler arasında çıkan kavga elebaşların hapse atılmasıyla sonuçlanmıştı. Mustafa Kemâl okulda Arnavutlar ile Arapların, Çerkezlerle Türklerin ayrı ayrı gruplaşmasına çok üzülererek düşüncelerini:

“*Burası Osmanlı Devletinin Harp Okulu mu, yoksa Babil Kulesi mi ?*”⁹³ diyerek dile getirmişti.

Mustafa Kemâl, Harp okuluna geldiğinde Galata köprüsünün bir sınır oluşturduğu Haliç'in kuzeyinde Pera, yani Beyoğlu Hristiyanların ve güneyinde, Müslümanların yaşadığı bölge arasındaki farkı görmeye başlamıştı.

Müslümanların yaşadığı bölge bakımsız, yıkık duvarlar, bozuk yollar ve kara çarşafli, peçeli kadınlarla dolu iken, Hristiyanların yaşadığı Beyoğlu, pırıl pırıl ışıkları, tavernaları, bakımlı yolları, gösterişli bahçe, zengin tüccar konakları, son moda giyinmiş kadın ve erkekleri şık faytonları mağazaları, tiyatroları, müzikholleri, kabareleri ve kulüpleri ile güneyde yaşayan Müslümanları da kendisine çekiyordu.

İstanbul'a “Dersaadet” yani mutluluk kapısı da deniliyordu. Genç subay adayı Mustafa Kemâl, İstanbul'a geldiğinde kendisini farklı bir dünyada bulmuş, kitapları bir kenara atarak dünya nimetlerinden yararlanmaya çıkarmaya başlamış, İstanbul'un büyüüne kendisini kaptırmıştı. Beyoğlu çevresindeki gösterişli yaşamın içinde kendini buluveren Mustafa Kemâl'in güçlü sezgisi, onun bu batağa sürüklenmesine engel olmuştu.

O dönemin İstanbul'unu *Fâcîre-i dehr* olarak nitelendiren Tevfik Fikret “Sis” adlı şiirinde şöyle anlatıyordu.

(*) Asıl adı “Ömer” olmasına rağmen Bektaşiliğe geçtiği için, “Kurtulan” anlamına gelen “Naci” adını almıştır. 93 Gençosman Kemâl Zeki, *Atatürk Ansiklopedisi* Cilt 1 Sf: 75 May Yayınları Mart 1981 İstanbul

“Sarmış ufuklarını senin gene inatçı bir duman,
beyaz bir karanlık ki, gittikçe artan
ağırlığının altında her şey silinmiş gibi,
bütün tablolar tozlu bir yoğunlukla örtülü:
tozlu ve heybetli bir yoğunluk ki, bakanlar
onun derinliğine iyice sokulamaz, korkar!
Ama bu derin karanlık örtü sana çok lâayık:
lâayık bu örtünüş sana, ey zulümler sâhası!
Ey zulümler sâhası... Evet, ey parlak alan,
ey fâcialarla donanan ışıklı ve ihtişamlı sâha!
Ey parlaklığın ve ihtişamın beşiği ve mezarı olan,
Doğu'nun öteden beri imrenilen eski kraliçesi!
Ey kanlı sevimleri titremeden, tiksinden
sefahate susamış bağrında yaşatan.
Ey Marmara'nın mavi kucaklayışı içinde
sanki ölmüş gibi dalgın uyuyan canlı yığın.
Ey köhne Bizans, ey koca büyüleyici bunak,
ey bin kocadan artakalan dul kız:
güzelliğindeki tâzelik büyüğü henüz besbelli,
sana bakan gözler hâlâ üstüne titriyor.”

Mustafa Kemâl, İstanbul'u keşfettikçe yalnızlaşmaya da başlamış, kendisini; yalnızlık içinde eşsiz, dostsuz, kimsesiz, hissetmişti. İstanbul içinde kaybolmuştu, sanki İstanbul onu yutmuştu. İstanbullu olan arkadaşı Ali Fuat'la dostluğu onu rahatlatıyor, gün geçtikçe kendine olan güveni yerine geliyordu. Boğaziçi'nin Anadolu yakasındaki Kuzguncuk'ta oturan Ali Fuat'ın babası İsmail Fazıl hatırlı bir emekli paşaydı. Erzincan 4. Orduda görevli iken, Mirli-valığa yükseltilmiş ve Genel Kurmay 4.Şubeye atanmış bir Bektaşî olan İsmail Fazıl Paşa^(*), Mustafa Kemâl'in, üstün yeteneklerini sezerek ondaki kabiliyeti fark etmişti. Onun candan yaklaşımları ve oğlu ile aynı düzeyde görmesi karşısında Mustafa da İsmail Fazıl Paşa'yı öz babası gibi görmeye başlamıştı.

(*) İsmail Fazıl Paşa, Sökeli Cebecioğulları ailesinden olup, 1855 yılında Girit (Kandiye)de doğmuş, daha sonra İstanbul'a yerleşmiştir. 1876 yılında Harbiyeden mezun olmuş, Balkanlar'da gösterdiği başarılar dolayısıyla II: Abdülhamit'in yaverliğine getirilmiştir. Bir süre sonra hakkında yapılan jurnaller nedeniyle önve Erzurum, daha sonra da Erzincan'a sürülmüştür. 17 yıl süre Erzincan'da kaldıktan sonra Mirli-valığa (Tuğgeneral) yükseldikten sonra 1908 yılında Harbiye Mektepleri Nezareti,1909 İzmir Kolordu Komutanlığı,Adana Ermeni Olayları ile ilgili Divanı harp üyeliği 1910 yılında Suriye valiliği 1911 İzmir ve havalisi kolordu komutanlığı ve Üsküpte VII Kolor-du Komutanlığı ve II. Balkan Savaşları sırasında İzmir valiliği görevlerinde bulunmuştur. İsmail Fazıl Paşa'nın eşinin babası Fransız asıllı bir Alman olan ve Tuna Orduları Umum Kumandanı Müşir Mehmet Ali Paşa'dır. Hareket Ordusu'nun ilk komutanı Ferik Hüseyi Hüsnü Paşa'da eniştesidir.

Yazılsın Seng-i Kabrimde “Vatan Mahzun, Ben Mahzun”

Harp Okulu’nun ilk senesinde gençlik hülyaları ve çeşitli eğlencelere dalıp kendini derslerine tam olarak veremeyen Mustafa Kemâl, tatilini geçirmek üzere geldiği Selânik’te özel dersler veriyordu. Ders verdiği kızlardan biri olan “Paşa Kızı” Emine ona aşık olmuş, bu aşk Mustafa Kemâl’i oldukça gururlandırmıştı.

Harp Okulu’nun ikinci yılında derslerine canla, başla çalışmaya başlayarak, Fransızcasını ilerletmişti. Artık gazeteleri okuyor, Fransız yazarlarının eserlerini geceleri gizlice okuyarak inceleyebiliyordu. O dönemde, adlarının ağza alınmasının suç olduğu Namık Kemâl’i ve diğer aydın düşünceli şairleri de okuyordu. Namık Kemâl’in:

“Ölürsem görmeden millette ümit ettiğim feyzi

Yazılsın seng-i kabrimde vatan mahzun, ben mahzun” dizeleriyle ruhu coşuyor, ölümden korkmadan başarıya ulaşmak için çalışıyorlardı.

Mustafa Kemâl’in Harp Okulu’nda en çok tepkisini çeken olaylardan birisi de abdest almadan namaz kılınması idi. Birkaç defa arkadaşı Ali Fuat Cebesoy’a Bektaşî dedesinin hocaya söylediğini tekrarlayıp:

“Ben kıldım oldu” deyip gülüyordu.⁹⁴

Mustafa Kemâl, Harp Okulunun birinci sınıfından ikinci sınıfına yedi yüzü aşkın öğrenci arasından altıncı olarak geçmişti. Okulda herkesin sevdiği ve saydığı, herkesin örnek aldığı bir öğrenciydi. Okulda kabadayılıkları ile tanınan Arnavutlar bile ona karşı herhangi bir kabadayılık yapamıyorlardı. Namık Kemâl’in yazdığı ellerine geçirebildikleri mısraları çoğaltıp birbirlerine vererek gizlice okuyorlar ve ülke sorunlarını tartışıyorlardı. Abdülhamit’in Bulgarları Sırp'lara, Sırp'lara Yunanlılara karşı kışkırtarak bölünmeyi önleyeceği yönündeki siyaseti ve Türkleri de hafiyeleri aracılığıyla denetim altında tutmaya çalışması, öğrencilerin tepkisini çekiyordu. Günün modası haline gelen *“Makedonya Makedonyalılarındır”* sloganı her tarafta artık kabullenilir duruma gelmişti. Bütün bu gelişmeler karşısında Mustafa Kemâl ve arkadaşları üzgün ve bir şeyler yapamamanın çaresizliği içindeydiler. Türkiye nasıl kurtulur? diye kafa yoruyorlardı. Akşam yoklamalarında söylenen:

“Padişahım çok yaşa” bağırımları daha boğuk çıkmaya başlamıştı; öğrencilerin büyük çoğunluğu bunu isteyerek söylemiyordu. Harp Okulu’nun üçüncü sınıfından itibaren öğrencilerin bir kısmı teğmen olarak orduya katılacaktı. Mustafa Kemâl bir gün arkadaşlarına:

“Bütün bu arkadaşlar Harp Akademisi’ne giremeyeceklerdir, fakat bizlere göre daha avantajlı oldukları muhakkak, çünkü bizden önce ordu saflarına katılacaklar, eğer Rumeli’ye giderlerse, kurmay çıkar çıkmaz bizim için bir ortam hazırlanmış olacaktır” demişti.

Mustafa Kemâl ve arkadaşları okulda gazete çıkarmaya başlamışlar, 4-5 sayı kadar da yayınlamayı başarmışlardı. Bu sıralarda Namık Kemâl’in ellerine geçirebildikleri yazılarını okumaya devam ediyorlar ve fikirlerinden etkilenecek heyecanlanarak, gelecekte bir şeyler yapmak zorunda olduklarını düşünüyorlardı. Namık Kemâl’in:

“Felek, her türlü esbab-ı cefasın toplasın, gelsin

⁹⁴ Cebesoy Ali Fuat, *Sınıf Arkadaşım Atatürk* Sf:26 Cumhuriyet Gzt. Eki Ekim 1997- İstanbul

Dönersem kahpeyim millet yolunda bir azimetten.” Mısraları onun ve arkadaşlarının milliyetçi ruhunu coşturuyordu. Bu çalışmalar sürerken, mektep müfettişi Zülüflü İsmail Paşa'nın şikayeti üzerine hafiyeler okulu bastılar. Yapılan aramalarda öğrencilerden ele geçirilenler Okul Müdürü Ali Rıza Paşa'nın gayretleri ile kurtarılmış, olay görmezlikten örtbas edilmişti. Namuslu bir asker olan Ali Rıza Paşa bir gün okulu gezerken Mustafa Kemâl'i gazete hazırlarken görmüştü; hazırlanan yazını başlığında:

“Bu millet hiçbir zaman düşmemiştir, düşse bile bir gün ayağa kalkacaktır” yazıyordu. Ali Rıza Paşa, ilk başta öğrencilerin dersten başka şeylerle meşgul oldukları gerekçesiyle tevkif edilmelerini istedi ise de daha sonra bu kararından vazgeçerek cezayı izine çıkarmaya çevirmişti. Bu olay hakkında yıllar sonra Atatürk şöyle diyordu:

*“Rıza Paşa böyle hareket etmekle haklıydı. Çünkü Zülüflü İsmail Paşa'nın, bana karşı müsamahakar kaldığı hakkında olan kötü sanı ortadan kaldırmak lazımdı. Rıza Paşa'nın bu husustaki hüsnüniyeti inkâr edilemezdi”*⁹⁵

Mustafa Kemâl ve arkadaşları Harp Okulu'nda gizli olarak örgütlenmişler ve çekirdek kadroyu oluşturmuşlardı. Bu örgütte, Mustafa Kemâl, Ali Fuat, İsmail Hakkı ve Ömer Naci'den başka birkaç kişi daha vardı.

Mustafa Kemâl, bir gün Ali Fuat'ın babası İsmail Fazıl Paşa'nın evinde, Nizami Paşa ile tanışmıştı. O da Mustafa Kemâl'e:

“İstibdat idaresi bir gün elbette yıkılacaktır. Fakat onun yerine Batılı manada bir idare gelip memleketi her bakımdan acaba kalkındırabilecek midir? Ben buna inanmıyorum” dediğinde Mustafa Kemâl:

*“Paşa hazretleri, Batılı manadaki idareler zamanla gelişmişlerdir. Bu gün uyur gibi görünen milletimizin çok kabiliyeti ve cevheri vardır. Fakat bu inkılap vukuunda bu gün iş başında olanlar, yerlerini muhafaza etmeye kalkışlarsa, o vakit buyurduğumuzu kabul etmek lazım gelir. Yeni nesiller içerisinde her hususta güvene layık insanlar çıkacaktır.”*⁹⁶ diye cevap verdiğinde Nizami Paşa'da Mustafa Kemâl'e karşı bir saygınlık uyanmıştı. III. sınıf imtihanları sonunda Mustafa Kemâl, kurmay sınıfına ayrılarak 10 Şubat 1902 yılında 1474 sicil numarasıyla Harp Akademisi'ne geçti.

Okul dışında, Harbiye öğrencileriyle açık tartışmalar düzenleyerek halk üzerinde etkili konuşma yöntemlerini deniyordu. Arkadaşlarıyla güzel konuşma yarışmaları da düzenleyip, tartışıyorlardı. Bu çabaların sonucunda dinleyenleri etkilemek ve inandırıcı olmak gibi büyük bir beceri kazanmıştı. Mustafa Kemâl'de, memleketi kurtarıp yükseltmek adına kendisinin bir şeyler yapabileceği düşüncesi oluşmaya başlamıştı. Kurmay Okulu'na geçtiğinde, politik düşünceleri, hızla biçimlenmeye başlamış, matematik ve şiire karşı duyduğu hevesin yanında tarih konusuna da yoğunlaşarak, Napolyon'u incelemiş, onu hem eleştirirken, hem de çok beğenmeye başlamıştı. Bu sırada birkaç arkadaşıyla birlikte gizli bir komite kurup, el yazısıyla bir gazete çıkarmaya başlamışlardı.

Mustafa Kemâl kurmay sınıfına geçer geçmez piyade subayı olarak Makedonya'ya atanan arkadaşları ile ilişkilerini de sıklaştırmıştı. Harp Akademisi'ndeyken Paris'ten Le Figaro gazetesi ve İttihatçıların çıkardığı yayınları getirip okuyordu. O dönemde okul Perşembe

95 Kılıç Ali Atatürk'ün Hususiyetleri Sf: 31 Cumhuriyet Gzt. Eki Mart 1998

96 Cebesoy Ali Fuat, Sınıf Arkadaşım Atatürk Sf:51 Cumhuriyet Gzt. Eki Ekim 1997- İstanbul

günü öğleden sonradan Cuma günü de dahil olmak üzere tatile giriyordu. Öğrenciler, Cuma günleri akşam ezanından sonra okulda toplanıp, sınıfın kapısını kapatarak, Mustafa Kemâl'in İttihatçıların gazetelerinde yazılanlar ve güncel olaylarla ilgili konferanslarını dinliyorlardı. Bu konferansların birinde sınıf subayı içeri girerek sınıf kudemlisine:

"*Asım Efendi! Mustafa Kemâl Efendi ne anlatıyor?*" diye sormuş, Asım Efendi de tahta-da yazılı mısraları göstererek:

"*Padişah Efendimizi öven şiiri açıklıyor*" diye cevap vermişti. Bu durum karşısında iyi bir insan olan subay büyük altından gülererek devam etmelerini söyleyip uzaklaşmıştı.

Mustafa Kemâl, bir yandan siyasetle ilgilenirken, diğer yandan da, bir kurmay subay adayının bilmesi gereken daha büyük strateji ve taktik problemleriyle uğraşıyordu. O arkadaş-ları uyurken geç saatlere kadar düşünüyor, ancak sabaha karşı uyuyabiliyordu. Sabah kalk borusu çaldığında, nöbetçi onu uyandırabilmek için dürtmek zorunda kalıyordu.

Mustafa Kemâl, Harp Akademisi'nin beşincisi olarak Aralık 1904'te mezun olmuştu.⁹⁷ Yirmi dört yaşındaydı ve birkaç arkadaşıyla ara sıra memleket işlerini görüşmek üzere, bir Ermeni'nin evinde kiraladıkları odada Beyazıt'ta oturuyor, yasak kitapları okumaktan ileri geçmeyen siyasal eylemlerini orada sürdürüyorlardı. Aralarına katılan Harbiye'den kovulmuş ve gidecek yeri olmadığı için yanlarında barındırdıkları bir genç, onları Saray'a jurnal etmiş ve sonra düzmece bir mektupla yakındaki kahvelerden birine çağırıp orada yakalatmıştı. Fethi adındaki bu kişiyi askerlikten kovulmuş sandıkları için yanlarına almışlardı.⁹⁸ Oysa askeri mektepler müfettişi İsmail Paşa kendilerini takip etmek üzere Fethi'yi görevlendirmiş, İsmail Hakkı Bey'i tutukladıktan sonra Mustafa Kemâl'i de tutuklamışlardı. Orada bir süre yalnız başına tutuklu kaldıktan sonra sorgulanmak üzere saraya götürülmüştü.⁹⁹

Mustafa Kemâl ve Lütfi Müfit, birlikte hapse atılmışlardı. Lütfi Müfit, okuldayken bir gün Mustafa Kemâl'i iyice sinirlendirmişti ki, Mustafa Kemâl arkadaşlarına:

"*Aklınızı başınıza toplayın, ileride ben Paşa olacağım, sizleri de yanıma yaver alaca-ğım*" demiş Lütfi Müfit'in:

"*Asıl ben Paşa olacağım, sen de benim yaverim*" demesi üzerine Mustafa Kemâl:

"*Bana bakın ben Paşalıkta da kalmayacağım, iktidarı da alacağım*" diye cevap verince arkadaşları:

"*İktidara geçersen yapacağın ilk iş ne olacak?*" diye sormuşlar, o da:

"*İlk yapacağım icraat bu millet ve devletin bu hale gelmesinde en büyük sorumluluğu ta-şıyan yobazları, sarıklı softaları sarıklarından yakalayıp ibreti alem için sokaklarda dizi dizi asmak olacaktır*"¹⁰⁰ diye cevap vermişti.

Şimdi ise arkadaşı Lütfi Müfit'le birlikte Abdülhamit'in başkatibi Tahsin Paşa ve Zülüf-lü İsmail Paşa tarafından sorgulanıp, işkence görüyorlardı. Yandaki odada bulunan Abdülha-mit duruşmayı gizlice takip ediyordu. Önceleri II.Abdülhamit'e bombalı bir suikast düzenle-meye teşebbüs etmekle suçlanmışlar, bir sonuç alamayan sorgucular, teşkilat, gazete, toplantı vs. gibi suçlamalarla yetinmek zorunda kalmışlardı. Hafiyeler, hazırladıkları dosya ile Manas-

97 Cebesoy Ali Fuat, **Sınıf Arkadaşım Atatürk** Sf:91 Cumhuriyet Gzt. Eki Ekim 1997- İstanbul

98 Aydemir Şevket Süreyya **Tek Adam** Cilt I. Sf:80 Remzi Kitabevi 1999-İstanbul

99 İğdemir Uluğ **Atatürk'ün Yaşamı** Cilt:1 Sf:8 TTK 1980-Ankara

100 Gençosman Kemâl Zeki, **Atatürk Ansiklopedisi** Cilt 1 Sf: 148 May Yayınları Mart 1981 İstanbul

tır'dan İstanbul'a kadar her olayı bir bir karşısına getirmişlerdi. Gençlik döneminin eğlence alemlerinden, kafa tutsülediğinden, hayat kadınlarıyla düşüp kalkmasından, gemicilerle kağıt oynamasından, dik kafalı ve itaatsiz olmasına kadar birçok şeyle suçlanıyordu.¹⁰¹ Sorgulamayı yürüten Zülüflü Paşa divan başkanlığına daha önce Padişaha yaptığı hizmetlerden dolayı takdir edildiği için getirilmişti.¹⁰² Mustafa Kemâl ve Lütfi Müfit işkence ile sorgulanırken, Ali Fuat işkencede diplomatik bir tavır sergilemişti.

"Padişahımızın da tasdik buyurdukları ceza kanununda bir asker, askerlikten tard edilmedikçe ve üniforması üzerinden alınmadıkça hükmen darp cezası tatbik edilemez"¹⁰³ deyip, 20 gün hapis yattıktan sonra kurtulmuştu. Mustafa Kemâl ve Lütfi Müfit, soruşturma bitinceye kadar, birkaç hafta hapiste kaldıktan sonra İstanbul'dan sürülerek serbest bırakılmışlardı. Önceleri Edirne ve Selânik'teki İkinci ve Üçüncü Ordulara atanmaları kararlaştırıldıysa da, bu karardan dönülerek, kolay kolay dönemeyecekleri uzak yerlere sürülme kararıyla karşı karşıya kalmışlardı.

Onlar için beklenen en hafif cezanın "subaylıktan atılmak" olması beklenirken, Ali Fuat'ın babası ve yakınları olağanüstü bir çaba göstererek onları kurtarmak için çalışmışlardı. Soruşturmayı bizzat yürüten Zülüflü İsmail Paşa elinden gelen en ağır ceza vermek için, Harp Okulu Komutanı Rıza Paşa da öğrencilerini kurtarmak için uğraşıyordu. Bu sıralarda Zübeyde Hanım'da Mustafa'sını ziyarete gelmiş, ağlamaktan gözlerinde görme problemi başlamıştı.¹⁰⁴ Kendisiyle rekabet içinde bulunan Zülüflü İsmail Paşa'ya karşı zafer kazanma azmiyle öğrencilerini savunan Rıza Paşa'nın direnci karşısında II.Abdülhamit, her iki paşasını da incitmemek için orta yolu bularak suçluları geri dönemeyecekleri bir sürgün yeri olan Şam'a atamıştı. Hapisten çıkarılan Mustafa Kemâl, annesiyle üç beş gün görüşebilmişti. Basıkı idaresinin casusları evlerini basarak annesiyle dahi vedalaşmasına müsaade etmeden Beyrut'a giden gemiye bindirmişlerdi.¹⁰⁵ 8 gün süren bir yolculuğun ardından Beyrut'a varan Mustafa Kemâl, Şam'ın yolunu tutmuştu.

Ali Fuat'la Mustafa Kemâl, bir süre birlikte bulunduktan sonra Ali Fuat, özel bir görevle, Arabistanlı bir kabile şeyhi olan İbni Suud'un yanına gönderilmişti. Mustafa Kemâl'i de yanına almak için başvuruda bulunduysa da, bu isteği kabul edilmemişti.

Beşinci Ordu, Şam'ın güneyindeki dağlık Havran bölgesinde yaşayan ve Osmanlı egemenliğine karşı koyarak, Hasan Sabbah'ın isyancı geleneğini sürdüren özgür bir topluluk olan Dürzileri denetim altına almakla görevliydi. On yıl kadar önce, Osmanlı ordusundaki askerlik görevlerini, yalnız kendi bölgeleri içinde yapmaları şartıyla yerine getirmeyi ve vergi ödemeyi kabul etmişlerdi. Bölgede çıkan karışıklıklar bastırılmak istendiğinde gönderilen Osmanlı askerleri ve subayları halkı yağmalıyor ve kendilerine çıkar sağlıyorlardı. Mustafa Kemâl, daha sonraları bu hareketi haydutluk olarak nitelendirmişti.¹⁰⁶

101 Dinamo H.İzzettin **Kutsal İsyan** C:2 Sf: 15 May Yayınları- Aralık 1973-İstanbul

102 Sherrill Charles H. **Bir Elçiden -Mustafa Kemâl** I Sf:44 Tercüman 1001 Temel Eser 23- İstanbul

103 Cebesoy Ali Fuat, **Sınıf Arkadaşım Atatürk** Sf:99 Cumhuriyet Gzt. Eki Ekim 1997- İstanbul

104 Bozok Salih **Yaveri Atatürk'ü Anlatıyor** Y.H Can Dünder. Sf:97 Doğan Kitap Nisan 2006 İstanbul

105 Sevim Prof. Dr. Ali, Öztoprak Prof Dr. İzzet, Tural Prof Dr. Mehmet Akif **Atatürk'ün Gazi Mustafa Kemâl Söylev ve Demeçleri** Sf: 441 Atatürk Araştırma Merkezi - Ankara

106 Kılıç Ali **Atatürk'ün Hususiyetleri** Sf: 32 Cumhuriyet Gzt. Eki Mart 1998

Mustafa Kemâl'in görevli olduğu alay, Havran'a görevlendirilmişti. Bu sırada Mustafa Kemâl'e görev verilmemişti. O bölük komutanı olarak birliğinin başında gitmesi gerektiğini söyleyerek itiraz etmişti ama sonuç alamamıştı. Buna gerekçe olarak da, staj yaptığı için karargâhtan ayrılmasının doğru bulunmadığı gösteriliyordu. Mustafa Kemâl kendisinden gizlenen bir şeyler olduğunu sezilenmişti. Bu sıralarda bir süvari teğmen kendilerini uyarmıştı. Bu teğmenin uyarısını yıllar sonra Mustafa Kemâl şöyle dile getiriyordu:

*"Hatırlar mısın Müfit, Şam'dan bu kuvvete katılmaya karar verdiğimiz dakikada bir süvari teğmeni bana demişti ki: Beyim, size büyük hürmetimiz var. Bu sefere gitmemenizi tavsiye ederim. Bilmezsiniz, düşünemezsiniz beyim, hayatınız bile tehlikeye girebilir. Sizi öldürürler. Bu gün, bütün Suriye ordusuna şâmil bir müşterek menfaat vardır. Siz bu menfaate mani olacak gibi görünüyorsunuz. Bunu kimse kabul etmez. Hayatınız mevzubahistir."*¹⁰⁷

Mustafa Kemâl, arkadaşı Müfit'le birlikte aldığı uyarıya rağmen, emre karşı gelerek birliğine gitmiş, kalacak çadırları olmadığı için, o gece erlerin temin ettiği bir çadırdaki yatmak zorunda kalmışlardı. Ertesi gün, yerine geçirilmiş olan subayla görüşen Mustafa Kemâl'e, bu subay:

"Daha önceki tecrübelerinden ötürü kendisinin buraya, özel görevle gönderilmiş olduğunu" söylemişti. Subay ayrıca.

"Kimseye bir şey söylememeye söz verirse", Mustafa Kemâl'inde kendileriyle birlikte gelebileceklerine izin verebileceğini söylemişti.

Mustafa Kemâl, bu subaya söz vererek birliğe katıldı. Askerlerin, ödenmesi gecikmiş vergileri toplamak adına halktan rüşvet aldıklarını, rüşvet vermeyenlerin ise evlerinin ve köylerinin yağmalandığını görmüştü. Mustafa Kemâl, bu işlere bulaşmadan Dürzilerle iyi ilişkiler kurarak, halkı kendisine inandırdı ve köyün ileri gelenlerinden birisiyle anlaşmaya vardı. Dürziler, Mustafa Kemâl'in dediklerini yapmışlardı. Üzerlerine asker yollayan Osmanlı subaylarının dediklerini yapmayı reddedip, Mustafa Kemâl'in önerdiği yolu izleyerek kan dökülmeden sorun çözülmüş oldu.

Başka bir köyde ise bir binbaşı, köylüler tarafından tutsak alınmıştı ama köylüler Mustafa Kemâl'e inandıkları için binbaşyı serbest bırakmışlardı.

Mustafa Kemâl'in bu çeşit olaylar karşısında ortaya koyduğu tavır, yeni subaylarda kendisine karşı saygı, eskilerdeyse kuşku uyandırıyor. Eski tip subaylar, Sultan'ın kendisinden beklediğini yerine getirmek koşuluyla, kendi çıkarlarını gözetmekte serbest olduğunu düşünerek hesap vermek zorunluluğu duymuyorlardı. Bunların anlayışına göre, Harbiye mezunu subaylar, kuşku ile bakılması gerekenler arasında yer alıyordu.

Mustafa Kemâl'in, şişirilerek hazırlanan raporların İstanbul'a gönderilmesine itiraz etmesi hoş karşılanmıyor ve komutanı, Mustafa Kemâl'in dürüstlüğü ile alay ederek:

"Sen henüz cahilsin. Sultan Efendimizin ne istediğini anlayamıyorsun" diyordu. Buna karşın Mustafa Kemâl:

"Ben cahil olabilirim, ama Padişahımız cahil olmamalıdır ve sizin gibilerin ne olduklarını anlayabilmelidir" diyordu.

107 Aydemir Şevket Süreyya **Tek Adam** Cilt I. Sf.:86 Remzi Kitabevi 1999-İstanbul

Dürzî köylerinden yağma edilen ganimetler bölüşülürken eski subaylar, Mustafa Kemâl'le ve Müfit'e de pay ayırarak onları da kendi pisliklerine alet etmek istiyorlardı. Müfit pay alıp almama konusunda tereddüt göstermiş, Mustafa Kemâl de ona:

“*Sen bugünün adamı mı olmak istiyorsun, yoksa yarının adamı mı?*” diye çıkışarak bu parayı kabul etmemesini sağlamıştı.

Şam görevi Mustafa Kemâl üzerinde derin bir etki bırakmıştı. Bir gün komutanları ve Lütfi Müfit ile Mustafa Kemâl Şam'da dolaşırken, Süvari Alayı Komutanı Lütfi Bey'in külot pantolon altına çekme fotin giydiğini gören Mustafa Kemâl hayretle sebebini sormuş ve Lütfi Bey:

“*Kemâl, hakikat gördüğün gibidir. Bundan başka pantolonum yok*” diyerek Osmanlı ordusundaki çürümüşlüğü ve yoksulluğu bütün çıplaklığıyla anlatmış, Mustafa Kemâl uzun bir süre kıta komutanlığı yapan birinin bu hale düştükten sonra devlet ve millete bir yararı olmayacağını anlamıştı.

Lütfi Bey'le Şam'da Hamidiye Çarşısı'nda dolaşırken bir kitapçı dükkanının önünde durmuşlar, içeri girerek Mustafa Cantekin* ile tanışmışlardı. Mustafa Cantekin tıbbiyenin üçüncü sınıfında iken, hürriyetçi düşüncelerinden dolayı okuldan atılıp buraya sürgüne gönderilmişti. Mustafa Kemâl daha sonra Mustafa Cantekin'in evine konuk olmuş ve o gece “Vatan ve Hürriyet” adlı gizli örgütü kurmuşlardı. Mustafa Kemâl, yıkılmakta olan Osmanlı İmparatorluğu'ndan yeni bir Türk devleti yaratabilmek için mücadele edilmesi gerektiğine inanıyordu. Osmanlı İmparatorluğu sınırları içinde yaşayan milletlerden sadece Türkler, bu imparatorluğun devamını isterken, diğerleri en kısa zamanda ayrılma ve bağımsızlıklarını kazanmak için çalışıyordu. Mustafa Kemâl ise, Doğu ve Batı Trakya ile Anadolu'nun güneyinde *Hatay*, *Halep* ve *Musul*'un, ayrıca *Ege*'deki Türkiye'ye yakın adaların da Türklerde kalacağı bir millî bir devlet kurmayı tasarlıyordu.

Süvari Alayı Komutanı Lütfi Bey, ailevi sorumluluklarını bahane edip, son anda “Vatan ve Hürriyet” örgütüne katılmaktan vazgeçmişti. Örgüt daha sonra *Beyrut*'ta bulunan Ali Fuat aracılığıyla genişletilerek, *Makedonya*'da da faaliyete geçirilmesi gerektiğine karar verilmişti. Fakat buraya gitmek için gerekli iznin alınması mümkün olamayacağı için, *Makedonya*'ya kaçak olarak gidilmesi gerekmişti. Mustafa Kemâl gerekli planları yaparak, Yunan bandıralı bir gemi ile *Makedonya*'ya hareket etmiş, oradaki arkadaşlarının yardımıyla da gümrükten geçmişti.

* Cumhuriyet döneminde Çorum mebusu olmuştur.

“Mustafa Kemâl, Arkandayız, Seni İzleyeceğiz.”

Hakkı Baha'nın evinde Muhittin Baha, Mustafa Necip, Selânik Askeri Rüştîyesi Müdürü Binbaşısı Bursalı Tahir, Muallim Mektebi Müdürü Hoca Mahir, Muallim (Ömer) Naci ve Sami Hüsrev'le örgütü kurmuşlardı. Sami Hüsrev örgütün kuruluş anını şöyle anlatıyor:

“Görüşmeyi başlatan Mustafa Kemâl konuşmasına şöyle başladı :

“Arkadaşlar, bu gece burada sizleri toplamaktan amacım şudur:

Ülkenin yaşadığı sonu tehlikeli anları size söylemeye gerek görmüyorum. Bunu tümünüz anlamışsınız. Bu mutsuz ülkeye karşı önemli görevlerimiz vardır. Onu kurtarmak tek amacımızdır. Bugün *Makedonya*'yı bütün *Rumeli*'yi, topluluğundan ayırmak istiyorlar. Ülkeye yabancı etkenliği ve egemenliği bir ölçüde ve eylemli olarak girmiştir. Padişah zevk ve saltanatına düşkün, her aşağılığı yapabilecek iğrenç bir kişidir. Ulus zulüm ve baskı altında yok oluyor. Özgürlük olmayan bir ülkede, ölüm ve yıkılış vardır. Her ilerlemenin ve kurtuluşun anası özgürlüktür. Tarih, bugün biz çocuklarına bazı büyük görevler yüklüyor. Ben *Suriye*'de bir demek kurdum. Baskılı yönetimle savaşıma başladık. Buraya bu derneğin aslını kurmaya geldim. Şimdilik gizli çalışmak ve örgütü oluşturmak zorunludur. Sizden özveriler bekliyorum. Ezici baskılı yönetime karşı ancak başkaldırıyla yanıt vermek ve eskimiş olan çürük yönetimi yıkmak, ulusu egemen kılmak, özetle yurdu kurtarmak için sizi göreve çağırıyorum....”

Odanın içinde derin bir sessizlik olmuştu. Lambanın solgun ışıkları içinde Mustafa Kemâl'in etkin sesinin yankıları hâlâ dalgalanıyordu. Ömer Naci ayağa kalkarak, Mustafa Kemâl'in konuşmasına karşı o tatlı şivesiyle:

“Mustafa Kemâl, arkandayız, seni izleyeceğiz. Ölüm, cellatlar işkenceler bile bizi bu direncimizden çeviremeyecektir. Özgürlük verilmez o ancak alınır. Zulüm ve baskılı yönetim altında inleyen bu suçsuz ve çözümsüz ulusu kurtaracağız, yaşasın özgürlük ve başkaldırı” sözleriyle derin sessizliği bozmuştu. Mustafa Necip, devrimin o özverili çocuğu, gizli huçkırıklarla yanımda gözyaşlarını tutmaya çalışıyordu. Mustafa Kemâl yeniden söze başladı:

“Arkadaşlar... gerçi bizden önce birçok girişimler yapılmıştır. Ama onlar başarılı olmadılar. Çünkü örgütsüz işe başladılar. Biz kuracağımız örgütle bir gün kesinlikle ve ne yapıp yapıp başarılı olacağız. Yurdu, ulusu kurtaracağız...”

Bu konuşmadan sonra örgüt işi görüşüldü. Sonunda Atatürk bana bakarak :

“Hüsrev, tabancanı çıkar, bu masanın üzerine koy, kararımızı ant ile de doğrulayalım.” *Dedi. Taşdığım brovnik tabancasını masanın üzerine koydum. Hepimiz ellerimizi bu tabancanın üzerine koyarak ölüncüye kadar bu kutsal dava uğrunda çalışacağımıza ant içtik.*”¹⁰⁸

Mustafa Kemâl'in *Selânik* çalışmaları İstanbul'a jurnallenmiş ve hakkında soruşturma başlatılmıştı. *Şam*'daki arkadaşları Mustafa Kemâl'e haber göndererek, derhal dönmesini istemişlerdi. Mustafa Kemâl, *Selânik* ve *Şam*'daki arkadaşlarını tehlikeye atmamak için hemen, *Şam*'a dönmüş sarayın açtığı soruşturmayı önlemişti.

Mustafa Kemâl'in kurduğu Vatan ve Hürriyet Cemiyeti ile İttihat ve Terâkki Cemiyeti *Selânik*'te oldukça etkindiler. Mustafa Kemâl'in *Selânik*'te olmamasından dolayı Vatan ve

108 Kızıldoğan, Hüsrev Sami, “Vatan ve Hürriyet: İttihat ve Terakki”, Belleken, Sayı:3-4, Sf:619-655 TTK

Hürriyet Cemiyeti'nin üyeleri dahi Talat Bey'in enerjik çalışmalarından etkilenmiş ve İttihat ve Terâkki Cemiyeti'ne katılmışlardı. O dönemde, Abdülhamit'e karşı sürdürülen mücadelede zarar vermemek için Mustafa Kemâl'de 29 Ekim 1907 günü ¹⁰⁹ İttihat Terâkki saflarına *Selânik*'te Ordu Erkanı Harbiyesine, Fethi Bey'in rehberliği ile katıldı ama İttihatçıların fikrine ve çalışma anlayışlarına katılamıyordu. Onlar, devleti meşruti bir krallık haline getirerek hürriyet ve eşitliği sağlamayı yeterli görürken, Mustafa Kemâl:

"Meşrutiyetin ilânı yeterli olmaz. Cemiyetin bir siyasi parti haline gelerek hükümeti, meşrutiyetin ilânından sonra ele alması lazımdır. Parti, önceden bu görevi hazırlamış ve ne yapacağını programlaştırmış olmalıdır. Aksi halde ikinci meşrutiyet de birincisinin akıbetine uğrar. (...)

Meşrutiyet köhneleşmiş ve insicamını kaybetmiş olan Osmanlı İmparatorluğunun gövdesi üzerine değil, aksine Türk çoğunluğunun yaşadığı kısım üzerine oturmalı, düşmanlarının, yani büyük devletlerin yapacağı bir tasfiye yerine, ihtilâl idaresi kendi başına bir Türk devleti kurmalıdır" ¹¹⁰ diyordu. Selânik'teki fikri tartışmaları yabancı bir ajans tarafından şöyle dile getiriliyordu:

"İnkılâp hareketini hemen tüm subaylar kavramış durumda. Gerek kendi aralarında, gerek yabancılarla konuşurken, şimdiki yöneticiyi, hiç çekinmeden, sert bir biçimde eleştiriyorlar. Türkiye'yi felakete sürükleyen yöneticilerden memnuniyetsizliklerini açıkça belirtiyorlar. Temsili yönetim isteminde bulunuyorlar. Garnizon bulunan taşra kentlerinin çoğunda, aydın subaylar, polis gözetimi ve sansür engeline rağmen, politik çevrelerle ve yurt dışındaki Jön Türk yöneticileri ile canlı bir ilişki içindeler. Bir takım ayrıcalıklara sahip olan buralardaki yabancı posta servisleri, gerek inkılâpçı yayınların, gerekse her türden kaynaklı haber ve yazıların dağıtılmasını önemli ölçüde kolaylaştırıyorlar." ¹¹¹

O zamanlar kimilerince *Mehd-i Hürriyet*, kimilerince de *Kabe-i Hürriyet* olarak anılan *Selânik*'te fikri tartışmalar sürerken İttihat ve Terâkki Cemiyeti içerisinde liderliği üzerinde anlaşılabilir bir isim bulunamıyordu ama Talat Bey, Albay Sadık, Binbaşı Cemal, Enver Bey liderliklerini birbirlerine kaptırmamak için mücadele ederken, ne İttihat Terâkki Cemiyeti subaylara ve ne de subaylar Cemiyete söz geçirebiliyorlardı. Hatta bir gün Talat Paşa:

"Vallahi ben de şaşırđım kaldım. Suyun durulmasını bekliyoruz" ¹¹² diye durumdan yakınıyordu ama Mustafa Kemâl'i de kendilerinden mümkün olduğunca ırak tutmak için çaba sarfediyorlardı.

Makedonya karışıklıklar içindeydi. Türkler İmparatorluğun parçalanmak üzere olduğunu görüyordu. Her yerde yükselen "*Makedonya, Makedonyalılarındır*" sesleri arasında Rus ve Avusturya ajanları cirit atmaktaydı, patlayan bombalar ve terör olaylarıyla her yan dehşet içindeydi. Bulgar, Rum, Sırp ve Arnavut çeteleri hem birbirleriyle hem de Türklerle çatışıyorlardı. Bu gelişmeleri keyifle izleyen dönemin büyük devletleri de Osmanlıdan en iyi payı kapmak için en uygun zamanı kolluyorlardı. Alman İmparatoru Bismarck, İngiltere'de Gladstone'un işbaşına geçmesini fırsat bilip, Abdülhamit'e, Mareşal Von der Goltz'u gönderdikten sonra kendisi de ziyarette gelmişti.

109 Aydemir Şevket Süreyya **Tek Adam** Cilt I. Sf:100 Remzi Kitabevi 1999-İstanbul

110 Gençosman Kemâl Zeki, **Atatürk Ansiklopedisi** Cilt 1 Sf: 111 May Yayınları Mart 1981 İstanbul

111 Petrosyan Yuri Aşatoviç, **Sovyet Gözüyle Jön Türkler** Sf:303 Atatürk Araştırma Dergisi Cilt:1 Sayı:1 Sf:244

112 Cebesoy Ali Fuat **Sınıf Arkadaşım Atatürk** Sf: 134-135 Cumhuriyet Gzt. Eki Ekim 1997- İstanbul

Abdülhamit ise, hile ve yalanla dolu iktidarını ustaca devam ettirmek niyetini sürdürüyor, aklınca aralarında en ufak çelişki bulunan toplumsal güçleri birbirine karşı kırdırma siyaseti uyguluyordu. Siyasetinin icrasını da hafiyelerinin sayısını artırarak yapmaya çalışıyordu. Bu hafiyelerin sayısının sadece Selânik'te, kırk bini bulduğu dilden dile dolaşıyordu. Hristiyan azınlıklar, yabancı devletler tarafından korunurken Türkler kendi ülkesinde en ağır baskıyı yaşıyordu. Halkın tek umudu, genç Türk subayları olmuştu ve muhalefet hareketi hızla yayılıyordu.

Mustafa Kemâl, Selânik'e dönünce, kendi kurduğu Vatan ve Hürriyet Cemiyeti'ni Talât Bey'in girişimiyle İttihat ve Terâkki Cemiyeti ile birleştirdi. Tarihi geçmiş itibarıyla Selânik gizli örgütlenmelere uygun bir şehirdi. İttihat ve Terâkki Cemiyeti, Farmasonların binalarından ve geçmiş tecrübelerinden yararlanarak amaçlarına ulaşmak için gizliliğe büyük önem veriyordu.

Kesin görüşleri, radikal programı, hızlı propaganda çalışmaları sayesinde Paris komitesi yavaş yavaş üstünlük kazanmış ve Jön Türk hareketinin manevi başı olmuştu. Grubun organı "*Meşveret*" gazetesi çok sayıda basılarak yabancı postaneler kanalıyla İstanbul'a sokuluyor, oradan da bütün ülkeye gizlice dağıtılıyordu. Propaganda bildirileri ve program yazıları da aynı yoldan ülkeye girme olanağı buluyordu.

İkinci bir grup Prens Sabahattin'in önderliğinde *Berlin*'de faaliyet sürdürüyordu. Bunlar Jön Türklerin sağ kanadını oluşturuyor eski nazırlar ve yüksek dereceli memurlar gibi siyasal deneyimleri olanlardan meydana gelmişti ama açık bir programları yoktu. Almanya modeline uyularak, ademi merkezîyetçiliğin Türkiye'ye uygulanması taraftarıydılar. Osmanlı İmparatorluğu'ndaki çeşitli halkların ve ırkların, Alman federal devleti tarzında bir uzlaşma ortamı içinde birleştirilmesini amaçlıyorlardı ama Paris komitesinin karşısında bu grubun hiçbir etkinliği yoktu.

Çeşitli kentlerdeki yerel komiteler içinde Selânik komitesi en etkili olandı ve bazı din adamlarıyla memurlar da bu örgütlenmenin içinde yer alıyorlardı. Kendi gayretiyle posta dağıtıcılığından telgraf memurluğuna yükselip, daha sonra da sadrazam olan Talat Paşa bunlardan biriydi. Bu örgütlenmede asıl ağırlık aydın subaylardaydı. Bu subayların büyük kısmı, General von der Goltz gibi Alman eğitimcilerin yönlendirdiği askeri okullardan yetişmiş, birkaç yıl Almanya'da da hizmet görmüş, enerjik, inatçı, metot sahibi ve örgütleyici ruha sahip olanlardı ve hep birlikte Paris komitesine bağlıydılar.

Bu nedenle Jön Türkler başlangıçtan itibaren ikilik içindeydi iktidara geçtikleri zaman askerlerle hükümet yöneten "siviller" arasında kesin bir zıtlık buradan kaynaklanıyordu.

Yerel komiteler propaganda eylemini üstlenirken II.Abdülhamit'in hafiyelerine karşı dikkatli olmak zorundaydılar gizli çalışmak konusunda Mason locaları, özellikle de *Selânik*'te bulunan İtalyan "*Büyük Doğu Locası*" çok elverişli bir ortam sağlamıştı. Toplantılarını casusların giremediği "*Liberal Mason Locaları*"nda yapıyorlardı. Masonların gizli haberleşme kanallarını kullanarak İstanbul'la, hatta sarayın içindekilerle sürekli bağlantı kuruyorlardı.

Örgütlenmede mason locaları örnek alınmış, örgüte kabul edilme uzun uzadıya sınamalar ve bir hayli süre gözetlenmeden sonra olabiliyordu. Yeni birini örgüte sokan kimse, onun güvenilir kişi oluşuna kendi hayatını ortaya koyarak kefil olmak zorundaydı. Komitece veri-

lecek direktiflere kayıtsız şartsız uyulması gerekiyordu. Üyeler Kuran'a el basarak ant içmek suretiyle örgüte bağlanmışlar, ihanet edenler gizli mahkeme önüne çıkarılıyorlardı.¹¹³

Cemiyete giriş için aday üye, gözleri bağlanarak pelerinli ve maskeli üç kişinin huzuruna alınıyor ve memleketi kurtaracağına, cemiyetin emirlerini tutacağına dair hem Kuran, hem de kılıç üstüne yemin ederek üye oluyordu. O dönemde *Erzincan*'da görevli bir subay kendisine ettirilen yemini şöyle anlatıyor:

“ Dr. Lütfi bir gece kışlaya geldi. Benim gözlerimi bağladı, koluma girerek bir yere götürdü. İçeri girdik. Bir sandalyeye oturtuktan sonra gözlerimi açtılar. Az ışıklı bir odadaydım. Önümde bir masa, masanın üzerinde Kur'an, İncil ve tabanca vardı. Kefene bürünmüş iki adam duvara dayanmış, ayakta duruyorlardı.. Çok sevdiğim tabur arkadaşım yüzbaşı Gani Bey'in saygı duyduğum kardeşi geldi, yemin ettirdi. Yeminin metnini çok iyi buldum ve candan yemin ettim. Yeminime kelleyi koltuğuna almış olan o iki adamda şahit olduklarını söylediler. Kur'an tabanca ve o iki şahidin bulundurulması beni yeminime bağlı tutmak içindi. Yeminime bağlı kalmazsam o iki adam beni öldürürlermiş.

Bundan sonra yine gözlerim bağlanarak kışlaya getirildim, gözlerimi açtılar.”¹¹⁴

Mustafa Kemâl, İttihatçılarla bozuşmanın da gereksiz olduğuna inanıyordu. İttihatçılar ise, Mustafa Kemâl'i inatçı, kendini beğenmiş ve atılğan buldukları ve pek sevmedikleri için ona Makedonya demiryollarının denetlenmesi görevini vererek uzakta tutuyorlardı. Sırbistan, Üsküp ve Vardar, Mustafa Kemâl'in çalışma alanı olmuş, Mustafa Kemâl istediğini yapamamanın üzüntüsü içinde, yine de kendi çevresinde küçük bir grup örgütlemeye başlamıştı. Bu sıra annesi Zübeyde Hanım'ın ikinci eşi ölmüştü ve Makbule'yle birlikte oturmaktaydı.

Bu sıralarda İngiltere Kralı Yedinci Edward'la Çar İkinci Nikola'nın, *Baltık* denizinde yaptığı görüşmeyi İngiltere'nin Türkiye'ye karşı bir hareketi olarak yorumlayan İttihatçılar, Abdülhamit'e karşı açıkça eyleme geçmişti. Bunun üzerine Abdülhamit de *Selânik*'e üst üste soruşturma heyetleri göndermeye başlamıştı.

Selânik'ten sonra *Manastır*'da da İttihat ve Terâkki Cemiyeti'nin çalışmaları silahlı eyleme dönüşmüş, Redif askerleri uzun süredir silah altında oldukları için terhis edilmek istiyorlardı. Başlarında komutanları Resneli Niyazi olmak üzere ile telgrafhaneyi basmışlardı. Ali Fuat da bu isyanı bastırmak için görevlendirilmiş ve birkaç koldan kasabayı kuşatmıştı. İsyanlılar Anadolu'dan gelmişlerdi ve terhis edilmezlerse orduyu terk edeceklerini söylüyorlardı. Ali Fuat, onlara yol gösterip Padişah'a telgraf çekti, terhis edilmezlerse İttihatçılara katılacaklarını bildirmelerini söylemişti. İsyanlı askerlerin bu telgrafi İstanbul'a ulaşınca telaş başlamış, hemen askerlerin terhis emri gelmişti.¹¹⁵

Bu sıralarda *Serez*'de bir binbaşı istibdat ve Abdülhamit aleyhinde konuşmalar yapmış bu durum Padişah'a jurnallenince, II.Abdülhamit Enver'in eniştesi olan Selânik Merkez Komutanı Yarbay Nazım olayı soruşturmak üzere görevlendirilmiş Nazım, İttihat Terâkki'nin

113 Mikusch Dagobert Von- *Avrupa ile Asya Arasındaki Adam Gazi Mustafa Kemâl* I Sf: 67-69 Cumhuriyet Gzt. Eki Mart 2000 İstanbul

114 Önal Sami, *Tuğgeneral Ziya Yergök'ün Anıları-Harbiye'den Dersim'e* Sf:208 Remzi Kitabevi Ekim 2006-İstanbul

115 Cebesoy Ali Fuat, *Sınıf Arkadaşım Atatürk* Sf:167 Cumhuriyet Gzt. Eki Ekim 1997- İstanbul

ikazlarını dikkate almadığı için Enver'in de katılımıyla, 29 Mayıs 1908 günü cezalandırılmış, o da yaralı olarak çareyi İstanbul'a kaçmakta bulmuştu.

Bu olayın ardından Serez'deki binbaşının soruşturulması görevi Mustafa Kemâl'e verilmişti. O da Müşir İbrahim Paşa ile görüşükten sonra hazırladığı soruşturma tutanağı ile Binbaşı'yı aklayıp, jurnalcinin cezalandırılmasını sağlamıştı.¹¹⁶

Trakya'da İttihat ve Terâkki Cemiyeti'nin faaliyetlerinin artması Mehmet Talat (Talat Paşa)'ın Anadolu'da bir yere sürgün edilmesini gündeme getirmişti. Mehmet Talat, Genel Müfettiş Hüseyin Hüsnü Paşa'ya giderek:

“Azlime ve teb'idime dair bir irade çıktığına dair haber aldım. Azlime bir şey diyemem. Hükümet, bir memuru kullanıp kullanmamakta muhtardır. Ancak teb'idime teşebbüs edildiği takdirde bu, hem benim şahsım ve hem de sizin için iyi netice vermeyecektir” deyince Hüseyin Hüsnü Paşa çok korkarak Talat'ın Anadolu'ya sürgününü engellemişti.¹¹⁷

Makedonya'da ihtilâl hazırlıkları son aşamaya doğru ilerlerken Abdülhamit, Şemsi Paşa'yı, Resneli Niyazi'yi cezalandırmak üzere *Selânik*'e göndermişti. Tümenin kurmay Başkanlığını Albay Kavaklı Fevzi (Çakmak) yapıyordu. Teğmen Atıl, Şemsi Paşa'yı öldürdüğünde kendisi de yaralanmış ve arkadaşları tarafından kaçırılırken, Albay Fevzi de bu kaçışa göz yumarak onun kurtulmasına yardımcı olmuştu. Bu olayın ardından Abdülhamit, Müşir Osman Paşa'yı görevlendirmiş, Kolağası Ohrili Eyüp Sabri Bey millî bir alayla *Manastır*'a girerek Müşir Tatar Osman Paşa'yı esir alarak, Resne dağlarına götürmüş ve etkisiz hale getirmişti.¹¹⁸

Rumeli'de halkın örgütlenmesinde önemli bir rolü olan ve ordunun siyasete karıştırılmasını istemeyen Mustafa Kemâl, İttihat ve Terâkki Cemiyeti ileri gelenleri tarafından sürekli olarak ikinci planda tutulmak isteniyordu. Ali Fethi, Ali Fuat ve Müfit'in, İttihat ve Terâkki Merkezi'nde Mustafa Kemâl'i ön plana geçirme çabaları ise bir sonuç vermiyordu. Mustafa Kemâl'in günün gerçeklerini görerek önerdiği mücadele yöntemleri İttihat ve Terâkki ileri gelenleri tarafından “kendilerine cephe almak” şeklinde değerlendirildiği için, bir an önce Mustafa Kemâl'den kurtulmak istiyorlar, *Trablus*'ta meydana gelen isyanı bastırmak için Mustafa Kemâl'i bölgeye göndermek suretiyle de bu amaçlarına ulaşıyorlardı.

İttihat ve Terâkki Cemiyetinin bazı üyeleri, birtakım ödül ve terfi vaatleriyle İstanbul'a çağırılmışlarsa da Binbaşı Enver, çağrıyı dinlemeyerek dağa çıkıp, direniş örgütlemeye başlamasını şöyle anlatıyor:

“*Vardar Kapısı*'ndan çıkarken nişanlarımı söktüm. Biraz müteessirdim. Bütün eski hayallerim; iyi, büyük bir asker olmaktı. Halbuki şu andan itibaren, artık bir hiçtim. Kimbilir nerede ve hangi kurşunla vurularak, kimbilir nerelerde kalacak ve asi diye, bir köşeye atılacaktım.

Ama bir gün gelecek ve o gün beni rahmetle ananlar, elbette bulunacaktı...”¹¹⁹

4 Temmuz 1902'de Resneli Ahmet Niyazi Manastır karargâhındaki taraftarlarını da katarak onu izledi. Cemiyet işleri için o dolaylarda bulunan Ali Fuat, Niyazi'nin yardımına koşmuştu. Cemiyet de 1876 Anayasasının geri getirilmesini istiyordu. Bu isyanı bastırmak

116 Cebesoy Ali Fuat, *Sınıf Arkadaşım Atatürk* Sf:171 Cumhuriyet Gzt. Eki Ekim 1997- İstanbul

117 Cebesoy Ali Fuat, *Sınıf Arkadaşım Atatürk* Sf:174 Cumhuriyet Gzt. Eki Ekim 1997- İstanbul

118 Uzer Tahsin *Makedonya Eşkiyalık Tarihi ve Son Osmanlı Yönetimi* Sf:92 TTK 1999 Ankara

119 Aydemir, Şevket Süreyya *Makedonya'dan orta Asya'ya Enver Paşa* Cilt:1 Sf: 457 Remzi Kitabevi 1970- İstanbul

üzere Abdülhamit'in Anadolu'dan Rumeli'ye gönderdiği askerler daha yoldayken İttihat Terâkki tarafından örgütlenmiş ve bölgeye geldiklerinde de isyancıları desteklemişlerdi.

İttihat ve Terâkki'nin kurucularından olan Resneli Niyazi, milisleriyle beraber, “*Hürriyet, Uhuvvet, Müsavat, Adalet*” yazılı sancaklarla süslenen Manastır'a girmişti. Resneli Niyazi Bey, kısa süren yaşamında etiket peşinde koşmamış, sadece kendi bildiği doğruları uygulayan biri olmuştu. Meşrutiyet istediği için, aynı şekilde dağa çıkmış olan Enver Bey ile aynı konuda gösterilmek istenilmesine karşın, meşrutiyetin ilânından sonra dağlardan inip, Enver Bey ile İstanbul'a geldiğinde, ne Padişahın ne de İttihat ve Terâkki'nin kendisine teklif ettiği hiç bir rütbeyi kabul etmeyerek, Makedonya'ya geri dönmüş siyasetten pek hoşlanmadığı için çok geçmeden Arnavutluk dağlarına çekilmişti.

Binbaşı Enver, Selânik'teki Olimpos Oteli'nin balkonundan muzaffer bir tavırla halkı selâmlıyor ve müthiş bir kalabalık tarafından günün politik kahramanı olarak alkışlanıyordu. Halka keyfi idarenin artık sona erdiği ve bundan sonra din ve ırkları ne olursa olsun, bütün vatandaşların Osmanlı olmaktan şeref duyarak, bir arada kardeş gibi yaşayacaklarını bildiriyor:

“*Biz hepimiz kardeşiz, yok Bulgar veya Rum, Sırp veya Romen, Müslüman veya Musevi: biz hepimiz Osmanlıyız! İster sinagoga, ister kiliseye, ister camiye gidelim, hepsi birdir! Hepimiz şu mavi gök kubbe altında, sadece adımız Osmanlı olduğundan dolayı gurur duyuyoruz. Yaşasın vatan, yaşasın hürriyet!*” diyor ve Padişah'tan hiç söz etmiyordu.¹²⁰

Enver'in dedikleri, sevinç sarhoşluğuyla dolu ilk günlerde gerçekleşir gibi olmuş, Müslüman hocalar, Hristiyan papazlar, Musevi hahamlar, yollarda kucaklaşarak, kol kola gezmişlerdi. Türk kadınları peçelerini yırtıp atmışlardı, hapishane kapıları da ardına kadar açılmıştı.

Mustafa Kemâl de, Selânik'teki okul balkonunda, nutuk atan Enver'in arkasında duruyordu. Enver'in hürriyet kahramanı olarak sivrilmesi az çok rastlantı olmakla birlikte üniforması içinde Türk subayının tam bir örneği idi. Karakter olarak Enver'in tam karşısı olan Mustafa Kemâl onu, şans eseri kahraman olmuş bir kukla olarak görüyordu. Mustafa Kemâl, Kristal gazinosuna gittiğinde herkes Enver'i göklere çıkarırken o subay arkadaşlarına kızarak:

“*Ne bu, hep Enver'i övüyorsunuz!*” dediğinde subaylardan biri:

“*Enver'i kıskanma, hürriyet için dağa çıktı o. Elbette överim.*” diye cevap verince Mustafa Kemâl:

“*Niçin kıskanmayayım? Ben de orta halli bir ailenin evlâdıyım. Anlamıyor musunuz? Bütün bu övgü ve söylevler sonunda öyle şımaracak, kendini öyle beğenmeye başlayacak ki, ülkenin başına belâ kesilecek*” diyordu.

Mustafa Kemâl, Enver'in kendinden beklenecek işleri yapabilecek düzeyde birisi olmadığını görmüştü ama şimdi yapılabilecek bir şey yoktu. Yurtseverlikleri tartışılmazsa bile, belirli bir siyasetleri olmayan Jön Türkler, Abdülhamit'i dize getirmiş, meşrutiyeti elde etmişlerdi. Uygulayabilecekleri bir programları olmadığı için Osmanlı'nın karşı karşıya bulunduğu temel sorunları çözmeye yönelik çalışmaları da yoktu. İttihatçılar meşrutiyetle: halka İttihat (Birlik) ve Terâkki (İlerleme) vaat ediyordu. Meşrutiyet, Jön Türklerin umduğu gibi, İmparatorluğun çözülmesini engellememiş, aksine hızlandırmıştı. Sonuçta, Bulgaristan, bağımsızlı-

120 Mikusch Dagobert Von- **Avrupa ile Asya Arasındaki Adam Gazi Mustafa Kemâl** I Sf: 87 Cumhuriyet Gzt. Eki Mart 2000 İstanbul

ğını ilân etmiş; Avusturya, Bosna-Hersek'e el koymuş; Girit, Yunanistan'la birleşme kararı vermişti.

Mustafa Kemâl, gelişmeleri bütün gerçekliği ile görebiliyor, İttihatçıları açıkça eleştiriyordu. Subay arkadaşlarıyla Olimpos ve Kristal gazinolarında ve Beyaz Kule'de oturuyor, içip konuşuyor:

“İhtilâl yapılmış ve meşrutiyet ilân edilmiş olduğuna göre, İttihat ve Terâkki Komitesine artık ne gerek vardı?” diye soruyordu. Bu düşünce başka bir şekilde Talat Paşa tarafından:

“Yeni devirleri yeni insanlar temsil edebilir. Hiçbir devir, mazide denenmiş insanların omuzları üzerinde yükselmez” diye dile getiriyor ve:

*“Kabahat de, gaflet de bizim. Fikriyatçıları, prensipleri programı, muhtevanın kadrosu ve müesseseleri olmadan iktidara gelinir mi?”*¹²¹ diyerek o günün gerçeklerini ortaya seriyordu.

İttihatçıların önde gelenlerinden Hüseyin Cahit Yalçın ise o günkü durum için:

“Meşrutiyetin biz Türklerde ve Türk gazetecilerinde ilk yarattığı sonuç Türklüğü boğmak ve Osmanlılığı yaratmak olmuştı. Osmanlı sözü, hiçbir zaman, zorbalık devrinde bile, meşrutiyetten sonraki kadar değer bulmamıştı....

*Meşrutiyet gelir gelmez, olaylar bizi Türk olduğumuzu unutmuş görünmeye götürdü. Kullandığımız biricik sözcük, Osmanlı oldu.”*¹²² diye değerlendirme yapıyordu

Mustafa Kemâl, İttihat ve Terâkki adına gereken önlemleri almak üzere Trablus'a gönderilmesi kararlaştırılarak Selânik'ten uzaklaştırılmak isteniyordu. Talat Paşa, İstanbul'dan gönderdiği bir telgraf ile 16 Ağustos 1908'de kalp sektesinden ölen Trablugarp Vali ve Kumandanı Recep Paşa'nın ardından çıkan ayaklanmaları önlemek üzere Mustafa Kemâl'in görevlendirilmesini istemişti.¹²³

Mustafa Kemâl, bu kararı duyunca ardındaki nedenleri hemen sezdiği halde, Kuzey Afrika'ya giden bir gemiyle yola çıkmaktan geri durmamıştı. Gemi Sicilya'da bir limana uğramıştı, Mustafa Kemâl bir yol arkadaşıyla beraber kıyıya çıktığında çocuklar, başlarındaki feslerle alay edip üzerlerine limon kabuğu atmışlardı. Mustafa Kemâl, uğradığı hakarete kızmak yerine başındaki festen kurtulması gerektiğini anlamıştı.

Trablus'ta Mustafa Kemâl, düşmanca karşılanmış, bölge komutanı paşanın dostluğunu kazanmak için Paşa'yla kahve içerken Arap isyancılarının kendisini ele geçirmeyi tasarladıklarını öğrenmişti. İsyancıların karargâhı olan camiye gidip elebaşlarına, hükümetin şikâyetlerini dikkate alacağına dair söz vererek, kalabalığa uzun ve ateşli bir konuşma yaparak güvenlerini kazanmıştı. Lideri olan Arap şeyhi, Mustafa Kemâl'i çağırarak:

“Sen kimsin, ne gibi yetkilerin var?” diye sormuş, Mustafa Kemâl, yetki mektubunu gösterince, Şeyh kendi cebinden, çıkardığı üç belgeyi gösterip, bunlar daha önce gelen ve gelir gelmez hapse atılan temsilcilere verilmiş mektuplar olduğunu imâ etmişti. Durumunun farkına varan Mustafa Kemâl, hiç bozuntuya vermeden:

121 **Talat Paşa'nın Gurbet Hatıraları** Cilt:II Sf: 708 Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi Cilt:1 Sayı:1 Sf:254

122 Yalçın Hüseyin Cahit **Siyasi Anılar** Sf:39 Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi Cilt:1 Sayı:1 Sf:254

123 Cebesoy Ali Fuat, **Sınıf Arkadaşım Atatürk** Sf:192 Cumhuriyet Gzt. Eki Ekim 1997- İstanbul

“İstersen bu kâğıdı al, yurt. Benim kâğıda ihtiyacım yok. Doğrudan doğruya seninle konuşmaya gelmiş bir adam say beni” diyerek Şeyh'in kendisine değer vermesini sağlamış, konuşmaların ardından üç tutukluyu serbest bıraktırmıştı.

Mustafa Kemâl, Selânik'e dönmeden önce Bingazi'ye de uğramış ve Türk yönetimine kafa tutan Mansur adındaki Arap şeyhi, kendisini ziyarete geldiğinde, onu tehditle karışık azarlamıştı. Hemen bölgenin komutanı ve askerlerini bir denetleme yapmak için kışlada toplanmasını istemiş, bu denetlemeyi kusur bulma bahanesi sanan subaylar itiraz etmek istemişlerdi. Övgü sözleriyle onların şüphelerini yatıştıran Mustafa Kemâl, kendilerine ufak bir piyade talimi yaptıracağını söylemiş, daha sonra ise, güçlü bir düşmana karşı koymak için dönüş yapma emri vererek Şeyh Mansur'un evini bir anda sarmıştı. Evden eli beyaz bayraklı bir adam çıkarak teslim olduklarını söylemişse de Mustafa Kemâl, Mansur'un gelip kendisiyle görüşmesi koşuluyla kuşatmayı kaldırmaya razı olmuştu. Bu görüşmede de yeni rejimin niyetlerini ve programını Şeyh'e anlatan Mustafa Kemâl, Şeyh Mansur'un, koynundan bir Kur'an çıkararak:

“Halife Efendimize ilişmeyeceğinize dair bu kitap üstüne yemin eder misiniz?” diye sorması üzerine, Kur'an'ı alıp öperek:

“Bu Kitabı kutsal sayarım, onun ve kendi şerefim üstüne yemin ederim ki, bu kitabın içinde yazılan ilkeler gereğince Halife denilen adama ilişmeyeceğim.” Diyerek Şeyh ile anlaşmış ve Osmanlı otoritesini tekrar sağlamıştı.

Mustafa Kemâl, 13 Ocak 1909 günü tekrar Selânik'e döndüğünde, 11.Redif Tümeni Kurmay Başkanlığı'na getirilmişti.

Mustafa Kemâl'den kurtulmak isteyenler ondan kurtulmayı bir kez daha başaramamışlardı ama yine de kendisini pasif görevlere atamak suretiyle tavırlarını sürdürdüler. Bu görüşü Enver Paşa şöyle yansıtmaktadır:

*“Mustafa Kemâl haristir. Ne verseniz az görür, daha fazlasını ister, Kolordu kumandanı yapsanız Ordu kumandanlığı ister, Ordu kumandanı yapsanız Harbiye nazırlığına talip olur.”*¹²⁴

Mustafa Kemâl'in Enver Paşa hakkındaki görüşü ise şöyleydi:

“Hesapsızdır, fikir ve kararların nasıl tatbik edileceğini düşünmeği teferruattan sayar. Askerlikte genel bakımdan bilgisizdi. Çünkü: tabur, alay gibi birliklere sıra ile kumanda etmeden,(...)siyasal destekle en yüksek makamlara erişmiştir.

*Enver'i siyasal bakımdan, başarı sağlayıp ilerleten sebep onun çıkar umduğu kimseler karşısında mütevazî, saf ve söz dinler gibi durum takınmasını bilmesi ve onlarda, bu adam daima bana bağlı kalır, her istediğimi ona yaptırım duygusunu uyandırmasıdır. O başta Talat'ı ve daha sonra önemi pek büyük olmakla birlikte Sultan Reşat'ı böyle kazanmıştır.”*¹²⁵

124 Cebesoy Ali Fuat, **Sınıf Arkadaşım Atatürk** Sf:195 Cumhuriyet Gzt. Eki Ekim 1997- İstanbul

125 Gençosman Kemâl Zeki, **Atatürk Ansiklopedisi** Cilt 1 Sf: 134 May Yayınları Mart 1981 İstanbul

Şeriat Provası

Başlangıçtan beri Jön Türkler, iki karşıt eğilimdeydiler. Sağdaki Merkez-i Umumî birliği, merkezîyetçi bir hükümet olarak görüp otoriter özellikteydi. Solda ise birçok küçük grup, daha demokratik ilkeleri ve azınlıklara özerklik hakları tanıyan ‘Ademî merkezîyetçi’ bir düzen istiyorlardı. Taraflar arasındaki mücadelenin sonunda liberal eğilimli sadrazam düşürdüler. Bu durum liberalleri kızdırırken asıl faydayı gericiiler sağlamış oldu.

Galata Köprüsünde bir gazetenin tanınmamış başyazarının öldürülmesi olayların başlaması için neden sayılmıştı. Gazeteci, basın şehidi olarak, toprağa verildikten sonra 12 Nisan 1909 (31 Mart 1325) gününün gecesinde Birinci Ordu’nun birçok birlikleri kışlalarında başkaldırıp subayların bir kısmını öldürdükten sonra bir kısmını hapsederek Ayasofya meydanındaki Meclisi Mebusan binası önünde toplanmışlardı. 31 Mart sabahı gün ağarıırken Rume- li’den getirilmiş olan hürriyetçi avcı taburları, şimdi gerici hareketi başlatıyor, İstanbul sokaklarında hürriyetçilerin kalbine kurşun sıkarken, beyaz sarıklı hocalar medrese öğrencileri ve erlere nutuk çekiyor, onlar da:

“Şeriat isteriz!” sloganlarıyla, Meclis-i Mebusan binasına giriyorlardı. Meclis başkanının çekilmesini, Fırka’nın kapatılmasını, hükümetin istifasını, yeni bir hükümet kurulmasını istiyorlardı.

İttihatçılar saklanmış, sarıklı isyancılar da, Meclis’te dinleyicilere ayrılmış yerlere oturarak, sabırsızlıkla ve alaylı şekilde lâf atıp, tartışmaları izliyorlardı. 1908 devriminden sonra İstanbul’a gelen şair Mehmet Eşref Bey’in:

“Her iki hûn-rîz’in asrında döküldü gerçi kaan,

Kapladı yer yer zemîni hûn-u mazlûm-u şehid,

Bunda ısrar eylerim Allah’a da versem hisâb,

*Bir Hamid’e denk olur ancak iki tâne Yezîd.”*¹²⁶ sözleriyle yerdiği II.Abdülhamit, ancak akşam üzeri sadrazam olarak Tefvîk Paşa’yı atamıştı ama Selânik’in çabuk ve sert tepkisi derhal askerle müdahale kararı almak olmuştur.

II. Meşrutîyet bekleneni karşılamamış, ilân edilen genel afıa yurda dönen Jön Türkler ve dağlardan silâhlarını bırakarak inen komitacıların estirdiği kardeşlik ortamı, fazla sürmemişti. 17 Aralık 1908’de toplanan Meclis-i Mebûsan’da azınlık hareketinin öncülerinden altı Bulgar çete reisi, Sandasky de dâhil olmak üzere mebus seçilmiş, ayrıca; Sason İsyânı tertipçilerinden Ermeni Komitası Reisi Hamporsam Boyacıyan ve Damadyan, Kozan’dan, Balkan savaşları sırasında dünyâ askerlik târihinin en son kale savunucusu olan Hasan Rızâ Paşa’yı İşkodra’da arkadan vuran ve II.Abdülhamit’in hallini bildirmekle görevli dört kişiden biri olan, Arnavut Draç Mebusu Esad Toptanî’de meclise girmişti. Sonuç olarak meclisin 266 mebusunun sadece 137’si Türk’tü.

Meşrutîyet halk tarafından büyük bir coşkuyla kutlanmış, 1908 sonbaharında yapılan seçimlerde İttihat ve Terâkki Partisi zafer kazanarak, yeni bir yönetim oluşturmuştu. Bu özgürlük havasındaki ülkede Arnavut, Rum, Arap gibi unsurlar ayrılıkçı hareketlere başlayarak İttihat ve Terâkki’ye karşı muhalefete başlamışlardı. Osmanlı ordusunda başlayan alaylı ve

126 Dede Baba Noyan, Bedri -Bütün Yönleriyle Bektaşîlik ve Alevîlik Cilt :V1. Sf: 150 Ardıç Yayınları –2003-Ankara

okullu subaylar arasındaki çekişme, "Alaylı" olarak bilinen düzenli eğitim görmemiş subayların ordudan atılmasıyla sonuçlanmıştı. 7 Ekim 1908 günü Fatih Camisinde kılınan öğle namazından sonra İmam Abdülkadir ile Kör Ali cemaate:

"*Din elden gidiyor! Oruç tutulmuyor! Kadınlar yüzleri açık geziyor!*" diye vaaz vererek, gittikçe kalabalıklaşan bir toplulukla Yıldız Sarayı'na gittiler. II.Abdülhamit'e şeriatın elden gittiğini söyleyerek:

"*Meyhaneler kapatılmalı! Fotoğraf çekmek yasaklanmalı! Kadınlar sokağa çıkmamalı! Kanun-i Esâsi'yi istemiyoruz!*" dedikten sonra :

"*Padişahım çoban isteriz. Çobansız sürü olmaz. Şeriat emrediyor, meyhaneler kapatılmalı. Korkma tecelliyat var. Evliya perde altında tecelli ediyor.*" dediler.

Bu olayın bastırılmasının ardından elebaşılar asılmıştı ama birkaç gün sonra yeni bir şeriatçı hareket baş göstermiş, Beşiktaş'ta Müslüman bir kadının Hristiyan bir gençle evlenmesini protesto edenler, Rum gencinin bulunduğu karakola baskın yaparak onu polisin gözleri önünde öldürmüşlerdi.¹²⁷

2 Aralık 1908'de Selânik'te Padişaha yaranmak için jurnalcılık yapan İsmail Muhtar Paşa evinin önünde, bilinmeyen kişilerce öldürülmüştü. Zincirleme olarak başlayan olaylar, durmaksızın devam ediyordu. İstanbul'daki muhalefet destekçisi ve İttihat ve Terâkki aleyhinde şiddetli yazılar yazan "*Serbesti Gazetesi*"nin başyazarı Hasan Fehmi, 6 -7 Nisan 1909 Salı gecesi köprü üzerinde öldürülmüş ve katilinin bulunamaması ortamı iyice gerginleştirmişti. 9 Nisan 1909'da "Sadayyı Millet" gazetesi başyazarı Ahmet Samim de, İttihatçıların silahşor subaylarından Abdülkadir tarafından vurularak öldürülmüştü.¹²⁸

Gazeteci Hasan Fehmi o güne kadar pek tanınmış olmamasına karşın aydın ve akli başında bir gazeteci olarak biliniyordu. İttihat Terâkki ve Hükümetin el altından yaptığı teklifleri reddetmiş, kendisini gazetesine ve fikirlerine vermişti. Onun öldürülmesi her çevrede, özellikle üniversite gençliği arasında büyük tepkiye neden olmuş ve protesto hareketlerini başlatmıştı.¹²⁹ Cinayetin İttihat Terâkki tarafından işlendiğinden şüpheleniliyordu. Hasan Fehmi'nin millî bir nitelik kazanan cenazesi Abdülhamit'in emriyle II.Mahmut ve Abdülaziz'in mezarlarının bulunduğu türbeye gömülmüş,¹³⁰ olayın ardından Volkan gazetesi büyük bir kıskırtma tezgahlamaya başlamıştı. Osmanlıda fertleri birbirine bağlamanın ancak din ile mümkün olabileceğini, parlamentoda kararların kaynağının "Şeriatı Ahmediye" olması gerektiği, şeriat dışında hiçbir özgürlüğün olmadığı yolunda yayınlar yapıyordu. Bu sırada Bediüzzaman Kürdi Said (Said-i Nursi)^(*) de korkunç kıskırtıcı nutuklarıyla Volkancılar arasına katılmıştı. Onun için yazılmış bir risalenin önsözünde şöyle deniliyordu:

"*1323 senesi(1907) idi ki, Kürdistan'ın yalçın, sarp ve demir görüntüslü dağlarının ardından, bir güneş gibi doğmuş olan Said-i Kürdi adında yaradılışın nadir eserlerinden sayılan, ateş parçası bir zekanın, İstanbul ufuklarında görüldüğü haberi yayıldı. Ve tabiat itibarıyla araştırmacı*

127 Tunaya Tarık Zafer- **İslamcılık Cereyanı II** Sf:53 Cumhuriyet Gzt. Eki1998-İstanbul

128 Aydemir Şevket Süreyya **Tek Adam** Cilt I. Sf:148 Remzi Kitabevi 1999-İstanbul

129 Aydemir Şevket Süreyya **Tek Adam** Cilt I. Sf:142 Remzi Kitabevi 1999-İstanbul

130 Mikusch Dagobert Von- **Avrupa ile Asya Arasındaki Adam Gazi Mustafa Kemâl I** Sf:106 Cumhuriyet Gzt. EkiMart 2000 İstanbul

(*) *Bedi-ü-zaman Said-i Kürdi'nin anlamı:Devrin , zamanın harikası, üstün insan Kürdistanlı Sait'tir. Bu yobaz Eruh'un Nurs köyündendir.*

olan bazı kimseler, bu tabiat harikasını gördükçe yaratıcı kudretin sonsuz hazinelerindeki bereketi bir türlü hazmedemeyenler; Kürt kıyafetinde, o şal, şalvar altında öyle bir deha nurunun gizlenebileceğini bir türlü anlayamayarak, uyusuk, müzevir ve kısır olan çoğunluk, aşağılık duygularını, şu küçültücü sözün, intikamlı manasında özetlemişlerdi: Deli!..

Said-i Kürdî, zekanın taşkınlığı bakımından, gerçi deliliğin sınırındaydı. Evet, Said-i Kürdî, şu harap Kürdistan'ın maarifsizlikle öldürülmek istenilen ruh ve idrakinde yaratamadığı cennetlere karşılık olmak üzere Yıldız'ın (Yıldız sarayının) siyaset kanaralarını, zelzelelere vermek üzere çıkıp gelmişti. Daha İstanbul'a gelmeden evvel, Van'dan Bitlis'ten, Siirt'ten, Mardin'den, Erzurum'dan, hem de defalarca sürüldü. İstanbul'a gelmesi ile beraber de, Abdülhamit tarafından sıkı bir göz hapsine alındı. Bir kaç kere tevkif edildi. Bir gün geldi ki, Said-i Kürdî'yi, Üsküdar'da Toptaş tımarhanesine kapadılar. Çünkü hapishanede, uyandıracağı insanlar bulması mümkündü. Onu zaman zaman tımarhaneden çıkarıp, rütbelere, nişanlar teklif ettiler. Halbuki Bedi-ü-zaman şunu istiyordu: Kürdistan'ın her tarafında mektepler açtırmak!"¹³¹

Volkan gazetesi ve etrafında kenetlenenler mücadelelerini :

1-İttihat Terâkki düşmanlığı

2-Jön Türk Düşmanlığı

3-İlmiye sınıfı ile aynı ödeve sahip orduya dayanan, Batı'dan sadece tekniğini alacak bir idarenin şeytanlar meşrutiyeti yerine geçmesi şeklindeki düşüncelere odaklanmış, bunların gerçekleşmesi için artık parti kurmanın zamanının geldiğine karar vermişlerdi. Gazete:

"Mesela kadınlarımız tedricen çarşaflarını atmak yahut da bir Müslüman hürdür diye meyhaneler, kerhaneler açmak gibi Müslümanlığa yakışmayan şeylerin memleketimizde husulüne meydan vermeyelim" diyerek, hükümete karşı orduyu ayaklanmaya çağırıyordu:

"Ya şehidi hürriyet Hasan Fehmi Bey'in katili bulunmalı yahut malum olan beş kişi vatan haricine çıkarılmalı. Bu ikiden maadası milletin galeyanını teskin edemez... İşte mezalim. İşte Meşrutiyet. Çaresi ise umumi bir ismail ümmet!" diyerek 3 Nisan 1909 günü "bil cümle ümmeti Muhammed"i Ayasofya Camisine toplanmaya çağırmış, toplanan kalabalığa çeşitli konuşmalar yapıldıktan sonra, İttihat-ı Muhammedi Fırkası resmen açılmıştı. Volkan Gazetesi muhalefet hareketinin önderliğini yaparken, Serbesti, Osmanlı, İkdâm ve Mizan gazeteleri de onun peşine takılmışlardı.¹³²

Emperyalistlerin tezgahladığı irticai nitelikteki 31 Mart İsyanı'nın aktörleri arasında, İttihat Terâkki'den ayrılarak "Hürriyet ve İtilaf Fırkası"nı kuran ve İngiliz ajanı olarak ünlenen Miralay Sadık, "İttihat-ı Muhammedi" ve "Ahrar Partisi" gibi örgütlerle Prens Sebahattin ve II.Abdülhamit'in adları geçiyordu. İttihat ve Terâkki Cemiyeti'nin Manastır lideri olan Miralay Sadık, 1910 yılında, İngiltere İstanbul Büyükelçiliği'nin baş tercümanı Fitzmaurice'nin İttihat ve Terâkki'yi bölerek elde ettiği en güzide elemanlarından. Albay Sadık "Hürriyet ve İtilâf" cemiyetini kurarak, Jön-Türklerle muhalif eski Müslüman din adamlarını partisine almıştı. Miralay Sadık görünürde İttihat ve Terâkki içindeki masonlara karşı mücadele yürütüyor, örgüt içindeki rakiplerini bu yolla ezmek istiyordu. Görüşleri itibarıyla çıkarıcı çevrelerle

131 Aydemir, Şevket Süreyya **Makedonya'dan Orta Asya'ya Enver Paşa** Cilt:2 Sf:147-148 Remzi Kitabevi 1972 İstanbul

132 Tunaya Tarık Zafer- **İslamcılık Cereyanı II** Cilt Sf:50-51 Cumhuriyet Gzt. Eki1998-İstanbul

uzlaşması mümkün olmayan Melâmi Tarikâtı'nın(*) gücünü de kendi çıkarları için kullanan Miralay Sadık İttihat ve Terâkki'yi ele geçirme amacına ulaşamayınca örgütten ayrılmak zorunda kalmıştı. Her türlü entrikanın içinde olan Miralay Sadık'ın çeşitli yöntemlerle elde etmek istediği Ankara mebusu Mustafa Efendi, Miralay Sadık hakkında şunları söylüyor:

*“Şehzadebaşı'ndaki Melâmi yuvasına beni de götürdüler. İçeriye girince Sadık Bey'i seccade üstünde namaz kılar vaziyette buldum. Buldum ama bir de etrafa baktım, içtiği kahvenin yarısı fincanda duruyor. Sigarasının dumanı da tütmekte... Sahtekâr! Sahtekâr! Diye bağırdım”*¹³³

Selânik'teki İttihatçıların Alman yanlısı tutumundan dolayı, Albay Sadık'ta İngiliz yanlısı bir çizgi izlemeye başlamıştı. Daha sonra bağlısı olduğu Melâmi Tarikâtı'nın üyelerini de kendi ajanlık çalışmalarına alet ederek 1909 yılından itibaren İttihat Terâkki'yi devirip, Kamil Paşa'yı iktidara getirmek için çalışmıştı. Bu mücadelenin sonunda İngiltere ilk raundunu kazanarak Kâmil Paşa'yı tekrar iktidara getirmiş ve bütün Jön-Türklerle karşı savaş açmıştı. Bu gelişmeler, ülkede ilk kez millî duyguları harekete geçirmişti.

Örgütlenmesini genişleten Hürriyet ve İtilâf Partisi, Türk milliyetperverlerine karşı başlattığı mücadelede 1911 yılında daha da kuvvetlenmiş, çok güçlü propagandasıyla, yüksek rütbeli bazı subayları kendi safına çekmeyi başarmıştı. Ardından İttihat ve Terâkki hükümetini devirerek Kâmil Paşa'yı yeniden sadrazamlığa getirdiğinde İngilizlerin izlediği politika Türk aleyhtarı olmaya başlamıştı. Balkan Savaşları'nda alınan acı yenilgi Hürriyet ve İtilâf Partisi hükümetinin devrilmesine ve İttihat ve Terâkki'nin yeniden iktidara gelmesine neden olmuştu. Balkanlarda yaşanan vahşetle ilgili yıllardır Türklerle bir arada yaşayan on dört yaşındaki Rum kızının feryadı şöyleydi:

*“Hristiyan dünyası, dinle ilgili konularda Türkleri örnek almalıdır. Çünkü onlar bizden daha fazla din kurallarına uymaktadırlar. Biz Hristiyanlara, çalmak, hile ve düzen kurmak dinimizce yasaklanmıştı. Buna rağmen hırsızlığı da, hile ve düzeni de pekâlâ yapıyoruz. Halbuki Türkler asla.. Meselâ bir yaşlı Türk, size bir kilo elma tarttığı zaman, tartıda aldanmış olmaktan korkusuyla fazladan bir elma daha verir. Bunu hangi Avrupalı yapar? Aksine, sattığı şeyi daha da ağırlaştırmak için, parmağını o tarafa doğru kaydırır.”*¹³⁴

1912 yılının Kasım ayında, İngilizlerden yana olan Kâmil Paşa, İttihat ve Terâkki şeflerini tutuklatıp mahkemeye vermek istediye de bunu başaramamış kamuoyunun tepkisi üzerine İngiliz elçiliğinin baskısıyla Kâmil Paşa görevden çekilmek zorunda kalmıştı. Ama milletler arası bir filonun İstanbul limanına demirlemesini istemeye başlamıştı.

Bu sıralarda Balkanlarda katliamlar devam ediyor, Selânik'ten geçen bir Fransız tüccarı oradaki durumu şöyle yansıtıyordu:

“Zorlu birer casus olan yerli vatandaşları Levantenler tarafından kendilerine rehberlik edilen Yunan askerleri, âdi hırsız çeteleri gibi Yahudilerin evlerine giriyorlar- Selânik'te Fransa'ya seven ve Fransızca konuşan seksen bin kadar Yahudi vardır- erkekleri dışarı çıkā-

(*) Melâmilik; Ebu Hafsı Haddad (Nişabur Türklerindendir. Ölümü :Hicri 260) ve Hamdun Kassar'ın (Nişabur Türklerindendir. Ölümü :Hicri 271) kurduğu, İnsanın hem kendince, hem de başkalarınca kınanmasını öngören gizemsel doktrin; Kınanacak davranışlarla Tanrısal sevinci (melâmet neşesi) duymak düşüncesidir.

133 Bayar Celal **Ben de Yazdım** Cilt: 2 Sf:57 Sabah Kitapları 1997 İstanbul

134 Loti Pierre **Can Çekişen Türkiye** 1914 Sf: 71 Tercüman 1001 Temel Eser

rıyorlar, bağlayıp dövüyorlar, hatta bazen öldürüyorlar: sonra da geri dönerek kadınlarına tecavüz ediyorlar. Bundan başka her tarafta kapıları kırıyorlar, tüfeklerine süngü takarak, paralarını, hatta fakirlerin ekmek paralarını zorla ellerinden alıyorlar. Kendilerine hiçbir zarar vermeyen suçsuz şehir halkı açıkça soyuluyor. Talihsiz Osmanlı askerlerinin saatlerine, elbiselerine varıncaya kadar her şeyleri son santimine kadar gasbediliyor.

Bir yandan, bir Türk binbaşısının varı yoğu zorla elinden alınıyor, tokatlanıyor, başka bir subay Yunan bayrağını öpmeye zorlanıyor. Esirler yağmur altında aç susuz çamurlarda yuvarlanıyor: susuzluklarını gidermek için yalvarmalarının karşılığı dipçik darbeleri oluyor. Orada bulunan Fransız deniz subayları, Sırp ve Yunan askerlerinin, Türk esirlerinin gözlerini oyduklarını görmüşlerdir.”¹³⁵

1913 yılında Türkiye’nin içişlerine karışmak üzere İngiliz Kralı ve Rus Çarı’na başvurmuş olan Kamil Paşa’nın destekçilerinden Prens Sebahattin’de, İngiliz hayranıydı ve İngiltere’yi menfaatleri bizim menfaatimize uygun bir ülke olarak değerlendiriyordu. Meşrutiyetin ilânından önce Turkish National Bank’ın ekonomik desteği ile II. Abdülhamit’i devirme girişiminde bulunmuştu. Meşrutiyetin ilânından sonra da, İngiliz taraftarı olan Kamil Paşa’yı desteklemeye başladı. 1916 yılında İngiltere ve Fransa’da bulunan Türk esir ve göçmenlerinden bir seferi kuvvet oluşturarak, Türkiye’ye çıkartma yapmayı planlamış, İsviçre’deki muhaliflerin İngiliz ve Fransızlara muhtıra vermeleri sonucu:

“Türkiye’yi bertaraf etmek lazımdır. Her halde Türkiye’nin yeri artık Avrupa değildir. Bu itibarla muhalefet partisi ile münasebette bulunmamalıyız” şeklinde görüş bildirmesi üzerine bu girişim sonuçlanmamıştı.¹³⁶

Taşkışla’daki gerici ayaklanmayı başlatan kişi olan Hamdi Çavuş, İngiliz yanlısı olarak ün salmış, Kamil Paşa’nın oğlu Kamil Paşazade Sait Paşa tarafından desteklenmekteydi. Bununla ilgili olarak Abdülhamit:

“Hüseyin Hilmi Paşa hükümeti yürekte isteseydi, ayaklanmayı iki saat içinde bastırırdı. Adamlarının tahkik ve teminlerine göre ilk hareket üç beş askerden çıkmış... Bunları kandıran, Hamdi Çavuş adlı Arnavut’u bulan ve para veren de Kâmil Paşazade Sait Paşa idi.”¹³⁷ Diyerek kendisi hakkında yapılan suçlamaları reddediyordu. Gerici ayaklanmanın önde gelen isimlerinden birisi de İngiltereyi “Hâmî-i insaniyet” (insanlığın koruyucusu) olarak gören, İngilizlerin Kıbrıs’ı küçük İsviçre yaptığını savunan İhtihad-ı Muhammedi’nin kurucusu Derviş Vahdeti idi. Onunla ilgili olarak II. Abdülhamit “Hatıra Defteri”nde şöyle yazıyor:

“Bu arada “İttihadı Muhammedi” hayatı ortaya çıktı. Bir bu eksikti. Bu cemiyeti kurmuş olan Derviş Vahdeti, Kıbrıslı bir serseri imiş... Kâmil Paşa’nın oğlu Sait Paşa bu sırada en çok çalışıyordu. İsmail Kemâl Bey’le öteki muhalifler de Sait Paşa ile beraber diler.”¹³⁸

Derviş Vahdeti ise, II. Abdülhamit’e yazdığı mektubunda şöyle diyordu:

“Padişahım ben nasıl doğdum büyüdüm. Pederim pabuççu esnafından Kıbrıs’lı Mahmut Ağa idi. Validem fakirane bir kadın. Babam bütün gün çalışır, bir lokma ekmek parası kaza-

135 Loti Pierre Can **Çekişen Türkiye** 1914 Sf: 79-80 Tercüman 1001 Temel Eser

136 Avcioğlu Doğan, **31 Martta Yabancı Parmağı-** Sf:68-70 Cumhuriyet Gzt. EkiMart 1998- İstanbul

137 Bozdağ İsmet, **Sultan Abdülhamit’in Hatıra Defteri** Sf:116 Emre Yayınları Eylül 2006-İstanbul

138 Bozdağ İsmet, **Sultan Abdülhamit’in Hatıra Defteri** Sf:116 Emre Yayınları Eylül 2006-İstanbul

nır, ufak bir evcikte hepimiz bir yorgan altında kışın soğuktan tirtir titrerdik. Bir sıcak çorba dahi içemezdik. Gördün mü hayat nedir?

Dört yaşında mektebe girdim. Beş yaşında hatmettim. On dört yaşında iken, Hafız-ı Kuran oldum. Bir miktar Arapça olarak sarf ve nahiv, biraz da fıkah gördüm. Tarikât-ı Nakşibendîye sülûk ettim. Yaşım yirmiye buldu. Çalıştım, biraz daha okudum. Biraz ecnebi lisanı öğrenmek lâzım geldiğini hissettim. Ancak, “men teşebbeye kavmen fehve min hu” (Bir kimse, kendisini bir kavme benzetirse o kavimden olur) hadis-i şerifi o vakitlere kadar dimağında öyle bir kuvvet bulmuştu ki, başında sarıkla her gün Kuran-ı Kerim tilâvetiyle meşgul iken düşmen-i din olan kavmin lisanını nasıl öğrenebilirdim? O sıralarda İstanbul’a geldim. İki ay sonra avdet ettim. Ettim ama gözüm açıldı, ötekenden berikenden biraz İngilizce öğrendim. Tebdi-i câme ettim (kılık kıyafet değiştirdi.) Hükümet memuru oldum. Kraliçe namına verilen balolarda redingotlu eldivenli bir adam olarak göründüm. Yirmi beş sene hoca mesleğinde, hoca itikadında hoca kıyafetinde medrese köşesinde bir Müslüman, şimdi medeni. Her âli gördüğüm kademeye ayak bastıkça nazarım daka ilerilere matuf (çevrilmiş) bulunuyordu. Ancak bunlar meşru bir sây neticesiydi. Zira İngilizler adama hiç bedava lokma mı verirler?”¹³⁹

Hareket Ordusu’nun İstanbul’a gelişiyle isyanın elebaşları yakalanmış, yakalanan isyancı askerlerin bir kısmı Büyükdere çayırına götürülüp onar onar kurşuna dizilmişti.¹⁴⁰ Hürriyet ordusunun Resne taburları Niyazi Bey komutasında İstanbul sokaklarında dolaşırken, Mahmut Şevket Paşa, Enver Bey ve Niyazi Bey caddeleri dolduran halk tarafından çılgınca alkışlanmışlar ve ardından “Hürriyeti Ebediye” tepesinde çadırlarını kurmuşlardı. İsyanın beşinci günü zayıf karakterli bir kişiliği olan Derviş Vahdeti, Hamdi Çavuş aracılığıyla Sait Paşa’ya sığınmış ve onun aracılığıyla yine İttihat-ı Muhammedi üyesi olan Şehzade Vahdettin’in evinde saklanmaya çalışılmıştı. Ne var ki, onun kabul etmemesi üzerine Gebze’ye kaçmış, kıyafet değiştirerek trene binmişti. Burada da iki subayın kendisini tanıması üzerine Hereke’de trenin inmek zorunda kalmış, Bergama’ya kadar kara yoluyla giderek oradan İzmir’e geçmişti. Bir tanıdığı vasıtasıyla para bulmaya çalışmış ve tanıdığının kendisini ihbar etmesi üzerine yakalandıktan sonra İstanbul’a gönderilmişti.

Yakalanmamış olsaydı İngilizlerle müttefik halinde olan Rusya’nın İzmir Konsolosluğu’na sığınmak istiyordu.¹⁴¹ 18 Mayıs tarihli Tanin gazetesinin yazdığına göre Aleksandros gemisiyle İstanbul’a gönderilmişti. Gazete şöyle yazıyor:

“Vapur yaklaşır yaklaşmaz Vahdeti’nin kötü ayağından olacak ki, hava birden bire karrardı. Fırtına şiddetlendi, yağmur yağdı. Bu vatan hainini görmek üzere kadın-erkek birçok kişi rıhtımın üzerinde idiler. Bir sandala atlayarak vapura çıktım. Doğruca Vahdeti’nin yanına gittim. Ufak iki yataklı bir kamaradaydı. Orta boylu biraz şişmanca, sakalını makine ile kestirmiş, saçları alelade, başında püsküllü bir fes, arkasında aba: vardı. Şalvar giymişti. Yüzünde pişmanlık işareti görülüyordu. Yalnız gözlerini bir noktaya dikerek mütemadiyen düşünüyor gibiydi. Gericilerden Çerkes Salih’le, öğrencilerinden Ahmet Hilmi beraberinde

139 Bayar Celal **Ben de Yazdım** Cilt: I Sf:125 Sabah Kitapları 1997-İstanbul

140 Dinamo H.İzzettin **Kutsal İsyân** C:2 Sf: 77 May Yayınları- Aralık 1973-İstanbul

141 Avcioğlu Doğan, **31 Martta Yabancı Parmağı**-Sf:66 Cumhuriyet Gzt. EkiMart 1998- İstanbul

idiler. Vapurdan çıkıp önce Sarayburnu'ndaki Askerlik Dairesi'ne oradan Divanyolu'nu takiben Harbiye Nezareti'ne götürüldü.”¹⁴²

Yakalandıktan sonra yargılanması bir aydan fazla süren Derviş Vahdeti mahkeme tarafından idama mahkûm edilince, deli olduğunu ileri sürerek canını kurtarmaya çalışmış, Hareket Ordusu Komutanlığı'na verdiği dilekçede şöyle demişti:

“İrsî olarak asabi nöbetler geçirdiğim için çoğunlukla yazdığım şeylerin faydasını ve zararını düşünmeyecek durumda bulunduğumu Sıkıyönetim komutanlığı'na bildirmiştım. Nazara almadılar. Bunu adalet adına söylemek zorundayım.”¹⁴³

II. Abdülhamit'e göre olay, Hüseyin Hilmi Paşa ve ekibinin beceriksizliği nedeniyle gelişmişti. İsyancılar “şeriat isteriz!” sloganlarıyla Ayasofya Meydanı'na toplanarak Kamil Paşa'nın Sadrazamlığa, Nazım Paşa'nın da Harbiye Nazırlığı'na getirilmesi isteklerini dile getiriyorlardı.

Asiler yığınlar halinde Ali Kabuî Bey'i sürükleyerek, Abdülhamit'in sarayına getirdiklerinde, onları penceresinde karşılayıp, irticacılardan ikisini eli ile işaret ederek yanına çağır-mış ve mabeyin eski başkâtibi Cevat Bey'in uyarılarına aldırmadan pencere önünde görüş-müştü. Cevat Bey'in:

“Bunlarla görüşmek zat-ı şahanelerinize yakışmaz” uyarısına karşılık:

“Bizi yatağımızda yatarken niçin yaksınlar sormayalım mı?” diye sorması ve ardından da Ali Kabuî Bey'in gözleri önünde hunhar bir şekilde öldürülerek bir ağaca asılmasına göz yumması isyancıları cesaretlendirmişti. İsyancı Silahlı Bahriye Taburu'nun alaylıları eylemlerinin ilk günü sancaklarında bulunan “Birinci Mecid Nişanı”nı çıkarmışlardı. Abdülhamit isyancıların elinde bulunan ve nişanı olmayan sancağa yeni bir nişan taktırmış bundan daha da cesaretlenen isyancılar, Yıldız sarayı civarında bulunan Süvari Ertuğrul Alayı'nın subayla-rından dört-beşini katletmişlerdi.¹⁴⁴ Abdülhamit *Hatıra Defteri* 'nde ise:

“Vakanın mesuliyetini paylaşmamak için ben karışmadım. Hüseyin Hilmi Paşa hükümeti yürekte isteseydi, ayaklanmayı iki saat içinde bastırırdı. Çünkü adamlarımın teahkik ve teminlerine göre, ilk hareket üç beş askerden çıkmış” diyerek sorumluluktan sıyrılmak ve kendisini temize çıkarmak ve en azından kışkırtıcı sayılabilecek rolünü örtbas etmeye çalışarak, olayların sorumluluğunu İttihat ve Terâkki Cemiyeti ile bu Cemiyet'e dayanan hükümetin tecrübesizliği ve tedbirsizliğine yüklemekte ve şöyle devam etmektedir:

“Halk sinirlendikçe, İttihat ve Terâkki'nin ileri gelenleri kasılmayı ve gözdağı vermeyi artırıyorlardı. 31 Mart'tan bir iki ay önce “Perapalas” otelinde verilen pek parlak ziyafette Meclisi Mebussan Reisi Ahmet Rıza Bey, İttihat ve Terâkki'ye karşı gelenleri kahır edip yok edeceklerini şatafatlı bir nutukla açıktan açığa ilân etmişti. Basının nutuk etrafında kopardığı gürültü 31 Mart'ın acıklı aksi değil mi” dedikten sonra ekliyor:

“Ayaklananlar arasında saraya uzaktan yakından ilişiği olanlardan hiç kimsenin bulunmaması da gösterir ki, ben o meselenin içinde değilim”¹⁴⁵

142 Güresin Ecvet **31 Mart İsyanı**- Sf:79 Cumhuriyet Gzt. EkiMart 1998- İstanbul

143 Güresin Ecvet **31 Mart İsyanı**- Sf:79 Cumhuriyet Gzt. EkiMart 1998- İstanbul

144 Avcıoğlu Doğan, **31 Martta Yabancı Parmağı**-Sf:134 Cumhuriyet Gzt. EkiMart 1998- İstanbul

145 Bozdağ İsmet, **Sultan Abdülhamit'in Hatıra Defteri** Sf:116-120 Emre Yayınları Eylül 2006-İstanbul

Ardından Abdülhamit, Tevfik Paşa'yı Sadrazamlığa, olaylar başlamadan evvel Derviş Vahdeti'nin kışkırtıcı yazılarının orduyu baştan çıkaracağını Genel Kurmay Başkanı'na haber veren, 1897 yılında Teselya'da Yunanlılara karşı zafer kazanan Gazi Ethem Paşa'yı¹⁴⁶ da Harbiye Nazırlığı'na getirmişti. Abdülhamit, ayaklanma sırasında da İttihat Terâkî'nin ileri gelenlerinden Ahmet Rıza Bey'i koruduğunu iddia ederken,¹⁴⁷ Ahmet Rıza, 31 Mart 'ta yaşadıklarını şöyle dile getiriyor:

"31 Mart sabahı, İstanbul'a inmek üzere hazırlanmıştım. Meclis-i Mebusan'ı asker basmış diye bir telgraf aldım: aile halkı telaş ettiler, ama ben "her ne olursa olsun Meclis'ten başkan sorumludur" dedim ve inmeye karar verdim.

Kapıdan çıkacağım sırada bir telgraf daha geldi: ötekini doğruluyordu. Ben gene önem vermedim. İstasyonda beklerken İstanbul'dan tren geldi. Çıkanlara sorduk. İstanbul'da asker-in isyan ettiğini söylediler. Orada rastladığım iki subay bana, İstanbul'a inmememi söylediler. Ben yoluma devamla Sirkeci'ye vardığımda, orada birkaç kişi önüme çıkarak, asker-in aleyhimde olduğunu, Meclis'e gitmememi söylediler. Vekilleri sordum. Babiâli'de olduklarını öğrendim. Önce Babiâli'ye uğramayı yeğ gördüm. Bir arabaya bindim, yalnız başıma Babiâli'ye gittim. Vekiller toplanmış, istifayla uğraşıyorlarmış. İçeri haber gönderdim: korkularından beni hemen kabul etmediler. Ben salonda beklerken, Murad Bey geldi "meşrutiyet tehli-kededir, ne yapıyorsunuz?" dedi. Sonunda vekillerle görüştiğim zaman, istifalarını vermiş olduklarını öğrendim.

Sadrazam Hüseyin Hilmi Paşa bana: "bu herifler sizin başınızı istiyorlar, hemen istifa ediniz" dedi. Ben telefonla Meclis-i Mebusan'da Bolu mebusu Habib Bey'le konuştum. O da asilerin beni öldürmek istediklerini ve Meclis'e gelmemin yanılğı olduğunu söyledi.

Harbiye Nezareti'yle de konuştum. Mahmut Muhtar Paşa oradaydı, "Emrederseniz elimdeki askerle çıkayım. Babiâli'ye geleyim" dedi: elbette, istemedim ve pek doğru ettim.

Ben önce donanmadan birine sığınmayı düşündüm, sonra Mavro Kordato Bey'le birlikte Beyoğlu'na geçmek istedim. Bunlar olmayınca, Hariciye Nazırı Rifat Paşa'nın salık vermesi üzerine Babiâli hariciye nezareti odasında kalmayı uygun gördüm.

Südi Bey geldi, Talat Bey'le Nazım Efendi'nin Şehzâdebaşı'nda bir evde saklanmış olduklarını beni oraya götürceklerini söyledi. Bir araba getirmeye gitti. Bir parça beyaz peynir ekmek ısmarladım Bir saat sonra araba geldi. Pencereden görüyordum. Südi Bey yukarı çıkana kadar arabacı kaçıp gitti.

Topçu subayı Efendi'de geldi: güneşin batmasını, ortalığın biraz kararmasını bekledik. Saat yarımı biraz geçe paltomun yakasını kaldırarak, burnuma mendil tutarak Babiâli kapısından çıktık. Sapa sokaklardan Şehzadebaşı'nda, Ali Cemal Bey'in evine vardık, Talat Bey'le Nazım Efendi'ye ilk sözüm, "Meşrutiyet tehlikeyi atlattı" oldu.

Gece atılan kurşunlar oturduğumuz evin damına da düşüyordu. İkinci günü Talat Paşa ile Nazım Efendi evden çıktılar. Başka bir eve sığındılar. Sanırım benimle birlikte bulunmakta tehlike gördüler. Altıncı günü bende bir arabayla yanımda topçu subayı Olduğu halde, bataklardan giderek Ayastefanos'a (Yeşilköy) ulaştım.

146 Bayar Celal **Ben de Yazdım** Cilt: I Sf:147 Sabah Kitapları 1997-İstanbul

147 Bozdağ İsmet, **Sultan Abdülhamit'in Hatıra Defteri** Sf:117 Emre Yayınları Eylül 2006-İstanbul

31 Mart olaylarından sonra Ayastefanos'a gittiğimde, Meclis-i Ayan ve mebusan, Said Paşa başkanlığında toplanmıştı.

Bu meclise girince birçokları şaşkırdılar. Kimileri kutlayarak memnurluklarını belirttiler. Beni kâfir ilân eden bir makaleye verdiğim yanıtı mebus hocalara gösterdim, önem vermediler.

Said Paşa, başkanlığı kesinlikle ortaklaşa yapmamızı önerdi ve bunda ısrar etti. Hatır için yanına oturdum. Benim yerime geçici olarak başkan olan Mustafa Efendi, "namaz kılan bir başkan geldi" diyenlerin sevinçlerine karşın, işten çekildi.

Meclis Padişah'ın tahtan indirilmesi konusunu tartışıyordu. Bu konuda bir önerge verilmmişti. O aralık, Meclis'e bir yaver geldi:

"Mahmut Şevket Paşa şimdi Hareket Ordusu'yla Aya Stafenos'a vardı. Sizinle ivedi görüşmek istiyor" dedi. Said Paşa'yla birlikte kalktık. Yaver:

"Hayır, yalnız Ahmet Rıza Bey'le görüşecektir" diyerek beni aldı götürdü

Mahmut Şevket Paşa, boşaltılmış bir evde beni bekliyordu:

"Yolda gelirken haber aldım. Mebusan ve ayan padişahın tahtan indirilmesini istiyorlarmış: ben emrimdeki askeri:

"Meşrutiyet ve Padişah'ı kaldırmak isteyenleri yola getireceğiz, Padişah'ın ve ulusun canı tehlikede diyerek buraya getirdim. Tahttan indirmenin bizim taraftan olacağını askerim duyarsa isyan eder, mahvoluruz. Siz ayan ve Mebusan'a gizlice anlatınız, şimdilik ses çıkarmasınlar, bu işi tartışma zamanı geldiğini ben size haber veririm. Şimdi gidiyorum." Dediyordu ve gitti.

Top ve tüfek seslerini Ayastefanos'ta iki gün dinledikten sonra Yıldız'ın işgal edildiğini, Ayan ve Mebusan'ın İstanbul'a dönerek orada toplanabileceğimiz haberi geldi. Kalktık alayla İstanbul'a gittik.

Babiâli caddesinden çıkarken halkın "Yaşasın Ahmed Rıza!" diye bağırışları, bana öyle soğuk geldi ki, anlatamam. Bir hafta önce beni öldüreceklerdi: kimse ses çıkarmıyordu. Meclis'te yalnız Mazilyah Efendi, "Başkanımız nerede?" diye sormuştu."¹⁴⁸

Ahmet Rıza Bey, 1857 yılında Vanıköy'de İngiliz Ali Bey ve ataları Türk olan Viyanalı Naile Hanım'dan doğmuştu. Sultanî (lise)'yi bitirip, bir müddet çevirmenlik yaptıktan sonra tarım öğrenimi yapmak üzere 1889 yılında Paris'e giderek II.Abdülhamit'e karşı on dokuz yıl sürecek olan kararlı bir savaşımı sürdürmüştü. Abdülhamit yönetimine karşı sürdürülen mücadelede yer alanlar arasında ortaya çıkan görüş ayrılığı Ahmet Rıza'nın yandaşı olan arkadaşlarından bazılarının saf değiştirmesiyle sonuçlanmıştı. Bu durum, Ahmed Rıza'nın sarayın gönderdiği paraları reddetmesi ve davası uğruna her türlü güçlüğü karşı mücadeleyi sürdürme zorunluluğunu doğurmuştu. Temel ilkesi olan doğruluk ya da doğruculuk, kendisini satın almaya yönelik her türlü saldırıya onurlu direniş sürdürmesini sağlamıştı.

II.Abdülhamit *Hatıra Defteri*'nde onun çok güç şartlar içinde gazete çıkardığına inanmadığını belirterek:

148 Ahmet Rıza - **Anılar**- Sf: 46-47 Cumhuriyet Gzt. Eki Haziran 2001-İstanbul

* Ali Bey, Koca Reşit Paşa'nın takdirini kazanmış ve Kırım Savaşı sırasında İcadîye Tepesi'nde bir kasra yerleşen İngilizlerle İngilizce olarak görüşmesi nedeniyle İngiliz Ali olarak anılmaya başlamıştı. Daha sonra Şura-yı Devlet (Danıştay) üyeliği yapmış, Meclis-i Ayan (Senato)'da üyelik yapmış ilerici düşüncelere sahip olması nedeniyle de sürgüne gönderildiği Konya'da 1879 yılında ölmüştür.

“...Paris'te, Türkçe dersleri vererek geçinmek ayrıca bir gazete çıkarmak ... ve bunun da külfetlerine katlanmak. Buna hayatında bir kere fırından ekmek almamış basit bir cariye bile inanmaz...Dolaylı yollardan para göndermeye başladım, çünkü başka çarem yoktu!...”¹⁴⁹ diye yazmaktaysa da, bu tür iddialara Ahmet Rıza şöyle cevap veriyor:

“Sultan Abdülhamit döneminde, herkesin gözü paradaydı. Hafiyeler, dalkavuklar hep bağış almayı, ayrıcalıklar kazanmayı düşündürlerdi. Para için şantaj yapıyorlardı. Parasız bir iş görmeyi kimse düşünmezdi. İşte bunlar hem Paris'te cihat ilân ederek, Meşveret'i kesinlikle kendi çıkarlarına hizmet için yayımladığım kanısına kapıldılar. Padişah'tan sus payı almadığım anlaşılınca, bir başka yerlerden para alıyorum sanıldı.

Savunduğum yüce amaca uygun olarak yaşamaya çabalamıştım Ele güne karşı dökülen bir kılıkla dolaşmamak için, boğazımdan keser, hiçbir eğlenceye gitmez, üstüme başıma alırdım. Benim biraz temiz gezdiğimi görenler bende kesinlikle para var sanırlardı. Ayda beş yüz, yedi yüz frank alanların üstü başı benim geçimime, üstüme başıma oranla tanınmayacak derece aşağıdaydı. Benim nasıl geçindiğim herkese merak olmuştu. Ne yaptığım ne iş gördüğüm asla aranmıyor, nasıl yaşadığım düşünülüyor, soruluyordu. (...)

Ben elbette tünümün yayılmasını istiyordum. Çünkü o manevi güçten gene yurda yararlı işten yararlanacaktım. Gerek biz de gerek Avrupa'da herkes yazılan şeydan çok yazana dikkat ediyor, önem veriyor. Bir sözü doğru olduğu için değil, söyleyenin konumunu düşünerek dinliyor.

Paris'e geldiğimde makalemi bastırmak için gazete bulamıyordum. Yazı kuruluna beni kabul eden olmamıştı. Biraz tanındıktan sonra, gazeteler, dergiler benden makale istediler.

Yurttan kaçanlar geliyor, benden para istiyorlardı. Odamı üstümü başımı temiz görüyorlar, daha perişan bir durumda bu azıcık paradan onlara pay çıkarmak gerekir sanıyorlardı. Nakit olarak yardımda bulunmazsam, bana güceniyorlardı. Bana oradaki kaçaklara dağıtmak üzere bir para gönderilmiş olsaydı, elbette gereksinimlere verirdim.

Para kabul etmediğim ve yayınlarımı sürdürdüğüm için, saray beni gıyaben yargılayarak mallarıma el konulmasıyla prangaya mahkûm etti.

Paris'te çalıştığım her yerden Abdülhamit'in baskısı sonucu atılıyordum”¹⁵⁰

II.Abdülhamit, 31 Mart olayları sırasında Yıldız Sarayı'nın önüne getirilerek saat kulesinin yanında gözleri önünde hunharca öldürülen Asar-ı Tevfik zırhlısı komutanı olan Ali Kâbüli Bey'in ölümüyle ilgisi olmadığını belirterek, Mahmut Paşa'yı da kendisinin ölümünden kurtardığını iddia ediyordu.¹⁵¹

Yukarıda yaptığımız alıntılardan anlaşılacağı üzere, yaşamının son günlerinde yaptıklarından pişmanlık duyduğu anlaşılan ya da takkiye yapan II.Abdülhamit, Ahmet Rıza'ya para yardımında bulunduğunu iddia ediyor ise de, bu iddia kendi uygulamalarıyla çalışmaktadır. Ayrıca, karşısındaki kişinin hiçbir şekilde böyle bir yardıma tenezzül etmediği ya da etmeyeceği de açıkça bellidir. Mücadelesinden başka bir şey düşünmeyen Ahmet Rıza'nın yaşam biçimi de paraya gereğinden fazla ihtiyaç duyabilecek bir tarz da değildir. 27 Şubat 1930

149 Bozdağ İsmet, **Sultan Abdülhamit'in Hatıra Defteri** Sf: 67 Emre Yayınları Eylül 2006-İstanbul

150 Ahmet Rıza- **Anılar** - Cumhuriyet Gzt. Eki Sf:17-24 Haziran 2001-İstanbul

151 Bozdağ İsmet, **Sultan Abdülhamit'in Hatıra Defteri** Sf:118 Emre Yayınları Eylül 2006-İstanbul

yılında ölen Ahmet Rıza için Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun söyledikleri bunu çok açık bir şekilde ifade eder:

*“Ahmet Rıza'nın yaşamı, sürekli bir alçakgönüllülük ve özveri içinde geçmiştir. Yazılarında tantanalı cümleler yapmaktan çekindiği kadar, yaşayışında da gösterişli davranışlarda bulunmaktan kaçınırdı. Bu ülke belki ondan daha büyük yurt ve özgürlük yol göstericileri gördü: ondan daha çok yüksek ve güçlü devrimciler yetişti: ama, en Avrupalı anlamıyla, uygar gözüpekliğin, uygar ahlakın, bu diyarda bircik simgesi oydu.”*¹⁵²

31 Mart Olayı'ndan sonra Kânun-ı Esasî'de değişiklikler yapılarak padişahın yasama ve yürütme yetkileri önemli ölçüde sınırlandırılmış, veto yetkisi kaldırılmış, bakanlar meclise karşı sorumlu duruma getirilmişti. Artık padişahlık sembolik yetkileri olan bir makam hâline gelmişti.

31 Mart Olayı'yla ilgili olarak, İngiliz taraftarı Kâmil Paşa hükümetinin devrilmesi için “Avcı Taburları”na dayanarak bir karşı devrim hareketi planlandığı görüşü ortaya atılmaktadır. Uydurma karşı devrimi bastırmak üzere Alman yanlısı Mahmut Şevket Paşa komutasındaki ordu İstanbul'a gelecek, bu şekilde hükümet değişikliği gerçekleştirilecekti. Ancak, böyle bir plana gerek kalmadan hükümet düşmesi, planlanan yalancı karşı devrim hareketinin gerçek karşı devrime dönüşmesine yol açmıştı. Sadrazam Hüseyin Hilmi Paşa'ya isyan hareketinin hemen bastırılabilceği Mahmut Muhtar Paşa tarafından bildirilmesine rağmen onun on saatlik bir gecikmeden sonra “hayır” cevabını vermiş olması bu görüşe dayanak olarak gösterilmektedir. Bu görüşün diğer bir dayanağı da Hüseyin Hilmi Paşa'nın olaylar sırasında izlediği şaşkıncı tavrıdır. Artan irtica tehdidi konusunda uyarılmış olan Sadrazam'ın bu uyarıları dikkate almamasıdır. Bu olayın değerlendirmesi Ruslar tarafından :

“Gerici hükümet darbesi Alman sefiri ve İstanbul'daki Almanlar tarafından gizlemeye dahi saklamadıkları bir sevinçle bir sevinçle karşılanmaktadır. (...)

*Durum 31 Mart irticainin geçici başarısı üzerine değil, fakat Abdülhamit'in tahttan indirildiği an Almanya'nın lehine dönmüştür. Makedonyalı işgal ordusunun başında, Almanların inançlı ve denenmiş dostu Mahmut Şevket Paşa bulunmaktaydı. Böyle bir askeri diktatörlüğün varlığı üzerine resmi ve özel bütün Almanya, tek bir ses halinde, ihtiyar Sultan'ı inkâr etmek ve asil genç Türkiye'ye alkış tutmak için birleşti”*¹⁵³ şeklinde değerlendirilmektedir.

Türkiye'de yeşermeye başlayan demokratik harekete büyük bir darbe vuran 31 Mart Olayı aslında İttihat ve Terâkki Hareketi'nin sonunun başlangıcıydı. Bu olaylar sırasında İttihat ve Terâkki idarecileri Selânik'e sığınırken, İstanbul'da Tanin ve Şurayı Ümmet matbaaları yağmalanmıştı. Olaylar sırasında kravatlar koparılmış, kahvelerdeki resimler indirilmiş, plaklar kırılmış, kadın dernekleri basılmış, mekteplilerden rastladıklarını öldüren isyancılar:

“Çok şükür şeriatı kurtardık” diyerek huzura kavuşmuşlardı.

Yıllardır alışkın olduğu, sorunların çözümünün Tanrı, Padişah, Hükümet vs. bekleme anlayışında olan halk, İttihat Terâkki'ye de büyük umutlar bağlamıştı. Onların zenginlik getirmesini, yurdu yeniden şenlendirmesini bekliyorlardı. Halk umduğunu bulamayınca İttihat ve Terâkki Cemiyeti'nden de soğumaya başlamış, bu dönemde getirilen özgürlüklerin anlamını kavrayamadığı için yeni umutlara yönelmişti. İşte eğitimsiz halkın yönelişi 31 Mart Olayı'nı

152 Ahmet Rıza - **Anılar** - Sf: 9 Cumhuriyet Gzt. Eki Haziran 2001-İstanbul

153 Avcioğlu Doğan, **31 Martta Yabancı Parmağı**-Sf:55-56 Cumhuriyet Gzt. Eki Mart 1998- İstanbul

doğurmuştu. Olayların dinmesiyle birlikte şeriatçılara karşı ilk tepkiler Rumeli'de görülmeye başlamıştı. Mustafa Kemâl'in, Trablusgarp Bingazi'deki ayaklanmaları bastırıp Selânik'e dönmesinin üzerinden üç ay geçmişti. Tümen komutanı Hüseyin Hüsnü Paşa, 14 Nisan sabahı, İttihat Terâkki İstanbul merkezi üyesi Rahmi Bey'den aldığı telgrafı Mustafa Kemâl'e gösterdi:

“Adadayız ve cümlemiz sıhhatteyiz” yazısını okuyan Mustafa Kemâl, mühim olaylar olduğunu anlamış ve not defterine:

“Sarık saran hafiyelerin din perdesi altındaki ilkâatı menfaatten başka bir şey değildir. Din şeriat, hamiyet-i vataniye menfaat-i hakikisi Kuran'ı Kerim'in ahkâmını ve onun ahkâm-ı icâbatından olan Kanun-i Esâsi'yi muhafaza etmektir.”¹⁵⁴ diye yazmış ve arkadaşlarını toplayarak mutlaka İstanbul'a gidilmesi gerektiğine ve üç kolordu şeklinde teşkil edecek olan ordunun, despotizme ve İstanbul'a (Saray yönetimine) karşı hareket ederek reform¹⁵⁵ yapması gerektiğine onları ikna etmişti. III Ordu komutasında kurmaylığını kendi yapacağı bir kuvvetin hazırlanması için izin istemiş, Edirne'den de alacağı kuvvetlerle en az kan dökülerek isyanın bastırılmasını planlayarak kurduğu kıtaya “Hareket Ordusu” adını vermişti. 19 Nisan günü İstanbul kapılarına geldiğinde hazırladığı bildiride:

“Millet, kendini senelerden beri zulümle idare eden idareyi parçalayarak Meşrutiyeti kurmuş, bu devrimden zarar gören menfaat düşkünü eski idareciler geriye dönüş için her türlü imkânlarını kullanarak meşrutiyet hükümetinde yaralar açmaya çalışıp kan dökmüşlerdir. Bunların amacı anayasayı ortadan kaldırarak şeriat düzeni getirmektir. Bu tehlikeyi gören Hareket Ordusu İstanbul'a gelerek amacı ve görevi olan meşrutiyet hükümetinin hiçbir zaman sarsılamayacak olduğunu göstermek ve düzeni değiştirmek isteyenlere ibret dersi vermektir. Zulüm görmüş ahali ve tarafsız askerler Hareket Ordusu tarafından korunacağı gibi tahrikçiler ve fesatçılar kovuşturmadan kurtulamayacaklardır. (...)”

İstanbul olaylarında şehit olanların hesabı sorulacaktır.”¹⁵⁶ Diyordu.

Hareket Ordusu, 24 Nisan 1909 günü İstanbul'a girmişti. Hareket ordusu subaylarından, Hüseyin Rauf Bey (Orbay) Yeşilköy telgrafhanesine girdiğinde Mahmut Şevket Paşa, İstanbul'a yürüten komutanlardan Ali Fethi Bey (Okyar)'ın telgrafını okuyor ve karşısındaki Mustafa Kemâl'e bu telgrafın karşılığını yazdırıyordu. Mustafa Kemâl ile tanışmasını Hüseyin Rauf şöyle anlatıyor:

“Bakırköy telgrafhanesine gitmiştim. Telgraf müdürünün koltuğunda Mahmut Şevket Paşa oturuyordu. Etrafında Topçu feriki (Korgeneral) Hurşit ve Mirliya Bağdatlı Hasan Ruza Paşa'lar vardı. Karşısında ayakta Mahmut Şevket Paşa'nın emirlerini not eden birer erkânıharp kolağası duruyordu. Omzunda pelerini, yorgun ve solgun siması, fakat pırıl pırıl parlayan gözleriyle dikkat nazarımı çekti. Dışarıya çıkınca sordum. Mustafa Kemâl Bey olduğunu söylediler. Aynı gün Kaymakam Cemal (Paşa) Bey ikimizi birbirimize tanıştırdı.”¹⁵⁷

Bu sırada İstanbul'da İsmet Bey (İnönü) Yıldız Sarayı'nı kuşatıyordu.¹⁵⁸ Bu olayla ilgili olarak asıl adı Musa Kâzım olan¹⁵⁹ Kâzım Zeyrek (Karabekir) şöyle diyor:

154 İnan Ali Mithat, **Atatürk'ün Not Defterleri** Sf: 48 Gündoğan Yayınları 3.Baskı Ağustos 1998-Ankara

155 İnan Ali Mithat, **Atatürk'ün Not Defterleri** Sf: 50 Gündoğan Yayınları 3.Baskı Ağustos 1998-Ankara

156 Gençosman Kemâl Zeki, **Atatürk Ansiklopedisi** Cilt 1 Sf: 141 May Yayınları Mart 1981 İstanbul

157 Cebesoy Ali Fuat, **Sınıf Arkadaşım Atatürk** Sf:190 Cumhuriyet Gzt. Eki Ekim 1997- İstanbul

158 Tunaya Tarık Zafer- **İslamcılık Cereyanı II**. Cilt Sf:58 Cumhuriyet Gzt. Eki1998-İstanbul

“31 Mart irticaı, 2. ve 3. Ordulardaki subayların gayretleriyle, ateş memleketin her tarafını sarmadan önce yerinde ve pek çabuk bastırıldı. Fakat bu facia, sırf birkaç gafil vatandaşın eseri imiş gibi, onların idam edilmeleriyle mesele çözümlenmiş ve hadise açıklanmış sayıldı. Halbuki bir taraftan bu düzenlenmiş cezalar verilirken öte taraftan da işin iç yüzü araştırılmalı ve tarihe belgeler hazırlanmalıydı. Böyle yapılmadı. Osmanlı tarihinde görülen üçüncü, fakat daha geniş kapsamlı olan bu olay da kimseye ders olmadı, unutuldu gitti.”¹⁶⁰

Olayların bastırılmasının ardından soruşturma yapılmıştı; sıkıyönetim ilân edilerek kurulan mahkeme sonucunda olayların meydana gelişi düzenlenen raporda şöyle ifade edilmişti.:

“31 Mart Salı gecesi saat 08.00’e doğru Taşkışla’da bulunan IV.Avcı tabur ve erleri, subaylarını uykuda iken odalarına hapsederek, silahlı olarak Ayasofya Meydanı’nda ve Mebusan Meclisi önünde toplanmış ve o gece kendilerine katılmalarını sağladıkları bazı askerî birliklerin arasına er kıyafetinde çok fesatçılar karıştıkları için, önce “*şeriat isteriz*” diye isyan eden askerlerin ağızlarında, Bakanlar Kurulu’ndan, milletvekillerinden bazılarının isimleri müthiş bir kinle dolaşmaya başlamış, öğleye doğru halktan büyük bir grubun, softa kıyafetli adamlarla birlikte Harbiye Nezaretinin Beyazıt Kapısı önüne gelerek Hassa Ordusu’nun emre itaat eden birliklerini de şeriat adına kandırıp, isyana teşvik ettiğinden ordu kumandanı Mahmut Muhtar Paşa hazretleri isyana katılmamış bulunan süvari ve piyade kıtalarıyla, Beyazıt Meydanı’nı boşalttırmış, Ayasofya Meydanı’ndaki asker yeter derece kandırıldığından Adliye Nazırı Nâzım Paşa ve Lazkiye milletvekili Emir Aslan Bey’i öldürmüşler. Ve Bahriye Nazırı Rıza Paşa’yı da yaralamışlardı.

Asi askerler galeyana halinde Mebusan Meclisi’ne gitmişler ve isteklerini silah gücüyle elde etmek için tehditlerini sürdürüyorlardı. Mebusan Meclisi, asi askerlerin ve onların vekili oldukları iddia eden ümera ve subaylar ile sarklı ve fesli teşvikçilerin yönetimine geçmişti.

Saat 8 sıralarında Kabine’nin değiştirilmiş ve şeriatın hükmünün yerine getirileceğine ve isyan eden askerlerin hareketlerinin affedildiği açıklanmıştı.

Akşama doğru Müşir Ethem Paşa Harbiye Nezaretine tayin edilmişti. Geceye kadar isyana katılmayan 1.Nişan Taburu Kabine ve Hassa Ordusu, Kumandanı’nın değiştirilmesi üzerine asillerle birleşerek isyana katılmış ve sabaha kadar devam eden yayılım ateşleriyle zafer kutlamaları yapıyorlardı. Kışkırtmalarla, İttihat Terâkki üyeleri ve mektepli subaylar vahşi bir biçimde öldürülüyorlardı. Perşembe günü de kara ordusu askerlerinin isyanına benzer bir biçimde deniz askerlerinin de bir kısmı Asar-ı Tevfik Süvarisi Binbaşı Ali Kabulî Bey’i Yıldız Sarayı önünde ve tahttan indirilmiş olan Abdülhamit’in memnuniyet bakışları altında öldürülerek bir ağaca asılmıştı.

Kanlı olaylarda asi askerler, sivillerin kravatından ve kahvelerde oynanan tavlalara kadar müdahale ediyorlar, mektepli subayları asmak için, semt ve evlerde aramalar yapıyorlardı. Askeri depolar basılıp, silah ve cephanelere el konuluyor asilere dağıtılıyordu.

Cuma günü polis ve jandarmalar isyana fiilen katılmışlardı. Hatta isyancıları tahrik ve teşvik ederek hükümet merkezinin güvenliğini tamamen ihlal ediyorlardı. Durum böyle iken, Hareket Ordusu yetişmiş, Meşrutiyet’i yeniden kurarak, milleti mutlak bir esaretten ve devleti yıkılmaktan kurtarmıştı.

159 Öz Baki **İttihat Terakki ve Türkler** Sf:291 Can Yayınları 238 2004- İstanbul

160 Karabekir Kazım – **Birinci Cihan Harbine Nasıl Girdik**-2 Cilt: Sf:92 Emre Yayınları- Ocak 1995

İrtica Olayının Nedenleri

8 Haziran 1325 (21 Haziran 1909) günü Birinci Divan-ı Harb-i Örfi Başkanı Birinci Ferik (Orgeneral) Hürşit tarafından yayınlanan bildiride İrtica olayının nedenleri şöyle dile getiriliyordu:

III.Ordudan getirilen Avcı Taburları'nın hükümet merkezinin güvenliğine ait mülkî ve askeri eylemde zorunlu olarak kullanılması öteki askeri birliklere karşı üstünlük sağlamış, bu durum diğer birlikler tarafından kıskanıldığı için onların ayaklanmaya katılmalarına neden olmuştu.

İstanbul'da kumandayı eline alan subaylar erlerin maddi eğitim ve talimleriyle yetinecek, onların manevi eğitimlerine önem vermedikleri için kalbi duygularına hitap etmemişlerdi.

Erler ile talim zamanının dışında temasa değer verilmeyerek hal ve hareketlerinin teftiş edilmemesinden kaynaklanan sorunlar Örneğin, Yıldız sarayı tüfekçileriyle IV. Avcı çavuşlarından bazılarının ilişki kurmaları gibi bazı uygunsuz durumların meydana gelmesine fırsat verilmesi. Hatta subayların silahlı erlerin elbiseleriyle askeri koşullarda fesatlıkta bulundukları halde, farkına varılmamış olması ve askeri kıtalar arasına ve kışlalara asker olmayan kimselerle bir takım sarıklıların girmeleri ve telkinde bulunmaları...

Volkan ve ona benzer zararlı gazeteleri erlere okutturmaları...

Yıllardan beri boş oturan askeri heyetin, Anayasanın ilânından sonra talim ve intizam hususunda haklı olarak gösterilen faaliyetten hoşnut kalmamaları...

Hassa Ordusu'ndan ve çeşitli ordulardan tensikat gereği olarak açığa çıkarılan birçok erkan, ümera ve subayların İstanbul'da, işsiz bir halde toplu bulunması...

Sürgünden gelenlere ve istibdattan zarar görenlere gereken yardımın yapılmaması...

Subayların içlerinde büyük rütbelilerden teğmenlere varıncaya kadar kiraathanelerde ve özellikle Harbiye Nezareti'ndeki kiraathanede birçoğunun kanuna aykırı olarak mitingler yapmaları...

Zararlı yayınlara imzaları altında tenkit edici makaleler, şikayetnameler yazmaları. Şikayetlerde bulunanların şikayetleri incelenmediği için, hoşnut olmayanların bu yoldan çoğaltılması...

Hürriyetin ilânından sonra tiyatro ve konserlerde subayların ve askeri okul öğrencilerinin oyun oynamaları ve askeri kıtaların silahlı olarak resmigeçit yapması ve bu vesile ile askeri terbiyenin bozulması....

Askeri hiçbir değeri olmadığı halde, Anayasa'nın yayımlanmasından sonra çeşitli sınıflardan iki bine yakın çavuşun açıktan üstteğmenliğe terfi ettirilmesi...

Eski istibdat yönetiminde tezkere istemek bahanesiyle baş kaldırmaya alışmış olan askerlerin meşrutiyetin ilânından sonra o eski alışkanlık nedeniyle tezkere istemek, talime çıkmamak, subay istememek, terfi arzusunda bulunmak gibi gösterdikleri itaatsizlik ve ayaklanma çıkartmakta teşvik ve tahrik edenlere kanuni cezaların tamamen uygulanmaması...

İttihat ve Terâkki Cemiyeti'nin, hürriyet ve meşrutiyete ulaşılması için çok önemli çalışmaları olmasına karşın, bu Cemiyet'e önceden üye olmuş olanlar tekrar Cemiyet'e kabul edilmemişti. Bu nedenle kırgınlık içinde olanlar, İttihat ve Terâkki Cemiyeti'nin İstanbul

üyelerinden bazılarının hükümet işlerine karıştıkları hakkında bazı dedikoduların yayılmasına neden olmuş, siyasi sürgüne uğrayan mağdurlar istedikleri yardımı göremeyince Cemiyet'e ve Cemiyet'in destek olduğunu sandıkları hükümete düşman olmuşlardı. Bunların oluşturduğu parti ve cemiyetlerin birbirini kıskanmaları ve rekabetleri ayrıca hükümet hiçbir kanuna bağlı olmayarak kurulan bu cemiyet ve partilerin ayaklanma çıkarma tehditlerine seyirci kalarak ayaklanma ve irticaın hazırlanıp meydana gelmesine neden oluyordu.

Dönemin gazeteleri basın hürriyetini kötüye kullanarak ayaklanmayı teşvik eden yayınlar yapıyor yargılamalar sırasında suçluları kollar yayınlar yapıyorlardı. Hükümeti kötüleyip küçük düşürürken, ordunun komuta kademesini de alaya alıyordu. Basın halkı kendisine çekebilmek için halkın bağnazlığını körükleyici yayınlar yapıyordu. Gazeteler şahsiyat ile uğraşıp, baskıyla hükümet kararlarını etkilerken Hükümet bu saldırı ve hakaretlerine boyun eğmişti.

Konser konferans ve mitinglerde tahrik edici konuşmalar yapılıyor, Mebusan Meclisi ve Hükümete yöneltilen saldırı ve hakaretler sineye çekiliyordu.

Halkın ise bazı fesatçıların kötü niyetli yönlendirmelerine göre hareket etmişti. Hareket Ordusu'nun İstanbul'u işgali sırasında şüphe üzerine tutuklananlardan elde edilen bilgiler Hükümet tarafından değerlendirilerek gerekli tedbirler alınmamıştı. Güvenlikten sorumlu Polis ve Jandarmalar önemli bir kısmı asilerle birleşmeleri ve harekete katılmıştı.

İstanbul'da meydana gelen irtica hareketinin taşralara da yayılması için fesatlık ve hazırlıklarda bulunmuş, Erzurum ve diğer yerlerde, İstanbul olayından hemen sonra ortaya çıkan irtica olayı ile tespit edilmiş olmasına rağmen bu hazırlıklar meşrutiyetten hoşnut olmayan, kişisel çıkarlarını düşünen eşraf ve ileri gelenler ve büyük küçük iller memurlar tarafından görmezlikten gelinmişti.

Bütün bunlara karşı Hükümet, Meşrutiyet'in başlangıcından beri etkili tedbirler almadığı gibi ayaklanma sırasında hükümete bağlı askeri güçler Meşrutiyeti korumak için kullanılmamıştı.

II. Abdülhamit, otuz üç yıllık saltanat süresince facia ile dolu müstebit (zorba-despot) , eylem ve isteklerine uymayan hamiyetli insanları ve hürriyet taraftarlarını yok etmiş görevden uzaklaştırmıştı. Devletin ordu ve donanmasını tahrip ve iş görmez bir hale koyarak, millî ahlakı, casuslukla, rüşvetle bozmuş, milletin aydınlanmaması için eğitim düşmanlığı yapmıştı. Sıkıyönetim Harp Divanları da esasen 31 Mart 1325 (13 Nisan 1909) askeri ayaklanmasıyla meşgul bulunduğu için II. Abdülhamit'in kirli geçmişi üzerinde fazla durmamıştı.

11 Temmuz 1324 (24 Temmuz 1908)'de Anayasayı kabul ve Meşrutiyet'e sadık kalacağına yemin ettiğini yayımlayan Abdülhamit vatanı tahripte, istibdadı kuvvetlendirmede en dehşetli silah olarak kullandığı hafiyeliğin ortadan kaldırıldığını ilân etti.

12 Temmuz'dan itibaren yine haftıye jurnalleri aldığı, İttihat ve Terâkki Cemiyeti'nin Selânik'te toplanan kongresiyle İstanbul'daki büyük konferans ve toplantılara hafiyeler gönderdiği, padişahın adamlarının dinlenen beyanlarından ve elde edilip de Sıkıyönetim Harp Divanı'na verilen mevcut jurnallerden anlaşıldığı gibi, hafiyeliğini devam ettirdiğinin duyulmasından kaçınarak güya Meşrutiyet Padişahı olan Abdülhamit'in fesat tertibi için birisiyle konuştuğunu, diğerine işittirmemek gibi ihtiyat tedbirlerine uymuş olduğu, Mabeyin Tütün kıyıcısı Mustafa'yı, 25 yıldan fazla Çırağan sarayı Muhafızlığı yapan Birinci Muhasip Cevher

Ağa'yı en kanlı gizli işlerde kullandığı tüfekçilerden Albay Halil Bey'i kötülük aracı olarak seçmiş ve bunları ünlü hafiyelerden ve Şuray-ı Devlet eski üyelerinden Tayyar, Marif vekaleti eski teftiş ve Muayene encümeni üyesinden Nadir Fevzi ve eski Gümrük İdaresi İstatistik kalem müdür muavini Teyfik beyleri temasta bulundurmuş olduğu ve sarayının içinde ve dışındaki arkadaşlarından bu müfsitlerin çalışmasına birikmiş servetini de katarak Meşrutiyet'in aleyhinde şurf şeytanet ve faaliyette kusur etmemiş bulunduğu ortaya çıkmıştır.

Askeri ayaklanmadan önce, Volkan gibi zararlı gazeteye Muhasip Cevher Ağa eliyle birçok kez para vermesi Serbesti gazetesinin kendi aleyhindeki yayınından pek üzüldüğünden imtiyaz sahibi Melânzade Rifat Bey'in öldürülmesi için Albay Halil Bey'i görevlendirmesi ve Halil Bey'in de bu cinayeti Tütün kıyıcısı Mustafa da hazır olduğu halde Tayyar'ın Feneryolu'ndaki evinde, vasıta sağlamayı Tayyar'a teklif etmiş olması ve onun da üç bin lira istemesi ve daha sonra "Serbesti" gazetesi başyazarını Hasan Fehmi Bey'in Köprü'de öldürülmesinin söz konusu teşebbüsün yerine getirildiği kanısını vermesi ve Abdülhamit'in el yazısıyla yazılmış olarak Tütün kıyıcısı Mustafa'ya duruma dair jurnal vermesini bildiren pusulayı asılacağı gün Mustafa gizli bir yerinden çıkararak teslim ettikten sonra, asılmazdan biraz önce vasiyetnamesini yazdırırken bütün o işlerin Abdülhamit'in başı altından çıktığını söyleyerek:

"Eğer bu Harp Divanı, tahttan indirilen Sultanı da idam etmeyecek olursa ahirette beş parmağım yakanızda kalsın. Ben bir yaptımsa o bin yapmıştır" demesi, Padişahın öteden beri izlediği kendine özgü, insanları birbirine katıcı ve yok edici gizli araçlar kullanmakta devam ettiğini gösterir.

Özellikle 31 Mart 1325'te ve bunu izleyen ayaklanma günlerinde asi askerlerin öldürdükleri bazı ümera ve subayların şehit kanları bir taraftan akıp dururken subaysız ve isyan halinde Yıldız'a giden asi askerlere,-bu asi askerler tabur tabur geldikçe- harem dairesinden özel surette araba ile Mabeyin'e gelen Abdülhamit'in bizzat iltifat göstermesi, asi ve katil silahlı erleri bizzat yanına çağırarak Hilâfet makamının Osmanlı sülalesi tahtının kutsal şeref ve adaletini düşünmeyerek onlarla konuşması ve özellikle "Asar-ı Teyfik"süvarisi Binbaşı Ali Kabulî Bey'i ayaklanmanın üçüncü Perşembe günü asi bahriye erleri çeşitli tehdit ile Yıldız'a götürdükleri vakit, Abdülhamit'in içeriden Mabeyin'e ve pencere önüne gelerek, asilerden ikisini, eliyle işaret ederek çağırması ve mabeyin eski Başkatibi Cevat Bey'in tekrar tekrar ihtar ve ricasına rağmen her ikisiyle de ayrı ayrı ve pencere önünde lakırdı etmesi ve Cevat Bey'in:

"Bunlarla görüşmek Zat-ı şahanelerinize yakışmaz" ihtarına:

"Biz yatağımızda yatarken, niçin yaksınlar, sormayalım mı?" demesi ve daha sonra adı geçen Ali Kabulî Bey'in gözü önünde feci bir surette asiler tarafından süngülenerek şehit edilmesi ve sonra sürüklenerek Saray civarında bir ağaca asılması...Ve asi silahlı Bahriye Taburu'nun evvelce sancağında asılı olan Birinci mecid nişanını adı geçen tabur subayları, ayaklanan askerin, birinci günü sancağı asiler kışladan zorla aldıkları esnada çıkarmış oldukları halde, padişahın bu asi askerlerin elinde bulunan sancağa yeniden ve sarayının kapısı önünde aynı rütbeden nişan taktırması, Yıldız Sarayı civarında oturan Süvari Ertuğrul Alayı'ndan dört beş genç mektepli subayın vahşi bir biçimde öldürülmeleri bu ihtilâlin teşvikçi ve tahrikçisi olduğuna bir delil teşkil eder.

Askeri ayaklanmanın ve böylece irticaın nedenlerini ve meydana çıkış biçimlerini özet olarak açıklayan bu raporun sunulmasından maksat, durumu herkesin inceleyebilmesi ve ders alması için göz önüne koymak ve bununla birlikte bu kadar facialara ve idamlara sebep olduğu, yapılan duruşmalarla hakkında yeter derece de vicdani bir kanaat hasıl olan Abdülhamit'in dahi yargılanmasını istemek ve teklif etmekten ibarettir. Kamuoyu tarafından karar ve hükümleri son derece dikkatle incelenmekte ve izlenmekte olan heyetimizin, hak ve adaleti sağlamaktan başka bir harekette bulunmamış olduğunu göstermek için bu raporun aynen yayınlanmasına müsaade edilmesini istirham ederiz ¹⁶¹

Bu gelişmelerin ardından Selânik'teki 3.Ordu subayları harekete geçerek 23 Nisan 1909 gecesi İstanbul'a gelerek, gerici isyanı bastırmış ve II.Abdülhamit'in tahttan indirmişlerdi. Abdülhamit, izlediği siyaset ile artık Mısır, Tunus ve daha nice yerlerin kaybedilmesine neden olamayacaktı. Artık, Türk'ü Kürt'e kırdıramayacaktı. İslam'ın halifesi görüntüsü altında Türk'ün varlığını yok edemeyecekti. Dahası kendisiyle birlikte nice canlara kıyan işkence haneleri ve jurnalleyecek bir şeyler bulamadıkları zaman uydurdukları hikayelerle canlar yakıp, padişahın atacağı parayı havada kapalı hafiyeleri de ortadan kalkacaktı.

Mahmut Şevket Paşa tarafından kurmay başkanlığına atanan Mustafa Kemâl, hareket plânlarını büyük bir dikkat ve çaba ile hazırlamış ve ordu, İstanbul'u karadan kuşatarak karar-gâhını Yeşilköy (Ayastefanos)' de kurmuştu. Hareket Ordusu 24 Nisan günü Sirkeci, Aksaray, Beyoğlu ve Edirnekapi taraflarından İstanbul'a girdiğinde, öncü müfreze kumandanlarından Kurmay Binbaşı Muhtar, Taksimden Harbiye'ye doğru ilerlerken şehit edilmişti. ¹⁶²

İttihat Terâkki'nin ileri gelenleri ve gizlenmekte olan bazı mebuslar da orduya katılmış, ordunun şehre girişinden önce Padişah'ın geleceğini belirlemek üzere millî divan kurmuşlardı. Padişah tahttan indirilerek yerine veliaht Reşat geçirilmiş, Mahmut Şevket Paşa da, şehir halkını yatıştırılması için yayınlanacak bildirinin hazırlanması görevini Mustafa Kemâl'e vermişti.

Geceleyin sessizce şehre sızmaya başlayan Harekat Ordusu, öğleye kadar İstanbul'u ele geçirmişti. İsyanıcılardan birkaçını Galata köprüsünde asmışlardı. Abdülhamit'in tahttan indirilmesi için Meclis toplanmış, Şeyhülislâm'da Padişah'ın tahttan indirilmesi için fetva vermişti. Bu kararı kendisine bildirmek üzere Yıldız Sarayı'na gelen heyete Abdülhamit:

“Kısmet böyleymiş,” dedikten sonra hayatının bağışlanıp bağışlanmayacağını sorduğunda yanıt alamayınca öfkeli ve titreyen bir sesle:

“Bu felâkete sebep olanları Allah kahretsin!” diye haykırmış, akşama doğru Padişah'ı istasyona götürmek üzere Kurmay Binbaşı Ali Fethi (Okyar) geldiğinde ¹⁶³ sürgün edildiği Selânik'e götürüleceğini duyan Abdülhamit bayılmıştı.

Bu sırada utangaç, nazik bir ihtiyar olan Mehmet Reşat, tahta geçirilmek üzere, ağabeyisinin kendisini otuz yıldır hapsetmiş olduğu saraydan çıkarılarak kayıkla Boğaz'ı geçip top sesleri arasında karaya çıkmış:

“Padişahımı çok yaşa!” tezahüratıyla Padişah ve Halife ilân edilmişti.

161 Bayar Celal **Ben de Yazdım**. Cilt:2 Sf:47 Sabah Kitapları 1997 İstanbul

162 Cebesoy Ali Fuat, **Sınıf Arkadaşım Atatürk** Sf:202 Cumhuriyet Gzt. Eki Ekim 1997- İstanbul

163 Cebesoy Ali Fuat, **Sınıf Arkadaşım Atatürk** Sf:203 Cumhuriyet Gzt. Eki Ekim 1997- İstanbul

İsmail Kemâl Bey İman Ederse, İyi Müslüman Olur!

İstanbul'daki isyanın bastırılmasından sonra 21 Nisan'da *Kurutelek*'teki Zeki Paşa Köşkü buz mahzeninde toplanan askerler ayaklanma kararı almışlardı. 10 Nisan 1325 (23 Nisan 1909) günü de Erzincan'da irticacılar sancaklarına Kuran-ı Kerim bağlayarak ellerinde silahlarıyla ayaklanmışlardı. Merkez Taburu Komutanı İshak Paşa'nın nasihatlerini dinlememiş ve sabah bando çalarak harekete geçmişti. Aziziye ve Hamidiye kışlalarının piyade, süvari, topçu ve makineli tüfek erleriyle çavuş ve başçavuşları elinde Kur'an subaylara hakaretler ederek ilerliyorlardı.

Kendilerine değişik birliklerden de akın akın katılımlar oluyordu. Akşam olduğunda isyancıların isteklerinin önemli bir bölümü kabul edilerek, İç Hizmet Kanunu'nun eksiksiz olarak tüm subaylar tarafından uygulanacağı ayaklanmacılara bildirilmişti.

Hizmet erleri evlere yalnız su, ekmek ve bazı ufak tefek şeyler getirecekler, pis işlerle uğraştırılmayacaklar, hamal gibi kullanılmayacaklardı. Subaylara at getirirken sıcakta soğukta saatlerce beklemek, içki taşımak, küfür yiyip aşağılanmak da yasak edilmişti.

Cuma günü başlayan isyanın ertesi günü bütün subaylar isyancılar tarafından yemine çağırılmış, subaylar arasında Redif Fırkası Kurmay başkanı Yarbay İsmail Kemâl Bey'in olmaması isyancıların büyük tepkisine neden olmuştu. Subaylardan birisi gidip Yarbay İsmail Kemâl Bey'i getirdiğinde, Hacı İzzet Paşa Camisinin imam ve hatibi Hoca Şakir Efendi yarbayı göstererek:

"Bu kafirin katli vaciptir" diyerek öldürülmesini istemiş, bu sırada Erzurumlu Şeyh Mehmet Efendi araya girerek:

"Yok hoca, İsmail Kemâl Bey iman ederse senden benden iyi Müslüman olur" diyerek onun hayatını kurtarmıştı. İrticacıların özellikle İsmail Kemâl Bey'e böyle davranmalarının nedeni, eşinin yabancı olması kendisinin aydın görüşlü biri olmasıydı.¹⁶⁴

Selânik'ten buraya yeni atanan Müşir İbrahim Paşa, gelişmeleri soğukkanlılıkla izlemiş, zaman zaman sessiz kalıp olayların yatışmasını beklemişti. Durum bu noktaya geldiğinde kışlalara giderek askerlerin talimlerine katılarak, onlara öğütler vermiş, askerlerle dostluk kurma yolunu seçmişti. Böylece bir yandan askerlerin güvenini kazanırken, bir yandan da elebaşları yakalamak için çaba sarfediyordu. Erzurum'da çıkan irticacı ayaklanmayı bastırmak için de tedbirler düşünen İbrahim Paşa, ayaklanmayı bastırmak için Erzurum'a gitmiş, Kara Yusuf Paşa'yı teslim alarak İstanbul'a gönderilmişti. İsyancı Kara Yusuf Paşa İstanbul'da idam edilmişti.

31 Mart Olayı'nın ardından yapılan tutuklamalarda önde gelenlerden bazılarının ilişkin Osmanlının son Vakanüvis'i Abdurrahman Şeref Efendi Tarihi'nde şunlar yazılı:

"Salb olanlardan bazıları hakkında bildiğimiz ve işittiğimizi söyleyelim:

1- Baş muhasip Cevher Ağa, sahihü'l-vech bir Habeş olup sarayda istikâmetle maruf idi. Habeşistan ümerasından birinin mahdumunu hakan-ı sâbık mekteb-i sultanîye kayd ettirmiş ve Cafer Ağa'yı veli tayin eylemiş olduğundan râkümü'l-huruf mekteb-i mezkûr müdü-

164 Önal Sami, *Tuğgeneral Ziya Yergök'ün Anıları -Harbiye'den Dersim'e* Sf:213 Remzi Kitabevi Ekim 2006-İstanbul

riyetinde bulunmak hasebiyle bir defa Yıldız'da ağa-yı mûmâileyh dairesine gitmiş ve kendi-siyle görüşmüş idim. Mağrur ve mütekkibir gördüm ve bir daha da semtine uğramadım.

2- Sakallı Mehmet Paşa Çerkes'dir. Sakalını kestirmemesi vechi telkini olmuş tur. Mâbeyn çavuşluğundan yetişme cahil ve bed-likâ idi. (...) Yıldızın icraat-ı müstebidâne ve zâlimanesine vasıta olanların birincilerinden idi. (...) ma'iyetinde müte'addid katipler ve zabıtlar ve sivil polisler ve hafiyeler olub hafiyeye tahsisatından vâfir avâidi var idi. Sultan Hamid'e çok yararlılıklar göstermiş ve itimad-i tâminî kazanmış idi. Bir gün "Padişah irade ederse babamı dahi katl ederim" dediğini râkümü'l hurûf işitdim.

3- Erkân-Harbiye erkanından Yusuf Ziya Paşa'nın ehliyetli bir zâbit olduğunu ve Ye men'de hayli iş gördüğünü fakat maat-teessüf rüşveti sevdiğini söylüyorlar.

4- Mirlivâ Halil Bey, Arnavut tüfekçilerden ve azıllılardan idi. Hatta 31 Mart'ta dahi Hakan-ı sâbika cunalle vak'annın sûreti cerayanına dair ma'lûmat veren alâ-rivayetin bu Halil Bey idi. Maltepe şimendifer istasyonu pişgâhında bir büyük bağ ve derununda bir güzel köşk yaptırmış idiği mârrin ve ağabeyin gözüne çarpar ve şehri on altı lira tutan miralaylık maaşı ile böyle bir bina vücuda gelmenin hesabına akıl erdirilemez idi.

5- Âmedi hülefâsından Hakkı Bey, Behçet Paşa'nın mahdumudur. Behçet Paşa meşhur Mahmut Celalettin Paşa'nın eniştesidir. Hakkı Bey erâzilden fakat mahcub idi. Dayısının Sinekli Bakkal'daki konağında dayısı ile fiil-i şeni' icra ederken yengesi hanım üzerlerine gelmiş ve o zamanın "Vakit" gazetesi bu vak'ayı telmihen "raviyan-ı ahbâr ve nâkilân-ı âsar" serlevhalı bir makale yazmıştı.¹⁶⁵

İsyanlar bastırılmıştı ama hükümet dış baskılara karşı koymayı başaramadığı gibi içeride de işler iyi değildi. Mustafa Kemâl'le Hüseyin Rauf ve birkaç subay, bu başarısızlığın nede-nini, ordunun siyasete karışması olarak görüyordu. Bu düşüncelere katılan, Kâzım Karabekir, bu düşünceleri 1908 İhtilâlinden önce de öne sürmüştü. Bu düşüncenin destekçilerinden birisi de İsmet'ti. Hareket Ordusu'nda demiryolu ulaşımıyla görevli olan Refet'te İsmet'i destekli-yor, böylece rejimin özünü değilse bile, yöntemlerini açıkça eleştiren, küçük ama etkili bir nüve oluşturmuş oluyorlardı. Mustafa Kemâl, Fethi, Rauf, İsmet, Kâzım Karabekir, Refet, Ali Fuat ve Doktor Tevfik Rüştü'ye karşı Enver ve Merkez-i Umumi'deki İttihatçılar, kuşku ile bakmaya başlamışlardı.

165 Kodaman Prof. Dr. Bayram –Ünal Prof Dr. Mehmet Ali, **Son Vak'anüvis Abdurrahman Şeref Efendi Tarihi** Sf: 131-132 TTK-1996- Ankara

Ermeni Olayları

Osmanlıların bünyesini oluşturan birçok etnik unsur gibi Ermenileri de kendilerinden farklı görmediği için yönetim kadrolarında onlara özel bir yer vermiş, bakanlık da dahil olmak üzere devletin her kademesinde görevlendirmişlerdi. Ermenilerden edebiyatçılar, müzisyenler, mimarlar, bürokratlar ve tıp adamlarına kadar birçok meslek sahibi saygın bir konuma yükselmişlerdi.

3 Mart 1878'deki Ayastefanos Antlaşması, Ermenilerle Osmanlı ilişkilerinin bir dönüm noktasını oluşturuyordu. Bu antlaşmanın ardından İstanbul önlerine kadar gelen Rus Prensi Grandük Nikola'yı karşılayan Ermeni Patriği Narses, isteklerinden oluşan bir liste vermiş, Ermenilerin yaşadıkları vilayetlerde yenilikler yapılması ve haklarının korunması istemişti. Bu istekleri, 13 Temmuz'da imzalanan Berlin Antlaşması'na eklendi.

Osmanlı Devleti, 4 Haziran 1878'de imzalanan Kıbrıs Antlaşması'yla, gayrimüslimler lehine ıslahat yapmayı kararlaştırmıştı. Ruslar ise Ermenileri savunur gözükmek, Kuzey Kafkasya ve Doğu Anadolu topraklarını ele geçirme harekâtı başlatıp, Akdeniz ve Hint Okyanusu'na ulaşmak istiyorlardı. Rusların niyetinin farkına varan İngiltere ve Fransa 1800'lü yılların başında gönderdikleri misyonerler ile, Ortodoksluğun bir kolu olan Gregoryan Türkiye Ermenileri ile Protestan ve Katolik Ermenileri birbirine düşürmeyi başarmışlardı.

1820 yılında Katolik ve Gregoryan Ermeniler arasında meydana gelen olaylarda Patrikhane saldırıya uğrayınca Ermenilerden beşi idam edilmiş bazıları da sürgüne gönderilmişti. Fransa, İngiltere ve Rusya bu olayı kullanarak Avrupa'da Ermeni lobileri oluşturup Ermeni haklarını savunmaya başladılar. İsviçre'de Ermeni milliyetçiler tarafından "Hınçak"(*) komitesi kuruldu ve bir süre sonra İngiltere'ye taşındı. İlk önceleri İngiltere'nin tanımak istemediği Hınçaklar, 1880 yılında liberallerin seçimi kazanmalarıyla Hınçaklar, ilk hayalî Ermenistan devletini kurdular. Bu devletin sınırları içinde, "Vilâyet-ı Sitte" yani, Erzurum, Van, Diyarbakır, Sivas ve Bitlis bölgesi de yer alırken, Erzincan, Hakkari, Bingöl, Malatya, Amasya, Tokat, Giresun ve Ordu'nun bir kısmı da Ermenistan'ın sınırlarına katılmıştı.

Hınçaklar hızla örgütlenerek İstanbul, Halep ve İzmir gibi büyük merkezlerde şubeler açınca, Ruslar da kendi doğrultusunda Taşnak Ermeni komiteleri oluşturmaya başlamışlar, Fransızlar ise, Güneydoğu Anadolu'da "Ermeni lejyonları" meydana getirmek için çalışıyorlardı.

1893 yılında İstanbul'dan Muş'a gönderilen emirle, vilayet gelirlerinin 500 lira artırılması istenince Muş valisi, yeni vergiler koymuştu. Sason'daki Ermeniler, bu karara itiraz edince Hükümet, kararın geri alınması için valiye emir göndermiş, vali kararın geri alınmasına itiraz ederek uygulamamıştı. Müslüman halk arasında da huzursuzluğa neden olan uygulamalar, bölgedeki Ermenilerin ekmeğine yağ sürmüş ve Ermeni komitaları Ermeni köylerini basıp katliamlar yaptığı halde Türkler yapıyormuş görüntüsü verip isyan başlatmışlardı.

Hükümet de, valiyi görevden alıp, askerî birlikler göndererek isyanı bastırmıştı ama Hınçak ve Taşnak komiteleri, olayı Avrupa'ya taşıyarak istismar etmeye başlamışlardı:

(*) Hınçak "çan sesleri" anlamındadır.

“*Türkler Hristiyanları katlediyor*” propagandasına başlayınca, Hükümet, içinde Fransız ve İngiliz temsilcilerin de bulunduğu bir heyeti bölgeye göndererek incelemeler yaptırmış, heyette bulunan Fransa Dışişleri Bakanı Gabriel Hanotaux, Muş’taki incelemelerden sonra, bölgede bir Ermeni sorunu olmadığını, olayların Berlin Antlaşması’nı istismar etmek isteyen güçlerin provokasyonu ile başladığı şeklinde bir rapor yazmış, inceleme heyetinde yer alan İngiliz Lord Salisbury ise, İngiltere’nin çıkarları gereği olayı istismar etmeyi sürdürerek bölgede yerel meclisler kurulması ve bu meclislerde Ermeni temsilcilerin de yer almasını istemişti. Ancak bu talepler kabul edilmeyince Ermeni Patriği İzmirliyan, İstanbul’daki Ermenileri ayaklandırmıştı.

İstanbul Ermeni Ayaklanmaları

30 Eylül 1895’de yüzlerce Ermeni’nin, yürüyüşe geçerek kendilerini engellemek isteyen bir subayın öldürmesiyle başlayan olaylar on gün sürdü. Trabzon’daki Ermeniler de İstanbul’daki olayları desteklemek için ayaklanma çıkardılarsa da olaylar büyümeden bastırıldı.

26 Ağustos 1896 günü Patrik İzmirliyan’ın görevden alınmasını protesto eden Ermeniler, silahlı baskın düzenleyerek Osmanlı Bankası’nı işgal etiler. İşgalciler merakla toplanan halkın üzerine bomba atarak onların dağılmasını sağlamışlardı. Bu olay tarihlere “Banka Vakası” olarak geçti. İstekleri yerine getirilmediği takdirde bankayı bombalayacakları tehdidinde bulundular. Ermenilerin başka bir grubu da ellerinde bombalarla Bâb-ı Âlî’ye saldırdıklarında Sadrazam Sait Paşa baskıncı Ermenileri jandarma birlikleri ile sarmıştı. Bu sırada, bölgedeki gümrük hamalları da ellerindeki kalın sopalarla Ermenilere saldırarak ellerindeki silahları almışlardı. II. Abdülhamit ele geçirilen silahları ve hamalların sırkıklarını toplatıp sarayda depo etmiş, birkaç gün sonra Abdülhamit’i ziyarete gelen büyük devletlerin elçilerine göstermiş:

“*Rusya teb’ası Ermeniler, teb’ai şahane’m olan Müslümanlara bu silahlarla tecavüz etmişlerdir. Bunları üretecek fabrika ülkemizde yoktur*” dedikten sonra da elçileri, hamallardan toplanan sırkıkların ve sopaların depolandığı odayı gösterip:

“*Bunlar bizim ormanlarımızdan kesilmiştir ve Ermenilerin saldırıları karşısında bu sopalarla nefsi müdafaada bulunmuşlardır.*” Diyerek yabancı elçilerle alay etmişti.¹⁶⁶

Ermenilerin bu hareketlerine karşın, İstanbul halkı da karşı harekete girişince, İstanbul savaş alanına dönmüş, işyerleri tahrip edilmişti. Çok sayıda insanın yaralanıp öldüğü olaylar çok güçlükle bastırılmış, olayları kışkırtmak için Avrupa’dan getirilen Taşnak komitacılar, bir Fransız vapuru ile İstanbul’dan uzaklaştırılmışlardı.

21 Temmuz 1905 Cuma günü Taşnak (Milliyetçi Ermeniler) komitesinden Hristofor Mikaeliyan ile kızı Robina ve bir Rus Ermeni’si, özel olarak yaptırılmış bir arabanın içine saatli bomba yerleştirerek, Yıldız’daki Hamidiye Camii’nin kapısına yakın bir yerde gelmişler, bombayı Abdülhamit’in namazdan çıkış saatine göre ayarlamışlardı. Bomba tam saatinde patlayarak, 26 kişinin ölümüne ve 58 kişinin yaralanmasına neden olmuş, camide Şeyhülislam Cemaleddin Efendi ile sohbet etmek için duraksayan II. Abdülhamit kurtulmuştu. Olaydan sonra yapılan arama ve incelemelerde kiliselerin, birer cephanelik olduğu görülmüştü. Olayın sorumlularından Belçikalı Jores başta olmak üzere suçlular idama mahkum edilmiş-

166 Dinamo H.İzzettin **Kutsal İsyan** C:2 Sf: 41- 42 May Yayınları- Aralık-1973-İstanbul

lerdi. Brüksel'den gelen bir telgraf tehditle dolu ifadelerle Jores'in affedilmesini rica ediyordu. Jores suçunu itiraf etmesine karşın idam edilmediği gibi, hapse de atılmadı, ayrıca sınır dışı bile edilmedi. Saray'a getirilip II.Abdülhamit'le dolaylı olarak görüşerek hafiye yapmak üzere Saray'ın hizmetine girdi. Kendisine beş yüz altın yol harçlığı verilerek Avrupa'ya gönderildi. Jores uzun bir süre Abdülhamit'in hafiyeliğini yaptı.

Bu olayın ardından Tefik Fikret'in 21 Temmuz 1905 günü istibdat devrini eleştiren bir şiir yazmış, o dönemde başta Mustafa Kemal olmak üzere tüm ihtilâlciler tarafından II.Abdülhamit'e karşı yürütülen mücadelede sloganlaştırılarak benimsenmişti. "*Bir lâhzai teahhur*" adlı şiir günümüz Türkçesiyle şöyle:

*"bir patlama...bir duman...ve bütün bir şenlik alayı,
sahnelediği oyunu seyreden kalabalık; haşin, azgın
turnaklarıyla bir kahredici elin, didik didik,
yükseldi havaya bacak, kelle, kan, kemik...
ey yüce patlama, ey öç alıcı duman,
kimsin? nesen? bu saldırıya iten ne, sebep ne? kim?
arkanda bin meraklı bakış ve sen yoksun,
görünmeyen bir eli andırıyorsun, kurtarıcı.
sesinde o öfkenin o korkunç yıldırımı var ki
her yerde hak ve kurtuluş duygusunu tetikler.
vuruşunla kahredici ayağı titrer zorbalığın,
en gururlu, görkemli tâci sarsar yaklaşışın
silkip yüzyılların boyunlarındaki ilmkilerini, en çetin
bir uykudan uyandırır milleti dehşetin.
ey şanlı avcı, tuzağını boşuna kurmadın!
attın...ama yazık ki, yazıklar ki vuramadın!
dursaydı bir dakikacık geçen zaman,
ya da o durmasaydı o tâlihsiz taç^(*)
kanlarla bir cinâyete pek benzeyen bu iş
bir iyilik olurdu, benzeri yüzyıllarca geçmemiş.
ancak, rastlantı... âh o güçlülerin dostu,
güçsüzlerin, zavallıların değişmez düşmanı,
birden yetişti etkisiz kılmağa, bu yakıcı planı,
söndürdü bir nefeste bu parlak umudu;
yazdı, alay etmek için bilinçsiz yazgı,
zulüm tarihine bir övünme önsözünü.
kurtuldu; hakkıdır, alacak şimdi ödünü;
ancak; unutmasın şunu (ki) alçaklığın tarihi:
bir milleti çiğnemekle bu gün eğlenen
bir anlık gecikmeye borçlu bu keyfini"*

(*) Talihsiz taç olarak atıfta bulunan padişah II.Abdulhamit'tir. Tacın talihsiz olmasının nedeni, II.Abdulhamit gibi bir padişahın başında olmasıdır.

Çukurova’da Ermeni Olayları

31 Mart olaylarıyla Abdülhamit’in iktidardan uzaklaştırılmasının ardından iktidar değişikliğini fırsat bilen Adana Ermenileri, bağımsız Kilikya Ermenistan’ını kurmak için piskopos Museg’in Avrupa’dan temin ettiği silahlarla ayaklandılar. 29 Mart 1325 günü Mersin Ziya Paşa Gazinosu’nda Sivas’ın Timurlenk tarafından ele geçirilişini canlandıran ve seyircilerin:

“*Yaşasın Ermenistan Kraliyeti, Yaşasın Ermeniler*” nidalarıyla sık sık alkışlanan bir piyesin sahnelenmesi de bu hazırlıklardandı.

Tıklım tıklım dolu büyük salona tek tük Müslüman ve birkaç Rum da oyunu izlemek üzere gelmişlerdi. Perde açıldığında Timurlenk toprakları üzerinde Ermeni kalmaması için ferman çıkararak Ermenilerin katledilmesi buyruğunu veriyordu. Ermenilerle yapılan şiddetli bir savaşın ardından Ermeni kralı, hizmetçisi ve kızı Timurlenk’in askerleri tarafından esir alındılar. Mezardan çıkmış ölü Ermeniler, Kral’a:

—Biz hep senin için öldük. Senin ve Ermenistan’ın muhafası uğrunda bu hale geldik:

—Melek: *Kral hazretleri bu esarete sebep hep adem-i ittifak, adem-i ittihadıdır. Müttefik olsaydınız şu perişaniyete marûz kalmazdınız şimdi ben sizi teselliye ve ittihad da ’vet etmeğe geldim.*

—Kral: *Umûm Ermeniler kesildi. Neyi ittihâd edeceksin.*

—Melek: *Hiç kalmadı mı?*

—Kral: *Ben, kızım ve uşağımdan başka bir Ermeni kalmadı.*

—Melek: *Ermecidirler ya.*

—Kral: *Evet*

—Melek: *(Tebessüm ederek) Bunlar kafidir. Hiç esef etme. İttihad sayesinde bir gün gelecek yine kraliyetin tasdik olunacak ve İstikâlını muhafaza edeceksin. Müsterih olunuz. İttihaddan ayrılmayınız yine müstakbelde bir kral olacaksınız.*

—Kral: *Heyhât!*

—Melek: *Buna emin ol. Yakında bir yıldız tulû’ edecek. Bütün şuaâtıyla Sivas’ın dağlarını ve illerini ve ovalarını nurlara gark edecek. İşte o zaman bir Ermenistan kut’asına, krallığına malik olacaksınız*

Kralın bu sözlerinden sonra perde kapanarak yeniden açıldı.

Sahnenin üzerinde nagehânî ve parlak bir yıldız yavaş yavaş tulû’a başladı. Şuaâtı tedrici perde üzerinde menûş Sivas dağlarını, ovalarını aydınlattı. Yıldızın tam olarak görünmesinin ardından:

“*Yaşasın Ermenistan, yaşasın Ermeni Kraliyeti, Yaşasın Ermeniler*” nidalarıyla ortalık alkışlara boğuldu.¹⁶⁷

Çukurova’da Nisan ayı başlarında gündeme gelen Ermeni olayları Ermeniler ile Türkler arasındaki ilişki için:

“*Ermeni demek, Anadolu demek ve Türk demek idi.*” Diyen Osmanlının son vak’anüvis Abdurrahman Şeref Efendi, şöyle devam ediyor:

167 Kodaman Prof. Dr. Bayram –Ünal Prof Dr. Mehmet Ali, **Son Vak’anüvis Abdurrahman Şeref Efendi Tarihi** Sf: 204 TTK-1996- Ankara

“Sultan Abdülhamit Sâni milleti kahr ve istibdat altında eziyor idi. Kavânin ve nizâmât-ı devlet mer’iyyetten sâkât idi. Kürdistan’da Kürtler zaten Ermenileri sağman koyun mesâbesinde addettikleri halde Kürd beyleri ve yeni teşkil olunan Hamidiye Süvari Alayları zabıtları birer mütegalibe kesilerek fıkara-yı ahaliye yapmadıkları kalmıyor idi. (...)”

Ermenilerin hatası ne oldu? Ermenilerin hatası iki büyük noktada olmuştur ki, biri yalnız kendilerini, kurtarmağa ve ikincisi hükümet-i Osmaniye’den ayrılmağa heves etmeleridir(...).

Ermenilere gadr edenler acaba tebaa-i müslimeye daha iyi mi muamele eyliyorlar idi? Valiler ve asker kumandanları Yıldız ile gizli muhabere ederek sarf-ı menfaat-i şahsiyetleri için bilâ-tefrik Müslim ve gayri-müslim nice eşraf-ı memleketi ve ağıniyâyı asılsız müfteriyat ile nefy ve kalebent etmek külle yevm vukû’ bulan ahvâlden idi. Her sene Dersim’den takım takım Kürtler Ma’muretü’l-aziz vilayeti kazalarını yağma etmeğe gelmek âdet hükmüne girmiş idi. Öküz, davar, eşya her ne ellerine geçerse sürüp Dersim’e götürürler ve hükümet hiç ses çıkarmamak, bu yağmaya uzaktan seyirci durmak lâ-yefhemini ilzâm eder idi. Bazı kurâ-yı müslime ahâlisi diyâr-ı ahara hicreti ve hatta İstanbul’da bulunan adamları vasıtasıyla sefâr-ı ecnebiyeye mürâca’atı göze almışlar idi.”¹⁶⁸

Osmanlı sınırları içinde yaşayan halkın büyük çoğunluğu baskı ve zulüm altında inim inim iniyor en küçük hak arama talepleri Padişahın hafiyeleri tarafından saraya jurnallenerek cezalandırılıyor, uzak diyarlara sürgünlere gönderiliyorlardı. Bu baskı zulümden Ermenilerde paylarını almışlardı. Ancak onlar, emperyalist devletlerin kışkırtmalarıyla bağımsızlık mücadelesi adı altında yıllardır birlikte dostça yaşadıkları Türklere karşı katliamlara girişmişler, bu saldırılar karşısında Türkler de kendilerini savunmak zorunda kalmışlardı. Meydana gelen olaylardan sonra Türklerden tutuklananların ve idam edilenlerin sayıları oldukça fazlaydı. Devlet güçleri halkı katliamcılara karşı korumadığı için halk kendisini korumak zorunda kalmış ve kasıtlı yayılan katliam haberleri tarafları iyice birbirine karşı galeyana getirmişti.

Bu kargaşa ortamında içgüdüsel olarak kendisini korumaya çabalayan halktan başka her iki taraflı haydutlar da evleri basıp talan ederek, çiftlikleri yağmıyorlardı. İttihat Terâkki Cemiyeti’nin bölge örgütleri olayları önlemek için ne kadar çabalıyorlarsa, Ermeni önderleri de olayları kışkırtabilmek alevlendirebilmek için onlardan daha fazla çaba harcıyorlardı. Ellerindeki modern silahlarla Ermeniler, amaçlarına ulaşacaklarından neredeyse emindiler.

Müslümanlar ve Ermeniler arasında karşılıklı kışkırtmalar sonucu meydana gelen kanlı çatışmalar oluyordu. Piskopos Museg, İskenderiye’ye kaçarak propagandalarını sürdürmeye devam ederek:

“Türkler, Ermenileri katlediyor!” diyordu.

Hükümet, Adana’da Divan-ı Harp kurmuş, 50 Türk ve 3 Ermeni’yi idama mahkum ederek, Avrupalıların gönlünü almaya çalışmıştı. Dahiliye Nazırı olan Talat Paşa Ermenilerle Türkler arasında dostluk oluşturabilmek için çalışmalarda bulunurken, olayları Ermenilerin çıkardığı incelemelerde bulunan heyet tarafından kabul ediliyor ve Agop Babekyan acı gerçeği itiraf etmek zorunda kalıyordu.¹⁶⁹

168 Kodaman Prof. Dr. Bayram –Ünal Prof Dr. Mehmet Ali, **Son Vak’anüvis Abdurrahman Şeref Efendi Tarihi** Sf: 68-69 TTK-1996- Ankara

169 Talat Paşa **Hatıralarım ve Müdafaa** Sf:25 Kaynak Yayınları Mart 2006 İstanbul

Tehcir Kanunu

31 Ekim 1914'te Rus orduları, Doğu Anadolu'yu işgale başladıklarında kendilerine en büyük destek ve yardım Ermenilerden gelmişti. Ermeni komitacıları, kadın-erkek, yaşlı-çocuk demeden Türklere katliam yapıyor binlerce Müslüman, evini, toprağını, malını-mülkünü bırakıp yollara düşerek doğudan batıya göçüyor, kimi yollarda ölüyor, kimi de açlığa, yoksulluğa mahkûm oluyordu. Göç edemeyenler de işkence edilerek öldürülüyordu.

Cemal Paşa, Ermeni isyanlarının sebebini şöyle açıklıyordu:

*“Bence katiyen meydana çıkmış hakikatlerdendir ki, İskenderun Körfezi'nin başlangıcı olan Re'sulhınzır'dan başlayarak Dört Yol, Musababa, Halep, Antep, Urfa ve Zeytin taraflarında yapılacak bir Ermeni ihtilali, nin, Suriye'yi Anadolu'dan ayırabilecek bir teşebbüs olacağının pek güzel takdir etmiş olan Fransız ve İngiliz Doğu Akdeniz Orduları Kumandanları, Çanakkale muharebelerinin en müthiş anlarında Ermeniler'e verdikleri emirlerle bu ihtilali yaptırmışlardır. Zaten buralarda çoktan beri hazır bulundukları işe başlamaları için bir emir almaları kafi idi.”*¹⁷⁰

Ermenilerin isyanın emperyalist ülkelerin çıkarları için gerekli olduğunu Amerikan Milli Ermeni Komitesi Başkanı Miran, İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na gönderdiği mektupta ortaya koyuyordu. Bu mektup, Ermenilerin Klıkya'ya gönüllü sevk etmek için hazırlık yaptığını, oradaki Ermenilerin Sis, Haçin, Zeytin, Firnis, Maraş ve Fındıcak'ta isyan bayrağı açarak Toroslardan Akdenize kadar olan yerleri savaş alanı yapıp, Osmanlı ordusunun Mısır'a ilerlemesini engelleyeceğini bildiriyordu.¹⁷¹

İstanbul hükümeti, Anadolu'yu yaşanmaz hale getiren ve Ermenilerin Ruslarla birleşip Türklere yaptığı zulmü ve ihaneti önlemek için 24 Nisan'da Tehcir kararını alarak 16–55 yaş arasındaki bütün Ermenileri, Bağdat demiryolu hattından en az 25 kilometre uzağa yani şimdiki Suriye topraklarına göç ettirmeye karar vermişti. Avrupa ve Rusya'nın kışkırtmalarıyla, yüzyıllarca barış içinde yaşayan iki toplumun, birbirine düşman edilmesi Ermenileri zorunlu göçle karşı karşıya bırakmıştı. Böylece ihanet eden Ermenilerin Türk askerlerine zarar vermesi önlenmeye çalışılıyordu. 1915 yılının Haziran ayında başlayan göç, yerel jandarma ve mülkî amirlerin kontrolünde yapılıyor, hükümet, yayınladığı emirlerle kimsenin zarar görmemesi için talimat veriyordu ama savaş şartlarının getirdiği olanaksızlıklar çok sayıda Ermeni'nin yollarda açlık ve hastalıktan ölmesine neden oldu.

Rusya, Fransa, İngiltere ve onların maşaları Taşnak ve Hınçak Ermeni örgütlerinin neden olduğu olayların sonucunda binlerce Ermeni ölmüş, göç sırasında meydana gelen olaylarla ilgili olarak soruşturma açan Osmanlı Hükümeti 1397 görevliyi cezalandırarak bunlardan 40 kişi hakkında idam kararı vermişti. Bu olay Ermenilerle yıllardır kardeşlik içinde yaşayan Türkler arasında da büyük bir acıya neden oldu.

170 Cemal Paşa **Hatıralar** Sf:361 Selek Yayınları 1959 İstanbul

171 Sonyel Selâhi R. **Yeni Belgelerin Işığı Altında Ermeni Tehcirleri** Belleten XXXVI Sayı 141-144 Sf:36-37

Mustafa Kemâl İttihat ve Terâkki Kongresi'nde

İttihat ve Terâkki Fırkasının yıllık kongresi Selânik'te toplandığında, kongreye *Bingazi* delegesi olarak Mustafa Kemâl de katılmış ve grubunun sözcülüğünü yapmıştı. O ülkenin ve meşrutiyetin geleceği için, bir yanda güçlü bir ordu, öbür yanda da güçlü bir partinin gerekli olduğunu savunuyordu. Mustafa Kemâl:

*“Askerler Cemiyet içinde kaldıkça ne partimiz, ne de ordumuz olacaktır. Subaylarının çoğu Cemiyet'ten olan “Üçüncü Ordu” modern ordu sayılamaz. Orduya dayanan Cemiyet de millet içinde kök salmamıştır. Cemiyet içinde kalmak isteyenleri ordudan çıkaralım. Bundan sonrası için kanunî hükümler koyalım”*¹⁷² diyordu.

Kongrede üyelerin çoğunluğu bu düşüncüyü yadırgamışlar ama, Mustafa Kemâl'i fark etmişlerdi. Mustafa Kemâl'in tezi, İsmet tarafından şiddetle desteklenmesine rağmen çoğunluk sağlayamayınca birkaç subay bu düşüncenin gereği olarak ordudan, birkaçı da partiden ayrıldılar. Mustafa Kemâl'in kongrede savunduğu görüşler şöyleydi:

- 1-Cemiyetin bir siyasi parti haline getirilmesi
- 2-Ordunun politikaya karışmaması
- 3-Cemiyet ile masonluk arasındaki bağların koparılması
- 4-Cemiyet içinde eşitlik sağlanması
- 5-Hükümet işleriyle din işlerinin birbirinden ayrılması

Bir yıl önce politikadan çekilir gibi yapıp, Berlin'e ateşemiliter olan Enver, şimdi askerî ve siyasi iktidarın bir elde toplanmasını gerekli görüyordu. İttihat ve Terâkki Fırkasının liderleri Mustafa Kemâl'i şimdiye kadar sadece can sıkıcı adam saydıkları halde, artık tehlikeli bir kişi olarak görmeye başlamışlardı. Komitacılar görevlendirerek Mustafa Kemâl'i ortadan kaldırmak istiyorlardı. Mustafa Kemâl'in ortadan kaldırılması işi İttihatçıların fedailerinden Yakup Cemil ve Hüsrev Sami'ye teklif edilmişti.¹⁷³ Bir gün Kongre'de ortaya attığı sorunu konuşmak üzere bürosuna gelen birinden şüphelenmişti. Mustafa Kemâl, bir yandan hiçbir şey belli etmeksizin konuşurken öte yandan yazı masasının çekmecesinden çıkardığı tabancayı önüne koyarak muhatabının sorularını cevaplandırmıştı. Mustafa Kemâl'in konuşmasından etkilenen komitacı -daha sonra Babiâli olayında şehit düşen Mustafa Asım Bey- dayanamayarak:

*“Mustafa Kemâl Bey! Ben ne yazık ki seni öldürmek vazifesiyle buraya gelmiştim.. Anladım ki çok haklısın . Şimdi ben onları öldürmek isterim!”*¹⁷⁴ diyerek fikrini değiştirdiğini açıkladı. Bu olayın arkasından Mustafa Kemâl, iki öldürme girişiminden daha kurtulmuştu.

Mustafa Kemâl'e karşı büyük saygı gösteren biri olan Yakup Cemil onu öldürmekle görevlendirildiğinde, bu görevi reddetmiş ve gizlice Mustafa Kemâl'i;

“Çok hırslısın. Gözün hiçbir şeyi görmüyor. Bu hırsın başına olmadık işler açabilir. Bu arada Abdülkadir ile Enver'in amcası Halil'e dikkat et!” diyerek uyarmıştı.¹⁷⁵ Bir gece, arkasından birinin geldiğini sezen Mustafa Kemâl bir kapı aralığına sokularak, sırtını duvara

172 Atay Falih Rıfki *Çankaya* Sf:61 Pozitif Yayınları Temmuz 2006-İstanbul

173 Yalçın Soner *Teşkilat'ın İki Silahşörü* Sf: 104 Doğan Kitap 2001 İstanbul

174 Kılıç Ali *Atatürk'ün Hususiyetleri* Sf: 38 Cumhuriyet Gzt. Eki Mart 1998

175 Yalçın Soner *Teşkilat'ın İki Silahşörü* Sf: 104 Doğan Kitap 2001 İstanbul

dayanmış ve elinde tabanca, adamın saldırısını beklemişti. Ancak, Enver'in amcası Halil (Paşa),¹⁷⁶ onu görmemiş gibi yaparak, önünden geçip gitmişti.

Mustafa Kemâl, politikadan çekilerek tamamıyla askerlik görevlerine dönmüş, Üçüncü Ordu'nun eğitim koluna ayrılmıştı. Öğreticilikteki yetenekleri sayesinde çok geçmeden kendi subaylarının saygısını kazanmıştı. Geç vakitlere kadar oturup sohbet ettiği ve içki içtiği halde, her sabah karargâha ilk gelenin o olması herkesi hayrete düşürüyordu. Mustafa Kemâl, arkadaşları arasında binbaşidan yüksek rütbelilerin komuta etmesinin yasaklanması görüşünü, yarı şaka olarak ileri sürmekten geri durmuyordu.

Mustafa Kemâl, Abdülhamit'in Türk ordusunu yetiştirmek için getirtmiş olduğu Alman subaylarını kabullenemiyor ama onların askeri bilgilerinden yararlanmayı da ihmal etmiyordu. Hattâ, Berlin Askeri Akademisi'nin eski müdürlerinden General Litzmann'ın takım ve bölük talimleri konusundaki bir kitabını Türkçeye çevirmiş, 1909 yılının Ağustos ayında, Köprülü yakınındaki eğitim manevralarının denetlenmesiyle görevli olarak, Ordu Kurmay Başkanlığı'nda görevlendirilmişti. Bir gün Mareşal Von der Goltz'un bir manevrayı yönetmek için Selânik'e geleceğini öğrenince bir manevra planı hazırlamış, fakat ondan yüksek rütbeli subaylar bunu bir küstahlık olarak değerlendirerek:

"Mareşal Hazretleri buraya bizlere ders vermeye geliyor. Bizden ders almaya değil!" diyerek kızmışlardı.

Von der Goltz ise, Mustafa Kemâl'in hazırladığı planı uygulamaya karar vermiş ve manevra sırasında Mustafa Kemâl'i yanından ayırmayıp ona akıl danışmıştı. Bundan sonra yapılan manevralarda, Mustafa Kemâl her zaman ön saflarda görünür olmuş ve kazandığı tecrübe ile rütbesini aşan bir askerî ün kazanmıştı.

Arnavutluk'ta meydana gelen isyanın bastırılmasına katılan Mustafa Kemâl'i Mahmut Şevket Paşa Kurmay başkanlığına seçmiş, ele geçirilmesi gereken bir geçit, Mustafa Kemâl'in yaptığı bir planla Türk askerinin burnu bile kanamadan alınmış ve isyan bastırılmıştı. Ama, Mustafa Kemâl'in terfi ettirilmesi yine engellenmiş, o gene kolağası olarak kalmıştı.

Bu başarının kutlanması için bir akşam yemeğinden sonra, Alman Albayı Von Anderten, Osmanlı ordusu şerefine kadeh kaldırınca, Mustafa Kemâl ayağa kalkarak, alaycı ve uzun bir konuşmanın ardından:

"Zamanı gelince Osmanlı değil, Türk ordusu, Türk milletin bağımsızlığını kurtaracaktır" demişti.

Sonbaharda Fransız ordusunun Picardie'de yapacağı manevraları görmek için Fransa'ya gidecek Türk heyetine seçilen Mustafa Kemâl, Selânik'ten kendine Avrupa kılığı sandığı bir takım elbiseyle, sınırı aşınca giymek üzere bir de şapka almıştı. Yanındaki subay ise, Türk saygınlığının bir sembolü olarak kabul edilen fesi başında yolculuk ediyordu. Tren Belgrat'a geldiğinde, yemiş satan Sırp çocuğu ona hakaret dolu bir sesle:

"Tuh! Turkos!" diye bağırıyordu.

Yolculuk Paris'te sonlandığında Mustafa Kemâl'in almış olduğu kıyafet pek bir şey benzemediği için, Paris'te ateşemiliter olan Ali Fethi onu gördüğünde:

"Bu ne biçim kılık?" diyerek kahkahayla gülmüş ve ona yeni elbiseler almışlardı.

176 Atay Falih Rıfki Çankaya Sf:62 Pozitif Yayınları Temmuz 2006-İstanbul

Mustafa Kemâl ve arkadaşları, üniformalı oldukları zaman Türk subaylarının kullandığı resmi başlığı olan kalpak giyiyorlardı.

Mustafa Kemâl manevra planları tartışılırken başka bir plan teklif edince subaylar onun bu iddialı konuşmasını küçümsemişlerdi. Ertesi günkü manevrada, onun haklı olduğu meydana çıkmış, yüksek rütbeli yabancı subaylardan biri:

“Sizin görüşünüz, herkesin görüşünden daha doğruymuş” diyerek sözüne değer verilmemesini başındaki şapkaya bağlamıştı.

Mustafa Kemâl kendi heyet başkanı üzerinde olumlu bir etki bırakmış olmasına karşın, Selânik’e döndüklerinde terfi ettirilmemesi üzerine ordudan istifaya karar vermiş, fakat sonra, fikrini değiştirmişti.

Mustafa Kemâl, pek çabuk olamayacağını bilerek halkı uyandırıp onun Batı Avrupa’nın birçok ülkesinde gelişen millî egemenlik kavramıyla ilgilenmesini sağlamak istiyordu. Dini güçler, demokrasinin yerleşmesine karşı koyuyor gücünü kayıtsız şartsız itaatten alan dini gericilik, düşünce özgürlüğüne karşı çıkıyordu.

Selânik Rüştîyesinde sosyoloji öğretmenliği yapan ve İttihat ve Terâkki’nin gözde üyelerinden:

“Bir ülke ki camiinde Türkçe ezan okunur,
Köylü anlar manasını namazdaki duanın,
Bir ülke ki mektebinde Türkçe Ku’ran okunur,
Küçük büyük herkes bilir buyruğunu Hüda’nın
Ey Türkoğlu, işte senin orasıdır vatanın...
Bir ülke ki, toprağında başka elin gözü yok,
Her ferdinde mefkûre bir, lisan, adet, din birdir.
Meb’usanı temiz, orda Boşoların yeri yok,
Sınırında evlatları seve seve can verir,
Ey Türkoğlu, işte senin orasıdır vatanın...
Bir ülke ki çarşısında dönen bütün sermaye,
Sanatına yol gösteren ilimle fen Türkündür,
Sanatları birbirini daim eder himâyeye,
Tersaneler, fabrikalar, vapur, tren Türkündür,
Ey Türkoğlu, işte senin orasıdır vatanın...”

”diyen Ziya Gökalp; Rusya’daki Türk asıllı azınlıklar arasında Pan-Slavizm bir karşılık Turancılık hareketini başlatınca, Enver de bu teze katılmıştı.

Bu dönemdeki fikir gruplaşmalarının başını, “ümmeçilik”^(*) fikri Osmanlılık olarak kendini gösterirken, Ziya Gökalp çevresinde toplanmış olan ve Müslümanlıktan önceki Türk törelerine dönülmesi fikrini savunanlar ile çağdaş medeniyeti getirmek isteyen Mustafa Kemâl arasında görüş ayrılığı vardı.

Osmanlı devleti bu güne kadar “mahkûm millet” gözüyle baktığı Türklere “eşek Türk” derken, devleti yönetenler “hakim millet” olarak görülüyordu. Bunlar arasında Türklerin sayı-

(*) Aynı dine inananların tümü.

sı da yok denilecek kadar azdı. Türk ahalinin yaşadığı bölgelere devletin temsilcileri geldiğinde, halk:

“Osmanlı geliyor” diye kaçıyor. Bu tepki Türkler arasında “Alevilik”, “Kızılbaşlık” olarak adlandırılan olguyu beraberinde getirmişti. Ziya Gökalp şunları yazıyor:

“Şah İsmail’in dedesi olan Şeyh Cüneyt, Oğuz boyları arasında:

“Oğul mu önce gelir, yoksa sahabeler mi?” diyerek propaganda yapıyordu. Oğuz boyları, Oğuz Han’ın çocukları ve Kayılar’ın amcaoğulları değil miydiler? Nasıl oluyordu da padişahın Enderun’dan çıkan devşirmelerden mürekkep olan sahabeleri (yakın adamları) bunlara tercih ediliyordu. O tarihteki halk şeyhleri, Türklerin o zamanki zulme maruz kalışlarını vaktiyle Ehil-i Beyt’in (Peygamber Soy) uğramış olduğu eziyete benzetiyorlardı. O zaman, Türklerin büyük bir kısmı, bu benzeşiş aldananak, baba ocağından ayrıldılar; kendi kendilerine ayrı bir edebiyat, ayrı bir felsefe, ayrı bir mabed yaptılar.

Bununla beraber, din bakımından Osmanlılardan ayrılmamış olan Sünnî Türkler de, millî kültür bakımından Osmanlı emperyalizmine bağlanmadılar. Bunlar da kendi kendilerine millî bir kültür yaparak, Osmanlı medeniyetine karşı tamamıyla kayıtsız kaldılar. Osmanlı medeniyetinin seçkinlerine “havas” denildiği gibi, Türk kültürünün de ozanları, aşıkaları babaları ve ustaları vardı. Demek ki, memleketimizde iki türlü seçkin bulunuyordu. Bunlardan birincisi sarayı temsil ediyordu, bu zümrenin geçimini sağlayan da saraydı. Meselâ, Osmanlı şairleri saraylardan “caize” almakla geçindikleri gibi, Osmanlı müsikışınası da sarayın verdiği ihsanlarla geçinirlerdi. Halkın saz ve söz şairleri ise, halkın hediyeleriyle yaşarlardı. Ulema-yı rûsûm adını alan Osmanlı bilginleri, kazaskerlikte, kadılıklarda yüksek maaşlar ve arpalıklar alırlardı. Halk hocalarından ve şeyhlerinden ibaret olan Türk din adamlarını yalnız halk beslerdi. Bundan dolayı güzel sanatlarda ve diğer sanayide rehberlik eden ustalar, yiğitbaşlar ve ahi babalar yalnız halk sınıfından yetişirler ve daima halk ve Türk kalırlardı.”¹⁷⁷

Müslümanlıktan önceki Türk törelerine dönülmesini isteyen Ziya Gökalp’le, Çağdaş medeniyeti getirmek isteyen Mustafa Kemâl arasında görüş ayrılığı vardı. Mustafa Kemâl politikadan uzak kalamadığı için, arkadaşlarıyla siyasal bir grup oluşturmuştu. Fırka’nın hafiyeleri onu İstanbul’a jurnal ettikleri için, Harbiye Nazırı Mahmut Şevket Paşa, onun Selânik’teki askeri birlikler üzerindeki nüfuzundan ve faaliyetlerinden korkmuş ve kıtadan alarak Genelkurmay’a atamıştı. Mustafa Kemâl kendisini İstanbul’a uğurlayanlar arasında bulunan Miralay Garip Mustafa Bey’e:

“Beni niçin İstanbul’a çağırıyorlar?” diye sormuş o da:

“Bilmiyorum” yanıtını verince:

“Mustafa Bey... Mustafa Bey... Sizin bilmediğiniz şeyi ben çok iyi biliyorum. Beni jurnal eden Cemal Bey’den başka kimse değil. Fakat ona “Mersinli Cemal” derlerse bana da “Selânikli Kemâl” derler. Elbet bir gün hesaplaşırız!”¹⁷⁸ demişti.

1911 yılının yazında İtalya Trablus’la Bingazi’yi işgal edince Enver, genç subaylarla birlikte, bir savunma kuvveti kurmak üzere Kuzey Afrika’ya gitmişti. Mustafa Kemâl, bu seferi akıllıca bulmadığı gibi asıl tehlikelerin Balkanlardan geleceğini düşünüyordu. Buna karşın

177 Gökalp Ziya **Türkçülüğün Esasları** Sf:38-39 MEB Yayınları İstanbul 2004

178 Bozok Salih **Yaveri Atatürk’ü Anlatıyor** Y.H Can Dünder. Sf:25 Doğan Kitap Nisan 2006 İstanbul

Enver'e katılmak üzere gemiyle yola çıktığında eski arkadaşı Ömer Naci'yi de yanına almış son anda yanlarına daha önce Mustafa Kemâl'i öldürmek için görevlendirilmiş olan Yakup Cemil ve bir kişi daha katılmıştı.

Mustafa Kemâl, *Kahire*'ye vardığında Mısır Hidivi Abbas Hilmi Paşa'nın huzuruna çıkmış Hidiv, onun giriştiği işle yakından ilgilenerek destekleyeceğine söz vermişti. Burada hastalandığı için bir müddet *İskenderiye*'de tedavi için kalmıştı. Hastalığı sırasında yanında çocukluk arkadaşı Fuat (Bulca) ona eşlik etti. Bir süre sonra oradaki Sünüsiler'den de gönüllüler toplayarak Arap kılığında *Batı Sahra*'ya doğru yola çıkmış, isteği üzerine, *Selânik*'ten iki dostu da *İskenderiye*'de yanlarına katılmışlardı.

Çöldeki son tren istasyonuna vardıklarında yolcular arasında bulunan beş Türk subayını tutuklamak üzere emir aldığını açıklayan Mısırlı bir subay Mustafa Kemâl'in, güzel ve akıcı konuşmasının etkisi altında kalıp, üç Türk subayını serbest bırakmış, diğer üçünü yanlarına alıp gitmişti. Daha sonra da ikisini serbest bırakmışlar sadece bir topçu tutuklu kalmıştı.

Çöldeyken arasında İngiliz ve Mısır subaylarının da bulunduğu bir müfreze asker gelip yollarını kesmiş, Mustafa Kemâl de tehdit edici bir tavırla burasının Osmanlı toprağı olduğunu söyleyerek derhal bölgeyi terk etmeleri için onlara ultimatö vermişti. Bunun üzerine, İngilizler aradaki sayı farkına gülmüşler ama gene de çekilmişlerdi. İki gün sonra Mustafa Kemâl ve arkadaşları Tobruk dışındaki Türk ordugâhına vardıklarında Trablus'u, Bingazi'yi ve Libya'nın diğer limanlarını ele geçiren İtalyanlar'ın, Tobruk çevresindeki yüksek tepelerde savunma hattı oluşturduklarını görmüşlerdi. Türklerin karargâhı ise şehrin batısında idi, ellerinde küçük bir garnizon kuvvetini Sünisi kabilelerinin yardımıyla desteklemeyi düşünüyorlardı ama onlara da güvenemiyorlardı. Bu sırada Enver, bir şeyh kıyafetinde gösterişli bir çadırdaki Arapları kabul ediyor ve onlara altın dağıtıyordu ama Araplar bir türlü dövmüşmeye yanaşmıyorlardı.

Mustafa Kemâl de şeyh kıyafetini giyerek at üstünde siperleri denetlemiş ardından şeyhleri ve kabile reislerini toplantıya çağırmıştı. Toplantıya, elinde eski tüfeklerden ve sopalardan başka silâhı olmayan düzensiz bir kalabalık katılmış, Mustafa Kemâl bunların önderi durumunda olan Şeyh Mebre'ye "*din kardeşim*" diye hitap ederek onları kâfirlere karşı bir kutsal savaş açmaya çağırmıştı ama o yan çizince Mustafa Kemâl:

"Mısır'dayken senden bana söz etmişlerdi. İtalyanların hesabına çalışan belli başlı casuslardan biriymişsin. Ben buraya İtalyan casuslarıyla değil, ülkeleri uğruna dövüşme hazır olan Araplarla görüşmeye geldim. Daha fazla konuşmakta fayda yok. Ben daha hazırlıklı ve daha iyi donanmış olan öteki kabileleri destekleyeceğim" demiş, ertesi gün Şeyh, kendi kabileleriyle savaşa katılıp sabaha karşı İtalyanlara saldırarak yetmiş kadar top ele geçirmişler, iki yüz İtalyan'ı da esir almışlardı. Esir alınan İtalyan askerleri artık savaşa devam etmeyecekleri için sevinç içindeydiler ki, daha sonra salıverilmişlerdi.

Tobruk'u ele geçirmenin olanaksız olduğunu bilen Türkler, sadece İtalyanların surlardan dışarı çıkmasını engelleyerek, onları yardımcı birlikler getirmek zorunda bırakıyorlardı.

Mustafa Kemâl, Derne cephesinde bir mağarada kurulan Türk karargâhındaydı. Gözle-rinden hastalanarak ateşler içinde hastaneye kaldırılmıştı. Buradaki görevi sırasında Enver'i yakından tanımış, cesaretine rağmen askeri konulardaki bilgisizliği görmüştü. Türklerin İtalyanları kıyıdaki mevzilerden söküp atmalarının imkansızlığını da anlayan Mustafa Kemâl,

İtalyanların da, iç bölgelere doğru ilerlemelerinin de mümkün olmadığını görerek sonucun bir çıkmaz olduğu kararına varmıştı. Bu nedenle Türklerin burada bulunan askerlerini başka cephelere kaydırılması gerektiğini düşünüyordu. Oysa Enver kendini, Trablus Araplarının sultanı olarak görmeye başlamıştı. İtalyanların Derne'den atılabileceğine ilişkin hayalci raporlar düzenleyerek İstanbul'u da yanıltıyordu. Enver'in Derne'de yaptığı harekâta çok ağır kayıplar verilmişti. Ne var ki, Enver'in uygulamalarının karşısında oldukları halde bunu dile getiremiyorlardı. Bunlar kendilerine üstün nitelikli bir komutan olarak bildikleri Mustafa Kemâl'i bir umut olarak görüyorlardı. Ama, Mustafa Kemâl ikilik çıkmasını istemediğinden, Enver'le kendi arasındaki anlaşmazlığı açığa vurmuyor, ona karşı resmî, ama nazik davranarak, yanlış yapmasını önlemeye çalışıyordu. Bu sıra binbaşılığa terfi ettiği haberi gelmişti. Mustafa Kemâl, bu cepheye gönüllü olarak katılarak yurtsever genç subayların oluşturduğu topluluğun kendi çevresinde oluşmasına neden olmuştu. Mustafa Kemâl, fala ve falcılığa inanmadığı halde bir Arap falcı ona:

"Sizin birgün taht yıkacağınızı görüyorum, Osmanlı hanedanı yıkılıyor" deyince Mustafa Kemâl, kahkahâlarla gülmüş ve:

"Biz o tahtı 1909'da devirdik, sen maziden mi bahsediyorsun?" demişti. Falcı:

"Hayır ben gelecekte bahsediyorum. Osmanlı hanedanının sonuncusunu!" diye geleceği okumuştur.¹⁷⁹

Bu sırada İstanbul'da İttihat ve Terâkki Fırkası güçlükler içindeydi. Fırka içindeki karışıklıklar nedeniyle Maliye Nazırı Cavit ve Maarif Nazırı Babanzâde İsmail Hakkı Beyler 8 Mayıs 1911 günü hükümetten çekilmişlerdi. Ordunun siyasal amaçlar için kullanılması ve Mustafa Kemâl'in daha önceden dile getirdiği problemler İttihat ve Terâkki Cemiyetinde büyük sorunlara yol açmıştı. İttihat ve Terâkki'nin bir kısmı, orduyu siyasetten ayırmak gerekliliğini anlamaya başlamıştı ama bunu açıkça dile getiremiyorlardı.¹⁸⁰

İttihat ve Terâkki, muhalefeti susturmak amacıyla Meclis'i dağıtarak yapılan seçimde çoğunluğu oluşturarak yeni bir Meclis toplamıştı. Böylece mecliste açık bir şekilde süren muhalefet meclis dışında bırakılarak askeri bir kılığa bürünmüştü. Rumeli dağlarına çıkan bir avuç genç subay Fırka'nın zorbalığına karşı başkaldırmıştı. İstanbul'daki "Hâlâskar Subaylarla işbirliği yaparak yeni hükümetin çekilmesini ve Meclis'in serbest bir şekilde yeniden seçilmesini istemişlerdi. Bu grup Prens Sabahattin tarafından parasal olarak desteklenirken, Melâmilerin Şeyhi Terlikçi Salih Efendi' de müritleriyle birlikte bu harekete yardımcı oluyordu¹⁸¹. Melami Şeyhi Terlikçi Salih Efendi sayesinde bir takım subay ve sivil de harekete katılmış, bu faaliyetler için Prens Sabahattin Bey beş bin lira harcamıştı.¹⁸²

Bu grup ordunun siyasetten el çekmesini de istiyordu. Bu sırada 21-22 Haziran günü Arnavutluk'ta bir grup Arnavut subayın dağa çıkarak Arnavutluk İsyanı'na destek vermiş, Mahmut Şevket Paşa, Arnavutluk isyanının genişlemesinde gevşeklik gösterdiği yönünde suçlandığı için 9 Temmuz 1912 günü istifa etmek zorunda kalmıştı.¹⁸³ Bu sırada bütün subay-

179 Dinamo H.İzzettin **Kutsal İsyan** C:2 Sf: 83 May Yayınları- Aralık 1973-İstanbul

180 Bayur Yusuf Hikmet, **Türk İnkılâbı Tarihi** Cilt:II Kısım:I Sf: 57 TTK 1943- Ankara

181 Bayar Celal **Ben de Yazdım**. Sf:132 Sabah Kitapları 1997 İstanbul

182 Nur Rıza, **Hürriyet ve İtilâf Fırkası Nasıl Doğdu, Nasıl Öldü**,Sf:64-65 İstanbul: Kitabevi, 1996

183 Menteşe Halil, **Osmanlı Mebusan Meclisi Reisi Halil Menteşe'nin Anıları**, Hürriyet Vakfı Yayınları,Sf:147-148.1986 İstanbul

lar derhal gizli ya da açık hiçbir siyasi cemiyete girmeyeceklerine ve ülkenin iç ve dış işlerine hiçbir surette karışmayacaklarına and içmişlerdi.

1912 yılının ilkbaharında Balkan milletleri, aralarında anlaşıp Türklere karşı bir askeri anlaşma imzalamışlar iki ay sonra Yunanistan da bu ittifaka katılınca İstanbul'un çevresi sarılarak Avrupa'daki Osmanlıya son darbeyi vurmak için harekete geçmişlerdi. Karadağ Kralı, 8 Ekim 1912'de Osmanlı'ya savaş ilân etmiş, 13 Ekim 1912'de Sırbistan, Bulgaristan ve Yunanistan da meydana çıkmıştı. Bu sıralarda Türkler de İtalya'yla barış imzalayıp, Batı Trablus'u boşaltmaya başlamışlardı. Balkan Savaşı ile ilgili Orgeneral Asım Gündüz "Hatıraları"nda şöyle diyor:

*"Mustafa Kemâl, Enver ve Fethi Beyler Balkan Savaşı'nın ikinci devresine yetiştiler. Fethi Bey ile Mustafa Kemâl, Gelibolu'daki Kolorduya verilmişlerdi. Enver atılған, Mustafa Kemâl temkinliydi.. Enver Paşa Şarköy'de Bulgarlara karşı bir çıkarma planlamıştı.. Plan gereğince Mustafa Kemâl ve Fethi Bey harekete başladıkları halde, Enver Paşa Harekatını bir gün geciktirmişti. Bu yüzden Bulgarların bölgeden atılması birkaç gün daha gecikmişti. Bu olay Mustafa Kemâl ile Enver Paşa arasında ilk uyumsuzluğa ve dargınlığa sebep olmuştu. Zaten fikir ve düşünceleri ters düşmekteydi."*¹⁸⁴

Mustafa Kemâl, Trablus'tan döndüğü sıralarda İttihatçılar, onun başarıları üzerindeki karartma uygulamasını sürdürerek, başarılarından söz etmemeye özen gösteriyorlardı. Sadrazam Sait Paşa 15 Temmuz'da yapılan Meclis toplantısında Trablus kahramanlarını anıyor ve yalnızca Enver Bey'den söz ediyor, Mustafa Kemâl'in adını ağzına dahi almıyordu. Hatta onun adını zikretmek isteyenlere kafa tutuyordu.¹⁸⁵

15 Ekim 1912 tarihinde, Lozan Ouchy'de (Uşi) imzalanan anlaşma ile Trablusgarp Savaşına son verilmişti. Antlaşma ile Türkiye, Trablusgarp ve Bingazi'yi, İtalya da işgal ettiği adaları derhal boşaltacaktı. Bunun yanı sıra Trablus ve Bingazi'den "Düyûn-u Umumiye"ye para verilmeye devam edilecekti. Barışın sağlanmasıyla Trablus'tan İskenderiye'ye gelen Mustafa Kemâl Selânik'ten tanıdığı bir Rum kızı ile karşılaşmış ve vapur beklerken sohbe dalmışlardı. Rum kızının İskenderiye'deki evine gitmişler muhabbet ederken Rum kızı alaylı bir şekilde :

"E... Kemâl Bey !... Bizimkiler nihayet Selânik'i de aldılar" dediğinde Mustafa Kemâl büyük bir şaşkınlıkla:

"Hangi Selânik'i?" diye sormuş, derin bir uykudan uyanır gibi gözlerini açmış, hızla sofradan kalkıp kapıyı kızın yüzüne kapatarak çıkıp gitmişti. Yolda yürürken kendi kendine:

"Sersemder... sersemder..." diye söylüyor:

*"Selânik bırakılır mı? Her ne pahasına olursa olsun savunulmalı düşmana terk edilmemeliydi."*¹⁸⁶ Diyordu.

Mustafa Kemâl'in bu olayı duymasından sonraki gelişmeleri Bir Yunan yazarı:

"Kemâl, sevgili Makedonyası'nda savaşmak, atalarının şehiri Manastır ile doğduğu şehir olan Selânik'i korumak istiyordu. Trablus'taki ordular Anavatan'ın savunması için çırpınmaktaydı. Mustafa Kemâl doğrudan doğruya Türkiye'ye gidemediği için, bunu başarmak

184 Gündüz Asım, **Hatıralarım**. Sf:27 Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi Cilt:1 Sayı:1 Sf:260

185 Bayur Y. Hikmet **Türk İnkılabı Tarihi** C:II Sf:249 Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi Cilt:1 Sayı:1 Sf:266

186 Gençosman Kemâl Zeki, **Atatürk Ansiklopedisi** Cilt 1 Sf: 132 May Yayınları Mart 1981 İstanbul

amacı ile Orta Avrupa'yı dolaştı. Trablus'tan Marsilya'ya geçti. Marsilya'dan Tieste'ye, oradan Macaristan'a Romanya'ya ve ümitsizliğin en yüksek noktada bulunduğu bir sırada Karadeniz yolu ile İstanbul'a vardı.

Binbaşı Mustafa Kemâl, derhal bir piyade taburunun komutasını aldı ve bununla Gelibolu'nun giriş yerini savunarak Bulgar cephesini başarılı bir şekilde geriletti.

Nihayet çekişme başlamış ve bölüşme işinde müttefikler çatışır hale gelmişti. Aç gözlü davranan Bulgarlar aslan payını istiyordu. Türk kurmayı, yerinde bir davranışla Müttefiklerin bu çekişmesinden yararlandı ve Türk ordusunun en gözde birliğini Edirne'ye yöneltti. Harekatin başında Enver Paşa vardı. Ve buna kaderin kendisine özel bir şans tanıdığı Mustafa Kemâl de dahil bulunuyordu.

Edirne geri alındı ve şehre giren ilk Türk birliği Mustafa Kemâl'in taburu oldu. Fakat burada durmadı. Bütün kuvvetlerin önünde olduğu halde ilerledi ve Meriç'e vararak yine en başta olmak üzere Dimetoka'ya geldi”¹⁸⁷ diye dile getiriyordu.

Kurşun Abdülhamit'in Saçlarını Yalıyor!

Selânik'e sürgün gönderilen II. Abdülhamit, denize bakan Alâtini köşküne geldiğinde Selânik Merkez Kaymakamı Tahsin arabadan inen Abdülhamit'in ayağını gördüğünde iyice heyecanlanarak bu anı:

“Abdülhamit'in uzun zulüm dolu saltanatı, 18 yaşında Beşiktaş karakolu zindanında, taşlar üstünde fareler arasında yattığım günler, sinema şeridi gibi hayalimde canlanırken: karşımda: tereddüt, bezginlik ve telaş içinde, bir zulüm heykelini andıran kızıl sultanı buldum” diyerek anlatıyordu.¹⁸⁸

Abdülhamit köşke indiğinde küçük oğlu Abit, büyük oğlu Abdürrahim'de yanındaydı. Merdivenleri çıkarken sağını solunu, bahçeyi ve çevreyi en ince detaylarına kadar incelemiş, yorulduğunda yoğurt istemiş ve gelen yoğurdu ayran yapıp içmişlerdi. Kendileri için hazırlanan diğer yemeklere zehirleniriz korkusuyla el sürmemişlerdi. Abdülhamit buradaki yaşantısını marangozluk ve tenekecilikle uğraşarak devam ettiriyordu.

Bu sıralarda İttihat Terâkî'nin Manastır ve Selânik kanatları arasındaki ayrılıklar giderilmiş, dışarı da ise, İngilizler ve Almanlar arasındaki mücadele kıyasıya sürmekteydi. Sürgünde bir yılını geçiren Abdülhamit, köşkün balkonundayken bir kurşun saçlarını yalayarak duvara saplanmıştı. Ona ateş eden Topçu Yüzbaşı Salim taflanlar arasında elinde silahıyla çömeldiği yerden kalıp tabancasını kabzasına yerleştirerek ağır ağır olay yerinden uzaklaşıyordu. Bu olay üzerine II. Abdülhamit şöyle yazıyor:

“Belki şahsi kusurumdur. Belki yiğit yaratılmamışım, fakat yalnız “öldürmek” kadar, “öldürülmekten” de korkarım! Ne bir cana dokunabilirim, ne canıma dokunulmasına razı olabilirim. Hayatta tek istediğim şey rahat döşegimde ölmektir.”¹⁸⁹

187 Vaidis, Thomas A. **Kemâl Atatürk (Yeni Türkiye'nin Kurucusu)** Sf: 76-77 Kitapçılık Ltd.Şti Yayınları Kasım 1967-İstanbul

188 Uzer Tahsin **Makedonya Eşkiyalık Tarihi ve Son Osmanlı Yönetimi** Sf:248 TTK 1999 Ankara

189 Bozdağ İsmet, **Sultan Abdülhamit'in Hatıra Defteri** Sf:137 Emre Yayınları Eylül 2006-İstanbul

Balkan savaşları başladığı sıralarda 76 yaşında olan II. Abdülhamit'i ziyarette gelen Ali Rıza Paşa ve Hadi Paşa, kendisine Selânik'in boşaltılacağını haber vermişler ve ancak deniz yoluyla gidilebileceğini diğer yolların işgal altında olduğunu bildirmişlerdi.

18 Ekim 1912 günü başlayan Balkan Savaşları, Rumeli'nin elden çıkarılması ve milyonlarca Türk'ün bin bir eziyet ve eşsiz bir yıkıma uğratılmıştı. Türk tarihinin en acı anlarından biri olmasının yanında Türk şanını ve Türk onurunu alçaltan ve birçok Türk'te atalardan kalma bütün manevi büyüklüklerin ve yüksek karakterlerin de elden çıktığı an olmuştu.

Bu dönem, düşmanın kazandığı savaşlardan yılmayan Türk'ün, bir yandan kendi aralarında iç kavgalarını sürdürdüğü, öte yandan da, hiç olmazsa kaybettiklerinin bir kısmını ve düşmanlarından intikam alma bilincini oluşturduğu bir dönemdi.

Yunan ordusu 22 Ekimde Serfice'ye, 25 Ekimde Koçana'ya ve Karaferiye'ye girdikten sonra Vardar ve Selânik'e doğru yol alıyorlar, öbür yandan da Osmanlı donanmasının ortada görünmemesinden yararlanıp Adalar'ı topa tutuyorlardı. Bu saldırıların sonunda 30 Ekim 1912 günü Taşoz Adası'nı 1 Kasım 1912 günü de Semendirek (Samotras) Adası'nı ele geçirmişlerdi.

7 Kasım'da Yunan ordusu Selânik üzerine yürürken, Sırp lar Toyran'ı almış ve Kılıkış üzerine yürümekte, Bulgarlar da Selânik'e çok yaklaşmışlardı ki, bu sırada Yunanlılar Kessendere'ye asker çıkardılar.

8 Kasım'da anlaşmadan bir gün sonra Yunanlılar, etrafındaki tepeleri ele geçirip, hızlı bir şekilde ilerleyerek Selânik'e girmişlerdi. Selânik önlerine gelen Bulgarlar ise Yunanlılar daha önce davrandıkları ve daha güçlü olduklarından Selânik'i alamamışlardı. Selânik Yunanlıların elinde kalmıştı. Bulgarlar ise, denizden Dedeğaç'a ve Çatalca dolaylarını ele geçirmişlerdi.

Selânik Yunanlıların eline geçmeden önce II. Abdülhamit, Alman Büyükelçiliği'nin Stasyonier adlı savaş gemisiyle İstanbul'a ulaştığında Beylerbeyi Sarayı'nın önünde demirlemiş, II. Abdülhamit geri kalan ömrünü Beylerbeyi Sarayı'nda sürdürmeye başlamıştı.

Yunanlılar Selânik'e girdiklerinde Mustafa Kemâl'in annesiyle kız kardeşi evlerini bırakarak düşmandan kaçan göçmenler ve yaralı askerlerin arasında İstanbul'a varabilmişler ama, binlerce insan bu şansı yakalayamamıştı. Selânik'e giren Yunan ordusunu:

"Zito! Zito!" diye haykıran ve gül yağmuruna tutan çılgın bir kalabalık karşılamıştı. Mavi-beyazlı Yunan bayrağı her yanda dalgalanırken, Ay-yıldızlı bayrak büsbütün ortadan kalkmıştı. Düşman eline geçen Demirhisar, Serez ve Selânik arasındaki bölge korkunç bir katliamla karşı karşıya gelmişti. Yollar üzerinde öldürülmüş binden fazla kadın erkek, çocuk ve yaşlı Türk köylüsü yatıyordu.¹⁹⁰

Öte yandan Avrupa'da İtalyan birliği sağlanmış ve İtalyanlar da diğer Avrupa devletleri gibi sömürge edinmeye çalışarak, Trablus ve Bingazi'yi, ülkesine katma çabalarını yoğunlaştırmıştı. Osmanlılar, 12 Ocak 1910'da, Trablus'taki tümenini kaldırıp, Yemen'e gönderince İtalya, 14 Şubat 1910 tarihinde, Trablusgarp'ta imtiyazlar istemiş, 29 Eylül 1911'de, Osmanlı Devletine harp ilân etmişti. İtalyan donanması 1 Ekim 1911 tarihinde Libya sahillerini abluka altına aldıktan sonra Hamidiye Tabyası'nı işgal ederek Humus kasabasını, 19 Ekim 1911

190 Loti Pierre **Can Çekişen Türkiye** 1914 Sf: 110 Tercüman 1001 Temel Eser

tarhinde de Bingazi sahiline çıkarma yapmış, 20 Ekim’de şehre girerek sahil şeridinde haki-miyet sürmeye başlamıştı.

İtalyan ordusu daha sonra 1912 baharında, Rodos ve Oniki Adayı, işgal ederek 1912 yaz aylarında da Çanakale Boğazı’nı zorlamaya başladıysa da, kuvvetli savunma karşısında geri çekilmek zorunda kalmıştı. *Matin Gazetesi* yazarı *Stefan Losannes* şunları yazıyor:

“Lüleburgaz harbi dört günden beri devam ediyordu. Harbin devam ettiği bu dört gün zarfında, Türk ordusu Başkumandanı Abdullah Paşa umumi karargâhı olan Sakız köyünde küçük bir evde kapanmış kalmıştı. 29 Ekim akşamı Deyli Telgraf gazetesinin harp muhabiri Şmit Bartlet, uzun gezileri arasında kendisini orada tesadüfen buldu. Başkumandan aklıktan öliyordu. Emir subayları, evin fakir bahçesindeki toprakları âdeta tırnaklarıyla kazarak bir iki mısır kökü çıkarmaya çalışıyorlardı. Bu kökleri bir parça unla bulamaç gibi pişiriyorlardı. İşte 175.000 kişiye kumanda eden zatın bütün yiyeceği bundan ibaretti.

Şmit Bartlet acıdı. Yanındaki birkaç kutu konserveyi verdi: Üç gün mütemadiyen paşayı besledi. Abdullah Paşa:

—Siz olamasaydınız ayakta duramayacaktım, demiştir.

Kaldı ki Osmanlı Ordusu Başkumandanı yiyecek bulamadığı gibi haber de alamıyordu. Denilebilir ki, harbin devam ettiği dört gün zarfında ne olup ne bittiğinden hiç haber alamamıştır. Ordusunun sağ kanadı nerede? Bunları ancak biliyordu. Ama bu feci mücadelenin hiçbir safhasını öğrenememiş hiçbir anında emir vererek müdahale edememiştir.

Harp cephesi elli kilometrelik bir mesafe tutuyordu. Bu harp hattı ile bağlanmak için Abdullah Paşanın elinde ne telgraf, ne telsiz telgraf, ne muharebe telefonu, ne otomobil, ne uçak, ne bir şey vardı. Hatta yaverlerini dörtlale koşturacak bir şoseye bile malik değildi.

Başkumandana haber getirmek için ateş hattına gönderilen birkaç süvari, ya bir şey görmemiş ya dönmemişlerdi. Abdullah Paşa, sol kanadın çekildiğini, sağ kanatta Mahmut Muhtar Paşanın olağanüstü bir cesaretle dayandığını ise ancak sezgi suretiyle biliyordu. Nihayet 31 Ekim sabahı atına binerek birkaç kilometre ilerledi. Ama ilk kaçaklara rast gelip, sol kanadın bozulduğunu kesin olarak anlayınca, dayanmakta olan merkez ve sağ kanatlara da çekilme emri verdi. Halbuki merkezde Şevket Turgut Paşa dayanıyordu ve taarruza geçmek üzere idi. Sağ kanadı da yerindeydi. Abdullah Paşa neden sonra verdiği emrin yanlışlığını anlayarak onun aksine emir gönderdi ama iş işten geçmişti. İkinci kolordu dört günden beri harp içinde idi. 24 saattir hiçbir şey yememişti. Hemen yüzgeri etti ve askerler, arkadaşlarının cesetleriyle örtülmüş çamurlu tarlalar boyunca çekilmeye başladılar. Bir daha da bir savunma hattı kuramadılar. 31 Ekim akşamına doğru Osmanlı ordusu âdeta bir sel gibi akı-yordu. Ordu namına ovada, çeşitli yollardan, yolsuz bölgelerden Çatalca’ya doğru akıp gi-den kaçak dalgalarından başka bir şey kalmamıştı.

Topçular toplarını, cephane sandıklarını bırakıyorlardı. Mekkâreciler hayvanlarını terk ediyorlardı, yahut biraz et yemek için kendi hayvanlarını öldürüyorlardı. Piyadeler tüfeklerini atıyorlardı.

Ama Bulgar ordusu da bitkindi. Askerlerinin nefesleri kesilmiş, bitkin hale gelmişlerdi. İlk müsademede süvarilerini kaybetmişler, son savaşta da en son ihtiyatlarını ateşe sokmuşlardı. Elllerinde bir tabur bile taze asker yoktu. Bunun için Türk ordusunun kalıntıları hiçbir saldırıya uğramadan o ovalarda başıboş dolaşmış, gerilemişlerdi. Yalnız bir gece içinde yüz bin kişinin felaketi, bozgunluğu üstüne en meşum, en korkunç bir hayal, kanatlarını germiştii: Açlık...

Daha garibi bozgun haberini İstanbul Londra'dan, Paris'ten daha sonra alabildi. İstanbul'da bu harbe ait resmi tebliğ ancak 4 Kasım sabahı, yani dört gün sonra yayımlandı."¹⁹¹

Şark ordusu Kumandanı Abdullah Paşa yayımlanan hatıralarında şöyle diyordu:

*"Orduyu mağlup eden asli sebep, Osmanlılık vasıflarının soysuzlaşmasında değil, ordunun harp kıymetine haiz bulunmamasındadır. Çünkü Abdülhamit devrinde ordunun ıslahından çekinilmiştir. Buna karşılık, hırslı komşularımız, bu hususta fasilasız çalışmışlardır. Devlette idaresizlik yüzünden patlayan isyanlar da, ordunun dağılık bulunmasına ve talim terbiyeden mahrum kalmasına sebep olmuştur. Bu sebeple İstibdat devrinde ordu, harp kıymetinden mahrum, jandarma hizmetine mahsus, donmuş bir yığından başka bir şey değildi."*¹⁹²

Mustafa Kemâl İstanbul'a geldiğinde, Birinci Balkan Savaşı hemen hemen bitmiş, bütün Rumeli elden çıkmıştı. Çok kısa süren yıldırım savaşında Türk subayların ve erlerinin Almanların verdiği modern donanımı kullanmadaki acemilikleri ve ikmal yetersizliği nedeniyle iki cephede de bozguna uğramalarına neden olmuştu.

Doğduğu ve ömrünün çoğunu geçirdiği yerin düşman eline düşmesi, Mustafa Kemâl'i çok etkilemiş, İstanbul'daki Babiali'de Meserret Kiraathanesi'nde görüştüğü arkadaşı Salih (Bozok)'e gözleri yaşlı olarak:

*"Selânik'i, o güzel memleketimizi nasıl bıraktın?. Düşmana niçin teslim ettiniz de buraya geldiniz?.." demişti.*¹⁹³

Mustafa Kemâl, kışın soğukunda cami avlularına yığılmış perişan, aç, sefil binlerce Selânik'li arasında annesiyle kız kardeşini bulmuştu. Onları bulduğunda yanlarında Zübeyde Hanım'ın ölen kocasının kardeşi Albay Hüsametdin Bey'in kızı Fikriye de vardı. Mustafa Kemâl onlara bir ev bulup yerleştirdikten sonra, *"Gelibolu Yarımadası'nın Nasıl Savunulacağını Araştırma"* görevinin başına dönmüştü.

Anadolu'dan gelen askerler ve Batı Trablus'tan dönen subaylar, Çatalca'da, Bulgar ilerlemesini durmuştu. Yoğun bombardımana ve açlığa aldırmaksızın Edirne düşmana karşı koymaya çalışırken, Hamidiye kruvazörünün Çanakkale Boğazı'nı Yunan donanmasını atlatarak geçip Ege'ye çıkması ve Ege ile Adriyatik denizlerinde adaları topa tutarak, Yunan nakliye gemilerini batırması halkın ve askerlerin moralini düzeltiyordu.

Öte yandan Avrupa'nın büyük devletlerin barış sağlama girişimleri karşısında Sadrazam Kâmil Paşa, Trakya'nın büyük bir bölümüyle Edirne'yi gözden çıkarmıştı. O sırada, Afrika'dan dönmüş olan Enver Bey, İttihat ve Terraki Genel Merkezi'ni Edirne'nin düşmana terk edilmesine kuvvetle karşı konulması için ikna etmişti.

191 Aydemir Şevket Süreyya **Tek Adam** Cilt I. Sf.:157 Remzi Kitabevi 1999-İstanbul

192 Aydemir, Şevket Süreyya **Makedonya'dan Orta Asya'ya Enver Paşa** Cilt:2 Sf. 329 Remzi Kitabevi, 1971 İstanbul

193 Bozok Salih **Yaveri Atatürk'ü Anlatıyor** Y.H Can Dündar. Y. Hazırlayan Can Dündar Sf:47 Doğan Kitap Nisan 2006 İstanbul

Babialî'ye baskın yapılması Talat Paşa tarafından planlanmış, 23 Ocak 1913 günü beyaz bir at üzerindeki Enver Paşa, arkasında Talat Paşa ve Cemiyetin silahşorlarından Yakup Cemil, Sapancalı Hakkı, Mustafa Necip, elleri bayraklı bir kalabalıkla, Meclis binasının önüne gelmişler,¹⁹⁴ 28 yaşındaki Muallim (Ömer) Naci toplanan kalabalığa:

"Bu memleketi Abdülhamit'in zalim idaresinden kurtaran İttihat ve Terâkki'dir. Hareket Ordusu'nu hazırlayıp İstanbul'a gönderen İttihat ve Terâkki'dir. Meşrutiyeti, hürriyeti bu memlekete hediye eden İttihat ve Terâkki'dir. Vatandaşlar, hükümet Edirne'mizi Bulgarlara teslim kararla verdi. Hürriyet kahramanı, Trablusgarp kahramanı Enver Bey Babialî'ye yürüyor. Hadi siz de ona katılın, onunla beraber bu vatanı kurtarın..."

*Yaşasın vatan!.. Yaşasın millet!.. Yaşasın İttihat ve Terâkki!.."*¹⁹⁵ diye nutuk atarken kır atı üstündeki Enver'in ardındaki yaya grup Türk yenilgisinin başlıca sorumlusu saydıkları Nazım Paşa'nın karşısına dikilmişti. İçlerinden biri ona ateş ederek vurduğunda:

"Köpekler, kıydınız canıma!" diyerek yere yığılmış ama tabancasını ateşleyerek Mustafa Necip'i öldürmüştü. Enver, Sapancalı Hakkı ve Yakup Cemil ile İzmitli Mümtaz hükümetin toplandığı odaya dalmışlar, Enver odanın tam ortasında Sadrazamı askerce selamlayarak:

"Millet sizi istemiyor, istifanızı yazınız" deyince, Sadrazam, soğukkanlılıkla:

"Zannımca Mühr-ü Sadareti istiyorsunuz" diyerek mührü uzattıktan sonra istifa etmiş, Padişah da, Mahmut Şevket Paşa'yı sadrazamlığa getirmek zorunda kalmıştı.

Bu hükümet darbesini ve yapılış şeklini beğenmeyen ve siyasi cinayetlerden nefret eden Mustafa Kemâl, barışın elde edilebilecek en iyi koşullarla imzalanması gerektiğini düşünüyordu. Ama onun düşüncelerine birkaç yakın arkadaşı ve Fethi'den başka katılan yoktu.

Halk da, hükümet darbesini desteklemiş ve ülkenin şerefsiz bir teslimden son anda kurtarıldığına inanmıştı. Yeni hükümet, Edirne'yi kurtarmak istiyor özellikle Enver, Marmara kıyısından başlatacağı saldırı ile Çatalca dışından dolanıp Bulgar ordusunu kuşatmayı planlıyordu. Komuta kendisinde değildi ama saldırının ilham kaynağıydı. Bulgar orduları Çatalca'da Muratbey tepelerine yerleşmiş, uzun menzilli topları ile İstanbul'u vurmaya hazırlanmaktaydılar. Bir yandan Yunanlılar, bir yandan Sırlar, öte yandan da Romenler, Bulgarlar üzerine yürüdüklerinden Bulgarların İstanbul üzerine yürümesi ihtimali pek akla gelmemişti. Babialî baskını ardından Prens Sait Halim Paşa'nın yeni hükümeti kurmasıyla Edirne'nin geri alınması için hazırlıklara başlamıştı. Ancak politikacılar hükümeti bu kararından vazgeçirmeye çalışıyorlardı. Dahiliye Nazırlığı'na getirilen Talat Paşa, 10. Ordu komutanlığına Enver Paşa'yı atamış o da Trablus'ta birlikte görev yaptığı arkadaşlarını toplayıp Edirne'nin alınması için çalışmalara başlamıştı. İlk olarak Muratbey tepelerinde bulunan Bulgar topçularının yok edilmesi gerekiyordu. Bu iş için Enver Paşa, Kuşçubaşı Eşref'i görevlendirmiş o da, Umum Çeteler Kumandanı olarak örgütlenmeye başlamıştı. Emrine verilen bir nizami birlikte bir tümen gücünü gerilla tipi örgütlemişti. Bu sırada kendi emrinde olan Keçe Bekir bizzat padişahın komutayı ele almasını isteyerek ayaklanmıştı. Ama Keçe Bekir ve arkadaşlarının isyanı bastırılarak yargılanmış, ilk önce idam cezası verilmiş, daha sonrada affedilerek tekrar gerilla hareketi içine alınmıştı. Yapılan gerilla faaliyetleri sonucu Bulgar mevzileri ele geçirilerek Bulgaristan içlerine sarkılmış ve Habibçe'de ilk bağımsız idare kurulmuştu. Daha sonra Bulgar sınırları içinde başka bölgeler-

194 Aydemir Şevket Süreyya **Tek Adam** Cilt I. Sf.:160 Remzi Kitabevi 1999-İstanbul

195 Yalçın Soner **Teşkilat'ın İki Silahşörü** Sf:134 Doğan Kitap 2001 İstanbul

de de bağımsız idareler oluşturup Bulgar sınırları içinde Batı Trakya Cumhuriyeti adıyla yeni bir devlet kurmuşlardı.

Bulgar sınırları içinde egemenlik alanlarını genişleten Kuşçubaşı Eşref ve adamlarının bu çabaları Osmanlı idaresi tarafından sakıncalı bulunmuş, diğer büyük devletlerin entrikaları da Türk kuvvetlerinin Sofya'yı ele geçirmesini engellemiştir. Bulgar zulmünden bıkan bölge halkı yeni bir bağımsız Türk devletine bütün güçleriyle destek veriyor ve Batı Trakya Cumhuriyeti devlet organlarını oluşturuyordu. Gümülcine ve Kırcaali de devletin egemenlik alanına girmiş ve yeni devletin bütçesi dahi oluşturulmuştu. Yeni hükümetin kuruluşu İstiklal ve hürriyet beyannamesi *Garbi Trakya Hükümet-i Müstakillesi Riyaseti adına Kuşçubaşı Eşref tarafından 19 Eylül 1329 günü* dünyaya ilân edilmişti. Bu beyannamede şöyle diyordu:

"Bugünden itibaren bu hudutlarımızdan, içeri ve dışarı pasaportsuz girenler ve çıkanlar mesuldürler. Merkezimiz, Gümülcine şehridir. Dedeağaç, İskeçe, Eğridere, Darıdere, Kırcaali, Koşukavak şehirler ve diğer kaza ve nahiyeleri idare etmektedirler. Hükümetimiz tam teşkilatla kurulmuştur. (...)

Kuvvetlerimiz iltihak ve hükümetimize iltica eden bazı efrad ve zabitanın iadeleri, Hükümeti Osmanıyece talep edilmekte ise de, Hukukudiüvel kaidelerine istinaden arz olunur ki, Garbi Trakya Hükümeti ile Osmanlı Devleti Aliyyesinin yekdiğerleriyle muahidelenmiş bu gibi iade-i mürimin ve bahasus da siyasi mücrimler hakkında bir anlaşmamız olmadığından bu hususun da nazar-ı mütaleadan uzak bulundurulmaması istirham olur."

Batı Trakya Cumhuriyeti Osmanlı Hükümetinin büyük devletler tarafından ağır baskı altında tutulması nedeniyle varlığını devam ettirememiş, Bulgarlarla yapılan 29 Eylül 1913 tarihli anlaşma ile Osmanlı Bulgar sınırları belirlenerek Eşref Bey'in kuvvetlerinin geri dönmesi istenilmişti.¹⁹⁶

Bu sırada Mustafa Kemâl, Gelibolu'daki kolordunun harekât dairesi başkanı, Fethi de kolordu kurmay başkanı olmuştu. Herhangi bir Bulgar saldırısında Çanakkale Boğazı'nı ve İstanbul'u savunacaklardı. Bu tehlikeli saldırıya ve bu kadar geniş bir harekete karşıydılar. Nitekim saldırı ilk andaki bir başarı sağlamış ancak feci bir yenilgiyle sonuçlanmıştı. Bulgar ve Yunanlılardan oluşan Beşinci Kol, aç Türk Garnizonu'nun direnişini içerden torpillemiş ve Edirne düşman eline düşmüştü.

Londra'daki barış konferansında, önce küçültücü bularak geri çevirmiş olduğu koşulları olduğu gibi kabul etmek zorunda kalan Mahmut Şevket Paşa, halkın tepkisini yumuşatmak için Edirne'nin düşmana verildiğini açıklamıştı. Ardından, 12 Haziran 1913 günü saat 11.30 sıralarında yanına yaklaşan bir arabadan ateş edilerek yanağından vurularak öldürülmüştü. Katil Kavaklı Mustafa Rus vapuru ile kaçarak ülkeyi terk etmişti. Osmanlı Devleti'nin bir Rus gemisine müdahalesinin mümkün olmadığını bilen katil, Romanya'ya giden geminin İstanbul'a uğradığı sıra kendisinin yakalanmasının söz konusu olamayacağı inancındaydı. Gemi İstanbul'da iken, Polis Müdürü Azmi Bey uyguladığı bir planla Kavaklı Mustafa'yı kaçırıp hapse tıkmıştı. Olay üzerine Rus temsilcinin, Babıali'ye gelip Kavaklı Mustafa'yı geri isteyebileceğini düşünen Talat Bey ve Sadrazam Sait Halim Paşa, İstanbul'dan Edirne'ye

196 Bozdağ İsmet, **Osmanlı'nın Son Kahramanları** Sf:55-58 Emre yayınları Ocak 1996-İstanbul

gitmişler böylece Rus Büyük elçisi Kavaklı Mustafa'yı kurtarmak için kendisine muhatap bulamamış, o günün gecesi de Kavaklı Mustafa hapishanede boğulmuştu.¹⁹⁷

Bu olayın ardından, Enver ve İttihatçılar Anayasayı bir yana itmişler ve muhalefetin başlıca liderlerini asarak iktidarlarını pekiştirmişlerdi. Bu sırada savaş ganimetlerini paylaşmak için birbirlerine düşen Balkan devletleri arasında İkinci Balkan Savaşı çıkmış, Türkler Edirne'yi ve Doğu Trakya'nın önemli bir parçasını yeniden ele geçirmişlerdi. Plan gereğince, Türk kuvvetleri Edirne'ye hep bir arada girecekken Enver, diğerlerini geride bırakıp, bir süvari müfrezesinin başında daha önce şehre girerek bir zafer kahramanı olarak alkışlanıyordu.

İkinci Balkan Savaşı sona erdiğinde Sırbistan'la Yunanistan, Bükreş'te imzalanan bir antlaşma gereğince Bulgaristan'ın kaybettiği toprakların çoğunu paylaşmış ve Edirne Türklerde kalmıştı. Bu sıra Enver Harbiye Nazırlığına getirilerek "paşa" olunca Osmanlı prenseslerinden Naciye ile evlenmiş ve Boğaziçi'ndeki bir sarayda prensler gibi yaşamaya başlamıştı. Böylece yılların "Hürriyet Kahramanı" askeri diktatör olmuştu. Oysa Enver'in sahiplendiği Edirne'nin ele geçirilmesindeki önemli rol Mustafa Kemâl'e aitti.

Bolayır'da yeni bir ordunun teşkili fikrini Mustafa Kemâl teklif etmiş ve kabul ettirmiş, aynı ordunun "*Harp Harekat Şubesi*"nin başına geçmişti. Daha sonra da kolordulardan birinin kurmay başkanlığını ele almıştı. Öte yandan İttihat ve Terâkki Cemiyetinde büyük ölçüde söz sahibi bulunan Enver Bey de bir başka orduda kurmay başkanıydı. Enver Bey, bu kolordunun kumandanı Hurşit Paşa'yı Şarköy'de sağlam bir şekilde yerleşen Bulgar ordusuna karşı ve baskın şeklinde hücum edilmesi için zorluyordu. Mustafa Kemâl bu plana şiddetle karşı çıkmış, fakat, Enver Bey'i kararından vazgeçirememişti. Neticede plan tatbiki konulmuştu. Fakat Bulgar birlikleri Enver Bey'in kumandasındaki tümeni püskürtmüş ve bozguna uğratmıştı. Bu mağlubiyetin sebep olduğu kayıpları, kısmen de olsa, telafi etmek için Mustafa Kemâl kahramanca savaşıyordu.

Savaş, Balkan devletlerinin işgal ettikleri toprakları paylaşma kavgasına başlayınca durmuş, Osmanlı Genel Karargâhı da bu fırsattan yararlanarak birliklerini iki koldan Edirne üzerine sürmüştü.. Çatalca'dan harekete geçen kolordunun kurmay başkanı Enver'di. Bu kolordunun Edirne'ye ilk giren kuvvet olduğunun yayılması Enver Bey'in "*Edirne Fatihi*" olduğu yolunda efsaneye neden olmuştu ama gerçek şöyle idi: Edirne üzerine ilerleyen ikinci birlik Bolayır'dan gelen ve Mustafa Kemâl'in kumanda ettiği kolordu idi. Bu kolordu Edirne'ye yürümüş ve Edirne'ye ilk giren kuvvet de bu kolordunun bir süvari alayı olmuştu. Edirne'ye ilk giren kuvvet Enver'in kurmay başkanı bulunduğu kolorduya bağlı birlikler değildi. Hatta, Mustafa Kemâl komutasındaki birlikler Meriç nehrini de geçmiş ve nehrin batı yakasındaki *Dimetoka* 'yı bile işgal etmişlerdi. Bu savaşlarda gösterdiği başarılarından dolayı Mustafa Kemâl kaymakamlığa (yarbay) terfi ettirilmişti.¹⁹⁸

197 Atay Falih Rıfki, *Zeytindağı* Sf:23 Pozitif Yayınları 2004 İstanbul

198 Sherrill Charles **H. Bir Elçiden Gazi-Mustafa Kemâl** Sf:50 Tercüman 1001 Temel Eser - İstanbul

İktidar üçlüsünün ikinci adamı olan Cemal ve sivil olan üçüncü adam Talât, Trakyalıydı ve eğitimini, bir Musevi okulunda tek Müslüman olarak yaptıktan sonra postanede memurluğa başlamış, babacan tavırlarıyla herkesin güven ve sempatisini kazanmıştı. Yeni hükümette önemli rol oynayanlardan birisi liberal düşünceli zengin bir Mısırlı Paşa Prens Sait Halim'di. Ufak ve nazik bir Selânikli Yahudi dönme olan ve centilmen tavırlarıyla iyi konuşan ve mali işleri uzmanı olan Cavit de önemli kişilerdendi.

11 Kasım 1938 tarihli Times gazetesinin yazdığına göre, İngiliz generali Sir Henry Wilson 1913'te Balkan Savaşının alanlarını gezdikten sonra :

"Mustafa Kemâl diye bir adam var, genç bir kurmay yarbay. Ona dikkat edin. Çok yükselecektir" dediğinde, Osmanlı yönetimini ellerinde bulunduranlar İngiliz generalinin görüşüne katılmamışlardı

18 Aralık 1913 günü albaylığa yükselen Enver Bey, ondört gün sonra 1 Ocak 1914'te tuğgeneralliğe, yükselerek Enver Paşa olmuş, 1915 yılı içinde rütbesi iki defa yükseltilmiş önce tümgeneral, ardından korgeneral olmuş, 33 yaşında ulaştığı paşa rütbesiyle etrafını küçümseyip, herkese meydan okuyarak yeni maceralara yelken açmıştı. Enver Paşa'nın silahşorlarından Manastır'da Şemsi Paşa'yı öldüren Atıf ve arkadaşları Dahiliye Nazırı Talat Bey'in makamına giderek :

"Biz, katı karar verdik. Enver Bey, Harbiye Nazırı olacaktır! Bunu size tebliğ ediyoruz" diye tehdit ederek, Enver Paşa'nın da bu görüşte olduğunu söylemişlerdi. Talat Paşa:

"Biz İzzet Paşa'dan fevkalade memnunuz. Kendisini nezaretten çekmek için bir sebep yoktur. Enver Bey'in Harbiye Nazırlığına gelmesine daha vakit vardır" diyerek bu tehdide pabuç bırakmayınca Yakup Cemil:

"Muhakkak gelecektir. Bizim kararımız katidir. Sonra karışmam, pişman olursunuz" diyerek tehdidi sürdürmüştü.¹⁹⁹

Mustafa Kemâl ise, yaşı otuz ikiye geldiği halde, askerlik ve siyaset alanlarında fazla ilerleyememiş, savaş alanından başka her yerde, önemli olayların seyircisi olarak kalmıştı. Kişisel çıkarları uğruna kimselere yalakalık yapmıyor, ikiyüzlülükten, evet efendimcilikten anlamadığı için, askeri ve siyasi alanda ilerlerleyemiyordu.

Fırka'nın genel sekreterliğine Talât Bey'in ardından Ali Fethi getirilmiş, Mustafa Kemâl de bir süre için zorunlu olarak Fethi'nin evine yerleşmişti. Ne yapmak gerektiğine dair uzun tartışmalara giriyorlardı. Mustafa Kemâl'in Enver'le aralarındaki çelişki, son harekât sırasında iyice artmıştı. Kendisini açıkça eleştirdikleri gibi aleyhinde de imzasız bildiriler yayınlayıp suçluyorlardı. Mustafa Kemâl gibi Fethi de, partiyi komitacılar, bu Balkan tedhişçilerinden temizlemek gerektiğine inanıyordu bu yüzden ödeneklerini kesmek için bütçede kısıntı yapılması gerektiğini öne sürdü. Mustafa Kemâl onu, bu çeşit taktiklerin komitacıları düşmanlarıyla elele vermeye kışkırtacağı konusunda uyardı. Bu düşüncenin haklılığı kısa bir sürede anlaşıldı ve Ali Fethi aleyhinde gittikçe kuvvetlenen bir muhalefet kendisini gösterdi.

Bir gün Talât Bey, Ali Fethi'yle görüşerek ona Sofya Elçiliğini, Cemal Paşa da Mustafa Kemâl'e Sofya ataşemiliterliğini önermişti. O günün koşulları gereği ikisinin de bu önerileri kabul etmekten başka çareleri kalmamıştı.

199 Aydemir, Şevket Süreyya **Makedonya'dan Orta Asya'ya Enver Paşa** Cilt:2 Sf: 418 Remzi Kitabevi 1971 İstanbul

Mustafa Kemâl Sofya’da, Avrupalı toplum yaşamını görmeye başlamış, Avrupalıların ‘*tilki*’ diye andıkları Bulgar Kralı Ferdinand, eski Türk tipi yaşam biçimini değiştirmeye başlamıştı. Artık Sofya, Avrupa yaşam biçimine dönüşmeye başlıyordu.

Sofya’ya geldiği zaman Balkan Savaşlarının acısını, eğlenceler ile unutulmaya çalışan bir ortam hakimdi. Mustafa Kemâl de, kendisi gibi bekar olan Ali Fethi ile eğlencelere katılarak ağırbaşlı davranışları ve içine kapanık tavrı ile dikkatleri üzerinde toplamış, az konuşması nedeniyle Bulgarlar Mustafa Kemâl’e:

“*Türk gibi bir Türk*” demişlerdi.

Mustafa Kemâl, Bulgar Türklerinden Şakir Zümre adında bir arkadaşıyla katıldığı bir galada seyircilerin zarıflığı ve şıklığına imrenmiş, bu galada Kral Ferdinand’la tanıştırmıştı. Türkiye’de operanın olmaması, düzgün bir bir tiyatronun bile bulunmamasına üzülmüş, Türkler’in Avrupa’daki toplum hayatının inceliklerini ve güzelliklerini öğrenmesi gerektiğine inanarak, İstanbul’daki arkadaşı Corinne’e, burada gördüklerini mektupla anlatmıştı.

Şakir Zümre ile Mustafa Kemâl, Elçiliğe yakın bir ev bulup taşındıklarında Bulgar Adliye Nazırı’na bir ziyafet vermişler, bunu duyan ve İkinci Balkan Savaşı’nda Mustafa Kemâl’e karşı savaşan Harbiye Nazırı General Kovaçev, Mustafa Kemâl’in evine davet edilmek istediğini duyurmuştu. Verilen davet ile Mustafa Kemâl’le Kovaçev ailesi arasında dostluk geliştirilmiş, generalin kızı Dimitrina ile Mustafa Kemâl arasında aşk başlamıştı. Mustafa Kemâl’in Sofya’da birçok hayranı vardı. Bunlar arasında Başbakanı Dr.Radoslavof kızı Nikolina, Millî Savunma Bakanı’nın kızı Mara Kovaçev de vardı. Mustafa Kemâl’in Nikolina ile olan ilişkisi Bulgar muhalefетinin başbakan aleyhine propaganda yapmasına neden olurken, Mustafa Kemâl özellikle Nikolina ve Mara’dan ülkesi yararına faydalanmayı ihmal etmiyordu.

Ayrıca Vidin’li Kurtbey ailesinin kızı Nazmiye de Mustafa Kemâl hayranlarındandı. Mustafa Kemâl, Nazmiye’ye evlenme teklif etmişti. Bununla ilgili Nazmiye şöyle diyor:

“*Evlenme teklifi beni çok şaşırtmıştı. Ama, mutaassıp bir babanın kızı olarak en çok imamsız kıyılacak bir nikaha takılmışım. Böyle bir teklif, böyle bir nikah benim kabul edebileceğim bir şey değildi. Çünkü bütün nikahları imam kıyıyordu. İmamsız nikah olmazdı. Bunu kendisine ifade ettiğim zaman, Mustafa Kemâl bana karşı çıkarak, ‘Hayır, ben prensip sahibi bir kişiyim, benim nikahımı imam kıymayacak’ diye ısrarını sürdürünce ben de teklifini kabul etmemiştim*”²⁰⁰

200 Belli Şemsi **Atatürk’ün Aşk Hayatı** Sf: 44-45 İnceleme Yayınları Kasım 1988 İstanbul

İdam Cezası mı Verdiniz Yoksa Generalim !?

Mustafa Kemâl artık Bulgar sosyetesinin vazgeçilmezleri arasına girmiş, İstanbul'dan müzeden getirttiği yeniçeri üniforması ile katıldığı maskeli baloda herkesin hayranlığını kazanmıştı. Ayrıca balo sonunda, Kral Ferdinand kendisini tebrik ederek gümüş bir sigara tabakası hediye etmişti. Sofya'daki günlük hayatın dışında resmi görevlerini de ciddi olarak yerine getiren Mustafa Kemâl bölgedeki Türklerle ilişkilerini iyice geliştirmişti. Türklerin bir kısmı başarıyla ticaret yaparak, Plevne'de ve daha başka yerlerde endüstri kurmuşlar, birçoğu da büyük paralar kazanmaya başlamıştı. Orada kadınların, çoğunlukla peçesiz dolaşıyor olması, her yerde Türkiye'de benzeri görülme-yen güzel okullar açılmış olmasına Mustafa Kemâl imrenerek bakıyordu. Bir gün Sofya'da şık bir gazonoda otururken bir Bulgar köylüsü gelerek yanındaki masaya oturmuş, üst üste çağırdığı halde garson onu önemsemeyerek servis açmamıştı. Bir süre sonra gazonunun sahibi de, köylüye çıkıp gitmesini söylemişti ki, köylü:

"Beni buradan atmaya nasıl cesaret edersiniz?" diyerek karşı koyarak:

"Bulgaristan'ı benim çalışmam yaşatıyor. Bulgaristan'ı benim tüfeğim koruyor" diyerek direnince çağrılan polis de köylüden yana tavır koymuş, garson köylüye servis açmak zorunda kalmıştı.

Mustafa Kemâl'de, Türk köylüsünün de böyle olmasını gerektiğini düşünüyor, köylü memleketin efendisi durumuna gelmedikçe, Türkiye'de gerçek bir ilerlemeden söz edilemeyeceğine inandığı için:

"Köylü, memleketin efendisidir." Diyordu.

General Protogerof ile Prantan otelinin altındaki lokantada yemek yiyen Mustafa Kemâl'e biraz ötede oturan birisi dik dik bakmaya başlamış, General Protogerof'a durumu söyleyip o kişiyi tanıyıp tanımadığını sormuştu. General onları tanıdığını aynı komiteden olduklarını ancak muhalif kanatta yer aldıklarını anlatırken, adam ayağa kalkıp önündeki şişeyi Mustafa Kemâl'e hızla fırlatmıştı. Şişe Mustafa Kemâl'in kolunu sıyrıp geçerek lokantanın camlarını paramparça etmişti. Şehrin *"Hal"*inde turşu alım satımı yapan bu tüccara karşı General Protogerof silahına sarılmış, karşıdakiler de silahlarına davranmışlardı. Mustafa Kemâl ve çok öfkeli olan General Protogerof lokantadan çıkmışlardı. General Protogerof, Mustafa Kemâl'in kolunu tutmasından hoşlanmadığından söylenerek yürüyor, bir yandan da:

"Ben ona gösteririm" diyordu. Mustafa Kemâl'de şaka yollu:

"İdam cezası mı verdiniz yoksa generalim?" dediğinde Protogerof ciddi bir şekilde:

"Evet" demişti.

Birkaç gün sonra Mustafa Kemâl gazeteleri okurken kendisine saldıran adamın, Pozitano sokağında başı gövdesinden ayrılmış cesedini görmüştü ki, daha sonra tanıdıkları o adamın kendisine yaptığı saldırı nedeniyle cezalandırıldığını söylemişlerdi.²⁰¹

Bu sıralarda İstanbul'da İttihat ve Terâkki ileri gelenleri Talat Bey'in evinde toplanmışlar, bir dizi suikasti gerçekleştirmek üzere Sadık Baba (Mehmet Sadık- Bulgar Sadık)'yı Bulgaristan'a göndermeyi kararlaştırmışlardı. Talat Bey, Sadık Baba'ya pasaport ve yüz altınlık bir kese, Enver ve Cemal Paşalar ise birer kara saplı hançer ve tabanca hediye etmişlerdi.

201 Gençosman Kemâl Zeki, *Atatürk Ansiklopedisi* Cilt 1 Sf: 180 May Yayınları Mart 1981 İstanbul

Sadık Baba'ya verilen en önemli görev, Mustafa Kemâl'i öldürmek isteyen iki azılı Türk düşmanını temizlemektir. Bulgaristan'a gelip görevini tamamlayan Mehmet Sadık yakalanmış, mahkeme hakkında ölüm kararı vermişti. Fakat Osmanlı'nın Bulgarlarla ittifakı söz konusu olduğu için Sadık Baba serbest bırakılmış, Sofya Belediyesi'nin verdiği bir ziyafete Fethi Bey ve Mustafa Kemâl ile birlikte katılmıştı. Canını kurtaran Sadık Baba'ya Mustafa Kemâl şöyle diyordu:

*“ Sadık, yaptığın işi ve bu işi sana yaptıranların düşüncelerini hiç beğenmedim. Ancak ulusumuza karşı gösterdiğin bağlılığa, fedakarlığa değer biçmekte âciz kaldım. Seni bütün varlığımla kutlarım. ”*²⁰²

Bulgar Meclisi'nde milletvekili olan on yedi Türk'ten biri olan Şakır Zümre bu grubun önderi durumundaydı. Mustafa Kemâl birçok geceler, mecliste görüşmeleri izleyerek parlamento taktiklerini ve parlamento rejiminin nasıl işlediğini inceliyordu. Diğer yandan da Türk azınlığı eliyle, politikanın kendi ülkesi yararına nasıl işletilebileceği konusunda fikir oluştuyordu. Bulgaristan Türklerinde, milliyetçi bir bilinç uyandırmak için, iki Türkçe gazetedeki haber ve yorumlarına yön verirken, Türkler içindeki önder konumunda olanları etkilemek faaliyetler yürüterek, örtülü ödenekten para dağıtıyordu.

Bulgaristan'daki Türkler arasında bulunan gericiler ise, Mustafa Kemâl'le Fethi Bey'in Sofya sokaklarında şapkayla dolaşmasını bir türlü hazmedemiyorlar ve fes giymesini istiyorlardı.

İkinci Balkan Savaşından sonra buraya göçmüş olan Makedonyalılarla yakın ilişkiler kuran Mustafa Kemâl onlara da para yardımında bulunmuştu. Dimitrina'yı kafasında tasarladığı Avrupalı eş olarak gören Mustafa Kemâl onu babasından istemeyi düşünmeye başlamış, Fethi'ye danışarak aracılar yoluyla kız babasının ağzını aratmışlar ama red cevabı almışlardı. Bu sevdadan vazgeçen Mustafa Kemâl, Dimitrina ile ilişkilerini kesmiş, fakat Dimitrina, Mustafa Kemâl'i hiç unutmamıştı. Birinci Dünya Savaşı'nın sonlarına doğru, Dimitrina babasıyla Mustafa Kemâl'i görmeyi umarak İstanbul'a gitmek istemiş, Bulgar cephesinin çökmesi, bu yolculuğu engellemişti. Daha sonra bir Bulgar evlenerek, ondan dul kalan Dimitrina Kovaçev, 9 Ağustos 1966 tarihinde hayata gözlerini yumarken bile, Mustafa Kemâl'in adını sayıklıyordu.

1914 başlarında İstanbul'da Talat, Cemal ve Enver, hızlı ve yapıcı reform hareketlerine girişmişlerdi. Balkan Savaşları sonunda Türklerde oluşmaya başlayan millî ruh, birliğe dönüşmeye başlamıştı. Enver, enerjik ve verimli bir çalışmayla eski subay sınıfını temizleyip, yerlerine yeni yetişmiş subayları getirmeye, Cemal de deniz kuvvetlerinde yeni baştan örgütleme işine girişmişti. Mustafa Kemâl, bu çalışmaları beğenmiş ve Sofya'dan Enver'e bir mektup yazarak onun Harbiye Nazırlığı'ndaki başarılarını kutlamıştı. Ayrıca, Tevfik Rüştü'ye de bir mektup yazarak Enver'in kurmay başkanının bilgisizliğini eleştirmiş ve onun yerine kendisinin, atanmasını bile istemişti. Aslında yenileşme hareketleri, Almanların Türk ordusunu denetimleri altına almaları anlamındaydı. General Liman Von Sanders'e Türk ordusu üzerinde geniş bir yönetim yetkisi verilmiş, Osmanlı ordusundaki Alman subaylarının sayısı hızla artmıştı.

202 Dinamo H.İzzettin **Kutsal İsyân** C:7 Sf: 138 May Yayınları- Ağustos 1972 - İstanbul

Avusturya veliahdı Arşidük François Ferdinand, 28 Haziran 1914'te Saraybosna'da Sırp bir öğrenci tarafından öldürölünce bir ay geçmeden Avusturyalılar, Sırbistan'a savaş açmışlar. Kayzer de onları destekleyince Birinci Dünya Savaşı başlamıştı. 1 Ağustos 1914 günü Almanya Rusya'ya savaş ilân etmiş, 2 Ağustos'ta imzalanan gizli bir anlaşmayla, Türkiye ile Almanya, Rusya'ya karşı birleşmişlerdi ama bu, Osmanlı'nın savaşa katılacağı anlamına gelmiyordu. 3 Ağustos 1914 günü Almanya Fransa'ya, 5 Ağustos günü İngiltere Almanya'ya, 5 Ağustos günü Avusturya-Macaristan Osmanlı –Almanya ittifakına katılmış, 6 Ağustos günü Avusturya Rusya'ya savaş ilân etmişti. 11 Ağustos 1914 günü Fransa Avusturya'ya, 12 Ağustos, İngiltere Avusturya'ya, 23 Ağustos günü de Japonya Almanya'ya savaş ilân etmişti.

Birinci Dünya Savaşı, petrolün pay edilebilmesi amacıyla Osmanlı'nın savaşa sokulmasını amaçlıyordu. Ayrıca savaş İsviçre'nin Basel kentinde toplanan Siyonist kongresinde alınan “*Arz-ı Mevud*”a ulaşabilme kararlarının doğal bir sonucuydu.

Savaşın görünürdeki nedeni Arşidük Ferdinand ile eşinin, 28 Haziran 1914'te Saraybosna'da bir suikast ile öldürölmesiydi. Fakat buna kimse inanmadığı için herkes; Arses- Loren'deki taş kömürüne sahip olabilmek amacıyla Almanya ve Fransa'nın bu savaşı çıkarttıklarına inanıyordu.

İngilizler imparatorluklarını genişletmek ve Akdeniz'e de hakim olmak için harekete geçerken, Almanya da, yeni ham madde kaynaklarına sahip olma emelindeydi. İngilizler ve Almanlar, Osmanlı'nın, özellikle Irak ve Suriye civarında topraklarında imtiyazlar elde etmek istiyorlardı. Churchill bölgeye verdiği önemi avam kamarasında:

“*Efendiler! Şunu iyi biliniz ki, bir damla petrol bir damla kandan daha kıymetlidir.*”²⁰³ diye dile getiriyordu.

Enver Paşa, Talât Paşa, Mebusan Reisi Halil Bey ve Sait Halim Paşa, Osmanlı-Alman ittifakını, Türkiye'nin büyük devletlerden birinin desteğine ihtiyacı olduğuna inandığı için istemiş ve ittifak anlaşmasını Mısırlı Sait Halim Paşa imzalamıştı.²⁰⁴ Sait Halim Paşa daha önceden meşrutiyetin ilânına da karşı olanlardan birisiydi. Bu ittifakın imzalanışı şöyle olmuştu.

Alman Sefiri Baron Von Vagenhaym, Almanya harbe girdikten sonra, Türk Alman ittifakının derhal imzalanmasını istemiş, kendi evi gibi girip çıktığı Sadrazam'ın evinde bağırıp çağırarak, tehditler savurarak, bir an önce ittifak anlaşmasının imzalanmasını istiyordu. Halil Bey ise onu sakinleştirmeye çalışıyor:

“*Herife karşı ayıp oluyor yahu, hem adam bağırıp çağırıyor. İmzalayalım . Şu istediği neyse çıkıp gitsin ...*” diyerek belgenin imzalanması yönünde görüş belirtiyordu.

Bu baskıların ardından amacına ulaşan ve anlaşmayı imzalattıran Alman Sefiri Baron Von Vagenhaym memnuniyetle Sait Halim Paşa'nın evinden ayrılmıştı.

Almanya'nın yanında savaşa girilmesi ile ilgili düşüncelerini Talat Paşa, İttihat Terraki'nin son kongresinde:

“*Bu ittifaka girmekle memleketimizi her türlü tehlikeden korumuş olacağımızı düşünüyorduk*”²⁰⁵ şeklinde dile getirdikten sonra, Türkiye'deki son görevi olan İttihat Terraki başkanlığından istifa etti. Mustafa Kemâl ise Türkiye'nin Almanya yanında savaşa katılmasını

203 Karadağ, Raif **Petrol Fırtınası**, Sf. 102, Divan Yayıncılık, İstanbul

204 Aydemir Şevket Süreyya **Tek Adam** Cilt I. Sf. 187 Remzi Kitabevi 1999-İstanbul

205 Bayar Celal **Ben de Yazdım** Cilt: I Sf:80 Sabah Kitapları 1997-İstanbul

kesinlikle istemiyor, Almanya'nın savaşı kazanması halinde, Türkiye'yi bir uydu haline getireceğini, kaybettiğinde ise, Türkiye'nin yine kaybedeceğini düşünüyordu. Mustafa Kemâl, Almanlara güvenmediği gibi, onları savaşı kazanacak yetenekte de görmüyordu. Ama, savaş daha yayılacak olursa, Türkiye'nin uzun süre tarafsız kalamayacağını da bildiği için, savaşa Almanya'nın karşısında katılmayı uygun görüyor ama savaşa karşı olduğunu açık bir şekilde vurguluyordu:

*“Osmanlı ordusunda hemen seferberlik yapılması dahi tetkike şayan bir mesele iken, Osmanlı devletinin Karadeniz’de hâlâ nasıl cereyan etmiş olduğunu öğrenemediğim bir hadise üzerine harbe girdiğinden müşteki idim. O zaman şikayetlerim herkesçe nâbemevsim (mevsimsiz) telâki olunmuştu. Çünkü ben yalnız müşteki (şikayetçi) olduğumu söylemiyordum. Almanlar ve Almanlarla beraber bulunanlar mağlup olacaklardır diyordum.”*²⁰⁶

İstanbul’daki arkadaşlarına mektuplar gönderen Mustafa Kemâl, tarafsız kalıp askeri gücünü artırmanın Türkiye’nin yararına olan tek şey olduğunu, iki taraf arasında bir denge kurmak gerektiğini, acele etmemek gerektiğini söylüyordu.

Enver Paşa ise, kısa süreceğine inandığı savaştan bir şey koparmak için bir an önce savaşa katılınması gerektiğine inanıyordu. Türkiye için Armstrong-Whitworth tezgâhlarında yapılan ve parası ödenmiş olan iki kruvazöre, İngiliz Bahriye Nazırlığı tarafından el konulmasından birkaç gün sonra Almanların Goeben ve Breslau gemileri İstanbul önlerine gelmişti. Gemilerin güvertelerinde, *“İngiltere tarafından aldatılmış Türkiye’ye Almanya’nın hediyesi”* yazılı birer pankart asılmıştı. Bu yazı İstanbul halkında büyük bir heyecan yaratmış, Almanlar bu suretle amaçlarına ulaşarak Türkleri kendine müttefik yapmıştı.²⁰⁷ Göben ve Breslau adındaki Alman zırhlılarının Akdeniz’deki İngiliz filosunu atlatarak Boğaziçi’ne girişi Enver Paşa’nın kimseye danışmadan verdiği izinle gerçekleşmişti. O sarayın damadı, babası da inşaat nazırı idi. Enver Paşa gemilerin Türk bayrağı çekmesini:

*“Bir oğlumuz oldu”*²⁰⁸ diyerek duyurmuştu. Gemilere Yavuz ve Midilli adları verilmiş, gemilerdeki Alman deniz subay ve erlerinin başlarından kasketlerinin çıkarılarak fes giydirilmesi halkın da hoşuna gitmişti. Enver, Göben ve Breslau gemilerini sözde manevralar için, sık sık Karadeniz’e gönderiyordu. Ekim sonunda Yavuz, Hamidiye ve başka gemiler Rusların Karadeniz’deki Odesa, Sivastopol ve Novorosisk limanlarını bombardımana tutmalarının ardından Türkler de savaşa katılmak zorunda kalmışlardı. Bu olay üzerine Sadrazam Sait Halim Paşa, şok geçirmiş ve hüngür hüngür ağlayarak:

“Bu kundakçılıktır, bu alçaklıktır; başımızı ateşe soktular, yazık oldu Osmanlı Devletine!” diye bağırılmıştı.²⁰⁹

14 Ekim 1914 Cumartesi günü Cihad Fetvası Fatih Camii’nde ilân edilmişti. Her tarafta gösteriler yapılıyor olmasına karşın yürekte gelen bir heyecan yoktu.²¹⁰ Osmanlı savaşa sokanlar büyük bir hayal içinde, gelecekte kazanacakları zaferlerden söz ederken, Mustafa Kemâl, genelkurmaydaki yüksek mevkide bulunan bir arkadaşına savaş karşılığı düşüncelerini söylediğinde o:

206 Bayar Celal **Ben de Yazdım** Cilt: I Sf:87 Sabah Kitapları 1997-İstanbul

207 Berthe Georges-Gaulis -**Kurtuluş Savaşı Sırasında Türk Milliyetçiliği** Sf:47 Cumhuriyet Gzt. Eki Ekim 1999-İstanbul

208 Bayar Celal **Ben de Yazdım** Cilt: I Sf:80 Sabah Kitapları 1997-İstanbul

209 Dinamo H.İzzettin **Kutsal İsyan** C:2 Sf: 121 May Yayınları- Aralık 1973-İstanbul

210 Karabekir Kazım **Birinci Cihan Harbine Nasıl Girdik** Cilt:2 Sf:395 Emre Yayınları 1995- İstanbul

“-Kemâl, Kemâl! Bizi rahat bırak! Sonra vicdanen mesul olursun. Biz öyle şeyler yapacağız ki, neticesinden sen de memnun olacaksın, dünya da hayretler içinde kalacaktır.” diyordu ama Mustafa Kemâl onları bıkip usanmadan uyarmaya devam ederken:

“-Arkadaş, bizim tecrübemiz senden fazladır. Gerçi seni duygulandıran, hayale sürükleyen şey, memleketine ve milletine olan aşkıdır. Ama düşünmüyorsun ki, bu memleket ve halk, senin hararetli aşkına, acaba zannettiğin kadar layık mıdır? Bizim başımızda büyük adamlar var. Sen henüz onlarla konuşamamış, onların tecrübe görmüş bakışlarına, bakışlarını çevirmemişindir. Memleketin her tarafındaki başarılarının sırlarını anlamamışsındır. Eğer bir defa kendileriyle görüşsen, aynı fikirleri kabul etmekte bizden daha ileri gideceğine şüphe yoktur....” Cevabını almasına karşın:

“-Evet, çok şeyler yapacaksınız. Fakat yapacağınız şeyler korkarım ki, memleketi çıkılmaz bir girdaba sokmaktan başka bir şeye yaramayacaktır. Eğer ben ve benim gibi düşünenler o zaman hayatta bulunursak, sizin bugünkü sözlerinizi takdirle anmayacağız. Dilerim ki o zaman bizi, çıkılmaz zorluklara içinde terk etmeyiniz...”²¹¹ demek zorunda kalıyordu.

Osmanlının savaşa girişi zoraki organize edilen sevinç gösterileri ile kutlanıyor, kutlamalar sırasında Yeşilköy’de Rusların bölgeye gelişi nedeniyle yapılan abide tahrip ediliyordu. Gösterilerden dört gün sonra da burası Cemal Paşa tarafından dinamitle havaya uçurulmuştu.²¹²

Osmanlının savaşa girme kararı vermesinin ardından, Sir Adam Block İstanbul’u terk ederken:

“Eğer Almanya kazanırsa siz de Alman kolonisi olacaksınız. Eğer İngiltere kazanırsa mahvoldunuz!” diyerek ayrılmıştı.²¹³

Enver Paşa, Rus gemilerine yapılan saldırıdan haberi olmadığını iddia ederken Talât Paşa her şeyi, ancak olduktan sonra öğrenmişti. Cemal Paşa da haberi, Cercle d’Orient Kulübü’nde kâğıt oynarken duyup şaşkınlık geçirmişti. Olayı öğrenen Sadrazam Sait Halim Paşa, Padişah’a istifasını sunduysa da Padişah, istifayı kabul etmemiş, yalnızca Cavit ve önemsiz üç nazır istifa etmişti. Yunus Nadi, *Müslümanların İttihadı* başlıklı yazısında şöyle diyordu:

“Dün telaffuzu siyasi açıdan sakıncalı sayılan bu “İslam” sloganı, bugün savaş ve barış siyasetimizin temeli olup çıkmıştır. Biri İslam birliğinden bahsetse yine kendi aramızda “Bak şuna, idareleri altında birçok Müslüman halk bulunan büyük devletleri kuşkulandırarak başımıza daha büyük belalar getirecek!” düşünceleriyle sorgulanırdı. Bugün hepimiz sesimiz çıktığı kadar Müslümanların birliğini savunuyoruz. Dün ile bugün arasında ne büyük değişim. Adeta inkılap!

Dün susmakta ne kadar haklı olduğumuzu bilmiyoruz. Fakat bugün bu birliği ilân ve temin etmek için pek çok bağırarak, pek çok çalışıp çabalamak vazifemizdir. Biz acı bir çöküşte sabır ve tahammül ederek ortaya böyle bir fırsat çıkmasından başka ne bekleyebildik? Ama gönül rahatlığı ile ve sesimiz çıktığı kadar bağırabiliriz:

—İslam’ın ittiadı, Müslümanların en esaslı ve belki de biricik dayanağıdır. Birleşin ey Müslümanlar. Dinimizin ve varlığımızın ezeli ve ebedi düşmanlarına karşı birlikte karşı koyun. Onlara saldırın.

211 Aydemir Şevket Süreyya **Tek Adam** Cilt I. Sf.:301 Remzi Kitabevi 1999-İstanbul

212 Karabekir Kazım – **Birinci Cihan Harbine Nasıl Girdik**-2 Cilt: Sf.:395 Emre Yayınları- Ocak 1995

213 Atay Falih Rıfki **Çankaya** Sf:135 Pozitif Yayınları Temmuz 2006-İstanbul

Biz eminiz ki bu ulvi sonuç her hal-u karda gerçekleşecektir. Onun içindir ki –dünkü zorunlu sushlarımızın öcünü alırcasına tekrar bağıyoruz:

—*Yaşasın İslam İttihadı!*²¹⁴

O dönemin başında Ziya Gökalp, Turancılığı savunurken, Yunus Nadi, İslam Birliği savunucusu durumundaydı ve 20 Ekim 1914 tarihli yazısında şöyle diyordu:

“...Sultan Selim, hep toplum ve birlik için çalışmıştır. Denebilir ki İttihat ve Terraki Cemiyetinin kurucusu, halk deyişiyile piri ve üstadı O’dur.”²¹⁵

Savaşa girilmesine şiddetle karşı olan Mustafa Kemâl, etkili olamayınca bütün gücüyle kendini savaşa vermişti. Mustafa Kemâl’in dışında ordunun önemli bir kısmı da savaşa karşıydı. Savaşa karşı olanlardan birisi de:

“Ben daha başlangıçtan itibaren Almanlarla birlikte harbe taraftar değilim diyen” İsmet Bey’di. O başka bir çareleri kalmadığı için:

“Enver Paşa’nın muvaffakiyetine hizmetten başka ortada kurtuluş çaresi görünmüyordu.”²¹⁶ Diyordu. Mustafa Kemâl hiç sevmediği halde, Almanlarla işbirliği içine girmek zorunda kalarak Bulgarları savaşa sokmak için Fethi’ye yardımcı olmakla birlikte Bulgarlardan Türk ordusu için silâh ve yiyecek sağlamaya çalışıyor, Şakir Zümre’yi İstanbul’a göndererek Talât Paşa’yla görüştüğünde Talât Paşa, istifa etmiş olduğundan onu millî politikayla ilgili tavsiyede bulunan Cavit’e gönderiyordu. Maliye Nazırı Cavit ise, para olmadığını söyleyerek:

“Bu savaşın yıllar yılı süreceğini sanıyorsunuz galiba!” dediğini duyan Mustafa Kemâl:

“Böyle adam asılmayı hak etmiştir!” diye hiddetlenmişti. Mustafa Kemâl, bizzat cepheye katılmak istiyor fakat Enver Paşa:

“Orduda size her zaman görev bulunabilir ama Sofya’da ataşemiliter olarak kalmanız özellikle gerekli görüldüğünden sizi orada bırakıyoruz” diyerek talebini reddediyordu. Bütün bunlara rağmen Mustafa Kemâl’in ısrarla:

“Eğer beni yüksek rütbede bir subay olmaya lâyık görmüyorsanız açıkça söyleyin” diye yazdığı mektubuna Enver Paşa cevap bile vermek gereğini duymamıştı.

Enver Paşa Hindistan’da İsyan Çıkaracak (!?)

Yeni hülyalar peşinde İran üzerinden Hindistan’a üç alaylık bir kuvvet göndererek Hint Müslümanlarını İngilizlere karşı ayaklandırmayı planlayan Enver Paşa, bu hülyasını Hasan Rıza Soyak’ın babası Necip Bey’e şu sözleri söyleyerek dile getiriyordu:

“Vah Necip Bey vah, seni de zehirlemişler. Sen ki maneviyata inanırsın, bilmiş ol ki, ben Allah tarafından büyük Türk hakanlığını kurmaya vekilim. Git evinde rahat uyu!”

Necip Bey eve döndüğü vakit, şöyle diyordu:

214 Karabekir Kazım – **Birinci Cihan Harbine Nasıl Girdik**-2 Cilt: Sf.:397 Emre Yayınları- Ocak 1995

215 Karabekir Kazım – **Birinci Cihan Harbine Nasıl Girdik**-2 Cilt: Sf.:397 Emre Yayınları- Ocak 1995

216 İnönü. İsmet, **Hatıralar- Birinci Dünya Harbi** Sf:22 Cumhuriyet Gzt. Eki- Aralık 1999-İstanbul

"Eğer bu adam Harbiye Nazırı, Başkumandan Vekili ve Yaver-i hazreti şehriyarı olmasa, yeri doğrudan doğruya tımarhanedir" ²¹⁷

Büyük hülyaların Enver'i, Hindistan'a göndereceği bir kuvvetin komutasının Mustafa Kemâl tarafından kabul edilip edilmeyeceği yönünde ağız aramaya başlamıştı. Mustafa Kemâl acı bir alayla:

"Ben o kadar kahraman değilim," dedikten sonra kendi ülkesinin cephelerinde savaşmayı tercih edeceğini söylüyordu.

Enver, büyük hayali Asya'da Türk İmparatorluğu kurmak için yanıp tutuşurken savaş felâketli bir şekilde başlamıştı. Ekim 1914'te Sivastopol, Odesa ve Teodorya şehirlerini topa tutan Goeben (Yavuz) ve Breslau (Midilli) gemilerinin saldıklarına karşı 4 Kasım'da Rusya Osmanlıya savaş ilân etmiş ertesi gün İngiltere ile Fransa onu izlemişti. Oysa, daha savaş ilân edilmeden önce 1 Kasım 1914 günü Rus General Daşkof komutasındaki Rus Kafkas Ordusu, Doğu Anadolu sınırlarımıza ulaşarak işgale başlamış, onlara karşı da Türk ordusu Kars yönünde hücum başlatmıştı. 22 Aralık 1914'te başlayan Sarıkamış Kuşatma Harekatı sırasında emki komutanı ve kurmay okulundan hocası olan Hasan İzzet Paşa'ya:

"Hatalı hareket ettiniz. Muvaffak olamadınız. Rus ordusu burada imha edilmeliydi. Şimdi derhal harekete geçeceksiniz. Ve Rus ordusunu Sarıkamış cephesinde imha edeceksiniz..." diyerek haşlanmış, buna karşılık olarak Hasan İzzet Paşa:

"Olmaz! Etrafı görüyorsunuz. Kış, kar başlamıştır. Bu şartlar, bu mevsim içinde bir ordu hareketi iyi netice vermez. Kış şiddetini kaybetsin, yollar harekete müsait olsun, düşmanı imha edeceğim" ²¹⁸ demişti.

Hasan İzzet Paşa'yı görevden alarak komutayı üstlenen Enver Paşa, perişan ve düzensiz ordudaki Arap askerlerin bölgedeki Türk evlerini yağmalamalarını ve halka zulm etmelerini dahi engelleyemiyordu. Bunlardan yakalananlar çıplak ayaklarına sopa vurularak cezalandırılıyordu ama, durum o kadar kötüydü ki, yiyecek yoktu ve askerler ne bulurlarsa yemek zorunda kalıyorlardı. Köylülerden alınan hayvanlar yarı çiğ halde yenilerek karın doyurulmaya çalışılıyordu. Hatta, hayvanların işkembe ve bağırsakları dahi yeniliyordu. Pislik içindeki ortamda müthiş bir salgın başlamıştı. Askerler kendi pisliklerinin içine yaşamak zorunda kalıyorlar, insan pisliklerinin içinde kavrulmuş ve çiğ buğday ile, kılları üzerinde bulunan deri parçaları birbirine karışmıştı.

Askerler, ölen arkadaşlarını dahi gömmeye gerek duymayacak kadar hissizleşmişlerdi; iyice sarpa saran işler karşısında Enver Paşa da hırçınlaşmış, cephedeki diğer komutanlar ona görüş ve öneride bulunmaktan çekinir hale gelmişlerdi. Diğer komutanların fikirlerinin alınmaya gerek duyulmaması başarı kazanmayı da engelliyordu.

Askerlerin bazıları şehit olan arkadaşlarını yağmalıyor, bazıları da bir köşeye çekilip aç karınlarını doyurmaya çalışıyorlardı. Disiplin diye bir şeyin kalmadığı orduda subayların birçoğu ahlaksızlıklara yönelmişti. Bu durum şu Rus sözü ile çok iyi ifade edilebiliyordu:

"Rusların subayları iyi, erleri fenadır. Türklerin erleri iyi subayları fenadır" ²¹⁹

217 Atay Falih Rıfkı, *Zeytindağı* Sf: 33 Pozitif Yayınları 2004 İstanbul

218 Aydemir, Şevket Süreyya *Makedonya'dan Orta Asya'ya Enver Paşa*, Cilt:3. Sf: 130, 1972 İstanbul

219 Önal Sami *Tuğgeneral Ziya Yerkök'ün Anıları Sarıkamış'tan Esarete* Sf:113-128 Remzi Kitabevi Mart 2006-İst.

Sıcaklığın eksi 15–20 derece olduğu ortamda sırtlarında 30–35 kilo yük taşıyan askerler, kan ter içinde kaldıklarında dinlenmek için bir kenara çekilip tüfeklerini bacakları arasına alarak yere çömeldiklerinde soğğun etkisiyle donup kalarak yol kenarlarında bir heykele dönüyorlardı. Yüzlerce asker yol kenarlarında böylece kalakalmıştı. Askerlerden başka yük taşıyan hayvanlar da karlar arasına gömülüyor eldivensiz ve ayakkabısız askerler yorgun bitkin, canının telaşına düşüyorlardı. Enver Paşa ise Sarıkamış'ı almak için karargâhında yerine getirilmesi mümkün olmayan emirleri vermeye devam ediyordu.

Selânik İhtilâl Komitesi'nden arkadaşı ve hanedan damadı olan Hafız İsmail Hakkı Paşa ile kendisini yarış içinde gören Enver Paşa, ondan önce Sarıkamış'a girebilmek için hareketi kendi bildiğince yürütüyordu. Savaş sırasında yalnızca ileri komutunu verip, daha sonra alt kademelerden gelen önerileri dikkate almadığı için kar ve tipi altında kalan askerler açlık ve yorgunlukla pençeşerek dağlara ve boğazlara saplanmışlardı. Enver Paşa'nın komuta ettiği IX.Kolordu Sarıkamış önüne geldiğinde ancak bir alay mevcuduna inmişti. Sarıkamış önlerinde Enver Paşa'nın kuvvetlerine yaklaşan Hafız İsmail Hakkı Paşa'nın komuta ettiği 40 bin mevcutlu X. Kolordu'nun ise mevcudu 1800'e kadar düşmüştü. Enver Paşa emrini vermişti:

“-Derhal taarruza geçiniz !”

İsmail Hafız Hakkı Paşa 19 Aralık günü, 40 bin kişilik ordusundan elinde yalnızca 80 kişi kaldığını görünce tipiler altında bir ağacın altına çömelmiş ve:

“-Her şey bitti” diyerek hıçkırığa hıçkırığa ağlamıştı.” Sarıkamış bozgununun ardından İstanbul'a dönen Enver Paşa ise, savaş hakkında bilgi soranlara:

“Düşmana ağır darbe indirdik”²²⁰ diye cevap veriyordu.

Aralık ayının şiddetli soğğunda devam eden ve başarısızlığa doğru ilerleyen çarpışmalar için İsmet İnönü hatıralarında şunları söylüyor:

“Sarıkamış Muharebesinde çok zayıat vererek, ricata ve hudut mevzilerimize dönmeye mecbur olduk. Muharebenin hemen ardından tifüs orduyu istilâ etti. O devirde bu hastalık harp zamanının korkunç afeti sayılıyordu. Bütün bu talihsiz şartlar bir araya gelerek cengaver, 3.Ordumuzu daha harbin başlangıcında, çok yaralı ve sakat bırakmıştı. Sarıkamış felaketinin neticelerini hem memleket, hem ordu, her cepheye uzun zaman sarsıntı ile hissetmiştir.”²²¹

Birinci Kafkasya seferinde 90 bin kişilik birlikten geriye dönebilenler resmi kayıtlara göre 12 bin kişiydi. Geriye kalanlar çatışmalarda ölmüş, donmuş ya da tutsak edilmişlerdi.²²² Enver Paşa'nın hayalciliği, Almanların dünyayı fethetme planına da çok uygun düşüyordu. Ama kuzeyde Rusya'ya, güneyde de Mısır'a doğru girişilen saldırılarda bozguna uğrayan Osmanlı orduları, korkunç kış koşulları altında hemen hemen yok olmuştu. 21 Aralık günü Sarıkamış'a hareket emri verildiğinde ordunun durumunu bir alay komutanı şöyle yazıyordu:

“Süratle alayın başına geçerken yolun kenarında bir eri tüfeğini bacakları arasında dik tutarak otururken gördüm. Canım sıkıldı. Daha yürüyüş başlangıcında böyle oturan askeri kırbaçladım:

220 Aydemir Şevket Süreyya **Tek Adam** Cilt I. Sf.206 Remzi Kitabevi 1999-İstanbul

221 İnönü. İsmet, **Hatıralar- Birinci Dünya Harbi** Sf:26 Cumhuriyet Gzt. Eki- Aralık 1999-İstanbul

222 Sanders. Liman von, **Türkiye'de Beş Yıl** II. Sf: 97 Cumhuriyet Gzt. Eki Aralık 1999-İstanbul

"Hain kerata, arkadaşların sevinerek koşarken sen burada niye çöktün kaldın. Hadi bakalım kıt'ana !" diye bağırdımsa da erde kınıldama eseri görmedim. Eğildim yüzüne baktım ki, erin gözlerinin karası üst kapakları arasına kaçıyor. Bitkin bir halde. Hemen attan indim, geçen askerlerden su istedim. Matarayı ağzına dayadımsa da yarısı ağzına, yarısı göğsüne döküldü.

Doktoru çağırttım, ona teslim edilmesini arkadan yetişen bölük komutanına söyledim. Ben yeniden yoluma devamla kolun başına geçtim. O sırada ere yaptığım sert muamele yüreğime dert oldu. Ciğerim parçalandı. Hatırıma geldikçe vicdan azabı çekerim. Zavallı er hasta hasta yola çıkmış, hatta köyde kalmak veya hastaneye gitmek istememişti. Nedense öteden beri askerler hastaneye gitmeyi sevmezler."²²³

Birinci Dünya savaşı başladığında Türk ordusu Gürcistan'a ilerlemiş, Sarıkamış'ta Ruslarla karşılaşmıştı. Büyük yenilgilerin ardından Türk ordusu Rus birlikleri önünden çekilmek zorunda kalınca Ruslar Diyardin, Karakilise ve Van gölü civarlarını işgal etmişti. Yüz bin kişilik Türk ordusu 12 bin kişi kalmış, bizzat Ruslar o aşılmaz dağlarda 30 bin Türk askerinin ölüsünü bulduklarını doğrulamışlardı.²²⁴

Bu sıralarda Suriye'de yeni ordu oluşturularak komutanlığına Bahriye Nazırı Cemal Paşa getirilmişti. O da, İstanbul'dan yeni görev yerine hareket ederken yanındaki subaylara gelecekteki başarılarından ve büyük zaferlerinden söz ederek Mısır'a "Sultan" olma hayalleri kuruyor, Süveyş Kanalı'nı aşarken şehit olsa bile, diğer askerlerin kendi cesedinin üzerine basarak kanalı geçip mutlaka Mısır'a yürüyeceğini söylüyordu.

İngiliz ve Fransız Gemileri Çanakkale Önlerinde

İngiliz ve Fransız gemileri 3 Kasım 1914'te Çanakkale önlerine gelmişlerdi. Talat Bey, Sadık Baba (Bulgar Sadık)'yı İttihat ve Terâkî'nin Genel Merkezi'ne çağırarak Petesburg'daki "Oknita" fabrikasının havaya uçurulması görevini vermişti. 11 Mart günü tehlikeli görevini yerine getirmek üzere Petersburg'a giden Mehmet Sadık, binlerce işçinin mesai bitimine yakın saatlerde fabrikayı havaya uçurmuştu.²²⁵

İngiliz ve Fransız donanması 18 Mart 1915'te Türk kara bataryalarına en güçlü darbeyi vurmak için bütün kuvvetleriyle hücumu geçiyordu. İngilizler, Seddülbahir ve Kumkale tabyalarını topa tutmuşlar, 19 Şubat 1915'te de boğazın dış tabyalarını tahrip etmişlerdi. Türk kara bataryaları da hücumu geçmiş, müttefik donanmasının üç kruvazörü batmış dört tanesi de savaş dışı kalmıştı. Çatışmalar sonunda Türk cephanesi bitmiş, fakat bunu bilmeyen itilaf devletleri deniz kuvvetleri soluğu yakın adalara sığınmakta bulmuştu. Cephelerin yakınlığı muharebe hatlarının düşman donanması tarafından dövülmesini engelliyordu ama, hatların arkasında kalan kısımlar, sahiller ve denizde hareket eden araçlar düşmanın ateşinden payını

223 Önal Sami **Tuğgeneral Ziya Yerkök'ün Anıları Sarıkamış'tan Esarete** Sf:86-87 Remzi Kitabevi Mart 2006-İstanbul

224 Vaidis, Thomas A. **Kemâl Atatürk (Yeni Türkiye'nin Kurucusu)** Sf: 83-84 Kitapçılık Ltd.Şti Yayınları Kasım 1967-İstanbul

225 Dinamo H.İzzettin **Kutsal İsyân** C:7 Sf: 142 May Yayınları- Ağustos1972 - İstanbul

alıyordu. Marmara Denizi'ne geçmek amacıyla yapılacak büyük taarruzun, Fransız ve İngiliz savaş gemileri tarafından, 18 Mart 1915'te yapılması planlanıyordu.

Derin bir acı ve burukluk içinde Osmanlının Almanya safında I. Dünya Savaşına katıldığını öğrenen Kurmay Yarbay Mustafa Kemâl, arkadaşlarının cephelerde savaşırken kendisinin pasif bir görevde olmasını içine sindiremiyor, başkomutanlığa başvurup kendisinin de cepheye gönderilmesini istiyordu. Ne var ki Başkomutanlık, Mustafa Kemâl'in başvurularını sürekli geri çeviriyordu. Mustafa Kemâl, izinsiz de olsa Sofya'daki görevinden ayrılıp cepheye katılmayı düşünerek hazırlıklarını tamamlayıp Sofya'daki evini dağıtmıştı. Yolculuğa çıkacağı sıra gelen postacı Harbiye nazır vekili İsmail Hakkı Paşa imzalı telgrafi kendisine uzatmıştı. Telgraf:

"19.Tümen komutanlığına atandınız. Hemen İstanbul'a hareket ediniz" diyordu.

İstanbul'a geldiğinde, daha önce hiç adını duymadığı 19 uncu tümenin nerede olduğunu öğrenmeye çalışıyordu. Başkomutan vekili Kâzım Bey'in dahi böyle bir tümenenden haberi olmadığını hayretle öğrenmişti. Bu arada Kâzım Bey, Liman von Sanders'in yeni bir tümen kurmaya çalıştığını bir de kendisiyle görüşmesi gerektiği yönünde tavsiye etmişti. Mustafa Kemâl, o güne kadar şahsen tanışmadığı fakat, açıkça ortaya koyduğu Alman aleyhtarı duygulardan dolayı birbirlerini tanıdığı Liman Von Sanders'in bürosuna gittiğinde sohbet sırasında Liman Von Sanders'in :

"Bulgarlar hâlâ savaşa girmeyecek midir?" sorusuna Mustafa Kemâl'in :

"Hayır" cevabı vermesi üzerine öfkelenen Alman Liman Von Sanders :

"Bulgarlar hâlâ Alman ordusunun başarısına inanmıyorlar mı?" diyerek yumruğunu sıkıp yukarı kaldırarak gülmüştü. Mustafa Kemâl'in :

"Hayır Ekselâns" cevabı onun daha da öfkelenmesine ve yüzlerinin kıpkırmızı olmasına yol açmıştı. Liman Von Sanders Mustafa Kemâl'e :

"Siz ne kanıdasınız" diye sorduğunda o :

"Bulgarları görüşlerinde haklı buluyorum" deyince, Liman Von Sanders ayağa kalkıp Mustafa Kemâl'e çıkması için izin vermişti.

Mustafa Kemâl, uzun uğraşın ardından 19 uncu tümenin 20 Ocak 1915'te kurulduğunu öğrenmiş, 24 Ocak günü Tekirdağ'a gelerek tümenini teslim almış ve tümen 25 Şubat 1915 günü Çanakkale savaşına katılmak üzere Eceabat'ta toplanmaya başlamıştı.

Öte yandan Enver kafasına koyduğu Hindistan'ı fethetmeye hayali için 19 .Tümen komutanı Mustafa Kemâl'e Dahiliye Nazırı Talat Bey'in yanında :

"Kemâl Bey, Hindistan'a doğru bir sefer yapmak ister misiniz?... Emrinize tam üç teçhizatlı alay vereceğiz. İran'dan başlayarak bütün İslam dünyasını İngilizlere karşı ayaklandırırsanız Hindistan'a kadar gideceksiniz" demişti. Mustafa Kemâl ise bu öneriyi :

"Ben o kadar kahraman değilim" diyerek reddedince Talat Paşa söze karışarak Mustafa Kemâl'e :

"Bu vazifeyi niçin kabul etmiyorsunuz ?" diye sormuş, bunun üzerine Mustafa Kemâl harita üzerinde Türkiye ile Hindistan arasındaki doğal engelleri gösterdikten sonra :

"Hem niçin üç alay, tek bir adam gönderiniz yeter, nasıl olsa kendi kuvvetini kendi yapmaya mahkûm değil mi ?" demiş :

"Bu fedailiği üstünüze almalısınız" önerisine ise :

“Eğer böyle bir imkan olsaydı sizin emirlerinizi beklemezdim. Kendim gider, kuvvetler bulur. Hindistan'ı fetheder ve İmparator olurum” diye karşılık vermişti.²²⁶

Bu görüşmenin ardından Mustafa Kemâl, köpeği “Alp”i yanına alarak 19.Tümenin başına giderken, Enver Paşa da, Süveyş Kanalı'ndan İngilizleri çıkarmak için hazırladığı planı uygulamaya koymuştu. Alman Albayı von Kress'in komutasında çölü geçen Türk ordusu yedi günde geceleyn varabildiği Süveyş Kanalı'nda İngilizleri gafil avlayarak kanalın karşı kıyısına ayak basmışlardı. Fakat batı kıyısını destekten mahrum bıraktıkları için İngilizler, Türkleri püskürtmüş ve bölgenin savunmasını sağlamlaştırmışlardı. Türklerin iki saldırıdaki başarısızlığı İtilâf Devletleri'nin cesaretini de artırmış, Çanakkale Boğazı'yla Marmara üzerinden İstanbul'a karşı bir İngiliz-Fransız saldırısının başlatılmasına neden olmuştu. İstanbullular, umutsuzluk içinde şehrin düşman eline geçeceği korkusuyla Anadolu'ya göç etmeye başladılar. Anadolu yakasında bir saat içinde harekete hazır, biri Sultanla maiyeti, öbürü de kordiplomatik için iki özel tren bekletiliyordu. Babiâli arşivleriyle bankalardaki altınlar Eskişehir'e gönderilmişti, Hükümet Eskişehir'e taşınmayı düşünüyordu. İstanbul düşman eline geçmeden önce yakılmak için tenekeler dolusu gazyağı hazırlanmış, sanat eserleri müze mahzenlerine istif edilmişti. Başta Ayasofya olmak üzere resmî binalar dinamitlerle donatılarak patlatılmak üzere hazırlıklar yapılmıştı. Abdülhamit'e de İstanbul'dan ayrılması önerildiğinde o Padişah olan kardeşine:

“İstanbul'dan bir kere ayrılırsan bir daha dönemezsin.” diyerek gitmeyi reddetmişti.

İstanbul'da, emniyet müdürü ihtilâl yapabilecekleri korkusuyla, işsiz güçsüzleri şehirden dışarı çıkarmak için çabalıyordu. Enver Paşa, soğukkanlı ve sakin bir şekilde İngilizlerin Çanakkale Boğazı'ndan asla geçemeyeceklerini, Çanakkale'deki savunma hatları yok edilse bile, Türker'in İstanbul'u kanlarının son damlasına kadar savunup düşmana asla teslim etmeyeceklerini söylüyordu. Çünkü, Enver Paşa, Çanakkale'yi savunmak için, Liman von Sanders komutasında Beşinci Orduyu kurmuştu.

1870–1871 yılında Almanların Fransızlara karşı kazandığı başarının intikamını almak isteyen Fransızlar, Ruslarla anlaşmışlar, İngilizler ise Hindistan taraflarına ilerleyen Ruslara iyi bir ders vermek amacındaydılar. Ortak düşman Almanlara karşı İngilizler, Fransızlar ve Ruslar birleşmişler, İtalyanlar ise, Alman-Avusturya müttefiki olmasına rağmen Trablus Savaşı'nda İngilizlerden ve Fransızlardan yardım almış olduğu için Fransızların yanında yer almıştı. Romanya ise henüz kararını vermemiş güçlüden yana tavır almak için beklerken, Saraybosna'da Avusturya veliahdı Arşidük Ferdinand'ın Sırp tarafından öldürülmesiyle savaş başlamıştı.

Boğazların Türklerin elinde bulunması ve tarafların burada gözü olması nedeniyle 20 Temmuz –2 Ağustos 1914 tarihleri arasında Osmanlı Devleti seferberlik ilân ederek beklemeye başlamıştı. Savaşan taraflar İstanbul'u almak için pusuya yatmışlar, İngiliz ve Fransızların ilgisizliği karşısında Almanlar Türklere vaatlerde bulunarak, toprakları tehlikeye düşerse yardım sözü veriyorlardı. Ağustos ayına gelindiğinde 38–45 yaş arasındaki dönemin tamamı silahlı çağırılmış, askerlik şubelerinin önü askerliğe başvuranlarla dolmuş, başvuru için gelenler günlerce sokaklarda ve cami avlularında beklemişler, işlemler tamamlanmadığı için birçoğu evlerine geri dönmüşlerdi.

226 Dinamo H.İzzettin **Kutsal İsyan** C:2 Sf: 181-182 May Yayınları- Aralık 1973-İstanbul

Osmanlının elinde Ege adaları kaybedildiğinde 1913 yılında Brezilya'dan satın alınmış bir gemi bulunurken Yunanlıların ABD'den aldığı "Idaho" ve "Missisipi" adlı modern gemileri vardı. Osmanlının İngilizlere yaptırdığı "Sultan Osman" ve Reşadiye" gemilerinin bedellerinin yarısı ödendiği halde, İngilizler bu gemileri kendi donanmalarının ihtiyacı olduğu gerekçesini öne sürerek teslim etmemişler²²⁷ ve gemileri teslim almaya giden 500 civarındaki Türk gemicisine de saldırı düzenlemişlerdi. Bu gemiler alınmış olsaydı Ege'de Yunanlılara karşı denge sağlanmış olacaktı.

Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'na katılmasıyla ilgili olarak Talat ve Enver Paşa:

"Almanya'ya katılmamız halinde, savaş sonunda aleyhimize bir ittifak oluşması ve kendisine katılmadığımızdan dolayı Almanya'nın da, aleyhimizde söz birliği yapanlarla birlikte hareket etmesi ihtimali vardır. (...)

Savaş müttefiklerin kesin zaferiyle sonuçlanacak olursa, bunlar bizi aralarında paylaşacaklardır. Her iki ihtimale göre de zarardayız. (...)

Almanya savaştan galip çıkarsa korktuklarımızdan kurtuluruz. Mağlup olursa, Almanya'ya katılmadığımız taktirde uğrayacağımız muhtemel tehlikeden fazlasına, yani paylaşım-dan daha büyük bir tehlikeye uğramamız ihtimali söz konusu değildir" diyordu. Talat ve Enver Paşalar, Amerika'nın savaşa katılacağını kestiremedikleri için, savaşa Almanların yanında girmeyi uygun görmüşlerdi.²²⁸

Osmanlının Almanlar safında savaşa girmesi İngilizlerin büyük tepkisine neden olmuş, İngiltere Başbakanı Asquith parlamentoda yaptığı konuşmada:

"Osmanlı Devleti kılıcını çekerek intihar etmiştir" derken, Savaş Bakanı Kitchener:

"Türkiye'yi mahvedinceye kadar savaşa devam edeceğiz" diyerek tepkisini dile getirmişti.²²⁹

19 Şubat 1915 günü Rumeli'de mevzilenen "Ertuğrul" ve "Seddülbahir" bataryaları ile Anadolu yakasındaki "Kumkale" ve "Orhaniye" bataryalarına karşı içlerinde "Queen Elizabeth"inde bulunduğu 12 savaş gemisiyle büyük bir saldırı başlatılmıştı. Türk bataryaları uzun bir süre sessiz kalmış, düşman gemileri öğleden sonra 5-6 km. yaklaşarak ateşe başlamış, çetin savaş toz duman içinde üç saat sürmüştü. Türk istihkamlarında toprak yığınının dışında hiç bir şey görünmez olmuştu ama düşmanın karaya asker çıkarmak için yaptığı her teşebbüs ve Seddülbahiri işgal planı Türk askerlerinin direnişiyle karşılaşılıyordu. Hava karar-maya yüz tutarken düşmanlar geri çekilmişlerdi. Havanın fırtınalı olması nedeniyle bir süre hareketsiz kalan düşman, 25 Şubat'ta yeni bir saldırı başlatarak ateşini olağanüstü şiddetlendirmiş, Türk birlikleri karanlık ve yağmurun etkisiyle geri çekilmeye fırsat dahi bulamamıştı. Bu sırada Mustafa Kemâl bir çukura düşmüş, bir çavuş ve onbaşının olağanüstü gayretleriyle esir olmaktan Karayörük deresinin doğusundaki tepeye gün doğarken sekiz sıralarında ulaşarak kurtulmuş ve tekrar savunmaya geçmişlerdi.²³⁰

227 Fromkin David **Barışa Son Veren Barış** Sf:43-51 Sabah Kitapları 1993- İstanbul

228 Arslan Emir Şekip, **Sürgünde Üç Ölüm** Sf: 44 Truva Yayınları Ağustos 2004- İstanbul

229 Akşin Sina **İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele** Cilt:1 Sf:22 Cem Yayınevi 1992-İstanbul

230 Arısoy M. Sunullah **Mustafa Kemâl Atatürk'ün Söyleyip Yazdıkları** Sf:41 TTK.1989 Ankara

Queen Elizabeht gemisi *Seddülbahir*, Agamemnon gemisi *Ertuğrul*, Galois gemisi *Kumkale*, Irresistible gemisi de, *Orhaniye*'yi hedef almıştı. Diğer zırhlıların kılavuzluğundaki saldırı Türk tabyalarındaki topları susturmuştu. Türk komutanlar ile Almanlar arasındaki anlaşmazlık da kendisini göstermeye başlamış, düşman zırhlıları akşam olduğunda limana girmişlerdi. 26 Şubat günü *Seddülbahir* bombardımana tutulmuş, 27 Şubat günü Dardanos bataryası bombardıman edilmişti. 190–215 kg. ağırlığındaki mermileri koltuğunda sırtında taşıyan askerler, düşmana aman vermiyorlardı. 7 Mart günü yapılan o döneme kadar saldırıların en etkili olan bombardımanın ardından, Dardanos Tabyası'nda düşmüştü.²³¹

Bu dönmeden sonra bir süre hareketsizlik hakim olmuş, duraksayan düşman saldırıları 18 Mart'a gelindiğinde yeniden hareketlenmiş ve düşman zırhlıları sabahtan itibaren Boğaz'dan içeri girmeye başlamıştı. Sabah saat on civarlarında 16 zırhlı *Boğaz*'dan içeri girerek limanda savaş düzenine girip yaklaşık 16 km. açıktan ateşe başlamıştı. Gemiler 14 km'ye kadar yanaşmışlar sahile yaklaştıkça da hedefe isabet oranları artırmıştı. Türk tabyalarından kendilerine ateş edilmediğini gördükçe daha serbest hareketlerle ve manevra yapmaya gerek duymaksızın atışa devam ediyorlardı. Düşman ateşi arttıkça Türk askerlerinin intikam hırsları da artıyor, daha azimle çalışıyorlardı. Rumeli Hamidiyesi top çavuşlarından Bektaş, komutanına:

*"Efendim toplarımızın ikisi de harap oldu. Bizi Goncasuyu'na çektiler. Bir fûnye çeke-medığım için yanıyorum. Bu hal bana ölümden de beter geldi. İki fûnye çektikten sonra ölsem de gam yemem. Bana bir vazife verin"*²³² diye yalvarıyordu.

Bu ruh hali içindeki asker varını yoğunu ortaya koymuş, düşmana kök söktürüyordu. Fransız donanması büyük zarar görmüş, Amiral Dö Roben geri çekilme emri vermek zorunda kalmıştı. Fransızların "Yarım Dünya" dedikleri Bouvet Zırhlısı batırılmış, ancak diğer zırhlılar kurtulmuştu. *Seddülbahir* civarlarında karaya çıkabilen küçük bir düşman kuvveti süngü takarak ilerlemeye çalışmış, bunlar Türk kuvvetleri tarafından yok edilince diğerleri geri çekilmek zorunda kalmıştı. Gündüz Türk askerinin canla başla sürdürdüğü savaşın gecesinde karanlıkta yaralıları arasında dolaşan Mustafa Kemâl, savaş sırasında elindeki bozuk silahından fayda gelmeyeceğini anlayınca onu atıp, yerden aldığı taşlarla düşmana hücum eden Mehmet Çavuş'u görmüş ve onu ödüllendirmişti. Daha sonra kendisiyle görüşülen Mehmet Çavuş bu olayı şöyle anlatıyordu:

*"Ben mangamla nöbette idim. Düşman gemileri kıyıyı şiddetle bombardıman ettikten sonra çıkarma yapmayı başladılar. Bu sırada gizlendiğimiz yerden çıkarak, yere yattık. Ve düşmana ateşe başladık. Düşman yere yatarak bize ateş ediyordu. Birbirimize çok yakındık. Bir ara benim tüfeğimin mekanizması işlemez oldu. Hırsumdan tüfeği attım. Bunu gören bir düşman askeri bana ateş etmeye başladı. Hemen istihkam küreğini çekerek üzerine atıldım. Kaç kişiyi vurduğumu hatırlamıyorum. Gözümü açtığım zaman kendimi sıhhiye çadırında buldum."*²³³

231 Sanlıtop Gazanfer **Çanakale Geçilmedi- Yüzbaşı Mehmet Hilmi-** Sf: 133 Goa Basım Yayın 2006-İstanbul

232 Sanlıtop Gazanfer **Çanakale Geçilmedi- Yüzbaşı Mehmet Hilmi-** Sf: 142 Goa Basım Yayın 2006-İstanbul

233 İğdemir Uluğ **Atatürk'ün Yaşamı** Cilt:1 Sf:164 TTK 1980-Ankara

Mustafa Kemâl'in Doğum Yeri: "Kemâlyeri"

Gelibolu yöresini Balkan Savaşı sırasından tanıyan Mustafa Kemâl, yarımadanın savunulması hususunda öteki kurmayların görüşlerine katılmıyor, onların kıyıda yeterli bir tel örgü tahkimatı yaparak düşman çıkarmasının önlenebileceği şeklindeki düşüncelerine karşı, denizden topçu ateşiyle desteklenen düşmanın, karaya çıkabileceğini bu nedenle savunmanın, içerideki mevzilerden düşmanı püskürteceğini söylüyor ve karada üstün bir kuvvetin olması gerektiğini savunuyordu.

Alman komutanlığı da, Mustafa Kemâl'in görüşüne katılmakta ve yalçın tepelerin tutularak savunma yapılmasını istemekteydi. Liman von Sanders, Mustafa Kemâl'in komutasında bulunan On Dokuzuncu Tümeni, yedek kuvvet olarak *Maydos (Eceabat)* yakınlarında bırakmış, bu tümen saldırının geleceği yöne göre, kuzeye, güneye ya da batıya gönderilmek üzere hazır tutulmuştu. Bu görevden memnun olan Mustafa Kemâl, *Küçükboğalı* köyüne yerleşerek, savunma için hazırlanıyordu. 12 Nisan 1915 günü gözetleme yaparken düşmanın Arıburnu'nda karaya çıkmakta olduğunu görerek genel karargâhla telefon bağlantısı kurmaya çalışmış, ulaşamayınca hemen karar verip, hücumla kalmıştı.

12 Nisan sabahı düşman, Mustafa Kemâl'in düşündüğü gibi çıkarma yapmış, İngilizler *Helles Burnu*'ndan, Anzaklar, *Kabatepe*'nin kuzeyinden, Fransızlar ise, Asya yakasından saldırıya geçmişlerdi. Genel karargâh ile telefon bağlantısı bulunmayan Mustafa Kemâl, bu durumu kara yolu ile üstlerine bildirmeyi düşünmüş ama, gelecek emirleri beklemesi durumunda işin işten geçeceğini de görmüştü. Kendi emrinde bulunan az sayıdaki yedek kuvvet ile hücumla karar vermişti. Düşmanın *Sıvla (Anafarta)*'ya doğru ilerlemesini durdurmak için, güç koşullarda direnmeye başlamışlardı.

Engelli arazide at üstünde *Conkbayırı* 'na doğru yol alan Türk kuvvetleri atlarından inerek yollarına yaya olarak devam ediyorlardı. Tepeye yaklaştıklarında aşağı doğru koşarak geri kaçan askerlerle karşılaştıklarında Mustafa Kemâl:

"Ne oluyor? 'Neden kaçıyorsunuz?' " diye sormuş, askerler:

"Geliyorlar! Geliyorlar, Düşman geliyor, efendim. İngiliz, İngiliz " diyerek yamacın altında fundalıktaki Avustralyalıları göstermişlerdi. Mustafa Kemâl:

"Düşmandan kaçılmaz!" demiş, askerler cephanelerinin kalmadığını söyleyerek itiraz edince Mustafa Kemâl:

"Süngüleriniz var ya!" diyerek onları durdurmuş ve süngü takarak yere yatan Türk askerlerini gören düşmanlar da yere yatmıştı. Bu an için Mustafa Kemâl:

"Kazandığımız an bu andır" diyordu.²³⁴

Mustafa Kemâl, *Kocadere*'de yeni kurulan telefon merkezine 13 Nisan (25 Nisan) sabahı girdiğinde 77 Alay'ın Birinci tabur Komutanı Binbaşı Mehmet Emin Efendi:

"Efendim! Yüksek katınıza girmeye utanıyorum. Üzülerek belirtmeliyim ki, bütün alayımız çil yavrusu dağınık, savaş alanından kaçmışlardır. Bir ucu *Maltepe*'ye kadar gitmiştir. Alay Komutanını bulamadım. Sizin *Kocadere*'ye gelmekte olduğunuzu haber aldığımızdan bilgi sunmak için buraya koşup geldim" diyordu. Mustafa Kemâl bu binbaşıya :

234 Ünaydın Ruşen Eşref, **Mustafa Kemâl ile Mülâkat** Sf: 23 Cumhuriyet Gzt. Eki Mart 1999

“Hatırlayınız ki, Derne’de İtalyanlarla yaptığımız birçok savaşlarda da cephemizin bazı kesimlerinde çöl Arapları, bugün gördüğümüz gibi kaçmışlardır. Ama bu kaçışlar bizim sonuç olarak başarılı olmamıza engel olmamıştır. Gönliniz rahat olsun, öteki kuvvetlerimiz inançlı bir dirençle düşmanın karşısında durmaktadırlar. Şimdi bize düşen bu kaçanlara lanet etmek değil, onları yeniden toplayıp savaşa göndermektir. Bunun için hemen tabancanızı çıkarınız, bütün emrinizdekiler ve ilişkide bulunduğunuz subaylara aynı yetkiyi verdiğimi bildiriniz. Kaçanları vurunuz. Kuvvetlerinizi Kocadere’nin batısındaki derede toplayınız. Şimdi emrimde ve yanımda bulunan süvarileri de bu işle görevlendireceğim. Ben de sizin yanınıza geleceğim”²³⁵ diyerek onu cesaretlendirmişti.

Düşmanın saldırısı bütün hızıyla devam ederken, patlayan bombalar Türk askerlerini toprak altında bırakıyor hem düşmanın hemde Türk askerinin şiddetli ateşi ve küçükü büyüklü mermi sağanakları altında savaş devam ediyordu. *Allah... Allah...* sesleriyle süngü hücumuyla düşman hatlarını kıran Türk askerleri Mustafa Kemâl’in:

“Size ben taarruz emretmiyorum: ölmeyi emrediyorum... Biz ölünceye kadar geçecek zaman içinde yerimizi başka kuvvetler ve başka kumandanlar alabilir”²³⁶ emriyle sekiz taburdan fazla olan düşmana karşı direnen Elli Yedinci Alayın hemen hemen bütün erleri ölmüş ama Anzaklar ne zaman bir sırtın ardından görünseler ateşle durdurulmuştu. Mustafa Kemâl’in kendi komutanlarının emrini beklemezsizin başlattığı hareket, Anzak kuvvetlerinin karaya çıktıkları ilk gün sonuç almalarını engellemişti.

Osmanlı ordusunun hemen hemen her kıtası en az bir defa çatışmış, yeni gelen her kıta girdiği çarpışmalardan en az yarısını kaybederek çıkmıştı. Gerek Türk askerleri, gerekse Anzaklar kimin dost, kimin düşman olduğunu bilmeden savaşıyorlardı. Türk ordusu şan ve şeref halesi içinde kuvvet ve kudretini son nefesine kadar ortaya koyuyordu.

Mustafa Kemâl yetkisi olmadığı halde, Arap askerlerinin oluşturduğu ikinci alayı, ateş hattına sürerek *Maydos*’taki Esat Paşa’ya bütün mevcutla saldırıya geçmenin gerekli olduğunu bildirince Esat Paşa, On Dokuzuncu Tümen’in son alayını da onun emrine vermiş ve *Sarıbayır* cephesi bütünüyle Mustafa Kemâl’in komutası altına girmişti. Öğleden sonra Anzaklar gerilemeye başlamışlardı. Gece olduğunda kimsenin gözüne uyku girmemiş, iki taraf da yorgunluktan halsiz düşüp, dağılmış ve parçalanmıştı. Bitmek bilmeyen top ve tüfek yaralı inlemeleri arasında vatanını savunanlar ve işgalciler ateşe devam ediyorlardı.

Uykusuz geçirdiği gecede Mustafa Kemâl, bütün cepheyi dolaşıp bilgi ediniyor ertesi gün yapacaklarını planlıyordu. Düşman ise, karanlıktan yararlanarak kıyıya yeni çıkarmalar yapıyordu.

Anzak komutanı General Birdwood yenilgiyi kabul etmiş, bölgeden geri çekilmek için Hamilton’a başvurmuş, Hamilton ise ne pahasına olursa olsun direnilmesini, Güneydeki kuvvetlerin ertesi gün harekete geçerek Arıburnu üzerindeki baskıyı hafifleteceklerini belirtip:

“İşin zor kısmını atlattınız, şimdi tek yapacağınız şey, selâmete erinceye kadar kazmak, kazmak, kazmaktır.” Diyordu.

Siper kazmaya başlayan bitkin ve umutsuz Avustralyalıların kazma, kürek sesleri tepeden duyuluyor ve Mustafa Kemâl onları izleyerek zaman kazanmak için savunmada kalmayı

235 Arısoy M. Sunullah **Mustafa Kemâl Atatürk’ün Söyleyip Yazdıkları** Sf:27 TTK.1989 Ankara

236 Ünaydın Ruşen Eşref, **Mustafa Kemâl ile Mülâkat** Sf: 27 Cumhuriyet Gzt. Eki Mart 1999

tercih ediyordu. Asıl tehlikenin güneydeki *Seddülbahir*’den geleceğini düşündüğü için bütün yedek kuvvetlerin orada kullanılması gerekeceğini bilerek bekliyordu. *Bolayır*’dan takviye geldikten sonra yeniden saldırıya geçmiş, düşmanın denizden ve karadan kuvvetli şarapnel ateşi dehşet saçarken, savaşı gemisinden izleyen Hamilton, şunları yazıyordu:

“İndirdiğimiz onca vahşi darbeye rağmen, gebe dağlar hâlâ Türk doğurmaktaydı. Yer yer ilerleyen çizgiler: yeşil çimenlerin üzerinde kamıldayan noktalar: Sarıbayır sırtında, yara izine benzeyen geniş bir kırmızı toprak üzerinde birbirini izleyen noktalar... İşte yeni bir nokta dizisi... Ve yine bir tane daha... Yaklaşıyor, gözden kayboluyor, yine ortaya çıkıyorlar... mevziinizin en yüksek ve en orta yerine, birbirini kovalayan dalgalar halinde yükleniyorlar. Büyük topların gümbürtüsünün yanı sıra, makineler ve tüfeklerin takırtısı duyuluyor – gök güriültüleri arasında bir limonluğun damına inen dolunun çıkardığı sesler gibi... Sonra ateş hafıfladı... Saldırı püskürtülmüştü. Bizimkiler oldukları yerde tutunabilmişlerdi. Yeşil çimenliklerin üzerinden geriye az, çok az nokta döndü. Ötekiler, karanlıklar âlemine göçmüşlerdi.”

Anzaklar ve Mustafa Kemâl’in askerleri, yorgunluktan bitkin halde siper kazarak, içine yerleşiyorlardı. Bugün “*Kemâlyeri*” olarak bilinen yerde subayları çevresine toplayan Mustafa Kemâl:

“Karşımızdaki düşmanı hepimizin ölümü pahasına da olsa denize dökmek zorundayız. Düşmana kıyasla durumumuz zayıf değildir. Düşmanın maneviyatı tamamen kırılmıştır. Sığılacak bir yer bulmak için durmadan siper kazmaktadır. Siperinin yanına birkaç mermi düşer düşmez nasıl kaçtıklarını gördünüz... Şuna inanıyorum ki, komutamız altındaki birliklerde, Balkanlar’daki felâketimizin tekrarını görmektense ölmeye razı olmayacak tek bir er bile yoktur. Aramızda böyle adamlar olduğuna sanıyorsanız, bunları kendi elimizle vuralım” dedikten sonra:

“Burada benimle beraber dövüşen her asker bilmelidir ki, tek bir adım dahi gerilememek namus borcudur. Hepinize şunu hatırlatırım ki, siz şimdi dinlenmek isterseniz yurdumuz hiçbir zaman huzura kavuşamaz. Bütün silah arkadaşlarımızın bu düşüncede olduğuna ve düşmanı denize dökünceye kadar yorgunluk belirtisi göstermeyeceğine inanıyorum” dedikten sonra erlerin süngüsünden başka hiçbir şeye güvenmemelerini istemişti.

Saldırı başladığında İngiliz zırhlılarıyla kıyıdaki ağır bataryalar sadece köhne dağ topraklarıyla korunan Türk mevzilerine mermi yağdırınca, Türklerin birbiri ardında yaptığı saldırıyı önlüyor, bazı bölüklerin paniğe kapılarak kaçmasına neden oluyordu. Bunun sonucunda Mustafa Kemâl de, saldırıyı durdurmak zorunda kalıyordu. Düşman donanmasının attığı şarapnelin misketlerinden birisi Mustafa Kemâl’in koluna saplanmıştı. Yaralı olduğu halde iki saat kadar Alay komutanıyla birlikte savaş alanında kalarak manga ve bölüklerin düzenlenmesiyle uğraşmıştı. Alay komutanının ısrarıyla sıhhiye bölüğüne gidişini Mustafa Kemâl şöyle anlatıyor:

“Misket kemiğe çarptığı ve kolumun içinde kaldığı için, yaram çok acıyordu. Alay Komutanı Bey yaramın bu halde kalmasına razı olmadı. Gidip baktırmamı söyledi. sıhhiye bölüğüne gittim. Bigalya gönderdi. Buraya gittim. Onlar da Maydos’a gönderdiler. Maydos’ta bir ameliyatla kolumdan kurşunu çıkardılar. Yaram sarıldıktan sonra tabura dönmek istedim. İzin vermediler. Bütün yaralıları arasında o gece Biga hastanesine gönderildim.”²³⁷

237 Arısoy M. Sunullah **Mustafa Kemâl Atatürk’ün Söyleyip Yazdıkları** Sf:37 TTK.1989 Ankara

Düşman hattından açılan ateşle, ilk siperdeki bütün Türk askerleri biçilince ikinci siperdeki erler hemen onların yerlerini alıyorlardı. *Bombasırtı*'ndaki çarpışmayı Mustafa Kemâl şöyle anlatıyor:

*“Karşılıklı siperler arasında mesafemiz sekiz metre, yani ölüm muhakkak, Birinci siperdekiler hiçbir kurtulmamacasına tamamen düşüyor, ikincidekiler onların yerine gidiyor, fakat ne şayanı gıpta bir anlayış ve inançla biliyor musunuz? Öleni görüyor, üç dakikaya kadar öleceğini biliyor, hiçbir umutsuzluk bile göstermiyor, sarsılmak yok!. Okuma bilenler ellerinde Kuran'ı Kerim, cennete girmeye hazırlanıyorlar. Bilmeyenler kelime-i şahadet çekerek yürüyorlar. Bu Türk askerlerindeki ruh kuvvetini gösteren şayanı hayret ve tebrik bir misaldir. Emin olmalısınız ki, Çanakkale muharebesini kazandıran, bu yüksek ruhtur.”*²³⁸

Mustafa Kemâl de Türk askerlerinin zafere erişeceğine inanıyordu. Öte yandan bu saldırılar ağır kayıplara yol açtığı için Esat Paşa, *Helles Burnu*'ndaki saldırıya karşı koyabilmek için Mustafa Kemâl'in harekâttan kaçınmasını istemişti. General Liman von Sanders'in planı gereği 18 Mayıs'ta Türkler, Anzakların tuttuğu köprübaşına büyük bir saldırıda daha bulunmuşlar, stratejik bir inceliği olmayan bu planla, *Seddülbahir*'den ve Asya yakasından desteklenen bir kuvvetle *Ariburnu*'na yüklenerek Anzakları yok etmek, ya da denize dökmek amacı güden saldırı Türkler için bir katliam olmuştu.

Mustafa Kemâl'in savaşlarda gösterdiği dehanın takdir edilişi İngiliz resmi kaynaklarında :

*“O subayın 25 Nisanda durumu derhal kavraması yüzündendir ki, Anzak kuvvetlerinin karaya çıktıkları ilk gün netice almaları önlenmiştir.”*²³⁹ denilerek dile getiriliyordu

Karşılıklı ağır kayıpların ardından taraflar, ölümlerini gömmek için ateşkes yapmışlardı. Anlaşma görüşmelerine katılmak için gözleri bağlı olarak kıyıdaki bir mağaradaki General Birdwood'un sığınağına gidenler arasında Mustafa Kemâl de vardı. Anlaşma sağlanıncaya kadar Türkler de Aubrey Herbert'i rehine olarak misafir etmişlerdi.

Çanakkale'deki başarılarla karşın Enver Paşa, hâlâ Mustafa Kemâl'in bir yanlısını yakalamak için fırsat kolluyor, Liman von Sanders de onu biraz başına buyruk bulmakla birlikte, tümen komutanı olarak yeteneklerini beğeniyordu. Mustafa Kemâl, 34 yaşındayken, 5 Mayıs 1915 günü albaylığa terfi ettirilmişti,²⁴⁰ karar kendisine Haziran ayında tebliğ edilmişti.

Enver Paşa, cepheye yaptığı kısa bir ziyaret sırasında Esat Paşa'dan Avustralyalıların kilit mevzilerinden birine saldırı için izin alan Mustafa Kemâl'in saldırıya geçmesine karşı çıkmıştı. Yapılan saldırı çıkan şiddetli bir fırtınanın ve alay komutanının daha saldırıya geçmeden ölmesi yüzünden başarısızlıkla sonuçlanmıştı.

Bu olayın ardından Enver Paşa, Mustafa Kemâl'i çok can telef etmekle suçlarken, Mustafa Kemâl başarısızlığa Enver'in işe karışmasının neden olduğunu düşünüyordu. Von Sanders devreye girerek ikisinin aralarını bulmak zorunda kalmıştı.

Enver, askerlerin kahramanlığını överken, kıtaları ziyareti sırasında Mustafa Kemâl'i ziyaret etmeyip onu küçümseme eğilimini sürdürüyordu. Bu tavır üzerine Mustafa Kemâl, istifaya yazısını Liman Von Sanders'e göndermiş, ancak Liman Von Sanders bu istifayı kabul etmediği gibi Enver Paşa'yı da uyararak Mustafa Kemâl'in kırgınlığını bildirmişti. Enver'in İstan-

238 Ünaydın Ruşen Eşref, **Mustafa Kemâl ile Mülâkat** Sf:42 Cumhuriyet Gzt. Eki Mart 1999

239 Sherrill Charles **H. Bir Elçiden Gazi-Mustafa Kemâl** Sf: 61 Tercüman 1001 Temel Eser - İstanbul

240 Aydemir Şevket Süreyya **Tek Adam** Cilt I. Sf.:226 Remzi Kitabevi 1999-İstanbul

bul'a dönüşünden sonra Liman von Sanders Mustafa Kemâl'i tekrar tümeninin başına geçmeye razı etmişti.

Mustafa Kemâl Gelibolu savaşının ilk raundunu milletine kazanarak milletini onurlandırmış olmasına rağmen, savaşın genel yönetiminde söz sahibi olamaması nedeniyle huzursuzdu. Kolordu merkezi ile yetkilerinin derecesi, kuvvetlerinin yetersizliği ve şimdi yanına verilen Alman subayının yetkileri konularında fikir ayrılığı içindeydi. Esat Paşa'nın Arıburnu mevkiine yeteri kadar önem vermediğine inandığı için sorunlar üzerinde uzun ve ayrıntılı raporlar gönderiyordu. Conkbayırı ve Kocaçimen tepelerinde düşman, birliklerini güçlendirdikten sonra yeniden saldırıya geçeceğini, saldırının Sarıbayır'a yöneltileceğini düşünüyordu. Bu fikrine Esat Paşa'yı inandırmaya çalıştı ise de başaramamıştı. Tepelerin savunulmasında kilit noktası olarak gördüğü bir yerin Mustafa Kemâl'in mi, yoksa Alman Binbaşı Willmer'in mi komutasında olduğu açık değildi. Bu nedenle Esat Paşa, durumu görmek için, tümen karargâhına geldiğinde Mustafa Kemâl onları zirveye çıkararak durumu tepeden göstermişti. Esat Paşa Mustafa Kemâl'e,

"*Düşman nereden gelebilir?*" diye sorduğunda Mustafa Kemâl, Arıburnu yönünden Suvla'ya kadar uzanan kıyıları gösterip Esat Paşa'nın:

"*Buradan geldiğini farzedelim, sonra nasıl ilerleyecek?*" sorusu üzerine yine Arıburnu'nu göstermişti. Esat Paşa onun görüşlerine katılmamış, Mustafa Kemâl tartışmayı uzatmadan:

"*Umarım ki siz haklı çıkarsınız*" demişti. Oysa Mustafa Kemâl iddialarında yine haklı çıkmış, 6 Ağustos'ta düşman, tam Mustafa Kemâl'in Esat Paşa'ya söylemiş olduğu çizgi üzerinde saldırıya geçtiğinde baraj ateşinin gumbürtüsü, sırtları sarsmaya başlamıştı.

Tek Çare, Bütün Birlikleri Benim Emrime Vermektir.

Türk savunma hatları büyük bir karışıklık içindeydi ve karargâha gelen haberlerden ortada belli başlı bir komuta bulunmadığı anlaşıyordu. İletişim kesilmiş, bütün birlikler birbirine karışmıştı. Subay ve komutanların çoğu vurulmuş ya da yaralanmıştı ama kimsenin olup bitenden haberi yoktu. Yaşayanlar bulunduğu yerin adını bile bilmiyordu. Kimin dost kimin düşman olduğu ayırt edilemez durumdaydı. Ortalıkta komutan diye bir şey kalmamıştı. Mustafa Kemâl, bu durumu eleştirerek, grup komutanlığından hemen önlem alınmasını istediğinde:

"*Elimizden geleni yapıyoruz*" dan başka cevap alamamıştı. Grup komutanlığındaki kurmaylar da ne yapacaklarını şaşırılmışlar ve sorumluluğu birbirlerinin üstüne atmaya başlamışlardı.

Anafartalar Grubu Komutanı Albay Fevzi Bey, Von Sanders'in istediği takviye tümenleriyle birlikte Bolayır'den geldiğinde Mustafa Kemâl ona milletin selâmeti adına, Conkbayırı'ndaki nazik durumu Von Sanders'e bildirmesini istemiş, az sonra kurmay başka-

nı, Von Sanders adına kendisine telefon ederek durum üzerindeki görüşünü sorduğunda Mustafa Kemâl:

“*Tek bir dakikamız kaldı, O dakikayı da kaçırsak genel bir felâketle karşı karşıya geleceğiz*” diyerek:

“*-Tek çare, bütün birlikleri benim emrime vermektir.*” Demiş, kurmay başkanı biraz alayla:

“*-Çok gelmez mi?*” diye sorduğunda ise:

“*-Az gelir!*” diye cevap vermişti.²⁴¹

Tüm cephelerde durum bundan farklı değildi. Fevzi Bey, Bolayır'den gelen askerlerinin 8 Ağustos sabahı İngilizlere karşı harekete geçmeye hazır olacaklarını bildirdiği halde, ögle olmuş, askerler hâlâ hazırlanmamıştı ama, Von Sanders ısrarla o akşam saldırıya girişilmesini istiyordu. Yorgun, aç ve araziye tanımayan ayrıca ellerinde yeteri kadar topları bulunmayan askerleri savaşa sürmek istemeyen Fevzi Bey'i komutanlıktan alan Liman von Sanders yerine Mustafa Kemâl'i atamıştı. O da, bütün cephenin denetimini ele aldıktan sonra hazırlıklarını tamamlamış ve tümeninin komutasını yeni komutana devrederken askerlere cesaret veren ve fedakârlıklarını öven bir ayrılık mesajı yazmıştı. Sonra Anafarta sırtlarına doğru yola çıkmıştı. Dört aydan beri ilk defa çürümüş insan cesetlerinin kokusuyla zehirlenmiş havadan daha temiz bir havayı içine çektiğini anlayan Mustafa Kemâl, geceler boyu uyumadığı gibi yakalandığı sıtma nöbetlerinden dolayı da bitkindi ama kendisine güveniyordu. Artık beceriksiz bazı kişilerin meydana getirdiği açmaza karşı, kendi yeteneklerini ortaya koyacak ve başka komutanların, hayatları ya da meslekleri pahasına kaybetmiş oldukları bir savaşı kazanmak için bütün inancıyla çabalıyordu.

Mustafa Kemâl, cephede dağınıklığı gidermek için çalışmalara başlamış askerlerin çarpıştığı yerden çok uzaklarda bomboş duran bir tümen komutanını cepheye göndermişti. Ardından zifiri karanlıkta uyuklayan Binbaşı Willmer'in karargâhına ulaştı. Anafartalar grubu karargâhının çadırında uyuyan Fevzi Bey'i bularak komutanın kendine geçtiğini bildirip genel bir saldırı emri verdi.

Stratejik bir öneme sahip olan *Tekketepe*, Türkler tarafından ele geçirilmişti. Türk askerleri yokuş aşağı, düşman kuvvetlerinin arasına ölüm saçarak inerken Hamilton, zırhlısından teleskopla seyrettiği olayı:

“*Çok geçmeden şarapneller solumuzdaki siperlerin üzerine düşmeye ve askerler kuzeyden güneye panik halinde kaçmaya başladılar. Daha dikkatli bakınca, düşmanın kendi attığı şarapnellerin ardından ilerlemekte ve bizim hattı soldan merkeze doğru püskürtmekte olduğunu görebiliyorduk. Bizim merkez kesimi, durmadan ilerleyen Türkleri geri püskürtmek için son bir gayretle silkinir gibi oldu... Sonra sabah saat 6 sıralarında bütün kesimler, sağ kanat da içinde olarak, ansızın çöküverdi. Bizimkiler sadece gerilemekle kalmadılar, bazıları hemen hemen denize kadar kaçıp geldiler.*” Diyerek anlatıyordu.

Güneş tepeye dikildiğinde Türk ordusu, *Suvla* savaşının kazanmış, Mustafa Kemâl askerlerine siper kazmalarını emrediyordu. Anafartalar, güven altına alındıktan sonra *Suvla* saldırısı püskürtülmüştü ama, düşmanın *Sarıbayır*'dan da atılması gerekiyordu. *Conkbayırı* 'nda durum ise her zamankinden daha kötüydü.

241 Aydemir Şevket Süreyya **Tek Adam** Cilt I. Sf.:227 Remzi Kitabevi 1999-İstanbul

Mustafa Kemâl, gece *Conkbayırı*'nda yapılacak savaşı görüşmek için, Liman von Sanders'e gitmiş, o da Mustafa Kemâl'e:

"*Bu harekâtın sorumluluğunu siz üzerinize aldınız. Planlarınıza karışmak istemem*" diyerek serbest bırakmıştı.

Savaşı cephede bizzat yönetmek için Mustafa Kemâl *Conkbayırı*'na keşfe gittiğinde bir düşman uçağı alçalarak üzerlerine gelmeye başlamış, yanındaki subaylar kaçıştığı halde, Mustafa Kemâl kaçmayan bir tek subayla yoluna devam ediyordu. Uçak onları bir süre izledikten sonra saldırmadan gidince de askerlerini toplayıp onları cesaretlendirmişti. Sekizinci Tümene şafakta saldırıya geçmek üzere hazırlık emri verdi. Bu, uykusuz geçen dördüncü gecesi idi ve bu geceyi de yüksek sıtma ateşiyle geçirmişti. Buna karşın tümen karargâhında her şeyi kendisi denetliyordu. Şafaktan önce de çadırının önüne çıkıp hazırlıkları gözden geçirdikten sonra saat dört buçukta siperler boyunca ilerleyerek alçak sesle:

"*Askerlerim, karşınızdaki düşmanı mutlaka yeneceğiz. Yalnız acele etmeyin. Ben önden gideceğim. Kırbacımı kaldırır kaldırmaz hepiniz ileri atılın*" dedikten sonra birkaç adım ilerleyerek kırbacını kaldırdığında, süngü takmış erler ve kılıçlarını çekmiş subaylar, karanlığın içine atılıp:

"*Allah! Allah!*" sesleri arasında İngilizleri, silaha davranmalarına fırsat vermeden yok ederek, cephe hattını yıkmışlardı.²⁴²

Gün ağardıktan sonra, İngiliz topları *Conkbayırı*'nı cehenneme çevirmişti. Gökten yağın şarapnel ve demir parçaları ve toprağa gömülen deniz toplarının gülleri, açılan çukurlarda patlıyor, gök koyu bir duman ve ateş tabakasıyla kaplanıyordu. Mustafa Kemâl, Madam Corinne'e yazdığı mektupta cephedeki askerlerin ruh halini şöyle anlatıyordu:

"*Gerçekten onlara göre iki sonuç ihtimali var: Ya gazi olmak ya da şehit olmak. Şehit olmak nedir bilir misiniz, doğruca cennete gidecek Orada Tanrı'nın en güzel kadınları, hurleri onları karşılayacak ve sonsuza kadar onların arzusuna tabi olacak. En yüksek mutluluk!..*"²⁴³

Herkes kaderinde yazılı olanı beklerken her yan ceset doluydu. Temmuz sıcağındaki ateş altında korkusuzca emirler veren Mustafa Kemâl'e Nuri Bey (Conker) dehşet içinde:

"*Eyvah vuruldun!*" diye bağırışmış o da soğukkanlılıkla:

"*Öyle şey yok! Aldığınız emri derhal ifa ediniz*"²⁴⁴ diyerek emirlerini tekrar etmişti.

Şarapnel parçası, göğüs cebindeki saati parçalamış ve göğsünde yalnız büyükçe bir çürük meydana getirmişti.

Mustafa Kemâl'in çarpışmalardan sonra Liman von Sanders ile karşılaşmasını Albay Haydar Mehmet (Alganer) şöyle anlatıyordu:

"*Akşama doğru Mustafa Kemâl Bey, kurmay başkanıyla beraber karargâhımıza geldi. Liman Von Sanders Paşaya, kendi kumandası altında kendi işaretiyle yapılan piyade süngü hücumu hakkında, ayakta Fransızca izahat veriyor. Mustafa Kemâl Bey:*

"-Bütün cephe üzerinde piyademiz, Conkbayırı'nda tutunmaya çalışan düşmana benim işaretimle süngü hücumuna geçti ve düşmanı denize kadar sürdü. Bu esnada benim göğsüme

242 Ünaydın Ruşen Eşref, **Mustafa Kemâl ile Mülâkat** Sf: 72 Cumhuriyet Gzt. Eki Mart 1999

243 Belli Şemsi **Atatürk'ün Aşk Hayatı** Sf: 58 İnceleme Yayınları Kasım 1988 İstanbul

244 Kılıç Ali **Atatürk'ün Hususiyetleri** Sf: 50 Cumhuriyet Gzt. Eki Mart 1998

bir mermi parçası isabet etti. Saatimi kırdı. Bu saat benim canımı kurtardı. Müsaade ederse-
niz, bugünkü muvaffakiyetin hatırası olarak, bu saati size takdim edeyim” dedikten sonra
saatini çıkardı. Liman Von Sanders Paşaya verdi.

*Hepimiz ayaktayız. Bu anda, bu ulvî manzaranın şahidi olan bütün bizlerin geçirdiği
miz heyecanı tarif imkansızdır. Bu heyecan, gözlerimizde sevinç ve iftihar yaşları topladı.*

*Liman Von Sanders Paşanın heyecandan titrediğini, gözlerinin bulandığını gördüm.
Yürekten kopan tebrik ve teşekkür hitabeleriyle, Mustafa Kemâl Bey'in uzattığı saati aldı.
Ona karşı kendi(aile markalı) altın saatini çıkardı ve:*

“Sizinde de, benim pek büyük takdir ve tebriklerimin nişanesini ve büyük muvaffakiye
tinizin hatırasını yad ettirecek olan şu saatimi kabul etmenizi rica ederim,” dedi ve ona kendi
saatini verdi.”²⁴⁵

Çarpışmalardan sonra, Mustafa Kemâl'in Liman von Sanders'e karşı, saldırının yandan
değil, cepheden yapılmasını ileri sürmekte haklı olduğu ortaya çıkmıştı. Öte yandan da:

“Kovandan çıkan arılar gibi, güç halle yakalarını muhakkak bir ölümden sıyrabilen”²⁴⁶
Türklerden bahseden Sir Ian Hamilton:

“... daha son sözümüzü söylemiş değiliz.” diyordu.

Conkbayırı Türklere geçince Sir Ian Hamilton telgrafla Kitchener'e başarısızlıklarını bil-
dirmiş, saldırıya tekrar başlanabilmesi için yüz bine yakın asker istemişti. Türk'ün ülkesini
savunmak için ölümlü alayını Mustafa Kemâl şöyle anlatıyordu:

“Sıhhiye efradımız bir yerde istirahat ediyorlar ve yemek yiyorlarmış. Tam o esnada
bir obüs yakınlarına düşmüş, Askerler bir müddet toz duman arasında kalmışlar. Sonra o sis
sıyrılır sıyrılmaz görmüşler ki o askerler arka üstü yatmış kahkahâlarla gültüyorlar, kendileri-
ne zararı dokunmamış olan bu obüsle alay ediyorlar.”²⁴⁷

Tarihin en çetin savaşlarından biri olan Conkbayırı ve Anafartalar çarpışmalarını yö-
neten, yorgunluk ve sıtmanın etkisiyle iyice çöken Mustafa Kemâl dinlenmek ve tedavi ol-
mak için çadırından çıkarak ağaç kütüklerinden yapılmış rahat bir kulübeye yerleşmişti. Aylar
geçtikçe durgunlaşan savaş yeniden siper çarpışmasına dönmüştü. Mustafa Kemâl düşmanın
yarımadayı boşaltmaya hazırlıklarını görünce onu yok etmek için son bir Türk saldırısının
yapılması gerektiğine inanıyordu ama üstlerine söz dinletemiyor, saldırı için izin isteği:

“Harcanacak kuvvetimiz, hattâ bir tek erimiz bile yok” diye geri çevriliyordu. Mustafa
Kemâl ise bu durum üzerine yarımadadaki görevinden alınmasını isteyince, Liman von
Sanders onu başka bir göreve atadı.

Bu sıra sağlık durumu kötüleştiği için cephede kalması da mümkün olmayan Mustafa
Kemâl doktor olarak Gelibolu'ya gelmiş olan Selânik'ten arkadaşı Tevfik Rüştü ile birlikte
İstanbul'a döndü.

Bu sırada İstanbul'da Talat Paşa, Beylerbeyi Sarayı'nda yaşam sürdüren Abdülhamit'i
ziyaret ederek Çanakkale ve diğer cephelerdeki savaşlar hakkında bilgi vermişti. Abdülhamit
Talat Paşa'nın kendisini ziyareti ile ilgili olarak:

245 Aydemir Şevket Süreyya **Tek Adam** Cilt I. Sf: 232-233 Remzi Kitabevi 1999-İstanbul

246 Ünaydın Ruşen Eşref, **Mustafa Kemâl ile Mülâkat** Sf: 74 Cumhuriyet Gzt. Eki Mart 1999

247 Ünaydın Ruşen Eşref, **Mustafa Kemâl ile Mülâkat** Sf: 77 Cumhuriyet Gzt. Eki Mart 1999

“Çanakkale’de kanlı harplerin devam ettiğini söyledikten sonra makûs (ters) bir netice çıktığı takdirde payitahtın belki de Konya’ya taşınabileceğini, bu sebeple de benim Bursa’da Hünkâr Köşkü’nde ikamet etmek zorunda kalabileceğimi söyleyerek buna göre hazırlıkların yapılmasını Zat-ı Şahane’nin irade buyurdıklarını tebliğ etti” şeklinde bilgi vermektedir.²⁴⁸

Bu ziyaretin ardından hayatının en karanlık günlerini yaşadığını ve Mustafa Kemâl Bey adında bir miralayın Çanakkale zaferini kazandığını duyduğu zaman :

“Bu büyük zaferi Mustafa Kemâl Bey adında bir miralay kazanmış!.. Allah, devletime hizmeti geçenlerden razı olsun” demişti. Daha sonraki günlerde oğlu Abit Efendi ile konuşurken onun Mustafa Kemâl Bey’le tanıştığını duyunca onun Yüzbaşı Salih Bey (Bozok)’in arkadaşı olduğunu öğrenerek bir daha arkadaşını ziyarete gelirse kendisinin de onu görmek istediğini söylemişti. Bir gün Mustafa Kemâl, Salih Bozok’u ziyarete geldiğinde o sırada Harbiye Nezareti’nden gelen bir telefonda düşmanın Çanakkale’de denize döküldüğü haberini almışlardı. Mustafa Kemâl bu haberin doğru olamayacağını İngilizlerin kendilerinin çekilmiş olabileceğini belirtmiş, haberin kaynağı ile kendisi telefonla görüşerek gerçeğin kendisinin belirttiği gibi olduğunu anlamışlardı. Beylerbeyi’nden Ortaköy’e sandalla geçerken Yüzbaşı Salih’e :

“Ben düşmanın çekileceğini anladığım için taarruz yapılmasını önermiştim. Fakat benim teklifimi kabul etmediler. Bundan dolayı canım sıkıldı. Çok da yorgun olduğum için izin alarak İstanbul’a geldim.”²⁴⁹ Diyordu. Beylerbeyi’nde iken Mustafa Kemâl’in geldiğini Abdülhamit’e haber vermişler o da Mustafa Kemâl’i uzaktan görmüştü. Bu olayı Hatıra Defteri’nde şöyle dile getiriyor:

“Sirtında bir pelerin vardı ve arkadaşına veda ediyordu. Uzaktan yüzünü iyi seçemedim ama sıradan askere benzemiyordu, tehlikeli bir sükûneti vardı. Enver Paşa’nın kendisinden niçin çekindiğini o zaman anladım. Bunu Talat Paşa tutuyormuş!...Bunlar küçük şeyler!... Çanakkale’de İngiltere, Fransa gibi iki büyük devletin ordusunu ve donanmasını durdurdu, yüz geri ettirdi ya, bana lazım olan odur”²⁵⁰

Mustafa Kemâl, Türklerin savaşa katılmasına karşı olduğu gibi müttefiklerin de bu savaş kaybedeceklerini düşündüğü halde, Birinci Dünya Savaşı’nın en önemli cephesi olan Çanakkale savaşlarının kaderini de kendi çizmişti. Türkün şanlı direnişi Birinci Dünya Savaşı’nın iki yıl uzamasına neden olmuş ve Çanakkale geçit vermeyerek İstanbul’u ve Türkiye’yi kurtarmıştı. Birinci Dünya Savaşı içinde, 19 Şubat–18 Mart 1915 tarihin en kanlı muharebeleri yaşanmış bu savaşlar Türk’ün sayısız zafer, şan ve şerefle dolu tarihinin en parlak sayfası olmuştu. 7–8 Mart gecesi, Yüzbaşı Hakkı Bey kumandasındaki Nusret mayın gemisi, fırtınalı bir gecenin karanlığında limana, mayın döşemeyi başardığında İtilâf kuvvetlerinin 16 harp gemisi, 18 Mart 1915’te boğaza girerek, tabyaları ateşe tutarken patlayan mayınlarla Türk topçularının atışları İtilâf kuvvetlerini cehennem ateşinde kavurmuştu. Birçok asker ve gemisini kaybederek geri çekilmek zorunda kalışları Churchill, tarafından şöyle dile getiriliyordu:

“Ne Batı cephesindeki Alman topu, zehirli gazı ne de onların dahiyane planları bize o kadar tesir etmedi. Nispetine göre en etkili şey ne idi bilir misiniz?

248 Bozdağ İsmet, **Sultan Abdülhamit’in Hatıra Defteri** Sf:174 Emre Yayınları Eylül 2006-İstanbul

249 Bozok Salih **Yaveri Atatürk’ü Anlatıyor** Y.H Can Dünder Sf:56 Doğan Kitap Nisan 2006 İstanbul

250 Bozdağ İsmet, **Sultan Abdülhamit’in Hatıra Defteri** Sf:176 Emre Yayınları Eylül 2006-İstanbul

Türklerin Çanakkale Boğazı'na attıkları ve demir bir tel üzerinde sallanan sadece onbir adet mayın...Bu bize yüz binlere mal oldu."²⁵¹

Müthiş direniş sırasında Osmanlı ordusunda bulunan Arap askerleri bulundukları yeri terk edip arka sıralara geçerek canlarını kurtarmaya çalışırken -ki bunlar cezalandırıldılar-Türk askerleri ölümün üzerine atılıyorlardı.

Kocaçimentep'e de cephenin en önünde bulunan Mustafa Kemâl, gözetleme müfrezesi komutanına :

"Yakında düşman var mı?" Diye sorunca Teğmen tereddütsüz bir şekilde :

"Hayır komutanım yoktur" deyince Mustafa Kemâl dürbünüyle rahatça düşman siperlerini incelemeye başlamış, bu sırada gelen bir kurşun üzerine Mustafa Kemâl takım komutanına:

"Hani düşman yoktu?!..." diye kızmış, Mustafa Kemâl'e aldırış etmeyen takım komutanı:

"Benim takım, süngü tak, hücum!..." diyerek düşmanın keşif mangasını yok edip, yerine geri dönmüştü. Mustafa Kemâl ise olup biteni büyük bir haz duyarak izleyip gururlanmıştı.

Mustafa Kemâl bu savaşta bir yandan açlık, hastalık, sefalet ve yetersiz araç gereç, bir yandan Türk olmayan askerlerin korkaklığı, en önemlisi ise komuta kademelerinin de yer alan başta Enver'in kıskançlığı ve Mareşal Liman Von Vanders'in yönetimine karşı da mücadele ediyordu. Askeri komuta kademesinde hiyerarşik yapı bir astın üstünü eleştirmesi görülmedik bir olaydı. Ancak Mustafa Kemâl, Liman Von Vanders'in askerlik sanatı anlayışına karşı koyuyordu. Bu husus Yarbay Mustafa Kemâl'in :

"Maydos Mıntıkası kuvvetlerine kumanda ettiğim zaman tertibat ile düşmanın karaya çıkmasına imkan verilmeyebilirdi. Von Sanders Paşa hazretleri bizi, bizim orduları, bizim memleketimizi tanımadığı ve layıkıyla tettebbuatta bulunacak kadar bir zamana malik olamadığından sahilde ihraç noktalarını kâmilten açık bırakacak tertibat almış ve bugün düşmanın karaya asker ihracını kolaylaştırmıştır....."²⁵² sözleriyle Enver Paşa'ya bildirilmişti.

Büyük Türk direnişi devam ederken saldırgan kuvvetlerin Başkomutanı General Hamilton savaşla ilgili düşüncelerini şöyle aktarıyordu:

"Öteden beri arkadaşlar bana sorarlar:

—Siz askerler ölümle karşı karşıya kalınca ne hissedersiniz, neler düşünürsünüz derler?...Ben böyle zamanlarda iki muhtelif an yaşarım. Birincisinde şöyle düşünürüm:

—Bu ne heyecan, bu ne heybetli manzaradır! Şu saniyemi milyonlarca değişmem!.. İkincisinde kendi kendime şöyle derim:

—Ben ne eşek herifim ki, burada bulunuyorum!.... Bu arada olaylar bir rüya gibi süratle gelir geçer Sadece hatırlarda bir nevi hayret kalır: Dövüşmeye hiçbir sebep yokken, bu ne cefaya katlanmaktır ki, iki ayrı insan grubu karşı karşıya geçip, birbirini yemeye çalışır?!... Şu boğaz ne diye bütün bir dünyanın harp meydanı haline geliyor?!... Bu boğuşmadan maksat nedir?!... İnsanlığın şuuruna sağduyusuna bir hal mi oldu?!..."²⁵³

18 Mart saldırısında İstanbul'un İngiliz ve Fransızların filosunun yanında Karadeniz'de bir Rus çıkarması yapılabilmiş olsaydı belki başarılı olabilir ve İstanbul düşürülebilirdi. Bu-

251 Gençosman Kemâl Zeki – **Atatürk Ansiklopedisi** Cilt:2 Sf: 96 May Yayınları Mart 1981- İstanbul

252 Gençosman Kemâl Zeki – **Atatürk Ansiklopedisi** Cilt:2 Sf: 267 May Yayınları- Mart 1981- İstanbul

253 Gençosman Kemâl Zeki – **Atatürk Ansiklopedisi** Cilt:2 Sf: 98 May Yayınları Mart 1981- İstanbul

nun önüne geçebilmek için boğazın Karadeniz taraflarına da bataryalar döşenmiş ve savunma önlemleri alınmıştı. Mareşal von der Goltz da Padişah'ın "Yaver-i has"ı olarak görevlendirilmiş, Çanakkale'nin, karadan yardım olmaksızın ele geçirilemeyeceğini anlayan, İngiliz, Fransız ve Anzaklardan kurulan 70 bin kişilik kuvvet, 25 Nisan 1915'te Seddülbahir ve Arıburnu bölgelerinde karaya çıkarma yapmak gereğini duymuşlardı. Fransızların Senegal'den zorla savaşmaya getirdiği ve Türkler tarafından esir alınan Davut Akmara, Fransızlardan şöyle şikayet ediyordu:

"Bütün silahlarımızı topladılar. Senede insan başı dört frank vergi alıyorlar. Bu defa Almanlara karşı savaş açmışlar. Bizim tarafa geldiler. Reisimize başvurarak asker istediler. Reisimiz asker kalmadığını söyleyince kendisini dövdüler ve bütün ahaliyi toplayarak savaş için buraya getirdiler. Bizim Senegallilerin pek çoğu Alman savaşında öldü. Sonra burada da öldük ve artık kalmadık"²⁵⁴

"Eski dünya, yenedünya, bütün akvam-ı beşer
Kaynıyor kum gibi, tufan gibi, mahşer mi, hakikat mahşer
Çehreler başka, lisanlar, deriler rengarenk,
Sade bir hadise var ortada: vahşetler denk

Kimi Hindu, kimi yamyam, kimi bilmem ne bela" diyerek Mehmet Akif'in dizelerine yansıttığı Çanakkale direnişin ardından 27 Nisan günü Kırmızıyurt civarlarındaki düşman birlikleri şapka, mendil ve bayrak sallayarak teslim olmaya başlamışlardı. Bu büyük gücün karşısında olmak ya da olmamak mücadelesini sürdüren Türkler, Balkanlarda yaşadığı utancı bir daha yaşamak istememişti; ölmüşler ama düşmanı kovmuşlardı.

Ağustos ayına gelindiğinde savaş bütün şiddetiyle devam ederken Alman General Liman von Sanders, Anafartalar civarındaki bütün birliklerin komutasını, 19. Tümen Komutanı Albay Mustafa Kemâl'e vermişti.²⁵⁵ Cephede teneffüs edilen hava barut, kan ve çürümeye başlamış insan cesetlerinin kokusuydu. Bölgenin sert kayalık ve dik yamaçlardan oluşan arazisi düşman topçu ateşiyle birlikte insanları yutuyor, gökten şarapneller, demir parçaları yağıyordu. İngiliz gemilerinde atılan toplar toprağın içine girdikten sonra patladığında kimse'nin kılı kıpırdamıyor şehit ve yaralı kardeşlerinin arasındaki Türk askeri azminden hiç bir şey kaybetmeden direnmeye devam ediyordu. Onlar özlenilen barışın ancak düşmanın denize dökülerek kazanılacağına inanıyordu. Ön siperde olup ölüme gittiklerini bilenler geri dönmeye tenezzül etmiyorlardı; cennet yolundan geri dönmüyorlardı. Şehit olduklarında ise öte dünyada kendilerine hizmet etmesi için mümkün olduğunca fazla düşmanı öldürerek yanlarında birlikte götürüyorlardı. Ölenlerin ardından siperlerde bulunanlar onların yerine geçiyorlardı, ölüyorlardı ve yerine yenileri geçiyordu.

İşte Türkün bu yüksek ruhu Çanakkale Savaşı'nı kazanmıştı. Ağıldere bölgesindeki düşman askerleri o kadar güçlü idi ki, sekiz saatir durmaksızın dövüşen ve yaydan fırlamış ok gibi düşman üstüne yağın Türk askerleri, şehit düşenlerin üzerinden atlayıp ileri fırlarken onları Mustafa Kemâl'in:

254 Banoğlu Niyazi Ahmet **Türk Basını'nda Çanakkale Günleri** Sf:22 Kırmızı Beyaz Yayınları Ocak 2005- İstanbul

255 Sanders. Liman von, **Türkiye'de Beş Yıl** I. Sf: 112 Cumhuriyet Gzt. Eki Aralık 1999-İstanbul

“Saldırıyı kesin bulunduğunuz bölgeyi sağlamlaştırın” emri durdurabilmişti. İğne gibi yağan mermiler ve şarapnel parçaları altında tahkimat yapmaya başlayan askerler, asıl tahkimatı da gece yapacaklardı.

15 Ağustos günü öğleden önce *Conkbayırı tepesi* Mustafa Kemâl'in düzenlediği saldırı ile düşman kuzey yamaçlara doğru püskürtmüştü.²⁵⁶ Öğleden sonra ise, *Kireçtepe* civarında İngilizler tekrar saldırdığından Türk ordusu, İngiliz ateş hattındaki bir bölgeden ölüm pahasına geçmek zorunda kalmıştı. Genç bir askerin cesur bir soğukkanlılıkla öndeki arkadaşlarının yiyeceğini taşıması, Mustafa Kemâl'i çok duygulandırmış ve Yaveri Cevat Abbas'ın göğsündeki madalyayı alarak bu askerin göğsüne takmıştı. Büyük bir metanet ve fedakarlıkla düşman saldırılarına karşı direnen Türkler düşmanı yok etmişti, şanlı direnişin ardından Mustafa Kemâl de Anafartalar grubu komutanlığına albay olarak atanmıştı.

Yaklaşık sekiz buçuk ay süren Çanakkale savaşlarının ardından 1934 yılında Çanakkale'de yabancı ülkelerden savaşta ölen evlatlarının mezarlarını ziyaret edenler için düzenlenen törene İçişleri Bakanı Şükrü Kaya ile bir mesaj gönderen Mustafa Kemâl Atatürk şunları söylüyordu:

“Bu memleketin toprakları üzerinde kanlarını döken kahramanlar:

Burada bir dost vatanın toprağındasınız.

Huzur ve sükûn içinde uyuyunuz!

Sizler Mehmetçiklerle yan yana, koyun koyunasınız.

Uzak diyarlardan evlatlarını savaşa gönderen analar:

Gözyaşlarınızı siliniz!

Evlatlarınız bizim bağrımızdadır.

Huzur içindedirler

Ve huzur içinde rahat uyuyacaklardır.

Onlar bu topraklarda canlarını verdikten sonra

Artık bizim evlatlarımız olmuşlardır.”

İşte Türk'ün asaleti kendisine yüz binlerce şehit verdiren düşmanlarını da bağrına basmış, onları affederek kendi evladı saymıştı. Bu anlayışı “*Bir Savaş Ardı Destanı*” şöyle dile getiriyor:

“Çanakkale toprağının

üstü cennet altı mezar

kavga bitmiş mezarlarda

kaynaş olmuş yiten canlar

bir garip savaştı Çanakkale savaşı

kızıştıkça kızgınlığı dindiren

ara verdikçe ateşe

düşmanı kardeşe

döndüren bir savaş

kıyasıya bir savaştı

ama saygı üreten bir savaş

yaklaştıkça birbirine

256 Sanders. Liman von, **Türkiye'de Beş Yıl** I. Sf: 112 Cumhuriyet Gzt. Eki Aralık 1999-İstanbul

karşılıklı siperler
gönüller de yakınlaştı
düştükçe vuruşanlar toprağa
dostlar gibi kaynaştı
savaş bitti
ölenler kaldı sağlar gitti
köylü köyüne döndü evli evine
kır çiçekleri geldiler akın akın çekilen askerlerin yerine
yaban gülleri dağ laleleri papatyalar
kilim kilim yayıldılar toprağa
siper siper
toprağın savaş yaralarını örttüler
Koyunlar koruganları yuva yaptı kendine
Kuşlar döndü gökyüzüne kurşunların yerine
Çiçeğiyle yemişiyle yeşiliyle
Silah yerine saban tutan elleriyle
Geri aldı savaş alanlarını doğa
Can geldi toprağa silindikçe kan izleri
Yeryüzünde cennet oldu öylece
O cehennem savaş yeri
Şimdi Çanakkale Gelibolu
Bahçe bahçe
Ülke ülke
mezar dolu
üstü cennet altı mezar
Çanakkale toprağının
kavga bitmiş mezarlarda
kaynaş olmuş yiten canlar
“huzur içinde uyusun”
vuruştukları toprakta
kavgadan kinden uzakta
yan yana dostça yatanlar”²⁵⁷

257 Ecevit Bülent- **El Ele Büyüttük Sevgiyi** Sf: 14-20 Demokratik Sol Parti Yayınları

Bedeli Çanakkale'de Altın Olarak Tesviye Olunacaktır...

Galatasaray Lisesi öğrencisiyken gönüllü olarak Çanakkale cephesine giden subay adayı Mehmet Muzaffer, birliğine vardığında savaş durmuştu. Bazen *İmroz* ve *Bozcaada*'da üslenmiş düşman gemileri ve uçakları bombardıman yapıyor iseler de çok önemli değildi. Çanakkale'de ki birliklerin büyük bir kısmı Kafkas, Irak ve Filistin cephelerine gönderileceklerdi. Onlar hazırlıklarını tamamlarken birliğinin alay karargâhında görevli Muzaffer alayın kamyon ve otomobil lastiği ile diğer bir takım malzemeye ihtiyacı olduğunu ve bunların ancak İstanbul'dan sağlanabileceğini biliyordu..

Muzaffer, İstanbullu olması nedeniyle gerekli malzemenin alınması için görevlendirildi. Alınacak malzemelerin parasının kendisine verilmesi için Erkan-ı Harbiye Riyaseti'ne hitaben yazılı bir tezkere ile İstanbul'a gönderildi.

O yıllarda İstanbul'da otomobil ve kamyon nadir bulunmakla birlikte lastikleri de karaborsaydı. Muzaffer Karaköy' de bir Yahudi de istediklerini buldu. Çok yüksek fiyatla da olsa anlaşmaya yaparak parayı almak üzere Erkan-ı Harbiye'ye gitti. Aldığı cevap:

"Bana bak oğlum! Ben askerin ayağına postal sırtına kaput alacak parayı bulamıyorum. Sen otomobil lastiğinden bahsediyorsun. Haydi yürü git, insanı günaha sokma para mara yok!..." olmuştu.

Muzaffer ne yapacağını düşünüyordu. Alayın bu malzemelere ihtiyacı vardı. Herkes kendisine güvenmiş ve onu İstanbul'a göndermişlerdi, umutla bekliyorlardı. Eli boş dönemezdi, bir çaresini bulmak lazımdı...

Muzaffer bunları düşününce düşününce Beyazıt Meydanı'na vardığında aklına bir fikir gelmişti. Hemen Yahudi'nin yanına giderek ona:

"Paranın tediye muamelesi akşamüstü bitecek, ezandan sonra gelip malları alamam. Gece kaldıracak yerim yok. Yarın öğleden evvel vapur Çanakkale'ye kalkıyor, yetiştirmem lazım. Onun için sabah ezanında geleceğim malları mutlaka hazır edin..."

Anlaşma yapılmıştı. Muzaffer ayrılırken:

"Altın para vermiyorlar kağıt para verecekler"

Ertesi sabah Muzaffer, Merkez Kumandanlığından sağladığı araba ve neferlerle tüccarın kapısına dayanmıştı. Malları hazırlayan tüccar, hava gazı fenerinin loş ışığında malları teslim edip parasını almış, Muzaffer de, gemi ile Çanakkale yolunu tutmuştu.

Tüccar, üç gün sonra Muzaffer'den aldığı yüz kaimeyi bozdurmak için Osmanlı Bankası'na gittiğinde elindeki paranın sahte olduğu anlaşılmıştı.

Alayına götürmek isteği malları almak için para temin edemeyen Muzaffer, kırtasiyecilerinden aldığı kağıt ve mürekkeplerle bütün gece boyunca gerçeğinden bir bakışta ayırt edilemeyecek nefasette taklit bir para yapmıştı. Ancak geçerli olan paralarının üzerindeki yazılar arasında bulunan:

"Bedeli Dersaadet'te altın olarak tesviye olunacaktır" yazısının yerine şöyle yazmıştı:

"Bedeli Çanakkale'de altın olarak tesviye olunacaktır."

Sahte parayı alan Yahudi tüccar bunu sorun yapmamıştı ancak olay bütün İstanbul'da yayılmıştı. Olayı duyan Şehzade Halim Efendi Yahudi tüccarı buldurup parasını ödemiş ve sahte parayı İstanbul polis okulundaki emniyet müzesine hediye etmişti.

Türklerin Çanakkale'deki zaferi halkın moralini düzeltmişti ama İmparatorluğun yeniden dirilebileceğine kimse inanamıyordu. Gene de bir umut ışığı belirmişti. Türkün ruhu şanlı geçmişindeki azim, cesaret ve gurur, Çanakkale'de bir kez daha kendini göstermişti.

Zaferin yaratıcısı Mustafa Kemâl sessiz sedasız İstanbul'a dönmüştü. Başarılarına basında da çok yer verilmediği gibi bir gazetede Gelibolu savaşı üzerine yaptığı röportaj Enver Paşa'nın baskısıyla yayınlanmamıştı. Harbiye Nezareti'nin çıkarmakta olduğu "Harp Mecmuası"nın kapağına Çanakkale kahramanı olarak konulan resmi, tam dergi basılacağı sırada, dergiden çıkarılmış, yerine Enver Paşa'nın emriyle, Enver'in amcası Halil Paşa'nın resmi konulmuştu. Enver Paşa'nın bu müdahaleye gerekçe olarak:

"Muvaaffakiyet askerindir. Şahsı sıvrılmeye lüzum yok" demişti.²⁵⁸

13 Ocak 1916 günü yayınlanan "*İkdam Gazetesi*" de Çanakkale zaferi ile ilgili yayınlarda bir resimde Enver Paşa'nın yanında bir Türk askeri ve Çanakkale üzerinde bir Türk yumruğu yayınlanmış, resmin üzerindeki: "*Osmanlı Meclisi Mebusan'ının 21 Aralık 331 celse-sinde Başkumandan Vekilinin Mühim Demeci*" nde:

"Savaş sahasında durumumuzu iyi hale getirmiş olmak değil, düşmanı yalnız memleketimizden atmış olmakla iktifa etmeyerek inşaallah bize ait fakat düşman ayakları altında çiğnenen yerleri de kurtarıp orada yatan ecdadımızın mezarlarını muhafaza etmek nasip olur." Yazıyordu. Zaferin ardından söylenen bu sözlerin sahibi Enver Paşa'ydı.²⁵⁹

Gazeteler Mustafa Kemâl'in adını bile anmıyorlardı. Ama, Mustafa Kemâl adı halkın dilinde efsane olmuştu. Geçmişte Jön Türklere bel bağlayıp onlardan umudunu kesenler için Mustafa Kemâl bir sembol olmuştu. Enver Paşa bile ondan:

"Yerime geçebilecek tek adam" diye söz etmişti. Ama Mustafa Kemâl İstanbul'a dönüşünde kendini, yine eli kolu bağlı ve huzursuzluk içinde bulmuştu. Annesiyle kız kardeşinin yanında, Beşiktaş'taki evde sağlığının düzelmesini bekliyordu. Fikriye, sıkıntılı zamanlarında ona tesellisi oluyordu ama artık kendi başına bir ev bulmak gerektiğini düşünüyordu.

Mustafa Kemâl ise, savaşın Türkleri felâkete sürüklediği ve Alman askerî misyonunun işleri kötü yönettiği şeklindeki fikirlerini belgelerle destekleyip, ayrıntılı raporlar yazıyor ama dikkate alınmadığı gibi şimşekleri de üstüne çekmeye devam ediyordu. Almanlar, kendi çıkarları uğruna, Türkleri kazanamayacakları bir savaşta yok oluşa sürüklüyor, Enver Paşa da bütün bunlara göz yumuyordu.

Mustafa Kemâl görüşlerini ve olabileceğini düşündüğü felâketi anlatmak için Hariciye Nazırıyla görüşmüş, Nazır genel durumu iyi gördüğü için Mustafa Kemâl'in tam aksine görüşünü dinlememek için başından savmaya çalışıyordu. O da, İstanbul'un sıkıcı ortamından uzaklaşmak için bir süre Sofya'ya gitti.

Bir müddet sonra bir sürgün anlamına gelen On Altıncı Kolordu komutanlığına atanan Mustafa Kemâl, bir piyade tümeninin başında Edirne'ye girdiğinde halk tarafından sevgi gösterileriyle karşılandı. Burada altı hafta kadar kaldıktan sonra On Altıncı Kolordu ve ikinci Ordu, Rus cephesine gönderildi. Böylece Üçüncü Ordu'yu güçlendirip, 1916 yılının yazında bir karşı saldırıya geçeceklerdi.14.Tümenle Çapakçur (Bingöl) Boğazi'nda çok üstün Rus

258 Aydemir Şevket **Süreyya Tek Adam** Cilt I. Sf:251 Remzi Kitabevi 1999-İstanbul

259 Banoğlu Niyazi Ahmet **Türk Basını'nda Çanakkale Günleri** Sf:74 Kırmızı Beyaz Yayınları Ocak 2005- İst.

kuvvetleriyle çarpışan Mustafa Kemâl, Muş'ta bulunan 7.Tümen'i ile çok zor durumda kalan Ali Fuat'ı da kurtardığında ona:

*"İkinci Ordu Kumandanı'nın seni iki piyade alayı ile ihtiyatsız olarak yalnız bırakmış olmakla, Boğaz'ın stratejik değerini takdir etmediğini gördüm. Yardım için Ordu Kumandanı'na teklif ettim ve onun emrini beklemeden derhal harekete geçtim. Tanrıya şükürler olsun, seni kurtardım."*²⁶⁰ Deyip boynuna sarılmıştı.

Uzun bir süredir Mustafa Kemâl'in terfisini engelleyen Enver Paşa, 1 Nisan 1916 günü otuz beş yaşında 16.Ordu Kumandanlığı'na ve generalliğe yükseltme kararını imzalamak zorunda kalmıştı. Çünkü Talat Paşa ve Dr. Nazım, İttihat ve Terâkki'nin Genel Merkezi'ndeki bir konuşma sırasında Enver Paşa'ya Mustafa Kemâl'in terfisinin yapılması gerektiğini söylemişler, Enver Paşa'da:

"-Mustafa Kemâl'in tuğgeneralliğe terfisi iradesi cebimdedir. Ama siz onu bilmezsiniz. O hiçbir şeyle memnun olmaz. General olur, korgenerallik ister. Korgeneral olur, orgeneral ister. Orgeneral olur, müşirlik ister. Müşir yaparsınız bununla yetinmez, padişahlık ister?" diye konuşunca, bu konuşma Mustafa Kemâl'e iletilmiş, onun cevabı da:

*"-Ben Enver'in bu kadar zeki ve ileri görüşlü olduğunu bilmezdim..."*²⁶¹ olmuştu.

İngilizler Süpürge Sopasıyla Kovulacak!...

Hayalciliğini sürdüren İttihatçılar, Süleyman Askerî'yi binbaşılıktan yarbaylığa yükselterek, 38.Basra Tümen Komutanlığı'na, Basra valiliğine ve "Irak Havalisi Kumandanlığı"na atamışlardı. Süleyman Askerî, Basra'daki İngilizleri "Süpürge sopasıyla" bölgeden kovacağını ilân ediyordu. İngilizlerle yaptığı çarpışmada esir olmak üzereyken intihar ederek maceracılığının bedelini ödemişti ama, İngilizlerin Bağdat'a doğru ilerlemesi de başlamış oldu.

Mustafa Kemâl, 12 Mart 1916 günü Doğu cephesinde XVI. Kolordu'nun komutasını ele almış ve karargâhı büyük bir kargaşa içinde bulmuştu. Birlikler, yorgun, morali bozuk, hastalıktan kırılmış, silahsız, cephanesiz bir ordu döküntüsüydü. Subaylar, ahlâksız müteahhitlerle birlikte, askerleri sömürüyorlardı. Mustafa Kemâl, İstanbul'dan silah, yedek kuvvet ve sağlık malzemesi istemiş ama bir cevap alamamıştı. Burada akli başında, çalışkan bir komutan yardımcısı olan ve Selânik'te, orduyu siyasetten ayırmak için birlikte mücadele verdiği Kâzım Karabekir'le karşılaşmıştı.

1916 yılının ilk aylarında Anadolu'ya yürüyen Ruslar *Erzurum*'u aldıktan sonra, Nisan ayında *Trabzon*'u işgal etmişler ve Türkler de kanlı çarpışmalardan sonra şehrin güneyindeki tepelere çekilmek zorunda kalmışlardı. *Erzurum*'un düşmesi padişah ve kamuoyundan günlerce gizlenmiş, 3.Ordunun karargâhı Gümüşhane'ye taşındıktan sonra 31 Mayıs'ta *Mamahatun* geri alınmıştı. 21/22 Haziranda Fevzi Paşa *Trabzon*'a bir saldırı düzenlediyse de, 7 Temmuz'daki Rus saldırısıyla *Bayburt* ve *Erzincan* düşman eline düşmüş, 2.Ordunun 8. Tümeni *Muş*'un güneyindeki tepelerde Rus saldırısı karşısında geri çekilmek zorunda kalmıştı. Durmadan geri çekilen 3.Ordu 8 Ağustos'ta Kemah'ta tekrar direnişe geçmişti.

²⁶⁰ Cebesoy Ali Fuat, **Sınıf Arkadaşım Atatürk** Sf:212 Cumhuriyet Gzt. Eki Ekim 1997- İstanbul

²⁶¹ Aydemir Şevket Süreyya **Tek Adam** Cilt I. Sf.:260 Remzi Kitabevi 1999-İstanbul

Mustafa Kemâl, büyük bir piyade kuvvetiyle göğüs göğse dövüşerek çarpışmadan sıyrıldı, ölümden ya da esirlikten kurtuldu ve sorumluluğu üzerine alarak genel bir çekilme emri verdi. Geri çekilme sırasında yanı başındaki bir er, subaylarının her zamanki gibi, en önden kaçtığını sanarak:

“Şu bizim komutanlar da amma korkak yahu! Rusları öldürüp duruyordum. Bizi ne diye geri çekerler?” diye söyleniyordu. Bunu duyan Mustafa Kemâl:

“Ama savaş bir tek senin Rusları öldürmenle kazanılmaz. Kocaman bir ordu bu. Geri çekilmesinin belki de, senin anlayamadığın bir nedeni vardır” dediğinde er:

“Sen kim oluyorsun ki?” diye çıkmış Mustafa Kemâl’de ona:

“Ben senin komutanınım” deyince asker şaşırmış ve yumuşak bir sesle:

“O zaman başka” demişti..

Ordu komutan yardımcısı Mustafa Kemâl’in çalışmalarıyla Türkler ellerindeki kuvveti yeniden toparlamışlardı. Ordu komutanı İzzet Paşa Abdülhamit’e muhalefet etmiş, daha sonra İttihat ve Terâkî’nin Harbiye Nazırlığını yapmış, ama onlarla da geçinememişti. Türkiye’nin savaşa katılmasına karşı çıkarak 1914’ten beri, Kayzer’in hem ülke, hem de ordu yönetecek nitelikte olmadığını, Almanların yenileceğini söyleyen komutanlardandı.

Ağustos 1916 başlarında yüksek bir moralle Ruslara saldıran Türk ordusu beş gün içinde Bitlis ve Muş’u alıp Rusların hesaplarını altüst etti.

İsmet Bey bu savaşla ilgili olarak anılarında şöyle diyor:

“Taarruz esnasında ben Ordu Kurmay Başkanı olarak 2.Kolordu Karargâhında bulunuyordum. Muharebe esnasında bir sabah ortalık ağarırken diz dize durduğum Kolordu Kumandanı Faik Paşa, pek yakın mesafeden gelen bir kurşun ile kalbinden vurularak derhal şehit düştü.”²⁶²

Bölgede yapılan savaşlarda birbirini izleyen yenilgiler arasında, tek zaferi Mustafa Kemâl kazanmış bu nedenle de kendisine “Altın Kılıç Madalyası” verilmişti.

9 Eylül 1916 günü Mekke Şerifi Hüseyin bir bildiri yayınlayarak, Suriye Valisi Cemal Paşa’nın yapılan bir kongreye kadınları alması, kadınların erkeklerle birlikte aynı salonda oturması, kadınların erkekler önünde şiir okuması, gibi davranışları, Kur’an’ın 33. al-Azhab suresinin 59. ayetinde kadınların örtünmesi ve erkeklerden uzak tutulmasıyla ilgili hükümlerine aykırı olduğunu söylüyordu. Cemal Paşa’nın İslam yasalarını ve Arap geleneklerini ihlal ettiğini, kutsal sayılması gereken Tanrı emirlerine uymadığını belirterek, Türk yöneticilerine ve devletine karşı halkı isyana çağırıyordu.²⁶³

İzzet Paşa’nın orduları silah, yiyecek bakımından da sıkıntı içindeydiler. Bölgede ürün yetiştirecek köylü ve iş görececek zanaatkar kalmamıştı. Adam başına üçte bir tayın düşerken yük hayvanları için yem de yok gibiydi. Erlerin birçoğu sadece yazlık üniforma giyiyor, postal olmadığı için ayaklarına paçavra sarıyorlardı. Şiddetli tipilerden sonra mağaralarda soğuk ve açlıktan ölüp kalmış askerlere bile rastlanıyordu. Bir tümen komutanı 24 Kasım 1916 tarihli bir raporunda şunları yazıyordu:

“Yiyecek ve kışlık elbise noksanı yüzünden büyük kayıplara uğruyoruz. Pek çok Türk askeri, hâlâ ince yazlık elbiseyle geziyor. Kaputları ve kunduraları yok. Ayaklarını çok zaman

262 İnönü. İsmet, **Hatıralar- Birinci Dünya Harbi** Sf:36 Cumhuriyet Gzt. Eki- Aralık 1999-İstanbul

263 Arsel İlhan **Arap Milliyetçiliği ve Türkler** Sf: 191 Remzi Kitabevi 1977 İstanbul

paçavralarla sarıyorlar, ama yine de ayakları çıplaktır. Yiyecek, günlük ihtiyacın ancak üçte biri oranında geliyor. Bütün erlerin yüzleri, elleri, yeterli gıda alamadıklarını gösteriyor.

*Koşum hayvanlarına hiç yem verilemiyor. Binek hayvanlarına hiç yem verilmiyor, günde ancak 1 ya da 1,5 kilo arpa veriliyor. Bu nedenle günlük hayvan kaybı da çok yüksektir. Bundan dolayı, yük taşımaya elverişli araç sayısı her geçen gün azalmaktadır.*²⁶⁴

Türk ordusunun içinde bulunduğu koşullar onların kahramanlığını engellemiyordu. Sert tipi ve soğuk bazen dağlarda bir birliğin toptan donarak ölmesi ile sonuçlanabiliyorsa da her şeye rağmen cephe gerisinde sağlık hizmetleri çok zor şartlar altında sürdürülüyordu. Sağlık merkezlerine getirilen hastalar kirli, bitli, hatta birçoğu açlıktan ölmek üzereydi. Çok acınacak durumda olan hastalardan ölenlerin gömülecekleri mezar yeri bulmak dahi çok zordu. 2.Ordu'da ölümler artmaya başlamış, aylık ortalama ölüm sayısı 900 civarına ulaşmıştı.²⁶⁵

1917 yılının ilk aylarında Ordu kumandanı Ahmet İzzet Paşa izinli olarak İstanbul'a gitmiş ve orada hastalandığı için Mustafa Kemâl, ordunun komutanlığına terfi ettirilmişti. 1917 yılının bahar aylarında Rusya'da başlayan devrimci hareket Kafkas cephesinin sakinleşmesine neden olmuş Rus Ordusu, yavaş yavaş Tiflis'e doğru çekilmişti.

Mustafa Kemâl'in bu ilk ordu komutanlığında Kâzım Karabekir gibi, Selânik'te onu desteklemiş olan Albay İsmet'le çalışmıştı. Okumayı ve düşünmeyi seven bir adam olan İsmet, Mustafa Kemâl'in radikal düşüncelerinin birçoğunu paylaşıyordu. Anılarında bu görevle ilgili İsmet Bey:

*"Vazife icaplarıyla Atatürk beni Diyarbakır'daki Karargâhına çağırdı. Her gidip geldiğim gün benim için maddi, manevi dinlenme ve kuvvetlenme vesilesi olurdu."*²⁶⁶ diyordu.

Kıştan büyük bir zarar gören 2.Ordu'nun görev yaptığı bölgede, Ermeni göçü nedeniyle bazı yerler ıssızlaşmıştı; işyerleri çalışmadığı gibi toprak ekilmediği için ürün de alınmıyordu. Açlıktan ölenlerin yanında tedaviye alınıp ameliyat edilenler de yaşamını yitirken lekeli humma hastalığı nedeniyle 42 Türk doktor da hayatını kaybetmişti. Ermenilerin bölgeden göçürülmesi Türk ordusu için de kötü olmuştu. Ermeni göçleri sırasında birçok haksızlık söz konusuydu ama, bunlar kişisel kin ve çapulculuktan kaynaklanmıştı. Ermenilerin Ruslarla işbirliği yapıp halka yaptığı zulümlerin intikamını kişisel olarak almak isteyenler engellenemiyordu. Rus resmi belgelerinde bulunan Tverdo Klebof'un hatıralarında yer alan çok acıklı ve vahşet dolu olaylar, intikam duygularını körüklüyordu. Erzurum Rus topçu subayı gazinosunda Topçu mülazımı Mdivani şahit olduğu bir olayı şöyle anlatıyor:

"Bir Ermeni bir Kürt arabacıyı öldürmek için kurşunla vurmuş, fakat yaralı Kürt sırt üstü düşmüş ölmemiş. Ermeni elindeki sopayı can çekişen Kürt'ün ağzına sokmak istemiş, biçare Kürt'ün can havliyle dişleri kilitlenmiş olduğundan, sopayı ağzına sokamayan Ermeni, Kürt'ün karnını açıp, çizmesinin nalçalı ökçesiyle tekmeleme tekmeleme öldürmüştü"

Ermenilerin yaptığı vahşetlerden birisini de Alaca Menzil Komutanlığı müteahhidi olan bir Ermeni'nin 27 Aralık günü gördüğü olaydı:

*"Ermeniler canlı bir Türk karısını duvara çivilemişler, sonra kalbini çıkarıp başının üstüne asmışlar."*²⁶⁷

264 Sanders. Liman von, **Türkiye'de Beş Yıl** II. Sf: 32 Cumhuriyet Gzt. Eki Aralık 1999-İstanbul

265 Sanders. Liman von, **Türkiye'de Beş Yıl** II. Sf: 33 Cumhuriyet Gzt. Eki Aralık 1999-İstanbul

266 İnönü. İsmet, **Hatıralar- Birinci Dünya Harbi** Sf:39 Cumhuriyet Gzt. Eki- Aralık 1999-İstanbul

Bu sıralarda İstanbul'da Babıali Baskını sırasında Nazım Paşa'yı öldüren Yakup Cemil, Enver Paşa'dan orduya yeniden dönmek ve terfi etmek tümen komutanı olmak gibi isteklerde bulunmuş, olumlu cevap alamayınca da, Enver Paşa'ya karşı siyasi örgütlenme içine girerek hükümeti devirip, baştakileri öldürmeyi planlamaktan tutuklanmıştı. Divanîharpte yargılanan Yakup Cemil, Enver'i devirip, yerine Mustafa Kemâl'i getirmek istediğini söylemişti. Yakup Cemil'in 10-11 Eylül 1916'da idamından sonra, Mustafa Kemâl'in olayla bir ilgisinin olmadığı anlaşılmıştı.²⁶⁸

Bu olayın ardında yatan gerçekler şöyleydi: Birinci Dünya Savaşı çıktıktan sonra Sapançalı Hakkı ticari işlerle uğraşarak Romanya'ya buğday alım satımı yapıyordu. O Romanya'da iken, Fransız ve İngiliz temsilcileri, Enver Paşa ile olan yakınlığını bildiği için "ayrı barış" düşüncesine onu ikna etmişlerdi. Almanların cephelerde gerilediği sıralarda önerilen "ayrı barış" teklifi Sapançalı tarafından dile getirilmeye başlayınca İttihat ve Terâkki'nin adamları onu izlemeye başlamışlar, bu sırada Trabzon'da görevli olan Hüsrev Sami'de İstanbul'a dönmüş, o da hükümet aleyhinde konuşmalarda bulunmaya başlamıştı. Halil Paşa'nın isteği üzerine Yakup Cemil'de İstanbul'a gelince arkadaşı Sapançalı'nın işyerine uğramış, bu durum İttihat Terâkki yöneticilerini iyice tedirgin etmişti. Kendisine vaat edilmiş yarbaylık rütbesini alamamış olmaktan dolayı çok kızgın olan Yakup Cemil, eline geçireceği ilk fırsatta hükümeti sarsmak için beklemedeydi. Prens Sabahattin'in adamlarından Satvet Lütfi, Yakup Cemil'i Bursa'daki kaplıcasına davet etmiş, o da Hüsrev Sami'yi yanına alarak Bursa'ya gitmişti. Kamuoyunda Prens Sabahattin'in "taklîbi hükümet" (hükümet darbesi) söylentileri yayılmış, meşrutiyeti devirip "Cumhuriyet" kuracakları haberleri dilden dile dolaşıyordu. Darbeciler arasında adı geçen Satvet Lütfi, Salih Mahmut ve Ahmet Kuran ilk önce *Bodrum*'a sürgün edilmişlerse de daha sonra *Sinop Kalesi*'ne gönderildiler. Sinop sürgünleri arasına Amasya mebusu İsmail Hakkı Paşa, "İfham Gazetesi"nden Ferit ve Mustafa Suphi (Komünist Partisi Lideri), Dr. Celal Paşa, Refik Halit, Cevat Ulunay, Alemdarcı Kadir Bey ve Melâmi Tarikâtı Şeyhi Terlikçi Salih ve Şeyh Baha Bey, Ziver Bey, Sakallı Rıfkı, Osman Cemal, Nemlizade Salim, Sosyalist Hilmi, Kurmay Subay Nevres, Teğmen bombacı Lütfi'de bulunuyordu.

Yakup Cemil, Bursa dönüşünde İttihat Terrakki'ye karşı harekete geçmenin zamanın geldiğini düşünüyor ve :

"Artık ben İtilâfçı oldum" diyordu. Sapançalı Hakkı'nın kendisine açmış olduğu "ayrı barış" fikrini o da savunuyordu. Yakup Cemil herkes tarafından Enver Paşa'nın adamı olarak bilindiği için, Enver Paşa onu İstanbul'dan uzaklaştırmak, İran üzerine sefere göndermek için çareler üretmeye başladı. Yakup Cemil' de İran'a götüreceği çetesini toplamaya başlamış, İzmir'e gönderdiği Hüsrev Sami de, oradan asker toplamaya başlamıştı. Gerçekten İran'a gitmeyi düşünürken Bursa'da Satvet Lütfi'nin hükümeti devirmek düşüncesine yönelmiş, yeni kuracağı hükümete de Mustafa Kemâl'i Harbiye Nazırı ve Başkumandan Vekili, Hüsrev Sami'yi Hariciye Nazırı, Ali Fethi'yi de Dahiliye Vekli olarak atamayı düşünerek, 13 Temmuz 1916 günü de Babıali'ye baskın yapmayı planlamıştı. Adamlarına gerekli direktifleri vererek hazırlıklarını tamamlıyordu. İttihat Terâkki de gerekli tedbirlerini almış olduğu için

267 Talât Paşa- **Hatıralarım ve Müdafaam** Sf:85-95 Kaynak Yayınları Mart 2006- İstanbul

268 Aydemir Şevket Süreyya **Tek Adam** Cilt I. Sf.:266 Remzi Kitabevi 1999-İstanbul

Yakup Cemil'i kısıvrak yakalayarak Bekirağa bölüğüne göndermişti. Soruşturma sırasında Yakup Cemil'e:

"Meserret olayı başarıyla sonuçlansaydı kimlere hükümette yer verecektin?" diye sorulduğunda:

"Sadrazam olarak Cemal Paşa'yı yahut Mustafa Kemâl'i veya Fethi Okyar'ı" düşündüğünü söylemişti. Ancak sorgulamayı yapanlar özellikle Mustafa Kemâl üzerinde duruyorlardı.²⁶⁹

Yakup Cemil idama mahkum edilmiş, Hüsrev Sami, Yahya Kaptan, Yüzbaşı Nevzat, Teğmen Murat da çeşitli cezalara çaptırılmış, Sapançalı Hakkı ve Yenibahçeli Nail sürgün edilmişlerdi. Yakup Cemil'in kurşuna dizildiği sıralarda Mustafa Kemâl çok uzaklardaydı. Yakup Cemil'in yakın arkadaşlarından olan Doktor Hilmi, bu yakınlık nedeniyle tutuklanabileceği korkusuyla Diyarbakır'a kaçmış ve Mustafa Kemâl'den de kendisini koruması için yardım istemişti. Mustafa Kemâl, Yakup Cemil'in iddiaları ile ilgili olarak bir arkadaşına:

"Yakup Cemil asılmış, (kurşuna dizildiğini bilmiyordu) sebebi de; "Mustafa Kemâl, Harbiye Nazırı ve Başkumandan vekili olmadıkça kurtuluş yoktur," demiş. Sana bir şey söyleyeyim: bu adam faraza muvaffak olsaydı ve ben işitseydim ki Yakup Cemil İstanbul'da Mustafa Kemâl Harbiye Nazırı ve Başkumandan vekili olsun diye isyan etmiş ve muvaffak olmuş, benim bunu kabule tenezzül edeceğimi tasavvur edebilir misin? Evet, vaziyeti derhal kabul ederim; fakat, İstanbul'a gidip Yakup Cemil'i cezalandırmak suretiyle... Eğer ben, o ve emsalinin tavsîyesiyle mevkîi iktidara gelecek bir adamsam, adam değilim!"²⁷⁰ diyordu.

Söylentilere göre, Mustafa Kemâl, Diyarbakır'dan öteki ordu komutanlarına birer telgraf göndererek savaşın yönetilişini ve hükümetin kararsızlığını eleştirmiş ve alınacak önlemleri görüşmek üzere bir toplantı yapılmasını istemişti. Bunları da Enver'e, Mustafa Kemâl'in düşmanı olan bir paşa anlatmıştı.

Bu arada İsmet Bey, kolordu komutanlığı ile Suriye'ye Mustafa Kemâl de, Halep'te kurulmakta olan Yedinci Ordu'nun komutanı olarak atandı. Öte yandan bütün Arabistan ordularına kumanda etmek üzere Genel von Falkenhein atanınca gelişmelerden memnun olmayan Mustafa Kemâl görüşlerini ve bölgenin içindeki durumu içeren bir rapor hazırlayıp sadrazama göndermişti. Türk tarihinde ilk kez bu kadar çok insan askere alınmış, büyük ordular kurulmuştu. Üretim yapabilecek gücün tamamı askere alındığı için cephe gerisinde üretim yapma gücünden yoksun kadınlar ve çocuklar kalmıştı. Askere alınanlar da yokluk ve sefalet içindeydi. Bütün bunları gören Mustafa Kemâl, General Falkenhein'in 1917 Martında elimizden çıkan Bağdat'a saldırı planlarına muhalefet ederek bu planın uygulanmasından vazgeçilmesini gerektiğini saptamıştı. Mustafa Kemâl bölgede en yüksek komuta kademesinde bir Alman'ın bulunmasına da karşı çıkınca bu görüşü İstanbul tarafından kabul edilmemiş ve Mustafa Kemâl görevinden istifa etmişti.

269 Yalçın Soner **Teşkilat'ın İki Silahşörü** Sf:258 Doğan Kitap 2001 İstanbul

270 Dinamo H.İzzettin **Kutsal İsyân** C:2 Sf: 182-193 May Yayınları- Aralık 1973-İstanbul

Önce Çekirgeleri, Daha Sonra Develerini Yemeye Başladılar...

1917 Martında Almanlar, Enver Paşa'yı *Medine*'deki kolordu garnizonunu geri çekmeye razı etmişler, *Medine- Hicaz* demiryolunun ucunda, çevresi düşmanla kuşatılmış *Mekke* ise, Emir Faysal'ın ayaklanması sonucu Arapların eline geçmişti. İsyancılar çölde Osmanlılara karşı baskınlar düzenliyor askerleri pusuya düşürüp öldürürlerken, *Mekke* ile *Medine* arasındaki "*Avali Kuyusu*"nu ele geçirip, "*Cehennem Dağı*"nı da askeri üs yapmışlardı. İsyancı Araplar demiryolunun cıvatalarını sökerek trenlerin hareketini engelliyordu. Osmanlı ordusu *Medine*'de savunma yaparken *Mekke* ve *Taif* savunmasız kaldığı için *Mekke* ve *Taif* düşmüş, *Mekke* valisi Galip Paşa da *Taif Kalesi*'ne çekilmişti. İngilizler Suriye'yi ele geçirmek için Şerif Hüseyin'in kuvvetlerini destekliyordu. Selânik'i düşmana tek kurşun atmadan teslim eden Tahsin Paşa'nın kardeşi olan Galip Paşa kan dökülmesin diye hiç mücadele etmeden *Taif Kalesi*'ni Şerif Hüseyin'in kuvvetlerine teslim etmişti. Hz. Muhammed'in soyu Haşimî sülalesinden olan Şerif Hüseyin 1915 yılında İngiliz Mc Mahon'la yaptığı yazışmalarda Türklerle karşı İngilizlerin yanında savaşa girmeyi önermişti. 14 Temmuz 1915 tarihli mektubunda:

"*Mersin, Adana, Birecik, Urfa, Mardin dahil olmak üzere İran sınırına kadar olan tüm yerlerin Arap ülkesi olarak bağımsızlığının teminatını isteyerek Türklere karşı İngilizlerle birlikte savaşacağını*"²⁷¹ yazmıştı.

Hicaz Kuvayı Seferiyesi Kumandanı Fahrettin Paşa 12 Haziran'da hareket geçerek *Cehennem Dağı*'nın kuzeyinde bulunan "el İlave"yi ele geçirmiş ancak *Mekke*'yi alamamıştı. Düşmanların yanı sıra çöldeki çekirge sürülerinin meydana getirdiği kıtlığa karşı da mücadele eden Fahrettin Paşa, bir yandan da orduda baş gösteren "skorbüt hastalığı" * yla uğraşıyordu. Ordu o kadar zor durumdaydı ki, önce çekirgeleri daha sonra ise develerini yemeye başlamışlar, gündüzleri kızgın güneş altında kalan askerleri güneş çarpmaya başlamıştı, artık temizlik için sabun yerine kül kullanılıyordu.

Bu sıralarda Hicaz'daki kuvvetlerin çekilmesi ve *Medine*'nin boşaltılması kararı alınmış *Medine*'nin boşaltılmasını sağlanması görevi Enver Paşa tarafından Mustafa Kemâl'e verilmişti. Mustafa Kemâl bu görevi:

"*Mademki Medine'nin boşaltılmasına karar verildi, sadece bu kararı tatbik etmek için Medine'ye gitmeye mahal yok*" diyerek kesinlikle reddetti. Garnizon komutanı Fahrettin Paşa'da şehri bırakmaya razı olmayınca, Enver Paşa bu planından vazgeçmek zorunda kaldı.

Bu sırada İngilizlerle Hintliler, Bağdat'ı ele geçirmişler ve halk arasında, Enver Paşa'ya karşı tepkiler artınca o da, Bağdat'ı İngilizlerin elinden almak amacıyla 65 Alman subayı ile 9 Türk subayının oluşturduğu Yıldırım Orduları Grubu'nu kurmuşlardı. Bağdat'tan ileride bulunan İran ve Hindistan'ın zenginlikleri Almanların iştahını kabartıyordu. Yıldırım Orduları Grubu'nun çekirdeğini, Yedinci Ordu oluşturacaktı ve komutanlık görevi Mustafa Kemâl'e verilmişti. Mustafa Kemâl, Bağdat'ın geri alınmasının, mümkün olmadığını biliyordu. Zaten Von Falkenheim'in zorbalık taslayan, inatçı, patavatsız kişiliği Enver Paşa dışında herkesi aleyhine döndürmüştü. Bu ordunun kuruluşuna karşılık olarak İngilizler Filistin Cephesinde

271 Arsel İlhan **Arap Milliyetçiliği ve Türkler** Sf:221 Remzi Kitabevi 1977 İstanbul

* Yeşil sebze ve meyve yememekten kaynaklanan C vitamini eksikliğinin neden olduğu diş eti hastalığı

büyük bir saldırı hazırlığına başladılar. Türkler ise Bağdat'a saldırı hazırlıklarını sürdürürken, 1917 yaz başlarında 7. Ordunun oluşturulması ve bu ordunun başına Mustafa Kemâl'in getirilmesine karar verildiyse de daha sonra Fevzi Paşa getirilmişti. Bu sıralarda İstanbul'da 6 Eylül günü Haydarpaşa cephaneliğinde meydana gelen şiddetli patlamalarla istasyon, rıhtım ve depolanmış yiyecekler büyük zarar gördü.²⁷²

Bütün Türkleri satın alabileceğini sanan von Falkenheim, Mustafa Kemâl'e zarif küçük kutular içinde altın göndererek rüşvet vermek istemiş Mustafa Kemâl, altınların ordu giderlerine karşılık gönderildiğini sanmış gibi davranarak ordu mutemetliğine yatırılmasını söylemişti.²⁷³

Daha baştan beri Mustafa Kemâl, von Falkenheim'ı açık açık eleştirdiği için, Alman subaylarının gözü önünde onun planlarının geçersizliğini gösteriyor, Cemal Paşa da onu destekliyor, Bağdat projesine şiddetle karşı olduğu için eldeki kuvvetleri Halep'le Şam arasında toplamak ve duruma göre, nereye gerekirse oraya göndermek istiyordu.

Enver Paşa, İngilizleri Mısır'dan kovmak için Sina çölü üzerinden bir saldırıya girişmek hülyasına dalarak, İngilizlerin karşı saldırısına fırsat vermeden, Süveyş kanalına kadar sürmek istemiş ve Cemal Paşa ve Mustafa Kemâl'in şiddetli karşı koymasına rağmen bu planı kabul ettirmişti. Mustafa Kemâl, o sırada görevinden istifa etmeye niyetlenmişti. Enver ve von Falkenheim. Kemâl'i düşüncesinden vazgeçirmeye çalışılsa da o direnmiş ve Enver de istifayı kabul etmekten başka çare bulamamıştı. Mustafa Kemâl'i yine Diyarbakır'daki İkinci Ordu komutanlığına tayin etmişler, ama o bunu kabul etmeyince uzlaşma yolu olarak ona bir aylık izin verilmişti.

Mustafa Kemâl, bu mücadeleye Cemal Paşa adına girişmiş olduğu için, onun da istifa etmesi gerektiğine inanıyordu. Cemal Paşa istifayı düşündüğü halde, Enver ve kendi maiyetindeki memurların yalvarmalarına dayanamayarak, görevinde kalmaya karar vermişti.

Mustafa Kemâl'in İstanbul'a dönmek için tren parası bile olmadığı için²⁷⁴ atlarını satmak zorunda kalarak, kendi deyimiyle "bir âsi kumandan" olarak İstanbul'a döndü. Mustafa Kemâl atlarının satışını, Falih Rıfkı Atay'a şöyle anlatıyordu:

"Atlar ve kısraklarımın pazarda satılamamış olduğunu söylemiştik: o sıralarda 4. Ordu'nun Kumandanı bana Halep'te mülaki oldu. Çok şeyler konuştuk. Müşterek kararlar vermiş olduğumuza zahip oldum. Bu safhâlârî hikaye etmem uzun olur: bu da ayrı bir tasvir. Fakat merhum Cemal Paşa'nın bana ayrıca bir muhabbet ve merbutiyeti olduğunu zikretmek de vazifemdir. Ben, Cemal Paşa'yı Cemal Paşa olduktan yahut Cemal Paşa, Mustafa Kemâl'i kendisiyle Halep'te konuşan Ordu Kumandanı Mustafa Kemâl olarak bulduktan sonra tanışmış değildik(...)

At ve kısraklarımın satılamamış olduğunu söylemiştim. Halep'te Cemal Paşa merhumla birçok ciddi mevzular üzerinde münakaşadan sonra, şu basit mükaleme cereyan etti. (...)

– Cemal Paşa, benim bazı cins at ve kısraklarım var. Bunları satmak ihtiyacındayım: talep bulamadım. Siz buranın eski kumandanısınız, bana bir yol gösterir misiniz?

– At ve kısraklarınızı evvela baytarıma muayene ettireyim.

272 Sanders. Liman von, **Türkiye'de Beş Yıl II**. Sf: 86 Cumhuriyet Gzt. Eki Aralık 1999-İstanbul

273 Kılıç Ali **Atatürk'ün Hususiyetleri** Sf: 54 Cumhuriyet Gzt. Eki Mart 1998

274 Kılıç Ali **Atatürk'ün Hususiyetleri** Sf: 54 Cumhuriyet Gzt. Eki Mart 1998

– Diyarbakır’da iken Avusturyalılar bu atlarla kısırakların mühim bir servet olduğunu söylediler, kıymetlerinde şüphe etmiyorum, bununla beraber öyle yapınız.

– Cemal Paşa hepsi için iki bin altın teklif etti. ... Kabul ettim ve bu suretle İstanbul’a hareket ettik.”

Mustafa Kemâl, İstanbul’dayken Cemal Paşa’dan gelen bir telgraf şöyle diyordu:

“Hayvanlarınızı beş bin liraya sattım, sizden çok ucuz almışım, üç bin lirasını nereye göndereyim?”

Mustafa Kemâl, mütareke yıllarında İstanbul’dayken geçimini bu para ile sağlamak zorunda kalmıştı. Cephelerin ünlü komutanı içinde bulunulan durumu:

“At ve kısırak parasıyla İstanbul’a geldik. ...” diye ifade ediyordu.

Cemal Paşa’nın Mustafa Kemâl’e sonradan göndermiş olduğu para, Suriye’de yerleştirilen Ermenilerin zarar görmemeleri ve mallarının gerçek değeri üzerinden satın alınmalarına ilişkin bir talimata dayanıyordu. Bu talimatta:

“Giden Ermenilerin araba ve hayvanlarını satın alınız: fakat bu adamların zarar görmelerini kabul edemem. Aranızda oluşturacağınız bir satın alma komisyonu aracılığıyla bu araba ve hayvanların gerçek değerini belirleyiniz ve sahiplerine o şekilde ödemede bulununuz.” Diyordu.

Mustafa Kemâl’in atları da bu satın alma komisyonun belirlediği değerler üzerinden satılmış daha önceden verilen iki bin liraya ek olara üç bin lira kendisine gönderilmişti.

Mustafa Kemâl, İstanbul’a gelince genel karargâh emrine alınmış ve hasta olduğu için kendisine üç aylık izin verilmiş, o da bu sırada, annesinin evinden ayrılarak, daha serbest olabileceği Pera Palas oteline taşınmıştı. Ne pahasına olursa olsun, ülkenin nüfuzlu insanlarını savaşın kaybedilmiş olduğuna ve ayrı bir barışla sona erdirilmesi gerektiğine inandırmak için çalışıyordu. Muhalefetin liderlerinden olan Fethi ve Rauf onu destekliyor, Rauf Bey, Mustafa Kemâl’e göz kulak olarak siyasi entrikaların verebileceği zararlardan uzak tutmaya çalışıyordu.

Suriye’deki gelişen olaylar da çok geçmeden Mustafa Kemâl’i haklı çıkarmaya başlamış:

“Türker’in ayak bastığı yerde ot bitmez” diyen Araplar ve onların desteğindeki Allenby’nin kuvvetleri Sina cephesine saldırdıklarında von Falkenheim, saldırıya geçmek şöyle dursun, bu saldırıyı önleyecek güçte bile değildi.

Lloyd George, Allenby’den İngilizlere Noel hediyesi olarak, Kudüs’ü almasını istemiş, o da almıştı. Allenby, böylece Türklere bir darbe daha indirerek Mekke ve Bağdat’tan sonra Kudüs’ü de almış oldu. Suriye cephesinde verilen kayıplarla Osmanlı İmparatorluğu için bir felâket yılı olan 1917 için, İsmet Bey (İnönü) şu değerlendirmeyi yapıyordu:

“...verdiğimiz zayıatı vermemiş, kaybettiğimiz silahları ve serveti kaybetmemiş bir halde, Millî Mücadeleye manen ve maddeten daha kuvvetli bir durumda girmiş bulunacaktık.”²⁷⁵

Mustafa Kemâl İstanbul’a döndüğünde İngilizler İstanbul ve Çanakkale boğazlarını tutmuşlar, Senegalli zencilerden oluşan Fransızlar, İstanbul’a yerleşmiş, İtalyanlar demiryollarını kontrol altına almışlar ve Beyoğlu’nu mesken tutmuşlardı. Balkanlar, Arnavutluk, Yunanistan ve Trablus, Mısır, Suriye, Arabistan ve Filistin kaybedilmişti.

275 İnönü. İsmet, **Hatıralar- Birinci Dünya Harbi** Sf:77 Cumhuriyet Gzt. Eki- Aralık 1999-İstanbul

Kayzer: “ On Altıncı Kolordu! Anafarta! ” Diye Bağırıyordu...

Kayzer, Osmanlı Padişahı'nı Almanya'ya davet etmiş, ancak Padişah, böyle bir yolculuğa çıkabilecek durumda olmadığı için yerine kardeşi Velihaht Şehzade Vahdettin'in gitmesi kararlaştırılmıştı. Cephelerden uzaklaşmış olan Mustafa Kemâl'i İstanbul'dan uzak tutmak isteyen Enver Paşa, Mustafa Kemâl'e şehzadeyle, Almanya'ya gitmesini teklif etmişti.

17 Aralık 1917'de Vahdettin ile beraberindeki heyet Alman genel karargâhının bulunduğu Spa istasyonuna vardıklarında Kayzer, Mareşal Hindenburg, General Ludendorf ve kalabalık bir kurmay heyetince karşılanmıştı.

Kayzer'in karargâhında varıldığında Vahdettin, maiyetini tanıştırtırken, sıra Mustafa Kemâl'e gelince Kayzer yüksek sesle:

“On Altıncı Kolordu! Anafarta!” diye bağırması, Almanca olarak:

“On Altıncı Kolorduya komuta eden ve Anafartalar'ı düşmana vermeyen Mustafa Kemâl değil misiniz?” diye sormuştu.

Bu gezi sırasında Kayzer, Vahdettin'e iade-i ziyarette bulunmuş, Vahdettin, Mustafa Kemâl'in hazırladığı bazı soruları Kayzer'e sorunca, bu soruların Mustafa Kemâl, tarafından hazırlandığının farkına varan Kayzer kızmış ve yüksek bir sesle:

“Türk Alman dostluğunu bozmak isteyen bir kimsenin bulunduğunu görüyorum” diyerek orada bulunanlardan Mustafa Kemâl dışındakilerin elini sıkarak çıkmak istemiş, birkaç adım yürüdükten sonra tekrar dönerek, Mustafa Kemâl'e de elini uzatarak tokalaşmıştı.²⁷⁶

Almanya'da verilen bir ziyafette Alsace Valisi'nin, Ermeni sorunuyla ilgili Türk politikasını eleştirmeye başlaması üzerine Mustafa Kemâl hiddetle ayağa kalkıp, büyük bir devletin içişlerini ilgilendiren konuda, o devletin veliahdı önünde tartışmak cesaretini nereden aldığını Valiye sormuştu.

Bu gezi sırasında kurulan samimi ilişki sonucu İttihat ve Terâkki Fırkası'na karşı olan Vahdettin, Talât'la Enver'den hoşlanmadığını ve onların ülkeye zarar verdiğini Mustafa Kemâl'e açıklamış, Mustafa Kemâl de ona memleketin içinde bulunduğu kötü durumu ve halkın bitkin olduğunu, harbin kazanılma ihtimalinin olmadığını anlatmıştı. Mustafa Kemâl, Vahdettin'e, padişah olduğunda başkomutanlık görevini kendisinin üzerine alarak Enver Paşa'nın görevden uzaklaştırılması gerektiğini söylemişti.²⁷⁷

Gezi sona erdiğinde dönüş yolunda Sofya'ya geldiklerinde, Şakir Zümre ile diğer dostları Mustafa Kemâl'i istasyonda karşılamışlar, Mustafa Kemâl onlara, Almanya'nın savaşı kaybettiğini söylemiş, İstanbul'a döndüğünde de, Osmanlı İmparatorluğu'nun tek başına barış imzalaması için çaba sarf etmeye başlamıştı. Bu mücadelesi sırasında yeniden hastalanmış, uzun zamandır devam eden böbrek hastalığı sancılarını iyice artırmıştı. Viyanalı bir uzman tarafında bir ay tedavi edildikten sonra bir süre Karlsbad'da zoraki dinlenmeye giderek savaş meydanlarından uzakta kalarak kendisini dinleme ve düşünme fırsatını bulmuş, bu düşüncelerini beş deftere yazarak kağıda geçirmişti. Burada tanıştığı Avusturyalı bir kız onunla evlenmek isteyince Mustafa Kemâl ona umut vermemek için, bir nişanlısı olduğunu söylemiş, kız üzülerek nişanlısının kim olduğunu sormuştu. Mustafa Kemâl de gülerek:

276 Sherrill Charles N. **Bir Elçiden –Gazi Mustafa Kemâl** Sf:75 Tercüman 1001 Temel Eser İstanbul

277 Aydemir Şevket Süreyya **Tek Adam** Cilt I. Sf.:280 Remzi Kitabevi 1999-İstanbul

“*Vatanım*” diye cevap vermişti. Mustafa Kemâl’in Karlsbad günlerinde Seyfi Bey’in refikası Mebruke hanımın:

“*Bütün genç kızlarımız biraz fazla tahsil ve terbiye gördükten sonra validelerini beğenmiyorlar. Onları adı görüyorlar. Ben buna çok kızarım. Bence valideler, kızlarını kendi seviyelerinden fazlaya çıkacak mertebeye tahsile devam ettirmemelidirler. Varsınlar cahil kalsınlar...*” demesine karşılık Mustafa Kemâl:

“*Yüksek seviyede olan, kendi seviyesinden irfanen dün olanı beğenmez. Fakat bu hal haddizatında şayan-ı takdir ve teşvik görülmek lazım gelmez mi? Her yeni yetişen kendinden eskisini beğenmeyecek kadar yükselirse, o zaman, ancak o zaman ensal-i atıye yekdiğerinden kademe kademe yüksek seviyede bir silsile-i aliye vücuda getirebilir ki, Terâkki-i beşerin gayesi de budur. Onun için genç kızlarımızı ve genç erkeklerimizi fikren, ilmen maziye bağlı bırakmak, muayyen bir geri hududunun ilerisine geçmesine mümanaat fikrini tercih etmeye-
lim ve nazar-ı dikkat ve infialinizi mucip olan bunlar yalnız bizde değil, her millette böyledir.*”
Diyordu.²⁷⁸

Bu sıra Filistin’de Falkenheim görevden alınarak yerine Liman Von Sanders atanmış, İstanbul’da ise V.Sultan Mehmet öldüğü için yerine Vahdettin tahta geçmişti.

İttihat ve Terâkki’yle arası iyi olmayan İzzet Paşa, Zat İşleri reisliğine getirilerek, Padişah’ın askeri danışmanı ve kurmay başkanı olmuştu. Mustafa Kemâl, İstanbul’da bulunan yaveri Cevat Abbas’tan aldığı telgraf üzerine 27 Temmuz 1918 günü Karlsbad’dan İstanbul’a hareket etmesine karşın bu sırada Avrupa’yı kırıp geçiren İspanyol nezlesine yakalandığı için İstanbul’a geç dönmek zorunda kalmış, İzzet Paşa onu Pera Palas’ta ziyaret ederek Vahdettin’le yeniden ilişki kurmasını öğütleyince, o da, Sultan’ın huzuruna çıkarak Vahdettin’e:

“*-Devleti, milleti ve bütün menfaatleri müdafaa eden kuvvet başkasının elinde bulundukça, sizin padişahlığınızın dahi sözde kalmaktan kurtulamaz.*” demiş, Almanya yolculuğu sırasında İttihatçılardan nefret ettiğini söyleyen Vahdettin ise:

“*Ben icabeden şeyleri Talat ve Enver Paşa hazretleriyle görüştüm.*”²⁷⁹ diye cevap vermişti. Mustafa Kemâl bu konuşmadan sonra Talât ve Enver’in, Padişahı elde etmiş olduğunu anlamıştı.

7 Ağustos 1918 günü Mustafa Kemâl, Vahdettin’in ısrarıyla ikinci defa, Yedinci Ordu Kumandanlığı’na atanmıştı.²⁸⁰ Görünüşte, Mustafa Kemâl’e büyük bir şeref bahşedilmişti. Bu atamaya istemeyerek teşekkür ederek, Vahdettin’in yanından ayrılan Mustafa Kemâl salona çıktığında, pek nadir gülümseyen Enver Paşa’nın yanındaki Vehip Paşa ile kendisine bakarak gülümsediğini görünce, bu atamanın onun başının altından çıktığını anlamıştı. Ona:

“*Bravo, tebrik ederim. Muvaffak oldunuz. Azizim bari biraz esaslı tedbirler üzerinde konuşsak? Benim bildiğime ve anladığıma göre, artık Suriye’de ordu, kuvvet, vaziyet sözden ibarettir. Beni oraya göndermekle güzel intikam alıyorsunuz. Sonra usul dışı bir şey yaptınız: Padişah’a bana emir verdirdiniz*” dediğinde Enver Paşa gülmeye devam ediyordu. Mustafa Kemâl, o cephedeki bütün ordular gibi, yenilgiye uğramış olan bir ordunun başında başarılı olamayacağını biliyordu. O sırada salonun başka bir köşesinde konuşanlar:

278 İnan Afet **Mustafa Kemâl Atatürk’ün Karlsbad Hatıraları** Sf:51 TTK 1991-Ankara

279 Aydemir Şevket Süreyya **Tek Adam** Cilt I. Sf:283 Remzi Kitabevi 1999-İstanbul

280 Kılıç Ali **Atatürk’ün Hususiyetleri** Sf: 57 Cumhuriyet Gzt. Eki Mart 1998

“Bu Türk erlerinden hayır yoktur. Bunlar hayvan sürüsüdür. Yalnız kaçmayı bilirler. Allah insanı böyle hissiz bir sürüye kumandan etmesin...” diyorlardı.²⁸¹ Bu konuşmayı duyan Mustafa Kemâl, hıncını onlardan çıkararak ağızlarının payını vermişti.

Yedinci Ordu'nun komutasını ele almak üzere Filistin'e gelen Mustafa Kemâl, ordunun perişan ve bitkin halde birçoğu altı aydır hiç dinlenmemiş askerlerle karşılaşmış, takviye birliklerindeki askerler ise, İngiliz ajanı Arapların yaydığı propaganda ile daha cepheye gelmeden kaçmışlardı. Yedinci ordunun durumunu Mustafa Kemâl, bir doktor arkadaşına:

“Suriye acınacak halde. Ne valisi var, ne de komutanı. İngiliz propagandası almış, yürümüş. İngiliz gizli servisi her yanda faaliyet halinde. Halk, hükümetten nefret ediyor ve İngilizlerin gelmesini bekliyor. Düşman hem asker, hem de ulaştırma bakımından güçlü. Onların karşısında biz pamuk ipliği gibiyiz. İngilizler artık bizi propaganda yoluyla savaştan daha kolay yenebileceklerine inanıyorlar. Her gün uçaklarından bombadan çok, boyuna Enver ve çetesinden söz eden kâğıtlar atıyorlar...” diye yazıyordu

Filistin cephesinde Türk ordusundan kat kat üstün düşman kuvvetlerine karşı Mustafa Kemâl dağılmış ve birçoğu esir edilmiş erlerden arta kalanları askeri dehası ile Şam'da toplamayı başarmıştı. Ama kaçınılmaz son yaklaşmış ve barış istemek zorunlu hale gelmişti. Mustafa Kemâl yeni hükümetin başına İzzet Paşa'nın getirilmesi gerektiğini düşünüyordu. Ilımlı siyasî görüşleri yanında, yurtsever ve İttihat ve Terâkki'ye karşı birisiydi. Bu düşüncelerini Padişah'a bir telgraf ile bildirdi.

Talât Paşa, Almanya'ya yaptığı bir ziyaretten dönerek 8 Ekim 1918 günü istifasını sunduğunda, Padişah ilk önce istifayı reddetmiş, daha sonra da kabul etmişti. 3 Kasım günü “Tecdüt Partisi” (Yenileşme) nin kurulmasına karar veren Talat Paşa ve diğer İttihatçılar, bir Alman zırhlısıyla Karadeniz'e kaçmışlardı

Padişah hükümet kurma görevini eskiden beri yasak savmak için kendisine başvurulmuş, o yeni hükümeti kurmayı başaramayınca, görev İzzet Paşa'ya verilmişti. Mustafa Kemâl ve arkadaşlarının ısrarı üzerine İzzet Paşa görevi Wilson ilkelerine uygun bir barış sağlamak için kabul etti. Bu arada Rauf Bey, İzzet Paşa'ya Mustafa Kemâl'i ya Harbiye Nazırı ya da Genelkurmay Başkanı yapması için ısrarcı davrandıysa da, Paşa, Mustafa Kemâl'in cephedeki işinin bitmediğini ileri sürdü ve barıştan sonra Harbiye Nazırlığına geçebileceğini söylüyordu. Fakat İsmet Bey Harbiye Nezareti Müsteşarlığına, Rauf Bey Bahriye Nazırlığına ve Fethi Bey de Dahiliye Nazırlığına getirildi.

24 Ekim 1918'de İzzet Paşa'yla İngiliz hükümetinin temsilcisi Amiral Calthorpe mütareke görüşmeleri için hazırıldılar. Görüşmeleri yapacak Türk heyetine Rauf Bey'in de katılması benimsenmişti. Ancak kâh zayıf, kâh güçlü, bazen zorba ve despot, bazen de beceriksiz olan Vahdettin siyasî görüşü yetersiz olduğundan, Sadrazam Damat Ferit Paşa ile evli olan kız kardeşi Mediha Sultan, tarafından idare ediliyordu.

Damat Ferit ise İngiltere'nin adamı, İngiliz mandasının harareti bir taraflısıydı. Harbiye Nazırı Süleyman Şefik ise çok muhteris ve cahil, Dahiliye Nazırı Adil Bey de İngiliz yanlısıydı. Bunların oluşturduğu üçlü idare, padişahla beraber, İngiltere Yüksek Komiserliği'nce geniş ölçüde finanse ediliyordu. Sonuç olarak Damat Ferit'in başkanlığında bir heyetin görüşmelere katılmasını onaylamıştı:

281 Aydemir Şevket Süreyya **Tek Adam** Cilt I. Sf.:285 Remzi Kitabevi 1999-İstanbul

“-Amirali görür görmez, devletin tamamiyet-i mülkiyeti üzerine (!) bir mütareke aktini teklif ederim. Amiral bunu kabul etmezse, bir kruvazör isteyip Londra'ya giderim. Kral'a, babasının eski bir dostu geldiğinden, kabul etmesini bir tezkere ile rica ederim. Osmanlı devletini, İttihatçıların düşürdüğü felaketten kurtarırım.”²⁸² diyen ve Abdülhamit'in bile Londra Elçiliğine layık görmediği yetenezsiz ve silik bir kişilik olan Damat Ferit'e İzzet Paşa, karşı çıkmıştı ama Vahdettin, İngilizlerin kendisini tahttan indirmesi tehlikesine karşı İngilizlerle arası iyi olan Ferit'in kendisine dayanak olacağını düşünüyordu. İzzet Paşa ve diğerlerinin itirazı üzerine Damat Ferit'in yerine Rauf Bey heyet başkanı oldu. Heyet, Amiral Calthorpe'u ile görüşmek üzere Limni adasına gidereken, 23 Ekim günü Vahdettin görüşme heyetini;

“Hilâfet-i Celile ve Saltanat-ı Seniyye ve Hanedan-ı Osmanî hukukunun tamamının korunması ve bazı eyaletlere verilecek idarî muhtariyetin şekil ve mahiyetinin belirlenerek, muhtariyetin yalnız idari olup, siyasi olmaması talimatını vererek ” uğurluyordu.²⁸³

Görüşmeler, Agamemnon gemisinde otuz altı saat boyunca her maddesi tek tek tartışılarak yirmi dört saat içinde, İstanbul tarafından onaylanmak şartıyla anlaşmayla sonuçlanmıştı. Ama görüşmelerin ortasında Fransızlar, amiralleri Amet'nin de görüşmelere katılmasını isteyen sert bir nota göndermişlerdi. Bu istek, Türklerin yalnız İngiliz heyetiyle görüşmeye yetkili olduğu gerekçesiyle reddedildiyse de Fransızlar, İngilizlerin varacağı anlaşma koşullarını ve İstanbul Boğazı'nın bir İngiliz amiralinin komutasına verilmesini kabul edince Midilli Adası'nın Mondros kasabasında 30 Ekim'deki karşılıklı kutlamalarla imzalanırken, Fransızlar da Edirne dolaylarında Meriç civarlarına ilerlemişlerdi. Yirmi beş maddelik bu mütareke ile Türkiye, her bakımdan etkisiz bir hâle getirilmişti.

Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasıyla birlikte İngiltere, Osmanlıdan intikamını alma imkanına kavuşmuştu. İngilizler, Osmanlı'nın kayıtsız şartsız teslimi için, ellerinden gelen her şeyi yapmaya başlamışlardı.

Anlaşma, yıllardır sürüp giden kan dökülmesinin durdurulacağı sanılarak bütün maddeler, olduğu gibi titizlikle uygulanma garantisiyle ve İngiltere'nin Türkiye'nin dostluğundan bahsedilerek imzalanmıştı. Ayan ve Mebusan Meclislerinin gizli oturumlarında da onaylanmasından başka çare olmadığı hükmüne varılarak mütarekenin imzalanması için hükümete oy birliği ile yetki vermişlerdi.²⁸⁴

Bu anlaşmaya tepki olarak 7 Kasım 1918 günü Trakya Paşaeli Müdafaa Heyeti Osmaniye'si kurulmuş, Doğu ve Batı Trakya'nın Osmanlı yönetimi altında olması gerektiğini savunan bu hareket daha sonra Anadolu ile birleştiğinde bile Anadolu'dan bağımsız “Trakya Cumhuriyeti” fikrini savunmaya devam ederek, Balkan Savaşları sırasında kurulmuş olan Batı Trakya Cumhuriyeti tipi bir örgütlenme içine girmişlerdi.

6 Kasım 1918 tarihinde Çanakkale'ye gelen bir İngiliz heyeti 9 Kasım'dan itibaren geçmişte Türk'ün şanlı direnişiyle ele geçiremedikleri Çanakkale Boğazı'nı her iki yandan işgale başlamışlar ve 10 Kasım günü de Çanakkale şehrini işgal etmişlerdi. 15 ve 19 Kasım günlerinde tüm Türk birlikleri aileleriyle birlikte Çanakkale'yi terk etmişti.

282 Aydemir Şevket Süreyya **Tek Adam** Cilt I. Sf.:304 Remzi Kitabevi 1999-İstanbul

283 Türkgeldi Ali Fuat **Görüp- İştiklerim** S:155 TTK 1984 Ankara

284 Bayar Celal **Ben de Yazdım** Cilt: I Sf:59 Sabah Kitapları 1997-İstanbul

Mondros Mütarekesi imzalandığı zaman Kolordu karargâhı Tebriz'den bulunan Kâzım Karabekir, Sadrazam Ahmet İzzet Paşa'nın verdiği emirle karargâhını dağıtarak İstanbul'a Genel Kurmay Başkanlığı'na atanmak üzere çağrılmıştı. O İstanbul'a dönmeden önce Batum'da bulunan silahları Trabzon'a naklettirmiş, 28 Kasım günü Boğaz'ın sularında bayram yapan düşman savaş gemilerinin arasında İstanbul'a adım atmış, gördükleri karşısında çılgına dönerek ilk fırsatta geri Erzurum'a dönmek için çareler aramaya başlamıştı.²⁸⁵

Kâzım Karabekir o çevredeki tanınmışlığından da faydalanacağını, tehlike baş gösterdiği vakit bir hareket yapılabilme ihtimali varsa önderlik etmeyi düşünerek Erzurum'daki kuvvetin başına gitmek istiyordu. 1918 Kasımında Karabekir, Zeyrek'te İsmet Bey'le (İnönü) görüşmüş ve:

“- Beni Erzurum'a tayin ettirmeye çalışınız” diyerek milleti aydınlatacağını ve bir anarşi olursa Doğu'da bir Türk idaresi kurup, orayı tehlikeden kurtardıktan sonra Batı için çalışacağını söylemişti. Buna karşılık İsmet Bey:

“- Tehlike büyük. Söylediğini yapmak imkânsız. İkimiz de askerlikten çekilerek bir köyde çiftçilik yapalım” önerisinde bulunmuştu. Bu görüşmenin ardından Genelkurmay Başkanı ile görüşmüş ve Fevzi Paşa'dan:

“- Gitme, seni tasfiye edeceklerine de şüphe etme, küçük düşer, dönersin” cevabını almış, Kâzım Karabekir'in:

“-Doğu'da millî bir hareket çekirdeği kurulmakla tasfiye edilmenin ne ilişkisi var?” diye sorması üzerine de Fevzi Paşa:

“-Bu yüzden divanı harbe verilirsin” demişti.

Millî Mücadelenin ancak Doğu'da yapılabileceğine inanan Karabekir, ülkenin öteki bölgelerinde millî bir hareketin başlatılmasının mümkün olmadığını, İstanbul'da ise devlet teslim alınmış olduğu için hiç bir şey yapılamayacağını düşünüyordu.

Mustafa Kemâl, Anadolu'ya giden Ali Fuad (Cebesoy) gibi Kâzım Karabekir ile de görüşmüştü. O da Anadolu'da gerekli hazırlıkların yapılmasını, fırsatların gözlenerek millî hareketin şartlarının olgunlaştırılmasını istiyordu. Ama ülkeyi Doğu ve Batı diye ikiye ayırmanın doğru olmadığını düşünüyordu. Ülkenin bütününe kurtuluşu için tedbirler ve çareler aranmasını gerektiğine inanıyordu.

Karabekir, bu görüşmeden Mustafa Kemâl'in kendinden başka dayanağı olmadığı, Erzurum Kongresi'ne gelecek olanların da ancak kendisine bağlı kalacakları sonucunu çıkarmıştı. O şahısların milleti kurtaracaklarına ve kurtuluşun şahısları sıvrılmakta olduğuna inanmıyor, Millî hareketin başına Mustafa Kemâl'in geçmesini ve ona yardımcı olunması gerektiğini düşünüyordu. Mustafa Kemâl ise, onlarsız yapamayacağını bilerek tedbirli davranıyordu.²⁸⁶

Doğu Anadolu'da ise 5 Kasım 1918 tarihinde Kars İslâm Şurası, ardından 30 Kasım–2 Aralık tarihlerinde Kars İslâm Şurası Büyük Kongresi ve 3–9 Ocak 1919 tarihinde de Ardahan Kongresi toplandıktan sonra, 17–18 Ocak 1919 tarihindeki Büyük Kars Konseyi kararınca “Cenubi Garbi Kafkas Hükümeti-i Muvakkate-i Millîyesi” kurulmuştu.

Mustafa Kemâl mütareke haberini ve ateş-kes emrini aldığı zaman Halep'in dağlarında düşmana karşı direnişini sürdürmekteydi. Dağılmış olan orduyu toplayabilmek için çabalıyor

285 Dinamo H.İzzettin, **Kutsal İsyan** C:1. Sf: 321 May Yayınları 1975 İstanbul

286 Atay Falih Rıfki **Çankaya** Sf:201-203 Pozitif Yayınları Temmuz 2006-İstanbul

fakat Grup Komutanlığı ile ilişki kuramıyordu. Kendisine bağlı birlikleri kayıp vermeden kuzey taraflara doğru çekiyordu. 26 Ekim 1918 günü İngilizler, Mustafa Kemâl'in birliklerine karşı hücumla geçmişler, ama saldırı düzenleyen İngilizler ve destekçisi Araplar geri çekilmek zorunda kalmışlardı. Mustafa Kemâl'in burada yaptığı savunma aslında "Anavatan"ın savunmasıydı. O, Arapların egemen olduğu bölgelerin savunulmasının bir anlamı ve gereği olmadığına inanıyordu. Zaten Araplar da Türklere karşı büyük bir kin ve husumet içinde saldırıyorlardı. Bu durumu Armstrong şöyle dile getiriyor:

"Ara sıra Türk askerleri geçiyor ve Bağdat'a gidiyorlardı. Araplar bunlara dikkat ediyor ve fırsat buldukça onları öldürüyor veya soyuyorlardı. Bunun için yolda birçok Türk askerinin cesedine rast gelmiştik. Bunlar yol üzerinde boğazları kesik bırakılmışlardı. (...)

*İstasyonda dikkatimi perdeleri çekilmiş, yanında bir muhafız bulunan bir vagon çekmişti. Vagonun içine bakmama müsaade edildi. (...) Araplar bunların gözlerini çıkarmışlar, kulaklarını kesmişler, vücutlarını harap etmişlerdi."*²⁸⁷

Mustafa Kemâl dört yıl süren Birinci Dünya Savaşında hiç yenilgiye uğramamış tek Türk komutanı olarak ülkesine yararlı hizmetlerde bulunabileceğine inandığı Harbiye Nazırlığı görevinin kendisine verilmesi için Rauf Bey aracılığıyla İzzet Paşa'yı razı etmeye çalışıyordu. Rauf Bey şu anda yapılacak hiçbir şey olmadığını söyleyince İzzet Paşa'ya telgraflar göndermeye başladı. İzzet Paşa yeni bir genelkurmay başkanı seçince Mustafa Kemâl isyan etmiş ve Adana'daki karargâha giderek 31 Ekim günü Alman Generali Liman von Sanders'in:

*"Ordular Grubunun sevk ve yönetimini Mustafa Kemâl Paşa'nın birçok savaşta şeref kazanmış güçlü ellerine bırakmak zorunda olduğum şu sırada, emrim altında bulunan Osmanlı İmparatorluğu'nun yararına savaşmış bütün subay, memur ve erlerin hepsine candan teşekkürlerimi sunarım"*²⁸⁸ sözleriyle komutayı teslim almıştı.

O gece Adana gökleri, Almanların ateşe verdikleri mühimmat depolarının alevleriyle aydınlanırken Alman generali konuşmasını,

"Yenildik. Bizim için her şey bitti artık" diye sürdürürken Mustafa Kemâl:

"Savaş, müttefiklerimiz için bitmiş olabilir. Ama bizi ilgilendiren savaş, İstiklâl Savaşı-mız, ancak şimdi başlıyor" diyerek eski müttefikleriyle vedalaştı. Artık Mustafa Kemâl, Güney Anadolu'daki bütün orduların komutasını ele almıştı. Komutasında bulunan İkinci ve Yedinci Ordular. Mütarekeye göre sadece sınır bekçiliği yapacaktı. Komutayı geçici olarak Ali Fuat'a bırakarak, bir millî savunma kuvveti oluşturmak için cephe ve malzemeleri güvenli yerlere nakletti. Kendi mücadeleci görüşlerini paylaşmayan bazı subayları başka yerlere gönderdi. Musul'daki Altıncı Ordu'yla sıkı bir bağlantı kurarak kendi kendine yeterli bir askeri kuvvet çekirdeği oluşturuyordu. Bu kuvveti sadece Güney Anadolu'nun değil, bütün memleketin savunmasında rol oynayacak şekilde yapılandırıyordu.

Mustafa Kemâl, millî kuvvetlerin toplanması ve örgütlenmesi için güvendiği subayları görevlendiriyor ve çete savaşı için hazırlanmalarını istiyordu. Anadolu'da direniş merkezleri olabilecek Antep ve Maraş gibi yerlere silah dağıtmış, gerektiği zaman kullanılmak üzere

287 Armstrong H.C. *Türkiye Nasıl Doğdu* ? Sf: 13-32 Arma Yayınları Temmuz 1997 İstanbul

288 Sanders. Liman von, *Türkiye'de Beş Yıl III*. Sf: 110 Cumhuriyet Gzt. Eki Aralık 1999-İstanbul

gizletmişti.²⁸⁹ Türkiye'de görev yaptığı yılları anlatan Alman General Liman von Sanders görevi bıraktıktan sonra yaptığı değerlendirmede:

"Almanya savaşta önce, Türkiye'nin her yönden gelişmesi için çeşitli bakımlardan yardım ve desteklenmesinden çok şey bekliyordu ve bu konuda oldukça iyimserdi. Savaş sırasında ise, Almanya, Türkiye'den bir müttefik olarak istediği şeylerden ekonomik olanlarının birçoğunu sağlayamadı. Almanya'nın Türkiye'den askeri alandaki istekleri ise, olduğundan çoktu ve doğal olarak ki bu yerine getirilmedi.

Türkiye, yalnız Boğazların savunmasıyla kalmayacak, çok uzak sınırları koruyacak, ayrıca Mısır'ı ele geçirecek, İran'a bağımsızlık kazandıracak, Doğu Kafkasya'da bağımsız devletler kuracak, olabilirlerse Afganistan üzerinden Hindistan'a yönelecek ve Avrupa savaş alanlarına etkili yardımda bulunacaktı.

Askeri yönetim altında bulunan o zamanki Türkiye, kendi öz hedefleri ile maddi olanaklarını bağdaştırmasını beceremediği için en büyük sorumluluğu taşır.

Almanya ise, elindeki olanaklarla Türkiye'nin neler yapabileceğini açıkça, soğukkanlılıkla ve nesnel olarak değerlendirmede için suçludur."²⁹⁰ Derken, Mustafa Kemâl mütareke koşullarına karşı mücadele başlatarak, mütarekenin kayıtsız şartsız bir teslimden de daha kötü bir şey olduğunu söylüyordu. İtilâf Devletleri'nin her istediğinin kabul edilmesi halinde memleketin boydan boya işgal edileceğini ve hükümetin de düşmanlar tarafından kurulacağını bildiriyordu. Ayrıca Türk kuvvetlerinin Suriye'den çekilmesini isteyen maddesine karşı Suriye'nin sınırı neresi olduğunu hükümete soruyordu.

Düşmanın İskenderun'daki Yedinci Ordu'nun, Suriye'de bulunduğu için, teslimini istediğinde Mustafa Kemâl, İzzet Paşa'ya gönderdiği ve "geciktirmeye sebep olan idam ile cezalandırılacaktır" şerhli acele telgrafıyla:

*"İngilizler türlü bahanelerle İskenderun'a asker çıkararak Yedinci Ordu birliklerini güç duruma sokmak istediklerini anlıyorum. Buna meydan vermemek için Üçüncü Kolordu, İskenderun'a kuvvet çıkarma işini, Yirminci Kolordu için birinci maddede zikredilen harekât sona erinceye kadar, gerekirse ateşle önleyecektir."*²⁹¹ diye İzzet Paşa'yı uyarmasına karşın o Mustafa Kemâl'e gönderdiği 5.11.1918'de tarihli telgraf ile:

"Mütarekename şartlarına göre gerçi İngilizlerin İskenderun'u işgal etmeye hakları yoksa da Halep civarındaki ordularını beslemek için İskenderun'dan istifade etmek istemeleri de haklı bir talep mahiyetindedir. Mütarekenamedeki bir hayli maddeleri tadil ederek, vaktin darlığından dolayı, bize yalnız "şifahen izahat ve teminat" veren İngiliz murahhasının bu "centilmenliğine karşı" bir cemile olmak ve "Yunanistan'ın faaliyet sahasına çıkarılmamasını" temin etmek üzere İskenderun limanından İngilizlerin erzak vesaire taşımak hususunda istifade etmelerine ve İskenderun - Halep yolunu tamir edebilmelerine müsaade etmekte bir mahzur görmüyorum. Bununla İskenderun liman ve şehrini terk etmiş olmuyoruz. Askeri ve mülki hükümetimiz yine yerli yerinde kalacaktır. Keyfiyeti kendi tarafınızdan İngiliz Suriye ordusu kumandanlığına bildiriniz." Diye cevap veriyordu. Bu emre karşılık Mustafa Kemâl, üstünde "aceledir" ve "tehir eden idam olunur" kaydı düşülen telgrafla şu cevabı veriyordu:

289 Bayar Celal **Ben de Yazdım** Cilt: I Sf:78 Sabah Kitapları 1997-İstanbul

290 Sanders. Liman von, **Türkiye'de Beş Yıl** III. Sf: 120 Cumhuriyet Gzt. Eki Aralık 1999-İstanbul

291 Bayar Celal **Ben de Yazdım** Cilt: I Sf:170 Sabah Kitapları 1997-İstanbul

“Halep civarındaki ordularını beslemek için İngilizlerin İskenderun’dan istifade etmek istemeleri haklı değildir. (...)İskenderun’a her ne sebep ve bahane ile asker çıkarmaya teşebbüs edecek İngilizlere ateşle karşı konulmasını ve Yedinci Orduyu da, bugün bulunulan hatta pek zayıf ileri karakol tertibatı bırakarak kuvvetlerini, Katma - İslahiye istikametinde hareket ettirip Kilikya sınırları içerisine geçirmesini emrettim..”

6.11.1918’de Grup Kumandanlığı’na İstanbul’dan gönderilen telgraf ile silah kullanma emrinin hemen geri alınması, mütarekenamenin uygulanmasında zorluklar çıktığı, fakat bu zorlukları kabul ettiren şeyin gaflet değil, “kesin yenilgi” olduğu bildiriliyordu. Bu konuda siyasi teşebbüslerde bulunulduğundan söz eden telgraf, grubun kaldırıldığını ve karargâhın Dördüncü Ordu Karargâhı unvanı aldığını bildiriyordu. Vazife başında bulunanların bundan kaçınmayacaklarına güvenildiği yazılı olan telgrafa Mustafa Kemâl, 7.11.1918 tarihli cevabında:

“İskenderun’a çıkacaklara ateşle karşı konulması hakkındaki emrimin maddesi şudur: “İngilizlerin muhtelif bahanelerle Yedinci Ordu kıtalarını müşkül vaziyete sokmak istediklerini anlıyorum. Buna meydan vermemek üzere Üçüncü Kolordu İskenderun’a kuvvet çıkarılmasını, Yirminci Kolordu için beşinci maddede zikrolunan harekât nihayet buluncaya kadar, icabederse ateşle menedecektir. “Bu harekât nihayet bulmuş olduğundan silah kullanma hakkındaki emrin de tatbik edilmesine lüzum kalmamıştır.”

Telgrafta Mustafa Kemâl karargâhtaki vazifesine devam etmesi yolundaki emre şu cevabı veriyordu:

“Cephedeki hareketlerin tarafımdan ifasında izhar buyrulan emniyetin samimiyetine şüphe etmem. Bu samimiyet ve teveccühe itimadımın derecesi, memleketin tahsili hususunda uhde-i âcizaneme muhavvel vazifelerin tatbik-i fiiliyatında sübut bulacaktır”

Devletin durumu hakkındaki ihtarlara da şu cevabı veriyordu:

“Bugünkü vaziyetin nezaketini bütün mahiyeti ile takdir edebileceğimde tereddüt etmeniz kadar beni müteessir edecek bir şey olamaz. Vazife yaparken yalnız memleket selametini hedef edinen icraatımın ve bunun lüzum gösterdiği ricalarımın su-i telakkiye uğramamasını rica ederim.”

İzzet Paşa 9.11.1918 tarihli bir telgrafi ile Mustafa Kemâl’e şunları bildirmektedir:

“Bugün Britanya hükümeti tarafından aldığı emir üzerine Visamiral Galtrop İskenderun şehrinin, General Alenbi tarafından bildirilecek müddet içinde teslimini talep etmiş ve kabul olunmazsa generalin şehri cebren işgal edeceğini bildirmiştir. Bu bapta mütarekenamenin yedinci, onuncu, on birinci maddelerine göre şehri teslim teklifine hakka ve salahiyeti olduğu ve harbe devam etmekten mutlak surette aciz bulunduğumuza göre güç hal ile akdettiğimiz mütarekenin İskenderun şehri için feshedilebileceği, onun için teklifin kabul edilmesi zaruri olduğu ilave edilmektedir.”

Telgraf ayrıca:

“İskenderun limanından ve Halep şosesinden istifade edebilecekleri teklif edilmiş iken böyle “dehşetli” bir cevap karşısında kalmaklığımıza da, İtilaf devletlerinin ilk müracaatlarına tarafımızdan sert ve soğuk cevap almalarının da “dahl-i küllisi” olduğu “kaviyyen mel-huz” olduğundan “ibraz-i fütur” etmemek şartı ile bu acizimizin dikkatte bulundurulması lazımdır.” Derken Mustafa Kemâl Sadrazama şu cevabı veriyordu:

“İskenderun limanından ve Halep şosesinden istifade etmeleri hakkında itilaf devletlerinin ilk müracaatlarına tarafımızdan sert ve soğuk cevap verilmiş olduğu telakkisinin sebebi anlaşılmamıştır. Bilakis oradaki kumandanımızın İngilizlere cevapları çok nazikane olmuştur. Bu mütareke maddelerinin, müphem ve şümullü medlûllerini (gösterilmesini) bir an evvel tespit etmek lazımdır. Yoksa İngilizlerin tekliflerine bugüne kadar olduğu gibi mukabele edilmekte devam olunursa, şimdi Kilis - Payas hattına kadar olan araziye isteyen İngilizlerin yarın Toros’a kadar olan Kilikya mıntikasını ve daha sonra Konya - İzmir hattının işgali gibi tekliflerin birbirini takip edeceği ve ordumuzun kendileri tarafından sevk ve idare, hattı vükelamızı (bakanlarımızın) Britanya hükümeti tarafından intihap (seçilmesi) edilmesi gibi teklifler karşısında kalmaklığımız ihtimalden uzak değildir. (...)”

Vatanın akıbeti ile endişeli olmaktan mütevellit ve samimi olduğuna şüphe edilmemek lazım gelen işbu mütalaalarımın münakaşa mahiyetinde telakki edilmemesini rica ederim. Bilhassa sizce yakından malumat olmuştur ki, acizleri her ne hal ve her ne vasıfta bulunursam bulunursam, doğru olduğuna kani bulunduğum ve icabedenlere bildirilmesini memleket selameti icabı saydığım içtihatlarıma bağlı kalmaktan nefsimi menetmeye mukteditir değilim.”²⁹²

İzzet Paşa'nın Mustafa Kemâl'e gönderdiği sert karşılık, Mustafa Kemâl'in verdiği emrin devletin çıkarlarına ve politikasına büsbütün aykırı olduğunu bildiriyor ve hemen geri alınmasını istiyordu. Ayrıca Mustafa Kemâl'in komutasındaki ordu grubunun dağıtıldığını ve sadece Yedinci Ordu'ya indirildiğini bildiriyordu.

İngiliz birlikleri, mütarekenin imzası sırasında, Musul'un 60 kilometre kadar güneyinde bulundukları halde, üç gün sonra Musul'a girerek, şehirde bulunan Altıncı Ordu'nun teslimini istiyorlardı. 15 Kasım 1918'de Musul, içinde iki milyon kıymetinde erzak, silah cephane, harp malzemesi vesaire ile İngilizlere teslim edilmek zorunda kalınmıştı.²⁹³ İngilizler, 2 Kasım 1918 günü 6. Ordu Komutanı Ali İhsan Paşa'nın da hemen Musul'u terk etmesini istemişler ve 9 Şubat 1919 tarihinde Harbiye Nezareti Ali İhsan Paşa'yı İstanbul'a geri çağırdığında 12 Şubat 1919'da Nusaybin'den hareket ederek 2 Mart'ta İstanbul'da trenden inerken İngilizler tarafından tutuklanmıştı.²⁹⁴ Musul'da da Türk bayrakları indirilerek yerine İngiliz bayrakları çekilmeye başlanmış, İzzet Paşa Musul'un teslimi için emir vermiş, Mustafa Kemâl'den de İskenderun'un belirli bir zaman içinde General Allenby'ye teslim edilmesini istemişti. Böylece Yedinci Ordu çekilmek zorunda kalmış ve lâğvedilmiş, Mustafa Kemâl'e ise bütün umutlarını bağladığı millî bir savunmayı örgütlemek için yalnız bir kolordu kalmıştı.

Mustafa Kemâl'in İzzet Paşa hükümetine mütareke şartlarının kabul edilmesinden doğacak tehlikeleri göstermeye çalışması, hükümet üzerinde etkili olamadığı için anlaşma imzalanmıştı.

292 Atay Falih Rıfkı **M.Kemâl'in Mütareke Defteri ve 19 Mayıs** Sf: 8-13 Cumhuriyet Gzt. Eki Mayıs 1999-İstanbul

293 Bayar Celal **Ben de Yazdım** Cilt: I Sf:70 Sabah Kitapları 1997-İstanbul

294 Selek Sabahattin – **Anadolu İhtilâli**- Sf: 179 Burçak Yayınevi - İstanbul

Geldikleri Gibi Gideceklerdir...

İstanbul İtilâf kuvvetleri tarafından işgal edilmeye başlayınca, İzzet Paşa hükümeti de istifa etme kararı almış, Mustafa Kemâl ise bütün olup bitenlere rağmen bu istifayı önlemeye çalışarak şunları söylüyordu:

*“Bir gün İzzet Paşa tarafından makine başına davet edildim. Kabineden istifa ettiklerini bildirdi ve benim İstanbul’da bulunmaklığımın münasip olacağını söyledi. Ben bu imâdan, İstanbul’un buhranlı günler yaşadıklarını ve fena vaziyetler cereyan etmekte olduğunu anlayarak, zaten kumanda ettiğim grup da lağvedilmiş olduğu için, hemen İstanbul’a hareket ettim.”*²⁹⁵

Mustafa Kemâl, Sadrazam İzzet Paşa hükümetinin istifasını önlemek için 13 Kasım 1918 sabahı İstanbul’a geldiğinde, kendisini karşılayan arkadaşı Doktor Rasim Ferit’le birlikte Haydarpaşa’dan Kartal istimbotuyla karşıya geçerken, İngiliz donanmasının gemilerini ve bunlar arasında Yunanlıların Averof kruvazörünü gördüğünde çok üzülererek:

“Hata ettim. İstanbul’a gelmemeli idim. Ne yapıp yapıp Anadolu’ya dönmeyi çaresine bakmalı” derken gözleri dolmuş ve:

*“Geldikleri gibi gideceklerdir.”*²⁹⁶ Demişti.

Mustafa Kemâl, daha sonra Rauf Bey’le birlikte İzzet Paşa’ya gitmiş, İzzet Paşa istifasının, Padişah’ın kendisine Talat, Enver ve Cemal Paşaları hemen tutuklatmadığı ve kaçmalarına yardım ettiği gerekçesiyle öfkelenmesinden kaynaklandığını açıkladığında, Mustafa Kemâl onu istifadan caydırmıştı.

1918 yılı Ekim ayı ortalarına doğru Talat Paşa, İzmir valisi Rahmi Bey’i İstanbul’a çağırarak o geldiğinde:

“Ben ve Cemal Paşa memleketi terk etmeye karar verdik. Enver tereddüt ediyor. Ona senin gitmeni ve gerçeği anlatmanı isterim. Seni sever ve güvenir. Görüyorsun ki mütarekenin yapılabilmesi için bizim gitmemiz şarttır” diyerek Enver Paşa’ya gidip konuşmasını ve ikna etmesini istemişti.

Enver Paşa ise, Vahdettin’in emri ile tutuklanmak istenmesi durumunda Kuruçeşme’deki yalısını kale gibi güçlendirip karşı koymayı ve onlara sağ teslim olmamayı düşünüyordu. Rahmi Bey, İstanbul’da kalmak için direnen Enver Paşa’yı güçlükle de olsa ikna edebilmişti. Bu iknanın ardında İzzet Paşa’nın Fethi Bey (Okyar) aracılığıyla Talat Paşa’ya gönderdiği şu haber yatıyordu:

“Memleketi terk etmelerinde zaruret vardır. Mütarekede İngilizler harp suçlularının kendilerine teslimini isteyeceklerdir. Bu taktirde, kendilerinin harp kararı veren ve bunu kabul ettiren kabine mensup ve reisi olarak bu talebe muhatap olacakları tabiidir. Bu taktirde hükümet, böyle bir talebe muvafakat etmeyecek olursa, memleketi tamamen işgal için fırsat arayan düşmana bu imkanı vermiş olacağız. Bunun için çok rica ederim, yanlarına Enver ve Cemal Paşa hazeratı ile diğer rüesayı alıp muvakkat bir zaman için memleketi terk etsinler ve müttefiklerimizden birsinin yanına, hiç olmazsa İsviçre veya İspanya gibi bitaraf diyarı teşrif etsinler.”

295 Kılıç Ali Atatürk’ün Hususiyetleri Sf: 56 Cumhuriyet Gzt. Eki Mart 1998 İstanbul

296 İğdemir Uluğ Atatürk’ün Yaşamı Cilt:1 Sf:148 TTK 1980-Ankara

Bu haberi gönderen Ahmet İzzet Paşa, Fethi Bey'e:

"Lütfen, kendilerine sureti katiyede bildiriniz ki, bu talebimi kabul etmedikleri taktirde istifa ederim" diye eklemişti.²⁹⁷

2 Kasım'ı 3 Kasım'a bağlayan gece Talat, Enver ve Cemal Paşalar birer veda mektubu bırakıp, şartlar elverişli hale geldiğinde tekrar İstanbul'a hesap vermek üzere döneceklerini bildirerek, Almanların Loreley gemisiyle İstanbul'dan ayrılmışlardı. 5 Kasım günü yayımlanan gazeteler Talat Paşa, Enver Paşa, Cemal Paşa, Dr. Nazım ve Bahattin Şakir'i:

"Memleketi harabeye çevirdikten sonra canlarını kurtaran vatan hainleri" olarak nitelendirmiş ve İstanbul'da Hürriyet ve İtilafçıların başını çektiği birçok İttihat ve Terâkki düşmanı, İttihatçı avına çıkmıştı. Mustafa Kemâl' de eski bir İttihatçı olarak görüldüğü için dikkatleri üzerine topluyordu.

Mustafa Kemâl, İzzet Paşa'yı, tekrar Sadrazamlığı kabul etmeye ve daha güçlü, daha milliyetçi bir kabine kurmaya razı etmiş, yeni kurulmuş olan Tevfik Paşa Hükümeti'nin Meclisten güvenoyu almaması için çalışmalar yürütüyordu. Görünürde birçok milletvekili Tevfik Paşa kabinesine güvenoyu vermeyeceğini söylüyordu ama, Tevfik Paşa büyük çoğunlukla güvenoyu almıştı. Mustafa Kemâl, hükümete güvenoyu vermeyeceklerini açıklayan milletvekillerinin dönekliliği karşısında şaşırılmış, kendi durumlarına güvenemeyen ve askerlere inananmayan milletvekilleri ise, mücadeleye girmekten kaçınmışlardı. Bu sıralarda Mustafa Kemâl Vahdettin'le görüştüğünde o:

"Ordunun kumandan ve zabıtları eminim ki seni çok severler. Bana teminat verir misin ki onlardan bana fenalık gelmeyecektir." Diye sorunca Mustafa Kemâl şaşırılmış ve:

"Ordu tarafından aleyhte bir harekete dair malumat ve mahsusatınız mı var efendim" diye sormuştu. Vahdettin sorusunu tekrarlayınca Mustafa Kemâl, İstanbul'a ancak birkaç gün önce geldiğini ve durumu pek yakından bilmediğini söyleyip, ordudaki komutan ve subayların Zât-ı Şahane'ye cephe almaları için ortada herhangi bir neden olduğunu sanmadığını bu bakımdan korkulacak bir şey olmadığını belirttiğinde Vahdettin:

*"Yalnız bugünden bahsetmiyorum. Bugünden ve yarından!"*²⁹⁸ diyerek ordunun hoşuna gitmeyecek bir siyaset gütmeye karar verdiğini Mustafa Kemâl'e hissettirmiş, buna karşı nasıl bir tepki göstereceğini anlamak istemişti. Mustafa Kemâl hiçbir şey söylemeyince Vahdettin:

"Siz akıllı bir subaysınız, eminim ki, arkadaşlarınızı nasıl aydınlatıp yatıştırmak gerektiğini de biliyorsunuzdur" diye sözlerini bitirdiğinde, Mustafa Kemâl'i kendi safına çekmiş olduğunu düşünürken, Mustafa Kemâl de, Sultan'ın Meclisi dağıtarak kaderini, işgal kuvvetleriyle birleştirmeye karar vermiş olduğunu anlamıştı.

Mustafa Kemâl, Meclisin dağıtılmasına şiddetle karşı koymaya başlamış, Fethi Bey'in çıkardığı ve kendisinin ortak olduğu Minber gazetesindeki köşesinde meşrutiyet ilkelerini savunarak halkı tehlikelere karşı uyarmıştı. Makalelerinde Meclisin dağıtılmasının, hükümetin dilediği gibi hareket etmesine neden olacağını ve düşmanla işbirliğini kolaylaştıracağını yazıyordu. Vahdettin'in anayasanın yedinci maddesine dayanarak çıkarttığı Meclisin feshine ilişkin ferman Dahiliye Nazırı tarafından mecliste okunduğu zaman milletvekilleri bağırıp çağırarak protesto etmek istemişler, ama Tevfik Paşa hükümetine güvenoyu verdikleri için

297 Dinamo Hasan İzzettin **Kutsal İsyan** Cilt:1 Sf:17 May Yayınları Şubat 1975- İstanbul

298 Kılıç Ali **Atatürk'ün Hususiyetleri** Sf: 60 Cumhuriyet Gzt. Eki Mart 1998

kabullenmekten başka çareleri kalmamıştı. Yeni hükümetin kurucusu Vahdettin'in gözdelelerinden birisi, büyük kızının kocasının babası yani "damadı şehriyarı" idi. Sadrazamlığa uygun bulunan Tevfik Paşa'yı bekleyen en önemli görev, ülkedeki İttihatçıların temizlenmesiydi. O da bu görevi yerine getirmişti ama bütün partileri de karşısına almıştı.

Türklerin hürriyet mücadelesine girdiği dönemlerde Abdülhamit'in istibdadına karşı örgütlenme merkezleri olan Mason locaları, insani taleplerin savunulduğu yerlerdi. Ama şimdi siyasal amaçlara hizmet ediyordu. Mütareke döneminde Rıza Tevfik, Üstad-ı Âzam'lığa geçerek, localardaki İttihatçıları kapı dışarı etmişti. İngiliz donanmaları İstanbul'a geldiğinde bütün Türk Masonları saf dışı bırakılmış, onların yerine kendileri geçip oturmuşlardı. Masonların gayretleri ve himmetleri, Osmanlı Devletinin çöküşünü sağlamıştı. Masonların bu özelliğini keşfeden İtalyanlar ve Almanlar birkaç yıl öncesinde kendi bünyelerinde korkunç yaralar açtığını gördüğü locaların faaliyetlerini yasaklamıştı.²⁹⁹

Yıllardır cephelerde açlık ve sefalet içinde çarpışan Türkler, kendi ülkelerinde azınlıklar tarafından itilip kakılmaya başlamış, uğradıkları tecavüzü anlatacakları bir kurum dahi kalmamıştı. Doğan çocuklarına kundak, ölenlerine kefen bulamayan halk, savaş yıllarını dahi arar duruma gelmişti. Bu sıralarda Türk milliyetçileri, İstanbul ile Anadolu arasında haberleşme ve bağlantı kurmak için yoğun çabalar içindeydiler. Bunlar:

"Bizim vücudumuz millete aittir, biz millî direniş hareketinin bir aletiyiz" diyorlardı.

Türk milliyetçileri, İngilizlerin her türlü saldırılarına karşı koyarak ustalıklı her yere sızıp, Saray'da Padişah'a haber iletiyorlar, İngilizlerin gizli servisleriyle alay ediyorlardı. Samimi, heyecanlı, bazen sert, fakat her zaman militan olan milliyetçiler, İngiliz Yüksek Komiserliği ile de içli dışlı olmuşlar ama sırlarını onlara vermeden War-Office'in gizli ödenek fonlarından yararlanıyorlardı.

Bu sırada Bekirağa Bölüğü(*) de yurtsever subaylar ve devlet adamlarıyla doldurulmuştu. Bu dönemde Anadolu'dan İstanbul'a geçmiş olan Armstrong gördüklerini şöyle aktarıyordu:

"İstanbul'da dolaşırken gözlerim Anadolu'daki tanıdığım Türk'ü arıyordu, o Türk, İstanbul'da yoktu. Sonradan anladım ki, İstanbul'da Türk yok, Levanten var. Anadolu'da 7 milyon cahil Türk köylüsü vardır (!) Bunlar kuvvetli, namuslu, çalışkan insanlardır. Fakat bunlar tahsil gördüler mi nedense ancak yüzeysel şeylerle meşgul oluyor Levantenleşiyorlar. (...)

Bizzat İstanbul şehri bir yaradır. Burada büyük ülküler ve ilhamlar yoktur. Burası kirli sokaklarda yaşayan insanların şehridir. Burası entrika, desise, rezalet, hile, cinayet yatağı hain erkekler ve namussuz kadınlar şehridir. En küçük meseleler üzerinde en büyük entrikalar döner. Burada büyük bir fikir, büyük bir karakter, bir hareket, fazilet veya devamlı bir say

299 Karabekir Kazım – **Birinci Cihan Harbine Nasıl Girdik**-2 Cilt: Sf.:97 Emre Yayınları- Ocak 1995

(*)Bekir Ağa: Bayındır'lı zeybeklerden olup, katıldığı birçok savaşta gösterdiği başarılar ve katı disipliniyle ünlenmişti.Binbaşılığa kadar yükselen Bekir Ağa, Totrakan, Karadağ savaşlarında gösterdiği yararlılıklar nedeniyle saray tarafından Harbiye Nezareti askeri cezaevi müdürlüğüne atanmıştı. Fransızların "Bastil Cezaevi"ne eşdeğer görülen bu cezaevi en korkunç hapisane olarak tanınıyordu. Bekir Ağa karşısında Sadrazamlar dahi ayağa kalkıyordu ama: Bu esnada iktisap ettiği mevkii takdir edememek gafletinde bulunan bir Seraskerin, huzurna çağırarak, rütbesini hatırlatıp ayağa kalkmamak suretiyle madun muamalesi edişine:

"Ben buna tahammül edemem ! Gayrı bu ocakta durulmaz!" diye isyan ederek, emekliye ayrılma istediğinden II:Abdülhamit :

"Ancak bölükle alakasını kesmemek, gene yönetimi elinde tutmak" koşuluyla bu arzusunun yerine getirmişti.

yoktur. Bunlara bir de her etken faaliyeti yok eden teslimiyeti ilave ederseniz İstanbul'un zihniyeti meydana çıkar.”³⁰⁰

İstanbul'da gazetelere uygulanan sansür nedeniyle işgalcilerin zulmü halka duyurulmuyor, evler aranarak kıymetli eşyalara el konuyordu. İngilizler Türklerden haraç almaya başladıkları halde, bunlar saray tarafından görmezlikten, duymazlıktan geliniyordu. İstanbul'un gece kulüplerinde, iki kadeh şampanya arasında komplolar düzenlenmekte, sonra da rakı kadehleri karşısında anlaşmalar tamamlanmaktaydı. Beyoğlu'nda akla ve hayale gelen her şey bulunurken, bu lokallerde ara sıra sandalyeler havada uçuşuyor, istihbarat işleri son derece hararetli gidiyordu. Her şeyi öğrenmek için hummalı bir faaliyet ve didinme göze çarpıyor ve bu ancak sabah olunca bitiyordu.³⁰¹ İşgal ordularını uygulamalarına ses çıkarmayan hükümet: otoritesini, işgal altında inleyen Türk halkı üzerinde göstermeye tereddüt etmiyordu. 12 Ocak 1919 günü görevinden istifa eden Tevfik Paşa, hükümeti yeniden kurunca eski ittihatçıları tutuklamaya başlamıştı. Kürt (Nemrut) Mustafa başkanlığında oluşturulan bir divanı harp İttihatçıları yargılayarak Talat, Enver ve Cemal Paşalar başta olmak üzere idam cezaları vermişlerdi.

O Gök Gözler Eline Fırsat Geçerse Ne Halife Bırakır, Ne Padişah...

O tarihlerde İstanbul'a gelen General Allenby bir gün Harbiye Nazırını ve Kurmay İkinci Başkanını karşısına alarak onlara bazı şeyler not ettirmek isteyince Nazır ve İkinci Başkan konuşmak ve görüşlerini aktarmak istemiş, Allenby de onları:

“- Sizi görüşmek için değil, bazı arzularımı söylemek için kabul ettim” diyerek aşağılayıp azarlayarak Mustafa Kemâl'in derhal Altıncı Ordu Kumandanlığına tayin edilmesini istemişti. Allenby'nin direktifleri doğrultusunda gerçekleştirilmek istenen atamayı kabullenmeyen Mustafa Kemâl'in başta yaveri olmak üzere, otomobil ve tahsisatı padişah tarafından geri alınmıştı.

İzzet Paşa'dan sonra sadrazamlığa gelenler, Mustafa Kemâl'in Talât ve Enver Paşaların ve genel olarak İttihat ve Terâkî'nin karşıtı olduğunu bildikleri için kendi taraflarına kazana-bilme ümidindeydiler. Bu nedenle de Damat Ferit'in ve İngilizlerin belli başlı adamlarından olan Dahiliye Nazırı Mehmet Ali Bey, Mustafa Kemâl'in evine gelerek görüşmüştü. Ama, Hürriyet ve İtilâfçılardan Hoca Zeynel Abidin bir gün Mustafa Kemâl için:

“- Siz ondaki o gök gözleri görüyor musunuz? Eline fırsat geçerse ne halife bırakır, ne padişah,” diyordu.

Harp Divanının başındaki Arnavut paşası. Rum bir Savcı ve Ermeni bir üye, eski Yozgat Mutasarrıfı Kemâl Bey'i, Boğazlıyan Kaymakamı iken tehcir facialarına sebep olduğu için yargılıyor, kurulan bir tezgah ile onu ölüme mahkum etmek için çalışıyordu.

Ermeniler Büyük Ermenistan'ın, eskiden Türkçü olan, şimdi ise, Ermenistan yanında Kürdistan'ı kurmak isteyen Kürtler, İzmir'in hayaliyle yanıp tutuşan Rumlar, Trakya'nın ve Karadeniz kıyılarında Pontus Krallığının kurulması hayali peşinde olanlar işbaşındaydılar.

300 Armstrong H.C. *Türkiye Nasıl Doğdu ?* Sf: 44-45 Arma Yayınları Temmuz 1997 İstanbul

301 Berthe Georges-Gaulis -*Kurtuluş Savaşı Sırasında Türk Milliyetçiliği* Sf:35 Cumhuriyet Gzt. Eki Ekim 1999-İst.

Türk milliyetçileri ise ya gizlenmişlerdir, ya da silâhlanarak dağa çıkıp, çiftliklerine çekilmişlerdi.

İstanbul'da tutuklanmak, hapse atılmak, sürgüne gönderilmek, hatta idam edilmek sıradan bir işti. Ama Anadolu'yu mesken edinenler:

"Ferman padişahın, dağlar bizindir" diyordu. Hristiyan çetelere karşı oluşturulan Türk çeteleri yaktıkları çoban ateşinin başında dişe diş, göze göz mücadelelerini sürdürüyorlardı. Trabzon Muhafaza-i Hukuk Cemiyeti kurulmuş:

"Vilâyetimizin hukuk-ı millîyesini muhafaza etmek için Rum ve Ermeni teşebbüsüne karşı sulh konferansı nezdinde müdafaaatta bulunmak." amacıyla olduğunu açıklıyordu. Daha sonra Trakya'da da benzer amaçlı örgütlenme başlamıştı.

İstanbul çevresindeki Hristiyan haydutları Erenköy'de bir köşkü basarak içindekileri balta ile doğramışlardı. Şehir içinde görevli polisler de Hristiyanların saldırılarından nasibini alıyordu. Bu saldırılar o kadar artmış ve dehşet saçmaktaydı ki, İngilizler, herkesi Türk polisine itaate çağırarak zorunda kalmışlardı. Türkler, akşam karardıktan sonra evlerine dönerken ceplerindeki tabancalarının tetiklerinden ellerini ayırmıyorlar, tanıdıklarına:

"Sakin karanlıkta beni seçersen selâm vereyim, deme! Bir telâşa gelir" diyerek onları uyarıyorlardı.

Bu ortamda Vahdetin'in:

"Hasis ve sefil bir hiss-i menfaat ve intikam ile hükümet etmeyeceğinizi ümit ederim" dediği ilk Damat Ferit Paşa hükümeti iktidara geliyordu. Hürriyet ve İtilâfçılar, gazetelerinde ve toplantılarında:

"Harb ve tehcir mesulleri cezalandırarak İtilâf devletlerini samimiyetimize inandırma" bahanesiyle vatansever ve milliyetçileri tasfiye etmeyi planlıyordu.

Bunun ilk göstergesi de Damat Ferit'in oluşturduğu divanı harp, Yozgat Mutasarrıfı Kemâl'i idama mahkûm ediyordu. Eski Boğazlıyan kaymakamı olan Kemâl Bey, sigarasını içerek, büyük bir soğukkanlılıkla gittiği idam sehpasında:

"Evlât ve iyalimi millete emanet ediyorum. Yaşasın millet!" diyerek can veriyordu.

Kemâl Bey'in cenazesi ile ilgili Falih Rıfkı Atay şöyle yazıyor:

"İstanbul milliyetçiliğinin, bilhassa gençliğin iç isyanını göstermeye fırsat olmuştur. Tıbbiyeliler, cesaretle öne atılmışlardır. İç çözülüş, bu türlü heyecanlı hâdiselerde, bir duraklama geçirir. Bir dik bayır üstünden yuvarlanış, hiç olmazsa bir müddet bir çalıya tutunur. Su ile zeytinyağı ayrılır gibi, bu idamı haklı bir ceza sayan saray ve işgal takımı ile, onu cinayet sayan milliyetçiler ve halk takımı birbirinden ayrılmıştır."

Damat Ferit hükümeti, Anadolu'da Türklerle Hristiyanlar arasındaki çatışmaları "nasihat heyetleri" göndererek yatıştırmaya da kalkar. Bu heyetlerde şehzadeler ve Rum patrikhanesi temsilcileri de vardır. Dahiliye Nazırı:

"- Patrikhaneyi memnun etmek için elimizden gelini yapıyoruz," der.

Anadolu "şerir"lerinin, Anadolu'da bir harekete önayak olabileceklerin yakalanmaları hakkında emirler gider, havadisler gelir. Bütün bu kaynaşmalar, İzmir işgali hazırlıklarının bittiğini göstermekte idi.³⁰²

302 Atay Falih Rıfkı Çankaya Sf:177-178 Pozitif Yayınları Temmuz 2006-İstanbul

Osmanlı İmparatorluğunun geleceğini belirlemek için 1919 Ocağında Paris'te toplanan konferansa katılan Türkler, Wilson'un self determination (kendi kaderini tayin) ilkesine uygun bir barış isterken, İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Curzon, Osmanlı İmparatorluğundaki Ermeniler, Araplar ve Türklere de kendi kaderini seçme hakkı tanıyordu. Türkler sadece Anadolu'da hapsedilecek, başkenti ya Bursa ya da Ankara olacaktı. Böylece Türklerin bir ayaklanma çıkarmasının da önüne geçilmiş olacak ve bir taşla birkaç kuş vuracaklardı. Türkleri Avrupa'dan çıkardıkları gibi, İstanbul ve Boğazları Türklerin elinden alarak Cemiyet-i Akvam'a vereceklerdi. Üstelik bu çözüm yolu Türk hükümeti tarafından kabul edilebilirdi.

Türkler için felaket olacak bu önerilerin hayata geçirilmesini, Lord Curzon'la Lloyd George arasındaki çekişme engelledi. Lloyd George, Osmanlı İmparatorluğunun harita üstünde bir şekil olarak gördüğü için, birtakım çıkarlar karşılığında, öteki ortaklarına peşkeş çekiyordu. Bu peşkeşler, savaş sırasında kendilerini destekleyenlere dört gizli anlaşmayla verilmişti. Balkan Savaşında, Rumeli'deki topraklar nasıl paylaşmışsa, şimdi de Osmanlı'nın Asya'daki toprakları da paylaşılıyordu. Anlaşmalar şöyleydi:

İngilizler, İran'da bir nüfuz bölgesi sağlayacak, İstanbul, Doğu Trakya ve Boğazlar Ruslara verilecekti. Ama devrimci Sovyet hükümeti, Çarlık Rusyasının emellerini paylaşmadığı için, bu anlaşma artık yürürlükten düşmüştü.

Sykes-Picot anlaşması, Arapların yaşadığı bölgeleri Fransa'yla İngiltere arasında pay ederek Mezopotamya'yı İngiltere'ye, Suriye ile Kilikya'yı Fransızlara veriyordu.

Diğer anlaşmalar ise, İtalyanlara Antalya bölgesi, Oniki Adalar, İzmir limanı ve iç kesimi gibi Akdeniz ve Ege kıyıları ile iç taraftaki geniş bir toprak parçası, Fransa ile İtalya'nın eline geçiyordu. Belirli ve açık bir siyaset izleyen İtalyanlar, 29 Mart 1919 günü Anadolu'ya adım attıklarında, kendi ülkesinin sürekli başka ülkelere göç vermesinin önünü de kesmek istiyordu. İtalyanlar için Anadolu'nun iklimi çok uygundu. Buraya yerleşip kalabilmek İtalya'daki çiftçilerini de buraya yerleştirebilmek için planlarını da yapıyordu. Ama ne yazık ki, Fransa ve İngiltere onları kıskanmaya başlamış ve araları bozulmuştu.

Onlar arasındaki çekişme Türklerin durumunu değiştirmiyor ve Türk devleti İç Anadolu'daki birkaç vilâyetle yetinecek, Karadeniz kıyılarını elinde tutmasına karşılık, Ege'de sadece bir tek limanı bulunabilecekti.

Oysa, 1915 yılının başlarında Sir Edward Grey, Yunanlıların savaşa katılmalarını sağlamak için Anadolu kıyılarında geniş haklar vaat etmiş ve Venizelos, Yunanlıların geleneksel "Megalo İdea"sı, yani "Helenizmin çağlar boyu hüküm sürdüğü toprakları kapsayacak gerçekten büyük bir Yunanistan" emeli uyarınca savaşa katılmıştı. Savaş biter bitmez, İtalyanlara söz verilmiş bulunan Anadolu'nun bütün Ege kıyısıyla iç kesiminin Yunanistan'a verilmesini istemişti. Lloyd George, Yunanlıların Anadolu toprakları üzerindeki isteklerini, bütün yüreğiyle destekliyordu.

Mustafa Kemâl, Adana'dan İstanbul'a dönüşünde Şişli'de bir ev tutmuştu. Bu arada, ailesinin ısrarıyla evlendiği bir Mısırlıdan boşanmış olan Fikriye de, bu evde kendisini ziyarete geliyordu. Mustafa Kemâl'in ona karşı ilgisi uyanmış, aralarında aşk başlamıştı.

Rauf Bey, İngilizlerin kötü davranışları karşısında onlara karşı sert bir tutum takınmış, Fethi Bey, çıkardığı gazetesinde, Tevfik Paşa kabinesinin, millî felâket karşısında sadece, sessiz bir seyirci olarak kaldığını söylüyordu. Mustafa Kemâl bu gazeteye ortak olmuş ve

Fethi'yle birlikte gazetede çalışmaya başlamıştı. Yazdığı imzasız yazılarla fikirlerini halka ulaştırmaya çalışıyordu. Üç arkadaş, ülkeyi kurtarmanın bir yolunu bulmak için baş başa verip planlar yaparak hükümeti istifaya zorlayıp, Sultan'ı tahtından indirmek istiyorlardı. Hatta, Abdülhamit tahttan indirildiği zaman, Yıldız Sarayında, Vahdettin'in ağabeyine vermiş olduğu jurnaller bulunmuş, bunlar muhalefet tarafından gazetelerde yayınlanmaya başlamıştı.

Bu sıralarda Mustafa Kemâl'in, üç beş bin liralık tasarrufu olduğunu bilen çevresi, hiç olmazsa günlük masrafları karşılayacak bir ticaret yapması önerisinde bulunmuşlar, o her ne kadar ticaret bilmediğini söylüyordu ise de, gene de içinde bulunduğu koşullarda bir şeyler yapması gerektiğine inanıyordu. Çevresindekilerin önerdiği bir ticaret adamı ile bu işi yürütebileceğine ikna olmuştu. Tanımadığı bir İstanbul kibarı olan yeni ortağı olacak beyefendi, Mustafa Kemâl'i Fethi Bey'le birlikte davet edip, atlas döşeli kupa arabasını göndererek aldırıştı. Mustafa Kemâl ve Fethi Bey'i konakta, mükemmel bir salonda kurulmuş sofra ve yemekler bekliyordu. Ortak adayı, sohbeti, terbiyeli konuşması ve nezaketli dinlemesiyle kendisini oldukça ağır satınca, Mustafa Kemâl içinden:

"Galiba bizi beğenmedi, paramızı kabul etmeyecek" diye kaygılanmaya başlamıştı. Ortak adayı hiç orali olmuyor gözükersen, paradan ve ticaretten bahsetmiyor, sohbeti değişik konulara kaydırarak sürdürüyordu. Nihayet konu ticarete getirilebilmişti. Ortak adayı yarı dinler, yarı dinlemez, umursamaz bir şekilde:

"Hele Paşa Hazretleri yazıhaneye teşrif etsinler de.." gibi yarım ağız bir vaatte bulunmuştu. Mustafa Kemâl ve Fethi Bey gece geç vakit konaktan çıktıklarında konuşmuşlar. Fethi Bey, hiçbir açıklık olmadığını söylerken, Mustafa Kemâl ortak adayının nezaketi ve kibarlığını düşünerek ona güvendiğini söylüyordu. Fethi Bey:

"Ben bilmediğim işe senetsiz kontratsız on para koymam" diyerek tavrını koymuştu. Arkadaşının böyle bir fırsatı kaçırmasına üzülen Mustafa Kemâl, ertesi gün annesinden aldığı paraları yeni ortağına götürürken, yaveri Cevat'ta yüz elli lirası ile ortaklığa katılmıştı. Yeni ortak ise, paraları saymaya dahi lüzum görmeden kasasına atınca, Mustafa Kemâl, ticaret işinin detayları üzerine konuşmaya gerek dahi duymadan çıkıp gitmişti.

Günler geçmiş Mustafa Kemâl ticaret işinin sonucunu merak etmeye başlamıştı. Ahbabından durumu sorduğunda o bir incir meselesinden bahsetmiş, İzmir'den bir yelkenliye konarak bir yere götürülüp, satıldıktan sonra tekrar yeni bir şeyler alınıp İstanbul'a getirilerek satılacağından bahsediyordu. Ahbabı ayrıca:

"Büyük kâr böyle olur. Yüzde ikiden, yüzde üçten ne çıkar? Bir iki dönüşte konan para iki misline çıkmalı ki bir şey anlayasınız..." dediğinde elde edeceği karın tatlı hayalini kurmaya başlayan Mustafa Kemâl, alacağı evin özelliklerini bile kafasında tasarlamaya başlamıştı.

Günler geçiyor fakat gemi bir türlü gelmiyordu. Mustafa Kemâl, Fethi Bey'e durumu sorduğunda:

"Ne yelkenlisi, ne inciri birader... Mükemmel dolandırdılar seni..." demişti. Mustafa Kemâl arkadaşına kızarak:

"Sen de hep böylesin. Her şeyin fena taraflarını bulursun" diye sinirlenmişti ama içine de kurt düşmüştü. Ahbabından bilgi almak istediğinde o:

"Gemi yanlış bir limana mı gitmiş, incirde kurt var diye rüşvet mi istemişler, boşalmış da yerine yükleneneceği mi beklemekte imişler" gibi değişik bahaneler öne sürmüştü. Artık

Mustafa Kemâl, yeni ortağından durumu öğrenmek için onun bürosuna gitmiş, onun sakın tavrını görünce:

“Ben boşa telaşlanıyorum” diye düşünerek ayrılmış, Sultanahmet Meydanı’nın deniz görür bir yerinde geminin gelmesini beklemeye başlamıştı. Bu gözetleme sıralarında bir gün, teknenin batmış olduğu haberini almıştı. Ama yaveri Cevat, bu hikâyeyi yutmamış, yeni ve son ortağını köprü üzerinde yakalayıp tehditle parasını kurtarabilmişti³⁰³

Ezelden beri paraya önem vermeyen bir kişiliğe sahip olan Mustafa Kemâl, aldığı maaşını iki hafta içinde arkadaşları ile birlikte harcar, ay sonuna doğru parasız kalırdı.³⁰⁴

Bu sıralarda İstanbul’da işgalciler arasındaki çelişki ortaya çıkmaya başlamış, Lloyd George’un Yunanlıları desteklemesine şiddetle karşı olan İtalyanlar, milliyetçilik hareketinin lideri olarak gördüğü Mustafa Kemâl ile bağlantı kurup, kendisini destekleyeceklerini bildirmişler ve İtalyan elçisi:

“Eğer başınız sıkışacak olursa, bu elçiliğin her zaman emrinize amade olduğuna güvenebilirsiniz” diye davette bulunmuştu.³⁰⁵ İtalyanların yaklaşımını Mustafa Kemâl şöyle anlatıyor:

“Bir gün A..... Bey bir İtalyan şahsiyetinin Fethi Bey ve benimle görüşmek arzusunda bulunduğundan bahsetti. Bir İtalyan mimarının evinde buluşacaktık. Teklifi kabul ettik. Bonmarşenin karşısında büyük bir apartman! Çaydayız. Bahsedilen zat hemen söze başladı:

“Ben Türkiye’nin hakiki dostuyum. Hükümetin acizliği yüzünden bu memleketin nasıl fena akabetlere sürüklendiğini de görüyorum. Sizin bunları düşürecek ve yeni bir hükümet kurabilecek teşkilat ve adamlarınız var mıdır?” İtihat ve Terâkki fırkasından bahsettiğine, bizi de fırkanın reisleri arasında saydığına şüphe yoktu. Ben ilk defa tanıştığım bu zatla konuşur olmaktan çekindim. Arkadaşım, belki de bizde tasavvur olunan ehemmiyeti yanlış çıkarmamak için, kuvvetli olduğumuzu ve kuvvetli arkadaşlarımız da bulunduğunu söyledi:

“- O halde, kendinizi göstermelisiniz?” dedi. Biraz da imtihana benzeyen bu konuşmadan nasıl bir netice çıkacağını düşünüyordum. O günkü hükümeti biraz daha tenkit ettikten sonra, bize veda etti ve gitti. Herhalde İtalyanların bir başka maksatları olmalı idi. Arkadaşlarla bu maksadın ne olabileceğine hükmettik: Antalya ve havalisinden başka İzmir ve havalisine de hâkim olmak! Buraları Yunanlılara bırakmamak! Bazı hadiseler bu kanaatime kuvvet verdi. İtalyan şahsiyeti bizden, fakat Arnaut aslında bazı kimselerle de temas ediyormuş. Onlara şöyle bir sır da emanet etmiş:

“İzmir ve havalisini Yunanlılara işgal ettireceklerdir. Türkiye şüphesiz bundan memnun olmaz. İtalya da aynı endişededir. Onun için İzmir ve havalisinde Yunan istilasına karşı silahlı teşkilat yapmalısınız. Yunanlıları İzmir topraklarına sokmamaya çalışmalısınız. Eğer bunda muvaffak olamazsanız, hiç olmazsa dostunuz İtalya’yı tercih etmelisiniz!” Bu iş için İtalya’nın istenildiği kadar silah ve malzeme vereceğini de temin ediyormuş. Bu teklifi dinleyenler arasında makul görenler, hatta İtalyan deniz vasıtaları ile İzmir’e giderek telkinlere başlayanlar bile olmuştur. Gene onlar böyle bir mukavemet teşkilatının başına geçebilecek bir kumandan bile bulmuşlar: Ben! Bunu da kendileri ile görüşen zata söylemişler.

303 Atay Falih Rıfka **Mustafa Kemâl’in Mutareke Defteri ve 19 Mayıs** Sf: 49-52 Cumhuriyet Gzt. Eki Mayıs 1999 İstanbul

304 Bozok Salih **Yaveri Atatürk’ü Anlatıyor** Y.H Can Dünder. Sf:29 Doğan Kitap Nisan 2006 İstanbul

305 Lord Kinross **Atatürk-Bir Milletten Yeniden Doğuşu** Sf:179 Altın Kitaplar Mart 2006

“- Bunu yapar mı?” diye sormuş.

“- Emin olunuz”, cevabını vermişler. Her halde beni tavsiye edenler, bu işte yalnız Türk menfaatini düşüneceğini hesaba katmış olacaklar. Bir gün, arkadaşlarımızdan biri tarafından Beyazıt taraflarından ve tasavvurlarından, fakat onları yalnız bir dostluk yardımı şekline sokarak, bahsettiler. Hatta o zat ile mülakat gününün tespit olunduğunu da haber verdiler. Güldüm:

“- Çok safsınız, dedim. Bununla beraber kendisi ile konuşacağım!” Mülakat saatinde İtalyan şahsiyetinin bürosunda bulunuyordum. Çok terbiyeli ve nazikti. Evimi basan İtalyan müfrezesini geri çağırmak için mümessilin nasıl yardım ettiğini anlattım:

“- Ekselans dedi, herhangi bir tehlike karşısında sefarethanenin emrinize hazır olduğunu ben de söyleyebilirim.” Yıldırımla vurulmuşa döndüm, teessürümü saklamak için nefsimi güç tuttum. İtalyan tebaası mı oluyordum? Dedim ki:

“- Beni buraya mühim bir şeyden bahsetmek için siz davet etmişsiniz. Bu mühim şeyi dinlemek istiyorum.” Bir an durdu,

“- Ha, dedi, bu mülakatı sizin de tanıdığımız arkadaşlarınız istediler. Öyle pek mühim bir mesele bahis mevzuu değildi!”

“- O halde fazla rahatsız etmeyeyim!” dedim ve kalktım. Görüyorsunuz, arkadaşlar, bir millet esirliğe düşünce o millettten olan herkes nasıl hiç olur. Ben bu yabancıнын evinden çıkarken, bütün uşaklarının arkamdan güldüklerini duyar gibi oluyordum. Caddenin kalabalığı arasında kendimi kaybetmeye çalıştım ve beni buraya sürüklemiş olanlara küstüm. Bununla beraber, bu zat, ilk sözünün benim üstümdeki tesirini görünce, bana bütün o tasavvurlarından bahsetmemek inceliğini göstermişti.”

Bu arada Allenby, Filistin’den gelmiş bazı Türk generallerinin mütareke koşullarına aykırı olarak, askerlerini terhis etmekte zorluk çıkardıklarını söyleyip, isteklerinin listesini vermiş ve Musul cephesindeki Altıncı Ordu komutanının geri alınması da sağladıktan sonra Filistin’e geri dönmüştü.

Sarayın teslimiyeti benimseyerek İngilizleri kızdırmaktan korkuyor olması karşısında görünürde Kuvvayı Milliyeci olan Veliâht Abdülmecit, Damat Ferit’in tutumuna karşı cephe almış ama İngilizciliği de sürdürmeye devam ediyordu. 1919 Kasım’ında Associatet Pres muhabinine :

“Biz Türkler bütün kültürümüzü Fransa ile İngiltere’den aldık.... İttihat Terâkki hâlâ vardır... Yeniden yönetime gelmek için hep fırsat kollamaktadır. Yalnız başımıza bunu önleyemeyiz; Yardıma gereksinmemiz vardır... Metin olan kardeşim (?) bugünkü Padişah ve ben sizin yardımınızı coşkuyla istemekteyiz”³⁰⁶ Diyerek İngilizlere başvurup Alman yanlısı İttihatçıları şikayet ediyordu. Ayrıca konuşmalarında Damat Ferit’i öfkeyle eleştiriyor:

“Ferit Paşa, ulusla Padişah arasına siyah bir perde çekti; ama ulusun gözündeki benim konumu yükseltti”³⁰⁷ diyordu.

1919 Şubat’ının sonunda Padişah, İtilaf ve Hürriyet Partisi’ne yönetimi teslim etmiş, e-niştesi Damat Ferit’i sadrazamlığa getirmişti. İngilizler aradıkları kuklayı buldukları için onu, tam bir Türk efendisi olduğunu söyleyerek pohpohluyorlardı. Bu sıralarda İngiliz istihbarat

306 Jaeschke Gotthard **Kurtuluş Savaşıyla İlgili İngiliz Belgeleri I** , Sf: 34 Cumhuriyet Gzt. Eki Nisan 2001-İstanbul

307 Jaeschke Gotthard **Kurtuluş Savaşıyla İlgili İngiliz Belgeleri I** , Sf: 35 Cumhuriyet Gzt. Eki Nisan 2001-İstanbul

subayı Hoyland, İngiliz askeri istihbarat merkezine verdiği 28 Şubat 1919 tarihli raporuna ek olarak, aralarında Mustafa Kemâl, yaveri Cevat Bey, Fevzi Paşa, Kâzım Karabekir, Halil Paşa ve İsmet Bey'in bulunduğu bir liste vererek, bunların İstanbul'dan sürülmesini istiyordu.³⁰⁸ (*)

İttihatçıları tutuklattırarak işe başlayan Damat Ferit, kuşku duyduğu asker ve politikacıları Malta'ya sürmüş, Divan-ı Harp yoluyla kısa yoldan yeni bir temizleme hareketine koyularak, Fethi Bey'i de, Enver, Cemal ve Talât Paşaların kaçmasına göz yummakla suçlayarak tutuklamaya karar vermişti. Mustafa Kemâl Ali Fethi'nin tutuklanacağını haber alınca kendisini o gece evine gitmemesi için uyarmış, bu ikazı önemsemeyen Ali Fethi, o gece evinde tutuklanıp, Bekirağa bölüğüne götürülmüştü.

İlerleyen günlerde Mustafa Kemâl'in güvenliği de tehlikeye girmiş hatta bir gazete, İttihatçılar yakalandığı halde, Mustafa Kemâl'le Rauf'un niçin tutuklanmadıklarını sorgulamaya başlamıştı. Mustafa Kemâl, İtalyanlarla olan temaslarını daha çoğaltarak onların himayesi altında olduğu imajını yaratmaya çalışıyordu. Diğer yandan son tutuklamalar halkın öfkesine neden olmuş, millî duyguları canlandırmış, birtakım politik gruplar Millî Kongre kurmak amacıyla toplantı bile yapmışlardı. Mustafa Kemâl ve Rauf Bey, temkinli davranmaya özen gösteriyor bu grubu iyi niyetli olarak değerlendirmekle yetiniyorlardı. Bu sıra Adana'dan dönen Ali Fuat, Anadolu'daki durumu anlatmış, tek çözüm yolunun, millî direniş olduğuna karar vererek bir program hazırlamışlardı.

Bu sırada hükümeti düşürmek için, Padişah üzerindeki etkisine güvenerek Damat Ferit'in yerine geçmek isteyen Ayan Reisi Ahmet Rıza'yla gizli olarak millî cephe kurmak için harekete geçilmiş, sonuç alınmadığı için Damat Ferit yine iktidarda kalmıştı. Damat Ferit yanlısı gazeteler Ahmet Rıza Bey hakkında karşı yayınlar yaparak görevden alınmasını istiyorlardı. Bu konuda Ahmet Rıza şunları söylüyor:

*“Hoca Sabri Efendi, Sabah gazetesinde aleyhimde bir makale yazdı ve birkaç gün sonra şeyhülislam oldu. Ferit Paşa'yla birlikte Padişah'ı etkileyerek, benim gibi eski bir İttihatçının Ayan başkanlığında bulunmasına itiraz ettiler: Padişah'ı kandırdılar ve görevden aldurdılar.”*³⁰⁹

Gelişmeler göstermişti ki, hükümeti içten yıkmak olası değildi. Öyleyse sorunun Anadolu'da çözülmesi gerekecekti. Bu sırada izinli olarak İstanbul'da bulunan Ali Fuat, Mustafa Kemâl'in eski ordusundan kalan kolordusuna dönmeden önce karargâhını Ankara'ya taşımaya karar vermişti. Mustafa Kemâl de daha sonra oraya gelecekti. Daha sonra aldıkları kararı Rauf'a da açıklamışlar, Rauf Bey bir deniz subayı olduğu için, Anadolu'ya geçmesinin mümkün olamayacağından dolayı görevinden istifa etmesini kararlaştırmışlardı. Kolay değildi ama o, bu uğurda görevinden istifa etmeye bile hazırды. Mustafa Kemâl de Anadolu'da geniş yetkili bir görev ele geçirmek için ne mümkünse yapacak, bunu başaramazsa kendi başına Anadolu'ya geçecekti.

Rauf, istifa için sivil elbiseyle Bahriye Nezaretine gittiğinde Ferit Paşa ondan, kararından vazgeçmesini istemiş, Rauf bu vesile ile ülkenin içinde bulunduğu gerçekleri Damat Ferit'e açıklamak fırsatını bulmuştu ama o bu gerçekleri ağzı açık dinlemiş olmasına rağmen inanmamıştı. Rauf Bey'in:

308 Şimşir Bilâl N. *İngiliz Belgelerinde Atatürk* Cilt:I Sf:3-4 TTK.1992- Ankara

(*) *Metin İngilizce'dir.*

309 Ahmet Rıza - *Anılar*- Sf: 100 Cumhuriyet Gzt. Eki Haziran 2001-İstanbul

*“Bu işleri bilen bir insan olarak size, er geç bir isyan çıkacağını söylüyorum. Bu isyanda asker olarak rol oynamak istemiyorum. Kendi sorumluluğum altında hareket edebilmek için bütün resmî unvan ve ayrıcalıklardan kurtulmak istiyorum.”*³¹⁰ Diye ısrar etmesinin ardından istifayı kabul etmek zorunda kalmıştı.

Mustafa Kemâl, Anadolu’daki direniş hareketinin temel taşlarını yerine koymaya başlamış, İsmet Bey’le de görüşerek, planını ona da hissettirmişti.

Mustafa Kemâl yaptığı görüşmelerin ardından kendisinin de Anadolu’ya geçebilmesi için bir görev bulabilmek için çalışıyordu. Kendisi Anadolu’ya geçemese bile, Kâzım Karabekir’in Millî Mücadeleyi başlatmak için hazır olduğunu bilmesi onun yüreğine su serpiyordu. Eğer Anadolu’ya geçerse Kâzım Paşa o gelinceye kadar gerekli ortamı hazırlayacaktı.

Anadolu’nun ihtilâlcî ruhu kabarmış, bu istek İstanbul’daki yurtseverleri de sarmaya başlamıştı. 1918 yılının Aralık ayından beri Anadolu’da başlayan direniş hareketleri Müdafaa-i Hukuk ve Reddi-İlhak Cemiyeti gibi adlarla kendilerini duyurmaya başlamışlardı. Kâzım Karabekir’in ziyaretiyle daha da güçlenen Mustafa Kemâl, Anadolu’da, bulunan biri Orta Anadolu’da, biri de Doğu Anadolu’daki iki ordunun desteğiyle direniş hareketini başlatmaya kesin karar vermişti. Mustafa Kemâl, Birinci Dünya Savaşı’nda geçirilen tecrübeyle ilgili şu değerlendirmeyi yapıyordu:

*“İttihat ve Terâkki İhtilâlinin başında bulunanlar ve sonra hükümete geçenler bizim yakın arkadaşlarımızdı. Biz ilk safhada bunlarla beraberdik. İhtilâl olduktan sonra karşılırlarına çıktık, ordu bu işe karışmasın, daha doğrusu biz ordu olarak siyasete karışmayalım dedik ve bu fikir etrafında kendileri ile mücadele ettik. Anlaşamayarak ayrıldık. Siyasetten biz çekildik ve muharebelerde vazife aldık. Memleket idaresiyle doğrudan doğruya alakadar değildik. Birçok merhalelerden ve tecrübelerden geçtik., bir kariyer yaptık ve bugünkü hale geldik. Şimdi düşünelim bir kere, bizim seviyemizde olan ve bizimle beraber ihtilâli yapan arkadaşlarımız o zaman memleketin başına geçtiler. Yeni kariyere girdiler. Biz o günkü adamlar mıyız ki? Farklı adamlarız değil mi? Onlar bizim gördüğümüz bu tecrübeleri geçirmeden, bizim o günkü halimizde, memleketi birinci derecede sorumlu olarak idare edip bütün tehlikelere karşı koymaya çalıştılar. Nasıl yapacaklardı? Esasında bir ölçüde, yalnız tecrübeleri değil, kabiliyetleri de yoktu. İşte, onların yapacakları bu kadar olurdu.”*³¹¹

310 Lord Kinross **Atatürk-Bir Milletin Yeniden Doğuşu** Sf:183 Altın Kitaplar Mart 2006

311 İnönü. İsmet, **Hatıralar- Birinci Dünya Harbi** Sf:85 Cumhuriyet Gzt. Eki- Aralık 1999-İstanbul

Direnış Hazırlıkları

İtilâf devletleri, Anadolu'da işgal dışında kalan bölgeler de kanun ve düzenin kalmadığını çeşitli çetelerin haraç eylemlerine giriştiklerini izliyorlardı. Dehşet içindeki halk eşkıyaların soygunlarına muhatap oluyor, direnler öldürülüyor ya da işkence görüyorlardı.

İtilâf devletleri arasındaki çelişki, Yunanlıların İzmir'e asker çıkarmasıyla, İtalyanların Türk direnişçilere destek vermesi şeklinde kendisini göstermiş, İzmir Limanı'ndaki İngiliz savaş gemileri olayları önlemek için çaba sarf etmek zorunda kalmıştı. Samsun'daki İngiliz komutanı Yunanlıların bağımsız bir Pontus krallığı kurmak hülyası ile karşı karşıya kalmışlardı. İngiliz Armstrong'un hakkında:

*“Damat Ferit bambaşka bir tipti. İnâtçı, cüretkar ve akılsız bir adamdı. Kürt kanıyla karışık bir Arnavut olan Damat Ferit'in ruhu kan güdenlerin bütün vahşi düşmanlığını taşıyordu. Bu bir kabile adamıydı. Ferit, İngilizlere tehlikeyi hatırlatmış milliyetçileri mahvetmek için yapabileceği her şeyi yapmıştı. Nihayet Ankara ve İstanbul arasındaki uçurum açıldıkça açılmış ve her anlaşma imkanı ortadan kalkmıştı. Damat Ferit'in anlaşmadan kaçması ve kan güdücülüğü taraflar arasında anlaşmayı imkansızlaştırdı.”*³¹² diye değerlendirme yaptığı Damat Ferit'e, Rum köylerini Türk tecavüzünden korumak için gerekli tedbirleri almazsa, işgal kuvvetlerinin duruma el koyacağını bildirmişlerdi. Telaşlanan Damat Ferit Dahiliye Nazır vekili Mehmet Ali Bey'i çağırıyordu. O da, hükümetin kendisine güvenebileceği genç ve enerjik bir subayı Samsun'a göndererek askeri ve idari unsurları denetleyip, kanun ve düzeni sağladıktan sonra güçlü bir yönetim oluşturulması gerektiğini belirterek, bu görev için de Mustafa Kemâl'i önermişti.

Bu sıralarda Enver'in İstanbul'daki temsilcileri de Mustafa Kemâl'e bir unvan verilerek İstanbul'dan uzaklaştırılması için, çaba harcamaktaydılar. Tez elden Mustafa Kemâl İstanbul'dan uzaklaştırılmalıydı ve ne istiyorsa verilmeliydi. Bu şekilde İttihat Terâkki Cemiyeti'ne bir soluk aldırabilmeyi umut ediyorlardı.³¹³

Aslında Damat Ferit de, Mustafa Kemâl'den korkuyordu ama böyle bir görev, onu Anadolu'ya sürmek için iyi bir fırsat sayılabilirdi.

Rauf Bey (Orbay)'in, hatıralarında anlattığı bir konuşmadan anlaşılacağı üzere Şakir Paşa Mustafa Kemâl'i “İttihatçı” sanıyordu. Fakat Karakol Cemiyeti üyesi Refik İsmail Bey, Şakir Paşa ile görüşmesi sırasında Mustafa Kemâl'in Anadolu'ya gönderilmesi söz konusu olunca Şakir Paşa irkilerek:

“Mustafa Kemâl mi?... Evet, muktedir bir kumandandır ama, İttihatçı imiş, öyle diyorlar. -Ne müinasebet Paşam, dehşetli İttihatçılık düşmanıdır. Enver'i bulsa, bir kaşık suda boğar...”

312 Armstrong H.C. *Türkiye Nasıl Doğdu ?* Sf: 65 Arma Yayınları Temmuz 1997 İstanbul

313 Sherrill Charles *H. Bir elçiden Gazi Mustafa Kemâl* Sf:84 Tercüman 1001 Temel Eser -23- İstanbul

-Sâhi öyle mi?... Tabi sen daha, iyi bilirsin, bu zatın İttihatçı düşmanı olduğunu bana söylediğin çok iyi oldu. Bunun üzerinde duralım...” demişti.³¹⁴ Bir süre sonra Harbiye Nazırı Şakir Paşa Mustafa Kemâl’i çağırarak Anadolu’ya gitmesini ve bir rapor hazırlamasını istemişti. Bu sıra Genelkurmay Başkanı, Fevzi Paşa’yı ama, hasta olduğu için yerine Diyarbakırlı Kâzım Paşa bakıyordu. Artık Mustafa Kemâl, Samsun dolaylarında Rumlara karşı koyan Türkleri cezalandırmak ve yakınlarında bulunan yurtseverleri dağıtmakla görevlendirilmişti. İki eski mücadele arkadaşı, bu görevlere eklemeler yapmak için çalışmaya koyuldular ve yeni bir “müfettişlik” görevi uydurdular. Bu yolla, bütün Anadolu’ya emir verebileceği gibi Samsun’un doğusundaki birlikleri de komuta edebilme ve taşradaki valilere duyuruda bulunabilme yetkisi elde etmişlerdi.

Mustafa Kemâl ve Kâzım Paşa, Nazır’ın bu karamameyi imzalamayacağından korkuyorlardı ama hasta olan Nazır’ın Kâzım Paşa’nın yüksek sesle okumasıyla dinlediği karamameyi, Kâzım Paşa’dan imzalamasını istemiş ve mührü ona verince, Kâzım Paşa ile Mustafa Kemâl karamameye birkaç eklenti daha yaptıktan sonra iki kopya hazırlayıp mühürlemişlerdi. Kopyalardan birini Kâzım Paşa:

“Paşa, inşaallah başımıza bir iş açmazlar !” diyerek Mustafa Kemâl’e uzatmıştı. Mustafa Kemâl, bu haberi Fethi Bey’e bildirmek için, Rauf Bey’le beraber hemen, hapishaneye gittiklerinde, hapishane müdürü onu büyük saygı ile karşılayarak:

“ Haberi duyduk. Anadolu’ya gidiyormuşsunuz. Ne zaman emrederseniz istediğiniz kişileri serbest bırakır ve kendim de onlarla beraber orada size katılırım” demişti. Yapılan görüşmeleri herkes merakla bekliyordu. Fethi Bey, hapishane arkadaşı Yunus Nadi’nin merakını gidermek için görüşmeyle ilgili şunları söylüyordu:

“ Şu kadar ki, tabii işin zahirisi böyle, batınisi (iç yüzü) ise bambaşka. Herifler Paşa’nın kurduğu dolaba gâfletle sürüklenmişler. O ne dediyse yapmışlar. Meseleden İngilizlerin haberi yok gibidir. Eğer Paşa’nın Anadolu’ya gitmekte olduğu bir iki cin fikirlinin nazarı dikkatini celbederse, Allah etmesin, yoldan çevirmeye kalkışabilirler.”³¹⁵

Mustafa Kemâl Fethi Bey’le görüşüp planlarını anlatmıştı ama, atamasının kesinleşmesi için hükümetin onayı gerekiyordu. Bu engeli de Mehmet Ali Bey, Damat Ferit Cercle d’Orient’da kâğıt oynarken atama emrini imzalattırarak aşmıştı. Atama emri 30 Nisan 1919 günü Padişahın onayından geçmişti. Daha sonra Damat Ferit, Mustafa Kemâl’i kabul ederek, kendisine tam yetki verdiğini bir kez daha tekrarlamış, hem ondan kurtulduğu hem de verilen görev ile onu hakkettiğinden daha düşük bir görevle yanından uzaklaştırdığı için sevinç içindeydi.

Mustafa Kemâl, görev yapacağı ekibi oluşturma çalışmalarına başlamış, İsmet Bey’e de emrindeki iki kolordudan birinin komutanlığını önermişti. Temkinli bir karaktere sahip olan İsmet Bey, Harbiye Nezaretinde emniyetli bir yerde bulunduğunu ileri sürerek daha sonra harekete katılacağını belirtince, Mustafa Kemâl onun yerine Albay Refet Bey’i seçmişti. Rauf Bey’in ise ilk önce sivil kıyafetle Batı Anadolu’ya geçerek oralardaki durum ve örgütlenmeler hakkında gözlemlerde bulunup, Ankara’da Ali Fuat’ın karargâhına ulaştıktan sonra Mustafa Kemâl’le ilişki kurması kararlaştırılmıştı.

314 Tevetoğlu Fethi **Millî Mücadele Yıllarındaki Kuruluşlar** Sf: 23-24 TTK 1991-Ankara

315 Nadi Yunus **M. Kemâl Paşa Samsun’da** Sf: 10 Cumhuriyet Gzt. Eki Mayıs 1998 İstanbul

Mustafa Kemâl, Samsun için planlarını yaparken, Lloyd George'la Venizelos da İzmir'le Batı Anadolu'da girişecekleri harekâtı tasarlamaktaydılar. Lloyd George 1918 yılı Ekim ayında Venizelos'tan Osmanlı imparatorluğu sorununun nasıl çözülmesi gerektiğini soruyor, 2 Ekim 1918 günü gönderdiği mektupla:

“Üç bin yıldan beri Rum ahalinin oturduğu ve tamamıyla Yunanî bir mahiyet verdiği Batı Anadolu'nun Yunanistan'a ilhaki” nı isteyerek,³¹⁶ yalnızca İzmir ile yetinmeyeceklerini de ortaya koyuyordu. Müttefik Yüksek Konseyi de İzmir ve dolaylarını Yunanistan'a vermek için planlar yapmaya başlamıştı.

“Vickers” silah sanayisinin sahibi Zaharof^(*), Lloyd George ve Clemenceau'yu etkileyerek, onları Yunanlıların İzmir'e çıkarma yapması için ikna etmişti. Yunan ordusunu silahlandırmak için parasal desteği sağlayan Zaharof, Birinci Dünya Savaşı'nın ardından dünyanın en zengin kişilerinde birisi olmuştu. Ondan başka Lever Brothers, Ralli Brothers gibi İngiliz tekelleri ile II.Abdülhamit'in sarrafi olan Zarîfî de, Venizelos'un en büyük destekçileri arasındaydı. Bu sıralarda İtalya'nın Yüksek Konseyden çekilmesi Yunan planlarının gerçekleştirilmesi için beklenen fırsatı yaratmış oldu.

14 Mayıs 1919 saat 21'de, Koramiral Calthorpe, İzmir Garnizon Komutanı'na, mütareke anlaşmasının 7'nci maddesi gereğince, şehrin istihkâmlarının, Müttefik kuvvetler tarafından işgal edileceğini haber veriyor, saat 23'te gönderdiği yeni bir notayla da, barış konferansı kararı gereğince, Yunanlıların İzmir'i işgal edecekleri bildiriyordu. Gerek İzmir valisi gerekse Osmanlı kumandanı işgal saatine kadar halka bilgi vermedikleri gibi, askeri kıtaların da çıkarma günü müdahale etmemesi için gerekli tedbirleri almışlardı.

15 Mayıs saat 7'de Averoff ve Limnos zırhlıları, peşlerinde birçok nakliye gemileri olduğu hâlde İzmir limanında demirleyince, Albay Zaphiriote kumandasındaki Yunan birlikleri karaya çıkmaya başladılar. Bu birlikler bir efüzün alayı^(*) ile 40 ve 50. piyade alaylarıydı. Bunlardan önce, birkaç küçük deniz birliği, Türk komutana yapılan bildiriye şartların yerine getirilip getirilmediğini ve Türk askerlerinin kışlarında kalıp kalmadığını kontrol için karaya çıkmıştı. İngilizler de posta ve telgrafhanenin bulunduğu binayı işgal edince, Amiral Calthorpe, Müttefik devletler savaş gemilerinin şehrin asayişini koruyacağını açıklamıştı.

316 Bayar Celal **Ben de Yazdım** Cilt: 6 Sf: 31 Sabah Kitapları 1997-İstanbul

(*) 1849 yılında Muğla'da doğan Bazil Zaharof, bir iddiaya göre: İstanbul'da Galata meyhanelerinde çalışmış, lisan bildiği için yabancılara aracılık yapmıştı. 1865'de meydana gelen büyük yangın sırasında soygun yaptığı ve kendisini yakalayan polisi de öldürdüğü için İngiliz vapuru ile yurdisına kaçtığı söyleniyor ise de, başka bir iddiaya göre: Artık çalışamayacak duruma gelen amcasının dükkanına yerleşmiş, dükkanındaki bütün kumaşları satın ve paralarla birlikte İngiltere'ye kaçmıştı. Amcasının talebi üzerine İngiltere'de hapse tıkmış, Times gazetesinin 14 ve 17 Ocak 1873 tarihli sayısında Bazil Zaharof adlı İstanbul'lu bir Rum'un dolandırıcılıktan tutuklandığı, kefaletle serbest bırakıldıktan sonra kaybolduğu yazılıdır. Bazil Zaharof, bu olayın ardından Atina'ya gelmiş, İngiliz silah fabrikası Nordenfelt'in temsilciliğini almış, Türkiye, Yunanistan ve Rusya'ya silah satarak zengin olmuştur. Birinci Dünya Savaşı sırasında müttefiklerin kullandığı bütün silahlar Zaharof tarafından satılmış, Yunan ordusunun Anadolu'ya gönderilmesini de sağlamıştır.

(*) Yunan ordusunda hafif piyade askerlerine verilen ad.

“Olamaz, Olamaz, Böyle Kollarını Sallaya Sallaya Giremezler”

Yunan birlikleri İzmir’e çıktığında, etraflarında silâhlı sivillerin de bulunduğu uzun bir yürüyüş kolu teşkil etmişlerdi. Önlerinde kocaman bir Yunan bayrağıyla yürüyorlar ve “*Zito Venizelos*” tezahüratları arasında ilerliyorlardı. Yolda, fazla sayıda Türk askerinin bulunduğu büyük kışlanın önüne geldiklerinde, 56.Süvari Alayı subayları, herhangi bir taşkınlığa sebep olmamak ve kolayca suçlanmalarına bahane yaratmamak için silâhlarını aldıkları emir üzerine teslim ettiler.

Bu sırada kışladan, bir Yunan ajanı tarafından patlatılan bir tabanca sesi üzerine Yunan askerleri binanın karşısında mevzi alarak ateş etmeye başladılar. Kışlanın camları kırılmış, ölü ve yaralıları yerlere serilmişti. Panik içindeki silâhsız Türk askerleri koridorlara yığılmışlardı. Uzunca bir aradan sonra kuşatma birliklerinin ateşi yavaşlamış görüşmeci olarak elinde beyaz bir bezle kışladan çıkan birisi Yunan askerleri tarafından derhal süngülenerek öldürülmüştü. Daha sonra Türk komutan çıktığında devam eden ateş, tehditler ve küfürler arasında verilen emirle devam etmişti. Türk subay ve erlerinin kışlayı terk ederek derhal gemilere binmeleri istenmişti. Silâhlı komitacılarla askerlerin etrafını sardığı Türk ordusunun asker ve subayları yaralı arkadaşlarından ayakta yürüyebilecek olanlara yardım ederek kabile halinde limana doğru yürüyorlardı.

İzmir’in Rumları da dindaşlarının kışkırtmasıyla toplanmışlar, hakaretler, tecavüz ve cinayetlere başlamışlardı. Türk subayları tüfek dipçikleri ve süngü tehdidiyle aranarak soyulmuşlardı. Komitacılar büyük bir hırsla bunların mendillerini ve feslerini alıp ayaklar altında çiğnerken onları izleyen Yunan subayları da komitacıları alkışlıyorlardı.

İki sıra halindeki saldırganlar arasından yürütülen Türk askerlerinden ölenler ve yaralıları yollarda bırakılmış, yürüyebilenler tokat, küfür ve hakaretlerle perişan bir şekilde liman önünde geldiğinde üzerine de Patris kruvazöründen, destroyerlerden, İzmir’deki Yunan bankasından ve civardaki Rum evlerinden ateş açılmıştı. Yunanlı denizcilerin gülüşerek nişan aldığı Türk subaylarından otuzdan fazlası vurulmuştu. Onlar, binecekleri geminin önündeki rıhtıma düşerken geri kalanlar da türlü hakaretlerle bindirildikleri geminin ambarına, hayvanlarla beraber tıklmışlardı.³¹⁷

Yunanlılar 15 Mayıs Perşembe günü sabah saat 8 ile 9 arasında İzmir limanına giren gemilerden saat 10 civarlarında Punta-Alsancak ve Pasaport iskelelerinden karaya çıkmışlar, 20 bin kişilik kalabalık şehrin sokaklarını doldurmaya başlamıştı. Birçok Yunan nakliye gemisi de Karaburun’da körfez dışında beklemekteydiler. Bu sırada Venizelos ordularına şu mesajı göndermişti:

*“Yunan ordusunun yalnız cesaret, fedakarlık ve ruh yüksekliği itibarıyla müttefiklerinden daha aşağı seviyede olmadığını değil, aynı zamanda medeniyetin en ön safında bulunmak şerefini taşıdığını göstermelisiniz”*³¹⁸

Pasaport’taki Kramer otelinin önünden Kordonboyu’na ayak basan Yunan Efzun Alayı İzmir Ortodoks metropolü Hristostomas tarafından kutlanmış, bütün papazlar Yunan bayrakları

317 Berthe Georges-Gaulis -**Kurtuluş Savaşı Sırasında Türk Milliyetçiliği** Sf:57-58 Cumhuriyet Gzt. Eki Ekim 1999-İstanbul

318 Bayar Celal **Ben de Yazdım** Cilt: 6 Sf: 48 Sabah Kitapları 1997-İstanbul

önünde diz çöküp, sevinçten ağlayarak gözyaşları dökmüşlerdi.³¹⁹ Yunan Efzun Alayı komutanı Yarbay İstavriyanopolis atı üzerinde dimdik birinci taburun önünde ilerliyor, onun arkasında iri yarı bir bayraktar Yunan bandırası taşıyordu. Efzunlar, Kokaryalı tarafına yönelerek Türk mahallelerine yaklaşmışlardı. Yol kenarına dizilmiş halkın arasından fırlayan ve:

*“Olamaz, olamaz, böyle kollarını sallaya sallaya giremezler”*³²⁰ diyen Osman Nevres bayraktarı hedef alarak ateş etmiş, kurşunu yiyen bayraktar elindeki Yunan bayrağı ile yere serilmişti. Alay komutanı hemen geri kaçmaya başlamıştı. Bayrak mangası kendisini yere atarak bütün ateş etmeye başlamışlardı. Ama Osman Nevres bu panikten yararlanarak yan sokağa sapıp tabancasındaki mermilerle kendisini savunmaya çalışırken, bayrak mangası onun peşini bırakmamıştı. Mermisi tükendiği için cebindeki el bombasını da düşman askerlerin üzerine fırlattı. Bu sırada evinin penceresinden kendisine bakan yaşlı kadına:

“Nine gördün ya! Yarın ahrette şahidim sen ol kurşunum tükendi” diyerek kaçmaya başlamıştı ki, bir kurşun kafatasına isabet edince arka üstü düşüp, birkaç kez çırpındıktan sonra şehit oldu. Üç gün boyunca öldüğü yerde yattığı halde onun kim olduğunu kimse merak etmemiş ve kimse onu gömmeye yanaşmamıştı. Nihayet devriye gezen Amerikan askerleri şişmeye başlayan ölüyü kaldırmaya karar vermişler ve ceplerini karıştırdıklarında Hasan Tahsin Recep olduğunu anlamışlardı. Daha sonra ise onun “Hukuku Beşer” gazetesini sahibi olduğu anlaşıldı.³²¹

Yunan askerlerinin denizden karaya adım attıkları sıralarda Hükümet Konağı'nın kapısı önünde toplanan Türker'in arasından sıkılan bir tabanca, Yunan müfrezesinin önünde elindeki Yunan bayrağını aşağı yukarı sallayan siyah şapkalı, iri yarı bayraktarı yüzükoyun yere yuvarlamıştı. Kalabalık çil yavrusu gibi dağılırken, Yunan askerini yere indiren Aziz Efendi, tabancasını yerine yerleştirip telaşsız bir şekilde Kemer altı Caddesine doğru yürüyüp gitmişti. Kendi halinde sessiz vatansever birisi olan Aziz Efendi daha sonra Ahenk Gazetesi başyazarı Şevki Efendi'nin kendisini tebrik etmesi üzerine:

“Aramızda kalsın ... kendi milletimden de kimse duymasın ... Dayanamadım. Vazifemi yaptım. Benden ummazlar diye korku duymuyorum” diyordu. Zayıf kısa boylu, Şevki Bey'in dediği gibi, iddiasız bir Türk olan Aziz Efendi zaman zaman bölgede millî kuvvetleri örgütleyen Galip Hoca'yı (Celal Bayar) ziyarete de gidiyordu.

Yunan askerlerinin ateş açmasıyla halktan ölenler ve yaralananlar İzmir caddelerinde kanlar içinde yatıyorlardı. Venizelos'un *“cesaret, fedakarlık ve ruh yüksekliği itibarıyla müttefiklerinden daha aşağı seviyede olmayan”* askerleri, peşleri sıra gelen kadınlı erkekli yerli Rumların desteğiyle Türk kışlasına yürüyerek, burayı makineli tüfeklerle taramaya başlamışlardı. Komutan Nadir Paşa, Yunanlı bir teğmenin tekmeleri arasında yere yuvarlanmış, küfürler arasında yediği tokatlarla elleri yukarıda başları açık ellerinde beyaz teslim bayrağı ile sırtında dayalı Yunan süngüsü ile ihanetinin bedelini ödüyor ve ‘zito’ sesleri arasında Kordon'a götürülüyordu. Bu kafiye ile Patris gemisinin ambarına atılan daha sonra Nadir Paşa ile kışlaya geri gönderilen Yarbay Arif yaşananları şöyle anlatıyordu:

319 Dinamo H.İzzettin **Kutsal İsyan** C:1 Sf: 394 May Yayınları- 1975-İstanbul

320 **İstiklal Harbi Gazetesi** 16 Mayıs 1919 Cuma No:2 ATO Yayınları- Ankara

321 Dinamo H.İzzettin **Kutsal İsyan** C:1 Sf: 395-413 May Yayınları- 1975-İstanbul

“Hepimizin başları açıldı. İki kollarımız havaya kaldırıldı. Allah’ımıza, Peygamberimize, Kuranımıza velhasıl bütün mukaddesatımıza en çirkin ve galiz kelimelerle sövüldü. Üzerimizde silah aramak bahanesiyle ne buldularsa aldılar. Anahtar zincirine varıncaya kadar soyulduk. Parktan “dörder” olarak hareketimizde kumandanımız da dahil olduğu halde eller yukarıda “Zito Venizelos” diye bağırılmak suretiyle şiddetli bir yağmur altında yürüyüşe devam ettirildik. Bunları az gören Yunan askeri ve Rum ahalisi tarafından kurşun, süngü, dipçik, rovelver, kama ve bıçak gibi her çeşit alet ile öldürülmekte ve yaralanmakta idik. Bu fecaat içinde gümrük önüne getirildik”³²²

Esir düşen Albay Süleyman Fethi Bey, Nisan ayı ortalarında Averof zırhlısı İzmir’e geldiklerinde karaya çıkmak isteyen Yunanlılara izin vermediği için Kordon Boyu’nda bir müddet dolaşan Yunanlılar, gemilerine geri dönmek zorunda kalmışlardı. Kendisini tanıyan Yunanlılar intikamlarını alma sırası geldiğini düşündükleri için ondan:

“Zito Venizelos” diye bağırmasını istiyorlardı. O:

“Bir Türk askeri, ancak, milletin büyüklerine ihtiram için elini kaldırır ve ağzını açar” diyerek direnmiş ve Yunan isteğini yerine getirmedeği için süngülenmişti. Venizelos’un kendilerine talimatını yerine getiren askerleri ‘medeniyetin en ön safında bulunmak şerefini taşıdığını göstermelisiniz’ sözünün gereğini yerine getirmişlerdi. Vahşice işkence ettikleri Albay Süleyman Fethi Bey aldığı yaraların etkisiyle birkaç gün sonra şehit olmuştu.³²³

Yunan askerleri ele geçirdikleri Hükümet Konağı’nda valinin odasına girdiler. Kanbur İzzet vali olduğunu askerlere anlatmaya çalışıyor ama söz dinletemiyordu. Memurlar dipçik ve süngüler arasında binadan dışarı çıkarılırken, Vali hayatını kurtarmak için ne yaptıysa bir sonuç alamamış son çare olarak yanındaki küçük oğluna:

“Seyfi oğlum, ‘Zito bağı, zito bağı’ ” diye sık sık uyarıda bulunarak onursuz hayatını kurtarmayı deniyordu.³²⁴ Nihayet ihanetinin karşılığını almış, süngü ve dipçik darbeleri arasında ilerlerken, Yunanlı görevlilerden birisi imdadına yetişmiş ve onu otomobiline alarak kurtarmıştı.

Yunanlılar liseyi basmışlar, 7–16 yaşı arasında olan öğrencileri topluca esir almışlardı. Yollarda yatan şehit ve yaralıları arasında liselileri götürüyorlardı. Gümrük idaresi memurları da aynı akıbeti paylaştılar. Tutuklananlar, işkence ile hayvan pislikleriyle dolu Yunan Patris gemisinin ambarlarına dolduruldu. Buraya yerleştirilenler nefes almakta güçlük çektikleri için üç-dört saatte bir hava alabilmeleri için esirler güverteye çıkartılıyordu. Lise öğrencileri ve diğer tutuklular geminin ambarında iyice istiflenmişlerdi. Esirler arasından yaralı olanların şehit olduğu haberi kulaktan kulağa yayılıyor. bir Amerikan raporunda o anki durum:

“...işkence edilerek hapsedilen Türkler üç gün aç bırakıldı. Kızılhaç, bu biçareleri ölümden kurtarmak için, kendilerine hatırlatmak zorunda kaldı.”³²⁵ Diye anlatılıyordu.

Yunanlıların İzmir’e çıkışı sırasında Kolordu komutanı ve Vali Vekili olan Nurettin Paşa görevden alınarak yerine Hürriyet ve İtilaf Partisi’nden Kambur İzzet, valiliğe atanmış Kolordu Komutanlığına da Ali Nadir Paşa getirilmişti. İzmir’in işgali sırasında herhangi bir tepkiye

322 *İstiklal Harbi Gazetesi* 15 Mayıs 1919 Perşembe No:1 ATO Yayınları- Ankara

323 Bayar Celal *Ben de Yazdım* Cilt: 6 Sf: 52 Sabah Kitapları 1997-İstanbul

324 *İstiklal Harbi Gazetesi* 16 Mayıs 1919 Cuma No:2 ATO Yayınları- Ankara

325 Bayar Celal *Ben de Yazdım* Cilt: 6 Sf: 57 Sabah Kitapları 1997-İstanbul

gerek duymayan şahsiyetsiz bu iki kişi Yunanlıların en büyük destekçileriydi. Hatta, 14 Mayıs akşamında şehirde İzmir'in işgal edileceğine ilişkin yayılan haberler vali tarafından:

*"Bazı kötü niyetliler İzmir'in Yunanlılar tarafından işgal edileceği tarzında şaiyalar çıkarmışlardır.. Tekzip edilir"*³²⁶ diye yalanlıyordu.

Ali Nadir Paşa ise 14-15 Mayıs gecesi bütün subayları evlerinden kışlaya çağırarak işgal sırasında bunlar içinde tepki gösterebileceklerin önünü kesmişti. Bu şekilde Kolordu subayları işgali kışlalarının penceresinden seyretmek zorunda kalmışlardı ama 15 Mayıs günü bu subaylar ve kışladaki askerlerin çoğu öldürülmüşler ya da yaralanmışlardı.

İzmir'in yurtseverleri silâhlarını henüz teslim etmemiş olan birkaç birlikle karşı koymayı düşünüyordu. Çünkü Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa daha önce bu çeşit bir istilâya kuvvetle karşı konulmasını bildirmişti. Ama Harbiye Nazırı, işgalin mütareke koşullarına uygun olarak yapılmış olduğunu ve direnme gösterilmemesini emredince Fevzi Paşa da görevinden istifa etmişti. İstanbul hükümeti ise, İtilaf devletlerini protesto ederek istifa etmişti.

"Yaşasın Venizelos!" nidalarıyla İzmir'e giren Yunanlıların şehre girişiyle Rumlar so kağa dökülerek Türklere küfür edip saldırmışlar, acımasız bir vahşetle Türkleri boğazlamaya başlamışlardı. Beyaz bayrak çekerek teslim olan Türk askerleri bir nakliye gemisine doğru elleri başlarının üstünde rıhtıma götürülürken, Rumlar yuh çekerek sopalarla vuruyor, feslerini parçalıyorlardı. İzmir'de, kırk sekiz saat süren yağma ve taşkınlık hareketlerinden sonra ortalık biraz sakinleşmişti ama karışıklıklar vilâyet hudutları içinde giderek yayılmaya devam ediyordu. Bir Fransız subayı şöyle yazıyor:

"Yunanlıların İzmir'e girişinin bilânçosu: 300 Türk öldürülmüş, 600'ü de yaralı. Budalaca öfkeleri sırasında yanlışlıkla, vilâyetin Rum asıllı memurlarından olmaları dolayısıyla fes giyen kendi ırktaşlarından on beşini, ayrıca Fransız Demiryolu Şirketi'nin gar şefini, İngiliz uyruklu birisini daha öldürmüşlerdir. Rıhtımlar üzerinde, kışlalar önünde, eşlerinden veya oğullarından bir haber almak için toplanmış olan Müslüman kadınları hakarete uğramış, çarşafı yırtılmıştır. Sokaklar işlenen cinayetlerin ve alçakların izleri ve artıklarıyla doludur. Bazen de savaş tanrısı Mars, görevini hırsızlık tanrısı Mercure'e bırakıyor ve bazı Yunanlı tüccarlar, komitacı çeteleri, kendilerine borç vermiş olan alacaklılarının evlerine kadar götürmeyi üstleniyorlardı."

Subay şöyle devam ediyor:

*"İzmir olayları, Hadise adındaki Türk gazetesine göre Yunanistan'ın bir diğer ülkenin mandasını üzerine almak şöyle dursun, kendilerinin bizzat vesayet altına alınması gerektiğini ortaya koymuştur."*³²⁷

326 *İstiklal Harbi Gazetesi* 15 Mayıs 1919 Perşembe No:1 ATO Yayınları- Ankara

327 Berthe Georges-Gaulis -*Kurtuluş Savaşı Sırasında Türk Milliyetçiliği* Sf:60 Cumhuriyet Gzt. Eki Ekim 1999-İstanbul

Gün Işığı Yakındır

Yunanlılar şehit edilen yüzlerce Türk'ün cesetlerini denize atarken Türkler, Yahudi mezarlığında bir miting yaparak protestoda bulunuyor, 15 Mayıs 1919 günü İlhakı Red Heyeti Milleyesi yayınladığı bildiride şöyle diyordu:

“Ey bedbaht Türk!

Wilson prensipleri unvanı insaniyet karanesi altında senin hakkın gasp ve namusun hedkediliyor. Buralarda Rum'un çok olduğu ve Türker'in Yunan ilhakını memnuniyetle kabul edeceği söylendi.

Bunun neticesi olarak güzel memleketin Yunan'a verildi.

Şimdi sana soruyoruz. Rum senden daha mı çok? Yunan hakimiyetini kabule taraftar mısın?

Artık kendini göster. Tekmil kardeşlerin maşatlıktadır. Oraya yüz binlerce toplan ve kahır ekseriyetini orada bütün dünyaya göster. Burada zengin fakir, alim, cahil yok, fakat Yunan hakimiyetini istemeyen kütleyi kahire olduğunu ilân ve ispat et. Bu sana düşen en büyük vazifedir. Geri kalma, hüsrân ve nekbet fayda vermez. Binlerce, yüz binlerce Maşatlığa koş ve heyeti milleyenin emrine itaat et.”³²⁸

İzmir'in işgalinin ardından güney, kuzey ve doğu yönlerinde ilerlemeye devam eden Yunanlılara karşı direniş hareketleri de başlamıştı. 17 Mayıs 1919 günü Yunan tümen komutanı Aydın'da yayınladığı bildiride:

*“Rum ahali, tarafından Türklere silah kullanılmakta ve taşınabilir mallar yağma edilmektedir. Bu çeşit olayların ortaya çıkmasına asla izin verilmeyeceği, bu şekilde davrananlar için sert önlemler alınacağı”*nı duyurmuştu. 18 Mayıs 1919 günü ise kurulan divanı harpte bir efzun askeri ve bir yerli Rum idama mahkum edilerek karar aynı gün yerine getirilmişti.³²⁹

Yunanlıların İzmir'i işgalinden bu yana yedi bin Türk'ün göç yollarına düştüğü söylenirken, İstanbul Hükümeti işgal bölgelerindeki Türklerin evlerinden ayrılmamaları için bölgeye “Tavsiye Heyeti” gönderme kararı almıştı.³³⁰ Milliyetçi Türkler İzmir etrafında bir direniş çemberi oluşturmaya başlamıştı. Gerçi halk savaştan bıkmış, yoksulluk ve ümitsilik içindeydi ama onlar direnme teşkilatları kurmak üzere dağlara ve ülkenin içerilerine yayılırken, Yunan kuvvetleri de, Aydın ve Manisa'ya doğru ilerliyorlardı. Menemen'de vahşetlerini devam ettiren Yunanlıları 15 Haziran 1919 Pazar günü, yerli Rumlardan kurulu bir bando karşılamıştı. Önlerinde atına binmiş komutanıyla bir Yunan taburu gelirken, yanlarında da Rumlar “Zito Venizelos” diye bağırıyordu. Bu alay, pazarın içinden tehditler savurarak geçmiş ve Bergama doğrultusunda gözden kaybolmuştu.

Ertesi gün, 16 Haziran akşam saat 10'a doğru, Bergama'yı işgal etmeye giden ve Türk direnişçiler tarafından geri püskürtülen Yunan birliği yaralılarıyla beraber Menemen'e geri dönmüş, kasabanın eski kalesinde ağır makineli tüfekleri mevziye sokarak savunma hazırlığı yapmışlardı. Ertesi günün sabahında da civar köylerdeki hayvan sürüleri ve zahireyi yağmalamaya çıkmışlar ayrıca, Menemen'deki Türk pazarına saldırmışlardı. Sokak ortasında geçen

328 İstiklal Harbi Gazetesi 15 Mayıs 1919 Perşembe No:1 ATO Yayınları- Ankara

329 Tekeli İlhan- İlkin Selim -Ege'deki Sivil Direnişten Kurtuluş Savaşı'na Geçerken Sf:23 TTK 1989 –Ank.

330 İstiklal Harbi Gazetesi 5 Haziran 1919 Perşembe No:20 ATO Yayınları- Ankara

Türkler öldürülürken, kaleye yerleştirilmiş makineli tüfekler ile şehir taranmış, kaymakam ve jandarmalar katledilmişti. İzmir'den gelen İngiliz ve Fransız temsilcileri soruşturma yapmış, Türklerden şikayetlerini dinlemişlerdi.

Üç gün süren bu yağma ve katliam sonunda kasabada 300 kişi öldürülmüş, tarlalarda ekin kaldırmaya giden 700 gündelikçi işçi geri dönmemiş, *Menemen* tüccarlarının altınları alınarak, birçok Türk'ün mağazası ve evi boşaltılmıştı.

6'ncı Demiryolu İstihkâm Bölüğü'nün, *Menemen* istasyonunda görevli Fransız çavuşu Pichot, olanları 25 Haziran'da yüzbaşısına yazdığı mektupta şöyle anlatmaktadır:

*"Burada geçen çok üzücü olaylar ve hiçbir yardımcım olmaması sebebiyle, beni buradan aldırmanızı ve Yunanlıların bulunmadığı bir yere tayin etmenizi rica ederim. Burada hayat çekilmez bir hâl aldı. Bütün gün garda, oraya buraya koşarak, silâhlı veya silâhsız, piyade veya atlı olarak gelen Yunanlıları uzaklaştırmak için uğraşıyordum. Çoğu zaman bunlar Fransız otoritesine de karşı gelmektedirler. Bundan başka burada gördüklerim ve işittiklerimden büyük bir nefret duymaktayım. Dün Bergama'dan dönen Yunan askerleri, gar meydanında bir açık hava pazarı kurmuşlar, elbise, gümüş takımları, mücevherler, ayakkabılar gibi, yağma edilmiş eşya satıyorlardı. Bunlar İngiliz hükümetinin kendilerine, rastladıkları Türkleri öldürmelerini emrettiğini, böylece bütün Fransız askerlerini giydirip kuşatıp teçhiz edeceklerini, savaşı kazandıklarını, şayet istedikleri takdirde Fransa ile de savaşa başlamaya hazır olduklarını iftiharla söylüyorlardı."*³³¹

Yunanlılar *Ayvalık*'ı işgal etmek istemişler ama çetin bir kayaya çarparak şehrin merkezinde hapsolup kalmışlardı. 29 Mayıs günü *Ayvalık*'a asker çıkardıklarında 172. Alay Komutanı Ali Bey (Çetinkaya) Yunanlılara iyi bir ders vermişti.

Yunan işgali sırasında İzmir'de yapılan katliam ve zulümleri duyan halk, Yunanlıların iç kısımlara doğru ilerlemesi karşısında bezgin halini unutup direnişler örgütlemeye başlamışlardı. *Bandırma* ve *Balıkesir*'de de örgütlenmişler, *Susurluk* (*Susurluk*)'ta ise Parti Pehlivanı millî bir müfreze oluşturup, bölgedeki diğer millî kuvvetlerle de birleşerek 15-16 Haziran gecesi Bergama'daki Yunan taburunu tümünden yok etmişlerdi.³³²

Bergama'ya tekrar saldırıya geçen Yunanlılara karşı savunma oluşturulmuşsa da yerli işbirlikçilerin desteğini alan düşman karşısında bu kuvvetler Soma'ya çekilmek zorunda kalmışlardı. Elleri bulunduran tek makineli tüfek ile 60 kişilik direniş grubu üç gün boyunca Yunan'ı *Bergama*'ya sokmamış, akşam karanlığının bastığı sıralarda *Bergama*'dan *Kınık*'a geçerek Yunanlılarla çatışmalara girip, *Soma* yolunu kontrol altında tutuyorlardı. Bu direnişin kahramanlarından makineli tüfeği kullanan Teğmen Sabri, çatışmalar sırasında Yunanlılara esir düşmüş, sağ elinin parmakları büyük bir hınçla ezilmişti. Onu *Kınık*'ta bir eve hapsederek Yahudi askerlerden Mişon'u nöbetçi dikmişlerdi. Parmakları ezik ve kolları bağlı olan Teğmen Sabri büyük bir azim ile bağlı olduğu kelepçeden kurtularak Mişon'un silahını alarak kaçıp, direniş birliğine tekrar katılmıştı.³³³

Yurtseverler *Akhisar* cephesinde de örgütlenmelerini sürdürmüş, Yunan saldırısına karşı köylülere silah dağıtmışlardı. Her köyden oluşturulan birlikler kadınların da katıldığı sava-

331 Berthe Georges-Gaulis -*Kurtuluş Savaşı Sırasında Türk Milliyetçiliği* Sf:63 Cumhuriyet Gzt. Eki Ekim 1999-İstanbul

332 Yazman M.Şevki *Anadolu'nun İşgali* Kemer Yayınları Sf: 27 1999-İstanbul

333 Yazman M.Şevki *Anadolu'nun İşgali* Kemer Yayınları Sf: 29-30 1999-İstanbul

larda bir Yunan taburunu yok etmişti. Kadınların savaşa katılmasını istemeyen bir delikanlı şunları anlatıyor:

“Bu gün verdiğiniz mavzeri alınca eski çifti köye götürdüm, eve astım. Bize düşmanın geldiği haberi ulaşınca mavzeri aldım ve dışarı çıktım.

Biraz ilerlemiştik ki, arkamızdan kadınların da geldiğini gördük. Döndürmek için atımı kadınların tarafına sürdüm. En önde anam ve ablam, ellerinde benim bugün eve bıraktığım çifte vardı.

—Geri dönün dedim. Biz ileri gidiyoruz ya, sizin cephede işiniz ne?

Anam:

—Sen bize karışma dedi. Biz kendi namusumuzu muhafaza edeceğiz.

—Olmaz, siz kadınsınız, savaş yapamazsınız, geri dönün dedim.

Seni ben meydana getirdim dedi. Şimdi bana sen mi akıl öğreteceksin? Var git sen istediğini yap, beni ve ablamı bir adım geri döndüremezsin.”³³⁴

Bu arada işbirlikçi hainler halka, “İzmir’de silah patlamasaydı bu facia olmazdı” diyerek yurtseverleri karalamaya çalışıyorlar, işgalin geçici olduğunu, Padişahın Yunanlılarla savaşmak istemediğini, askerın ordudan kaçtığını bu nedenle savaşa girişilemeyeceğini, subaylara güvenilmesini söyleyerek onların mücadele ruhunu kırmaya çalışıyorlardı.

Aynı günlerde İtalyanlar Antalya’yı, Burdur’u, Muğla’nın sahil ilçelerini, Söke, Çine ve Kuşadası’nı işgal etmişler, daha sonra Yunanlılara destek sağlamak için de Kuşadası’ndaki işgali kaldırmışlardı. Bir yandan Yunanlılarla rekabeti sürdürürken öte yandan da işgallerini Konya’ya kadar genişletme planları yapıyorlardı.

İzmir’in işgalini duyan İstanbul halkı uykudan uyanmış ve derin bir öfke içindeydi. Yunanlıların işgali Türk’ün savaşçı ruhunu bir kere daha ateşlemek için gereken kıvılcımdı. Halk Fatih Belediyesi’nin önünde yakalarında “İzmir Türk kalacaktır” yazılı rozetleriyle toplanmış, binanın üzerinde dalgalanan ay yıldızlı bayrağın altında balkondan bir kadın sesi:

“Gece en karanlık ve ebedi görüldüğü zaman gün ışığı en yakındır” diyerek başlamıştı konuşmasına, konuşmanın bittiğinde kuvvetli bir asker sesi emir verir gibi:

“Gene konuş !” diye bağırıyordu.³³⁵

İstanbul halkının İzmir’in işgaline karşı şiddetli tepkisi mitinglerle devam ediyordu. 6 Haziran 1919 günü Sultanahmet Camisinin önündeki meydana binlerce kişi toplanmış, topluluk Ayasofya’ya taşmıştı. Elleri siyah bayraklar ve konuşmacıların arkasındaki Türk bayrağı siyah bir örtü ile kapatılmıştı. Karalar giymiş, yüzü peçesiz bir kadın, Halide Edip^(*) konuşuyor:

334 Yazman M.Şevki *Anadolu’nun İşgali* Kemer Yayınları Sf: 35 1999-İstanbul

335 Adıvar Halide Edip *Türk’ün Ateşle İmtihanı* Sf: 30 Atlas Kitabevi On Birinci Baskı- İstanbul

(*) 1884 yılında İstanbul’da doğdu. Üsküdar Amerikan Kız Koleji’nde okudu ve Rıza Tevfik’den (Bölükbaşı) Fransız edebiyatı dersleri aldı ve evlendiği Salih Zeki’den de matematik dersleri alarak Koleji 1901’de bitirdi. 1908 yılında gazetelerde kadın haklarıyla ilgili yazılar yazmaya başladı. 1909’dan sonra eğitim alanında görev alarak öğretmenlik, müfettişlik yaptı. Balkan Savaşı yıllarında hastanelerde çalıştı. Gerek bu çalışmaları, gerekse müfettişliği sırasında İstanbul semtlerini dolaşması, ona çeşitli kesimlerden insanları tanıma fırsatını verdi. 1919’da Sultanahmet Meydanı’nda, İzmir’in işgalini protesto mitinginde yaptığı etkili konuşma ünlüdür. 1920’de Anadolu’ya kaçarak Kurtuluş Savaşı’na katıldı. Kendisine önce onbaşı, sonra da üstçavuş rütbesi verildi. Savaşı izleyen yıllarda Cumhuriyet Halk Fırkası ve Atatürk ile siyasi görüş ayrılığına düştü. 1917’de evlenmiş olduğu ikinci kocası Adnan Adıvar ile birlikte yurtdışına çıktı. Eserleri

Yedi yüzyılın şerefi göğe yükselen bu minarelerin tepesinden Osmanlı tarihinin yeni faciasını seyrediyor, bu meydanlardan çok zaman alay halinde geçmiş olan büyük atalarımızın ruhuna sesleniyor, başını bu görünmeyen ve yenilmez ruhlara kaldırarak diyorum ki:

«Ben İslamiyet'in bedbaht bir kızıyım ve bugünün talihsiz, fakat aynı derecede kahraman devrinin anasıyım. Atalarımızın ruhları önünde eğiliyor, onlara bugünün yeni Türkiye'si adına sesleniyorum ki, silâhsız olan bugünkü milletin kalbi de onlarınki gibi yenilmez kudrettedir; Allah'a ve haklarımıza iman ediyoruz.

Kardeşler, evlâtlar, size dünyanın verdiği hükmü dinleyiniz: Avrupalı İtilâf devletlerinin tecavüz siyaseti bazen hayınlıkla ve daima haksız olarak Türkiye'ye çevrilmiştir. Eğer ayda ve yıldızlarda Türklerle Müslüman bulunduğunu söyleseler oralara da istilâ orduları gönderirlerdi. Nihayet "ay"ı parçalamak için ellerine bir fırsat geçmiştir. Bu kararlarına karşı bizi tutacak hiç bir Batılı güç yoktur. Bu sorunda bu insancıl olmayan karara katılmayanlar da aynı derecede belki daha da sorumludur. Onların -hepsi, insan haklarını ve millet haklarını savunmak için bir mahkeme kurmuşlar, fakat orada yenilenlerin parçalanması hükmünü vermişlerdir. Türklere «günahkâr» diyen bu kimselerin kendileri o kadar «günahkârdırlar» ki, Okyanusun suları onları temizleyemez.

Bir gün gelecektir ki, daha büyük bir mahkeme, milletleri tabî haklarından yoksun bırakanları mahkûm edecektir. O mahkeme bugün bizim aleyhimize olan devletlerin fertlerinden kurulacaktır. Çünkü, her ferdin içinde ezeli bir hak duygusu vardır ve milletleri meydana getirenler de fertlerdir.

Kardeşler, evlâtlar, beni dinleyiniz. Sizin iki dostunuz vardır: Müslümanlar ve haklarınız için seslerini bir gün yükseltecek olan medenî milletlerin fertleri. Birincisi bugün sizinle beraberdir. İkincilerse, bizim şaşmaz olan amacımızın hakkını er geç anlayacak olan fertlerdir hükümetler düşmanımız, milletler dostumuz ve kalbimizdeki haklı isyan kuvvetimizdir. Bütün milletlerin haklarını kazanacağı gün çok uzak değildir. O gün geldiği zaman, bayraklarınızı alınız, bu maksat için canlarını veren kardeşlerimizi ziyaret ediniz. Şimdi yemin edin ve benimle beraber tekrarlayın:

Yüreğimizdeki kutsal heyecan milletlerin haklarını ilân edinceye kadar sürecektir.³³⁶ derken, İtilaf kuvvetlerinin uçakları miting alanının üzerinde uçuyor, halkın gözünü korkutmaya çalışıyordu.

Roman: Heyula, Raik'in Annesi, Seviye Talip, Handan, Yeni Turan, Son Eseri, Mev'ud Hüküm, Ateşten Gömlek, Vurun Kahpeye, Kalb Ağrısı, Zeyno'nun Oğlu, Sinekli Bakkal, Yolpalas Cinayeti, Tatarcık, Sonsuz Panayır, Döner Ayna, Akile Hanım Sokağı, Kerim Ustanın Oğlu, Sevda Sokağı Komedyası, Çaresaz, Hayat Parçaları, Hikaye: Harap Mabettler, Dağa Çıkan Kurt, Kubbede Kalan Hoş Seda, Oyun: Kenan Çobanları, Maske ve Ruh, Anı: Türkün Ateşle İmtihani, Mor Salkımlı Ev, Diğer Eserleri: Talim ve Terbiye, Turkey Faces West, Conflict of East and West in Turkey, Inside India, Türkiye'de Şark-Garp ve Amerikan Tesisleri, İngiliz Edebiyat Tarihi, 3 cilt, Doktor Abdülhak Adnan Adıvar. Türkün Ateşle İmtihani Kurtuluş Savaşı Anıları

336 Adıvar Halide Edip **Türk'ün Ateşle İmtihani** Sf: 34-35 Atlas Kitabevi On Birinci Baskı- İstanbul

Bak, Karılar Gibi Ağlıyorum

İzmir'in işgal haberi Vahdettin'in de gözlerini yaşartmış, bir divan toplantısından çıkar-ken Abdülmecit Efendi'nin koluna yaslanarak:

*"Bak, karılar gibi ağlıyorum,"*³³⁷ demişti.

8 Haziran 1919 günü Vahdettin "Şura-yı Saltanat"ı Yıldız Sarayı'nda kabine üyeleri, bilim adamları, ayan üyeleri, eski nazırlar, elçiler, baro temsilcileri, medrese, Paşaeli Müdafai Hukuk Derneği temsilcileri, Sulh ve Selamet Partisi temsilcisi, Vilayati Şarkiye Müdafaa-yı Hukuk-u millîyesi delegeleri ile toplamıştı. Ayan Meclisinden Ahmet Rıza'nın konuşması Damat Ferit tarafından azarlanarak kesilmiş, bu tavra karşılık Müşir Fuat Paşa, Damat Ferit'i eleştirmişti. Yurtsever bir ses olarak Galip Kemâlî Bey:

"Bu vaziyet karşısında kalan milletimiz için yapılacak şey, umum milletin yekvücut bir kütile halinde kıyam etmesi olmalıdır!" demiş, Sulh Selamet Partisinden Ferit Paşa da onu desteklemişti.³³⁸

Mustafa Kemâl, işgal haberini Samsun'a hareketinden bir gün önce Babıâli'de Mehmet Ali Bey ve daha birkaç nazırla görüşmeye gittiği zaman duyduğunda, Mehmet Ali Bey haykırarak:

"Yarabbim, ne küstahlık? Duydunuz mu? Yunanlılar İzmir'i işgale başlamışlar." dediğinde Mustafa Kemâl:

"Bu da mı oldu?" diye heyecanlanmış, fakat birkaç günden beri basında, böyle bir gelişmelerin olabileceğine ilişkin haberler okuduğundan fazla şaşırmamıştı. Orada bulunan nazırların telâşlı, şaşkın yüzlerine bakarak :

"Ne yapmayı düşünüyorsunuz?" diye sorunca,

"Protesto edeceğiz" diye umutsuzca bir cevap almıştı.

"Pek güzel. Ancak Yunanlıların ya da İngilizlerin bu protestoyla geri çekileceklerini mi ?saniyorsunuz?" diye sorunca onlar omuzlarını kaldırarak:

"Elimizden başka ne gelir?" demiş, Mustafa Kemâl.

"Belki de alınacak daha kesin önlemler bulunabilir!" diyerek düşüncelerini açıklamadan imâ yollu:

"Benimle beraber gelebilirsiniz" dedikten sonra:

"Beni Anadolu'ya götürecek gemi hazır mı?" diye sorduğunda:

"Birkaç günden beri... Bandırma (Panderma) vapuru emrinize amadedir." Cevabını almıştı.

Mustafa Kemâl ertesi gün yola çıkmak için gerekli belgeleri aldıktan sonra nazırları şaşkınlıklarıyla baş başa bırakarak oradan ayrıldı.

Ertesi gün Yıldız Sarayına giden Mustafa Kemâl, kendisi için "Arslan yeleli Paşa'm"³³⁹ diyen Vahdettin'le görüşmüş, onun sözlerinden, ülkeyi kurtarmanın tek yolunun, İstanbul'u elinde bulunduranların isteğine boyun eğmek gerektiği anlayışında olduğunu görmüştü. Ona emirlerini bir an bile aklından çıkarmayacağı vaadinde bulunarak ayrılırken, Vahdettin ken-

337 Bayar Celal **Ben de Yazdım** Cilt: 6 Sf: 101 Sabah Kitapları 1997-İstanbul

338 Dinamo Hasan İzzettin, **Kutsal İsyân** C:3 Sayfa 107 May Yayınları Nisan 1974 İstanbul

339 Dinamo Hasan İzzettin, **Kutsal İsyân** C:1 Sayfa 163 May Yayınları 1975 İstanbul

disine başarılar dilemiş, ayrıca bir kese de altın ve altından yapılmış, tabaka, çakmak ve ağızlık hediye etmişti.³⁴⁰

Görünürde artık her şey yolundaydı. Mustafa Kemâl, Harbiye Nezaretine gittiğinde Fevzi Paşa, görevini Cevat Paşa'ya devrediyordu. Masanın üzerindeki haritaya eğilerek İstanbul'u gösterip:

Anlayamıyorum! Şuracıkta rahatımıza ilişmesinler diye bütün yurdu düşmana teslim ediyoruz. Delilik bu, delilik" diye yüksek sesle haykırdı. Cevat Paşa ve Fevzi Paşa'nın onaylar tavırlarının ardından:

"-Anadolu'ya haklı olduğunuzu ispat etmek için gidiyorum. Uzun uzadıya konuşmamıza gerek yok. Sizden bir tek şey bekliyorum. Bana yardım edeceksiniz" Özellikle Cevat Paşa'ya dönerek:

"Siz sorumlu bir mevkide bulunuyorsunuz. Şimdi Ulukışla'da bulunan Yirminci. Kolorduya hemen Ankara'ya yürüyerek gitsinler hareket emri verebilir misiniz?" diye sormuş, Cevat Paşa: gerekli emri verdikten sonra doğrudan doğruya haberleşmek için gerekli özel gizli şifresini de Mustafa Kemâl'e vermişti.

Samsun'a hareket için her şey tamamlanmıştı ama, İngilizlerin son anda girişecekleri bir hareket için gerekli vizenin verilip verilmeyeceği endişesindeydi. İngiliz yüksek makamlarının imzaladığı izin belgesini alan Mustafa Kemâl artık rahatlamıştı.

İstanbul'daki son gecesini *Beşiktaş*'ta annesi ve kız kardeşiyle beraber geçirmiş, onlara çok önemli bir görevle yola çıkmak üzere olduğunu, birkaç gün sonra kendilerini haberdar edeceğini, kendileri için bankaya para bıraktığını söyledi.

İngiliz yapısı olan Panderma (Bandırma), rıhtımda beklerken, Rauf Bey Mustafa Kemâl'le rıhtıma gelmiş, ama Mustafa Kemâl'i uğurlamaya gelecek olan Mehmet Ali Bey'in kendisini görmemesi için, çabucak oradan ayrılmıştı. Bu sıra Mustafa Kemâl, Ermeni asıllı bir yurtsever olan Berc Keresteciyan'ın avukatı Sadettin Ferit'e ulaştırdığı geminin batırılacağı haberini almıştı³⁴¹ Geri dönülemez bir yolda olduğu için Samsun yolcuları gemiye bindiler. Kafileye son dakikada katılan Refet Bey, vizesi olmamasına rağmen ağabeyisinin kendisi için satın almış olduğu atları vapura yüklemek bahanesiyle, rütbe işaretlerini çıkarıp içeriye girmiş ve vapur *Boğaz*'dan çıkıncaya kadar atların arasında saklanmıştı.

15 Mayıs akşamı başlayan yolculuk İngilizlerin vapuru batırma ve Karadeniz'in dev dalgalarının parçalanma korkusuyla yola devam ediyordu. Mustafa Kemâl açık denize dayanıklı olmayan teknenin, süvarisinin de pek usta olmadığını görüyor bu nedenle de süvariye rotasını değiştirip kıyıya yakın gitmesini emrederek, tehlikeyle karşılaşacakları herhangi bir durumda karaya çıkabilmeyi planlıyordu.

Mustafa Kemâl Samsun'a gidişini şöyle anlatıyor.

"-Yıldız Sarayı'nın ufak bir salonunda Vahdettin'le adeta diz dize denecek kadar yakın oturduk. Sağında, dirseğini dayamış olduğu bir masa ve üstünde bir kitap var. Salonun Boğaziçi'ne doğru açılan penceresinden gördüğümüz manzara şu: Birbirine muvazi hatlar üzerinde düşman zırhlıları! Bordalarındaki topolar sanki Yıldız Sarayı'na doğrulmuş! Manzarayı

340 Gençosman Kemâl Zeki, *Atatürk Ansiklopedisi* Cilt 1 Sf: 232 May Yayınları Mart 1981 İstanbul

341 Gençosman Kemâl Zeki, Banoğlu Niyazi Ahmet, *Atatürk Ansiklopedisi* Cilt 4 Sf: 270 May Yayınları Mart 1981 İstanbul

görmek için oturduğumuz yerlerden başlarımızı sağa sola çevirmek kâfi idi. Vahdettin hiç unutmayacağım şu sözlerle konuşmaya başladı:

“- Paşa Paşa, şimdiye kadar devlete çok hizmet ettik, bunların hepsi artık bu kitaba girmiştir (elini demin bahsettiğim kitabın üstüne bastı ve ilave etti.) tarihe geçmiştir.”

O zaman bunun bir tarih kitabı olduğunu anladım. Dikkatle ve sükûnla dinliyordum:

“- Bunları unutun, dedi, asıl şimdi yapacağın hizmet hepsinden mühim olabilir. Paşa paşa, devleti kurtarabilirsin!”

Bu son sözlerden hayrete düştüm. Acaba Vahdettin benimle samimi mi konuşuyor? O Vahdettin ki ecnebi hükümetlerin yüzüncü derece aletleri ile temas arayarak, devletini ve saltanatını kurtarmaya çalışıyordu, bütün yaptıklarından pişman mı idi? Aldatıldığını mı anlamıştı? Fakat böyle bir tahmin ile başka bahislere girişmeyi tehlikeli addettim. Kendisine basit cevaplar verdim:

“- Hakkımdaki teveccüh ve itimada arz-ı teşekkür ederim. Elimden gelen hizmette kusur etmeyeceğime emniyet buyurunuz.” Söylerken, kafamdaki muammayı da halletmeye uğraşıyordum. Çok iyi anladığım, veliahtlığında, padişahlığında bütün his ve fikirlerini, temayülleri, sahtekârlıklarını tanıdığım adamdan nasıl yüksek ve asil bir hareket bekleyebilirdim? Memleketi kurtarmak lazımdır, istersem bunu yapabiliyordum. Nasıl hemen hüküm veririm: Vahdettin demek istiyordu ki hiçbir kuvvetimiz yoktur. Tek mesnedimiz İstanbul’a hâkim olanların siyasetine uymaktır. Benim memuriyetim, onların şikâyet ettikleri meseleleri halletmektir. Eğer onları memnun edebilirsem, memleketi ve halkı bu siyasetin doğru olduğuna inandırabilirsem ve bu siyasete karşı gelen Türkleri tedib edersem, Vahdettin’in arzularını yerine getirmiş olacaktım.

“-Merak buyurmayın efendimiz, dedim, nokta-i nazar-ı şahanenizi anladım. İrade-i seniyez olursa hemen hareket edeceğim ve bana emir buyurduklarınızı bir an unutmayacağım.”

“- Muvaffak ol!” hitab-ı şahanesine mazhar olduktan sonra, huzurundan çıktım. Naci Paşa, padişahın yaveri, fakat benim hocam, derhal benimle buluştu. Elinde ufak mahfaza içinde bir şey tutuyordu.

“- Zat-ı şahanenin ufak bir hatırası..” dedi. Kapağının üzerine Vahdettin’in inisiyalleri işlenmiş bir saatti.

“- Peki, teşekkür ederim” dedim, yaverim aldı.

Sonra, sanki Yıldız Sarayı’ndan çıktığımızı ve hareket etmek üzere olduğumuzu gizlemek, saklamak ister gibi bir ihtiyatla, ayaklarımızın paturtısını işittirmekten korkarak, saraydan uzaklaştık.

Artık Şişli’deki evi bırakmak üzereyiz. Bandırma vapuru Galata rıhtımında hazır, bildiğimiz bu! Karargâhımızda olanlar muayyen saatte rıhtımda toplanmış olacaktı. Otomobil kapımın önünde idi. Evdeki vedaları bitirmiştik. Tam o sırada gelerek beni büroma götüren bir dostum, aldığı bir habere göre benim ya hareketime müsaade edilmeyeceğini, yahut, vapurun Karadeniz’de batırılacağını söyledi. Yıldırımla vurulmuşa döndüm. Daha sonra vaktiyle uzun müddet yanımda çalışan bir erkânıharp de gelerek, maiyetinde çalıştığı bir Damat’tan aynı şeyleri öğrendiğini bildirdi. Bir an yalnız kaldım ve düşündüm. Bu dakikada düşmanların elinde idim. Bana her istediklerini yapamazlar mıydı? Beynimden bir şimşek

geçti: Tutabilirler, sürebilirler, fakat öldürmek! Bunun için beni Karadeniz'in coşkun dalgaları arasında yakalamak lazımdır. Bu ihtimal mantıki idi. Ancak artık benim için yakalanmak, hapsolmek, nefyolmak, düşündüklerimi yapmaktan menedilmek, hepsi ölmekle müsavi idi. Hemen karar verdim, otomobile atlayarak Galata rıhtımına geldim. Baktım ki rıhtıma yanaşmış olacağını sandığım vapur, uzaklardadır. Sandallarla vapura gittik. Kaptana yola çıkmak için emir verdimse de, Kızkulesi açıklarında muayeneye tabi tutulduk. Birkaç ecnebi zabıt ve askeri bizi yoklayacaklardı. Muayene uzayıp gitti. Gelip gidildiğine göre acaba bunlarla şehirdekiler arasında bir muharebe mi vardı? Maksat beni tevkif etmekse, bütün bu şeylere lüzum yoktu, sıkılıyordum. Bir kararsızlık da olabilir, diye düşündüm. Bundan istifade edebilmek için kaptana hareket hazırlıklarını çabuklaştırmasını söyledim.

Yirmi yedi yıllık ihtiyar kaptan demir aldirmaya başladı. Ben kaptan yerinde idim. Zabıt ve askerler dışarı çıktılar. Hareket ettik. Karadeniz Boğazı'ndan çıkarken, kaptana tehlikeli ihtimalleri anlattım. Cevap verdi:

“- Ne aksi” dedi,

“Bu denizi pekiyi tanımam, pusulamız da biraz bozuk”...

Mümkün olduğu kadar kıyıları takip etmesini tavsiye ettim. Çünkü bundan sonra benim istediğim, Anadolu'nun bir kara parçasına ayak basmaktan ibaretti.

Sahili takip ede ede evvela Sinop'a geldik. Kasabaya çıktım. Oradakilerle görüşerek, Samsun'a kolaylıkla gidilebilecek yol olup olmadığını soruşturdum. Maatteessüf yokmuş! Çok zorluk çekecek ve günlerce yollarda kalacaktık. Bilmem neden, Samsun'a bir an evvel ayak basmak için o kadar acele ediyordum ki zaman kaybetmektense tehlikeye göğüs germeyi tercih ettim.

Tekrar Bandırma vapuruna bindik. Aynı tertiple seyahat ederek, nihayet Samsun limanına vardık!”

Mustafa Kemâl'in Anadolu'ya gidişinin öneminin farkına varan İngilizler onu yoldan geri döndürebilmek için Babiâli'ye telgraf çektiirmiş, bununla da yetinmeyerek bir İngiliz torpidosu Mustafa Kemâl'i taşıyan geminin ardından gönderilmişti. ”³⁴²

İngiliz Ataşemiliteri Wyndham Deedes gece yarısı Mustafa Kemâl'in gönderilmemesi uyarısı için, Sadrazama gittiğinde Ferit Paşa'nın verdiği:

“Çok geç kaldınız, ekselans, Kuş uçtu bile” cevabıyla karşılaşmıştı.

Bandırma vapuru, 19 Mayıs 1919 günü maceralı bir yolculuğun ardından tedbir olarak ilk önce Sinop'a inmiş ve buradan kara yolu ile Samsun'a geçme olanaklarının olmadığını anlayıp tekrar gemi ile yola devam ederek fırtınalı bir gecenin sabah saat altısında da Samsun'a gelmişti. Mustafa Kemâl, tahta iskelelerden birine çıktığında üç subay ile şehrin ileri gelenlerinden iki kişi tarafından karşılanıp bir Rum evine götürülmüştü.

Yunanlıların İzmir'i işgalinden birkaç gün sonra, Mustafa Kemâl de kurtuluş bayrağını Samsun'da açmış bulunuyordu. Samsun'a indiklerinde Mustafa Kemâl, kendilerini takibe gelen İngiliz torpidosunu gördüğünde bakışları, “Geç kaldın, atı alan Üsküdar'ı geçmiştir” der gibiydi. Onların Samsun'a indiklerinde Bekirağa bölüğündeki mahkumlarla birlikte Ali Fetih'i de Malta'ya gönderilmişti.³⁴³ Bekirağa bölüğünde tutuklu yurtseverler, millete önderlik

342 Nadi Yunus M.Kemâl Paşa Samsun'da Sf: 18 Cumhuriyet Gzt. Eki Mayıs 1998 İstanbul

343 Nadi Yunus M.Kemâl Paşa Samsun'da Sf: 19 Cumhuriyet Gzt. Eki Mayıs 1998 İstanbul

edebilecek nüfuzlu şahıslardı. İngilizler onları Malta'ya göndererek, mütarekeyi istedikleri gibi uygulayabilme imkanı sağlayacaklarını düşünüyorlardı.³⁴⁴

Mustafa Kemâl'in Anadolu'da görevlendirilmesi ve Samsun'a çıkışı ile ilgili farklı görüşler ileri sürülerek olayın nedeni tartışılıyorsa da sağlıklı bir sonuca ulaşabilmek için o dönemin özelliklerinin ve yaşanan olayların değerlendirilmesi önem taşımaktadır.

Sabiha Sultan “Sarıgül”ünü İstiyor...

Mustafa Kemâl' in İstanbul'da kendi vatanında yaşadığı ve hiçbir zaman kabullenemediği işgal yüreğini yakmıştı. Yanan yüreğiyle ulusunun kurtuluşu için bir şeyler yapabilmek istiyor, her gün tutuklanma korkusu yaşadığı halde yapabileceği hiçbir şeyden de geri durmuyordu. Bu arada Enver Paşa'da boş durmamıştı. Padişaha gönderdiği jurnalde şöyle diyordu:

*“Yapmış oluşum tahkikat neticesi, evvelce de arz etmiş olduğum gibi, Mustafa Kemâl'in Anadolu'ya gönderilmesi felaketimize sebep olacaktır”*³⁴⁵

Mustafa Kemâl'in yüreğini yakan vatan aşkının yanında, yüreği kor alevler içinde yanan birisi daha vardı ki, o vatani ile ilgili bir kaygı duymuyordu. Onun aşkı Mustafa Kemâl'e idi. Yüreği “Sarıgül”üne, “Sarı Paşa”sına kavuşmak arzusuyla dolu Sabiha, babası Vahidettin'den Mustafa Kemâl'i istiyordu.

Oysa Mustafa Kemâl, Sabiha'nın Şehzade Ömer Faruk ile seviştiğini duymuştu.

Ne yaman çelişkiydi iki aşk. Ülke işgal altında, İstanbul kan ağlıyor ve esir Padişah kızını Osmanlının en kahraman ve âsi komutanıyla evlendirmek istiyordu. Mustafa Kemâl'e yapılan teklifin cevabını bekleyen Sabiha Sultan umutlu bekleyişini:

“Ada sahillerinde bekliyorum” şarkısını mırıldanarak sürdürüyordu.³⁴⁶

Vahdettin, Sabiha için Mustafa Kemâl'e, Prenses Münire ile haber göndermişti. Münire onu evde bulamayınca ev sahibi Selma Fansa'ya durumu anlatıp, Padişahın iki gün içinde cevap beklediğini, Mustafa Kemâl'e bildirmesini söylemişti. Selma Fansa durumu Mustafa Kemâl'e ilettiğinde o:

“Bugün padişahın kızıyla evlenmek bir şeref değil lekedir” diyerek olumsuz yaklaşımını söylemişti. Oysa Vahdettin ve Prenses Sabiha, Mustafa Kemâl'in cevabının “evet” olacağından emindiler. İki gün sonra prenses Münire cevap için geldiğinde Mustafa Kemâl'in:

“Gelsin de bir göreyin, beğenirsem alırım, belki de beğenmem” dediğini söylemiş, bu sırada da Mustafa Kemâl dışarıdan eve girmişti. Prenses Münire, ile görüştüğünde aynı cevabı

344 Kocatürk Utkan *Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Kronolojisi* S:49 TTK Ankara

345 Borak Sadi Öyküleriyle *Atatürk'ün Özel Mektupları* Sf: 228 Çağdaş Yayınları Ekim 1980 -İstanbul

346 Dinamo H.İzzettin, *Kutsal İsyan* C:I Sf: 181 May Yayınları Şubat 1975- İstanbul

yinelemişti.³⁴⁷ Mustafa Kemâl Prenses Sabiha'ya yar olmayınca oda gedikli sevgilisi Abdül-mecit'in oğlu Ömer Faruk ile evlenmişti.³⁴⁸

Yıllardır süren Enver-Mustafa Kemâl arasındaki çekişme Türk ulusuna şimdi büyük bir yarar sağlayacaktı. Vahdettin İttihatçılara düşmandı. Mustafa Kemâl'in de onlarla arasının iyi olmadığını biliyordu. Ferit Paşa'nın bütün direnmelerine karşın müfettişlik görevine Mustafa Kemâl'in gitmesini istemişti. Damat Ferit, görevlendirmeye uygun gördüğü paşaların listesini getirdiğinde Mustafa Kemâl adı listenin en sonlarındaydı. Listeyi inceleyen Vahdettin listeye göz attıktan sonra işaret parmağını Mustafa Kemâl üzerine koyup:

"Mustafa Kemâl, ordunun en kudretli kumandanıdır, onun gitmesini istiyorum" demişti.

Mustafa Kemâl ile Damat Ferit'in Dahiliye Nazırı ve İtilaf Partisi'nin nüfuzlu üyesi ve Yeniköy'ün eski belediye başkanı Mehmet Ali Bey, ilk defa İsmail Fazıl Paşa'nın evinde Ali Fuat tarafından, 4 Mart 1919 günü tanıştırmıştı. Yakın bir geçmişte Mehmet Ali Paşa'nın kızı Ali Fuat'ın kardeşi Yüzbaşı Ali ile evlenerek, hısım olmuşlardı. Enver Paşa düşmanı olan Mehmet Ali Bey, Çanakkale kahramanı olarak bildiği Mustafa Kemâl'in aynı zamanda İttihatçı olduğunu biliyordu. Ali Fuat, Mehmet Ali Paşa'ya, Enver ile Mustafa Kemâl arasındaki gerginlikleri anlatınca o da diğer arkadaşlarını bu konuda aydınlatacağına ve Mustafa Kemâl'in Anadolu'da bir göreve atanması için çalışacağına söz vermişti.

Başta İsmail Fazıl Paşa olmak üzere Mustafa Kemâl'in Anadolu'ya geçmesi için fedakarlık yapan adını zikretmediğimiz birçok yurtsever, Anadolu'ya geçişi adım adım planladılar. Talihin de yardımıyla onay alıp Vahdettin'in:

*"-Paşa paşa, şimdiye kadar devlete birçok hizmetler ettin. Bunların hepsi bu kitaba girmiştir. Bunları unutma. Asıl şimdi yapacağın hizmet hepsinden mühim olabilir. Paşa! Devleti kurtarabilirsin..."*³⁴⁹ sözleriyle Türk direnişçilerinden kurtulmayı hedeflemişse de kurtuluşa giden yolu açmıştı. Bu gidiş Birinci Dünya Savaşı'nda, Kafkas ve Filistin cephelerindeki başarıları ordudaki aksaklıkları gidermesiyle ünlenen Mustafa Kemâl'i subaylar arasında önemli bir mevkiye getirmişti. Yurdunu seven subaylar inanıyorlardı ki, Mustafa Kemâl demek, mutlaka başaran bir kumandan demektir.

Mustafa Kemâl, Vahdettin'in yanından ayrılıp merdivenleri inerken, sarayın odalarının perdeleri arkasında bir kadın, adını Enver Paşa'nın eşi Naciye Sultan'ın koyduğu "Sarığül"ü izliyor, ona kavuşacağı günlerin tez gelmesi için dualar ediyordu.

Mustafa Kemâl ise yeni görevine gitmek için acele ediyor, maceracı yaklaşımlarıyla ülkeye büyük zararlar veren Enver'in, kendisinden önce davranarak Anadolu'yu ele geçirmesini önlemek istiyordu. Enver Paşa, Kafkasya, Azerbaycan ve Kars yörelerinde kurduğu şuralar ile örgütlenmeye başlamış, Kars Şuralar Hükümeti çalışmalarını Anadolu Şuralar Hükümeti'ne dönüştürmek için çalışıyordu. Bu hükümetler "Sovyetler" olmasına rağmen halkın tepkisinden çekinildiği için Arapça olan "Şura" terimi kullanılıyordu.³⁵⁰

347 Dinamo H.İzzettin, **Kutsal İsyan** C:1 Sf: 220 May Yayınları Şubat 1975- İstanbul

348 Aydemir Şevket Süreyya **Tek Adam** Cilt I. Sf:326 Remzi Kitabevi 1999-İstanbul

349 Aydemir Şevket Süreyya **Tek Adam** Cilt I. Sf: 370 Remzi Kitabevi 1999-İstanbul

350 Dinamo H.İzzettin **Kutsal İsyan** C:2 Sf: 224 May Yayınları- Aralık 1973-İstanbul

Ege’de Direniş

Batı Anadolu’da yurtsever subaylar ve bölge halkının düşmana karşı verdiği mücadele 27 Mayıs 1919’da Aydın, 29 Mayıs 1919’da Ayvalık ve 1 Haziran 1919’da Ödemiş’in işgaline karşı sürdürülüyordu. Jandarma Kumandanı Tahir Fethi Bey’in silah dağıttığı 120 civarındaki Türk kuvvetleri, üstün Yunan kuvvetleri karşısında büyük başarı sağlayarak onlara ağır zayıat verdirmişlerdi. Yunanlılara karşı kurşunun atıldığı yerlerden üçüncüsü olan Ödemiş’te, Ali Orhan Efe’nin kızanlarının Yunanlılara ilk kurşun attıkları yer olan Zincirlikuyu köyüne ve istasyona “İlk Kurşun” adı verilmişti.³⁵¹

Yunanlıların Manisa ve Aydın yönlerine ilerlemesi karşısında halk ve yurtsever subaylar direniyorlardı. 29 Mayıs 1919’da Ayvalık’ı işgal etmeye gelen Yunanlıların karşısına Kaymakam Ali Bey (Çetinkaya) tamamı 500 kişiden oluşan alayı ve halkın desteği ile oluşturduğu Kuvayı Millîye gücüyle karşı koyarak durdurmuştu.

5 Haziran 1919’da öğleden sonra Akhisar’ı işgal eden Yunanlılar, daha sonra Bergama’ya girmişlerdi. Menemen’in ardından Bergama’da da çok kan dökmesi büyük tepkilere neden olmuştu. Yalnız Menemen’de 200 kişi öldürülmüş, bir o kadar da yaralanan olmuştu. Bu gelişmeler karşısında Kırkağaçlı Emin Bey, Bergama–Soma Cephesini kurarak Balıkesir’de bulunan Miralay Kâzım Bey’in 61. Tümenine bağlanmıştı.

Akhisar mıntıkası Kuvayı Millîye Grubu, Manisalı Karaosmanzâde Halit Paşa’nın Rum çeteleri tarafından öldürülmesi üzerine kurulmuş, 1200 kişilik bir fedai müfrezesiydi.

Yunanlıların Mayıs ayı sonlarına doğru Kasaba ve Ödemiş’i işgal etmek üzere harekete geçmeleri ve Ahmetli istasyonunu ele geçirmeleri Salihli ve Alaşehir halkını silahlı direnişe geçirmişti. Çerkez Ethem de bölgede oluşturulan cephenin komutanlığını üstlenerek Kuvayı Seyyare adı verilen birlikle Yunanlıların ilerlemesine engel oldu.

Yunanlıların İzmir’e asker çıkarmalarının ardından Aydın Heyeti Milliyesi büyük bir miting ile protesto gösterileri yaparak silahlı direniş hareketini örgütlemeye başladı. 1.814.000 Müslüman Türk, 300.590 Rum’un bulunduğu Aydın,³⁵² 28 Mayıs günü Yunanlılar tarafından işgal edildi. Türk milletinin ağlayan ozanlarından birisi Aydın’ın işgaline tepki gösterip:

“Aydın Türk’ün ana yurdu
Vermez onu altın ordu
Düşman İzmir’e girerken
Bütün millet ağlıyordu

Aydın Aydın güzel Aydın
Ah bir kere kurtulaydın

Doğma güneş yasımız var
Git haber ver diyar diyar
Türk’ün kolları bağlandı
İzmir’i ondan aldılar

Aydın Aydın güzel Aydın
Ah bir kere kurtulaydın

351 Dinamo H.İzzettin **Kutsal İsyan** C:3 Sf: 79 May Yayınları- Nisan 1974-İstanbul

352 Berthe Georges-Gaulis -**Kurtuluş Savaşı Sırasında Türk Milliyetçiliği** Sf:67 Cumhuriyet Gzt. Eki Ekim 1999-İstanbul

*Yaşadıkça Türk evladı
Değişir mi Aydın adı
Alem cenun mu getirdi
Yoksa tarih mi bunadı*

*Aydın Aydın güzel Aydın
Keşke yanıp yıkılardın*

*Karalar mı giydin bu yaz
Yeşil duvaklı bağların
Her kuşa mesken olamaz
Kartal yuvası dağların*

*Aydın Aydın güzel Aydın
Korkma benden ayrılmadın
Bekle geleceğim yarın” diyordu.*

24 Haziran Salı günü Türkler Yunanlılara, 3 Temmuz'a kadar Aydın'ı terk etmeleri için süre tanımışlardı. Öğleden sonra şehrin güneyinde bulunan bir Yunan birliği sivil kuvvetlerin saldırısına uğramıştı. İki saat süren silâh seslerinin ardından akşam saat 8 sıralarında Yunan birlikleri *Emine Köyü* 'nü ateşe vererek şehre dönmüşler, tüfeklerinin süngülerine yağmadan ellerine geçirdiklerini takan Yunan askerleri, arkadaşları tarafından dünyayı fethetmekten gelen kahramanlar gibi karşılanarak alkışlanıyorlardı.

28 Haziran Cumartesi günü bir Yunan birliği aynı bölgede harekâta girişmiş, öğleye doğru saat 11'de silâh sesleri yeniden başlamış ve çatışmalar bütün gün devam etmişti. Yunanlılar Yahudi mahallesindeki evlerin damlarına yerleştirdikleri makineli tüfeklerle Türk mahallelerine ateşe başlayınca evler yanmaya başlamış, kaçmak isteyen Türkler yanmakta olan evlere tıkmış, bazıları da süngülenerek oradan uzaklaştırmışlardı. Gitmek istemeyenlerin öldürüldükten sonra evleri yağmalanmıştı. Akşam saat 6 sıralarında birçok Türk ailesi, iyiliksever Rahibe Marie'ye sığınmak zorunda kalmıştı. Yangın bütün gece korkunç bir biçimde yayılarak Hristiyan mahallelerini de kaplarken, sokak ortasında kalan Türkler de acımasızca katlediliyorlardı.

29 Haziran Pazar günü kısa menzilli toplarla saldırıya geçen Yunanlılara karşı Türk mevzilerinden topçu ateşi ile karşılık verilmeye başlanmış, akşam saatlerinde Yahudi mahallesinden ellerine kim geçerse öldüren efzun askerlerinin elinden, ancak, beş altı yüz kadar mülteci kurtarılabilmişti. Çatışmaların ardından sivilleri öldürüp, evleri ateşe vererek geri çekilen Yunan ordusu, Yunan albayının daha önce şehrin boşaltılması halinde kendi ırktaşlarına yardım ve onları himaye edeceğine ilişkin verdiği söz üzerine, Yunan birliklerinin geri çekilmekte olduğunu haber alan Rumların büyük bir kısmı gece yarısı, ordu birliklerine katılmak üzere, şehrin civarındaki *Trallés Tepesi*'ne koşmuşlar fakat oradaki birlik, birkaç Rum'u kabul ederek gerisini süngü ile tepeden aşağı kovalayınca bunlar da Rahibe Marie'ye sığınmak zorunda kalmışlardı.

Türk milis kuvvetleri şehre girdiklerinde ise, cesetler ve yanan mahallelerle karşılaştılar...³⁵³

Yunanlılar Aydın'ı işgal ettikten sonra Nazilli'ye yürümüş ve Nazilli'de Yörük Ali Efe 57.Fırka Komutanı Binbaşı Hakkı Bey, Denizli Millî Kuvvetlerinin de katkısıyla 175. Piyade Alay Komutanı Hacı Şükrü Bey, Aydın'ın geri alınması için 28 Nisan'da harekete geçerek 30

353 Berthe Georges-Gaulis -**Kurtuluş Savaşı Sırasında Türk Milliyetçiliği** Sf:64-66 Cumhuriyet Gzt. Eki Ekim 1999-İstanbul

Haziran'da Yunanlıları püskürtmüşlerdi. Yörük Ali Efe'nin *Nazilli*'ye girişini halk büyük bir coşku ile karşılamış ve ona kurşun işlemediğine inanarak peşine düşmüşlerdi. Eline baltasını, nacağını, küreğini kazmasını, çiftesini alan Türkler, onun peşinden bir çığ gibi Yunan karargâhının üzerine akıyordu. Daha sonra takviye birlikleri ile desteklenen Yunanlılar Yörük Ali Efe, Demirci Mehmet Efe, Danişmentli İsmail Efe gibi millî kuvvetlerin bu bölgedeki büyük bir direnişine karşın Aydın'ı geri aldılar.

Yurtsever subayların örgütledikleri mücadele İzmir bölgesinde direniş grupları ve bir cephe oluşturmuştu. General Milne'nin Türk kuvvetleri ile Yunan ordusu arasındaki çatışmayı önlemek amacıyla oluşturduğu *Burhaniye, İvrindi, Soma, Akhisar, Salihli, Nazili*'nin sınır olarak kabul edildiği *Milne Hattı*'na³⁵⁴ çekilmek zorunda kalmışlardı. Fakat, dağlarda yurtsever çeteler işgal kuvvetlerine karşı kendi mücadelelerini sürdürmekteydiler. Rauf Bey, İstanbul'dan bu bölgeye geldiği zaman, halkı düşmana karşı ayaklanmış bulmuştu. Mustafa Kemâl'in tüm vatanseverleri düşmana karşı silahlı mücadeleye çağırması Ege'de etkisini çok hızlı göstermişti.

Kurtuluş Savaşı'nın Ege'deki önemli Kuvayı Millîye önderlerinden olan Yörük Ali Efe, 1895 yılında Aydın ilinin Sultanhisar İlçesinin Kavaklı Köyünde doğmuş, babası Yörüklerin Saritekeli aşiretinden Apti, annesi yine Yörüklerin Atmaca aşiretinden Fatma idi. Yörük Ali 3 yaşında iken, babasını kaybetmiş, dul kalan annesi de Kasap Osman'la evlenmişti. Köylüler kendisine Yörük Ali diyorlar ve seviyorlardı. Yörük Ali'nin gözleri önünde bir cinayet işlenmiş ve köyün serserilerinden Çolak Mehmet, köyün en güzel kıızıyla evlenen Hasan'ı öldürmüştü. Çolak Mehmet, işlediği cinayetin tanığı olan Yörük Ali'yi ortadan kaldırmak istemiştir de başarılı olamamıştı. Yörük Ali'nin olayı gördüğüne ilişkin tanıklık yapmasına karşın mahkemede berat etmişti. Çolak Mehmet, Yörük Ali'den intikam almak için fırsat kollarken, kavgada Çolak Mehmet'i döven Yörük Ali'ye karşı halkın sevgisi daha da artmıştı. Bir gün köyün berberinin çalınan eşyaları Yörük Ali'nin evinde bulunmuş, dağdaki koyunların başından alınan Yörük Ali suçlu olmadığı için Jandarmaya direnmiş ve onun dişlerini kırmıştı. Nazilli'de yapılan mahkemede hırsızlık suçundan beraat eden Yörük Ali jandarmanın dişlerini kırmaktan altı ay hapse çaptırılınca Nazilli cezaevinde üç ay yatıp, Aydın'a gönderilmişti.

Yörük Ali'nin cezaevinden çıktığı günlerde "seferberlik" ilân edilmiş, Yörük Ali'de İzmir'deki Depo Alayı'na gönderilmişti. Buradayken, bir Ermeni subay Yörük Ali'ye tokat atmış o da, cevap vermek isteyince engellenmişti ama, bunu kendisine yediremeyen Yörük Ali, çareyi kaçmakta bulmuştu. Aydın'a gelmiş, bir akrabasından aldığı para ile bir kırma tüfek ve dokuz mermi alabilmiş ve dağlara çıkmıştı. Bir gün dağda dolaşırken iyi bir ünü olmayan Yanık Efe'ye katılmış, daha sonraları ise okuma yazma bildiği için "Molla" olarak anılan Alanyalı Ahmet Efe'ye rastlamıştı. 19 yaşına gelmiş olan Yörük Ali, Alanyalı Molla Ahmet Efe'nin grubuna katılmış ve ondan okuma yazma öğrenmişti. Bu sıralarda Kavaklı köyüne giderek Çolak Mehmet'i öldürerek intikamını almıştı. Yörük Ali, Kavaklı köyünün zenginlerinden Hacı Yusuf'un kızı Feride ile evlendi. Alanyalı Molla Ahmet Efe'nin Bozdogan Kavakdere baskınında ölmesi üzerine efelerin başına geçen Yörük Ali, 4 yıldan beri dağlarda dolaşmasına rağmen, daima ezilenin, mağdur edilenin, güçsüzün yanında olmuştu. Yö-

354 Selek Sabahattin – **Anadolu İhtilâli**- Sf: 349 Burçak Yayınevi - İstanbul

rük Ali'nin efeler içindeki saygın davranışları Millî Mücadele örgütleyen subaylarında dikkati çektiği için onu Kuvayı Millîye saflarına çağırıyorlardı.

Bir gün kızanlarıyla bir pınar başına uğradığında, pınara yaklaştığı halde kendilerini önemsemeyen Yörük kızının o günün geleneklerine aykırı gördükleri bu tavrına şaşırılmış, kızın kendilerini görünce pınar başından çekilmesi ve onlara yer vermesini beklemeye başlamışlardı. Oysa kız hiç oralı olmuyordu. Yörük Ali:

“Bre Hatun!... Neden kenara çekilip erkeklere yol vermiyorsun!...” diye haykırdı. Kız onları küçümser bir tavırla efelerin suratlarına bakıp:

“-Ağam, ben bu memlekette erkek olduğumu bilmiyordum. Siz varsanız ve erkekseniz Yunan nasıl İzmir'e girebilmiş, hatunların ırz ve canlarına tecavüze yeltenmişlerdir” diye karşılık verince Yörük Ali kızarak başını öne eğip, utançla çeşme başını terk etmişti.

Aydın'ın jandarma çavuşlarından Üzeyir, Yüzbaşı Mehmet Bey ve Fethi Bey ile yaptığı görüşmelerin ardından Ege dağlarının yiğit efesi, Yörük kızının sözlerinden aldığı dersle hemen Kuvvayı Millîye saflarına katılmıştı. Bölgede Yunanlıların istihbaratının subaylarından olan ve Giritli Rumların uzun püsküllü fes giymeleri nedeniyle “Püsküllü Efe” adıyla ünlenmiş, Deli Yani'yi ve adamlarını ortadan kaldırmıştı.

Bu sıralarda Yunan ordusu Aydın Manisa Tire vb. birçok yeri ele geçirmişti. Yunanlılar Osmanlı devletinin doğal düşmanı sayılan efeler ve zeybekleri bol para dağıtarak kendi tarafına çekme politikası izliyor ve birçoğunu da saflarına çekmeyi başarıyordu. Yunanlıların tekliflerine kendini kaptırmayan Yörük Ali ise, başı bulutlu, çamlı meşeli dağlarda serserice dolaşarak kendisine bir Hazreti Ali gücü ve kuvveti vermesi için Allah'a yalvarıyordu.³⁵⁵

Yörük Ali Efe işgal edilmiş Anadolu'yu düşmandan kurtarmak için 16 Haziran 1919 gecesi hazırlıklarını tamamlamış gün ağarırken, Malkoç köprüsü ve nöbetçi karakolunu imha edip, önemli miktarda cephane ve erzak ele geçirerek, Ege'de millî bilinçle düşmana ilk bas-kını yapmıştı. Bu olayın ardından Osmanlı hükümetine başkaldırmış olan efeler, düşmanları Yunanlılara karşı çarpışacakları için sevinçli bir şekilde kendisini ziyarete gelmişler, onun da Mustafa Kemâl önderliğindeki mücadeleye katılmasını istemişlerdi. Böylece Yörük Ali ve kızanları ulusal direniş hareketi saflara katılmıştı.³⁵⁶

Öte yandan da, Demirci Mehmet Efe de:

“Analarımız bizi bugün için doğurdu,” diyerek Millî Mücadeleye katılmış oldu.

355 Dinamo H.İzzettin **Kutsal İsyan** C:3 Sf: 177 May Yayınları- Nisan 1974-İstanbul

356 **İstiklal Harbi Gazetesi** 17 Haziran 1919 Salı No: 30 ATO Yayınları- Ankara

Dağlarda Kan Çiçekleri

Mütareke dönemiyle birlikte Anadolu'da direniş hareketleri başlamış irili ufaklı yüzlerce çete yurdun her köşesinde hem Padişaha hem de bölgeye gelen İtilaf devletleri kuvvetleri ve onların kışkırttığı ayrılıkçıların oluşturduğu çetelere karşı mücadele vermeye başlamışlardı. Yurtsever Anadolu halkı Damat Ferit ve onun İçişleri Bakanı Adil'e karşı büyük bir nefret ve hınç duymaktaydılar. 1919 yılının Ekim'inden Aralık ayına kadar olan dönemde Aydın'ın işgaliyle başlayan işgal dışındaki bölgelere kaçış hareketi büyük acılara neden olmuş, işgal kuvvetleri binlerce kişiyi öldürüp kadınların ırzına geçmiş binlerce genç kıza tecavüz etmişlerdi. Açlık bir yandan evsizlik ve kol gezen sıtma ve frengi salgınları bir yandan halkı inim inim inletiyordu. Düşmanın katlettiklerinin yanı sıra ortamın beraberinde getirdiği ölümler bölge nüfusunda önemli artışlara neden olmuş, üretim hızla düşmeye başlamıştı. Bu sıralarda İstanbul ve İngilizlerin temsilcileri yaşadıkları bölgeyi terk eden ve muhacir konumuna düşen halkın kendi bölgelerine dönmesi için çaba sarf ediyor ancak Türk halkı, düşman topraklarından çıkmadığı müddetçe eski yerlerine dönmüyordu. Göçtükleri çevrelerde barınacak mekanları olmadığı gibi hastalıkların, salgınların ve açlığın pençesinden kurtulamayarak ölüyorlardı. Anadolu'nun batısı işgal güçlerinin eline geçtiğinde bölgedeki azınlıkların büyük bir kısmı düşmanlarla işbirliği yaparken vicdan sahibi olanlar Türkleri destekleyip birlikte direniş geçiriyorlardı.

Yunanlılar işgal ettikleri bölgelerde kızlara tecavüz ederken Türk, Rum ya da diğer etniklerden olup olmadıklarına bakmıyor, hayvani duygularını tatmin etmek için gördüğü her etekliye saldırmak ahlaksızlığını gösteriyorlardı. Yunanlılar Manisa ve Menemen civarına 300 kadar Rum kızına tecavüz etmiş Salihli de yaşayan Rumlardan Barba Kozmos, Yunanlıların ahlaksızlıklarına ve kötü davranışlarına karşı mücadele bayrağı açarak Türklerin yanında yer almıştı.

Öksüz kalmış göçmenler ateşten ve zulümden kaçarken dağ başlarında kaya kovuklarında birbirlerine sarılarak donmaktan kurtulmaya çalışıyorlardı. Yerini yurdunu terk edenlerden kırka yakın kişi donarak ölmüştü. Göçmenler, yağmur ve fırtına uğultuları arasında ağaran günle birlikte boğazlanmış bebeklerin cesetlerini seyreterek yollarına devam ediyordu.

Ahlaksızlık sadece işgal güçlerinden ve onların destekçisi azınlıklardan gelmiyor, yerli işbirlikçiler de ellerine geçirdiği her fırsattan yararlanmayı ihmal etmiyorlardı. Hürriyet ve İtilaf Fırkasının üyesi Aydın Müftüsü Şevki Efendi, Afyon'da görevliydi. İzmir işgal edildiğinde Venizelos'a telgraf çekip; mızıka çalarak kutladığı gibi, Yunanlıların desteğiyle halka zulüm ediyordu. Bu müftü Afyon'dayken, öksüzler mektebinin 1000 lirasını aşırıyordu aynı zamanda "*Jamanak*" adlı Ermeni gazetesinin de yazarlığını yapıyordu.

İşgal dönemlerinde şehirleri terk eden halk şehir merkezinin dışındaki dağ eteklerinde çadırlar içinde yaşam sürdürmeye çalışıyorlar, sıska, kirli ve gözleri yaşlı çocuklar yaşam mücadelesi verirken, hastalar ilaç bulabilmek için çırpınıyorlardı.

Halkın umudu bölgede örgütlenen yurtsever efelerdeydi. Bunların başında bulunan Gökçen Efe önceleri Yunanlılar tarafından çok seviliyordu. Ödemiş'in Ayasurt köyünde 1307'de doğan ve Çakırcalı Efe'nin hâlâsının oğlu olan Gökçen Efe'yi bir gün Yunan subayları çağırılmışlar o da gümüş tüfeğini alarak gitmişti. Bir Yunan çavuşu Efe'ye mavi bir kese-

den bütün ikram etmiş. Bu keseyi Efe beğenmişti. Çavuş da, sarhoşken dağda bir Türk kızına rastladığını ve tecavüz ettiği kızın boynundan bu mavi keseyi aldığını söylemişti. Gökçen Efe Yunanlının büyük bir alçaklıkla yaptıklarını dinledikten sonra:

“Ölen o kız sana ne dedi?” diye sormuş, Yunanlı da:

“Benim intikamımı size komazlar” diye cevap verdiğini söylemişti. Gökçen Efe de, orada bulunan Yunan askerlerini öldürerek kızanlarıyla birlikte dağa çıkmıştı.³⁵⁷

Gökçen Efe, kızanlarıyla birlikte Fata'da Yunan kuvvetleri tarafından kuşatılmış, kendisinden kat kat üstün düşmanları karşı kırk kızanıyla on altı saat çarpıştıktan sonra püskürtüp, Hacı İlyas köprüsünü ele geçirmişti. Kızanlarına:

“Korkmayın kızanlar bunların silahı bize işlemez” diye yattığı yerden doğrulduğunda düşman mermisi alnında bir delik açmış, kızıl kanı alnından aşağı süzülürken:

“Allah” diyerek olduğu yere yığılmış, gözlerinden iki üç damla yaş yanaklarına sızmıştı. Kızanları onun silahlarını düşmana vermemek için iki şehit daha vermişler gümüşlü tüfeği ile fişekliğini almışlardı. Mücadelesi döneminde Yunanlılara ağır kayıplar vermesiyle ünlenmiş olan Gökçen Hüseyin Efe şehit olmuştu. Cumhuriyet döneminde onun adı Fata köyüne verildi.

“Gökçen Efe'm iner gelir inişten
Her yanları görünmüyor gümüşten
Gökçen Efe'm şimdi gelir döğüşten
Gökçen Efe'm Efelerin efesi
Altı gümüş para dolu kesesi”

Ege bölgesinin ünlü direnişçilerinden biri de Hacı Şükrü Bey'di. 1900 yılında Harbiye'den mezun olduktan sonra Siroz'da eşkiya takibiyle görevlendirilmiş, 1903'te teğmen olarak Dördüncü Avcı Taburu'na atanmıştı. 1905'te İstanbul'a geldikten sonra 31 Mart olayının ardından görevli olduğu tabur dağıtılınca Manastır'a atanmış, 1912 Balkan savaşları sırasında yaralanmıştı. Manastır hastanesinde tedavi görürken, Manastır düşman eline geçince, o da batı ordusuyla birlikte İstanbul'a dönmüş, daha sonra da tedavi için Almanya'ya gönderilmişti. Birinci Dünya Savaşı sırasında Süveyş Kanalı, daha sonra da Anafartalar Savaşı'na katılmış ve Conkbayırı çarpışmalarında yaralandığı için tedavi için İstanbul'a gönderilmişti. 1915 yılında binbaşı olmuş, Ali Rıza Paşa'nın ordusuyla Hamedan'a gittikten sonra Rume- li'de, ardından da Batum'da görevlendirilmişti. Daha sonra da bu görevinden ayrılmış ve Kuvayı Milliye Komutanlığına atanmıştı. İzmir'in işgali sırasında Söke'de görevliydi. Killi Hüseyin Efe ve Yörük Ali Efe ile birlikte Sultanhisar'da Yunanlıları basarak 27 Haziran günü Yunanlılara karşı saldırı düzenlemişlerdi. Yunanlıların Aydın'ı yakmalarının ardından yaptıkları baskınla Kepez'i ele geçirmiş, camilerin minarelerine yerleştirilmiş mitralyöz ateşinin altındaki katliama son vermişlerdi.

357 Adıvar Halide Edip **Türk'ün Ateşle İmtihanı** Sf: 52 Atlas Kitabevi On Birinci Baskı- İstanbul

Emire Ayşe Aliye, Altınları ve Takılarıyla Martin Tüfek Alıyor...

Düşman Anadolu'nun içlerine doğru ilerleyişini sürdürürken örgütlenme çalışmaları da hızlanmıştı. Kuvvayi Milliye'nin örgütlenmesine zenginler, esnaf, tüccar, çiftlik sahipleri büyük katkılar sağlamaya başlamışlardı. Millî bilinç o kadar yüksek düzeye ulaşmıştı ki, yardımlar birbiriyle yarış içinde yapılıyordu. Herkes daha fazlasını verebilme mücadelesine girmişti.

Anadolu kadınları da Millî Mücadeleye atılmış çeteler kurmaya başlamışlardı. Emire Ayşe Aliye, Yunanlıların Aydın'a girdiği zaman İmam köyünde oturuyordu. Altınlarını ve takılarını bozdurup kendine martin tüfek almış, Nazilli düşman tarafından ele geçirilince köyün ileri gelenleri toplanıp silahı olanların düşmana karşı çıkmasını istemiş, erkeklerde Emire Ayşe Aliye'den silahını kendilerine vermesini istemişti. O da kan barut içinde yaşamaktansa martinini vermek yerine kendisi savaşa katılmıştı.

Bir başka kadın Efe'de, Ayşe idi. Ayşe'ye "Mehmet Çavuş" da diyorlardı. Ayşe, Umurlu Savaşı'nda ayağından yaralanmış hastanede tedavi görürken tekrar cepheye dönmüştü. Tepedelen'den Anadolu'ya göçmüş Ahmet'in çocuğu olan Ayşe Efe'nin kocası düşman tarafından öldürülmüş, o da yedi yaşındaki çocuğunu Demirci Mehmet Efe'nin yanına göndermiş, kendisi de ülkesini savunmak için Efeliğe başlamış, bir Zeybek takımının komutanlığına yükselmişti. Yörük Ali'yle birlikte Aydın'da elli sekiz saat savaştıktan sonra "Tabaklar Mahallesi"ni ele geçirmişlerdi.

Vatan savunmasındaki kadınlardan on yedi yaşındaki Şerife Ali Kübra'da Çiftlik köyden gelmişti. Düşmana karşı savaşta canını ortaya koyacaktı.

Düşman ilerledikçe yerini yurdunu terk edenlerin sayısı da hızla artıyordu. Yunanlı Bergama'ya yaklaştıkça buranın ahalisi Akhisar, Soma ve Karesi tafalarına göçüyorlardı. Albay Bekir Sami Bey, 24 Mayıs 1919 günü Akhisar'ını şöyle anlatıyor:

*"Bütün caddelere Yunan bayrakları asılmış, herkes Yunanlıların gelmesini bekliyor. Birçok kimse yerli Rumların yanına sokulmuş, dalkavukluk ediyor ve bu sayede, Yunan şehre girince hayatını, malını mülkünü emniyete sokacağını sanıyor. Bütün terzi dükkanları, geniş Yunan bayrakları dikmekle meşgul."*³⁵⁸

Bergama ahalisi zaten Rumeli'den göçmen gelerek buralara yerleştirilmişti. Şimdi ise yine göçüyorlardı. Bergama'dan göçen 30 bin göçmenin 10 bin kadarı Rumeli göçmeniydi. Çerkezlerinden Hamit Çavuş ve adamları Bergama sokaklarında ellerinde beyaz bir kağıt ile dolaşıp imza topluyorlardı. Bu kağıt Bergama'nın zenginleri ile Hürriyet ve İtilaf Partisi yöneticilerince hazırlanmıştı. Bu kağıda imza atanlar Yunanlıları Bergama'ya davet ediyorlardı. Elli kişiye yakın bir hain bu kağıdı imzalamış ertesi günün sabahı Bergama'ya gelecek olan Yunanlıları karşılamaya hazırlanıyorlardı. Bergama'da Müdafaayı Hukuk Heyetini kurmuş ve Millî Mücadeleyi örgütleme çalışmalarını büyük bir inançla sürdürmekte olan Kurmay Yüzbaşı Kemâl Bey, yıllardır halkı sömüren eşrafın Yunanlıları tuz-ekmek ve ak bayrak ile karşılamalarını engellemek için çareler düşünüyordu. Bu sıralarda düşmana karşı binlerce gönüllü toplanmıştı. Bergama'ya gelen düşmanı bu gönüllülerden oluşan bir birlik ile karşıla-

358 Selek Sabahattin – Anadolu İhtilâli- Sf: 71 Burçak Yayınevi - İstanbul

yıp, onları Bergama'ya sokmama görevini üstlenmişti. Yanında 30 kişi toplanmış, daha sonra kendilerine katılan 20 kişiyle de sayılarını artırmışlardı. *Eğrigöl Köprüsü*'nü tutup düşmanın gelişini beklerlerken, köprüde nöbet tutanlardan birinin yanına yaklaşan bir sivil onunla konuşmuştu. Bütün milisler bu kişinin etrafında toplanmışlar onu dinliyorlardı. Bir süre sonra bu milisler Kemâl Bey'e bir düşman gibi bakmaya başlamışlardı. Gönüllü milislerden biri ona gelip evlerine döneceklerini Padişah'ın Yunanlıların dostu, kendisinin ise düşman olduğunu söylemişti. Kemâl Bey'in yanında kimse kalmamıştı ve şimdi canını nasıl kurtarabileceğini düşünüyordu ki, birisi:

"-Çeçen Hamdi Çavuş geliyor!." Diye seslendi. Kuvvayı Milliye düşmanlarından Hürriyet ve İtilaf Partisi yöneticileri ve iki efe de yanındaydı. Çeçen Hamdi milislere evlerine dönmesini, başlarını belaya sokmamalarını söylemiş, onlar da birer ikişer dağılınca Kemâl Bey yapayalnız kalmıştı. Kemâl Bey'in ellerini arkadan bağladılar. Çeçen Hamdi yanında bulunan Tuzsuz Efe'ye:

"Haydi Efe, şunun kellesine bir kurşun sık, kafasını keselim, karşılayıcı heyetle Yunan Kumandanına gönderelim." Dedi Tuzsuz Efe:

"Bırakalım gitsin" deyince:

"Ben onu kumandana götürmeye kararlıyım, sen gerisine karışma" diyerek Bergama'dan gelen heyetle buluşmak üzere, tekmeledikleri Kemâl Bey'i kah sürükleyerek, kah yürüterek elleri arkasına bağlı gidiyorlardı.³⁵⁹

Bergama'dan gelen karşılayıcı heyette, bir sırtın ucuna iştirilmiş ak bir bez parçasını tutan birisi ve hemen onun yanında elinde fırından yeni çıkmış ekmek ve kristal bir kase içinde tuz olan birisi vardı. Ellerindeki sepeti ve Kemâl Bey'i Yunan kumandanına teslim ettiler.

Yunan ordusunun öncüleri Bergama'ya girerken Yahudi, Ermeni ve Rumlar onları alkışlıyorlardı.

27 Mayıs'ı 28'e bağlayan gece Yunanlılar Ayvalık'a asker çıkarmışlar ve Ali Çetinkaya'nın direnişisiyle karşılaşınca durmak zorunda kalmışlardı. Öte yandan Edremit Kaymakamı Köprülü Hamdi Bey'de düşmanın ilerleyişine izin vermemişti. Bergama eşrafinın ihanetinin ardından Ali Çetinkaya, Binbaşı Cemal Bey komutasında 172. Alayın Birinci Taburu'nu Bergama'ya göndermiş, 13 Haziran günü Çeçen Hamdi Çavuş ve eşrafin Yunanlılara sattığı Bergama 15 Haziran 1919 günü Türk kuvvetleri tarafından tekrar ele geçirilmişti.

İngilizler bölgede incelemeler yapıyor göçmenlerin terk ettikleri bölgelere geri dönmesi için çalışıyorlardı. Özellikle kadınlar düşman geri çekilmeden evlerimize geri dönmeyiz diye direniyorlardı. Gazeteci Arif Oruç tecavüz edilmiş, çaresizlik ve yokluklar içindeki genç bir kadına:

"Evinize barkınıza dönseniz fena mı olur?" diye sorduğunda genç kadın kesik bir ah ve boğazında düğümlenen bir ızdırapla:

"Düşman yurdumuzu terk etmeden, sefaletten ölsek bile geri dönmeyeceğiz" diyordu.³⁶⁰

359 Dinamo H.İzzettin **Kutsal İsyan** C:3 Sf: 140-150 May Yayınları- Nisan 1974 - İstanbul

360 Özkaya Yücel **Milli Mücadelede Ege Çevresi-I** Sf:40 Cumhuriyet Gzt. Eki Nisan 2001-İstanbul

Şu Gördüğünüz Kesik Baş, Halit Paşa'nın Başıdır!

Ege'de Millî Mücadeleyi örgütlemek üzere Akhisar taraflarına gelen Albay Bekir Sami Bey ile Albay Kâzım (Özalp) uzak köylerin birinde Karaosmanoğulları'ndan Halit Paşa^(*) tarafından yüzüstü bırakılmış, Halit Paşa kayıplara karışmıştı. Bu olayın ardından 22 Haziran günü ardında yüzlerce milis kuvvetiyle *Harmandalı-Terkeş Cephesini* tutmak üzere Akhisar'a geri geldi. Halit Paşa'nın silahlar ve diğer erzakları depo ettiği çiftliği, Yunanlıların işgal ettiği bölge içinde kalmıştı. Yunanlılar çiftliğe dokunmamışlar ve Halit Paşa'nın döneceğini düşündükleri için de gerekli tedbirleri alarak Rumların yerleşik olduğu Papazlı köyüne karakol kurarak çiftliğe Rumları işçi olarak yerleştirmişlerdi. Halit Paşa 7 Temmuz 1919 akşamı beraberindeki on atlı ve erzakları getirmek için götürdüğü yük hayvanlarıyla çiftliğine hareket etmiş, onların geldiğini gören Rum ırğat Papazlı köyündeki Yunan birliklerine haber ulaştırmıştı. Haberin gelmesiyle Papazlı köyünün silahlı halkıyla Yunan askerleri Halit Paşa çiftliğine yürümüşlerdi. Yiğitçe direnişin ardından yaralanan Halit Paşa, yanındakilerden sağ kalan beş kişinin kaçmasını sağlamış, kendisinde takati tükenmiş olarak son kurşunu atmıştı. Yanında beş arkadaşıyla kanlar içinde yatıyorlardı. Papazlı köyü Rumları ve Yunanlılar yanlarına geldiklerinde tüfeklerini, armalarını bıçaklarını, çakıların, paralarını tütün tabakalarını elbiselerine varıncaya kadar her şeylerini aldılar. Halit Paşa'nın kafasını keskin bir bıçakla keserek sevinçle zafer naraları attılar. Kesik başı bir sırığa geçirerek yakaladıkları bir Türk köylüsünün eline verip, Akhisar'daki Türk Alayı karargâhına gönderdiler. 8 Temmuz günü Akhisar'da trenden inen köylü elindeki bezlere sarılı kesik başı saçlarından tutarak :

"Kardeşlerim, şu gördüğünüz kesik baş, Manisa'nın buranın Karaosmanoğullarından Halit Paşa'nın başıdır. Gördük görmedik demeyin. Bu başı gövdesinden ayıran zalimler Papazlı köyünün azmış Rumlarıdır. Bunu, bir sırığa geçirerek Papazlı'nın sokaklarında gezdirip dolaştırdılar, sonra da beni yakalayıp bu mübarek şehit başını elime tutuşturdular:

"Hadi götür bunu Akhisar'daki alayına, hepsi bunu görsün de akıbetlerinin ne olacağını anlasın," dediler, ben de aldım geldim. Beni Halit Paşa'nın alayının bulunduğu yere götürün, varın!"³⁶¹ diyordu.

23 Eylül tarihinde İstanbul'dan Süleyman Şefik Paşa, Hacı Şükrü Bey ve Demirci Efe'yi kandırarak İstanbul'a getirmek amacıyla tatlı dilli bir telgraf göndermiş ise de bu amacına ulaşamamıştı.

Yunanlılar hem Türkler hem de Rumlar ve diğerleri üzerinde barbarlık uyguluyorlardı. Buna karşılık Kuvvayı Millîye *Aydın*'da hiçbir Hristiyan veya yabancının kılına zarar vermemeye özel bir önem gösterip yerli Rumları düşmana karşı korumak için de ellerinden geleni yapıyorlardı. Böylece Yunanlıların dünya ülkelerini kandırmak için Anadolu'daki ırkdaşlarının Türkler tarafından katledildiği propagandasına olanak vermemiş oluyordu. Bununla ilgili H.C. Armstrong şunları yazıyor:

"Bir gün Katalopolus, İngiltere sefarethanesine gelmişti. İngiltere fevkalade komiseri ile ona:

(*) Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun akrabasıdır

361 Dinamo H.İzzettin **Kutsal İsyân** C:4 Sf: 7 May Yayınları- 1974-İstanbul

“-Ümit ederim ki ordularımız artık Anadolu'da daha fazla ilerlemez. Çünkü ilerleyecek olursa Anadolu'daki Hristiyanlar öldürülür.” demişti.

Katalopolus şu cevabı verdi:

“-Keşke bu katliam çabuk başlasa da ilerlemek için bir bahane bulsak!”

O zaman birkaç hafta evvel meydana gelen şu olayı hatırladım: Aydın'daki Yunanlılar Türk askerlerinden korkarak çekilen Yunan askerleriyle birlikte yola dökülmüşlerdi. Fakat Yunan komutan bunları geriye koymuştu. Çünkü bunların öldürülerek Yunanlıların ilerlemesine bir sebep teşkil etmelerini istiyordu.”³⁶²

Yunan işgali sırasında 60 binin üzerinde insan göçmek zorunda kalmıştı. Bunlardan 3000'inin Nazilli'ye, 2700 kişi Pazar'a, 6000 kişi Söğüt'e 6000 kişi Çine'ye 6000 kişi Kuşadası'na, 4000 kişi Antakya'ya, 1500 kişinin de Koçarlı'ya gittiği kayıtlıydı. Geri kalanların nereye gittikleri bilinmiyordu. Sıtma ve Frengi tedavisi için zor bulunan ilaçlar yetersiz personel tarafından hastalara veriliyor ve hastalıklar tedavi edilmeye çalışılıyordu. Fakirlik, had safhadaydı.

Demirci Mehmet Efe'nin kurduğu aş ocağı göçmenlere sıcak aş veriyordu ama yırtık elbiselerinin yanı sıra kir ve pasak korkunç boyutlardaydı. Yemek almak için sıraya girenlerin çoğunun ellerindeki çanaklar kirliydi. Gerek Türkler gerekse Hristiyanlar Mehmet Efe'nin dağıttığı yemekten utanarak alıp bir köşede büzülerek yiyorlardı. Mustafa Kemâl, kahraman direnişçilerin unutulmaz mücadelesini Demirci Mehmet Efe'ye gönderdiği 11 Haziran 1920 tarihli telgrafla kutlayarak:

“Bolu ve Düzce havalisinde memleketimizi gavurların esaretine düşürmeye çalışan hainleri pek kahramanca ve fedakarca bastırdılar. Vatanımıza büyük hizmetler ifa ettiler. Allah iki cihanda aziz etsin. Kendilerine ve umum kumandanları olan zat-ı alinize Büyük Millet Meclisi'nin kalbi ve samimi teşekküratını takdim eder, gözlerinizden öperim.” diyordu.

Toroslar da Çoban Ateşi Yanıyor

İttihat ve Terâkki'nin oldu-bittiyle girdiği Birinci Dünya savaşının ardından Anadolu'nun her köşesi işgal güçlerinin çizmeleriyle tanışmış, sadece halk değil doğa da işgalin ne demek olduğunu farkına varmaya başlamıştı. Yollar, yurtlarını bırakmak zorunda kalan göçmenlerin toz duman arasındaki hıçkırık ve gözyaşları içindeydi.

30 Eylül 1918 günü Şam işgal kuvvetlerinin eline geçmiş, ardından da Halep boşaltılmak zorunda kalmıştı. Torosların Akdeniz'e bakan ovaları üzerinde karabulutlar dolaşmaya başlamış, boğucu sıcakla birlikte hüznün ve endişeli bir bekleyiş ile korku Türklerin üzerine çökmüştü. Bu durumdan Ermeniler, Kürtler ve İstanbul yanlısı din tüccarı kara yobazlar memnundular. 30 Ekim günü, Mondros mütarekesi imzalanırken Dahiliye Nazırlığının Adana valiliğine ulaşan telgrafi ile Fransızların Haçin (Saimbeyli) ve Zeytun'u işgal etmekten

362 Armstrong H.C. **Türkiye Nasıl Doğdu?** Sf: 56 Arma Yayınları Temmuz 1997 İstanbul

vazgeçtiği belirtilerek, askeri birliklerin 20 Aralık 1918 tarihine kadar Kuzeye çekilmeleri emrediliyordu. Bu bölgede Mustafa Kemâl, 31 Ekim günü sayısı yüz bine ulaşan ve beş yüz bin kişilik Allenby ordusuna karşı savaşan³⁶³ Yıldırım Orduları Komutanlığını devralmış, 11 gün görev yaptıktan sonra 10 Kasım 1918 günü gecesi Adana'dan ayrılmıştı.

Daha Mustafa Kemâl bölgeden ayrılmadan önce 9 Kasım günü İskenderun işgal edilmiş, İskenderun kaymakamı Şevket Bey, işgale karşı çıktığı için Fransızlar onu görevden almışlardı. Hatta Fransız işgal komutanı Şevket Bey'i tokatlayarak şehir dışına sürmüştü. Aynı gün İstanbul'da yayınlanan Yeni İstanbul gazetesi Sait Molla'nın "*İngiltere ve Biz*" başlıklı yazısı yayınlanmış, bu yazıda Sait Molla İngilizleri övdükten sonra:

"Mr. Lloyd George, eski Türklerin bir kez daha sevgi ve teşekkürlerine hak kazanırsa, şimdi... kabinesinin İslamlar hakkındaki kesin geleneğini parlak biçimde yaşatacağına kuşku yoktur",³⁶⁴ diyerek onlara yaltaklanıyordu.

14 Aralık günü üç vapur ve 1500 asker ile Mersin limanına gelen Fransızlar Mersin'i de işgal ederek Tarsus yolu üzerinde karargâhlarını kurmuşlardı. 17 Aralık günü birliklerine, aralarında çoğu Osmanlı vatandaşı Ermenilerden oluşan asker takviyesi yapan Fransızlar, 19 Aralık'ta Tarsus'u ele geçirmişlerdi. Bu kuvvetler ertesi gün Adana'ya girerken, Adana sokaklarında Ermenistan ve Yunan bayrakları dalgalanıyordu. Ermeni kökenli Fransız askerleri şehre büyük bir gururla girmişler, Türkleri aşağılayarak ve hakaret ederek ilerliyorlardı. Adana valisi olayları protesto edince Fransız komutan Romyo göstermelik bir tavırla yüzeyssel bir ilgi göstermek zorunda kalmıştı.

İskenderun'u işgal eden Fransız birlikleri Erzin'e (Dörtöl) kadar ilerlemiş, Sarıseki köyü Ermenilerin de yardımıyla yağmalandıktan sonra Kaymakam'ın evi de basılıp yağmalanmış, Duyunu Umumiye memuru olan Kadı'nın evi basılarak paralarına el konulmuştu.

Bu sıralarda Payas limanına İngiliz birliği gelmiş Mütareke hükümlerine göre İtilaf devletlerinin esirlerini almak istiyordu. İngiliz Yarbey Niyokom Adana'ya geldiğinde Yunan ve Ermeni bayraklarıyla karşılaşınca Adana valisi Nazım Bey ve kumandan Nihat Paşa durumu protesto edip asılan bayrakları indirtmişti.

21 Aralık 1918 günü Adana'nın işgali tamamlanırken halkın protesto eylemleri de başlamıştı. Adana Ulukışla arasındaki geçidin önemini bilen Nihat Paşa, bu bölge için gizlice tedbirler almaya çalışırken, Fransızlar da Pozantı'yı ele geçirip burada bir ileri karakol kurdular.

Nihat Paşa, işgalcilere karşı mücadele ediyor ise de, işgal tamamlanmak üzereydi. Bu sırada İstanbul'dan aldığı emirle 14 Aralık günü Adanalıların gözyaşları içinde Konya'ya çekilmek zorunda kalan Nihat Paşa, daha önce cephanelerin düşman eline geçmemesi için oluşturduğu gizli örgütle silahları halka dağıtmıştı.

Osmaniye'de halkın elindeki silahları toplayan işgalciler, bunları Ermenilere verince 30 Aralık günü Payas camisi basılmış, 31 Aralık günü de Kadırlı Kaymakamı Suphi Bey'in Ermeni kökenli karısını kaçırılmıştı. İşgal güçleri ele geçirdikleri bölgelerde halkın mallarına el koyarken, 2 Ocak 1919 günü de görevli Türk Jandarmaların silahlarına da el koymuşlardı.

363 Selek Sabahattin – **Anadolu İhtilâli**- Sf: 25 Burçak Yayınevi - İstanbul

364 Jaeschke Gotthard **Kurtuluş Savaşıyla İlgili İngiliz Belgeleri I**, Sf: 21 Cumhuriyet Gzt. Eki Nisan 2001-İstanbul

Fransızların Ermeni kökenli askerleri halkın malını yağmalarken, kadınlara tecavüz ediyorlar, süngülerle halkı öldürüyor, yaralıyorlardı. 4 Ocak günü Pozantı'da bir Türk yüzbaşı şehit edilip, jandarmalara işkence yapılmıştı.

2 Ocak 1919 günü İngiliz Yüksek Komiserliği Nihat Paşa'nın Türk halkını örgütleyip silahlandırdığını ileri sürerek görevden alınmasını isteyince, İstanbul hükümeti de onu görevden alarak yerine Mersinli Cemal Paşa'yı atamıştı.

Adana bölgesinden terhis edilen askerlerden Suriyelilerin bir kısmı Mersin'den vapurla, bir kısmı da kara yoluyla Halep'e gönderilmişti. Kuzeye gönderilecek askerler ise uzun bir süre tren bekledikten sonra yeterli vagon bulunmadığı için, tıka basa doldurulmuş vagonlarla gönderiliyordu. Vagonların üstü dahi askerlerle dolmuş, yolculuk sırasında askerlerin bir kısmı, trenlerin geçtiği tünellere, köprülere çarparak, birçoğu da soğuktan donarak ya da vagonlardan düşerek can vermişlerdi.

Öte yandan Ermeni komitacılar işgalcileri, Türklere karşı kışkırtmak için ellerinden geleni yapıyorlar, Türkler ise kendilerini korumak amacıyla örgütlenmeye çalışıyorlardı. Bu sıralarda Adana Valisi Nazım Bey görevinden ayrılmıştı. Yerine Nihat Paşa'nın getirilmesini önerince, Fransızlar, eski İttihatçı olan Nihat Paşa'nın tehlikeli olduğunu ileri sürerek bu görevlendirmeye şiddetle karşı çıkmıştılar.

İşgal altında örgütlenme çalışmalarını sürdüren Türkler, bir yandan işgalcilere karşı diğer yandan da Hürriyet ve İtilaf Partisi Kozan Milletvekili Ali İlmi'nin çıkardığı "*Ferda Gazetesi*"nin kışkırtma ve ihbarlarına karşı da mücadele yürütüyordu. Bu gazetenin faaliyetleri karşısında "*Adana Gazetesi*" yayınlanmaya başlamış, yaptığı yayınlar işgal kuvvetlerinin hoşuna gitmediği için, rüşvetler önerilerek yayın politikasını değiştirmeye zorlanmıştı. Bu tekliflere taviz vermeyen gazete kapatılmış, gazetenin başyazarı Avni Doğan önce tutuklanmış, daha sonra Adana dışına sürülmüştü. Gazetenin sahibi Ahmet Remzi ise, tutuklanacağı sırada gizlendiği evde çarşaf giyip kadın kılığına girerek İç Anadolu'nun yolunu tutmuştu.

Çukurova bölgesinde işgale karşı mücadele veren gazetelerden birisi de "*Tanyeri Gazetesi*"ydi. 19-20 yaşlarında genç bir delikanlı olan İhsan Altay, işgal altında özgürlük mücadelesi veren Türklerin dili olmak üzere bu gazeteyi çıkarmaya başlamış, ancak üç sayı yayınlanabilmişti. Kapatıldığı sayısında şöyle diyordu:

"*Türk'ün kanyla yoğrulmuş bu bereketli topraklar Afrika çölü değildir ve sömürge olmaz*"³⁶⁵

İşgal kuvvetleri tarafında tutuklanan İhsan Altay'ı çocuk gibi gören komutan onun arkasındaki kişileri araştırmak için kolları sıvadıysa da Salcıların İhsan (İhsan Altay) gözüaltındayken kaçmayı başarmış ve Niğde'ye gelip Adana Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'ne katılmıştı. Niğde'de bulunan 11.Fırka elindeki olanaklar içinde Anadolu'nun güneyini savunan halk savaşçılarına yardımcı oluyordu.

İşgal altındaki Adana'da artık yurtsever bir gazete çıkmıyordu ama İç Anadolu'ya kaçan Adanalılar, Kayseri'de Ahmet Rasim'in^(*) ³⁶⁶ oğlu Mazlum Can Rasim'in yönetiminde "Adana'ya Doğru" gazetesini çıkarmaya başlamışlardı.

365 Toros Taha- **Kurtuluş Savaşı'nda Çukurova** Sf: 31 Kültür Bakanlığı – 2001 Ankara

İşgal altındaki Adana'da Ermenilerin yayınladığı “*Seyhan Gazetesi*” önceleri Türkçe-Ermenice yayınlanırken son yıllarda Ermenice yayından vazgeçilmiş ve Türkçe yayınlanmaya başlamıştı. Farklı Ermeni grupları kendi görüşleri doğrultusunda yayın çıkarıyorlar, Taşnak Partisi “*Kilikya*”, Ramgauan Partisi “*Hai Tzain*” “*Ermeni Sesi*” ve Hınçak Partisi de “*Davros*” gazetelerini yayınlıyordu.

İşgal kuvvetlerinin desteğiyle beslenen “*Rehber Gazetesi*” de, Kumarbaz Selânikli Ata Derviş tarafından çıkarılıyordu. Ermenilerin gözüne girmek için 2 Ocak 1920 günü çıkardığı ek sayıdan sonra piyasayı dolandırıp Kıbrıs’a kaçarak izini kaybettirmişti.

Torosların her yanı ulusal kurtuluş için mücadelede birlikleri oluşturmakta birbirleriyle yarışıyor, varını yoğunu ortaya koyan obalar ve köyler kendi aralarındaki çekişmeleri bir kenara bırakıyordu. Örgütlenmelerin dışında kalmış olanlar kendi millî benlikleri gereği edindikleri görevleri canları pahasına yerine getirmekten büyük bir onur duyuyorlardı. *Güzeloluk Köyü*’nden Mersin’e ticaret için giden Yağcı Ahmet, yolda Fransızlar tarafından yakalanmış sorguya çekiliyor ve Fransızların yüreğini ağzına getirmek için, içinde bulunduğu tehlike ve çaresizliği hiç düşünmeden şöyle diyordu:

“*Bizim köyün yamacındaki dağlarda birçok çete var: ben 100, siz 300 tabur deyiniz. Sayısını bilmiyorum ama çok, her çalı dibi çete dolmuş, bir takım yabancı adamlar. Bu adamlar bizim toprağın adamına benzemiyorlar. Her tarafları kurşun dolmuş yabancı herifler: iri yarı kuvvetli yapılı bir takım. Benim gördüğüm tanıdığım adamlar değil. Başkalarını bilmiyorum, çünkü: bizi yanlarına sokmuyorlar. Topları, kazanları, fırınları, her şeyleri var: köyümüzden yumurta bile almıyorlar. Acayip bir takım insanlar: ben şaştım bunlar nedir?*”³⁶⁷

Çukurova’nın Türkleri, işgalin acısını yaşarken Suriye’deki İngiliz başkomutanı Allenby, 26 Ocak 1919 günü Adana’ya gelmiş vali ve işgal kuvvetleri komutanı tarafından karşılanmıştı. İşgal güçlerinin halk üzerindeki baskıları Allenby’e iletilmiş, Fransız ordusunda görev yapan Ermenilerin yapmış olduğu zulümler ve işledikleri cinayetleri bildiren dilekçeler verilmişti. Bölgede bir müddet kalan Allenby, İstanbul’a gitmek üzere ayrıldı.

Bu sırada Fransız işgal kuvvetleri komutanlığına, Ermenilerle sıkı ilişkiler içine girerek onları himayesi altına alan Albay Bremond atanmıştı. Şehirde asayiş bozulmuş, sokaklarda adam öldürme ve yağmalar, tecavüzler, soygunlar artmıştı. Albay Bremond’un gelişinden sonra Ermeni askerler tutuklu Binbaşı Hüseyin Avni Bey’in evine girerek yağmalamışlar, 7 Şubat günü de Kayserili tüccarlardan İbrahim Efendi öldürülmüştü. 15 bin lirasını ve mücevherlerini almışlardı. Bunların sorumlusu Ermeniler hakkında hiçbir kovuşturma yapılmıyordu.

Bremond karısı ve kızıyla *Seyhan Divanyolu*’nda otomobiliyle gezerken kendi aralarında oynayan ve birbirine tüküren iki çocuktan birinin tükürüğü arabasına gelmişti. Tüküren çocuk sayılı zenginlerden Aziz Efendi’nin oğluydu. Bu tükürüğe karşı Bremond, Aziz Efendi’den ceza olarak 5 bin lira almıştı.

(*) 1864-1932 yılları arasında yaşamış olan Ahmet Rasim, Alevi inanca sahip halkçı bir gazeteci, tarihçi, yazar ve şairdir. 1927 yılında milletvekili olmuş, Hz. Hüseyin’in Kerbela’da yaşadığı zulmü çağrıştırması için oğlunun adını Mazlum Can koymuştur.

366 Öz Baki, *İttihat – Terakki ve Bektaşiler* Sf:336 Can Yayınları Kasım 2004- İstanbul

367 Yalman Ali Rıza *Cenup’ta Türkmen Oymakları* Cilt:1 Sf: 292 Kültür Bakanlığı 1977-Ankara

Fransızlar bölgede asayişin sağlaması adına silah bıçak, kama hançer vs. toplamaya başlamış, bahse konu silahları teslim etmeyenlerin idama kadar cezalarla cezalandırılacağını duyurmuşlardı. Genel aramaya katılan işgalciler aradıkları evlerde ele geçirdiği kıymetli eşyaları alıyorlar kimse bunun hesabını soramıyordu. Evlerde bulunan tarihi kılıçlar, mutfak bıçakları av tüfekleri toplanıyor bunların sahipleri çıplak soyularak meydanda kırbaçlanıyordu. Doktor raporunda kırbaçlanması sakıncalı görülenler ise 24 saat çıplak olarak ayazda bekletiliyordu. Evinde eski bir süslü tek saçma atan tüfek ile kama bulunan Belediye Başkanı'nın oğlu Tevfik yakalanmış şehrin kalabalık meydanında kolları gerilerek otomobile bağlanmış çıplak bir şekilde kırbaçlanmış ve bu işkencenin ardından ancak iki ay sonra sağlığına kavuşabilmişti.

Türklerin elindeki silah ve bıçakların toplanması Ermeni komitacıları cesaretlendirmiş, kendilerini daha güçlü hissetmeye başlamışlardı. Daha korkusuzca tedhiş faaliyetlerine devam ediyor, soyuyor, yaralıyor ve öldürüyorlardı.

Mondros Mütarekesi'nin ardından Fransızların verimli topraklara sahip Çukurova'yı işgal etmelerini kabullenemeyen İngilizler de bölgede etkinlik sağlama çabalarına girişerek birliklerini General Lesley komutasında bölgeye getirmişti. İngilizlerin bölgeye gelmesi daha tarafsız ve nazik davranmaları halkı biraz olsun rahatlatmıştı. İngilizler, Türkleri ezmek isteyen komitacıların faaliyetlerine de engel oluyorlardı ama Türk Jandarmaların silahını almak için harekete geçtiklerinde kendilerine karşı direnen Jandarma Alay Komutanı Haşim Bey'i tutuklamışlar ve gizlice Beyrut'taki "Üsera Kampı"na göndermişlerdi. İngilizler daha önce Adana komutanı olan Nihat Paşa'nın Konya'ya gelmesi nedeniyle Haşim Bey'in onunla ilişkide olduğundan kuşkulmuş ve çareyi onu tutuklamakta bulmuştu. Beyrut'tan da Mısır'a gönderilen Haşim Bey, Kahire'de "Kazarlovi" kışlasına hapsedilmiş orada da Medine'yi savunan Fahrettin Paşa ile karşılaşmıştı. Daha sonra harp esiri olmadığı için siyasi mahkumların kaldığı "Tura" kampına gönderilmiş 1919 yılının Ekim başlarında ise ilginç bir şekilde serbest bırakılmıştı. Bu serbest bırakılışı kendisi şöyle anlatıyor :

"Dikran yanıma geldi:

"Haydi Haşim Bey gidiyorsun! Benimle beraber gel" dedi. Sevinçle ve hayretle dışarı çıktım. Dikran eşyalarımı depodan çıkardı. Ona, bu ani terhisin sebebini sordum. Dedi ki:

"Adana ve çevresi için terhis emri çıktı. İki subay tespit edilmişti. On dört kişilik iaşe ve yolluk hazırlandı. Adanalılardan bir subay halen hastanede bulunuyor. Onun yerine -iaşe yolluk cetveline-Adana'dan geldiğiniz için, sizi dahil ettirdim! Kamp kumandanı bunun farkında değil. Hastanedeki subayın ne zaman çıkacağı bilinmiyor! Çıktığı zaman mecburen onu da gönderirler."

Otobüse binip süratle Kahire istasyonuna geldik. Dikran da benimle beraber gelmişti. Tren son düdüğünü çaldı. Hareket ederken, Dikran kulağıma eğilerek:

"Benim bu hareketim, Adana'daki aileme vaktiyle yapmış olduğunuz iyiliğin karşılığıdır!" dedi.

Tren hareket etti! Ben büyük bir hayrete düştüm. Adana'da bu delikanlının ailesine ne gibi ve ne sebeple iyilik yaptığımı kestiremedim. Bugün dahi bilmiyorum. Demek iyiliğin

milliyeti, dostu veya düşmanı yokmuş. İşte esaretten böyle garip, ani, fakat insani bir jestle kurtuldum."³⁶⁸

Adana'daki Türk kırsalları Fransız ve İngilizler tarafından kullanılıyordu. Adana Sultanisi ise öğretime devam ediyor ve bayrak direğinde Türk bayrağı dalgalanıyordu. Fransızlar bir gün bu bayrağı indirmek isteyince öğrencilerin tepkisiyle karşılaşmışlar, Fransızların indirdiği bayraktan daha büyüğünü öğrenciler binanın üst katından dalgalandırmışlardı. Bu hareket karşısında tedirgin olan Fransızlar, okuldaki Almanca hocalarını da dağıtarak Almanca dersini yerine Fransızca'yı ders olarak koydurtmuşlardı. Okulun müdür yardımcısı ve tarih coğrafya öğretmeni Niyazi Ramazanoğlu, bayrak olayının ardından görevinden ayrılarak İstanbul'a gidip, orada Kilikyalılar Cemiyeti'ni kurmuştu.

İngilizlerin Adana'ya gelmesiyle İngiliz ordusunda bulunan Hintli Müslüman askerler halkın bir nebze rahatlamasına neden olmuş, ancak, iki Ermeni askerinin Türk Jandarmasına ateş açmasından sonra, silah sesine koşan Teğmen Osman Efendi ile emir erinin şehit edilmesi halkın ayaklanmasına neden olmuştu. 13 Nisan 1919 günü düzenlenen cenaze törenine işgal komutanı Bremond ile Adana valisi birlikte katılmışlardı.

Balkan savaşı sırasında Adana'ya gelen aileler I.Dünya Savaşı'nda Doğu Anadolu'dan Adana'ya gelen aileler İç Anadolu'ya göçmeleri için işgalciler tarafından teşvik ediliyordu. Onlardan boşalacak yerlere Afrika ve Arabistan'dan getirecekleri Ermenileri yerleştirmeyi planlıyorlardı. Daha önce birtakım Ermeniler Şakir Paşa İstasyonu civarındaki Türklerle ait bağlara yerleştirilmişlerdi.

Gelişmeler karşısında İşgal kuvvetlerinin tavırlarını kabul etmeyen vali Nazım Bey istenmeyen adam ilân edilmişti. Kendisini görevden almak için uğraşıyorlardı. Nazım Bey istifa dilekçesi vermiş İstanbul'dan gelecek onayı beklerken, güvenlik nedeniyle hükümet konağında kalan Nazım Bey'in karşısına işgal kuvvetinde asker olan bir Ermeni gelmiş ve silahını ona doğrultup ateş edeceği sırada valinin katibi ve koruma polisi Nazım Bey'in önüne geçerek korumuşlar, Ermeni tetiği çekmekten vazgeçmişti. Adana valisi Faik Paşa tarafından maiyet memurluğuna alınıp daha sonra valiliğe yükselen Nazım Bey'in istifası İstanbul Hükümeti tarafından kabul edilmiş, yerine de Nihat Paşa tayin edilmişti. Ancak Fransızlar Nihat Paşa'yı kabul etmediği için Nihat Paşa da Adana'ya gelemeyince valiliğe Hürriyet ve İtilaf Partisi ileri gelenlerinden ve Ferda Gazetesi sahibinin kardeşi Zeynel Abidin Fani'nin atanması için çaba sarf eden Fransızların bu girişimleri sonuç vermemiş ve Vali vekilliğine 19 Eylül 1919 günü Esat Bey atanmıştı.

Bremond, Esat Bey'i kendi istediklerini yapmak konusunda zorluyordu ama tecrübeli bir geçmişli olan Esat Bey onların oyununa gelmiyordu.

368 Toros Taha- **Kurtuluş Savaşı'nda Çukurova** Sf: 56-57 Kültür Bakanlığı – 2001 Ankara

Fransız Bremond, Adana Valiliği'nin Halılarını Çalıyor...

İşgal kuvvetleri komutanı 31 Mayıs 1918 günü memurlara hoş görünerek, kendisine bağlı tutabilmek için memur maaşlarına önemli oranda zam yapmıştı. 14 Temmuz günü Fransızların millî bayramları kutlanırken, her yan Fransız bayraklarla donatıldığı gibi Belediyeye de Fransız bayrağı çekmek istemişlerdi. Ancak bayrak asılmasına izin vermeyen Başkan Kadri Bey görevden alınarak yerine, Bağdadizade Abdurrahman Bey atanmış, bir ay sonra onun da görevine son verilerek yerine Dıblanzade Mehmet Fuat atanmıştı.

Nusayrî olan Mehmet Fuat'tan kendi amaçları için yararlanmayı düşünen Fransızlar bu amaçlarına ulaşamamışlar, eskiden Adana valiliği yapmış ve Alevî inançlı ünlü şair Ziya Paşa'nın damadı olan Mehmet Fuat, Fransız amaçlarına hizmet etmeyi reddetmişti. Fransızlar Mehmet Fuat üzerindeki baskıları artırınca o da Ziya Paşa döneminden beri Adana'da memur olan Monşer Süleyman lakaplı Süleyman Çelik'le birlikte Pozantı'daki Millî kuvvetlere katılmış, ancak ondan intikam almak isteyenler Adana'daki evini yakmışlardı.

Bremond istediklerini yaptıramadığı için çileden çıkıyor, vali vekilinin görevden alınması için çabalarken, Türk Jandarmalarının silahlarını alarak onları terhis ettiriyordu. Fransız yanlısı Ermenilere silah dağıtılmasını yazılı olarak resmen protesto eden Esat Bey (Özoğuz) görevine son verilerek Adana dışına çıkartılmış, o da önce Konya'ya gidip Adana valiliğine atanmış olan Mersinli Cemal Bey ile görüşerek İstanbul'da Millî Mücadele taraftarlarıyla örgütlenme faaliyetlerine katılmıştı.

Esat Bey'in yerine Bremond tarafından atanan Beyrutlu Kemâl Elyafi de bir Ermeni tarafından, Ermeni düşmanı olduğu gerekçesiyle öldürülmüş, bu olay Adana'ya geldiği günden beri Ermenilere büyük destek sağlayan Bremond'u oldukça şaşırtmıştı. Çünkü Kemâl Elyafi, azgın bir Türk düşmanı Arap'tı. Bremond, 1 Eylül 1919 günü Klikya yerel yönetim genel müfettişliğine Beyrutlu olan ve Adana'nın işgalinde Fransızlara yardımcı olan Ferit Paşa'yı atadı. Ferit Paşa, Çukurova'nın Suriye'ye bağlanması için mücadele ediyordu. Bremond bir yandan Türkleri Adana dışına sürüyor öte yandan da Hristiyanları Jandarma teşkilatına alarak devlet alacaklarının tahsili için kurduğu teşkilatın başına da Ermeni komitacı Vahan'ı getiriyordu.

20 Kasım 1919'da Fransızların Doğu Komutanı General Guro(Gouraud) 'nun gelişi için karşılama töreni yapılmış, bu karşılamaya Türk ileri gelenleri katılmamıştı. Bölgedeki gelişmeleri öğrenen Guro(Gouraud) Türklere yakın davranacağını vaat ederek bölgeden ayrılmıştı. Sağ kolunu Türklere yaptığı bir savaşta kaybeden Guro(Gouraud) , daha sonra Türkiye'ye gelip Atatürk'ün cenazesine katılarak tabutu sol eliyle selamlayıp gözyaşlarını tutamamıştı. General Guro(Gouraud) 'nun Adana'ya geldiği gün, İngilizler de Mersin'e hareket edip bu bölgeyi tamamen Fransızlara bırakmış oldu.

19 Aralık 1919 günü eski nazırlardan Celal Bey, Adana valiliğine atanınca halk büyük bir sevinçle, kurbanlar keserek onu karşılamıştı. Fransızlar ise, şehrin etrafında faaliyetlerini artıran millî kuvvetlerin Adana'ya ani baskın yaparak şehri ele geçireceklerinden korktuklarından şüphelendikleri Türkleri şehir dışına çıkararak Ermenileri silahlandırmaya başlamışlardı. İncirlik, Abdioğlu, Tanrıverdi köylerine silah ve cephane verilmiş, bunların başına Ermenilerden mülahım Hayk ve Dikran komutan olarak atanmıştı.

Bu durum yeni Vali Celal Bey'in sert tepkisine neden olmuş, hem Adana hem de İstanbul nezdinde protesto girişimlerinde bulunarak durumun kötülüğünü en ince ayrıntılarına kadar anlatmış, son derece isabetli tespitleri birkaç gün geçmeden meydana gelen olaylarla tasdik edilmişti.

Ceyhan'ın *Sırkıntı* bucağından satmak amacıyla Adana'ya hayvan getiren üç kişi, *Danacılar* köyünden yedi kişi, *Sarıçam* merkez bucağından beş kişi, *Kanderesi* civarında Jandarma elbisesi giymiş Ermeniler tarafından kurşun ve süngü yarası ile parça parça edilmiş, boğazları süngü ile parçalanmıştı. Haçın'ın *Avşar* köyünden Kırbacıoğlu İbrahim, Veliküçükler köyünden Topal Ali ve oğlu, *Kızılören* köyünden Asker, *Kasıklı* köyünden muhacir Hasan ile iki arkadaşı, *Kirazyurt* köyünden Kayserili Şükrü, Haçın'da kaybolmuşlar, birkaç gün sonra gözleri oyulmuş ve kolları kesilmiş halde cesetleri bulunmuştu.

Adana'da cinayetler sürerken Adana İran Konsolosu İsmail Asaf Han ve İspanya Konsolosu Gatenyo millî kurtuluş mücadelesi verenlere büyük bir destek veriyorlardı. Bu konsololar valiliğe başvurarak durumun endişe verici olduğunu ve tedbir alınmasını istiyorlardı.

Bu sıralarda Bremond da Adana valiliği içinde serili olan çok değerli halılara el koyup kendi evine götürünce, Celal Bey duruma karşı çıkmış, Bremond da bunları harp ganimeti olarak aldığını belirtmişti. İstanbul'da Dahiliye Nazırlığı da halıların akıbetini sordularsa da halıları Bremond'dan geri alamamışlardı.

13 Mart Cumartesi günü Adana'da meydana gelen büyük bir patlama ile komiteci Muşığ'ın oturduğu ev yerle bir olmuş, çevredeki bütün evlerin camları da kırılmıştı. Papaz Muşığ'ın kardeşi ve iki Ermeni'nin cesedi enkaz altından çıkarılırken, çok miktarda bomba mitralyöz ve diğer silahlar da enkaz arasında bulunmuştu. Çünkü, Muşığ bu evi Bremond'un desteğiyle cephanelik olarak kullanıyordu.

Tarsus'un durumu da Adana'dan pek farklı değildi. Türkler üzerindeki baskı ve tehdit en acımasız şekilde devam ediyordu. Huzursuzluğun artması üzerine Tarsus'a gelen Bremond Ermenilerden oluşan güvenlik birliklerini kaldırıp yerlerine Fransız ordusundaki Müslüman askerlerden oluşan yeni bir kuvvetle ortalığı yatıştırabilmişti.

Bu sırada İstanbul'dan işgalcilere karşı koymak isteyenleri susturmak için fetva gönderilmiş, bu fetvada ulusal kurtuluş mücadelesi verenler lanetleniyordu. Fetvaya karşılık olarak Millî Mücadele yanlılarının egemen olduğu ilçede Karaisalı Müftüsü Hacı Mehmet (Aldatmaz):

“Padişah İngilizlere karşı şer ve fesat aleti olmaktadır.Bu durumda ona uymak, şeriat koşullarına aykırıdır. Bu bakımdan, memleketi kurtarmak için meydana atılan mücahitlere ve kumandanlara katılmak, onlara uymak farz olmuştur” diyordu.

Damat Ferit: “Zaten Toroslardan Aşağısı Türk Değildir” Diyor.

Ceyhan'da Kaymakam İbrahim Hakkı Efendi görevinden istifa etmiş, fakat bu istifa vali Celal Bey tarafından kabul edilmeyince, İbrahim Hakkı Bey birkaç gün sonra millî kuvvetlere katılmıştı. Toroslardaki millî güçler günden güne güçleniyor bu durum Bremond'u sinirlendirirken Adana'da gençler gizli toplantılar düzenleyerek ülkenin geleceğini konuşarak fikir alışverişinde bulunuyorlardı. Fransız jurnalcileri gençleri ihbar edince tutuklanmışlar ve Suriye sahillerinin karşısına düşen Evrat adasına sürgüne gönderilmişlerdi. Bu sıralarda barış görüşmeleri Paris'te devam ediyor ve Damat Ferit Paşa Çukurova'yı kastederek:

“Zaten Toroslardan aşağısı Türk değildir” diyordu. Türk milleti hem kendi içinden hem de dışarıdan bir kuşatmaya karşı onurlu direnişini her türlü zorluğa rağmen sürdürüyordu.

Pozanti'da Mesnil Taburu millî kuvvetler tarafından kuşatılmıştı. Millî Mücadelenin kahramanlarından Gülekli Hatice Hatun, Adana'daki tümenden yardım gelmesini beklerken geri çekilerek Toros dağları arasından Mersin'e ulaşmaya çalışan Yüzbaşı Mesnil'in taburuna rastlamıştı. Fransızlar ondan kendilerine yol göstermesini isteyince, onların önüne düşüp kurtulamayacakları bir dere içine götürmüştü. Burası Karboğazı'ydı. Yazın en sıcak günlerinde bile başı karlı yalçın kayalıklar arasında olan büyük uçurumlar ve uçurumu çevreleyen tepelerde Gülekli Hatice Hatun'un arkadaşları düşmanı bekliyorlardı. Havanın yağmurlu olması nedeniyle boğazı bulutlar kaplamış ve hava kararmıştı. Boğazın iki yanını tutan Gülekli tepeden başlattıkları yaylın ateşi ve yuvarladıkları tonlarca ağırlığındaki kaya parçaları ile Fransız askerlerini silindir gibi ezmişlerdi. Geyik avcısı Güleklilerin her atışı hedefini vuruyordu. Birkaç saat süren savaşın ardından Fransızlardan iki yüz kişi saf dışı bırakılmıştı. Bozguna uğrayan Fransızlar büyük bir şaşkınlık içinde Yılan Ovası'na doğru kaçmaya başlamışlar, önlerinin kapalı olduğunu görünce geri dönmek zorunda kalmışlardı. Fransız yüzbaşısı Mesnil'in teslim olmaktan başka seçeneği kalmamıştı. Mesnil anılarında bu olayı şöyle aktarıyor:

“Üzerinde bulunduğumuz yer, bir dağın tepesidir. 1/250.000 mikyasındaki İngiliz haritasına göre “kapılar mevkii”dir. Bu dağın güneydoğu ve kuzeyi yani üç tarafı tamamen Türklerin elindeydi. Bize yalnız batı tarafı açıktı. Bu istikamette yürütiyşe geçilmesi kail değildi ve uçurumluydu. Düşmanın mühim miktarda süvarileri vardı. Daima çukur yerlerden geçerek kendilerini iyi gizlemesini biliyorlardı. (...)

Son takatimizi harçayarak yürütiyşe ve savaşa geçmemiz halinde, yakamızı düşmandan kurtarmamız mümkün görülüyor (...) İşte bütün bu gerçekler karşısında, bazı şartlarla, Türklere teslim olma kararını verdim”³⁶⁹

Teslim alınan 650 er ve 24 subayla birlikte 2 top, 8 makineli tüfek, bin kadar tüfek 13 kadana ile 90 katırla Jandarma Tabur Komutanı Hasan (Kara Afet) tarafından Yayla Çukuru'na götürülmüş, burada teslim protokolü imzalandıktan sonra Gellez Suyu başında Fransız askerlerine etli pilav ve ayran ikram edilerek karınları doyurulmuştu.

369 Toros Taha- **Kurtuluş Savaşı'nda Çukurova** Sf. 360 Kültür Bakanlığı – 2001 Ankara

Yüzbaşı Mesnil'in eşi Fransızların Belemelik'teki hastanesinde hemşire olarak çalışıyor iken, 1920 yılı başlarında burayı basan millî kuvvetler bölgeyi ele geçirdikten sonra aynı hastanede hemşire olarak çalışmasına izin verilmişti.

5000 kişilik Fransız birliği Yüzbaşı Mesnil komutasındaki birliği kurtarmak için Tarsus'tan yola çıkmış olmasına rağmen Kavaklıhan civarında millî kuvvetlerin direnişiyle karşılaşınca ilerleyememişler, Fransızlar Bayramlı köyünü yakmışlar ama Cemal Efe'nin müfrezesi Fransızlara geçit vermediği için ancak üç gün dayanarak geri dönmek zorunda kalmışlardı.

Fransız Askeri valisi Bremond ile Adana valisi Celal Bey arasındaki çekişme devam ederken Bremond'un uygulamaları Fransız yöneticilerinin de dikkatini çekmeye başlamış, Adana'daki Hürriyet ve İtilaf Partisi yöneticileri ve Ferda Gazetesi ile Bremond'un işbirliği eski İttihatçılardan Celal Bey'in görevini sona erdirmişti.

Toroslarda sürdürülen Millî Mücadeleyi Celal Bey'in örgütlediğini sanan işgalciler kendi uluslarının geleceği için mücadele verenleri "Çoban" olarak niteliyorlardı. 30 Mayıs Pazar sabahı Celal Bey Adanalı yurtseverlerin gözyaşları arasında, iyi niyetli Ermenilerin mızık bandosu ile istasyondan uğurlanıp, Tarsus'a gelerek millî kuvvetlerle görüşmüş, onların İstanbul'a gitmemesi ve kendilerine katılması yönündeki isteklerine karşın İstanbul'a dönmüştü.

Mayıs ayının 10'unda başlamak üzere 20 günlük savaşa ara verme kararı alınmıştı. Bu kararla ilgili olarak Yüzbaşı Osman Tufan anılarında şöyle diyor:

"...Bu sıralarda Ankara'dan –bizzat Atatürk'ten- gelen bir emirde, Fransızların müttareke teklif ettikleri ve 20 gün müddetle müttarekenin kabul edildiği bildirildi."

Sağlanan barış sürecinden rahatsız olan Ermeni ve Asuri komitecileri Misis bucağında Zağarlı, Karaoğlanlı, Gemisüren köylerini basmışlar, harmanları yağmalayarak halkı soymuşlardı. Kadın erkek ayrımı yapılmaksızın birçok kişi öldürülmüştü. Saldırganlar, Fransızların silahlarına el koymadığı komiteciler, karşındakiler ise silahları olmayan korumasız köylülerdi.

Bu barış süreci, millî kuvvetler için bir toparlanma olanağını vermişti. Ayrıca, ileriye yönelik olarak diğer cephelerde meydana gelebilecek yiyecek sıkıntısını ortadan kaldırma amaçlı bir tedbir olarak düşünülmüştü. Ülkenin en büyük üretim merkezi olan Çukurova'da hasadın yapılmasıyla savaş nedeniyle olabilecek bir kıtlığın ortadan kaldırılmasına yönelik bir tedbir olarak düşünülmüştü.

Kilikya'da Osmanlı Meselesi adlı kitabında Piyer Redan bu dönemle ilgili yorumlarda bulunmakta:

"Kızılbaş, Alevî vs. gibi Rafiziler, 1919 Kasım'ında kaybettikleri gizli varlıklarını arkalarında bizi bulmak suretiyle tekrar ihya ettiler"³⁷⁰ diyerek gerçek dışı bir tespit yapmaktadır. Kitabını kendisine empoze edilen fikirlerle yazmış olacak ki, Anadolu gerçeklerinden habersizdir. Yaklaşım art niyetli değilse, gelişmeleri biraz objektif inceleyebilmiş olsaydı, millî kurtuluş hareketinin önderlerinin çoğunun Alevî olduğunu görüp ona göre yorum yapması gerekirdi.

Müttareke sona erdiği sıralarda boş olan Adana vali vekilliğine Fransızların isteği üzerine 9 Haziran 1920 günü Abdurrahman Efendi getirilmişti. 21 Haziran günü şehirdeki zulümden bıkan Kocavezir mahallesinin sakinlerinden 10–15 aile Adana'yı terk edip millî kuvvetlere

370 Toros Taha- **Kurtuluş Savaşı'nda Çukurova** Sf: 165 Kültür Bakanlığı – 2001 Ankara

katılma kararı vermişti. 21 Haziran sabahı eşyalarını kağınlara yükleyerek Toros dağlarına doğru yola koyulmuşlardı. Yakıcı Haziran sıcaklığında ağır ağır ilerleyen konvoyu izleyen Ermeni komitacıları, Adana'dan ayrıldıktan bir saat sonra konvoyu durdurarak herkesin ellerini kollarını bağlayarak Kahyaoğlu İstasyonu yanındaki binaya götürerek:

“Siz çetelere katılmaya gidiyorsunuz” demiş ve işkence etmeye başlamışlardı. Halkın bağırışları, silah sesleri ve imdat çığlıkları uzak mesafelerden duyulmuştu. Tam yedi kişiyi öldürmüşlerdi ki, Toroslardan silah seslerini duyan millî kuvvetler sesin geldiği tarafa koşmaya başlamışlardı. Ermeniler öldürülenler ve yaralılar üzerinde bulunan kıymetli eşyaları talan ettikten sonra Türklerin geldiğini görünce kaçıp Adana içine saklanmışlardı.

Millî kuvvetler olay yerine geldiklerinde parçalanmış cesetlerden akan kanın oluşturduğu göl içine girmişler, göğüsleri süngülenmiş genç kızlar, alınlarından kurşunlanmış insanlarla karşılaşmışlardı. İçlerinden henüz yaralı olup can çekişen dört kişi millî kuvvetlerin karargâhına götürerek tedaviye almışlardı. Ermeniler yetmişten fazla kişiyi öldürmüşlerdi. Olayın ertesi günü Adana'dan gelen savcı ve doktor pıhtılanmış kan yığınları arasında usulen inceleme yapmışlar, parçalanmış kadın çarşafı, birkaç fes ve kanlı gömlekleri tutanaklarına kaydedip gitmişlerdi. Ama katillerden hiç birisi yakalanamadı.

Bu olayın ardından Camili köyü yüz kişilik bir cani topluluğu tarafından basılmış, mer-mileri bitene kadar köyü kahramanca savunan üç kişi çekilmek zorunda kalınca, Ermeni ve Asuri eşkıyalar ele geçirdiği köylüleri süngüleyerek Ceyhan nehrine atmışlardı. Bir müddet sonra nehrin yüzüne çıkan cesetler yapılan katliamı ortaya çıkarmıştı.

Bu olayın failleri Fettullah çiftliğinde çalışıyorlar geceleri ise eşkıyalık yapıyorlardı. Fransızlar burayı basarak incelemeler yapmışlar, burada çalışan Ahu adlı komitacıyı kurşuna dizmişlerdi. Böylece olayı kapatmak istiyorlardı. Halkın tepkileri devam edince 60 kişiden oluşan bir eşkıya topluluğunu köprübaşında tutukladılar. Daha sonra bunların yarısı salıverildiler geri kalanlar için de verilmesi gereken cezalar uygulanmadı.

Bu olaylar yaşanırken Ramazan ayı idi. Ermeniler, 25 Haziran günü Telgrafçı Niyazi, Kebapçı Derviş Ağacıkahya mahallesinde öldürüldüler. Hacı Bayram civarındaki Arızkade Camisinin minaresine bir köpek çıkarıp, köpeğin kulaklarını kıvırdıkça havlayıp inleyen köpeğin sesine:

“Oku ya Müslüman oku, İslamları çağır” diyerek halkın inançlarına karşı hakaret ettiler.³⁷¹

Baskı ve katliamlar devam ederken Türklerin sığınağı olan İran Konsolosu İsmail Asaf Han olanlara duyarsız kalmıyor, gerek Osmanlı, gerek Fransız makamları nezdinde protesto girişimlerinde bulunarak halkın umudu oluyordu. Kendisini destekleyen İspanya konsolosu da Türkler tarafından sevilen kişilerden birisiydi. Türklerin yanı sıra Araplar ve Hristiyanlar da İsmail Asaf Han'a büyük saygı gösteriyorlar ve onun başkanlığında kurulan “Adana Yükseliş Komisyonu” adlı dernek, Müslümanlarla Hristiyanlar arasında dostluğun pekiştirilmesi, işgal güçlerinin halkı ezmeye yönelik uygulamaların engellenmesi faaliyetlerini yürütüyordu. 8 Temmuz 1920 günü İsmail Asaf Han'ın işgal kuvvetleri tarafından Adana dışına çıkarılmasıyla bu derneğin faaliyetleri de engellenmiş oldu. Adana'da çeşitli mahallelerde meydana gelen katliamlar karşısında halkın tepkileri durmuyor bunlara karşı Fransız güçleri sıkıyönetim uyguluyordu. 5 Temmuz 1920 günü ilân edilen sıkıyönetim; İran ve İspanya Konsolosu tarafın-

371 Toros Taha- **Kurtuluş Savaşı'nda Çukurova** Sf: 181 Kültür Bakanlığı – 2001 Ankara

dan da protesto edilmiş, bu hareket ezilen ve baskı altında tutulan tüm halkın sevgisine neden olmuştu. Fransızlar ve onların yerli işbirlikçileri İtilaf ve Hürriyet Partisi, Ferda Gazetesi ve komitacılar acımasız bir şekilde halkı ezmeye devam ediyordu.

10 Temmuz günü Adana'daki Alevîler (Nusayriler), Asuriler ve Ermeniler tarafından katledilmişti. Siptirli pazarına halkın satmak için getirdiği sebze ve meyveler her zaman olduğu gibi yağmalanmaya başlayınca, bazı köylüler bu yağmaya karşı çıkmış, bu köylüler Ermeni komitacılar tarafından kiliseye götürülerek dövülmüştü. Bundan huzursuz olanlar da çevredeki bağlara kaçarak oradaki tanıdıklarına ve köylere sığınmışlardı. 10 Temmuz günü bu saldırıdan kurtulandan birisi pazara gelirken yine bir Asuri tarafından yolu kesmiş, Ermenilerin de katılımıyla dövüldükten sonra pazardaki mallara el konulup mal sahiplerini Şişmanyan'ın çağırdığını söyleyerek onun yanına götürmek istemişlerdi. Bu sırada oradan geçmekte olan Tahtalı Camii imamı Nalbantzade Mehmet ile Abdulkadir Efendi Ermenilere:

“*Yapmayın ayıptır, günahdır !*” diyerek müdahalede bulununca, Ermeniler onlara da saldırarak imamın sarığını boynuna geçirip şehrin sokaklarında saatlerce sürüklediler. Saldırganlar Fransız ordusunda görevli Müslüman iki Cezayirli asker tarafından yakalanıp karakola götürülürken silahlı Ermenilerin saldırısıyla karşılaşmışlardı. Fransız ordusundaki Müslüman askerlere ve çevredeki evlere saldırarak yayılım ateşi açılması üzerine neye uğradığını şaşarak köylere ve bağlara sığınanlardan ölenler ve yaralananlar olmuştu. Fransız ordusu duruma istemeye istemeye müdahale etmek zorunda kalarak çok güç bir şekilde olayı bastırdılar

“Kaçkaç” Olayı

Bu olaydan sonra halk şehri terk etmeye başlayınca Adana'yı boşaltıp yerine Ermenileri yerleştirmek isteyen Fransızlar memnun olmuştu. Fransız uçakları Toros dağlarındaki millî kuvvetlere sığınmak isteyen halkı bombalayarak yüzlerce Türk'ü öldürmüşlerdi. O dönemde “Kaçkaç” olayı olarak adlandırılan bu olayın ardından devlet dairelerindeki memurların birçoğu Adana'da güvende olmadıkları gerekçesiyle yakın köylere taşınmışlardı. Bundan dolayı resmi dairelerde mesai tam saatinde başlayamıyordu. Vali vekili bu memurları uyararak 18 Temmuz akşamına kadar işlerine dönerlerse affedileceklerini dönmedikleri takdirde görevlerine son verileceğini duyurdu. Ama memurların çok büyük çoğunluğu işe dönmeyerek millî kuvvetlere katılmışlardı.

Tarsus'taki mücadele de dişe diş devam ederken, millî kuvvetler Tarsus'u abluka altına almış, Adana'daki Fransız kuvvetleri de Tarsus'u kuşatmadan kurtarmak için 22 Temmuz 1920 günü yola çıkmışlardı. Yol üzerindeki köyleri yakarak ilerlerken Molla Kerim'in Çeliktaş Müfrezesi Fransız taburunun yolunu kesmiş ve çıkan çatışmada sayıca az olan müfreze kahramanca çarpışmanın ardından esir olmaktan kurtulamamıştı. Molla Kerim ve arkadaşları 29 Temmuz günü kolları birbirine bağlanmış olarak işkenceler altında Tarsus'a götürülürken *Kamber Hüyükü* deresinde Tarsus köprüsünde kurşuna dizilmişlerdi. Tarsus'taki eski Ermeni Mahallesi'ne kahraman Molla Kerim adına atfen bugün Şehit Kerim Mahallesi adı verilmiştir.

(1)	(2)
Tayyareler bomba attı	Atları var at içinde
Çeteler yere yattı	Ağır bukağı kıçında
Yetişin Kavaklı Köyü	Çeteler hep peşinde
Molla Kerim esir gitti	Molla Kerim yol içinde
(3)	(4)
Molla Kerim terki bağlar	Adana'nın arasında
Askeri silah yağlar	Harp oluyor deresinde
On iki bacısı var	Molla Kerim esir oldu
Molla Kerim der de ağlar	Ağır yara neresinde
(5)	(6)
Adana'dan yürüdüler	İstihkâmlar kazılıyor
Yenice'yi бүрүдүлер	Jandarmalar yazılıyor
Molla Kerim esir oldu	Ayan olsun Molla Kerim
İp takıp da sürüdüler	Tren yolu bozuluyor” ³⁷²

Aladağ yöresinde Millî Mücadelenin kahramanlarından olan Molla Kerim'in anasının oğlu için yaktığı ağıt; Çarkıpare köyünden Kör Hüseyin tarafından 1920'li yılların ortalarına doğru söylenmiş ve Ali Rıza Yalçın tarafından yayınlanmıştır. İşte bu ağıt:

(1)	(2)
Mulla Kerim, Mulla Kerim	Belindeki firik kuşak
Ermeniler “Allah” kerim	Sarar dolayı dolayı
İsterseniz öldürünüz	Mulla Kerim'i yüzmüşler
İşte benim Mulla Kerim	Kana bulayı bulayı
(3)	(4)
Evimizin önü yonca	Atları var dönecinde
Yonca çıkmış diz boyunca	Ağır nalbantlar içinde
Çeteler harp etmek diyor	Çeteler bozulmuş geliyor
Mulla Kerim olmayınca	Mulla Kerim yoğ içinde
(5)	(6)
Adana'dan bir yel esti	Firezden yastık etmiler
Yenice'yi düşman bastı	Üstüne beylik örtmüşler
Ayan olsun Sinan Paşa	Garip miydin Mulla Kerim
Mulla Kerim yesir düştü	Yol üstüne uzatmışlar
(7)	(8)
Yol üstünde ağca mezar ^(*)	Beni vuran dağlı mıydı
Yelin eser kumun tozar	Kurşunları yağlı mıydı
Öldürmüşler seni oğul	Neye çekip de vurmadin
Kır atın bak gemsiz gezer	Elin kolun bağlı mıydı

372 Şalvuz İsmail Ferahim **Kurtuluş Savaşı'nda Kahraman Çukurovalılar** Sf:157 Kültür Bakanlığı 2002-Ankara

(*) Türk adetleri gereği kimsesizler yol üstüne gömülür.

(9)

Çatal tepenin arası

Azgın yiğidin yarası

Çatlayıp da ölmemiş mi

Mulla Kerim'in anası³⁷³

Fransızların şımarttığı Ermeniler, 4 Ağustos Çarşamba günü diğer Hristiyan komitaları ile toplanarak Adana'da Kilikya Cumhuriyeti'ni kurmak için karar almışlardı. Ertesi gün de, Hükümet Konağı'na giderek henüz vali vekili Abdurrahman Efendi gelmeden koltuğuna, Damatyan oturmuştu. Odacı İbrahim'e bastonunu veren Damatyan :

“Bundan sonra artık vali benim” demiş ve Vilayet konağının önu onları tebrike gelenlerle dolmuştu. Fransız istihbarat subayı Giz, Bremond'un yanına koşup durumu anlatmış, Bremond'a yan binadaki güvenlik güçlerine emir vererek gelen müfreze ile Damatyan'ın üst kattaki makamına gelmişti. Damatyan koltukta oturuyor ve bildiri hazırlıyorlardı, Yanında Harbiye Nazırlığına atadığı Şişmanyen oturuyordu. Bremond onları azarlayarak derhal bu saçmalığa son vermelerini isteyerek ağır hakaretlerde bulunmuş, beş dakika sonra yeni devletin başkanı ve üç bakanı sırtlarına dayanmış süngüyle Adana vilayet konağından kovulmuşlardı.

Bu olayın ardından Fransızlar, Ermenilere yüz vermemeye başlamışlar, halk da biraz nefes almıştı. Adana'daki Ermeniler artık süt dökmüş kediye dönmüşlerdi. Adana'da Ermeni Hükümeti'nin kurulup yıkıldığı gün Mustafa Kemâl ve Fevzi Paşa Pozanti'daydı. Burası bir tümen merkezi haline getiriliyordu. Tümen komutanlığına Nuri (Conker)Bey getirilmişti. Aynı zamanda millî kuvvetlerin Adana valisi olarak da görev yapacaktı.

Millî kuvvetler Adana'yı her yandan çevirmişti. Fransızların Askeri Valisi Bremond görevden alındığı için 14 Eylül 1920 günü Adana'dan ayrılmıştı. Yerine atanan Haslar, 20 Eylül de görevine başlayınca Bremond'un uygulamalarından farklı bir yol izleyerek Ermeni komitacıardan Şişmanyen, Saifyan ve dört arkadaşını Adana dışına sürmüştü.

Haçın Ermenilerin üssü haline gelmiş, Türkler için zulüm akıl almaz boyutlara ulaşmıştı. Ermeniler arasındaki iyi niyetliler, Türkleri, Kafkasya taraflarından bölgeye gelmiş kanlı milisler olan “Kamavorlar”ın elinden kurtarabilmek için çaba gösteriyorlardı. Kamavorlar ellerine geçirebildikleri Türkleri kıymık kıymık edip, çığlıklar içinde öldürüyorlardı. Küçük çocuklar ve bebekler pişirilerek annelerine yediriliyor, sonra bu kadınlar sıraya dizilerek demir tellerle boğuluyordu. Genç erkeklerin etleri çivili topuzlarla vurularak parçalanıyordu.

22 Ekim 1920 günü Haçın ilçesi Türk kuvvetleri tarafından alınarak kalesine Türk bayrağı çekildi. Saim Bey, Birinci Dünya Savaşı'na yedek subay olarak katılmak için yarım bıraktığı Hukuk Fakültesini daha sonra tamamlamış, aradından da Malta'ya sürgüne gitmeden önce görüştüğü Mersin'li Cemal Paşa'nın verdiği dört yüz lira harçlıkla *İnebolu* üzerinden Ankara'ya gelerek , kendisine verilen Yıldızlı Savcılığı ve Bozkır Kaymakamlığı görevini kabul etmeyip, savaşmak için, *Haçın*'a kaymakam vekili olarak gelmişti. *Haçın*'ı güneyden kuşatan Kuvayı Millîye kumandanlığını üstlenen ve kahramanca mücadelelerinin ardından şehit olan Saim Bey'in adı, Ermenilerin çok önemsedığı bu ilçeye verilmişti. Saim Bey,18

373 Yalman Ali Rıza **Cenup'ta Türkmen Oymakları** Cilt:2 Sf: 133-135 Kültür Bakanlığı 1977-Ankara

Kasım 1920 günü Mağmure İstasyonu'na yapılan hücum sırasında kucağına düşen bir bombanın patlamasıyla şehit olmuştu.

Aralık 1920'nin ilk günlerinde Adana'nın 10 km. kadar kuzeyinde olan Boruk köyü Fransızlar tarafından basılmış, süvari müfrezesinin komutanı Hulusi Bey kahramanca bir direnişin ardından 20 kişilik müfrezesiyle esir edilerek Adana'ya getirilmiş, Harp divanında yargılanarak hapse atıldıktan sonra tünel kazarak kaçma girişiminde bulunduğu için 31 yıla mahkum edilmişti.

Çocuklar Uçurtma Uçurmasın!

Anadolu'daki millî kuvvetler İnönü zaferini kazanınca Fransızlar Sevres Anlaşması'nın yeniden gözden geçirilmesi gerektiği yönünde görüşler ortaya atmaya başlamıştı. 14 Ocak 1921 tarihinde Fransız 1.Tümen komutanı Ulucami'de savaşta ölen, Cezayir ve Tunuslu Müslüman Fransız askerleri için mevlit okutmuş, generalin mevlidi bizzat dinlemek için mihrap karşısına iskemle koydurup oturması hoş karşılanmamıştı. Ocak sonlarına doğru, batı cephelerinden gelen zafer haberleri geldikçe halk dükkanlardaki kırmızı ve beyaz kumaşları toplayıp evlerinde gizlice kendilerine bayrak hazırlıyorlardı. Fransızlar ise çareyi sıkıyönetim ilânında bulmuştu. Ayrıca 5 Nisan 1920 tarihinde yayınladıkları 23'nolu emirle çocukların uçurtma uçurtmasını yasaklamışlardı. Şehrin çevresine kadar inmiş olan millî kuvvetlerle haberleşme için uçurtmaların kullanıldığından şüphelenildiği için bu karamameyi yayınlamışlardı. Daha sonra yasağı kısmen yumuşatarak 8 Mart 1921 günü çocukların uçurtma uçurtmalarına gündüzleri izin vererek ışıklı uçurtma yasağını devam ettirdiler.

27 Şubat 1921 ve 12 Mart 1921 tarihleri arasında sürdürülen Londra'da görüşmelerine İstanbul hükümetini temsilen Sadrazam Tevfik Paşa da katılmış, kendisine görüş soran Loyd Corc'a:

“Siz bizi değil, Türk milletinin hakiki mümessilleri olan ve Ankara'dan gelen millîcileri dinleyiniz. Söz hakkı onlarındır” diyerek uluslararası alanda çok önemli bir vurgu yapmıştı. Görüşmeye katılan İtilaf devletleri konuşacakları tarafın kimler olduğunu çok iyi anlamışlardı. Anlaşma imzalanmıştı ama millî güçler anlaşmayı kabul etmiyordu. Bu anlaşmada Misak-ı Millî'ye aykırı maddeler vardı. Anlaşmayı imzalayan Bekir Sami Bey görevden istifa ettirildi.

20 Ekim 1921 günü Fransızlarla imzalanan Ankara Antlaşması'nın Misak-ı Millî'ye uygun olmasına büyük bir çaba harcanmıştı ama İskenderun ve Hatay Türk sınırları dışında kalmıştı. İskenderun için özel bir yönetim kurulacaktı. Süleyman Şah'a ait mezarın bulunduğu ve Türk mezarı olarak anılan bölge olan Caber Kalesi de Türk toprağı sayılıyordu. Suriye sınırları içinde kalan Türkler büyük bir acı içindeydiler. Kefergani köyünden Meçgin Mehmet duruma çok içlermiş ve şu ağıdı yakmıştı:

(1)

*Ak kağıda kara yazı yazdılar
Tabur edip askeri dizdiler
Türk'ük diyenlerin başın ezdiler
Yesir kaldı vatanımız köyümüz*

(2)

*Şimarik'tan çıktı askerin ucu
Kefergani Türk'tür affolmaz suçu
Ağlaşır analar ne yapak bacı
Harap oldu vatanımız ilimiz*

(3)

Toplanıp da bir araya geelim
Osmanlıdan doğru haber alalım
Derdimizi Kemâllara yanalım
Harap oldu vatanımız yurdumuz

(5)

Vuruldu göğüsten akıyor kanı
Aldılar vatani yoktur günahı
Yetiş Mustafa Kemâl'im imdadın hani
Yesir oldu vatanımız ilimiz³⁷⁴

(4)

Sensin sahibimiz biz neyleyek
Toplanak da bir araya yörüyek
Hükümet yoktur ki haber eyleyek
Yesir oldu vatanımız köyümüz

Bu sıralarda Ankara'da millî hükümet ile Ukrayna arasında bir konferans düzenlenmiş 2 Ocak 1922 günü imzalanan Ukrayna-Türkiye "Dostluk ve Kardeşlik Antlaşması" karşılıklı güven ve kardeşlik duygularını pekiştirmişti. Bu antlaşma emperyalist Batı'ya karşı büyük bir prestij kazanmış olan millî hükümetin gücünü hissetmelerini sağlamıştı. Bu sırada Türkler ile aralarına geçen görüşmeleri ve dost yaklaşımları M.V. Frunze dile getirerek şöyle diyordu.

"En önemli askeri sırları bile önüme serdiler. Türk ve Yunan ordularının askeri kayıtlarını, bu orduların bütün gereksinmelerini, asker sayısını, silahların niceliğini, cephe gerisindeki durumu vb. öğrendim. Türk silahlı kuvvetlerinin genel durumunu hemen hemen Ukrayna ordusununki gibi bildiğimi söyleyebilirim... Bütün bakanlıklarda içinde bulunulan durum konusunda bize seve seve bilgi verdiler, gerçek bilgiler, gerçek materyaller sundular, yalnızca politik konularda değil, ticari, ekonomik ve kültürel konularda da aramızdaki ilişkileri güçlendirmeye olanağı tanıldılar"

Bu antlaşmadan sonra Mustafa Kemâl'de Meclis'te yaptığı konuşmasında:

"Bu antlaşmayı imzalamak için kentimize gelen olağanüstü ve yetkili temsilci saygıdeğer asker, yoldaş Frunze, içtenliği ve dostluğuyla, davranışları ve yaptığı işlerle hepimizde büyük ve iyi bir etki ve anı bıraktı"³⁷⁵ diyordu.

Fransızlar, 5 Ocak 1922 günü Adana'yı terk ettiğinde bölgedeki tüm yerlerde Türk bayrağı dalgalanmaya başlamıştı. Çukurova'nın kurtuluşunda Anadolu'nun yiğit kadınları da vatanlarını savunmuş, Gülekli Hatice Hatun (Yanık Haçça) ve Gülekli Tingil Fatma'dan başka, 25 Ağustos 1920 günü düşmanlarla çarpışırken göğsüne saplanan bir kurşunla şehit olan, ölen kocasının silahıyla savaşmış Osmaniyeli Rahime, Tarsus'ta büyük fedakarlıklar gösteren Adile Hâlâ (Adile Efe-Adile Onbaşı)'da -daha sonra Yunan cephesinde çarpışmıştı- bölge kadınlarının önde gelenlerindendi.

Çukurova'dan ayrılmak zorunda kalan Fransızların Ortadoğu'daki entrikaları devam ediyordu. Fransız Yüksek komiseri General Guro (Gouraud) 1920 Temmuz'unda Şam'a girdiğinde Faysal'ı tahtından kovarak, Suriye'nin kontrolünü eline almıştı. Lübnan ve Suriye'yi birbirinden ayırdığı gibi Suriye topraklarını da eyaletlere ayırarak parçalayıp federal bir sistem kurdu. Dürzi liderlerinden Atrâş'ın ailesi ile bir antlaşma yapıp, 1922 yılı Nisanında Dürzilerin bağımsızlığını tanıdı.

374 Yalman Ali Rıza **Cenup'ta Türkmen Oymakları** Cilt:1 Sf: 75-76 Kültür Bakanlığı 1977-Ankara

375 Şemsüttinov, A. **Kurtuluş Savaşı Yıllarında Türkiye Sovyetler Birliği İlişkileri** Sf: 21-34 Cumhuriyet Gzt. Eki 2000

Öte yandan 1880 yılında Rusya'da ortaya çıkan Yahudi aleyhtarlığı (Anti-Semitizm) sonucu Rusya Yahudileri Filistin'e göç etmek zorunda kalmışlardı. Budapeşteli Yahudi gazeteci Dr. Theodor Herzl'in 1896 yılında yayınladığı "Yahudi Devleti" adlı kitabın etkisiyle göç hareketi hızlanmış, 1897 yılında Dünya Siyonist Teşkilatı kurularak Avrupa ve Amerika'daki zengin Yahudilerin desteğiyle Filistin'de bir Yahudi devleti kurma çalışmaları da artırılmıştı..

İngiltere Dışişleri Bakanı Balfour, 2 Kasım 1917 günü İngiltere'nin Filistin'de bir Yahudi anavatanının kurulmasını kabul ettiğini resmen bildirdi.³⁷⁶ Daha sonra bu görüş Fransa, İtalya ve ABD tarafından 1918 yılı içinde kabul edildi.

San Remo Konferansı'ndan sonra Filistin mandası olan İngiltere, Yahudilerin Filistin'e göç etmelerine göz yumarak teşvik etti. 1922 yılında Filistin'de 590 bin Arap bulunurken Yahudilerin sayısı sadece 84 bin civarındaydı.³⁷⁷ Yahudilerin Filistin'de bir anavatanına sahip olma mücadelesi yani "Siyonizm Hareketi" çatışmalarla devam etti.

Arabistan Yarımadası'nın batı kısmında bulunan Necd şehrinde egemen olan Osmanlıya karşı sekiz yıl boyunca ayaklanan Vahabiler'in bu hareketi Mehmet Ali Paşa'nın müdahaleleriyle bastırılmıştı. Birinci Dünya Savaşı sırasında Osmanlı'nın zayıflamasını fırsat bilen Abdülaziz İbni Suud, bölgedeki diğer kabileleri etkisi altına alarak topraklarını genişletmiş, İngiltere de, 1915 yılında Vahabiler ile anlaşarak İngilizleri Basra'da rahatsız etmemeleri şartıyla onların sınırlarını tanımışlardı.

Necd Sultanı Abdülaziz ile Mekke Şerifi Hüseyin arasında iktidar çatışması da bütün hızıyla devam ederken, Hüseyin, oğullarından birini Irak'ta, diğerini Ürdün'de tahta oturtmuş kendisi de Hicaz'da kalmıştı.

376 Armaoğlu Prof Dr. Fahir H. **Siyasi Tarih** – Sf: 515 A.Ü Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları- 1973 -Ankara

377 Armaoğlu Prof Dr. Fahir H. **Siyasi Tarih** – Sf: 515 A.Ü Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları- 1973 -Ankara

*“Gündoğdu hep uyandık siperlere dayandık
Bağımsızlı uğruna al kanlara boyandık”*

Türklüğün, Osmanlılık Ve Emperyalizme Baş Kaldırısı

İskitler (Skyth)’lerin Oiorpata yani “erkek öldürenler” adını verdiği Amazonlar, eski Yunanlılarla Terme Çayı kıyılarında yaptığı Thermodon Savaşı’nı kaybedince esir alınmışlar ve üç gemiye bindirilerek açık denize açıldıklarında gemilerdeki erkekleri döverek öldürmüşlerdi. Fakat gemiyi idare etmesini bilmedikleri için rüzgarların ve dalgaların götürdüğü “Dik Bayır” denilen Palus Maiotis (Azak Denizi)’e varmışlardı. Burası İskitler’in yurduydı.³⁷⁸

Thermodon Savaşı’nın kaybedilmesiyle Kızılırmak ve Yeşilırmak’ın arasında kurulan dünyanın tek kadın devleti de ortadan kaldırılmış oluyordu.

Farklı milletlerin egemenliğinin hüküm sürdüğü Samsun, 1000’li yılların başlarında tekrar Türklerin egemenliğine girmiş, 1919 yılının başlarında 200 kişilik İngiliz birliğince işgal edilmişti. İşgal kuvvetlerinin yalakası eşkıyalar Samsun ve civarlarında, Yunan savaş gemileri ise Karadeniz’de dolaşıyordu.

Mustafa Kemâl, 19 Mayıs 1919’un puslu sabahında Samsun’a ayak basmıştı. Mıntıka Palas Otel’inde, her türlü güvenlikten yoksun bir şekilde, büyük bir istek duyduğu Anadolu’ya geçmek isteğini gerçekleştirmiş olmasına karşın layıkıyla sevinemiyordu. Çünkü ortam umduğundan oldukça farklıydı. İstanbul’dayken İzmir’de yaşananları duymuş, Taksim Meydanı’nda dolaşan etekli İskoç askerlerini gördüğünde, büyük bir hınçla:

“Birkaç gün daha müsaade, Anadolu’ya bir geçeyim.” Demişti. Ama şimdi Anadolu’da, denizden ve karadan düşmanın çemberindeydi. Bu kısaçtan kurtulabilmek için, Havza’ya geçmek gerektiğini düşünüyordu.

Mustafa Kemâl, hem kendisi hem de yurdu için büyük önem taşıyan yeni döneme, kendine güvenerek başlıyordu. Çetin savaş yıllarındaki tecrübesini şimdi, siyaset ve devlet adamı olarak da ortaya koyacak, yıllardır yapmaya olanak bulamadığı zor işleri becerecekti.

Ancak, Mustafa Kemâl ve arkadaşlarına karşı korkunç bir propaganda yürütülmeye başlanmıştı. Mustafa Kemâl, Millî Mücadeleye başladığı ilk yıllarda ancak 5 bin kişilik bir silahlı gücü olduğunu söylüyordu.³⁷⁹ Yunan işgalinin başladığı dönemde Ege’deki direnişçilerin sayısı da beş bin civarındaydı. Bu güçler hem düşmanlara hem de, Türklüğün, Osmanlıcılığa karşı ayaklanmasını başlatmıştı.

Millî Mücadelede yer alan önderler arasında Mustafa Kemâl’den başkaları da vardı. Bunlardan Rauf Bey, prensip sahibi, ama kısır görüşlü, Çerkez asıllı olması nedeniyle bazı Çerkezlerin Millî Mücadele saflarında yer almasına katkıda bulunmuş, 1919 yılında şöhreti ve itibarı Mustafa Kemâl’i aşmış birisiydi.³⁸⁰

378 Erhat Azra **Heredit Tarihi**. Sf: 234 Remzi Kitabevi 1983 İstanbul

379 Aralov S.İ **Bir Sovyet Diplomatının Türkiye Hatıraları 2** Sf:163 Cumhuriyet Gzt. Eki Aralık 1997-İstanbul

380 Selek Sabahattin – **Anadolu İhtilâli**- Sf: 144 Burçak Yayınevi - İstanbul

Kâzım Karabekir, dürüst, ama sert bir mizaca sahipti. Onun kişiliğini Abdülhamit'i ko-
nuşturduğu şu şiiri çok iyi vurgulamaktadır.

"Beni ve saltanatı devirenler önünde sen de vardın.

Hele sonuncusunda hem mebus hem kumandandın.

İstiklal Harbini sen kurdun

Ve başı da sen buldun"³⁸¹

Millî Mücadelenin ilk yıllarındaki ileri gelenlerden birisi de Refet (Bele) Bey'di. Mustafa Kemâl ile Anadolu'ya gelen, kurnaz, atılgan, ancak ihtiyatsız olan, pek istekli olmasa da Amasya Kararları'nı imzalayan Refet Bele ilk zamanlarda manda yanlısıydı.

Ali Fuat (Cebeşoy) ise, elinden iş gelir, ama zekâsını fazla kullanmayan bir özelliği vardı. Özellikle Çerkez Ethem'e karşı teveccühkâr davranışları dönem dönem Ankara ile aralarının bozulmasına neden olmuş, kendisini büyük bir organizatör olarak gören biriydi.

Millî Mücadelenin ilk önderleri yurtlarını seven, kafaları çalışan sağduyu sahibi, usta askerlerdi. Aralarında sorunları etrafıca kavrayan, aklını en gerekli olduğu yerde hızlı bir şekilde kullanan, başarıya ulaşmak için gerekli iradenin Mustafa Kemâl'de olduğuna inanarak onun liderliğini kabullenmişlerdi.

Mustafa Kemâl, sorunları ve onu hedefe götürecek çözümleri görebilen, önüne çıkan engelleri aşabilen bir insandı. Olaylara gerçekçi yaklaşmakla birlikte, ortamın duygusallığını hesaplayabilen, savaşın sadece silahla değil, millî ruhla kazanılabileceğine inanan biri olarak, kişisel şan, şeref peşinde değildi. O, umutsuzluk içinde birliği parçalanmış Türk ulusunun birliğinin sağlanması için mücadele veriyordu.

Karadeniz Rum kökenli yazar Hristos Samuelidis, "*Karadeniz*" adlı kitabında, Mustafa Kemâl'e 1919 Mayıs'ında Samsun'a ayak bastığında, Rumlar tarafından suikast düzenlendiğini yazmaktadır. Bu sıralarda Yunanlıların İzmir'e çıktığı Samsun'da yayılınca Rumlar, Yunan savaş gemilerini beklerken Mustafa Kemâl'in gemisini karşılarında bulunca şaşırılmışlardı, Tütün Tüccarı Pantzou Dimitriadis'in oğlu Stathios Dimitriadis de vapurla Mustafa Kemâl'in geldiğini öğrenince Samsunlu Rumlar Teşkilatı'nı toplamış Mustafa Kemâl'in Samsun'dan ayrılacağı tarihte ona suikast düzenlemek için gerekli hazırlıkları yapmışlardı. Mustafa Kemâl'in geçeceği Samsun-Kavak yolunda pusu kurmuşlar, İçinde Mustafa Kemâl'in olduğunu sandıkları araba yaklaşıncı, ateş açmışlar ve arabada bulunan üç kişiyi öldürmüşlerdi. Arabayı koruyan atlılar ile Rumlar arasında çatışma başlayınca suikastçiler amaçlarına ulaşmış olmanın sevinciyle geri çekilmişti. Ancak Stathios ve adamlarının sevinci ertesi günün sabahı Mustafa Kemâl'in hayatta olduğunu öğreninceye kadar devam etmişti. Çünkü, Mustafa Kemâl o arabada değildi. Önlem olsun diye iki kilometre mesafeden takip eden diğer bir arabada bulunuyordu.

Mustafa Kemâl, Samsun'dan Havza'ya giderken yolda çalışırken gördüğü yaşlı köylüye:
"- Hemşehri! Düşman Samsun'a asker çıkaracak. Belki buraların hepsini de ele geçirecek. Sen ise, rahat rahat toprağı sürüyorsun?... " demişti. Köylü cevap verdi:

381 Selek Sabahattin – **Anadolu İhtilâli**- Sf: 151 Burçak Yayınevi - İstanbul

“-Paşa, paşa! Sen ne diyorsun? Biz üç kardaştık. İki de oğul vardı. Yemen’de, Kafkas’ta, Çanakkale’de hepsi elden gitti. Bir ben kaldım. Ben de yarım adamım. Evde sekiz öksüz ile yetim, üç dul kalmış kadın var. Hepsi benim sabanımın ucunca bakarlar. Şimdi benim vatanım da, yurdum da, aha şu tarlanın ucu. Düşman ora gelinceye dek benden hayır bekleme...”

Anadolu köylüsünü aşağılayan Saray’ın anlayışına karşın, savaşların, bezdirdiği halka, Mustafa Kemâl güveniyor ve o halkın vatanı uğruna, içlerindeki kıvılcımın tutuşturulabileceğine inanıyordu. Herkesin Anadolu köylüsünü yeniden savaşa atılmasının çok zor, hatta imkansız olduğunu düşündüğü bir ortamda Mustafa Kemâl’in halkını ne kadar iyi tanıdığı kısa bir süre sonra anlaşılacaktı.

İzmir’in İtilâf devletlerince işgali, Samsunlular tarafından bilinmiyordu, Mustafa Kemâl, yetkisi altındaki idari ve askeri makamlara haber ulaştırıp, her yerde mitingler düzenlettirerek, Babiâli ile yabancı devlet temsilcilerine protesto telgrafları çekilmesini sağladı. Daha sonra Samsun’un içinde de, mitingler düzenlendi.

İngilizler, mütareke koşullarına aykırı olarak Anadolu’nun daha içerilerine girmeye hazırlanıyor, işgalin daha da yayılmasını ve üzerinde kartal resmi bulunan “kırmızı-mavi-siyah – beyaz” renkli bayrağıyla Pontus devleti kurulmasını isteyen Rum çetecilere karşı direnen Türklerle göz yumarak yardım ettiği için Mustafa Kemâl’i, İstanbul’a telgraflar yağdırarak şikayet ettiriyorlardı. “Yunanistan’ın ikiz kardeşi” denilen Pontus devletinin kuruluşu için 18 yaşını bitiren her Rum tabi ve zorunlu olarak çalışmaktaydı. İlk önceleri Karadeniz kıyılarında başlayan örgütlenme daha sonraları Sivas’ın Akdağmadeni ilçesinin 21 köyünü de kapsayacak şekile genişlemişti. Gizli örgüte girerek “Hz. İsa, vatan, Pontus ve millet” adına ant içenlere³⁸² karşı Mustafa Kemâl, bölgede direniş kuvvetleri örgütlemeye başlamıştı.

Bu sıralarda Trabzon’daki İngiliz temsilcisi uyguladığı özel politika gereği, Türk dostu gibi görünerek Trabzon’a gelen Yunan uyrukluların pasaportlarını tanımıyordu. Bu politika karşısında Yunanlılar da, bir yandan Tiflis’te Rum ve Ermenileri örgütlemeyi sürdürüyor, öte yandan, İngilizlerin gizli kararıyla belirlenen, Trabzon’u Pontus-Ermeni konfederasyonu haritası içinde gösteren belgeyi açıklıyordu. Fener Patrikhanesinin silahlandığı Pontus çetelerinden en korkuncu “Nebyan” çeteleriydi. Bafra ve civarlarında faaliyet yürüten bu çete bölgedeki on bir Rum köyü tarafından oluşturulmuştu. Bunlar Birinci Dünya Savaşı’yla birlikte “Seferberlik” ilânının ardından ayaklanmışlardı. Nebyan çeteleri insanlık dışı uygulamalarıyla büyük bir korkuya neden olmuş, sırt sırta bağladıkları iki Türkü üzerlerine gazyağı dökerek yakarak binlerce evi kül etmişlerdi. Katliamlarını yaparken kurşun pahalı olduğu için süngü ve bıçak kullanıyorlardı. *Çağsun* köyünü bastıklarında köylülerin tamamını katletmişlerdi, o gün başka yerlere iş için gidenler canlarını kurtarabilmişlerdi.

Bir kişi ısrarla Mustafa Kemâl’i görmek istediğini söyleyerek Mıntika Oteline gelmiş, içeri girmek istiyordu. Nöbetçilerle olan konuşmayı duyan Cevat Abbas olaya müdahale ederek bu şahsı Mustafa Kemâl’in huzuruna getirmişti:

“-Paşam, bana zatınızı vurmak için vazife verdiler”

“-Peki öyleyse görevini yap”

“-Aman paşam sen vurulacak adam mısın? Sen baş tacı olmaya lâyıksın.” Dedikten sonra cebinden çıkardığı tabancayı Mustafa Kemâl’e uzatarak:

382 Aydemir Şevket Süreyya **Tek Adam** Cilt I. Sf.:361-362 Rremzi Kitabevi 1999-İstanbul

“Üç gündür ardında dolaşıyorum. Bütün düşüncelerim alt üst oldu. Meğer beni aldatmışlar. Az kalsın milletin babasını vuracaktım. Konuşmalarını dinledim, baktım ki, sen yalnız bizi düşümlüyorsun. Bizi düşmanların elinden kurtarmak istiyorsun, asıl hain onlar, ben de artık sendenim paşam”

Bu gelişmeden mutlu olan Mustafa Kemâl, kendisini öldürmeye gelen şahsın silahını kendisine vermiş ve:

“Sen artık benim askerimsin. Tabancasız silahsız olursak Pontusçular gelir hepimizi keser” dedikten sonra birlikte kahve içmişler ve adam Mustafa Kemâl’in elini öperek gitmişti.³⁸³

Samsun’daki gelişmeler İstanbul’da İngilizleri telâşa düşürmüştü. Mustafa Kemâl’i geri çağırmak için Saray’a baskı yapıyorlardı. Hükümet, Mustafa Kemâl’in geri çağırılmasını kararlaştırmıştı. Bu sırada Samsun’da Refet Bey de, Mustafa Kemâl’in verdiği demeçler ve giriştiği propaganda çalışmaları karşısında korkup telâşa kapılmıştı.

Mustafa Kemâl kendisini iyice rahatsız etmeye başlayan böbrek sancılarına karşı, Havza kaplıcalarından yararlanmak istediğini ileri sürerek bir hafta sonra, karargâhını Havza’ya taşımış Havza’ya geldiklerinde güven duydukları Alevî olan Ali Baba’nın Mesudiye Otel’ine yerleşmişlerdi.³⁸⁴

Mustafa Kemâl, Havza’da kaldığı sürede İstanbul Hükümeti’nin hakkında ölü veya diri yakalama emri verdiği Giresunlu Topal Osman Ağa ile görüşmüştü. 30 Kasım 1915’te gönüllü olarak Doğu Cephesinde Ruslara karşı savaşmaya giden Topal Osman Giresun’dan topladığı 100 kişilik çetesine Trabzon hapishanesinin kapısını açtırıp 150 mahkumu da yanına katmıştı. Topal Osman *Teşkilat-ı Mahsusa*’ya bağlı olarak Artvin yöresinde “*Ermeni Tehciri*”nde görev yapmışlar Nisan 1916’da *Borçka*’da Ruslara karşı savaşan Türk ordusuna katılmışlardı. Ordu içinde kabadayılığa devam etmek isteyen Topal Osman, sıcak çarpişmalar sırasında kaçma girişimlerinde bulununca, komutanı onu 50 değnekle cezalandırmış, bu dayaktan sonra çürük raporu alarak memleketine geri dönmüştü.³⁸⁵

Topal Osman 29 Mayıs 1919’da, Mustafa Kemâl Paşa’nın görüşme isteği üzerine, arkadaşları Temoğlu İsmail, Dalgaroğlu Bilal, Çavraklı Kara Ahmet’le Havza’ya geldiğinde Mustafa Kemâl :

“Çok buhranlı günler yaşıyoruz. Ümitsiz değiliz. Bundan sonra el ele çalışacağız. Pontusluların Karadeniz kıyılarında neler yaptıklarını bir de erbabından, senin ağzından dinleyelim” demiş, Topal Osman’ın verdiği bilgilerden sonra da:

“Görüyorum ki, vatansever duyguları taşımaya gençliğinde başlamışsın. Senin bugünkü yolun, o günlerde açtığın çığırdan geliyor. Memleket kurtuluncaya, içinde bir tek iç ve dış düşman kalmayuncaya kadar çarpışmak zorundayız. Sen Karadeniz’in köy ve şehirlerini koruyacaksın. Çeteni derme çatma bir kuvvet olmaktan çıkar, bir alay teşkil et. Bu alayın kumandanı da sen olacaksın. Pontus’çular hangi usulleri kullanıyorsa, sizde o usulleri çekinmeden kullanın. Vatanı kurtarmakta bu son şansımızdır. Bu mücadeleyi kaybedecek olursak, tarihten siliniriz. Pontus belasının temizlenmesini tamamıyla senin tecrübeli ellerine bırakıyorum. Mademki Türk halkı tamamıyla seni destekliyor, git Giresun’da belediye başkanlığı

383 Dinamo H.İzzettin **Kutsal İsyan** C:2 Sf: 311-319 May Yayınları- Aralık 1973-İstanbul

384 Ulusoy Müslüm **Anadolu ve Avrupa’da Türk Damgası Koçu Baba I** Sf:236 2002 Ankara

385 Cemil Arif **Birinci Dünya Savaşında Teşkilat-ı Mahsusa**

makamına otur. Şehir bilfiil senin ve adamlarının işgalinde olsun. Bunu yapabilir misin?” deyince Topal Osman gülerek:

“Ne demek Paşa'm? Çocuk oynacağı bu! Orasını ele geçirmek sadece gün meselesidir. Hele sizin gibi bir kumandan arkamızda olduktan sonra... Pontusçulara gelince, siz merak etmeyin. Bu Pontus Rumlarına öyle bir tütsü vereceğim ki, hepsi mağaralarda eşek arıları gibi boğulup gidecekler.” demişti.

Mustafa Kemâl Havza'daki toplantılarda:

“Yurdun tam bağımsızlığını sağlayıncaya kadar, halkla birlikte büyük bir fedakarlıkla çalışacağıma, bütün kutsal şeyler üzerine yemin ettim.” Diyerek halkın moralini yükseltmiş, bu kararlı tavrı gören halk da orduya katılmaya başlamıştı. Havza gençleri, yurtlarını savunmak için dövüşmeye ve düşmanı yurttan kovmaya söz vermişlerdi.³⁸⁶

Önce İçimizdeki Hainleri, Sonra Da Düşmanları Temizleyeceğiz!

Mustafa Kemâl, kendisini İstanbul'a çağıran 8 Haziran tarihli telgrafi almasından sonra aynı gün Ankara'dan 20. Kolordu Kumandanı Ali Fuat Paşa'nın telgrafını da almıştı. O, İstanbul'dan gelen Rauf (Orbay) Bey ile İbrahim Süreyya (Yiğit) Bey, Yüzbaşı Osman (General Osman Tufan) ve Balkan Harbi'nden beri Türk ordusunda gönüllü olarak çalışan Abdurrahman adında Hintli bir yedek subay ile geleceklerini, İskilip veya Osmancık'ta buluşmalarını istiyordu. Mustafa Kemâl Paşa, Ali Fuat Paşa'ya 10 Haziran 1919 tarihinde:

“Benzin fıkdanı (yokluğu) beni buraya bağlamıştır. Osmancık'a kadar zahmet ve fedakârlığı göze aldıktan sonra seyahatinizi Havza'ya kadar temdit etmenizi ve mümkünse yarın yola çıkmanızı hassaten rica ederim.” diyerek cevap verdi. Mustafa Kemâl'in bölgede bulunuşu mücadele ruhunu iyice artırmış, 12 Haziran günü Havza'da yapılan mitingde Sıtkı Hoca:

“Yangın saçaklığı sardı. Yanıyoruz! Tek çaremiz silaha sarılmaktır.. Derhal silahlarınızı temizleyiniz! Silahı olmayan baltasını, baltası olmayan sağlam bir odunu eline alsın, derhal saldıracaktır! Önce içimizdeki ekmek bilmez hainleri, sonra da yurdumuzu işgal eden düşmanları temizleyeceğiz!” diyerek halkı mücadeleye çağırıyordu. Türk halkının fitili ateşlenmişti ki, Mustafa Kemâl, 15 Haziran'da İstanbul'a tehdit dolu şu telgrafi gönderiyordu.

“Binaenaleyh, abdi memlûkları bittabi Malta'ya gitmek ve yahut en hafif olarak hali atalete mahkûm edilmek gibi ihtimaller karşısında bırakıldım ve bittabi buna muvafakatte mazurum ve eğer icbar edilsem memuriyeti âcizanemden istifa ederek kemakân Anadolu'da ve sinei millette kalacağım ve vezâifi vataniyeme bu kere daha sarîh hatvelerle devam edeceğim. Tâ ki millet mazharı istiklâl ve saltanat ve Hilâfeti muazzama hümayunları masumu indiras olsun, lâyezal sadakati âbidanemin daima mütezayit olduğuna itimadı şahanelerine arz ve istirhama mücaseret eylerim.”

386 Aralov S.İ. **Bir Sovyet Diplomatının Türkiye Hatıraları** I Sf: 74 Cumhuriyet Gzt. Eki Aralık 1997

Ali Fuat Paşa, beraberindekiler 18 Haziran'da Havza yakınlarına gelmişler, fakat Mustafa Kemâl:

"*Bugün bir millet adamıyım. Bir üniformalı değilim,*"³⁸⁷ diyerek yaptığı konuşmanın ardından Amasya'ya geçtiği için buluşmamışlar, onlar da Amasya'ya yönelmişti. Ali Fuat Paşa, Bahriye Nazırı Rauf Bey, 3. Kolordu Kumandanı Refet Bey bir araya gelmiş oluyorlardı. Canik (Samsun) Mutasarrıfı, "Deli Hamit Bey" de Amasya'ya gelmişti. Mustafa Kemâl'in daha önce müsvedde halinde hazırladığı bir metin üzerinde çalışmışlar ve üzerinde anlaşıtlarını bir metni Erzurum'da 15. Kolordu'da Kâzım Karabekir, Diyarbakır'da 13. Kolordu'da Albay Cevdet, Konya'da İkinci Ordu Müfettişi Mersinli Cemal Paşa^(*) ve yine Konya'da 12. Kolordu Kumandanı Albay Selâhattin Bey'e gönderip onaylarını istediler.

İngilizlerin Samsun'a asker çıkarma teşebbüsü olduğu yönünde haber alınıyordu. Buna karşın, Mustafa Kemâl Üçüncü Ordu vasıtasıyla gerekli önlemleri almıştı. İngilizler alınan tedbirler karşısından çıkarma yapmaktan vazgeçmek zorunda kaldılar.³⁸⁸

Mustafa Kemâl'in, bütün ordu ile temasa geçmesi gerekiyordu. Bu nedenle Erzurum'daki 15'inci Kolordu Komutanı'na 21 Mayıs 1919'da şöyle diyordu:

"*Genel durumumuzun almakta olduğu tehlikeli şekilden pek üzüldüğümü ve elem duyduğumu, millet ve memlekete borçlu olduğumuz bu son vicdan görevini yakından, ortak bir çalışma ile yerine getirmemin mümkün olacağı inancı ile bu son memuriyeti kabul ettiğimi: bir an önce Erzurum'a gitmek isteğinde bulunduğumu, ancak, Samsun ve dolayları güvenlik yetersizliği yüzünden kötü bir sona uğrama tehlikesi ile karşı karşıya geldiğinden, buralarda birkaç gün daha kalmak zarureti doğduğunu bildirdikten sonra, beni şimdiden aydınlatmaya yarayacak hususlar varsa bildirilmesini rica ettim.*"³⁸⁹

Mustafa Kemâl 22 Mayıs 1919 günü İstanbul'da sadaret makamına gönderdiği raporda:

"*Türklüğün yabancı idaresine tahammülü olmadığını, İzmir'in Türklerce önemli vilayetlerden biri olduğu, hiçbir yabancıнын memleketimizi işgaline razı olamayacağını, askeri kuvvetle yapılan bu işgalin geçici*" olduğunu ifade ettikten sonra:

"*Millet birlik (yekvücut) olup hâkimiyet esasını ve Türk duygusunu hedef tutmuştur.*"³⁹⁰

Diyerek kurtuluş hareketinin birliğe, millî egemenliğe ve Türk milliyetçiliği fikrine dayanacağını bildiriyordu.

Birinci Dünya Savaşı sırasında kargaşa çıkaran Rumlar, bu bölgelere sürülmüş bugüne kadar da herhangi bir faaliyete katılmamışlardı. Şimdi ise Havza, Rum çetecilerinin en yoğun faaliyet gösterdikleri bölgeydi. Pontus devleti kurmak için mücadele eden bir Rum patriği

387 Atay Falih Rıfki **Çankaya** Sf:195 Pozitif Yayınları Temmuz 2006-İstanbul

(*) 1911 yılında Mustafa Kemâl Selânik'te kolağası iken, ordunun yönetim şeklini beğenmediği ve subayların siyasete karışmamaları gerektiğini yüksek sesle dile getirdiği için müfettişlik erkanharbiye reisi olan Mersinli Cemal Bey tarafından İstanbul'a jurnallenmiş, İstanbul'a gideceği gün istasyonda Miralay Garip Mustafa Bey'e :

"*Beni İstanbul'a niçin çağırıyorlar*" diye sorduğunda:

"*Bilmiyorum*" cevabı alınca Mustafa Kemâl:

"*Mustafa Bey.. Mustafa Bey... Sizin bilmediğiniz şeyi ben çok iyi biliyorum. Beni jurnal eden Cemal Bey'den başka kimse değil. Fakat ona:*

"*Mersinli Cemal*" derlerse bana da "Selânikli Kemâl" derler. Elbet birgün hesaplaşırız" demişti.

388 Nadi Yunus **M.Kemâl Paşa Samsun'da** Sf: 43 Cumhuriyet Gzt. Eki Mayıs 1998 İstanbul

389Gazi Mustafa Kemâl **Söylev-** Sf: 25 TTK 1989 -Ankara

390 İnan Afet **Mustafa Kemâl Atatürk'ün Karlsbad Hatıraları** Sf:18 TTK 1991-Ankara

Rumları ayaklandırmaya çalışıyordu. Rum çetecileri Türklere korku saçarak soygun yaptıklarını Türk köylerini yakıp yıkarak, ileri gelenlerin kimini öldürüp kimini de dağa kaldırıyorlar, Türk askerlerini pusuya düşürüyorlardı. İngilizler ise, bir yandan karışıklığa Türklerin sebep olduğunu ileri sürüyor ve mütareke hükümleri uyarınca ellerinden silahlarını alırken, Rumların elindeki silahlara dokunmuyorlardı. Rum çetelerinin arasında Yunan ordusu tarafından Karadeniz kıyılarındaki Beyaz Ruslardan askere alınmış ve Havza'ya gönderilmiş kuvvetlerde bulunuyordu.³⁹¹

Havza ve civarındaki Türk köyleri, Gelibolu kahramanı olduğunu öğrendikleri Mustafa Kemâl'i bağırarak basmışlardı. O da, halka son bir gayretle toparlanmayı ve düşmandan kurtulmayı öneriyordu. Halk düzenlediği toplantıların ardından Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin bir şubesini kurmuş, ardından şehrin küçük meydanında bir miting düzenlemişti. Yurdun tehlikeye kurtarılması ve düşman çizmesi altında can vermemek için silaha sarılarak mücadele edeceklerine and içtiler.

Mustafa Kemâl, 27 Mayıs 1919 tarihinde, *Havza* 'dan, 20'nci Kolordu Komutanı'ndan ve aynı zamanda bu kolordunun bağlı bulunduğu Konya'daki Ordu Müfettişliği'nden, Afyonkarahisar'daki tümenin takviyesi için hangi kaynaklardan yararlanılmakta olduğunu ve kuvvetinin artırılmasına maddi imkân bulunup bulunmadığını, bugünkü şartlara ve durumu muza göre bu tümene nasıl bir görev verilmesinin düşünüldüğünü sormuş, gelen cevapta Kolordu Komutanı, 28 Mayıs 1919'da sorulan hususlarla ilgili bilgi verdikten sonra:

“ 23' üncü Tümen'in düşmanın işgal durumu karşısında yerini terk etmeyecek ve saldırıya uğrarsa bölge halkından alacağı yardımla kendi kesimini savunacağı ”nı söylerken, Ordu Müfettişi de 30 Mayıs 1919'da verdiği cevapta:

“ 23' üncü Tümen, Karahisar'daki güvenliği korumakla birlikte, her türlü işgal olayına her türlü vasıtayla karşı koyacaktır.” Diyordu.³⁹²

“Bağımsızlık Bildirisi”Yayınlanıyor...

İngilizlerin doğudaki Türk kuvvetlerinden alarak, hayvan sırtında Samsun limanına gönderdiği silahlara millî kuvvetler tarafından el konulmuş, direnişçiler ayrıca bir miting düzenlemişti. Bunu haber alan Merzifon'daki İngilizler, *Havza*'ya gelmişlerdi. İngilizlerin sert tedbirler alabileceğini sezen Mustafa Kemâl, kendisini Amasya'ya davet eden heyetle birlikte halkla vedalaşmış, onlarla beraber yürüyerek köprüde kendisini bekleyen arabasına gidiyordu.

Mütarekenin imzalanmasından bu yana, Wilson'un ondört ilkesini savunan aydınların kurduğu Wilsoncular Derneği, Amerika'nın garantisini ve yardımını sağlamak için bir tasarı hazırlamış, İstanbul'da taraftar kazanmaya başlamıştı. Müttefiklerarası Yüksek Kurulun 12 Mayıs 1919'daki toplantısında, İzmir'i Yunanlılara işgal ettirilmesine karar verilmişti.³⁹³

391 Aralov S.İ. **Bir Sovyet Diplomatının Türkiye Hatıraları** I Sf: 76 Cumhuriyet Gzt. Eki Aralık 1997

392 Gazi Mustafa Kemâl **Söylev**- Sf: 27 TTK 1989 -Ankara

393 Kutay Cemal **Etnik-i Eteryâ'dan Günümüze Ege'nin Türk Kalma Savaşı** Sf:308 Boğaziçi Yayınları 1980 İstanbul

Damat Ferit Paşa, 26 Mayıs'ta Türkiye'yi, büyük devletlerden birinin koruyuculuğuna sokmak için karar aldığını açıklayınca Mustafa Kemâl 20 Mayıs 1919'da gönderdiği telgrafla:

*"İzmir'in Yunan askerleri tarafından işgali hadisesi yakından temasta bulunduğum milleti ve orduyu anlatılamayacak derecede yürekte yaralamıştır"*³⁹⁴ diyerek bu kararı derhal protesto etmişti. Haziran başlarında Paris'te düzenlenen barış konferansında Damat Ferit'in Ermenilere özerklik verilmesi ve bir İngiliz himayesi önerisine şiddetle karşı çıkarak, Türk topraklarının haklarının korunması ve tam bir özgürlük için ısrar ediyordu.

Ali Fuat ve Rauf Bey ile beraberindekiler, altı günlük bir yolculuktan sonra Havza'ya geldiklerinde Mustafa Kemâl'in Amasya'ya gittiğini öğrenerek 19 Haziran 1919 günü halkın da katıldığı büyük bir törenle Amasya'da Mustafa Kemâl tarafından karşılanmışlardı. Amasya'nın yüksek bir yerinde bulunan kumandanlık dairesinde misafir edilen Ali Fuat Paşa ve Rauf Bey ziyafetlerden sonra Mustafa Kemâl ile baş başa kalabilmişlerdi.

1840 yılından beri Anadolu'nun, Rize'den İstanbul Boğazı'na kadar uzanan Karadeniz bölgesinde, eski Yunanın diriltilmesi için çalışan Rum topluluğu'ndan olan Amerikalı Rum Rahip Klematios, Pontus'luları, İnebolu'da şimdi halkın Manastır dediği bir tepede toplamış, bu örgüte bağlı olanlar, birbirlerinden ayrı ayrı eşkıya çeteleri kurmuşlardı. Birinci Dünya Savaşı devam ederken de yurt dışından gönderilen silahlarla, Samsun, Çarşamba, Bafra ve Erbaa'daki Rum köylerini silah deposuna döndürmüşlerdi.

Mondros Anlaşması'ndan sonra, bütün Rumlar, Ethniki Hetairia (Etniki Eterya) Cemiyeti'nin propagandacıları ve Merzifon'daki Amerikan kuruluşlarının destekleri ile eğitilip, güçlendirilerek cesaretlendirildikten sonra bağımsız bir Pontus hükümeti kurma mücadelesini başlatmışlardı. Merzifon'daki Amerikan Hastanesi ve Amerikan Koleji birer kışla gibiydi. Hastanenin bahçesinin altı sığınaklar, barınaklar ve silah deposuna dönüştürülmüştü.

Rumlar, bir yandan Amasya, Samsun'un dağlarında Rum Metropolit'i Yermanos' un önderliğinde Türklere karşı saldırılar düzenlerken, bir yandan da, Samsun'daki Rum komitecilerinin başkanı olan Reji Fabrikası Müdürü Tokomanidis, İç Anadolu ile ilişkiler kurmaya başlamıştı. Dış güçlerin desteği ile Samsun ve dolaylarındaki Rum nüfusunu arttırmak için, Rusya'daki Rum ve Ermenileri Batum'da toplamışlar, Türk Kafkas ordularından ele geçirdikleri silâhları Rumlara ve Ermenilere dağıtarak bunları da Anadolu sahillerine çıkarmış Sohum'da Haralambos önderliğinde çetecilik faaliyetlerini başlatmışlardı. Samsun'daki bazı yabancı devlet temsilcileri tarafından korunan ve silâhlandırılan çeteciler, göçmenlere gıda yardımı yapma maskesi altında, yabancı hükümetler tarafından yedirilip giydiriliyordu. Kızılhaç heyetleri arasında gelen subaylar da örgütlenme faaliyetlerine yardımcı olarak, askerî öğretim ve eğitim yaptırıyorlardı.

4 Mart 1919 tarihinde, İstanbul'da "Ponius" adıyla yayınlanmaya başlayan bir gazetenin başmakalesinde Trabzon ilinde "Rum Cumhuriyeti"nin kurulmasına çalışmak amacıyla yayınlandığı ilân edilmişti.

394 Sevim Prof. Dr. Ali, Öztoprak Prof. Dr. İzzet, Tural Prof. Dr. Mehmet Akif Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri Sf:27 Atatürk Araştırma Merkezi

Yunanistan'ın bağımsızlığını kazanma gününe rastlayan 7 Nisan 1919 günü, her yerde ve özellikle *Samsun*'da gösteriler yapılmış, Yermanos'un küstahça davranışları da Rumların düşünce ve emellerini dile getirmişti. *Bafra* ve *Çarşamba* dolaylarındaki yerli Rumlar, sık sık kiliselerde toplanarak, örgütlenmelerini ve donanımlarını artırıyorlardı. 23 Ekim 1919 tarihinde, Doğu Trakya ve Pontus için merkez olarak İstanbul kabul edilmişti.

Venezelos, İstanbul'un merkez olarak kabul edilme konusunun ertelenmesi, bunun yerine Pontus hükümeti kurulması düşüncesini ortaya atarak, İstanbul Patrikhanesi'ne bu yönde talimat verince İstanbul'da gizli bir Yunan polis teşkilâtı kurmakla görevlendirilen Albay Alexandros Zimbrakakis, Pontus jandarma teşkilâtını düzene sokmak üzere Eiffel (Eyfel) adlı Yunan torpidosuyla, bir subaylar heyeti göndermişti.

18 Aralık 1919 günü *Batum*'da da Pontus Rum hükümeti adıyla bir hükümet kurularak teşkilâtlanmaya başlamış, 19 Temmuz 1920'ye geldiğinde Batum'da, Karadeniz, Kafkas ve Güney Rusya Rumları bir kongrede toplanmış ve Pontusçular, 1920 yılının sonlarına doğru çalışmalarını iyice ilerletip, Pontus teşkilâtının kuruluşunu tamamlamışlardı. Bu örgüt:

a) *Birtakım çete başlarının emrinde silâhlı ve savaşçı kuvvetler,*

b) *Bunların beslenmesine hizmet eden üretici Pontus halkı,*

c) *Yönetim ve güvenlik kuvvetleri ile şehirlerden ve köylerden yiyecek sağlamakla görevli ulaştırma kollarından oluşuyordu.* Kuvvetleri ilk zamanlarda 6.000–7.000 civarında iken, daha sonra 25.000'e ulaşmıştı. Oluşturdukları küçük birliklerle, Türk köylerini yakıp, Müslüman halka karşı akıl ve hayale sığmaz zulümler yapıyorlar, cinayetler işliyorlardı.

Mustafa Kemâl, Samsun'a geldiğinde, Türk halkını uyarıp, doğabilecek tehlikelere karşı tedbirler almış, Sivas'ta bulunan 3'üncü Kolorduyu çeteleri takip ve ortadan kaldırmakla görevlendirmişti. Trabzon'daki "Köroğlu" adındaki Rum çetesi, "Eftalidi" çetesi ve öteki çeteler ise, merkezi Erzurum'da bulunan 15'inci Kolordu tarafından ortadan kaldırılmış, Pontus'un etkin olduğu yerlerde, halk silâhlandırılarak örgütlenmeye başlamıştı.

Amasya'da Ortodoks papaz önderliğindeki Rum çetecilere karşı koymak için Türk gönüllüleri, millî direniş hareketi oluşturmuşlardı. Mustafa Kemâl, batıda Yunanlılara karşı İzmir'de: güneyde, Fransızlara ve Ermeni yardakçılarına karşı Adana'da: doğuda, Ermenilere karşı Erzurum'da, başlayan direniş hareketlerinden Amasyalıları haberdar ettikten sonra, düşman Samsun'a ayak basacak olursa, ayağımıza çarıklarımızı giyip dağlara çıkmamız gerekir, vatan toprağını son kaya parçasına kadar savunulması gerekir dediğinde Amasya halkı, büyük bir coşku ile vatanlarını savunacaklarına ve Mustafa Kemâl'in emirlerini yerine getireceklerine ant içtiler..

Mustafa Kemâl taraftarları arasında, Alevîler ve ileri görüşlü din adamları önemli bir yer tutuyordu. Ayrıca, bölgede yaşayan İttihat ve Terâkki üyeleri de vardı. Hatta birçok yerde Millî Mücadele direniş örgütlerinin çekirdeğini yurtsever İttihatçılar oluşturuyordu.

Mustafa Kemâl'in Samsun'a gidişinden beri, İstanbul ile arasındaki uçurum iyice büyümüş, İngilizler Mustafa Kemâl'in görevden uzaklaştırılması için Dahiliye Nazırı Ali Kemâl'e 22 Haziran 1919 tarih tebliği yayınlattırmıştı. Bu tebliğde:

"Mustafa Kemâl Paşa büyük bir asker olmakla beraber, günün politikasına uymasını becermediğinden, hamîyet ve gayretine rağmen memuriyetinde muvaffak olamamıştır!"

Mustafa Kemâl, İngiliz fevkalade komiserinin talep ve ısrarı ile azledilmiş ve azledildikten sonra da yaptıkları ve yazdıkları ile kusurlarını daha ziyade meydana vurmuştur.

Reddi İlhak cemiyetleri gibi Karesi ve Aydın havalisinde İslam ahaliyi boş yere kırlıktan ve fakat bu vesileden istifade ile halkı haraca kesmekten başka bir iş göremeyen emirsiz, saygısız ve gayri kanuni teşkil edilen bazı heyetler için öteden beri çektiği telgraflarla da siyasi hatalarını idareten de artırmıştır.

Mustafa Kemâl'in İstanbul'a getirilmesi Harbiye Bakanlığına ait bir vazifedir

Fakat İçişleri Bakanlığını siz kati emri, Mustafa Kemâl'in azledilmiş olduğunu bilmeniz, onunla hiçbir resmi muameleye girişmemeniz, hiçbir emrini dinlememenizdir³⁹⁵ deniliyordu.

Hazırlanan Bağımsızlık Bildirisi 22 Haziran günü Mustafa Kemâl, Rauf, Ali Fuat ve Refet Bey tarafından Amasya'da imzalanmıştı. Bu kararlarda:

1- Vatanın tamamıyeti ve milletin İstikâl tehlikesidir Milletin İstikâlını yine milletin azim ve kararı kurtaracaktır.

2- Doğu vilayetleri namına 10 Temmuz'da Erzurum'da toplanması mukarrer kongre için, mezkûr vilayetlerin Müdafaa-i Hukuku Millîye ve Reddi İlhak Cemiyetlerinden müntahap azalar, zaten Erzurum'a müteveccihen yola çıkarılmışlardır. O vakte kadar vilâyatı sairemizin murahhasları da Sivas'a vasil olabileceklerinden, Erzurum kongresinin azası, tensip edeceği zamanda, umumi toplantıya iştirak etmek üzere, Sivas'a hareket edecektir.

3- Yukarıdaki mevada göre murahhaslar, Müdafaa-i Hukuk ve Reddi İlhak Cemiyetleri ve belediyeler tarafından ve sair suretlerle seçilecektir.

4- Bu mukarreratın takibatına, 3'üncü Ordu Müfettişi Mustafa Kemâl Paşa, esbak Bahriye Nazırı Hüseyin Rauf Bey, 15. Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa, 13. Kolordu Kumandanı Vekili Miralay Cevdet ve 3. Kolordu Kumandanı Miralay Refet Bey, Canik Mutasarrıfı Hamit Bey, 2.Ordu Müfettişi Ferik Cemal Paşa, 12. Kolordu Kumandanı Miralay Selâhattin Bey, 20. Kolordu Kumandanı Ali Fuat Paşa, Bursa'da 17. Kolordu Kumandanı Miralay Cafer Tayyar Bey ve diğer bazı mülki ve askeri mühim zevat tarafından çalışılacaktır. Bundan başka Sadri Esbak Müşir Ahmet İzzet Paşa, Nafia Nazırı Ferit Bey ve Ayan azasından Ahmet Rıza Bey gibi zevatın fikri ve mütalaaları alınacaktır.

5- Reddi İlhak ve Müdafaa-i Hukuku Millîye Cemiyetlerinin verecekleri telgraflarını yalnız telgrafhanelerde kabul edilerek çekilmemesi, Posta ve Telgraf Umum Müdürlüğü'nden tamim edilmiştir. Bu husus sureti katiyede reddedilerek muhaberatın behemehal serbestçe temini için tezahüratta bulunularak muhaberat temin edilecek ve temin edilinceye kadar teza-hürata devam olunacaktır.

6- Teşkilatı Askeriye ve Millîye, hiçbir suretle ilga edilmeyecektir. Kumanda, hiçbir suretle terk ve ahara tevdi olunmayacaktır. Vatanın herhangi bir tarafından yeniden vaki olacak düşman işgal harekâtı, umum ordüyü alakadar edecek ve hasıl olan vaziyete nazaran müdafaa-i memlekete müstereken tevessül olunacaktır. Bu sebeple, kumandanlar derhal birbirlerini haberdar edeceklerdir. Esliha (silah) ve mühimmat katıyeden elden çıkarılmayacaktır." deniliyordu.

Bu kararın dördüncü maddesinde sözü edilen, İstanbul'da bazı önemli kişilere yazılacak mektup Mustafa Kemâl imzasıyla aşağıdaki şekilde kaleme alınmıştı:

395 İstiklal Harbi Gazetesi 24 Haziran 1919 Salı No:36 ATO Yayınları- Ankara

“Vatanın tehlikei inkısamını aynen gösteren safsanın hunin icraatı, vicdanı millîyi bir emeli hâlâs etrafında ve Müdafaa-i Hukuku Millîye ve Reddi İlhak Teşkilatı namı altında seri bir surette toplamaya başlamıştır. Yalnız mitingler vesaire gibi tezahürat, büyük gayeleri hiçbir vakitte kurtaramaz ve ancak sinei milletten bilfiil doğan kudreti müşterekeye istinat ederse rehakâr (kurtarıcı) olur. Fakat şüphe götürmeyen bir hakikattir ki bu acı safsayı bu kadar mühlik (öldürücü) bir şekilde ihzar eden en müessir âmil maalesef payitahtımızdaki muhalif cereyanlar ve Anadolu’nun saf ve mukaddes âmil millîyesini muzır bir şekilde infirada (yalnızlığa) uğratan siyasi ve gayri millî propagandalardır. Kuvayı Millîyeyi bugün için böyle yanlış yollara sevk ile dağıtmanın mücazatını (cezasını) vatanımız aleyhinde ve pek mezbul bir surette görmekteyiz. Binaenaleyh İstanbul’un işbu muhalif cereyanları artık Anadolu’ya ve âmil ve hissiyatı millîyeye hâkim değil tâbi olmak mecburiyeti vataniyesindedir. Ve payitaht Dîveli İtilâfiye tarafından tahliye edilinceye kadar bu mecburiyetin mutlak olduğu kanaatindeyim. Bu hal bittabi zatiâtilerince de takdir olunur. Arizamda tasvir edilen vaziyet bugün sesrî ve umumi bir millî kongrenin ikadını icabettirmektedir. Bu davet her tarafa tamim ve ifa kılınmıştır. Devletin inkısamı (parçalanması) mevzuubahis olduğu bir sırada İngiliz propagandasıyla baş veren Kürdistan İstikâlî gibi cereyanlar dahi bilmuhabere tarafarânını celp ve Hilâfet ve saltanat etrafındaki gayeyi müşterekimize davet ve tamamî mutabakat suretiyle lehülhamt (hamdolsun) lehimize dönmüş ve kongreye davet olunmuştur. Bu millî ve hayali mesele için İstanbul’da “zâtî sâmilere, zâtî devletleri, zatiâtileri” gibi vatanperver ve sahibi kelâm mütefekkirine teveccüh eden fedakârlık bilhassa pek büyüktür. Bu gayeî sâlâh ve millî istihsal edilinceye kadar âcizleri Anadolu’dan ve sinei milletten ayrılmayacağımı ve bu noktada nihayete kadar bir ferdi millet gibi çalışacağımı millete karşı mukaddesatım namına söz verdim ve hiçbir kuvvet bu azmi millîye mani olamayacaktır. Bu kararı âcizanem umum Anadolu’da resikârda bulunan mes’ul ve kıymettar umum arkadaşlarımız içtihat ve kanaati müşterekesine istinat etmekte olduğunu da ilaveten arz ile ihtiramatı mahsusai kalbiyemi teyit eylerim. Efendim Hazretleri.”

Amasya’da direniş hareketinin birleşik bir cephe olarak sürdürülmesi gereği üzerinde görüş birliği sağlanmış ve Sivas’ta hemen millî bir kongre toplanmasını kararlaştırılmıştı. Mustafa Kemâl Amasya’da panayırı gezerken halk kendisine ilgi göstererek alkışlamış bunun üzerine yanındaki gazeteciye şu sözleri söylemişti:

“Bak birader, böyle milletten nasıl ayrılırsın. Bu palaspareler içinde perişan gördüğün insanlar yok mu? Onlarda öyle yürek, öyle cevher vardır ki, olmaz şey. Çanakkale’yi kurtaran bunlardır. Kafkas’ta Galiciya’da, şurada burada aslan gibi çarpışan, mahrumiyete aldırmayan bunlardır.”³⁹⁶

22 Haziran 1919 günü Ali Fuat ve yanındakiler Amasya’dan ayrılmak üzere vedalaşıyorlardı. Mustafa Kemâl Ali Fuat’a:

“...beni Ordu Müfettişliği Makamı’nda uzun müddet bırakacaklarını sanmıyorum. Şu önümüzdeki birkaç gün içinde durum netleşecektir. Seni temin ederim ki, mücadelemize sıfat ve salahiyyetten azade olarak da devam edeceğim. Arkadaşlarımın aynı yakınlığı ve vefayı göstereceğimden emin” deyince Ali Fuat:

396 Selek Sabahattin – Anadolu İhtilâli- Sf: 234 Burçak Yayınevi - İstanbul

“Vaziyet ne şekilde tecelli ederse etsin ben ve kolordum daima emrinde kalacaktır” diye cevap vermiş. Mustafa Kemâl:

“Bu adamlar seni de kolordunun başından ve hatta askerlikten ayırabilirler” demiş, Ali Fuat Mustafa Kemâl’e desteğini devam ettirerek:

“Bu taktirde de seninle beraberim Paşam” dedikten sonra uğurlanmışlardı.³⁹⁷

Amasya toplantısında alınan kararlar millî kurtuluş tarihinde büyük önemli bir yer tutuyor, hiç açılmamış olan gizli maddesine göre Mustafa Kemâl, Kâzım Karabekir, Ali Fuat ve Rauf Bey millî bir hükümetin ilk kadrosu olarak tespit ediliyordu.³⁹⁸

Mustafa Kemâl, 25 Haziran’ sabahı gizlice Amasya’dan, ayrılmış, Tokat’a geldiğinde güvendiği Alevî Rıfat Efendi’nin evinde misafir olmuştu.³⁹⁹ 26 Haziran’da Tokat’a geçmiş, Amasya Bildirisi’nin her tarafa tebliğini sağladıktan sonra Doktor Albay İbrahim Tâli Bey ile Binbaşı Kemâl Beyi Sivas’a göndererek aleyhteki bazı tertiplerden haberdar olmuştu.

İstanbul’da Dahiliye Nazırı Mehmet Ali Bey’in yerine geçen Ali Kemâl, vilayetlere bir genelge göndererek, Mustafa Kemâl’le bütün resmi ilişkilerin kesildiğini ve onun emirlerinin dinlenmemesini bildiriyordu

Mustafa Kemâl ve bağımsızlık savaşını yürüten arkadaşları, Alevîlerin bağımsızlık mücadelesindeki önemini yüzyıllardır Osmanlı idaresine karşı canları pahasına verdikleri mücadeleden biliyorlardı. Onların aydınlık yüzlerinin ve Türk ulusunun gerçek temsilcileri olduğunun farkındaydılar. Mustafa Kemâl, 26 Haziran 1919 tarihinde Konya II. Ordu Müfettişliğine şu şifreyi yolladı:

“Tokat ve çevresinin İslam nüfusunun % 80’i, Amasya çevresinin de önemli bir bölümü Alevî mezhepli ve Kırşehir’de Baba Efendi hazretlerine çok bağlıdırlar. Baba Efendi, ülkenin ve ulusal bağımsızlığın bugünkü güçlüklerini görmekte ve yargılamakta gerçekten yeteneklidir. Bu nedenle, güvenli kimseleri görüştürerek kendilerinin uygun gördüğü “Ulusal hakları koruma” ve “Başka ülkeye bağlanmama” derneklerini destekleyecek birkaç mektup yazdırılarak buralardaki etkili Alevîlerin Sivas’a gönderilmesini pek yararlı görüyorum.”⁴⁰⁰

Mustafa Kemâl, Alevîleri Türk milletinin geleceğinin kurulması mücadelesinin vazgeçilmez bir parçası olarak görürken, Osmanlı ileri gelenleri 93 Osmanlı- Rus Savaşı’ndaki yenilginin sorumlusu olarak Alevîleri görüyor ve Mehmed Arif (*) bu yaklaşımı şöyle dile getiriyordu:

“Bizim askerimizin kalbini bozan, sebatını kıran sebeplerden biri de, askerinin aynı mezhebe sahip olmamasıdır. Ahmet, Mehmet, Ali, Hüseyin adlarıyla gördüğümüz kimselerin hepsini bir mezhep ve bir mesleğe mensup zannetmeyelim. Bu mezhep ayrılığı tabirinden, Şafilik, Hanefilik gibi doğru İslâmî mezhepler anlaşılmasın. Taburlarımızın yarısını diyemeysem de, hele dörtte birini teşkil eden asker bambaşka yollardadırlar. Bunların bir kısmı Şiilik, Bektaşilik veya putperestliğe benzer, ehli-sünnetten uzak yoldadırlar. Bir kısmı ise, bunların hepsinden birer parça bir şeyin katılmasıyla vücuda gelmiş, karışık ve bambaşka bir itikadın

397 Cebesoy Ali Fuat **Millî Mücadele Hatıraları** Sf:76-77 1953 İstanbul

398 Atay Falih Rıfki **Çankaya** Sf:196 Pozitif Yayınları Temmuz 2006-İstanbul

399 Ulusoy Müslüm **Anadolu ve Avrupa’da Türk Damgası Koçu Baba I** Sf:236 Pozitif Matbaası 2002 Ankara

400 **Harp Tarihi Vesikaları Dergisi** No:113- Ankara

(*) Mehmed Arif, son Osmanlı Meclis-i Mebusan’ı Başkanı Celalettin Arif’in babasıdır.

hizmetkârdırlar. Bunlar vaktiyle Fatımîlerin ve sonraları Anadolu'da Celalî yadigârlarının ve daha sonraları İran Safavî devleti misyonerlerinin sırf siyasi olarak İslam ümmeti arasında kendi menfaatlerine uygun buldukları ayrılığı meydana getirmek için yaydıkları mezhep ve meslek mensuplarıdır. Şimdi o mühlitlerin kendileri kalmadı ama İslam ümmeti içine ektikleri bölücülük ve düşmanlık tohumu, hâlâ bu güne kadar meyve verip duruyor.

Bu adamlar "ehlisünnet ve'l-cemaat"ı "Yezidî" olarak tanırırlar, her vakîy lanet ve haka-ret ederler. Osmanlı Devleti'nin askerlik hizmetini bir angarya ve eziyet sayar, dini bir görev olarak düşünmezler. Askerde bulunmaları ve durmaları ceza korkusundandır. Yoksa dinin etkisiyle değildir. Bu yüzden her gün, her saat, "ehlisünnet ve'l-cemaat" mezhebinde bulunan bütün Müslümanların yere geçmesi ve devlet binasının – Allah korusun- göçme saatini beklerler. Onlara göre bir Moskof neferi, dindar ve hamiyetli bir ehlistinnetten bin kat hayırlıdır. Onun için, savaşta ölmek, onlarca, kendi kendine intihar etmek kadar kötü bir şey sayılır. Bunlar gözünü her gün ordunun bozulmasına dikmişler ve selamete evlerine kaçıp gitmeyi en büyük sevap saymışlardır. Hiç köpek zor ile ava gider mi ve götürülürse işe yarar mı?! Harpte bulunan askere kaçmak fikri en evvel bu gibi dinsiz ve hamiyetsizlerden bulaşıyor. Bunlardan birkaç tanesi savaş hattından geriye fırladı mı, artık alt tarafı çorap sökücü gibi geliyor. Huy ve ahlâkın bulaşıcı olduğu ve insanın yanındakinin etkisinde kalacağı bütün ahlâk kitaplarında yazılı değil midir?

İşte bizim askerimizin içinde bulunan bu adamlar, Anadolu'nun bazı yerlerinde "Kızılbaş" ve bazısında "Çeperov", "Vazalak" veya "Sofi" gibi isimlerle anılır.⁴⁰¹

Mustafa Kemâl Tokat'ta telgrafhanenin, kendisinin yola çıktığının Sivas'a henüz bildirilmediğini öğrenince şehrin ileri gelenlerinden bazılarını toplayarak :

"Savaşmak için topumuz, tüfeğimiz olmayabilir, bu takdirde dişimiz ve turnağımızla dövüürüz." Diyerek amaçlarını anlatmış, hareketinden altı saat sonra Sivas'a gönderilmek üzere bir telgraf yazarak Sivas'a hareket etmişti. Çamlıbel'de bir su kaynağında su içmek isteyen Mustafa Kemâl'e yanındakilerden birisi su içmesi için ona tas uzatmış, o da:

"Dur Baba...Ben elimle içerim." diyerek suyu avuçlarından içmişti. Kendisine tas uzatan görevlinin adı ise bundan böyle "Dur Baba" olarak kalmıştı.

Anadolu'da Sizin Ve Efendilerinizin Düdüğü Ötmez....

Sivas'a vali olarak atanan Reşit Paşa, namuslu ve vatansever biriydi. İstanbul'dan gönderilen Mustafa Kemâl'in görevden azlediliş telgrafını aldığı anda önemsememiş, bu sırada kendisini ziyarete gelen Ali Galip ile görüşmüş onun yönlendirmelerine de kulak tıkayarak, Mustafa Kemâl'in şehre girişinde onu karşılamaya gitmişti.⁴⁰² Bu karşılaşmada Mustafa Kemâl, Reşit Paşa'nın tavrını net olarak bilmediği için, onu arabasına alarak kendisine yapılabilecek bir saldırıya karşı bir çeşit güvenlik tedbiri almayı gerekli görmüştü. Aralarında geçen ko-

401 Mehmed Arif **Başımıza Gelenler** Sf:489-491 Akçağ Yayınları 2006- Ankara

402 **İstiklal Harbi Gazetesi** 28 Haziran 1919 Cumartesi No: 40 ATO Yayınları- Ankara

nuşmalardan Mustafa Kemâl'in kendisine yeterince güvenmediğini anlayan ve üzülen Reşit Paşa, Mustafa Kemâl'in kaygılarını giderdiği gibi onun ihtiyatlı davranışı karşısında kırılarak duygusal davranmış ve gözleri yaşarmıştı. Valiliğe gittiklerinde Ali Galip ve taraftarları Mustafa Kemâl'in huzuruna çıkarılmış, süt dökmüş kedi gibi olan Ali Galip'e Mustafa Kemâl:

"Askerler mert olur. Türk askerleri ise mertlerden mert ve pek cıvanmert olur. Siz cihanın kabul ettiği bir kaideye istisna mı teşkil ediyorsunuz? Yoksa ordudan ayrılmakla Türk askerine mahsus bütün kıymetlerden de uzak mı düştünüz? Nedir bu yaptığınız? Kime ve kimlere hizmet, yahut kime ve kimlere ihanet ediyorsunuz? Hiç düşündünüz mü?" deyince Ali Galip birkaç kelime söylemek istemiş Mustafa Kemâl'in izin vermeyip kızgın bir şekilde ayağa kalkarak onu:

*"Size daha ağır muamelelerde bulunabilirdim. Emekli bir asker olmanıza hürmet edip bu kadarla yetiniyorum. Şu kadar ki, aklınızı başınıza almaz, haddinizi tanımaz, diliniz de kısmazsanız akıbetiniz kötü olur... haydi buyurun yerinize gidin. Derin derin düşünün. Harput'a mı gitmek, geri İstanbul'a mı dönmek lazım geldiğini kararlaştırın. Yalnız şunu unutmayın ki, Anadolu'da sizin gibilerin ve efendilerinizin düdüğü ötmez, ötemez."*⁴⁰³ Diyecek susturmuştu.

İstanbul'un Mustafa Kemâl'i yok etmek amacıyla görevlendirdiği Ali Galip, eski bir kurmay subay iken, sözde Mâmuretülâziz (Elazığ) valiliğine atanıp, Sivas'a gönderilmişti. İtilaf ve Hürriyet Partisi ileri gelenlerinden olan Ali Galip, geceleyin yalnız olarak Mustafa Kemâl'i görmek isteyip yağcılık yapmak istemişti. Bu an *Söylev*'de şöyle anlatılıyor:

*"Bu Ali Galip gördüğü kötü muameleden sonra, mahrem beyanatı olduğunu söyleyerek gece, yalnız olarak yanıma gelmek istedi. Kabul ettim. Hareketlerimiz dış görünüşüne emniyet vermemenizi rica ile Mamuretülâziz vilayetini kabul ederek gelmekten maksadının, benim noktayı nazarıma hizmet bulunduğunu ve Sivas'ta bekleyişi, benimle buluşup bizzat talimat almak için olduğunu izah ve bin türlü delillerle ispata çalıştı"*⁴⁰⁴

İşte, İstanbul'dan yola çıkıp, Kürtlerden bulacağı birkaç yüz atlı ile Sivas'ı basıp, Mustafa Kemâl'i öldürecek olan Ali Galip, İngiliz ajanlarının ve yerli gericilerin desteğiyle gelecekte kendisine vaat edilen mevkilerin hülyası içindeyken, Mustafa Kemâl'in azarlamasıyla karşılaşmıştı.

Mustafa Kemâl Erzurum'a doğru yola çıkmış, 28 Haziran sabahı erkenden hareket ettiği Sivas'tan 2 Temmuz günü Erzincan'a ulaşmıştı. Burada saray başkâtibinden kendisine yazılmış bir telgraf aldı. Başkâtip, Mustafa Kemâl'e, Padişah'ın şu sözlerini bildiriyordu:

"Sizin malûm olan vatanperver duygularınızla o havalide bazı tertipler ve teşebbüslerde bulunmanız İngilizlerin nazarı dikkatlerini çekmiş ve hükümeti tazyike başlamışlardır. (...)

Harbiye Nezaretince azliniz cihetine gidilmesi tarafımızdan uygun görülmemiştir. Yabancıların tazyiki ile hakkınızda hayşiyet kırıcı muamele yapılmasına gönlümüz razı değildir. Ya istifa ederek İstanbul'a dönünüz, yahut iki ay tebdilihava alarak, durum aydınlanıp sulh kararlaştırıluncaya kadar seçeceğiniz bir şehir veya kasabada istirahat ediniz."

Bu sırada İstanbul'da İçişleri Bakanı Ali Kemâl ve Harbiye Nazırı Şevket Turgut Paşa istifa edince Harbiye Nazırlığına Ferit Paşa (topçu generali) tayin edilmişti. Mustafa Kemâl

403 Nadi Yunus **Ali Galip Hadisesi** Sf: 30 Cumhuriyet Gzt. Eki Mayıs 2000- İstanbul

404 Gazi Mustafa Kemâl **Söylev**-Cilt:1 Sf: 59 TTK 1998 Ankara

Erzurum yolunda *Mamahâtun*'a geldiği 2/3 Temmuz gecesi, Savaş bakanından yalvarırcasına bir tarzda yazılmış bir telgraf alıyordu. Bu telgraf:

“*Mağlûbiyet devasız bir iletir. Galiplerin istekleri yapılmazsa, vatan daha büyük felâketlere uğrayacağı için, hükümet maalesef sizin hizmetlerinizden mahrum kalmaya mecburdur. İstanbul'da veya istediğiniz bir yerde tebdili havaya gitmeniz şarttır. Ellerinizden öperim.*”⁴⁰⁵ diyordu

Mustafa Kemâl, Harbiye Nazırına durum hakkında gerekli bilgileri vermiş, tebdilihava alarak *Anadolu*'da kalmakta bir mahzur görmediğini bildirerek yoluna devam edip, bir hafta yolculuğundan sonra *Erzurum*'a on yedi kilometredeki *Ilıca*'da Kâzım Karabekir ve yanındakiler tarafından kahve ikram edilerek karşılanmışlardı. Konuşurlarken Mustafa Kemâl'in gözü *Ilıca* batısındaki sırtlardan gelen konvoyla takılmıştı. İkinci güneşi altında gelen konvoyun önündeki Mevlit Ağa, selam verdiğiğinde Mustafa Kemâl onun hatırını sorarak:

“- Ağa böyle nereden geliyorsun?”

“- Rus gelirken muhacir olmuştum. Çukurova'da idim. Şimdi köyüme dönüyorum.”

“-Yoksa oralarda geçinemedim mi?”

“- Hayır Paşa... Çukurova cennet gibi yer... Bize tarla da verdiler. Rahattık. Yalnız son günlerde işittim ki, İstanbul'daki “ırzı kırıklar” bizim *Erzurum*'u Ermenilere vereceklermiş.. Geldim ki göreyim, bu namertler kimin malını kime veriyorlar?.” Mustafa Kemâl bu cevap karşısında duyulanmış gözleri yaşarmıştı.⁴⁰⁶

3 Temmuz 1919 günü *Erzurum*'a geldiğinde Mustafa Kemâl'i karşılayanlar arasında Kâzım Karabekir'in kendi parasıyla okuttuğu yetim çocuklar da bulunuyordu. Mustafa Kemâl'in:

“*Yaşa Mustafa Kemâl Paşa*” haykırışlarıyla törenle karşılanması, yolda gelirken Harbiye Nezaretinden ve Saray'dan hemen istifa edip İstanbul'a dönmesini bildiren telgrafların bozduğu moralini iyice yükseltmişti. Halka yaptığı kısa konuşmada:

“*Vatanı tazyiki altında tutan felaket ve musibetleri behemehal bertaraf edeceğiz*”⁴⁰⁷ demişti.

Erzurum'dayken de Padişahın Başmabeyincisiyle makine başında görüşmüştü. Başmabeyinci kendisine dönmesi için yalvarıyor, İstanbul'a dönerse affedilip önemli görevlere getirileceğini söylüyordu. Mustafa Kemâl, Zâtı Şahaneye olan bağlılığını ve saygısını bildirerek önerileri reddetti. Kâzım Karabekir Paşa'da, ordudan çekilmesini öneriyor böylece, halkın üzerinde daha iyi bir etki oluşacağını söylüyordu. Mustafa Kemâl artık kaçınılmaz olan 8 Temmuz 1919 tarihli:

“*Mübarek vatan ve milleti parçalanmak tehlikesinden kurtarmak ve Yunan ve Ermeni amaline kurban etmemek için açılan mücadeleyi millîye uğrunda milletle beraber serbest surette çalışmaya sıfatı resmîye ve askeriyem artık mani olmaya başladı. Bu gayeyi mukaddese için milletle beraber nihayetine kadar çalışmaya mukaddesatım namına söz vermiş olduğum cihetle pek âşıkı bulunduğum silki celili askeriyeye bu gün veda ve istifa ettim.*” Diyen telgrafi İstanbul'a göndermişti.

405 *İstiklal Harbi Gazetesi* 1 Temmuz 1919 Salı No:43 ATO Yayınları- Ankara

406 *İstiklal Harbi Gazetesi* 6 Temmuz 1919 Cumartesi No:47 ATO Yayınları- Ankara

407 *İstiklal Harbi Gazetesi* 5 Temmuz 1919 Cuma No: 46 ATO Yayınları- Ankara

Türk Yılmaz! Türk'ün Her Biri Bir Zırlıdır...

Mustafa Kemâl'in istifa ettikten sonra üniforma ve hünkâr yaveri kordonlarıyla dolaştığını gören İttihatçılar sert eleştirilerde bulunmaya başlamış, Mustafa Kemâl taraftarları yanında sivil elbise olmadığı için onun böyle gezdiğini söyleyerek savunma yapmak zorunda kalmışlardı. Karşı taraf onun, üstünlük hırsı ve saltanat iddiasında olduğunu ve içkiye düşkünlüğünü öne sürerek yıpratma hareketine girişmişlerdi. Bunun önüne geçilebilmesi için sivil elbise temini gerekiyordu. Mazhar Müfit Kansu, sivil elbise temin edilmesini şöyle anlatıyor:

"İstifa hadisesinin vuku ve şeklini böylece tespit eden tarihi gecenin ertesi günü, yani 8 Temmuz 1335 (1919) sabahı artık Mustafa Kemâl Paşa, bizden, yani halktan farksız bir millet ferdi idi ve sivil giyinmişti. Ancak, hadisenin paşa üzerindeki geçici tesiri yarı ciddi, yarı berhayat sürpriz halinde paşaya sivil kıyafet düzmekle kendisini gösterdi. Bütün ömrü askerlikte geçen paşanın sivil elbisesi yoktu. Derhal bir yeni elbise temini de mümkün olamamıştı. Sabahleyin:

"Elbiseyi ne yapacağız Mazhar?" der demez:

"- Kolay paşam" dedim. Aklıma geldi, hemen valiye gittim.

"- Paşa için sizin elbiselerinizden bir tane istiyorum."

Münir Bey bir hayli sıkıldı:

"- Evet, amma, Paşa hazretlerine layık, temiz bir elbise bende yok," dedi. Haksız değildi. Harp içi ve harp sonrası kimsede el dokunulmamış elbise kalmamıştı. Bununla beraber hemen akıl etti:

"- Benim ya bir, ya iki defa giydiğim bir jaket atayım var, Paşa hazretlerine onu takdim edelim"

"- Gayet iyi," diyerek jaket atayı aldım, bende de temiz bir fes vardı. Gömlek, yaka, kravat da uydurmuştum. Paşanın işte ilk sivil kıyafetini bu suretle temin etmiştik. Paşanın birkaç ay kullanmış olduğu o fesi, hâlâ, o günlerin hatıralarını tazeleyerek, dikkatle saklarım."⁴⁰⁸

Mustafa Kemâl Harbiye Nâzırı Ferit Paşa'dan yeni bir telgraf almıştı. Bu telgraf:

"Hemen o havaliyi terk ile buraya gelmeniz lâzımdır." diyordu.

Mustafa Kemâl konuşmaların ardından Harbiye Nâzırı Ferit Paşa'ya son olarak :

"Ermenistan'a vaat edildiğini bilmekle heyecan ve galeyan içinde bulunan doğu vilâyetleri halkı arasından çıkıp gelmek hususundaki teklifinizi yerine getirmekte şahsi irademi kullanmaktan mânen ve maddeten memnu (yasaklanmış) bulunuyorum." Diyerek teklifini reddediyordu.

Bu sırada İngilizler, bağımsız bir Ermenistan kurulması için çalışan Rawlinson adlı bir albayı resmi bir görevle Erzurum'a göndermiş, Albay Rawlinson, Kâzım Karabekir'in sözde işbirliğiyle, dikkatle incelemeler yapıyor, asker mevcudu ve silah miktarını, mütareke koşullarına göre düzenliyor, top kamalarıyla tüfek mekanizmalarına el koyarak bunları trenle Transkafkasya'daki İngiliz birliklerine gönderiyordu. Fakat yollarda meydana gelen nedeni bilinmeyen, şüpheli tren kazaları aksamalara neden oluyordu. Aslında trenlerin sorumluluğu Kâzım Karabekir'in adamlarında olup, bunlar trenlerdeki silahları kaçırıp ulusal direnişçilere

408 Kansu Mahzar Müfit **Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber** Cilt:I Sf:40-41 TTK 1988- Ank.

aktarıyorlardı. Buna karşı önlem alan Albay Rawlinson silahları deve kervanları ile Trabzon'a yollamak zorunda kalmıştı. Bölgedeki incelemelerinde, kendilerine bildirilmemiş yeni silah depoları bulan Albay Rawlinson, Kâzım Paşa'nın niyetinden şüphelenmeye başlamış, silahlarını teslim etmeye niyetli olmadığını sonunda anlamıştı. Bir gün Rawlinson, Kâzım Karabekir'e:

"İngilizlerin elinde kaç zırhlı var, biliyor musunuz?" diye sorduğunda o:

"Türk yılmaz! Türkün her biri bir zırhlıdır Milyonlarca zırhlıyı emri altına almaya kimin gücü yeter?" diye cevap vermişti. Bu sırada Rawlinson, Erzurum Kongresi'nin yapılmaması için de el altından oyunlar tezgahlıyordu. Kongrenin 10 Temmuz günü yapılacağını bilen İngilizler kongre üyeleri ve halk üzerinde panik yaratabilmek için çaba sarf ediyorlardı. Rawlinson, 9 Temmuz'da, yani Erzurum Kongresi'nin toplanacağını bildirdiği tarihten önceki gün, Mustafa Kemâl Paşa'yı ziyarete gelmişti. Bu ziyareti Mazhar Müfit Kansu şöyle anlatmaktadır:

"Henüz öğle yemeğini yemiştik. Daha sonra yerini, şeklini, iç teşkilâtını anlatacağım bu evin methalinin (girişinin) sağ tarafına tesadüf eden odada oturuyor, Paşa ile konuşuyorduk. Paşa'nın ordudan ve askerlikten çekilmesine rağmen Kâzım Karabekir Paşa'nın gösterdiği dostluk ve nezaket eseri olarak emireri Ali evde alıkonulmuştu. Ali, odaya geldi:

"Kolonel Rawlinson, sizi ziyaret etmek istiyor Paşam..." haberini ulaştırdı. Paşa, bir saniye, çatık kaşlarının altında bir güneş gibi açan bol ışıklı gözlerini Ali'nin gözleri içinde dolaştırdıktan sonra:

"Peki buyursunlar.." dedi. Biraz sonra, Kolonel aramızdaydı. Paşa ile havadan sudan, şundan bundan bahseden konuşmalar yaptıktan sonra:

"İşittiğime göre, burada yarın bir kongre açacak imişsiniz?..." dedi. Paşa, kesin bir sesle:

"Evet milletçe açılması takarrür etmiştir" dedi ve muhavere şöyle devam etti: Kolonel:

"Açılmaması daha münasip olacaktır." Mustafa Kemâl Paşa:

"Kongre toplanacak ve gününde açılacaktır. Millet buna karar vermiştir. Açılmamasını tavsiye eden mütalâanıza hâkim olan sebepleri bile sormayı lüzumlu görmüyorum." Kolonel:

"Fakat, hükümetim, bu kongrenin toplanmasına müsaade edemez." Mustafa Kemâl Paşa:

"Ne hükümetinizden, ne de sizden müsaade istemedik ki, böyle bir müsaadenin verilip verilmeyeceği bahis mevzuu olsun."

Konuşmanın tam bu asabî ve çetin noktasında emireri elinde kahve tepsisi olduğu halde odaya girdi. Paşa ile İngiliz miralayları arasındaki konuşmadan tabii hiçbir şey anlamadığı halde Paşa'nın yüzünden, hareket tavrından, sesinden ve sesinin tonundan herhalde bir şeyler sezmiş olacak ki, o andaki jestini asla unutamayacağım. Bu saf, dürüst ve sadık Anadolu çocuğu gözlerimin içine bakarak, göz ve kaşlarıyla işaret ederek:

"Kolonel'i kapı dışarı edeyim mi?" diye sordu. Ben de onun dili ile, yani kaş, göz hareketleri ile:

"Kahveyi ver, dışarı çık!" işaretini verdim. Ali kahveyi verip dışarı çıktıktan sonra, Paşa ile Kolonel arasındaki muhavere yeniden şiddetlendi. Kolonel:

"Kongreden vazgeçmezseniz kuvveti cebriye ile toplantının dağıtılmasına mecburiyet hasıl olacak," dedi. Paşa da derhal aynı şiddetle mukavele etti:

—O halde biz de, mecburi ve zaruri olarak kuvvete kuvvetle karşı koyar ve herhalde milletin kararını yerine getiririz.” Paşa çok sinirlenmişti. Hiddetli zamanlarında kaşları çatılır ve gözleri sağa ve sola çevrilerek ateş saçardı. Paşa yine bu halde idi.

“ Ne pahasına olursa olsun kongreyi açacağız,” diyerek yerinden kalktı ve Lord Curzon’un yeğenine kesin bir şekilde:

“ Mülâkatımız bitmiştir,” dedi. Kolonel’in ters bir cevap verip Paşa’yı daha çok sinirlendirmesine mani olmak için ben de hemen oda kapısını açtım ve:

“ Lütfen Kolonel...” diyerek kapıyı gösterdim ve muhakkak ki paşanın muhataplarını e-sir halinde tutan yüksek iradesinin sevk ve tesiri altında Kolonel açtığı oda kapısından, ağzından tek kelime çıkmadan ve sapsarı bir yüzle basıp gitti. ”⁴⁰⁹

Kâzım Paşa İtilâf Devletlerinin bu bölgede işgal hareketine karşı da, Erzurum’da bir Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri Kongresi toplamıştı. Kâzım Paşa, Hükümet tarafından kendisine bölgeyi boşaltma emri verilmesi durumunda:

“ Hükümetin emirlerinin üstünde başka bir irade, milletin iradesi vardır, Millet, temsilcilerinin aracılığıyla, bana emir verirse, onu dinler ve istilâya karşı koyarım” diyordu.

12 Temmuz’dan itibaren Erzurum’a gelen delegelerden Sürmeneli avukat ve gazeteci Ömer Fevzi, orduya gerek olmadığı ve ordunun dağıtılması propagandası yapmaya başlayınca Kâzım Karabekir onu uyarmıştı. Karadeniz kıyılarından gelen delegeler çoğunlukla İtilaf devletleri donanmalarından korktukları için panik halindeydi. Kâzım Karabekir’in yaptığı konuşmalar onların morallerini yükseltmişti ama, Mustafa Kemâl de İttihatçı düşmanı olan Ömer Fevzi’nin İstanbul’dan gönderilen gizli bir görevli olduğuna karar vermişti. Bu tip delegeler özellikle Mustafa Kemâl’in askeri elbise giymesini eleştiriyorlar ve taraftar toplamaya çalışıyorlardı. Mustafa Kemâl’e temin edilen sivil elbise ile, yıpratma hareketinin bir nebze önüne geçilmişti. Mustafa Kemâl’in de Ege’deki efelerden bir farkı kalmamıştı. Hatta ona efeler arasında “Sarı Efe” denilmesi düşünülmüş, fakat Jandarma Yüzbaşısı Edip Bey için bu ad kullanıldığı için Mustafa Kemâl’e “Büyük Sarı Efe” denilmeye başlanmış hatta “Sarı Zeybek” de deniliyordu. Erzurum Kongresi, 13 gün gecikme ile, 23 Temmuz günü toplandı.

Mustafa Kemâl Paşa’nın kongreye üye olarak katılabilmesi ve kongre başkanlığına seçilmesi için, Erzurum delegelerinden Emekli Binbaşı Kâzım Bey ile Cevat (Dursunoğlu) Bey delegelikten istifa ettiler. Böylece Mustafa Kemâl ve Rauf Bey’in kongreye katılmalarına olanak sağlamışlardı.⁴¹⁰ Fakat, bazı delegeler Mustafa Kemâl’in kongre başkanlığına seçilmesini istemiyorlar bunların başını da Trabzon delegeleri çekiyordu. İbrahim Süreyya Bey, Mustafa Kemâl’in kongre başkanlığına seçilmesi için çaba gösterirken, telkinleri de etkili olmuş ve Mustafa Kemâl çoğunluğun oyu ile kongre başkanı seçilmişti.

Mustafa Kemâl kongrede, Mısır, Hindistan, Afganistan, Suriye ve Irak’ta İngilizlerin ve diğer yabancıların yaptıkları zulümlerden bahsetmiş, oralar halkının mücadelesinden örnekler vermişti. İngilizlerin Kafkasya’dan çekilişini, Rusların savaşı kazanmasını, Macarlar ve Bulgarların memleketlerinin büyük bir kısmını istilâ etmek isteyenlere karşı verdikleri mücadeleleri dile getirdi. 14 gün süren kongrenin ilk gününün gecesinde Mustafa Kemâl Paşa’ya, İstanbul’dan:

409 Kansu Mahzar Müfit **Erzurum’dan Ölümüne Kadar Atatürk’le Beraber** Cilt:I Sf:45 TTK 1988- Ankara

410 **İstiklal Harbi Gazetesi** 22 Temmuz 1919 Salı No:67 ATO Yayınları- Ankara

“Hükümet tevkifiniz hakkında askerî ve sivil makamlara emir verdi ve bir beyanname de neşrederek sizi âsî tanıdığını ilân etti.” haberi gelmişti. Harbiye Nezareti, 24 Temmuz tarihinde Erzurum'daki 15. Kolordu Kumandanlığı'na kongrenin dağıtılması için emir vermiş olmasına karşın Kâzım Karabekir:

“Delegeler Erzurum'a geldiler. Kongre toplandı ve müzakerede bulunuyor. Kongre, tanınmış söz ve nüfuz sahibi ulema ve hukukçularla, itibar sahibi kimselerden müteşekkildir. Gayeleri, vatan ve milletin saadet ve selâmetinden başka bir şey değildir. Toplantıda kanuna aykırı bir hal yoktur. Hukukçulardan ve kanuna âşına kimselerden tahkik ettiğime göre kongre, anayasanın 120. maddesine istinaden toplanmıştır. Bu gibi kongrelerin toplanmasını önleyecek tek çare, Mebusan Meclisi'nin toplantıya davet edildiğini göstermek ve milleti tatmin etmektir.”

Böylece Havza ve Amasya'da başlayan askeri direniş, Erzurum'da siyasi direnişe dönüşmüştü. Mustafa Kemâl kongreyi açık söylevinde, milletin hakları ve halkın iradesini ortaya koyarak milletin haklarının yeni bir hükümet kurulmasıyla elde edilebileceğini vurgulamış, Türk milletinin kendi kaderine sahip çıkmasının yalnızca halkın iradesine dayanarak gerçekleşeceğini söylüyordu. Mustafa Kemâl Kongre sırasında kendisine:

“Cumhuriyete doğru mu gidiyoruz?” diye soran bir arkadaşına:

“Hâlâ şüpheli mi var?” diye cevap vermiş ama bunun şimdilik gizli tutulması gerektiğini söylemişti. Kongre bitiminde, sonradan Misak-ı Millî diye tanınacak olan bir bildiri kaleme alınmıştı

Mustafa Kemâl Paşa kongre başkanı seçildikten sonra yaptığı konuşmada özetle şöyle diyordu:

“4 aydan beri Mısır'da millî istiklâlin temini için kanlı olaylar ve ihtilâller devam ediyor. İngilizler, tevkif ederek Malta'ya götürdükleri Mısırlı ihtilâlcileri, nihayet serbest bırakmaya ve Parizler Sulh Konferansı'na gitmelerine müsaade etmeye mecbur kalmışlardır.

Hindistan'da bağımsızlık için geniş ölçüde ihtilâller olmaktadır. Millî maksadın temini için burada, bankalar, Avrupa müesseseleri, demiryolları bombalarla tahrip ediliyor.

Afganistan ordusu da İngilizlerin milliyeti imha siyasetine karşı harp ediyor. İngilizlerin bel bağladıkları hudut kabilelerinin çekilmeye mecbur olduklarını İngiliz gazeteleri itiraf etmişlerdir.

Suriye'de ve Irak'ta İngilizlerin ve diğer yabancıların tahakküm ve idaresinden bütün Arabistan galeyana halindedir.

Son zamanlarda devletlerarasına giren rekabet dolayısıyla İngilizlerin Kafkasya'dan çekilmesine karar verilmiş ve bu çekilme başlamıştır.

Millî bağımsızlıklarını tehlikede gören ve her taraftan istilâya uğrayan Rus milleti, topyekûn bir savaş vererek, bu savaşı kazanmıştır.

Azerbaycan ve Gürcistan işbirliği yaparak, millî varlıkları aleyhine yürümek isteyen Denikin ordusuna karşı savaşmış ve bu orduyu Karadeniz sahillerine sürmüştür.

Macarlar ve Bulgarlar memleketlerinin büyük bir kısmını istilâ etmek isteyenlere karşı bütün millî mevcudiyetleri ile çalışıyorlar. İtilâf devletlerince Yunanlılara verilen Batı Trak-

ya'da, Bulgar Kuvayı Milleyesi, Bulgar askerleri ile takviye edilmiş oldukları halde, Yunanlılarla muharebe ederek, birçok Yunan tümenini Batı Trakya'dan kovmuşlardır”⁴¹¹

14 gün süren Erzurum Kongresi'nin ardından yayınlanan bildiri anadili Türkçe olan halkın çoğunlukta bulunduğu Türkiye sınırlarının, olduğu gibi kalmasında ısrar ediyor, buralara karşı girişilecek her türlü teşebbüsün direnmeyle karşılaşıcağını belirtiyordu. Geçici bir hükümet seçilmesi, Türk olmayan unsurlara hiçbir ayrıcalık tanınmaması öngörülüyor geçici bir hükümet kurulması halinde, merkezi hükümetin uyguladığı kanunların izleneceğini Misak-ı Milli gerçekleştirdiğinde dağılacakım da vurguluyordu. Kongre sonuna doğru, Harbiye Nazırlığından :

“Babîlî hükümetinin emirlerine başkaldırmaları nedeniyle, Mustafa Kemâl Paşa ile Refet Bey'in tutuklanarak İstanbul'a gönderilmesini karar altına almıştır. Yerel makamlara gerekli emirler verilmiş olduğundan, Komutanlığınızın bu emri derhal yerine getirmesi ve sonucunu bildirmesi tebliğ olunur.” Diye gelen telgrafa Kâzım Karabekir Paşa, bu iki aydın ve değerli vatandaşın yurdun yararına çalıştıklarını söyleyerek itirazda bulunmuş bu toplantının millî bir nitelik taşıdığını:

“Bu hareketi sadece iki kişiye yüklemekle onu küçültmüş oluyorsunuz” diyerek cevap vermişti. Erzurum Kongresinde alınan kararlar şunlardı:

“1- Kendini en yakın ve en kanlı tehlikeler karşısında gören Doğu Anadolu vilâyetleri, mukaddesatını bizzat kendisi muhafazaya kararlıdır.

2- Trabzon vilâyeti ile Canik (Samsun) sancağı ve Doğu Vilâyetleri adını taşıyan Erzurum, Sivas, Diyarbakır, Elâziz, Van, Bitlis vilâyetleri ve bu bölgedeki müstakil vilâyetler hiçbir sebep ve bahane ile yekdiğerlerinden ve Osmanlı camiasından ayrılması mümkün olmayan bir bütündür.

3- Osmanlı vatanının bütünlüğünün ve millî bağımsızlığının, saltanat ve Hilâfet makamının korunması için Kuvayı Millîyeyi amil ve irade-i millîyeyi hâkim kılmak esastır.

4- Her türlü işgal ve müdahaleye birlik olarak müdafaa ve mukavemet esası kabul edilmiştir. Hristiyan unsurlara yeni imtiyazlar verilmesi kabul edilmeyecektir.

5- Öteden beri birlikte yaşadığımız gayrimüslimlerin, kanunlarımızla kabul edilmiş müstesep haklarına riayetkâriz. Kendilerinin mal, can ve ırzlarının korunacağı teyit olunmuştur.

6- Merkezi hükümetin, yabancı devletlerin tazyiki ile buraları terk ve ihmal etmek mecburiyetinde kalması ihtimaline göre gerekli tedbirler ve kararlar alınmıştır.

7- İtilaf devletlerince, 30 Ekim 1919 tarihindeki hudutlarımıza riayet edilmesini ve bu suretle tamamıyla hak ve adalete müstenid (dayanan) bir karara intizar olunur (alınması beklenir).

8- Bağımsızlığımız ve vatanımızın bütünlüğü mahfuz kalmak şartıyla, memleketimize karşı istila emeli beslemeyen herhangi devletin fenni, sinai, iktisadi yardımını memnuniyetle karşılarız.

9- Merkezi hükümetimizin, Millî Meclisi hemen ve zaman kaybetmeksizin toplaması ve bu suretle millet ve memleket mukadderatı hakkında alınacak bütün kararları Millî Meclis'in murakabesine arz etmesi mecburidir.

411 İstiklal Harbi Gazetesi 24 Temmuz 1919 Perşembe No:63 ATO Yayınları- Ankara

10- Millî vicdandan doğan cemiyetler birleşerek “Şarki Anadolu Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti” adını almıştır. İşbu cemiyetin particilikle hiçbir alakası yoktur. Bütün İslam vatandaşları cemiyetin tabii üyesidirler.

11- Kongre bir “Heyeti Temsiliye” seçmiştir. Köylerden başlayarak vilayet merkezlerine kadar mevcut millî teşkilat tevhid ve teyit edilmiştir.”⁴¹²

Balıkesir Kongresi, bölgedeki millî kuvvetlerin sayılarının artması karşısında, bunların bir düzen altına alınması, beslenme ve teçhizatın sağlanması amacıyla düzenlenmiş ve 28 Haziran - 12 Temmuz 1919 günleri arasında Balıkesir eski mutassarıfı Hacı Muhittin Çarık- lı başkanlığında toplanmıştı. Balıkesir ve çevresinde Yunanlıları Anadolu’dan çıkarmak için bir direniş hattı oluşturulmuştu.

26-30 Temmuz arasında yapılan I.Balıkesir Kongresi’nde kurulan Merkez Heyeti, teşkilatı kuvvetlendirmek için Erzurum Kongresi sürerken, II.Balıkesir Kongresi’ni kongresini toplamışlar kongreye katılanlar bütün güçlerini birleştirmeyi, Yunanlılara karşı savaşmak için asker toplamayı ve gereken diğer bütün önlemleri almayı kararlaştırmıştı. Yöre halkına ve İstanbul’a yumuşak mesajlar göndererek, faaliyetlerinin İttihatçılık ve çetecilikle alakası olmadığını, amaçlarının saltanatın ve Hilâfetin korunması olduğunu belirtmişti. Ayrıca, mücadelelerinin Yunan işgalini bertaraf etmekle sınırlı olduğu ve herhangi bir iktidar kaygısına düşmediklerini vurgulayarak asker toplamanın yanında, padişaha olan bağlılığını da bildirmişti. Millî düşmanlarla sonuna kadar mücadeleye karar veren Hareket-i Millîye Kongresi “seferberlik” ilan etmiş, Padişah’a gönderdiği telgrafta:

“On asırdan beri Türk’ün zafer teranelerine bir ma’kes olan sevgili Anadolu’muzun aziz kalbgahına saldıran sefil bir düşmanın vahşiyane savletleri yurdumuzun matemdar afakında derin bir velvele-i heyecan husule getirdi. Tarihin sine-i hadisatına en muazzam bir abide-i saltanat rekzeden büyük Osman Gazi’nin ruh-ı gıryanı bir hale-i nur içinde Türk’e en büyük vazifesini ihtar ediyor. (...)”

Zafer ve şan için dökülen Türk ve İslam kanlarının bir ma’kes-i la’l-günü olan hilalimizi ebediyen çiğnemek isteyen Yunanlıları memleketten tard edinceye kadar mücadele etmeye ahd-ü peyman ile küşad edilen kongremiz, her şeyden evvel zat-ı akdes-i Hilâfet Penahi’ye fart-ı ubudiyet ve sadakatı bir şiarı esas olarak kabul etmiş ve şanlı Fatih’in bir veida-ı kıymettarı olan İstanbul tacgah-ı saltanatını ser-nigûn ettirmemek için millî düşmanlarımızla sonuna kadar muharebeye karar vermiştir. (...)”

Validelerimizi parçalayan, zümrüdin ovalarımızı harabezâra çeviren, hemşirelerimizin bıkır ve ismetlerini çiğneyen Yunan süngüleri ecdadımızın kudsi mezarlarını inletirken bizlerin bi hareket kalmasına imkan olmadığını bütün alem-i beşeriyete karşı fiilen ispat edeceğiz”diyordu.

Ayrıca alınan seferberlik kararına uymayanlar ve vatana hizmetten kaçınanlar için de:

“Vatani vazifeye davet edilip de gitmemek için firar edenlerle cepheden firar edenlerin ailelerine dokunulmamak şartıyla kendileri memleket haricine çıkarılacak ve mümkün olursa Yunan tarafına gönderilecektir” şeklinde karar almıştı.⁴¹³

412 İstiklal Harbi Gazetesi 8 Ağustos 1919 Cuma No:76 ATO Yayınları- Ankara

413 İstiklal Harbi Gazetesi 31 Temmuz 1919 Perşembe No:69 ATO Yayınları- Ankara

Erzurum Kongresi 23 Temmuz günü başlayıp 7 Ağustos 1919'da sona ermiş, kongrenin son günü ile Mustafa Kemâl Paşa ve arkadaşlarının Sivas'a hareket ettikleri tarih arasındaki 21 günlük süre, yoğun bir çalışma ile geçmişti. Millî Mücadele birliğinin kurulması için ikinci adımın sonuçları telgrafla kumandanlara, valilik ve mutasarrıflıklara ve bütün ilgililere tamimi bastırılarak her tarafa gönderilmesi, millî hareketi desteklemeleri için nüfuzlu kişilere mektuplar yazılması gibi çalışmalar tamamlanmıştı. Sivas Kongresi hazırlıklarına başlanmış, bu kongrenin toplanmasına engel olabilecek faaliyetlerin önlenmesi için gerekli çalışmalar ve İstanbul'dan Anadolu'ya yayılan ve millî hareketi zora sokabilecek fikirlere karşı önleyici tedbirler alınmaya başlanmıştı.

Erzurum Kongresinin bitiminde 23 Temmuz günü General Harbord Amerikan Kongresine verdiği raporda:

*“Lider Mustafa Kemâl Paşa, Çanakkale’de bir kolorduya şan ve şerefle kumanda etmiş, sabık bir Türk generali olup, keskin zekalı ve çok kudretli, genç bir zattır. Kendileri bu hareketin başına geçmek için ordudan istifa etmişlerdi”*⁴¹⁴ diyordu.

Manda Fikri, İstiklal Ve Hakimiyet’le Nasıl Bağdaşabilir ?

Ağırlıklı olarak İstanbul’da bulunan “Amerikan Mandası” savunucuları dört gözle Amerikan Kongresi’nden bir haber beklerken, Amerikan Mandası, açıktan açığa savunulmaya bütün hızıyla devam ediyordu. Mustafa Kemâl, bu tartışmaların devamından zaman kazanmak için yararlanıyordu. Büyük savaştan galip çıkan devletler arasında Amerika, kazandığı zaferin sonucu olarak, toprak para veya manda kabul etmeyen tek devlettir. Bu nedenle de Amerikan mandası isteyenler Amerika’ya güvenmelerinin haklı olduğuna inanıyorlardı. İstanbul’da Albay Kara Vasıf, Anadolu’nun İstanbul temsilcisi gibi olmasına ve İstanbul ile Mustafa Kemâl arasındaki görüşmeler onun tarafından gerçekleştiriliyor olmasına karşın, Onun Amerikan mandası taraftarı olması Mustafa Kemâl’i düşündürüyor ve Kara Vasıf’a:

“Manda fikrinin İstiklal ve hakimiyet esaslarıyla nasıl bağdaşabileceğini” soruyordu.

Öte yandan Halide Edip, 10 Ağustos 1919 tarihinde Mustafa Kemâl’e gönderdiği mektubunda:

“Biz İstanbul’da kendimiz için bütün eski yeni Türkiye sınırları içine almak üzere geçici bir Amerikan mandasını ehven-i şer olarak görüyoruz.(...)”

İşte bütün bunlar karşısında davamıza yardımcı olabilmesi için, bu fırsat dakikalarını kaybetmeden taksim ve yok olma korkusu karşısında, kendimizi Amerika’ya müracaata mecbur görüyoruz. (...)

*Sergüzeşt ve cidal devri geçmiştir. Hudutlarında bu kadar çok evlâdı ölen zavallı milletimizin fikir ve temeddün (medenileşmek) muharebesinde kaç tane şehidi var?”*⁴¹⁵ diyerek mandayı istiyordu. Amerikan mandası isteyenlerden birisi de İsmet İnönü’yü ve Kâzım Karabekir’e yazdığı mektubunda:

414 Sherrill Charles H. **Bir Elçiden Gazi-Mustafa Kemâl** Sf:93 Tercüman 1001 Temel Eser - İstanbul

415 Dinamo H.İzzettin **Kutsal İsyan** C:4 Sf: 126 - 131 May Yayınları- 1974-İstanbul

“Eğer Anadolu’da halkın Amerikalıları herkese tercih ettikleri zemininde, Amerika milletine müracaat edilse pek ziyade faydası olacaktır, deniyor ki ben de tamamıyla bu kanaatteyim. Bütün memleketi parçalamadan Amerika’nın murakabesine tevdi etmek (denetimine vermek) yaşayabilmek için yegâne ehven çare gibidir” diyordu.⁴¹⁶

Fakat Amerika, mandacıların umudunu boşa çıkarmış, böylece de Mustafa Kemâl, yeterince zaman kazanmıştı.

Erzurum Kongresi sürerken, İstanbul’da oluşturulan Karakol Cemiyeti’nin dağıtmış olduğu bildiri için Mustafa Kemâl şöyle diyordu:

“Biz, Erzurum’da kongre kararlarının her yerde anlaşılmasını ve birlikte uygulanmasını sağlamaya çalışırken “Karakol Cemiyetinin Teşkilatı Umumiye Nizamnamesi” ve “Karakol Cemiyeti Vezâifî Umumiye Talimatnamesi” diye basılı birtakım kâğıtların bütün orduya, komutan, subay, herkese dağıtıldığı bildirildi.

Bu yönetmeliği okuyan bana en yakın komutanlar bile, bu işi benim yaptığımı sanarak iyiden iyiye kuşku ve duraksamalara düşmüşler. Benim, bir yandan kongrelerle açık olarak ulusal ortak çalışmalar yaparken, bir yandan da gizemli ve korkunç bir komite kurmakla uğraştığım sanısına kapılmışlar. Gerçi bu işleri ve girişimleri yapanlar İstanbul’da bulunuyorlarmış: ama, her şeyi benim adıma ve hesabıma yapmakta imişler.

Karakol Cemiyeti’nin genel örgüt tüzüğüne göre, genel merkez üyeleri ve sayıları, toplanma yerleri ve nasıl toplandıkları, nasıl seçilip görevlendirildikleri kesin olarak gizli ve saklı tutulur. Bir de, en ufak bir gizi açığa vuran ya da Karakol Cemiyeti’ne tehlike getiren, dahası, tehlike getirici bir kuşku uyandıran, hemen idam olunur.

Genel Görevler Yönetmeliği’nde de, “bir ulusal ordu”dan söz ediliyor ve:

“Bu ordunun başkomutanı ve genelkurmay başkanı, ordu, kolordu ve tümen komutanları ve kurmayları seçilmiş ve atanmış olup gizli ve saklı tutulur. Bunlar, görevlerini gizli olarak yaparlar” deniliyor.

Baylar, hemen komutanları uyardım: bu tüzük ve yönetmelik hükümlerini kesinlikle uygulamamaları gerektiğini ve bu girişimin kaynağını araştırmakta olduğumu bildirdim.

Sivas’a varışından sonra, oraya gelen Kara Vâsıf Bey’den anladım ki, bu işi yapan kendisi ve bazı arkadaşları imiş.

Kesinlikle böyle bir davranış doğru değildi. Herkesi idamla korkutarak, bilinmeyen bir merkezin, bilinmeyen bir başkomutanın, bilinmeyen birtakım komutanların buyruklarına uymaya zorlamak çok tehlikeli idi. Gerçekten, orduda görevli herkeste hemen birbirlerine karşı güvensizlik ve bir korku başladı. Örneğin, herhangi bir kolordu komutanının:

“Benim komutam altındaki kolordunun acaba saklı ve gizli komutanı kimdir? Bu gizli komutan acaba ne zaman ve nasıl komutanlığı ele alacak ve acaba bana karşı nasıl davranacak?” gibi haklı birtakım kuruntulara kapılması beklenilmez değildir.

Sivas’ta Kara Vâsıf Bey’e, gizli merkezin, gizli başkomutanın ve gizli genelkurmay başkanının kimler olduğunu sorduğum zaman: “Hepsi siz ve arkadaşlarınızdır” yanıtını vermişti. Bu, beni büsbütün şaşırtmıştı. Bu karşılık, elbette akla ve mantığa uygun olamazdı. Çünkü, hiç kimse bana böyle bir düzen ve kuruluştan söz açmış ve benden bu iş için izin almış değildi.

416 Atay Falih Rıfki Çankaya Sf: 208-209 Pozitif Yayınları Temmuz 2006-İstanbul

*Bu derneğin daha sonra, özellikle İstanbul'da, bu ad altında çalışmasını sürdürmeye çabaladığı anlaşıldığına göre, iyi niyetle kurulduğu ve sıkışınca bize vermek zorunda kaldıkları bilgilerin doğruluğu ileri sürülemez*⁴¹⁷

Karakol örgütü, İttihat ve Terâkî'nin yeniden kurulması için çalışmalar yürütürken, örgütün başında olan Enver Paşa'nın ruhu egemendi. Örgütün başındaki Kara Vasıf ise, Mustafa Kemâl'in başkumandan olduğunu, Talat Paşa'nın kendilerine:

"Bundan sonra kumandanınız Mustafa Kemâl Paşa'dır. Onun açtığı bayrak altında birleşiniz!" diye talimat verdiğini söylüyordu. Mustafa Kemâl ise:

"Karakol teşkilatı, rumuzlarıyla talimatıyla ve hatta şahıslarıyla tarafımızdan ilga ve iptal edilmiştir" diyerek mandacılığı savunan en büyük rakibini saf dışı bırakmıştı.⁴¹⁸

Ege'deki yurtseverler 16-25 Ağustos 1919 tarihleri arasında Balıkesir'de toplanan büyük kongre devam ederken Alaşehir kongresi de toplanmış, İngilizlerin Küçük Asya (İzmir) Ordusu Komutanı General Milne'ye, 23 Ağustos 1919 tarihinde bir mektup göndererek :

*"İzmir'in mutlaka işgali gerekiyorsa bunun Yunanistan tarafından değil, geçici bir süre İtilaf kuvvetleri tarafından gerçekleştirilmesi"*ni istemişti.

Erzurum Kongresi bittikten sonra, Alaşehir'de kongre tekrar toplanıp, Balıkesir ve Erzurum Kongresi'nin kararlarını görüşüp, Batı Anadolu'da Yunanlılara karşı direnilmesi, bu amaçla silahlanma ve askere alma gibi her tür işlemin yapılması, gerekirse İtilaf Devletlerinden yardım istenmesi kararı almışlardı. Kongreye katılanlar, işgal mutlaka gerekli ise bölgelelerinin Yunanlılar yerine İtilaf Devletlerince işgalinin daha uygun olacağı düşünüyorlardı.

Erzurum Kongresi'nin ardından, Kâzım Karabekir Paşa, silahların teslimi konusunda, mütareke koşullarını, İngiliz subayları ve İstanbul Hükümeti'nin emirlerini dikkate almıyor, halkın işleri kendi eline aldığından bahisle hiçbir silahın ülkeden çıkarılmasına izin verilmediğini açıklıyordu.

Bu sırada Rawlinson, Londra'dan ayrılarak Sarıkamış ve Kars'a gelmiş, Anadolu'daki askeri güçlerini azaltarak Batum limanının boşaltılması hazırlıklarına başlamıştı. Misak-ı Millî kararlarını gören Rawlinson Erzurum kongresi öncesinde Londra'ya gidip, milliyetçi hareketin ulaşabileceği sonuçlar hakkında İngiliz hükümetini uyarmak istemiş, ancak kendisini dikkate alan olmamış, Lord Curzon onu, Mustafa Kemâl'in ne gibi koşullarla barış anlaşması yapabileceğini öğrenmek için, Türkiye'ye yollamıştı ama o geldiğinde Mustafa Kemâl, Erzurum'dan ayrılmıştı.

Erzurum'da milletin kurtuluşunu kendisinin sağlayacağı yönünde alınan kararlar Türkler tarafından büyük bir coşkuyla karşılanmış olmasına rağmen, Doğu Anadolu'da Abdülhamit tarafından oluşturulan Hamidiye Alayları'nın Kürtleri, kongrede alınan kararları tanımamayarak, bağımsız Kürdistan kurma yolunda çalışıyorlardı. Hızla silahlanırken Cıbranlı Miralay Halit ve Hasananlı Miralay Halit ayrılıkçı harekete önderlik ederek, halkın Kürt kıyafetleriyle gezmesini ve Kürtçe okuyup yazmayı teşvik için köylerde Kürtçe kitaplar dağıtarak halkı Millî Kongre aleyhine kışkırtıyordu.⁴¹⁹

417 Gazi Mustafa Kemâl **Söylev**-Cilt:1 Sf: 99-101 TTK 1998 Ankara

418 Dinamo H.İzzettin **Kutsal İsyan** C:4 Sf: 145-147 May Yayınları- 1974-İstanbul

419 Fırat, M.Şerif- **Doğu İlleri ve Varto Tarihi** Sf: 186 Kamer Yayınları- 1998 İstanbul

Bu arada, Damat Ferit'in katıldığı barış konferansı fiyasko ile sonuçlanmış, bu fırsatı kaçırmayan Veliâht Abdülmecit Efendi, bir muhtıra yayınlayarak, hükümetin ülkeyi parçaladığını, saltanatın parti politikalarının üstünde kalarak tarafsız bir denge kurması gerektiğini, bu nedenle de hemen seçimlere gidilerek milliyetçilerin de temsil edileceği bir hükümet kurulmasını istemişti. Ama, Padişah ve Sadrazam, bu görüşleri dikkate almak gereğini dahi duymadılar.

Damat Ferit'in Paris'teki yenilgisi üzerine, Mustafa Kemâl aşağıdaki telgrafi gönderdi:

“Dokuz aydan beri iş başına gelen kabinelerin, hep birbirinden daha çok güçsüzlüğe uğraması ve en sonunda ne yazık ki, artık felçli bir hale düşmesi, milletin yüksek haysiyeti karşısında gerçekten çok üzücü oluyor. Yaşama hakkı ve bağımsızlığı için çalışan milletin maksadındaki temizlik ve ciddiliğe karşılık, merkezi hükümet düşmanca bir tutum takınmayı daha uygun buluyor. Bu türlü bir davranış çok üzüntü vericidir. Milleti, merkezi hükümete karşı, arzu edilmeyen hareketlere itebilecek niteliktedir. Çok açık yüreklilikle arzederim ki, millet her türlü isteğini elde edebilecek güçtedir. Teşebbüslerinin önüne hiçbir kuvvet geçemez. Herkes, hükümetin meşru olan millî akıma karşı koymaktan vazgeçerek Kuvayı Millîye'ye güvenmesini ve giriştiği her türlü işte millî istekleri göz önünde tutmasını dilemektedir. Bunun için de millî varlık ve iradeyi temsil edecek olan Meclis'in en kısa bir zamanda toplanması sağlanmalıdır.”

Dersim Kürtleri Boğaz'ı Tutmuşlardır...

Mustafa Kemâl ve arkadaşları, Erzurum'dan Ağustos sonlarında ayrılarak, Türk direniş hareketinin ikinci ve en önemli dönemini başlatmak üzere Sivas'a gidiyorlardı. Paraları yoktu. Emekli Binbaşı Süleyman Bey bütün parası olan 900 lirayı onlara borç verdiğinde 100 lira da aralarında toplayıp, 1000 lira ile 29 Ağustos 1919'da dokuz Heyeti Temsilliye üyesinden beşi yola çıktı.

29 Ağustos 1919 günü Erzurum'dan Sivas'a doğru hareket ettiklerinde 29 Temmuz günü İstanbul Hükümeti'nin Mustafa Kemâl ve Rauf Bey için vermiş olduğu tutuklama kararı nedeniyle tedirgindiler. Heyet Erzincan'dayken, Erzincan ovasının batısından başlayan Çardaklı Boğazı'nın Kürtler tarafından kesildiği haberi gelmişti. Bu habere karşın yollarına devam edip gün batımına doğru Melek Şerif köyüne geldiler. Burada da gitmemeleri için uyarılmalarına karşın yola devam edilerek 2 Eylül 1919 günü Sivas'a geldiler. Erzurum'dan Sivas'a gidiş Söylev'de şöyle anlatılıyor:

“Erzincan'dan Batı'ya doğru yola çıktığımız günün sabahı, Erzincan Boğazı'na gelir gelmez, birtakım jandarma erlerinin ve subaylarının heyecanlı ve korkulu bir davranışla otomobillerimizi durdurduklarını gördük.

Durumu açıkladılar: “Dersim Kürtleri Boğaz'ı tutmuşlardır. Tehlike var.. Geçilemez.”

Bir subay, kuvvet gönderilmesini merkeze yazmış, o kuvvet gelince gerekli düzenlemeyi yapacak, saldırıp haydutları püskürtecek ve yolu açacakmış...

Pekiye ama, bu haydutların kuvveti nedir: neresini, nasıl tutmuş: ne kadar kuvvet gelecek, ne zaman gelecek?

Bu bilmeceler çözülmünceye değin, geriye Erzincan'a dönmek ve kim bilir kaç gün beklemek gerek! Bizim ise işimiz pek ivediydi. Ben Erzurum ile Sivas arasındaki yolu belli süre içinde aşıp belli günde Sivas'ta bulunamazsam: şurada burada, şundan ya da bundan ötürü korktuğum ve beklediğim, Sivas'ta ve her yerde duyulursa bozgun başlayabilir, işler altüst olabilir.

Öyleyse karar. Tehlikeyi göze alıp yola devam etmek. Başka türlü de yapamazdık. Yalnız küçük bir düzenleme yapmayı uygun buldum.

Ellerinde hafif makineli tüfekler bulunan özverili arkadaşlarımızdan birkaçını (Şimdi bir alay komutanı olan Osman Bey, ki Tufan Bey adıyla tanınmıştır, bunların başında idi) bir otomobil ile kendi otomobilimizin önüne geçirdik. Sağdan soldan gelecek, uzaktan açılmış ateşlere önem verilmeyerek otomobiller hızla karayolu üzerinde ileri yürümeye devam edecekler. Vurulan, ölen olursa onlarla ilgilenilmeyecek. Tam karayolu üzerinde ve yakınında, yolu kapayan haydutlarla karşılaşılırsa hepimiz otomobillerden atlayacağız ve bunlara saldırarak yolu açacağız ve kalanlar gene, kullanılabilecek durumda olan otomobillere binerek ve hızla ilerleyerek yola devam edecekler. İşte verilen buyruk da buydu.

Bu düzenleme ve davranışı akla uygun ve güvenilir görmeyenler bulunabilir. Gerçi o günlerde Elazığ Valisi Ali Galip Bey'in Dersim'de dolaştığı ve bazı oyalayıcı işler yapmaya ve türlü düzenler kurmaya çalıştığı biliniyor idiye de, açıklayayım ki ben, her şeyden önce, Boğaz'ın gerçekten tutulduğuna inanmadım. Bunu, İstanbul hükümetinin yordakçısı olabileceğini sandığım bazı kimselerin, sadece beni durdurmaya zorlamak için uydurdıkları bir düzen saydım. İkincisi, Dersim Kürtleri boğazı tutmuşlarsa bunların yapabilecekleri için, uzak tepelerden yola ateş etmekten başka bir şey olamayacağını çok iyi kestiriyordum.

Kısacası, yürüdük, boğazı geçtik ve 2 Eylül 1919 günü Sivas'a vardık. Halkın, kentin çok uzaklarından başlayan büyük ve parlak gösterileriyle karşılandık.

Üçüncü Kolordu Komutanı olan Salâhattin Bey Sivas'ta bulunuyordu. Vali Paşa ile Birlikte, kongreye gelen delegelerin yerleştirilmesinde ve Heyeti Temsilliye için lise binasının ve kongre toplantı salonunun düzenlenmesinde ve her türlü önlemin alınmasında konukseverliğe örnek olacak biçimde olağanüstü çalışmışlardı.

Refet Bey orada değildi. Nerede bulunduğunu da kimse bilmiyordu. Oysa, 7 Temmuz 1919 günlü yönergemiz gereğince, kendi bölgesi olan Üçüncü Kolordu bölgesinden ayrılması gerekli idi. Üstelik, tam Sivas'ta kongre toplanacağı günlerde orada bulunması da uygun olacaktı. Yazışma sonunda kendisinin Ankara'da olduğu anlaşıldı. Ankara'da Kolordu Komutanı Ali Fuat Paşa'ya "Hemen ve kesinlikle Sivas'a gönderilmesini" buyurdum. 7 Eylül'de geldi. Kendisini Heyeti Temsilliye üyesi olarak kongre üyelerine tanıttım.

Baylar, bizden önce gelmiş olan delegeler, bizi beklerken, aralarında toplantılar yapmışlar ve hazırlık niteliğinde bazı tasarılar kaleme almışlar.

Bizim varışımızdan sonra da bazı özel toplantılar ve görüşmeler olmuş ve bu kez bazı kararlar da verilmiş. İzin verirsiniz, çok özel bir niteliği olduğu için, bu noktayı açıklayayım:

*Sivas Kongresi 1919 Eylül'ünün 4'üncü Perşembe günü öğleden sonra saat ikide açıldı.*⁴²⁰

Sivas Kongresi'nin toplanmaması için Fransızlar bazı önlemler alıyorlar, Binbaşı Brunot, kongrenin toplanması halinde şehri işgal edeceğini söylüyordu. Elazığ Valisi Ali Galip, kongreyi basmakla görevlendirilmişti. Sivas'ta toplanan kalabalığın arasındaki Rasim adlı gencin, Fransız subayının tehdidi üzerine telaşlandığını gören Mustafa Kemâl bu gence:

*"Gençler için vatan işlerinde ölmek olabilir, korkmak asla!"*⁴²¹ diyerek onun dikkatini çekmişti. Engellemelere rağmen, 4 Eylül 1919'da lisede toplanan, bazı itirazlara karşın başkanlığa Mustafa Kemâl'in getirildiği kongrede, İttihat ve Terâkki Cemiyeti ile ilişki ve manda tartışılmış, İttihat Terâkki'nin tutumları eski İttihatçılar tarafından da eleştirilmişti.

İsmet (İnönü) ve Refet (Bele) Bey, Halide Edip gibi birçokları Anadolu'da kurtuluş savaşı verilemeyeceği için Amerikan Mandası'nı savunuyorlardı. Kongrenin dördüncü günü dahi, Ahmet Rıza Bey, Ahmet İzzet Paşa, Cevat Paşa, Çürüksulu Mahmut Paşa, Reşat Hikmet, Cami, Reşit Sami Beyler, Esat Paşa, Kara Vasıf, ve Rauf Bey mandacılar arasındaydı. Eski Sivas Valisi olan Bekir Sami Bey'in evinde yapılan Çerkezler toplantısına Çerkez olduğu için Rauf Bey de katılmıştı. Bunlar, Mustafa Kemâl'in Kongrede başkan olmasını da istemiyorlardı.⁴²²

Parolamız: "Ya Ölüm Ya İstiklâl"

Sivas Kongresi'nde, Kara Vasıf kendi ve arkadaşları adına:

"Düşmanlarımız diritnot yapıyorlar, biz yelkenli gemi bile yapamıyoruz. Onların tankları var, bizim ise kırık dökük kağınlarımız var. Onların orduları var, bizim derme çatma çetelerden başka bir şeyimiz yok. Milyonlarca lira borcumuz var. Her yıl bunun anasını değil, faizini bile ödeyemeyecek kadar fakiriz. Bu şartlar içinde bize düşmanlarımız bağımsızlığını tanyorumuz deseler bile biz kabul etmemeliyiz. Manda istemeliyiz" diyordu

İsmet İnönü, Halide Edip ve Bekir Sami ve Refet (Bele) Beyler Amerikan mandasının kürsüde savunuculuğunu yapmıştı.⁴²³ Kongre sırasında askeri tıp öğrencisi Hikmet, Mustafa Kemâl'in odasına gelmiş:

"Paşam, üyesi olduğum tıbbiyeliler beni buraya İstiklal davamızı başarmak yolundaki çalışmalarınıza katılmak üzere gönderdiler. Mandayı kabul edemem. Eğer kabul edecek olanlar varsa, bunlar her kim olursa olsun şiddetle reddederiz. Mandayı kabul ederseniz sizi de reddederiz. Mustafa Kemâl'i vatan kurtarıcısı değil, vatan batırıcısı olarak adlandırır ve lanetleriz" diye bağırınca Mustafa Kemâl son derece memnun olmuş, gözleri yaşarmıştı. Heyecanla:

420 Gazi Mustafa Kemâl **Söylev**- Cilt:1 Sf: 116-117 TTK 1998 Ankara

421 Atay Falih Rıfki **Çankaya** Sf: 207 Pozitif Yayınları Temmuz 2006-İstanbul

422 Dinamo H.İzzettin **Kutsal İsyan** C:4 Sf: 125 May Yayınları- 1974-İstanbul

423 Atay Falih Rıfki **Çankaya** Sf:207 Pozitif Yayınları Temmuz 2006-İstanbul

“Arkadaşlar, gençliğe bakın. Türk millî bünyesindeki asil kanın ifadesine dikkat edin!” dedikten sonra Hikmet’e dönerek:

“Evlât müsterih ol, gençlikle iftihar ediyorum ve gençliğe güveniyorum. Biz azınlıkta kalsak ta mandayı kabul etmeyeceğiz. Parolamız tektir ve değişmez; Ya ölüm ya İstiklal” dediğinde Hikmet yerinden fırlayarak:

“Varol Paşam!” diyerek Mustafa Kemâl’in elini öpmüştü.⁴²⁴ Sivas Kongresi 10 Eylül 1919 günü Amerikan mandası isteyenlerin yenilgisiyle sonuçlanarak sona ermiş oldu.

Tartışmalar sona erdiğinde Sivas Kongresi ilk millî kongre olduğu için Erzurum Kongresi’nde alınan kararların tümü kabul edilmiş ve yurttan ayrı ayrı bölgesel olarak çalışan tüm cemiyetlerin birleştirilmesi ve tek yönetim altına alınması sağlanmıştı. Yeni bir Temsil Heyeti oluşturuldu ve bu heyetin başına Mustafa Kemâl getirildi. Sivas Kongresi Kararları şunlardı:

1. Millî sınırları içinde vatan bölünmez bir bütündür; parçalanamaz.
2. Her türlü yabancı işgal ve müdahalesine karşı millet top yekûn kendisini savunacak ve direnecektir.
3. İstanbul Hükümeti, harici bir baskı karşısında memleketimizin herhangi bir parçasını terk mecburiyetinde kalırsa, vatanın bağımsızlığını ve bütünlüğünü temin edecek her türlü tedbir ve karar alınmıştır.
4. Kuvayı Millîye’yi tek kuvvet tanımak ve millî iradeyi hakim kılmak temel esastır.
5. Manda ve himaye kabul olunamaz.
6. Millî iradeyi temsil etmek üzere, Meclis-i Mebusan’ın derhal toplanması mecburidir.
7. Aynı gaye ile, millî vicdandan doğan cemiyetler, “Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti” adı altında genel bir teşkilat olarak birleştirilmiştir.
8. Genel teşkilatı idare ve alınan kararları yürütmek için kongre tarafından Temsil Heyeti seçilmiştir.

Sivas Kongresi’nin ikinci gününde Kâzım Karabekir tarafından gönderilen telgrafta Bedirhan ailesinden Celadet ve Kamuran ile Diyarbakırlı Cemil Paşazade Ekrem adlarındaki şahısların yanlarında bir yabancı subay ile silahlı Kürtlerin koruması altında Malatya’ya geldiklerini yazıyordu. Telgraf ayrıca adı geçenlerin Sivas’a geçerek Kongre’yi basıp Mustafa Kemâl ve arkadaşlarını yakalayacakları haberini veriyordu.

Malatya Mutasarrıfı Halil, Bedirhaniler aşiretindendi ve Belediye Başkanı ile birlikte bu eylemi destekleyerek onları karşılamışlardı. Kürtlerin yanındaki yabancı subayın bölgedeki Türk, Kürt ve Ermenilerin nüfus yapısını araştırmak üzere İstanbul Hükümeti’nin izniyle dolaşan Cobertin Novill olduğu Harput Valisi Ali Galip’le birlikte fabrikatör Mehmet Efendi tarafından misafir edildiği bildirilince Kongre, bunların yakalanması ve Sivas’a getirilmesi kararı almıştı. Ayrıca bunların Kürtleri toplayıp Malatya’yı basacakları söylentisi de yayılmıştı. Ali Galip ve yanındakiler 9 Eylül gecesi Malatya hükümet konağına yanlarında birkaç jandarma ve silahlı Kürtlerle gelmiş, sandık emini odasına girerek altı bin lira alarak sandığın içine:

“Mustafa Kemâl ve avaresinin tenkili masrafına karşılık olmak üzere, bu husustaki emre göre, altı bin lira alınmıştır”⁴²⁵ diye yazı bırakmışlardı. Bu sırada millî kuvvetlerin geldiğini

424 Dinamo H.İzzettin **Kutsal İsyan** C:4 Sf: 149 May Yayınları- 1974-İstanbul

haberini alınca, telaş içinde parayı ve yazmış bulundukları yazıyı dahi almadan korku içinde kaçmışlardı.

Bu olayın ardından Ali Galip ve yandaşlarının örgütlediği Kürt aşiretleri dağılmış, Ali Galip önce Urfa taraflarına gitmiş eski İttihatçılardan Şeyh Müslim'e misafir olmuş, burada ev sahibine de hainlik eden Ali Galip, konuşmalar sırasında Şeyh Müslim'in İngilizler aleyhine konuşmalarını İngilizlere yetiştirerek onun tutuklanmasını sağlayıp iyi bir Türk düşmanı olduğunu İngilizlere ispat etmişti.⁴²⁶ Buradan Halep taraflarına gitmiş, daha sonra da Beyrut üzerinden İstanbul'a geçmişti.

Anadolu'da, 9 Eylül ile 6 Ekim 1919 arasında Ali Fuat Paşa komutasındaki birlikler Eskişehir'deki İngiliz kuvvetlerini püskürtüp, Afyon'a çekilmek zorunda bırakınca bu başarı Heyet-i Temsiliye'yi cesaretlendirmişti.⁴²⁷

Amerikalı General Harboard, Amerikan Başkanı'nın özel talimatıyla Ermenistan ve Kafkasya'yı denetlemek üzere bölgede bulunmaktaydı. Bölgede Türkiye aleyhine sözde "insancıl" çalışmalarda bulunarak, Gürcü ve Ermeni çocuklarını hatta bulabildikleri oranda aralarına Türk çocuklarını da katarak Hristiyanlaştırmaya çalışıyorlardı. Ermenilere ilaç yiyecek vs. desteğinde bulunurken onları silahlandırmayı da ihmal etmiyorlardı. Onlar gelmeden öncede 1919 yılı başlarından itibaren bölgede dolaşan Amerikan ajanları dolaştığı bölgelerdeki Türklere bol bol vaatlerde bulunuyor, Türkler de geleneksel misafirperverliklerinin bir gereği olarak onlara adaklarda bulunup, kıyıda köşede sakladığı değerli varlıklarını veriyordu. Harboard'ın bölgeye gelişinin dostça olmadığı bilen Kâzım Karabekir de elinden geldiğince onların etkinliklerine karşı tedbir alarak, Erzurum'da Türk Milleti'nin diri ve ayakta olduğunu göstermek için birçok sportif etkinliği düzenlemekten geri durmuyor ve "*Buraların egemeni Türklerdir*" vurgusunu Amerikalıların beynine Kâzımak istiyordu.

17 Eylül günü Amerikalı General Harboard Sivas'ta Mustafa Kemâl ile görüşüp:

"*Türk tarihini okudum. Milletiniz büyük kumandanlar yetiştirmiş, büyük ordular hazırlamıştır. Bunları yapan bir millet elbette bir medeniyet sahibi olmalıdır. Takdir ederim. Ama bugünkü duruma bakalım. Başta Almanya, müttefiklerinizle dört yıl harp ettiniz, yenildiniz. Dördünüz bir arada yapamadığınız şeyi, bu durumda tek başınıza yapmayı nasıl düşünebiliyorsunuz? Fertlerin intihar ettikleri vakit görülür. Bir milletin intihar ettiğini mi göreceğiz?*" demişti. Bunun üzerine Mustafa Kemâl:

"*Teşekkür ederim tarihimizi okumuş, bizi öğrenmişsiniz. Fakat şunu bilmenizi isterdim ki, biz emperyalistlerin pençesine düşen bir kuş gibi yavaş yavaş aşağılık bir ölüme mahkûm olmaksızın babalarımızın oğulları olarak vuruşa vuruşa ölmeyi tercih ediyoruz*" deyince General ve arkadaşları ayağa kalkarak:

"*Biz de olsak öyle yapardık!*"⁴²⁸ diyerek ayrılmak zorunda kalmıştı.

Kongrenin tamamlanmasının ardından bir müddet Sivas'ta kalan Mustafa Kemâl 14 Eylül 1919 günü "*İradeyi Millîye*" gazetesini de çıkararak⁴²⁹ fikirlerini Anadolu'ya yaymak için önemli bir adımı daha gerçekleştirmişti. İngilizler, Anadolu'daki Millî Mücadele karşıtı faali-

425 Nadi Yunus **Ali Galip Hadisesi** Sf: 96 Cumhuriyet Gzt. Eki Mayıs 2000- İstanbul

426 Dinamo H.İzzettin **Kutsal İsyan** C:4 Sf: 186 May Yayınları- 1974-İstanbul

427 Aydemir Şevket Süreyya **Tek Adam** Cilt II. Sf:126 Remzi Kitabevi 1999-İstanbul

428 Atay Falih Rifki **Çankaya** Sf:214 Pozitif Yayınları Temmuz 2006-İstanbul

429Öztoprak İzzet **Kurtuluş Savaşı'nda Türk Basını** Sf:385 İş Bankası Yayınları 1981-Ankara

yetlerini hızlandırmış ve İngiliz Muhibleri Cemiyeti adına para yağdırmaya başlamışlardı. Bu yardımlardan bir kısmı da Dersaadet'te Dahiliye Nazırı Adil Bey'e 150 bin lira olarak verilmişti.⁴³⁰

İngilizler halkın dini duygularını sömürmek amacıyla İngiliz Muhipler Cemiyeti üyelerini propaganda için Anadolu'ya göndermiş, bunlar İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Curzon'un Müslümanları aldatmak amacıyla söylediği:

"İngiltere dünyanın en büyük İslâm hükümetidir"⁴³¹ sözlerini kullanmaya ve Millî Mücadele'ye karşı onları örgütlemeye çalışıyorlardı. Sait Molla ve diğerleri hayır kurumu kimliği altında dini duyguları kullanarak halkı İngiliz Muhipler Cemiyeti'ne üye ediyorlardı. Bu cemiyetin önde gelenlerinden Zeynel Abidin'in evinde İngiliz subaylarının katılımıyla bir toplantı düzenlenmiş Anadolu'ya sağlık personeli gönderilerek halk arasında örgütlenme çalışmalarının hızlandırılması kararı alınmıştı.

İngiliz Muhipler Cemiyeti'nin Millî Mücadele karşıtı çalışmaları karşısında Mustafa Kemâl bu cemiyete mensup olanları yıldırma amacıyla Karakol Cemiyeti'ne talimat vererek Sait Molla'nın evini yaktırmıştı.⁴³²

İngilizler Anadolu'da kontrolü elinde tutabilmek için istihbarat çalışmalarına da önem vermiş, Millî Hareket hakkında bilgi toplayabilmek için "Black Jumbo" adını verdikleri bir casusluk örgütü kurmuşlardı.⁴³³

Anadolu'da gelişen Millî Mücadele 1919'un Mayıs'ında Samsun'a asker çıkaran Eylül ayında da Merzifon'u işgal eden İngilizleri bölgeden çekilmek zorunda bırakmıştı. 8 Eylül 1919 günü Sinop'ta İngiliz Yüzbaşı Solter hükümet konağını basarak göndere İngiliz bayrağı çekmiş, Mutasarrıf baskın sırasında kaçarak olayı belediye başkanı ve direnişçilere duyurmuş bunun üzerine halk hükümet konağını kuşatınca İngilizler çektikleri bayrağı kendileri indirmek zorunda kalmışlardı.

Mücadele geliştikçe hem itilaf devletlerinin hem de işbirlikçilerinin baskıları yoğunlaşmış, Anadolu ile iletişim sorunları yaşanmaya başlamıştı. Fuat Paşa'nın Ankara'da kolordusunun başında bulunmasını gerektiren nedenler ortaya çıkmaya başlamış, Ülkede halkı zehirlemeye başlayan iç ve dış düşmanlar etkinliklerini iyice artırmışlardı.

Balıkesir dolaylarında cephe kurmaya ve duruma egemen olmaya çalışan Kâzım Paşa, Salihli ve Aydın cephelerindeki yönetimin, askerlik yöntemlerine uydurulması için de çabalandığı için Konya'da bulunan Refet Paşa Aydın Kuvayı Millîye Komutanı olarak gönderilmiş ve Ali Fuat Paşa'da Ankara'ya dönmüştü.

Nazilli'ye giden Refet Paşa, Demirci Mehmet Efe'den komutayı almayı gerekli ve yararlı görmeyerek Demirci Efe'nin yanında, kurmay gibi çalışmaya başlamıştı. Refet Paşa, o cephenin komutanlığını bilinmeyen bir nedenden ötürü ele alamıyordu. Bir süre sonra Refet Paşa, Nazilli'den kaybolmuş, birkaç gün sonra Balıkesir'de olduğunu, birtakım yabancı subaylarla ilişki kurmaya çalıştığı anlaşılmıştı. Kendisine 22 Aralık 1919 günü :

430 Şimşir Bilâl N. *İngiliz Belgelerinde Atatürk* Cilt:1 Sf:171 (Enclosure 5 in N0:62) TTK.1992- Ankara

431 Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüd Arşivi *İstiklal Harbi Koleksiyonu* Kls No:1695, Ds. No:336-481

Fh.No:23

432 Tevetoğlu Fethi *Millî Mücadele Yıllarındaki Kuruluşlar* Sf:129 TTK 1991-Ankara

433 Şimşir Bilâl N. *İngiliz Belgelerinde Atatürk* Cilt:III Sf: 201(N0:74) TTK.1992- Ankara (Metin

İngilizcedir)

“Ulusal örgütten olanların, özellikle Heyeti Temsiliye üyesi olarak tanındığı için kendisinin, hiçbir türlü ilişki kurmasını istenilmediği” bildirilince Refet Paşa, tekrar kaybolmuş daha sonra Bursa’dan gönderdiği bir telgrafla:

“İstanbul üzerinden Bursa’ya geldiği”ni Ankara’ya bildirmişti. Bu yapılanlar kuşkuya neden olmuş, ama sonunda gerçek durum anlaşılmıştı.

Refet Paşa, Nazilli’den ayrıldıktan ve Balıkesir’de Kâzım Paşa’ya uğradıktan sonra Bandırma’ya inmiş, oradan da bir Fransız torpidosuyla İstanbul’a gitmiş. Orada bazı arkadaşlarıyla görüşmüş: sonra da Bursa’ya dönmüştü. Bir yandan cephelerde düzenli ordu kurulmaya çalışılırken Refet Bey’in bu davranışı Aydın ve Salihli cephelerinde, düzenli ordunun kurulmasına değin, güvenilir bir komuta düzeni sağlanamamasına yol açmıştı.⁴³⁴

Refet (Bele) Paşa’nın Balıkesir’e gelişi hakkında Kâzım (Özalp) Paşa şunları yazıyor:

“25 11.1919’da Refet Bey Balıkesir’e gelerek, Heyet-i Temsiliye’nin İzmir etrafındaki millî cephelerin idareleri bazı düşünceleri hakkında bazı düşünceleri olduğunu beyan etti. (...) Refet Bey iki gün Balıkesir’de kaldıktan sonra Bandırma’ya gitti. Orada Fransız hükümetinin büyük memurlarından bir zatla görüşme yapacaktı.(...) Bu görüşmelerden sonra Refet Bey Balıkesir’e uğramadan Bursa yolu ile dönerek, İzmir güney cephesinde Demirci Efe’nin yanına gitti.”⁴³⁵

Mustafa Kemâl Paşa’nın Padişah Olmasını İstemiyoruz...

Sivas Kongresi’nin sona ermesinden sonra, Batı Anadolu’da Anzavur Ahmet, Padişah adına sancak çıkararak kurtuluş mücadelesi verenlere karşı harekete geçmişti. Anzavur Ahmet emekli olmuş jandarma subayı bir Çerkez’di. Sarayın ve İngilizlerin beslediği en ufak bir zorlama karşısında kaçan, ilk fırsatta tekrar harekete geçen biriydi. Başına topladığı zorbalarla 22 Eylül 1919 günü ilk hareketini gerçekleştirmişti. Öte yandan Konya Bozkır’da da isyan hareketleri görülmeye başlamış, İstanbul hükümetinin kışkırtmalarıyla Adapazarı, Sapanca ve Akyazı’da da Padişaha bağlılık gösterileri yaparak:

“Mustafa Kemâl Paşa’nın Padişah olmasını istemiyoruz” diye ayaklanmışlardı.

Öte yandan 23 Eylül 1919 günü Enver Paşa’nın amcası Halil Paşa’nın Demir Ali Bey takma adıyla Erzurum’a gelip:

“-Bunlarla beyhude ne uğraşıyorsunuz? Üç-dört vilayet ne verirlerse bütün arkadaşlar çekilin, orada toplanarak Türklüğün büsbütün silinmesinin önüne geçin!

Kürtler bir bela, Ermeniler başka bir bela, bırakın keratalar birbirlerini yesinler. Buradaki didinmelerinize acıyorum. Bu çıkmaz bir iş!”⁴³⁶ diyerek Kâzım Karabekir’e öğüt veriyordu.

Halil Paşa, İstanbul’da Bekirağa bölüğünden Yahya Kaptan tarafından kaçırıldıktan sonra Erzurum’a gelmiş, Enver Paşa’nın kardeşi Nuri Paşa’da aynı günlerde Batum’daki hapisten

434 Gazi Mustafa Kemâl Söylev-Cilt:1 Sf: 381-383 TTK 1998

435 Özalp Kâzım Millî Mücadele I Sf: 75 TTK 1988-Ankara

436 Dinamo H.İzzettin Kutsal İsyân C:4 Sf: 312 May Yayınları- 1974-İstanbul

kaçmıştı. Bunların İngiliz oyunu olduğunun farkında olan Kâzım Karabekir, “paşa”lık unvanını hak ederek almamış olan Halil Paşa’yı misafir ettikten sonra hiçbir şey sezdirmeden bölgeden uğurlamıştı.

İstanbul’da Damat Ferit’in dördüncü hükümeti 30 Eylül 1919 günü düşmüş, yerine 1 Ekim günü içinde yurtsever kişilerin de bulunduğu Ali Rıza Paşa hükümeti kurulmuştu. Bir arabulma hükümeti olduğu için, Mustafa Kemâl ve arkadaşlarını Padişah etrafında toplamak amacıyla *Anadolu*’ya Hurşid ve Fevzi (Çakmak) Paşaları göndermişti. Fevzi Çakmak, muhafazakâr, Padişaha ve Halifeye bağlı olan bir kişi idi. Padişah ve Halifeye karşı isyan bayrağı açmış olan Mustafa Kemâl’i yola getirmek için Anadolu’ya geliyordu. Bu çabaların bir sonucu olarak Bursa ve Konya’da bulunan komutanlar Mustafa Kemâl’den ayrılmışlar, Refet Bey’in bir baskını ile Konya’daki kolordu kumandanı kıtalarının başından alınmıştı. Fevzi Paşa, *Sivas*’a kadar geldiğinde Mustafa Kemâl bu yolculuktan kuşkulandığı için Fevzi Çakmak’ı daha fazla dolaştırmayarak İstanbul’a geri göndermesini Kâzım Karabekir Paşa’dan istemiş, Kâzım Karabekir de Fevzi Çakmak’a yolculuğunun faydasızlığını söylemişti. Yolda Fevzi Çakmak, Karabekir’e:

“- *Sen vatansever bir askersin. Eğer Mustafa Kemâl itaat etmezse onu padişah ve halifenin hükümetine teslim etmez misin?*” demişti. Kâzım Karabekir, bu olayı Ali Fuad Cebesoy’a şöyle anlatıyordu:

“- *Fevzi Paşa bana, Mustafa Kemâl ve Ali Fuad paşalar “muhteris” ve menfaat düşkünlüdürler, dayandıkları sensin, şunu bil ki eğer, Mustafa Kemâl başa geçerse, ilk işi seni ortadan kaldırmaktır, hatta en güvendiğin İsmet Bey (İnönü) ve Samsunlu Şefik Bey de bu fikirde dirler, Mustafa Kemâl ve Ali Fuad Paşaları yakalayıp İstanbul’a götürceğim, sen mâni olma! demişti.*”

İstanbul’un işgaline kadar *İstanbul*’da kalan Fevzi Çakmak, İngilizlerin devlet merkezine de el koyarak, vatanseverler arasında kendisini de tutuklayacaklarını öğrenince, *Anadolu*’ya sığınmak zorunda kalmış, Geyve’de Ali Fuad Paşa (Cebesoy)’ın karargâhına gelmişti. Ali Fuat Cebesoy hemen bir telgrafla bu sığınma haberini Mustafa Kemâl’e bildirmiş, Mustafa Kemâl, Fevzi Çakmak’ın geri çevrilmesini istemiş, bu sığınması Anadolu’nun itibarını arttıracığında ısrar eden Ali Fuat Paşa, Fevzi Çakmak’ı güçlükle kabul ettirmişti.

Daha önceleri padişah ve halifeye sıkı sıkıya bağlı olan Fevzi Çakmak şimdi de aynı şekilde Mustafa Kemâl’e bağlanmıştı. Düşman boyunduruğundan Padişah ve Halifeyi kurtarmayı düşünüyordu. Gerçekçi ve işini bilen Mustafa Kemâl, Fevzi Paşa’yı hükümet reisliğine kadar çıkararak ölünceye kadar Genelkurmay Başkanlığı’nda tutmuştu. Devletin ve görevinin adamı olan Fevzi Çakmak, muhafazakâr olduğu için devrimlerden hiçbirini desteklememiş, Genelkurmay Başkanlığı’ndan ayrılınca kadar eski yazıyı kullanmıştı. Mustafa Kemâl, belli başlı devrim kararlarını verdikten sonra, bir defa pek sevdiği Diyanet İşleri Reisi Hoca Rıfat Efendiyi çağırıp onu tatlı dille kandırır, sonra:

“- *Şimdi mareşale gidelim,*” derdi. Biri camilerin ve hocaların, biri ordunun başında idi.⁴³⁷ Derdi.

Hükümeti denetimi altında tutmak isteyen Mustafa Kemâl yeni Millet Meclisini Anadolu’da toplamak istiyordu. Bu nedenle de *İstanbul*’da yeni kurulan hükümetten kongre kararla-

437 Atay Falih Rıfki *Çankaya* Sf:222-225 Pozitif Yayınları Temmuz 2006-İstanbul

rını tanımamasını ve kongre toplanıncaya kadar milletin kaderiyle ilgili kararlar almamasını istemiş Kuvvayi Milliye taraftarları hakkında daha önceden verilmiş olan kararların geri alınması, basında sansürün kaldırılmasını gibi talepler de ileri sürmüştü. Bahriye Nazırı Salih Paşa ile Mustafa Kemâl 18 Ekim 1919 günü *Amasya*’da buluşarak bir protokol imzaladılar.

20–22 Ekim, 1919 Ali Rıza Paşa Hükümeti’nin temsilcisi Bahriye Nazırı Salih Paşa ile Sivas Kongresi Temsil Heyeti adına Başkan Mustafa Kemâl Paşa, Rauf (Orbay) ve Bekir Sami (Kunduh) Beyler arasında Amasya’da görüşmeler yapıldı. Amasya görüşmesi ve imzalanan protokoller, *Anadolu*’da başlatılan Millî Mücadelenin İstanbul Hükümeti’nce tanınması bakımından önemlidir. Yapılan toplantılar sonunda, önemli kararlar ve hükümler içeren, üçü açık ve ikisi gizli beş maddelik protokol hazırlanıp kabul edilmişti. Mustafa Kemâl Sivas Kongresi’nin bitiminden bir hafta sonra Sivas’a gelen, General J. G. Harbord’la yaptığı konuşmada, yeni bir Türk Devleti kurma arzusunu açıkça belirtmişti.

Mustafa Kemâl, hükümetten özellikle ulusal direnişin karşısında olan sivil ve askeri yöneticilerin işten alınmalarını ve cezalandırılmalarını, onların yerine ihtilâlcilerin güvenini taşıyanların getirilmesini, ordu örgütünün ulusal amaca uygun olarak yeni baştan düzenlenmesini, Mebuslar Meclisi’nin toplanmasını, istek ve önerilerinin hemen kabulünü ileri sürüyordu. Sonuçta Hükümet, Mustafa Kemâl Paşa ile yüz yüze anlaşmanın gerekli olduğuna karar verdi ve Bahriye Nazırı Salih Paşa’yı Amasya’ya gönderdi. 16 Ekim 1919’da Hüseyin Rauf ve Bekir Sami Beylerle Sivas’tan hareket eden Mustafa Kemâl iki gün sonra Amasya’ya vardı. 20 Ekim’de başlayan müzakereler 22 Ekim’de son bulmuştu. Şu hususlarda anlaşma sağlandı:

İtilaf Devletleri ile yapılacak barışta sınırların tam bir anlayışla çizilmesi ve Türklerin yabancı devlet boyunduruğunda bırakılmaması.

Müslüman olmayan unsurlara ayrıcalık tanınmaması.

Yeni açılacak meclis için yapılacak seçimlerin serbestlik içinde yapılması.

Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti’nin, Hükümetçe de kabul edilmesi .

Mebusan Meclisi tarafından kabul edilmek koşuluyla Sivas Kongresi kararlarının hükümet tarafından benimsenmesi.

Mebusan Meclisi’nin güvenlikte olmayan İstanbul’da toplanmasının uygun olmadığı. 16–28 Kasım 1919 tarihleri arasında Sivas’ta komutanlarla bir toplantı yapılmış, Mustafa Kemâl, komutanlara yeni Meclis’in Ankara’da toplanması gerektiğini anlatmış, Salih Paşa da Amasya’da Mebuslar Meclisi’nin Anadolu’da toplanmasına çalışacağına söz vermişti. Ancak Hükümet ve Padişah buna razı olmadıklarından Meclisin nerede toplanacağı yeniden büyük bir soruna dönüşünce Temsil Heyeti, Meclisin toplanacağı yer ve seçimler hakkında beliren görüş ayrılıklarını tartışıp kesin karara varmak için Millî Mücadeleyi destekleyen kolordu ve tümen komutanları ile ortak bir toplantı düzenlemek gereğini duymuştu.

Toplantıya Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuku Millîye Cemiyeti adına Mustafa Kemâl ile 3, 12, 13, 15 ve 20. Kolordu komutanları katılmışlar, *Trakya*’dan Cafer Tayyar Bey, *Bandırma*’dan Yusuf İzzet Paşa, *Diyarbakır*’dan Cevdet Bey aradaki uzaklık ve özel durumları nedeniyle toplantıya katılamamışlardı.

Toplantı sonunda: sakınca ve tehlikelerine rağmen Meclis’in İstanbul’da toplanması, İstanbul’da milletvekillerinin güven ve serbestlik içinde yasama ve görevlerini yaptıklarını

bildirecekleri ana kadar Temsil Heyeti'nin görevine devam etmesi, Paris Barış Konferansı'nın Türkiye hakkında olumsuz bir karar vermesi ve bu kararın Meclis tarafından kabul edilmesi halinde milletin düşüncesinin öğrenilmesi ve ona göre hareket edilmesi kabul edilmişti.

Mustafa Kemâl, *Amasya*'da Salih Paşa ile (Ali Rıza Paşa Kabinesi'ndeki Bahriye Nazırı) konuştuktan sonra, Rauf Orbay ve Bekir Sami ile yaverleri Cevat Abbas ve Muzaffer Kılıç'la *Sivas*'a dönerken, toprak rengindeki spor ceketinin göğsüne çok sevdiği çift kılıçlı "*Altın İmtiyaz Madalyası*"nı takmıştı. Akşama yakın *Tokat*'a vardıklarında Yeşilirmak kıyısında bir ağacın önünde dizi olmuş bir avuç askeri görünce durarak o gece *Tokat*'ta kalıp ertesi gün, *Sivas*'a doğru yola koyulmuşlardı. Mustafa Kemâl:

"- *İstanbuldakiler, rütbelerimi, nişanlarımı geri alacaklarmış! Hakları yok ya..! Çünkü ben onların her birini bir harp meydanında, bir hizmet mukabili kazanmışım. Salonlarda, saraylarda değil!.. Haydi kordonumu alsınlar: o sarayındı. Fakat her ne ise... Zaten ben o kimselere takaddüm edip istifamı verdim... Varsın alsınlar!.. Ancak, bunu vermem*" diyerek göğsündeki bu altın imtiyaz madalyasını, okşayarak:

"*Bunu benden kimse alamaz. Bunu, Anafartalar'da harp meydanında, ateşin karşısında benim göğsüme taktılar*" demiş ve konuşmasını şöyle sürdürmüştü:

"- *Yâhu! memleketi ben mi batırdım? Yabancıyı Anadolu'ya ben mi soktum?.. Ben mi nizamı bozdum? Ben kalamı korumak, dağılımı kurtarmak ve nizamı kurmak için çalışıyorum. Bana müteşekkir olmaları lazım gelirken, müstevli düşmanlarımızın menafine uyararak nankörlük ediyorlar. Yanlış yoldadırlar: hata ediyorlar.*"⁴³⁸ diyordu.

Anadolu'da Millî Mücadeleyi sürdürenlerin yoğun çalışmaları İstanbul'daki millî kuvvetlere büyük bir moral kaynağı oluyor, onlar da bütün gücüyle kendilerini kurtuluş mücadelesine adıyorlardı. İngilizlerin casus papazı Frew'un tüm faaliyetlerini yakın takibe alan, millî kuvvetlerin en aktif adamlarından Bulgar Sadık (Sadık Baba) Frew'nun Çağaloğlu'ndaki evine hırsız gibi girerek papazın bütün evraklarını ele geçirmişti. Hırsızın çaldıkları arasında "*İngiliz Dostları Cemiyeti*"nin başkanı Sait Molla'nın Ferw'ya gönderdiği on iki mektup ta bulunuyordu. Bu mektupta *Anadolu*'da çıkan padişah yanlısı gerici isyanların İngiliz parasıyla organize edildiği açık bir şekilde ortaya çıkmıştı. Bu mektupların birinde:

"*Sivas olayını nasıl buldunuz? Kadıköylü de işi üzerine aldı. Fakat melûn İttihatçı basın, kimi zaman bizim işlere engel oluyor. Bunların yazılarına dikkat gerek*"⁴³⁹ diyordu.,

Bu mektup; *Sivas*'ın ileri gelenlerinden 160 kişinin, Akşemsettin'in torunlarından olduğunu söyleyen Şeyh Recep önderliğinde toplanarak, Sivas postanesini ele geçirip, Padişaha destek ve sadakat telgrafları göndermeleri ve Mustafa Kemâl ile görüşmek üzere *Amasya*'da bulunan Sadrazam Salih Paşa'ya ve Mustafa Kemâl'e telgraf göndererek Padişaha desteklerini bildirdikleri ayaklanmadan bahsediyordu.

Bu olayda açtıkları yeşil bayrak, başlarında Şeyh Recep, sarık ve cübbeleriyle *Sivas*'ın sokaklarında gösteriler yapmışlardı. Bu mektup, Anadolu'da bu ve benzeri olayların İngilizlerin para desteği ile Sait Molla tarafından İstanbul'dan idare edildiğini ortaya koyuyordu. İngiliz gizli örgütünün yöneticilerinden Rahip Frew gelişmeleri yönlendiriyor ve gerekli parayı sağlıyordu. İstanbul'da kurulan "Nigehban Grubu"da çeşitli bölgelere subay elamanlar gön-

438 Ünaydın Ruşen Eşref **Atatürk'ü Özleyiş I** Sf:38-39 Cumhuriyet Gzt. Eki Kasım 1998-İstanbul

439 Dinamo H.İzzettin **Kutsal İsyân** C:5 Sf: 23 May Yayınları- 1974 - İstanbul

derip, İngilizlerin işgalini kolaylaştırmak için o bölgelerde olaylar çıkararak “işgale gerekçe yaratmak” görevini yerine getiriyordu.

Komutanlar toplantısına katılmak üzere Sivas’a gelen Fevzi Paşa, 26 Kasım 1919 günü kendisini ziyarete gelen Kâzım Karabekir’e:

“*Mustafa Kemâl Paşa’yı tutmaklığın felakettir. (...) Kendisinin tutuklanmasına sen engel oluyorsun.*” Diyor, Kâzım Karabekir ise uzun uzun fikir tartışmalarının ardından Fevzi Paşa’yı ikna ederek onu Mustafa Kemâl’i tutuklama fikrinden caydırarak konuşmasını şöyle tamamlıyordu:

“*Mustafa Kemâl Paşa’ya başımıza geçmesini daha İstanbul’da teklif eden de bendim. Bugün bütün gücümle tutmayı ödev bilirim. Ondan daha hamiyetli ve değerlisini İstanbul’da iken aradım bulamadım.*”

Fevzi Paşa, artık Mustafa Kemâl’i tutuklayıp İstanbul’a götürmenin imkansızlığını anlayarak bu sevdasından vazgeçmişti. Kâzım Karabekir’in yönlendirmesiyle Temsil Heyeti’ni ziyaret edip, kendisinin de Kuvayı Millîye taraftarı olduğunu açıklamıştı.⁴⁴⁰

Komutanlar toplantısında, Temsil Heyeti merkezinin, *Eskişehir* yakınındaki *Seyitgazi* kabul edilmiş olmasına rağmen, gerçekte saptanan yer *Ankara* idi. Çünkü *Ankara* hem 20. Kolordunun, hem de demiryolu ile *İstanbul* ve *Batı Anadolu*’yla ulaşımın merkeziydi.

Çukurova taraflarında işgale karşı iyice yükselen mücadele Ermenilerin de yardımıyla şiddetle bastırılmaya çalışılıyor, baskı arttıkça halkın direnişi de artıyordu. Bölgeden gelen talepleri değerlendiren Mustafa Kemâl, Binbaşı Kemâl Bey (Kozanoğlu Doğan)’i, *Klikya* Kuvayı Millîye Komutanlığına atamış, Yüzbaşı Osman Bey (Aydınoğlu Tufan)’i de, yardımcısı yaparak bölgeye göndermişti. Ali Fuat Paşa ile *Klikya*’nın durumunun değerlendirilmesinin ardından 30 Kasım 1919 günü *Sivas*’tan *Ankara*’ya gitmek üzere ayrılan Ali Fuat Paşa, 4 Aralık günü *Kayseri*’ye gelerek *Klikya*’daki mücadele için Kayseri Jandarma Kumandanı Ali Ratip Bey’i de görevlendirmişti. O da, “Tekelioğlu Sinan” adıyla Kozanoğlu Doğan’ın yardımcısı olacaktı. Kendisi de Alevî-Bektaşî olan Ali Fuat Paşa, Mustafa Kemâl’in bilgisi dahilinde *Kayseri*’den *Ankara*’ya geçerken *Hacıbektaş*’ta türbeyi ziyaret etmiş ve Şeyh Cemalettin Efendi’nin hayır duasını aldıktan sonra Bektaşî babası Niyazi Efendi ile görüşmüştü.

Vatan Elden Gittikten Sonra Evlâdın Ne Hükmü Kalır?

Sivas Kongresi sırasında Temsil Heyeti’nin barınma giderleri büyük bir sorun olmuştu. Kongreye katılanların iâşe işlerini yürüten Nizamettin Bey yemekleri Sivas Lisesi kazanlarında pişiriyor ve kongre üyeleri öğrencilerin yemekhanesini kullanıyorlardı. Yemeklerinin kıdemlisi ise, tatlı kepek suyu idi.

Bu sıralarda Sivas Müdafaayı Hukuk örgütünden bir genç Mustafa Kemâl’in yanına çekinerek gelmiş ve:

440 Dinamo H.İzzettin **Kutsal İsyan** C:5 Sf: 32- 35 May Yayınları- 1974 - İstanbul

“-Babam diyor ki İngilizlerle Fransızlar Sivas'ı işgal edip, hepimizi öldüreceklermiş, Bu yüzden benim bundan böyle sizinle çalışmamı istemiyor.” Demişti. Mustafa Kemâl:

“Öyleyse çalışma, evlât. Babaya karşı durulmaz. Baba hakkı büyüktür.Yalnız babana de ki:

“Vatan elden gittikten sonra evlâdın ne hükmü kalır?”⁴⁴¹

Nizamettin Bey birgün Mustafa Kemâl'e paraları kalmadığını, bakkala kasaba ve çarşıdaki birçok esnafa borçlandıklarını söylemişti. Mustafa Kemâl, bu konuyu Rauf Bey'in yanında açmasını söyleyince, Rauf Bey'e konu açılmış, o da şimdiye kadar 700-800 lira verdiğini söyleyerek, 100 lira daha vererek başka parası olmadığını söyleyip bununla idare etmesini istemişti.

Aslında Mustafa Kemâl Anadolu'ya geçtiğinde Amasya'da buluştukları Rauf Bey'in Bandırma'da iken Karakol Cemiyeti üyelerinden Topçuoğlu Nazmi Bey'den aldığı beşbin lirayı harcıyorlardı..⁴⁴²

Ankara yolculuğu için para bulma mücadelesini sürdüren Mahzar Müfit Kansu, daha önceden tanıdığı Sivas Osmanlı Bankası Müdürü'nden kredi talebinde bulunmuş, uzunca bir süre geçmesine rağmen çeşitli bahanelerle onu oyalamıştı.Temsil Heyeti'nin 18 Aralık'ta Ankara'ya gitmek üzere Sivas'tan hareket edeceği sıra 20 yumurta,1 okka peynir ve ekmeleklerini hazırlamışlardı. Bankadan para alma mücadelesi hareket edene kadar devam etmiş, son dakikada alınan 1000 lira kredi ve Sivas Amerikan Okulu'ndan hediye olarak sağlanan otomobillerinin benzini ile yola düşmüşlerdi. Halkın coşkun uğurlamaları, bağlılık ve destek gösterileri arasında yollarına devam ediyorlardı.

22 Aralık 1919 Pazartesi günü saat 08.30'da Mucur'a geldiklerinde Temsil Heyeti'ni Kaymakam Cevat Bey karşılayarak kendilerine hükümet konağını tahsis etmiş, o gece Mucur'da kalmışlardı. Sabah olduğunda gizli tutulmasını istedikleri bir kararla Hacibektaş'a gideceklerdi. Kendisini uğurlamaya gelen kalabalığın arasından Gülizar Nine, Mustafa Kemâl'in yanına gelerek ona şöyle seslenmişti:

Kadem bastın hoş geldin Mucur'a

Doğan aylar gibi doğ Kemâl Paşa

Canım kurban olsun senin yoluna

Düşmanı yurdumdan kov Kemâl Paşa

Aman Kemâl Paşa duy Kemâl Paşa

Düşman yurda girdi oy Kemâl Paşa ⁴⁴³

Mustafa Kemâl, tutsaklığı asla kendisine uygun görmeyen hür doğmuş, hür yaşamış Türk Milleti'nin yüz yıllar öncesi Anadolu'sunda ilk ideolojik örgütlenmesini sağlayan bir büyüğünü ve onu temsil eden ardıklarını ziyarete gidecekti. Tarihi boyunca toplu yaşamayı tek yaşamının üstünde tutan töresini kendi önderi etrafında sürdüren Türk Milleti'nin yıkılmaz bir kalesiydi Sulucakarahüyük (Hacibektaş).

Türkü kendi değerlerinden koparmak için sistemli mücadele yürüten Çinliler, Araplar, Acemler ve Avrupalılar onu göçebe bir toplum olarak göstermesine karşın, Türkler tarihleri boyunca uygarlığın merkezi olmuştu. Süreç içinde ekonomik zorluklar nedeniyle göçmek

441 Dinamo H.İzzettin **Kutsal İsyan** C:4 Sf: 370 May Yayınları- 1974 - İstanbul

442 Tevetoglu Fethi **Milli Mücadele Yıllarındaki Kuruluşlar** Sf: 23 TTK 1991-Ankara

443 Bölge halkından olan Araştırmacı-Gazeteci Gönül Akkuş'tan dinlenilmiştir.

zorunda kalmış olmasına rağmen, kısa sürede yerleşik hayata geçerek devletlerini kurmuştu. Ta Atilla döneminden başlayıp, daha sonra *Balkanlar*'a geçişleri ekonomik nedenlerden kaynaklanmış, gittikleri yerlere adalet ve barış götürmüşlerdi (Türk kimliğini korudukları sürece)

Türk ulusu yaradılışından itibaren Şamanizm, Budizm, Musevilik, Hristiyanlık ve Müslümanlık gibi dinleri kabul etmesine karşın, büyük bir direniş göstererek, kendi özelliklerini korumayı bilmiş, ezelden beri inancına teolojiyi karıştırmamıştı. İnancında Allah'ın varlığı ve nitelikleriyle ilgili olmayan bir inanç ve ülkü sürdüren Türk Milleti Tanrısı'na:

“Yüce Tanrı! Ağaçları yeşert, otları yetir, davarı çoğalt, buzları erit, yurda bolluk ver. Her ocak şenlensin, il büyüsün, yurt yücelsin...” diye yalvarmıştı.

Türkün bu yalvarışta şekillenen “yaşatma anlayışı” ona bu günkü medeniyetin oluşturulması imkanını sağlamış, hayvana gem vurma, kağı yapma, tekerlek takma, tarla sürme, eti tuzlama, hayvanları evcilleştirme Türkler tarafından gerçekleştirilmiştir.

Zalim Haçcac'ın Emevi ordusu, Kuteybe ile Türklerin karşısına dikildiğinde Türk düşüncesini karartmaya başlamıştı ama, Türk inancını teolojiye döndürememişti. Çinliler de Türk'ün kahramanlığından kurnazca yararlanmak isteyerek etkisi altına almak istemiş fakat, kısa bir süre içinde Türk, özüne dönerek onları kendi buyruğu altına almıştı. Türklerin karşısına Arapların çıkmasıyla birlikte çarpışma da başlamıştı. O günden bu yana Türkler, İslamiyet'e hizmet kandırmacasıyla Araplara hizmete başlamıştı.

Aslında Türkleri savaş yoluyla yenemeyeceğini anlayan Emeviler, Türkleri birbirine düşürmeyi başarmışlar ama, Türkler durmaksızın Araplarla savaşarak onlara boyun eğmemişti. “*Kamâlizm*”de 1936'lı yılların Edirne Milletvekili Şeref Aykut şöyle yazıyor:

“Türkün ulusal heyecanı çok derindir, çok kuvvetlidir. Halbuki Arabı tutuşturacak kadar vaatler dolu İslâm dini tam Araba yakışan bir dindir. Çöller beyin kavuran ateşleri ortasında tasavvur edilen yeşil bahçeler, her yanından sular fışkıran, çaylar akan uçmak hayalleri, cennet tasavvurları Arabı tutuşturmaya yetiyordu. Bunun için Arap kırgın çöller ortasında cennetin yeşilliklerini düşünerek yürüyordu. Türk ise İlahiyatsız olduğu için bunları düşünmedi. Arapla çarpışmadan vazgeçmedi. Ta kendisi son sözü söyledi: İslam ümmetine hakim olduğu zaman, işte artık İslâm olmuştu.

*Türk Horasanlının ayaklanmasından sonra, Arap adını taşıyan devletin Türk sahibi olmuş ve devlet onların eline geçmiş bulunuyordu. Türk devletçidir. Ne değerde olursa olsun, bütün tarihte büyük devlet kurmuştur. Bu onun en karakteristik seçiyesidir.”*⁴⁴⁴

444 Aykut, Şeref *Kamâlizm (C. H. Partisi programının izahı)* Sf: 73 Muallim Ahmet Halit Kitap Evi, 1936 İstanbul

Mustafa Kemâl Hacı Bektaş Türbesi'nde

İstanbul Hükümeti 16 Eylül 1919'da Konya'da bulunan 12. Kolordu Komutanlığı'na bir yazı gönderip, Mucur Kaymakamı ve Kırşehir Mutasarrıfı'nın Hacıbektaş'a giderek Çelebi Efendi ile tekkesinin babalarının İstanbul Hükümeti tarafından yer alması için yönlendirilmesini istemiş, ancak Padişahın bu isteği amacına ulaşamamıştı.

Hacıbektaş'ta Alevîlerin inanç önderi olan Cemalettin Efendi, İstanbul'la ilişkilerini kesmiş, Mustafa Kemâl'i büyük bir heyecanla, hasta olduğu halde *Baştarla*'da (Beştaşlar) beklemeye başlamıştı. Cemalettin Efendi Mustafa Kemâl'e verdiği önem nedeniyle onu yolda karşılıyordu. Oysa daha önce Alevî-Bektaşî olan Talat ve Enver Paşalar da, kendisini ziyarete gelmişler ve kendilerinin karşılanmalarını istedikleri halde, Cemalettin Efendi onları dergâhında kabul etmişti. Mustafa Kemâl'i Hz. Ali'ye benzeten Alevî ozanlardan Haydarî:

“İstanbul'dan şecaatle gelen şah

Şah-ı Merdan Ali cemaldir

Alnında balkıyan şems ile mahi

Gelen Şah-ı Merdan Ali cemaldir

Samsun'a çıkınca telgraf vurdu

Kainat cemalin nurunu gördü

Cümlesi de Şah'a biatın verdi

Gelen Şah-ı Merdan Ali cemaldir

Keşmir şehrinde kafese giren

Alnında balkıyor ol yeşil Ku'ran

Uhud'da Muhammed'in carına eren

Gelen Şah-ı Merdan Ali cemaldir

Hayber'in kapısını yıkan da sensin

Mümin'in sancağın çeken de sensin

Uhud'da Muhammed'e eren de sensin

Gelen Şah-ı Merdan Ali cemaldir

Haydari'yem Cemal için yanarım

Pirimini verdiği meyden kanarım

Kıblem Cemal ben kibleme dönerim

Gelen Şah-ı Merdan Ali cemaldir.”^(*) diyerek bu anlayışı dile getiriyordu.

Sivas'ta iken Mustafa Kemâl ile Abdülkerim Paşa ile makine başındaki görüşmelerini Mahzar Müfit Kansu şöyle anlatıyor:

“Mustafa Kemâl Paşa ile beraber bazı arkadaşlar da makine başındaydık. Kerim Paşa'nın ne görüşeceğini merakla beklemekteydik.

Saatlerce süren bu konuşmadan hemen hiçbir netice hasıl olmamıştı. Muhabere sıydu: Evvelâ Kerim Paşa dervişmiş, yazılarında hep dervişane bir usul takip ediyordu, meselâ ilk sözü “Paşa'ya söyleyiniz anlar, Hazret evvel karşınızdadır” diye başladı.

Mustafa Kemâl Paşa da “Kutbul-aktap” deyiniz anlar cevabını verdi. Bunlar vaktiyle aralarında bir parola mı idi, yoksa dervişlik tabirleri miydi bilmem, Yalnız Mustafa Kemâl

(*) Koçubaba'lı Aşık Sofu Mustafa'nın defterinden alınmıştır.

*Paşa, Kerim Paşa ile böyle şaka nevinden kelimelerle vaktiyle görüşmekte olduğunu ve Kerim Paşa'nın dervişliğini söylerdi.”*⁴⁴⁵

Yukarıdaki alıntıda bahsedilen “Hazret evvel” ve “Kutbul-aktap” deyimleri üzerinde durmak istiyorum. Buradaki “Hazret evvel” terimi kutsal kişilerin önde geleni anlamında Kerim Paşa kendisini kastetmektedir. Daha sonra Mustafa Kemâl'in verdiği cevapta kullanılan “Kutbul-aktap” terimi ise, bir tarikâtın kurucusu en büyüğü anlamında ve tasavvufta derecelerinin en yükseği anlamındadır.⁴⁴⁶ Bu terim Alevî-Bektaşî inancında Hz. Ali, Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'i ve Hacı Bektaş Veli'yi anmak için kullanılır ki, Mustafa Kemâl'in bu kelimelerin anlamını bilmemesi söz konusu olamaz. A. Gölpınarlı “Kutb” için şunları yazıyor:

“Velâyetle ilerlemiş kamillere denir Velâyet ehlinin birçok kısımları ve her kısmın bir kutbu vardır. Reislerine “kutb-ül-aktap” denir. Kutb lâfzı mutlak zikredilince “kutbülaktab” anlaşılır. Sofiyeye göre Adem, Hakkın “cemi'yet-i Esâsiye” sine mahzar olmakla beraber her zamanda , hakkın, alemde bir “halîfesi” vardır. Alemin kalbi gibi olan bu zat, “kutb-ül-aktap”tır.(...)”

Muhammed'den evvelki peygamberlerin hepsi, o hakikatten feyz aldıkları gibi, Muhammet'ten sonra da Velî'den Velî'ye intikal eden o sırdır. Yunus Emre bu nazariyeyi:

Muhammed bir denizdir
Cümle alemler tutmuş
Evliyalar ördeği
Gölünde Muhammed'in
Çulhâlâr dokumadı
Terziler dikmedi
Kimseler eskitmedi

*Donunu Muhammed'in” kıtalarıyla anlatıyor. Muhammed ölmüyor, don değiştiriyor, Muhammed'den sonra bu makama Hz. Ali geliyor. Bu silsile İmam Mehdi'ye kadar devam eden bu anlayış, Sünnî İslâm anlayışında “küfür” olarak kabul edilir.”*⁴⁴⁷

Mustafa Kemâl, Abdülkerim Paşa için şöyle diyordu:

*“Rahmetli Abdülkerim Paşa benim çok eski arkadaşım. Çok namuslu, ulusal onuru olan ve temiz yürekli bir yurtseverdi. Selânik'te ben kolağası, o binbaşı olarak bir odada çalışmış, yıllarca özel arkadaşlık etmiştik. Rahmetlinin durumundan ve sözlerinden bir tarikât-ıtan olduğu anlaşıyordu. Bazı tekkelere devam ettiği de görülmüştür. Ama, herhangi bir şeyhe mürit olduğunu bilen yoktu. Çünkü kendisini, inançlarında din ve tinsel katlardan “birinci hazret” , büyük hazret sayardı ve kardeşlik çevresinde kendisince gördüğü yeteneğe göre “hazret” “kutup” ve daha başka makamlar verirdi. Bana da “ kutuplar kutbu” derdi.”*⁴⁴⁸

27–28 Eylül gecesi Abdülkerim Paşa'nın geçmişteki ilişkileri nedeniyle Mustafa Kemâl'i araması, zora düşmüş olan İstanbul hükümetinin onu kullanma girişimi olarak değerlendirilebilir. Bu ilişkilerin derecesi ve önemi, Mustafa Kemâl, 4 Ekim 1911'de *Trablus'a*

445 Kansu Mahzar Müfit **Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber** Cilt:I Sf:324 TTK 1988- Ankara

446 Tuğlacı Pars, **Okyanus Ansiklopedik Sözlük** Cilt:6 Sf: 1731 Cem Yayınevi

447 Pakalın Mehmet Zeki **Tarih Deyimleri ve Terimleri** Cilt:2 Sf: 331-332 MEB Yayınları 1993 Ankara

448 Gazi Mustafa Kemâl **Söylev-** Cilt:1 Sf: 235 TTK 1998 Ankara

giderken gemiden Salih Bozok'a gönderdiği bir mektupta şu ifadelerin ile ortaya konulmaktadır:

*"İstanbul'da bulunan Kerim Bey'e mektup yazın. O zavallı oradaki mücadeleye yalnız kaldı. Mektuplarınız ona kuvvet-i kalb verir"*⁴⁴⁹

Dagobert Von Mikusch, Mustafa Kemâl ve Abdülkerim Paşa, görüşmesi için:

"Damat Ferit Paşa, İngiliz dostlarının kendisini yüzüstü bıraktığını görmek zorunda kalmıştı. Görünüşe göre artık kendilerinin işine yarayamayacak bir kabineyle hiçbir şekilde ilgilenmez olmuşlardı. Fransızlar ise zaten bir hükümet değişikliği istemekteydiler, çünkü İngiliz müttefiklerinin ağır basan etkisi çoktandır gözlerine bir diken gibi batmaktaydı. Böylece Vahdettin Anadolu'daki "fesatçılarla görüşmelere girişilmesini gerekli gördü. Belki tatlılıkla konuşmanın bir yardımı olurdu.

Aracı olarak Abdülkerim Paşa seçildi: bu zat Mustafa Kemâl'in Selânik günlerinden beri güvendiği bir arkadaşıydı. Abdülkerim Paşa, general rütbesinde bir asker olmakla birlikte, aynı zamanda bir tarikâtın da büyük şeyhiydi: böyle biri olmasından dolayı kendisine "Yüce Hazret" deniyor, o da dostu Mustafa Kemâl'e kutuplar kutbu anlamına "Kutbül-Aktab" diye hitap ediyordu.

Millicilerin Sivas'taki genel karargâhıyla İstanbul arasında doğrudan bir bağlantı kuruldu. Yaklaşık 1000 kilometre uzunluğundaki bu hat üzerinde şimdi Abdülkerim ile Mustafa Kemâl arasında, gece sekiz saat sürecektir bir telgraf sohbeti başladı. Abdülkerim din adamlarına özgü ağıdalı bir dil kullanıyor, sözlerini bol bol Kuran'dan ayetlerle süslüyordu. Hattın öbür ucundaki "kutuplar kutbu" da bu konuşma üslubunun gereklerine uyum sağlamaya çalışıyordu. Böylece Sivas'tan verilen cevap şu kılığa giriyordu:

*"Hiç şüphesiz, saygıların en yücesine layık dostum, Allah'ın eli her elin üstündedir. Fakat bu böyledir diye, ey ruh-ı azizim, her şeyin en ulu varlığın rahmet dolu takdirine bırakılmaması, aksine güçlükleri çözmek için çareleri ve yolları insanın kendisinin bulması gerektiği gerçeği de unutulmamalıdır."*⁴⁵⁰ demektedir.

Bu görüşmeyi değrelendirebilmek için Mustafa Kemâl'in Anadolu'daki tüm Alevîlerin desteğini almış olmasına dikkat etmek gerekir.

Bu görüşmeden her ne kadar Abdülkerim Paşa'nın Mustafa Kemâl ile ilişkiye girerek İstanbul Hükümeti lehinde bir yaklaşım bekliyor olması düşünülebilirse de, Abdülkerim Paşa'nın kendisiyle aynı inancı taşıyan Mustafa Kemâl'e, İstanbul hükümetinin sağladığı imkandan yararlanarak manevi destek bildirmesi de söz konusu olabilir. Üzerinde dikkatle durulması gereken nokta, Mustafa Kemâl'in bu görüşmeden sonra Hacı Bektaş'a gitmiş olması ve bu görüşmelerden sonra Damat Ferit'in hükümetten düşmesidir.

Hacıbektaş'a geldiği gece Cemalettin Efendi'nin konuğu olarak ağırlanan Mustafa Kemâl ve Temsil Heyeti, Türk kültürünün gerçek temsilcisi olan Alevîler tarafından büyük bir coşku ve destekle karşılanmıştı. Onlara göre, Osmanlı'nın yüzyıllardır Türk kültürü üzerinde kurduğu baskılar kalkacak ve Hacı Bektaş Veli'nin 13 -14 yüzyıllarda verdiği Türk'ü yaşatma mücadelesi yeniden şahlanarak ulusal bir kimlik oluşturulacaktı. Bu ziyaret, bir yandan em-

449 Bozok Salih **Yaveri Atatürk'ü Anlatıyor** Y.H Can Dünder Sf:31 Doğan Kitap Nisan 2006 İstanbul

450 Mikusch Dagobert Von- **Avrupa ile Asya Arasındaki Adam Gazi Mustafa Kemâl III** Sf: 60-61 Cumhuriyet Gzt. EkiMart 2000 İstanbul

peryalizm ve uşaklarına karşı, diğer yandan köhneleşmiş, baskı ve zulüm uygulayan Osmanlı saltanatını da sona erdirmeye yönelik mücadele olarak değerlendirildiğinden büyük kabul görülmüştü. Bunu bilen Mustafa Kemâl, Alevîlerin inanç önderi Cemalettin Çelebi'yle fikir alışverişinde bulunmak istiyordu. Mustafa Kemâl'in *Samsun*'a çıkışı izleyen günlerde Cemalettin Çelebi ile aralarında sıkı temaslar yürütülmüş, *Amasya*'da Mustafa Kemâl'i karşılayan heyetin içinde Cemalettin Çelebi' de yerini almıştı. Mustafa Kemâl, Kurtuluş Savaşı hazırlıklarını yaparken Cemalettin Çelebi'ye verdiği özel önemi şöyle dile getiriliyordu:

*"2 Ocak 1920 günü cemiyetin Merkez kurullarına ve Hacıbektaş'ta Çelebi Cemalettin Efendi'ye, Mutki de Hacı Musa Bey'e ayrıca bildirim yaptık..."*⁴⁵¹

Cemalettin Çelebi, o güne kadar hiçbir konuga gösterilmeyen sevgi ve muhabbetle Mustafa Kemâl ve arkadaşlarını ağırlamış, dergahın devamlı olarak açık misafirhanesi olduğu halde, konukları evine alarak, akşam yemeğini tüm konuklarla bir arada yemişler, daha sonra da, sadece özel muhafızı ile Mustafa Kemâl, Cemalettin Çelebi'nin evinde kalmışlar, diğer konuklar ise geceyi misafirhanede geçirmişlerdi.

Mustafa Kemâl Paşa ile Cemalettin Çelebi, geç vakitlere kadar sohbet ederek ülkenin durumunu değerlendirmişler, bu konuşmalar sadece ikisinin arasında kalmıştı ki, Cemalettin Çelebi'nin Hakk'a yürümesinden sonra Veliyyettin Çelebi bu görüşmelerle ilgili şu açıklamayı yapıyordu:

"Baş başa konuşmalarının bir yerinde Cemalettin Çelebi, Mustafa Kemâl Paşa'ya:

"Paşa Hazretleri, cesaretli ve basiretli idarenizde Türk milletinin düşmanı kahredeceğine inancım sonsuz. Yüce Allah'ın milletimize müyesser edeceği zaferden sonra cumhuriyet ilânını düşünüyor musunuz?" demiş, Çelebi'nin "Cumhuriyet" kelimesini böylesine açık yürekle söylemesi üzerine, Mustafa Kemâl Paşa heyecan ve dikkatle Cemalettin Çelebi'nin gözlerine bakıyor, biraz daha yaklaşıyor, onun elini avucunun içine alıyor, kulağına fısıldar gibi yavaş yavaş fakat kararlı bir sesle:

"O mutlu günün ilânına kadar aramızda kalmak kaydıyla evet, Çelebi Efendi Hazretleri" diyor"

Mustafa Kemâl ertesi gün, hastalığı sebebiyle fazla yürüyemeyen Cemalettin Çelebi'nin oğlu Hamdullah Efendi'yle beraber Hacı Bektaş Velî Türbesi'ni ziyaret ettikten sonra Hacıbektaş'tan ayrılırken, dergahın kasasında bulunan paranın tamamı olan 1800 altın lira da Temsil Heyeti'ne verilmişti.⁴⁵²

Mustafa Kemâl ve Temsil Heyeti, 24 Aralık 1919 günü *Mucur* üzerinden *Kırşehir*'e doğru hareket etmişlerdi. *Kırşehir*'de Mutasarrıf Vekili Ali Hikmet Bey, Gençler Derneği üyeleri Mustafa Nural, Reşat Özdeş ve Necati Bey Heyet'i karşılamaya hazırlanıyorlardı. 24 Aralık 1919 günü öğle üzeri, Mustafa Kemâl Paşa ve arkadaşlarının *Mucur*'dan 3 arabayla hareket ettikleri haberi bir anda *Kırşehir* de yayılınca 200 kadar atlı *Göhlisar Çiftliği* sirtlarını tutmuş, Mutasarrıf Vekili Ali Hikmet Bey ve halk *Kılıççı Köprüsü* yanında dizilmişlerdi. Mustafa Kemâl ve arkadaşları, *Kılıççı Köprüsü*'ne geldiklerinde kendilerini coşku ve ümitle bekleyen halk onları kurbanlar keserek karşılamıştı. Halkın coşkun alkışları arasında davul ve zurnalar çalınıyor, atlılar çeşitli gösteriler yapıyorlardı. Cirit oyununu büyük bir hoşnutlukla

451 Gazi Mustafa Kemâl **Söylev**- Cilt:1 Sf: 445 TTK 1998 Ankara

452 Aydemir Şevket Süreyya **Tek Adam** Cilt II. Sf.127 Remzi Kitabevi 1999-İstanbul

bir müddet seyreden Mustafa Kemâl ve heyet doğruca hükümet binasına gitmiş, Belediye'ye, İdadi Okuluna (Kale) uğramışlar, Gençler Derneği'nde onurlarına verilen çayı içtikten sonra 24 Aralık 1335 günü anı defterine şunları yazmıştı:

“Kırşehir Gençleri, vatanımızda gençliğin kıymetli enmuzeci olduklarını ispat edecek efkar-ı metine ve musube ile mütehalli bulundukları kanatı ile vas-ı imza eyleriz.

M. Kemâl H. Behiç. A. Rüstem M. Müfit Hüseyin Rauf“

Mustafa Kemâl'in, burada şu konuşmayı yaptı:

“...Bağımsız yaşamak için vatani elde etmek zorundayız. Çizdiğimiz bir sınır vardır, bu sınırı yabancıların elinde bırakmayacağız, güvenliğimiz çok önemlidir.(...)”

Her millette olduğu gibi bizde de bir işe girişimciler başlar, en son bireye ve yukarıya doğru yayılır. Az zamanda istenilen şekilde gerçek yönüne ilerletebilmek için aydın kimseler daha çok görevlidirler. Aydınların görevleri son derece büyüktür. Hiç bir millet yoktur ki, ahlak ilkelerine dayanmadan aydınlansın; ilerleyebilsin. Aydınlarımız vatan ve millet düşüncesini vermekle beraber rakip milletlere karşı varlığını korumak için gereken özellikleri sağlarsa görevlerini daha geniş şekilde yapmış olurlar.”⁴⁵³

Temsil Heyeti, Gençler Derneği'nden ayrılırken halk kendisine büyük bir sevgi gösterisinde bulunmuş, gece şehrin ileri gelenleri ile görüşmeler yaparken sokaklarda fener alayları devam ediyordu. Kaldıkları evin önüne gelen fener alayı mensuplarından Ömer Aydın Bey'in bir taşın üzerine çıkarak yaptığı konuşmaya Mustafa Kemâl şöyle karşılık veriyordu:

“Bu milletin içinden çıkan bir Kemâl:

Vatanın bağına düşman dayamış hançerini

Yok imiş kurtaracak bahtı kara maderini” demiş. Gene bu milletin bağından çıkan milletin asalet ve kahramanlığına dayanan bir Kemâl de diyor ki:

“Vatanın bağına düşman dayasın hançerini

Elbet bulunur kurtaracak bahtı kara maderini” dedikten sonra konuşmasına:

“Aziz ve mübarek vatanımızı kurtarmak için bütün münevverler, herkesin hazır olması lazım. İstanbul'a gitmeyeceğiz. Anadolu en büyük hazinedir. Sine-yi vatanda ihtilas çarelerini beraberce, ölünceye kadar aramağa, temin etmeğe çalışacağız. Kırşehirliğin duyguları hepimizin müşterek davasıdır. Sizlerin bu asil duyguları bizi çok mütehassıs etti. Ben ve arkadaşlarım sizleri sevgi ile selamlarız” şeklinde devam etmişti

Mustafa Kemâl ve arkadaşları, 27 Aralık sabahı Kırşehir'den ayrılmışlar akşama doğru 4000 yıllık tarihi geçmişi olan Ankara'ya geldiklerinde Dikmen –Kızılyokuş sirtlarında sevinçle karşılanmışlardı. Daha önce Ankara Valisi olan Muhittin Paşa Ankara'dan kovulmuş, yerine Defterdar Yahya Galip Bey getirilmişti. Millî Kuvvetlere komuta eden Ali Fuat Paşa da oradaydı. Dikmen'in karlı tepelerinden bir Cumartesi günü günlük güneşlik bir ortamın sıcaklığında, kendisini karşılayanların yüzü gülüyor, seymenler, Kızılbaş Abdalların çaldığı davullar ve zurnalar ile onu karşılıyordu. Ellerindeki sancak ve kılıçlarıyla, boynuna taktığı Kur'an-ı Kerim ile sancaktar en öndeydi. Kafieler yol boyunca dizilmiş, onların arasından geçen Mustafa Kemâl her kafilenin önüne geldiğinde duruyor, herkesle bir şeyler konuşup sohbet ediyordu. Karşılamaya, şehre üç saatlik mesafeden bütün Ankara halkı ile çevre ilçe-

453 Sevim Prof. Dr. Ali, Öztoprak Prof Dr. İzzet, Tural Prof Dr. Mehmet Akif Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri Sf: 29 Atatürk Araştırma Merkezi

rin ileri gelenleri, yönetici durumunda bulunan şahıslar ve Müdafaa-i Hukuk-ı Millîye idare heyetleriyle, yine çevre ilçelerden gelen Kuvayı Millîye atlıları katılmışlar, halk, kadın ve çocuklar bir saatlik mesafeden başlayarak, hükümete kadar iki sıra halinde dizilerek karşılamaya koşmuşlardı. Temsil Heyeti sıcak ve samimi alkışlar arasından, Ankara zeybekleri tarafından kılıç ve kalkan oyunları oynanarak geçmişti. Karşılayıcıların çok önemli bir kısmı silahlı olduğu halde en ufak bir uygunsuzluk bile kesinlikle yaşanmamıştı.

1919 yılının Aralık ayında, bir ikindi üzeri, sağır-dilsiz bir satıcının gelişini bildiren çınır-ğırın sesi duyulmuş, onun sattığı “Acans”, gazetesini Mustafa Kemâl’in, Sivas’tan yola çıktığını, yarın da Ankara’da olacağını bildiriyordu. Sivas’tan gelen yolun iki yakası, ertesi gün sabahın erken saatlerinde yoğun bir kalabalıkla dolmuş, sanki bütün şehir ayağa kalkmıştı. Herkes “Paşa”nın gelişini bekliyordu. Çevre köylerden gelenler, davulları ve zurnalarıyla, Hacı Bayram Veli dergahının dervişleri de, önlerinde büyük yeşil bayrakları ile onu bekliyorlardı. Erkeklerin arasına karışmayan kadınlar yamaçlara dizilmişti. Uzaklardan beliren bir toz bulutu yaklaşmaya başlamış, patırtilar çıkarak yaklaşan otomobilin içinde sade bir spor giysi ile “Paşa” oturuyordu. Halkın üzerinde güven, cesaret telkin ediyor, hayranlık ve bağlılık uyandırıyor. Köylüler kendi aralarında;

“Allah’ın bize bir ihsanı” diye fısıldaşıyor, alkışlar ve haykırışlar ortalığı çınlatırken, bu sesleri kadınların “Hoş geldin” çığlıkları bastırıyordu.

Dikmen sırtlarından başlayan yolculuk şimdiki opera binasının yanından İstasyon’a doğru kıvrılarak ilerlerken, Ankara’daki İngiliz komutanı Mustafa Kemâl’i uzaktan izliyordu. Mustafa Kemâl, *Karaoğlan Meydanı (Ulus Meydanı)*’na çıkarken “Şehir Bahçesi”nin duvarları üzerine dizilmiş Fransız askerleri de muhteşem karşılamayı hayranlıkla seyrediyorlardı. Mustafa Kemâl, *Hacı Bayram-ı Veli Türbesini* ziyaret ettikten sonra hükümet önünde toplanan binlerce insan tarafından sevinç içinde, alkışlarla ortaya alınıp, kurbanlar kesilmiş, dualar edildikten sonra, bir konuşma yapıp vilayet makamına geçmişti. Kolordu Kumandanlığını ziyaret ettikten sonra *Kalaba*’daki iki katlı Ziraat Okulu (şimdiki Meteoroloji)’na gitmişlerdi.

Temsil Heyeti’nde: Hüseyin Rauf Orbay, Mahzar Müfit Kansu, Süreyya Yiğit, Cevat Abbas, Hüsrev Gerede, Refik Saydam ve Hakkı Behiç bulunuyordu.

29 Aralık 1919 tarihli vilayet gazetesi onların Ankara’ya gelişleri ile tamamını Namık Kemâl’in şiirleri ve Tefik Fikret’ten yapılan:

“Millet yoludur, hak yoludur tutduğumuz yol

Ey hak yaşa, ey sevgili millet yaşa, var ol!” gibi alıntılarla doldurmuş, bunlar arasında:

“Bu gündüzü yaratan güçlerin fecri Erzurum’da doğmuş, Sivas’ta parlayarak milleti aydınlattı. Her yer o hakikat güneşine kalbini ruhunu açtı. Türklük âlemi baştanbaşa tek bir nur kitlesi kesildi...” sözleri dikkat çekiyordu.⁴⁵⁴

Ankara’da çalışmalarına başlayan Temsil Heyeti çok güç şartlar altında yaşamlarını sürdürüyorlardı. 1920 yılı Ocak ayının ilk günlerinde, Mustafa Kemâl, Muallim Mektebi’nde toplanan Ankaralıları yaptığı konuşmasında:

“Vatanın bütünlüğünü yüksek hilâfet ve saltanat makamıyla millî istiklâlin dokunulmazlığını sağlamak yolunda millî kuvvetleri hakim kılmak” amacında olduklarını vurgulayarak:

454 Aydemir Şevket Süreyya **Tek Adam** Cilt II. Sf.188 Remzi Kitabevi 1999-İstanbul

“Vatanın parçalanmaması, kayıtsız şartsız millî egemenliğin kurulması ve medeni milletler arasında yer alabilmek için ülke içinde yenileşme ve sosyal çalışmalar yapılacağını” açıklıyordu.

Bu sıralarda yapılan tartışmalarda İstanbul'da Meclisi Mebusan'ın açılması sorun yaratmaya başlamıştı. Mustafa Kemâl'in İstanbul'daki meclisten hiçbir ümidi yoktu ama, orada oluşturulacak “Müdafaa-i Hukuk Grubu”nun teşkil edilmesi ve Erzurum mebusu olan Mustafa Kemâl'in Meclis başkanlığına getirilmesi tartışılıyordu. Erzurum'da kabul edilen Misak-ı Millî'nin burada savunulması söz konusuydu. 3 Ocak 1920 tarihinden itibaren Ankara'ya gelmeye başlayan bazı mebuslar ile görüşerek, İstanbul Meclisi'nde “Müdafaa-i Hukuk Grubu” ve izleyeceği siyaseti belirlemeye çalışılıyordu. Ancak bu grup oluşturulamadığı gibi 19 Ocak 1920 günü İstanbul'da Meclis açılmıştı. Rauf Orbay'ın çabalarıyla “Felah-ı Vatan Grubu” kurulabilmişti. Mustafa Kemâl dışındaki tüm Heyet-i Temsiliye üyeleri (Rauf, Hüsrev Sami, Mahzar Müfit, Kara Vasıf, Bekir Sami, Rüstem Beyler vb.) Meclis'teydiler. Bu durumla ilgili olarak Ali Fuat Cebesoy:

“Ali Rıza Paşa Hükümetinin ruh hali, imanı biraz zayıf olan arkadaşlarımıza sirayet etmeye başlamıştı. Bunlar ekseriyetle şöyle düşünüyorlardı: Mademki İstanbul'da vatanperverliklerinden şüphelenilmeyen bir hükümet iktidara gelmiştir, Meclis-i Mebusan'da açılacaktır. Artık milletin mukadderatını onlara bırakarak, gayr-i mesul teşkilatla beyhude meşgul olunmamalıdır” diyordu.

21 Ocak günü İngiliz işgal kumandanlığı Sadrazam'dan Harbiye Nazırı Cemal Paşa ile Genel Kurmay Başkanı Cevat Paşa'nın görevden alınmasını istemiş, bu gelişme üzerine Mustafa Kemâl, 23 Ocak 1920 günü İstanbul'daki arkadaşlarını uyararak, Meclisin Padişah tarafından dağıtılabileceği bildirmişti.

İngiliz işgal kumandanlığı Yunanlıların 18–19–20 Şubat günlerinde İzmir'e yaptığı büyük kuvvet yığınağından sonra Kuvayı Millîye'nin mevcut bulunduğu sınırlardan 3 kilometre geri çekilmesini istiyordu. Yunanlılar 3 Mart 1920 günü saldırıya geçip, Bozdağ'ı işgal etmişlerdi. Aynı gün Harbiye Nezaretinde bulunan İsmet (İnönü) Bey Ankara'ya: İstanbul'da bir Cemiyet kurularak, hükümetin düşürüleceğini, Meclis'in fesh edileceğini, Kuvayı Millîye'nin dağıtılarak İstanbul'da Hilâfet Şurası'nın kurulacağını bildirirken Ali Rıza Paşa Hükümeti de istifa etmişti.

Bu sıralarda İstanbul'daki yurtseverler Ankara'ya geçmek için çaba sarf ediyorlar ve onların kaçırılması işinin önemli merkezlerinden olan Alevî Özbekler Tekkesi hummalı bir çalışma içindeydi. Halide Edip, İngilizlerin takibinden kurtulabilmek için Burgaz adasındaki evini sattıktan sonra çocuklarının kaydını Robert College yaptırarak Anadolu'ya geçiş hazırlıklarını tamamlamıştı. Özbekler Tekkesi onun Anadolu'ya geçişini üstlenmiş, kendisinin Tekke'ye geldiğinde bildireceği şifre olan “Beni İsa yolladı” parolasını almıştı.⁴⁵⁵ Halide Edib, yolculuk hazırlıklarını tamamladığında bir yakını kendisine Şeyh Edebâli'nin odasında asılı olduğu söylenen duanın yazılı olduğu bir muska vermiş, o da boynuna asmıştı.

13 Mart 1920 akşamı Kara Vasıf, Rauf, Bekir Sami ve Yunus Nadi, Mustafa Kemâl'in 12 Mart günü Ankara'dan çektiği telgrafi okuyorlardı. Telgrafta, Ankara'daki İngiliz temsilcisi Vitol'un eşyalarını alarak Ankara'dan ayrıldığı, bu nedenle İstanbul'da yeni olaylar geliş-

455 Adıvar Halide Edip **Türk'ün Ateşle İmtihanı** Sf: 54 Atlas Kitabevi On Birinci Baskı- İstanbul

bileceği bildiriliyordu. Kara Vasıf ve Rauf Bey'in kaçması için epeyce dil dökülmüş olmasına karşın onlar bu yolu tercih etmeyeceklerini bildirince diğerleri Anadolu'ya kaçmak için gerekli planları yapmaya başlamışlardı.

Kaçkınlar Treni

Yunus Nadi, Remzi ve Tevfik Sukutî ile helalleşerek "Abbas" takma adıyla Alevî Karacaahmet Sultan Dergahı'ndan Anadolu'ya kaçış yolculuğuna başlayacaktı. İstanbul'dan İzmit'e kadar bütün bölgeyi kontrol altında tutan Yenibahçeli Şükrü, Dayı Mesut ve diğerleri Anadolu'ya yapılan insan ve silah kaçakçılığını örgütleyen yurtseverlerdi.

19 Mart 1920 günü Karakol örgütünden Yarbay Reşat, İsmet Bey (İnönü)'in kapısını çalmış Ankara'dan kendisini çağıran telgrafın geldiğini bildirmişti. Yola çıktıklarında İsmet ve Saffet Bey er üniforması giymiş, Maltepe Atış Okulu Müdürü Binbaşı Şevki Bey'in kendilerine verdiği:

"Yukarıda kimlikleri yazılı iki er Üç Ağaç Ormanlarından odun kesmeye memurdur" yazılı izin belgesini de yanlarına almayı unutmamışlardı.

İstanbul kaçkını kabilelerin sayısı her gün artıyor, kahramanlıkların, ihanetlerin ve alçaklıkların birbirini kovaladığı ortamda, Karakol Örgütü, büyük gizlilik içinde onları Anadolu'ya geçirmek için durmaksızın çalışıyordu. İsmet Bey'in grubu bin bir güçlkle Bolu'ya ulaşmış, Şükrü Bey'in evine konuk olmuşlardı. Gruptakilerden Süreyya, Celalettin Arif ve Reşit Beyler ile Şeyh Ata Efendi evin merdivenlerini tırmanırken; iki er de, hayvanları bir yere bağlamak için çaba sarf ediyorlardı. Evin sahibi Şükrü Bey onlara:

"Siz de şöyle buyurun oğlum " diyerek sahanlıktaki kahve ocağını gösterip kendisi yukarıya çıkmıştı. Ancak iki er ev sahibinin sözünü dinlememiş yukarı çıkmışlardı. Onlar gelince herkesin saygıyla ayağa kalktığını gören Şükrü Bey, erlerden birinin İsmet Paşa olduğunu anladığında onun ellerine sarılarak özür dilemişti.

İstanbul kaçkınlarından Yunus Nadi ve arkadaşları 31 Mart günü dört gün kaldıkları Geyve'den Ankara'ya doğru trenle hareket etmişlerdi. Bir gün önce bölgeye gelen Halide Edip grubu da aynı trendeydi. Halide Edip ile yanındakiler için *Ağaçlı Köyü* imamı:

"Kaymaz (Köyü) üzerinden karabulut gibi bir insan kalabalığı geçti" diyordu.

Halide Edip'i yüz yüze tanımayan Yunus Nadi, bu aydın Türk kadınına tanımak için sabırsızlanırken, tanıştıklarında hemen mesleki sorunları tartışmaya başlamışlar, Ankara'da bir ajans kurulmasına ve adının "Anadolu Ajansı" olması yönünde görüş birliğine varmışlardı.

"Kaçkınlar Treni"ni Ankara'da bekleyenler arasında Mustafa Kemâl de vardı. Kompartımandan Halide Edip inerken, Mustafa Kemâl onun elinden tutarak basamaklardan inmesine yardımcı olmuş :

"Hoş geldiniz hanımefendi" diyerek halini hatırlını sorup, Ankara valisiyle tanıştırmıştı. Bu sıralarda Halide Edip'i bekleyen çocukluk arkadaşı Didâr Hanım:

"Çok şükür sağ salım geldin Halide" diyerek onu evine götürdü. Ertesi gün Halide Edip ve kocası Ziraat Okulu'nun çiftlik evine yerleşmişlerdi ama yemeklerini karavanadan

yyıyorlardı. Mustafa Kemâl, Ziraat Okulu'na giderek Halide Edip'le görüşüyorlardı. Halide Edib, Yunus Nadi ile aralarında konuştukları "Anadolu Ajansı" konusunu gündeme getirmiş, Mustafa Kemâl'de bu fikri onaylamıştı. Böylece Anadolu Ajansı'nın kuruluşu gerçekleşmiş oldu. Gece vakti Halide Edip ve eşi Adnan Bey evlerine gidince, Yunus Nadi ile yalnız kalan Mustafa Kemâl, ona:

"O zaman hükümette ben bulunsaydım, muhakkak memleketin sürüklendiği bu tehlikeli durumun önüne daha o zaman geçerdim" diyerek, Ahmet İzzet Paşa hükümeti döneminde Harbiye Nezareti'ni istemesiyle ilgili açıklamalarda bulunarak, o zamanlar bu isteğinin kişisel ihtirası olarak gösterilmeye çalışıldığını söylemişti.

İtilaf Devletleri, 16 Mart 1920 sabahı, Nazım Hikmet'in "Kırk Haramilerin Esiri"nde:

*"Geniş dallarından sızan gecenin gölgesiyle,
Ormanda uğuldayan rüzgarların sesiyle,
Bu akşam renklerini kaybedince her çiçek:
Bir kahraman esirin kolları kesilecek...
Bu bir şanlı erdir ki Rabbi bulmuş kanında...
Bir kere düşürmeden yüksek mağrur alnında
Alevden bir sancağın taşımış gölgesini...
Memleketter çökermiş yükseltince sesini.
Tam altı yüz yirmi yıl bir nur için dövüşmüş,
Fakat günün birinde kâfir eline düşmüş...
Şimdi ezmek istiyor onu kırk haramiler,
Bu son akşam kalbinde Rabbi bulmazsa eğer
Ormanda renklerini kaybedince her çiçek
Bir vuruşta bin kesen kolları kesilecek!
İşte rüzgarda uçan alevleriyle yer yer
Siyah ağaçlıklardan parladı meşaleler...
Dumanlı bir kızılık ormanı gölgeliyor
Şanlı esirleriyle Haramiler geliyor"*⁴⁵⁶

diyerek dile getirdiği İstanbul'un işgaline başlamışlardı. İngiliz savaş gemilerinden yığınlarla silah ve asker rıhtıma çıkarılmış, elli kişilik bir grup Şehzâdebaşı'ndaki 10. Tümen Karargâhı'na gidiyordu. Nöbetçiyi vurduktan sonra yıldırım gibi içeri girip erat koğuşuna saldırmışlar, don-gömlek kaçışmaya başlayan askerler kurşun yağmurundan kurtulamamış, cansız yere serilmişlerdi. Askeri mızıka erlerinin bulunduğu koğuş basılmış, koridora çıkarılan erler kurşuna dizilmişti. İngilizler bu eylemleriyle millî hareketi destekleme eğiliminde olan Salih Paşa Hükümeti'ne gözdağı vermeyi hedeflemişlerdi. İstanbul'un işgal harekâtı müttefik silâhlı kuvvetlerinin başkomutanı sıfatıyla İngiliz generali Sir Henry Wilson tarafından yönetiliyordu. Fransa ve İtalya'da ortaklaşa alınacak önlemleri onaylamışlardı, fakat bunun uygulamasına katılmak istemedikleri için işgal çıkarması yalnızca İngiliz Deniz Kuvvetlerince yapılıyordu. Fransa ile İtalya işgalin gerçekleştirildiğini ve İstanbul'un tümüyle İngiliz denetimine girme tehlikesi altında olduğunu görünce, harekete geçerek kentin denetiminde paylarına düşeni istemişlerdi.

456 Hikmet Nazım **İlk Şiirler –Şiirler8** Sf: 71 Adam Yayınları Haziran 1999 İstanbul

İngiliz birlikleri bir baskın harekâtıyla ana caddeleri tutmuşlar, Türk karakollarına ve polis merkezlerine girerek, telgrafhaneleri ve bütün önemli devlet binalarını işgal ederken, Harbiye nezaretinin telgrafçısının çekmeye başladığı telgraf:

“İngilizler kente girdiler. Sabahın erken saatinde, askerlerimiz henüz uyurken nöbetçilere saldırdılar. Altı ölü ve on beş yaralı var. Durmadan yeni birlikler caddelerden geçiyor. Şu anda İngiliz askerleri bakanlığa yaklaşıyorlar. Geldiler. Nizamiye kapısındalar. Bağlantıyı kesiniz. İngilizler burada.” Haberini geçtikten sonra bağlantı kesilmişti.

İngiliz işgal güçleri Sarı Kışla’da bulunan Darüleytam’daki dört yüz öksüz çocuğa ateş etmeye başlamışlar, esir aldıkları çocukları okuldan alarak, Yuşa tepesine doğru götürüyorlardı. Öldürüleceklerini düşünen çocuklar ağlamaya başlamışlar, etraflarını saran Hintli “Sih” askerlerine şaşkınlık ve korkuyla bakıyorlardı. İkinci vaktinde çocuklar sekiz kişilik gruplar halinde tekrar okula götürülmüşler, acıkan çocuklar okulu çevrelemiş miğferleri parlayan İngiliz askerlerine korkuyla bakarak ne bulabildilerse yemişlerdi. Bir müddet sonra İngiliz tüfekleri ateş açarak okulun bütün camlarını aşağı indirmiş, korku ile dağılan çocuklar kendilerini yerlere atarak canlarını kurtarmaya çalışırken kurşunlar duvarları delmiş, korkudan pencerelerden atlayan çocuklar kollarını bacaklarını kırmışlardı. Okula her taraftan yağın kurşun yağmurları altında akşam olmuş, gecenin karanlığı bastığında Hünkar İskeleyi’nde demirlemiş olan İngiliz savaş gemisi Iron Dog (Demir Köpek) okulun üzerine top atışına başlamıştı. Aç çocuklar gece karanlığında yerlerden söktüğü tahta parçalarıyla başlarını korumaya çalışıyorlardı. İngilizler Okulu Kuvayı Milliye yatağı olduğu gerekçesiyle bombalıyorlardı.

İşgal öncesi gece tutuklanmadan önce Rauf Bey’e Mustafa Kemâl’den bir telgraf gelmiş:

“Osmanlı bankasıyla bin lira gönderildi. Al da gel” diyordu ama Rauf Bey:

“Önceden kararlaştırdığımız gibi namus borcumuzu yapacağız. Meclisi basturmak için orada kalacağız. Yoksa bize güvenerek burada kalanlar, kendilerine haber verilmeden aralarından ayrılışımıza güvenirlere ve toplantıyı sürdürürlerse o zaman meclisin Ankara’da toplanma işi ağır olarak tehlikeye girer”⁴⁵⁷ diyordu.

Rauf Bey, Fethi Bey ve diğer milletvekilleri ağılda koyunlar gibi üst üste hapisaneye tıkılmışlardı. Tutukluların bazıları yanlışlıkla, bazıları da neyle suçlandıklarını dahi bilmeden yıllardır buranın yerlisi olmuşlardı.

İşgalin ertesi günü hapisaneler boşaltılmış: içerdekiler bakan, soyguncu, katil, milletvekili veya hırsız, ister suçlu ister suçsuz olsun, hepsi hiçbir sorgulama ya da buna benzer bir işlem yapılmadan, bir savaş gemisine bindirilerek Malta Adası’na götürülerek kötü koşullar altında, kaledeki esaret yaşamına başlamışlardı.⁴⁵⁸

Harbiye ve Bahriye Nezaretleri ile Telgraf Merkezi, Türk Ocağı ve diğer yerleri işgal ederek Şehzâdebaşı Karakolu’nu basıp, 5 kişiyi şehit edip, 15 kişiyi de yaralayan İngilizler, Millî Mücadele’nin karşısında olan Harbiye Nazırı Fevzi (Çakmak) Paşa’nın odasına girerek, süngüleriyle ona hakaret ediyorlardı. Rauf Bey ve beraberindekiler Vahdettin’in yanına gittiklerinde:

457 Dinamo H.İzzettin **Kutsal İsyan** C:6 Sf: 77 May Yayınları- Aralık 1974 - İstanbul

458 Mikusch Dagobert Von- **Avrupa ile Asya Arasındaki Adam Gazi Mustafa Kemâl III** Sf: 82 Cumhuriyet Gzt. EkiMart 2000 İstanbul

“İngilizler isterse yarın Ankara'ya giderler! Millet bir koyun sürüsü! Bir çoban lazım, o da benim” diyen Vahdettin, kendisine yapılan tüm uyarılara kulaklarını tıkamıştı.

İşgalin ardından Mecliste görüşmelerin başlayacağı bir sırada İngilizler Mebusan Meclisi'ne gelip, Rauf ve Kara Vasıf Beyi tutuklamışlar, 17 Mart 1920 günü Meclis toplandığında Edirne Mebusu Şeref Bey'in teklifiyle “Misak-ı Millî” kürsüden okunarak kabul edilmiş, 18 Mart 1920 günü de Padişah, Mebusan Meclisi'ni dağıtmıştı. Çünkü İtilaf Devletleri Misak-ı Millî'nin kabul edilmesini hoş karşılamamışlardı.

İngilizler daha Ocak ayı içinde Kuvayı Millîye'yi destekleyen Harbiye Nazırı Cemal Paşa ile Genelkurmay Başkanı Cevat Paşa'nın tutumunu protesto eden bir notayı hükümete vermişler, Cemal ve Cevat Paşaları, Kuvayı Millîye'ye subay yollamak, silah ve para sağlamak, terhis edilen erleri göndermemekle suçlayıp baskılarını yoğunlaştırdı onlar da görevlerinden istifa etmek zorunda kalmışlardı.

Bu sıralarda Rauf Bey'in zihni Mustafa Kemâl'in ne yapmak istediği konusunda pek açık olmadığı için, sadrazamlığa Mustafa Kemâl'in getirilmesi için Padişah nezdinde girişimlerde bulunmuş, Mustafa Kemâl'in ancak bu yolla kazanılacağını söylemişti. Oysa Mustafa Kemâl bu fikre iltifat etmediği gibi böyle bir fikri hiçbir zaman aklından bile geçirmemişti.

İstanbul hükümeti bir kukla olmasına karşın, işgal ve yapılan zulümleri kınayarak, İngilizlerin Kuvayı Millîye'nin resmen kötülenmesi yolundaki taleplerini geri çevirdiği gibi liderlerinin tutuklanması isteğini:

“Böyle bir alçaklık kabul edilemez” diyerek reddedip onurlu bir çizgi izleyerek, 12 Nisan 1920 günü istifa ediyordu. Aynı gün de Damat Ferit yeniden sadarete getirilmişti.

Kırpık Bıyıklı Subayların Hepsini Keseceğim

Mustafa Kemâl, 1920 yılı başlarında Ankara'ya yerleştiğinden bu yana, geceli gündüzlü çalışmalarını sürdürüyordu. Kellesini getirecek ödül için birçok kişinin yarıştığı bir ortamda, Padişah'a, onun uzantısı gericiilere ve emperyalistlerin her türlü tehditlerine karşı Türk milletinin sinesine sığınmıştı. İşgalcilerin, Ermeni doktorlar ve Rum komitacılar aracılığıyla dağıttığı bildiriler ile kışkırttığı, irticacıardan oluşan eşkıyaların tehdidi altındaydı. Bunlar arasında 31 Mart irtica hareketinin tezgahçılarından İmam Kör Ali'de bulunuyordu. İsyanıcılar Ankara'yı çevreleyen dağların eteklerine kadar gelmişlerdi.

Bu ortamda İstanbul'daki Meclisin kapatılacağını önceden bilen Mustafa Kemâl, Ankara'da yeni bir Meclis açılması için 16 Mart 1920 günü Heyet-i Temsilliye adına:

“Devlet Merkezinin de İtilaf Devletleri tarafından resmen işgali, teşrii, adli ve icrai kuvvetlerden ibaret olan millî devlet kuvvetlerini bozmuş ve bu vaziyet karşısında, vazife görmeye imkan görmediğini resmen hükümete bildirilerek Meclis-i Mebusan dağıtılmıştır. (...)

Şu halde devlet merkezinin dokunulmazlığını, milletin istiklâlini ve devletin kurtarılmasını sağlayacak tedbirleri düşünmek üzere millet tarafından, fevkalade salâhiyeti haiz bir mec-

lisin Ankara'da içtimaa daveti ve dağılmış olan mebuslardan Ankara'ya gelebileceklerin de bu Meclise iştirak ettirilmesi zarurî görülmüştür." Diyerek tebliğ yayınlamıştı.

İstanbul'da meclisin dağıtılmasının ardından Ankara'ya gelen mebuslar arasında meclis başkanı Celalettin Arif Bey'de vardı. Albay İsmet'i Mustafa Kemâl bizzat karşılayarak onun gelişinden çok memnun kalmıştı. İstanbul'daki meclisin başkanı olan Celalettin Arif Bey'in Ankara'ya gelmesiyle yeni bir tartışmayı da başlatmıştı. Celalettin Arif Bey, Ankara'da açılması düşünülen meclisin İstanbul'daki meclisin devamı olması gerektiğini savunuyordu.

Ankara'da bu tartışmalar devam ederken, İngilizlerin ve Padişah'ın kışkırtarak örgütlediği isyan dalgaları *Bolu, Gerede, Beypazarı, Ayaş* civarlarını etkisi altına almış, geceleri Ankara'da dahi silah sesleri duyulmaya başlamıştı. Sancaklarına Şeyhülislamın Millî Mücadele verenler için almış olduğu ölüm fetvalarını asan çapulcuların Ankara'yı basmaları gündeme gelmişti. Hatta Halide Edip'in eşi Adnan Bey bu çapulcuların elinden ölmektense, yanında taşıdığı zehirle kendi canına kıymayı dahi göze almıştı.

Geceleri duyulan silah sesleriyle her an bir baskınla karşılaşılacağı korkusu ve böbrek sancılılarıyla kıvranan Mustafa Kemâl, bir şeyler yapabilmek için çırpınıyordu. Tümen kumandanı ve XX.Kolordu Kumandan Vekili Yarbey Mahmut Bey şehit edilmiş, cesedini parçalayan caniler onu hayvanların önüne atmıştı. Meydanlarda kurulan darağaçlarında yurtseverler asılıyordu. Bu ortamda *Denizli* taraflarından Refet Bele'nin Üsteğmen Şerif komutasında gönderdiği 120 kişilik bitkin ve dağınık bir müfreze Ankara valisi Yahya Galip tarafından büyük bir sevinçle karşılanmış; Vali, Üsteğmen Şerif'in boynuna sarılmıştı. Daha sonra Mustafa Kemâl'in yanına giden Üsteğmen Şerif (Güralp) bu anı şöyle anlatıyordu:

"Mustafa Kemâl Paşa'nın bulunduğu Ziraat Mektebi binasına gittim. Paşanın kapısını vurarak içeri girdim. Paşa ile İsmet Bey, dar, çıplak bir tahta kanepenin üstünde yan yana oturmuşlardı. Vaziyet aldım. Selamlayıp tam haberi vermek istedim. Fakat Mustafa Kemâl birden kolumdan yakaladı. Beni çekti. İkisinin arasına oturttu. Sıkıştı. Şaşırdım. Fakat o bağırdı:

"Bırak şimdi bunları! Şurada üç kişiyiz. Ne yapacağız, onu düşünelim?..."

Elime bir de sigara tutuşturdu. Ben şaşırmıştım. Bu telaşın sebebini anlayamıyordum. Ankara'daydık. Millî Mücadele'nin merkezindeydik. Düşman karşısında değildik ki!... Birkaç cümle konuşur konuşmaz İsmet Bey bana hemen şu emirleri verdi:

"Şimdi derhal askerlerini toplayacaksın. Hemen tahkimata başlayacaksın. Bu binanın etrafı, bu tepe tahkim edilecek. Akşam üzeri tahkimatı teftiş edeceğim!"

Daha çok şaştım. Bu tepenin tahkimi! Peki ama, kime karşı niçin? Hemen tahkimata girdik. Akşam üzeri İsmet Bey geldi. Siperleri inceden inceye tetkik etti. Ateş istikametlerini, görüş sahâlarını inceledi. Yapılanları beğendi. Sonra emrini verdi:

"Hemen nöbetçilerini çıkar. Çok dikkatli ol!"

Akşam kararıp da gece basınca, bu telaşların sebepleri anlaşıldı. Bulunduğumuz tepeyi saran bahçelerin içinden silah sesleri gelmeye başladı. Bunları atanlar kimlerdi? Niçin ateş ediyorlardı? Bunları anlamak, inip tartışmak da mümkün değildi. O gece sabaha kadar, Mustafa Kemâl Paşa'nın kucağında filintasıyla, gündüz kıyafetiyle kendini binadan dışarıya ve kazdığımız siperlere yattığını gördüm."

Birkaç gün sonra Üsteğmen Şerif, birliklerinin yarısıyla Ayaş tepelerindeki isyancıların üzerine gönderilmişti. Daha sonra Antep taraflarından 70 kişilik bir süvari daha gelmiş, onlar da Ankara'da hiçbir askeri kuvvet olmadığını görünce hayrete düşmüşlerdi.

TBMM'nin açılışından bir gün sonra İsmey Bey Üsteğmen Şerif'e:

"Emekli Arif Bey'in kuvvetleri Beypazarı'ndaki isyancılar üzerine yürüyecek, siz de bölüğümüzle ona katılacaksınız" demişti. Üsteğmen Şerif, Arif Bey'le çalışmanın bir felaket olduğunu :

"Ya Arif Bey beni, ya da ben Arif Bey'i tepelerim" diyerek onun subaylara hakaret ettiğini söylemişti. Bunun üzerine Beypazarı hareketinin Arif Bey tarafından yapılması kararlaştırılmıştı.⁴⁵⁹

Arif Bey'in müfrezesi Beypazarı'na yürümüş, asiler bu bölgeyi terk etmişlerdi. Bölgenin irticacılarını yakalayan ve kulak memelerini kesen Arif Bey, onlara bir daha isyana kalkışmalarını öğütüyordu. Bölgede hâlâ, o dönemden kulağı kesilenleri anımsatmak için halen *"Kulağı Kesikler"* sözü kullanılmaktadır.

Emrindeki askerlere karşı acımasız tavırlarının bedelini Arif Bey, bir gece çadırında beyni bir kurşunla parçalanarak ödemişti.

Bir akşam yapılan toplantı sırasında Mustafa Kemâl'in özel Kalem Müdürü Hayati Bey, Anzavur kuvvetlerinin Mihaliç üzerine ilerlediğini söylüyordu. Manyas Susurluk (Susıgırlık), Gönen ve Ulubat dolaylarında ikinci defa başlayan isyanda, daha büyük güçlerle harekete geçen Anzavur:

"Göğsümde iman, başımda Kur'an ve elimde ferman olarak geliyorum. Kırpık bıyıklı subayların hepsini keseceğim" diyerek harekete geçmişti. Anzavur, Gönen civarlarında Kuvayı Milliye'nin Yunanlılara karşı savaşmasına:

"Padişah Yunanlılara karşı harp edilmesine razı değildir. Yunanlılar bizim dostumuzdur. Padişah'ın emir ve rızası hilafına olarak onlara silah çekmek küfürdür, isyandır." Diye karşı çıkıyordu.⁴⁶⁰ Beraberindeki 150-200 kişilik boyunlarına Kuran asılı tayfasıyla, bir Müftü ve Yüzbaşı Hayri Bey'i incir ağacına asarak öldürmüşlerdi.

Ankara'daki Muallim Mektebi İstanbul'dan kaçan, yeni kurulacak Meclis'te yer alacak mebuslar ve diğer gelenler için yatakhane haline getirilmişti. Yemekleri, kendi arkadaşları arasından seçtikleri bir heyet tarafından çıkarılıyordu.

9 Nisan 1920 günü İsmet Bey, İbrahim Süreyya ve İstanbul Mebuslar Meclisi'nin Başkanı Celalettin Arif Bey, Ankara'ya geliyorlardı. Mustafa Kemâl onları karşılamak üzere *Akköprü'*ye gelmiş halk yol kenarlarını doldurmuştu. Mustafa Kemâl konuklarını otomobiline alarak Ziraat Mektebi'ne getirdi. Celalettin Arif Bey 10 Nisan günü çektiği telgrafla Mebusların Ankara'ya gelmelerini istemiş, bu çağrı çeşitli yollarla kamuoyuna da duyurulmuştu. Millet'in birliğini sağlayacak bir Meclis'in bir an evvel açılması, Meclis'in adının TBMM olması ve 22 Nisan 1920 günü açılması kararlaştırılmış, daha sonra ise o günün koşulları gereği, Hacı Bayram Camii'nde kılınacak Cuma namazından sonra açılması uygun bulunmuştu.

Bu sıralarda *Hendek, Düzce ve Bolu*'da isyan çıktığı haberleri de Ankara'ya ulaşınca bu isyanların iyi niyetli girişimlerle önlenmesi için Trabzon mebusu Hüsrev (Gerede) Bolu me-

459 Güralp Şerif **Kurtuluş Savaşı'nın İç Yüzü** Sf:56-58 Güncel Yayıncılık Ekim 2002-İstanbul

460 Nadi Yunus **Birinci Büyük Millet Meclisi** Sf:6 Cumhuriyet Gzt. Eki 1998-Ankara

busları, Dr. Fuat ve Şükrü, Lazistan (Rize) mebusu Osman Bey, başlarında bir teğmenin bulunduğu on dokuz askerle bölgeye öğüt heyeti olarak gönderilmişti.

İlk gecesini *Yabanabat (Kızılcahamam)*'ta geçiren heyet, ertesi gün *Gerede*'ye girmeden önce bir köyde konaklamışlar, sabah yola çıktıklarında *Gerede*'den gelen top atışlarını 21 Nisan'da açılacak olan TBMM'yi kutlayan sesler olduğunu sanıyorlardı. Şehre yaklaştıkça baştan ayağa silahlı bir kalabalıkla karşılaşmışlar önlerinde gözlerinden biri kör olan ve 31 Mart olaylarında Fatih camiindeki ayaklanmayı başlatan Selânikli Kör Ali Hoca bulunuyordu. O *Safranbolu*'da sürgün olarak yaşarken, Geredelilerin daveti üzerine buraya gelmişti. "Öğüt Heyeti"nin geldiğini gören Kör Ali arkasından gelen silahlı kalabalığı durdurmuş:

"Gelmeyiniz İslâm İslâmı kırmazın" diye bağırarak Kör Ali onlara doğru ilerlerken kalabalık içinden ateş başlamış, giysisi asker elbisesine benzeyen Hüsrev Bey'e kumandan olduğunu sanarak saldırmışlardı. Çok ağır yaralanan Hüsrev Bey'i kalabalık içinden yaşlı birisi

"Onu bana bağışlayın diyerek" saldırganlardan kurtarmıştı.

Öğütçüler tutuklanmışlar, Hüsrev Bey'in tedavisi için de Belediye doktoru çağırılmıştı. Kalabalık doktorun önünü kesmek istemişse de o içeri girerek tedaviye başlamıştı. Kör Ali topluluğa seslenerek dağılmalarını istemiş, ellerindeki uzun sııklara çivi çakmış çocuklar, eşekleriyle ve yaya olarak *Gerede*'ye gelmiş köylüler, kadınlar ve erkeklerden oluşmuş kalabalık evlerinin yolunu tutmuştu. İsyancıların elebaşlarından Divitli Eşref Hoca:

"Bizim ayaklanmamız dinsel ayaklanmadır. Yakında Ankara'yı fethedeceğiz. Şimdiye kadar çektiklerimiz mekteplilerdendir." Diyordu.

Bu sıralarda *Düzce*'den gelen haber, tutuklu mebusların *Düzce*'ye gönderilmesini istiyordu. Geredeliler ise onları kendilerinin yakaladığını, cezalarını da kendilerinin vereceğini söyleyerek itiraz ediyorlardı. Bu sırada tellal, Yarbay Mahmut Bey'in *Hendek*'te öldürüldüğünü haberini veriyordu. "Öğüt Heyeti"nde bulunanlarda bu acı haberi işitmişlerdi.

Tutuklanmalarının üzerinden dört gün geçen mebuslar, elleri kelepçeli, boyunlarından zincirlerle birbirine bağlanmış olarak, *Düzce*'ye götürülmek üzere yola çıkarılmışlardı. Toplanan kalabalıktan kimi taş atıyor, kimi tekme, kimi elindeki ucu çivili sopalarla vuruyor, dürtüyordu. Şalvarlı çarşafli kadınlar büyük bir hırsla esirleri parçalamak için saldııyorlardı. Yanlarına *Gerede Müdafaayı Hukuk Derneği*'nin üyeleri de katılan esirler bir tatar arabasına bindirilerek 400 Çerkez atlısının korumasında *Düzce*'ye götürülüyorlardı. *Çaydurt*'ta mola verilmiş, sabahı beklerlerken yetmiş yaşlarında bir köylü elindeki balta ile tutsaklara saldırmış, baltanın arabaya saplanmasıyla Müdafaayı Hukuk Cemiyeti Başkanı Doktor Zihni Bey hayatını kurtarmıştı. Esirler, *Düzce*'ye girerken büyük bir kalabalık yollara dökülmüştü. Küçük bir hücreye hapsedilen esirler hapishanede birçok Kuvayı Milliyeci ile karşılaşmıştı. Yarbay Mahmut Bey'in tümen subayları da oradaydılar. Hürriyet ve İtilaf Partisi Başkanı Çerkez Berzek Safer, o sırada İstanbul'da olduğundan iki gün bekleyen esirler o gelince:

"Ankara'ya gideceğiz, herhalde padişahın buyruğunu yerine getireceğiz" sözleriyle karşılaşmıştı.

Bu sıralarda da *Geyve Boğazı*'nda büyük kahramanlıklar gösteren 143. Alay'ın iki taburu bir dağ bataryası ile yürüyüşe başlamış, 20 Nisan günü *Adapazarı*'na girip, orada geceledikten sonra 21 Nisan günü sabah *Hendek*'e doğru yola koyulmuşlardı. Yol boyunca Şeyhülislam Dürriyade'nin fetvasına karşı Anadolu din adamlarının fetvasını dağıtarak akşam *Hen-*

dek'e varmışlardı. Bu sıralarda *Düzce*'de ayaklanma çıktığı haberleri kendilerine ulaşmış, bölgedeki İngiliz ajanları:

“Bolşevikler Hendek'i bastı. Kadın ve kızlarımızı çıplak hamamlara doldurdular. Müslümanlık ve namusumuz tehlikededir. Allah'ını seven Hendek'e koşsun!” diye çağrılar yapıyordu. Kendisi de Çerkez olan Yarbay Mahmut, geceleyin Çerkez beyiyle görüşmüş ve Çerkezliğine güvenerek Abaza ve Çerkezleri yola getirebileceğini düşünüyor, onlarla barış olanağı sağlayabileceğine inanıyordu. Oysa gece yapılan görüşmelerde Çerkezler ikiyüzlü bir politika izlemişlerdi. Mahmut Bey, yaşlı bir Çerkez'le birlikte kendisine kurulmuş tuzığa doğru gidiyordu. Öte yandan Yedek teğmen Muhsin'in emrindeki Yedinci Bölük erleri silahlarını bırakmışlar, Abazalar ile kucaklaşmaya başlamışlardı. Bu olayı gören Kurmay Başkanı Yakup Sami derhal ateş açılması emrini vermesini istemiş ancak o:

“Kardeşkanı dökülmesini istemiyorum” diyerek bunu kabul etmemişti. Abazalar ve Çerkezler taburların içine dalmışlar, herkes birbirine karışmıştı. Bu sırada silahlı bir Abaza tüfeğini Yarbay Mahmut Bey'e çevirmiş teslim olmasını istiyordu. Aldatıldığını anlayan Yarbay Mahmut Bey emir subayının elindeki filintayı alıp, Abaza'ya ateş etmiş ama çevreden açılan ateşle yaralanmıştı. Kısa bir süre sonra şehit olduğunda bir çukura fırlatıp atmışlardı. Esir alınanlar da *Düzce*'ye götürülmüş, Akif Hoca'nın iman tazelettirdiği askerler terhis edilmiş, subaylar tutuklanmışlardı.

İstanbul'un ve emperyalizmin kuklası din adamları, bir olayın bir işin din kuralları bakımından yanlışlığını veya doğruluğunu bildiren hükümlerin yazılı olarak bildirilmesi anlamına gelen fetvalar yayınlamaya başlamışlardı. Bu fetvalar Anadolu'daki Millî Mücadele'nin aleyhine veriliyordu. Özellikle Damat Ferit'in 5 Nisan'da yeniden sadarete getirilmesiyle Şeyhülislam Dürrüzâde Abdullah 11 Nisan'da Mustafa Kemâl ve Millî Mücadele aleyhinde fetva yayınlamıştı. Bu fetvanın ardından da Vahdettin, Çerkez Anzavur'a “Paşa”lık unvanı vererek “Hilâfet Ordusu”nu kurdurmuştu. İngiliz ve Yunan uçakları Anadolu içlerinde Halife'nin kutsal fetvalarını havadan atmışlar, İngiliz konsolosları, Rumlar ve Ermeniler, Kürt Teâli ve İslam Teâli örgütleri de aynı fetvaları dağıtarak isyanları körükliyorlardı.

Konya'da ise TBMM'ne gönderilecek temsilcilerin seçimi yapılmamış, buna gerekçe olarak da :

“Mebuslarımızı seçerek İstanbul'a gönderdik; ikinci bir mebus seçimi yapmak istemiyoruz” diye gerekçe gösterip direnerek tehlike yaratıyorlardı. Refet Paşa, bu seçimleri silahların gölgesinde yapmaya karar vermiş ve ulusal güçler Sarayönü'nde toplanmaya başlamıştı. Bu sırada Konya'nın ilerli gelenleriyle makine başında görüşen Refet Paşa, onları Sarayönü istasyonunda görüşmeye davet etmişti. Konyalılar bir trene binip Sarayönü'ne geldiklerinde treni abluka altına alan askerler, hiç kimseyi trenden indirip, bindirmeden içinde 12.Kolordu Komutanı Albay Fahrettin Bey'in de bulunduğu treni Ankara'da Temsil Heyeti'yle görüştürmek için götürüyordu.

Mustafa Kemâl, Refet Bey'in kurnazca uygulaması karşısında şaşırılmış ama izlediği yolu haklı bularak onu kutlamıştı. Konyalılar Ankara'ya geldiklerinde Mustafa Kemâl'in konuları etraflica anlatmasıyla ikna olmuşlar, 6 Nisan günü *Sarayönü*'ne dönen trenden inen Fahrettin Bey'le Refet Bey dostça vedalaşmışlardı. Böylece Fahrettin Bey de Kuvayı Millîye saflarına katılmıştı.

Öte yandan, Yusuf İzzet Paşa da henüz Millî Mücadele saflarına katılmamıştı. Mustafa Kemâl ilk önce Yusuf İzzet Paşa'ya telgraf çekerek kendisini Ankara'ya davet etti. Ardından da, Albay Bekir Sami Bey'e bir telgraf çekip, kendisini kırmadan Yusuf İzzet Paşa'ya Ankara'ya gelmesini söylemelerini, direnirse tutuklu olarak Ankara'ya göndermelerini emretti. Daha sonra da Yüzbaşı Selahattin Bey'e telgraf çekerek Yusuf İzzet Paşa'nın Ankara'ya gönderilmesi işinin, Bekir Sami Bey tarafından yerine getirilmezse, her ikisinin de tutuklanarak Ankara'ya gönderilmesini istedi. *Ankara*'ya gitme işi Yusuf İzzet Paşa tarafından yerine getirildi ve 10 Nisan 1920 günü Bursa'dan Ankara'ya hareket etti.

21–22 Nisan gecesi *Bursa*'da Albay Bekir Sami Bey yetmiş-seksen civarındaki din adamını belediye salonunda toplamış, toplantıya Ali Fuat Paşa da katılmıştı. Toplantıda Mustafa Kemâl'in gönderdiği telgraf okunmuş, yapılan görüşmelerde Bursalıların ulusal mücadeleye katılma eğiliminde oldukları görülmeye başlamıştı ki, ak sarıklı parlak cübbeli genç bir hoca ayağa fırlamış, bağırarak:

“Gerçek sizin bildiğiniz gibi değildir. Ben daha bu gün İstanbul'dan geldim. Bir gün önce Padişah'ın huzurundaydım. Millete Padişah'ın selamını getirdim. Ne Padişahımız ne de hükümet tutsak değildir. Bu gerçeği kendi ağzından işittim.” Diyordu. Salondaki herkes soluğunu tutmuş onu dinlerken Ali Fuat Paşa silahını çekmiş :

“Yerinden kıpırdama, karışmam!” diyerek bağırıp, genç hocayı yakalatmıştı. Salonda bulunanların gözleri önünde üzeri aranmış ve bulunan İngiliz Casus örgütünün başkanı Yüzbaşı Benet imzalı mektup okunarak genç hocanın bir ajan olduğu açığa çıkmıştı. Bu olayın ardından Bursa'nın din adamları bir fetva hazırlayarak Kuvayı Millîye saflarına katılmışlardı.

Büyük Millet Meclisi'ni Açıyorum

23 Nisan 1920 günü sabahı Ankaralılar bayram günlerinde yaptığı gibi allı güllü en güzel elbiselerini giymişler, çocuk, kadın, erkek, genç yaşlı Hacı Bayram Veli Türbesi ile Meclis binası arasındaki bölgeyi doldurmuşlardı. Hacı Bayram'dan Meclis'e kadar toplanan kalabalık arasından önde Mustafa Kemâl ve mebuslar zorlukla ilerliyorlardı. Meclis, 355 üye yerine ancak 115 mebus ile açılacaktı. Güneşli bir gün öğle vakti Hacı Bayram Camii önünde toplanmış kalabalığın ortasından Sinop Mebusu Hoca Abdurrahman Efendi iki tarafını çeviren manganın arasından Millet Meclisi'nin açılacağı binaya doğru ilerliyordu. Karaoğlan Çarşısı'nın iki tarafındaki dükkanların olduğu yerde Mustafa Kemâl'de onlara katılmıştı. Dualar okunduktan sonra kurbanlar kesilmiş, Meclis binasının merdivenine çıkan Mustafa Kemâl, kırmızı beyaz kurdeleler bağlanmış kapıya doğru ilerlemiş ve eline verilen makas ile bu kurdeleleri keserek Meclis'e girmişti. Meclisin en yaşlı üyesi 1845 doğumlu Sinop Mebusu Şerif Bey saat 13.45'te kürsüye geldiğinde iki katip seçildikten sonra, Mustafa Kemâl'in hazırladığı açılış konuşmasını yapıyordu:

“Değerli hazır bulunanlar, İstanbul’un geçici kaydıyla yabancı devletler kuvvetleri tarafından işgal ve bütün esasları ile Hilâfet Makamı ve hükümet merkezinin bağımsızlığının ortadan kaldırıldığını biliyorsunuz. Bu duruma baş eğmek, milletimizin önerilen yabancı tutsaklığını kabul etmesi demek idi. Ancak tam bağımsız yaşama azminde olan ve her şeyden önce özgür ve başı dik milletimiz tutsaklığı şiddetle red etmiş ve derhal vekillerini toplamaya başlayarak Yüce Meclisimizi vücuda getirmiştir. Ben bu Yüce Meclisin yaşlı başkanı olarak, Allah’ın yardımı ile milletimizin içte ve dışta tam bağımsızlığını ele alıp yönetmeğe başladığını bütün dünyaya ilân ederek Büyük Millet Meclisini açıyorum. Kutsal başımız, bütün Müslümanların Halifesi ve Osmanlıların Padişahı VI ncı Sultan Mehmet’in yabancılardan elinden kurtarılması, sonsuza kadar başkent İstanbul ile işgal altında türlü acılar çeken ve acımasız olarak yok edilmeye çalışılan diğer illerimizin düşmandan arındırılması için bize güç vermesini, Yüce Tanrı’dan diliyorum.”⁴⁶¹

Ertesi gün Meclis’in ilk celsesi saat 10’da açılmış öğle vakti verilen bir saat aradan sonra 14’te başlayıp saat 16.30’da sona ermişti. Mustafa Kemâl bulunan üyelerin tamamının oyu ile TBMM başkanlığına oy birliği ile seçildi. Celalettin Arif Bey İkinci Başkanlığa, Abdulhalim Çelebi Efendi I.Başkanvekilliğine, Hacı Bektaş Şeyhi Cemalettin Efendi İkinci Başkanvekilliği’ne getirildiler.⁴⁶² Mustafa Kemâl yaptığı konuşmada, aynı zamanda Halife olan Padişah’ın esir olduğunu, onun esaretten kurtarılması gerektiğini söylüyordu.

25 Nisan günü yapılan toplantıda Temsil Heyeti’nin o zamana kadar yerine getirdiği görev ve yetkilerini Türkiye Büyük Millet Meclisi’ne devrettiğinde Mustafa Kemâl:

“Artık mukadderatı vatana Meclisi âliniz el koymuştur. Bundan sonra bu yolda icraatı ancak Meclisi âlinizin kararları infaz edecektir. Ona göre alınacak tertibat dahi bittabi heyeti cemilenize aittir.” diyordu.

25 Nisan 1920 günü Türkiye Büyük Millet Meclisi millete şu bildiriye yayınladı.

“Anadolu’nun her köşesinden gelen vekillerinizin teşkil ettiği Büyük Millet Meclisi olanı biteni dinleyip anladıktan sonra millete hakikati söylemeye lüzum gördü. İngilizler tarafından satın alınan ve milleti birbirine düşürmek maksadını güden bazı hainler sizi aldatmak için türlü türlü yalanlar söylüyorlar. İzmir vilayetinin, Antalya’nın, Adana’nın, Anteb’in ve Maraş ve Urfa havalisinin düşmanlar tarafından işgali üzerine silahına sarılan millettaş ve dindaşlarınızı yine size mahvettirmek için Padişah ve Halifeye isyan sözünü ortaya atıyorlar. Millet Meclisi Halife ve Padişahımızı düşman tazyikinden kurtarmak, Anadolu’nun şunun bunun elinde parça parça kalmasına mani olmak, payitahtımızı yine Anavatan’a başlamak için çalışıyor. Biz vekilleriniz cenab-ı Hak ve resulüekrem namına yemin ederiz ki Padişaha ve Halifeye isyan sözü bir yalandan ibarettir ve bundan maksat vatani müdafaa eden kuvvetleri aldatılan Müslümanların elleriyle mahvetmek ve memleketi sahipsiz ve müdafaa bırakarak elde etmektir. Hind’in Mısır’ın başına gelen halden mübarek vatanımızı kurtarmak için İngiliz casuslarının sizi aldatmak üzere uydurdukları yalana inanmayın! İzmir’ini, Adana’sını, Urfa ve Maraş’ını elhâsıl vatanın düşman istilâsına uğramış kısımlarını müdafaa edenleri din ve milletimizin şerefi için kan döken kardeşlerinizi arkadan size vurdurmak isteyen alçakları dinlemeyin ve onları Millet Meclisi’nin kararı üzerine cezalandıracak olanlara yardım edin.

461 TBMM 1.Dönem Zabıt Ceridesi C:1 Sf:2

462 TBMM 1.Dönem Zabıt Ceridesi C:1 Sf:41-57

*Tâ ki, din son yurdunu kaybetmesin, Tâ ki, milletimiz köle olmasın. Bu birlik oldukça düşman üzerimize gelemeyeceğini resmen ilân etti. Onun candan özlediği aramızda nifak ve şikaktır. Allah'ın lâneti düşmana yardım eden hainlerin üzerinde olsun ve tevfiği, Halife ve Padişahımızı, millet ve vatani kurtarmak için çalışanların üzerinden eksik olmasın*⁴⁶³.

Sıra hükümet kurma çalışmalarına gelmişti. 2 Mayıs 1920 günü İcra Vekillerinin seçimine dair kanun çıkarılmış, 11 icra Vekili seçilmişti. Bu heyette:

Şeriye ve Evkaf Vekili: Hasan Fehmi Efendi,
Hariciye Vekili: Bekir Sami Bey,
Sıhhat ve İçtimâî Muavenet Vekili: Dr. Adnan Bey (Adıvar)
Millî Müdafaa Vekili: Fevzi Paşa (Çakmak)
Nafia Vekili: İsmail Fazıl Paşa,
Adliye Vekili: Celalettin Arif Bey,
Erkan-ı Harbiye Umumiye Vekili: Albay İsmet Bey (İnönü),
Maliye vekili: Dr. Rıza Nur,
İktisat Vekili: Yusuf Kemâl Bey (Tengirşek)
Dahiliye Vekili: Cami Bey olmuşlardı.⁴⁶⁴

TBMM'nin oluşturduğu İcra Vekilleri Heyeti'ne hemen itirazlar gelmiş, özellikle Millî Mücadeleye sonradan katılan İsmet Bey'e ve daha önceki olumsuz yaklaşımları nedeniyle Fevzi Bey'e itiraz ediliyordu. İsmet Bey'e itiraz, İsmet Bey'in Erkan-ı Harbiye Umumiye Vekili olması aynı zamanda "Başkomutan" olması anlamına da geldiği için, Ali Fuat Paşa ve Refet Paşa'dan geliyordu.

TBMM'nin açılması, Bakanlar Kurulu'nun oluşturulmasının ardından Meclis içinde görüş ayrılıkları ortaya çıkmaya başlamış, Hacı Bayram Veli Tekkesi'nde Mevlevî şeyhi başkanlığında toplanan şeyhler, Meclis'in yapacağı işler için Padişah'tan izin alınmasını gerektiğini ileri sürüyorlar, İstanbul Meclisi'nin eski Reisi Celalettin Arif Bey ise:

"Bu Meclis, İstanbul Meclisi'nin devamıdır" diyerek yeni kanunlara gerek olmadığını söyleyerek:

"Ben reislik sandalyesine oturayım, siz de benim işlemiş iki aylık maaşımı vermenin yolunu arayın" diyordu.

Mustafa Kemâl, izlenecek politikaların belirlenmesi için çaba sarf ediyor, millî sınırlar içinde kendi gücümüze dayanarak varlığın devam ettirilmesi ve ülke ile milletin kalkındırılması için çalışılmasını diğer milletler ile karşılıklı iyi ilişkiler kurulmasını istiyor, çağdaş hukuk ilkelerine bağlı meşru zeminde bir devlet kurulması için mücadele veriyordu.

TBMM içinde bulunulan çetin koşullar altında ülkenin kurtuluşu için çalışmak zorundaydı. Hiyanet-i Vataniye Kanunu günlerce süren çetin tartışmaların ardından çıkarılabiliyordu. O da Mustafa Kemâl'in devlet adamlığı özelliğinden kaynaklanan özveriler sayesinde olmuştu.

25-26 Nisan gecesi Lefke'deki karargahında Ali Fuat Paşa'ya, on beş gün öncenin Harbiye Nazırı Fevzi Paşa'nın geldiği haberi verilince Ali Fuat Paşa onu sevinçle karşılamıştı. Daha önceden Mustafa Kemâl'e karşı düşmanca tavırlar içinde olan ve 25 Mart 1920 günü:

463 TBMM 1. Dönem Zabıt Ceridesi C:1 Sf: 60

464 TBMM 1. Dönem Zabıt Ceridesi C:1 Sf: 156-189

“İtilaf Devletleri kuvvetlerine ve bilhassa İngiliz kıtalarına karşı her türlü iyi muamelede bulunulmasının temini”⁴⁶⁵ emrini veren Fevzi (Çakmak) Paşa’nın gelişi Ankara’ya bildirilerek Fevzi Paşa’ya hissettirilmeden Ankara’dan cevap beklenmeye başlanmıştı. Ankara’nın olumsuz ve ağır tavrı karşısında Ali Fuat Paşa, Mustafa Kemâl’le telgraf başında görüşmeye giderek kendi arkadaşlık ilişkilerini de kullanarak Mustafa Kemâl’i ikna etmeye çalışmış:

“Sezdirmeden Fevzi Paşa’yı gözaltında ivedi olarak trenle Ankara’ya gönderiniz” diyen Mustafa Kemâl’in tavrını:

“Anadolu’ya geçtiğinize sevindik. Hoş geldiniz. Ankara’ya bekliyoruz” diye değiştiren Ali Fuat Paşa, Fevzi Paşa’yı Ankara’ya göndermişti. 27 Nisan 1920 günü trenle Ankara’ya gelen Fevzi Paşa da böylelikle Millî Mücadele saflarına katılmış ve Meclis’te yaptığı:

“Diledikleri yolda bir hükümeti getirip kendilerinden bir İngiliz neferinin burnu kanamadan, bizi bize bir harple kırdırmak istiyorlardı... Yerimize getirilen kabineden tabii malumatınız vardır. Malumunuz olan hattı hümayunlar ve fetvalar İslam’ı birbirine düşürmek için bin dört yüz senelik İslam tarihinde misli görülmemiş bir İngiliz fitnesi, acı bir vesikadır” şeklindeki konuşma içeriği bastırılarak halka dağıtılmıştı.⁴⁶⁶

29 Nisan günü Dr. Adnan ve Cami Bey, Meclis başkanlığına sundukları öneri ile:

“16 Mart 1920 tarihinden itibaren yabancıların işgali ne giren İstanbul Hükümeti’nin bundan böyle alacağı her türlü kararın geçersiz sayılmasını”⁴⁶⁷ istemiş, daha sonra verilen başka önergelerle bu tarihin “Mondros Mütarekesinden itibaren” şeklinde değiştirilmesi istenmişti. Bu önerge ile ciddi tartışmalar yaşanmış, önergeye karşı çıkanların başını Celalettin Arif Bey çekmişti. Tartışmalar sırasında İstanbul Meclisinin eski başkanı Celalettin Arif Bey’in İtalyanlarla “Zonguldak ve Ereğli taraflarında kömür işletmelerinde ticari işbirliği yaptığı” için bu öneriye karşı çıktığı iddia ve dedikoduları çıkmıştı. Tartışmaların ardından 16 Mart 1920 tarihinden itibaren yapılan her türlü anlaşma sözleşme vs. alınan kararların tabanının geçersiz sayılmasına karar verildi.

Çıkarılan “Hıyaneti Vataniye Kanunu”nu Ceridei Resmiye’de 2 Şubat 1337 günü yayınlanmış bu kanunla, Büyük Millet Meclisi’nin meşruiyetine isyan vatan hainliği olarak nitelenerek bu fiili işleyenlerin idam olunacağına karar verilmişti.⁴⁶⁸

İstanbul Birinci İdare-i Örfiye Divan-ı Harbi, Mustafa Kemâl ve arkadaşlarını 11 Mayıs 1920 günü idama mahkum edince Vahdettin, 24 Mayıs günü Mustafa Kemâl, Kara Vasıf, Ali Fuat Paşa, Alfred Rüstem, Adnan Bey, Halide Edip, 25 Mayıs günü Fevzi Çakmak, 6 Haziran 1920 günü İsmet İnönü, Bekir Sami, Celalettin Arif, Dr. Rıza Nur, Yusuf Kemâl Tengirşek, Mehmet Rifat Börekçi ve Fahrettin Altay hakkında verilen idam kararlarını onaylayarak yürürlüğe koymuştu.

465 Aydemir Şevket Süreyya **Tek Adam** Cilt II. Sf.235 Remzi Kitabevi 1999-İstanbul

466 Nadi Yunus **Birinci Büyük Millet Meclisi** Sf:63 Cumhuriyet Gzt. Eki 1998-İstanbul

467 TBMM **1.Dönem Zabıt Ceridesi** C:1 Sf: 145-146-203:210-222:233-227-329

468 TBMM **1.Dönem Zabıt Ceridesi** C:1 Sf: 79:84, 99:102, 108,109,115:122,127:134,137,145

Köprülü'lü Hamdi Bey

Bütün yurttâ ulusal mücadele tüm hızıyla devam ediyordu. *Gelibolu* ile *Eceabat* arasında bulunan Akbaş Cephaneliğinde bulunan malzemenin Bolşeviklere karşı savaşıyan Ruslara verilmesi planlanarak Kızıldordu'ya bir darbe indirilmesi kararlaştırılmıştı.

Makedonya'daki Köprülü Kasabası'nda doğmuş ve Siyasal Bilgiler Fakültesini bitirdikten sonra *Ayvalık* yöresinde millî kuvvetleri örgütleme çalışmaları yapan Hamdi Bey 1920 yılının Ocak ayında Biga'ya gelip, Dramalı Rıza Bey'le(*) birlikte 37 kişilik bir kuvvet oluşturmuştu. Cephaneliğin bulunduğu yerde gerekli önlemleri aldıktan sonra bütün telefon ve telgraf hatlarını devre dışı bırakıp, 26-Ocak 1920 akşamı harekete geçip gece soğuşunda cephaneliğin tamamını sırtlarında taşıyarak *Balcılar* köyüne ulaştırmışlar, buraya getirilen silahlar da Yörükler tarafından *Çan*'da *Yenice Köyü*'ne götürülmüştü. 27 Ocak 1920 Gece gündüz ile buluşurken Fransız cephaneliği bomboş ve etkisiz hale getirilmişti. Bu cephanelikten büyük miktarda silah ve cephanenin Anadolu'ya nakledilmesi, seferberlik hazırlıklarının yapılması gibi gelişmeler İtilaf Devletlerinin halk üzerindeki baskılarını daha da arttırmıştı. Sovyet diplomat Aralov ile Mustafa Kemâl arasında Akbaş Baskını söz konusu olduğunda aralarındaki konuşmayı Aralov şöyle anlatıyor:

“Bir gün Mustafa Kemâl bana dönerek :

—Aralov yoldaş, dedi. Biz Türkler 1920 yılında size yardım etmek fırsatını bulduk. Her halde siz bunu bilmiyorsunuz. *Gelibolu*'ya yakın Akbaş iskelesinde, daha Birinci Dünya Savaşı'ndan kalma bir silah ve cephane deposu vardı. Bu depoyu Fransız askerleri korumakta idi. Fransızlarla İngilizler bu silahları General Vrangel'e vermeye karar vermişlerdi. Beyazlara ait bir Rus gemisi, silah ve cephaneleri almak üzere Akbaş'a gelmişti. Biz bu silah deposunu biliyor, İtilaf Devletleri'nin niyetlerini seziyorduk. Bu deponun korumasında Osmanlı Hükümeti de Fransızlara yardım ediyordu. Cesaretli ve fedakar arkadaşımız Köprülü'lü Hamdi Bey bu silahları ele geçirmek işini organize etti. Telgraf ve telefon kablolarını kesti. Kendisi gibi cesur ve fedakar arkadaşlarıyla 1920 yılı 26/27 Nisan gecesi sallarla yavaşça boğazı geçerek, Fransız askerlerinin silahlarını aldı. Çabucak silah ve cephaneleri yükleyerek onları Lapseki'ye getirdiler. Köprülü'lü silahlarını aldığı Fransız askerlerini de birlikte getirmeyi unutmadı. Silah ve cephaneler hemen memleket içine gönderildi. Böylece 8 bin Rus

(*) Drama'da doğan ve babasının isminin Rifat Bey olduğu bilinen Dramalı Rıza'nın 1890 yılında doğduğu sanılmaktadır.

Uzun boylu, iri yapılı, parlak bakışlı başında siyah bir kalpak taşıyan uzun çehreli ve sakallıydı. Sırtında, rütbeleri sökülmüş, kışlık, haki, eski bir zabıt ceketi ile ayaklarında yün konçlu bir Kafkas çizmesi ve bacasında asker pantolonu bulunuyordu. Göğsünde bir bölüğe yetecek kadar mermilerle dolu fişeklik vardı. Belinde ise bir Barebellum silah, boynunda bir askeri dürbün ve harita antası taşıyordu. Belinde ise yine bombalar bulunuyordu.

Dramalı Rıza Bey, Akbaş cephaneliğinden kaçırılan silâh ve cephanenin Yenice'de kendisi tarafından imha edilmesi hadisesine oldukça üzülüyordu. Bu olaylara yol açan Anzavur Ahmet İsyani'nin arkasındaki gücün Damat Ferit Paşa olduğuna inanan Dramalı Rıza Bey, Damat Ferit Paşayı öldürüp bir anlamda intikam almayı düşünmekteydi. Sadrazam Damat Ferit Paşaya suikast teşebbüsünde bulunmak ve geniş çaplı bir gizli teşkilât oluşturmak suçlamalarıyla İstanbul Birinci Divanı Harbi Örfisi tarafından yargılanmış ve 12 Haziran 1920 tarihinde idam edilmişti. Hakkında verilen idam hükmünün infaz edildiği 12 Haziran 1920 günü, vasiyetini bildirmiş, bu vasiyete göre, üzerinde çıkan yedi lira ve üç çeyrekle, bileğindeki kol saati ve Polis Müdürlüğü'nde emanet bulunan 270 kûsur lirasını kendisi ile birlikte idam edilecek olan Bahriye Yüzbaşısı Halil İbrahim Bey'in ailesine verilmesini istemişti.

tüfeği ve 40 makineli tüfek almış olduk. Bu çok işimize yarayan, çok güzel bir hediye idi. Böylece biz bize de size de yardım etmiş olduk."⁴⁶⁹

Anadolu'da gelişen mücadele karşısında Ali Rıza Paşa istifa etmek zorunda kalmış, yeni hükümeti Salih Paşa kurmuştu. İtilaf Devletleri bu fırsattan yararlanarak Mustafa Kemâl Paşa ve Türkiye'yi istedikleri barış şartlarına boyun eğdirmek için, önce Türk Ocağı'nı bastılar ve 16 Mart 1920 günü de İstanbul'u işgal etmişlerdi. Meclisi de kuşatarak Rauf ve Kara Vasıf Bey'i tutuklayarak Malta'ya sürgüne gönderdiler. Mustafa Kemâl, Malta'daki tutukluların serbest bırakılması sürecindeki müzakereleri hızlandırmak amacıyla:

"Anadolu'da ne kadar görevli İngiliz subayı varsa hepsini tutuklayınız" emrini verdi. Anadolu'da Albay Rawlinson dahil tüm İngiliz subayları tutuklanınca Ankara'daki 200 İngiliz askeri ile Fransız kumandanı da oradan ayrılmak zorunda kalmışlar ve İngilizler Malta'daki tutuklulardan ilk grubu serbest bırakınca, serbest kalanlardan Sait Halim Paşa'nın yurda dönüşüne izin verilmediği için İtalya'ya yerleşmişti. Said Halim Paşa, 6 Aralık 1921 günü Roma'da Ermeniler tarafından öldürülünce Mustafa Kemâl İngilizlere:

"Bundan sonraki grup İtalya'da serbest bırakılmayacak, savaş gemilerinizle İnebolu'ya getireceksiniz, İnebolu'da bize teslim edeceksiniz" diye şart koşmuştu. Bundan sonra Malta'dan serbest bırakılmış olan tutukluların İnebolu'ya gelişlerini Fransız gazeteci Berte G. Gaulis şöyle anlatıyor:

"16 Mart 1920'de, İstanbul'daki parlamentodan cebir kullanılışı ile alınıp Malta'da tutulan Türkler, birkaç ay önce salıverilmiş bulunuyor. Bunlardan birkaçı ile İnebolu-Ankara yolculuğunda beraberdim. Çoğu seçkin esirlerdi ki, değerlerinin tanınmış olması sonunda yadigarlanmayacaklarına bir türlü inanmamışlardı. Aslında, onlara bir çeşit özellik tanınmıştır ama, bu sandıkları biçimde değildi. Basit asker muamelesi gördükleri zaman, paralarının alındığını, mücevherlerinin çalındığını gördüler, en olmayacak sağlık rejimine tabi tutuldular. Buna karşılık, istenen parayı verenler de, Malta'dan sözüm ona kaçmış oldular. Çoğu, orada kalıp bekledi: bunlar pazarlık edemeyecek kadar gururlu kişilerdi.

Nihayet, hareket saati gelip çatmıştı. Kötü bir yolculuğun tüm rahatsızlığı içinde, küçük ve oynak bir harp gemisinde, hele o saygılı himaye de yok olunca... İstanbul limanında gemi demir atar. Günlerce, karaya çıkma yasağı, dışarı ile temas yasağı! İçi kadın ve çocuk dolu kayıklar İngiliz gemisi etrafına doluşurlar, kabaca kovulurlar, çığlıklar, hıçkırıklar hava ile karışır. Bu, esaretin en acıklı ânıdır.

Kafile bir petrol gemisine nakledilir, çalkantılı bir denizde İnebolu'ya gidilir. Kıyıdan gelen Türk kayıkları nakil için mucizeler yaratırlar. İngiliz subaylar tahliye zorlukları karşısında sabırsızlanır, yükleri olduğu gibi denize atma tehditleri savururlar.(...)

Malta'nın teşkil ettiği ibret dersi, bütün doğuya sızmıştır: şöyle:

"İngiltere artık İngiltere değildir, İngiliz adaleti en büyük densizliklerden biridir. İngiliz sözüne inanılmaz."

*Bu, tüm İslam dünyasında gerçek ihtilâldir: meyvelerini süratle verecektir."*⁴⁷⁰

İstanbul ile bağları koparmak, Anadolu için mali bir sorun oluştuyordu. Gönderilen bir genelgeye göre Osmanlı Bankası, Düyun-u Umumiye, Reji, Mal Sandıkları ve Evkaf Sandık-

469 Aralov S.İ *Bir Sovyet Diplomatının Türkiye Hatıraları* 2 S:162-163 Cumhuriyet Gzt. Eki Aralık 1997-İstanbul

470 Berthe G. Gaulis -*Çankaya Akşamları* II Sf:44-45 Cumhuriyet Gzt. Eki Ocak 2001-İstanbul

ları İstanbul’la ilişkilerini kesecekler ve mevcutlarını taşradaki yetkili mercilere bildireceklerdi. İşgalin hemen ardından Mustafa Kemâl Paşa: İtilaf Devletlerinin İstanbul’daki temsilcilerine, Birleşik Amerika siyasi temsilcisine, tarafsız devletler dışişleri bakanlarına, Fransa, İngiltere ve İtalya parlamentolarına birer protesto gönderdi.

Mebuslar Meclisi “*Mebusluk vazifesinin güven içinde yapılması imkâm oluncaya kadar meclis görüşmelerinin yapılmaması*” kararı alarak toplantıları erteledi. Mustafa Kemâl Paşa’nın emrine uyularak, İstanbul ile her türlü yazışma ve vergilerin İstanbul’a gönderilmesi yasaklanınca Salih Paşa kabinesi de istifa etmek zorunda kaldı. 5 Nisan 1920’de Damat Ferit Paşa yeniden sadrazamlığa getirilmişti. Damat Ferit’in, yeniden iktidara getirilmesine yapılan eleştirilere karşılık olarak Vahdettin şu cevabı veriyordu:

“*Ben istersem Rum Patriği’ni de, Ermeni Patriği’ni de getiririm, Hahambaşı’yı da getiririm*”.

5 Nisan 1920’de kurulan 4’üncü Damat Ferit kabinesinde Adliye Nazırı Bosnalı Ali Rüştü Bey, Yunan ordusunun muvaffakiyeti için dua edilmesini isterken, Maarif Nazırı ise mektep kitaplarına “Türk” kelimesi yerine “Osmanlı” sözünün konulmasını emrediyordu.

11 Nisan 1920 günü Vahdettin Çerkez Ahmet Anzavur’a, “Paşa” unvanı verdikten sonra Damat Ferit’de, Anayasaya aykırı olarak “Kuvayı Millîye” kurduğu için Mustafa Kemâl’i idama mahkum etmiş ve bu hüküm de 24 Mayıs 1920’de, padişah tarafından tasdik edilmişti. Anadolu ise, buna karşılık, 2 numaralı “Hıyanet-i Vataniye” Kanunu’na dayanarak 3 Temmuz 1920’de, Damat Ferit’i idama mahkum etmişti; Ankara Müftüsü tarafından da bir karşı fetva çıkartılmıştı.

Muğla’da 20–31 Ekim 1919 arasında toplanan “Sivas İçin Muğla Kongresi “ Doğu’daki millî kurtuluş örgütlenmeleri ile Batı’daki millî kurtuluş hareketlerinin amacının ortak olması gerektiği kararını almıştı. Bundan sonra da, toplanan kongreler şöyleydi:

Kars İslam Şurası, Birinci Kars Kongresi, Kars İslam Şurası Büyük Kongresi, Birinci Ardahan Kongresi, İkinci Ardahan Kongresi, Büyük Kars Kongresi, İzmir Büyük Kongresi, Birinci Balıkesir Kongresi, Erzurum Kongresi, İkinci Balıkesir Kongresi, Birinci Nazilli Kongresi, Alaşehir Kongresi, Muğla Kongresi, Sivas Kongresi, Üçüncü Balıkesir Kongresi, İkinci Nazilli Kongresi, Üçüncü Nazilli Kongresi, Birinci Edirne Kongresi, Sivas İçin Muğla Kongresi, Dördüncü Balıkesir Kongresi, İkinci Edirne Kongresi, Oltu İslam Terâkki Fırkası Kongresi, Beşinci Balıkesir Kongresi, Lüleburgaz Kongresi, Üçüncü Büyük Edirne Kongresi, Afyon Kongresi, Birinci Pozantı Kongresi, İkinci Pozantı Kongresi.

Mütareke döneminde başlatılan mücadelelerde Osmanlı sınırları içinde 28 Mayıs 1918 tarihinde kurulan Azerbaycan Cumhuriyeti, 3 Kasım 1918 tarihinde Aras Türk Cumhuriyeti ve 25 Mart 1919 tarihinde Cenub-i Garbi Kafkas Hükümet-i Cumhuriyesi kurulmuştu.

Cenub-i Garbi Kafkas Hükümet-i Cumhuriyesi 12 Nisan 1919 tarihinde İngilizlerin Kars’ı işgal etmeleriyle varlığını kaybetmiş, İngiliz işgalcileri parlamentoyu dağıtarak liderleri Malta’ya sürgün edip, 30 Nisan 1919 tarihinde de Kars’ı Ermenilere teslim etmişti.

Direnişin Halk Kahramanları

1919 Temmuzunda Demirci Efe düşmana karşı mücadeleye girişmiş onu Kuvayı Millîye saflarına katmak isteyen Refet Bele de onun emrine girmişti.

Nazilli'nin Piribeyli köyünden olan Demirci Efe, efeliğe başlamadan önce demircilik yapıyordu. Birinci Dünya Savaşı sırasında kendisine yapılan onur kırıcı bir hareket nedeniyle dağa çıkmış, Yunanlılar İzmir'i işgal ettikten sonra Nazilli'ye girmişti. Yunan komutanları Demirci Efe'ye büyük armağanlar gönderip, kendisini general rütbesiyle ödüllendireceklerini bildirmişler, bütün bunlara yüz çeviren Efe, Yunanlılara karşı saldırıya geçip, düşmanın silah depolarını basarak ele geçirdikleri silahları halka dağıtmıştı. 10 Temmuz 1919 günü Umurlu'da Binbaşı İsmail Hakkı Bey'in komutasına girmiş 16 Temmuz'da Aydın'ın düşman kurtuluşu için yapılan baskında yer aldığı halde, millî kuvvetler bu saldırıda başarılı olamamışlar, daha sonra Fata ve Adagide'de yaptıkları baskınlarla düşmanı perişan etmişlerdi.

Demirci Efe Kuvayı Millîye hareketine para toplamak için Denizli'ye adamı Sökeli Ali Efe ve otuz zeybek göndermişti. Ali Efe, *Denizli*'ye geldiğinde Rum mahallesini kuşatıp, Rum erkeklerini ve Rum zenginlerini *Eğridir* gölü üzerindeki bir adaya yerleştirmek üzere toplamıştı. Sökeli Ali Efe'nin adamları *Tavas*'a giden yolcuları soymaya başlamışlar, Mutasarraf Vekili Kahraman Seyfi ve arkadaşları Demirci Efe'ye telgraf çekerek: halkın malına ve canına saldırıldığını bunun sorumlusunun kendisi olduğunu bildirdiğinde, Demirci Mehmet Efe, Sökeli Ali Efe'ye bütün kızanlarını toplayarak karargâhlarının bulunduğu *Goncalı*'ya dönmesini istemişti. Dönmek için hazırlıklarını tamamlayan Sökeli Ali, sokaklara dökülmüş olan halk tarafından linç edilmek istenmiş, eski tabakhane civarından atılan kurşunlarla Ali Efe ve adamları öldürülmüş, yararlı olarak kaçan iki kızanı, kara haberi Demirci Memhmet Efe'ye iletmışti.

Goncalı mevkiinde adamlarının başına geleni öğrenen Demirci Mehmet Efe yanındaki on iki kızanı *Denizli*'ye hareket etmiş, diğer adamlarına da askeri depodaki top ve iki makineli tüfeğin getirilmesi talimatını vermişti. Demirci Efe şehre istasyondan girdiğinde Sökeli Ali ile Kara Mustafa'nın yaylı arabadaki cesetleri de oraya getirilmişti. Demirci Mehmet Efe bir müddet ağladıktan sonra, küfürler arasında intikam yeminleri edip, *Denizli*'yi yakacağını haykırıyordu. Bu sırada kendisini teselli etmek için yanına gelen Askerlik Şube Başkanı Miralay Tefik Bey'i tabanca ile kalbinden vurmuştu. Tefik Bey yere yığıldığında yanında bulunan eri olmayan jandarman tabur komutanı Binbaşı Hamdi Bey ise çareyi kaçmakta bulmuştu. Top ve makineli tüfeklerle şehre giren kızanlar, mahalle aralarında ele geçirdiklerini kurşunlamışlar hatta *Tabakhane* civarında müderris Görelizade Esat Efendi'yi de öldürmüşlerdi. Demirci Mehmet Efe topunu hükümet konağının önüne makineli tüfekleri de yolu çapraz tutacak şekilde yanlarına yerleştirmişti. Şehrin ileri gelenlerinden bazıları ile zenginlerini yakalatıp huzuruna getirtmiş, hükümet konağının karşısında bulunan bir eczanenin avlusunda bıçakla boğazlattırmıştı. Kızanlar şehirde ele geçirebildikleri gazyağını getirmişler, plâna göre şehrin uygun yerlere döküp, yakmak için hazırlanıyorlardı.

Sarayköy'lü Şeyh Tahir Efendi'nin araya girmesiyle Demirci Mehmet Efe'nin ettiği yemin şehir mezarlığı yakılarak yerine getirilmiş, *Denizli* de, yanmaktan kurtulmuştu. Bu olayın

ardından Demirci Mehmet Efe, sürekli olarak Ankara'nın kendisinden hesap soracağı endişesini taşımaya başlamıştı.

Ege bölgesinin ünlü direnişçilerinden Yörük Ali Efe ise, diğer efelerden farklı bir çizgide ve vurgunculuk yapmayan gözü pek, mert bir yurtseverdi.

Halk tarafından çok sevilen, itibar ve destek gören Efe, 1919 senesinde dağdan inerek, Kılıoğlu Hüseyin Efe ve bazı arkadaşları ile, *Sultanhisar*'da *Malgaç* demiryolu köprüsü yanındaki güçlü ve tam teçhizatlı düşman karakoluna baskın yapıp, 16 Haziran 1919 günü karakolu imha edip, önemli miktarda cephane ve erzak ele geçirerek Batı ve Güney Anadolu'da ilk düzenli, millî bilinçli, baskını gerçekleştirdi.

Beklemediği bu baskın karşısında paniğe kapılan düşman, *Nazilli*'deki kuvvetlerini çevreyi yakıp yıkarak, masum insanları öldürerek Aydın istikametine çekmek zorunda kalmıştı. Düzenli ordu kuruluncaya dek, yirmi aylık bir süre de düşman kuvvetlerinin Aydın kanadından Anadolu içlerine ilerlemesi engelleyen Yörük Ali'nin güçleri düzenli ordunun kurulması üzerine millî orduyla bütünleşmişti.

Yörük Ali Efe, Millî Aydın Cephesi Komutanı olarak savaş sona erene kadar vatani görevini sürdürmüş, Kurtuluş Savaşındaki katkıları için kendisine yapılan övgülere:

“Bazı kimseler savaş zamanında yapılan işlerin birçoğunu bana ve başkalarına mal ederler. Bu yanlıştır. Bir kişinin, beş kişinin böyle büyük davalarda ne ehemmiyeti olur ki? Gönülünde vatan muhabbeti taşıyan her vatansever o günlerde bizim gibi düşünmüş, bizim gibi duymuş ondan sonra da bizimle beraber olmuştur. Millî mukavemette aslan payını kendine ayırmakta hata vardır. Bir elin şamatası olur mu ki?” diye karşılık veren Yörük Ali Efe'yi halk, Hz. Ali ile özdeşleştirmişti.

*“Dağları da oydular
İçine çete koydular
Yörük de Ali'nin adını
Hazreti Ali koydular
Değil aman değil mi?
Yörük Ali'm aslan değil mi?
Malgaç çayında durdum
Otuz düşman ben vurdum
İki çete ile ben
Aydın'ı Yunan'dan aldım
Bu dağların efesi
Yörük Ali'm Aydın'dan gelir sesi
Şu Dalaman'dan geçdin mi
Soğuk da sular içtin mi
Efelerin içinde
Yörük de Ali'yi seçtin mi
De gidinin efesi
Yörük Ali'm aslan değil mi
Çepkenimin kolları*

*Parıldıyor pulları
Yörük Ali geliyor
Açıl Aydın yolları
Aydın eli dumanlı
Yörük Ali'm bak kaçıyor Yunanlı"*

Karadeniz kıyılarında Potmusçu çetelere karşı mücadele veren Topal Osman bir Türk evine karşılık üç Rum evi yakmakla ünlenmişti. Ayrıca, diri diri adam gömmek, vapur kazanına canlı Rum atmak gibi işkenceleriyle de meşhurdur. Topal Osman bir gün bir kaymakama kızmış, eline kazmayı vermiş:

"- *Burada bir çukur kaz!*" diye emretmiş, derinlik kıvamını bulunca:

"- *Gir içine!*" demiş ve kaymakamı kendi eliyle kazdığı mezara gömmüştü.

Topal Osman, Pontus Rumlarını iyice yıldırılmış, ama yanındakiler onu aldatarak dağa eşraftan adamlar kaldırmaya başlayınca tümen komutanı onu Ankara'ya göndermek istemiş o da:

"*Değil Mustafa Kemâl, Allah emretse yerimden kımıldamam*" diyerek karşı çıkmıştı. Bir müddet sonra Mustafa Kemâl onu yanına muhafız kuvveti olarak aldırmaı başarmış böylece zararlı hareketlerini önlemeye çalışmıştı.

İngiliz Kemâl

1887 yılında doğan Ahmet Esat Tomruk'un babası Evkaf Nezareti Varidat Kalem Müdürü Mehmet Reşit, o beş yaşındayken hayata gözlerini kapamıştı. Çocukluk yıllarını çeşitli sportif faaliyetlerle geçirmiş, ataklığı ve cüretkarlığı onu iyi bir boksör yapmıştı. Galatasaray Sultanisi'ne yatılı yazılmış Fransızca'yı iyi bir şekilde öğrenmişti. Bu yıllarda Paris'teki Ahmet Rıza ile de yazışmaya başlamıştı. Hafiyeler de kendisini takibe başlamışlar, sorgulanmak üzere Abdülhamit'in baş hafiyesi Fehim Paşa'nın önüne getirildiğinde kaçmış ama koridorda yakalanmaktan kurtulamamıştı. Kendisini yakalayanlardan kiminin yüzünü tırmalayıp, kiminin kolunu ısırarak canlarına okuyunca, herkes bu çocuğu baştan çıkaranın kim olduğunu merak etmeye başlamıştı. Ondan kurtulmak için Galatasaray Lisesinin mübaşiri Şevket Bey'i onu okulna götürmek üzere çağırmışlar Ahmet Esat'a üç kere:

"*Çok yaşa Padişahım!*" dedirttikten sonra okula götürmek üzere mübaşir Şevket Bey'e teslim etmişlerdi. Yara bere içinde iken arkadaşları Ruşen Eşref, Hintli Fuat ve Kemâl'e başından geçenleri anlatmış, hep beraber, "istibdat"ın ve "Hürriyet"in ne demek olduğunu anlamışlardı.

Ahmet Esat, yurt dışına kaçmayı aklına koyduğu için komşuları Doktor İhsan Bey'den yardım istemiş, görüşmelerinde, *İngiltere*'ye gitmesinin uygun olacağını kararlaştırmışlardı. Gidiş bileti için kendisine yardımcı olmak istediğini söyleyen bir Yahudi'ye bilet alması için

parasını verdikten sonra elini kolunu sallayarak vapura binmiş, on üç yaşında İngiltere'nin yoluna düşmüştü.⁴⁷¹

Yolda bileti olmadığı için yakalanarak kaptanın karşısına çıkarılmıştı. Bir yanlışlık olduğunu yol parasını verdiğini anlatmaya çalıştıysa da bir sonuç alamıştı. Sonunda ağlayıp sızlayarak hiddetli kaptanı yumuşatmayı başarmış, vapur Çanakkale civarlarına geldiğinde kaptanla ahbablık kurmuştu. Kaptan onun Yahudi tarafından nasıl dolandırıldığını anlamış, kaptan ona "Kıvrıcık" anlamına gelen "Curly" derken o da kaptana "Dad"(Baba) demeye başlamıştı. Artık birbirlerini baba-oğul gibi benimsemişlerdi. Üç ay sonra Vapur, *Liverpol*'e vardktan sonra kaptanla birlikte *Londra*'ya kaptanın, evine gitmişler, "Mami" (Anne) de onu bir İngiliz okuluna yazdırmıştı. Esat 16 yaşına bastığı gün Dad ile otururlarken Mami, Esat'a şu nasihati veriyordu:

"Körli evladım!... Bu akşam, artık, hayatının ilk dönüm noktasıdır. Gerek ben gerek Ded, seni böyle karşımızda dinç, kuvvetli, zeki, gösterdiğimiz hayat yollarından ayrılmaz bir durumda gördükçe, göğüslerimiz iftiharla, kıvançla kabarıyor.

Oğlum, yalnız doğduğun ülkenin malı olduğunı kesinlikle unutma (...)

Oğlum, aslını inkar edenin aslı bozuk olur! Her ne olursan ol, ne mesleğe girersen gir, daima doğduğun vatana faydan olsun. (...)

Sen bu terbiyeden ayrılmaz, bir gün doğduğun vatana bir iyiliğin dokumursa, ben öldükten sonra ruhumu şad etmiş, memnun etmiş olursun!..."⁴⁷²

Esat'ın kız arkadaşı Evelyn'in babası Walter, kuyumcu olmasının yanında sporla uğraşıyor ve Esat'ı da çok seviyordu. Bir gün İngiliz gençlerine dayak atan Esat, karakola bile düşmüştü. Oysa, dövdüğü gençlerden birisi boks şampiyonuydu. Onun hocası birgün Esat'ı boksör yapmaya karar vermişti. Esat, artık *Londra*'nın tanınmışları arasına girmiş, yaptığı maçları kazanmasıyla ünlenmiş, kazandığı paraları da su gibi harcıyordu. Bu sıralarda *Rusya*'dan kaçan ihtilâlcilerle tanışmış, *Rusya*'dan gelen Rus Veliahdını protesto eden ihtilâlciler ile polis arasında çıkan silahlı çatışma sırasında polis Esat'ı da yakalayarak sorguya çekmeye başlamıştı. Bu sorgulamada kendisini ilgilendirmeyen sorular karşısında:

"Öp babanın elini!" ifadesini kullandığında sorgulamayı izleyen Churchill ve çevresindekiler bu söze kahkahâlarla gülmüşler, daha sonra devreye Türk Büyükelçiliğinin girmesiyle Esat kurtulmuştu.

Esat bir ara "beyaz kadın ticareti" yapanların eline düşmüş, İngiliz polisiyle işbirliği yaparak onları yakalatmıştı. Artık ülkesine dönmesi gerektiğine inanarak yola çıkmış, Paris'e vardığında bir müddet orada kalıp Eşref Şefik ile tanışmış, Balkan savaşı çıkmasıyla İstanbul'a dönmüş, boks maçları yapmaya başlamıştı. O sırada askere çağrıldığı için, *Maltepe*'deki yedek Subay Okulu'nu bitirerek Çanakkale Savaşı'na katılmıştı. Görev yaptığı karargâhta sabahları yaptığı egzersizler sırasında Mustafa Kemâl onu görerek gülmüştü.

Esat bu savaş sırasında şarapnel ile yaralanmış ve dört ay hava değişimi alarak İstanbul'a geldikten sonra bir daha cepheye dönmediği için asker kaçağı durumuna düşmüştü. Bir gün aldığı çağrı üzerine Merkez komutanlığına gidince orada tutuklanarak Bekirağa Bölüğü'ne gönderilmiş, gece yarısı da oradan alınarak Harbiye nezaretinde Albay Kâzım Bey ile görüş-

471 Sanay Recai **Türk Casusu İngiliz Kemâl Milli Mücadelede** Sf: 30 Geçit Kitabevi 2005- İstanbul

472 Sanay Recai **Türk Casusu İngiliz Kemâl Milli Mücadelede** Sf: 33 Geçit Kitabevi 2005- İstanbul

türülmüş, ardından da Enver Paşa ile görüştürülerek kendisine özel görev verildiği söylenip, tekrar Bekirağa Bölüğü'ne gönderilmişti.

Birkaç gün sonra tekrar Harbiye Nezareti'ne çağrıldıktan sonra hapisten kaçmıştı. Bu kaçış; “İstanbul limanına kadar sokulan düşman denizatlılarıyla ilişkisi olanları” tespit etme görevini yerine getirmek içindi.

Esat'a daha sonra Dramalı Rıza ile birlikte “Sarı Şeyh” adıyla tanınmış olan Lawrence'ın yakalanması görevi de verilmişti. Uzun ve çetin sertüvenlerin ardında Boksör Esat, Anadolu'ya geçmiş ve Biga'ya gelerek Millî Mücadelede yerini almıştı. Balıkesir Reddi İlhak Derneği'nin bir toplantısında Boksör Esat'a mükemmel İngilizce konuştuğu için “İngiliz Kemâl” takma adı verilmişti.⁴⁷³

Balıkesir Kuvayı Milliyesi İzmir'de bir eylem düzenlemeye karar verdiğinde bu tehlikeli görevi kimin üstleneceği tartışılıyordu. İngiliz Kemâl:

“Anadolu İhtilâl Komitesi kurulmasını bu komitenin hazırladığı bildirilerin İzmir'de dağıtılmasını, eğer İzmir'i Yunanistan'a katmak için gösteriler düzenlenirse “Anadolu İhtilâl Komitesi'nin ayaklanarak her yeri yakıp yıkacağını, konsolosları öldüreceğinin ve halkın toptan yok edileceğinin” duyurulmasını, bildirilerin dağıtıldığı yerlere de tahrip kalıpları ve bombalar konulmasını önermiş, bu görevi yerine getirmeyi de kendisi üstlenmişti.

Bu çok zor eylem İngiliz Kemâl tarafından büyük bir ustalıkla gerçekleştirdikten sonra tahrip kalıpları ve bombaları belirlenen yerlere yerleştirip, üzerine:

“Bu bombaların gerektiğinde patlatılması için her türlü tertibat alınmıştır” diye not bırakılmıştı.

Yapılan bu eylem İtilaf devletleri sorumlularını paniğe düşürürken, Yunanlıların heveslerini kursağında bırakmış, İzmir'in yurtseverleri üzerinde de büyük bir sevinç, umut yaratmıştı.⁴⁷⁴

Ölmek Var Dönmek Yok!

Akbaş'taki İtilaf Devletlerine ait silahve cephanenin Anadolu'ya kaçırılmasına karar verilmiş, o zaman Balıkesir'de bulunan Köprülülü Hamdi Bey bu görevi üstlenmişti.⁴⁷⁵

1920 yılının Şubat sonlarında Edremit Kaymakamı Köprülü'lü Hamdi Bey ve eski Teşkilat-Mahsusacılardan Dramalı Ali Rıza Bey Akbaş'ta depo edilmiş olan ve Beyaz Ruslara vermek için bekleyen silah ve cephaneyi nasıl Anadolu'ya kaçıracaklarını planlıyorlardı.⁴⁷⁶

Dramalı Rıza Bey ve arkadaşları Gelibolu'ya geçmişler orada Rumeli'li Reşadettin Bey'in çiftliğinde toplanarak köylülere yapacakları işi anlatıyorlardı. Akbaş'taki silahları Beyaz Ruslara götürmek üzere gelmiş ve demirli olarak Gelibolu'da bekleyen Rus Vapurundan önce depoyu boşaltmak için örgütleniyorlardı. Hazırlıklar tamamlandıktan sonra Umur-

473 Sanay Recai **Türk Casusu İngiliz Kemâl Milli Mücadelede** Sf: 220 Geçit Kitabevi 2005- İstanbul

474 Özalp Kâzım **Millî Mücadele I** Sf: 83 TTK 1988-Ankara

475 Özalp Kâzım **Millî Mücadele I** Sf: 74 TTK 1988-Ankara

476 Sanay Recai **Türk Casusu İngiliz Kemâl Milli Mücadelede** Sf: 235 Geçit Kitabevi 2005- İstanbul

lu'da bekleyen Köprülü'lü Hamdi Bey'e durum bildirilmiş, Hamdi Bey de, Bolayır römorkörünü ayarlamıştı. Silahların bu römorkörle karşıya geçirilmesini sağlayacaklardı. Bunun yanı sıra İngiliz Kemâl'in aracılığıyla bölge ileri gelenleri de *Lapseki*, *Çardak*, *Gelibolu* ve *Umurbey* iskelelerine bağlı bütün kayık, mavna ve motorlar Umurbey iskelesinde toplanmıştı. 26 Şubat günü bütün hazırlıklar tamamlanmış, Akbaş deposundan çalınan silahlar geldiğinde de karadan taşımayı gerçekleştirecek birlikler oluşturulmuştu. *Lapseki*'den *Çan*'a kadar bütün köylerin eşek, at, katır, tatar arabası, kağnı ve deveye kadar nesi var nesi yok hepsi hazır kutsal görevleri için durumdaydılar.

Karşıda ise Dramalı Rıza kendilerine verilecek işareti bekliyordu. 26 Şubatı 27'e bağlayan gece kendisine destek olarak yüzlerce köylüyü *Çeşme* önündeki istihkam parkında toplamış şöyle diyordu:

"Düşman istilası altında bulunmamıza rağmen çağrımıza korkusuzca katılarak, Çanak-kale kahramanları olduğunuzu gösterdiniz. Size Mustafa Kemâl'in ve Kuvayı Millîyenin selamını getirdim. Haber aldığımıza göre Akbaş cephaneliğindeki silah ve diğer malzemeler Bolşevik Ruslara karşı savaşan Çar yanlılarına verilecekmiş, Biz onlardan önce davranıp bu gece bu silahları Anadolu'ya geçirmek zorundayız. Ölmek var dönmek yok!"

Dramalı sözlerini bitirdikten sonra görevlendirdiği ekipler *Eceabat* ve *Gelibolu* yolunun telgraf ve telefon tellerini kesmişler, başka bir grup ise *Gazi Fazıl Baba Türbesi*'nin olduğu tepedeki İstanbul Hükümeti'ne bağlı istihkam parkı koruyucusu Türk subaylarını ve erlerini etkisiz hale getirmişlerdi.

Baskıncılar cephaneliğin girişinde Senegalli askerleri ve diğer koruyucularını etkisiz hale getirdikten sonra bütün *Akbaş* cephaneliğini ele geçirmişlerdi. Karşı tarafa görevin tamamlandığı haberi işaret fişekleriyle verildiğinde yükleme işlemi tamamlanmış boğazda yatan dev savaş gemilerinin projektörlerinin taradığı sulara ilerleyen Bolayır römorkörü ve diğer tekneler *Karabiga*'ya doğru ilerliyordu. Boşaltma bittikten sonra römorkör *Halit Bey Çifliği*'nin sazlıklarına gizlenerek, kaptan ve diğer personel geminin bütün değerli eşyalarını alarak bölgeyi terk etmişlerdi.

27 Şubat günü olay duyulduğunda işgal kuvvetleri kudurmuş, Bolayır römorkörünü 29 Şubat günü bulduklarında *Karabiga* bucağının müdürü İsa Bey'i:

"Eğer geminin Kaptan ve tayfasını teslim etmezseniz bu gece Karabiga'yı yakarız" diye tehdit etmişlerdi. İsa Bey bu tehdite:

"Bu adamlar Kuvayı Millîye emrindedir Karabigalıların bir suçu yoktur. Şu anda bizi gözlemekte dirler ve hoşlarına gitmeyen bir durumla karşılaşılırsa ateş açabilirler" diye karşılık vermişti. İngilizler kömürü dahi alıp götürülen Bolayır römorkunu dışarıdan kesip getirdikleri odunların ateşiyle çalıştırarak götürmek zorunda kalmışlardı.

Bu olayın ardından Biga dolaylarını Kuvayı Millîye buyruğu altına alan Köprülü'lü Hamdi Bey, 61. Tümen Kumandanı Albay Kâzım Bey'in insan ve para ihtiyacını karşılamak için durmaksızın çalışıyordu. Civar köylerden para ve eskiden terhis edilmiş askerleri toplamaya çalışıyordu. *Akbaş*'tan kaçırılan cephaneye ise *Yenice*'de *Balıkesir*'e taşınmak üzere Dramalı Rıza Bey'in korumasında bekliyordu.

Çakırcalı Mehmet Efe'yi öldürenlerden birisi olan Çerkez Anzavur Ahmet, Osmanlı sarayına gönderdiği üç Çerkez kızının karşılığı olarak Padişahın güvenine mahzar olmuş ve

jandarma yüzbaşılığının yanı sıra bol altın ile ödüllendirilmişti. Şimdilerde ise Biga'da at yetiştiriciliği yapıyor ve at yarışmalarına katılarak vakit geçiriyordu. Biga dolaylarının Kuvayı Milliye egemenliğine girmesiyle atlarıyla ilgisini kesen Anzavur Ahmet İstanbul'a gitmiş, Süleyman Şefik Paşa ve Sait Molla ile görüşükten sonra bol para ile geri dönmüştü. Kendisine "Kuvayı Muhammediye" ordusu kumandanı unvanını da almıştı. Yanına bölgede görevli Jandarmalardan ikisini alarak Biga köylerini dolaşmaya çıkıp, Kuvayı Milliye'ye para verilmemesi propagandası yapmaya başlamıştı. Köylülere:

"Beni buraya padişah gönderdi Mustafa Kemâl vatan hainidir. Ona silahla karşı koyunuz. Kuvayı Milliye'ye katılanlar idam edilecektir" dedikten sonra halkı Kuran üzerine yemin ettiriyordu.

Köprülü'lü Hamdi Bey'in halka Kuvayı Milliye için verilmesi gereken paranın hazırlanması için verdiği sürenin sonu yaklaşmıştı. Anzavur bu parayı vermemelileri ve silaha sarılmaları için sürekli kışkırtmalar yapıyordu. Çerkez, Pomak, Çıtak ve Çeçenler'in yanında bazı Türk köyleri de Hamdi Bey'e karşı Gavur İmam (İmam Fevzi) önderliğinde birleşmişler, üç yüz civarındaki Biga köyü ödeyemeyecekleri bir parayı kendilerinden isteyen Köprülü'lü Hamdi Bey'e karşı hınçla doldurulmuştu. Kuvayı Millîyecilerin savaştığı İngilizler ise köylülerden para istemiyorlardı.

13 Mart günü Gavur İmam Pomakları etrafında toplayarak ayaklanma hazırlıklarına başlamış, ülkenin kurtuluşu için alınması zorunlu parayı vermek istemeyen köylüler de bu yobazların ardına düşmüşlerdi. Halk:

"Hiç sekiz tavukta bir tavuk, sekiz ağaçta bir ağaçvergi alınır mı? Hamdi Bey öyle vergi alacakmış" vs. gibi yalanlarla Hamdi Bey'e karşı iyice kışkırtılmıştı.⁴⁷⁷ Biga'da Millî bir alay kurarak Akhisar cephesine göndermeyi düşünen ve bu alayın gereksinimleri için Biga civarından 120 bin lira yardım toplamayı umarak halkın gelir durumuna göre bir çeşit vergi isteyen Hamdi Bey ise, Kaymakam Sakıp Bey başkanlığında oluşturduğu bir öğüt ekibini göndermiş, onlardan bir haber alamadığı gibi, Askerlik Şubesi taraflarındaki silah depolarından silah sesleri gelmeye başlamıştı. Kalabalık bir grup hapishanede bulunan çeteci Kara Hasan'ı kurtarmaya yönelmişler ama Kara Hasan ve adamları öldürülmüşlerdi. Bunun üzerine başlarında Kürt Mehmet Çavuş'un bulunduğu gericiler jandarma Kumandanı İsmail Hakkı Bey'i öldürerek yağmalayıp üstünde ne var ne yoksa almışlar, karanlık basarken Çerkez Hasan ve Davavekili Çerkez Ömer Efendi kendilerine yarayacak eşyaları aşırarak Hükûmete girmişlerdi.

Depoda bulunan Hamdi Bey emrindeki askerlerin üzerlerine gelen isyancılara ateş etmediğini görünce onları hemen *Yenice*'ye göndermeye karar vererek, yol üzerinde dinlenmek üzere *İnova* adlı Pomak köyünde mola vermişlerdi. Oysa isyancıların başı olan Gavur İmam da Pomak'tı. İsyancılar kendilerini izlemeye devam ediyordu ama bu köy halkının kendisini tanımamasından yararlanmak isteyerek misafir kaldı. Bu sırada şehirden olan Pomaklardan birisi onu tanıyarak kaçmasına olanak vermeden sıkıca ipe bağlamıştı. Gavur İmam ve adamları da köye girdiklerinde elleri bağlı don gömlek bırakılmış olan Hamdi Bey'in, kimi sırtına binip dehliyor, kimi taşlar ile kimi sopalar ile vuruyor, küfürler ediyorlardı. Hamdi Bey'i

477 İğdemir Uluğ **Biga Ayaklanması ve Aznavur Olayları** Sf: 34 ve 85-87 TTK 1989- Ankara

işkencelerle *Biga*'ya götürmek üzere yola çıkarmışlar, *Biga*'nın içinde işkencelerini iyice artırmışlardı. Kanlar içindeki Hamdi Bey:

“*Kuvayı Millîye ölmeyecektir. Bütün millet Kuvayı Millîye'dir.*” Diye haykırarak şehit olmuştu. Cesedi atlara bağlanmış olan Hamdi Bey'e tükürüyorlar, taş atıyorlar, sopalarla vurarak *Biga* sokaklarında sürüklüyorlardı.

Ertesi gün *Biga*'ya gelmiş olan Anzavur Ahmet belediyeye yerleşmişti. Bölge köylüleri kendilerini vergiden kurtardığı için akın akın Anzavur'u ziyarete geliyorlar:

“*Çarıklı memur isteriz. Kaymakam da çarıklı olsun*” diyorlar, Bir gözü yeşil, bir gözü siyah renkli olan Kürt Mehmet Çavuş ise bir kahraman edasıyla *Biga* sokaklarında hürmet görüyordu. Cesedi *Biga* 'ya getirilen Hamdi Bey, Mülâzım Rıza ve BesimEfendilere gösterilerek teşhis ettirildikten sonra Kürt Mehmet Çavuş Mülâzım Ali Rıza Beyi öldürmüştü. Tam Besim Beyi de öldürecekken bir Çerkez onun suçu olmadığını söyleyerek ileri atılıp hayatını kurtardı.⁴⁷⁸

Anzavur *Biga*'yı fethettiğini *İstanbul*'a bildirmiş, eşkıya Kara Hasan için mevlit okutuyordu. Çıkardığı tellallarla:

“*Şehirde ne kadar Selânik'li varsa yirmi dört saat içinde Biga'yı terk etsin*” emrini vermişti. Birkaç gün sonra meydana gelen olayları incelemek üzere *Biga*'ya gelen heyetin etrafını saran Çerkezler :

“*Kuvayı Millîyeyi istemeyiz*” diye bağınıyorlardı.⁴⁷⁹

Biga'da öğretmenlik yapan Mustafa Uluğ da kalbinden lanetler ve küfürler sallayarak zorunlu olarak Anzavur Ahmet'i tebrik'e gitmişti. Anılarında o anı şöyle dile getiriyordu:

“*İşte bu suretle cehalet irfana, zulüm adalet, vahşet medeniyete, şakiler mazlumlara, eskiler yenilere galebe etmiş oldu. Zaten Biga vakasının ruhu da buradadır.*”⁴⁸⁰

Yenice'de ise isyancılar, *Akbaş*'tan kaçırılan silahları koruyan Dramalı Rıza Bey'in etrafını sarmıştı. Kendisine yardıma gelen Necati Bey, Gavur İmam'ın adamlarının pususuna düşmüş canını kurtarmaya çalışıyordu. Bu haber *Balıkesir*'e ulaşınca Necati Bey'in kardeşi Hüsnü ve İngiliz Kemâl yardıma koşmuştu ama onlar *Yenice*'ye ulaştıklarında Drama'lı Rıza çaresizlik içinde yanında kalan arkadaşlarıyla tüm cephaneliği ateşe vermişler, patlamaların sesiyle eşkıyalar bölgeyi terk etmişlerdi. Millî Mücadele'nin büyük umut bağladığı cephane yok olmuştu.⁴⁸¹ İngiliz Kemâl, Gavur İmamcılarla savaşıırken, Dramalı Rıza Bey de onlara ağlayarak katılmış cayır cayır yanan cephaneliğe bakarak:

“*Bu kadar can verdik, bu kadar uğraştık, kan döktük. Sonu bu mu olacaktı? Ey Ferit Paşa, Allah'tan dilerim, seni gebertmek bana kısmet olsun.*” diyordu.⁴⁸²

Hep birlikte Balıkesir'e dönerlerken İngiliz Kemâl, Balya civarlarında Duyun-u Umumiye'ye ait büyük bir para kasası görmüş ve kasayı açarak içindeki paraları alıp Balıkesir'e getirmişlerdi. Drama'lı Rıza da, Damat Ferit'i öldürmek üzere planlar yapmaya başlamıştı.

Anzavur Ahmet'in adamları ortalığı kasıp kavurarak *Bandırma* kapılarına dayanmışlardı. Oradan *Balıkesir*'e gidip Kâzım (Özalp) Bey'i asacağını söylüyordu. İngiliz Kemâl olup

478 İğdemir Uluğ **Biga Ayaklanması ve Anzavur Olayları** Sf: 12-13 TTK 1989- Ankara

479 İğdemir Uluğ **Biga Ayaklanması ve Anzavur Olayları** Sf: 17-18 TTK 1989- Ankara

480 İğdemir Uluğ **Biga Ayaklanması ve Anzavur Olayları** Sf: 58 TTK 1989- Ankara

481 Özalp Kâzım **Millî Mücadele I** Sf: 88-99 TTK 1988-Ankara

482 Sanay Recai **Türk Casusu İngiliz Kemâl Milli Mücadelede** Sf: 252 Geçit Kitabevi 2005- İstanbul

bitenden oldukça rahatsızlık duyuyor ve Anzavur'a bir oyun oynamayı planlıyordu. Kâzım Bey'e gidip kendisine izin vermesini istedi. Ama ne yapacağını açıklamayıp, sadece kendisine güvenmesini istedi. *Bandırma*'ya gidecekti. *İzmir*'den gelen arkadaşı Naci'yi bularak bir Amerikan bayrağı dikmesini ve görev için hazırlanmasını istedi. Naci'nin dükkanına asacağı:

"*Hastalık nedeniyle birkaç gün kapalıyız*" yazısını kendi elleriyle yazıp Naci'ye verdikten sonra gitti. O gece Naci'yle birlikte Bandırma'ya gidiyorlardı. Anzavur'un Bandırma'daki askeri gücünü ve Rumlarla olan ilişkilerini araştıracaktı. Görevine *Kapıdağ*'daki Rum köylerinden başlamak istiyordu. Amerikan misyoner papazı olacak, Naci de, onun tercümanlığını yapacaktı. Bölgede Rumlarla Anzavur'un işbirliği yaptığı biliniyor ve bunları başını Rum eşkiya Kırman çekiyordu.

İngiliz Kemâl, ilk rastladıkları Rum köyüne girdiklerinde çocuklar çevrelerini sarmış, herkes bir Amerikan papazının köye geldiğini duymuştu. Papaz kiliseye doğru giderken halk da onun peşinde büyük bir kuyruk oluşturmuş, İngiliz Kemâl istavroz çıkararak halkı selamlamıştı. Halk kendisini:

"*Hoş geldin*" diye karşılayınca o da İngilizce olarak:

"*Hoş bulduk İsa'nın çocukları*" diye cevap vermiş, Naci de bu konuşmayı Rumca'ya çevirmişti. Kiliseye vardıklarında Amerikalı papaz ve tercümanını Rum papaz karşılamış İngiliz Kemâl kendisini Amerikan Hükümeti'nin temsilcisi olarak tanıtmıştı. Görevinin bölgede bulunan Rumların içinde bulundukları durumu araştırmak ve onlara yardım için gönderilecek para miktarını tespit etmek olduğunu söylediğinde Rumlar Amerikalı papazı büyük bir sevinçle karşılamıştı.

İngiliz Kemâl çıkardığı kara kaplı bir deftere halkın anlattıklarını yazıyor, Rumlar daha fazla yardım alsınlar diye, onlar bir söylüyorsa o beş daha ekleyip yazıyordu. Rumların kalbini fethetmişti. Bölgenin durumunu en ayrıntılı bir şekilde inceliyordu. Bu inceleme Rumlar tarafından parasal destek anlamına gelirken o Kuvayı Millîye'nin işine yarayacak bilgileri alıyordu. Muhabbet ilerledikten sonra kendisinin *Bandırma*'ya geçirilmesini isteyen İngiliz Kemâl, bu geçişin gizli olması ve Türklerin bilmemesi gerektiğine onları inandırmıştı. Denizde gizledikleri motorlarla onu *Bandırma*'ya götürmeye karar verdikleri sırada eşkiya Kırman da yanlarına gelmişti. Kırman:

"*Anzavur ve Gavur İmam'ın kendilerine, Adalardan ve İstanbul'dan gelecek kuvvetler ve başka Rum çetelerinin birleşerek Anzavur güçleriyle beraber Balıkesir üzerine yürüyeceklerini söylediklerini*" anlatmıştı.

Gece karanlığında denizden Bandırma'ya gelen İngiliz Kemâl ve Naci, *Bandırma* Başpapazının evine gitmişler, İngiliz Kemâl yanındaki tercümanın gitmesi gerektiğini belirterek yeni bir tercüman istemiş böylece de Naci'yi gönderip onun bir pot kırması ihtimalini ortadan kaldırmıştı.

Rumlar, Amerika'dan alacakları tazminatın hesabını yaparken İngiliz Kemâl, Anzavur ile görüşme yapmak istediğini duyurmuş, Rumları da Anzavur ile işbirliği yapmamaları konusunda sıkı sıkıya tembihlemişti. Anzavur daha önceden:

"*Eğer İngiliz Kemâl elime geçerse, vallahi de billahi de beygirin kuyruğuna bağlayarak sokaklarda sürükleye sürükleye parça parça edeceğim*" demişti. İngiliz Kemâl bunları düşündükçe tüyleri diken diken oluyordu. İngiliz Kemâl ile yaptıkları görüşmede Anzavur:

“Hain Kemâl Paşacıların elinde azap, işkence çeken, malları yağma edilen Hristiyanların öcünü alacağım ve bu hainlerin şiddetle cezasını vereceğim” diyerek Hristiyanlarla işbirliği yapacağını söylüyordu. Anzavur’un gitmesinden sonra İngiliz Kemâl Rumlara:

“Bu adamla sakın işbirliği yapmayın, Hristiyanlar içi tehlikeli olur. Bırakın keratalar birbirleriyle çarpışsınlar. Siz bu çatışmaya katılırsanız alacağınız tazminat tehlikeye girer” diyordu. İngiliz Kemâl elde ettiği tüm bilgileri rapor haline getirip *Balıkesir*’e Kâzım Bey’e bildirmişti. Ama bölgedeki çalışmaları ve Amerikan temsilciliği dikkat çekmiş yapılan araştırmalar sonunda Amerika’nın bölgeye herhangi bir temsilci göndermediği anlaşılmıştı.

İngiliz Kemâl’in hayatı tehlikeye girmişti. Kuvayı Millîye taraftarı olan Bandırma Tren istasyonu Müdürü Parsiyel, İngiliz Kemâl’i uyarmış, derhal Bandırma tünelinin içine girmesini ve saat dokuz buçukta İzmir’e giden treni beklemesini kendisinin fenerle yapacağı işaretin ardından trene atlamasını istemişti. İngiliz Kemâl denilenleri yapmış, tünelde Fransızlara ait vagona atlayarak tehlikeyi bölgeyi geçerek hayatını kurtarmıştı.

Anzavur ise:

“İngiliz Kemâl’i diri veya kellesini kesip getirene beş yüz altın var” diye tellâllar çıkar-mıştı.⁴⁸³

Anzavur’un bölgedeki etkinliği ve olayların gelişmesi karşısında Albay Kâzım Bey 10 Mart 1920 günü Çerkez Ethem’e telgraf çekerek yardım istemişti.⁴⁸⁴ Padişah yanlısı isyancıların Çerkez olması nedeniyle Çerkez Ethem’in onların dilinden daha iyi anlayacağı inancıydı. Bu arada Anzavur’un kuvvetlerinin Gavur İmam komutasındaki kısmı *Balya* taraflarından *Bandırma*’ya doğru ilerlerken, Anzavur komutasındakiler de *Karacabey*’i ele geçirip *Bandırma*’ya doğru ilerliyorlardı. *Bandırma*’daki askeri birlikler Yusuf İzzet Paşa’nın emriyle *Bursa*’ya çekilmişti.

14 Mart 1920 günü karargâhından ayrılan Çerkez Ethem *Balıkesir*’e hareket etmiş, *Balıkesir*’de durum değerlendirmesi yaparak, *Susurluk* taraflarına hareket etmişti. Tevfik Bey’in kuvvetleri *Susurluk*’un kuzey doğusunda bulunan *Taşköprü* civarlarında gün ağarırken çatışmaya girmiş ve aralıksız devam eden çatışma akşama doğru Anzavur kuvvetlerinin bütün cephanelerini yakarak dağıtmıştı. Bugün Anzavur Padişah tarafından paşalığa yükseltildiğini öğrenmişti ama *Bandırma* yönüne yanındaki az sayıdaki adamıyla kaçarak canını zor kurtarmıştı. Tevfik Bey, *Kirmasti* (*Kemâl Paşa*)’de toparlanmaya çalışan Anzavur kuvvetlerini dağıtıp şehri ele geçirmişti. Köprüye geldiklerinde kurulu bir darağacı gören Tevfik Bey darağaçlarının dibinde asılmak için bekleyen adamlarını görmüş, bunlar hakkında asılma kararı veren divaniharp üyelerini ve onların reisi ordudan yolsuzlukları nedeniyle kovulmuş olan Yarbay Tatar Hasan’ı yakalayıp onları darağacına astırarak iplerini de asılmak için bekleyen adamlarından birine çektiirmişti.

Karacabey civarları millî kuvvetler tarafından ele geçirilmiş, Anzavur önce Gönen taraflarına, oradan da Biga taraflarına gitmişti. Çerkez Ethem ise *Gönen*’e kurşun atmadan girmiş, daha sonra da *Biga*’da Çerkez ve Pomakların kurduğu savunma hatlarını yarıp şehri ele geçirmişti. Anzavur, İngilizlerin *Karabiga*’ya gönderdiği bir gemiyle İstanbul’a kaçmadan önce

483 Sanay Recai **Türk Casusu İngiliz Kemâl Milli Mücadelede** Sf: 281 Geçit Kitabevi 2005- İstanbul

484 Özalp Kâzım **Millî Mücadele I** Sf: 112-113 TTK 1988-Ankara

Köprülü'lü Hamdi Bey ve Dramalı Rıza Bey'le birlikte Akbaş cephaneliği baskını gerçekleştirenlerden birisi olan Umurbey Bucak Müdürü Reşadettin Beyi öldürmüştü.

Çerkez Ethem'in bölgeye gelişiyle Anzavur'u destekleyen halkın büyük bir bölümü de Biga'dan kaçıyordu. Yolda kağınyla kaçan *Osmaniye* köyünden bir Çerkez'e rastlayan Kuvayı Seyyarecilerden birisi onun kim olduğunu sormuş, o da *Dimetoka*'ya gittiklerini ve adının Anzavur olduğunu söyleyince öldürmüşler ve büyük bir sevinçle Çerkez Ethem'e haber verdiklerinde:

"*Tuh, Anzavur diye bir zavallıyı öldürdünüz, bir cinayet işlediniz*" diye bağırarak, Çerkezler arasında Anzavur adında çok sayıda kişinin olduğunu söylemişti.

Balıkesir'in düşman tarafından işgal edilmesine yakın günlerde *Ankara*'ya gidip, orada aldığı özel görevle *Antalya*, *Rodos* ve *İzmir*'e gelen İngiliz Kemâl, Amerikalı gazetesi olarak *Sarıyanis*'in kızıyla nişanlanmış ve Mister Charles takma adını kullanan ünlü İngiliz casus Lawrence ile konuşuyordu. Mister Charles:

"*Mustafa Kemâl ne yapacak? Yunanlıları buradan atacak mı acaba?*" diye sorarak cevabı kendisi veriyordu:

"*Atmalıdır!... Türkleri severim. Çok mert insanlardır. Bu topraklar Türklere yakışır. Bu dağların öz insanları zeybeklerdir. Nasıl ki, Epir dağlarının Efzunlar ise... Bu Anadolu sahilinin çocukları da Anadolu Türkleridir. Mustafa Kemâl'in başarılı olmasını çok isterim.*"

Karşısındakinin gerçek kimliğini tespit etmiş olan Amerikan gazeteci rolündeki İngiliz Kemâl, yani Mister Herri cevap veriyor:

"*Evet, bakin zavallı Araplar isticallerini, bağımsızlıklarını kazanmak, "Büyük Arabistan..." amacıyla Lawrens'in peşine takıldılar. Sonunda Türk yönetiminden memleketlerini kurtardılar, ama daha beter duruma düştüler....*" Diye devam eden konuşmaların ardından Lawrence'nin de kendi kimliğini bildiğini anlamıştı.⁴⁸⁵

Çerkez Ethem, Manyaslı Şevket, Reşit ve Tevfik tarafından Yunan işgalindeki İzmir'de Clonardi lokantasında karşılaştığında, İngiliz Kemâl'i tanıyarak ateş etmişler çıkan karışıklıktan sonra İtalyan konsolosluğuna sığınmak zorunda kalmıştı. İtalyan pasaportuyla *İzmir*'den gemiye binip ayrılmak üzere iken, Yunan askerlerince tutuklanmış ve hapse atılmış, *İzmir*'den sonra birkaç hapisane daha dolaşmış ve *Atina*'dayken Yunanlılar arasındaki siyasi mücadelede güçlü olan Kral Kostantin yanlılarına karşı Cumhuriyetçilere yardımcı olmuştu. Daha sonra cezaevine giren ünlü Yunan kabadayılardan Lefteri'nin yarasını iyileştirmiş o da vefa borcu olarak, hapisten çıkmasından beş gün sonra da Lui (İngiliz Kemâl)'yi de hapisten kurtarmıştı. Bu sıralarda Türk ordusu *İzmir*'e giriyordu. İngiliz Kemâl *İzmir*'e geldikten sonra Mustafa Kemâl tarafından Batı Trakya'da görevlendirilmişti.

485 Sanay Recai **Türk Casusu İngiliz Kemâl Milli Mücadelede** Sf: 30 Geçit Kitabevi 2005- İstanbul

Vurun Antepliler Namus Günüdür

Güney Anadolu’da, *Toroslar*’ın Gizik Duran’ı Osmanlı’nın yıkılış döneminde *Kozan* ve *Fefe* dağlarında çetesiyle Fransızların bölgeyi işgaline karşı direnişe geçmiş, Saim Bey ve Cezmi Bey ile birlikte savaş vermişti. Fransızların karargâh olarak kullandıkları *Haçın*’ın Ermenileri, 1921 yılında eski adı *Urumlu* olan *Doğanbeyli* köyünden 363 Türk’ü acımasızca öldürmüşlerdi.

Doğanbeyli’de kurulan Kuvayı Millîye teşkilatı önderliğinde aralarında Gizik Duran’ında bulunduğu yurtseverler 9 ay 11 gün süren kuşatma sonunda *Haçın*’ı tamamıyla yerle bir etmiş, burada yaşayan 800 Ermeni saldırgandan ancak 150’si kaçıp kurtulabilmişlerdi. Bu mücadele sırasında Yüzbaşı Kemâl Bey (*Doğanbey*) büyük kahramanlıklar gösterdiği için eski adı *Urumlu* olan köyün adı da *Doğanbeyli* olarak değiştirilmişti.⁴⁸⁶

Dağlarda mücadelesini sürdüren Gizik Duran ise, Fransızların *Kozan*’ı terk etmesinden sonra bir gün mesken tuttuğu dağlardan *Kozan*’a inmiş, hasımlarından olan Kel Kadı Osman tarafından pusuya düşürülerek öldürülünce ardından ağıtlar yakılmıştı:

“ <i>Kapımızın önü bostan</i>	<i>Yağmurların yeli gibi</i>
<i>Biz aleme olduk destan</i>	<i>Derelemin seli gibi</i>
<i>Ben ölümümü kayırmam</i>	<i>Duran Bey’im harbediyor</i>
<i>Beni vuran Kel Kadı Osman</i>	<i>Hazreti Ali gibi”</i>

1919 yılının Ocagında *Antep*’e giren İngilizler, 29 Ekim’de buralardan çekilmiş, yerlerine gelen Fransızlar, Ermeni desteğiyle Türklere karşı kıyım başlatıp, Türk bayrağını indirerek Fransız bayrağını çekmişlerdi. Kadınların çarşafı yırtıp tecavüz ederek, çocukları süngüleyip, sindirme hareketi başlatmışlardı. *Antep* halkı da “*Cemiyeti İslamiye*”yi kurarak savunmaya geçmişti. Bu örgüt de, Sivas kongresinden sonra *Anadolu ve Rumeli Müdafai Hukuk Cemiyeti*’ne bağlanmıştı.

1919 yılının Aralık ayı başlarında Mısır’daki “*Seydi Beşir Türk Tutsakları Kampı*”nda yıllar önce İngilizlere esir düşen Türk subay ve askerleri Mondros Ateşkes anlaşmasına istinaden serbest bırakılmaya başlanmış, bunlar arasında bulunan *Antep*’li Mehmet Sait, Mustafa Kemâl’le birlikte Trablusgarp’ta savaşmıştı. 1877’de Gaziantep’in Bostancı Mahallesinde doğan ve 1899’da Yemen’e er olarak gittiğinde gösterdiği başarı ile başçavuş olmuş, Trablusgarp Savaşlarına gönüllü olarak katılmıştı. Balkan Savaşları, Çanakkale, Romanya, Filistin cephelerinde savaştıktan sonra 1917 Ekim’inde ise Sina Cephesi’nde görev aldığı anda rütbesi teğmenliğe yükselmiş ve İngilizlere esir düştüğünde Mısır’a esirler kampına gönderilerek Aralık 1919’a kadar orada kalmıştı.

Serbest bırakıldıktan sonra gemiyle 13 Aralık 1919 günü İstanbul’a gelen Mehmet Sait’i Harbiye Nazırlığı Birecik Askerlik Şube Başkanlığı’na atamıştı. Yeni görevine başlamak üzere İstanbul’dan ayrılan Mehmet Sait, Mustafa Kemâl ile görüşmek için Ankara’da trenden inerek onunla görüşmüş, bu görüşmede Mustafa Kemâl’in kendisini hatırlamasından oldukça memnun kalmış ve Mustafa Kemâl kendisine “*Şahin*” takma adını vermişti. Antepli

486 Yalman Ali Rıza *Cenup’ta Türkmen Oymakları* Cilt:2 Sf: 172 Kültür Bakanlığı 1977-Ankara

Dellâkoğulları soyundan olması nedeniyle bölgeyi çok iyi tanıdığı için, Antep'linin emperyalizme karşı başkaldırısını örgütlenme görevini üstlenecekti.

5 Kasım 1919 günü İngilizler, Antep'i boşalttığı anda Antep'e gelen Fransız komutanı Saint-Marie, şehre girer girmez yumuşak bir yönetim izleyeceği imajını vermek için çaba harcamaya başlamış, bu nedenle de Reşadiye İlkokulu'nu ziyarete giderek öğretmenlere para dağıtma girişiminde bulunmuştu. Öğretmenlerin onurlu direnişi sonucu bu planında başarılı olamayan komutan, öğrencilere şeker göndererek okul bahçesine para saçtırmış, öğrenciler de onurlu bir davranış gösterip bunlara el sürmeyerek, Fransızlara tek çarenin yurdu terk etmek olduğunu göstermişti.

23 Kasım günü Antep'te işgali protesto mitingi düzenlenmiş, işgal güçleri bu sırada Türk jandarmalarının maaşlarına zam yaparak onları kendi safına çekmeyi düşünmüştü ama bu tavır da kabul görmemişti. Fransızlar ise sürekli takviyelerle yaparak Antep'teki güçlerini iyice artırmaya çalışıyorlardı.

20 Ocak 1920 günü annesiyle birlikte bir fırının önünden geçmekte olan sekiz yaşındaki Mehmet, Fransız askerlerinin annesine sarkıntılık etmesine dayanamayıp onlara saldırmış, Fransız askerleri de çocuğu süngüleriyle delik deşik ederek öldürmüşlerdi. Bu olay üzerine halk sokaklara dökülerek büyük bir protesto eylemi gerçekleştirilmiş, bunun üzerine de, Fransız komutan Saint Marie halktan özür dileyerek olaya neden olanların cezalandırılacağına söz vermişti.

Antep'te Karayılan Millî Mücadelenin önemli halk önderlerindendi. Mehmet Karayılan 1888 yılında *Pazarcık* a bağlı *Höcükli Köyü*'nde doğmuş, babası Memo bir köy kavgasında elindeki kılıçla köy halkının tamamını mağlup etmişti. İyi dövüştüğü için halk ona:

“*Karayılan gibi kayıp gidiyor*” demiş, “Karayılan” unvanı da ona babasından kalmıştı.

Karayılan, *Malatya*, *Pazarcık*, *İslâhiye* 'ye kadar uzanan bölgede yaşayan Atmalı boyunun Kabalar oymağındandı. Gönüllü olarak katıldığı seferberlikte Kâzım Karabekir komutasında savaşmış ve başarılarından dolayı madalya almış, savaşta yaralandığı için hastanede tedavi gördükten sonra terhis edilerek köyüne dönmüş ve Kabalar oymağının beyi olmuştu.

Karayılan, *Malatya* ve *Pazarcık* civarlarının eşkıyası Bozo'yu yakalayıp astığı için ünü iyice artmış ve askeri kuvvetler tarafından ödüllendirilmişti. Kâzım Karabekir kendisine telgraf göndererek düşmanın *Kilis* 'ten girmekte olduğunu, *Antep* 'e sokulmaması emrini vermişti. Karayılan aşiretinden topladığı 82 gönüllüyü, sürülerini satıp silahlandırdıktan sonra *Karabıyıklı* köyünde pusu kurarak motorlu ve atlı araçların geçmesine en elverişli *Kilis-Antep-Maraş* yolunu tutmuştu. *Suriye* 'den hareket eden Fransız işgal kuvvetleri, takviye birlikler ile erzak kolları trenle *Kilis* yakınında bulunan *Katma İstasyonu* 'na ve takiben *Kilis-Antep* yolu ile *Antep* 'e geliyorlar, *Antep* 'ten hareket eden Fransız nakliye kolları da sarp tepelerden geçerek *Maraş* 'a gidiyorlardı.

Aralık 1919'da *Antep-Maraş* ve *İslâhiye-Maraş* karayollarında Fransız nakliye kolları devamlı olarak Türk çetelerinin baskınlarına uğramaya başlamış, Maraş halkı savaşa hazırlıklarını sürdürürken düşman birliklerinin gelip geçtiği yollar üzerinde başlayan savaşlarla Karayılan *Antep-Maraş* karayolu üzerinde Fransız birliklerine 20 Ocak 1920 günü *Karabıyıklı* 'da büyük bir darbe vurmuştu. *Karabıyıklı* baskını *Antep-Maraş* yolunu Fransızlara kapatmış, *Maraş-Antep* kara yolunun önemli kısmı tamamen Türklerin eline geçmiş olması nedeniyle

Antep'te bulunan Fransız birliklerinin Maraş'a gitmesini engellemiş, Kuvayı Millîyecilerin de Antep ile Antep-Kilis yolu üzerinde faaliyetleri de artmıştı.

Maraş'a giden Fransız kuvvetlerinden 50 kadar asker esir alınmıştı. Bu sıralarda Düllük köyünde Kılıç Ali ile tanışan ve Antep'e giren Karayılan'ın 82 kişilik çetesinin sayısı 150 ye ulaşmıştı. Antep cezaevindekileri silahlandırarak saflarına katmış, Elmalı, Ağcakoyunlu, İkizkuyu, Nizip'teki çatışmaların ardından, 26 Nisan 1920 sabahı şehrin doğu kısmını kuşatan Albay Normand birlikleri Mağarabaşı semtini aralıksız bombalarken, aynı anda iki tankın desteği altında 400 kişilik bir Fransız kuvveti Nizip yolu üzerinden şehrin doğu cephesine saldırı başlatmışsa da direniş karşısında Fransızlar, geri çekilmek zorunda kalmışlardı. Daha sonra ise Fransızların işgalindeki askeri bakımdan en önemli konumda olan Kurbanbaba Tepesi'ndeki çarpışma yapılmıştı. Fransız karargâhının bulunduğu Kolej'e ve Mardin Tepe'ye hâkim durumda olan Kurban Tepe'nin alınması için 2 Mayıs 1920 günü şafakla Fransız cephesine saldırılmış, akşam saatlerinde ele geçirilmişti. İkiz kuyu cephesinde Fransız katarını dağıtarak, Ermeni soyundan olan Fransız komutanı Norman'ı kolundan yaralayan Karayılan, Norman'ın Halep'e kaçmasıyla karısını esir almışlardı. Antep'in, Fransızlar tarafından işgali sırasında Norman'ın eşi yardım dağıtmış ve çetelerin yardım almaya gelmediğini görünce isimleriyle Karayılan ve adamlarını çağırarak:

“Esirliğim sırasında bana bir hanımefendi gibi davrandılar. Ne istiyorlarsa verin” diye emir vermiş, çeteler ise silah istemişlerdi. Norman onlara:

“Neden silah istiyorsunuz” diye sorunca da:

“Sizlere sıkacağız” diye cevaplamışlardı.

Karayılan 24 Mayıs 1920 sabahı beyaz kefenini giyerek kamçı ve gümüş saplı kamasını bir tanıdığına teslim edip:

“Ben cepheden dönersem emanetimi geri verirsin. Şehit olursam bunları köydeki kızım Selvi'ye verirsin” diye vasiyette bulunduktan sonra Sarımsaktepe(Karayılan Tepesi)'de zorlu bir savaştan sonra düşmanı kovalamaya başlamışlar, kovalama sırasında düşman kurşunuyla göğsünden vurulan Karayılan ve 19 arkadaşı şehit olmuş, Antep halkı Karayılan'a şu ağıtı yakmıştı:

“Karayılan der ki harbe oturak	Atına binmiş de elinde dizgin
Kilis yollarından kelle getirek	Vardığı cephede hiç olmaz bozgun
Nerde düşman varsa orda bitirek	Çeteler içinde Yılan'ım azgın
Vurun Antepliler namus günüdür	Vurun Antepliler namus günüdür
Vurun gardaşlar namus günüdür	Vurun gardaşlar namus günüdür” ⁴⁸⁷

24 Mart 1920 günü Kilis Kuvayı Millîye örgütü, Antep Kuvayı Millîye örgütüne Katma'dan 6000 kişilik Fransız birliğinin geldiği bilgisini vermiş, haberi alan Şahin Bey, Kilis-Antep yolu üzerinde bulunan bütün köprüleri havaya uçurduğu için üstün kuvvetlere sahip Fransızlar Antep yolunu aşamamışlardı. Suriye'deki Fransız karargâhın itibarını kurtarabilmek için varını yoğunu Antep'e sevk eden Fransızlar, 26 Mart sabahı Yarbey Andre ile Kilis'ten önemli bir kuvvetle yola çıkmış, Şahin Bey'de, Bostancık değirmeninde düşmana karşı ne yapabileceğini kara kara düşünmeye başlamıştı. Karayılan'ın oğlu Molla, Boynuoğlu

487 Ulusoy Müslüm **Yüreğin Sesi- Türküler** Sf:460 Eş-Ka Yayıncılık 2003-Ankara

Memik ve adamları yiğitçe direniyorlardı ama düşman çok güçlüydü. Gece olduğunda savunma tedbirlerini kontrol etmişti. Karayılan'ın adamları *Bostancık* arkasında, Boynuoğlu Memik ise *Elmalı sırtlarında* konuşlanmışlardı. Antep Savunması'nı her şeyin üstünde tutan Şahin Bey ise, *Çapalı Köyüne* giderek burayı merkez yapıp oluşturduğu 100 kişilik bir kuvvetle *Ulumasere*'de siperler kazdırarak yolun kontrolünü sağlamıştı.

Fransızlarla ilk önemli çarpışma, *Kızılburun* tepelerinde, Kilis Kuvayı Millîye kuvvetlerinin de işbirliği ile yapılmış, ikinci büyük çarpışma, Kertil civarında olmuştu. 3 Şubat 1920 tarihinde *Kilis*'ten *Antep*'e hareket eden iki bölüğün himayesindeki 150 arabalı bir Fransız erzak kolu Şahin Bey kuvvetleri tarafından *Kertil*'de pusuya düşürülerek geri dönmek zorunda bırakılmış, 4 Şubat 1920'de *Kilis* yoluna hâkim olan millî kuvvetler telgraf hatlarını tahrip ederek, Fransızların *Kilis*'le olan her türlü irtibatını kesmişlerdi. Fransızlar, 18 Şubat 'ta bu yoldan geçmeyi bir daha denedilerse de, Şahin Bey kuvvetlerine yenilerek *Kilis*'e geri çekilmek zorunda kalmışlardı.

Şahin Bey, 21 Şubat 1920 günü Fransız Garnizon Komutanlığı'na yazdığı mektupta şöyle diyordu:

“Kirli ayaklarınızın bastığı, şu toprakların her zerresinde bir damla Türk kanı karışıktır. Her bucağında bir atanın mezarı vardır. Adı belli olmayan zamanlardan beri Türkler bu topraklarda yaşamaktadır. Türk bu topraklara, bu topraklarda Türk'e ısındı, kaydadı.

Sade siz değil, bütün dünya bir araya gelse bizi bu topraklardan ayıramaz.

Sonra sen hiç ömründe “Türk esir yaşamaz” diye dıymadın mı?

Namus ve hürriyet için ölüme atılmak ise bize Ağustos sıcaklığında soğuk su içmekten daha tatlı gelir.

Sizler canı kıymetli insanlarsınız...

Çatmayın bize...

Bir an evvel topraklarımızdan sıvışıp gidin

Yoksa kıyarız canınıza...”

Fransızların Türk birliklerinin bulunduğu sahâları top ateşi ve makineli tüfek yağmuruna tutması üzerine Türk birlikleri çekilmek zorunda kalmışlar savaşın üçüncü gününe kadar, Şahin Bey hiç uyumamıştı. Oradan oraya koşarak kuvvetlerinin direniş gücünü artırmaya çalışıyordu. Fransızlar Şahin Bey'in kuvvetleri üzerine son kez top ve makineli tüfeklerle saldırdılar:

Fransız topları Begöz'e kurdu

Attığı mermi Anteb'i vurdu

Şahin Bey uğruna gem gibi durdu

Ünün Ankara'ya gitti Şahin Bey

Top ve mermi yağmuru altında sadece tüfekte karşı koymanın ölümle neticeleneceğini anlayan Şahin Bey'in kuvvetlerinin bir kısmı geri çekilmeye başlamıştı. Şahin Bey'in yakınında bulunan arkadaşları birlikte çekilmek için Şahin Bey'e ısrar etmişlerdi ama o her defasında reddetmişti. *Elmalı Köprüsü* taşlarını kendine siper ederek Fransızlara ateş etmeye devam ediyordu. Gün ağarırken başlayan şiddetli Fransız top ateşi ulusal direnişçilerin üzerine ölüm yağdırmış, Yarbay Andre yüz atlı, üç yüz piyade ve dört makineli tüfek ile Karayılan

çetesinin bulunduğu tepeyi sararak onları çekilmek zorunda bırakıp, tepayı ele geçirmişlerdi. Fransızlar artık güçlerini *Elmalı* sırtlarındaki Boynuoğlu Memik'e ve Ulumasere zeytinlikleri içindeki Antep müfrezelerine yönlendirmişti. Şiddetli saldırılar karşısında Şahin Bey:

"*Düşman buradan geçerse ben Antep'e ne yüzle dönerim! Düşman arabaları ancak benim cesedimi çiğneyerek Antep'e girebilirler*" diyerek çekilmeyi reddetmiş ve yarım saate yakın direndikten sonra bazı arkadaşlarının kaçmasına üzülererek, elinde kalan son mermisini de düşmana sıktıktan sonra tüfeğini kırıp:

"*Tanrım. Vatanımı sen kurtar*" diye haykırarak on sekiz arkadaşıyla birlikte düşmana süngü ile saldırmışlardı. Şahin Bey Fransız piyadelerinin süngü darbeleri altında 28 Mart 1920 tarihinde şehit düşünce halk ardından ağıtlar yaktı.

"Şahin Bey vuruldu yollar açıldı	Şahin'i sorarsan otuz yaşında
Antep'in üstüne matem saçıldı	Süngüyle delindi Köprübaşı'nda
O güzel Antep'e düşmanlar doldu	Küçücük yavrular ağlar peşinde
Uyan Şahin uyan bak neler oldu	Uyan Şahin uyan Antep karşında"

Şahin Bey'in şehit olması üzerine millî kuvvetler, Antep'in kuzeyine doğru çekilmek zorunda kalmışlardı. Şahin Bey'in şehit olması ve Türk Kuvvetlerinin yenilgiye uğraması bir yandan üzüntü yaratmış, öte yandan da millî direniş ruhunu kamçılıyordu.

"Ben Antepliyim, Şahin'im ağam.

Mavzer omzuma yük.

Ben yumruklarım dövişeceğim.

Yumruklarım memleket kadar büyük.

Hey, hey!

Yine de hey hey!

Kaytan bıyıklarım, delişmen çağım

Düşman kurşunlarına inat Köprübaşı'nda

Memleket türkileri çağıracağım."⁴⁸⁸

Antep dolaylarındaki ulusal güçlerin kahramanlıklarla dolu mücadelesi, Fransızları birçok kez bozguna uğratmış olmasına karşın, Fransızlar, 28 Mart 1920 günü *Antep*'e girmişti.

Kılıç Ali Bey ve Jandarma Yüzbaşı Arslan Bey, Maraş'ın Fransızlardan temizlenmesinin ardından Mustafa Kemâl'den aldıkları emir üzerine Şahin Bey'in yerine görevlendirilerek 4 Nisan 1920 günü Antep'e gelmişlerdi. Müdafayı Hukuk örgütü ile toplantılar yaptıktan sonra şehir içinde her mahallede savunma hatları oluşturarak, her semtten seçtiği on beş genç ile iki tabur meydana getirip, bunlara Yıldırım ve Şimşek adlarını vermişlerdi. Her taburun 4'er bölüğü bunlara ilave olarak da dört yüz kişilik milis gücü vardı. *Antep*'te Fransızların askeri gücü bin beşyüz Türkler ise bin ikiyüz kişi civarındaydı.

Urfa'da bulunan Fransız güçleri de millî direniş karşısında bocalamaya başlamış, yiyecek ve içecekleri kalmamış, atlarını ve katırlarını kesip yiyerek beslenmeye çalışıyorlardı. 3 Nisan 1920 günü başlayan Türk topçu saldırısı Fransız ve Ermenilerin umutlarını sona erdir-

488 Yavuz Bülent Bakiler'in "*Antep'li Şahin*" adlı şiirinden alınmıştır.

miş, *Urfa*'ya Türk bayrakları asılmaya başlamıştı. Fransızların işbirlikçisi Ermeniler, kendi besin stoklarını Fransızlarla paylaşarak tükettikleri için, açlık tehlikesiyle karşılaşmaya başlamıştı. Türk kuşatması altındaki Fransızların onlara yardımı da mümkün olmuyordu. 8 Nisan günü Fransızlarla imzalanan ateşkes ile şehri boşaltmaya karar veren Fransızlar, ellerinde nakliye araçları kalmadığı için, Ali Saip Bey onlara at ve katır sağlayarak on Türk Jandarması eşliğinde 11 Nisan 1920 günü iki koldan şehri terk etmelerini sağladı. *Urfa*'dan ayrılan Fransızlar *Surîye* içlerine doğru yol alırken yolda rast geldikleri aşiretlere ateş açmaya başlayınca toplanan aşiretler Fransızları püskürtmüş, Fransız komutan Sajo bastonuna bağladığı beyaz bayrak ile teslim olmak zorunda kalmıştı.

Aşiretler Fransızları yağmalarken Fransızlar ateş açmışsa da kaçmak isteyen Fransızlar, tepelerden yağın kurşunlarla komutanları da dâhil olmak üzere öldürülmüşlerdi. Bu olayda çok az Fransız kurtulabilmişti. Fransızları kurtarmak için yardıma gelen Ermeni asıllı Fransız subayı Norman güçlü silahlarıyla *Urfa*'yı yakıp yıkmaya gidiyordu ki, yolda *Urfa*'yı terk eden Fransızların başına gelenleri öğrenince yönünü Antep'e çevirmiş, yoldaki köyleri yakmaya başlamıştı. Yakaladıklarını işkencelerle sorgulayarak intikam almaya çalışıyor, emrindeki iki bin asker ve güçlü silahlarla *Antep* üzerine yürüyerek 16 Nisan günü ulusal güçlerin *Antep*'teki kuşatmasını kaldırıyordu.

15 Ekim 1919 günü İngilizlerin ellerinde bulunan yerleri Fransızlara bırakmaya karar verdiği haberi duyulur duyulmaz, Maraş halkı büyük bir miting düzenleyerek Fransız işgalini protesto etmiş, 25 Ekim günü *Maraş*'a girdiklerinde Gayrı Müslimler Fransızları törenle karşılamış, ertesi gün ise Cezayir ve Ermeni askerleri *Maraş*'a gelmişlerdi. Ermeniler hükümet konağı önündeki Türk askerleri ile alay etmeye başlayarak bir postacıyı dövmüşler, ateşkes hükümlerine uymayarak, *Maraş*'ın işgalinin ilk günü el koydukları silahları ve bombaları Ermenilere dağıtmışlardı. Kalede bulunan Türk bayrağını indirerek göndere Fransız bayrağı çekmişler, Ermeniler geceleri Türk polis ve jandarma devriyelerine saldırarak öldürürken, Fransızlar da aşiret reislerine para ve rütbe verip onları ayaklandırma çabasıydılar. Maraş'a gelen Fransız generali büyük toplar getirerek hükümete el konulacağını ve tutuklamalar yapacağını açıklayıp, asker ve silah yığınağını sürdürürken, vatanseverler olayı protesto etmeye başlamışlardı.

Uzunoluk hamamının karşısında orta yaşlarda kendi halinde bir mahalle sütçüsünün dükkânı vardı. 31 Ekim 1919'da hamamdan çıkan kadınlara Fransız askeri üniformalı üç Ermeni saldırmış ve kadınların peçesini kaldırmak istemişti. Kadınların bohçasını taşıyan çocuk Fransız askerlerine karşı durunca, gürültü üzerine kahvede bulunan erkekler de yardıma koşmuşlar, sütçü dükkânından elinde tabanca ile gelen Sütçü İmam kadının peçesini açmak isteyen askeri yere sererek, *Maraş*'ta Fransızlara ilk kurşunu sıkınca, sağ kalan askerler de çareyi karargâhlarına kaçmakta bulmuştu. Sütçü İmam güğümlerini atının terkesine atarak *Ahırdağları*'nın yoluna düşmüştü.

Maraş'ta işgalcilere karşı başlayan halk savaşı 20 ve 3. Kolordunun subayları tarafından da desteklenmiş çatışmalar Ocak ayından Şubat sonuna kadar devam etmişti. 28 Kasım günü Fransızlar kalede asılı olan Türk bayrağını indirip yerine Fransız bayrağı çekince halk bu olaya derhal tepki göstermiş Cuma günü yaptıkları büyük bir toplantının ardından Fransız bayrağını indirip tekrar Türk bayrağını dalgalandırmışlardı. Kaleye bayrağın çekilmesinden

sonra Mutasarrıf Ata Bey'in makamına giden halk, Fransızların bayrağa müdahale etmesine izin vermeyeceklerini bildirmişler, bu sırada Yüzbaşı Andre'nın tercümanı Vahan'da oraya gelmiş, halka:

“*Bir bez parçası için bu kadar gürültü çıkarmaya ne lüzum var*” deyince halk tarafından dövülmüştü. Ermeni Vahan'ı halkın elinden Yüzbaşı Mahmut, onu hapsedeceğini söyleyerek almıştı.⁴⁸⁹ Bu sırada Fransız Gouverneur'ün yaveri olan Çerkez İshak, naralar atarak çektiği kama ile halkın üzerine saldırdıysa da halk, onun elinden kamaı alarak etkisiz hale getirmişti.

Maraş'ın içinde Müdafayı Hukuk Cemiyeti kurularak sürdürülmeye başlanan mücadele Kılıç Ali ve Kozanoğlu Doğan'ın önderliğinde Fransızlara kök söktürüyordu. Fransız komutan ise halka zulüm yaparak Kılıç Ali'nin kendilerine teslimini istiyordu. *Maraş* içinde çatışmaların sürdüğü bir sırada Kılıç Ali'nin yanına gelen yaşlı bir kadın elindeki bir teneke gaz yağını ona verip, kendisine babasından miras kalan fakat Ermenilerin el koyup üs olarak kullanarak millî kuvvetlere büyük kayıplar verdirdiği evinin yakılmasını istiyordu. Gazyağı tenekesini eline alan Kılıç Ali görevlendirdiği biri ile evi yaktırmış, bu alevler daha sonraları diğer Ermeni evlerine de sıçrayarak yanmaya başlamıştı. Evi yakan Ökkeş, ağır yaralanarak şehit olmuştu ama evlerden kaçışan Ermeniler Türk kuvvetlerince teker teker avlanmıştı.⁴⁹⁰

Millî direniş karşısında Fransızlar 11 Şubat 1920 gününe kadar dayanabilmiş 72 günlük halk savaşı *Maraş*'a kahramanlık unvanını sağlayarak Fransızları geri çekilmek zorunda bırakmış ve 5 Ocak'ta *Ceceli Köyü*'nü yakıp yıkarak, *Maraş*'a girmeden *Antep*'e geri dönmek zorunda kalmışlardı. Fransızlar daha sonra *İslâhiye*'den gelen yeni bir taburla saldırıya geçmişlerse de, Beyazitoğlu Zafer ve Muharrem Beyler komutasındaki millî kuvvetlerin direnişiyle karşılaşmış, *Gaziantep*'ten Fransızlara yardım için *Kahramanmaraş*'a gelen kuvvetler içindeki Cezayirli askerlerin Türklere saldırmak istememesi ve çeşitli şekilde Türklere ilişki kurarak yardımcı olmaları sonucu *Maraş* ve *Gaziantep*'teki Kuvayı millîye güçleri Fransızları pusuya düşürerek yok etmişlerdi.

Fransız birlikleri Ekim 1919'da *Urfa*'ya girerek Ermeni komitacılarının desteğiyle halka saldırıya geçmişler, Fransızlara karşı halk savaşını örgütlemek üzere Urfa Jandarma Komutanlığı'na Mustafa Kemâl tarafından gönderilen Yüzbaşı Ali Saip (Ursavaş) halkı ve bölge aşiretlerini birleştirerek savunmaya geçmiş ve 9 Şubat'ta başlayan çatışmalar 10 Nisan 1920 günü Fransızların çekilmeleriyle sonuçlanmıştı.

Pazarcık Kuvayı Millîye ve Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti, Mustafa Kemâl ve bölgedeki sorumlularla irtibata geçerek bölge müdafaasında düşmana karşı direnişte fiilen görev almışlar, özellikle *Maraş-Antep* arasındaki Fransız kuvvetlerinin ikmal yollarını keserek etkili olmuşlardı. *Topaktaş* ve *Akçakoyunlu* mevkilerinde *Antep*'ten *Maraş*'a askeri mühimmat taşıyan bir müfrezenin imhasında Pazarcık Kuvayı Millîye çeteleri etkin bir rol oynamış, 19 Ocak 1920'de *Söğütlü Tepesi*'nden ilçeye girmek isteyen Fransızlar geri püskürtülmüştü.

Antepliler ise, 9 Şubat 1921 gününe kadar halk savaşını sürdürmüşler ancak, hem sayı hem de silah bakımından çok üstün Fransız güçleri karşısında tutunamadıkları için *Antep* düşmüştü. On ay süren bu savaşta 6000 şehit veren *Antep*'e Büyük Millet Meclisi 6 Şubat 1921 günü “Gazi” sanını verdi.

489 Akbıyık Yaşar **Millî Mücadelede Güney Cephesi (Maraş)** Sf:127 Kültür Bakanlığı 1990-Ankara

490 Dinamo H.İzzettin **Kutsal İsyan** C:5 Sf: 248 May Yayınları- 1974 - İstanbul

Talat Paşa: “Bizim Siyasi Ömrümüz Bitmiştir”

Mondros Mütarekesi'nin imzalandığı sıralarda Talat Paşa, İttihat ve Terâkî'nin dağıtılarak, “Teceddüt Partisi” adıyla yeni bir parti kurulmasını önererek müttefiklerin nefret ettiği partisinin devamını sağlamak istemişti. Kriz sona erip, barış gerçekleştiğinde mücadeleye devam etmeyi düşünüyordu.

Bu sıralarda müttefik donanması *Boğaziçi*’ne giriyor, karadan kestikleri yolları deniz yoluyla da abluka altına alıyorlardı. Bu ortamdan yararlanmak ve nefret ettiği İttihatçılardan intikam almak isteyen Vahidettin, İngilizlerle anlaşarak Rumları ve Ermenileri katlettiğini ileri sürdüğü İttihatçıları yargılayıp, idam ettirmeyi kafasına koymuştu.

İttihatçılar, Enver Paşa'nın evinde toplanmıştı. Müttefiklerin kinini üzerinde toplayan Talat Paşa, Enver Paşa, Cemal Paşa, eski Beyrut valisi Azmi, İstanbul eski Polis Müdürü Bedri, Dr. Nazım ve Dr. Bahattin Şakir^(*) ve İttihat ve Terâkî'nin Genel Sekreteri Mithat Şükrü (Bleda)'nın ülkeyi terk etmesi kararını görüşüyorlardı. Talat Paşa'nın en yakın arkadaşı ve dostu olan Mithat Şükrü sonuç ne olursa olsun İstanbul'u terk etmeyeceğini bildirmişti.

Toplantıda Enver Paşa, Rusya'ya geçip Türkistan'da ayaklanma çıkarmak isteğini dile getirmiş, buna karşın Talat Paşa:

“Bizim siyasi ömrümüz bitmiştir. Haklı ya da haksız, milletin kin ve gazabı bir kere üzerimize dönmüştür. Yürüyeceğimiz en kısa ve uygun yol Avrupa'ya giden yoldur. Bir köşeye çekilip oturmalıyız ve hiç birimiz hangi sebeple olursa olsun, en ufak bir faaliyette bulunmamalı ve hiçbir şeye göz dikmemelidir. Bu durumda zamanın getireceği hadiseleri görmeliyiz. Gün geçer de bir fırsat çıkarsa, faydalanmak tabiidir. Ancak, bu günkü halimizle ve şu anki şartlar içinde bize düşen her türlü tiranlıktan ve her çeşit senlik-benlikten uzakta bir köşeye çekilip, sinmekten ibarettir. Gerçi biz vicdanlarımıza karşı mahkûm değiliz: çünkü biz milletimizi kurtarmak ve yurdumuzu yükseltmek istedik: ancak, talih bize yar olmadı. Bu durumda artık görevlerimizi başkalarına terk etmemiz gerekir” diyordu. Enver Paşa bu düşüncelere

(*) 1874 yılında İstanbul'da doğan Bahattin Şakir, Askeri Tıbbiye'yi 1896'da tabip yüzbaşı olarak bitirmiş, 1900'de aynı okulun tıbbi kanuni muallim muavinliğine getirilerek, Şehzade Yusuf İzzettin Efendi'nin özel hekimliğini de yapmıştı. Ahmed Celalettin Paşa'nın maiyetine girerek, Ahmet Rıza ve İttihat ve Terakki Cemiyeti ileri gelenleri ile ilişki kurmuştu. Ahmed Celalettin Paşa'nın muhalefete katılmasıyla İttihatçılarla olan ilişkisinden dolayı sürgüne gönderildiği Erzincan'dan Cemiyete gönderdiği yardım ortaya çıktığı için tutuklanmış ve Trabzon'a sürülmüştü.

1905'te Mısır'a, oradan da Paris'e kaçtıktan sonra gizlice geldiği İstanbul'da İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin çalışmalarına katılmış, 1908'de II. Meşrutiyet'in ilanından sonra İstanbul'a ve Askeri Tıbbiye'deki eski görevine dönmüştü. Daha önce Kahire ve Paris'te çıkan Şura-yı Ümmet Gazetesinin yayımını İstanbul'da sürdürmüş ve "Ali Kemâl Davası" ve "Kanuni Esasimizi İhlal Edenler" adlarıyla imzasız olarak kitapları yayınlanmıştı.

1909'da Haydarpaşa Tıp Fakültesi ikinci reisliğine seçilmiş, Balkan Savaşında Edirne'de hastane başhekimisi olarak çalışırken Edirne'nin işgali üzerine tutsak düşmüşse de, bir süre sonra da serbest bırakılmıştı.

1913'te Teşkilatı Mahsusa'nın siyasi bölüm şefliğine getirilmiş, I.Dünya Savaşı yıllarında Erzincan ve yöresinde Teşkilat-ı Mahsusa yöneticisi olarak görev yaptığı sırada “Ermeni Tehciri” içinde etkin rol oynamıştı.

Mondros Mütarekesi'nden sonra savaş suçlusu ilan edilmiş Enver Paşa ve Talat Paşa ile birlikte Sivastopol üzerinden Berlin'e kaçtıktan sonra Eylül 1920'de Bakü'de toplanan Doğu Halkları Kurultayı'na katılmış, 1920'de İslam İhtilal Cemiyetleri İttihadı'nın Bakü temsilcisi olmuştu. 1921 ilkbaharında bu örgütün Moskova'da yapılan kongresine katıldıktan sonra Almanya'ya dönmüş, 17 Nisan 1922 günü Berlin'de Cemal Azmi Bey ile birlikte Ermeni suikastçiler tarafından öldürülmüştü.

katılmadığı için Kırım'a vardıklarında diğerlerinden ayrılarak, kardeşi Nuri Paşa'nın Kafkasya'daki birliklerine katıldı. Diğerleri ise Almanya'ya gideceklerdi.⁴⁹¹

Hasta olan Sadrazam İzzet Paşa hükümetinin istifasını önlemek için İstanbul'a İngiliz donanmasıyla aynı gün gelen Mustafa Kemâl, savaş gemilerini gördüğünde:

"Geldikleri gibi giderler."⁴⁹² Diyerek Rauf Bey'le birlikte İzzet Paşa'ya gitmişti. İzzet Paşa istifasının, Padişahın kendisine Talat, Enver ve Cemal Paşaları hemen tutuklatmadığı ve kaçmalarına yardım ettiği gerekçesiyle öfkelenmesinden dolayı olduğunu açıklayınca Mustafa Kemâl onu istifadan caydırmıştı.

1918 yılı Ekim ayı ortalarına doğru Talat Paşa İzmir valisi Rahmi Bey'i İstanbul'a çağırarak:

"Ben ve Cemal Paşa memleketi terk etmeye karar verdik. Enver tereddüt ediyor. Ona senin gitmeni ve gerçeği anlatmanı isterim. Seni sever ve güvenir. Görüyorsun ki mütareke yapılabilmek için bizim gitmemiz şarttır" demişti.

Rahmi Bey, Enver Paşa'yı güçlkle de olsa ikna edebilmişti. 2 Kasım'ı 3 Kasım'a bağlayan gece Talat, Enver ve Cemal Paşalar birer veda mektubu bırakarak, şartlar elverişli hale geldiğinde tekrar İstanbul'a hesap vermek üzere döneceklerini bildirerek, Almanların Loreley gemisiyle İstanbul'dan ayrıldıklarında arkalarından da şiddetli bir saldırı başlamıştı. Bu saldırıların en ağırını da aşağıdaki şiiri ile Neyzen Tevfik yapıyordu:

"Kalmadı gizli kapaklı deliği memleketin,	Fırka, parti diye halkın boğazından kısıarak,
Çok süktür kızlarımız hep anadan dogmaca dul,	Milletin on senedir olmuş idi mengenesi.
Tutarım ben dilimi, kimseye sövmem ama,	Kazdığı câh-i belaya yine kendi düstü,
Karşısında susmağa bir tek yüz bul!	Örsünü, kaskacınımin Çingenesi."

Kendisinin ne Türk ne de Müslüman olmadığını iddia edenlere ve eski Amerikan sefiri Morgenthau'nun yalanlarına Talat Paşa şöyle cevap veriyordu:

"Pederim Balkan Muharebesi'nden sonra Bulgaristan dahilinde Karacalı Kasabası'nın Çeplece Köyü'nde doğmuştu. Edirne vilayetinde bu kısım ahaliye "Dağlı" tabir ederler. Bu kaza dahilinde oturan ahalinin vaktiyle Anadolu'dan hicret etmiş eski Türk ailelerinden olduğu üzerinde ittifak edilmiştir. Pomaklarla hiçbir ırki münasebetleri yoktur.(...)

İşte şu tafsilatım benim Türkoğlu Türk, Müslüman oğlu Müslüman olduğumu ve Morgenthau'nun bu konuda yalan söylediğine bir delildir"⁴⁹³

Talat Paşa'nın anne tarafı da Dedeler Köyü'ndendi. Ataları da Kayseri taraflarından bu bölgeye gelmiş Türklerdendi. Kırca'lı'den daha sonraları Edirne'ye gelmiş olan bu ailenin oğlu Mehmet Talat, 1874 yılında Edirne'de doğmuş, öğrenimini tamamlayarak Edirne telgrafhanesinde çalışmaya başlamıştı. Abdülhamit'in zulüm ve baskı yönetimine karşı başkaldırışı ve ona karşı sürdürdüğü mücadele, üç yıl kalebentliği cezasına çarptırılmasıyla sonuçlanmıştı. Talat Bey, bu sıralarda çıkarılan af nedeniyle bu cezadan kurtulmuş ve hukuk öğrenimine başlamıştı. Rakipleri ve hasımları onu:

491 Arslan Emir Şekip, *Sürgünde Üç Ölüm* Sf: 20-23 Truva Yayınları Ağustos 2004- İstanbul

492 Gençosman Kemâl Zeki, *Atatürk Ansiklopedisi* Cilt 1 Sf: 170 May Yayınları Mart 1981 İstanbul

493 Talat Paşa *Hatıralarım ve Müdafam* Sf:34 Kaynak Yayınları Mart 2006 İstanbul

“*Posta memurudur, posta memurluğundan gelmiştir tahsili yoktur*” gibi sözlerle küçümsemelerine karşı o da diğerleri gibi, döneminin öğrenimini yapmıştı. Rakipleri onda kolay kolay kusur bulamadığı için vaktiyle posta memuru olduğunu sık sık hatırlatıyorlardı.

Talat Paşa siyasi kariyerine ufak bir memur olarak başlamış, on yıl içinde siyasi hayatının en yüksek kademesine Sadrazamlığa gelmişti, daha önemlisi İttihat Terâkki'nin fikrini ve politikasını sonuna kadar sadakat ve sabırla sürdürerek örnek olmuştu. Talat Paşa'nın küçümsemesine neden olan eğitimiyle ilgili sorun, meşrutiyetten evvel Selânik'te kurulan hukuk mektebi ne kayıt olması, ancak iki sene okuduktan sonra ayrılmak mecburiyetinde kalmış olmasından kaynaklanmaktaydı. Eğitimi sırasında Fransızca öğrenmişti. Fransızca bilgisi, Fransız edebiyatını özellikle 1789 ihtilâlcilerine dair eserleri okuyabilecek düzeydeydi.

Talat Paşa, 1906 yılında Osmanlı Hürriyet Cemiyeti'nin kurucuları arasında yer almıştı. 1908 yılında milletvekili olarak Meclisi Mebusan'da bulunmuş, İttihat ve Terâkki Cemiyeti'nin liderleri arasında yer almıştı. Düşünceleri itibarıyla Enver ve Cemal Paşalar askeri kanadı temsil ederken, o sivil toplumun temsilcisi olmuştu. Esnafların ve diğer halk kesimlerinin örgütçüsü olarak, İttihat ve Terâkki'nin askerileşmesine karşı sivilleşmeyi sağlamak için mücadele vererek Anadolu'da bağımsız bir Türk devletinin yaşayabilmesi için Ruslar ile Ermeniler arasında tampon bir bölge oluşturulması fikrinin savunucusu olmuştu. Ayrıca, Mustafa Kemâl ile diyalog içindeydi ve onun siyasetinin de savunucusu olmuştu.

Talat Paşa, arkadaşlarıyla 2-3 Kasım 1918 gecesi İstanbul'dan bir savaş gemisiyle Sivas-topol'a gitmişti. Oradan Almanya'ya gittiğinde, çok güvendiği dostu Bonzart Paşa, öldürüleceği yönünde bilgiler vermişti. Buna karşın, gerek kendisi, gerek diğer arkadaşları bürolar kurarak ve çeşitli yayınlar hazırlayarak, basın-yayın kuruluşlarına tekzipler göndererek mücadelelerini sürdürüyorlardı. Ayrıca İtalya'dan, Antalya'ya oradan da Anadolu'daki Milli Mücadele'ye silah göndererek Mustafa Kemâl ile mektupla ilişkiler kuruyordu. İstanbul'da iken İttihat Terâkki misyonunun bittiğini anladıkları için örgütü zaten feshetmişlerdi. Bu yüzden, Anadolu'daki Mustafa Kemâl önderliğindeki mücadelenin başarıya ulaşması için eğer kendilerine bir görev verilirse yapmaya hazır olduklarını her fırsatta Mustafa Kemâl Paşa'ya bildiriyordu. O gel demedikçe de Anadolu'ya gelmeyecekti. Talat Paşa bu dönem içerisinde çok titiz bir şekilde birtakım devletlerle özellikle İngiltere'yle ilişki kurmuştu. Berlin'e gelir gelmez İngiliz askeri istihbaratı Talat Paşa'yla görüşmüş ve bu görüşmeyi Londra'ya bildirmişti. Bu görüşmeden haberi olan Lloyd George iyice sinirlenerek:

“*Nasıl olur da bir savaş suçlusuyla görüşürsünüz*” demişti. Ona göre savaş suçlusu olarak mutlaka yargılanmaları ve cezalandırılmaları gerekiyordu. Derhal talimat vererek arananlar listesine onların isimlerinin yazılmasını ve derhal yakalanmalarını istiyordu. Ayrıca: İstanbul hükümeti de Alman makamlarına başvurarak:

“*Haklarında ölüm cezası verildi, onaylandı, bunların iade edilmesi gerekir*” diyerek iadelerini istiyordu. Bu durum Almanya'da da büyük bir siyasi kargaşaya neden olmuştu.

Talat Paşa, önceden tanıdığı İngilizlerden biriyle 18 Şubat günü görüşmüş ve 15 Mart'ta da öldürülmüştü.

Berlin'deyken her türlü hareketi büyük devletler tarafından kontrol edilen Talat Paşa İngiliz askeri istihbaratı ve tanıdığı İngiliz milletvekilleriyle ilişkilerini sürdürüyordu. Hatta İngiliz milletvekili Talat Paşa ile yaptığı görüşmeyi bir makale olarak yayınlamıştı.

Talat Paşa'nın öldürülmesinde İngilizlerin parmağı olduğu ve cinayeti gerçekleştirme işinin Ermenilere verildiği, bu ölüm olayının Almanların ve Fransızların da bilgisi dahilinde gerçekleştirildiğine ilişkin iddialar bulunmaktaydı.

Cinayetin işlendiği 15 Mart günü katil yakalandığında, Talat Paşa'nın cesedi kimliği bilinmeksizin iki saat cadde ortasında kalmıştı. Talat Paşa'nın katilinin Almanya'daki yargılaması da geçerli hukuk kurallarına göre yapılmadığı gibi, mahkeme katilin olay esnasında bilinç kaybına uğradığı ve hasta olduğu hükmüne vararak "beraat" kararı vermişti.

Talat Paşa'nın katili Teyleryan yakalandıktan hemen sonra, ilk sorgusunda:

"Almanya'ya sadece Talat Paşayı öldürmek için geldim, ailem Ermeni tehcirinde öldü, ben tesadüf eseri ölümden döndüm, daha o zaman Talat Paşayı öldürmeye ant içtim.

Ermeni asıllı bazı vatandaşlar, bana Talat Paşayı öldürmem için para verdi. Epeydir Berlin'deyim, çeşitli pansiyonlarda kaldım, birkaç hafta evvel Talat Paşanın Hardenberg Sokağı dört numaralı evin ikinci katında oturduğunu öğrendim.

Onu rahatça izlemek ve alışkanlıklarını ezberlemek için tam karşısındaki binada oda tuttum. Talat Paşa her sabah saat 9'a doğru hayvanat bahçesi civarında oturan bir akrabasını ziyaret etmekte, sabah gazetelerini okumak için evden çıkardı, o gün evden saat 11'i geçerken çıktı. Şimdi, Talat Paşanın öldüğünü duyan vatandaşlarım rahat bir nefes alacak ve bu başarımdan ötürü benimle iftihar edeceklerdir, bunu düşününce seviniyorum. Cinayeti sadece bu duyguyu tatmak için işledim, bu cinayeti soğukkanlı bir şekilde önceden hesaplayarak, hazırlanarak işlediğimi itiraf ediyorum, sorumluluğu vicdan rahatlığıyla taşıyorum" diyordu.

Talat Paşa Türkiye'den ayrıldıktan sonra "Ali Sai" takma adıyla ve Alman başkenti Berlin'de Charlottenburg'un Hardenberg Caddesi'nde kiraladığı bir evde yaşamını sürdürürken 15 Mart 1921 günü sabahı, şehit edilmiş, katil ise, 3 Haziran'da serbest bırakılmıştı.

Ben Bir Tarikât Bağlılığı Bakımından Bektaşî'yim...

Talat Paşa, 1909'da *Hür ve Kabul Edilmiş Masonlar Büyük Locası*'nın ilk Büyük Üstat'ı idi. Ayrıca İttihatçıların neredeyse tamamı ve Cumhuriyet'in kurucularının birçoğu "Abdülhamit'in hafiyeleri yüzünden" mason olmuşlar, hafiyelerin tek giremedikleri yer olması nedeniyle onlar, mason localarında serbestçe bir araya gelerek mücadelelerini sürdürebiliyorlardı. Ama masonluğun felsefesini dahi bilmiyorlardı. Şair Midhat Cemal Talat Paşa için şöyle diyordu:

"İnsanların insanlara verdikleri şanlar

*Göğsünde durur, kalbine girmezdi nişanlar"*⁴⁹⁴

Talat Paşa, Mustafa Kemâl ile haberleşiyor, uzaktan onun politikasını güdüyordu.⁴⁹⁵ Hatta 1921 yılı Şubat'ında Berlin'deyken, İngiliz Aubrey Herbert ile yaptığı görüşmelerde, Sevr Antlaşması'nın hükümlerinin değiştirilmesi halinde, *Ankara*'ya giderek Kemâlistleri

494 Noyan Bedri **Bütün Yönleriyle Bektaşilik ve Alevilik** Cilt:VI Sf:322 Ardıç Yayınları Ağustos 2003 Ank.

495 Arslan Emir Şekip, **Sürgünde Üç Ölüm** Sf: 58 Truva Yayınları Ağustos 2004- İstanbul

barışa yanaştıracakını söylemişti.⁴⁹⁶ Talat Paşa, Mustafa Kemâl'in belirleyeceği bir sürede *Anadolu*'ya geçmeyi tasarlarken, 15 Mart 1921 yılında Sogomon Teyleryan (Makiryan) adlı bir Ermeni tarafından *Berlin*'de vurularak öldürülmüştü. Ermeniler, yakalandığı verem hastalığı nedeniyle yaşamından ümidini kesmiş olan Makiryan'a:

“*Nasıl olsa bir yıldan fazla yaşayamayacaksın. Bu durumda, dünyadan ayrılmadan önce, bir grup Ermeni'yi öldüren Talat'ı ortadan kaldırman en iyi hareket olur*” demişler ve Talat Paşa'yı öldürmesi halinde, kendisini ölümden ve hatta hapis cezasından kurtaracaklarını söylemişlerdi.⁴⁹⁷

Enver Paşa, Cemal Paşa'ya *Moskova*'dan yazdığı 20 Mart 1921 tarihli mektubunda Talat Paşa'nın öldürülmesiyle ilgili şöyle yazıyor:

“...Talat Paşa hanesinden çıktığı esnada “*Toyleryan*” isminde bir Ermeni kendisini vatandaş sıfatıyla takdim etmiş ve müşarünileyh de mumaileyhe iltifatta bulunarak birlikte yola devam eyledikleri esnada Toyleryan ansızın rovelverini Talat Paşa'nın ensesine boşaltmak suretiyle fiil-i katli icra eylemiştir.(...)”

Son zamanlarda müşarünileyh ile aramızda İslam'ın ve memleketimizin halâsi uğrunda-ki mücahedatımızda ufak bir nokta-i nazar farkı mevcut idi. Mağfur müşarünileyh bütün hareket ve icraatı şahsında cem etmek suretiyle hedefe vasil olmak fikrindeydi.”⁴⁹⁸

Talat Paşa'nın öldürülmesi Dr. Nazım'ın Cavid Bey'e gönderdiği mektup ile de şöyle anlatılıyordu:

“...Katil son zamanlarda Talat'ın evinin tam karşısına tesadüf eden evde bir oda tutmuş, her gün panjurlarını indirdiği pencerenin arkasından Talat'ı tarassut altına alıyormuş. Martın on beşine tesadüf eden Salı günü saat on bir raddelerinde Talat evden yalnız çıkmış, eldiven satın almak üzere yola koyulmuş. Hronberg Sokağının 27 numaralı husui konağının parmaklıkları önüne geldiği zaman, arkasından gelen katil büyük hacimde parabellum rovelveriyle hemen üç dört parmak mesafeden ve arkadan kafatasına bir kurşun sıkmış. Talat derhal teslimi ruh etmiş ve taşlar üzerine yüzükoyun düşmüştü.”

Dr. Nazım mektubunda Talat Paşa'nın cenaze töreni ve yapılan konuşmalardan bahsettikten sonra onu kimin öldürdüğüne ilişkin şöyle bir değerlendirme yapıyordu:

“Katil ifadatında Ermeni vekayiini kendine siper yapıyor ve beş seneden beri Talat'ın arkasını takip ettiğini söylüyor. Talat'ı öldürmek bugün ne kadar kolay idiyse dün de, iki sene evvel de o kadar kolay idi. Hele Almanya ihtilâller içinde yuvarlanırken daha kolaydı. Öyle olduğu halde Talat'tan intikamını almak için dünyayı dolaştığını söyleyip duran bu milliyet-perver katil ne için o sıralarda bu katli irtikâp etmedi de tam Talat'ın kabine teşkili için resmî, gayri resmî mahfilde çalıştığı bir zamanda irtikâp etti? Bizce bu vakada Ermenilik exploiter edilmiştir. Fakat saik başka şeydir. O şeyin ne olduğunun keşfini Alman polisinin zekâsına bırakıyoruz. Ben bu işte Yunan parmağını ve parasını görüyorum. Belki aldanyorum.”⁴⁹⁹

Enver Paşa da, yazdığı başka bir mektupta Cemal Paşa'ya Sâî Bey (*) hakkında:

496 Arslan Emir Şekip, *Sürgünde Üç Ölüm* Sf: 60 Truva Yayınları Ağustos 2004- İstanbul

497 Arslan Emir Şekip, *Sürgünde Üç Ölüm* Sf: 69 Truva Yayınları Ağustos 2004- İstanbul

498 Yalçın Hüseyin Cahit *İttihatçı Liderlerin Gizli Mektupları* Sf:64 Temel Yayınları Ekim 2002-İstanbul

499 Yalçın Hüseyin Cahit *İttihatçı Liderlerin Gizli Mektupları* Sf:107 Temel Yayınları Ekim 2002-İstanbul

(*) Talat Paşa'nın kod adı

“...Sâî Bey, İngilizlerle münasebatı haseneyi ziyafetler teati edecek dereceye vardırdığından ben Ruslara karşı onun bu hareketinde hemfikir olmadığımı söylemeye mecbur oldum ve Talat Paşa’yı memlekete avdet edince her şeyi ihtiva edecek bir fırka başında bulunmak emelinde görünce arz ettiğim teşkilatı tamamıyla cidden birbirimizden şüphe etmeyerek ve mektuplarımızı sansüre lüzum görmeyerek çalışacak arkadaşlardan teşkile karar verdim”⁵⁰⁰ diyerek aralarındaki fikir ayrılığını ortaya koyuyordu.

Demokrat birisi olan Talat Paşa için Ahmet Rıza şöyle diyor:

“Talat Paşa bizim halkımızı iyi anlamıştı. O gerçekten seçkin bir kişilikti. Talat Paşa o çevrede kirlenmemiş olsaydı, biz onunla bu ülkeyi kurtarabilirdik”⁵⁰¹

Osmanlı devlet sistemi içinde Türklerin egemen olmasını savunan ve yurt dışında bulunduğu süre içinde çevresini Mustafa Kemâl’e destek olmaları için yönlendiren Talat Paşa kendisini şöyle anlatıyor:

“Ben bir tarikât bağlılığı bakımından Bektaşî’yim. Ali Aba’nın muhibbiyim. Anadolu ve Rumeli’ni mutlak bir Türk yurdu yapan manevi hareketin içinde Bektaşîliğin özel bir yeri vardır. Bu gerçeği elbet bir gün gelecek, o güzelim diyarların nasıl evlad-ı fatihan vatani oluşumuna gelebildiğinin gerçek içeriğini araştıranlar, yadsınması olanaksız kanıtlamaya ulaşacaklardır.

Türk’ün dışındaki öğelerin tarihin bilinen devirlerinden, Anadolu’yu devralan Selçuklulardan yönetimi ele almalarıyla Anadolu’yu Türkleştiren Osmanlı hakanlarının taşıdığı san olan Sultan-ı İklim-i Rum’a dayanılarak Rumeli olarak anılan: taşı, toprağı, suyu, havası ile bizden olan bu beldelerin gerçek anlamda Türklük özelliğini kazanmasında, Bektaşîliğin nasıl öncülük yaptığını çocuklarımız mutlaka anlayacaklardır.

İşte bu ulusal yapıdan dolayıdır ki, Bektaşî’yim ve Ali Aba bağlısıyım. Hiçbir zaman bu inancımı saklamadım. Saklama gereği duymadım.

Bana yapılan ikinci suçlama ise masonluğumdur. Evet: Bektaşî olduğum gibi, aynı zamanda Masonum. Nasıl ki Bektaşîliği ulusal bir yol olarak kucakladım, Masonluğu da uluslar arası insansal sevgi ve kardeşliğin, tüm insanlık için mutluluk ve rahatlık sağlayacak yolun, daha çok düşünsel aydınlatma kaynaklarından gördüm ve kabul ettim.

Böylesi uluslar arası sevgi ve kardeşlik ulusunu layık erdemin onun kişiliğinde toplamış olduğuna inanarak da, Osmanlı Masonluğunu Kemâl-i fahr ile kabul ettim ve gereğini yerine getirdim.

Bu sözlerimle ne Bektaşîliğin ve şu bu tarikâtın, ne de Masonluğun veya şu bu cemiyetin savunma veya reddini yapıyor değilim.

Bizden sonra birbirlerinin erdemliliğinin veya bayağılığını ararken konuları dayanak yapmak yerine, kişisel yeğlemeler dışına çıkmış niteliklerini esas alanlarını öneriyor, daha hoşgörülü ve her şeyi ‘Nasıl bir vatan düşlemişti ve bu yolda neler yaptı’ sonucuna bağlamalarını öneriyorum”⁵⁰²

Osmanlı sadrazamlığına kadar yükselen Talat Paşa’ya, hakkında sık sık şikâyetlerde bulunulan ve görevden alınması için ısrar edilen, ancak, Enver Paşa’nın şikâyetlerde ısrar edil-

500 Yalçın Hüseyin Cahit **İttihatçı Liderlerin Gizli Mektupları** Sf:70 Temel Yayınları Ekim 2002-İstanbul

501 Ahmet Rıza – **Anılar**-Sf: 87 Cumhuriyet Gzt. Eki Haziran 2001-İstanbul

502 Öz Baki, **İttihat – Terakki ve Bektaşîler** Sf:372 Can Yayınları Kasım 2004- İstanbul

mesi halinde “görevden istifa ederim” tehditleriyle makamını koruyan⁵⁰³ Levazım Müdürü İsmail Hakkı Paşa, Talat Paşa'ya özel hazırlanmış ekmeğe göndermiş, o, beyaz undan yapılmış bu ekmeği kabul etmeyerek, halkın yediği fırın ekmeğini tercih etmişti. O yurt dışındayken de annesi ve iki kız kardeşi oturduğu evin kirasını ödeyememiş ve sıkıntıya düşmüş, Talat Paşa da, onlara yazdığı mektup ile ev eşyalarını satarak geçinmelerini istemişti. Zaten kendisi de Almanya'ya geldiği zaman 70 bin mark^(*) parası vardı o da bitmiş, eşinin mücevherlerini satarak geçinmeye çalışıyordu.⁵⁰⁴ Osmanlı tarihinin ender görülen namuslu sadrazamlarından birisi olmuştu. Mütevazı bir kişiliğe sahip olan Talat Paşa:

“Bu milletin, benim gibi bir cahilin cehaletine katlandığı yetmiyormuş gibi, bir de hırsızlık yaparak, millet malı çalarak, soygunculuğumun ve cinayetimin yükünü de mi sırtlarına yükleyeyim?” diyordu.⁵⁰⁵

On yıl boyunca idare ettiği Osmanlı Devleti'nde ayıplanmayı gerektirecek, yiyicilik ve rüşvet gibi devlet malını alma ve çalma türünden kötülükler yapmayıp, saf ve temiz bir şekilde hayata gözlerini yuman Talat Paşa ile ilgili olarak Falih Rıfkı Atay şu değerlendirmeyi yapıyor:

“Talat Bey, meşrutiyetin birçok adamları gibi bir Şarklı, üstünde Tanzimat cılası bile olmayan bir Şarklı idi. Fikre benzer bir sözü hatırımda kalmıştır. Romanya'ya gezip dolaştıktan sonra, dönüşte, bir Ermeni gazetesine hasbıhal kılıklı demişti ki:

*“Biz devlet sosyalizmi yapmalıyız!”*⁵⁰⁶

Cenazesi 25 Şubat 1943'te İstanbul'a getirilerek büyük bir törenle Şişli'de Abide-i Hürriyet tepesinde toprağa verilen Talat Paşa:

“Beni bir gün vuracaklar. Alımdan kan akarak yere serileceğim. Yatakta ölmek nasip olmayacak. Ziyarı yok, varsın vursunlar. Vatan benim ölümümle bir şey kaybedecek değildir. Bir Talat gider, bin Talat yetişir” demişti.⁵⁰⁷

Başta Talat Paşa olmak üzere Jön Türkler, meşrutiyetin ilânında Ermeni vatandaşlarına karşı samimiyetle hareket etmişlerdi. Fakat Taşnak ve Hınçak Ermeni komiteleri 1908–1918 senelerinde Anadolu'da halkı Türklere karşı silahlandırarak devleti tehdiye başlamıştı. Ermeni komiteleri çıkarmış olduğu bir talimatnamede şöyle diyordu:

“Silaha ihtiyacı olan kimse evvelemirde emniyet ettiği diğer birinden en iyi cins silahın hangisi olduğunu sormalıdır. Bittabi Avrupa'nın imal ettiği bunların en iyisi ve en mükemmelidir. Fakat bundan Ermeni'ye bir fayda yoktur. Zira ne biz Avrupa'ya gidebiliriz, ne de Avrupa'nın silahı Ermenistan'a gelir. Esasen bu silahların elde edilmesi mümkün olsa bile kurşunların daima tedariki kabil değildir. Binaenaleyh silahımızı etrafımızda aramalıyız. Biz üç hükümetin hududunda bulunuyoruz. Bunlarda bugün iki türlü silah vardır. Rusya'da eskiden Berdan kullanılırdı, bugün ise Mosik kullanılmaktadır. Türkiye'de eskiden Martin vardı, bugün ise Mavzer vardır. Bunlardan en iyisi hükümetin elinde bulunmaktadır. Bundan başka bu silahlar bize yakın olduğundan kurşunlarını kolayca ve ucuz fiyatla elde etmek mümkündür.

503 Selek Sabahattin – **Anadolu İhtilâli**- Sf: 11 Burçak Yayınevi - İstanbul

(*) 1944 yılının hesaplamalarıyla üç bin beşyüz Türk lirasına karşılıktır.

504 Yalçın Hüseyin Cahit **İttihatçı Liderlerin Gizli Mektupları** Sf:108 Temel Yayınları Ekim 2002-İstanbul

505 Arslan Emir Şekip, **Sürgünde Üç Ölüm** Sf: 71 Truva Yayınları Ağustos 2004- İstanbul

506 Atay Falih Rıfkı, **Zeytindağı** Sf:27 Pozitif Yayınları 2004 İstanbul

507 Talat Paşa **Hatıralarım ve Müdafaam** Sf: 232 Kaynak Yayınları Mart 2006 İstanbul

Mamafih hiçbir memlekette hükümet miri silahların ahali tarafından kullanılmasına müsaade etmediğinden ve bundan gerek alıcı ve gerek satıcı için tehlike bulunduğundan biz tedariki daha kolay olan eski silahı tercih etmeliyiz.

Şu halde şu şayanı dikkat sual hatıra gelmektedir: Eski ve fena bir silahla yeni ve iyi bir silah taşıyan kimsenin karşısına nasıl çıkılabilir? Bu mülahaza lüzumsuzdur: çünkü evvela düşmanlarımız hiçbir zaman kendi silahlarından bizimkiler kadar istifade edemeyeceklerdir: saniyen iyi bir silahın halkın elinde her zaman faydalı olamayacağı da malumdur.

Rusya'da hükümetin bir kaç silah fabrikası vardır. Türkiye'de ise bir tek fabrika bile yoktur. Binaenaleyh silah tedariki hususunda Rus Ermenileri Türkiye'deki arkadaşlarına yardım ve tavassut (aracılık) etmeye mecburdurlar.

Köylere gelince, bunlar üç türdür:

- 1) İki Ermeni köyü arasında olup münhasıran Ermenilerle meskûn olan köyler.
- 2) Ermenilere mensup olmayan muntikalarda bulunup münhasıran Ermenilerle meskûn olan köyler.
- 3) Aynı zamanda Ermeni ve Ermeni olmayanlarla meskûn bulunan köyler.

Teşkilat bakımından bu üç nevi köy arasında fark yoktur. Her köy bir heyet teşkil edecek ve bütün kuvvetler bunlara tabi olacaktır. Her heyet 1- Sabit, 2- Seyyar olmak üzere iki kısma ayrılır. Her kısma birer reis ve birer muavin verilir. Seyyar ve sabit heyetler her köyde, silah kullanmakta en büyük tecrübesi olan kimseyi kendilerine reis olarak seçerler. Bu reis köyün en büyük amiri de olacak ve oradaki bütün kuvvetler bu reise bağlı bulunacaklardır. Reis aynı zamanda muntika kumandanının ve erkânı harbiyenin vekilidir.

Aynı muntikada bulunan köylerin reisleri toplanarak aralarında üç kişiden mürekkep bir Erkânı Harbiye heyeti seçerler. Erkânı Harbiye heyeti veya muntika kumandanı bir çarpışma sırasında kendi mesuliyetleri altında, silah kullanmasına iktidarlara olmadığı tahakkuk edenlerin silahlarını alarak daha iyi yetişmiş olanlara verebilirler. Ani bir hücumu uğrayan köyler yardım istemek üzere derhal civar köylere postacılar çıkarırlar. Muhtelit köylerde oturan ve azlıkta oldukları için civar köylerden yardım bekleyecek olan Ermeniler taşıyabilecekleri mallarıyla birlikte hemen Ermeni muntikalarına geçerler.

Ermenilerin çoğunluğu teşkil ettiği muhtelit (karışık) bir köyde Ermeniler düşmanı rehi-ne olarak alıkoyar veya o köyü terk etmelerini temin ederler. Çarpışma sırasında evlerin kapıları açık bulundurulacak ve nizami askerlerden ve zabitanın takibatından kaçanlar içeri kabul edilecektir. Silahı olmayanların böyle bir zamanda dışarı çıkmaları katiyen men olunmalıdır. Düşmanın eline düşen silahların bedelini bütün köy halkı öder. Düşmandan alınan silahlar alanlarındır.

Köylere hücum için şunlar göz önünde tutulur:

- 1) Düşman köylerinin müstahkem mevkillerini bilmek icap eder.
- 2) Ricat hattı önceden tayin edilir ve noktalar marifetiyle emniyet altına alınır.
- 3) Düşmanın nereden takviye alabileceği tespit ve buna mani olunur.
- 4) Hücum edilecek köy yalnız üç taraftan çevrilir. Muhasara edilenlerin kaçabilmesi için dördüncü taraf açık bırakılır: çünkü dört bir taraftan sarılmış olan düşmanın her şeyi göze alarak çarpışması yüzünden muvaffakiyet ve muzafferiyet tehlikeye düşebilir. Taarruz edenlerin bir kısmı, düşmanı yakından tazyik etmek ve kaçanlara kabil olduğu kadar büyük zarar

verebilmek için serbest bırakılan tarafa gizlenmelidir. Esasen köyün bir tarafını serbest bırakmaktaki asıl sebep düşmana firar imkânı bırakmaktan ziyade onun mukavemetini kırmak ve bu suretle de zaferi daha çabuk elde etmektir.

5) Düşmanı şaşırtmak için taarruz saati olarak şafak zamanı seçilmelidir. Daha erkenden yapılacak hücum karanlık yüzünden kalacak ve lüzumsuz kan dökülmesine sebebiyet verecektir.

6) Düşman arasında telaş ve kargaşalık çıkarmak için müteaddit yerleri ateşe vermek ve bunun için de icap eden tedbirleri önceden almak lazımdır.

7) Taarruz eden kuvvetler arasında süvari bulunmazsa birkaç at teminine çalışılmalıdır. Bunlar tanınmamaları için ölü ve yaralıların naklinde kullanılacaktır.

Hücumdan bir iki gün önce Erkânî Harbiye'nin seçeceği muktedit ve emniyetli kimseler köylere gönderilir. Bunlar kendilerini tanıtmadan lüzum olduğu müddetçe mezkûr muntıkada kalırlar. Her biri tahkikatını tamamladıktan sonra bir rapor verir: taarruz hazırlıkları bu rapora göre yapılır.”⁵⁰⁸

1910 senesinde Taşnaksiyon komitesi tarafından Kopenhage'da toplanan Sosyalist Kongresi'nde Ermeniler'in silahlandırılacağı ve reislerinin nezareti altında geceleri talim yapacaklarından söz edilmişti. Rusya'nın Türkiye'de bir Ermenistan kurmaya karar vermiş olması nedeniyle Rusların güdümünde hareket ederek çeşitli Ermeni grupları aralarındaki farklılıkları bir kenara bırakıp Hinçak, Taşnak, Ramgavar örgütleri patrikhane ile birleşmişlerdi. S. Açmiyasın Katoğigös ve Nubar Paşa başkanlığında Avrupa şehirlerinde bir Ermeni heyeti teşkil etmişlerdi.

Cemal Paşa

Ahmet Cemal Paşa 6 Mayıs 1872'de Midilli'de doğmuş, 1890'da Kuleli Askeri İdadisi ve 1893'de Harbiye Okulunu bitirerek 1895'de Kurmay yüzbaşı olmuştu. Önce Genelkurmay, ardından da 2. Orduya bağlı Kırklareli İstihkâm İnşaat Şubesinde görev yapmış, ertesi yıl Kolağası (önyüzbaşı) olmuş, 1898'de Selânik'teki 3. üncü Orduya, Redif Fırkası (Tümeni) Kurmay başkanı olarak atandıktan sonra İttihat ve Terâkki Cemiyeti'nin askeri kanadının örgütlenmesi üstlenmişti.

1905 yılında Binbaşılığa yükselmiş, ertesi yıl da Rumeli Demiryolları Müfettişliğine getirildiğinde, İttihat ve Terâkkinin Rumeli'deki örgütlenmesinde etkin rol oynayarak “bölük” adı verilen yerel birimleri oluşturmuştu. 3.Ordu Kurmay Heyetine atandığı 1907 yılında Binbaşı Fethi (Okyar) ve Kolağası Mustafa Kemâl ile birlikte çalışmıştı.

23 Ocak 1913 yılındaki “Babîâli Baskı”ıyla İttihatçıların yaptığı hükümet darbesinden sonra da İstanbul Muhafızlığına getirilmişti. Fransız yanlısı olarak tanınan Cemal Paşa I. Dünya Savaşı başlangıcında Fransa'dan destek istemek için ziyarete gitmiş olmasına rağmen ittifak sağlayamadan dönmüş, Alman yanlısı olarak bilinen Enver ve Talat Paşalarla birlikte, 2 Ağustos 1914'deki Osmanlı-Alman İttifakını oluşturmuşlardı. I.Dünya Savaşı'nda Bahriye

508 Talât Paşa'nın Hatıraları Sf:37-40 Cumhuriyet Gzt. Eki Temmuz 1998 İstanbul

Nazırlığının yanı sıra, II.Ordu Komutanlığı da yapmış, Suriye'nin güvenliğini sağlamak ve Mısır'ı İngiliz istilasından korumak göreviyle Suriye'de bulunan Dördüncü Ordu kumandanlığına tayin edildi.

Yüksek askeri kumandanlık özellikleri taşıyan Cemal Paşa'nın, çabuk hiddetlenen, sinirli, kindar ve kendisini üstün görme özelliklerine sahip olması onun iyi yeteneklerinin gölgelenerek başarısızlığına da neden oluyordu. Özellikle Şerif Hüseyin'in isyanında Cemal Paşa kendisine duyduğu aşırı güven dolayısıyla onun isyan edemeyeceğini ve kendisinden korktuğunu düşünerek isyan haberlerini dikkate almıyordu.⁵⁰⁹

Kişisel özelliklerinden dolayı Suriye halkına karşı da acımasız bir yaklaşım sergileyen Cemal Paşa, kendi kusurları karşısında tepki gösteren halkın tamamının, İslam'a ihanet ettiğini ve düşman saflarında yer aldıklarını iddia ediyordu.⁵¹⁰

Bazı iddialara göre Ermeniler, Cemal Paşa'ya Suriye krallığı vaat ederek İstanbul Hükümeti'ne isyan ettirmek istemişlerdi; fakat emperyalist devletlerin kendi aralarında anlaşması nedeniyle bu plan gerçekleşmemişti.

Cemal Paşa 1917 yılı Aralık ayında İngiliz Generali Allenby'nin ilerlemesi ve Osmanlı ordusunun peş peşe yenilgiler alması üzerine, görevinden ayrılarak İstanbul'a dönmüştü.

İttihat ve Terâkki Fırkası'nın 1917 yılındaki son olağan kongresinde, Merkez-i Umumi üyeliğine getirilmiş, Talat Paşa hükümetinin istifasından sonra 1-2 Kasım 1918 tarihinde İttihat ve Terâkki'nin yedi lideriyle birlikte ülke dışına kaçmıştı. Cemal Paşa, önce Berlin, daha sonra da Münih ve İsviçre'ye giderek İttihatçıların yurt dışı faaliyetlerini düzenlemiş, bu sırada İstanbul hükümeti tarafından Osmanlı'da yaşayan Arap unsurlarının isyanına sebep olmakla suçlanarak Divan-ı Harb-i Örfî tarafından idama mahkûm edilmişti.

Cemal Paşa, İsviçre'den Rusya'ya, oradan da Afgan ordusunun modernleştirilmesi için Afganistan'a geçmişti.

Enver Paşa'nın Türkistan'da başlattığı ayaklanma sırasında Moskova'ya gelen Cemal Paşa, Ruslardan kendisine yönelik bir tehlike geleceğine inanmadığı için, serbest hareket etmişti ama Ruslar tarafından gözaltında tutuluyordu. Cemal Paşa, Enver Paşa'nın başlatmış olduğu harekete karşı olduğunu Ruslara bildirerek, gazetelerde Enver Paşa aleyhine demeçler vermişti. Ruslardan kendisine bir zarar gelmeyeceği inanan Cemal Paşa, Ruslar ile Anadolu'ya geçme konusunda anlaşmış ve kendisine tahsis edilen bir uçak ile Anadolu'ya geçmek üzere Gürcistan'ın başkenti Tiflis'e gelmişti.⁵¹¹

Cemal Paşa, Berlin'den Münih'e, Münih'ten Paris'e, Paris'ten Bakû'ye, Bakû'den Buhara'ya, Kâbil'e, Moskova'ya, Roma'ya sürekli dolaşıyor, Anadolu'daki Millî Mücadeleye katkıda bulunabilmek ümidiyle çırpınıyordu. Emperyalistler ise, İttihatçıları çıkarları için nasıl kullanabileceklerinin hesabındaydılar. İngilizler, Enver, Cemal ve Talat Paşalardan:

“Siz Kafkasya'da, Asya'da ve Hindistan Müslümanları üzerinde etkili olabilirsiniz. Sovyet devriminin İran'a sarkmasını önleyin. Bizim Hindistan yolunun güvenliği tehlikeye düşmesin.” Diye destek istiyorlardı.

509 Arslan Emir Şekip, *Sürgünde Üç Ölüm* Sf: 76-77 Truva Yayınları Ağustos 2004- İstanbul

510 Arslan Emir Şekip, *Sürgünde Üç Ölüm* Sf: 82 Truva Yayınları Ağustos 2004- İstanbul

511 Arslan Emir Şekip, *Sürgünde Üç Ölüm* Sf: 75 Truva Yayınları Ağustos 2004- İstanbul

Komünist Enternasyonalin önde gelen yöneticisi olan Radek Almanya'da hapisteyken Talat Paşa tarafından kurtarılmıştı. Radek'te Talat Paşa'ya olan vefa borcunun karşılığı olarak Talat ve Cemal Paşa'yı:

"Moskova'ya gelin, biz size yardımcı olalım, Bolşeviklerle ilişki kurmanızda ben aracılık edeyim" diyerek ülkesine davet etmiş, Talat Paşa'nın dışındaki diğer İttihatçılar büyük bir sevinçle Moskova'ya koşmuşlardı. Cemal Paşa:

"Ülkem için ben ne yapabilirim?" diyerek Çiçerin'le görüşmüş ve ona:

"Bana yardımcı olun, silah sağlayın, Rusya'daki esir Türk zabıtlarından verin. Onlardan istediklerimi alayım, birlik oluşturalım, Afganistan'da savaşmak istiyorum." demişti.

Görüşmelerin ardından Bahattin Şakir, Cemal ve Halil Paşa ve Moskova'da bulunan diğer İttihatçılar Ruslarla anlaşarak, İngilizlere düşman olan Sovyetleri de memnun etmişlerdi. Böylece Sovyetler, Müslüman bölgelerinde İngilizlere karşı, Mustafa Suphi ve İttihatçılar yoluyla ayaklanma çıkarırlarken, Talat Paşa da, Roma üzerinden İtalyanların da yardımıyla Antalya'ya Millî Mücadele için silah sevkiyatı işlerini organize ediyordu.

Cemal Paşa, Afganistan'da Afgan Emir'inin mahiyetinde askeri birlik oluşturma ve Afganistan'ın inşası gibi faaliyetlerin yürütülebilmesi için Mustafa Kemâl'e Moskova'dan 11 Haziran 1920 tarihinde gönderdiği mektupta şunları yazıyordu:

"...benim Türkistan ve Afganistan ve Hindistan dahilinde ibrazı faaliyet etmekteyim Rusya hükümeti tarafından kabul olundu. Ben o taraflarda ve Halil Paşa da İran taraflarında ibrazı faaliyet ederek zulüm ve istibdat altında asırlardan beri yaşamakta olan şark akvamını İngiliz istibdadından ve zulmünden tahlise çalışacağız (...)"

*Benim emelim Afganistan ordusunun tensik ve tanzimi vazifesini emirden almak. Bunun için bittabi bir erkân-ı harbiyeye ihtiyacım var."*⁵¹² Diyerek bazı subayların gönderilmesini ve bu isteğin gizli kalmasını istiyordu.

Cemal Paşa, Türkistan'a geçtiğinde Mustafa Kemâl'e 13 Ağustos 1920 günü yazdığı mektupta daha önce yazdığı mektuplara henüz cevap alamadığından bahsettikten sonra bölge hakkında ayrıntılı bilgiler verip, Buhara Hanlığı hakkında şöyle diyordu:

"Bu hanlık bizim mahut İngilizlerin eline yakasını vermiş, ulema denilen bir sürü cahil ve sefil insanların elinde bu emarat-i islamın esareti için yuva halini almış"

Cemal Paşa Afganistan'la ilgili olarak da şu bilgileri veriyordu:

"Binaenaleyh, Afganistan İngiliz siyaseti ile Rus siyaseti arasında iki seneye karip zamandan beri çalkanıp duruyor" Cemal Paşa mektubunun bitiminde İngilizlerin hedefini şöyle açıklayarak:

"Afgan emirini daima eli altında bulundurmak, onu şarkta İslam emaretlerinin hamisi gibi kullanarak onun etrafında Buhara Emirini ve Türkistan milliyetleriyle Fergana ihtilâlcilerini toplamak. Zaten İran kendi işgal-i askeriyesi altında bulunduğundan bu sayede her gûnâ teşebbüsât-ı ihtilâlpervâneyi Hint hudutlarından uzak bulundurmak" diyor ve kendi amaçlarını da şöyle dile getiriyordu:

"Benim gayem ise tamamıyla bunun zıddı. Bir an evvel Afganistan'a gitmek Afgan emirine böyle bir fikir ve mütalaanın cinayetskâr safhâlârını güzelce tasvir etmek onu şarkın siyasi istihlâsının yegâne çaresi olan İngiliz düşmanlığına sevki imale eylemek ve bu sayede

512 Yalçın Hüseyin Cahit **İttihatçı Liderlerin Gizli Mektupları** Sf:348 Temel Yayınları Ekim 2002-İstanbul

Hindistan hudutlarında Hindistan ihtilâlcileri için bir yuva, bir kemînkâh hazırlamak, bakalım hangimiz muvaffak olacağız “⁵¹³

Cemal Paşa, 29 Temmuz 1921 günü *Kâbil, Biktut* kariyesinden Mustafa Kemâl’e yazdığı mektupta kendisinin oralarda bulunma nedenini:

“*İngilizlerin başına bir Hindistan belası açmak ve bu sayede belki bütün dünyaya biraz rahat nefes aldırarak bir hadis-i uzmanın müsebbibi olmak !*” olarak açıkladıktan sonra çeşitli açıklamalarda bulunmuş ve bu mektubun okunduktan sonra yakılmasını istemiştir.⁵¹⁴

Cemal Paşa daha sonra Avrupa’ya gittiğinde de 30 Teşrinisani 1921 (17 Ekim 1921) günü Mustafa Kemâl’e gönderdiği mektupta, Enver Paşa’nın Anadolu’ya ve Mustafa Kemâl’e karşı hiç bir şey yapamayacağını anladığını, ama mutlaka kendisini ön planda tutabilmek ve adından bahsettirebilmek için Rusya hükümeti aleyhine Buhara, Türkistan ve Fergana’da ihtilâl yapmak için çalıştığını belirterek şöyle diyordu:

“*Benim korktuğum şey Rusların Enver dolayısıyla benim hakkımda da şüpheye düşerek Afganistan’ın Rusya tarikiyle Anadolu ile temasta bulunmasına mani olmaları ve Anadolu’dan ve İstanbul’dan Afganistan’a celbedeceğimiz zabitan ile sair erbab-ı ihtisasın Rusya tarikiyle mürurlarına müsaade etmemeleri ve Afganistan’a vermeği taahhüt ettiklerini (...) vermekten imtina etmeleridir.*

Enver’in bir fikri mahsus ile teşkil ettiği “İslâm İhtilâl Cemiyetleri İttihadı” namındaki teşkilatın bilkülliyeye lağvedilmesini ve artık böyle delice teşebbüsattan vazgeçmelerini Enver’in Moskova ve Berlin’deki rüfekasına ihtar ettim”⁵¹⁵

Çalışmaları hakkında sürekli bilgi veren Cemal Paşa’nın yaklaşımlarını olumlu bulan Mustafa Kemâl, 8 Kasım 1921 günü Moskova Elçisi Ali Fuat Paşa’ya gönderdiği mektubunda:

“*Cemal Paşa şimdiye kadar dürüst hareket etti. Aynı tarzda devam ederse kendisini takviye edeceğiz. Her halde Enver vesaire ile alakasını kat etmelidir. Bunları kendisine benim tarafımdan açıkça söyleyiniz*” demiş ve 29 Kânunuevvel 337 (16 Aralık 1921) tarihinde Ali Fuat Paşa’ya gönderdiği mektupta Cemal Paşa ile olan ilişkilerde tekrar çekince koymak gereğini duymuş ve:

“*Ben milleti İttihat ve Terâkki bayrağı altına davet edemem. Ankara’ya nasihat vermek değil, Ankara’nın tamamen nokta-i nazarı ve talimatı dairesinde hareket etmekle nafi olabileceğini ve binaenaleyh tashih-i fikir edinceye kadar kendisine idame-i münasebette mazur bulunduğumun tebliğ etmenizi rica ederim.*”⁵¹⁶ Demıştır.

Cemal Paşa, Mustafa Kemâl’e gönderdiği mektup ile:

“*Enver’in son zamanlardaki efali onun aramızdaki münasebatı bilkülliyeye kastetmiştir*” diyerek Enver’le ilişkilerini kopardığını yazmış,⁵¹⁷ 24 Mart 1921 tarihinde Mustafa Kemâl’e gönderdiği mektupta ise:

“*Bütün ruhumla ve cismimle sizinle beraberim*” demişti.⁵¹⁸

513 Yalçın Hüseyin Cahit *İttihatçı Liderlerin Gizli Mektupları* Sf:351-358 Temel Yayınları Ekim 2002-İst.

514 Yalçın Hüseyin Cahit *İttihatçı Liderlerin Gizli Mektupları* Sf:368 Temel Yayınları Ekim 2002-İstanbul

515 Yalçın Hüseyin Cahit *İttihatçı Liderlerin Gizli Mektupları* Sf:373-374 Temel Yayınları Ekim 2002-İstanbul

516 Yalçın Hüseyin Cahit *İttihatçı Liderlerin Gizli Mektupları* Sf:367 Temel Yayınları Ekim 2002-İstanbul

517 Yalçın Hüseyin Cahit *İttihatçı Liderlerin Gizli Mektupları* Sf:377 Temel Yayınları Ekim 2002-İstanbul

518 Yalçın Hüseyin Cahit *İttihatçı Liderlerin Gizli Mektupları* Sf:378 -382 Temel Yayınları Ekim 2002-İst.

Cemal Paşa, Afganistan'ın Dışişleri Bakanı İngiliz taraftarı Mahmut Tarzi ile ters düşmüş, Afganistan'ın Sovyetlerle birlikte hareket etmesi için çabalayarak, Afganistan'la Sovyetler Birliği arasında anlaşma imzalanmasına çalışıyordu. Ancak, Afganistan'da süren şiddetli nüfuz mücadelesinde İngilizler için Hindistan'ın çok önemli olması ve Cemal Paşa'nın bir Hindistan muhtırası hazırlayarak Mustafa Kemâl'e göndermesi İngilizlerin büyük tepkisine neden olmuş İngilizlerin baskısıyla Cemal Paşa da Afganistan'dan ayrılmak zorunda kalmıştı.

Cemal Paşa ile Mustafa Kemâl'in arası iyi olmasına rağmen, Mustafa Kemâl onun Sovyetlerle ne tür anlaşma yaptığını bilmediği için kendisine yeterince güvenemiyordu. Cemal Paşa, 1921 yılı yazında ve sonbaharında ailesini görmek ve Afganistan'ın imarıyla ilgili girişimlerde bulunmak için Fransa'ya ve Almanya'ya gittiğinde Almanya, Afganistan demiryolları projesi üzerinde çalışıyordu. Cemal Paşa da Afganistanlı öğrencilerin Batı'da okuması için görüşmeler yapmıştı. Cemal Paşa'nın bu seyahati kendi isteğiyle yapılmış olmaktan ziyade, Afganistan yetkililerinin "*istersen sen buradan git*" şeklinde ifade edilebilecek baskısı nedeniyle yapılmıştı. Cemal Paşa, İngilizci Dışişleri Bakanı Mahmut Tarzi aracılığıyla Avrupa seyahatine dolaylı olarak zorlanmış Sonbahar 1921 itibarıyla Afganistan'dan ayrılan Cemal Paşa, İngilizlerce Bolşevik yanlısı olarak tanınıyordu. Çiçerin'in Lenin'e mektup yazarak Cemal Paşa için :

"Bu çok önemli bir zattır, bunu kabul et" demesi bu görüşü doğruluyordu.

21 Nisan 1922 günü ayında Moskova'da ÇEKA (KGB öncesi Rus Gizli Polis Teşkilatı) Türk askeri ataşelik binasını basıp, görevlileri götürüp, hakaretler edince olay Moskova Elçisi Ali Fuat Cebesoy'un Moskova'yı terk etmesiyle sonuçlanmıştı. Ali Fuat Paşa'nın anlatımına göre olay şöyleydi.

Sovyet Hükümeti, Moskova Askeri Okullarının ziyaret edilmesi için Türk ataşelerine izin vermiş ve Orşevski adındaki bir subayı yanlarına rehber olarak vermişti. Bu vesile ile Ateşemiliter Binbaşı Ziya Bey ile tanışan Orşevski, Ziya Bey'i ziyarete gelmek istemiş ve Ziya Bey ise güven vermeyen bu kişi ile fazla ilişkide bulunmak istememesine karşın 21 Nisan 1922 günü randevu vermek zorunda kalmıştı. Ancak, Orşevski randevusundan bir gün önce ziyarete gelmiş ve Ziya Bey'i yerinde bulamadığı için görüşmemiş, 21 Nisan 1922 günü randevusuna tekrar gelen Orşevski, ateşemiliterlikte bulunan Binbaşı Ziya Bey, Yüzbaşı Saim Bey ve eşi, Yüzbaşı İdris Çora ve Yüzbaşı Emin Beyler tarafından kabul edilmişti. Orşevski Türk subaylara kendilerini yakınlarda oturan başka bir arkadaşı ile de tanıştırmak istediğini söyleyip telefonla çağırmak istemiş, bu sırada telefonun çalışmadığı anlaşıncı, Orşevski yakında oturan arkadaşını almak için dışarı çıkmıştı. Ancak gelirken elinde bulunan ve askıya astığı çantayı almadan evden çıkmış ve bir süre sonra da arkadaşıyla birlikte geri geldikten sonra silahlı dokuz kişi apartmanda bulunan haydutları aramak amacıyla geldiklerini belirtip, buranın bir elçilik olduğu hatırlatıldığı halde, şiddetli hareketlerde bulunmuşlardı. Gelenler ÇEKA'nın elemanlarıydı. Gelenlerin Yüzbaşı Saim Bey'in eşinin üstünü aramak istemeleri üzerine, Türk subayları savunmaya geçmişler bu tavır karşısında Ruslar amirlerine durumu bildirmek üzere daha önceden çalışmayan telefona sarılarak amirlerine telefon etmişlerdi. Bu görüşmenin ardından ÇEKA elemanlarının tavrı değişerek, yumuşamışlar, binadan aldıkları belgeler ve eşyaları boş bir çantaya doldurarak ağzını kapattıktan sonra Binbaşı Ziya Bey'e mühürlettikten sonra kendileri de mühürlemişlerdi. Çanta ile beraber bütün memurları

da götürmek istemişler, yapılan itirazlar üzerine sadece Emin Bey'i yanlarına alarak gitmişlerdi.

Bu arama sırasında ÇEKA görevlileri Orşevski'nin apartmana iki defa geldiğini söyleyip, onun bıraktığı çantayı açtıklarında içinden Rusya ve Kafkasya haritasını alarak Türk görevlilere gösterilmiş, böylece Rus Subayların apartmana casusluk için geldiklerini ima etmişlerdi. Aynı gece olaydan bilgisi olan Ali Fuat Paşa, Başkâtip Aziz Bey'i Karahan'a göndererek el konulan belge ve çanta üzerinde inceleme yapılması ve Yüzbaşı Emin Bey'in derhal elçiliğe gönderilmesi talebinde bulunmuş, Karahan kendisiyle telefonla görüşen Aziz Bey'e ancak ertesi gün için randevu vererek, olayın Türk Büyükelçiliğinin istediği şekilde çözümleneceğini bildirmişti. Ertesi gün Karahan'dan bir cevap alınamaması üzerine işkence gören Yüzbaşı Emin Bey, çeşitli görüşmelerin ardından öğleden sonra saat iki sıralarında Büyükelçiliğe dönmüştü.⁵¹⁹

Daha sonra gelişen olaylar karşısında Ali Fuat Paşa Rusya'yı terk etmeye karar verip, 10 Mayıs 1922 günü Moskova'dan hareket etmeyi kararlaştırdı.

Bu sırada Cemal Paşa'da Moskova'ya gelmiş, Ali Fuat Paşa, Cemal Paşa'dan bir an evvel Moskova'dan ayrılmasını istemişti. İlk zamanlar Bolşevikler'in çok itibar gösterdiği Cemal Paşa Moskova'da yaşanan elçilik olayı nedeniyle Türkiye Rusya arasındaki gerginlikten nasibini almış ve itibarını kaybetmişti.

Bu olayın olumsuz gelişmesi 1922 baharında *Buhara*'ya geçen Enver Paşa'nın Bolşeviklere karşı bir ihtilâl hazırlığında olduğunun öğrenilmesinden kaynaklanıyordu. Cemal Paşa'nın Mustafa Kemâl'e yazdığı mektupta da bu korkudan bahsedilmiş, Ruslar, Cemal Paşa'nın Enver Paşa ile birleşip kendilerine karşı savaşaacağı korkusuna kapılmıştı.

Moskova'da barınamayan Cemal Paşa yaverleriyle beraber Tiflis üzerinden Afganistan'a giderken Temmuz 1922 tarihinde trenden Mustafa Kemâl'e bir mektup yazarak Fethi Okyar'la Kars'ta görüşebilmesi için izin vermesini istemişti.

1922 Temmuz'unda Tiflis'te bulunan Cemal Paşa, Ankara Hükümetinin, Tiflis temsilcisi Ahmet Muhtar Bey ile akşam birlikte yemek yemiş, saat 22.30'da ayrılmışlardı. Daha sonra iki yaveri Süreyya Bey, Nusret Bey ve Cemal Paşa, ÇEKA karargâhına çok yakın bir yerde yaylın ateşine tutularak şehit edilmişlerdi.

Cemal Paşa'nın öldürülmesi, Tiflis'te bulunan Türkler ve Gürcüler arasında büyük üzüntü ile karşılanmış, başta Azerbaycan, İran ve Sovyetler olmak üzere bütün elçilikler ertesi gün Ahmet Muhtar Bey'e taziyelerini iletmişlerdi. Taziyelerin ardından Cemal Paşa ve yaverleri Nusret ve Süreyya Beyler için Tiflis Şah Abbas Camii'nde büyük bir cenaze töreni düzenlenmişti. Cemal Paşa'nın ölüm haberinin Ankara'daki yankılarını Başvekil Rauf Orbay şöyle anlatıyordu:

“5 Ağustos 1922 Bayramının ikinci günü, Cemal Paşa'nın Tiflis'te şehit edildiği haberi alınınca herkes müteessir oldu. Kara haberi Anadolu Ajansı da resmen tebliğ edince, Ankara'daki yabancı sefirler ve bu arada Rus Sefiri Aralof da, ziyaretine gelerek hükümeti adına beyanı teessürle, aynen:

“Cemal Paşa, Türkiye'nin büyük bir evladı ve Rus-Türk dostluğunun ateşli bir taraftarı olduğu için, teessürümüz pek derindir,” diyerek taziyette bulundu. Ve katillerin şiddetle takip edilerek,

519 Türkiye Büyük Millet Meclisi **Gizli Celse Zabıtları**. Cilt:III Sf: 435

kark kişinin tevkif edildiğini, muhakeme neticesinde faillerin şiddetle cezalandırılacakları hususunda kat'i teminat verdi. Ben de birlikte şehit olan iki yaveriyle beraber Cemal Paşa'nın naaşının, Erzurum'a naklini kararlaştırarak bu hususta ilgililere gereken emri verdim.”

8 Ağustos 1922 günü Şark Cephesi Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa:

“Tiflis'te şehit edilen Cemal Paşa ve yaverlerinin tahnit edilmiş cenazelerinin Tiflis'te defni veya Anadolu'ya nakli Tiflis mümessilimizden sorulmaktadır. Bu cenazelerin Kars tarihiyle gerekli merasimle Erzurum'a celbi ve Erzurum'da merhum Hafız Hakkı Paşa kabrinin yanına gömülmesini münasip görmekteyim. Bu suret ile Taşnak mezalimi Erzurum'da ebedi bir hatıra bırakmış olur. Bu husustaki emrin serian itasını rica ederim.” Demiş ve bu talebi üzerine TBMM 12 Ağustos 1922 günlü kararıyla ilgili ailelerin de uygun görmesi halinde Cemal Paşa ve yaverlerinin cenazelerinin Anadolu'ya nakledilmelerini kabul edince, Cemal Paşa'nın kardeşi Kemâl (Doğuluoğlu) Tiflis'e gitmiş ve cenazeleri Erzurum'a getirmiş, 28 Eylül 1922 günü, Cemal Paşa ve yaverleri, Kars Kapısı'nda Hafız Hakkı Paşa'nın mezarı yanında defnedilmişlerdi.

15 Ağustos 1922 günü, Sovyet Elçiliğinin Ankara'daki binasında yangın çıkmasının ardından Rus Büyükelçisi Aralov, bu yangından Rauf Bey'i sorumlu tutmuş, bir Sovyet istihbarat raporu ise, yangının Erzurum Mebusu Durak Bey tarafından çıkarıldığını iddia etmişti.

Cemal Paşa'nın suikast haberinden sonra, Cemal Paşa'nın öldürülmesinden üzüntü duyan Ermeni gazeteleri, cinayetin kendilerine yüklenmesine bir anlam veremediklerini yazarken, Rum gazeteleri Cemal Paşa'nın cezasını bulduğunu yazıyordu. Sovyet Elçisi Aralov ise:

“Cemal Paşa Rusya'nın muhterem ve samimi bir dostu idi. Cemal Paşa'nın ziyai, Türkiye için ne kadar müessif ise Rusya için de aynı derecededir.” Diyordu.

Cemal Paşa'nın öldürülmesi üzerine Afganistan, Rusya'ya, Cemal Paşa'nın Türkiye kadar Afganistan için de önemli olduğunu söyleyerek, ciddi bir araştırma yapılmasını istemişti. Buna karşın Ruslar, otuz iki kişi tutuklandığını, yargılamayı açık yapacaklarını ve katilleri şiddetle cezalandıracaklarını söylemişlerdi.

Cemal Paşa'nın öldürülmesinin ardından cinayetten farklı odaklar sorumlu tutulmuştu. Bunlardan, “Cemal Paşa'yı Bolşeviklerin öldürmüş olduğu iddiası”na göre, Enver Paşa'nın Sovyetlere karşı askerî harekâta girişmesi, Cemal Paşa'ya duyulan güvenin sarsılmasına neden olmuş, Cemal Paşa da, Enver Paşa ile hiçbir ilgisi olmadığına dair yaptığı açıklamalar yapmak zorunda kalmıştı. Ancak,, Rusları ikna edemediği için, ondan Moskova'yı terk etmesini istemişlerdi. Rusların Moskova'yı terk etmesini istediği kişiler arasında olan Halil Paşa, Sovyet Merkez Komitesi'nde bulunan eski bir arkadaşının kendisine:

“Şura merkezinde Cemal Paşa'nın öldürülmesine karar verildi (...), ancak bu Moskova'da değil, Tiflis'te yerine getirilecek, suikastı yapanların da Ermeniler olduğu ilân edilecek (...)” şeklinde bir ikazda bulunduğunu söylüyordu. Halil Paşa bu bilgiyi Cemal Paşa'ya ulaştırdığında:

“Amma yaptın Halilciğim, beni niye öldürmeye kalksınlar: sonra benim Suriye'de Ermenilere yaptığım yardım herkesin bildiği şeylerdir. Neden olsun bu?” şeklinde cevap almış ve Cemal Paşa'ya:

“Paşam, sizi öldürecek olanlar Ermeniler değil, Bolşeviklerdir. Bilahare cinayetin Ermeniler tarafından işlendiği ilân edilecek (...). Ermenilerin bu işteki yerleri maşalıktır. (...)”

Buna rağmen Türkiye'ye söylediğiniz yoldan gitmeye kararlıysanız daha önce yaverlerden birisini Kâzım Karabekir Paşa'ya gönderiniz, Tiflis'e gelecek bir Türk treni ile şehre girmeden Türkiye'ye gidiniz. (...)” demişti.

1963 yılında, Cemal Paşa'nın yaveri İsmet Bey'in “Yakın Tarihimiz Dergisi”nde yayınlanan açıklamalarına göre: Cemal Paşa, “Çeka” tarafından Gürcülere vurdurulmuş, katil de daha sonra Ruslar Tiflis Hapishanesi'nde öldürmüştü.

General Sami Sabit Karaman'a göre: Türkistan isyanının millî bir şekil alması Bolşevikleri telaşlandırmış ve Afganistan'a dönmek üzere Moskova'ya gelen Cemal Paşa'nın ileri geçmesine izin verilmemişti.

1936 yılında bir yemekte Atatürk ile Sovyet Elçisi arasında geçen konuşmada Atatürk:

“Biz Cemal Paşa'yı nasıl ve ne için vurdurulduğunu çok iyi biliyoruz. Bu haince suikastı tertipleyenler şunu unutmasınlar ki, o, bizim en değerli arkadaşlarımızdandı. (...)” demişti.

Cemal ve Enver Paşaların öldürülmesinden sonra Dr. Nazım, Halil Paşa ve diğer arkadaşları Moskova'da Polis Merkezi'nde sorgulandıklarında yetkilinin :

“Gösterdiğimiz emniyeti suiistimal ettiniz. Enver Paşa da bize karşı ihanette bulunmuştur. Sizlerin derhal memleketimizi terk etmesini istiyoruz.” dediğini belirtmişlerdir.

Cemal Paşa'nın oğlu Behçet Cemal, 1952 yılında suikastın 30.yılı nedeniyle yazdığı bir yazıda⁵²⁰ Cemal Paşa ve yaverlerinin:

“Tiflis sokaklarını süpüren bir yayılım ateş sonucu öldürüldüklerini ve böylece kahpe Rus Polisi, Türk milliyetçilerine bir darbe daha vurmuştu,” diye yazıyordu.

Cemal Paşa'nın öldürülmesi ile ilgili Gürcistan kaynaklarından yeni bilgiler ışığında suikast emrinin Sovyet makamları tarafından verildiğini belirtmişti. Bu suikastın yapılması işi, KGB'nin özel tetikçiliğini yapan Sergo Labeledze'ye verilmiş, o da infazı Büyük Petro Sokağı'nın köşesinde, tam KGB'nin karşısında yerine getirmişti. Cemal Paşa'nın öldürülmesi olayının açığa çıkması Moskova'yı ve Zakafkasya Hükümeti'ni rahatsız edeceği ve Ankara ile Sovyet Hükümeti arasındaki iyi ilişkiler bozacağı için, suikast işi Sergo Labeledze gibi çok ünlü bir katile verilmiş, suikastın üzerinden bir ay geçmeden Sergo Labeledze'ye Batum'da kimliği belirsiz kişilerce bir saldırı düzenlenmişti. Labeledze ağır yaralanmasına rağmen ölümden kurtulmuştu. KGB'nin niyetini anladığı için de KGB kendisini sorguya çektiğinde hiç bir şey bilmiyormuş gibi davranıp olayın eski bir hesaplaşmadan meydana geldiğini söylemişti. Hastanede 4-5 ay kaldıktan sonra iyileşen Labeledze hastaneden çıkar çıkmaz Şubat ayı başlarında KGB'ye bir özel toplantı bahanesiyle çağırılmış, derhal tutuklanmış ve konuşmasını engellemek için yargılanmaya bile gerek görülmeksizin kurşuna dizilerek öldürülmüştü.

Cemal Paşa'nın öldürülmesiyle ilgili ikinci önemli iddia ise; onun bir İngiliz komplosuna kurban gittiği şeklindeydi. Cemal Paşa'nın Bolşeviklerle birlikte yürüttüğü Afganistan projesi, Hindistan'daki İngiliz egemenliğine karşı büyük bir tehdit oluşturmuştu. Paşa, Afganistan'daki İngiliz nüfuzunu kırmak ve bir Rus-Afgan Antlaşması için çaba göstermişti. İngiliz komplosu iddiasının savunucularından Emir Şekip Arslan'a(*) göre:

520 Özdemir Hikmet **Üç Jöntürk'ün Ölümü** Sf:200 Remzi Kitabevi Eylül 2007 İstanbul

(*) 1869 yılında Lüban'ın Şuveyye köyünde doğmuş, Hasan Sabbah'ın inançlarının takipçisi olan Dürzî aşiretlerinin en önde gelenlerinden birisine mensuptur.1874 yılında Beyrut'ta Medrestü'l-Hikme adındaki Marunî okuluna girmiş, 1881 yılında mezun olmuştur. 17 yaşında iken, 1886 yılında ilk şiir kitabını yayınlanmış, Türkçe öğrenmek

“Paşa 18 veya 19 Temmuz 1922’de öldürülmesine rağmen, ölüm haberi Avrupa’ya 25 Temmuz gibi ulaşmıştı. Hatırladığım kadarıyla o gün Londra’da, İngiltere ve Fransa’nın Suriye ve Filistin hakkında imzaladıkları ‘Manda’ adı verilen gizli bir antlaşmayı onaylayan Cemiyet-i Akvam Kararı’nı protesto ediyorduk. Cecil Oteli’ndeyken bir İngiliz General sevinç içinde yanımıza gelmiş ve:

“Cemal Paşa öldürüldü, umarım yakında Enver de kendisine katılır,” demişti. Generale kendimi tanıtmak istemedim, çünkü nasıl tepki göstereceğini biliyordum. (...) Bu general ve diğer İngilizlerden ve İngiliz basınından edindiğim intiba şuydu: İngilizler Ruslara ve özellikle Bolşeviklere ne kadar düşman olsalar da, Enver’le Moskova arasındaki mücadeleyi Enver’in değil, Bolşeviklerin kazanmasını istiyorlardı. Bu, gerçeğin ta kendisi idi. Başka bir ifadeyle, İngiltere’nin gözünde İslam tehlikesi Bolşevik tehlikesinden daha büyüktü. Müslümanların ve Doğuluların bu gerçeği hiçbir zaman gözden kaçırmamaları gerekir, çünkü çok manidardır.”⁵²¹

Ali Fethi (Okyar) Malta’dan serbest bırakıldıktan sonra 30 Nisan 1921 günü Malta’dan Münih’e gitmiş ve 20 Mayıs 1921 günü Cemal Paşa’ya yazdığı mektubunda:

“...Afgan Emiri Hazretlerinin senin hidematından ve malumatından istifadeye şitap etmesi ele geçer fırsatlardan değildir. Bu sayede oralaradaki din kardeşlerimizin üzerine çöken perde-i cehalet ve zulmeti tedricen refedeceğinize ve canavar İngilizlere karşı hukuk-u insaniyetlerini müdafaa edebilecek bir medeniyete isale muvaffak olacağımıza büyük ümidim vardır.”⁵²² diyordu.

amacıyla Medrese-i Sultaniye’ye girip, burada bir yıl okuduktan sonra ayrılmak zorunda kalarak kendi kendini yetiştirmiştir. Son gittiği okuldaki hocası Abduh’un etkisinde kalarak çeşitli görevlerde bulunduktan sonra İstanbul’a gelmiştir. 1892 yılında Londra’ya gitmiş, ardından İstanbul’a dönerek Cemalettin Efğanî ile tanışmış, 1908 yılında II. Meşrutiyet’in ilan edilmesi ve Jön-Türkler’in başarıya ulaşmasıyla İstanbul’da cebel-i Lübnan’ı temsil etmiştir.

1911 yılı Ekim’inde Libya’yı işgal eden İtalyanlar’a karşı savaşmış, Mısır’da yakalanınca Yafa’ya gönderilmiş, 1912 yılında Mısır Kızılay Teşkilatı’nda çalışarak 1912 yılında Trablus’a geçip Enver Paşa ile dostluk kurmuştur. Paraçalanmış bir Osmanlı’nın Avrupa’ya yem olacağı fikrini savunarak Araplar ile Türkler arasında bir bölünme meydana gelmemesi için çalışmıştır. 1914 yılında Havran’dan mebus seçilmiş, Cemal Paşa’nın Şam valiliği sırasındaki uygulamalarına ve Dürzîler’in imtiyazlarının sınırlandırılmasına ses çıkarmamış, 120 kişilik bir Dürzî kuvveti oluşturarak “Kanal Hareketi”ne katılmıştır.

1917 sonları ve 1918 ortalarında Enver Paşa’nın ricasıyla görevli olarak Almanya’ya gitmiş, İttihat ve Terakki’nin İstanbul’u terk etmesi üzerine İsviçre’ye gitmiştir. 1919 yılında İttihat ve Terakki’nin Almanya’da yaşayan liderleriyle ilişkiye girmiş, Talat Paşa ile Berlin’de Müslümanları bir araya getirmek için çalışmalar yapmış ve “Şark Klubü”ne başkan seçilmiştir. Daha sonra Enver Paşa’nın isteği üzerine 1921 yılında Moskova’ya gitmiş, bu nedenle de “Komünist Sempatizanı” olarak anılmıştır.

1921 yılında Cenevre’de yapılan Suriye-Filistin Kongresi sekreterliğini yapıp, 1923 yılında Arap Milletler Cemiyeti’nin kuruluşuna önderlik etmiştir. 1923 yılında Fransızları Suriye’den kovmak için, Türk-Arap Cephesi kurmak üzere İstanbul’a gelmiş, Mustafa Kemâl’in Türkçe konuşulmayan bölgelerde Osmanlı sınırını yeniden oluşturma yönündeki faaliyetlere hoş bakmaması nedeniyle başarılı olamamıştır. 1924 yılında Mersin’e yerleşerek yaşamını sürdürmüş, 1925 yılında Suriye’de Fransızlara karşı başlatılan isyanda Milletler Cemiyeti’nde Suriye’nin haklarını savunmak üzere görev alarak İsviçre’de yaşamaya başlamış, daha sonraları da Arap ülkelerinin bağımsızlıklarını kazanması için mücadele vermiştir. Emir Şekip Arslan 9 Aralık 1946 yılında Beyrut’ta yaşamını yitirmiştir.

Bkz. Arslan Emir Şekip, **Sürgünde Üç Ölüm** Sf: 11-16 Truva Yayınları Ağustos 2004- İstanbul

521 Arslan Emir Şekip, **Sürgünde Üç Ölüm** Sf: 75 Truva Yayınları Ağustos 2004- İstanbul

522 Yalçın Hüseyin Cahit **İttihatçı Liderlerin Gizli Mektupları** Sf:390 Temel Yayınları Ekim 2002-İstanbul

Türkiye’de görev yapan Sovyet diplomatlarından Nikolay Raviç, Cemal Paşa’nın öldürülmesini İngiliz istihbarat servisinin bir işi olarak değerlendirerek amacın Türk-Sovyet ilişkilerini bozmak olduğunu söylüyordu. Cemal Paşa Almanya’ya gittiğinde Fransa’nın da Cemal Paşa’nın çalışmalarından yararlanmak istemesi İngilizleri telaşa düşürmüştü. Dr. Nazım’a göre,

“Cemal Paşa, bizim bütün İslam memleketlerindeki mesaimizin başında Mustafa Kemâl Paşa bulunur. Bu istihzaratımız onun telkiniyle olmuştur. Yarın ki hareketimiz de onun emriyle olacaktır,” diye konuşmuş ve Fransızların Ankara hakkındaki olumsuz görüşünü değiştirmek istemişti.

Afgan Emiri’nin 1920 yılı sonunda, Lenin’e gönderdiği bir mektupta:

“Cemal Paşa Hazretleri bizlere, tüm doğu dünyasının kurtarılması konusunda Sovyet Cumhuriyeti’nin niyetini ve soylu fikirlerini anlattı.” Cemal, Amanullah Han’ın yakın danışmanı olarak yeni bir anayasa hazırlanmasına ve ordunun yeniden kurulmasına yardımcı olmuştur.

Cemal Paşa’nın bu etkinliklerinin İngilizlerin Hindistan’daki stratejik çıkarlarını tehdit etmesi, onun Kabil’de olmamasını gerektirdiğinden bu suikast İngilizler tarafından düzenlenmiştir.

Cemal Paşa’nın öldürülmesiyle ilgili üçüncü önemli iddia: Cemal Paşa cinayetinin Talat Paşa ile başlayan suikastlar zincirinin bir devamı olduğu ve cinayetin Ermeniler tarafından işlendiği şeklindeydi.

23 Ağustos 1922 günü Ankara Hükümeti’nin Ermenistan Hükümetine sert bir nota göndererek suikastı, Ermenilerin gerçekleştirdiğini kabullenmiş oluyordu. Notada : Cemal Paşa’nın Taşnaklar tarafından öldürüldüğünün anlaşıldığı, katillerin bir an önce yakalanması ve Türkiye’ye iade edilmesi: eski Türk devlet adamlarına yönelik bu tür suikastların devam etmesi halinde Erivan Hükümetinin sorumlu tutulacağını açık bir şekilde ifade edilmişti.

Ermenistan Hükümeti ise, cinayetin hemen ertesi günü taziye mesajları göndererek suikastle ilgisi olmadığını göstermek istiyordu.

Hüseyin Cahit Yalçın, Cemal Paşa’yla ölümünden birkaç ay önce yaptığı görüşmesinde edindiği izlenimi şöyle anlatmaktadır:

“Cemal Paşa, başına gelecek bu felaketi hissetmişti. Son defa onu, öldürülmesinden birkaç ay evvel, Kanton’da gördüm. (...) Karşı karşıya memleketin mukadderatı hakkında uzun uzun dertleştik. Enver’in Rusya’daki Türkleri ayaklandırmak maksadı ile Rusları ürkütmesinden şikâyet ediyordu. (...) Bütün işlerimizi bozacak diyordu ve Rusları kendimize düşman yapmakla bir şey kazanamayacağımızı anlatıyordu. Onun kanaatine Ruslar bizim Rusya’da tahrikât yapacağımızı hissederlerse bu teşebbüsü derhal ezebilirler ve düşman olurlardı. Enver bu mütalaayı kabul etmemiş olacak ki bir kıyam teşebbüsünde bulundu. O, bu macerayı hayatıyla ödedi ve Cemal Paşa Afganistan’a dönmek üzere Rusya’dan geçerken Tiflis’te suikasta uğradı...”

1928’de Joseph Pomiankowsky de Cemal Paşa’nın Tiflis’te Ermeniler tarafından öldürüldüğünü kaydederek:

"Ertesi gün yapılan tahkikatta, Ermeni Ordusu zabıtlarından ve Taşnaksagan Komitesi fedailerinden Karakin Lalayan ve Sergo Vartanyan isminde iki Ermeni yakalandı. Haklarında tahkikata başlandı. Fakat bu tahkikattan hiçbir netice çıkmadı." Demişti. Suikast sırasında Moskova'da bulunan Dr. Rıza Nur ise:

"Ermeniler Azerî Türklerinden altı-yedi devlet erkânı vurmuşlardı. (...) Cemal'in Tiflis'te vurulduğunu ve öldüğünü işittim. Kendi kendime 'Ermeniler yapmıştır,' dedim. Fakat bu adam Harb-i Umumi'de Ermeniler'e hiçbir fenalık yapmamıştı. Bilakis birçok Ermenileri Suriye'ye alıp onları ölümden kurtarmıştı. Laekal elli bin Ermeni'nin canını kurtarmıştı. Bu halde Ermeniler ne diye bunu vuruyorlar? Bir muamma!. (...)" diyordu.

17 Ağustos 1922 günlü Rusya Komünist Partisi (Bolşevik) Merkez Komitesinde Radek'e, suikastın muhtemelen İngiliz ajanlarının yönlendirmesiyle Taşnaklar tarafından gerçekleştirilmiş olması ve suçluların mahkemeye verileceği konusunda hükümet bildiriminin hazırlanması hususunda görev verilmişti. 23 Kasım 1922 tarihli Rusya Komünist Partisi (Bolşevik) Merkez Komitesi oturumunda Cemal Paşa'nın ailesine 5,000 altın ruble verme kararı alınmıştı.⁵²³

17 Ekim 1922'de Sovyet Rusya'nın eski Ankara temsilcisi Mdivani Türk Zaferi'ni kutlamak için Ankara'ya geldiğinde 30 Ekim 1922'de Cemal Paşa'nın Taşnak Partisi'ne mensup eski bir subay olan katilinin yakalandığını söylemişti.

Hüseyin Cahit Yalçın'ın Lozan Konferansı esnasında Sovyet Hariciye Nazırı Çiçerin'e

"– Cemal Paşa'yı siz öldürtmüşsünüz" dediğinde o:

"Cinayeti yapanların Ermeni olduklarını ve cezalarını buldukları"nı söyledi.

Zeki Velidi Togan anılarında, Cemal Paşa'yı öldürenlerden bir Ermeni ile görüşmesini şöyle anlatmaktadır:

"Ermeni (...) Enver ve Cemal Paşaların akıbetlerinden haberdar olarak konuşuyordu. (...) Kabil'de öğrendiğimize göre bu Ermeni Karapet Tiflis'te Cemal Paşa'yı öldürenlerden birisi imiş."

28 Aralık 1914 günü "Doris" Zırhlısı İskenderun sahiline yaklaşarak yakın köyleri top ve makinelili tüfek ateşine almış, ahaliden 1 kadın, 2 kız çocuğu ve 1 erkek şehit olmuş ayrıca erkek ve kadın 5 köylü yaralanmıştı. Cemal Paşa, bu kruvazör komutanına:

"Gayri askerî hedeflerin bombardımanı neticesi telef olacak her Türk'e karşılık Suriye'deki İngiliz tebaasından bir kişinin idam edileceğini" bildirerek İngilizlerin gözünü korkutup sivillere zarar vermelerini önlemişti.

Cemal Paşa, Ermenilerin Kuzey Suriye'ye göçürülmesi sırasında onlara içten bir şekilde yardımlarda bulunarak, küçük esnafı çeşitli şehirlere yerleştirmiş, ana-babaları ölmüş veya açıktan kırılmış binlerce Ermeni çocuğunu kurtarmak için Suriye'de bakım evleri kurduymuştu. Cemal Paşa yapılanları şöyle anlatıyordu:

"O sırada Cebelübnan Ayin-Tura manastırında bin Ermeni çocuğu alabilecek bir yetimhane açtığım gibi Şam'da da birçok Ermeni yetim ve dul kadınlarını yine ordu tarafından iâşe ediyordum. Bütün Suriye dahilindeki devlet memurlarıyla ailelerini ordu ambarla-

523 Bellova Kallerya "Cemal Paşa'nın Tiflis'te Öldürülmesi" Arslan Terzioğlu –Ömer Lütem, Talatpaşa'nın Ölümünün 81. Yıldönümünde Uluslararası Terörizme Bakış Sempozyumuna Sunulan Bildiriler Sf:94-95 Kültür Bakanlığı 2002-İstanbul

rından yaptığım yardımlarla besliyordum. Zahire mübayaası için Kudüs Rum Ortodoks Patriği'ne devlet tarafından yirmi beş bin lira ikraz temin ettiğim gibi parasız birçok buğdaylar verdim. Kudüs'teki Yahudi ve Hristiyan yetimhanelerine Amerikan kolonisi denilen ve takriben iki yüz nüfusa baliğ olan hususî bir mezhep mensuplarına, Kudüs Rum manastırlarında bulunan rahibelere, Havran ve Gerek sancaklarında yerleştirilmiş olan kadın, erkek ve çocuk Ermeni muhacirlerine ve bilhassa yine muhacirlerin yetimleri için Halep'te Dr. Altunyan Efendi'nin kerimesi ile bir Alman hemşire tarafından tesis olunan iki yetimhaneye, Anadolu şimendifer hattı memurlarına, hülâsa ihtiyaç ve sefaletlerini haber aldığım veya gözümle gördüğüm İslam ve Hristiyan bütün insanlara paralı, parasız birçok zahireler verdim. (...) Ben esasen Ordu Kumandanı olmak itibarıyla ahalinin iâşesiyle katiyen vazifeli değildim. Fakat her birini cidden kendi şahsımdan ziyade sevdiğim vatandaşlarımın feci sefaletini görmek benim için tahammülsüz bir manzara olmak itibarıyla bazen orduyu bile açlık tehlikesine maruz bırakarak bu yardımları yapıyordum. Bilhassa Amerikan Üniversitesi 1917 ve 1918 senelerinde derslerine devam edebilmiş ise, münhasıran ordu ambarlarından verdiğim vesaire sayesinde muvaffak olmuştur."

Rusya yada İngiltere'nin Cemal Paşa cinayetiyle bağlantısı tartışılırken, Ermeni Taşnak Hareketi bu cinayeti kabullenmişti. Anadolu'daki Mustafa Kemâl hareketi askeri başarıya ulaşmamış olsaydı, Anadolu'daki gelişmeleri kendi lehlerine çevirmek için Enver Paşa kartını oynayacak olan Ruslar, bu düşüncelerini büyükelçileri aracılığıyla iletmek isteyerek:

"Mustafa Kemâl'e söyle, biz onun en sıkışık zamanında Enver'i Anadolu'ya göndertmedik, bunu hatırlat" diyorlardı.

Enver Paşa

Genç Türkler Hareketi'nin hürriyet kahramanı İsmail Enver, 1881 yılında İstanbul'da doğmuştu. Babası fen memuru Ahmet Bey'di. Askeri Rüştüyü bitirdikten sonra 1899 yılında Harp Okulundan piyade teğmeni olarak mezun olmuş, 1903'te Kurmay Yüzbaşı olarak Harp Akademisinden mezun olduktan sonra Selânik'teki Üçüncü Ordu'ya atanmıştı. Makedonya'da Balkan komitacılarına karşı düzenlenen askeri hareketlere katıldıktan sonra, 1906'da Binbaşılığa yükseldiğinde İttihat ve Terâkki Cemiyeti kurucuları arasında yer almıştı.

II.Meşrutiyet'in ilân edilmesinden sonra Makedonya Genel Müfettişliği ve Berlin Ateşemiliterliği gibi görevlerde bulunmuş, 31 Mart olayının bastırılmasından sonra İşkodra mutasarrıfı ve cephe komutanı olarak İtalyanlara karşı savaşmıştı. 1912'de yarbay olduktan sonra, 23 Ocak 1913 günü İttihat ve Terâkki tarafından düzenlenen Babiâli baskınında yer alarak Sadrazam Kamil Paşa'nın istifasına ve İttihat ve Terâkki Cemiyeti'nin iktidarı ele geçirmesine katkıda bulundu. Edirne'nin kurtarılmasından sonra albaylığa ardından da tuğgeneralliğe yükselen Enver Paşa, 1914'te de Sait Halim Paşa hükûmetinde Harbiye Nazırı olmuş ve Şehzade Süleyman'ın kızı Naciye Sultan ile evlenmişti. Orduda yenilikler yapan Enver Paşa, Fransız modeli yerine Alman stilini uygulayarak, Birinci Dünya Savaşı'na Almanların yanında katılmasında etkin rol oynadı.

Birinci Dünya Savaşı'nın ardından, Odessa'ya gittikten sonra Kırım'da diğer arkadaşlarıyla yollarını ayırarak geçirdiği maceralı bir yolculuktan sonra Kırım'a yeniden dönmek zorunda kalmıştı. Yakalandığı hastalıktan kurtulmak için tedavi amacıyla Berlin'e gitmiş, burada iken, diğer İttihatçılardan dahi saklanarak bir yıl süre yaşamış, o sırada İngiliz gazeteleri onun *Kafkasya*'da görüldüğü, Türkistan'da olduğu yönünde haberler yazmışlar, İngilizler de Enver Paşa'nın başını getirecek olana 35 bin İngiliz lirası vaatmişti.

1920 yılında Bolşevik liderlerden Karl Sobelshan Radek ile Almanya'da görüşüp, işbirliği yapmayı kararlaştıran Enver Paşa, Bahaddin Şakir'le birlikte özel bir uçak ile Moskova'ya gitmek üzere havalanmışlar, yolu şaşırarak uçağın pilotu İngilizlerin kontrolü altındaki *Letonya* topraklarına inmek zorunda kalınca, tutuklanmışlarsa da, Almanların gönderdiği özel bir uçak ile kaçarak, *Berlin*'e geri dönmüşlerdi.

Bir süre sonra yeni bir uçak ile tekrar Moskova'ya hareket eden Enver Paşa, uçağın yolda bozulması üzerine tekrar Berlin'e dönmek zorunda kalmıştı. Ardından yeni bir uçak ile üçüncü kez havalanıp, Moskova'ya gelmişlerdi. 1920 yılının 1 Mayıs Bayramı günü Kızıl Meydan'da binlerce kişinin sel gibi aktığı törenler sırasında misafir olarak kaldığı konağın penceresinden gösterileri izlerken, önündeki bir Napolyon albümünün üzerine:

*"Beni de Napolyon'a benzetmişlerdi; bunu kabul etmem. Çünkü ben İkinci Adam olamam!"*⁵²⁴ Diye not düşen Enver Paşa, burada yaptıkları görüşmelerde İngilizlere karşı ortak mücadele için anlaşıp, tekrar *Berlin*'e dönmüştü. Bu sırada *İstanbul*'da gıyabında yargılanarak rütbeleri alınıp, kalebentliğe ve medeni haklarından mahrumiyete mahkûm edilmişti.

Enver Paşa, Berlin'de fazla kalmayarak karayoluyla *Estonya*'nın başşehri *Reval* üzerinden Moskova'ya gitmek üzere ayrılmış, *Reval*'e ulaştıklarında tutuklanarak iki ay kadar hapse kaldıktan sonra serbest bırakılıp Moskova'ya ulaşmıştı. Bu geliş gidişler birkaç kez sürmüştü, 1921 Haziran'ında *Berlin*'den tekrar Moskova'ya dönen Enver Paşa ile Ruslar arasındaki ilişkiler de bozulmaya başlamıştı.⁵²⁵

Enver Paşa, Rusya'ya geçtiğinde *Anadolu*'da Mustafa Kemâl tarafından kurulan hükümeti, Bolşeviklerin yardımı ile devirmek için faaliyetlerde bulunmayı amaçlıyordu. Bu amaçla oluşturduğu örgütün şubelerini de *Anadolu*'da açmaya başlamıştı. Mustafa Kemâl ise bu örgüt Millî Mücadeleye zarar verdiği için Anadolu'da faaliyetlerde bulunmasını yasaklamış, Enver Paşa'nın amcası Halil Paşa ve eski İttihatçılardan Azmi Bey'in bölgeyi terk etmesini istemişti. Bu sıralarda İttihatçıların büyük bir bölümü de Enver Paşa'yı uyarmış, bu tür faaliyetlerden vazgeçmesini istemişti. Ama o başına buyruk hareketlerini sürdürmeye devam ederek kırıncı olduğu Mustafa Kemâl'e:

"Anadolu'da idare, adalet ve eşitlik üzerine yürümüyor. Bu millet Sultan Abdülhamit'in istibdadına dayanamadı: çökecekti. Oysa o, bu devleti kuran Osman'ın oğludur. Bu millet Mustafa Kemâl'in istibdat yükünü neden taşısın?" diyerek eleştiriyordu.⁵²⁶

Ruslar Enver Paşa'yı gerek İngilizler, gerekse Mustafa Kemâl'e karşı gerektiğinde kullanmak üzere elinde hazır tutmak istiyordu. Bunu sezen Enver Paşa, Ruslara karşı tepki du-

524 Aydemir, Şevket Süreyya *Makedonya'dan Orta Asya'ya Enver Paşa* Cilt:2 Sf:19 Remzi Kitabevi 1971- İstanbul

525 Arslan Emir Şekip, *Sürgünde Üç Ölüm* Sf: 23-28 Truva Yayınları Ağustos 2004- İstanbul

526 Arslan Emir Şekip, *Sürgünde Üç Ölüm* Sf: 29 Truva Yayınları Ağustos 2004- İstanbul

yarken kendisini Bolşeviklerle birlikte olmasından dolayı eleştiren kardeşi Nuri Paşa'nın siyasetine dönmek ve Rusya'dan ayrılmak üzere fırsat kollamaya başlamıştı.⁵²⁷

Ali Fuat Paşa Moskova'da yanına Rıza Nur'u da alarak Enver Paşa'yı ziyarete gitmiş, daha sonra da kendisini büyükelçiliğe davet ederek görüşmüş ve Enver Paşa'dan, her an yurda gireceği ve bir şeyler yapabileceği havası vermemesini isteyerek, bunun memleketi ikiye bölceğini hatırlatmıştı. Bu sözler Enver Paşa üzerinde büyük bir etki yaratmış, heyecanlanarak oturduğu yerden kalkıp ağlamaklı titrek bir sesle:

"Fuat Paşa çok iyi söylüyorsunuz ve anlatıyorsunuz. Benim içimin vatan aşkı ile ne kadar dolu olduğunu bilirsiniz. Bu acı günlerde memleketimin hizmetine koşmazsam yad ellerde vicdan rahatlığı ile nasıl çalışabilir nasıl yaşayabilirim. Ben vatanımı çok seviyorum" demiş, gözlerinde birikmiş olan iki damla yaşı göstermemek için pencereye doğru yürümüşü.⁵²⁸

Yaptığı görüşmelerden sonra Rusların güçlü olan Mustafa Kemâl'den yana tavır aldığını anlayan Enver Paşa, dokuz aydır bulunduğu Moskova'dan Talat Paşa'nın ölüm haberini alınca Berlin'e gitmiş, İslâm İhtilâl Cemiyetleri İttihadı Kongresini toplayarak emperyalizme karşı mücadele kararı aldırılmıştı. Bu cemiyet, Sovyet devlet adamları ile görüşerek İngiliz emperyalizmine karşı birlikte mücadele etmek için Anadolu hareketine silah yardımı yapmalarını istemiş, Anadolu'da şubeler açarak örgütlenmesini sürdürmüştü. Enver Paşa, 1920 yılı Eylül'ünde Bakü'deki Doğu Halkları Kurultayına katılarak, Batum'da Türkiye Şuraları Partisini kurdu. Böylelikle Türkistan'ı kurtarma faaliyetleri başlatınca, Sovyetler ile arası açılmış ve kendinse verilen destek kesilmişti.

Enver Paşa ile Ankara'nın arasındaki anlaşmazlığı körükleyen Ruslar, ona:

*"Memleketin Yunan ayakları altında eziliyor, siz burada mı geziyorsunuz"*⁵²⁹ diyerek tahrik etmiş, Lenin:

"Türkiye, bir köylü, bir küçük burjuva ülkesidir. Sanayi çok azdır. Olanı da Avrupa kapitalistinin elindedir. İşçisi çok azdır. Bunu dikkate almak gerekmektedir" diyordu. Zinoviev ise şuraları dikkate almadıklarını söyledikten sonra Mustafa Kemâl'i destekleme nedenini şöyle açıklıyordu:

*"Bizimle henüz beraber olmayan, hatta bazı hallerde bize karşı olan grupları sabırla desteklemeliyiz. Meselâ Türkiye'nin durumu böyledir. Bildiğiniz üzere Sovyet Hükümeti Mustafa Kemâl'i desteklemektedir. (...) Türk halk hükümetinin politikası, komünist enternasyonalin politikası değildir. Fakat biz, İngiliz hükümetine karşı her devrimci mücadeleyi desteklemeye hazırız"*⁵³⁰

Rusların Enver Paşa ve Türkiye'ye yaklaşımları için Ali Fuat Paşa şöyle yazıyor:

"Rus Sovyet Hükümeti elinde ve tesirleri altında kalmış bulunan Enver ve Cemal Paşalara ilk zamanlarda Ankara'dan ve onun mümessillerinden daha çok itimat etmişti. Türkiye Büyük Millet Meclisi ve Hükümeti kuvvetli bulundukça, bizimle arayı bozmamaya ve dost kalmaya da dikkat ve itina göstermişti. Fakat İstanbul Hükümeti'nin hiçbir zaman Türkiye'ye hakim olmasını istememiş, Ankara'yı daima tercih etmiştir. İstanbul Hükümeti'nin bir galebe-

527 Arslan Emir Şekip, *Sürgünde Üç Ölüm* Sf: 33 Truva Yayınları Ağustos 2004- İstanbul

528 Cebesoy, Ali Fuat *Moskova Hatıraları* Sf: -228-243 1982 - Ankara

529 *TBMM Arşivi*, Dosya No:239/31, Defter No:90, 8.

530 Helene Carrere d'Encausse" den aktaran Avcıoğlu *Doğan Türkiye'nin Düzeni* Sf:334 Tekin Yayınları 1975- İstanbul

si ihtimali karşısında da Hariciye Komiserliği'nin Enver Paşa'yı elinde bir itiyat olarak bulundurması çok muhtemeldi. Ankara'nın, İstanbul Hükümeti'ne galebe çalacağı anlaşılabilecek olursa, Enver Paşa ile olan anlaşmaların ehemmiyetini büsbütün kaybedecek ve bu vaziyette ise, Paşa'nın bir gün kendi aleyhlerine döneceğinden endişe edeceklerdi.”⁵³¹ Bu sıralarda Trabzon'da Enver Paşa'ya taraftarlığı ile bilinen Yahya Kâhya, mahkûm ve kaçaklardan oluşan bir tabur meydana getirerek başına buyruk bazı işler yapmaya ve Enver'in yakında döneceğini açıkça telaffuz etmeye başlamış, gelişmeler Büyük Millet Meclisi'nde bulunan kırk civarındaki İttihatçı mebuslarda da yankısını bulunca Enver Paşa, Mustafa Kemâl'e bir mektup yazarak hakkındaki söylentileri ve Anadolu hareketinin başına geçeceği iddialarını yalanlamış, 16 Temmuz 1921 günü Moskova'dan Mustafa Kemâl'e gönderdiği mektupta:

“...Şimdi bütün bu açıklıklara rağmen, siz karşınızda bir hasım varmış gibi hareket ediyorsunuz. Evvelce de dediğim gibi, ben ve arkadaşlarım iki seneden beri takip ettiğimiz memleketin ve İslâmın halâsı emelini güdüyoruz. (...)

Lüzumsuz vehim ve teşebbüslere kapılmayınız. Sizden sizi cidden seven bir kardeş gibi rica ediyorum. (...)

Fakat eğer siz şimdiden kanunsuz hareketlere ve lüzumsuz şiddetlere giderseniz korkarım ki, iyi netice vermez. Millet Sultan Hamid idaresi zamanındaki millet değildir. Artık tahakküm ve tecebbüre çok dayanmaz. Bak seni bütün arkadaşlarım namına temin ediyorum. Bizim hiçbir mevkide ve memuriyette gözümüz yoktur. Bana gelince, ben yalnız ideal takip edeceğim. O da İslâm'ı ezen Avrupa canavarları ile pençeleşmek için Müslümanları harekete getirmek, Bunun için benden çekinmeyin. Vehme düşerek böylece, düşmanlarımıza memlekette yeni bir mücadele çıkacak ümitlerini verdirmeyin. Lüzumsuz şiddeti bırakın Bekir Sami ve diğer arkadaşlara gönderdiğiniz haberlerden, memlekete gelmemizi istemediğinizi anlıyorum. Eğer bunun Halil'e de şümülü olduğunu bilseydim, memleketin hatırı için onun da veremden ölmesine katlanır, göndermezdim. (...)

Binaenaleyh, hariçte kalmanın maksad-ı umumiyemiz olan başta Türkiye olmak üzere kurtarmaya çalıştığımız İslâm âlemi için faydasız ve belki de tehlikeli olduğunu hissettiğimiz anda memlekete geleceğiz. İşte o kadar.”⁵³² demişti.

Enver Paşa bu mektupta çok ılımlı ve iyi niyetli bir yaklaşım göstermesine karşın, Yunan saldırısının başlaması üzerine Anadolu'ya geçme fikriyle Batum'a gelmişti.

17 Ağustos 1921 günü Türkiye'nin Moskova Büyük Elçisi Ali Fuat Cebesoy ile Çiçerin görüşmesinde Çiçerin, Türkiye'ye yardım için bir Rus ordusu göndermek istediklerini ancak hem bunu Türkiye'nin istemediğini hem de olanaklarının buna elvermediğini söylerken:

“Acaba Enver Paşa'nın temin edebileceği Müslüman kuvvetleriyle Anadolu'ya geçmesi mümkün olmaz mı ?” diye sorarak Türkiye'ye malzeme ve para olarak daha fazla yardımda bulunacaklarını söylüyordu.⁵³³

Anadolu'da Yunanlıların Ankara'yı ele geçirebilecekleri yolundaki gelişmeler Enver Paşa gibi Rusları da endişelendirmiş, Enver Paşa'ya tahsis edilen bir Rus uçağı onu, 1921 Ağustos'unda Batum'a götürmüştü. Oradan toplayacağı askerlerle Anadolu'nun savunması için

531 Cebesoy Ali Fuat **Moskova Hatıraları** Sf: 364 1982 - Ankara

532 Yalçın Hüseyin Cahit **İttihatçı Liderlerin Gizli Mektupları** Sf:94 Temel Yayınları Ekim 2002-İstanbul

533 Cebesoy Ali Fuat **Moskova Hatıraları** Sf: 295-298 1982 - Ankara

asker toplamayı kararlaştırmışlar, ancak Anadolu'daki gelişmeler Enver Paşa'nın hayallerini suya düşürmüştü; Türk ordusu Sakarya Savaşı'nı kazanınca Enver Paşa'da Rusları hayal kırıklığına uğratarak Türkistan'a geçmişti.

O, Batum'a gelişini Afganistan'da bulunan Cemal Paşa'ya 11 Eylül 1921 günü yazdığı mektupta şöyle dile getiriyordu:

“Tam senden görüşmek hususunda rica etmiştim ki, İzmit muvaffakiyetini, Kütahya ve Eskişehir'in ziyatıyla ordunun ta Ankara'dan yetmiş kilometre Sakarya'ya doğru çekilmesi takip etti. Bu vaziyet üzerine eğer memlekette maazallah ordu inhilal derecesine gelir de her şey kaybolur, mütalaasına binaen hemen memlekete yaklaşmayı ve yakından ahval-i takibi elzem görerek Batum'a geldik. (...)

Sonra, evvelce arz ettiğim gibi Halk Şûra Fırkası ismini İttihat ve Terâkî'ye tahvil için çalışmak şu zamanda çok faydalı olacağından hemen bu surette işe giriştik. (...)

Bu suretle şimdi İstanbul teşkilatımız pek kuvvetlidir. Orada yirmi dokuz şubemiz var. Anadolu'da da hemen her vilayette pek seri tevessü etmek üzere teşkilat ilerliyor. (...)

*Umarım ki, Mustafa Kemâl Paşa bunu görerek Kâzım Karabekir'in benim bir Rus ordusuyla Anadolu'ya Bolşevikliği tesis edeceğim vesaire diye çıkardığı dedikoduların önünü de almış olacağız.”*⁵³⁴

Türkistan'a yönelerek, buradaki Türkleri Ruslara karşı İstiklal mücadelesi vermek üzere örgütleyip Buhara Hükümetine yardım etmeyi planlayan Enver Paşa, diğer İttihatçılardan da kendisine yardımcı olmalarını istiyordu. Buhara'dan 16 Teşrinievvel 1921 günü Cemal Paşa'ya göndermiş olduğu mektup, aslında bütün İttihat Terâkî örgütüne yayınlanmış bir bildiri niteliğindedir. Buhara'da bir seferberlik ilân etme amacını açıkça “Ali” kod adıyla gönderdiği mektupta yazıyordu.⁵³⁵

Yanındakilerle vedalaşıp zorlu görevine giden Enver Paşa'nın başarılı olacağına inananlardan birisi:

“-Paşam başaramazsanız ne olur?” diye sorduğunda:

“-Başaramazsam öleceğimi biliyorum hiç olmazsa ölümümle Batı Türklüğü ile Doğu Türklüğü arasında manevi bir bağ olurum” diyordu.

Cemal Paşa, 17 Ekim 1921 günü Mustafa Kemâl'e gönderdiği mektupta Enver Paşa'nın Anadolu'ya ve Mustafa Kemâl'e karşı hiç bir şey yapamayacağını anladığını, ama mutlaka kendisini ön planda tutabilmek ve adından bahsettirebilmek için Rusya hükümeti aleyhine Buhara Türkistan ve Fergana'da ihtilâl yapmak için çalıştığını belirterek:

“Benim korktuğum şey Rusların Enver, dolayısıyla benim hakkımda da şüpheye düşerek Afganistan'ın Rusya tarikiyle Anadolu ile temasta bulunmasına mani olmaları ve Anadolu'dan ve İstanbul'dan Afganistan'a celbedeceğimiz zabitan ile sair erbab-ı ihtisasın Rusya tarikiyle mürurlarına müsaade etmemeleri ve Afganistan'a vermeği taahhüt ettiklerini (...) vermekten imtina etmeleridir.

Enver'in bir fikri mahsus ile teşkil ettiği “İslâm İhtilâl Cemiyetleri İttihadı” namındaki teşkilatın bilküllüyle lağvedilmesini ve artık böyle delice teşebbüsattan vazgeçmelerini En-

534 Yalçın Hüseyin Cahit *İttihatçı Liderlerin Gizli Mektupları* Sf:98 Temel Yayınları Ekim 2002-İstanbul

535 Yalçın Hüseyin Cahit *İttihatçı Liderlerin Gizli Mektupları* Sf:102 Temel Yayınları Ekim 2002-İstanbul

ver'in Moskova ve Berlin'deki rüfekasına ihtar ettim"⁵³⁶ derken, Mustafa Kemâl 8 Kasım 1921 dünü Moskova Elçisi Ali Fuat Paşa'ya gönderdiği mektubunda:

"Cemal Paşa şimdiye kadar dürtüst hareket etti. Aynı tarzda devam ederse kendisini takviye edeceğiz. Her halde Enver vesaire ile alakasını kat etmelidir. Bunları kendisine benim tarafımdan açıkça söyleyiniz" demek zorunda kalmış, Cemal Paşa da, Mustafa Kemâl'e gönderdiği mektup ile:

"Enver'in son zamanlardaki efali onun aramızdaki münasebatı biliküllüye kastetmiştir" diyerek Enver'le ilişkilerini kopardığını yazmıştır.⁵³⁷

Enver Paşa'nın yarattığı sorunlar Mustafa Kemâl ve Cemal Paşa yazışmalarında bundan sonra da devam etmiş 24 Mart 1922 tarihli mektubun konusu da Enver'in maceralarıyla ilgili olmuştu. Cemal Paşa bu mektubunda Mustafa Kemâl'e şöyle yazıyor:

".....Her kim her ne derse desin, Enver'in daha âlem-i İslâm'da pek büyük bir sit ve şöreti vardır. (...)

Enver evvela benim malumatım haricinde Anadolu'da bir hareket-i mahsusada bulunmak emelini beslemiş. Bilahare birçok taraflardan aldığı vesaya neticesi olarak bu fikrinden vazgeçmiş. Ve benimle mülakat etmek üzere Buhara'ya gitmiş. Orada beni bulamayınca o muhitte ahmakça iş görmeye çalışan bazı 'contre-revolutionnaire'lerle teşriki mesai etmiş ve Ruslar aleyhine Türkistan'da ve Buhara'da ve Hivye'de bazı teşebbüslerde bulunmuş. Ben maatteessüf kendisine pek uzak bulunduğum için, yazdığım mektuplara rağmen, bunlara mani olamadım.

Nihayet, son aldığım malûmata göre Afganistan'a iltica etmiş. Fakat bu hareketleri ile benim Rusya'da başladığım işleri gayet büyük tehlikelere ilka etti. İşte bundan dolayı ben kendimi itham ediyorum ve bütün dostlarıma karşı bu hareketinden dolayı kendisini muahezeden geri durmuyorum. Bu defa Afganistan'a avdetimde (eğer onu bundan sonrası için tariki sevaba ithal etmeye muvaffak olabilirsem sizi temin ederim ki, çok, hem pek çok sevineceğim. Ondan sonra, onun âlem-i İslâm en ziyade müfit olabileceği bir yerde istihdamına yahut) Almanya'ya geçip orada ailesi nezdinde sakin bir hayat geçirmeye başlaması lüzumuna iknaa çalışacağım."⁵³⁸

1922 yılında Cenevre'de toplanan kongrede Çiçerin'e, Enver Paşa ile ilgili görüşlerini soran Emir Şekip Arslan'a Çiçerin;

"Enver Paşa'nın Mustafa Kemâl'e zorluk çıkardığı, Ankara Hükümeti'ne hile yaptığı ve Türkistan'da halkı ayaklandırıldığını, Müslümanlar ile Rusların arasını açıp, kan dökülmesine neden olduğu"nu söylemişti. Konuşma sırasında Çiçerin:

"Buhara'da bırakılması durumunda Enver'in emir mi, vezir mi olması gerekir ?" diye sormuş, Şekip Arslan'ın:

"Bu mesele, Buhara halkının tercihine bırakılmalıdır, emir değilse başbakan ve ordu başkomutanı yahut Buhara halkı cumhuriyet isterse cumhurbaşkanı olur" demesi karşısında Çiçerin:

"Hayır, hayır bu çok büyük bir tehlikedir" diye cevap vermişti.

536 Yalçın Hüseyin Cahit İttihatçı Liderlerin Gizli Mektupları Sf:373-374 Temel Yayınları Ekim 2002-İst.

537 Yalçın Hüseyin Cahit İttihatçı Liderlerin Gizli Mektupları Sf:377 Temel Yayınları Ekim 2002-İstanbul

538 Yalçın Hüseyin Cahit İttihatçı Liderlerin Gizli Mektupları Sf:379 Temel Yayınları Ekim 2002-İstanbul

Bolşevikler, Enver Paşa sorununu barışçıl yöntemlerle çözmek eğiliminde olmalarına karşın bir başarı sağlayamamışlar, bütün kuvvetleriyle Enver Paşa'nın üzerine yürümüşlerdi. Bu güçlü kuvvetler karşısında gerilemek zorunda kalan Enver Paşa'yı Afganistan Emiri ülkesine davet ederek ordularının başına geçmesini teklif etmişti.

Ancak, Enver Paşa için, sulh ve sükûn hali kabul edilebilecek bir yaşam tarzı değildi. Ona göre erkeğin, hayatının amacı ve sonu, harp meydanlarında kahramanca dövüşerek geçmeli ve savaş alanlarında ölmek olmalıydı.⁵³⁹

Rusların bölgedeki halka büyük bir baskı yaparak, göçmenleri aç bırakıp, evlerini yağmalamalarına karşı, Türkistan topraklarındaki halkı, Ruslar aleyhine örgütlemeye başlayan Enver Paşa, iyice bıkmış ve kendisini umut ışığı olarak gören halkın desteği ile bağımsızlık mücadelesine girişerek, Dinav'da kurduğu fişek fabrikasıyla da ilk adımını atmıştı.⁵⁴⁰

Enver Paşa 1921 yılı sonlarına doğru, öz yurdundan ayrılmanın burukluğu içinde kendini tatmin edebilecek bir hülyanın peşinden Orta Asya yoluna düşerken onu uğurlayanlar:

"Hakanların hakani, padişahların en büyüğü" diyerek yüceltmişler, o da, Buhara'da Sovyet işgaline karşı direnen "Basmacılar"ı yeniden örgütlemeye girişerek, Buhara ve Fergana'da bağımsızlık savaşı başlatmıştı.

Sovyet birliklerini yenerek denetimi altına almış ve 1922 yılı başlarında Sovyet Hükümetine bir nota vererek kurduğu hükümetin tanınmasını isteyince, Türkistan'da Ruslara karşı başlatılan silahlı mücadele Moskova'yı ürkütmüştü.

1922 yılı başlarında Karahan, Ali Fuat Paşa ile görüşerek, Enver Paşa'nın, Türkistan, Buhara ve Hive'nin Ruslar tarafından boşaltılması istediğini belirtince o da Cemal ve Halil Paşalar'ın da Enver Paşa'yı desteklemediğini bildirmişti. Enver Paşa, Millî Mücadeleyi bölgesel olmaktan çıkararak, mücadelenin bütün Türkistanlılara mal etmek zamanının geldiği düşüncesiyle, uzak illerden gelen temsilciler ve kumandanların katılmasıyla Kafirun'da 15 Nisan 1922 tarihinde bir kongre toplamış önemli kararlar almıştı.⁵⁴¹

Bu gelişmelere fazla tahammül edemeyen Ruslar Kamanef komutasında 80 bin kişilik bir orduyu Enver Paşa'nın üzerine göndermişti.⁵⁴²

Enver Paşa eşi Naciye'ye son mektubunu göndermiş, şöyle diyordu:

"24 Temmuz 1922:

"Ruslar, Kafirnihan suyunu geçtiler. Duşanbe Ruslar eline geçti"

24 Temmuz . Satılmış kışlağı:

Pek sıkıntılı bir hava. Tuhaf bir sis. Güneş görünmüyor. Düşmanda hareket yok. Henüz sabah. Hastalarımı geri gönderdim. Afgan Emirine, askerinin ve muavenetinin çekilmesinin iyi olmadığını ve Bolşeviklere emniyet caiz bulunmadığını bildirdim Hiç olmazsa eczayı tıbbiye ve diğer malzemenin iadesini istedim. Bakalım ne olacak? Afganistan şimdi, Hacı Sami ve diğer arkadaşların da bu tarafa geçmesine müsaade etmiyor Bu müsaadeyi de rica ettim.

539 Arslan Emir Şekip, *Sürgünde Üç Ölüm* Sf: 38 Truva Yayınları Ağustos 2004- İstanbul

540 Arslan Emir Şekip, *Sürgünde Üç Ölüm* Sf: 101 Truva Yayınları Ağustos 2004- İstanbul

541 Cebesoy Ali Fuat *Moskova Hatıraları* Sf: 164 1982 - Ankara

542 Arslan Emir Şekip, *Sürgünde Üç Ölüm* Sf: 53 Truva Yayınları Ağustos 2004- İstanbul

İşte efendiciğim, su son satırlarımı yazarak mektubumu kapıyorum. İçine, buranın her gün sana yolladığım yabani çiçeklerinden maada, kaç gecedir altında yattığım karaağaçtan kopardığım ufak bir dalı da gönderiyorum.(...)

Seni Huda'nın birliğine yavrularımla beraber emanet ederim, ruhum efendiciğim...

*Karaağaca çakımla ismini yazdım..."*⁵⁴³

Orta Asya'da Türklerin yaşadığı tüm bölgelerde olduğu gibi Fergana Vadisi'nin halkından Saçlı İshanlar ile Basmacılar arasında da Hacı Ahmet Yesevi'nin düşünceleri etkindi. Türk'ün ananevi özelliği bölgeye gelen Sovyet birliklerini işgalciler olarak görüyor ve onlara karşı Enver Paşa önderliğinde savaşıyorlardı.

Ne yazık ki Enver Paşa, Buhara, Semerkant ve Taşkent'te düşmanlarının kışkacına düşmüş, işgalin çetin ve zor günlerini Duşanbe, Kurgan-Tube, Baysun ve şehit düştüğü Balcıvan'da hayallerini gerçekleştirebileceği ortamı bulamadığı için umudunu da yitirmişti. Yanında yeterli subay yoktu ve cephaneleri tükenmişti. Sanki bölgenin doğası da düşmanlarıyla işbirliği yapmış ona karşı savaşıyordu.

4 Ağustos Cuma kurban bayramının birinci günüydü. Enver Paşa, yanında bulunanları, evin önünde toplamış bayramlarını kutlayıp, askerlerini tebrik ederek bayram harçlıklarını vermişti. Subaylara ise, verecek bir şeyi yoktu. Zaten subayları da bunu biliyordu. Onlara da ortak mücadelelerinin anısına, kendi mühür ve imzasıyla rütbelere verdi.

Balcıvan Beyi Devletment Bey de Enver Paşa'ya, altın ve gümüş işlemeli bir çapan, ipekli cübbe ile bir sarık hediye etti. Hüzünlü bayramın son beraberlik günlerinde düşman arkadan ilerliyor etraflarını sarıyordu. Bu tören sırasında doğudaki, vadinin Dere-i Hakiyan kısmı ile Çeğen (Çeken) tepesi tarafından düşmanın baskınına uğramışlar, silah sesleri gelmeye başlamıştı. Enver Paşa ve 25 kadar atlı *Abdere* suyunun kuzey sırtlarına düşen *Çeğen Tepesi*'ne doğru yönelmişlerdi. Tepede mevzilenmiş ve makineli tüfekleri bulunan bir düşman müfrezesine karşı aşağıdan, atlar üstünde çekilmiş kılıçlarıyla saldırıya geçmişlerdi.

Çeğen tepesinde ateş saçan mitralyözlerin üzerine, yalın kılıçlarla hücum eden süvarilerin akıl almaz saldırısı, düşmanda büyük bir şaşkınlık yaratarak epey kayıp verdimiş, birçok düşman teslim alınmıştı. Ordusunun hem sol hem de sağ kanadını yönetmek zorunda kalan Enver Paşa sol kanadı yönetirken sağ kanat düşmanlar tarafında yarılmıştı ki, o sağ kanata yardıma giderken bir mitralyöz kurşunu ile vurulmuştu. Enver Paşa atından düşmüş, kır atı Derviş, efendisinin başucunda dururken o da vurulmuş ön iki ayağı üzerine çöktükten sonra yana devrilerek son nefesini vermişti. On bir aydır sürdürdüğü savaşın ardından şehit düşen Enver Paşa, üzerinde karısı Naciye Sultan'ın iki mektubu ve koluna bağlı bir Kur'an-ı Kerim ile toprağa verilmişti..⁵⁴⁴

Bir müddet sonra olayı öğrenen Doğu Buhara Beylerinin en yiğidi olan Balcıvan Beyi Devletment, yardıma gelmişti ama o da şehit edilmiş ve Enver Paşa'nın cesedinin, biraz berisinde toprağa serilmişti. Enver Paşa'nın ölümü ile ilgi olarak Zeki Velidi Togan, "Hatıralar"ında şunları yazıyor:

"Paşa, Rus askerlerinin birinin kurşunu ile ölmüş ama kimin kurşunu olduğu o zaman malûm olmamış, Enver Paşa merhumu küçültmek isteyenler onun Çeken'de ölümü meselesi-

543 Aydemir, Şevket Süreyya **Makedonya'dan Orta Asya'ya Enver Paşa**, Cilt:3. Sf:675, 1972 İstanbul

544 Arslan Emir Şekip, **Sürgünde Üç Ölüm** Sf: 53 Truva Yayınları Ağustos 2004- İstanbul

ne dair birçok manasız yazılar yazmışlar ve yazıyorlar. Bununla Türkistanlıları küçültmek istiyorlar. Güya Paşa harp taktiğini hiç bilmeyen bir divane imiş. Türkistanlılar hiçbir surette güvenilebilecek bir kuvvet değillermiş. Hâlbuki bu bir çete harbidir. Yukarıda da değindiğim gibi paşanın ve hepimizin de hayatımız her vakit tehlikeye maruzdu. (....)

Enver Paşa bana demişti:

“Talat Paşa merhum gibi Berlin sokaklarında bir Ermeni kurşunundan ölmek istemem. Canımın Türk milletinin halâsı yolunda feda olması gerekir. Gazi olmazsak şehidiz” *O muhakkak bir idealistti ve Türkistan toprağında oranın istiklâli için ölmek fikrinde elbette ki samimi idi. (....)*

Onun Buhara’da iken bana :

“Muvaffâk olmazsak hiç olmazsa cesedimi burada bırakmakla Türklüğün istikbaline hizmet etmiş olurum” demesi onun samimi sözü idi. O ne yapmak istediğini biliyordu. Afganistan’a geçmesi sadece “macera” sayıyor; katiyen o yola girmek fikrinde olmadığını söylüyordu. Zaten Efdalettin Han’a söyledikleri de bu demektir. Paşanın maiyetinden olup onun şahadeti saatlerinde yanında bulunan birçok arkadaşlarım, sonradan Türkiye’ye geldiler. Hepsinin, bilhassa Mustafa Şakuli’nin ve Mirza Nefes Türkmen’in ifadeleri şudur:

“Kurgan Tepe’yi Paşa tarafından idare eden Türkmen Abdurrahman, Rusların Amu Derya sahilinde Külâb’a külliyetli askerler göndererek onun Afganistan’a çekilme yolunu kesmek için hareket halinde olduklarını Bayramdan birkaç gün evvel haber verdi. Afgan Kralı Amanullah, Paşaya muhafız olmak üzere Efdalettin isminde bir subay idaresinde üç yüz kadar asker göndermişti. Bunlar Baysun seferinde de beraber bulundular. Paşa buradan ricatine Belcuvan’la Külâb arasında Gevrekli denen yere geldiğinde Amanullah Han’dan bir mektup daha geldi. Bu mektupla da Paşayı Afganistan’a ısrarla davet ediyor:

“Sana milletimizin kucağı, devletimizin kapısı açık” diyordu. Gevrekli’de kıt’anın kumandanı Danyal Bey’di. Burada Afganlıların kumandanı Efdal Hanı çağırırdı:

“Sizin burada işiniz bitmiştir; memleketinize dönünüz” dedi ve hemen Amanullah Hana bir mektup yazarak:

“Ben mutlaka burada kalacağım. Ölürsen arkadaşlarımdan memleketinde üstümü örtecek toprak bulunur. Buradan ayrılmak büyük hata olur. Askerlerinize izin verdim.” Dedi. Zaten Amanullah Han, Paşayı daha Laqay’ların nezareti altında bulunduğu zaman dahi Hanâbâd’da, onun Nurullah isminde bir akrabasını göndererek Afganistan’a çağırırmıştı. O zaman da cevabı aynı idi. Paşa Çenek’de Ruslarla çok cesurca savaştı. Fakat kaçmakta olan Ruslardan birinin kurşunuyla şehit oldu. Askeri dağıldı ama Danyal ve Faruk Beyler bütün kuvvetleri hemen topladılar ve Rusları kuşattılar, onların Çeken’e kadar ilerlemiş olan taburunu tam olarak imha ettiler. Rusların, Paşa’nın öldüğüne dair haber aldıkları halde bunun nasıl olduğunu bidayette bilmeleri bu yüzdendir. Bunların fikrinde Rusların kendileri dahi Paşanın kimin kurşunu ile öldürüldüğünün ve ölenin kim olduğunun farkında olmamışlar. Paşanın bugün Türkiye’de yaşamakta olan maiyetinden Mirza Muhiddin ile Mirza Nefes Türkmen, ölen subayın Paşa olduğunu pekiyi bilmeyen yerli Tacikler, onun elbisesini çıkarmışlar ve sarıklarını çıkararak kefen yapıp cesedini sarmışlar. Rus ajanlarının eline geçen elbise ve bazı yazıların bu Taciklerin elinden sonradan onlara geçmiş olacağı zannedilir.”⁵⁴⁵

545 Togan, Zeki Velidi **Hatıralar** Sf: 390-391 Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları 1999 –Ankara

Ağustos ayının üçüncü günü Devletmend Bey, Enver Paşa'yı Havalin civarlarında bulunan kendi karargâhında “ tartuklar^(*)” ile karşılamış bu ziyaretten iki gün sonra da Kurban Bayramı'nın birinci günü sabah saat 9.30 civarlarında üzerindeki duman rengindeki avcı ceketi, ayağında çizmesi ve başındaki kalpağı ile Enver Paşa şehit edilmişti.⁵⁴⁶

Enver Paşa, Abdere Suyu kenarındaki Abdere köyünde, bir pınarın başındaki ceviz ağacının altına gömülmüştü. Bölgede Enver Paşa üzerine birçok mersiye^(*) yazılmıştı. Bunlardan Osman Hoca tarafından yazılan mersiye şöyle:

*Türk balası oruslardan köb sıkıldı.
Er kırıldı kız ezildi, yurt yıkıldı.
Hamiyetlik Enver Paşa onu surab
Kelib azad etmek için şehid boldu.
İntikam...Al intikam
Vatan uçun bizimkiler can biralar
Millet uçun düşmanlardan öç alalar
Bugün Çingiz evlatları at oynatıb
Belde kılıç omuzlarda beş atarlar
İntikam...Al intikam
Türkistan'dan oruslarını haydab kovub
Sahib-kıran Timur Bek'ini şadeteler
Balelerge mekteb açıp, talim berip
Uluğ Bek'nin tarihini yâd eteler
İntikam...Al intikam
Türklük kanı tamarlarda bugün kaynar
Etrte çıkıp Türkistan'da bayrak açar
Bütün dünya sözimizge kulak salar
Her bir devlet kelib bizden elçi sorar
İntikam...Al intikam
O gün demek Türk balası rahat tutar
Barça millet necat tapıb yüzü küler
Türk balası kutulmasa tinç oturmaz
Yeryüzi de tanımlasa uruş turmaz
İntikam...Al intikam⁵⁴⁷*

Enver Paşa'nın Osmanlı yönetiminde etkin olduğu son beş yılda, “Enveriye yazısı”, “Enveriye bıyığı”, “Enveriye kalpağı” gibi özellikler halk arasında moda olmuş, Almanlar ise Osmanlı devletini “Enverland” olarak anmaya başlamışlardı.

(*) Türk geleneklerine göre “Han”lara halk tarafından verilen hediye.

546 Arslan Emir Şekip, **Sürgünde Üç Ölüm** Sf: 103 Truva Yayınları Ağustos 2004- İstanbul

(*) Mersiye(Ağıt): Ölen birinin erdemlerini ve iyi yanlarını anarak, duyulan üzüntüyü dile getiren manzume

547 Arslan Emir Şekip, **Sürgünde Üç Ölüm** Sf: 116 Truva Yayınları Ağustos 2004- İstanbul

Millî Mücadele Yıllarında İç İsyanlar

Bozkır İsyanı

Konya Valisi Cemal Bey ve İngilizlerin İstanbul'da bulunan papazı ile sıkı ilişkiler kurarak işe başlayan Bozkırlı Zeynel Abidin, bunlardan aldığı yardım ve direktiflerle Bozkır'a girmiş ve kendisine karşı koyanları öldürerek jandarmaların ellerinde bulunan silah ve malzemeleri gasp etmişti. Ayrıca Beyşehir'den gelen süvari birliklerini de tutsak almışlar, Konya'dan gelenlerin nasihatiyle dağılmışlardı.

Bu sıralarda İstanbul'da Papaz Frew'un evinden çalınan mektuplardan birinde İngiliz Muhibler Cemiyeti'nin başkanı Sait Molla, 29-30 Eylül 1919 tarihli mektubunda:

"...Bozkır'a gidecek adamlarımız, tanınmış kişiler olması dolayısıyla hadden aşkın korku ve çekingenlik gösteriyorlar"⁵⁴⁸ diyordu.

Mektuptan olayların henüz sona ermediği anlaşıyordu. İstanbul'dan İngilizlerin ve padişahın gönderdiği paralarla beslenen asiler, Konya'nın güvenlik altına alınacağını öğrenince, tekrar harekete geçip Bozkırlı Zeynel Abidin, Hoca Abdullah, Hoca Sabit ve Hoca Abdülhalim Efendilerin önderliğinde Bozkır'ın güney-batısına kadar gelip, kasabaya haber göndererek Millî Kuvvetleri istemediklerini bildirmişler, daha sonra da kendilerine tatmin edici bir cevap verilmediğini öne sürerek tekrar Bozkır'a girmişlerdi. Yarbay Arif Bey, isyancıları Adana'da sıkıştırarak yok etmiş, isyanın elebaşları daha sonraları çeşitli yerlerde de bazı ayaklanmalar çıkarmışlarsa da 4 Kasım 1919 günü millî kuvvetler tarafından tamamen yok edilmişlerdi.

Şeyh Eşref Ayaklanması

Anadolu'da Millî Mücadelenin gelişmesi Bayburt'un 20 km kadar Kuzeybatı'sında bulunan Hart (Aydıntepe)'de bulunan Şeyh Eşref'in 1908 yılından beri sürdürmüş olduğu örgütlenme çalışmalarını Millî Mücadeleye karşı isyana dönüştürmüştü. Şeyh Eşref kendisini "Mehdi" ilân edip, kendisinin Tanrı'nın elçisi olduğu yönünde propaganda faaliyetleri yürüterek, kerâmet gösterip sakalının rengini değiştirdiğini, kendisine kurşun işlemediğini, Hz. Muhammed gibi Ebubekir, Ömer, Osman, Ali gibi adamlarının olduğunu, "Sahabe-i Kiram"ı, Ayşe'si ve Fatma'sı olduğunu iddia ederek etrafında 400 kadar silahlı güç toplamıştı. Şeyh'in etkinliğini artırdığı sıralarda Erzurum Kongresi'ne katılan Trabzon delegesi Ömer Fevzi de kongre dönüşünde Bayburt, Hart ve Sürmene civarlarında propaganda yapmıştı. Aslında bu yörelerin eşrafi ve onların etkisinde kalan halk Erzurum'da toplanan kongreye karşı idiler. Hem Ömer Fevzi, hem de Rawlinson'un bölgedeki çalışmaları Şeyh Eşref'i ayaklandırmıştı. Bölgede incelemeler yapan Fevzi (Çakmak) Paşa'nın heyeti Trabzon'daki Ömer Fevzi'yi kollar bir biçimde incelemeler yapmış olması da isyancıları yüreklendirmişti.

Şeyh Eşref medrese öğrencisi iken tabur imamlığından emekli olan Osman Bedrettin Efendi'nin Elazığ'daki dergâhına girmiş, biat alarak Hart'ta kendi dergâhını kurmuştu. Kısa zamanda ünlenmiş Karadeniz kıyılarından silahlı müritleri artmıştı. Sürmene'nin İsmail Ceybi

548 Dinamo H.İzzettin **Kutsal İsyan** C:5 Sf: 25 May Yayınları- 1974 - İstanbul

ailesi ve Başoğulları'nın bir kısmı kendisine mürit olmuş, *Gümüşhane*'nin *Yağmurdere* civarlarındaki birkaç köy halkı da kendisine katılmıştı.

Şeyh Eşref'in tarikatından olanlar, tarikâttan olmayanların cenazesine gitmiyor, tarikâta olmayanların da kendi cenazelerine gelmesine izin vermiyorlardı. İttihat ve Terâkki Hükümeti bu gelişmelerin önüne geçmek için onu *Hart*'tan Erzurum'a göçürerek burada oturmasını zorunlu kılmıştı. Birinci Dünya Savaşı'nın ardından Rus ordusu *Erzurum*'a girince Şeyh Eşref tekrar *Hart* 'a dönerek çalışmalarına devam etmişti.

6 Ağustos 1919 günü Bayburt Kaymakamı, Hart Nahiye Müdürü'nün ve Bayburt Kadısı'nın Şeyh Eşref'in *Şiilik* telkinleri yaptığı hakkındaki şikâyeti vilayete gelmesine rağmen dikkate alınmamıştı. 20 Ekim 1919 günü *Hart Nahiyesi* eski müdürü şikâyetini tekrarlayarak Kaymakam vekili Jandarma Yüzbaşısından şikâyetinin sonucu hakkında bilgi istiyordu. Bayburt Kaymakamı 26 Ekim 1919 günü Bayburt Müftüsü aracılığıyla Şeyh Eşref'i makamına çağırduğunda o hükümeti ve dinsiz subayları şeriata uymamakla ve gâvurlukla suçlayıp, Müftü'yü hakaretlerle geri yollayıp daveti kabul etmemiş ve Şeyh Eşref Müftü'ye:

"Hükümet dinsizdir subayları şer-i şerife riayetsizdir." diyerek soruşturmayı reddetmişti.

Bayburt Kaymakamı durumu Erzurum Valiliğine intikal ettirmiş, Bayburt'ta bulunan 18. alaydan 50 kişilik bir müfreze Binbaşı Nuri Bey komutasında 6 Aralık 1919 günü hareket ederek 8 Aralık günü *Aydıntepe*'ye ulaşmıştı. Şeyh Eşref subayları gülyüz ile karşılayıp kendisi ve taraftarlarının hükümete bağlı olduğunu ve Millî Mücadeleye karşı olmadıklarını söylemiş:

"Bu meselenin aslı daha beş ay evvel nahiye müdürüyle aramızda başlayan bir geçimsizliktir. Bir düğün alayı, caminin yanında davul çalıyordu. Cami yanında davul çalmamalarını söyledim. Fakat Nahiye Müdürü geldi, bana hakaret etti ve zorla çaldırdı. Ben de günahı yapmayınız dedim. Beni Hükümet'e şikâyet etmiş. Cinayet yapmışım gibi üzerime Jandarma ve asker gönderdiler. Halk bizi vuracaklar zannıyla korkudan müfrezelerin silahlarını almış silahlar burada alın. Ben Hükümet'e mutiim, nereye emrediyorsa gelirim. Üzerime taburlarla asker gönderilmesi reva-yı hak değildir. Asker beyhude yere yoruldu. Evlere istirahat geçin. Sabahleyin nereye isterseniz gideriz." Deyince, müfreze kumandanı da Şeyh Eşref'in samimi olduğuna inanarak askerlerini ikişer üçer evlere gönderip, kendisi de Şeyh Eşref'in evine yakın bir yerde misafir olarak kendilerine yapılan ikramlarla dinlenmişlerdi.

Şeyh Eşref'in büyüüne kapılan askerler komutanlarına, ona kurşun atmanın yararsız olduğunu, Şeyh'e boyun eğmesini ve onun elini öpmesini istemeye başlamışlardı.

Gece yarısı evlerine askerleri konuk eden ev sahipleri onların silahlarını toplayarak terhis edip, köylerine göndermişlerdi. Subayları kâfir olarak kabul ettikleri için, imanlarını tazeletmek amacıyla günlerce ibadete zorlamışlar, bir evi de hapishaneye dönüştürerek oraya hapsedmişlerdi. Şeyhin müritleri hapishanenin kapısında nöbet tutuyorlardı.

Şeyhin adamları aynı gece başka bir köyde bulunan 60 kişilik müfrezeyi basıp silahlarını alarak hapsedmişler, Binbaşı Nuri Bey ise iyi niyetinin bedelini yatığı evde şehit edilerek ödemmişti.

Olayın bölgede duyulmasının ardından, Peygamberin ruhunun kendine geçtiğini iddia eden Şeyh Eşref'in ünü Karadeniz sahillerini de sarmış, *Trabzon-Bayburt-Erzurum* arasındaki yol, isyancılar tarafından kontrol altına alınmıştı.

9 Aralık 1919'da Albay Hasan Lütü Bey komutasında yeni bir müfreze bölgeye gönderilmiş, olayı barışçı yöntemlerle sona erdirmek isteyen Hasan Lütü Bey ve askerleri de bir baskın sonucu esir edilmişlerdi. Şeyh'in başarıları bölgede kulaktan kulağa yayılmış, Şeyh kendisini cihan fatihi olarak görmeye başlamıştı. Kendisinin şeriat sahibi olduğunu bir bildiri ile bütün çevreye duyurarak müritlerinden İlyas adındaki birini "*Allah*" ilân ederek kendisi ve müritlerini ona secde ettirmişti. Cuma günü camide hutbe okuturken, Ebubekir ve Ömer adını verdiği müritlerini de yanında bulundurmıştu.⁵⁴⁹

Olayları izleyen Kâzım Karabekir, isyanın bastırılması için daha güçlü birliklerin bölgeye gelmesi gerektiğini düşünerek zaman kazanmak için oyalama taktiği uyguluyordu. Askeri birliklere hareket emri vererek, Erzurum Kadısı Hurşit Efendi'yi de Şeyh'le görüşmek üzere göndermiş ve onu köyünde oyalamasını istemişti.

Kadı Efendi 18 Aralık 1919 günü Şeyh'in yanına vardığında, Şeyh, Kadı'nın sakalından tutarak bir tutamdan az olduğu için "şer'e mugayirdir" diye kendini tekfir etmiş, onunla birlikte giden askerlik dairesi kalem reisinin sakalı olmadığından ona da daha ağır hakaretlerde bulunmuştu. Halk, Şeyh'e kurşun işlemediğine inanıyor, sakalının rengini anında değiştirerek kerâmetler saçtığını, peygamberin ruhunu taşıdığını söylüyordu.

Bayburt Askerlik Şubesi Başkanı Yarbay Hasan Lütü Bey komutasındaki 60 erden oluşan piyade kuvveti dört hafif makineli tüfek ile şeyhin üzerine gönderilmişti. Aşağı Kırzı köyünde baskına uğrayan bu birlik Şeyhin adamları tarafından tutsak alınmış, kendisine kâfirin kurşunlarının işlemeyeceğini söyleyen Şeyhin etrafı kalabalıklaşmaya başlamış ve Sürmene ve Bayburt'tan gelen yeni müritlerle gücünü artırmaya başlamıştı. Şeyh Eşref, müritleriyle önce Bayburt'u ardından *Erzincan*'ı almak üzere planlarını tamamlamış, *Erzincan*'dan sonra *Erzurum*'a yürüyecekti. Tutsak aldığı subaylara:

"Siz kâfirsiniz, size zorla namaz kaldırıp, imana getireceğim" diyerek zorla namaz kıldıırıyordu. Durum gittikçe Şeyh'in lehine geliyordu. 15.Kolordu Komutanı Kâzım Karabekir, 9. Tümen Komutanı Yarbay Halit Bey (Deli Halit- Halit Karsıalan)'i 600 er, 110 süvari ve bir topçu bataryasından oluşan bir kuvvetle *Aydıntepe*'ye göndermiş, bir taburu da Şeyh Eşref'e *Sürmene* ve *Of* tarafından gelecek olan müritlerin yolunu kesmek üzere *Gümüşhane*'ye mevzilendirmişti.

Askerler 24 Aralık 1919 günü *Aydıntepe* (Hart) yi sardılar. Sayıları bin civarında olan Şeyh'in müritleri köyde savunma tedbirleri almışlardı. Çatışmalar ertesi gün öğle saatlerine kadar devam etmiş, kanlı çarpışmalar sırasında bir obüs mermisi Şeyh'in bacağına kalçasından ayırdığı gibi , oğulları, ailesi ve yanındaki beş müridi ölmüşlerdi.⁵⁵⁰

Şeyhlerinin ölümü, ona kurşun işlemediğine inan müritlerini şaşkına döndürmüş ve teslim olmalarını sağlamıştı.

Çarpışmalar sona erdiğinde üç subay ve erlerden 18'i şehit olmuş, 46'sı yaralıydı, Şeyhin taraftarlarından ise 9 kişi öldürülmüştü.⁵⁵¹

Bu olayla ilgili olarak Mustafa Kemâl şunları söylüyor:

549 Dinamo H.İzzettin **Kutsal İsyan** C:5 Sf: 160 May Yayınları- 1974 - İstanbul

550 Karakoyunlu Sadri - **Bayburt Tarihi** Sf: 337-338 Kültür Ofset Ltd. Şti Ankara- 1990

551 Karabekir Kazım **İstiklal Harbimizin Esasları** Sf:189-192 Emre Yayınları 1995- İstanbul

“...yurdun doğu ucunda da bir yalancı peygamberin ortaya çıkardığı önemlice ve kanlı bir olay geçiyordu. Bu konu üzerine On beşinci Kolordu Komutanlığından birçok raporlar geliyordu. Bayburt'a dört saatlik yerde “Hart köyü” vardır. Bu köyde oturan Eşref adında bir şeyh, halka Şiilik aşılyormuş, Buna üzülen Bayburt Müftüsü ve hocalar Şeyhi çağırarak sorguya çekmek için meydana getirdikleri bir kurulu Hart'a göndermişler (...) Buna büsbütün kazan Şeyh , müritlerini başına toplayarak birliğe saldırmış: silahlarını ve cephanesini almış: erlerini ve subaylarını tutsak etmiş ve kimilerini de şehit etmiş, Bunun üzerine çevredeki kimi birlikler, Bayburt'a gönderilmekle birlikte işin kan dökülmeksizin barış yoluyla bir sonuca bağlanması yeğ tutulmuş, Şeyhin yanına hocalardan ve üst subaylardan meydana getirilen birkaç kurul gönderilmiş. Hükümete boyun eğmesi için öğütler verilmiş... Böylece boşuna on altı gün geçirilmiş. En son giden, Erzurum Kadısı başkanlığındaki kurulun ricası da Şeyh Eşref üzerinde bir etki yapmadığı gibi tersine, Şeyh bunlara:

“Hepiniz kâfirsınız ! kimseyi tanımam, itaat etmem, harb edeceğim. Allah, bana şeriat ilânına memursun dedi” tarzında bir ültimat vermekle beraber, bir taraftan da köylere, “sahib-i şeriat” ve “mehdi-i muntazar” imzalarıyla bir takım beyannameler göndererek ve halkı aldatmış ve kendisine iltihak ettirerek isyan etmiş...

Somunda Yarbay Halit Bey'in Bayburt'tan gönderdiği 1 Ocak 1920 günlü şifresinde dediği gibi :

“Hart olayı, yalancı peygamberle oğullarının ve adamlarından kimilerinin öldürülmesi ve Hart'ın alınmasıyla sonuçlanmıştır”

Bu olay, gerek Kâzım Karabekir, gerekse Mustafa Kemâl'in ifadelerine göre “Şii” bir ayaklanma idi. Ama o dönemin verilerini incelediğimizde, gerek Mustafa Kemâl'in gerek Çerkez Ethem'in ve Çorum Mutassarrıfı Ali Cemal'in Anadolu Alevîleri ile ilgili konulardan bahsederken “Şii” terimini kullanmadıklarını ve “Alevî” terimini kullandıkları görülmektedir.

Şeyh Eşref'i tanımlayan ifadelerden “Mehdi-i muntazar” yani “Beklenen Mehdi” ifadesi Alevî inancını çağrıştırmakta ise de “Sahib-i Şeriat” anlayışı Alevî inancına yakın sayılamaz. Yalancı peygamberin “ulûhiyetin Hz Muhammed'den kendisine geçtiği” iddiası Türklerin İslamiyet'i kabul ettiğinden bu yana birçok isyanda binlerce kişiyi etrafında toplamıştı. Bununla ilgili birçok örnek “Direnen Türkler- Oğuz Han'dan Mustafa Kemâl'e Türk Yurtlarında Alevîlik-İşyanlar ve Taht Kavgaları” adlı kitabımızda bulunmaktadır.

Bu olayda dikkatimizi çeken önemli hususlardan birisi, Şeyh Eşref'in cami yanında davul çalınmasına karşı çıkmasıyla olayların başlamasıdır. Alevî inancında böyle bir tepkinin olması söz konusu değildir. Bir başka önemli nokta da olayların bastırılması için müftü, hoca vs.den yardım umulmasıdır. Bu isyan Alevî bir nitelik taşımış olsaydı, Sünni inanişindeki din görevlilerin böyle bir isyanı bastırılması için ikna heyetinde yer almasının bir anlamı yoktu. Yine dikkati çeken başka bir husus, bölgedeki nüfus içinde halkın büyük bir çoğunluğu Sünni inanişli olmakla beraber, isyanın başladığı ve sürdürüldüğü yerler tamamıyla Sünni inanişindadır ve Şeyh Eşref'in tutsak ettiği subaylara namaz kıldırması zaten Alevî inancıyla alakalı bir uygulama değildir ki “Alevîlik”te herhangi bir ibadetin zorla yaptırılması Türklerin İslamiyet'i kabul edişinin öncesinde ve sonrasında yaşanmış bir olay değildir.

Üzerinde dikkatle durulması gereken başka bir nokta da; eğer bu isyan Alevîler tarafından düzenlenmiş olsaydı, başta kendisi de Bektaşî olan Kâzım Karabekir ve Mustafa Ke-

mâl'in ulusal kurtuluş hareketinin önderlerinin kendilerinin en büyük destekçisi olan Hacı Bektaş Dergâhı'na başvurup bu isyanı önleyebilme olasılığının denenmemiş olmasıydı.

Nitekim Orta Anadolu Bölgesi'nde işgal kuvvetleri "*Alevilere Özerklik verileceği*" yolunda propagandalar yapıp halkı isyana çağırarak, provakatif hareketler düzenlediğinde Mustafa Kemâl, Mucur Askerlik Şubesi'ne çektiği telgraf ile bölgedeki Alevileri koruma amaçlı olarak uyandı bulunmuş ve bölge halkı emperyalistler ve yerli işbirlikçilerinin tuzağına düşmemişlerdi. Benzer uygulama *Bayburt* için de yapılabilirdi. Demek ki bu isyanın *Alevî* kökenli olmadığını Ankara da biliyordu.

Bu isyanın önderi Şeyh Eşref'in "*Şii*" olarak nitelendirilmesi Bayburt Kaymakamı ve Müftü'nün yanlış bilgilendirmesinin sonucu olmalıdır. Çünkü bölge halkı Türk'tür ve Türkler arasında "*Şiilik*" diye bir inanç olmadığı gibi isyan tamamen "*gerici şeriatçı*" bir niteliktedir.

Kuvayı İnzibatiye

İstanbul Hükümeti Geyve dolaylarında bulunan Kuvayı Millîye'yi yok etmek için İngilizlerin para ve silah yardımı ile 18 Nisan 1920 tarihinde "Kuvayı İnzibatiye" adını verdiği örgütü Süleyman Şefik Paşa komutasında kurmuştu. Bu örgütün başına daha sonra Suphi Paşa geçmiş, diğer adı "*Hilâfet Ordusu*" olan bu kuvvetler Anzavur Ahmet ile işbirliği yaparak Geyve Boğazı'nda millî kuvvetlere saldırmış, Ali Fuat Paşa'nın kuvvetleri tarafından mağlup edilmişti.

Bolu, Hendek ve Adapazarı civarlarında 13 Nisan 1920 günü İstanbul Hükümeti ve İngilizlerin işbirliği ile başlayan isyanlar millî kuvvetleri üç ay meşgul etmiş ve 24 üncü Tümen Komutanı Yarbay Mahmut Bey ve kurmay heyeti pusuya düşürülerek şehit edilmiş ve birliklerin tamamı esir edilmiş, Ali Fuat Paşa ve Refet Paşa'nın birliklerinin bölgeye ulaşmasıyla isyan bastırılmıştı.

Afyonkarahisar'da ayaklanan Çopur Musa, millî kuvvetlerde yer alan askerleri firara teşvik ederek *Çivril*'i basmışsa da millî kuvvetler tarafından etkisiz hale getirilmiştir.

1920 yılının Mayıs ayında *Konya*'da gizli örgütlenme yapan bazı kişiler tutuklanmış, bazı taraftarları silahlı direnişe geçmişler ve TBMM'nin yetkilerini tanımayan isyancılar kısa sürede etkisiz hale getirilerek tutuklanmışlardı..

2 Ekim 1920 günü 1919'daki Bozkır Ayaklanmalarının elebaşlarından olan ve daha önce Kuvayı Millîye saflarında yer alan da sonraları Zeynelabidinciler, sarıklılar ve halifecilerin desteğini alan *Çumra*'nın *Alibeyhüyükü* köyünden Delibaş Mehmed, Ankara Hükümeti'ni tanımadığını ilân ederek çoğu asker kaçağı 500 kadar silahlı kişiyle Müslümanların halifesi, peygamber ve şeriat için ayaklanarak *Konya*'nın *Çumra* nahiyesini basıp nahiye müdürünü tutuklamış ve Konya ile haberleşmeyi keserek işgal etmişti. *Konya*'ya girdiklerinde ilk işleri kırmızı fenerdeki kötü avratları kapışıp, köylerine oturak alemine götüren isyancılar⁵⁵² kısa sürede *Koçhisar*, *Karapınar*, *Karaman*, *Akşehir* ve *Alanya*'ya kadar ele geçirmişlerdi. Zeynelabidin taraftarları, Mevleviler ve Çelebiler'in de destekledikleri⁵⁵³ ayaklanmayı haber alan Ankara Hükümeti, Dâhiliye Vekili Miralay Refet Bey'i ayaklanmayı bastırmakla görevlendirmişti. Ayaklanmayı bastırmak üzere gelen Kuvayı Millîye birlikleri kentin kuzeybatı-

552 Yazman M.Şevki *Anadolu'nun İşgali* Kemer Yayınları Sf: 77 1999-İstanbul

553 Yazman M.Şevki *Anadolu'nun İşgali* Kemer Yayınları Sf: 84 1999-İstanbul

sında toplanırken 6 Ekim 1920 günü ayaklanmacılar Kuvayı Millîyecilere saldırınca Kuvayı Millîye birlikleri ayaklanmacıları Konya'dan çıkartarak ayaklanmacıları Kasım 1920 sonlarına kadar izlemeyi sürdürmüş, Demirci Mehmed Efe ve Yarbey Osman Bey'e bağlı birliklerin de bastırma harekâtına katılmasıyla ayaklanmacıların direnci iyice kırılmıştı. Demirci Mehmet Efe'nin bastırma harekâtının son noktası olan *Isparta*'ya girmesiyle 22 Kasım 1920'de ayaklanma tümüyle sona ermiş oldu. İsyancılar, *Mersin*'deki Fransız birliklerine katıldılar.

Çapanoğlu İsyanı

Yozgat'ta 15 Mayıs 1920'de başlayan Çapanoğulları isyanı iki aşamalı olmuş ve ulusal güçleri 30 Kasım 1920 gününe kadar *Yozgat*, *Boğazlıyan*, *Yenihan*, *Şarkışla*, *Yıldızeli*, *Tokat*, *Zile*, *Çorum*, *Ortaköy*, *Akdağmadeni* ve *Sorgun* dolaylarında meşgul etmişti.

Çapanzadeler'in atası Çapan Ömer Ağa, 1650 yıllarında *Horasan*'dan *Şam*'a geçerek oradan da *Orta Anadolu*'ya gelerek *Bozok*'a yerleşmiş Mamalu Türkmen Oymağı'nın başkanlığını yapıyordu. 1728 yılında oğlu Ahmet Ağa, *Yeni il* (*Sivas* çevresi) voyvodası iken, 1744 yılında Muslupaşazade Salih'in ayaklanmasını bastırıp, Mamalu Türkmenlerinin voyvodalığını alarak, *Bozok* Sancağı mütesellimi olmuştu. 1761 yılında *Sivas* beylerbeyliğine atanmış daha sonra da görevden alınarak, *Çorum* ve *Niğde* Sancaklarında görev yaparken haksızlıklara neden olduğu iddiasıyla şikâyet edildiği için 1765 yılında idam edilmişti. Ölümünden sonra yerine geçen Mustafa Bey, 1768–1774 yılında Osmanlı Rus Savaşı'na katılınca, 1782 yılında öldürülmüş ve yerine geçen kardeşi, I.Abdülhamit ve II.Selim ile iyi ilişkiler kurarak *Çankırı* Sancağı mutasarrıflığına getirilmiş ve *Nizamı Cedit* Ordusu'nun kuruluşunu desteklemişti. Osmanlı merkezî otoritesinin zayıflaması nedeniyle oluşan yerel otoriteler arasında önemli bir konuma gelmiş ayanlar arasında ünlü olan Çapanoğlu 1808'deki Ayanlar^(*) toplantısına katılarak *Sened-i İttifakı* imzalayanlar arasında yer almış ve 1813 yılında öldüğü zaman gücünün doruğuna ulaşmıştı. II.Mahmut döneminde ailesinin fertlerini *İstanbul*'a getirmiş, ancak idari kademe üzerindeki etkileri de sınırlandırılmıştı.

Mehmet Celalettin Paşa, 1842 ve 1846 yıllarında *Bozok* ve *Kayseri*'de Kaymakamlığa getirildiğinde eski haklarına kavuşmak için çaba sarfetmesine karşın başarılı olamamış ve Çapanoğulları 1849 yılından itibaren yönetim kademelerinden tamamıyla uzaklaştırılmıştı. II.Meşrutiyet döneminde ise, İttihat ve Terâkki yönetimine karşı tavrı almışlardı. Mustafa Kemâl, Çapanoğulları isyanlarıyla ilgili olarak şöyle diyordu:

“14 Mayıs 1920 tarihinde Postacı Nazım ve Çerkez Kara Mustafa adında birtakım adamlar, otuz kırk kişi ile *Yenihan*'a bağlı *Kaman köyünde* isyan ettiler. Bu hareket gittikçe artan bir şiddetle genişledi. Asiler, 27/28 Mayıs 1920 gecesi *Çamlıbel*'de bulunan bir müfre-

(*) Devlet'in tayin ettiği memurların görevlerini gereği gibi yapıp yapmadıklarını, halka zulmedip etmediklerini tesbit için yöre halkı içinden seçilen itibarlı kişilere *Ayân* denilmektedir. Kanunî Sultan Süleyman tarafından icat edilmiş bir sistem olan *Ayânlık*, zamanla kötüye kullanmaya başlanmış, devlet memurları ile ortak, veya onları tehdit altına alarak halkı kendileri ezmeye, sömürmeye başlamışlardır. Halkın gözünü korkutmak için dağlarda eşkiya beslemeye başlamışlar, devletin zayıflamaya başlamasıyla başa çıkamaz hâle gelmiş, zaman zaman da isyan etmişlerdir. Bu tip *Ayânlar* arasında *Balkanlar*'da *Pazvantoğlu* ile, *Anadolu*'daki *Çapanoğlu* çok meşhurdur ki, "Her taşın altından *Çapanoğlu* çıkıyor" sözü bundan dolayıdır.

zemizi basarak esir ettiler. 28 Mayıs 1920'de diğer bir kısım asiler de Tokat yakınında yürüyüş halinde bulunan bir taburumuza hücum ederek dağıttılar ve bir kısmını esir ettiler. Cür'etlerini artıran asiler, 6/7 Haziran 1920 gecesi Zile'yi işgal ettiler. Oralardaki askerlerimiz Zile kalesine çekilerek kendilerini savundular. Askerin erzak ve cephanesi tükendikien üç gün sonra asilere teslim oldular. Asiler 23/24 Haziran 1920'de de Boğazlıyan'a baskın yaptılar. Orada bulunan bir müfrezemizi dağıttılar. Amasya'da bulunan Cemil Cahit Bey'in komutasındaki 5'inci Kafkas Tümeni, asiler aleyhine harekete geçirildi. Antep bölgesinde bulunan Kılıç Ali Bey de, bir millî müfreze ile bu bölgeye gönderildi. Erzurum'dan Ankara'ya gelmekte olan bir Erzurum Millî Müfrezesi de, o bölgede bırakıldı. 1920 yılı Temmuzun ortalarına kadar, bu asilerin takip ve tepelenmeleriyle uğraşıldı. Yenihan isyanı, Orta Anadolu'nun öteki bölgelerindeki fesatçıları da harekete geçirdi. Çapanoğulları'ndan Celâl, Edip, Salih ve Halit Bey'ler: Aynacıoğulları ve Deli Ömer çeteleri gibi birtakım eşkiyayı başlarına toplayarak 13 Haziranda Yozgat civarında Köhne (Sorgun) bucak merkezini, 14 Haziranda da Yozgat şehrini işgal ederek büyük bir bölgeye hâkim oldular. Merkezi Sivas'ta olan 3'üncü Kolordu kuvvetleri ve o bölgede bıraktığımız millî kuvvetler yeterli değildi. Eskişehir'deki Ethem Bey müfrezesi ile Bolu dolaylarındaki İbrahim Bey müfrezesi de Yozgat bölgesine gönderildiler.

Yozgat ve dolaylarında asiler yok edildikten sonra, oraya gönderilen müfrezelere öteki bölgelerde görev verilmesine karşın, bu yörelerde genellikle güvenlik sağlanamamıştı..

7 Eylül 1920'de Küçük Ağa, Deli Hacı, Aynacıoğulları Zile yakınlarında, Kara Nazım, Çopur Yusuf, Erbaa yakınlarında yeniden harekete geçmişlerdi. Aynacıoğulları etrafında topladığı üç yüz atlı ile bölgeyi kasıp kavuruyordu. "İkinci Kuvayı Seyyare" de denilen İbrahim Bey müfrezesi, Eskişehir bölgesinden Yozgat'a gelip, oradaki millî müfrezeler ve jandarma kuvvetleriyle birlikte Maden, Alaca, Karamağara, Mecidözü bölgelerindeki eşkiyaları ancak üç aydan fazla bir zamanda ortadan kaldıracabilmişti.⁵⁵⁴

Çapanoğlu İsyanı Bir Alevî Ayaklanmasına Dönmüş (!?)

Yozgat, Deveci Dağı ve Zile taraflarında isyanın ilk başladığında Çorak'ta bulunan istihbarat memuru Çorum Mutasarrıflığını 5 Haziran günü haberdar etmiş, Yozgatlı Çapanzadelerden Celal ve Halit'in ve Çopur Yusuf'un *Sungurlu, Hüseyinabad* nahiyesi, Zile ve çevresinde propagandalar yaparak halkı kendilerine katmaya çalıştıklarını bildirmişlerdi. İsyân hazırlığı sırasında *Mecitözü*'nde Veli Bey, Acem Abbas ve Piroğlu İbrahim gibi *Alevî* kökenli ileri gelenleri de kendilerine katabilmek için özel bir çaba harcamaktaydılar. İsyanın önderleri halka:

"İngilizler, Müslümanlar için büyük faydalar sağlayacaktır. Şeriat getirilecektir" diyor-du.⁵⁵⁵

554 Gazi Mustafa Kemâl Söylev Cilt:11 Sf: 600 TTK 1998 Ankara

555 Bardakçı Cemal **Anadolu İsyanları** Sf:127 Berikan Basım Yayın 2001- Ankara

Bu sıralarda Çorum Mutassarrıflığına ulaşan bilgiler, Alevîlerin, isyancıların yanında yer aldığı şeklindeydi. Mutasarrıf Ali Cemal Bey, bu durumu üzüntüyle karşılamış ama yine de istihbarat elemanlarına durumun araştırmasını emrini vererek raporların gelmesini beklemeye başlamıştı. Gelen haberler daha önceki bilgilerle tam bir zıtlık içindeydi. Çünkü istihbarat raporu bölgedeki Alevîlere önderlik eden, Şirin Hatunzade Hüseyin Ağa ile Abbas Veli ve Piroğlu İbrahim Bey'in Kuvvayı Milliye için asker toplamakta ve çevreye gönderdikleri heyetler ile halkı Kuvayı Milliye'ye katılması için aydınlatmakta olduğunu belirtiyordu.

Gelen haberler Alevîlerin isyancıların tekliflerine hiçbir şekilde itibar etmediklerini de özellikle belirtmekteydi. Çorum'a ulaşan haberlere göre Çapanoğulları ilk önce Zile'de toplanacaklar, Yozgat'ı ele geçirdikten sonra Kırşehir'i ele geçirerek, Millî Hükümetin merkezi olan Ankara'yı basacaklardı. Çapanoğulları, etrafında topladığı isyancılara "Halife Ordusu" adını vermiş, kendilerini ise "Halife Orduları Kumandanı" olarak ilan etmişlerdi.

Çapanoğulları'nın isyan teşebbüsünde bulunmaları ve halifenin yanında yer almaları bölgenin ve Çapanoğulları'nın ecdatlarının geçmişteki tavırlarına uygun değildi. Çünkü bu bölge, Osmanlı tarihi boyunca Padişah'a ve Halife'ye karşı en büyük isyanların merkezi olmuştu. Oysa şimdi Halife destekleniyor ve ulusal kurtuluş mücadelesi veren halka karşı bir tavır sergileniyordu. Bölge halkının Millî Mücadele safında yer almaları bölge halkının geleneklerine daha uygundu. Çapanoğulları'nın etrafında toplananların sayısı aslında fazla olmasına karşın, halk korku içinde köylerine yapılan baskınlarının ardından asilere katılmak zorunda kalıyor, fırsatını bulduğunda ise onların saflarından kaçıp köylerine geri dönüyorlardı. Halkın örgütlü gücü olmadığı için 50-60 kişilik isyancı gurubuna karşı koyamıyor onların yanında yer almak zorunda kalıyorlardı. Çapanoğulları bölgedeki etkinliği Türk köylerinden ziyade Türk olmayanların desteği ile sağlanıyordu.

Çorum Mutassarrıfı Cemal Bey^(*), Çapanoğullarının böyle bir isyanı çıkarmalarının ardında yatanları şöyle ifade ediyordu:

"Celal Bey ve kardeşlerini deruni duygularının aksine hareket ettiren sebep ne olabilir-di? Bir hatıranın bende hasıl ettiği kanaate göre, İttihatçılara karşı besledikleri gayz ve husumet!"

İsyancıların bölgedeki hareketlerine karşılık Millî Mücadele yürütenlerde faaliyetlerini aralıksız sürdürüyorlardı. Mecitözü kaymakamı Topçu Kumandanı Binbaşı Pire Mehmet Bey ile Vali Necati Bey'in kardeşi Osman, Millî Aşireti Reisi Veli ve Piroğlu İbrahim Bey'in isyancılara karşı yoğun örgütlenme faaliyetlerini sürdürüyordu. Her an eşkıyanın Çorum'a saldırısı bekleniyor bu nedenle de Ziraat Bankası'nda bulunan paranın Ankara'ya nakledilmesi için çareler düşünülüyordu. Aslında bu paraların nakli için en uygun güzergâh Sungurlu-

(*) Ali Cemal Bey (Bardakçı): 1889 yılında Balıkesir Burhaniye'de doğmuştur. 1909 yılında Mülkiye mektebini bitirdikten sonra çeşitli yerlerde kaymakamlık yapmıştır. 1919 yılında Ankara Emniyet Müdürlüğü yapmış, Mustafa Kemâl'in Ankara'ya gelişi sırasında güvenliği sağlamıştır. 1920 yılında Çorum'da Kuvayı Milliye karşıtı güçlerin etkinleşmesi üzerine Mustafa Kemâl tarafından Çorum Mutassarrıflığına atanmıştır. 1924 yılında Denizli Valisi olan Ali Cemal Bey, 1925 yılındaki Şeyh Said Ayaklanması nedeniyle Diyarbakır valiliğine getirilmiş, 1928'de Elazığ, 1931'de Çorum, 1933'de de, Konya valiliklerinde görev yaptıktan sonra, 1938 yılında emekli olarak gazeteciliğe başlayıp, serbest yazarlık yapmıştır. Tasavvuf ve Alevilik- Bektaşilik konularını işleyen kitaplar yazmıştır. Kendisi Alevi-Bektaşî olan Ali Cemal Bey, Dersim'de meydana gelen ayaklanma sırasında halkın cumhuriyet ve Atatürk'e bağlılığını pekiştirmek için yoğun çaba sarfetmiştir.

Yağlı ve Yahşihan yoluydu ama *Sungurlu* isyancılar tarafından işgal edilebilecek yerlerin başında yer alıyordu.

Bu sıralarda isyancılar kendilerine taraftar kazanabilmek için *Alaca*'da faaliyetlerini artırmış, Alevîleri kendi saflarına çekebilmek için her türlü yolu deniyorlardı. *Kızıllı* köyünden Veli Ağa, *Akviranlı* Hüseyin Ağa, Dede Kargınlılardan Garip Bey'e kendilerine katılmaları için teklifler yağıdırıyorlar, fakat onları kendi saflarına çekemiyorlardı.

İsyancılar, 14 Haziran günü Yozgat Hükümet Konağı'nı ele geçirmişler ve isyancıbaşı Celal Bey Halife Ordusu Kumandanı sıfatıyla hükümet etmeye başlamıştı. Hapishanelerdeki mahkûmları salıvermişler, depolardaki silah ve cephaneleri yağmalamışlardı. Yozgat'ın işgal edilmesinin üzerinden iki gün geçtiği halde Çapanoğulları'nın yanında kimse kalmamıştı. Oysa onlar Yozgat'ın ele geçirilmesiyle halkın kendi saflarına akacağına sanmışlar fakat yanılmışlardı. Şimdi yanlarında kalanlar sadece *Düzce*, *Adapazarı* ve *Orta Anadolu* arasında tütün kaçakçılığı yapanlardı. 17 Haziran günü *Alaca* da, elli kişilik bir kuvvetin baskını sonucu isyancıların eline geçmişti. *Değirmendere* ve *Hüseyin Gazi Köyü* taraflarından gelen *Alaca*'ya gelerek burayı işgal eden 200 kişilik topluğun altında beşinin Türk olmadığı istihbarat bilgilerinden öğrenilmekteydi.⁵⁵⁶

Alaca'nın işgalinin ardından Çorum Mutasarrıflığı'na başvuran bazı kişiler Çapanoğulları isyanının bir "*Alevî Ayaklanması*"na döndüğünü ileri sürerek *Alevî* köylerinden silahların toplatılmasını ve ileri gelenlerin derhal tutuklanmasını istiyorlardı. Bunun bir hile olduğunu anlayan Mutasarrıf şöyle diyor:

"Mütarekeden sonra, *Anadolu*'da *Sünnî Türklerle Alevî denilen Türkler arasında*, yukarıda ikinci bölümde hulasaten izah edilen maksat ve nedenlerle ihdas ve yüzlerce seneden beri idame olunan münaferet ve adaveti daha ziyade alevlendirerek silahlı bir itilaf meydana getirmek için bilhassa Samsun ve Amasya livaları dahilindeki Rumlar vasıtasıyla ve daha başka vasıtalarla geniş ölçüde propagandalar yapılmakta olduğuna vakıf bulunuyordum. Düşmanların bu propagandalarla varmak istedikleri gaye vazih ve aşikâr görünüyordu. *Anadolu*'da milyonlarca kardeş Türkü birbirlerine boğazlatmak bu suretle milletin birliğini, son mukavemet ümitlerini de kırmak mahveylemek ve ondan sonra da kollarını sallayarak memleketin işgal ve istilasını kolayca tamamlamak"⁵⁵⁷

Bölgede Halife ve azınlıkların oyuncağı durumuna gelen Çapanoğulları ve taraftarları yaptıkları propagandalar ile ulusal mücadele veren güçleri zayıflatmayı büyük bir görev olarak görüyorlardı. Propagandalarında millî kuvvetler safında yer alan Alevîleri bu mücadeleden caydırmak için:

"İttihatçılar Ermenileri tehcir ettikleri gibi, Kongreciler de Alevîleri umumen katl ve imha eyleyeceklerdir" şeklinde telkin ve açıklamalarda bulunuyorlardı. Ayrıca, Çapanoğullarının eline geçen *Alaca*'nın Alevîlerin isyanı ile alındığı yalanını yaymaktaydılar. Alevîlerin Rumlarla işbirliği yaptığını ve Sünnileri tümenden yok edecekleri söylentisi halk arasında hızla yayılmaya başlamıştı. Millî Mücadele karşıtları bu yalanlarla bir taşla iki kuş vurmuş olacaklarını sanıyorlardı. Bir yandan diğer bölgelerde yaşayan Alevîleri, Çapanoğullarını desteklemeye yöneltmeyi umuyorlar, öte yandan da mutasarrıflığa yaptırdıkları şikâyet sonuç verirse,

556 Bardakçı Cemal **Anadolu İsyancıları** Sf:170 Berikan Basım Yayın 2001- Ankara

557 Bardakçı Cemal **Anadolu İsyancıları** Sf:178 Berikan Basım Yayın 2001- Ankara

Alevîlerin ellerindeki silahlar toplatıp Millî Mücadeleye yekpare katılan Alevîler arasında çatlak oluşturup pasifsizleştirmiş olacaktı. Çorum Mutassarrıfı bu oyuna gelmemişti. Biliyordu ki, *Alaca*'daki hiçbir Alevî köyü Çapanoğulları'na destek vermemişti. Mecitözü Alevîleri baştan beri Millî Mücadelenin temel taşıydı. *Alaca*'da ise Alevî köyü *Narlık*'tan Hüseyin Ağa ve *Harhar* köyünden Şükrü Efendi adamlarıyla birlikte *Alaca*'nın işgalden kurtarılması için millî kuvvetlerle birlikte savaşıyordu.

Mecitözü'nün Alevî köyü *Gökçeşir*'den Hatunizade Hüseyin Ağa ile *Karacumalı*'dan Veli ve Piroğlu İbrahim Beyler oluşturdukları silahlı birliklerle kahramanca çarpışıyorlar ve isyancılara direniyorlardı. Her an için *Mecitözü*'ne bir saldırı bekleniyor buna karşı ilçeyi savunmak için Piroğlu İbrahim'in yirmi kişilik süvarisine destek sağlamak gerekiyordu. Veli Bey'le birlikte Binbaşı Mehmet Bey *Ortaköy*'ün Alevî köylerinden *Cevizli*'ye asker toplamak için giderek beraberlerinde yüz kişiyle dönmüşlerdi.

21 Haziran 1920 günü Refet Bey'in göndermiş olduğu bir telgraf çok güç şartlar altında isyancılara karşı direnmeyi sürdüren millî kuvvetlerin yüzünü güldürmüştü. Refet Bey telgrafında, *Düzce* ve *Bolu*'daki isyanları bastırdıklarını ve *Çankırı*'da olduklarını yazıyordu. Bu sıralarda isyancılar kendilerine taraftar bulabilmek için çok güçlü oldukları imasıyla Çorum Mutassarrıfı Ali Cemal'i öldürdüklerini yaymışlardı.⁵⁵⁸

24 Haziran günü Miralay Refet Bey *Kızılırmak Köprüsü*'ne gelmiş, 25 Haziran günü *Çorum*'a girerek, 29 Haziran'da da *Mecitözü* üzerinden *Zile* yönüne harekete geçmişlerdi. Bu sırada Çerkez Ethem'in kuvvetleri de *Yozgat*'ı kuşatınca, Çapanoğulları neye uğradıklarını şaşırmışlardı. İsyanın bastırıldığı dönemde Refet Bey ve Çerkez Ethem arasında bazı tatsız olaylar yaşanmış, Çerkez Ethem'in bölgeden kendi birliklerine asker kazanmak için çalışmalar yapması Refet Bey tarafından önlenmişti. Bu olay ilerleyen sayfalarda göreceğimiz Refet Bey ve Çerkez Ethem arasındaki çekişmenin nedenlerinden birisiydi.

Bölgede Ağustos ayı önceki aylara göre sakin geçmişti. Eylül'ün ilk haftası ise *Deveci Dağları*'nı mesken tutan Aynacıoğulları üç yüz atlı ile yeniden isyanı başlamıştı. Bu sırada Çapanoğlu Halit, bulunduğu *Aziziye*'den kaçarak onlara katılınca, Refet Bey'in de cepheye katılmak üzere bölgeden ayrılmasıyla boş kalan bölgede tekrar aktifleşmişlerdi. Bu gelişmeler üzerine Ankara'dan gelen Çolak İbrahim Bey'in kuvvetleri *Deveci Dağı* ve *Çiçek Dağı* arasında isyancıları sıkıştırmıştı. İsyancılar altı yüz atlı ile *Mecitözü*'nde *Kargı* ve *Doğla* köylerini basarak *Çorum* üzerine gelmeye çalışıyorlardı. 25 Haziran günü isyancılar *Hatap Boğazı* civarında yolcuları soymuşlar, Çapanoğlu Halit, Mutassarrıfa haber göndererek, üç gün sonra *Çorum*'a gelip kendisini öldüreceğini söylüyordu. Aynı günün gecesi *Gökçeşir* köyüne giren isyancılar daha sonra *Yakupoğlu* ve *Karagöz* köylerini ele geçirmişler, bu sırada millî kuvvetlerin geldiğini haber alarak çareyi kaçmakta bulmuşlardı. Daha sonraları *Yozgat* ile *Alaca* arasında bulunan *Karatepe* köyünde gizlenen Çapanoğlu Halit yakalanarak Amasya İstiklal Mahkemesi'nde yargılandıktan sonra asılarak idam edildi.⁵⁵⁹

558 Bardakçı Cemal **Anadolu İsyancıları** Sf:213 Berikan Basım Yayın 2001- Ankara

559 Bardakçı Cemal **Anadolu İsyancıları** Sf:246 Berikan Basım Yayın 2001- Ankara

Zile Ayaklanması

Damat Ferid Paşa'nın desteği ile Zileli dava vekili Ali Bey, görevden alınan eski nahiye müdürü Naci Bey ve İhsan Bey, 30 kadar atlıyla *Zile* köylerini dolaşarak propaganda yapmışlar 1920 yılının Mayıs ve Haziran aylarında ayaklanmışlardı. 3 Haziran 1920 günü *Zile*'ye süvari Binbaşı Hilmi Bey komutasında bir birlik gönderilmiş, eylemlerine son vererek ayaklanmaya katılmayanların bağışlanacağını duyurmuştu. Postacı Nazım *Ankara*'ya haber gönderip, TBMM Hükümeti'ni tanımadığını bildirerek 6 Haziranda 400 kişilik bir kuvvetle *Zile*'ye saldırınca olaylar büyümüş ve *Tokat*'taki Cemil Cahit Bey'in komuta ettiği 5.Tümen, *Zile*'ye gönderilmişti. *Zile* eşrafının önemli bir bölümünü ayaklanmacılara katılmış, jandarma birlikleri Postacı Nazım'ın adamlarınca teslim alınmıştı. Bölgeye *Sivas* ve *Erzurum*'dan gelen desteğin ardından 5.Tümen yoğun çatışmalardan sonra 12 Haziran'da *Zile*'ye girerek isyanı bastırmıştı.

Millî Aşireti Ayaklanması

Urfa, *Siverek* ve *Viranşehir* civarlarını işgal eden Fransızlara karşı başta Karakeçili ve Millî aşiretleri ortaklaşa mücadele veriyordu. Karakeçili aşiretinin başında Cudi Paşa ve Millî aşiretinin başında Odabaşzade Mahmut Efendi bulunuyordu. *Sivas*'ta bulunan Mustafa Kemâl Cudi Paşa'ya:

“Eğer Fransızlar, *Urfa*'dan sonra *Siverek*'e geçerlerse ne yapacaksın” diye sormuş o da:

“Bütün eli silah tutan şehirli ve köylü halkla *Siverek-Urfa* sınırında Fransızların karşısına çıkacağını ve gerekirse *Urfa*'yı işgalleri altında bulunduran Fransızları buradan da atmaya çalışacağım” demiş, bu sözlere sevinen Mustafa Kemâl sivil çekilmiş bir resmini Cudi Paşa'ya hatıra olarak göndermişti.⁵⁶⁰

Kuvayı Millîye'nin *Urfa*'da vermiş olduğu mücadele de Ali Saip Bey, Cudi Paşa ve Mahmut Efendi önderliğindeki halk, sırtında taşıdığı top ve cephanelerle Fransızları *Urfa*'dan kovmuşlardı.

Millî Aşireti daha sonraları Fransızlar tarafından kandırılarak kıskırtılmış ve birlikte *Urfa-Siverek* hareketine katılmışlardı. 8- Haziran 1920 günü ayaklanan Millî Aşireti, milis kuvvetleri ve beşinci fırkanın bölgedeki etkinliği nedeniyle 26 Haziran günü kaçarak Fransız bölgesine sığınmışlardı.

24 Ağustos günü *Viranşehir* ve *Siverek*'te yeniden başlayan isyan da, büyük bir kuvvetle harekete geçen asiler, *Viranşehir*'i aldıktan sonra Karakeçili Aşireti'ne mensup olanları öldürmüşlerdi.

Bu hareket 7 Eylül günü millî kuvvetler ve bu kuvvetlerle işbirliği yapan diğer aşiretler tarafından bastırılmış, Doğu'da bir *Kürdistan Devleti* kurmak düşüncesinde olan Millî Aşireti'nin reisi İsmail ile Halil, Bahur, Abdurrahman ve Mahmut adlı elebaşların başını çektiği isyancılar çöl olan Güney bölgelerine kaçmak zorunda kalmışlardı.

560 Dinamo H.İzzettin **Kutsal İsyan** C:5 Sf: 268 May Yayınları- 1974 - İstanbul

Cemil Çeto İsyanı

Kürt Teali Cemiyeti prensiplerine uygun olarak Doğu'da bir *Kürdistan Devleti* kurmak amacı güden Bahtiyar Aşireti Reisi Cemil Çeto Fransız ve İngilizlerden yardım alarak 7 Haziran 1920 günü isyan etmişse de, millî kuvvetler tarafından kısa zamanda dağıtılmış, kendisi ile birlikte oğlu da yakalanıp idam edilmişti.

Koçgiri İsyanı (Ümraniye Hadisesi)

Erzincan ve çevresinde 1920 sonlarında eşkıyalık olaylarının artması üzerine *Zara*'dan İmranlı'ya birlikler gönderilmesine karşı çıkan İmranlı bucak müdürü Haydar ve akrabaları, askeri bölgeden uzaklaştırmak amacıyla ayaklanmışlar, bölgede bağımsız bir Kürt devleti kurulacağı yolunda yapılan propagandaların etkisiyle 7 aşiret reisi, 8 Nisan 1921'de TBMM'ye gönderdikleri bir mektupla bölgede bir Kürt vilayeti kurulmasını, valiliğe de bir Kürt'ün atanmasını istemişlerdi.

Ayaklanmayı bastırmakla Nurettin Paşa görevlendirilmiş, komutasındaki Merkez Ordusu *Koçhisar, Zara, Muş, Ovacık, Kemah, Kangal, Koçgiri* bölgesinde geniş bir harekâta girişmiş, 15 ayrı yerde çarpışmalar meydana gelmişti. Mayıs sonunda doğru ayaklanmacılar sindirilmiş, 500 kadarı öldürülerek önemli bir kısmı da ele geçirilmişti. Bu olaydan üç ay sonra Sivas Valiliği görevine atanan Ebubekir Hazım şu bilgileri veriyor:

“*Ümraniye Hadisesi, ya da Koçgiri Hadisesi* adı verilen vaka, *Sivas* valiliğinde işe başlayışından üç aya yakın bir müddet içinde çıkmış ve Nurettin Paşa'nın yapmış olduğu bastırma hareketinin çok fena bir şekilde sonuçlanmış olduğunu *Sivas'a* geldiğim zaman öğrendim. Olayı söndürme işinin lüzumsuz şiddetini mazur göstermek için Kumandan Paşa'nın “*Ümraniye Hadisesi*” diye büyüüttüğü bu hadise, kendisini bu işe memur eden *Vekiller Heyeti*'nin 13 Mart 1337 (1921) tarihli kararnamesinde “*Harekât-ı Şekavetkârane*” diye nitelendirmiştir.

Sivas'a gelişimin üçüncü gününden itibaren Nurettin Paşa ile aramızda – daha önce tasliatıyla anlatıldığı gibi- anlaşmazlık ve çekişme olduğu ve kendisine kargın olduğum, bu yüzden de tarafsız olamadığım hakkında kötü bir düşünceye yer vermemek için olayın mahiyetini Kumandan Paşa'ya söyletmeyi daha uygun buldum. Bu hadiseyi bastırmaya memur olur olmaz, yani daha *Amasya'da* iken, neşrettiği 14 Mart 37 (1921) tarihli resmi ve basılı beyannamenin suretini aynen buraya naklediyorum:

“1- *Sivas* Vilayetine bağlı *Zara* kasabası (Bu kazaya *Koçgiri* de denir.) dahilinde meskûn bulunan *Koçkiri Aşiretleri* arasına sokulan bazı fesatçı amil-i bedhahane ashabının (kötü düşünceli kişilerin) kandırdığı bu aşiret reislerinden çoğunun rıza ve muvakkatları dışında bir kısım ayak takımı Kürtler *Ümraniye'de* bulunan askeri müfrezeye taarruz ve bazı subaylara *Ümraniye'de* bulunan *Zara Kazası Kaymakamını* tutuklamışlardır. Bu asiler, hareketlerine

sebeup olarak hükümetin güya Kürtleri vuracağından bahisle korku ve endişeye kapılmış olduklarını iâşe (yayma) etmişler...⁵⁶¹

İşte vakanın esası bundan ibarettir. Bu vaka Vilayet merkezine akseder etmez Vali Cemal Bey imkân dairesinde gerekli tedbirlere girişmekle beraber bu çirkin hareketin genişlemesine engel olmak için Kürtlerin hükümet tarafından göçe zorlanacakları yolundaki fena söylentileri yalanlamak ve ahaliyi temin etmek üzere o sıralarda Sivas'ta bulunan Temyiz Mahkemesi azasından –halen (21 Mayıs 1928) Beyazıt Milletvekili Şefik Bey-isim ve memuriyetini hatırlayamadığım başka bir zatla beraber- *Zara*'ya göndermiştir.

Nurettin Paşa beyannamesine şöyle devam ediyor:

“2-Sivas'tan *Zara*'ya gönderilen heyet (Şefik Bey ve arkadaşı) tarafından hükümetin Kürtleri tedip etmek gibi bir maksadı olmadığı temin edilmesi üzerine Koçgiri aşiret reisleri pişman olarak hükümetin af ve merhametine sığınmışlar ve tutuklu bulunan *Zara* Kazası Kaymakamı ile subayları serbest bırakmışlardır.

3- Fesat çıkarmak isteyen bazı hainlerin (bizzat Kumandan Paşa) iş bu vakayı abartarak bir “Kürtlük meselesi” şeklinde göstermeye çalışmaları da muhtemel görünmektedir. Hâlbuki böyle bir mesele katiyen mevcut değildir ve olamaz. Türkler ve Kürtler asla birbirinden kopamaz ve ayrılamazlar. Sonuna kadar din ve vatanın tek vücut halinde savunucusu ve koruyucusudurlar. Bunun dışındaki kötü fikirlerin din düşmanlarımız tarafından uydurulup etrafa yayıldığını herkesin bilmesi lazımdır.

4- Memleketin emniyet ve asayişinin temini ve halkın terfihi (refaha kavuşturulması) için muhtelif cihetlerden çok miktarda askeri kuvvet tertip edilmiştir. Fesat çıkaranların muhakemelerinin icrası için de Sivas'ta divaniharp teşkil olunmuştur.

5-Halkın emniyet ve huzurunu temin ve fesat erbabı ile eşkıyayı tedip ettirmek üzere Sivas havalisine gelmekteyim. Herkesin iş ve gücüyle meşgul olmalarını ve işşat-ı kâzibeye hâlâ-i sem'i itibar etmemelerini (yalan söyleyenlere kulak asmamalarını) ve fesatlık çıkaranlarla eşkıyayı hükümete teslim ve ihbar eylemelerini tavsiye ederim. Fesat çıkaranların şiddetle cezalandırılacağını ve masum ahalinin şefkatle himaye edileceğini beyan ederim

“Heyet-i nasiha” adı verilen Şefik Bey ile arkadaşının vaki olan teminat ve tavsiyeleri üzerine beyannamede söylendiği gibi Kaymakam ve müfrezenin subayı tahliye olunmakla beraber” Koçkiri Aşiretleri Rüesası” denilen *Zara* Kasabası ileri gelenleri heyete, aşağıdaki taahhütnamayı vermekle beraber suretlerini telgrafla Vilayete ve Nurettin Paşa'ya takdim etmişlerdir.

“*Hükümet-i Millîye'mize sadakatle hizmet eden ve ebediyen İslam camiası dahilinde hüsn-i hizmete amade ve aşağıda imzaları bulunan biz Koçkiri aşiretleri reisleri amal ve hissiyat-i sadakatkâranemiz hilafına olarak serzede-i zuhur olan Ümraniye hadis-i müessesfesinden inibas eden iğtisabattan (amacımıza ve sadakat duygularımıza aykırı olarak çıkıveren esef verici Ümraniye Hadisesinden çıkan gasp olayından)dolayı aşağıdaki hususları icra etmeyi taahhüt eyleriz.*

1-Umraniye ve Türkeşlik^() müessif vakasında askerden alınan silah, teçhizat, hayvanat vesair askeri eşya toplanıp süratle hükümetimize iade olunacaktır.*

⁵⁶¹Tepeyran Ebubekir Hazım **Belgelerle Kurtuluş Savaşı Anıları** Sf:70 Çağdaş Yayınları Haziran 1982 İstanbul

2-Bu olaylar dolayısıyla Avar aşiretleri tarafından ahaliden alınan bütün hayvan, mal ve eşyanın hepsi geri alınarak sahiplerine teslim ettirilecektir.

3-Kaza ve aşiretler dahilinde eşkıyalık yapan veya eşkıyalık yapmaya niyetlenenler hemen dağıtılarak ahalinin huzur ve sükûnuyla mallarının ve canları teminat altına alınacak ve itaat etmeyenler hükümete ihbar ve teslim olunacaktır.

4-Yukarıdaki maddeler bugünden uygulanarak Nahiye Müdürü Haydar Bey'in denetimi altında kurulan bir komisyon marifetiyle her tarafa ve aşiret reislerinden oluşan kollar ve tertip ve sevk edilmiş olduğundan mal, hayvan, eşya ve silah gibi gasp edilmiş şeylerin iadesi için hükümet tarafından gönderilecek memurlara intizar ederiz.

18 Mart 37 (1921)

İmzalar ⁵⁶²

Bu taahhütnameden başka yine bu kişiler tarafından Vilayete ve Ordu Kumandanına aşağıdaki telgraf da çekilmiştir

“İslam unsurlarının birbirinden ayırlamayacağını takdir edenlerdeniz. Gelen sayın heyet heyet dahi hükümetimizin görüşünü izah ve bizleri ikna etti. İslam ahalimiz hükümetin şefkatli kucağına sığınarak bir takım cahillerin aldıkları devlet malı ile bazı köylerden götürmüş oldukları hayvan vesairesin sahiplerine geri verilmesi için reislerden oluşan iki komisyon işe başlayarak hükümeti temsil eden muhterem heyetin himmetiyle hepimiz ikaz olunmuş ve bu husustaki anlaşmazlık giderilerek İslam kardeşliğinin temin edilmiş olduğunu arz ederiz.

12 Mart 37 (1921) ”

Yukarıda belirtilen taahhütler ve Nurettin Paşa'nın açıklamalarına göre olaya neden olanların Sivas Harp Divanı'nda yargılanmaları gerekiyordu. Oysa Nurettin Paşa sorunu bu yolla çözmek yerine kanlı bir askeri harekâta başvurmuş ve bu kararından Ankara'yı haberdar etmemişti. 130 civarındaki köyde adeta katliam yapmıştı. Nurettin Paşa'nın kişisel kararına karşı koymaya çalışınca Zara'da 76 Divriği'nde de 57 köy düşman olarak görülerek yakılıp yıkılmış, dağlara kaçan binlerce kişi açlıktan ölmüştü. Nurettin Paşa, 1-30 Mayıs arasında yaptıklarını Sivas gazetesinde şöyle açıklıyordu:

“Ümraniye hadisesi amillerinden ve Koçgiri rüesasından Azamet ve kardeşleri Bahri ve Sabit Beyler Karcaviran Nahiyesinin en şerir ve hunhar eşkıya reislerinden Filiçbeyli Hamu ve Zara ile Suşehri arasındaki asilerin reisi bulunan Çevirmehanlı Aziz ve Naki'nin kardeşinin oğlu Naki ve Ali'nin kardeşi haydar'ın taallukatından Pehlivan ve mutemedi Hüseyin Efendi ile Refahiye eşkıyasından Aşır ve 159 şaki ^(*) ölü olarak ele geçirilmiştir.

Eşkıya reislerinden meşhur Ali'nin ve eşkıyaya muhbirlik eden Kaçurzade Haydar Bey ve Şerefiye eşkıyasından ve maktul Aziz'in arkadaşlarından İbrahim ve reislerden Felik Ali'nin babası ve üç kardeşi ile bir oğlu ve Şeyh Kasım namındaki casus ile 113 ^(**) kişi ölü olarak ele geçirilmiştir.

(*) Ahalisi Türk ve Sünni köyüdür. Zara ve Ümraniye dahilindeki köylerin ahalisi tümüyle Kürt olmayıp Sünni Türk veya Alevi Türk ve Alevi- Kürt ile Sünni Kürtlerden oluşmakta ayrıca ormanlık bölgede Rum köyleri de bulunmaktadır.

562 Tepeyran Ebubekir Hazım **Belgelerle Kurtuluş Savaşı Anıları** Sf: 71-72 Çağdaş Yayınları Haziran 1982 İstanbul

(*) Yukarıdaki taahhütnamede imzası bulunanlardan

(**) Kaçan ve dağlara sığınanlardan

Ümraniye Hadisesi'nin en mühim tertipçilerinden ve başlarından olup isyan hadisesi esnasında Ümraniye Nahiyesi Müdürü bulunan Koçkirili Mustafapaşazade Haydar Bey'le rüesadan Naki Bey'in kardeşi İzzet ve Hasan Beyler ve avenesinden Kiho(Genco da okunabilir) ile 56 şaki istimnan etmiştir(af dileyerek teslim olmuştur)

200 muhtelif cins tüfekle bir hayli cephane ve 118 beygirle birçok koyun ve diğer hayvanlar (***) müsadere edilmiş ve 207 asker fîrarisi ve bakayası yakalanmıştır.

Ümera, subay ve erlerin gösterdikleri azim ve gayretten dolayı takdirlerimi beyan ve teşekkür ederim.⁵⁶³

Nurettin Paşa'nın açıklamalarından anlaşıldığı üzere asilerin 200 tüfek ile yakalanmış olması ve hiçbir askerin yaralanmamış olması dikkat çekicidir. Elindeki çok güçlü kuvvetlerle büyük bir katliam gerçekleştiren Nurettin Paşa'nın açıklamaları kendi yalanını da ortaya koymaktadır. Halktan gasp edilen mallar hazineye de gelir kaydedilmemiştir. Bütün bu olayları tespit eden Sivas valisi Ankara'ya şu telgrafi çekerek gerçekleri şöyle dile getirmiştir:

“...Bu harekette hükümet merkezinin rızası bulunmadığı adilâne ve seri icraat ile fiilen gösterilerek gelecek nesillere haklı husumet nakleden ve edecek sebepleri bir an evvel ortadan kaldırmalıyız. Acı tafsilatın kâğıt üzerine koymak istemediğim bu müessif halin hulasaten ve gizli olarak zatîlilerine arzını vatani bir vazife saydım

Peki, feci olan bu hadiseyi yakından görmek ve askeri harekâtın cereyan şeklini mahallerince tahkik etmek üzere Ankara'dan hususi bir heyet gönderilmesi pek basiretkârane bir tedbir olur.

Son günlerde Zara Kazası dahilinde 6 köyün bütün eşyasını ve hayvanlarını yağma ve altı kişiyi katlettirdiği mahalli kaymakamın resmi tahkikata dayanan telgraftamesinden anlaşılan taburun kumandanı, Ordu Kumandanının akrabasından olduğu söylentilerde ayrıca teessüfî mucip olmuştur...⁵⁶⁴

Bu telgraf üzerine Büyük Millet Meclisi'nce karar verilerek Sivas'a Yusuf İzzet Paşa ve iki milletvekili soruşturma için gönderilmişti. Meclis'te yapılan gizli oturumlarda olay görüşülmüş, Nurettin Paşa görevinden alınarak harp divanına vermişti.

Sivas'ta Merkez Ordusu Kumandanı olan Nurettin Paşa'nın yaptıkları Sivas valisi Nazım Bey'in de tepkisini çekmiş onun uygulamalarına karşı elinden geldiğince mücadele etmişti. Tayini Trabzon'a çıkmış olan Vali Hazım Bey, Sivas'taki görevinden ayrılırken 23 Temmuz 1921 günü Mustafa Kemâl Paşa'ya şu telgrafi çekerek Nurettin Paşa için şöyle diyordu:

“...Bu adamın vilayete musallat olması devam edecekse vatanımızın şerefini, menfaatini ve Millî Hükümetimizin haysiyetini ihlal eden hareketleri yakından görüp de men'e imkân bulamadığım bir yerde felç olmuş bir şahit halinde valilik etmeye değil, yaşamaya bile karakterim müsait olmadığından İstanbul'dan hareket eden ailemin bugün geleceklerine ve şu sırada memuriyet yerimin değiştirilmesindeki ağır külfete rağmen Kastamonu veya Konya'ya

(**) Kaçan ve dağlara sığınan ahaliden

563 Tepeyran Ebubekir Hazım **Belgelerle Kurtuluş Savaşı Anıları** Sf: 75-76 Çağdaş Yayınları Haziran 1982 İstanbul

564 Tepeyran Ebubekir Hazım **Belgelerle Kurtuluş Savaşı Anıları** Sf:78 Çağdaş Yayınları Haziran 1982 İst.

memuriyetimin nakline bir an önce müsaade buyurmalarını istirham etmek mecburiyetinde bulunduğum maruzdur.”⁵⁶⁵

Pontus İsyanı

Osmanlı'dan Yunan bağımsızlığını kazanmak için mücadele yürüten *Etniki Eterya (Millî Örgüt)* uzunca bir süren sessizliğin ardından 1904 yılında tekrar harekete geçerek, mütareke-den sonra Karadeniz'deki Rumları örgütlemeye başlamıştı. Karadeniz Rumlarından oluşan bir heyeti Trabzon metropoliteni başkanlığında *Paris*'e göndererek bölgede kurulacak Pontus Cumhuriyeti için çalışmaya başladılar. Bu çalışmalarla ilgili olarak İstanbul'da yayınlanan “*Patris*” adlı Rum gazetesi yaptığı açıklamalarla İnebolu'dan başlayıp, *Kastamonu*, *Sivas* ve *Trabzon*'u içine alan Pontus Cumhuriyetinin sınırlarını da açıklamıştı.

I.Dünya Savaşı sırasında 1916 yılında Rusların eline geçen Trabzon, Brest-Litovsk Antlaşması ile 1918 yılında geri verilmişti. Mondros Mütarekesi'nden sonra Trabzon Rum Metropolit Chrysanthos, bölgede bir Rum-Pontus Devleti kurmak için faaliyete girişti.

Pontus Cumhuriyeti kurma hevesindeki Rum çeteleri bölgeyi kasıp kavurarak tedhiş hareketlerini iyice artırıp, *Samsun*, *Merzifon* ve *Trabzon* arasındaki bölgede İngilizlerin de desteğiyle acımasız katliamlar yapıp, halkı sindirmeye çalışıyordu.

Bu gelişmeleri kabullenemeyen Topçu Pire Mehmet ve 10. Alay Komutanı Ahmet Süreyya *Merzifon* civarlarındaki Türkleri bu çetelere karşı örgütlemeye başladılar. İngilizlerin *Samsun*'a birlik çıkarmaları ve ardından 19 Mart 1919 günü *Merzifon*'a bir askeri müfreze göndereceklerini haber alınınca, 17 Mart'ı 18'e bağlayan gece Türk birliklerinden makineli tüfek bölüğüne bağlı Tegmen Hamdi, askerleri ile birlikte bir makineli tüfeği de alarak dağa çıkmıştı. Bu gelişmeler üzerine İngilizler, Türk makamlarına bölgedeki Türklerin silahlanmasını bildirip, tedbir alınmasını istemişler, bu istek Mustafa Kemâl'in *Samsun*'a gönderilmesi-nen neden olmuştu.

Gümüüşhacıköy'e bağlı *Karaköy* adlı Rum köyünden Vangel, kurduğu çete ile *Çorum* yörelerinde yağma ve katliamlarını sürdürürken, *Trabzon* taraflarında da Rum çetelere karşı mücadele amacıyla Türk kuvvetleri örgütlenmeye başlamış, bunlar arasında “Ermeni Tehciri” sırasındaki davranışları nedeniyle gıyabında cezalandırılarak aranmakta olan ve yakalanmak için dağlara çıkan Topal Osman'ın çetesi *Giresun* civarlarında ününü artırmış ve Rumlara karşı mücadelenin bayraktarı olmuştu.

Mustafa Kemâl'in, *Samsun*'a geldiği sıralarda bölgede 40 kadar Rum çetesi bulunuyordu. Osmanlı hükümeti bölgede yaşayan Türk halkını Rum eşkıyalara karşı korumuyor onları kendi kaderleriyle baş başa bırakıyordu. Türklerde oluşturdukları 13 civarındaki Türk çete ile halkı Rumlara karşı savunmaya çalışıyordu.

1904 yılında kurulan Pontus Cemiyeti, *Anadolu*'nun düştüğü kötü durumdan faydalana-rak Yunanlıların kışkırtması ile *Kuzey Anadolu*'da harekete geçmişler, İtilaf Devletleri'nin Yunanlıları desteklemesinden cesaret alan Rum çeteleri, *Anadolu*'nun kuzeyinde yaşlı Türk-leri öldürmeye, kadın ve çocukları yok etmeye başlamışlardı. *Samsun*, *Merzifon*, *Tokat*, *Ve-zirköprü*, *Çarşamba*, *Terme*, *Lâdik* ve *Amasya* yörelerinde Ermenilerle birleşerek büyük bir

565 Tepeyran Ebubekir Hazım **Belgelerle Kurtuluş Savaşı Anıları** Sf: 87 Çağdaş Yayınları Haziran 1982 İst.

vahşet örneği veren Rumlara karşı Topal Osman, millî kuvvetlerle birlik olarak harekete geçmiş ve Pontus Cemiyetine ait Rum çetelerini teker teker ortadan kaldırmayı başarmıştı. Kurtuluş Savaşı'nın kazanılmasının ardından bölgede yaşayan Rumların hepsi *Anadolu*'yu terk edince Pontus Devleti kurma çabaları da son ermiş oldu.

Demirci Mehmet Efe İsyanı

Çerkez Ethem İsyanı'nın ardından Ulusal Kurtuluş Mücadelesine büyük katkıları olan Demirci Mehmet Efe'de Çerkez Ethem'le haberleşerek *Denizli, Burdur, Çal, Dinar* dolaylarında isyan etmişti. Onun bu tavrı öğrenildiğinde, Güney Cephesi'nde bulunan Refet Bey'in süvarileri, halkı canından bezdiren Demirci Mehmet Efe'nin üzerine gidiyordu. *Sandıklı*'dan 15 Ekim sabahı *Dinar* yönünde harekete geçen birlikler çevre köylere dağılmıştı. *Kazanpınar* köyüne giren birliğin komutanına gelen köylü:

“Kumandan Bey nereye gidiyorsunuz?”

“*Dinar'a gideceğiz, oradan da Nazilliye gideceğiz*”

“Hayır, kumandan bey. Siz Demirci Mehmet Efe'nin üzerine gidiyorsunuz”

“Ne münasebet Demirci Efe bizim arkadaşımız, biz onunla beraber Yunan'a karşı savaşacağız”

“Şimdi siz bize öyle söylersiniz; ama bir iki gün sonra benim dediğim olacak.”

“Bunu da nerden çıkarıyorsunuz”

“Biz efelerden, çetelerden, Mustafa Kemâl Paşa'ya o kadar büyük şikâyetle bulunduk ki; artık bu adamların zulümlerine hükümet son vermeye mecburdur.”

“Bu adamlar ne gibi zulüm yaparlar?” sorusu üzerine ağlamaklı olan köylü:

“Kumandan bey, köye dört efe gelir ikramda bulunuruz. Elimizden geldiği kadar hizmet ederiz. Koyun keseriz beğenmezler, hindi isterler. Kaz keseriz, tavuk isterler. Her dediklerini yaparız. Rakı isterler şarap isterler. (...)

Çeşit çeşit rezalet çıkarırlar. En sonunda bir bahane bulup genç ihtiyar demezler verirler bize sopayı.”⁵⁶⁶

15 ve 16 Aralık günleri *Dinar*'ın *İğdecik* köyü gece basılarak Efe'nin kızanları dağıtılmış, beş on kişiyle kaçan Demirci Mehmet Efe de, daha sonra affedilmişti. Refet Paşa Demirci Mehmet Efe üzerine yaptığı baskını şöyle anlatıyor:

“Evvela Demirci'nin üzerine yürüdüm. Bir sabah baskını yaptım. Kaldığı köye iki top savurdum, hemen kaçtı. Kasasını ve kıymetli silahlarını ele geçirdim. Tam yüz bin lirası vardı. Sonra onu 10 kişilik maiyeti ile bir yerde ikamete memur ettim. Yanına 10 kişi bırakmasaydım düşmanları öldürürlerdi. Ayrıca geçimi için tahsisat bağladım. Tabii kendi parasını veriyordum. Sonra çocuklarına da baktım, yine kendi parasını harcadım...”⁵⁶⁷

566 Güralp Şerif **Kurtuluş Savaşı'nın İç Yüzü** Sf:102 Güncel Yayıncılık Ekim 2002 İstanbul

567 Selek Sabahattin –**Anadolu İhtilâli**- Sf: 146 Burçak Yayınevi - İstanbul

Bu baskın sonucu kaçan Demirci Mehmet Efe'den de kurtulunmuştu. 12 Temmuz 1956 günü Hilton otelinin 536 numaralı odasında Şerif Güralp ile görüşen Refet Paşa Demirci Mehmet Efe'nin kaçmasını bilerek sağladığını söylemişti.⁵⁶⁸

20–21 Aralık gecesi evinde “Yeni Dünya Gazetesi”nden Hayri, Arif Oruç’un kız kardeşinin oğlu Nizamettin, Müşir Fuat Paşa’nın oğlu Hidayet ve arkadaşı Şükrü Beylere Reşit Bey, ordu birlikleriyle Kuvayı Seyyare arasında bir çatışma çıktığı takdirde, subaylarımızla erlerimizi yanıltma görevi vermişti. Bunlar yanlarında Ethem Bey’in kâtabi ile 21 Aralıkta trenle Eskişehir’e gelmişlerdi.⁵⁶⁹

Çapanoğlu İsyanı’nın bastırılmasından sonra Çerkez Ethem kuvvetleri geçtikleri her yeri çekirge sürüleri gibi soyup soğana çevirmişlerdi. Ankara hükümetinin elinde başka güç olmadığı için bunlara mahkûm durumdaydı. Çerkez Ethem’in kuvvetleri Ankara’da gördükleri subaylara onların duyabileceği şekilde:

“Bu hergeleler ne işe yararlar. Biz cephe cephe koşarız. Onlar gerilerde yan gelip yatarlar” diye konuşuyorlardı.

Ankara’dan Eskişehir’e geldiklerinde hiçbir makama danışmaya gerek görmeksizin şehirdeki en güzel evlere el koymuşlar sahiplerini kovarak kendileri yerleşmişlerdi. Cepheye hareket etmeden önce yorgunluk çıkarmışlar, günlerce gezerek eğlenmişler, Yozgat’ta ele geçirdikleri paraları, sarı liralari, takıları burada harcamışlardı. Oysa Mustafa Kemâl, Talat Paşa’ya 29 Kasım 1920 günü yazdığı mektupta parasızlık içinde kıvrandıklarını şöyle dile getiriyordu:

“Bu gün içinde bulunduğum vaziyete girerken beş param olmadığını suhuletle tahmin edeceğinizden eminim. Girdikten sonra da İstanbul’a bol bol mevaidda bulunan zengin zevatin bizi derhatır edeceklerini farz etmek gafletinde bulundum. Milletten para istemek, onlara en mukaddes gayeler hakkında bile şüphe ve tereddüt ilka ediyor. Bundan başka muhaliflerin en kuvvetli propaganda silahını teşkil ediyor. Bu sebeple pek elim ihtiyacat içinde dua ile iş görmeye çalışıyoruz. Fakat bittabi parasızlık yüzünden birçok nafi teşebbüsler ve kat’i ihtiyaçlar te’min ve tatmin edilemiyor. Binaenaleyh sizden şimdilik hiç olmazsa elli bin liranın Asım Bey’le gönderilmesine intizar ederim.”⁵⁷⁰

Çerkez Ethem’in kuvvetleri isyanlar karşısında başarılı olmasına rağmen Yunanlılara karşı yürütülen düzenli ordu savaşında başarılı olamamışlardı. Bu nedenle de düzenli orduya karşı kin duyuyorlardı. Yeşil Ordu’nun siyasi fikirlerini de kendi çıkarları için alabildiğince kullanıyorlar ve Eskişehir sokaklarında açıktan açığa subaylığın ve mecburi askerliğin kaldırılmasının propagandasını yapıyorlardı. Sıradan çete üyelerinin dahi düzenli ordu ve Yeşil Ordu’ya yaklaşımı şöyleydi:

“Bu iş senin bildiğin düzenli ordu ile başa çıkamaz. Bu işi Moskof başa çıkaracak, Moskof içindeki Müslümanların çok âlim bir hocası varmış. Bu adam Moskofun Bolşevik adındaki başını (yani başındaki adam demek istiyor) Müslüman yapmış, şimdi bu baş bizim sınırımızda yeşil bir ordu kuruyormuş. Yeşil ordunun adamlarının başında yeşil külahlar, sırtlarında yeşil

568 Güralp Şerif **Kurtuluş Savaşı’nın İç Yüzü** Sf:104 Güncel Yayıncılık Ekim 2002 İstanbul

569 Güralp Şerif **Kurtuluş Savaşı’nın İç Yüzü** Sf: 64 Güncel Yayıncılık Ekim 2002 İstanbul

570 Yalçın Hüseyin Cahit **İttihatçı Liderlerin Gizli Mektupları** Sf:218 Temel Yayınları Ekim 2002-İstanbul

cübbeler, ellerinde yeşil tespihler, hep tekbir ve tehlil getiriyorlarmış. Onlar bir defa bu cepheye geldi mi işler düzelecekmiş. Çünkü bu yeşil orduya ne kurşun işlermiş ne gülle.”⁵⁷¹

21 Aralıkta trenle Eskişehir’e gelenlerden biri, trenin hareketinden önce, gizlice istasyonda Mustafa Kemâl’in bulunduğu binaya gelip, durumu Mustafa Kemâl’e bildirmişti. Mustafa Kemâl’in :

“Biz Ethem Bey ve kardeşlerine karşı sevgi duyuyoruz. Onlar boş yere telâşa düşüyorlar. Bu teşebbüslerinden üzüntü duydum. Fakat Ethem Bey’in orduda bozgunculuk çıkarmak için vereceği talimatı bilmek isterim” deyip kendilerinin hareketlerini serbest bırakmış. Eskişehir’de İsmet Paşa’ya, Afyonkarahisar’da Fahrettin Paşa’ya bilgi vererek bu kişilerin takip edilmesini istemişti. İhbarcının, ihbarlarının doğru olduğunu sonradan anlaşılmıştı. Kâzım Paşa, bu görüşleri dinledikten sonra:

“Türkiye’nin Batı Cephesi’nden başka doğuda, güneyde, merkezde de orduları vardır. Bu orduların başında ve içinde çok değerli ve pek kudretli komutanlar ve subaylar vardır, bütün bunlarla birlikte bir millet vardır” diyerek kendilerini yatıştırmaya ve ölçülü bir duruma getirmeye çabalamıştı.

Fakat Çerkez Ethem’in kardeşi Reşit Bey, Meclis’teki faaliyetlerini artırmıştı. Cephedeki durumla ilgili bazı şüpheleri olduğunu söyleyen kırk elli kadar milletvekilini etrafında toplayarak Bakanlar Kurulu’ndan bilgi istiyorlardı. Bolu milletvekili Yusuf İzzet Paşa, bu durumu Mustafa Kemâl’e bir mektupla bildirmiş onların isteğiyle Bakanlar Kurulu ve Mustafa Kemâl’e, milletvekillerinin herhangi bir konuda soru sormak için hükümeti davet etmesinin usule uygun olmadığını bildirip, taleplerini reddetmişti. Yusuf İzzet Paşa, Mustafa Kemâl’in cevabını toplantı halindeki milletvekillerine bildirdiğinde, Reşit Bey ayağa kalkarak :

“Efendiler! bu cevap göğsünüzü kapayın! demektir. Yüksek malumunuzdur ki, askerlerin göğüslerinin kapalı bulunması disiplin gereğidir” diyerek Mustafa Kemâl’in kendilerini askerî disiplin altına almak istediği, kendilerinin de bunu kabul etmeyeceğini söylemişti.

22 Aralık 1920 günü, Reşit Bey’le bakan ve milletvekillerinden on beş kadar arkadaşını odasına davet eden Mustafa Kemâl, bu konunun bütün gelişme safhâlarını, gerekli belgeleri de göstermek suretiyle, açık bir şekilde anlatınca, Reşit Bey, söylediklerimin hiçbirini inkâr etmeyerek düşman saldırılarına karşı tek kuvvetin Ethem Bey’in kuvveti olduğunu, düşman karşısında düzenli ordunun çil yavrusu gibi dağılacağını söyledi. Ayrıca Ethem Bey’in kuvvetinin artırılması ve takviye edilmesi gerektiğini bildirince Mustafa Kemâl :

“Ethem Bey’in kendi komutası altında kullanabileceği kuvvetin sayısı en çok bin iki yüz, iki bin kişiden ibaret olabilir. Bu sayı artırılacak olursa, disiplinsizlik dolayısıyla dağılıp felâkete yol açar. Her halde, memleketin mukadderatının şahsa bağlı kuvvetlere değil, ancak Büyük Millet Meclisi’nin kanunlarına bağlı düzenli birliklere emanet edilmesi gerekir. Kuvayı Seyyare, belirli bir kadro halinde, verilen emirlere tamamen uymak ve boyun eğmek şartıyla yararlı olabilir.” diye karşılık verince bu açıklamalardan ikna olmuş ve açıklanan gerçekleri kabullenmiş gibi görünen bir tavır takınan Reşit Bey, kardeşlerinin yanına giderek nasihatlerde bulunmayı kabul etmişti.

Oluşturulacak bir “Nasihat Hey’eti” aracılığıyla, Kuvayı Seyyare’ye, Hükümet’in son ve kesin isteklerinin ulaştırılması kararlaştırıldı. Bu istekler şunlardı:

571 Yazman M.Şevki **Anadolu’nun İşgali** Kamer Yayınları Sf: 47 1999-İstanbul

1 – Kuvayı Seyyare, diğer birlikler gibi emir ve komutaya tam olarak uyacak ve kanun dışı her türlü taşkınlıklardan kaçınacaktır.

2 – Kuvayı Seyyare, kuvvetini artırmak için kendiliğinden hiçbir yerde, hiçbir şekilde adam toplamayacak ve bu maksatla gönderdiği adamların faaliyetine derhal son verecektir. Asker ihtiyacı, öteki birliklerde olduğu gibi, yapılacak müracaat üzerine Cephe Komutanlığı'na sağlanacaktır.

3 – Kuvayı Seyyare, kaçaklarını yakalatmak için doğrudan doğruya adamlar görevlendirip göndermeyecek: kaçaklar, diğer birliklerinki gibi Cephe Komutanlığı'na takip ettirilecek ve yakalatılacaktır.

4 – Kuvayı Seyyare mensuplarının ailelerine bakmak üzere bazı yerlerde bulundurduğu irtibat subaylarının kim oldukları hükümetçe bilinecek ve bu irtibat subaylarının ellerinde bulunan şifrenin bir sureti de bize verilecektir.

Bu şartlar yerine getirildiği takdirde, Kuvayı Seyyare, şimdiye kadar olduğu gibi belirli bir kadro dahilinde yine görevine devam edecekti. Reşit Bey'le beraber Celâl, Kılıç Ali, Eyüp Sabri ve Tevfik Bey'ler, 23 Aralık öğle vakti Ankara'dan hareket ederek, 24 Aralık günü öğleden sonra saat 16.45 sıralarında Kütahya'ya varmışlardı.

Bu sıralarda Çerkez Ethem ve Tevfik Bey, Cephe Komutanı'nın bilgi ve onayı olmaksızın, bölgelerinde bulunan ordu birliklerini cepheye dağıtmışlar ve Kuvayı Seyyare'nin ağırlıksız erlerini Gediz'de, Pehlivan Ağa müfrezesini de Kütahya'da toplamışlardı.

Gelişmeleri izleyen Mustafa Kemâl, 25–26 Aralık 1920'de, Kütahya'da bulunan Celâl Bey ve arkadaşlarına gönderdiği bir telgrafta:

“Bu hareket tarzının taşıdığı maksat ve anlamın ne olduğunu kesinlikle bilmek isterim. Bu komudaki görüşünüzün bildirilmesini makine başında bekliyorum” diyordu. Bu telgrafa verilen cevap ise:

“Müsterih olunuz, kötüye yorumlanacak herhangi bir davranış yoktur. Tevfik Bey yarın gelecek, hep birlikte görüşeceğiz. Sonucu etraflı olarak arz ederiz.” Şeklindeydi.

Bu cevap karşısında şüphelenen Mustafa Kemâl, Celâl Bey ve arkadaşlarının ya durumdan haberdar edilmeyerek aldatılmakta olduklarını veya tutuklanıp istenildiği gibi yazı yazmaya mecbur edildiklerine kanaat getirmiş olmasına karşın, gerçek durumu anlamamış ve kısa telgraflarıyla verdikleri teminata inanmış görünerek:

“Tevfik Bey ile de görüşmelerinden sonra, memleket ve milletin yüksek çıkarlarını sağlayacak esaslar üzerinde anlaşacaklarına şüphesi olmadığını, kendisine gelen haberleri dedikodu sayarak, Hükümet'çe hiçbir tedbir alınmasına gerek bulunmadığı yolundaki inancını Hükümet üyelerine anlatacağını, ancak aralarındaki samimiyeti zedeleyen durumun bir an önce ortadan kalkmış bulunduğu haberini beklediğini, kendisini gönül kırıklığına uğratmalarını” istedi.

“Nasihat Heyeti”nin, 26–27 Aralık 1920'de, ortak imza ile çıktıkları etraflı ve açık telgraflarındaki önemli noktalar şunlardı:

1- Güvenlik tedbirleri alındığına şüphe yoktur. Bu tedbirlerin hepsi kendilerini savunmak içindir. Kendilerine karşı çıkarılan ve yığılan kuvvetler ve yeni kurulan karakollar eski yerlerine çekildiği takdirde, bu tedbirlerden de vazgeçeceklerdir.

2- Düşmanca hareketle karşılaşmadıkça, memleketin gelecekteki selâmeti için ve zatı devletlerinin şahsına karşı besledikleri içten bağlılık dolayısıyla her türlü fîli hareketten kaçınacaklarına en büyük yeminlerle söz vermişlerdir,

3- Kuvayı Seyyare'nin Konya ve Alaca'da bulunan askerleriyle, Teğmen Sadrettin Efendi komutasında Konya'dan gelmekte iken Fahrettin Paşa tarafından tutuklanan seksen neferin ve Kuvayı Seyyare müfreze komutanlarından Kürt İsmail Ağa ile Kalecik'teki akrabasından cihada katılmak üzere askerlik yaşı dışındaki kimselerden toplananların Kuvayı Seyyare'ye katılmalarına engel olunmaması,

4- Kuvayı Seyyare'ye para verilmesi için Kütahya Mutasarrıflığı'na emir verilmesi,

5- Karşılıklı güven ve itimadın gerçekten kurulması ve devam ettirilmesi için Fahrettin ve Refet Bey'lerin cepheden uzaklaştırılmaları.

Buradan çıkan anlama göre Kütahya'ya giden heyetin, tutuklanmış olma ihtimali çok yüksekti. Yazılanlar dikte ettiriliyordu. Bunun böyle olacağını heyet gitmeden önce sezen Mustafa Kemâl, Kâzım Paşa'ya gitmemesi gerektiğini sezdirmişti. Çünkü Kâzım Paşa'yı tutuklayarak, imzasını kullanabilirlerdi. 26-27 Aralık gecesi, Eskişehir'de Batı Cephesi Komutanı İsmet Bey'e de şu şifreli telgrafi çeken Mustafa Kemâl:

"Kütahya'ya giden heyetin ayrıntılı telgrafını aşağıda olduğu gibi veriyorum. Bunun ana noktaları özetleyerek, makine başında, Refet ve Fahrettin Bey'lere bildirmenizi rica ederim. Heyete makine başında verdiğim cevap da "Telgrafınızı yarın Bakanlar Kurulu'na sunacağım"dan ibarettir. Yarın, Bakanlar Kurulu kararıyla, heyete, görevlerinin son bulduğunu ve hemen Ankara'ya dönmelerini bildireceğim. Ondan sonra, konuyu bütün ayrıntılarıyla Meclis'te açıklamak düşüncesindeyim.

Kuvayı Seyyare'ye karşı, İsmet ve Refet Bey kuvvetlerinin, bulundukları yerlerde toplu ve uyanık olmalarını ve alınmış bulunan genel tedbirlere daha çok önem verilmesini ve dikkat edilmesini rica ederim. fîli harekete herhalde onlar başlamadan, şimdilik başlanmaması taraftarıyım." Diyordu.

21.12.1920 günü Batı ve Güney Cephesi'ne gönderilen telgraf ile de Refet ve İsmet Bey'e özel olarak:

"Kütahya'ya giden heyetin gönderdiği ayrıntılı telgraf, Bakanlar Kurulu'nda incelenerek aşağıdaki kararlar alındı. Bu kararlar, bu akşam açık telgrafla Büyük Millet Meclisi Yüce Başkanlığı'ndan doğrudan Kütahya'ya bildirilecek ve heyetin görevine son verilecektir. Buna göre gereken tedbirlerin alınması ve görüşlerinizin bildirilmesi rica olunur" denilerek kararname hükümleri bildiriliyordu.

Vatanın kurtuluşu için ordularda görüş birliğinin şart, mutlak itaatin gerekli olduğunu her şeyden önemli sayan Bakanlar Kurulu, Büyük Millet Meclisi üyelerinden Celâl, Reşit, Eyüp Sabri, Vehbi ve Kılıç Ali Bey'lerin Kütahya'dan gönderdikleri 26/27 Aralık 1920 tarihli telgraflarını ve bu konu ile ilgili olarak ortaya çıkan durum ve olayları görüşüp inceledikten sonra, şu kararları almıştı:

1- Birinci Kuvayı Seyyare, bütün öteki ordu birlikleri gibi, kayıtsız şartsız Büyük Millet Meclisi'nin kanunlarına, Hükümet'in koyduğu düzen ve emirlere ayak uydurmakla yükümlü ve askerî disipline bağlıdır.

2- Birinci Kuvayı Seyyare Komutanlığı'nın askerî görev ve konularla ilgili bütün teklif ve görüşleri, ancak emri altında bulunduğu komutanlığa ve bu komutanlık vasıtasıyla ilgili makamlara bildirilir.

3- Yukarıdaki kararları Genelkurmay Başkanlığı uygular.

Mustafa Kemâl, *Kütahya*'da bulunan Büyük Millet Meclisi üyelerinden Celâl, Reşit, Eyüp Sabri, Vehbi ve Kılıç Ali Bey'lerin, 26-27 Aralık 1920 tarihli telgraflarına, 27 Aralık günü bir cevap göndererek yukarıdaki, Bakanlar Kurulu kararına göre :

“Sizlerden istediğim özel görev son bulmuş olduğundan geri dönmeniz rica olunur.”

Demişti. Heyet bu isteğe 28 Aralık 1920 günü şu cevabı vermişti:

“Bakanlar Kurulu kararını bildiren telgraf emrinizi akşam aldık. Aslında her birimiz memleket ve milletin selâmeti için, büyük bir samimiyetle emrinize uyararak buraya geldik. Eskişehir'in ve buranın durum ve tutumunu gördük. Anlaşmazlık konusu olan meseleyi tam bir tarafsızlık ve doğrulukla inceledik ve araştırdık. Görüşmelerin nasıl geçtiğini ve safhâlâ-rını olduğu gibi bilginize sunduk ve samimî inançlarımıza dayanarak meselenin çözüm şeklini anladığımız gibi yazdık. Sunduğumuz hususlara karşılık, Bakanlar Kurulu'nun bize bildirilen kararının neyi ifade ettiğini anlayamadık. Aksine, vatanın selâmet ve mutluluğunu göz önünde bulunduran maruzatımızın iyi karşılanmadığını gördük. Bu konunun daha fazla sürünce mede bırakılmaya tahammülü olmadığına itimat buyurmalarını istirham ederiz.”

Bu telgrafa karşılık olarak Mustafa Kemâl'de şu cevabı makine başında veriyordu:

“Memleket ve milletin selâmeti için bana karşı gösterdiğiniz samimiyete cidden müteşek-kirim, Söz konusu durum hakkında sizlerin buradan ayrılmasından önce, bütün belgeleri göstermek suretiyle yaptığım açıklamalar sonunda, konuyu resmen hükûmete intikal ettirir-ken, sizlerin yerinde olan hareket tarzını, oradaki arkadaşlara açıklamak ve anlatmak üzere, yolculuk zahmetine katlanmanızı rica etmiştim. Konunun çözüm noktası olarak telgrafınızda işaret buyurduğunuz nokta zaten burada da söz konusu olmuştu. (...)

Ancak, burada da arz ettiğim üzere, benim bir buçuk aydan beri süregelen şahsî ve özel gayret ve teşebbüslerimle ve büyük bir samimiyetle yaptığım çalışmaların, ne yazık ki, takdir edilmemiş olduğunu görüyorum. Şüphesiz bu konunun çözüm ve takibini sorumlu ve ilgili makamlara bırakmış bulunuyorum.”

Kütahya'daki heyet, durumu Meclis'e açıklayarak kendilerine daha yararlı olabilecekle-rine Ethem ve kardeşlerini inandırarak ellerinden kurtulabilmişlerdi. Ama Reşit Bey, heyetle birlikte dönmeyerek orada kalmıştı.

Mustafa Kemâl, *Kütahya*'ya, Bakanlar Kurulu kararı ve heyetin geri dönmesi gereğini bildirdikten sonra cephe komutanlarına da âsî Ethem ve kardeşlerine karşı harekâta geçmele-rini emretmişti.

Çerkez Ethem'in anlayışı, “askerî harekâtı” çapulculuk, adam kaçırma vs. gibi yöntem-lerle kaçırdıklarından kurtulmalık almayı devlet yönetmek sanıyordu. Bu davranışlar Türk halkını kendi vatanından bezdiriyordu. Türkiye Büyük Meclisi'ni kendileriyle uğraştırarak resmi otorite altına girmeyi reddediyor, haddini bilmez, bir tavır sergiliyordu. Kendi çıkarları için düşmanla işbirliği yapabilecek bir karaktere sahiptiler. Çerkez Ethem ve kardeşlerinin, ellerindeki bütün kuvvetler ve dayandıkları düşmanlarla birlikte yola getirmek ve ortadan kaldırmak zorunlu hale gelmişti. Bu sorunu çözmek için hazırlıklar tamamlanmış, Bursa'da

bulunan Yunan kuvvetlerine karşı bir piyade tümeni bırakılarak, iki piyade tümeni ile bir süvari tugayına *Eskişehir*'in güneybatısında ve *Kütahya* doğrultusunda yığınak yaptırılmıştı. *Uşak*'ta bulunan Yunan kuvvetlerine karşı da, cephede yalnız bir tabur bırakılarak, iki piyade tümeni ile yedi süvari alayına, *Dumlupınar* yakınlarında veyine *Kütahya* doğrultusunda yığınak yaptırılmıştı.

Millî Kuvvetler, hareket emrini alır almaz, derhal *Kütahya*'da bulunan âsî Çerkez Ethem kuvvetleri üzerine yürüyüşe geçmişler, 29 Aralık 1920 günü *Kütahya*'yı işgal etmişlerdi. Bölge halkı millî kuvvetlerin *Kütahya*'ya girişinden memnun olmuşlar, cepheye giden her neferi, her kıtayı teşvik ediyorlar ve yalvarıyorlardı:

"Amanın, bu herifler gavurdan daha insafsızdır. Malımız ırzımız size emanet, bunlardan koruyun" ⁵⁷² diyorlardı.

Üç gün sonra da Batı ve Güney Cepheleri'nden hareket eden bütün kuvvetler, *Kütahya*'nın 30-40 kilometre ilerisinde ve *Gediz* yönünde bir hatta birleşmişlerdi. Çerkez Ethem, millî kuvvetleri hiçbir yerde durdurmaya cesaret edemeyerek *Gediz* üzerine çekilmişti.

Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin ordusu, Büyük Millet Meclisi ve Hükümeti'ni küçük gören Çerkez Ethem'e haddini bildirmişti. Kaçan Ethem, İstanbul'a gönderdiği telgrafta:

"Ankara'da tutuklanan sayın arkadaşlarınızın İstanbul'a geri gönderilmeleri için, Ankara Meclis Başkanlığı'na çektiğim protesto yazısı aşağıda bilgilerinize sunulmuştur. Şimdi, Millet Meclisi'nin kararıyla saldırıya uğramış bulunuyorum. Kuvvetim savunmaya hattâ karşı saldırıya, bile yeterli olmakla birlikte, karşımda ve yanlarımda Yunanlılar bulunduğundan, tutulacak yol konusunda Yunan komutanlığı ile anlaşmaya varılmış ise de, zâtı devletlerinin onayını almayı da her bakımdan lüzumlu buldum. Gereğinin yapılması, haberleşmelerin ve Zâtı devletlerinin emirlerinin alınmasının sağlanması için, Gediz telgraf hattının onarımı ve düzeltilmesi, yüksek emirlerinize arz olunur" diyordu.

Çerkez Ethem'in yukarıdaki telgrafta belirttiği protesto yazısı Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığı'na geldiğinde gizli bir oturumda Meclis'e okunmuştu. Kaba ve edepsizce yazılmış bu telgraf milletvekillerinin şahıslarına hakaret ve Millî Meclis'in meşruluğuna saldırılarla doluydu ve İzzet Paşa'nın *İstanbul*'a dönmekte serbest bırakılmasını istiyordu.

Millî kuvvetler *Kütahya*'ya girdiği sırada Mustafa Kemâl Meclis'te bazı milletvekilleri tarafından eleştirilerek, Çerkez Ethem'e karşı yapılan askeri harekate karşı çıkılıyor:

"Allah korusun Ethem Bey orduyu dağıtırsa ne yapacağı, bu kadar önemli bir olaya kimin ve nasıl karar vermiş olduğu, böyle bir kararın Meclis'e haber vermeden nasıl alınabilirdiği?" gibi birçok soru ve eleştiriler yapıyordu.

"Ethem Bey ve kardeşlerinin vurulmaması" isteniyordu. Milletvekillerinden bazıları, durumun şahsî ve hissî kavgınlıklardan doğduğuna inanıyorlardı. Yapılan propagandalar ile kamuoyu yanıltılmak isteniyor, Çerkez Ethem kuvvetlerinin çok ve yenilmesi güç olduğu sanıldığı için, bunların ordu ile çatışması halinde, ordunun *"çil yavrusu"* gibi dağılacağı, durumun kötüleşeceği, bunun için de, çatışmaya engel olmak gerektiğini düşünüyorlardı.

Çerkez Ethem'in oluşturmak istediği diktatörlük Mustafa Kemâl ve Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından kabul edilmemiş Çerkez Ethem kuvvetlerinin peşine düşen millî kuvvetler, 5 Ocak 1921 günü *Gediz*'i işgal ettiğinde Ethem ve kardeşleri de, bir kısım kuvvetleri

572 Yazman M.Şevki **Anadolu'nun İşgali** Kamer Yayınları Sf: 118 1999-İstanbul

ile birlikte düşman saflarına katılmışlardı. Artık Türk ordusunun karşısında bir tek düşman cephesi kalmış, Yunanlılar, 6 Ocak 1921 günü saldırıya geçmişlerdi.

Yeşil Ordu

1920 Eylül'ünün ilk günlerinde başkentin *Ankara*'dan başka bir yere taşınması düşünülmeye başlamıştı. Hatta halkın Meclis'e karşı isyan edebileceği iddiaları dahi ileri sürülüyordu. Birkaç ay önce Sovyetler Birliği'nde Bolşevikler iç savaşı kesin olarak kazanmışlar Türk ve Müslümanların oluşturduğu Yeşil Ordu ile Kızıl Ordu'nun zaferleri pekiştirilmişti. Bu gelişmeler Yeşil Ordu'nun *Ankara*'da da başarıya ulaşabileceği hayallerini yaygınlaştırmıştı. 19 Ağustos günü Azerbaycan Cumhurbaşkanı Nerimanov'un Büyük Millet Meclisi'ne gönderdiği mektupta şöyle deniliyordu:

“Müslüman komünistleri sizin amacınıza varmanız için, olanca güçlerini harcayacaklardır. Aksi taktirde, ne sizin için ne de bütün Doğu için varlık yoktur”

Yunan birliklerinin ilerleyişiyle *Bursa* işgal edilince Meclistekilerin büyük çoğunluğu Bolşeviklikle ilgisi olmayanlar dahi:

“Bolşevikler gelsin bizi kurtarsın” demeye başlamışlar, 1920 yılının baharında Bolşeviklerin Kafkasya'ya doğru ilerlemeleri Meclis'in eski İngiliz Muhibleri Cemiyeti üyelerini de Bolşevik yapmıştı. Bu sırada 31 Mayıs 1920 günü Sovyet temsilcisi Karasin, bir ticaret anlaşması imzalamak üzere *Londra*'daydı. Lloyd George anlaşma imzalamak için Karasin'e:

“-Bolşeviklerin, Anadolu, İran ve Afganistan ve Hindistan'da propaganda yapmamasını, —Batum'da bulunan İngiliz garnizonu ve Gürcü Menşevik Hükümeti'ne karşı saldırıda bulunmamasını,

—Kırım'da Vrangeli ve Balkan Devletleri ile savaşılmasını,

—Mustafa Kemâl'e yapılan her türlü yardımın kesilmesini” şart koşmuş, bu koşulların yerine getirilmesi durumunda Bolşeviklerin İngiltere'den mal satın almasına izin vereceklerini dayatmıştı.⁵⁷³

O dönem Rusya'da yaşanan açlık ve kıtlığa çare bulabilmek için İngiliz şartlarını kabul etmek zorunda kalan Sovyetler, görüşmelerin ardından Mart 1921'de Ticaret anlaşmasını imzalamış olmalarına karşın gizli gizli Millî Mücadele'ye yardımı da sürdürmekteydi.

Eski İttihatçılar da Bolşeviklere karşı muhabbet içindeydiler. Enver Paşa da Lenin'in kendisine sağlayacağı yardımlarla *Anadolu*'ya geçmeyi hayal etmeye başlamıştı. Ama Lenin ona güvenmediği için Mustafa Suphi'yi destekliyor, o da oluşturacağı kuvvetlerle *Anadolu*'ya geçme planları yapıyordu. Mustafa Suphi, *Bakü*'de bir *“Bolşevik Alayı”* oluşturmuş, Ermeni engelini aşamadığı için *Anadolu*'ya geçememişti. *Anadolu*'daki gelişmeleri yakından izleyen Lenin, Ekim 1920'de Türkiye'ye elçi olarak gönderdiği Aralov'a talimat verirken şunları söylüyordu:

573 Avcioğlu Doğan **Millî Kurtuluş Tarihi** Cilt:2 Sf: 783 İstanbul Matbaası 1974-İstanbul

“Mustafa Kemâl Paşa, tabii ki sosyalist değildir, ama görülüyor ki, iyi bir teşkilatçı... Kabiliyetli bir lider, millî burjuva ihtilâlini idare ediyor. İlerici akıllı bir devlet adamı. Bizim sosyalist inkılabımızın önemini anlamış olup, Sovyet Rusya'ya karşı olumlu davranıyor. O, istilacılara karşı bir kurtuluş savaşı yapıyor. Emperyalistlerin gururunu kıracağına, padişahı da yordakçlarıyla birlikte silip süpüreceğine inanıyorum. Halkın ona inandığını söylüyorlar. Ona, yani Türk halkına yardım etmemiz gerekiyor. İşte sizin işiniz budur. Türk hükümetine, Türk halkına saygı gösteriniz. Büyüklük taslamayınız. Onların işine karışmayınız. İngiltere onların üzerine Yunanistan'ı saldırttı. İngiltere ile Amerika bizim üzerimize de bir sürü ile memleket saldırttı. Sizi ciddi işler bekliyor....

Kendimiz fakir olduğumuz halde Türkiye'ye yardımında bulunabiliriz. Bunu yapmamız gereklidir. Moral yardımı, yakınlık, dostluk, üç kat değeri olan bir yardımdır. Böylece, Türk halkı yalnız olmadığını hissetmiş olacaktır. (...)

Çarlık Rusya'sı yüz yıl boyunca Türkiye ile savaşmıştır. Bu tabii, Rusya'nın, Türkiye'nin amansız düşmanı olduğuna dair yapılan propagandalarla, halkın hafızasında derin izler bırakmıştır. Bütün bunlar, Türk köylüsünde, küçük ve orta mal sahiplerinde, tüccarlarda, aydınlarda ve idareci çevrelerde Ruslara karşı dostça olmayan duygular ve güvensizlik uyan-dırmıştır. Bilirsiniz ki, güvensizlik ağır geçer. Bunun için de sabırlı, dikkatli, sakıncalı bir çalışma gerekmektedir. Eski Çarlık Rusyası ile Sovyet Rusya arasındaki ayrımı, sözle değil işle göstermek ve anlatmak gereklidir. (...)

En önemlisi halka saygı göstermektir. Emperyalistlerin yağmacı, istilacı politikalarına karşılık bizim, hiçbir çıkara dayanmayan dostluk ve memleketin iç yaşamına karışmama durumumuzu açıklayınız! İşte sizin ödeviniz!.. Ne gibi bir yardımda bulunacağımızı da bildir-elim: en kuvvetli bir ihtimalle silah yardımında bulunacağız. Gerekirse başka şeyler de veri-riz.”⁵⁷⁴

Anadolu'nun en çaresiz günlerinde bir “mehdi” olarak görülen Yeşil Ordu, Kâzım Kara-bekir'in pratik bir şekilde Erzurum'da oluşturduğu öncü müfrezesini yeşil bayraklarla donatmasıyla “Yeşil İslam Ordusu geliyor” propagandası ile Ankara'ya gönderiyor ve cadde-lerde vatanseverlerin coşkularıyla karşılanıyordu. Çerkez Ethem'in kuvvetleri arasında bulu-nan “Bolşevik Taburu” da bu gelişmelerin bir yansımasıydı. Ankara'da Bolşeviklik o kadar umut haline gelmişti ki, Falih Rıfkı Atay:

“Tuhaf kader cilveleri vardır. Eğer Lenin Çarlığı yıkmasaydı ve Rusya zafer gününe e-rişse idi. İstanbul Rus olacaktı. İnsanın acaba bir İstanbul köşesine Lenin'in büstünü koysak mı diyeceği gelir” derken,⁵⁷⁵ Tokat milletvekili Nazım, Hacı Bayram yakınlarında kulüp açmış, bu kulübe gelenleri karşılayan Şeyh Servet:

“Mecliste bir grup yapalım. Memleketin buna ihtiyacı var. Komünistlik İslam esaslarına uygundur. Ebubekir komünisttir. Müslüman olduktan sonra bütün varını yoksullara dağıttı idi.”⁵⁷⁶ Diyordu.

Bursa Milletvekili ve Nakşibendi Tarikatı şeyhi olan Servet Efendi Rus elçisi Aralov'u ziyarete gidişini Elçi, şöyle anlatıyordu.

574 Aralov S.İ. **Bir Sovyet Diplomatının Türkiye Hatıraları I** Sf: 46-47 Cumhuriyet Gzt. Eki Aralık 1997

575 Atay Falih Rıfkı **Çankaya** Sf:178 Pozitif Yayınları Temmuz 2006-İstanbul

576 Atay Falih Rıfkı **Çankaya** Sf:282 Pozitif Yayınları Temmuz 2006-İstanbul

“Ankara’ya gelişimden kısa bir süre sonra idi. Ziyarettime, Bursa Milletvekili Şeyh Servet Efendi geldi. Bu yeşil sarıklı, kısa kaba sakallı bir zattı. Sırtında ipekli cübbe vardı. Şeyh kendisini “inanmış bir komünist” olarak takdim etti. Oturmasını teklif ettim. Kendisine kahve ikram ettim. Gözlerimin içine bakıyor ve yaranmaya çalışan bir tavırla konuşuyordu. Türkiye’nin durumundan söz ettik Servet Efendi emperyalizmle savaşmak ve “ güçlü bir Komünist Partisi” kurmak gerekliliğinden söz etti. İngilizleri çekiştirdi... Ben susuyordum. Birden bire Şeyh ayağa kalktı. Elini sarığına götürdü. Şaşkın şaşkın ona bakıyordum. Şeyh:

“Bütün dünya lideri Marx’ı selamlıyorum” dedi. Siz de Marx’ın resmini ancak şimdi gördüm. Ona derin saygılarımı sunarım.

Gerçekten de çalışma odamda, masada Marx’ın küçük bir büstü vardı. Şeyh Servet, bir süre başı önüne eğik bir halde, hareketsiz olarak büstün önünde durdu.”⁵⁷⁷

Rusya’daki gelişmeler Türkler için bir umut ve kurtuluş müjdesi olmuş, Emperyalistlerin Anadolu’yu işgal planları suya düşmüştü. 1920 yılının Mayıs ayında çalışmaya başlayan Yeşil Ordu, Mustafa Kemâl’in bilgisi dahilinde kurulduğu halde, kuruluş işlemleriyle ilgili formaliteleri yerine getirmediği için gizli örgüt olarak kabul ediliyordu. Sivas Kongresi’ne katılmak olan Hakkı Behiç örgütün katibiydi Aralarında Tevfik Rüştü Aras, Mahmut Esat Bozkurt, Yunus Nadi Abalıoğlu, Kılıç Ali, Topçu İhsan, Refik Koraltan, Mahmut Celal Bayar, Eyüp Sabri, Süreyya Yiğit’in de bulunduğu 14 kişiden oluşmuştu. Amaçları şöyleydi.

*Yeşilordu, bütün Türkiye’de her türlü yayılmacı, elkoyucu akımların, anamalların haksız zorbalık ve baskı altına almalarını kaldırmak ve yok etmekle duraksamaz.

*Yeşilordu, toprak ve genel varlıktan tüm halk bireylerinin, ancak emekleri, öz deksel ve tinsel yetenekleri oranında yararlanmalarını sağlamaya çalışır.

*Su, hava, ışık, ısı gibi yaşamsal gereksinimlerden sayılan ve genel olan toprağın hükümetçe yönetimini ve karşılıksız halkın ortaklaşa işletmesine verilmesini temel düzenlemelerden sayar.

*Taşınabilir mal ve varlık sağlayan anamallardan birikecek gelirin-yararın kişilere ve ailelere değil, tüm halk bireylerine yönlendirilmesi için, hükümetin ekonomiye yegünlikle karışmasını ister.

*Yeşilordu, toplum yaşamında halk hükümetini ve tam ortak çalışma (iştirak-i mesai) yönetimini kabul eder

*Yeşilordu, yalnız kol ve kafa emeğinin karşılığı olarak yaşayan ırgat, işçi, odacı, memur gibi insanlığın gerçek hizmetlilerini örgütünün en sağlam öğeleri olarak bilir.

*Yeşilordu aile yaşamına saygılıdır.

*Yeşilordu, İslam dinin bütün toplumsal kurallarına dayanarak “asr-ı saadet”in (mutluluk çağı İslamın Sünni mezhebi inanışına göre dört halife dönemi mutlu bir çağdır, gerçek İslamlık bu çağda uygulanmıştır. Bu çağa dönmek gerekir. İslam sosyalistleri de bu çağı ve uygulamalarını örnek alırlar) ortak içtenliğini geri getirmeye ve Batı’dan gelen kendini beğenmiş, doymak bilmeyen tutkuları Asya’dan atmaya çalışmakla yolunu, hak yolu, Tanrı yolu bilir.

*Okul öğretimini, toplumun ortak yaşamındaki ilkelere göre, parasız, zorunlu ve yatılı olarak sağlamaya yandaştır.

577 Aralov S.İ Bir Sovyet Diplomatının Türkiye Hatıraları 2 S:211 Cumhuriyet Gzt. Eki Aralık 1997-İstanbul

*Yeşilordu en ağır suçu yayılmacılık olarak görür ve ölüm cezasını yalnız bunun yandaşları için yasal karşılık olarak kabul eder.

*Yeşilordu, kızıl devrim ordularının (Sovyet Rusya'daki) içten bir kardeşlik ile bağlı ve bağlaştığıdır.

*Yeşilordu'nun ayırtaç (fârik alamet)'ı yeşil bayraktır. İslam kardeşliği bu bayrak altında kurulacak ve insanlar arasında kızıl ve yeşil bayrakların birleşmesi mutlu devrime ve gerçek mutluluğa (asr-ı saadet) yönelen çalışmalarını tamamlayacaktır.

*Yeşilordu, Türkiye'de gizli (yasadışı, saklı) bir genel merkez ile yönetilir. Genel merkez bütün yeşilordu örgütüne mensup ülkelerle bağlı olduğu gibi Moskova ve kızıl orduları merkezi ile de ilişkilidir.

*Yeşilordu'nun örgütüne bağlı olup da yayılmacılık için amacımıza hainlik eden hemen öldürülür. (İdam edilir) Ölüm cezası genel merkezce verilir ve şimdilik gizli ve özel araçlarla uygulanır.⁵⁷⁸

Mustafa Kemâl, Yeşilordu'yla ilgili şunları söylüyor:

“Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin ve Hükümeti'nin kuruluşundan sonra, Ankara'da, Yeşilordu adı altında bir dernek kuruldu. Bu derneğin ilk kurucuları, pek yakın ve bilinen arkadaşlardı. Kuruluş amacını açıklamak için, iç isyanları ve bu isyanlara karşı gönderilen ordu kuvvetlerinin ve millî müfrezelerin gösterdikleri bazı durum ve manzaraları hatırlamak gerekir.

Âsilerin, ordunun erlerine Halife'nin fetvasından, Padişah'ın askerliği affettiğinden, Ankara'daki hükümetin meşru olmadığından bahsederek, onları kolaylıkla kandırdıkları defalarca görüldü. Gerçekten de, birçok yerde, bazı ordu erleri âsilerle çarpışacak yerde, aksine silâhlarını bırakarak köylerine, memleketlerine savuşuyorlardı. Millî müfrezelerin inkılâbın gayesini daha kolay anladıkları ve âsilerin aldatmacalarına kapılmadıkları anlaşılmıştı. Bu sebeple, Osmanlı ordusunun artıkları denebilecek olan, o tarihlerdeki yorgun, bezgin ve yeni inkılâp ülküsüne göre yetiştirilmemiş birliklerle inkılâbı başarma konusundaki güçlükler, hissedilir bir derecedeydi. Orduyu yeni bir zihniyetle şuurlu bir duruma getirmenin, o günlerin şartları içinde pek güç olacağı sanılıyordu. Bu bakımdan aranılan vasıfları taşıyan, şuurlu kimselerden seçilmiş ve inkılâp için güvenilir bir teşkilât kurma düşüncesi, bazı kimselerin kafasında yer etmeye başlamıştı. Birbirini kovalayan, kanlı ve tehlikeli durumlar gösteren iç karışıklıklar karşısında, bu belirttiğim düşünce ve eğilim kuvvetlendi. Nihayet, bazı kimseler, böyle bir kuruluş vücuda getirmek üzere fiilen teşebbüse geçtiler. Ben, bir yandan ordumuzu canlandırmak ve güçlendirmek için çareler ararken, bir yandan da her türlü sakıncalarına rağmen, her yerde, ister istemez kurulmuş olan millî müfrezelerden yararlanmaya çalışıyordum. Fakat ciddi bir disiplin, kayıtsız şartsız ve tereddütsüz itaat isteyen önemli askerlik görevlerinin ancak düzenli bir ordu ile yerine getirilebileceği gerçeğini unutmaya elbette imkan yoktu. Millî müfrezelerden yararlanma, zaman kazanma maksadına dayanabilirdi. Şüphesiz, kullanılmaları zarurî olan millî müfrezelerin, seçkin ve şuurlu kimselerden kurulabilmesi arzu edilirdi.

578 Kili Prof.Dr. Suna **Atatürk Devrimi** Sf: 90-92 İş Bankası Kültür Yayınları 1981-Ankara

Yeşilordu teşkilâtının ilk kurucuları arasında bulunan yakın arkadaşlar, sırf bana yardım maksadıyla ve beni ayrıca yormamak düşüncesiyle, kendileri teşebbüse geçerek çalışmayı uygun görmüşler. Bana, yalnız yararlı bir iş yapacaklarını söyleyerek, kısaca bu teşebbüslerinden söz etmişlerdi. Ben, gerçekten pek meşgul olduğum için, arkadaşların bu teşebbüsleri ile uzunca bir süre ilgilenemedim. Yeşilordu teşkilâtı bir bakıma gizli bir teşkilât olarak kurulmuş ve oldukça genişlemiş. Genel Sekreteri Hakkı Behiç Bey ve Ankara'daki yönetim kurulu önemli ve esaslı çalışmalar yapmışlar. Basılı tüzükleri ve görevli memurları her tarafa gönderilmiş. Yalnız, bir noktayı da işaret etmeliyim ki, Yeşilordu teşkilâtı ile meşgul olanlar, benim bu işi bildiğimi, uygun olduğumu ve istediğimi söylediklerinden, her tarafta benim adıma teşkilâtı genişletmeye ve güçlendirmeye çalışanlar çoğalmış. Faaliyete geçmiş olan teşkilât, yalnızca millî müfrezeler oluşturmak gibi sınırlı bir alandan çıkmış ve çok genel bir amaca da yönelmiş.

Teşkilâtın kurucuları arasına, milletvekili olan Çerkez Reşit Bey ve Ankara üzerinden Yozgat'a gidip gelirken olacak, Çerkez Ethem ve kardeşi Tevfik Bey'ler girmişler. Bundan başka Ethem ve Tevfik Bey müfrezelerinin bütün adamları Yeşilordu'nun âdeta temelini oluşturmuşlar⁵⁷⁹

Mustafa Suphi Ve TKP

Türkiye Komünist Partisi'nin (TKP) kurucusu ve ilk genel başkanı olan Mustafa Suphi 1883 yılında Giresun'da doğmuş, ilköğrenimi babasının görevi nedeniyle Kudüs ve Şam'da yaptıktan sonra, ortaöğrenimini Erzurum'da sürdürmüştü. İstanbul'da Hukuk Mektebi'ni bitirmesinin ardından Fransa'ya giderek, Paris'te Siyasal Bilgiler Yüksekokulu'nda öğrenim görmüş, Ahmed Ferit (Tek) tarafından çıkarılan ve Millî Meşrutiyet Fırkası'nın sözcülüğünü yapan "İfham Gazetesi"nde, yazı işleri müdürü olarak çalışmış. İstanbul'a geldiği ilk yıllarda İttihat ve Terâkki yanlısıyken, baskıcı uygulamalar nedeniyle, muhalif bir çizgi izlemeye başlamıştı.

Mahmud Şevket Paşa'nın öldürülmesinden sonra Sinop'a sürgün gönderilmiş, 1914 yılında birkaç arkadaşıyla birlikte Rusya'ya kaçmış. Ekim 1917'deki Sovyet Devrimi'nden sonra Moskova'ya gitmiş, Tatar-Başkurt devrimcileriyle birlikte "Yeni Dünya Gazetesi"ni çıkarmaya başlamışlardı.

Moskova'da "I. Türk Sol Sosyalistleri Kongresi"nin (25 Temmuz 1918) ve "I. Müslüman Komünistler Kongresi"nin (Kasım 1918) toplanmasını sağladıktan sonra Eylül 1920 yılında Bakü'de toplanan "I. Doğu Halkları Kurultayı" bölge halkına şöyle seslenmişti:

"Doğu halkları! Birçok kere hükümetlerinizin sizi kutsal savaşa çağırdığını işittiniz. Peygamber'in yeşil bayrağı altında yürüdünüz: fakat bütün o kutsal savaşlar, aldatmacalar ve yalanlardı: çünkü yalnızca aç gözlü yöneticilerinizin çıkarlarına hizmet ediyorlardı. O

579 Gazi Mustafa Kemal Söylev Cilt:II Sf: 626-630 TTK 1998 Ankara

kutsal savaşırlardan sonra, siz köyler ve işçiler yine kölelik, yine yoksulluk içinde kalıyordunuz. Dövmüşmekle, yalnız başkaları için iyi yaşama koşulları sağlamıştınız. Kendinize hiçbir yararınız olmuyordu.

Şimdi biz sizi ilk kez gerçekten kutsal bir savaşta, Komünist enternasyonalin kızıl bayrağı altında dövmüşmeye çağırıyoruz.

Siz kendi iyiliğiniz, kendi özgürlük ve yaşamınız için bir kutsal savaşa çağırıyoruz. Avrupa'da geri kalan son güçlü yırtıcı hayvan, İngiltere doğu halklarını kendine köle köle etmek ve mallarını yağmalamak için kara kanatlarını Müslüman ülkelerinin üstüne yaymış, doğu halklarına korkunç bir kölelik, yoksulluk, baskı ve sömürü getiriyor.

Kendi kurtuluşunuzu gerçekleştirin artık, ey Doğu halkları!

İngiliz istilacılarına karşı bir kutsal savaş içinde tek bir adam gibi kalkın ayağa!

Kalk sen ey açlıktan ve katlanılmaz kölece çalışmaktan bitkin düşmüş Hintli!

Kalk sen ey tahsildar ve tefecilerin kanını emdiği Anadolu köylüsü !

Kalk, sen ey mülkdarın boğazladığı İran riyatı !

Kalk sen ey çıplak dağlara sürülmüş Ermeni emekçisi !

İngilizlerin kumlu çöllerde dünyayla ilişkilerini kestiği Araplar, Afganlar, siz de kalkın!

Hepiniz, ortak düşmana, emperyalist İngiltere'ye karşı mücadele etmek için kalkın!

Doğu halklarının kurtuluşu için, insanlığın ezilen ve ezen uluslara ayrılmasına son vermek için, konuşukları dil, tenlerinin rengi, inandıkları din ne olursa olsun, bütün halkların ve toplulukların tam eşitliği için kutsal savaşın kızıl bayrağı dalgalanıyor.

Dünyanın ileri ve geri, bağımlı ve bağımsız, metropol ve sömürge ülkeler diye bölünmesini ortadan kaldırmak için sizi bir kutsal savaşa çağırıyoruz !...

İnsanlığın kapitalist ve emperyalist köleliğinin boyunduruğundan kurtarmak, bir halkın bir başkasını ezmesine, insanın insanı sömürmesine son vermek için, bir kutsal savaşa çağırıyoruz !...

Doğu halkları... Bu kutsal savaşta Batı'nın bütün devrimci işçileri ve bütün ezilen köylüleri sizinle birlikte olacaklar. Size yardım edecek, sizinle birlikte dövmüşecek ve canlarını verecekler.

İşte, Doğu halkları temsilcilerinin Birinci Kurultayı'nın size söylediği budur.

Yaşasın Doğu ve Batı'nın bütün köylü ve işçilerinin birliği, bütün ezilen ve sömürülen emekçilerin birliği!

Yaşasın bu birliğin dövmüşçü önderi Komünist Enternasyonal !

Doğu halklarının ve bütün dünya emekçilerinin emperyalist İngiltere'ye karşı kutsal savaşı sonsuz bir alevle yansın! ⁵⁸⁰

Bu kurultayda, Çarlık Rusya'sının Türkiye aleyhine imzaladığı bütün anlaşmaların geçersiz sayıldığı ilân edilmiş:

"Türkiye'nin bölüşülmesi ve Ermenistan'ın zabtu hakkındaki anlaşmanın da yırtılıp yok edildiği" ⁵⁸¹ açıkça vurgulanmıştı.

580 Birinci Doğu Halkları Kurultayı - Baku 1920 (Belgeler) Sf: 209-210 Kaynak Yayınları Şubat 1999 İst.

581 Mikusch Dagobert Von- Avrupa ile Asya Arasındaki Adam Gazi Mustafa Kemâl III Sf: 103 Cumhuriyet Gzt. Eki Mart 2000 İstanbul

Mustafa Suphi 15 Eylül 1920'de yine *Bakü*'de toplanan, “*Türkiye Komünist Partisi Birinci Kongresi*”nde, sosyalistlerin birliğini sağlamaya yönelik etkin girişimlerde bulunarak çalışmaların *Anadolu*'ya kaydırılmasına karar vermişlerdi.

Sovyet yöneticileri ve Türk komünistleri halkların kardeşliği için mücadele yürütürken, Ermeni Taşnaklar 24 Eylül 1920 günü Türklere karşı saldırıya geçmişler, Sevr Antlaşması gereği Ermenistan'a bırakılan *Bardiz* ve *Keteks* bölgelerini ele geçirmek için işgale hazırlanırken Türk Millî Kuvvetleri tarafından püskürtülmüşlerdi. 28 Eylül günü Türk birlikleri *Sarıkamış* ve *Merdenek*'i ele geçirmişler, Ekim ayı sonunda *Kars*'ı, 7 Kasım günü de *Aleksandropol (Gümri)*'u işgal etmişlerdi.

Ateşkes istemek zorunda kalan Taşnaklar, ellerindeki silahları teslim etmeleri için zorlanmıştı ama, İngiliz, Fransız, ABD ve İtalyanların kendilerine yardım edeceğini uman Taşnaklar, tekrar direnmeye başlamışlardı. Ancak 29 Kasım 1920 günü ayaklanan Ermeni işçiler ve köylüler, Taşnak diktatörlerini devirerek yönetime gelmiş, Türkler ile Ermeniler arasında *Aleksandropol Antlaşması* imzalanmıştı.

10 Aralık 1920 günü Sovyet Ermenistan Hükümeti Türk Hükümetine başvurarak bu anlaşmanın feshedilip yeni bir dostluk antlaşması imzalanmasını isteyince, 25 Aralık 1920 günü Türk Hükümeti Ermenistan'a bir nota vererek anlaşmanın yeniden gözden geçirilmesini reddetmişti.⁵⁸²

Sovyet Rusya ise tavır ve davranışlarıyla Türkiye'deki ulusal savaşı her fırsatta destekliyor, *Sinop*'ta İngiliz gemileri tarafından sıkıştırılan “*Hayrettin Reis*”, “*Preveze*” ve “*Şahin*” adlı Türk gemilerini 150 civarındaki mürettebatıyla Sovyet karasularına alarak İngilizlere karşı koruyordu. Lenin, Çiçerin'e verdiği emirle bu gemilerin İngilizlerden korunmasını, barınak temin edilmesini ve yiyecek ve erzak temin edilmesini istemişti. Bu gemiler *Novorosisk* kıyı savunma teşkilatı tarafından silahlandırıldıktan sonra 1921 yılının başlarında Türkiye'ye geri gönderilmişti.⁵⁸³

582 Şemsüttinov , A. *Kurtuluş Savaşı Yıllarında Türkiye Sovyetler Birliği İlişkileri* Sf: 21-34 Cumhuriyet Gzt. Eki Ağustos 2000

583 Aralov S.İ. *Bir Sovyet Diplomatının Türkiye Hatıraları I* Sf: 22 Cumhuriyet Gzt. Eki Aralık 1997

Mustafa Kemâl Komünist Partisi Üyesi Oluyor...

Mustafa Kemâl, Çerkez Ethem ve komünistleri denetim altında tutabilmek için onları denetleyebileceği bir komünist partisini 18 Ekim 1920 günü kurdurmuştu. Çerkez Ethem'e gönderdiği mektupta:

"Eskişehir'de çıkan "Yeni Dünya" gazetesinin bundan sonra Ankara'da çıkarılmasını biz ve arkadaşlar pek uygun bulmaktayız. Hakkı Behiç Bey'in mektubunda gereğinden fazla bilgi verildiğinden buna dair bahsi uzatmayacağım.(...)"

III.Enternasyonal'e bağlı Ankara'da bir genel merkez kuruldu.. Bu cemiyet merkezine ben, sen ve Refet Bey dahi alındık. "Yeni Dünya" işte bu cemiyetin fikirlerini yayacaktır. Hakkı Behiç Bey, cemiyetin genel sekreteri olmuştur. Buna ciddi bir surette çalışmak bilimsel ve pratik gayret lazımdır. Çünkü genel çıkarlarımız bunu gerektiriyor. Hazırlanmakta olan program tamamlandığı anda size de gönderilecektir. (...)"

*Sihhat ve Afiyet, muhterem yoldaş."*⁵⁸⁴ diyerek onu yönetim kuruluna aldığını bildirmişti.

Bu mektuptan sonra *"Yeni Dünya Gazetesi"* Eskişehir'den Ankara'ya taşınmıştı ama, Çerkez Ethem'in faaliyetleri denetim altına alınamamıştı. Mustafa Kemâl, bu sorunu çözmek için *Gediz*'deki başarısızlığı üzerine görevden alınan ve Moskova Büyükelçiliğine atanan Ali Fuat'la birlikte Çerkez Ethem'i de Moskova'da görevlendirmek istemiş, ancak Çerkez Ethem yandaşları bunu görevlendirmeyi kabul etmemişlerdi.

1-30 Aralık 1920 tarihinde, başlangıçta ulusal kurtuluş mücadelesine büyük katkıları olan Demirci Mehmet Efe'nin *Denizli, Burdur, Çal, Dinar* dolaylarında isyan etmesinin Çerkez Ethem'in yönlendirmesiyle gerçekleştiği anlaşıncı, Refet Bey, 15-16 Aralık 1920 günü *Dinar*'ın *İğdecik* köyünde, Demirci Mehmet Efe'yi basmış ve kaçan Demirci Mehmet Efe daha sonra affedilmişti.

Bütün bunlara rağmen Çerkez Ethem'in Meclis'teki etkisi devam etmekte ve kardeşi Reşit Bey'in yönlendirmesiyle Meclis'te toplanan kırk elli kadar milletvekili cephedeki durumla ilgili şaibeli fikirler ortaya sürerek, mücadele ruhunu köreltmeye çalışıyordu. Reşit Bey, Mustafa Kemâl'den için:

"Başkan bizi askerî disiplin altına almak istiyor" diyerek düşman saldırılarına karşı tek kuvvetin Ethem Bey'in kuvveti olduğunu ve kendi kuvvetlerinin gücü karşısında ulusal güçlerin *"çil yavrusu"* gibi dağılacaklarını söylemeye başlamıştı. Bu söylemlerden etkilenenler *Ethem kuvvetlerinin çok ve yenilmesi güç olduğu sanıyor, bunların ordu ile çatışması halinde, ordunun "çil yavrusu" gibi dağılacığından korkuyorlardı.* Bu abartılı söylemlerin altında Çerkez Ethem'in bir diktatörlük oluşturma planları yatıyordu.

Cephede Çerkez Ethem kuvvetlerini kıstıran ulusal kuvvetler, 5 Ocak 1921 günü *Gediz*'i işgal etmiş, Çerkez Ethem ve kardeşleri de, yanlarında kalan bir kısım taraftarıyla Yunan saflarına geçmişti. Çerkez Ethem'in ihanetini fırsat bilen Yunanlılar, 6 Ocak 1921'de bütün cephede her noktadan saldırıya geçmişti. Düzenli ordunun Yunanlıları bozguna uğratmasıyla Birinci İnönü Zaferi kazanılmıştı.

584 Çerkez Ethem **Anılarım** Sf: 92-93 Berfin Yayınları Ocak 2005 İstanbul

Çerkez Ethem'in kendisini siyasi bir niteliğe büründürerek, *en yobazından, Yeşil orducular ve komünistlere kadar herkesi* Meclis'te etrafında toplaması onu Bolşevik lideri konumuna getirmişti. Mustafa Kemâl bu durumu:

"Bolşevikleri kandırmak , komünist renk, biçim ve giysisinde görünmek, Bolşevikleri aldatmak, Bolşeviklere memleket içinde bir kaynama, derhal bir devrim, bir ihtilâl yapmak olanağı bulunduğunu vermek istediler" diyerek değerlendiriyordu.

Çerkez Ethem ve yandaşları güçlerini abartmalarının yanında gerek İstanbul gerek İngilizlere göz kırıyorlardı. Bunu fark eden ve Çerkez Ethem'in siyasi yetenekten yoksun bir kişilik olduğunu anlayan Bolşevikler, Çerkez Ethem'e yüz vermeyince, o da Yunanlılara sığınmak zorunda kalmıştı.

Öte yandan Kafkaslarda Enver Paşa'nın Bolşeviklerin desteğiyle Türkiye'ye girme çabaları ve İslâm Bolşevikliği hülyaları sürüyordu. Bu hülyalar da, II. İnönü Zaferi'nin kazanılmasının ardından yıkılmıştı. Bunun üzerine *Yeşilordu Hareketi* de sona ermiş, Celal Bayar ve Yunus Nadi gibi eski İttihatçılar, Mustafa Kemâl çizgisine gelmişlerdi.

3 Haziran 1920 günü Çiçerin, TBMM'nin Rusya tarafında resmen tanındığını açıklamış olmasına karşın, Sovyet hükümeti içinde bulunduğu güç koşullar nedeniyle İngiltere ile ekonomik bir anlaşmayı zorunlu gördüğü için, İngiltere'nin karşı çıkacağı Türkiye-Rusya ittifak anlaşmasını imzalamaya yanaşamıyordu.⁵⁸⁵

Bununla birlikte Sovyetler, kendilerinin yardımı olmaksızın kazanılan II. İnönü Zaferi'nden sonra Türkiye'yi daha fazla desteklemeleri gerekirken, tam aksine Yunanistan ile diplomatik ve ticari ilişkilere girmişler ve Yunanistan'ın isteği üzerine Millî Mücadeleye karşı tarafsız kalma yolunu seçmişler, Lenin ve Troçki Türkiye'ye yardımı savunurken Stalin ve Orjonikidze yardımın tümünden kesilmesi yönünde tavır almışlardı.⁵⁸⁶

Mustafa Kemâl'in Komünist Partisi kurduğu sıralarda bu partiye girmeyi reddeden Tokat Milletvekili Dr. Nazım Bey ve arkadaşları 1920'nin son aylarında gizli bir Komünist Partisi kurarak Mecliste bir grup oluşturmuşlardı. Başkurt kökenli Şerif Manatov ve Kaymakam Ferit Vakkas bu partinin önde gelenlerindendi. Dönemin Türkiye şartlarına göre aşırı hayalci fikirler öne süren bu parti Yeşil Ordunun *Eskişehir* ve *Ankara* örgütleri içinde ağırlık kazanmışlar ve Mustafa Suphi tarafından *Azerbaycan*'da kurulan Komünist Parti ile ilişki kurarak onlardan para yardımı talebinde bulunmuşlardı. Yeşil Ordu ile de birleşip Rusya Bolşevik Komünist Partisi programını kabul etmişlerdi.

7 Aralık 1920 günü kurulan "*Türkiye Halk İştirakiyun Partisi*"nin 7 Aralık 1920 günü Çerkez Ethem'in Yunanlılara sığındığı sıralarda çalışmaları durdurulmuştu. Rusya'da bulunan "*Marks-Engels-Lenin Enstitüsü*" de bu partiyi "*küçük burjuva köylü partisi*" olarak gördüğü için onlara pek değer vermemişlerdi. Bu partide Salih Hocaoglu ve bir iki kişi dışında solcu dahi yoktu. Bu partinin lideri durumundaki İttihatçılardan eski Harput valisi Tokat Milletvekili Nazım Bey'in en tutucu kesimlerle sıkı fıkı işbirliği içinde olması ve Meclisteki her grupla çıkarları doğrultusunda işbirliğine yönelmesi onun Mustafa Kemâl'in adayı olan Refet Bey'e karşı İçişleri Bakanı seçilmesini sağlamıştı.

585 Armaoğlu Prof Dr. Fahir H. **Siyasi Tarih** – Sf: 627 A.Ü Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları- 1973 -Ankara

586 Armaoğlu Prof Dr. Fahir H. **Siyasi Tarih** – Sf: 634 A.Ü Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları- 1973 -Ankara

Nazım Bey, *Ankara*'daki bakanların *İstanbul*'daki bakanların vekilleri olduğunu ileri sürüyordu. 31 Ocak 1921 günü "*Londra Konferansı*" öncesinde, Mustafa Kemâl'in Türkiye'nin gerçek temsilcisinin İstanbul değil, Ankara olduğu yönündeki fikirlerine karşı çıkmış, "saltanatçı" milletvekillerinin *İstanbul*'un temsilcisi olması gerektiği yönündeki iddialarını dile getirip Afyon Milletvekili Mehmet Şükrü Bey'le birlikte önermişlerdi. Bu yüzden de Mustafa Kemâl, Nazım Bey'i "*hafîye*" olarak nitelemişti.⁵⁸⁷

Nazım Bey ilişkilerinde hem saltanat yanlıları hem de solcularla iyi geçiniyor, hatta 1922 yılında yapılan seçimlerde Rus Elçisi Aralov'dan Rus yanlısı bir hükümet kurulması için yardım etmesini istiyordu.

Destekçileri arasında Rauf Orbay'ın da bulunduğu Nazım Bey'in etrafında Mustafa Kemâl'e kafa tutacak kadar güç oluşmuştu. Ancak, 8 Temmuz günü Meclis'te gizli olarak yapılan seçimle Rauf Bey Başbakan seçilip hükümeti kurunca, ilk yaptığı iş Nazım Bey'in *Türk Halk İştirakiyun Partisi*'ni kapatmak olmuştu.

İstanbul'da "*Aydınlık*" ve "*Kurtuluş*" dergilerini yayınlayan Paris'te Tıp eğitimi almış bir aydın olan Şefik Hüsnü ve taraftarlarından oluşan Marksist eğilimli "*Türkiye İşçi ve Çiftçi Sosyalist Partisi*" 1919 yılında kurulmuştu. Şefik Hüsnü, ilk önceleri Paris'te İttihatçılıkla ilgilenmiş daha sonra ise, Sosyalizmi benimseyerek 1912 yılında İstanbul'a dönmüştü. 1918 yılına kadar Balkan ve Birinci Dünya savaşı'nda teğmenlikten yüzbaşılığa kadar çeşitli rütbelerde savaşa katılmış, İttihatçılara karşı olmamıştı. Birinci Dünya Savaşı'nın ardından politikaya atılan Şefik Hüsnü ve *Türkiye İşçi ve Çiftçi Sosyalist Partisi* Anadolu'daki Millî Mücadeleyi desteklemiş, hatta Vehbi Sarıdal, Nafi Atıf Kansu, *Anadolu*'ya geçerek Mustafa Kemâl'in saflarında mücadeleye katılmışlardı. 1921 Anayasasını savunan Şefik Hüsnü'ye göre, devrimci bir köylü partisinin kurulması ve köklü bir tarım devriminin yapılması zorunluydu.

Bu dönemde İstanbul'da bulunan "*Sosyalist Parti*" de ve büyük bir işçi hareketine önderlik etmeyi başaramıştı.

Yurda döndüğünde İttihatçılara karşı mücadeleye girişip onların diktatörlüğüne karşı özgürlük mücadelesi yürüttüğü için *Sinop*'a sürgün edilmiş, Prens Sabahattin'in adamlarından Ahmet Bedevi Kuran ile birlikte İttihat ve Terâkî'nin Farmasonluğuna karşı Türk İslam Farmasonluğu mücadelesini başlatan Mustafa Suphi, *Kafkasya*'da bir gazete çıkarmaya karar vererek *Sinop*'tan kaçıp Çarlık Rusya'sına sığınmıştı.

Çar'a karşı sürdürülen devrimci mücadeleye katıldığı için Rusya'nın iç kısımlarına sürgüne gönderilmiş, 1917 Ekim devrimi ile birlikte "*Komüntern*" tarafından Müslüman ve Türk Bolşevik olarak kabul edilmişti. *Azerbaycan*'da 1920 yılında Bolşevik iktidar kurulunca 1920 Mayıs'da Bakü'ye yerleşti. İttihatçılar tarafından kurulan Komünist Partisi'ni lağvedip, Türkiye'ye dönerek Komünizm için çalışmalar yürütmek üzere "*Komünist Partisi*"ni kurmuştu. Mustafa Kemâl'e mektuplar gönderip, amaçlarını bildirdiği gibi gizli olarak da *Ankara* ve *İstanbul*'da örgütlenmesini sürdürüyordu. Komünist Partisi yetkililerinden olan Zor Mutasarıfı Salih Zeki de, Kâzım Karabekir ile ilişkiye geçerek partisinin görüşlerini anlatmış, Kâzım Karabekir de bu görüşmeleri Mustafa Kemâl'e bildirmişti.

Mustafa Suphi, 1920 yılının yaz aylarında Karadeniz kıyılarındaki şehirlerde örgütlenerek birçok bölgede bildiriler dağıtmak suretiyle faaliyetlerini sürdürmüş, *Baku*'de de Türkler-

587 Avcıoğlu Doğan **Millî Kurtuluş Tarihi**, C:II, Sf:605 İstanbul Matbaası 1974 –İstanbul

den oluşan bir “Kızıl Alay” kurmuştu. 10 Eylül 1920 yılında toplanan “Birinci Doğu Halkları Kurultayı”nın hemen ardından “Birinci ve Genel Türk Komünistleri Kongresi”ni toplamış Bu kongreye İstanbul’dan Cevat Dursunoğlu ile Ethem Nejat’ta katılmıştı.

Bu kongrenin ardından Mustafa Kemâl’e mektup gönderen Mustafa Suphi, Ankara istemediği taktirde Enver Paşa’ya yardım etmeyeceklerini, ayrıca partiye bağlı “Türk Kızıl Alayı”nın Ermenilere karşı savaşta büyük başarı kazandığını, TBMM hükümetinin anti emperyalist çizgisi devam ettiği sürece TKP tarafından destekleneceğini bildirmişti.

Bu sıralarda bölgede yürüttüğü faaliyet gösteren Enver Paşa’ya Sovyet ileri gelenlerinin bakış açısını S.İ. Aralov şöyle yansıtıyordu:

“Enver Paşa, İngilizlere Arabistan’da kum çölünü vermek, Türkistan’da da Cengiz Han İmparatorluğu tipinde bir Orta Asya İmparatorluğu kurmak amacını güden birtakım planlarla dolaşıp duruyordu. Enver Paşa bu amacına erişmek için bile “İslam ordusu” kurmak niyetinde idi. Bu tasarısını maskeleyerek için de boşu boşuna “komünizm taraflısı” olarak görünmeye çalışmıştı. 1920 yılı Eylül ayının ilk günlerinde Enver Paşa’nın isteği üzerine, kendisinin kaleme aldığı bir “deklarasyon” okunmuştu. Enver Paşa bu deklarasyonda, Türkiye’nin Birinci Dünya Savaşı’na Almanya’dan yana katılmasını haklı göstermeye çalışıyordu. deklarasyonda ileri sürülen iddialara göre İngiltere, Fransa ve Çarlık Rusya’sının Türkiye’yi tamamıyla esaret altına almak, mahvetmek isteklerine karşı, Almanya hiç değilse Türkiye’ye yaşama hakkı tanıyacaktı. Enver Paşa kongrede, Sovyet Rusya’nın dostu olduğuna yeminler etmişti.

Bu büyük maceracı, isteyerek veya istemeyerek “deklarasyon”unda Türkiye’nin emperyalizmle savaşmak zorunda olduğu, Doğu milletlerinin Sovyetler Birliği’ne büyük bir umutla baktıkları gerçeğini söylemişti. Ama Bakü Kongresi delegelerinin anlattıklarına göre, Enver Paşa gerçekte Biçerahov kazaklarının ve çarlık generallerinin yardımıyla, Sovyet iktidarını devirmek için Dağıstan’da inkılabı karşı bir ayaklanma düzenlemişti. Enver’in arkadaşları İttihatçı İzzet ve Halil Paşalar, Taman emekçilerine karşı harekatta bulunmak için Dağıstan’a girmişler, Bolşevikleri tutuklayıp ağılları ve köyleri yakmışlardı. Ama dağlı fakir köylüler, Biçerahov birlikleriyle Enver’in arkadaşlarını püskürtmüşler, Dağıstan şehirlerini kurtarmışlar ve kızılordu ile birleşmişlerdi.”⁵⁸⁸

588 Aralov S.İ. **Bir Sovyet Diplomatının Türkiye Hatıraları I** Sf: 27-28 Cumhuriyet Gzt. Eki Aralık 1997

Onbeşler'e Ağıt

Bölgede bu gelişmeler devam ederken Mustafa Suphi ve arkadaşları 28 Aralık 1920'de Bakü'den Kars'a geçip, buradan da Ankara'ya giderek, Mustafa Kemâl ile görüşmeyi düşünüyordu. Onlar Kars'a geldikleri zaman Moskova Büyükelçiliği görevine başlamak üzere yolda olan Ali Fuat Paşa da Kars'taydı. Gürcü aydınlardan Mdivani ve beraberindeki elçilik grubu ve Mustafa Suphi önderliğinde çoğunluğu Ruslara tutsak düşmüş esirlerin Türk ordusunun subaylarından oluşan Türkiye Komünist Partisi'nin üyeleri de beraberdi. Mdivani burada Ali Fuat Paşa ile görüşmüş ve onun üzerinde olumlu bir etki bırakmıştı.⁵⁸⁹

Mustafa Kemâl ise, Rusların bir miktar para ve silah yardımı yapmış olmakla birlikte askeri ittifak önerisini reddetmesi ve Ermeniler için Türkiye'den toprak talep etmesi nedeniyle, Rusya'dan ve dolayısıyla Mustafa Suphi'den kuşulanıyor ve Meclis'teki konuşmasında:

"Biz her yandan, dıştan ve dışın etkisiyle içeriden sonsuz saldırılara, hücumlara uğramaktayız. Bu durumda bizim için esas, sessizce birliği korumaktır. Bu birliği bireysel girişimlerle bozduğumuz gün, o bireysel girişimler ne parlak başarılı sonuçlara ulaşırlar da, toplumumuzu kurtarma yeteneğinden yoksun kalır. Bu nedenle, falan yerde falan, filân ve falan yerlerde yapılan kongrelere filân, filân, filân kendi başlarına çağırılırlar ve bunlar oraya gider ve orada söz konusu olan ilkeleri benimseyip, memleket içinde uygulamaya başlarsa, doğru bir yol tutmuş olmaz. Biz kongrelere de gideriz, her yana gideriz, her şeye katılırız. Yalnız biz ederiz. Millet gider, yani yalnız milletin temsilcilerinden kurulu olan Meclis gider" diyerek tepkisini dile getiriyordu.

Ankara, TKP'yi Rusya'nın uydusu olarak görmekte Mustafa Suphi kanalıyla da Türkiye üzerinde egemenlik kurmaya çalıştığını düşünmekteydi. Bu düşüncüyü İstanbul'da Beyazıt'ta Rus elçiliğinin kurmuş olduğu telgraf merkezi pekiştiriyordu. 2 Eylül 1920 günü Ankara'dan Doğu Cephesi Komutanlığına İsmet İnönü imzasıyla çekilen telgrafta:

"Gelen Rus Kurulu, bir elçilik kurulu değil, memleketimizde örgüt ve devrim yapmak ve memleketin yönetimini ele almakla görevli bir kurul manzarası göstermektedir" deniliyordu.

İlk Rus Büyükelçisi Budi Mdivani 1920 yılının sonlarına doğru Mustafa Suphi ile birlikte Kars'a geldiklerinde kaldıkları 24 gün boyunca Malakanlar'ın^(*) köylerinde gizli örgütlenmeler gerçekleştirmiş, Kâzım Karabekir Mdivani'yi uyarmak zorunda kalarak ona:

589 Dinamo H.İzzettin **Kutsal İsyan** C:8 Sf: 176 May Yayınları- Ekim 1975 - İstanbul

(*) Türkiye'de halk arasında Malakanlar olarak adlandırılan bu topluluğun orijinal adı "Molokan"dır. Rusça süt anlamına gelen "moloko" sözcüğünden türetilmiş olan bu adlandırma bir ırka değil, bir Hristiyan tarikatına karşılık gelmektedir. Rus yazar İvan Semyonov'a göre:

" Molokanlar...dinsel olarak Greko-Rus kilisesine bağlıdırlar. İçsel inançları itibariyle "Tanrı'nın tahta, taş veya diğer objelerle temsil edilerek ona ibadet edilmesini asla kabul etmemiş olmalarına rağmen tek otorite'nin fikir ve imajına iman etmişlerdir. Bir insanın ruhunda yaşayan güçlü ve kadir-i mutlak bir "tanrı" "inancına ibadet ederler. İkon ve haç gibi el yapımı şeylerin "Tanrı olmadığı, onların ancak insanoğlunun abartısı" olduğu inancındadırlar. Bu nedenle de, haç, ikon gibi ibadet materyallerinin varlığı anlamsızdır. Oluşumu süresince "Molakan doktrini" batı Protestanlığından etkilendi, ancak bu kiliseyi de sebep ve ruhban sınıflarından dolayı reddetti..."

Barişçi ve savaşı sevmeyen Malakanların, büyük çoğunluğu eski Sovyet topraklarında olmak üzere, A.B.D, Kanada, Avustralya, Yeni Zelanda'da yaşadıkları bilinmektedir.

“Türk milleti bağımsızlığını korumak için emperyalistlerle boğuşurken içimizden bizi devirmek isteyenleri düşman sayıp gerekli tedbirlerin alınmasından çekilmeyeceğini”⁵⁹⁰ söylemişti. Bu gelişmeden sonra da, Malakanlar yurtdışına çıkarılmış, yerleri Türk göçmenler ile doldurulmuştu.

Mustafa Suphi de Kars'ta Ankara Hükümeti'nin önemli bir konugu olarak ağırlanarak şerefine ziyafetler verilmiş, Mustafa Kemâl ondan, TKP'nin Büyük Millet Meclisi denetiminde faaliyet göstermesini istemişti. Mustafa Kemâl, Ali Fuat Cebesoy'un kendisine gönderdiği bir yazıya:

“İngilizler nasıl iç propaganda ile memleketimizi kısmen ellerine geçirmişler ve geçirmek istiyorlarsa, Ruslar da her şeyden önce içerden patlamalarla memleketimizi ellerine geçirmek istiyorlar. Gerek Batı'ya, gerekse Doğu'ya karşı içeriden çöküntüye engel olarak Yunan saldırısını herhangi bir noktada durdurmayı başarabilirsek, davamızı çözecek karar bağımsızlığımızı bulacağımız kesindir.”⁵⁹¹ Diye cevap veriyordu.

Mustafa Suphi, Sovyet elçisiyle birlikte resmi konuk olarak Ankara'ya gitmeyi düşünmekteyse de Erzurum Valisi eski İttihatçılardan Deli Hamit'in organize ettiği halk tepkisi nedeniyle Erzurum'a girememiş, Sovyetler ile ilişkilerin zarar görmemesi için Sovyet Elçisi, TKP kafilesinden uzaklaştırılarak halkın tepkilerden etkilenmemesi sağlanmıştı.

Erzurum'da bu gelişmeler yaşanırken, Kâzım Karabekir'in “Yeşil Ordu'nun öncü müfrezesi” adını verdiği, 1915 yılında sürgün edilen Ermenilerin mallarına el koyarak zenginleşen Ebulhıntlı Cafer adlı kabadayının komutasındaki alay, Ankara'da gösteri yürüyüşü yapıyordu.

Mustafa Suphi ile birlikte Kars'tan Erzurum'a geldiğinde TKP'lilerin konvoyundan ayrılan Şerif Manatof, Mustafa Suphi'yi:

“Suphi Bey, beni iyi dinleyin. Canınız pamuk ipliğiyle bağlıdır. Siz, bu Kâzım Karabekir'e inanmayın. Bütün düzeni hazırlayan odur. Diriminiz tehlikededir. Gelin Baku'ye dönelim. Bu kaçmak değil, tehlike önünde gerilemektir. Türkiye kaçmıyor. İşte burada duruyor. Yine gelirsiniz.. Can elden gidince devrimcilikte kalmaz.”⁵⁹² Diyerek uyarıyordu ama Mustafa Suphi:

“Burası bizim ana yurdumuz. Ölürsek de burada ölürüz” diyerek Erzurum'a gitmeye karar vermiş, Ethem Nejat ve beraberindeki grup Mustafa Suphi'den önce hareket etmişlerdi.

Mustafa Suphi ve Yahudi olan eşi, daha sonra geleceklerdi. Ancak Mustafa Suphi'nin eşi yabancı uyruklu olduğu için, onun yolculuğuna da izin verilmemişti. Erzurum'a Kars Kapısı'ndan giren TKP kafilesi soğukta saatlerce beklemekten mosmor kesilmiş, halkın protesto gösterileri ve yuh sesleriyle karşılaşan Komünist Partisi üyelerinin linç edilmelerini önlemek isteyen Kâzım Karabekir, onları koruyarak şehre girmeden Trabzon'a yöneltmişti.

Bu gösterileri örgütleyenlerin başında Ankara'da Komünist Partisi kurdurduğu için Mustafa Kemâl'e düşman kesilen “Muhafazayı Mukaddesat ve Müdafayı Hukuk Derneği”nin başkanı Hoca Raif Efendi bulunuyordu.

Mustafa Suphi ve arkadaşları Erzurum caddelerinde ilerlerken çocuklar, taş, kartopu, buz, çamur, yumurta gibi ellerine ne geçirdilerse üzerlerine yağırdırıyordu. Kafile sıkı koruma

590 Avcıoğlu Doğan **Milli Kurtuluş Tarihi**, C:II Sf:637-638 İstanbul Matbaası 1974 –İstanbul

591 Avcıoğlu Doğan **Milli Kurtuluş Tarihi**, C:II Sf:639 İstanbul Matbaası 1974 –İstanbul

592 Dinamo H.İzzettin **Kutsal İsyân** C:8 Sf: 304 May Yayınları- Ekim 1975 - İstanbul

altında *İstanbul Kapısı*'ndan girdiği *Erzurum*'u geçerek, *Ilıca*'ya doğru ilerlerken, paraları olduğu halde ne binek hayvanı ne de bir lokma ekmek alabilmişlerdi. Muhafızlara verilen bol paralar ile alınabilen yiyecekler ise gizlice yenilmeye çalışılıyordu.

Yarı donmuş halde, *Bayburt*'a vardıklarında dinci ve mukaddesatçı şeriatçıların saldırılarıyla karşılaşmışlar, muhafızların hayatlarının kurtulabilmesi için alınan tedbirler gereği onlar da hana girmişler ancak odalara sokulmayarak hayvanlarının yanında ölüm korkusu içinde birbirlerine sokularak sabahı etmişlerdi. Sabah olduğunda yaya olarak *Trabzon*'a gitmeye hazırlanırken yanlarına gelen Jandarmalar, kafilede bulunan üsteğmenler Süleyman Sami ve Mehmet Emin'i hükümet doktorunun muayenesinden geçirerek hasta olduklarından dolayı yola çıkmasını engellemişlerdi.

Daha önce kendilerine suikast düzenleneceği haberini alan Mustafa Suphi, Kâzım Karabekir'i uyararak "*Zigana Dağları*"nda yapılacağı söylenen suikastı önlemişti. Subayların ayrılmasıyla, kafile on yedi kişiden on beşe inmiş, kar, fırtına ve dondurucu soğukta *Zigana Dağları*'nı aşarak 28 Ocak 1921 günü *Trabzon*'a gelmişlerdi.

Kafile *Trabzon*'a geldiği zaman Veteriner Yüzbaşı Abdülkadir'de bir rastlantı sonucu,^(*) kafileden uzaklaştırılmıştı. Yahya Kahya'nın örgütlediği Trabzonlular yollara dizilmiş, onları istemiyordu. *Trabzon*'un etkin kişilerinden ve Enver Paşa'nın adamlarından Kayıkçı Kahyası Yahya Kaptan, yanlarına gelmiş, Mustafa Suphi ve adamlarını deniz kıyısına götürerek fırtınalı ve yağışlı bir akşam gününde küçük bir motora bindirip, *Batum*'a doğru yola çıkarmıştı. Oysa Mustafa Suphi *Trabzon*'a geldiklerinde *Türkiye*'deki iç duruma çok güveniyor ve *Ankara*'ya haber göndererek:

"Üçüncü Enternasyonalin Türkiye ile işbirliği için çalışacaklarını, sosyal devrim esaslarını hazırlamak üzere propaganda yapacaklarını bunlara karşı olumsuz tavır içinde olunursa, Sovyetlerin vereceği yardımdan mahrum kalacaklarını"⁵⁹³ bildirmişti.

O, Çerkez Ethem'in de kendileriyle birlikte olduğunu düşünerek, *Trabzon*'dan motorla *Batum*'a gidip, oradan da tekrar *Bakü*'ye dönmeyi düşünmüştü.

Yahya Kaptan'ın motoruyla *Karadeniz*'e açılmışlar, küçük bir kamaraya sıkışmış on beş kişi birbirinin sıcaklığından yararlanmak için büzülmüşlerdi. Soğuktan çatlamış düz derileri, yürümekten patlamış tabanlarının acısı uyuşmaya başlamıştı ki, dalgaların ve fırtınanın uğultusu arasından yankılanan silah sesleriyle irkildiler. Yanlarına yaklaşan büyük bir motordan silahlı adamlar, onları anadan doğma soyup, değerli eşyalarını ve paralarını aldıktan sonra süngü ve kurşunlarla öldürülerek denize atılmışlardı.

Azgın dalgalar onları *Bakü* yerine denizin yosunlu derinliklerine götürmüş, 1921 yılının 28 Ocak'ı 29'a bağlayan gecesinde Mustafa Suphi ve yoldaşlarının bu dünya ile ilgileri kalmamıştı. Sabah gün ağardığında *Trabzon*'da, Bolşeviklerin motorunun battığı ve hepsinin boğularak öldüğü söylentisi yayılmıştı.⁵⁹⁴

Mustafa Suphi ile ilgili olarak Enver Paşa, 23 Şubat 1921 yılında Cemal Paşa'ya yazdığı mektupta şöyle bahsediyordu:

(*) Kayıkçılar Kahyası Yahya'nın avukatı Mehmet Efendi'nin kardeşi olduğu için

593 Atay Falih Rifkî **Çankaya** Sf: 282 Pozitif Yayınları Temmuz 2006-İstanbul

594 Dinamo H.İzzettin **Kutsal İsyân** C:8 Sf: 317 May Yayınları- Ekim 1975 - İstanbul

“Bakü’de Mustafa Suphi’nin riyasetinde bulunduğu 18–20 kişiden mürekkep Türk Komünist Fırkası Kars-Erzurum üzerinden Trabzon’a gitmişlerdi. Yolda tahkir görmüşlerdir. 28 Kamunisani de Trabzon’a vasil olmuş olan bu heyete Trabzon ahalisi tarafından bir nümayiş yapılarak üzerlerine hücum edilmiş ve birçoğunun kaşı gözü yaralanmış ve hükümette bunları sinayeten motora bindirerek Samsun’a göndermiştir.

Moskova’ya verilen malûmata nazaran gıya Trabzon-Giresun sevahilinde bir kuvvetli cemiyet teşkil ettiği ve hattâ bunun hükümet-i merkeziyenin de emrinde olmadığını, mamañih komünist de olmadığı söylenmektedir. Bütün bu ahvalden Anadolu dahilinde muhtelif rekabet ve karışıklıklar mevcut olduğu anlaşılmaktadır. Mamañih vaziyet-i umumiyyeye Mustafa Kemâl Paşa henüz hakimdir.”⁵⁹⁵

İttihat Terâkî’nin önde gelenlerinden Dr.Nazım ise 15 Nisan 1921 tarihinde Cavid Bey’e yazdığı mektubunda:

“Hayreti ile beraber gelen Hacı Sami, Baha’ya söylediği birçok şeyler arasında : Mustafa Suphi, Arap Hakkı, Ethem Nejat, Nedim ve daha birçok Türk Bolşeviki bir motora bine rek Trabzon’dan Rusya’ya avdet etmek isterler. Yolda fırtınaya tutulurlar. Tayfa ile beraber mecmuu 13 kişi olarak cümlesi boğulurlar, demiş.”⁵⁹⁶ Diyerek olaya farklı bir bakış açısı getiriyor. 26 Nisan 1921 tarihli mektubunda konuyla ilgili:

“Trabzon ile Rusya arasında batan motorda terk-i hayat edenlerin adedi on üç kişi imiş. Baha son mektubunda bu on üç kişiden mâda motorun tayfasının da gark olduklarını zannediyor. Mustafa Suphi’nin arkadaşları içinde Türkiye için acınacak kimse olduğu zannedilmiyor. Bu gençler tam bir kanaatle Bolşevik olmuşlarsa iman sahibi imişler diye telehhüf etmek caiz olabilir. Her halde bunların mesaisi Anadolu’yu Türkistan gibi Moskova’nın nüfuzu altına sokmak ve netice itibarıyla Türkiye’nin yükselmesine hizmet edecek münevveranı ortadan kaldırmak olacaktı. Allah taksiratlarını affetsin.”⁵⁹⁷

Yahya Kahya’nın 21 Mayıs 1921 günü Enver Paşa’nın dayısı Halil Paşa’ya göndermiş olduğu mektuptan anlaşıldığına göre, Yahya Kaptan Enver Paşa’nın Trabzon’daki adamıydı. O sıralarda Batum’da bulunan Enver Paşa’yı Türkiye’ye getirip, Mustafa Kemâl’in yerine başa geçirmeyi hedefleyen gizli örgüttendi. Ankara’da da etkin olan bu örgüt, Ardahan Milletvekili Hilmi Bey 1921 Kasım’ında Trabzon’a geldiğinde bir karışıklık çıkararak Enver Paşa’nın Türkiye’ye dönmesi için girişimlerde bulunmuştu. Kendisinin Mustafa Kemâl Paşa’nın mektubunu taşıdığını söylüyor, Hilmi Bey, Enver Paşa ile görüşmeye memur edildiğini belirterek:

“İstersem Karabekir Paşa’yı kolundan tutup atarak yerine Enver Paşa’yı oturtabilirim.”⁵⁹⁸ diyordu.

Kayıkçılar Kahyası Yahya Kaptan’ın yazmış olduğu mektup, Halil Paşa sınırı geçerken Ruslar tarafından üzerinde yakalanarak ele geçirilmişti ve şöyle diyordu.:

“Paşam, kusura bakma. Şu günlerde biraz intihap meselesinden ve bir de bizim Talat Beyi bir gün tevkif ederek İstanbul’a gönderdiler. Neşet Bey casus çıktı. El’an melanetten geri durmuyor. Mufasssal ve müteaddit mektuplarımızı yakında göndereceğiz ve biz faaliyetimize

595 Yalçın Hüseyin Cahit İttihatçı Liderlerin Gizli Mektupları Sf:56 Temel Yayınları Ekim 2002-İstanbul

596 Yalçın Hüseyin Cahit İttihatçı Liderlerin Gizli Mektupları Sf:118 Temel Yayınları Ekim 2002-İstanbul

597 Yalçın Hüseyin Cahit İttihatçı Liderlerin Gizli Mektupları Sf:120 Temel Yayınları Ekim 2002-İstanbul

598 Tepeyran Ebubekir Hazım. Belgelerle Kurtuluş Savaşı Anıları Sf: 95 Çağdaş Yayınları 1982 İstanbul

*Kemâl-i germi ile (fevkalade çalışarak) devam ediyoruz. Burada hükümet gizli olarak ehemmiyetle tekkikat ve takibatta bulunuyor....*⁵⁹⁹

Bu mektubu Yahya Kaptan'ın kendi el yazısıyla yazdığı tespit edilmişse de o bunu inkar ederek, kendisine yapılan suçlamalardan beraat etmişti.

Yahya Kaptan 3 Temmuz 1922 günü gün batarken *Soğuksu*'daki köşkünde kurşunlanarak öldürülmüştü. *Trabzon*'daki birçok kişi onun ölümünden Bolşevikleri sorumlu tutarken, bazıları da askerler tarafından öldürüldüğünü, kimileri de onu Topal Osman'ın öldürdüğünü söylüyorlardı.

Topal Osman, Mustafa Suphi'nin babası Ali Rıza Bey'in arkadaşı olduğu için Yahya Kaptan'ı öldürmüştü. Bu iddialara ek olarak bazıları da Yahya Kaptan'ın Ermeniler tarafından öldürüldüğünü ileri sürüyordu. İstiklal Mahkemesi'nde daha sonra asılan Trabzon Milletvekili Hafız Mehmet Efendi ise Trabzon Valisi'ne ölüm olayını Kâzım Karabekir'in verdiği emirle Fırka Kumandanı Sami Sabit Bey tarafından gerçekleştirilmiş olduğunu söylüyordu.⁶⁰⁰

Trabzon'da Enver Paşa ile Mustafa Kemâl arasındaki mücadele bütün hızıyla devam ederken, Mustafa Suphi ve arkadaşlarının ardından "On beşler"e ağıt yakılmıştı:

“ (1)

*Hayali gönümde yadigar kalan
Bir yanımderyada çalkanır şimdi
On beş mürşid ile boğulup ölen
Bir yanımderyada çalkanır şimdi*

(3)

*Nazım ile zindanda gün be gün biri
Söyletir dilsizi, ağlatır körü
Bir yanımd çürüyor, bir yanımd diri
Bir yanımderyada çalkanır şimdi*

(5)

*Gelir günler gelir, yaram sarılır
Böyle gitmez bir gün hesap sorulur
Bir yanımd Acem'den, Çin'den çevrilir
Bir yanımderyada çalkanır şimdi ”*

(2)

*Garip garip öter derya kuşları
Su içinde uykuları, düşleri
Bir gelin, döker kanlı yaşları
Bir yanımderyada çalkanır şimdi*

(4)

*Yaralarım tuz içinde kanıyor
Uyku basmış ela gözler sönüyor
Bir yanımda Suphi, Nejat ölüyor
Bir yanımderyada çalkanır şimdi*

599 Tepeyran Ebubekir Hazım. **Belgelerle Kurtuluş Savaşı Anıları** Sf: 125 Çağdaş Yayınları 1982 İstanbul

600 Tepeyran Ebubekir Hazım. **Belgelerle Kurtuluş Savaşı Anıları** Sf: 126 Çağdaş Yayınları 1982 İstanbul

Karakol Cemiyeti

İzmir'in işgalinden önce eski Sivas Mebusu Kara Vasıf'ın çabalarıyla *İstanbul*'da gizli olarak Şevket Galatalı, Refik İsmail, Kemâleddin Sami, Kara Vasıf, Edip Servet, Baha Said ve eski *İstanbul* Mebusu Ali Rıza'nın yönetimini paylaştığı Karakol Cemiyeti kurulmuş, başta *Merdivenköy Bektaşî Tekkesi* ve *Özbekler Bektaşî Tekkesi* olmak üzere birçok tekkeyi de amaçları doğrultusunda kullanmaya başlamıştı. Bu tekkelere Merkez'in parolasıyla gidenler gerekli ilgiyi görerek dilekleri yerine getiriliyor özellikle Anadolu'ya geçişleri sağlanıyordu. Karakol Cemiyeti'nin mensupları kod adı kullanıyorlardı ki, Mustafa Kemâl'e "*Nuh*", Şevket Galatalı'ya "*İsa*", Ali Fuat (Cebesoy)'a "*Musa*" ve Kara Vasıf'a "*Cengiz*" kod adı verilmişti.⁶⁰¹

Kış başlarında İtilâf Devletleri tarafından işgal edilmeye başlayan *İstanbul* da soğuk ve kömürsüzlüğün çileleri yaşıyor, tramvaylar işlemiyor, vapurlar ise tek tük sefer yapıyorlardı. Artan hırsızlıklar yüzünden akşamları kimse dışarı çıkamaz olmuştu. Halk, yolsuzluk yaptığına inandığı, zaten sayısı az olan polise de güvenmiyordu. Enflasyon artmış, evlerine kapanmak zorunda kalan Türkler, sadece ekmek alabilmek için dışarı çıkabilirken, bazıları feslerini çıkararak Türk olmadıklarını ileri sürüp, İtilâf kuvvetlerinin himmetiyle iş bulabilme telaşına düşmüşlerdi.

Sokaklarda dolaşan Rumlar, Türkleri taciz ederek Yunan bayrağını selamlamaya zorladığı için, bu isteği kendilerine zül olarak görenler mahalle aralarındaki arka yollardan geçmeyi tercih ediyordu. *İstanbul* sokakları Alman kayzerinin eniştesi Kral Konstantin'i devirerek yönetimi ele geçirmiş olan Venizelos'un afişleriyle ve Yunan bayraklarıyla donatılmıştı.

Venizelos, 1915 yılında Bulgaristan'ın savaşa katılıp, Sırbistan'a karşı harekete geçmesiyle Balkanlardaki kuvvet dengesinin Yunanistan aleyhine döndüğünü ileri sürerek, taraftarı olduğu İtilaf devletleri yanında savaşa girmeyi istemişti. Müttefikler de Venizelos'a *Anadolu*'da toprak vaadinde bulunarak kendi saflarında savaşa girmesi için teşvik ediyordu. Konstantin ve Venizelos arasındaki çetin mücadeleyi 1916 yılında *Selânik*'e kaçarak ayaklanma çıkarmış olan Venizelos kazanarak ayrı bir hükümet kurmuş, *Kuzey Yunanistan* ve *Adalar* halkının desteğini alarak Yunanistan'ı müttefikler safında savaşa sokmuştu.

Müttefikler savaşa katılmaya ikna edemedikleri Konstantin'i görevden uzaklaştırma yoluna gitmişler, 1917 yılında İngilizler ve Fransızlar *Atina*'ya asker çıkarak, Konstantin'den tahtan çekilmesini istemişlerdi. Kral yerini oğlu *Alexandrea*'ya bırakmak zorunda kalmış, Venizelos, *Atina*'ya gelerek 26 Haziran 1917 günü hükümeti kurarak İtilaf devletlerinin yanında savaşa girmişti.⁶⁰²

Bir zamanlar Osmanlılığın belirtisi olarak giyilen fes artık *İstanbul*'da bir utanç simgesi olmuş, fesler çıkarılıp atılmıştı. *İstanbul*'da ulusal direniş hareketleri başlamış ve gizli olarak "Karakol Cemiyeti" kurularak birçok semtte hücreler halinde örgütlenmeye başlamıştı.

Karakol Cemiyeti, millî ve mülki birliği sağlamayı, insan haklarını savunmayı amaç edinmişti. İşgal kuvvetlerinin insanlık dışı uygulamalarına karşı zaman zaman aynı yollarla cevap veriyor ve intikam alıyordu. *Beyoğlu*'nda bir birahaneye baskın düzenleyen işgal kuv-

601 Tevetoglu Fethi **Millî Mücadele Yıllarındaki Kuruluşlar** Sf: 14 TTK 1991-Ankara

602 Armaoglu Prof Dr. Fahir H. **Siyasi Tarih** – Sf: 450 A.Ü Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları- 1973 -Ankara

vetlerinin aradıkları kişiler üzerinde ele geçirdikleri para ve kıymetli eşyalara el koymaları üzerine, Karakol Cemiyeti, bu baskını düzenleyenlerden Ermeni asıllı bir çavuşu ve iki İngiliz polisini yakalayıp cezalandırdıktan sonra ıssız bir yere götürüp bırakmışlardı.

Bu tür eylemleri yapanların yakalanamaması işgal kuvvetlerini iyice hırçınlaştırıyordu. O günlerde Türk olmak zaten suçtu. Türkçü olmak ve halkta millî duygular uyandırıp, direnişe teşvik etmek ise asılmayı gerektiren suçların başında yer alıyordu. Başta Ziya Gökalp olmak üzere yüzlerce İttihatçı tutuklanmıştı.

Mütareke döneminde eski İttihatçılardan Kürt kökenli Abdullah Cevdet “*Kürtçülük*” yapmaya başlamış, Cemiyeti Akvam’ın kendilerine “*Kürdistan*” kurulması hakkını vereceği hayalleriyle emperyalizme hizmet ediyordu. Mütareke olunca Abdullah Cevdet İngilizlere sığınmış, onların tavsiyesiyle Sıhhiye Müdürlüğü’ne getirilmişti.

Abdullah Cevdet’in de yazı yazdığı Türkçe adı “*Hayat*” olan ve Kürtçe “*Jin*” olan gazete de Akagündüz(*) Ziya Gökalp için şöyle yazıyordu:

“Ah... ne yazık ki onu asacaklar... Yemin ederim ki asıldığını istemiyorum. Hürmet ettiğim bir zatın bir güzel fikri vardır ki ne güzeldir. Ziya’nın kafatasına bir düzüne nalıncı çivisi çakmalı, yaya olarak Anadolu’ya çıkarılmalı. Kasaba kasaba, köy köy, oba oba gezdirmeli. Eyvah... böyle yapmayacaklar da onu asacaklar Ne kadar yazık! Ne kadar adaletsizlik !”⁶⁰³

Mütareke gazetecilerinden ve politikacılarından Sait Molla ise tam bir ücretli yabancı uşağı olduğu gibi onun için satılamayacak hiçbir şey de yoktu.

13 Kasım 1918’de düşman gemileri İstanbul limanlarında demirlediğinde bunu onuruna yediremeyenler İngilizler ile onları destekleyen veya onların desteklediği gizli servislere karşı gizli mücadele örgütlemeye girişmişlerdi. “İttihatçılar” ile “Teşkilat-ı Mahsusacılar” ortak düşmana karşı mücadele için birleşmişlerdi. Teşkilat-ı Mahsusa’nın son başkanı Hüsamettin Ertürk’ün de içinde bulunduğu bir grup, yeni bir örgütlenme gerektiğine karar vermişlerdi. Bu gelişmeden önce Enver, Cemal ve Talat Paşalar’ın da oluruyla Karadeniz Boğaz Komutanı Galatalı Şevket Bey’in öncülüğünde Karakol Cemiyeti’ni kurmuşlar, öncelikle İttihatçılara ve Teşkilat-ı Mahsusacılara karşı girişilen saldırılara karşılık veriyorlardı. Daha sonraları faaliyet alanlarını genişletip, Anadolu’nun düşmandan kurtarılması için direniş hareketi örgütlemeye başladılar. Karakol Cemiyeti, Karadeniz kıyıları, Ege ve Doğu Anadolu’da İttihatçıları yeniden yapılandırmış ve güçlü bir şekilde örgütlenmişti.

Türk kökenli en büyük istihbarat gücü olan “*Karakol Örgütü*”nün kurucusu ve Başkanı Albay Kara Vasıf, Yönetim Kurulu Üyeleri: Albay Galatalı Şevket, Yarbay Kemâlettin Sami Gökçe, Yarbay Edip Servet Tör, Baha Sait, Kara Kemâl, Binbaşı Ali Rıza ve Binbaşı Ali Çetinkaya idi.

Üsküdar Grubu Başkanı Yenibahçeli Şükrü Oğuz, Topkapı Grubu Başkanı Yarbay Hüsamettin Ertürk (sonra Albay), İslam Kadınlar Birliği Başkanı Naciye Faha Hanım, ayrıca Yahya Kaptan, Küçük Arslan, Büyük Arslan, İpsiz Recep, Bulgar Sadık, Dayko, Yüzbaşı Nail, Yalova İbo, Gebzeli Rıfat Kaptan, Kuşçubaşı Eşref önde gelen isimler arasındaydı.

(*) I. Dünya Savaşı’nın çıktığı günlerde savaş karşıtı yapılan gösterilerde ön saflarda yer alan Akagündüz, Tokatlıyan’ın camılarını kırmış, otel sahibinden haraç istediği için de polisler tarafından suçüstü yakalanmıştı. Talat Paşa tarafından Konya’ya sürgüne gönderildiğinde Ziya Gökalp’in kendisini korumamasından dolayı ona kızgındı.

603 Atay Falih Rıfki Çankaya Sf:148 Pozitif Yayınları Temmuz 2006-İstanbul

Örgüt o dönemde Millî Mücadeleyi destekleyen Sovyetler Birliği ile sıcak ilişkiler kurmuş, 1919'un Eylül ayında eski Milletvekili Dr.Fuat Sabit ile Karakol mensuplarından Yusuf Ziya ve Baha Sait Beyler Bolşevik gizli servisiyle ilişkiler kurarak para yardımı sağlamışlardı. Hücre zincir sistemiyle örgütlenmiş olan Karakol üyeleri, kaçakçılık konusunda da uzmanlaşmış, *Anadolu*'ya cephane ve adam kaçırma işlerini başarıyla yürütüyordu. Ayrıca Ankara'nın ihtiyacı olan teknik subayları ve sivil elemanları, İstanbul hükümetin içindeki adamları aracılığıyla *Anadolu*'ya göndermişler, örgütün başarılı çalışmaları bir süre sonra dikkat çekmiş ve düşman güçleri örgütün içine sızmışlardı. Örgüt, Millî Mücadelenin lider kadrosundan, Fevzi Çakmak, Kâzım Orbay, Saffet Arıkan, Kâzım Özalp'i de *İstanbul*'dan *Ankara*'ya geçirmiş, ayrıca 1919-1921 yılları arasında iki bin subayın Anadolu'ya geçişini de sağlamıştı. Parolası "*Ya İstiklal, Ya Ölüm*"olan Karakol Cemiyeti sızma, baskın gibi konularda önemli başarılar elde ettiği gibi, Ali Galip ile adamlarının kongreyi karıştırmak üzere Sivas'a gönderileceği, Tevfik Paşa hükümetinin bir darbe ile uzaklaştırılacağı, bazı İngilizlerin Erzurum'a yollanacağı bilgilerini, Mustafa Kemâl'e iletilmişti.

16 Mart 1920'de Misak-ı Millîcilerin sindirilmesi için Meclis-i Mebusan'a yapılan baskın örgütün lideri Galatalı Şevket Bey tarafından öğrenilmiş, buna karşın, yapılan baskında Şevket Bey tutuklanmış, bu tutuklanma sonrasında örgütte büyük darbe almıştı.

Karakol Örgütü ile Mustafa Kemâl arasındaki bağ konusunda, Şevket Bey:

"Mustafa Kemâl Paşa, Anadolu'daki ordular, İstanbul kapılarına dayandıktan sonra hareket etmemizi emrettiğinden karşılık vermedik. Buna zorunlu olduğumuz gün, gerekirse düşmanla beraber şehri yıkacak ve savunmamızı yapacaktık, planlarımız hazır. Bu gizli mesai sonunda beni en fazla yoran, tahkir olunan subaylarımızla halkımızın zamansız bir mücadeleye atılmasını önlemek yolundaki çabalarım olmuştu. Birliklerine indirilen darbelerle ruh ve şuurları tam bir ihtilâle uğramış yurtseverleri ikna etmek kolay olmuyordu. Peşinen ölmeye razı olanlar ayaklarına kapanarak işbirlikçilerden beşini-onunu öldürmeye müsaade vermemi istiyorlardı. Kaç tane subay emrimi bozmamak için tabanca ile kendilerini vurdular. Yaverim Mehmet Ali Bey de bu kahramanlardandır. Örgüt genel olarak göze göz, dişe diş karşılığıyla çalışır. Kısasa kısas genel ilkedir. 50 maddelik talimatnamelerinde cezalandırmayı vazifeleri arasında sayan örgüt:

"Kana kan, göze göz, mala mal alır ve hem de mukabelei bilmisilde bulunur, asgari iki misliyle hareket eder" demiştir.

Hain olanların öldürülmesi için fedailerin teşkilatlandırılacağı da belirtilmiştir. Bu acımasız kuralları yumuşatan Mustafa Kemâl olmuştur. Örgüt, şartnamesinde bir millî ordu ve kurmay heyeti de oluşturulmuştur. Ancak bunların kim olduğu belli değildir." Demektedir. Örgütün bu durumundan rahatsız olan Mustafa Kemâl örgütün kurmay heyetini Kara Vasıf Bey'e sormuş karşılık olarak:

"Sizsiniz" yanıtını almıştı.

Oysa Mustafa Kemâl'e örgüt kurulurken sorulmadığı gibi oluru da alınmamıştı. Mustafa Kemâl ile örgüt arasında zaman zaman büyük sorunlar da ortaya çıkmıştı. Bunlardan birisi Mustafa Kemâl'e bağlı olan ve *Adapazarı* mevkiinde düşmana ve çapulcu çetelerine karşı büyük başarı sağlayan Kuvayı Millîye Komutanı Yahya Kaptan'ın öldürülmesi olayıydı.

Yahya Kaptan

19 yaşındaki Yahya, 1910 yılında, *Makedonya*'nın *Köprülü* kasabasında, amcası Malik'i öldürmek için saldıran bir Bulgar'ı öldürerek sıradan eşkıyaların yanı sıra, birçok ulusçu ve meşrutiyetçi çetenin de kol gezdiği *Makedonya* dağlarına çıkmıştı. Bu çetelerin reislerine "kaptan" deniyordu. Bu çetelerden Sırp Rakoviç'in çetesi içinde yetişen Yahya Kaptan, 1912 yılında kendi çetesini kurup, Bulgarlara karşı mücadele veriyor, Tikveş civarlarında Türkleri Bulgarlara karşı koruyordu. Hatta Tikveş'te geçici bir hükümet dahi kurmuştu. Bulgarlara karşı sürdürdüğü başarılı mücadelede Sırp Kralı, Yahya Kaptan'ı büyük nişanıyla ödüllendirmiş, bizzat kendi elleriyle bu nişanı onun göğsüne takmıştı. İlk dönemlerde bölgedeki ulusçu çarpışmaların bilinçli bir tarafı olmamasına rağmen, doğduğu Köprülü kasabasında Bulgarların yaptığı katliamlara ve baskılara karşı direndi. Balkan Savaşları bittiğinde Sırp tarafı tarafından onurlandırılmış olmasına karşın, Bulgarlar onun kanını istiyorlardı. Sırp bu isteğe fazla direnemeyerek savaş suçlusu olarak yargılanan Yahya Kaptan'ı Bulgarlara verme kararı aldı. Yahya Kaptan yanındaki milisleri dağıtarak Türkiye'ye kaçmaya karar verdi. İlkönce Selânik'e gelerek Halil Paşa'nın çabalarıyla 1913 yılı sonlarında bir İtalyan gemisine binen Yahya Kaptan *İstanbul*'a geldi.

Birinci Dünya Savaşı başlamadan önce Enver Paşa, Teşkilat-ı Mahsusa'yı örgütlerken Yahya Kaptan'ı da örgüte almış, Sırp'lara karşı sabotaj eylemleri ve Halil Paşa'nın *Irak*'taki mücadelesinde Süleyman Askeri^(*) 605 ile birlikte "Osmanlık Alayı"nda Müfreze Kumandanı olarak görevlendirmişti. Arap çöl çetelerine karşı eylemler yaptı.

Buradan dönerken Yakup Cemil ile tanışan Yahya Kaptan, yeni bir hükümet kurmak için başlattıkları mücadelede tutuklanıp yargılandılar. Yakup Cemil idam edildi, Yahya Kaptan, *Irak*'a Halil Paşa'nın karargâhına sürgüne gönderildi. Halil Paşa ile birlikte Kafkaslara geçtiğinde İzzet Paşa'nın orduları terhis edilmiş, o da Halil Paşa ile *İstanbul*'a gelmişti. Halil Paşa elinde bulunan iki yüz seksen bin Osmanlı altınını teslim etmesine karşın yine de Bekirağa Bölüğü'nde hapsedilmişti.

Yahya Kaptan ise terhis edilmiş ve kendisi gibi yeni terhis edilmiş arkadaşı Mustafa Ragıp'ın önerisiyle onun memleketi *Tavşancıl*'a yerleşmeye karar vermişti. *Tavşancıl*'da korucubaşı olarak yaşamını sürdürmeye başlamış, silah atışları ve silah tamiratından iyi anlaması nedeniyle *Tavşancıl* halkı tarafından sevilmişti. Bölgede Rum, Ermeni ve diğer eşkıyaların etkinliği ve halk üzerindeki baskılarına karşı örgütlenme gereği duyarak, eski arkadaşlarına mektuplar yazıp yanına çağırdı.

I.Dünya Savaşı bitiminde Yahya Kaptan da *İstanbul*'a gelmiş, Osmanlının mütareke koşullarını yaşadığı ortamda İttihatçıların kurduğu Teşkilat-ı Mahsusa da dağıtılınca, Yahya Kaptan da eski İttihatçıların gizli kurduğu Karakol Cemiyeti'nin Yenibahçeli Şükrü Bey liderliğindeki "*Menzil Grubu*"na katılmıştı.

(*) 1905 Yılında Kurmay olarak Harbiye'yi kurmay yüzbaşı olarak bitirmiş, 1908'de Manastır'da çalışmış, 1909 yılında da Bağdat'ta Jandarma örgütünü kurmakla görevlendirilmişti. 1912 yılında Bingazi ve çevresi ile X.Kolordu Kurmay Başkanlığına getirilmiş I.Dünya Savaşı sırasında da Basra Cephesi Komutanlığına atanmıştı. Arapların ihaneti sonucu yenilgiye uğrayacağını anlayınca intihar etmişti. Alevi- Bektaşî inancındaydı.

605 Öz Baki- İttihat Terakki ve Bektaşîler Sf: 289 Can Yayınları Kasım 2004 - İstanbul

Yahya Kaptan özgür yaradılışlı bir kişiliğe sahipti, Mustafa Kemâl taraftarı olmuştu. İttihatçıların ağırlıkta olduğu Karakol Örgütü onun bu tavrını kabullenmediği için ondan kurtulabilmek için çareler aramaya başlamışlardı. Öte yandan İtilaf devletleri de Yahya Kaptan'dan rahatsız olmaya başlamış her iki taraf onun ortadan kaldırılması için çaba sarfediyordu. İstanbul Hükümeti'nin Gebze Jandarma Kumandanı Nail Bey'e, Yahya Kaptan'ın tutuklayarak İstanbul'a getirilmesi talimatını verdiği sıralarda Yahya Kaptan, Bekirağa Bölüğü'nde tutuklu olan Halil Paşa, Yarbay Şadi ve Küçük Talat'ı kaçırarak⁶⁰⁶ Bursa'daki 56. Tümen Kumandanı Bekir Sami Bey'in yanına göndermişti.

Etkin olduğu bölgede içki içmeyi ve sarhoşluğu yasaklayan Yahya Kaptan'ın aldığı sıkı önlemler ve uyguladığı ceza yöntemleri tepkiye neden olmuştu. Bir yandan işgal kuvvetlerinin ve İstanbul Hükümeti'nin öte yandan Karakol Örgütü'nün çalışmaları işi Mustafa Kemâl'e şikâyet kadar götürmüştü. 27 Aralık 1919 günü Kara Vasıf'ın Mustafa Kemâl'e Yahya Kaptan'ı suçlayan telgrafına karşın, Mustafa Kemâl Yahya Kaptan yanında bir tavır ortaya koymuş, Yahya Kaptan'ı Ankara'ya çağırılmış görüşmeler sonrasında *Tavşancıl*'a dönen Yahya Kaptan'a karşı Yenibahçeli Şükrü ve arkadaşları tavırlarını daha da sertleştirmişti. Yaptıkları provokasyonlarla onu gözden düşürmeye çalışıyorlardı. Gebze Kaymakamı Sait Bey ise, Yahya Kaptan'ı korumaya çalışıyordu.

Millî güçler, *Anadolu*'da başlayan mücadeleye malzeme ve insan aktarımını sağlamak için *Kocaeli Yarımadası*'nda faaliyet gösterirken, burada dağlar, kimi sıradan, kimi de İtilaf Devletlerinin desteklediği Rum eşkıyalarla doluydu. Bölgedeki yurtsever eşkıyalar Karakol Cemiyeti tarafından Yahya Kaptan liderliğinde birleştirilmiş, bu sırada Karakol Cemiyeti'nin Başkanı Kara Vasıf Bey, ülkeyi terk etmişti ama Enver Paşa'nın örgüte gönderdiği paralarla, zaman zaman Yahya Kaptan'ın liderliğindeki örgüte de aktarma yapıyordu.

Böylece, bölgedeki azınlık örgütleri, İtilaf Devletleri, İstanbul Hükümeti ve Karakol Cemiyeti, *Kocaeli Yarımadası*'nın denetimi için kıyasıya bir mücadele yürütüyorlardı. Sivas Kongresi ile bütün ulusal güçler bir çatı altında toplanınca Heyet-i Temsiliye'nin kuruluşu, *Kocaeli Yarımadası*'ndaki güçler arasındaki çatışmayı hızlandırmış, Temsil Heyeti'nin egemenliğine girmek istemeyen Karakol Cemiyeti'nin tavrı, Temsil Heyeti ve özellikle Mustafa Kemâl Paşa arasındaki gerginlik yaratmış, bu gerginlik *Kocaeli Yarımadası*'na da yansımış, Yahya Kaptan, Karakol Cemiyeti ile ilişkilerini koparıp Temsil Heyeti'ne bağlanmıştı.

Yahya Kaptan'ın bağımsızlık mücadelesine katılması İtilaf Devletleri, İstanbul Hükümeti ve Karakol Cemiyeti'nin, ulusal mücadeleye karşı İngiliz Muhipler Cemiyeti'nin katkısı ile birlik oluşturmalarına neden olmuştu. Bu dönem için Fransız B.Georges şunları yazıyor:

Damat Ferit'in aracılığı ile İstanbul basınının dörtte üçüne yakını satın alınmış, bu gazetelerde Fransa'ya karşı saldırgan yazılar sütunları doldurmuştu. Bu yayınlar, basın servisinin müdürü olan bir İngiliz subayı bu yayınları idare ediyordu.

Bazı camilerde hatiplik görevi yapan hocaların başındaki Sait Molla, İngiliz Yüksek Komiserliği'nden direktif alıyordu. Yaman bir propagandacı olan Refii Cevat (Ulunay) ise, Fransız nüfuzuna karşı müthiş hücumlarda bulunurken, aynı kaynaktan esinlenmekteydi.

Sait Molla'nın başarısı sonucu "İngiliz Muhipleri Cemiyeti" çok gelişti ve bir hayli üye topladı. Bu münasebetle Londra'dan gelen İngiliz rahibi Frew, daha ilk günlerden başlaya-

606 *İstiklal Harbi Gazetesi* 9 Ağustos 1919 Cumartesi No:77 ATO Yayınları- Ankara

rak bu cemiyeti enerjik bir şekilde destekledi. Bu garip cemiyet, başlayan mücadele esnasında ortaya çıkan ve milleti heyecana veren olaylarda, aynı kaynaklardan aldığı direktifle işe karıştı. Kurduğu bazı gizli örgütlerin üyeleri ve tahrikçi ajanlar eliyle Hristiyanları öldürterek suçu milliyetçilerin üzerine yıktı: Adapazarı isyanı. Ekim 1919, Konya isyanı. 1920, 1921.

Bu cemiyetin başlıca üyeleri şunlardı:

Sonradan Şeyhülislâm olan eski mebus Mustafa Sabri, savaşta İngilizler hesabına çalışmış olan Albay Sadık, Hürriyet ve İtilâf Partisi'nin macera adamı Mehmet Ali, nihayet İngilizlerin mücadeleyi sürdürmelerine yardımcı olan meşhur Ali Kemâl, 1908'de Parlâmento'da mebus olan Konya Şeyhi Zeynelabidin, eski mebus Vasfi Hoca, Doktor Rıza Teyfik (filozof) bu cemiyetin içinde, İngiliz mandasını isteyen ayrı bir grup teşkil ediyorlardı. Aynı kaynaklardan beslenen bu grup, 1921 yılında da bu gayenin gerçekleşmesi için çalışmaktadı.

1919 ve 1920'de Sait Molla ile rahip Frew, Cemiyet'e yeni üyelerin katılmasını sağladılar. İngiliz Muhipleri aynı zamanda, Fransa'nın düşmanları olacaklardır. Bunların aşırı gayretleri bazı suçsuz kişilerin mahkûmiyetlerine bile sebep oldu. Fakat kısa bir zaman sonra bunlar affedildiler. Bu kudurmuş insanlar İngilizlere pahalıya mal oluyorlar, İngiliz Yüksek Komiserliği emrindeki örtülü ödenekten su gibi para alıyorlardı.⁶⁰⁷

Ulusal mücadele şiddetlendikçe Yahya Kaptan ile Temsil Heyeti arasındaki ilişkinin bozulması için çeşitli entrikalar da uygulanmaya başlamış, ulusal mücadele karşıtı güçler, Temsil Heyeti'nin Yahya Kaptan'a desteğini zayıflatmayı başaramamış olsalar da, Heyeti Temsililiye'nin bölge ile iletişimini telgraf tellerini keserek bir süre engellemişlerdi.

Bu sırada İstanbul Hükûmeti'nin Jandarma Komutan Vekili Hilmi Bey komutasındaki beş yüz kişilik askeri birlik, destek alma olasılığı kalmayan Yahya Kaptan'ı *Tavşancıl*'da kuşatmıştı. Yanındaki arkadaşlarının başka bir yerde görevli olması nedeniyle direnemeyen Yahya Kaptan teslim olmuş, bilekleri kelepçelenerek *İstanbul*'a götürülürken, çeşmenin yanından geçerken su içmek için izin istemiş ve elleri bağlı olarak çeşmeden su içerken Jandarma teğmeni Abdullah silahındaki bütün mermileri onun başına boşaltmıştı. Üzerinde bulunan paralarını, gümüş köstekli saatini, altın yüzüğünü aldıktan sonra belindeki kuşağı çıkararak bununla ayaklarını iki sıraya bağlayıp sürükleyerek tekrar *Tavşancıl*'a getirmişlerdi.

8 Ocak 1920 günü otuz yaşını doldurmadan Cebir Ahmet Ağa'nın kahvesi önündeki ağaca asmışlardı. Albay Hilmi cebinden çıkardığı keskin bıçağıyla boynundan kafasını ayırıp:

“Padişahımız efendimizin fermanını dinlemeyenin hali budur. Mustafa Kemâl'in sonu böyle olacaktır” dedikten sonra çantasına koyarak İstanbul'a döndü.

Söylev'de Mustafa Kemâl, Yahya Kaptan'ın öldürülmesi olayına yaklaşık 20 sayfa yer vererek eşinin telgrafını da yayınladı. Bu telgraf şöyle diyordu:

İstanbul 14.1.1920

Ankara'da Kuvayı Millîye Başkanı Mustafa Kemâl Paşa Hazretleri'ne

Eşim Yahya Kaptan, sadece sizinle olan ilişkisi dolayısıyla, yasal bir suçu olmaksızın ve teslim olduğu halde, Gebze Jandarma Yüzbaşısı Nail ve Üsteğmen Abdurrahman Efendiler eliyle alçakça şehit edildi. Bütün Tavşancıl halkı olayın tanığıdır. Hak aramak için Adliye ve

607 Berthe Georges-Gaulis -Kurtuluş Savaşı Sırasında Türk Milliyetçiliği Sf: 49-50 Cumhuriyet Gzt. Eki Ekim 1999-İst.

Dahiliye Nazırlıklarına başvuruldu. İki tane yetimle acıklı bir durumda bulunuyoruz. Bu konuda yüksek girişim ve yardımlarınızı bekliyoruz. Buyruk sizindir.

*Karağümriük'te Keçecilerde Karabaş Mahallesinde
19 Sayılı evde oturan Yahya Kaptan'ın eşi
Şevket Hanım „ 608*

Mustafa Kemâl'i derinden etkileyen bu olay, İstanbul hükümetindeki güçlerle, Karakol Örgütü'ndeki uzantılarının işbirliği ile gerçekleştirilmişti. Yahya Kaptan bölgede Mustafa Kemâl'den başka kimseden emir almaması ve onun istekleri dışında kuş bile uçurtmaması, İstanbul girişinde stratejik bir konumda bulunan Yahya Kaptan'a saldırıların artmasına neden olmuş, o Mustafa Kemâl'e olan bağlılığını canıyla ödemişti.

Karakol Örgütü'ne İngiliz ajanlarının sızması Mustafa Kemâl'i yeni arayışlara yöneltmiş, 16 Mart 1920'deki baskın olayından sonra tutuklanan Karakol Örgütü yöneticilerinden Şevket ve Kara Vasıf Beylerin yanı sıra Malta'ya Ali Sait Paşa, Refet Paşa, Ali Fethi Okyar, Ali İhsan Paşa, Hacı Mehmet Paşa (Enver Paşa'nın Babası)'nın da sürgün edilmeleri Karakol Örgütü'nü çökertmişti. Karakol cemiyetinin içine sızan İngiliz gizli servisi elde ettiği adamlarıyla Mustafa Sagir adlı ajanı *Ankara*'ya Mustafa Kemâl'i öldürmek için göndermiş ancak başarılı olamamıştı. Mustafa Kemâl 1920'de örgütün dağıtılması emrini verince, geride kalanlar küçük istihbarat, kaçakçılık, sabotaj grupları olarak çalışmış, İttihatçıların muhalif hareketleri ancak 1923'te Milli Mücadele'den sonra bitirilebilmişti.

Kasım ayının ortalarına doğru şehre giren savaş gemileri 16 mil uzunluğunda bir konvoyla *Haliç* önlerinde demir atmışlar, Fransızlar *Sirkeci*'nin bulunduğu eski *İstanbul*'a, İngilizler *Beyoğlu*'na, İtalyanlar ise *Boğaz* sırtlarına yerleşmişlerdi. Ehli Salib'in yüzyıllardır süren rüyası gerçekleşmiş, *İstanbul*'u almışlardı. Damat Ferit ise işgalcilerle dostluğu pekiştirerek, yağcılığı o kadar ilerletmişti ki, hükümetin Rumları kesmeye hazırlandığı şeklinde dedikodu yayarak kışkırtmaları bizzat örgütlemeye başlamıştı.

Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasının ertesi yılından itibaren asker kaçakları dağlarda irili ufaklı çeteler kurmaya başlamışlar, o yılları Mustafa Kemâl 7.Ordu Komutanlığından Talat Paşa'ya gönderdiği raporda açıklayarak, halkın devlete karşı tutum aldığını bildirmişti.

Daha Çanakkale Savaşı devam ederken *Çanakkale*'nin ilçesi *Biga*'nın *Kayapınar* köyünden Kara Hasan'ın çetesi kasabalı ve köyün ağasına haber göndererek, çocuğunu dağa kaldırmıştı. Bu olayın ardından, 1916 yılında çıkan aften yararlandıkları için *Biga*'ya yerleşmişler, çeteden hiç kimse köyüne dönmemişti. Piti Hanı'nı kiralayarak yirmi odasına adamlarını yerleştiren Kara Hasan, alacak-verecek, evlenme-boşanma gibi işlerle ilgileniyor, koca-sıyla kavga eden kadınlar, kız beğenip alamayanlar, mal mülk için birbiriyle anlaşamayanlar ona başvurarak sorunlarını çözüyorlardı. Resmi makamların kendisini uyarması karşısında Kara Hasan:

“Ben bu kadar adamı ne ile besleyeceğim. Masraflarımı siz mi vereceksiniz?” deyip karşı çıkıyordu.⁶⁰⁹

608 Gazi Mustafa Kemâl **Söylev** Cilt:1 Sf: 439 TTK 1998 Ankara

609 Atay Falih Rıfki **Çankaya** Sf:256 Pozitif Yayınları Temmuz 2006-İstanbul

Mondros Mütarekesi'nin ardından *Anadolu*'nun çeşitli bölgelerinde Mütareke şartlarına uymayan İtilaf devletlerinin davranışlarını gören yurtseverler de gruplaşarak direniş hareketleri örgütlemeye başlamışlardı.

Anayurtları, *Kafkasya* olan “Kerketler”e “Çerkezler” de deniliyordu. Çarlık Rusya'sına karşı sürdürülen büyük bir direniş sonrası yerli halkın çoğu Kafkasları terk etmek zorunda kalmışlardı. Çerkezlerin “*Adıge*” kolunun “*Şapşığ*” boyundan “*Dipşov ailesi*” de, *Anadolu*'ya göç etmişti. Osmanlı ülkesine gelen Çerkezlerin önemli bir kısmı “*Saray*”da önemli görevler almış, büyük çoğunluğu da Millî Mücadele'nin amansız düşman olmuşlardı. “*Şarki Garp Çerkezlerinin Temini Hukuk Cemiyeti*” 24 Ekim 1921 günü yaptığı toplantıda:

“*Türk yöneticilerinin siyaseti, Türk olmayan bütün unsurların milliyetlerini ve yaşama güvenliklerini yok etmekle, Çerkezler de 'yalnız koruma amacı ile' haklı bir şikayet ve perişan oma hissi uyandırmış ve bunun sonucu olarak Çerkezler bu devam edegelen zulümlerden kurtulmak amacı ile millî bir gaye takibine ve millicilerin açıkça Çerkez milletini mahva kal-kışması dolayısıyla, onlar da silahla savunmaya ve çarpışmaya mecbur kalmışlardır...*”⁶¹⁰ diyerek Millî Mücadele karşıtı bir çizgi izlemiş ve İngilizlerin amaçlarına hizmet etmeyi ve Yunan işgalini desteklemeyi kendilerine bir görev saymışlardı.

Çakır (Çerkez Ethem) Evden Kaçıyor

Anadolu'nun batısında yaşayan “*Adıgeler*”den birisi de “*Şapşığ Oymağı*”ndan, ekonomik gücü iyi olan Ali Bey'di. *Bandırma*'nın *Emre Köyü*'nde tarımla uğraşıyor, değirmencilik yapı-yordu. II.Meşrutiyet'in ilânının ardından İttihatçıların önderlerinden Nazım Bey “Yakup Ağa” takma adıyla gizli bir teşkilat örgütlemeye başlamış ve Ali Bey'i de örgüte almıştı. Nazım Bey, bölgedeki halkı örgütleme faaliyetlerini sürdürmüş, bölgenin Çerkezleri de İzmir'dekilerden farklı bir çizgi izlemişlerdi. Ali Bey'in oğullarından İlyas ile Nuri bölgedeki Rum eşkıyalarla girdiği çatışmalarda ölmüş, diğer oğullarından Reşit 1901, Tevfik Bey ise 1902 yılında Resneli Niyazi'nin tavsiyeleriyle girdiği Harbiye'den mezun olarak piyade subayı olmuşlardı. Reşit Bey daha sonra Kuşçubaşı Eşref tarafından Teşkilat-ı Mahsusa'ya alınmıştı.

Ali Bey'in en küçük oğlu Çakır (Ethem) ise, babası yasaklamasına rağmen evden kaçıp *İs-tanbul*'a giderek “*Bakırköy Süvari Küçük Zabıt Mektebi*”ne yazılmış ve başçavuş olarak terhis olduktan sonra başarıları sonucu teğmenliğe yükseldikten sonra Bulgar Savaşı'na katılmış, yaralanınca resmi askerlik görevi sona ermişti. Birinci Dünya Savaşı sırasında ağabeyi Tevfik ile Teşkilat-ı Mahsusa'da görev yapmış, Rauf Bey'in komutasında *İran*'daki çarpışmalara katılmış-tı. Bu sırada Kâzım Özalp ile de çalışma olanağı bulan Ethem, 1918 başlarında Teşkilat-ı Mah-susa görevlisi olarak Irak seferine katılıp yaralanınca *Bandırma*'ya dönmüştü.

İzmir valisi Rahmi Bey'in oğlunu kaçırıp dağa kaldıran ve 50 bin altın isteyen⁶¹¹ Çerkez Ethem, valinin çocuğunu kaçırırken Teşkilat-ı Mahsusa'nın ünlülerinden Kuşçubaşı Eşref

610 Ergil Doğu- **Millî Kurtuluş Savaşı'nın Sosyal Tarihi** Sf:256 Turhan Kitabevi 1981-Ankara

611 Dinamo H.İzzettin **Kutsal İsyan** C:31 Sf: 196 May Yayınları- Nisan 1974-İstanbul

kendisine gözcülük yapmıştı. Yunanlılara karşı mücadele veren bir valinin Çerkez Ethem tarafından kaçırılması, Çerkez Ethem tarafından Milli Mücadele'ye kaynak sağlamak amacıyla yönelik bir eylem olarak açıklanıyordu. Oysa bu olayın Millî Mücadele'yle ilgili olduğu şüpheliyle karşılanmıştı. Çünkü Rahmi Bey'in parası zaten Millî kuvvetlerin emrindeydi, ayrıca Millî Mücadeleyi desteklediği için İngilizler tarafından tutuklanmıştı.

İzmir'de karaya çıkan Yunan askerlerine ilk kurşunu sıkan gazeteci Hasan Tahsin^(*) Çerkez Ethem'in bu eylemini; çok zengin olan ve İttihat ve Terâkî'yi destekleyen Rahmi Bey'in, İtilaf Devletleri'ne karşı bir tehlike oluşturduğunu düşünerek, bu gücü ortadan kaldırmak için gerçekleştirdiğini yazıyordu.⁶¹³

Fidye olayını, göndediği bir mektupla *Hürriyet ve İtilaf Partisi*'nin yayın organına açıklayan Çerkez Ethem, mektubunda Ethem İttihatçılara düşmanlığını da ortaya koyuyordu.

Aslında Çerkez Ethem, İngiliz casusluğu yaptığı gerekçesiyle Hasan Bey'i hırpalayan Rahmi Bey'den bunun intikamını almak için eylemi gerçekleştirmişti. Bu eylemden kazandığı para ile de adamlarının maaşını sağlayıp, bir taşla iki kuş vurmuş oluyordu. Sadece zenginlerden değil, halktan da zorla toplan ve adamlarına yüksek maaş veren⁶¹⁴ Çerkez Ethem, gerçekleştirmiş olduğu bu eylemle ekonomik gücünü oldukça artırmıştı.

Çerkez Ethem'in halk üzerindeki baskılarını, Ethem'in ağabeyi Reşit Bey ile Balkan Savaşı sırasında arkadaşlığı olan ve Çerkez Ethem'in ulusal mücadeleye katkısı süresince ona en büyük desteği veren *Uşak*'taki eski İttihatçılardan İbrahim Tahtakılıç şöyle dile getiriyordu:

*"Köylülerden topladığımız para, eşya, atları hep ona veriyoruz, sinilerle baklava gönderiyoruz, o yine kendisi icraat yapmak istiyor, adamlarını göndererek köylülerden para, eşya ve asker toplamak hevesinden vazgeçmiyor, buyruğunu dinlemeyen köyleri de yıktırıyor..."*⁶¹⁵

Yunanlıların *Nazilli*'yi işgali sırasında şehir boşaltıldığında Çerkez Ethem, şehri yağmalamış, düzenli ordu mücadelesini kabullenmeyen Çerkez Ethem'in ağabeyi Tefik Bey:

"Bizim kuvvetimiz ne tümen, ne de herhangi bir ordu kuvveti haline sokulamaz, bu serse-rilerin başına ne bir subay, ne de hesap memuru konamaz, subay gördüler mi Azrail görmüş gibi isyan ederler. Bizim birliklerimiz Pehlivan Ağa, Ahmet Onbaşı, Sarı Memet, Halil Efe,

(*) Şehit Gazeteci Hasan Tahsin, İttihat ve Terakki tarafından Avrupa'ya gönderilmiş, Paris'teyken sosyalist fikirleri benimseyerek Kuşçubaşı Eşref ile ilişki kurup, İngilizlerin romaya'yu Türkiye'ye karşı savaşa sokmakla görevlendirdiği Boxtan kardeşleri öldürmek üzere Bükreş'e gitmiş, ancak Boxtan kardeşleri yaralamasına rağmen öldürememiştir. Yakalanarak hapse girmiş daha sonra İstanbul'a dönünce kendisine gerekli ilginin gösterilmediğini düşünerek İttihatçılara karşı bir tavır içine girmiştir. Asıl adı Osman Nevres olduğu halde Bükreş'te Hasan Tahsin olarak tanınmıştır. Gerçek Hasan Tahsin ise, Selanik'te "Silah" adlı gazeteyi çıkaran ve "Silahçı" adıyla anılan kişidir.. Teşkilat-ı Mahsusa onu görevli olarak Bulgaristan'a göndermiş, Mustafa Kemâl Sofya'da Ateşemiliter iken, eski sınıf arkadaşı Silahçı Tahsin onu ziyarete gelmiş para istemiştir. Bu görüşmeler sırasında Silahçı Tahsin kendisinin bölgeye görevli olarak gönderildiğini ancak kendisinin bu görevi yapamayacağını ve geri döneceğini belirtince Mustafa Kemâl ona, dönmemesi gerektiğini, görevini ne pahasına olursa olsun yapması gerektiğini, aksi taktirde öldürülebileceğini ima yoluyla söylemiş, ancak o İstanbul'a dönmüş ve bir süre sonra cesedi bir çuval içinde mezarlıkta bulunmuştur.

(İnan Prof Dr. Afet M. Kemâl Atatürk'ün Karlsbad Hatıraları Sf:49 TTK 1991- Ankara)

613 Avcıoğlu Doğan *Milli Kurtuluş Tarihi*, C:2, Sf:578 İstanbul Matbaası 1974 –İstanbul

614 Avcıoğlu Doğan *Milli Kurtuluş Tarihi*, C:2, Sf:579 İstanbul Matbaası 1974 –İstanbul

615 Tekeli İlhan- İlkin Selim -Ege'deki Sivil Direnişten Kurtuluş Savaşı'na Geçerken Sf:372 TTK 1989 –Ank.

*Topal İsmail gibi adamlar tarafından idare edilmektedir. Bölük eminleri de yazdığını okuyamaz, okuduğunu yazamaz kimselerdir”*⁶¹⁶ demektedir.

Mustafa Kemâl Samsun’a gittiğinde, Rauf Orbay da Ege’ye geçerek Kuşçubaşı Eşref’in çiftliğinde Çerkez Ethem’le görüşükten sonra onu Kurtuluş Savaşı’na katılmaya ikna ettiğini söylemişti.⁶¹⁷ Bu iddiaya karşılık Çerkez Ethem:

“Umumi Harbin neticesi olarak en ağır şartlarda Mondros Mütarekesi’nin kabul ettirilmesine rağmen galip devletler mütareke hükümlerini bozmaya başlayınca, İzmir’de teşekkül eden gizli cemiyetin kararı ile ben ilk isyan bayrağını tam 2,5 yıl önce açmışım” diyerek şöyle devam etmektedir:

“Seyyar haldeki kuvvetlerimin işçelerini kendi yöntemlerimle temin ederdim. Bir yerde kaldığımız zamanlarda İzmir’in Yunanlılar tarafından işgalinden önce Müdafai-Hukuk ve işgalden sonra Reddi İlhak ve daha sonraları Müdafai-Millîye Cemiyetleri vasıtasıyla askerlerimi besletirdim.

*Maaşlarını da bu cemiyetler vasıtasıyla verirdim. İşgalden önce Yunan tehlikesi belirttiği zaman İzmir Valisi Rahmi Bey’den elli bin lira ve isyanları bastırma sırasında Adapazarı tüccarlarından Arapzade bilmem kimden elli bin lira, bir de Karacabey eşrafından birisinden 5 bin lira almışım. Cepheleri teşkil etmek, kuvvetlerimi tutmak, İtilaf devletlerinin işgalindeki Afyon ve Kütahya mühimmat depolarından gizlice cephane alabilmek için bana para lazımdı.”*⁶¹⁸

Yunanlılar İzmir’e asker çıkarttığında halk kendi mücadelesini vermek zorunda kalmıştı. İstanbul’da işsiz kalmış subaylardan, millî bilince sahip olanlar Anadolu yollarını tutmuş, Ege’de ise Yunan kuvvetleriyle karşılaşan, eşraf ve köylüler de örgütlenmiş, dağlarda kaçak olan “efeler” işgale karşı çıkarak mücadeleye başlamışlardı.

Sekiz arkadaşıyla Salihli’ye giden Çerkez Ethem, Akhisar bölgesindeki dağlarda olan ve İstanbul Hükümeti’nin İttihatçı diye aradığı Serezli Parti Pehlivan’la birleşerek Ege’de ilerleme amacıyla olan Yunanlıları “Milne Hattı” denilen bölgede durdurmayı başarmışlardı. Salihli cephesi, direnerek düşmanı oyalamış, kongreler sırasında Mustafa Kemâl’e nefes aldirmıştı.

Anadolu’da halkın işgale karşı mücadeleye başlamasıyla millî kurtuluş hareketini merkezi bir önderlikte toplamaya çalışarak Ankara’da merkezi yapıyı oluşturma çabalarını yoğunlaştırmıştı. Çeşitli yörelerde işgale karşı yürütülen direniş hareketleriyle iletişim kurarak onları merkezi olarak yönlendirip, Ankara’yı mücadelenin merkezi haline getirmişti.

Kuvayı Millîye’nin gelişimi karşısında emperyalistler ve işbirlikçi İstanbul hükümeti iç isyanlar örgütlemeye başlamış, Millî Mücadele saflarına katılanları cezalandırmak için müttefiklerden sağladığı yardımı yeterli görmeyip, Çerkezleri de Millî Mücadele’ye karşı Ahmet Anzavur’un başkanlığında seferber etmişti. Bunlar da Manyas, Susurluk, Gönen, Ulubat, Biga, Kirmasti dolaylarında Ekim 1920’de isyan başlatmışlardı.

İki kez ayaklanan gericiler, 16 Nisan 1920 günü millî kuvvetler tarafından kesin olarak bastırılmıştı. Ayaklanmayı bastıran Çerkez Ethem’e 28. Tümen Komutanı Albay Kâzım Bey’in 10 Mart 1920 günü gönderdiği acil telgraf şöyle diyordu.

616 Atay Falih Rıfkı **Çankaya** Sf: 258 Pozitif Yayınları Temmuz 2006-İstanbul

617 Avcıoğlu Doğan **Millî Kurtuluş Tarihi**, C:2, Sf:578 İstanbul Matbaası 1974 –İstanbul

618 Çerkez Ethem **Anılarım** Sf: 8-9 Berfin Yayınları Ocak 2005 İstanbul

“...Biga civarında kuvvetlerimizi bozmayı başaran Anzavur melunu birkaç gün önce Gönen üzerine ilerleyerek Kaymakam Rahmi Bey alayını yenmiş... Esir ettiği subayları ve askerleri Halife adına yemin ettiriyor. Sonra serbest bırakıyor. Böylelikle zihinleri karıştırıyor. Ve Kuvayı Millîye aleyhine tahrik ediyor. Durumu tehlikeli gören kolordu komutanlarımız Yusuf İzzet Paşa Bandırmadan çekilmiş, Anzavur ise Bandırma'ya girmiştir...

Asilerin Balıkesir'i ellerine geçirmeleri Yunanlılarla ilişki kurmalarına olanak sağlayacaktır ki, bunun ne kadar vahim bir sonuç doğuracağını tahmin edebilirsiniz... Bu yüzden bizzat ve her halde kafi bir kuvvetle ve süratle Balıkesir'e hareket ediniz. Kuvvetlerinizin Akhisar istasyonundan trenle Balıkesir'e kadar sevki mümkündür.”⁶¹⁹

Kuvayı Seyyare komutanı Çerkez Ethem bu telgrafi aldıktan iki gün sonra Salihli'den ayrılarak Balıkesir'e ulaşmış, 9–10 saat süren bir yoğun çatışmadan sonra Anzavur Ahmet'in kuvvetlerini büyük bir bozguna uğratmıştı.

Biraz ötelerde Hendek, Düzce ve Bolu'da beş bin civarındaki topluluğun 12 Nisan 1920 günü başlattığı isyan 21 Nisan'da Mudurnu'ya sıçramış ve 22 ve 23 Nisan'da Nallıhan'ı sarak. daha sonra Beypazarı'na ve Ayaş taraflarını etkisi altına almaya başlamıştı. Bu isyanlar da ancak üç ayda bastırılabilmiş, Nallıhan'da ki isyan bastırıldığında ele geçirilen bazı belgeler isyanın “Kuvayı Hilâfet Örgütü” tarafından başlatıldığı anlaşılmıştı. Bu örgüt halkı:

“Halife kuvveti oluyorsunuz ve Hilâfet makamı uğruna çalışacaksınız” diyerek kendi saf-larına katmıştı.⁶²⁰

Kuvayı Millîye Adı Verilen Bu Zındık Bolşevikleri Öldürün...

Adapazarı'nda Arap Hoca vaazında:

“Ey cemaati müslimin! Kuvayı Millîye zındıklarının Yunan ordusu dediği ordu, Yunan ordusu değildir. Padişah ordusudur. Hilâfet ordusudur. Bolşevikler geliyor, dikkatli olun. Taşla sopayla öldürün onları. Çünkü onlar camilerimize çan asmaya geliyorlar. İslamiyet elden gidiyor. Padişahımız Efendimiz Hazretlerinin sizlere sevgilerini getirdim. Dinimizi koruyalım. Kuvayı Millîye adı verilen bu zındık Bolşevikleri elinize geçirirseniz öldürün.” Diyerek halkı isyana çağırıyordu. Çerkez Ethem'in adamlarından Serez'li İbrahim, Arap Hoca'yı asarak isyanı bastırmış, Arap Hoca'nın her zaman yanında taşıdığı bastonunu da boynuna asmıştı. Hürriyet ve İtilaf Partisi'nin adamlarının da arasında olduğu asılanların sayısı 12 kişiydi. Çerkez Ethem Adapazarı'na girdiğinde şehirden kaçmaya çalışan ajanlardan sivil giyimli İngiliz karı koca da yakalanmış, korkudan titreyerek Çerkez Ethem'in huzuruna getirilmişti. Onlara yer göstererek sakinleşmesini sağlayan Çerkez Ethem, İngilizleri bir arabaya bindirerek serbest bırakıp:

“Gördüklerinizi arkadaşlarınıza ve büyüklerinize söyleyiniz. Bir daha da bizim iç işlerimize karışmayınız” dedikten sonra güvenli bir şekilde İzmit'e gitmelerini sağlamıştı.

619 Çerkez Ethem **Anılarım** Sf: 22-23 Berfin Yayınları Ocak 2005 İstanbul

620 Öztürk İbrahim Sadi – **I. TBMM'nin Gizli Oturumlarında Atatürk'ün Konuşmaları** Sf: 49 ATO Yayınları 2004-

Anzavur kuvvetlerinin dağıtılmasından sonra kısa bir süre sonra Genel Kurmay Başkanı İsmet İnönü telgraf ile 19 Nisan 1920 günü Çerkez Ethem'e:

"Sizinle şu görüşmeyi temin edebilmek için çok zorluğu uğradık. Bazı yerlerde şimendifer tellerinden yararlandık. Birçok yerde itibarımız yoktur. Merkezde ise kuvvetimiz kalmadı. Bulunduğunuz yerde ikinci derecedeki işleri tümen komutanı Kâzım Bey'e bırakarak Geyve Boğazı'nda Ali Fuat Paşa'nın yardımına koşmanızı rica ederiz."⁶²¹ diyor ve 20 Nisan günü Çerkez Ethem Geyve'ye ulaşıyordu.

İstanbul hükümetinin olan İnzibatiye Kuvvetleri ile Geyve Boğazı'nın gerisinde şiddetli bir çatışmanın ardından Kuvayı Seyyare büyük bir başarı kazanmıştı. Bu sıralarda İstanbul hükümeti tarafından Bolu'ya mutasarrıf olarak atanan Osman Kadri yayınladığı bildiride:

"Ey Padişaha, dine, devlete beş yüz seneden beri sadakat ile dünyayı hayrette bırakmış olan hakiki Müslümanlar: Bolşevik namı altında dört yüz senelik din ve devlet düşmanımız olan Moskoflardan çıkmış, şeriata muhalif kanunlara karşı olan bir takım eşkıya, vatani kurtaracağız diye Anadolu'nun siz saf ve temiz ahalisini aldatarak Padişahına, Müslümanların halifesine isyan bayrağı çekmişlerdir. (...)

Hiç kimsenin nikâhlı karısı olmayıp, her kopuğun her kadını istediği gibi kullanması, çocuklar iki yaşına kadar analarının kucağında kaldıktan sonra alınıp umumhanelerde beslenerek anasız babasız yetiştirilmesidir (...)

Maiyetimdeki kuvvetler muntazam kuvvetlerdir. Çerkez, Abaza, Türk, Gürcü, Laz, bunların hepsi din kardeşliği hissile mütehasstirler."⁶²² diyordu.

Düzce isyanında Çerkez Ethem kuvvetlerinin büyük bir kısmı ile birlikte Adapazarı civarındaydı. Daha sonra aynı bölgede başlayan İstanbul Hükümeti yanlısı yeni bir ayaklanmaya da Çerkez Ethem büyük bir hızla müdahale etmiş, Hendek üzerinden Düzce'ye hareket ederek duruma kısa bir sürede hakim olmuştu. Bu arada Ankara'dan nasihat için isyancılara gönderilen ve isyancılar tarafından tutsak edilen Büyük Millet Meclisi üyelerinden Hüsrev Bey ve arkadaşları kurtarılmışlar ama Hendek Boğazı'nda Mahmut Bey öldürülmüş, cesedi gömmeye dahi gerek görmeyen isyancılar onu bir dereye atmışlardı.

Çerkez Ethem'den sonra Ayıcı Arif ve Refet Bele'de kuvvetleriyle birlikte Düzce'ye gelmişler isyan bastırılmıştı ama Yozgat'ın Çapanoğulları tarafından ele geçirildiği haberleri de yayılmıştı. Çerkez Ethem bir an önce Yunan cephesine dönmek için sabırsızlanırken ağabeyi Tevfik Bey'den gelen bir telgraf onun Yozgat'a geçmesini istiyordu. Mustafa Kemâl'in Ali Fuat Paşa'ya 2 Mayıs 1920 günü gönderdiği telgraf da 12-13 Mayıs 1920 günü Çerkez Ethem'e ulaştırılmıştı. Telgraf, Çerkez Ethem'in başarılarını kutladıktan sonra Çapanoğulları'nın ayaklanmasının bastırılması için hemen Yozgat'a gitmesini istiyordu. Çerkez Ethem Düzce'den Eskişehir'e geçmiş, beş gün kaldıktan sonra da Ankara'ya gelmişti. İstasyonda kendisi büyük bir kalabalık tarafından karşılanmış ve Mustafa Kemâl'in otomobili ile Ziraat Mektebi'ne giderek görüşmelere başlamışlardı.⁶²³

621 Çerkez Ethem **Anılarım** Sf: 28-29 Berfin Yayınları Ocak 2005 İstanbul

622 Selek Sabahattin – **Anadolu İhtilâli**- Sf: 65-68 Burçak Yayınevi - İstanbul

623 Çerkez Ethem **Anılarım** Sf: 44 Berfin Yayınları Ocak 2005 İstanbul

Çerkes Ethem Ankara'ya geldiğinde onun silahlı kuvvetleri sokakları doldurulmuştu. Arasında kadınların da bulunduğu Çerkez Ethem kuvvetleri büyük bir coşkuyla karşılanmış, Mustafa Kemâl, Ankara'da bulunan tek otomobilini ona vermişti.

Ankara'da Mustafa Kemâl'in özel konuğu olan Çerkes Ethem ile Yozgat isyanı konuşulmuş, Çerkes Ethem ile İsmet İnönü ilk kez karşılaşmışlar, İsmet İnönü Yozgat isyanını bastırarak güçlerinin olmadığını açıkça ifade etmişti.⁶²⁴ Ankara'daki görüşmelerde:

"İsmet Bey: İstirahata olan ihtiyacınıza rağmen ziyaretçiler üşüşmeden mevcut önemli sorunlar hakkında lütfen görüşmelere başlayalım. Bilhassa malum olan şu isyan meselesi hakkında yolumuzu ve kararımızı tespit edelim ki, istiharatı kalp ve sükûneti fikirle hem istiharatinizin teminine ve hem de diğer musahafemize sıra gelsin.(...) Son istirhamımız üzerine, Eskişehir'den cepheye sevkîyatınızın geri bırakılmasına dair emir vermeye herhalde unutmamışsınızdır."

Çerkes Ethem: Evet, cepheye olan asker sevkîyatımız zaten genel değil. Yozgat cihetine ilişkin düşüncenizi dikkate alarak kuvvetlerimin çoğunu Eskişehir'de tutuyorum. Zaten Ankara'ya ziyaretten maksadım da daha çok benim önemsiz gördüğüm ve sizin pek çok önem verdiğiniz Yozgat cihetindeki isyanın derecesini hakkıyla anlamak, sonra Yunan cephesine dair tehlike arzeden şüphelerimle mukayese ederek ona göre çok önemlisini tercih ederek yahut mümkün mertebe her iki ciheti de ihmal etmeyerek hatasızca bir karar vermemiz içindir.

Fevzi Paşa: Biz hiç ihtimal vermeyiz ki, Yunan ordusunun ciddi bir taarruzu karşısında bulunmuş olalım. Eğer Yunanlıların öyle bir niyeti ve yeteneği olsaydı, bu taarruzu 3 aydır devam eden iç ihtilâllerimizin şiddetli geçen safhâları sırasında yapmaları lazım gelirdi.

İsmet Bey: Bununla beraber biz cepheleri de ihmal etmek taraftarı değiliz. Asıl gaye ve amacımız vatani düşman ayağından temizlemektir. Yunan ordusu en tehlikelidir. Bu böyle olmakla beraber, iç sorunlarda çok önemli bir esas teşkil eder. Bizim Yozgat ve civarındaki isyanı kökünden söndürmeye maalesef bir kuvvetimiz kalmamıştır.⁶²⁵ derken, Çerkez Ethem:

"Ben bu kalan isyan meselesini de emriniz üzerine, uhdeime alıyorum. Ve sizleri bu beladan kurtaracağımı sanıyorum" dediğinde Mustafa Kemâl söze karışarak:

"Yozgat yöresindeki isyanın mahiyeti ve önemi ne olursa olsun, himmetinize çok ihtiyacı var demektir. Bu zahmeti kabul buyurduğunuza göre, daha önce olduğu gibi beş on gün zarfında bastıracağınızdan eminim." diyordu.

Yozgat'a gitmek üzere Ankara'ya çağrıldığı zaman, hemen herkesten iltifat ve takdirler gören Çerkez Ethem ve Tefik Bey, Yozgat'ta isyanı bastırma sırasında orduda bulunan komutanların rütbe ve mevkilerine değer vermeksizin hepsine birer birer aşağılayıcı ve saldırgan davranışlarda bulunuyorlarsa da bu komutanlar, memleketin içinde bulunduğu koşulları dikkate alarak kendisiyle çekişmeden kaçınıyorlardı. Bundan cesaret alan Çerkez Ethem ve kardeşi Tefik Bey, Türk ordusunda değerli hiçbir subay ve komutan bulunmadığı ve kendilerinin herkesten üstün olduğu zannına kapılarak bunu açıkça herkese söylüyorlar, Valiler başta olmak üzere herkese emirler vererek emirlerinin yerine getirilmemesi halinde idam edileceklerini bildiriyorlardı. Hatta Ankara'daki hükümet üzerinde otorite kurma hevesine kapılarak Yozgat isyanının, Yozgat'ın bağlı bulunduğu Ankara valisinin kötü idaresinden kaynaklandığı

624 Dinamo H.İzzettin, **Kutsal İsyân** Cilt.7 Sf: 219 May Yayınları Ağustos 1972-İstanbul

625 Çerkez Ethem **Anılarım** Sf: 45-46 Berfin Yayınları Ocak 2005 İstanbul

ğını: bundan dolayı da idam cezasının Ankara valisi için de uygulamasına karar vermişti. Ankara valisi olan ve Millî Mücadeleye büyük hizmetleri geçen Yahya Galip Bey'in *Yozgat*'a gönderilmesini istemişlerdi. Böylece Ankara hükümetinin üzerinde de en büyük otorite olduğunu ispat etmeye çalışıyordu. Çerkez Ethem'in bu isteği kabul edilmediği için, *Yozgat*'ta, milletvekillerine:

"Ankara'ya dönüşümde Büyük Millet Meclisi Başkanını meclis önünde asacağım" şeklinde konuştuğu söylentisi yayılmıştı. *Yozgat* milletvekili Süleyman Sırrı Bey de bu sözünü duyduğunu Mustafa Kemâl'e iletti.⁶²⁶

Çerkez Ethem'in politik bazı amaçlar için kullanıldığının farkında olan Mustafa Kemâl, onun askeri gücünden yararlanmak isteyenlerin Büyük Millet Meclisi'ne el koymak istediklerinin farkındaydı.

20 Haziran sabahı *Ankara-Yahşihan-Sekili* yoluyla *Yozgat*'a hareket etmiş olan Çerkez Ethem, Genel Kurmay Başkanlığı'nın isyan bölgesi için yapmış olduğu tespitlere güvenmiyor, bu tespitlerin yanlış istihbarat ve noksan bilgilere dayandığı yönünde şartlanmış olarak hareket ediyordu.⁶²⁷

Çerkez Ethem'in bu gibi tespitlerde bulunması, aslında kendisini üstün görmesinden kaynaklanmaktaydı. Çorum mutasarrıfı Ali Cemal'in tespitleri ile Çerkez Ethem'in tespitleri arasında da büyük farklılıklar vardı. İsyancılarla karşılaştığı durumlarda tespit ettiği bazı durumlar o dönemin şartlarının bir gereği idi. Ayrıca bölgenin millî kuvvetleri en az Çerkez Ethem'in kuvvetleri kadar başarı göstererek direnip mücadeleye katkı sağlamışlardı.

Yozgat'ta şehrin ele geçirilmesinden sonra yargılan 12 kişi asılmış, bunlar arasında *Yozgat* kadısı ve Abaza Rıfât Bey'de bulunuyordu. *Yozgat*'taki isyan Çapanoğulları tarafından başlatılmışsa da bölgenin Çerkez, Abaza, Rum gibi etnikleri tarafından yönlendirilmişti. Düzce isyanında etkin olan Abazalar'la ilgili olarak Trabzon Mebusu Hüsrev (Gerede) şöyle demektedir

*"Bunlara katiyen inanmayınız. Yüksek Meclisinizi bilhassa bu yönden aydınlatmak isterim. Bunların rüesasını affetmek, katiyen caiz değil. Kendilerini buradan sürmeli, tenkil etmeli, Sivas'a şuraya buraya gönderilmelidir. İstirham ederim orayı temizlemeli ve kökünü Kâzımalıdır."*⁶²⁸

Kendisini üstün görme anlayışına kaptırılmış olan Çerkez Ethem, Kılıç Ali ile aralarında geçen bir konuşmada şöyle diyordu:

*"Elinizdeki top ve tüfeklerle sopalı asileri donatıyor, şımartıyorsunuz. Size ne gibi bir emir vereyim? Ümidim iki güne kadar bu yörede asayişin temin edileceğidir. Bu yüzden doğruca Ankara'ya git!"*⁶²⁹

Ankara'daki Mustafa Kemâl karşıtlarının pohpohlamasıyla Millî Mücadelenin liderliğine soyundurulan Çerkez Ethem, bu emeline ulaşabilmek için her fırsatta kendini ön plana çıkarmak için elinden geleni yapıyordu. Firar eden Çapanoğulları ile birlikte isyana katılmış

626 Gazi Mustafa Kemâl *Söylev* Cilt:II Sf: 630-632 TTK 1998 Ankara

627 Çerkez Ethem *Anılarım* Sf: 54 Berfin Yayınları Ocak 2005 İstanbul

628 Selek Sabahattin – *Anadolu İhtilâli*- Sf: 359 Burçak Yayınevi - İstanbul

629 Çerkez Ethem *Anılarım* Sf: 56 Berfin Yayınları Ocak 2005 İstanbul

olan Uzunyaylalı Çerkezlerden gelen telgrafta Çapanoğlu Celal Bey'in affedilmesi istenmiş bu istek Çerkez Ethem tarafından kabul edilmişti. Çerkez Ethem anılarında:

"Alaca eşrafından Alevîlerin ruhani lideri Dede Galip Bey'in geçmiş olan bu isyan hareketlerinde ilişkisi olduğu bizce anlaşılmışsa da..."⁶³⁰ Demektedir de Çorum mutasarrıfının yaptığı tespitler bu görüşün tam zıt yönündeydi. Bölgedeki Alevîlerin tamamı Millî Mücadelayi örgütlemiş ve aktif olarak savaşıyorlardı. Çerkez Ethem, kendi tespitini yazısının devamında çürütür ve Dede Galip Bey'den bahisle şöyle diyordu:

"...ben bu şahsı siyaseten ve idareten divan-ı harbe vermemiştim. Buna karşılık o da dört yüz kişilik bir süvari müfrezesi oluşturdu, silah, hayvan donanımını kendisi tamamladı başına da oğlu Gazi Bey'i verdi. Alaca adı konulan bu müfrezeye de ben komutan olarak arkadaşlarımdan Yüzbaşı Ethem'i tayin ettim."⁶³¹ Mutasarrıf Ali Cemal Bey ise:

"...Dede Kargın aşireti büyüklerinden Galip Bey'e kendilerine (asilere) iltihak için müracaat olunduğunu Binbaşı Pire Mehmet Bey'in haber verdiğini yazdı"⁶³² demektedir ve bu teklifin kabul edilmediği:

"Alaca'nın Narlık köyünden Hüseyin Ağa ile Harhar köyünden Şakir Efendi'yi de iki gün evvel Çorum'a davet etmiş, getirtmiştim. Onlar da yarın benimle asiler üzerine gideceklerdir"⁶³³ şeklinde ifade edilmektedir. Mutasarrıf, 19 Haziran 1920 gününü anlatırken de:

"...Alaca'nın Narlık ve Harhar köylerinden ve Alevîlerden Hüseyin Ağa ile Şakir Efendi de arabalarla bana refakat ediyorlardı."⁶³⁴ Demektedir. Bu sözler de Alaca'da isyancıların Alevîler tarafından desteklenmediği açıkça belirtiyordu. Ayrıca, Çerkez Ethem 18 Temmuz 1920 günü Çorum mutasarrıflığına gönderdiği yazıda da:

"Fırari derdesti, asilerden cepheye gelmeyenlerin takip ve Ankara'ya sevkine Alaca eşrafından Garip Beyzade Hüseyin Gazi Bey ve Veli Beyler tarafımdan memur edildiklerinden lazım gelenlerin muavenetin diriğ edilmemesi riva olunur."⁶³⁵ demek suretiyle Alevîlerin Alaca'da isyancıları desteklemediğini ortaya koymaktaydı.

Olayı farklı bir yönden de ele aldığımızda Çorum yöresindeki Alevîlerin birbirinden bağımsız hareket etmeleri de düşünülemezdi. Hele hele Çapanoğulları ile birleşmek ve ulusal kurtuluş hareketine karşı olmak Dede Kargınlıların aşiret olarak değil, herhangi bir Alevî ferdinin bireysel olarak yapabileceği hareketlerden değildi.

Çerkez Ethem, Yozgat'ta sağladığı başarının etkisiyle işi iyiden iyiye azıtmış ve hiyerarşik yapıyı tanımaz olmuştu. Yozgat isyanının bastırılması sonucu Çerkez Ethem ve kardeşleri küplerini iyice doldurdukları gibi, Kuvayı Seyyarenin her ferdi zengin olmuştu. Ayrıca Kuvayı Seyyare'nin askeri gücünü de artırmışlardı. Ankara'da gördükleri ilgi ise keyiflerine keyif katmış, kendini tümünden mücadelenin merkezi olarak görmeye başlamışlardı. Çerkez Ethem, Yozgat mutasarrıfının suçlu olduğunu iddia ediyor ve sorumluluğun Ankara valisi Yahya Galip Bey'de olduğunu ileri sürüyordu.⁶³⁶

630 Çerkez Ethem **Anılarım** Sf: 60 Berfin Yayınları Ocak 2005 İstanbul

631 Çerkez Ethem **Anılarım** Sf: 60 Berfin Yayınları Ocak 2005 İstanbul

632 Bardakçı Cemal **Anadolu İsyancıları** Sf:147 Berikan Basım Yayın 2001- Ankara

633 Bardakçı Cemal **Anadolu İsyancıları** Sf:179 Berikan Basım Yayın 2001- Ankara

634 Bardakçı Cemal **Anadolu İsyancıları** Sf:180 Berikan Basım Yayın 2001- Ankara

635 Bardakçı Cemal **Anadolu İsyancıları** Sf:238 Berikan Basım Yayın 2001- Ankara

636 Dinamo H.İzzettin **Kutsal İsyancı** C:7 Sf: 324 May Yayınları- Ağustos 1972- İstanbul

Ankara onun bu iddiaları karşısında Yahya Galip Bey'e işten el çektiymişti. Ama Çerkez Ethem bununla yetinmiyor bunun ucunun Mustafa Kemâl Paşa'ya dayandığını da iddia ediyordu. Mustafa Kemâl ise çetelere karşı dikkatli bir tutum izlemek gerektiğini düşünmekle beraber bunların önemli hizmetler vermiş, başarılar kazanmış olmalarından dolayı kaybetmek de istemiyordu.

21 Ağustos 1920 günü Meclis'te alınan karar ile Çerkez Ethem anılmış, selam ve acil şifa dilekleri hasta olan kendisine iletilmişti. Çerkez Ethem bundan dolayı çok mutlu olmuş, birliklerinin komutasını Tevfik Bey'e bırakarak *Ankara*'ya gelip, Ankara istasyonun da Mustafa Kemâl adına Hayati Bey, ağabeyi Reşit Bey ve birçok milletvekili tarafından karşılanarak o akşam Mustafa Kemâl tarafından yemeğe davet etmişti. Mustafa Kemâl onun iyi doktorlar tarafından tedavisini isteyerek çok yakın ilgi gösterince aralarında geçen konuşmada Çerkez Ethem:

"Ben sizi Meclisin önünde asacağım" demişim bunu kime söylemişim? Hangi namuslu insansa bunu duyan, gelsin burada yenilesin. Duyanlar içinde Yozgat mebusları da varmış. Merak ettim, bunların adlarını öğrendim. Hiç birisini tanımıyorum. Belki orada izleme sırasında görüşmüşümdür. İşte, ben buradayım gelsinler, yüzüme karşı söylesinler. Sizin için dediğim darağacına kendimi çektireyim."⁶³⁷ Diyerek hakkında söylenenlerin yalan olduğunu açıkça ifade etmişti. Çerkez Ethem anılarında şöyle diyor:

"Mustafa Kemâl Paşa'nın bütün telaşına neden, Yahya Galip Bey'i ve tutuklu Yozgat mutasarrıfını korumaktan ziyade, Yahya Galip Bey'in ifadesine başvuracak olan yetkili ve adil bir divan-ı harp heyetinin sonradan kendisini Mustafa Kemâl Paşa'yı da sorgu altına alacağını bildiği ve her sorumluluğun doğal olarak kendisine yükleneceği ve yöneleceğinden korktuğu anlaşılmıştı"

Bu anıların yazıldığı zamanı dikkate alarak yukarıdaki iddiaları değerlendirelim. Çerkez Ethem Mustafa Kemâl'i ne ile suçladığı hususu açık ve net olarak ifade edilmiyor. Bu suç; vatanı ihanet suçu olabilir mi? Ya da herhangi bir yolsuzluk veya ahlaksızlık mıdır? Bunlar belli değil. Kaldı ki, emperyalizme karşı büyük bir mücadele başlatan ve kendi kişisel menfaatleri için Çerkez Ethem'in ulaşamayacağı ya da hayal edemeyeceği tekliflere yüz çevirmiş, halkı için ölümü göze almış, Mustafa Kemâl'i yargılayabilmek ya da yargılanması gerektiğini dahi düşünebilmek ancak Çerkez Ethem gibi halkı soyan kahramanlara yakışırdı (!)

Ama aklın kullanılmadığı noktalarda maceracılığın uzanabileceği en son nokta teslimiyet ve ihanet olacaktı. Onun Mustafa Kemâl için söylediği "gelip *Ankara*'da asacağım" sözü dahi Mustafa Kemâl'in umurunda olmamıştı. Çocukça maceralarla kendini tatmin eden Çerkez Ethem'e kin dahi duymadan gülüp geçmişti. Ama Çerkez Ethem tehditlerine büyük bir şımarıklıkla devam ediyordu. Maliye Vekili Ferit (Tek) Bey Çerkez Ethem'in kendisini tehdit edişini şöyle anlatıyor:

"Çerkez Ethem, devlet gelirlerine el koyuyordu. Mesela bir yerde tütün bulsa hemen alıyor ve paraya çeviriyordu. Ben ondan evvel davranıp tütünleri kaldırtmaya başladım. Bir gün bana bir telgraf çekti:

"Sen orada bülbül gibi öterken, biz canımızı ortaya koymuş, çarpışıyoruz. *Ankara*'ya gelince bunun hesabını soracağım" diyordu.

637 Dinamo H.İzzettin **Kutsal İsyan** C:7 Sf: 324 May Yayınları- Ağustos 1972- İstanbul

Hakikaten bir süre sonra Ethem Ankara'ya gelmişti. Bir akşam Vekaletten payton ile evime gidiyordum. Şimdiki Ulus Meydanı'nda Ethem'in adamları arabayı durdurdular, beni indirmek istediler. Ben direndim. Maliye vekiliyim, devlet adamıyım, nasıl indirirsiniz diyordum. Onlar da Ethem'in istasyonda beni istediğini, böyle emir aldıklarını söylüyorlardı. Neyse ki, o sırada bir iki polis göründü, birkaç kişi peyda oldu. Onların müdahalesiyle kurtuldum.”⁶³⁸

Ordu müfettişi İzzeddin Paşa hatıratında Çerkez Ethem için şunları anlatıyor:

“....Ethem'in resmi unvanı da pek yüksekti. Umum Kuvayı Tedibiye ve Takibiye Kumandanı. Hâlbuki köylüler bunlara sadece Çete unvanı veriyorlardı. Yanlarında kendilerinin teşkil ettikleri seyyar bir divaniharp ve Serez çingenelerinden bir de cellatları vardır. Arzu ettikleri yerlerde bu divaniharp marifetiyle en şiddetli cezaları ve idamları tatbik ediyorlardı. Dahili isyanlarda hayli işler görmüş ve o zaman için çok büyük bir kuvvete sahip bir teşkilat olduğu için herkes çekiniyor ve âdeta Yunan ordusuna karşı memleketi istilâdan ancak bunlar kurtarırmış zannediliyordu. Her tarafı tedhiş etmişlerdi. Bütün Müdafai Hukuk teşkilatı bunların hesabına çalışır, para, silah, adam, cephane tedarik eder, bunların arzusunı yapmayan bir Vali ve Kaymakam tasavvur edilemiyordu.”⁶³⁹

Mustafa Kemâl büyük bir milletin mücadelesini sürdürürken kişisel tavırlardan ziyade milletin geleceği için gerekli soğukkanlılığı göstererek bu mücadeleye katkıda bulunan herkesten yararlanmak zorunda olduğunun bilincinde olarak şu tespiti yapıyor:

“Her başarısızlığın sonunda birtakım dedikoduların ortaya çıkması beklenmelidir. Gediz Muharebesinden sonra da genel durum feci bir görünüştü arz edince, her tarafta dedikodular, haklı ve haksız tenkitler başladı.

Bazıları ve hele Kuvayı Seyyareciler, Ethem ve kardeşleri, bütün suçu cephe komutanına ve düzenli ordu tümenlerine atarak, kendilerinin güç durumda bırakılmış oldukları yolunda propaganda yaptırıyorlar ve:

“Ordu komutanı kendi hatâlarını kapatmak için kusuru bize yükletiyor” diyorlardı.

Ordu da Kuvayı Seyyare'nin hiçbir iş yapmadığını, yapma gücünde olmadığını, savaşta verilen emirlere uymadığını, daima tehlikeden uzak bulunduğunu iddia ve ispat ediyordu.”⁶⁴⁰

Çerkez Ethem, kardeşleri ve bazı destekçileri olaya siyasi bir kılıf da yaratmak istiyorlardı. Bu kılıf da bulunmuştu. Ankara'da Ethem taraftarlarının desteğiyle İçişleri Bakanlığı'na Tokat milletvekili Nazım Bey seçilmiş, buna Mustafa Kemâl karşı çıkarak Refet Bey'in getirilmesini istiyordu. Mustafa Kemâl direktmiş ve Refet Bey Bakanlığa getirilmezse Meclis başkanlığından istifa edeceğini söylüyordu. Çerkez Ethem'in araya girmesiyle Nazım Bey göreve başlamamış ve Refet Bele İçişleri Bakanlığına getirilmişti. Mecliste grup oluşturan “Kuvayı Seyyare”cilerin herhangi bir düşünce sistemiyle alakaları yoktu. Verilen mücadele koltuk savaşına dönüşmüş, çoğu zaman başka gruplar da Mustafa Kemâl'e karşıt olabilmek için onları destekliyorlardı. Bunlar arasında “Yeşilordu”, “Gizli Komünist Parti”, “Halk İştirakiun Partisi” ve “Halk Zümresi” de bulunmaktaydı. Mecliste eski İttihatçılar da el altın-

638 Selek Sabahattin – **Anadolu İhtilâli**- Sf: 134 Burçak Yayınevi - İstanbul

639 Yazman M.Şevki **Anadolu'nun İşgali** Sf: 99 Kemer Yayınları 1999-İstanbul

640 Gazi Mustafa Kemâl **Söylev** Cilt:II Sf: 668-670 TTK 1998 Ankara

dan çalışmalar yürütmekte ulusal kurtuluş mücadelesinde yönetimi ele geçirebilmek için çalışıyordu. Bazı kaynaklar bu dönemde kırk civarında İttihatçı bulunduğunu belirtmektedir.⁶⁴¹ Bunların bir kısmı daha sonraları Mustafa Kemâl'in saflarına katılmış, geri kalanlar ise, o sıralarda Rusya'da bulunan Enver Paşa'yı en uygun zamanda başa geçirmek için bekliyorlardı. Mustafa Kemâl, Meclis'te görülen aykırı eğilimler ve Nazım Bey'in İçişleri Bakanlığı'na seçilmesi karşısında:

"... 4 Eylül 1920 tarihinde, Tokat Milletvekili bulunan Nazım Bey, 89 oya karşı 98 oyla, Meclis'çe İçişleri Bakanlığı'na seçildi. Nazım Bey, dakika kaybetmeksizin büyük bir aceleyle Bakanlık makamına gidip daha sonra Bakanlar Kurulu Başkanı da olmam dolayısıyla beni ziyarete geldi.

Ben, Nazım Bey'i kabul etmedim. (...) Nazım Bey, bizzat veya dolaylı olarak yabancı çevrelerden bazıları ile temas yolunu bulmuş: onlardan teşvik görmüş ve yardım imkânları da sağlamıştı.

Bu zatın Halk İştirakîyyun Fırkası diye gayri ciddi ve sırf kendisine çıkar sağlamak üzere bir parti kurma teşebbüsüne geçerek, milliyetçiliğe aykırı faaliyet sevdasında bulunduğunu mutlaka duymuşsunuzdur.

Bu zatın yabancı çevrelere casusluk ettiğine de asla şüphe etmiyordum. Nitekim daha sonra İstiklâl Mahkemesi birçok gerçeği ortaya koymuştu.

Nazım Bey, kendisinin ve arkadaşlarının yaptığı sürekli propaganda sayesinde ve bize muhalefete hazırlananların milletin yüksek yararlarını unutarak yaptıkları yardımlarla İçişleri Bakanlığı'na geçirilmişti. Böylece Nazım Bey, Hükümet'in bütün iç idare makinesinin başında, memleket ve millete değil, fakat paralı uşağı olduğu kimselerin isteklerinin gerçekleşmesine en büyük hizmeti yapabilecek duruma gelebilmişti. (...)

Onun için İçişleri Bakanı Nazım Bey'i kabul etmedim ve istifaya mecbur ettim. Lüzum görüldüğü zaman da, Meclis'teki gizli oturumda, hakkındaki bilgi ve görüşlerimi açıkça söyledim."⁶⁴²

Tam bağımsızlık için mücadele veren Mustafa Kemâl'e Sovyetler Birliği büyük bir destek veriyordu. Fakat Büyük Millet Meclisi içinde oluşan bazı gruplar bu desteği Sovyetlere teslim olmak şeklinde algılıyor bu durum da Mustafa Kemâl ile onlar arasında çatışmaya neden oluyordu. Çerkez Ethem'de kendisini Bolşeviklerin en büyük yandaşı olarak görenlerdendi. Anılarında şöyle diyor:

"Ankara'mızın Moskova devrim merkeziyle dostluk ilişkileri günden güne artıyordu. Bolşeviklerin lehimize mühim, hatta nakdi yardımları gizli ve açık bizi iltizam eden dostlukları inkar edilemeyecek kadar meydandaydı. Gerçi, o zaman için bu dostluk her iki taraf için zorunluydu. Bir yandan hepimiz takdir etmekle beraber, Moskova yoldaşları Türk devrim ileri gelenleri arasında daha çok beni emin buluyorlardı."⁶⁴³

641 Kili, Prof.Dr.Suna **Atatürk Devrimi** Sf: 88 İşbankası Kültür Yayınları 3. Baskı 1981-Ankara

642 Gazi Mustafa Kemâl **Söylev** Cilt:II Sf: 670 -672 TTK 1998 Ankara

643 Çerkez Ethem **Anıları** Sf: 93 Berfin Yayınları Ocak 2005 İstanbul

Çetecilikten Bolşevikliğe geçmiş olan Çerkez Ethem, Ankara'daki yoldaşları (tavariş) tarafından "Başbuğ" ilân edilmiş adına marşlar yazılmıştı:

*Güneş, ay gibi ülkeyi parlattı
Kahraman Ethem, cihadın senin
Garbi, cihanı yerinden oynattı
Kahraman Ethem, nejadın senin.*⁶⁴⁴

Aslında Çerkez Ethem'in görüşleri ve bilgi seviyesi Sosyalist teoriyi anlayabilecek ve uygulayabilecek bir konumda da olmamasına rağmen, Meclis içindeki bazı unsurlar onu kullanıyorlardı. O ise bunun farkında değil, kendi hayallerinin peşindeydi. Çerkez Ethem'in Refet Bele ile ilgili anlaşmazlığın nedeni olarak ileri sürdüğü iddialardan birisi Yozgat'ta düğümleniyordu. Çerkez Ethem bölgeden ayrılırken Refet Bey orada kalmış ve Çerkez Ethem'e göre buralarda kendisine olağanüstü bir komutan süsü vererek bazı kişileri yanına çağırarak:

"Bunlar Ethem Bey'in yetkisi dışındadır. Ama sizinle sonra görüşeceğiz" diyerek Alevîlerin ruhani lideri Dede Galip çevresini şüpheye düşürmüştü. Onun yarattığı hava, Galip Bey'in Çapanoğlu isyanıyla üçüncü belki ikinci derece sorumlu olduğu varsayılsa bile, cepheye gönderilen Alacalıların bundan etkilendiği şeklindeydi.

Çerkez Ethem'in bu konu üzerinde ısrarla durmasına karşın, bölgede yaşayan Alevîler arasında yaptığımız araştırmalarda ve o döneme ait yayın ve belgelerde buradaki Alevîlerinin hiçbir şekilde Millî Mücadele karşıtı bir çizgi izlemedikleri kesindi.

O halde, Çerkez Ethem'in bu konuyu ısrarla dile getirmesi sadece kendi üstünlüğünü ispat etmesi ve kendine bir haklılık payesi çıkarmaya yönelik olmalıdır. Yunanlıların *Gediz*'i işgal ettiği sırada Alaca müfrezesinden 150 kişilik bir grubun:

*"Mademki geçmişe ait bir isyan dolayısıyla affedilmeyeceğiz, mademki evlerimizde çoluk çocuğumuz, dedemiz hakaret görüyorlar, neden Yunan karşısında bu kadar zahmet ve meşakkat arasında ölelim"*⁶⁴⁵ diyerek kaçmış oldukları iddiası gerçek ise, bu da bir kışkırtmanın sonucu olabilir. Bu müfrezeden kaçanlar affedilmeyeceklerini nereden bilmektedirler? Bu kışkırtma ve Çerkez Ethem'in kendisini haklı çıkarma amacına yönelik planının parçası olmasıdır. Eğer kaçma olayı gerçekse bile kaçanların Alevî oldukları için değil, doğal insani özelliklerden dolayı kaçmış olması gerekir ki bu olay kuşkuludur. Alevîlerin Mustafa Kemâl'e sevgi ve saygısı Çerkez Ethem'in hayal edemeyeceği boyutlardadır. Askerden kaçma olayı sadece Gediz cephesinde değil, Kurtuluş Savaşı boyunca bütün cephelerde ferdi olarak olmuştur. Çerkez Ethem'in olayları Alevîleri kullanma amaçlı olarak dile getirmesi şahsi çıkarlarına yöneliktir.

Büyük Millet Meclisi'nin düzenli ordu kurma çalışmaları hızla devam edip işler rayına oturmaya başladıkça, Çerkez Ethem ve taraftarları çeşitli problemler çıkarmaya devam ederek, İsmet Bey'e şöyle diyordu:

*"Samimiyetten eser kalmayan ve sizinle ortak olan hayatımıza son vermeye geldim"*⁶⁴⁶

644 Avcıoğlu Doğan **Millî Kurtuluş Tarihi**, C:2, Sf:573 İstanbul Matbaası 1974 –İstanbul

645 Çerkez Ethem **Anılarım** Sf: 110 Berfin Yayınları Ocak 2005 İstanbul

646 Çerkez Ethem **Anılarım** Sf: 114 Berfin Yayınları Ocak 2005 İstanbul

İsmet Bey ise Çerkez Ethem'e şefkatle yaklaşarak fesatçıların yaydığı kötü fikirlere itibar etmemesini söyleyip, onu teskin ediyordu. 19 Mayıs 1919'da başlayan ve Millet Meclisi'nin kuruluşuna kadar süren mücadele sadece ülkenin düşmandan kurtarılmasını hedefliyor ve bu uğurda mücadele edecek herkesi kucaklıyordu. Sonuca yaklaşıldıkça farklı görüşler iktidar mücadelesinde kendini göstermeye başlamış, farklı fikir ayrılıkları gruplaşmaya başlamışlardı. İsmet Bey'in yaklaşımı ise bu ayrışmanın daha zamanı olmadığı şeklindeydi. Ulusal kurtuluş hareketinin parçalanmaması için çaba harcıyordu ama bu alttan alış ne kadar sürebilirdi? En küçük bir olayda buna benzer olaylar yaşanıyordu. Ülkenin herkese ihtiyacı olduğu bir dönemde Çerkez Ethem gibi mücadeleye katkıda bulunmuş birisini dışlamak ve kaybetmek istemiyorlardı.

Hain Hayıflı Olur...

Çerkez Ethem'in içine kurt düşürülmüş, dedikodu etrafa güvensizlik aşılama işini gayet iyi yürütüyordu. Cephelerde komutanlar arası telgraflaşmalar devam ediyor, olaylar taraflara naklediliyor ve tartışmalar bu yolla da sürdürülüyordu. Tartışmalara Demirci Mehmet Efe de katılıyordu. Çerkez Ethem'e gönderdiği telgrafta şöyle diyordu:

"Kardeşim Ethem Bey, bildiğiniz gibi bundan iki buçuk ay önce Konya isyanı üzerine bir miktar kuvvetimle isyan yerine gönderilmiştim. Albay Refet Bey'le görev yaptıktan sonra Nazilli'ye döndüm. Vücutça istirahat ihtiyacım vardı. (...) Konya'dan dönüşümden beri apaçık görüyorum ve anlıyorum ki, şahsımı hedef tutan bir takım entrikalarla çevrilmiş bulunmaktayım. Hatta çok yakınım bulunanlar birer suretle aleyhime tahrik edilmektedir. Ve hayatıma suikast için ihanete sevk olunmaktadırlar. Refet Bey'den dün bir telgraf aldım, teşkil ettiğim askeri birliklerden birine komuta etmek üzere Konya'ya geliniz bekliyorum diyordu. Tuhaf değil mi?"

Çerkez Ethem ise sağduyulu bir şekilde Demirci Mehmet Efe'ye verdiği karşılıkta:

"...Tedbirli bulunmak gereğini ihtar etmekle beraber hançerini vatanın bağına sokmakta ısrar eden Yunanlılara fırsat verebilecek her hareketten sakınmanı öneririm. (...)

*Yörük Ali ile aranız nasıldır? Birkaç gün önce özel bir adam aracılığıyla bir mektup almıştım. Henüz yanıt veremedim. Yazacağım yanıtta size sadık kalmasını önereceğim. Vatanın zor zamanları geçti. Gözlerinden öperim."*⁶⁴⁷ Diyordu.

Gerçekten de zor günler geride kalmak üzereydi. Düzenli ordu kurulmuş, Anadolu'da halk örgütlenmiş, yeni devletin kuruluş aşamaları tamamlanmıştı. Çerkez Ethem'de bunları görüyor kendince liderliğe oynuyordu.

Mustafa Kemâl, İstanbul'dan gelecek Sadrazam Ahmet İzzet Paşa'yı birlikte karşılamak için Çerkez Ethem'i de heyet içinde yer almak için davet etmiş, bu davet onun tarafından kuşku ile karşılanmıştı. Çerkez Ethem Mustafa Kemâl ile karşılaştığı anı şöyle anlatıyor:

647 Çerkez Ethem **Anıları** Sf: 110 Berfin Yayınları Ocak 2005 İstanbul

*“Bu defa Paşanın yüzünde bir gayrı tabiiilik gözüme çarpar gibi oldu. Acaba gelen heyete fazla bir ehemmiyet mi veriyordu? Yoksa içinde bana karşı düşüncelerinden ileri gelen bir tezahür müydü?”*⁶⁴⁸

Çerkez Ethem kendisinin öldürüleceği evhamına kapılmıştı. Bu korkuya kapılmasının çevresinde yer alan tahrikçilerin neden olduğu anlaşılmaktadır. Muhtemeldir ki, aynı tahrikçiler Mustafa Kemâl'e de Çerkez Ethem'le ilgili benzer şeyler iletmekte ve millî kuvvetler arasında çatlak yaratabilmek için ellerine geçirdikleri her türlü olanaklardan yararlanmaktaydılar. Böylece kurtuluş hareketinin mimarı ile Çerkez Ethem'i vuruşturup her ne ise kendi planlarını uygulayacaklardı. Çerkez Ethem'in gözü İstanbul'dan gelecek heyeti karşılayacak olan kişileri tutmamış her an kendisine yapılacağını sandığı saldırıyı karşılamak üzere tetikte bulunuyordu. Kendisini dışlanmış hissederek bu kişiler hakkında:

*“Yüzlerinde bana karşı iltifatlarının samimi olmadığını gösteren bazı emareler sezinliyor idiysem de derinliğine varamıyordum. Gerçi sözleri eskisi gibi dostane ve iltifatkâr olmasına rağmen sabit bakışlı gözlerinden bu sözlerinin zavıflığını okuyordum.”*⁶⁴⁹ diyordu.

Çerkez Ethem'in içinde bulunduğu ruh hali halk arasında çok isabetli olarak kullanılan bir sözü hatırlatıyor:

“Hain hayıflı olur.”

Çerkez Ethem'in kendi içinde bulunduğu ruh halinin gereği ve örgütti bazında aldığı tedbirler ve ortaya koyduğu davranışlar onu şöyle bir değerlendirme yapmaya götürmüştü:

*“...bundan sonra Mustafa Kemâl Paşa ile yakın ve gizli arkadaşlarına dört başı mamur dost sıfatıyla bakmayacağım. Fakat bilfiil arkadan, düşman önünde vurulacağımız son anı beklemeye karar verdim”*⁶⁵⁰

Büyük güçlükler altında başlayan ulusal kurtuluş mücadelesi Gediz Kütahya yörelerindeki cephelerde devam ederken Yunan uçakları gözlemlerinde Türk birlikleri arasında bazı olağan dışı hareketlilik gözlemliyordu. Millî kuvvetler Çerkez Ethem'e bağlı kuvvetlerin etrafını sarmaya başlamış, Çerkez Ethem'in kuvvetleri Yunanlılar ile millî kuvvetler arasında sıkışıp kalmıştı. Türk uçakları havada uçuşan bildirilerle:

*“Ey Kuvayı Seyyare'ye mensup kahraman ve fedakar efrat! Size ordumuzun başkomutanından neferine kadar hepsinin hürmet ve sevgileri var. Ordumuzun hedefi sizin itaatinizi kötüye kullanan ve kendi özel emellerine alet etmek isteyen Çerkez Ethem ve kardeşleridir. Bunlar zararlı insan olmak üzeredirler. Bu hainlerin emriyle kardeş ordunuza silah atmayınız. Biz silah arkadaşlarınıza karşı kan dökmeyiniz. Bize geliniz, hürmet göreceksiniz, sizin için sorumluluk yoktur.”*⁶⁵¹ diyorlardı.

Çerkez Ethem, Türk ve Yunan ateşi arasında sıkışınca Yunanlıların kendisine yardımcı olabileceğini düşünerek Yunan komutana bir haberci gönderip, birkaç günlük ateşkes ricasında bulunmuş, Yunanlılar da yeni müttefiklerinin ricasını kırmamıştı. Bütün gücüyle millî kuvvetlere saldıran Çerkez Ethem, Yunan birliklerine karşı mevzilenmiş olan “Bolşevik Taburu”nu da çekerek Kütahya üzerine millî kuvvetlere saldırıya geçmişti. Bolşevik Taburu'nu

648 Çerkez Ethem **Anılarım** Sf: 122 Berfin Yayınları Ocak 2005 İstanbul

649 Çerkez Ethem **Anılarım** Sf: 123 Berfin Yayınları Ocak 2005 İstanbul

650 Çerkez Ethem **Anılarım** Sf: 129 Berfin Yayınları Ocak 2005 İstanbul

651 Çerkez Ethem **Anılarım** Sf: 140 Berfin Yayınları Ocak 2005 İstanbul

Karekeçili aşiretinden 700 kişi oluşturmuştu. Bu birliğin komutanı Yüzbaşı İsmail Hakkı Bey savaş karştı bir Bolşevik olduğu için bu tabur çekilince Yunanlılar da ateşkesi bozmuşlardı.

Bu sırada Ankara'da Büyük Millet Meclis'i ikiye ayrılmış, bunlardan önemli bir kısım Çerkez Ethem'in taraftarı olmuştu. Mustafa Kemâl Meclis kürsüsünden Çerkez Ethem'in göndermiş olduğu telgrafi okuyunca Meclis'te çoğunluğu sağlayabilmişti. Mustafa Kemâl gelişmeleri ve durumu şöyle anlatıyor:

"İsmet Paşa'nın cepheye çalışmaya başlamasından sonra, Ethem Bey, rahatsızlığını ileri sürerek Ankara'ya geldi ve burada uzun süre oturdu. Onun yokluğunda, kardeşi Yüzbaşı Tevfik Bey, Ethem Bey'e vekâleten Kuvayı Seyyare'nin başında komutanlık ediyordu. (...)

Kuvayı Seyyare Komutanlığı, Karacaşehir'de, kendisine bağlı olmak üzere, gizlice Karakeçili adında bir birlik kurmuştu. Bu kuruluş hakkında Batı Cephesi Komutanlığı'nın bilgisi yoktu. Böyle bir birliğin varlığı 17 Kasım 1920'de tesadüfen öğrenildi. Cephe Komutanlığı'nın bu birliğin varlığı hakkında bilgi istemesi ve birliğin teftişe hazırlanması emri Ethem Bey tarafından yerine getirilmedi. Cephe Komutanlığı'nca, sivil işlere ve geri hizmetlere karışılmaması için verilen genel emre aykırı olarak, Kuvayı Seyyare Komutanlığı, Kütahya bölgesinde, her şeyde gösterdiği müdahale ve zorbalığını daha da artırdı.

Cephe komutanı, Ethem Bey Kuvayı Seyyare'sinin, öteki gezici kuvvetlerden ayrılması için "Birinci Kuvayı Seyyare" diye adlandırılmasını emrettiği halde, Ethem Bey ve kardeşi, bunu dikkate almak şöyle dursun, bu emre rağmen kendi kendine Umum Kuvayı Seyyare ve Kütahya Havalisi Komutanı şeklinde bir komutanlık durumu ortaya çıkardı.

Görülüyor ki, Ethem Bey ve kardeşi, emirleri altındaki birlikleri teftiş ettirmiyorlar, verilmemiş yetki ve unvanları kendi kendilerine takınıyorlardı.

Batı Cephesi Komutanlığı elbette ordunun kuvvet durumu ve miktarı ile ilgili bütçesini düzenlemek istiyordu. Bu maksatla 22/23 Kasım 1920'de bütün cephe birliklerinden kuvvetlerinin mevcudu ile ilgili muntazam birer liste istedi. Cephe birliklerinin hepsinden cevap geldi. Kuvayı Seyyare istenilen mevcut listesini göndermedi. Bu konuda cepheden istenen açıklama-ya gelen cevapta, Tevfik Bey diyordu ki:

*"Kuvayı Seyyare'nin şimdiye kadar olduğu gibi geliş güzel idare edilmesi zarurîdir... Aslında, Kuvayı Seyyare, disiplin ve düzene sokulmak şöyle dursun, böyle bir düşüncenin doğmakta olduğunu sezdiği anda dağılır. Rica ederim, bu yazdığım şeyleri bir şeye yormayınız.. "*⁶⁵²

Çerkez Ethem Anadolu'daki isyanları bastırdıktan sonra milletvekili olan ağabeylerinin de kışkırtmasıyla düzenli ordu oluşturma çabalarına karşı çıkmaya başlamış ve disiplinsiz hareketlerinde ısrarla devam etmişti. Mustafa Kemâl Batı cephesini ikiye ayırarak Albay İsmet'le Albay Refet'in komutasına vermiş, Genelkurmay Başkanlığı da Albay İsmet'in üstünde idi. Refet'i can düşmanı bilen ve Konya'da kendine karşı hazırlık yaptığını öğrenen Ethem iyice huylanmıştı. Albay İsmet'in komutası altındaki birliklere ilk emri şu idi:

1- Komutanlar ihtiyaçları olan parayı cepheden isteyeceklerdir. Hiçbir sebeple ve hiçbir ihtiyaç için halktan para istemeyeceklerdir.

2- Komutanlar ihtiyaçları olan askeri cepheden isteyecekler ve kendileri memleket içinden ne asker toplayacaklar ne askere gelmeyenleri kovuşturacaklardır.

652 Gazi Mustafa Kemâl **Söylev** Cilt:II Sf: 684-690 TTK 1998 Ankara

3- Komutanlar halktan hiç kimseyi tutuklamayacak ve yargılamayacaklardır. Şikâyetlerini cepheye bildireceklerdir. Cephe komutanından başka hiç kimsenin idam hükmilerini oylamaya ve uygulamaya yetkisi yoktur.

Bu bildiri doğrudan doğruya Ethem gibi, Demirci Efe gibi çete başlarını amaç edinmekte idi. İlk önce Ethem, Mustafa Kemâl Paşa'ya bir telgraf çekerek bundan böyle raporlarını Meclis Başkanlığına vereceğini ve yalnız ondan emir alacağını bildirmişti.

Mustafa Kemâl'in Çerkez Ethem'i kazanmak ve düzenli orduda görev almasını sağlamak için yaptığı tüm gayretleri geri tepilmiş, Çerkez Ethem'in Meclis'te milletvekillerinden oluşan taraftarları oluşmuştu. Hatta kendisine siyasi bir nitelik kazandırmak için Bolşevikler'in kendisini desteklediği imajını da vermeye çalışıyordu. Bunların da ötesinde Mustafa Kemâl'in karşı çıkmasına karşın, Batı Cephesi Komutanı Ali Fuat Paşa'yı da yanına alarak Gediz'de Yunanlılara saldırmışlar ve bir sonuç alamayarak kayıplara neden olmuşlardı. Mustafa Kemâl, Ali Fuat Paşa'yı görevden alıp, Moskova elçiliğine göndermiş, Çerkez Ethem'i de benzer bir görevle görevlendirerek Millî Mücadele'ye zarar verebilecek yanlışlıklar yapmasını önlemek ve her vesile ile oluşturulan öğüt heyetleri aracılığıyla ikna etmek için çaba harcıyordu. Ama Çerkez Ethem, güçlenmek ve Ankara'da iktidarı ele geçirmek istiyordu. Bunun için de zorla asker topluyor, baskınlar yapıp soygunlar düzenliyordu. Bu sıralarda Anadolu ise Çerkez Ethem'in yarattığı sorunu çözmeye uğraşıyordu. Düşman, Bursa cephesi ilerisinde, İznik yakınlarında faaliyetini artırmış cephe komutanı bizzat oraya giderek yakından tedbirler almak zorunda kalmıştı. Kuvayı Seyyare Komutanı Tevfik Bey, cephe komutanını dikkate almıyor, savaş raporlarını zamanında göndermiyordu. Sebebi sorulduğunda ise, raporların gerektiği zaman Ankara'da Büyük Millet Meclisi Başkanlığı'na gönderildiğini bildiriyordu. Bir cephe komutanının, cephesinin bir kısmında geçen olaylardan bilgi alamaması ve belirsizlik içinde kalması, bütün cephenin idaresini yanlış yola sürüklemesine neden olarak düzeltilmesi imkânsız tehlikeli durumlara yol açabileceği için cephe komutanı İsmet Paşa, 29 Kasım 1920 tarihinde, durumu Ankara'da bulunan Kuvayı Seyyare Komutanı Ethem Bey'e bildirerek, raporların düzenli gönderilmesinin sağlanmasını istiyordu.

Kuvayı Seyyare Komutan Vekili Tevfik Bey tarafından İsmet Paşa'ya yazılan, asker kaçakları ile casusların İstiklâl Mahkemesi'ne karşı olduğunu ve Kuvayı Seyyare'nin sol kanadı yirmi dört saate kadar 12'inci Kolordu tarafından emniyete alınmayacak olursa, kuvvetini *Efendi Köprüsü*'ne çekeceğini bildirince Mustafa Kemâl, İsmet Paşa'ya çektiği 25 Kasım 1920 tarihli telgrafta:

"Tevfik Bey'in, önem verdiğim bu müracaatına karşı ne şekilde cevap verildiğinin ve ne gibi tedbirler alınmış olduğunun bu gece bildirilmesini rica ederim" demişti.

28 Kasım 1920 tarihinden başlayarak, Kuvayı Seyyare'nin sabah ve akşam raporları, doğrudan doğruya Mustafa Kemâl'e göndermeye başlamış, bunun üzerine Mustafa Kemâl Tevfik Bey'e çektiği telgrafla raporların neden cephe komutanlığını gönderilmediğini sormuş ama bir cevap alamamıştı. Çerkez Ethem, Tevfik Bey'le İsmet Bey arasındaki anlaşmazlıkla ilgili yapılan yazışmalar Mustafa Kemâl'e bildirilmişti. Bu yazışmalara göre Tevfik Bey:

"Simav Bölgesi Komutanlığı'na kesinlikle ihtiyaç olmadığını" söylüyor, İsmet Bey'in halka hitaben yayınladığı bildirisini de şöyle yorumluyordu:

“Bu bildiri, bulunduğumuz yerlerde bizim adaletsiz, emniyetsiz ve namussuzcasına hareket ettiğimizi ilân ediyor... Kuvayı Seyyare, bunu kesinlikle kabul etmez. Bu komular aydınlanıncaya kadar, Kuvayı Seyyare, Batı Cephesi Komutanlığı’nı tanımayacaktır” diyordu.

Bunun üzerine, Çerkez Ethem, İsmet Paşa’ya yazdığı telgrafla, bu sorunun çözümünün kendisinin sonraya bırakılmasını rica ederek, kardeşine de Batı Cephesi Komutanlığı’na ölçülü ve nezaketli davranmasını istiyordu. Tevfik Bey, 28 Kasım 1920’de Ethem Bey’e yazdığı karşılık telgrafında :

“Namusumuzla oynayan Batı Cephesi Komutanı’nı bundan böyle âmir olarak tanımayacağımı ve Simav’a gönderdiği komutanına, bu gün yanındakilerle birlikte Eskişehir’e dönmesi için emir verdiğimi yazmıştım. Bu hususta başka bir şey düşüneyim ve düşünebilmek imkânı da yoktur” derken aynı gün çektiği başka bir telgrafta da:

“... En ufak bir şey hissedersen bu yeni kurulan komutanlığın bütün mensuplarını göztaltında Batı Ordusu’na iade edeceğim. Batı Ordusu Komutanı İsmet Bey’in bu cephe komutanlığını idare edemeyeceğini anlıyorum” diyordu.

Bu gelişmelerden sonra, Kuvayı Seyyare’nin savaş raporları Ankara’da Çerkez Ethem’e gelmeye devam etmiş o da bu raporları Batı Cephesi’ne göndermeye devam ettiği gibi, Kuvayı Seyyare Komutanlığı, Batı Cephesi’nin haberleşmelerine sansür koyarak Telgraf ve telefon hatlarının Kuvayı Seyyare Komutanlığı’nın haberleşmeleriyle meşgul olduğu gerekçesiyle, cephe ile haberleşmeler açık ve resmî şekilde yasaklanmış ve Kuvayı Seyyare’nin Eskişehir dolaylarına saldıracağı söylentisi yayılmaya başlamıştı.⁶⁵³

Çerkez Ethem ve kardeşlerinin önderliğinde bir grubun hükümete karşı isyan etmiş olmalarını Mustafa Kemâl şöyle anlatıyor:

“... Ethem ve Tevfik kardeşlerle, kendileri gibi düşünen bazı arkadaşları, millî hükümete karşı isyana karar vermişlerdi.

Ethem ve kardeşlerinin isyanından asla çekinmiyordum. İsyan ettikleri takdirde yola getirilip cezalandırılacaklarına şüphem yoktu. Onun için pek serin ve geniş hareket ediyordum. Mümkün olduğu kadar kendilerini nasihatle yola getirmeye ve saygılı olmaya çalışmayı, bunu başaramadığım takdirde, kamuoyunda daha çok açıklık kazanacak olan saldırganca faaliyet ve hareketlerinin gerektirdiğini yapmayı tercih ediyordum. Bu düşünceyle, 2 Aralık 1920 tarihinde, Ankara’da bulunan Ethem ve Reşit Bey’lerle diğer bazı kimseleri de yanıma alarak bizzat Eskişehir’e gitmeye ve orada İsmet Paşa ile de birleşerek yüz yüze konuşmaya ve anlaşmaya karar vermiştim. Ethem Bey’in bu geziye benimle gitmekten çekineceğini tahmin ediyordum.

Gerçekten de, ertesi günü, Ethem Bey hastalığını ileri sürerek birlikte seyahat edemeyeceğini bildirdi. Doktor Adnan Bey de Ethem Bey’in rahatsızlığının seyahate engel olduğunu söyledi. Israr ettim. Nihayet 3 Ekim 1920 akşamı özel bir trenle Eskişehir’e hareket ettik.

4 Aralık 1920 sabahı, erkenden, henüz ben uykudayken tren Eskişehir’e vardı. Daha önce İsmet Paşa’nın henüz Bilecik’te bulunduğu anlaşılmış olduğundan Eskişehir’de durmayıp Bilecik istasyonuna gitmeye karar vermiştik. Eskişehir’de uyandığım zaman, trenin niçin durduğunu ve yoluna devam etmediğini sordum. Yaverlerim, arkadaşların sabah kahvaltısı yapmak üzere istasyonun karşısındaki lokantaya gittiklerini ve şimdi gelmek üzere bulunduklarını söyledi.

653 Gazi Mustafa Kemâl **Söylev** Cilt:II Sf: 690-696 TTK 1998 Ankara

Çabuk gelmeleri için haber gönderilmesini istedim. Birkaç dakika sonra "hazırız" denildi. "Bütün arkadaşlar geldi mi?" dedim. Bunun üzerine yapılan araştırmadan anlaşıldı ki, herkes hazırda ama Ethem Bey bir arkadaşıyla birlikte ortada yoktu. Derhal Ethem Bey'in kaçırıldığına hükmettim. Fakat bunu kimseye söylemedim. Yalnız:

"O halde, Ethem Bey olmaksızın bizim Bilecik'e gitmemizde bir fayda yoktur. İsmet Paşa'yı da buraya çağırınız."

İsmet Paşa da, telgraf başında yapılan özel bir görüşmeden sonra, Eskişehir'e hareket etti. Daha önce, yalnız ve özel olarak görüşmemiz gerekli olduğundan ben de bir iki istasyon ileri giderek buluştuk. Birlikte 4 Aralık 1920 akşamı Eskişehir'e geldik. Orada bekleyen arkadaşlarla hep birlikte bir lokantada yemek yedik. Ethem Bey yoktu. Nerede olduğunu kardeşinden sordum. Rahatsız, yatıyor dedi. O gece İsmet Paşa'nın karargâhında Kâzım Paşa, Celâl Bey, Hakkı Behiç Bey de hazır olduğu halde, Reşit ve Ethem Bey'lerle konuşacaktık. Onun için Reşit Bey, Ethem Bey'in hasta olduğunu söylerken, görüşmek üzere karargâha gelebileceğini de ilâve etmişti. Yemekten sonra karargâha gittik, fakat Ethem Bey gelmemişti. Reşit Bey'e ne vakit geleceğini sordum. Verdiği cevap şuydu : Ethem Bey şu dakikada kuvvetlerinin başındadır!

Bu habere rağmen sakin olmayı ve görüşmeyi tercih ettik.

Şu noktayı da belirtmeliyim ki, ben Eskişehir'e resmi bir sıfatla gitmemiştim. Orada hazır bulunan bazı arkadaşların yanında, İsmet Paşa ile olan görüşmeye konuşmalarımızı tarafsız bir arkadaş sıfatıyla yaptığımı söylemiştim. İsmet Paşa, durumu, aralarında geçen haberleşmeleri, Kuvayı Seyyare Komutan Vekili olarak Teyfik Bey'in aldığı serkeşçe tavrı anlattı. Reşit Bey, kardeşleri ve kendi adına cevap veriyordu. Reşit Bey, pek kaba ve saldırganca konuşmaya başladı. Kardeşlerinin birer kahraman olduklarını, hiç kimsenin emri altına girmeyeceklerini, bunu böylece kabul etmeye herkesin mecbur olduğunu pervasızca söylüyor: ordu, disiplin, komuta ve hükümet kavramlarıyla bunların gereklerine dair ileri sürülen görüşlere kulak bile vermiyordu. Onun üzerine, ben dedim ki :

"Bu dakikaya kadar sizinle eski bir arkadaşınız sıfatıyla ve sizin lehinizde bir sonuç almak için samimi bir duyguyla görüşüyordum. Bu dakikadan itibaren arkadaşlık ve yakınlığım son bulmuştur. Şimdi karşınızda Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin ve Hükümeti'nin Başkanı bulunmaktadır. Devlet Başkanı olarak, Batı Cephesi Komutanı'na, durumun gereğini yerine getirmek üzere yetkisini kullanmasını emrediyorum."

Hemen İsmet Paşa da dedi ki :

"Emrimde bulunan komutanlardan herhangi biri bana karşı gelmiş olabilir. Ben onu yola getirmeye ve cezalandırmaya muktedirim(...) Ben durumun gerektirdiği işleri yaparım."

Tarafından ve İsmet Paşa tarafından alınan bu ciddi tavır üzerine, avazı çıktığı kadar bağırarcasına konuşan Reşit Bey, derhal şimdi: ileri gitmekte acele edilmemesini, kendisi kardeşlerinin yanına giderse bir uzlaşma çaresi bulabileceğini söyledi. Bundan bir sonuç çıkmayacağı, maksadın kardeşlerine durumu anlatmak ve zaman kazanmak olduğu meydana daydı. Buna rağmen Reşit Bey'in bu teklifini kabul ettik. Ertesi günü, İsmet Paşa'nın hazırlatacağı özel bir trenle Kütahya'ya kardeşlerinin yanına gitmesi uygun görüldü. Kâzım Paşa'nın da Reşit Bey'le birlikte gitmesi yerinde bulundu. Hareket ettiler. ⁶⁵⁴

654Gazi Mustafa Kemâl Söylev Cilt:II Sf: 696-702 TTK 1998 Ankara

Bölgedeki gelişmeler Çerkez Ethem'i Yunanlılara iltica etmeye götürmüştü. Emrindeki kuvvetlerden bir kısmı Yunanlılara giderken kimi de Türk tarafına doğru yönelmişlerdi. Üsteğmen Deli Fevzi komutasındaki dağ bataryası, Parti Pehlivan'ın çabasıyla Ethem'in elinden kurtulmuştu. Parti Mehmet Pehlivan:

"Yüzümün karası ile karşılarına çıkamam. Şimdilik Yunan ordusunun gerisinde Yunanlıların aleyhine çalışacağım. Yüzümün karasını kanımla temizledikten sonra nizamiyelere katılacağım" haberini tümen komutan yardımcısı Halil Efe ile göndermişti.⁶⁵⁵

Çerkez Ethem yanına aldığı 50 kişilik son hayat ve dava arkadaşıyla birlikte ayrılacakken adamları kendisine yakın arkadaşlarından Halil Efe tarafından suikast yapılacağını söylemişlerdi. Çerkez Ethem:

"İlişmeyiniz, bana haber verdiğiniz de kendisine hissettirmeyiz" diyerek onu serbest bıraktırmış, Akhisar'da bulunan kardeşleri Reşit ve Tevfik beylere bir telgraf çekip:

"Yunanlılarla akdettiğiniz iltica protokolü nefsimi ağır geldiğinden dolayı sizi takip edemeyeceğim" diyerek Yunanlılara teslim olmamıştı.

Adamlarıyla birlikte Sındırgı dağlarına doğru çekiliyordu. Hastalığı iyice ilerlemiş, at sırtında sanki bir ölü gibi kendinden geçmiş bir şekilde civarın Yörük köylerinde on gün geçirmişlerdi. Sarp dağların yalçın kayalıklarında zar zor yürüyerek, hem Yunanlıların hem de millî kuvvetlerin takibinden kurtularak, Bandırma-Manyas civarlarına gelebilmişlerdi. Yunan işgali altındaki Eski Manyas köyüne gelerek bir Türk ağasının evine konuk olmuşlar, onun dinlenmesini sağlayan ağa, bütün içtenliğiyle ona yardımcı olurken diğer yandan da bir Yunan baskınından korkuyordu ki, bir müddet sonra bölgede oldukları halk tarafından da öğrenilmişti. Çerkez Ethem Yunan jandarmalarına haber gönderip teslim olacağını bildirdi. Yunan birliklerine teslim olurken içinde bulunduğu hastalığın verdiği ızdırpla şu sözleri hatırlıyordu:

Halk içinde yok muteber bir nesne devlet gibi

*Olmaya devlet cihanda bir nefes sıhhat gibi"*⁶⁵⁶

Çerkez Ethem, Yunan müfrezesi tarafından İzmir'e götürülürken, Türkçe ve Rumca küfürleri sineye çekmek zorunda kalıyor. İzmir'e geldiğinde ise:

"Avrupalılar Yunanlıları, Yunanlılar da bizleri felakete sürüklediler" şeklinde konuşmalarla karşılaşılıyordu. Hastalığı iyice ilerleyen Çerkez Ethem'in Atina'ya gönderilmesiyle Türkiye'deki hayatı son bulmuş oldu.

Çerkez Ethem ve emrindeki İnci Seyyar Kuvvetler 1920 yılı sonlarına doğru Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'ne karşı 29 Aralık 1920'de isyan ettiğinde Batı Cephesi Orduları'nın önünden Gediz'e çekilmiş, orada da tutunamayınca bir süre sonra Yunanlılara sığınınca, birkaç ay öncesinde kendisine büyük bir saygı gösteren Türk ulusunun nefretini kazanmıştı.

"Ve 29 Aralık Kütahya:

4 top

ve 1800 atlı bir ihanet

yani Çerkez Ethem,

bir gece vakti

655 Güralp Şerif **Kurtuluş Savaşı'nın İç Yüzü** Sf:124 Güncel Yayıncılık Ekim 2002 İstanbul

656 Çerkez Ethem **Anılarım** Sf: 163 Berfin Yayınları Ocak 2005 İstanbul

kilim ve halı yüklü katırları,
koyun ve sığır sürülerini önüne katıp
düşmana geçti.

Yürekleri karanlık,
kemerleri ve kamçıları gümüşlüydü,
atları ve kendileri semizdiler.”⁶⁵⁷

9 Ocak 1921 günü saat 16.00 sıralarında bir Yunan uçağı Afyon üzerinde 15 dakika kadar süren uçuşunda Türkçe basılmış, altında Kuvayı Millîye Komutanı Ethem imzalı bildiriler atıyordu.:

“ Masum Millet Ve Asker Kardeşlerim

Ankara Hükümeti rezilleşmektedir. 29 Aralık tarihinde gönderdiğim memleket ihtiyaçlarına ait telgrafımın gazetelerde yayınlanmasını isteyiniz.

Askerler şerre alet olmayacağız, ahirette mesuliyetinizde korkunuz.

Maziden intibah olarak her türlü felaketi ve vatanı kurtarmayı haris menfaatlerine kurban etmek isteyenlere karşı hakkınızı müdafaa ediniz.

Şahsi ihtiraslara alet olmayınız.

Ey subay arkadaşlar: Emir kulu olmaktan sarfinazar ediniz.

Allahın kulu değilseniz, aksi halde geliyorum ha son pişmanlık fayda vermez.

Umumi Kuvayı Millîye Komutanı Ethem”

23 Ocak 1921’de Çerkez Ethem’in kuvvetleri İzzettin Bey (Çalışlar) komutasındaki ulusal güçler karşısında yenilgiye uğrayarak dağıtıldığında, Çerkez Ethem bir süre *Mudanya* civarlarında elli civarındaki adamıyla dolaşmış, millî güçlerin Çerkez Ethem ve asileri yakalamak için takipleri sonucu Yunanlılara sığınmışlardı. Yanında bulunanlardan çoğu onun yolunu izlemedi.

Yunan ordusu, 6 Ocak 1921 günü *Bursa*’dan *Eskişehir*’e doğru saldırıya geçmiş, *Uşak*’ta bulunan Türk birliklerinin desteğini önlemek için de oyalama saldırıları yapıyordu. Yunanlıların çekildiği yerlere giren Çerkez Ethem’in kuvvetleri girdikleri bölgelerde halkı soyuyor buna gerekçe olarak da asker yapacağız diyorlardı. Mustafa Kemâl 8 Ocak 1921 günü Meclis konuşmasında bu duruma dikkat çekerek Çerkez Ethem’in bölgedeki halkın bir kısmını:

“Siz Yunanlılarla birlikte hareket ettiniz” diyerek öldürmesini ve yaptığı zulümleri dile getiriyordu. Bölge halkı ise Çerkez Ethem’in zalimce uygulamaları karşısında Yunanlılara kendilerini yalnız bırakmamaları için yalvarıyordu. Halkın önemli bir kısmı Yunanlılara kaçıyor, bunu kendine yediremeyenler ise oluşturdukları çeteler ile dağlara çıkıyorlardı.

Çerkez Ethem ve kardeşlerinin Yunanlılara sığınması bölge millî kuvvetlerinin önderlerinden *Uşaklı İbrahim Tahtakılıç*’ı da çok üzmüştü, Bu nedenle kendisi için çıkarılan “Ethem yanlısı” şeklindeki söylenti için İbrahim Bey:

“...*Mehafili Aliyede Ethem*’i himaye ettiğimden bahsedilmiştir. Yunanlılara iltica hıyaneti yerine dağa çıksaydı... geçmiş hizmetleri nedeniyle onu himaye edebilirdim”⁶⁵⁸ diyordu.

657 Hikmet Nazım *Kuvayı Millîye* Sf: 42 Bilgi Yayınevi 1974 - Ankara

658 Tekeli İlhan- İlkin Selim -*Ege’deki Sivil Direnişten Kurtuluş Savaşı’na Geçerken* Sf:378 TTK 1989 –Ank.

Çerkez Ethem isyanını fırsat bilen Yunanlılar, 6 Ocak 1921’de *Bursa - Eskişehir ve Uşak - Afyon* bölgelerinde ileri harekete geçince cephe komutanlığı, Ethem’e karşı *Kütahya*’da iki alaylı bir tümen ile bir süvari grubu bırakmak zorunda kalarak, geri kalan kuvvetler ile *İnönü*’de mevziine girdi.

Süngü Yerine Taş Kullansınlar! (I.İnönü Savaşı)

Mustafa Kemâl yalnız Türk milletine güveniyordu. Köylü kadınların bazlama saçlarından süngü dövülerek bunlarla düşmana karşı konulmaya çalışılıyordu. Süngünün yetişmediği yerlerde taşlarla dövüşülüyordu. Alay kumandanı düşmanın yaklaştığını ve fakat askerin dövüşmek için süngüsü olmadığını söylediği vakit:

“*Bellerinde kuşak vardır. Yerde de Allah’ın taşı dolu. Doldursunlar, süngü yerine taş kullansınlar!*” cevabını alıyordu.

6-8 Ocak 1921 tarihleri arasında 24 ncü Tümenin bazı birlikleri ve keşif kolları Yunan kuvvetlerini oyalarken, 8 Ocak 1921 akşamı Yunanlılar ile birliklerimiz *İnönü*’de karşılaşmışlar 9 Ocak 1921’de *İnönü* mevzilerine saldıran Yunanlılar geçici bir başarı sağlamışlardı.

Türk Kuvvetleri: *İnönü*’nün kuzey kanadında 24 ncü Tümen, demiryolunun güneyinde 4 ncü Tümen, *Kovalca*’nın batı ve güneyinde 11 nci Tümenler ile yığınak yapmıştı. 10 Ocak 1921 sabahı saat 06.30’da bütün cepheyi kaplayan yoğun sisten faydalanan Yunan kuvvetleri güney kanattaki 11 nci Tümen cephesine saldırdığında, 60 bin kişilik Yunan ordusunun karşısında 15 bin kişilik Türk askerleri vardı.

Güçlü ve kalabalık Yunan ordusuna bir de olumsuz hava koşulları Türk topçusunun hedefi görmesini engelleyerek yardımcı olduğu için, Türk topçusu ateş dahi açamıyordu.

Yunanlılar *İntikamtepe*’yi ele geçirmişlerdi ama Türk askerleri öğleden sonra karşı taarruza geçerek bu tepeyi geri almayı başarmışlardı. Kuzey kanattan yapılan saldırıda, 24 ncü Tümen mevziine yerleşmeye çalışırken yoğun sis, gelen kuvvetlerin tanınmasını engellemiş, sol kanadın ileri mevzilerini savunan 143 ncü Alay da, gelen Yunan askerlerini dost zannettiği için zamanında ateş açmamıştı. Böylece Yunanlılar kolaylıkla Türk mevzilerine girdiler. Bu sırada Alay, *Teke - Rıza Paşa - Gündüz Bey* hattını kapamak için *Rıza Paşa* sırtlarını tutmaya çalışıyordu.

Merkezden ilerleyen bir Yunan alayı, 143’ncü Alayla, 24’ncü Tümen arasındaki boşluktan sızarak *Poyra*’yı işgal edince, *İnönü İstasyonu*’nun kuzeyinden sızan Yunan kuvvetleri tehlikeli bir durum yaratmış bu nedenle de Türk karargâhı istasyonun güneyindeki *İnönü* kasabasına taşınmak zorunda kalmıştı. İstasyonda bulunan 174’ncü Alayın ihtiyat taburu ve istasyonun kuzey sırtlarındaki hücum taburu ile bir süvari bölüğü kuzey cephesine gönderilmişti.

24 ncü Tümen ile irtibat kesildiği için 4 ncü ve 11 nci Tümenler *Kütahya*’ya doğru çekilmeye zorlanıyordu. Ayrıca, *İnönü* mevziindeki bütün kuvvetlerin 8-10 kilometre doğuya doğru *Beşkardeş Dağı - Oklubalı* hattına çekilmesi kararlaştırılmış, Yunan birlikleri çekilen Türk kuvvetlerini takip etmeyince saat 22.00’den itibaren *Beşkardeş Dağı - Oklubalı* hattına yerleşmeye başlamışlardı. Bazı birliklerin cepheden *Eskişehir*’e kadar geri çekilmeleri bölge

halkında telaş ve heyecana neden oluyordu ama *Uşak* yönünden saldıran Yunan kuvvetleri de önemli bir başarı sağlayamamıştı.

Akşam karanlığı ile birlikte silah sesleri ve topçu atışı durmuş, Batı Cephesi birlikleri *Beşkardeş Dağı - Oklubalı* hattında savunma yapacak şekilde hazırlanmaya başlamıştı. 11 Ocak 1921 sabahı açık ve güneş havada Yunan kuvvetleri saldırıda bulunmamışlar ve *İnönü*'den çekilmeye başlamışlardı. Yunanlıların 11 Ocak 1921'de 3 ncü Yunan Kolordu birliklerinin bir kısmı ile yaptıkları taarruz hareketi ve *Uşak* bölgesindeki 1 nci Yunan Kolordusu hareketi başarısızlıkla sonuçlanmıştı.

Çerkez Ethem'in de Yunanlılara beklediklerini verememesi sonucu yenilme endişesine düşen Yunanlılar geri çekilmeye başlamışlardı.

Türk ordusunun başarısında İsmet Bey'in katkısıyla ilgili farklı bir yaklaşım ortaya koyan İsmet Bey'in Kurmay Başkanı Tevfik Bey (Bıyıklı)'in:

"*İnönü zaferlerinde İsmet Paşa mı kazanmıştı?*" diye yazdığı eleştiriye göre İnönü zaferlerinde İsmet Paşa'nın hiç hissesi yok gibiydi. Tevfik Bıyıklı'ya göre daha sonraki *Kütahya, Eskişehir* bozgunu İsmet Paşa'nın komuta yetersizliğini tamamen açığa vurmuştu. Tevfik Bey:

"*Bu bozgun komutanları harp divanı'na götürür*" diyordu.⁶⁵⁹

Birinci İnönü Savaşı'nda Yunan kuvvetleri sayısal olarak, Türk kuvvetlerinin üç katıydı. Ayrıca, Çerkez Ethem'e karşı *Kütahya*'da bırakılan 61 nci Tümenin şiddetle direnmesi düzenli ordunun ilk ciddi sınavıydı. Bu sınav Batı Cephesi'nde büyük başarı kazanarak verilmiş ve bu başarı Fransızları ve İtalyanları çok etkilemişti. Sevr Anlaşması'nı Osmanlı Hükümeti'ne zorla kabul ettirmek isteyen İngilizlerse el altından yaptığı desteği daha da artırarak Yunanlıları teşvik ediyor yeni düzene sokulmaya başlanan Türk ordularının eğitim ve ikmali tamamlanmadan kesin olarak ezilmesini istiyorlardı. Bu anlaşmanın mimarlarından Lloyd George Avam kamarasında yaptığı konuşmada:

"*Hedefimiz Türk olmayan bütün halkları, Türk boyunduruğundan kurtarılmasını sağlamaktadır. Bir Mustafa Kemâl'in ve onun gibilerinin, böylesi bir politikayı engellemelerine izin verirse Avrupa'nın üstüne düşen görevi en kötü şekilde yerine getirmemek olur bu.*" derken bunun karşılığı fikirler de vardı. 30 Mayıs 1920 tarihli "Time" dergisinde Albay Lawrence, Sevres anlaşması için:

"*Bu belge galiplerin açgözlülüğünün açıkça onaylanmasından başka bir şey değildir. Ortakların her biri sadece olabildiğince büyük lokma kapmayı ve diğerlerine de olabildiğince az şey vermeyi düşünmüştür. Barış maddelerinden hiç biri eğer yürürlüğe girecek olursa, üç yıldan daha fazla yaşamayacaktır. Bu açıdan anlaşma Versaille barışından çok daha şanlıdır.*"⁶⁶⁰ Diyordu.

Bu yenilginin ardından Yunanlılar *Bursa* yöresinde yığınak yapmaya başladılar. *Bursa*'da üç piyade tümeni, bir süvari tugayından kurulu 3 ncü Kolordu, *İzmit* ve *Gemlik*'te birer tümen, *Uşak* civarında üç piyade tümeninden kurulu bir kolordu ve *Büyük Menderes Vadi-si*'nde de bir tümenleri bulunmaktaydı..

659 Atay Falih Rıfki **Çankaya** Sf:321 Pozitif Yayınları Temmuz 2006-İstanbul

660 Mikusch Dagobert Von- **Avrupa ile Asya Arasındaki Adam Gazi Mustafa Kemâl III** Sf: 95 Cumhuriyet Gzt. Eki Mart 2000 İstanbul

Türk kuvvetleri ise: Batı kesiminde *İzmit*'e karşı Kocaeli grubu olarak bir tümen, *Bursa*'ya karşı birer süvari ve piyade tümeni, *İnönü* mevziinde üç tümen ile Yunan saldırısını karşılamaya hazırlanıyordu.

Güney kesiminde ise, *Uşak*'a karşı bir tümen, *Afyon*'da 12 nci Kolordu Karargâhı, iki piyade ve bir süvari tümeni, *Kütahya*'da birer piyade ve süvari tümeninden kurulmuştu. 41 nci Piyade Alayının bir kısmı da Fransızlara karşı savaşmak üzere *Pozantı*'ya gönderilmişti.

Savaşın başlarında, Güney Cephesi'nden birer süvari ve piyade tümeni Batı Cephesi'ne getirildi. Daha sonra Güney Cephesi'nden iki tümen ile Kocaeli grubu Batı Cephesi'ne kaydırılmıştı.

1921 yılı başlarında 1 nci Uçak Bölüğü'ne ait gövdeleri yama içinde, motorları kırık dö-kük ve kaptası patates suyundan yapılmış emayitle kaplı uçak ile millî kuvvetleri karşı isyan eden Çerkez Ethem kuvvetlerinin üzerinde uçup keşif yaptılar ve bildiri attılar.

9 Ocak günü *İnönü*'de Türk ve Yunan birlikleri karşılaşmışlar, Albay İsmet komutasındaki Türk birlikleri Yunanlıları 10 Ocak'ı 11 Ocak'a bağlayan gece kaçmak zorunda bırakmıştı. Bu savaşta düzenli ordunun kazandığı zafer çok önem taşımaktaydı. Hem içeride hem de dışarıda önemli gelişmelere yol açmıştı. Sevr anlaşmasını dayatmaya çalışan İtilaf devletlerinin kafasında birçok soru işareti oluşmuş ve bu anlaşmayı yumuşatabilecekleri sinyallerini vermeye başlamışlardı. Mustafa Kemâl İnönü Zaferi için şunları söylüyor:

“İznik'ten, Gediz üzerinden Uşak'a kadar bir hat çekildiğini düşünüünüz, bu hattın, Gediz'in kuzeyinde kalan parçası iki yüz kilometredir. Gediz'den Uşak'a olan parçası da otuz kilometre kadardır. Düşman, üç tümenle bu hattın kuzey ucundan Eskişehir üzerine yürüdü. Bizim Gediz'de bulunan önemli kuvvetlerimiz, Eskişehir üzerinden bu düşman tümenlerini karşılamaya mecburdu. Karşıladı ve yendi. İnkılâbımızın tarihine, Birinci İnönü Zaferi'ni kaydetti.

*Güney Cephesi'ne ait olan kuvvetler, eski yerlerine Dumlupınar'a iade edildiler. Kütahya'da yalnız 61'inci Tümen, iki alay kadar kuvvetiyle İzzettin Bey (Ordu Müfettişi İzzettin Paşa) komutasında bırakılmıştı.”*⁶⁶¹

Millî kuvvetler Kütahya'ya girişlerinde şehir halkı silahlanmış olarak Çerkez Ethem kuvvetlerine karşı savunma vaziyetinde bekliyorlardı. Sokaklara fırlamış olan erkekler millî kuvvetlere yalvararak:

“Bu eşkıyalar Yunan gâvurundan daha zalimdir, aman bunlardan bizi koruyun “ diyorlar ve askerlere yiyecek getiriyorlardı. Kütahyalılar ve Türk milleti Bolşevik görüntülü Çerkez Ethem'den kurtulmuşlardı.

Tamamen tesadüfî şartların bir sonucu olarak anti-emperyalist mücadelede yer alan ve dönemin özelliklerine göre renk değiştiren Çerkez Ethem'in anti-emperyalist olduğu da şüpheliydi. Çünkü geçen yıl baharında Adapazarı'ndaki İngiliz temsilcisi aracılığıyla İtilaf Devletleri Başkomutanı'na, Sultan Vahdettin'e ve Damat Ferit Paşa'ya gizlice mektuplar yollamıştı. Bu dönemde Damat Ferit Paşa'nın ve İngilizlerin Kuvayı Millîye'yi çökertmek için faaliyetlerini artırması, onun emperyalistlerle bir ihanet işbirliği anlamına gelmekteydi. Demirci Mehmet Efe de bu çalışmaların sonucu olarak bölgede çalışmalar yapan Celal Bayar ve Hacı Şükrü gibi Kuvayı Millîyecileri yanından kovmuştu.

661 Gazi Mustafa Kemâl **Söylev** Cilt:11 Sf: 732-734 TTK 1998 Ankara

Çerkez Ethem'in Yunanlılara karşı mücadeleden vazgeçmesinin ardından Bolşevik Taburu'nun komutanı Bolşevik İsmail Hakkı 16 Ocak günü *Emet* civarlarından *Kütahya*'ya gelmiş beş subay ve 261 eri terhis ettikten sonra millî kuvvetlere katılmıştı.

Bekir Sami Kafkasya'da Bir Çerkez Devleti Kurduracak...

Mustafa Kemâl'in Ankara'da yarattığı yeni hükümet yeni baştan kurduğu düzenli ordu ile yeni bir sınava hazırlanırken Yunanistan'da Kral Konstantin tahta geçtikten sonra müttefikler Türkiye ve Yunanistan'ın katılacağı bir konferansı *Londra*'da toplamayı düşünüyorlardı. Böylece uygulanma olanağı kalmayan Servet anlaşması da tartışmalı hale gelmiş oluyordu. Bu konferansa hem Osmanlı hükümeti hem de millî hükümetin katılması isteniyordu.

Millî kuvvetlerin 1. İnönü Zaferi Türklerin moralini düzeltirken, Yunanlılar içine düştükleri durumdan kurtulmak ve Ankara'yı yola getirmek üzere yeni bir saldırıya hazırlanıyorlardı. 23 Şubat ve 12 Mart 1921 arasında Londra Konferansı düzenlenmiş, Mustafa Kemâl, Londra Konferansı'na Osmanlı Hükümeti'nin katılmasını kabul etmiyordu. Konferans'ın ikinci günü Tevfik Paşa konuşmak için kürsüye geldiğinde konuşma hakkının yalnızca Ankara'ya ait olduğunu belirterek sözü Ankara'nın temsilcisi Bekir Sami Bey'e bırakınca müttefikler büyük bir şaşkınlığa düştüler. Çünkü onlar Türkler arasında uzlaşmadan ziyade kavga bekliyorlardı. 11 Mart günü yapılan görüşmelerde Briand –Bekir Sami anlaşmasıyla Fransızlar, güney cephesinde çarpışmalara son vermeyi kabul etmiş, Urfa ve Gaziantep'i Türklerle vererek, *Elazığ*, *Diyarbakır* ve *Sivas* bölgelerinde ekonomik imtiyazlar almışlardı. 12 Mart 1921 günü yapılan görüşmelerde İtalyanlar, *İzmir* ve *Trakya* bölgesinin Türklerle geri verilmesi için çaba harcamayı kabul ederken *Antalya*, *Burdur*, *Muğla*, *Isparta*, *Aydın*, *Afyon*, *Kütahya* ve *Konya* illerinde özel imtiyazlar elde etmişlerdi. Aslında bunlar Misakı Milli'ye aykırıydı ve bu anlaşmaları Bekir Sami Ankara'ya danışmadan imzalamıştı. Bu anlaşmalar reddedilerek Bekir Sami Dışişleri Bakanlığı'ndan alınmış yerine Ali Fuat Cebesoy atanmıştı.⁶⁶² Bu konferans sırasında Çanakkale Savaşları'nda bir kolunu kaybetmiş olan Fransız generali Guro(Gouraud) :

“*Türk millî kuvvetlerini küçük görmek büyük bir hatadır.. Fransız askeri gibi bir asker yalnız bir Türk şehrinin, Antep'i zapt etmek için tam dokuz ay çarpışmak mecburiyetinde kaldı. Halbuki Antep ne bir müstahkem mevki idi, hatta ne de muntazam Türk ordusu vardı, millî kuvvetler tarafında müdafaa edilen açık bir kasaba. Onun için Yunanlı meslektaşlarımla hesaplarını çok yanlış buluyorum.*” Dediğinde Asya Ordusu Genel Kurmay Başkanı Sarıyanis:

“*Yunan askeri Fransız askeri değildir*” diye cevap vermiş, İngiliz başvekili Lloyd George ise:

“*Olaylar Yunan genelkurmayının hesaplarını daima teyit etmiştir*” diyerek Yunanlıları desteklemişti. Hesaplarına göre, her koşulda Türkler kaybetmeye mahkûmdu ve gerekirse Karadeniz sahillerinde kurulacak olan Pontus İmparatorluğu ile bir yandan Samsun'a ve ora-

662 Armaoğlu Prof Dr. Fahir H. **Siyasi Tarih**– Sf: 636 A.Ü Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları- 1973 -Ankara

dan da Sivas'a asker çıkarmayı, öte yandan da Trabzon'dan Erzurum'a asker çıkarıp Ermenilerin de desteğiyle Anadolu'yu ele geçirmeyi kafalarına koymuşlardı. Taraflara bildirilen 25 günlük müddeti dahi beklemeye gerek görmeksizin saldırıya karar verdiler.⁶⁶³

Yunanlılar, direnen Türkleri tümüyle ortadan kaldırmak için bütün güçlerini harekete geçirmişti. Londra Konferansı emperyalist güçler arasındaki çelişkinin ortaya çıkması bakımından büyük önem taşıırken bu konferansa katılan Mahmut Esat Bozkurt, şöyle diyordu:

"Reisimiz olan Çerkez Bekir Sami'nin işi gücü Kafkasya'da bir Çerkez devleti kurdurmak olmuştur. Halbuki biz Türk istiklâlini kurmaya memur idik.

Türk devleti işlerini Türk'ten başkasına vermeyelim... Türk devleti işlerinin başına öz Türk'ten başkası geçmemelidir."

Londra Konferansı'nda sonuç alınamaması üzerine Yunanlılar 30 Mart-1 Nisan 1921 günü İnönü'de yeni bir saldırı başlatmışlar ama yenilerek geri çekilmek zorunda kalmışlardı. Ama İngilizler onların saldırılarını istiyorlardı. Yunan ordusuna bütün güçleriyle destek vermeye başlayıp, Yunanlılara subaylar göndermişlerdi. Yunan ordusunun süngüsü 100 bin, makineli tüfek sayısı 5600, top sayısı ise 350'yi bulmuştu. Türk ordusunda ise ancak 51 bin süngü 440 makineli tüfek ve 162 top bulunuyordu. Ankaralı demirci ustaları süngü ve kasatura yapmak için harıl harıl çalışıyorlar, dekovil rayları ve bahçe korkuluğu demirlerini örs ve çekiçleriyle döverek silah yapıyorlardı.

Yunanlılar Haçlı ruhunu dirilterek kendilerini bütün Avrupa'nın önderi olarak görüyorlar eski "Yunan diyarı" dedikleri Anadolu'yu ele geçireceklerine emin olarak 1921 yılının ilkbaharında başlarında Konstantin olmak üzere Anadolu demiryolunu ele geçirmek üzere saldırıya başlıyorlardı.

Büyük bir hızla ileri atılan Yunan birlikleri Afyonkarahisar'ı ele geçirmek için harekete geçtiğinde Güney Cephesi Komutanı Refet Paşa geri çekilerek Afyonkarahisar'ı Yunanlılara bırakmak zorunda kalmıştı. Cephenin kuzeyindeki İsmet Paşa Yunanlılara karşı inatla direnmiş, Türk kuvvetleri İnönü'de ikinci zaferlerini kazanmışlardı. Yunan komutan Papulas Afyon'da geri çekilerek birliklerini eski konumlarına döndürmek zorunda kalmıştı. Yılların savaş yorgunu ve yoklukların ordusu Türk millî kuvvetleri, Yunanlıları takip edecek durumda olmadığı için yaralarını sarmak eksiklerini gidermek için bu geri çekilişten yararlanmayı uygun bulmuştu.

Bu cephelerdeki yetersizliğinden dolayı Refet Paşa görevinden alınmış ve İsmet Paşa bütün Batı cephesi komutanlığını üstüne almıştı ama Mecliste başlayan sorunlar da Mustafa Kemâl'i iyiden iyiye meşgul etmeye başlamıştı. Savaşın devam ettiği sırada Mustafa Kemâl karşıtı güçler faaliyetlerini artırmış İstiklal Mahkemelerinde Mustafa Sagir adlı bir Hintli İngiliz ajanlığı suçuyla yargılanmaktaydı. İngilizlerin kurduğu Albay Nelson, Binbaşı Monford, Rahip Pastör Frew ve Yüzbaşılar Stone ile Benett'ten oluşan komite, şayet mümkün olursa rüşvet vererek, değilse öldürerek Mustafa Kemâl'den kurtulmak istiyordu. Bu görevi gerçekleştirmek üzere Mustafa Sagir'i Ankara'ya göndermişti. Mustafa Kemâl, İngilizler'in kendisini öldürecek kişiye verilmek üzere bir buçuk milyon lira ayırdığını öğrenince gülümsemiş ve:

*"Kendimde bu kadar ticari değer bulunduğunu bilmezdim."*⁶⁶⁴ demişti.

663 Yazman M.Şevki **Anadolu'nun İşgali** Kemer Yayınları Sf: 130-132 1999-İstanbul

İngiliz Ajanı Mustafa Sagir, Mustafa Kemâl'i Öldürecek...

16 Mart 1920'de İstanbul'un işgalinin ardından, Kemâlettin Sami Paşa Anadolu'ya geçerken gemide Millî Harekete yardım için Hint Müslümanlarının kendisini gönderdiklerini söyleyen Mustafa Sagir ile tanışmıştı. Ankara'ya telgraf çekerek, Mustafa Sagir'e ilgi gösterilmesini istemiş ve Mustafa Kemâl'le onun görüşmesini sağlamıştı. Kemâlettin Sami Paşa ile yalnız kalan Mustafa Kemâl ona:

"*Bana bak Kemâl bu adam casus!...*" demiş ve Kemâlettin Sami Paşa da:

"*Aman Paşam siz de çok şüphesiniz*" demiş, Mustafa Kemâl bu arada konuşmayı keserek yaveri Hayati Bey'i çağırıp:

"*Bu Hintli İngiliz Casusu olacak . Kendisini takip etsinler. Mektuplarını da sansürde çok dikkatli okusunlar...*" diye talimat vermişti.

Bu dönemde Karakol Örgütü ile Ankara arasında birtakım sorunlar yaşandığı ve Mustafa Kemâl'in, örgütün İttihatçı yapısından rahatsız olduğu için Kara Vasıf'a, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri dışında oluşturulan bu örgütün çalışmalarına karşı olduğunu belirtmişti.

Zaten 16 Mart 1920'de yaşanan baskın olayından sonra tutuklanan Karakol Örgütü yöneticilerinden Şevket ve Kara Vasıf Beylerin İngilizlerce Malta'ya sürgün edilmeleri Karakol Örgütü'nü de zor duruma düşürmüştü. İngilizlerin bu çökertme operasyonu ile Malta'ya sürülen ve örgütün belkemiğini oluşturan Albay Galatalı Şevket (İstanbul Merkez Komutanı), Albay Kara Vasıf (Karakol Örgütünün Kurucusu), Ali Sait Paşa, Refet Paşa, Ali Fethi Okyar, Ali İhsan Paşa, Hacı Mehmet Paşa (Enver Paşa'nın Babası) ve birçok önemli isim Malta'ya sürülmüştü. Bu sürgüne rağmen örgüt dağılmamış ve varlığını devam ettirmişti. Nitekim Malta sürgününün ardından toparlanmaya çalışan Karakol Cemiyeti büyük bir açık vermiş, Mustafa Sagir'de bu durumdan yararlanarak Karakol Cemiyeti'nin içine sızmış bir İngiliz ajanıydı. Mustafa Sagir Ankara'ya Mustafa Kemâl'i öldürmek için gönderilmişti. Bu olayın çözülmesinin ardından Karakol Cemiyeti de 1920 yılında dağıtılmıştı. Bu örgütün artıklarından bazı küçük gruplar istihbarat, kaçakçılık, sabotaj grupları olarak çalışmışlar ve 1923'te Millî Mücadeleden sonra tamamen dağıtılmıştı.

İngiltere adına casusluk yapan Mustafa Sagir, 1910 yılında Mısır'da, 1911 yılında Almanya'da Birinci Dünya Savaşı sırasında İran ve Afganistan'da İngilizler adına çalışmış; Afganistan'da iken Afgan Hükümeti tarafından şüpheli görülüp tutuklandıysa da İngiltere'nin araya girmesiyle serbest bırakılmış ve Afgan Emirini öldürmüş, daha sonra da onun için mevlit okutturmuştu.

Millî Mücadele başladıktan sonra da Mustafa Kemâl'i öldürmek amacıyla Türkiye'ye gönderilmiş, Ankara'ya gönderilmeden düzenlenen planın gereği önce Agopyan Han hapis-hanesine konulan Sagir, buradan kaçmış gibi görünerek Varna'ya gitmiş, oradan da İnebolu'ya geçerek Anadolu'ya adımını atmıştı.

Mustafa Sagir İstanbul'da İngiliz casusu bir Hintli olan Nizamettin tarafından Millî Mücadelecilerin içine sokulmuş, 1920 yılının Temmuz ayı başlarında Hindistan Hilâfet Heyeti İstanbul Delegeesi olarak İstanbul'a gelip 15 Kasım 1920'de İstanbul Hükümeti'ne başvurarak ayyıldız mühürlü, fotoğraflı, 'fevkâlade şayan-ı itibar edileceğine dair' bir kimlik kartı alarak, Şehzadebaşı semtinde bir ev kiralamış, Kuvayı Millîyeci rolüne bürünerek gençleri etrafına toplayıp, bir süre de bazı çocuklara özel İngilizce dersi vermişti.

Mustafa Sagir, Hint İslâm Cemiyeti'nin Mustafa Kemâl'e takdim edeceği mukaddes bir emanet ve mektubu ve milyonlarca altın para yardımını teslim etmek üzere geldiğini söyleyerek İstanbul'daki millî direnişçileri ve İngilizlere karşı olanları tespit etmeye çalışarak, İstanbul'da Karakol mensuplarında kendine karşı bir saygı uyandırmayı başarmış, ayrıca da Teşkilat-ı Mahsusa'nın reisi Hüsamettin Bey'in güvenini kazanmıştı. Mustafa Sagir, Emin Ali Bey'in evini ihbar etmiş olmasına karşın Hüsamettin Bey hâlâ gaflet içinde ona inanmaya devam etmişti.⁶⁶⁵

Oluşturduğu güvenle yanına Kemâlettin Bey'i de alarak, otomobille *Kastamonu*'ya gelen Mustafa Sagir'e oranın kumandanı olan Muhittin Paşa, fazla yüz vermeyince Kemâlettin Bey ile Muhittin Paşa arasında tartışma yaşanmış ve *Çankırı*'ya geçmişlerdi. 11 Aralık 1920 günü Ankara'ya geldiklerinde Mustafa Kemâl adına Kılıç Ali Bey, Ankara Valisi, Ankara Polis Müdürlü ve birçok mebus tarafından karşılanmışlar ve Mustafa Sagir *Hürriyet Otel*i'ne yerleşmişti.

Mustafa Kemâl, onu Büyük Millet Meclisi'ndeki Başkanlık odasında kabul ettiğinde, çok kıymetli bir kumaştan sırma ile işlenmiş ve üzerinde '*Lâilâhe illâllah Muhammeden Resulüllah*' yazan sancak-ı şerifi Mustafa Kemâl'e takdim ederek, Hint Müslümanlarının Millî Mücadele için aralarında topladığı üç milyon altın liraya ulaşan yardımın ne şekilde Ankara'ya getirileceğini sormuştu.

Mustafa Kemâl, kendisine takdim edilen sancak nedeniyle Ebülfazl Abdülmennan Efendi'ye teşekkür mektubu yazdırıp, Sagir'e teslim ettikten sonra Millet Meclisi Genel Kurulu'na toplantı sırasında takdimi için emir vermiş, o da, genel kurul toplantısına katılarak alkışlarla karşılanmıştı.

Mustafa Sagir'den şüphelen Mustafa Kemâl, İçişleri Bakanı Dr. Adnan Bey'e onu sıkı bir göz hapsine aldımış, Ankara'da birçok memur, ulema ve edebiyatçı ve İçişleri Bakanı Adnan Bey'e görüşen Mustafa Sagir, özellikle gazetecilerle sıkı ilişkiler kurmak istemişti. Ankara'da "*Yeni Gün Gazetesi*"nin sahibi ve başyazarı Yunus Nadi'yle tanışan ve yaptığı bütün görüşmeleri işgal kuvvetlerinin İstanbul'daki İstihbarat Şefi Miralay Nelson'a mektupla bildiren Mustafa Sagir, Yunus Nadi'ye çok cazip tekliflerde bulununca o da durumu Mustafa Kemâl'e bildirerek:

"*Paşa Hazretleri. Bu adam hakkındaki fikrinizi müsaadenizle sorabilir miyim?*" diye sorunca Mustafa Kemâl, onun casus olduğunu ve kimseye bundan bahsetmemesini söylemişti.

Bu sıralarda, Mustaf Sagir'i izleyen Teşkilatı Mahsusa ve İçişleri Bakanlığı, Sagir'in mektuplarına el koyarak, İngilizce yazıları tercüme ettirerek casus olduğunu tespit etmiş, böylece Mustafa Kemâl'in Sagir'in casus olduğu hakkındaki sezgisi kesinlik kazanarak İstiklâl Mahkemesi'nde yargılama süreci başlatılmıştı.

665 *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C:XI, Mart-1995, Sayı:31, Sf.:191-192

Mustafa Sagir, casusluktan dolayı tutuklandıktan sonra, penceresi tepede olan bir odaya hapsedilmiş, tutukluluğunun onuncu günün de, her şeyi itiraf etmeye başlamıştı. İtiraflarında şöyle diyordu:

"Miralay Lavrens, Osmanlı İmparatorluğu'nu altınlarla yıkmıştı. İngilizler beni de tabanca ile millî hükümeti ortadan kaldırmağa memur ettiler. Maksadım Mustafa Kemâl'i vurmaktır. Bununla Türkler'in İstiklal Savaşı duracak, millî hükümet yıkılacaktı. Fakat muvaffak olmadık, suç kimsenin değil, benimdir. Arkadaşlarım her şeyden haberi olmayan hüsnüniyet sahibi saf insanlardır. Yalnız para için bu yardımı yapmışlardır!.. Zira süikast plânı benden başka kimse tarafından malûm değildir. Mustafa Kemâl Paşa'yı da, Efgan Kralı'nı vurduğum gibi öldürecekdim."

O ifadesinde belirttiği gibi, Afgan Kralı Habibullah Han'ı öldürmüş ve öldürdükten sonra, ruhuna mevlit okunması için camilere para dağıtmıştı.

Sagir itiraflarından sonra İngiliz Albay Wood'a bir mektup yazarak ondan:

"Sonum geldi, birkaç güne kadar beni ya kurşuna dizecekler ya da asacaklar. Lütfen Lord Kürzon'a veya şu andaki Dışişleri Bakanı her kimse ona kraliyet genelkurmay başkanı vasıtasıyla Malta'daki askeri valiye bir tel çekmesini söyleyin. Derhal önleyici tedbirleri almağa muvaffak olabilir." Diyerek yardım istemişti.

Mustafa Sagir'in asılmaması için, İngiliz Yüksek Komiseri Sir. H. Rumbold, birçok defa başvuru yapmış ancak bir sonuç alamamış ve 1 Mayıs 1921 tarihinde İstiklâl Mahkemesi'nde yargılanması başlamıştı. Bu anı Fransız Gazeteci Berthe Georges şöyle anlatıyor:

"Bugün Ankara'da birtakım söylentiler dolaşıyor. Her taraftan bakanlarla milletvekillerinin arabaları geldi, subaylar Millet Meclisi'nin bahçesine atlarla geldiler ve İstiklâl Mahkemesi'nin bulunduğu binanın önünde durdular. Halk da binanın girişi önünde toplandı ve çok demokratik bir biçimde, gazeteciler, subaylar, bakanlar ve milletvekilleri, halkı yavaşça iterek, pencerelerden atlayıp içeri girdiler."

Binanın içinde o kadar çok insan var ki, kapı ve pencerelerin açık olmasına rağmen, nefes almak bile zor. Etrafa konan merdivenler salkım salkım insan dolu, her an bir kaza olabilir. Kalabalıkta bazen boydan boya bir dalgalanma oluyor, herkes birbirini izliyor, sanık yanındaki jandarma ile kalabalığın üzerine çıkmış gibi görünüyor, fakat Ankara'daki disiplin her şeye hâkim, dalga hedefine varmadan duruyor."

Mustafa Sagir, Hintli bir Müslüman, hâkimlerin önünde yalnız kaldı. Şimdi halk onun tertiplendiği olayları, adları, rakamları ve İngilizlerin İslâm ülkelerindeki entrikalarını dinliyor: onların yöntemlerini, hilelerini öğreniyor.

Bu heyecanlı duruşmadan, siyasî bilimler konusunda ne güzel bir ders alınabilir? İngiliz emperyalizminin bu büyük davasını o da, kelimeleri yutarcasına, dinliyor. İngiliz casusluk örgütü Intelligence Service'in yapmış olduğu plânlar kendisine açıkça anlatılınca, vücudu titremelerle sarsılıyor, ama hiç istifini bozmuyor ve sesini çıkarmıyor."

Mustafa Sagir, canını kurtarmak için bütün zekâ ve maharetini kullanıyor. Kendisine yöneltilen sorulara cevap veriyor, konuşurken kelimelerin heceleri üzerinde duruyor ve sonunda itiraf ediyor. Bu kadar kalabalığa rağmen salon o kadar sessiz ki, birisi kuvvetlice bir soluk alsa duyulacak. Astragan kalpaklar, sarıklar, Asya'ya özgü kıyafetler, Avrupalı kıyafetleri birbirine karışmış: dikkatten gerilmiş yüzlerden ter damlaları düşüyor.

Bugün sorgusunu yapan hâkim kendisine karşı çok nazik davranmakta. Hareketlerine ve sözlerine son derece hâkim olarak çabuk, kısa cümlelerle, tebessüm ederek sanığı sıkıştırıyor. O da, aynı şekilde tebessüm ederek, çok nazik bir biçimde cevap veriyor. Bu mücadele çok heyecan verici.

Mustafa Sagir oldukça genç bir adam. Oxford Üniversitesi'nin bir mensubu gibi konuşuyor. Çok güzel yazıyor. O kadar ki, anlatış tarzından hocaları kendilerine bir şeref payı çıkarabilirler. Savunmasını okudum. Bu müthiş bir belge. Kendi eliyle, Kipling'e yakışan bir üslupla yazmış. İşte size bunlardan 6 Mart 1921 günü aldığım birkaç not:

Mustafa Sagir takma bir ad. Sanık bunu Bénarès'li tanınmış bir ailenin adını gizlemek için kullanıyor. Henüz 10 yaşında iken, inanılmaz derecede çabuk gelişen zekâsı sebebiyle yüksek İngiliz memurlarını heyecanlandırmış. Bu gibi durumlarda sık sık yapıldığı üzere, seçkin kişilere uygulanan biçimde eğitilmesi ve yetiştirilmesi için İngiltere'ye gönderilmiştir.

Brighton'da, şıklığı ve lüksü ile meşhur özel bir kolejde, 4 yıl süren sıkı bir eğitimden sonra, 14 yaşında aynı şartlar içinde Edimburg'da öğrenimine devam etmiş: daha sonra da Oxford'daki Lincoln College'a alınmış ve burada ona genç bir prens gibi davranılmış, o da "B.A. degree ve Second class honours in History" derecelerini kazanmış.

Oxford'u bitirmeden önce, son sınıftayken Chief Secretary tarafından Londra'ya çağırılmış, yüksek düzeydeki iki İngiliz memuru ve iki Müslüman din adamı huzurunda, Kur'an üzerine yaptığı yeminle "İngiliz tahtına ve Hindistan kral naibine daima sadık kalacağına, kendisine verilen emirleri hiç tartışmadan yerine getireceğine" söz vermiş.

Bunun üzerine tekrar Oxford'a yollanmış ve öğrenimini bitirdikten sonra İngiltere hükümeti tarafından Arapça öğrenmek bahanesiyle Kahire'ye gönderilmiş. Gerçekte ise ona verilen görev, oradaki Mısır millî hareketini izlemektir.

Oradan, yine siyasî amaçlarla İran'a gitmiş, Londra'ya dönünce, siyasî şubeye atanmış, bundan sonra, Türkiye, İran, Afganistan ve Hindistan konularında siyasî uzman olarak çalışmış. 1914 yılının Ağustos ayında Hindistan'a gönderilmiş.

Yargılanması esnasında, mütareke sıralarında İngiltere'nin durumunu, karşılaştığı güçlükleri, bozuk olan bu durumu nasıl düzelttiğini, savaşın sonuna doğru askerî durumunun yeniden güçlenmesi sonucu daha büyük işlere giriştiğini büyük bir açıklıkla anlattı.

Bu arada, İstanbul'daki Britanya Yüksek Komiserliği'nden Londra'da Foreign Office'e (Dışişleri Bakanlığı) Anadolu'nun siyasî durumu ile ilgili olarak gönderdiği raporun bir bölümünü açıkladı. Raporda, "Anadolu'da can ve mal güvenliği kalmadığına göre, milliyetçilerle anlaşmak, İngiltere'nin şerefi için zararlı olmaktan da çok öte bir şeydir" diyordu.

War Office'in (Savaş Bakanlığı) tezi işte buydu ve olaylar bunu hiç değiştirmede. Mustafa Sagir, önceleri İngiltere'nin neden bir bekleme politikası izlediğini açıkladıktan sonra, son dakikaya kadar da milliyetçiliğin mevcudiyetini ve İngilizlerin Yunan oyununu sevk ve idare ettiğini inkâr etti.

Daha sonra, Padişah, İstanbul'daki hükümet üyeleri, İstanbul'daki İngiliz askerî komutanları Albay Nelson, Binbaşı D. Monford, Sivil Servis'ten Stone ve Yüzbaşı Bennett tarafından sürdürülen İngiliz propaganda plânını açıkladı.

Bu propagandanın amacı millî hareketin ve onun başındaki şefin yok edilmesi idi. Mustafa Sagir, Mustafa Kemâl'in öldürülmesi plânını uygulamak için kurulan komite üyelerinin adlarını açıkladı: Bunlar yukarıda adlarını saydığımız subaylar ve Rahip Frew'di.

Sanık, bütün bunları yüksek ve anlaşılır bir sesle anlatıyor, duruşmayı yöneten yargıç her nokta üzerinde, ondan kesin açıklamalarda bulunmasını istiyordu.

Sonra ondan, birçok defa başarısızlığa uğrayan bu plânın uygulanması için, hangi sebeplerle kendisinin seçilmiş olduğunu anlatması istendi.

Sanık şöyle cevap verdi:

"Bundan birkaç ay önce, Afganistan'da bunun gibi tehlikeli bir görevi başarıyla sonuçlandırmıştım: Emir'in öldürülmesi."

Sanığın bu sözleri üzerine salondaki dinleyicilerden öfkeli sesler yükseldi: fakat mahkeme heyeti bir işaretle sükûneti sağladı. Sonra sanık bu son komploya katılanlarla İngiltere hesabına çalışan bütün Müslümanların adlarını ve bunların İngilizlerden almış oldukları paraların kesin miktarlarını açıkladı. Sayısı boyuna artıyor gibi görünen dinleyicilerin sinirleri iyice bozulmuştu. Rakamlar, isimler birer birer okunuyor: Sultan ve ailesi, saray mensupları ilâ... Bu biçim bir açıklamadan sonra İstanbul'da pek az bir şey kalıyordu. Birçok İslâm ülkesinin temsilcileri de duruşmayı izleyenler arasındaydı.

Sagir devam etti:

"Eğer İngiltere Türklerin, özellikle milliyetçilerin Hindistan, Afganistan ve Mezopotamya'daki mücadeleden vazgeçtiklerine kanaat getirirse, derhal bir anlaşma olabilir ama buna inanmadıkça savaşı sürdürecektir."

"İngiltere Anadolu'yu İngiliz mandası altına almak istiyor. Ancak böylece Türkiye'nin İslâm politikasını fiilen kontrol altına alabileceğini düşünüyor."

Yargıçlar, aralarında görüşmek için duruşmaya ara verip salondan çıktılar. Oturuma kısa bir süre ara verildiği hâlde, kalabalık büyük bir kıskançlıkla yerlerini korudu, ama sanığın yüzündeki sürekli tebessüm de silindi.

Daha sonra benden, duruşma hakkındaki izlenimlerimi soran Paşa:

"Ben gerçek İngiltere ile bana karşı büyük bir kin besleyen emperyalist parti İngiltere'si arasındaki farkı çok iyi anlıyorum. Hatta İngiliz kamuoyunun bir kısmının da bizimle birlikte olduğunu biliyorum. Acaba kamuoyunun bütünleşmesi mümkün olabilecek mi, yoksa iki yıldan beri bizi mahvetmek için çalışan bu birkaç kişi için acımasızca ve aralıksız mücadeleye mecbur mu kalacağız? Bütün mesele burada"⁶⁶⁶ dedi.

Mustafa Sagir, görevleri ve yaptıkları hakkında:

"İran'daki görevlerinin Şiilerle Sünnilerin arasını açmak olduğunu:

Nelson'a gönderdiği mektuptaki Bağdatlı İzzet'in Şeyh Sünusi'yi takip etmekle görevli bir İngiliz casusu olduğunu:

Türklerle Ruslar'ın arasını açmak için bir gazete yayınlanma görevini üstlendiklerini:

Olası bir Türk-İtalyan yakınlaşmasını bozma emri aldıklarını, yarım milyona karşılık Kurtuluş Savaşı'nda etkili olan iki kumandanın ya da kumandanların arasının açılmasının düşünüldüğünü: Şeyh Sünusi'nin şeyhülislâm olmak isteyip istemediği ve Bolşevikler hakkındaki düşüncelerini öğrenmeye çalıştıklarını: Mısır Hidivi ile milliyetçiler arasında ilişki kurulup kurulmadığını:

666 Berthe Georges-Gaulis -Kurtuluş Savaşı Sırasında Türk Milliyetçiliği Sf:147-151 Cumhuriyet Gzt. Eki Ekim 1999-İst.

Mısır-Irak ilişkilerini: İngilizler aleyhine Irak'ta çalışan Türklerin etkinliklerini araştırdıklarını: Ayrıca Ali Fuat Paşa'nın Moskova elçiliğine gitme sebepleri ve imzalanan antlaşmanın içeriği gibi konuları öğrenmeye çalıştıkları” hususlarında bilgiler vermişti.

Yapılan yargılama sonucunda 23 Mayıs 1921 günü, Mustafa Sagir hakkında oybirliğiyle, (Karar No:583) ile idam kararı verilmiş, idam kararının infazından önce, son arzusu sorulduğunda, İstanbul'daki İngiliz Konsolosluğu'na bir mektup yazmış ve:

“Bütün söylediklerim yalandır. Ben son dakikamda dahi görevimi yaptım” demişti.

24 Mayıs 1921'de, akşamüstü, idam kararının verilmesinin ertesi günü, asılmak üzere kelepçeli olarak ve beyaz bir entariyle Karaoğlan Çarşısı'na getirilmiş, idama ilişkin bir karar Mustafa Sagir'in göğsüne çengelli iğneyle iştirilerek, çarşının ortasındaki idam sehpasının önüne getirilince, cellât iri bir siyah zeytin tanesi ağzına uzatmak isteyince Mustafa Sagir ona:

“Nedir o, afyon topağı mı?” diye sormuş, cellat:

“Hayır, zeytin tanesi, bunu yutarsanız zahmet çekmezsiniz” dediğinde:

“İstemez, böyle daha iyi.” Cevap vermiş ve idam masasının üstüne çıkmıştı.

İdamın ardından Times idam haberini:

“Türkler kedilerine teveccüh gösteren bir Hintliyi idam ettiler”, 6 Haziran 1921 tarihli İngiliz Morning Post gazetesi ise:

“İngiliz uyruklu bir Müslüman'ın katli” şeklinde vermişti. 1921 yılında bizzat şahit olduğu olaylar ve gelişmelere dair notlarını daha sonra kitap olarak yayınlayan Mısırlı Prenses Kadriye Hüseyin, bu olay için şöyle diyor:

“Çerkez isyanından sonra, yeni kargaşalıklar çıkarmak üzere Hintli bir memur gönderildi ise de şiddetli vasıtalarla müracaat suretiyle harekete geçmemekten korktuğu veya bu kadar acı felakete rağmen vücuda getirilen eserin şaşaaşı karşısında bu adam vicdan azabına mı maruz kaldı? Kim bilir?”

Her ne hâl ise, hiçbir fenalık yapamadan geldiği yere döndü. Bunun üzerine, İslâmiyet'in yüz karası ve bir canî olan Mustafa Sagir, Türk milliyetçiliğine öldürücü darbeyi vurmak nihai vazifesi ile vazifelendirildi. Mısır'da, İran'da, Afganistan'da, Türkiye'de çevirdiği entrikalar, velveleli muhakemesi sırasında açıklamış olduğu korkunç itiraflar, bu dava için ruhunu satmış olan kimse tarafından açıklanan İngiliz emperyalizmi plânı... Bütün bunlar gazetelerde mevzubahis olduğundan burada tekrarı abes görüldü. “Ruh, bu vekayii hatırladıkça dehşetten titrer.”

İçeride düşmanı, dışarıda düşmanı olmasına rağmen yine de mücadeleden fariğ olmayan bu milletin muharrik kuvveti nedir?”⁶⁶⁷

667 Kadriye Hüseyin, **Mukaddes Ankara'dan Mektuplar**, Sf: 54 Cumhuriyet Gzt. Eki İstanbul- Ekim 1999

Bir Maymun Kral Alexander'i Öldürüyor...

25 Ekim 1920 günü *Yunanistan*'da Kral Alexander, bir maymun tarafından ısırılmış, ölünce de Kral Konstantin tekrar işbaşına getirilerek, Venizelos iktidardan indirilmişti.⁶⁶⁸ Bu olayı bahane eden Fransızlar Yunanlıları desteklemekten vazgeçmişlerdi. Aynı günlerde ABD'de yapılan seçimlerde başkanlıktan düşen Wilson'un politikası terkedilmişti. Öte yandan Bolşevik orduları da Vrangeli'nin ordusunu yenerek Kırım'a sürmüş, Kafkasya'da bulunan devletler Bolşevikleşmeye başlamış, İran'a giren Bolşevikler bu ülkeyi de İngiltere'ye karşı ayaklandırmışlardı. Millî kuvvetler ile Sovyetler arasında oluşan ittifak, Hindistan'da ve Mısır'da İngiliz Egemenliğine karşı isyanları cesaretlendirmiş, İngiltere'nin yanı başındaki İrlanda'da da isyanlarla çalkalanmaya başlamıştı. Sovyetler ile devrimci Türkler arasındaki ittifak ilk meyvesini vermiş ve Doğu sınırları kesin olarak belirlenmişti. Sivastopol, kızıldoru tarafından ele geçirilince Vrangeli'nin ordusu ailelerini de alarak 26 Kasım'da İstanbul'a gelmişler, on binleri bulan yeni göç dalgası şehri adeta bataklığa döndürmüştü. Şehrin caddelerinde çok az Türk görülürken, İstanbul'daki Türklerin büyük bir bölümü Anadolu'ya geçmek için çareler arıyorlardı. 1920 yılının sonlarında işgalciler iyice bataklığa saplanmışlardı. 29 Kasım 1920 tarihinde Mustafa Kemâl Talat Paşa'ya yazdığı mektubunda durumu şöyle anlatıyordu:

*"Fransızlar, İtalyanlar daima: İngilizler zaman zaman Kuvayı Millîye ile anlaşmak için Sivas'a kadar büyük ve sahib-i salâhiyet siyasi memurlarını seyahat ettirmişlerdir. Biz hudud ve istiklâl noktalarında fedâkarlık hususuna katiyen yanaşmadık. Bunun için onlardan bize âzami fedâkarlığı yaptırabilecekleri ümidi zamandan istifadeyi tercih edegeldiler. Amerikalılar ile daha çok samimi görüştük. General Harbord bizzat Sivas'ta uzun uzadıya müdavele-i efkâr etti. Ve binnetice bizim lehimize harekete karar verdi."*⁶⁶⁹

15 Mayıs 1919 günü İzmir'in işgalinden sonra Yunanlılar 22 Haziran 1920 gününe kadar, İtilaf devletlerinin Karadeniz Ordusu Başkomutanı George Milne'nin Paris'te ortaya sürdüğü Yunan Kuvvetleriyle Kuvayı Millîye arasındaki sınırı geçmemişlerdi. Bu hat, *Milne Hattı* olarak anılıyor ve *Ayvalık*'ın kuzey doğusundan 7 kilometre kıyıdan başlayarak, *Madaradağ, Kestanedağ, Akmazdağ, Bakırçayı, Örfenekkaya, Yenice, Belendağı, Sart, Artıcık yayla, Tabaklar, Bademler*, İzmir Sancağının güneydoğu sınırı ve güneye doğru *Umurlu*'ya, oradan *Menderes* kıyısına *Mushukdere*'ye, oradan 600 metre mesafeden nehir boyunca *Selçuk* yakınından denize ulaşıyordu.

Onlar Gavur Yunanlıları Değil, Padişah Yunanı...

22 Haziran günü merkezi *Salihli-Balıkesir* olmak üzere *Ege*'de genel bir saldırıya geçen Yunanlılar, Anadolu'daki isyanları yeni bastırmış olan Türk kuvvetlerine karşı başarı kazanmışlardı. Balıkesir Kuvayı Millîyesi *Bursa*'ya doğru yola çıkmış, düzenli olarak dövüşe dö-

668 Mikusch Dagobert Von- *Avrupa ile Asya Arasındaki Adam Gazi Mustafa Kemâl III* Sf:109 Cumhuriyet Gzt. Eki Mart 2000 İstanbul

669 Yalçın Hüseyin Cahit *İttihatçı Liderlerin Gizli Mektupları* Sf:213 Temel Yayınları Ekim 2002-İstanbul

vüşe çekiliyorlardı. Kuvayı Millîyeye ait para ve belgelerin gizli olarak nakledilmesi işi İngiliz Kemâl'e verilmişti. O da bu işi göç edenlerden Hoca Gafur Efendi'nin göç arabasıyla yapabileceğini düşünmüş, paralar ondan habersiz olarak yatak ve yorganlar içine yerleştirilmişti. Eşyalar ve yolcular arabaya yerleştirilmiş yolculuk başlamış *Bursa- Eskişehir* üzerinden *Ankara*'ya gidilecekti. *Balıkesir-Bursa* arasındaki yüksek tepelerin birinde Cambazlı Hakkı'nın çetesiyle karşılaşmışlardı. İngiliz Kemâl ile Birinci Dünya Savaşı yıllarından tanışan Cambazlı Hakkı, Balıkesir Kuvayı Millîyesinin paralarının ne olduğunu, kimin yanında olduğunu soruyor, birlikte ele geçirip paylaşmayı teklif ederek:

"Kemâl Bey!.. Kemâl Bey!.. Sen daha bu işlerde acemisin ! Çocuksun! Ben hürriyet için Enverler'le , Niyaziler'le dağlarda Trablus çöllerinde. Dünya Savaşı'nda Kafkas cephesinde buzlar içinde Selânik'te ve İstanbul'da ve diğer şehirlerde komitecilik, çetecilik yaptım. Hiç bir şeyin enini boyunu düşünmezdim; verilen emirleri yerine getirmek için ateşe atıldım. Sonunda çiftim çubuğumda elimden gitti. On parasız kaldım. Böyle zamanlarda ceplerini dolduranlar hanlar, apartmanlar, çiftlik yapanlar "Bey" oldular ... "zade" oldular. İşte ben böyle hanebeduş (yersiz yurtsuz, evi omzunda, serseri) kaldım. Aklım başıma geldi, ama çok geç!.. Öyle durumlarla karşılaştım ki, az kaldı kelleyi de verecektim.! Düşmana olsa neyse!.. Dostlara! Oğul, gel şu parayı bulalım, bölüşelim. Yine devamıza devam ederiz. Böyle bir servetimiz olursa işin sonunda kimse bizi ezemez. Çünkü ihtiyacımız olmaz. Ben ihtiyarladım sen gençsin. Allah bizi başarılı kılar, memleket kurtulur, ben de kendi payıma düşen para ile çiftlik alırım, köşeme çekilirim. Sen de istersen siyaset aleminde uğraşırsın ama elinde paran olur. Başarılı olursun. Eğer parasız kalırsan, kimse yüzüne bakmaz. Herkes kendi işine bakar. Hatta eski dostlar da düşman olur! Aklını başına al! Unutma bu dediklerimi!..." derken yanlarından otomobille kumandan da geçmişti. İngiliz Kemâl, Cambazlı Hakkı'ya haklı olduğunu söyledikten sonra ondan kurtulmak için :

"Para kumandanın arabasında imiş" deyiverince Cambazlı Hakkı dişlerini sıkıp, küfür savurduktan sonra atını mahmuzlayıp gözden kaybolmuştu. Daha sonra silah sesleri gelmeye başlamış, İngiliz Kemâl ile Hürşit Paşa'nın askerleri karşılaştığında onların bir eşkıya pususuna düştükten sonra kurtuldukları anlaşılmıştı. İngiliz Kemâl ise, kendisine emanet edilen paraları ulaştırması gereken yere götürmüştü.⁶⁷⁰

23 Haziran 1920 günü Demirci Mehmet Efe'nin karargâhının bulunduğu *Köşk*'e Yunanlılar saldırınca, onlar da *Sarayköy*'e doğru çekilmeye başlamışlar, 25 Haziran günü İngiliz torpidoları *Mudanya*'ya asker çıkarmış, İngilizler halkı hükümet konağı önünde toplayarak :

"Kuvayı Millîye liderlerini cezalandıracaklarını, eğer Kemâlist çeteler Hristiyan halka kötülük yaparlarsa Mudanya'yı topa tutacaklarını" söylüyorlardı. İngilizleri dinleyenler arasında eli silah tutabilecek hiçbir Türk yoktu. Şehrin civarlarına mevzilenmiş olan Türklerden Şükrü Çavuş çevrede Kuvayı Millîyeci avlamaya çıkmış olan bir İngiliz binbaşısı ile yanındaki erleri kurşunlamış, yetişen İngiliz birlikleri de onu şehit ettikten sonra çekilmişlerdi.

Birkaç gün sonra daha fazla askerle geri gelen İngilizler, iki gün sonra gelen Yunanlılara *Mudanya*'yı teslim etmişler, Mavi-beyaz haçlı bayrakları ile Yunanlılar "Zito" sesleri arasında karşılanmışlardı. Yerli Rumlar ve Padişah yanlıları Yunanlıları:

670 Sanay Recai **Türk Casusu İngiliz Kemâl Milli Mücadelede** Sf: 310 Geçit Kitabevi 2005- İstanbul

“Onlar gavur Yunanlıları değil, Padişah Yunanı diye” sevinçle karşılamışlardı. Yunan askerleri ezan okunurken süngüleriyle halkı camilerde namaza katılmaya zorlayarak:

“Dininize saygılı olmalısınız” diyorlardı. Hocalar ise camilerde:

“Ey Müslümanlar! Cenabı Hak, dinsizlerin terbiyesi için işgal ordusunu göndermiştir. Bunlar sayesinde camilerimiz dolup taşıyor. Padişaha kafa tutan dinsizlere uymayın.” diye vaaz ediyorlardı.

Denizli cephesinden ilerleyen Yunan kolu Nazilli’yi, Salihli’den ilerleyenler ise Alaşehir’i işgal etmişler, Uşak’ın batısında bir hat meydana getirmişlerdi. Akhisar-Soma ve Salihli’yi ele geçiren Yunanlılar 30 Haziran 1920 günü Balıkesir’e girmişler, 2 Temmuz günü de Kirmasti ve Karacabey’i işgal etmişler, Bandırma da düşman eline geçmişti. Daha sonra da Bursa düştü. Yunanlılar Bursa’nın doğusunda Dimboz-Aksu hattını tutarak bölgeye yerleşti.

Öte yandan, Yunanlılar 20 Temmuz günü Tekirdağ’a asker çıkarmış, Edirne üzerine yürüyerek Kolordu Komutanı Cafer Tayyar Paşa’yı esir alıp, Edirne’yi ele geçirmişler, 29 Ağustos’ta da Uşak’ı almışlardı.

Bu sıralarda İngilizler, çarpışmalara girmemekle birlikte ellerinde bulunan yerlerden Kocaeli bölgesini Yunanlılara terk ederek Bandırma’ya deniz kuvvetleri çıkardılar.

Bursa’nın düşman eline geçmesi Ankara’da, büyük tepkilere neden olmuş, Doğu’da ise Ermeniler Haziran ayı içinde Oltu’yu işgal etmişler, 14 Eylül’de Kötek, Bardız cephesinde yaptıkları baskınlarda başarı kazanınca, 28 Eylül günü Türk taarruzu başlatılmıştı.

Kütahya cephesinde ise Çerkez Ethem’in yönlendirmesiyle Gediz üzerine düzenlenen harekât başarısızlıkla sonuçlanmış, Ankara’da da heyecan yaratan bu saldırı da Çerkez Ethem’in başarılı olamaması birçoğunun ümitlerini boşa çıkarmıştı.

Yunanlılar 1 Ekim 1920’de Yenişehir’i ele geçirmiş, ardından İnegöl’e girmiş, Uşak cephesinde ise millî kuvvetler Dumlupınar’a çekilmek zorunda kalmışlardı.

Bu gelişmeler nedeniyle Batı Cephesi komutanı Ali Fuat Paşa görevden alınmış ve Moskova Büyükelçiliğine atanınca yerine de İsmet Paşa getirilmiş İsmet Paşa’nın Ankara’daki işlerine de Fevzi Paşa’nın vekalet etmesi kararlaştırılmıştı.

Meclis’te Çerkez Ethem’e karşı sempati duyanların son gelişmelerden sonra ümitlerinin boşa çıkması, uzun bir süredir düzenli ordunun kurulması için planlar yapan Mustafa Kemâl’i harekete geçirmişti. Cephelerde alınan yenilgilerle Türk direnişinin çöktüğünü sanan İstanbul ve İtilaf devletleri ellerine geçirdikleri fırsatı değerlendirerek Sevr Antlaşması’nı gündeme getirmişlerdi.

Sevr (Sèvres) Antlaşması

İstanbul Hükümeti ile İngiltere, Fransa, İtalya ve Yunanistan arasında, 10 Ağustos 1920 tarihinde, Fransa’nın başşehri Paris’in Sévres kasabasında imzalanan antlaşma Vahideddin ile: İngiliz, Fransız ve İtalyan parlamentoları tarafından tasdik edilmediği için hükümsüz kalmasına rağmen Yunanistan bu antlaşmayı tek taraflı kabul edip, yürürlüğe koymak istiyordu.

10 Nisan 1915 tarihinde, Londra’da, Rusya-İngiltere-Fransa gizli antlaşmasına göre, Türkiye’nin paylaşılması esasına dayanan Sevr Antlaşması’nda, Bolşevik İhtilâli, iç savaş ve

Çarlığı destekleyen Avrupalı kuvvetlerle uğraşan Sovyet Rusya, devre dışı bırakılmıştı. Sovyet Rusya'nın anlaşma dışında kalmasıyla, önceki gizli antlaşmalarda Rusya'nın payına düşen topraklar, yeniden paylaşılmış, Londra Antlaşması'nda Rusya'ya verilen Türk Boğazları, İngiltere, Fransa ve İtalya kontrolüne bırakılmıştı. Antlaşma metnini, Paris'te, 11 Mayıs 1920 tarihinde, Osmanlı Devleti temsilcisi eski sadrazam Tevfik Paşa:

“İstiklâlimize aykırıdır!” diyerek imzalamayarak İstanbul'a dönmüştü.

Oysa 10 Mart günü İngilizler son Osmanlı Mebuslar Meclisinin Misak-ı Millî kararlarını kabul etmesini gerekçe göstererek *İstanbul*'u işgal etme kararı almışlar, bu nedenle de İstanbul'dan Türkleri atmak için planlar yapmışlar T.B. Bohlar tarafından hazırlanan muhtıra ile gerekçeler sıralanmıştı.⁶⁷¹ İngilizler işgale gerekçe olarak, Türkiye'de azınlıklara kötü davranıldığını gösteriyorlardı. İstanbul'un işgali sırasında Osmanlı mebuslarının bir kısmı *Malta*'ya sürülmüş, bir kısmı da Anadolu'da Millî Mücadeleye katılmıştı.

16 Mart 1920 sabahı İstanbul ve Beyoğlu kısa bir süre devam eden silâh sesleriyle uyanmış, İngilizler İstanbul'u rehin almıştı. İngiliz kara ve deniz kuvvetleri Millî Savunma ve Bahriye ile Posta ve Telgraf nezaretlerine girmişler, bir anda, telgraf ve telefon haberleşmeleri, -İngilizlerinki hariç- kesilmişti. İngiliz askerleri *Beyoğlu* sokaklarına dökülerek sahra toprakları ve makineli tüfek bölükleriyle halkı kışkırtarak *Beyoğlu* caddesini tıkamışlardı. Limandaki savaş gemilerinin topları İstanbul'a çevrilirken piyade, süvari ve deniz birlikleri *Galata* sokaklarını tutmuşlar, Levantenlerin meraklı bakışları arasında yürüyorlardı. Türkler ise, ezik, yüzlerini başka tarafa dönerek utanç ve sabırla kaderine boyun eğiyordu. İngilizler, Türk kışkalarına girdiklerinde küçük bir direnişle karşılaşmışlar ama şiddetli bir misilleme ile karşılık vermişlerdi. Patlayan silâhların ve makineli tüfek seslerinin ardından direnen Türk askerleri vurulup, şehit düşmüşlerdi. Olaylardan habersiz olan ve talime giden bir topçu alayının bandosunun askerleri İngilizlerce kurşuna dizilmişlerdi. İngilizler, işbirlikçileri olan Fransızlara eğilim duyan ve Fransız yanlısı olarak bilinen Türkleri de tutuklayarak Agopyan Hanı'na hapsedmişler: bazılarını da Malta'ya sürgün göndermişlerdi. Bu sırada Sevr antlaşması, Mebuslar Meclisi'nden geçememiş, antlaşmanın Meclisten geçmemesi, antlaşma metninin Vahdettin'in önüne gelmesini de önlemiş oldu.

Ankara bir bildiri yayınlayarak genel seferberlik ilân etmiş, Hristiyanlara karşı herhangi bir taşkınlık yapılmamasını böyle davranışta bulunanların ölüm cezasına çarptırılacağını duyurmuştu.

İngilizlerin İzmir'i Yunanlılara işgal ettirmelerinin ardından kendilerinin de İstanbul'u 16 Mart 1920 günü işgal etmesi İngiltere'nin millî hareket üzerindeki kontrolünü kaybetmesine neden olmuştu. Anadolu'daki gelişmeleri öğrenebilmek için oralara, en seçkin ve tecrübeli ajanlarını göndermek zorunda kalıyorlardı. İstanbul, Anadolu'nun gıda maddelerinden yararlanmadığı için sıkıntı içindeydi. Dünya Müslümanları, müttefik devletlerin mütarekeyi ihlâl etmeleri karşısında ayağa kalkınca Fransızların da itibarı sarsılmıştı.

Yunanistan Meclisi'nin, Sevr Antlaşmasını onaylayarak yürürlüğe koymuş olması üzerine Damat Ferid Paşa: Hâdi Paşa, Filozof Rıza Tevfik ve Bern elçisi R. Halis Paris'e giderek, Sevr Antlaşmasını imzalamışlar, ancak bu antlaşma, İngiliz-Fransız-İtalyan parlamentolarınca tasdik edilmemişti.

671 Şimşir Bilâl N. *İngiliz Belgelerinde Atatürk* Cilt:I Sf:185 TTK.1992- Ankara (*Metin İngilizcedir*)

Dört yüz otuz üç madde ve on iki bölümden oluşan ve hiçbir zaman geçerli sayılmayan antlaşmanın hükümlerinden bazıları şunlardı:

İstanbul ile Boğazların ve Marmara'nın Anadolu kıyılarının tahkim edilmemesi ve buraların Karma Boğazlar Komisyonunca kontrolü:

Suriye ve Lübnan'ın Fransızlara: Arabistan, Yemen, Irak, Filistin'in İngiltere'ye: yine Mısır, Sudan ve Kıbrıs'ın İngiliz idâresine: Fas ve Tunus'un Fransa'ya bırakılması:

İzmir ve Aydın vilâyetiyle Çatalca'dan batıya Doğu Trakya ve İmroz/Gökçeada ile Bozcaada dahil Yunanlılara:

Rize, Trabzon, Gümüşhane, Artvin, Kars, Ağrı, Van, Bitlis, Muş, Bingöl, Erzincan ve Erzurum'un Ermeniler'e:

Muğla ve Antalya'nın İtalya'ya verilip: Konya, Göller Bölgesi, Afyon ve Bursa'ya kadarki yerlerde de himaye hakkı tanınması:

Kapitülasyonların her devlete tanınması:

Osmanlı devlet borçlarının ödenmesi.

Anadolu'daki cephelerde alınan yenilgiler ve Sevr Antlaşmasının imzalanmamış olması büyük bir çaresizlik ortamı doğurmuştu. Meclis çalışmaları içinden çıkılmaz bir hal almış, Meclis işlemez duruma gelmişti. Bu sıralarda yapılan seçimlerde Mustafa Kemâl karşı olduğu halde Dahiliye Vekilliği'ne Tokat Milletvekili "Yeşil Ordu"cu geçinen Nazım Bey getirilmişti. Mustafa Kemâl, onun bu göreve getirilmesini kabul etmedi.

İstanbul'da ise Sevr Antlaşmasını imzalayan Damat Ferit Hükümeti istifa etmiş yerine de Tevfik Paşa Hükümeti kurulmuştu.

Bu dönemle ilgili İstanbul hatıralarında Armstrong şöyle diyor:

"...Malta sürgünlerinin bir kısmı Damat Ferit'in ricasıyla tutuklanmışlardı.(...) Damat Ferit Kürtleri de ayaklandırmak için teşebbüs etti (...) Müttefikler onunla uzlaştıktan sonra müttefiklerin kontrolü altında bulunan depolardan Ahmet Anzavur'la işbirliği yapan Çerkezlere silah gönderilmesi kararlaştırılmıştı. Servet antlaşmasından sonra Türkler, memleketlerini kurtarmak için birleşmişlerdi. Padişahın avanesi bunların dışında idi. Her kıymetli Türk, milliyetperverdi."⁶⁷²

Kürtlerin ayaklandırılması girişimleri, Millî Mücadele karşıtı çabaları içinde olan Cibranlı Miralay Halit tarafından sürdürülüyordu. 1920 yılının yaz aylarında İstanbul'da bulunan Kürt Teâli Cemiyeti, Abdülkadir ve Hakkarili Abdurrahim ile anlaşmış ve bunların vasıtasıyla da Bitlis mebusu Yusuf Ziya ve arkadaşlarıyla da anlaşarak, haklarını Cemiyet-i Akvam'da aramaya karar vermişlerdi. Halit, bir taraftan doğudaki hazırlıklarını tamamlarken öte yandan da Millî hükümete karşı mücadele yürütecekti.

Cibranlı Miralay Halit, Varto, Bulanık, Malazgirt, Hınıs, Karlıova, Solhan Çapakçur bölgelerindeki aşiret ağaları ve şeyhleri örgütlemeye çalışıyordu. Fakat bölgedeki Alevî aşiretleri onun faaliyetlerini onaylamıyordu. Onları kendi tarafına çekebilmek için 15 Haziran 1920 günü Alevî inançlı Hormek ve Lolan aşiretlerini toplamış:

"Kürtlerin Nemrud'un neslinden ve asırlarca dünyayı ellerinden tutan ulu bir soydan olduklarını ve bunların ittifaksızlıkları neticesi olarak Türklerin boyunduruğu altına girdiklerini ve altı yüz yıldan beri Türklerin esareti altında yaşayarak uşak derecesine indiklerini ve bu-

672 Armstrong H.C. **Türkiye Nasıl Doğdu?** Sf: 65-72 Arma Yayınları Temmuz 1997 İstanbul

gün kurtuluş yıldızının doğmuş ve Türk idaresinin yıkılmış ve parçalanmış bulunduğunu, doğu illerinde yaşayan bütün Alevilerin de diğer doğu aşiretleri gibi Kürt ve bir soydan olduklarını ve ancak bunların bir mezhep itilafı yüzünden Kürtlerden ayrılarak sebepsiz yere yıllarca birbirlerini öldürdüklerini ve artık birleşip müşterek haklarını Türklerden almanın zamanı gelmiş olduğunu, Sevr muahedesi gereğince Kürt İstikâlinin Cemite-i Akvam tarafından tasdik edileceğini ve bu işi bir an önce başarmak için her aşiretin silahına sarılarak Türk memurlarını kendi bölgesinden kovmaları gerektiğini ve esasen Padişaha, asi ve şeriata muğayir olan Ankara Hükümeti'nin Yunanlılar tarafından yıkılmak üzere bulunduğunu ve bütün Alevilerin bu hayırlı işe katılmalarını bilhassa Hormek ağalarından beklediğini" söyleyip, Kürtçülük yapınca, toplantıya katılan Homekliler Kürt olmadıklarını, ayrıca kendilerine de güvenmediklerini söylemişlerdi. Bölgede Kürt ayrılıkçılarıyla Aleviler arasında başlayan çetin çarpışmalardan sonra Cibranlılar bölgeyi terk etmek zorunda kalmışlardı.⁶⁷³

Sevr Antlaşması imzalanınca İstanbul'da dikkatler millî harekete çevrilmişti. Tevfik Paşa Hükümetinin Dahiliye ve Bahriye Nazırı olan Salih ve Ahmet İzzet Paşalar Mustafa Kemâl ile görüşme isteğinde bulunmuşlar, bunun üzerine tarafların *Bilecik*'te buluşması kararlaştırılmıştı. Bu sıralarda Çerkez Ethem'in yarattığı sorunlar da büyümeye başlamıştı. Ali Fuat Paşa'nın Moskova'ya gönderilmesiyle Mustafa Kemâl'in diktatörlük ilân edeceği yönünde kasıtlı olarak yayılan dedikodular ortalıkta dolaşıyor, böylece Ali Fuat Paşa ile Mustafa Kemâl arasında bir çelişki olduğu imajı yaratılmaya çalışılıyordu. Oysa Ali Fuat Paşa'nın da Mustafa Kemâl gibi düzenli orduya derhal geçilmesi yönünde düşünceleri vardı ve Batı cephesi komutanı iken gönderdiği gizli raporlarda Çerkez Ethem'den yakınıyordu. Hatta Yozgat İsyanı sırasında Çerkez Ethem'in Ankara'ya çağrılmaması yolunda gizli tekliflerde bulunmuştu. Batı Cephesi Komutanlığına atanan İsmet Bey'e, Çerkez Ethem'in adamları cephe raporlarını göndermediği gibi Kütahya'da Çerkez Tevfik Bey de Batı Cephesi Komutanlığına karşı tavrı almıştı.

Mustafa Kemâl ile Ahmet İzzet ve Salih Paşalar *Bilecik* istasyonunda buluşmuşlar ve Ahmet İzzet ve Salih Paşaların onayına gerek duymaksızın trenle *Ankara*'ya hareket etmişlerdi. Ertesi gün yapılan açıklama ile Ahmet İzzet Paşa ile Salih Paşa'nın Millî Mücadeleye katıldıkları bildiriliyordu. Bu gelişmeler Çerkez Ethem tarafından hoş karşılanmadığı gibi 6 Ocak 1921 günü *İznik*'ten, *Gediz*'den *Uşak*'a kadar çekilmiş bir hattın, *Gediz*'in kuzeyinde kalan iki yüz kilometrelik bölümünün *Gediz*'den *Uşak*'a olan otuz kilometrelik bölümünden saldırıya geçen Yunanlılar, üç tümeniyle bu hattın kuzey ucundan *Eskişehir* üzerine yürüyorlardı. Diğer bütün cephelerde de saldırıya geçmişlerdi.

Türk birlikleri de Bursa cephesinden takviye edilen kuvvetlerle *Kütahya* taraflarında bulunan Çerkez Ethem kuvvetlerine taarruz etmişti. İlk önceleri Ethem'in kuvvetleri üstünlük sağladılarsa da daha sonra millî kuvvetler üstünlüğü ele geçirmişler ve Çerkez Ethem'i yenerak 5 Ocak günü *Kütahya*'ya girmişlerdi.

"İnönü Meydanı, yavrum,
rüzgar
soğuklar insanı arı gibi haşlıyor.
Zemheriler bitti diyelim,

673 Fırat, M.Şerif- **Doğu İlleri ve Varto Tarihi** Sf: 188-189 Kamer Yayınları- 1998 İstanbul

*hamsin ya başladı, ya başlıyor.
Muharebe beş gün beş gece sürdü.
Kan gövdeyi götürdü.
Ve nihayetinde
düşmanlar karın üstüne
top arabaları, sandıklar dolusu konyak,
altı kamyon bıraktılar.
Sonra, kaçarlarırken yavrurum,
köyleri, köprüleri yaktılar...*⁶⁷⁴

8 Ocak 1921 günü, Meclis'in açık oturumunda Çerkez Ethem'in lehinde olanlar ve yumuşak hareket edilmesini isteyenler, bu zaferin ardından onların aleyhine dönmüşlerdi. Erzurum Mebusu Nusrat Efendi Mustafa Kemâl kürsüde konuşurken onun:

"Ethem, Teyfik ve Reşit Bey'lerin" diye hitabetmesine tepki gösterip:

"Paşa Hazretleri, artık "Bey" demeyiniz, "Hâin"deyiniz. "⁶⁷⁵ diye uyarınca, Mustafa Kemâl bu tepkiye karşılık olarak:

"Ethem ve Teyfik hainleri diyeceğim fakat daha Büyük Millet Meclisi üyesi sıfatını taşıyan Reşit Bey içinde aynı sözü kullanmak mecburiyetindeyim. Yüce heyetinize olan saygım dolayısıyla bunu söyleyemem. Önce, Reşit Bey'in Büyük Millet Meclisi üyeliğinin kaldırılmasına oy vermenizi rica ederim" diyerek Meclis'in önemini bir kez daha vurguladıktan sonra düşmanla işbirliği yapan Manisa Milletvekili Reşit Bey'in milletvekilliğinin kaldırılması kararı görüşülürken Mustafa Kemâl:

*"Millet ve memleketin yüksek çıkarları aleyhine silâh kullanarak düşmanlarla işbirliği yapan Manisa milletvekili Yunan ordusunun girdiği bu taarruzda, Ethem ve kardeşleri de kendilerine düşen görevi yerine getirmekten geri durmadılar. (...)Eğer kendi şahısları da dahil olmak üzere toptan yok edilmekten kurtulabilmişler ise, bunu da hiç sevmedikleri Refet Paşa'ya borçlu olduklarını söylemeliyim"*⁶⁷⁶ diyordu. Daha sonra konuşmasına devam eden Mustafa Kemâl:

*"Derviş Paşa, Afşar'da, özellikle Gediz'de Ethem kuvvetlerinin gerilerine doğru, geceleri de yürümek suretiyle indirdiği korkunç darbelerle Ethem, Teyfik ve Reşit kardeşleri sersem etti. Kuvvetlerinin toplanmasına zaman bırakmadı. Derviş Bey, Ethem ve kardeşlerini 14 Ocaktan 22 Ocağa kadar dokuz gün nefes aldırmaksızın durmadan takip etmiştir. Sonunda, bütün Ethem kuvvetleri esir edilmiş: yalnız Ethem, Teyfik ve Reşit kardeşler yine bir görev almak üzere düşman ordugâhına kaçabilmişlerdir."*⁶⁷⁷

İzzet ve Salih Paşaların Ankara'ya gelişlerinden on gün sonra 16 Ocak 1921 tarihinde, gelen bir telgraf onların İstanbul'a ne zaman gelecekleri soruyor, iki gün sonra gönderilen başka bir telgrafta da, İstanbul'a ne zaman döneceği haberinin beklenmekte olduğu ısrarla belirtiliyordu.

674 Hikmet Nazım **Kuvayı Milliye** Sf:71 Bilgi Yayınevi Ocak 1974 Ankara

675 TBMM **1.Dönem Zabıt Ceridesi** C:7 B:131 Sf:224-228

676 Gazi Mustafa Kemâl **Söylev** Cilt:II Sf:735 TTK 1998 Ankara

677 Gazi Mustafa Kemâl **Söylev** Cilt:II 735-739 TTK 1998 Ankara

İstanbul hükümeti İnönü'deki başarının ardından maddî ve manevî bir hükmü kalmadığı halde, söz sahibi olmak için girişimlerde bulunurken, Ankara da İstanbul Hükümeti'ni bu toplantıya katmamak için çaba harcıyordu. Padişah ve Halife'ye Türkiye Büyük Millet Meclisi'ni ve Hükümeti'ni tanıtmak için girişimlerini yoğunlaştırmıştı. Tevfik Paşa'ya 28.1.1921 günü gönderilen telgraf ile isteklerini şöyle dile getiriyordu:

"1- Zâtuşahâne, Türkiye Büyük Millet Meclisi'ni tanıdığını kısa bir Hatt-ı Hûmayun'la i-lân edeceklerdir. Bunda Hilâfet ve Saltanat makamının dokunulmazlığını esas olarak kabul etmiş olan Türkiye Büyük Millet Meclisi'ni bugünkü şekli, niteliği ve yetkisiyle kabul buyurdıklarını belirteceklerdir. Diğer ayrıntı ve inceliklerin ilâvesi, şimdilik karışıklığa yol açabilir.

2- Birinci madde hükmü yerine getirildiği takdirde, bir aile meselesi olan iç durumumuzun düzenlenmesi aşağıdaki şekilde olabilir :

Zâtuşahâne eskisi gibi İstanbul'da otururlar. Yetkili ve sorumlu olup her türlü saldırıdan uzak bulunan ve her türlü istiklâl unsurunu kendisinde toplayan Türkiye Büyük Millet Meclisi ve hükümeti şimdilik Ankara'da bulunur. Elbette, İstanbul'da artık kabine adı altında bir heyet kalmaz. Ancak, İstanbul'un özel durumu dolayısıyla Zatı şahane'nin yanında Büyük Millet Meclisi'nce görevlendirilecek ve yetki verilecek bir heyet bulundurulur.

3- İstanbul şehri ile çevresine ait yönetimin nasıl düzenleneceği sonradan düşünülür ve uygulanır.

4- Bu şartlar kabul edilip uygulandığı takdirde, Büyük Millet Meclisi'nce onaylanmış bütçemize, Padişah ve hanedandan olanlar için daha önce konmuş bulunan ödenek, görevlendirilecek olan bütün memurların ve diğer maaşlıların aylıklarını ödemek için gerekli olan para hükümetçe sağlanarak ödenecektir. Malî gücümüz bunu karşılayacak durumdadır."⁶⁷⁸

Tevfik Paşa ise bu telgrafa 29.1.1921 günü verdiği cevabında:

"Biz konferansta bulunmadığımız takdirde, Yunanlılar katılacaklarından, yokluğumuzda hüküm giymek ve dolayısıyla davamızı kaybetmek tehlikesi ile karşılaşacağımız için, bu konuda tarafımızca sorumluluk kabul edilemeyeceğini bildirir: toplantı gününden önce konferansta bulunmak menfaatimiz gereği olacağından, delegelerinizin acele buraya gönderilmesini rica ederim"⁶⁷⁹ diyerek İstanbul ve Anadolu'nun birleşmesi için çalışmış olduğunu söylüyor, Anadolu'yu, işgal altında bulunan İstanbul'a bağlamak amacını güdüyordu. Böylece, mevcut durumun oluşmasında Anadolu mücadelesinin yanında İstanbul Hükümetinin de katkısı olduğunu diplomatça bir yaklaşımla dile getirmiş oluyordu.

Bu yaklaşıma, 30.1.1921 tarihli telgrafla, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nce kabul edilmiş ve halen uygulanmakta olan Teşkilât-ı Esâsiye Kanunu'nun temel maddeleri gönderilerek cevap verilmişti. Bu maddeler:

"1-Hâkimiyet kayıtsız şartsız milletindir. Yönetim şekli, halkın mukadderatını bizzat ve fiili olarak yönetmesi ilkesine dayanır.

2-Yürütme kuvveti ve yasama yetkisi, milletin tek ve gerçek temsilcisi olan Büyük Millet Meclisi'nde belirir ve toplanır.

678 Gazi Mustafa Kemâl Söylev Cilt:II 748 TTK 1998 Ankara

679 Gazi Mustafa Kemâl Söylev Cilt:II 751 TTK 1998 Ankara

3-Türkiye Devleti, Büyük Millet Meclisi tarafından idare edilir ve hükümeti Türkiye Büyük Millet Meclisi hükümeti adını taşır.

4-Büyük Millet Meclisi, iller halkınca seçilmiş üyelerden oluşur.

5-Büyük Millet Meclisi'nin seçimi iki yılda bir yapılır. Seçilen üyelerin üyelik süresi iki yıldır ve yeniden seçilmek mümkündür. Eski Meclis, yeni Meclis toplanıncaya kadar göreve devam eder. Yeni seçimlerin yapılmasına imkân görülmediği takdirde, görev süresi yalnız bir yıl uzatılabilir. Büyük Millet Meclisi üyelerinden her biri, yalnız kendini seçen ilin ayrıca vekili olmayıp aynı zamanda bütün milletin vekilidir.

6-Büyük Millet Meclisi'nin Genel Kurulu, Kasım ayında, davetsiz toplanır.

7-Şeriat hükümlerinin uygulanması, bütün kanunların yürürlüğe konması, değiştirilmesi, yürürlükten kaldırılması, antlaşma ve barış imzalanması ve vatan savunmasıyla ilgili savaş ilânı gibi temel haklar Büyük Millet Meclisi'ne aittir. Kanun ve tüzüklerin düzenlenmesinde, halk için en yararlı ve zamanın ihtiyacına en elverişli fıkah ve hukuk hükümleriyle, örf ve âdetler ve teamüller esas olarak alınır. Bakanlar Kurulu'nun görev ve sorumluluğu özel kanunla belirtilir.

8-Büyük Millet Meclisi, hükümeti oluşturan bakanlıkları, özel kanun gereğince seçtiği bakanlar vasıtasıyla yönetir. Meclis, yürütme ile ilgili işlerde bakanlara görev tayin eder: gerekirse bunları değiştirir.

9-Büyük Millet Meclisi Genel Kurulu tarafından seçilen başkan, bir seçim dönemi süresince Büyük Millet Meclisi Başkanıdır. Bu sıfatla Meclis adına imza atmaya ve Bakanlar Kurulu kararlarını onaylamaya yetkilidir. Bakanlar Kurulu üyeleri içlerinden birini kendilerine başkan seçer. Ancak Büyük Millet Meclisi Başkanı, Bakanlar Kurulu'nun da tabii başkanıdır.

10-Teskilât-ı Esâsiye'nin bu maddelere aykırı düşmeyen hükümleri eskisi gibi yürürlükte.

Bizce, yukarıda saydığım temel maddelere aykırı hareket etme imkân ve yetkisinin bulunmadığını yüksek şahsiyetlerinin dikkatlerine önemle arz ederim. Meclis Başkanlığı ile başlayan haberleşmenizin, gerektirdiği işlemlerin yürütülmesi Bakanlar Kurulu'na bırakılmıştır,⁶⁸⁰ şeklinde sıralanmıştı.

Bu sırada Hilâfet ve Saltanat konuları üzerine Türkiye Büyük Meclisi'nde yoğun tartışmalar sürerken, Mustafa Kemâl'in 25 Eylül 1920 Cumartesi günü 72.birleşimin ikinci birleşim gizli oturumunda:

"Türk milletinin ve onun tek temsilcisi bulunan yüce Meclisin, vatanın ve milletin istiklâlini, hayatını kurtarmaya çalışırken, Hilâfet ve saltanatla, halife ve sultanla bu kadar çok meşgul olması sakıncalıdır. Şimdilik bunlardan hiç söz etmemek yüksek menfaatlerimiz gereğidir. Eğer maksat, bugünkü Halife ve Padişah'a bağlılık ve sadakatten ayrılmadığını söylemek ve belirtmekse, bu zat hâindir. Düşmanların vatan ve millet aleyhinde kullandıkları bir maşadır. Buna halife ve padişah deyince, millet onun emirlerine uyarak düşmanın emellerini yerine getirmek mecburiyetinde kalır. Hain veyahut makamının kudret ve yetkilerini kullanması yasaklanmış olan zat, zaten padişah ve halife olamaz"⁶⁸¹ diyor ve:

"-Onu tahttan indirip yerine derhal diğerini seçeriz" diyenlere de:

680 Gazi Mustafa Kemâl Söylev Cilt:II S:753-755 TTK 1998 Ankara

681 Öztürk İbrahim Sâdi I.TBMM'nin Gizli Otutmlarında Atatürk'ün Konuşmaları Sf:135-144 ATO Yay.

“Bugünün durum ve şartları elverişli değildir. Çünkü tahttan indirilmesi gereken zat, milletin yanında değil, düşmanların elindedir. Onun varlığını yok sayarak bir diğerine itaat etmeyi tasavvur ediliyorsa, bugünkü halife ve sultan haklarından vazgeçmeyerek İstanbul’daki kabinesiyle, bugün olduğu gibi makamında oturup faaliyetini devam ettireceğine göre, millet ve yüce Meclis, asıl gayesini unutup da halifeler davasıyla mı uğraşacaktır? Ali ile Muaviye devrini yaşayacağız? Özet olarak, bu konu geniş, nazik ve önemlidir. Çözümü, bugünün işlerinden değildir.”⁶⁸² Diye cevap veriyordu.

Tevfik Paşa’nın Fevzi Paşa’ya gönderdiği 1 Şubat 1921 tarihli telgrafta ise konferansa ortak katılınması talebi için ısrar ederek:

“Kral Konstantin’in Atina’ya dönmesi üzerine, İtilâf Devletleri çevrelerinde ve kamuoyunda, Yunanistan aleyhine meydana gelen değişme dolayısıyla, Avrupa da lehimize bir akım doğmuştur. Ancak, bu akıma karşılık, Rumların tarafını tutan ve Sévres Antlaşması’nı tamamiyle veya ufak tefek değişikliklerle uygulayarak Türkiye’yi ortadan kaldırma düşüncesinde bazı siyaset adamları da vardır. Özellikle aldığımız güvenilir bilgilere göre, bu siyaset adamlarının, Anadolu temsilcilerinin de konferansa davet edilmesini kabul etmeleri ve buna istekli görünmeleri, Anadolu’nun böyle bir davet kabul etmeyeceğine inanmış olmalarından ileri gelmektedir. Bununla güdülen maksat da, bu davete uymama durumunu öne sürerek ve bize karşı sert tedbirler alınmasını haklı göstererek, kamuoyunu siyasetlerine uymaya mecbur etmektir.

Bu bakımdan, konferansa bir an önce ve birlikte gidilerek hakkımızın alınmasına çalışmak şarttır. Eğer orada meşru ve haklı isteklerimizin reddedildiğini görür ve konferanstan çekilmek zorunda kalırsak, bu durum, karşıımızdakilerin elinde aleyhimize kullanılacak tesirli bir silâh olamaz.

Telgraflarında öne sürülen isteklerin, daha önce de bildirilen sebepler ve İstanbul’un özel durumu dolayısıyla, kabulü mümkün değildir. Bunlarda ısrar ederek, konferansa tam zamanında katılma fırsatı kaçırılırsa, önce birlik sağlanamadığı için İstanbul ve Boğazlar büsbütün Osmanlı hâkimiyetinden çıkar.

İkinci olarak, İtilâf Devletleri’nin Yunanistan’a para ve asker yardımı yapmaları ve Anadolu’da ortak bir taarruz hareketi yürütmeye kalkışarak zaten savaşın günden güne artan güçlüklerinden sayıları pek çok azalmış olan Türk unsurunun, bir kat daha ezilip yok olması ile karşı karşıya kalınır.

Üçüncü olarak büyük ölçüde fedakârlıklara katlanmak karşılığında dış yardıma ihtiyaç mecburiyeti ortaya çıkar ve nihayet hedefimiz olan istiklâlin heder edilmesi gibi acı sonuçlar doğar. Delegelerimizin hemen İstanbul’a gönderilmesi kaçınılmaz bir zarurettir,”⁶⁸³ diyordu. Ona göre:

“Londra’daki konferansa Osmanlı Devleti’nin de davet edilmesinden dolayı telâşa düşen Yunanlılar, aleyhimizdeki propagandalarını bir kat daha artırmışlardı”

Ayrıca, Fransız kamuoyunu incitmemek için Kilikya’da taarruzdan kaçınılmasını tavsiye ediyordu. Sonuçta, İstanbul Hükümeti ile Anadolu arasında, düşünce ve görüşlerde anlaşmak mümkün değildi.

682 Gazi Mustafa Kemâl Söylev Cilt:II Sf:759 TTK 1998 Ankara

683 Gazi Mustafa Kemâl Söylev Cilt:II Sf:765 TTK 1998 Ankara

Konu Meclis'e tartışıldıktan sonra memleketin durumunu ve milletin gayesi İstanbul'a açıkça bildirilmiş ve davet yapılırsa Londra'ya İstanbul Hükümetinden ayrı bir heyet gönderilmesi kararı alınmıştı. İslâm dünyasının ruhunu temsil eden Büyük Millet Meclisi, İstanbul'un hasta ve hürriyetten yoksun bir heyetine boyun eğmeyi reddederek, Teşkilât-ı Esâsiye Kanunu gereğince, hâkimiyetin kayıtsız şartsız milletin olduğu milletin yasama ve yürütme gücünün Büyük Millet Meclisi'nde toplandığı vurgulanarak, Meclis'in delegeler heyetinin, memleketi temsil edebilecek tek heyet olduğu kararını bir kez daha İstanbul Hükümetine bildirilmişti.

Ankara'da Dışişleri Bakanı olan Bekir Sami Bey başkanlığında bir delege heyeti kurulmuş, Londra Konferansı'ndan özel olarak davet geldiği takdirde katılmak üzere, Antalya üzerinden Roma'ya hareket ettirilmişti. Bu heyet, İtalya Dışişleri Bakanı Kont Sforza tarafından konferansa resmen davet edilince Londra'ya gitmişti.

Londra Konferansı, 27 Şubat 1921 günü toplandığında Ankara Heyetinin Başkanı olan Bekir Sami Bey konuşmaya başlayacağı sırada Sadrazam Tevfik Paşa, ayağa kalkarak :

"-Türkiye namına mütalâa beyan etmek hakkı, milletin itimadına haiz olan Anadolu Heyetininindir." demiş ve görüşmelerde TBMM heyeti muhatap olmuştu ama 12 Mart 1921 gününe kadar devam eden konferansta bir sonuç alınamadığı için dağılmıştı.

İkinci İnönü Savaşı

Birinci İnönü zaferinin intikamını almak isteyen takviye edilmiş Yunan ordusunun Bursa ve Uşak grupları, 23 Mart 1921. günü ileri harekâta geçmişler, İsmet Paşa komutasında bulunan Batı Cephesi birlikleri, *Eskişehir*'in kuzey-batısında yığınak yaparak, savaşı İnönü mevzilerinde kabul etmeyi planlamıştı.

26 Mart akşamı, İsmet Paşa'nın işgal ettirdiği mevzilerin sağ kanadı ilerisine yanan düşman orduları ertesi günü bütün cephede saldırıya geçerek yer yer önemli başarılar elde etmişti. 27 Mart günü *İnegöl* cephesinden taarruza geçen Yunanlıların karşısında Türk birlikleri geri çekilmek zorunda kalmışlar, *Kanlısirt*, *Metristepe*, *Üçşehitler tepesi*, *Gündüzbey sirtları* durmadan el değiştiriyordu.

"Onlarda, topçu ve piyade
bizden üç kere fazla,
bizim atlarımız çok,
atların mekanizması,
hartucu,
namlusu yoktur
ve kılıç
Çıplak, ucuz bir demirdir." ⁶⁸⁴

684 Hikmet Nazım **Kuvayı Milliye** Sf:71 Bilgi Yayınevi Ocak 1974 Ankara

Çetin geçen savaşta *İnönü İstasyonu*'ndaki karargâhını *Eskişehir* taraflarındaki *Çukurhisar*'a çekmek zorunda kalan İsmet Bey, bu kararını *Ankara*'ya bildirdikten sonra telgraf hatları kesilmiş, cepheden haber alamayan Mustafa Kemâl, büyük bir telaş ve endişe içinde kalmıştı. *Çukurhisar*'daki birinci ve altmış birinci tümenlerin askerlerinden bir kısmının geri çekilişi tümen komutanı tarafından önlenememiş, kaçan 200 kadar er saflar halinde dizilmiş idam ediliyorlardı. Binbaşı saydığı on kişiyi gösterip:

“*Bunları asın*” diyor, muhafızlar da onları ağaçlarda sallandırıyor. Komutayı devralmak üzere gelen yeni komutanın görevi devralması diğer kaçkınların canını kurtarmıştı. Yeni komutan:

“*İkinci defa buraya gelen işte bunlar gibi asılacaktır. İleride şehit olmayı, cennetten mahrum kalanlar, burada asılarak cehenneme gideceklerdir*” diye nasihat verdikten sonra onları affetmişti.⁶⁸⁵

Bursa'dan takviye ettikleri güçlerle harekete geçen Yunanlılar 30 Mart günü sabahı *Üç Şehitler Tepesi* 'ne korkunç bir saldırı başlatmışlar, öğleden sonraki çok şiddetli çarpışmaların ardından Türk birlikleri de yeni güçlerle takviye edilmişler, hatta *Ankara*'daki Meclis'in muhafız taburu bile cepheye gönderilmişti. İsmet Paşa, *Metristepe*'de yaptığı tespitlerde durumun değişeceğine inanıyordu. 31 Mart günü, karşı taarruza geçerek, düşmanı durdurup, 31 Mart–1 Nisan gecesi Yunanlıları geri çekilmeye zorlamak istiyordu.

31 Mart akşamı *Ankara Ziraat Mektebi*'ndeki kuru fasulye, pilav ve üzüm hoşafından oluşan sofranın başında bulunan Mustafa Kemâl, Dr. Adnan, Sami Bey, Dr. Refik (Saydam) Salih (Bozok) Hamdullah Suphi ve Halide Edip'in boğazında düğümlenen lokmalar tedirgin bir sessizlik içinde yutulmaya çalışılıyordu. Sofra başındakiler fısıltı halinde konuşuyor, Mustafa Kemâl yemekten sonra bir aşağı bir yukarı düşünceli düşünceli dolaşarak, sigara üstüne sigara tütürüyordu. Sabaha doğru *Kalaba* 'nın horozları ötmeye başladığında elinde bir telgrafla gelen subayın getirdiği telgrafi okuyan Mustafa Kemâl'in gözlerinin altı mosmor kesilmiş, savaşın kaybedildiğini söylüyordu. Herkes şok oldu ama Alevî-Bektaşî olan Hamdullah Suphi yanındakilere bu telgrafın yanlış olduğunu söyleyerek, Türk ordusunun galip geldiğini, içinden gelen bir hissin biraz sonra ikinci bir telgrafın geleceğini bildiriyordu.

Odada birkaç saattir devam eden konuşmalarla sabah olmuş, fırtına gibi itilen odanın kapısından içeri giren Binbaşı Şerafettin Bey, yeni gelen bir telgrafi Mustafa Kemâl'e uzatınca, nefesleri tutulmuş olan herkes ölüm sessizliğiyle kulaklarını Mustafa Kemâl'e dikmişlerdi. *Metristepe*'den *Ankara*'ya gönderdiği telgrafta İsmet Paşa:

“*Gündüzbey kuzeyinde sabahtan beri direnen ve artçı olduğu sanılan düşman müfrezesi, sağ kanat grubunun saldırısı üzerine dağınık olarak çekiliyor. Yakından kovalanıyor. Hamidiye yönünde karşılama ve çatışma yok. Bozüyük yanıyor. Düşman, binlerce ölüleriyle doldurduğu savaş alanını silahlarımıza bırakmıştır.*”⁶⁸⁶ Diyordu.

Hamdullah Suphi'nin dediği olmuştu. Mustafa Kemâl ayağa kalkıp Hamdullah Suphi'ye:

“*Bu zaferi herkesten önce siz haber verdiniz. Geliniz buraya oturunuz ve bu kutlama telgrafını siz yazınız*” dedi. İsmet Paşa'ya gönderilecek mesaj şöyle yazılmıştı:

685 Güralp Şerif **Kurtuluş Savaşı'nın İç Yüzü** Sf:132 Güncel Yayıncılık Ekim 2002 İstanbul

686 Gazi Mustafa Kemâl **Söylev** Cilt:II 775 TTK 1998 Ankara

"Bütün dünya tarihinde, sizin İnönü Meydan Muharebeleri'nde üzerinize yüklendiğiniz görev kadar ağır bir görev yüklenmiş komutanlar pek azdır. Milletimizin İstiklal ve varlığı, dâhice idareniz altında görevlerini şerefle yapan komuta ve silah arkadaşlarınızın kalbine ve vatanseverliğine büyük bir güvenle dayanıyordu. **Siz orada yalnız düşmanı değil, milletin makûs talihini de yendiniz.** İstilâ altındaki talihsiz topraklarımızla birlikte bütün vatan, bugün en üçra köşelerine kadar zaferinizi kutluyor. Düşmanın istilâ hırsı, azminizin ve vatanseverliğinizin yalçın kayalara başını çarparak paramparça oldu.

Adınızı tarihin şeref abidelerine yazan ve bütün millete size karşı sonsuz bir minnet ve şükran duygusu uyandıran büyük gazâ ve zaferinizi tebrik ederken, üstünde durduğumuz tepenin size binlerce düşman ölüleriyle dolu bir şeref meydanı seyrettirdiği kadar, milletimiz ve kendiniz için yükseliş parıltılarıyla dolu bir geleceğin ufku da baktığını ve hâkim olduğunu söylemek isterim."

Bu mesaj üzerine İsmet Paşa da, Mustafa Kemâl'e :

"Zulüm ve zorbalık dünyasının en zalimce hücumlarına karşı yalnız ve şaşkın kalan milletimizin maddî ve manevî bütün kabiliyet ve kuvvetlerini ruhundaki ateşle toplayan ve harekete getiren Büyük Millet Meclisi'nin Başkanı Mustafa Kemâl Paşa!

Kahraman askerlerimiz ve subaylarımız adına, askerlerimizle avcı hatlarında omuz omuza vuruşan tümen ve kolordu komutanları adına takdir ve tebriklerinize büyük bir ıftiharla teşekkürlerimi arz ederim."⁶⁸⁷ diye cevap veriyordu.

Büyük bir hızla geri çekilen Yunanlılar arkalarında bölgedeki bütün kanatlı kümes hayvanlarının tüylerinin meydana getirdiği bir tepe ve kesip yedikleri koyunların yünlerinin yığınları ile yer yer mermi çukurları, kâğıt yığınları, konserve tenekeleri, hayvan leşleri bırakmışlardı.

İnönü'nünde ikinci defa yenilerek bölgeyi terk eden ve Bursa'da eski mevzilerine çekilen Yunanlıları takip eden, Türk piyade ve süvari tümenleri büyük yararlılıklar göstermişti.

Güney Cephesi Komutanı Refet Paşa'nın emrinde bulunan üç piyade tümeni, bir süvari tümeni ve bir de süvari tugayı ile düşmanı durdurmakla görevlendirilmişti. Uşak doğusundaki üç piyade tümeni ve bir kısım süvari *Dumlupınar* mevzilerine taarruz etmiş, fakat 26 Mart'ta mevzilerini terk etmek zorunda kalmıştı. Bu gelişme Türk kuvvetlerin ikiye ayrılmasına neden olmuş, Refet Paşa'nın komuta ettiği kuvvetler, *Altıntaş*'a doğru çekilmişler, Yunanlılar da Fahrettin Paşa'nın emrinde olan diğer kısma yönelerek doğuya hareket etmişti. Fahrettin Paşa kuvvetleri çeşitli yerlerde savaşlar vererek *Afyon*'un doğusuna çekilince, Yunanlılar *Afyonkarahisar*'ı işgal edip, *Çay-Bolvadin* hattına kadar ilerleyip orada durmuştu. Fahrettin Paşa da, *Adana* bölgesinden gelen 41'inci Tümeni de alarak, onlara karşı hat oluşturdu.

İnönü Zaferi'nin ardından, Yunan ordusunun Uşak grubu, geri çekilmeye başlayınca Refet Paşa, 7 Nisan 1921 tarihinde karargâhıyla *Çöğürler*'de, 4'üncü ve 11'inci Tümenler *Altıntaş*'ta, 5'inci Kafkas Tümeni ve kuvvetli bir alay durumunda olan Meclis Muhafız Taburu *Çöğürler* güneyinde, 1'inci ve 2'nci Süvari Tümenleri *Kütahya* bölgesindeydi. Fahrettin Paşa, *Çay* ve *Afyon*'dan çekilen Yunanlıları sıkıştırırken, Refet Paşa da *Aslıhanlar* civarındaki Yunan alayına üç piyade tümeni ve bir taburla saldırmış, kendinse destek olarak kuzeyden daha iki tümen gönderilmişti. *Aslıhanlar*'daki Yunan alayı, Refet Paşa'nın taarruzunu durdu-

687 Gazi Mustafa Kemâl **Söylev** Cilt:II 777 TTK 1998 Ankara

rarak zaman kazanmış ve takviye alarak, *Afyon*'dan çekilen kuvvetlerin kendilerine katılmalarını sağlamıştı.

Refet Paşa kuvvetleri de *Dumlupınar*'ın on kilometre kuzeydoğusunda olmak üzere, *Aydemir*, *Çalköy*, *Selkisaray* hattına çekilip durunca. “*Aslıhanlar Muharebesi*” diye anılan bu çarpışmalar sona ermiş oldu. Bu savaşta başarılı olamayan Refet Paşa, düşmanı yendiğini iddia ediyordu. Refet Paşa'nın komuta ettiği kuvvetler, büyük bir kayıp vermelerine karşın başarılı olamamışlar, Yunanlılar da *Dumlupınar* mevzilerine hâkim olarak yerleşmişlerdi. Mustafa Kemâl bu konu ile ilgili şunları söylüyordu:

“*Refet Paşa, kendisi yenildiği halde, düşmanın yenilip geri çekildiğini sandı ve bunu, beş gün süren Dumlupınar Meydan Muharebesi'nde, düşmana son darbenin vurulabildiğini bildiren telgrafiyle bize de haber verdi. Biz de, pek tabii memnun olarak büyük takdir ve tebriklerde bulunduk, Fakat durumu iyice anlamak için telgraf başında kendisine sorduğum sorulara aldığım cevaplardan, durumun bildirildiği gibi olmadığı şüphesine düştük.(...) Durum sakinleşmeye başladıktan sonra, Refet Paşa'nın komuta ettiği orduda, kendisine karşı güvenin kalmadığı anlaşıldı. (...) Refet Paşa'nın komutası altında bulunan Güney Cephesi'ni Batı Cephesi'ne bağlayarak İsmet Paşa'nın komutasına verdim. Kendisine de Ankara'da bir görev vermek üzere dönmesi gerektiğini bildirdim*”⁶⁸⁸

İnönü'deki savaşta kahramanca direnen Türk ordusu binlerce yaralının yanında o kadar da şehit vermişti. Fransız Gazeteci *Eskişehir*'de, *Gündüzbey* savaş alanından getirilen yaralılarla dolu sağlık tesislerini gezisini ve gördüklerini şöyle anlatıyor:

“*Kızılay ekipleri durmadan çalışıyorlar. Her yer çok temiz. Ameliyathaneleri, pansuman odalarını dolaşım. Hastaların sabır ve tahammüllerini, doktorların ve hemşirelerin gayretlerin takdir ettim. Her tarafta çok temiz beyaz çarşaflar, temiz battaniyeler bulunuşuna şaşıtm. Havalandırma tesisleri de mükemmel, herkes çok sakin.*

Yaralıların bulunduğu büyük koğuş da çok düzenli ve sessiz. Ağır yaralıların bulunduğu bir koğuşa girdiğimde içlerinden biri diğerleri adına benimle konuşmak istedi. Yüzü sapsarıydı ve yakında öleceği belliydi. Usulca onu yatırmaya çalıştırlarsa da, doktor ve hastabakıcıları eliyle iterek bana döndü:

“*Yakında öleceğim. Vatanım uğruna hayatım feda olsun. Bu, bana sizinle açık konuşmak fırsatı verdi. Özür dilerim, burada çok kötü ve haksız şeyler göreceksiniz. Bunlar sizin müttefikleriniz tarafından yapılmıştır ve biz Fransa'nın bunları protesto ettiğini duymadık. Yunanlıların bizim yaralı askerlerimize, ölümlerimize neler yaptıklarını gözlerinizle göreceksiniz. Sivil halkın da bunlardan neler çekmiş olduklarını, şehrin ileri gelenleri ve kadınlar size anlatacaklardır. Camilerimizin kirletildiğini göreceksiniz. Eskişehir'deki imamların ve Söğüt'teki Ertuğrul Gazi Türbesi'ndeki sarıkların çöp yığınları arasından ve köpeklerin ağzından toplandığını göreceksiniz. Arkadaşlarım adına sizden şunu istiyorum: Gördüklerinizi ülkenizde anlatınız.*”⁶⁸⁹

İsmet Paşa, Yunanlıları çok kanlı bir yenilgiye uğratmıştı ama bölgedeki ağaçların birçoğu kömür haline gelmiş, büyük yapılar tahrip edilmiş, camilerin hepsi yıkılmış, bostanlar ve bağlar tamamen harap olmuştu. Büyük bir maddi zarar meydana gelmiş, Yunanlılar her şeyi

688 Gazi Mustafa Kemâl **Söylev** Cilt:II Sf:781 TTK 1998 Ankara

689 Berthe Georges-Gaulis -**Kurtuluş Savaşı Sırasında Türk Milliyetçiliği** Sf:135 Cumhuriyet Gzt. Eki Ekim 1999-İst.

götürmüşler, dükkanları boşaltmışlar, evler yakılmış ve kadınlara, ihtiyarlara ve çocuklara hakaret edilmişti.

Söğüt'ten bir kilometre uzaktaki *Ertuğrul Gazi'nin Türbesi*, çeşitli biçimde kirletilmiş ve tahrip edilmiş, türbenin kapısı ile içindeki granit lâhdin kapağı açılarak, çevredeki başka bir türbeye Yunanlılar yaralılarını ve ölülerini yerleştirmişlerdi. Henüz yakalanmış esir Yunan subaylarına:

"*Bunları ne için yaptınız?*" diye sorulunca, hepsi de:

"*Bunları biz istemedik. Böyle yapmamızı İngilizler emretti*" diye cevap veriyorlardı. Yunanlı subaylar, köy ve kasabalardaki Türk yöneticileri, Yunan birliklerinde İngiliz irtibat subaylarının bulunduğunu doğruluyorlardı. Artık *Anadolu*'da, İngiltere'nin, ülkelerini tamamen mahvedeceğine inanmayan bir tek insan kalmamıştı.

Refet Paşa, Kastamonu, "Ecevit" Ormanlarında Dinleniyor

Refet Paşa, Ankara'ya döndüğünde İsmet Paşa Genelkurmay Başkanlığı'ndan istifa etmişti. Millî Savunma Bakanı Fevzi Paşa Genelkurmay Başkanı olmuş, ondan boşalan Millî Savunma Bakanlığı'na da Refet Paşa'nın getirilmesi düşünülürken, Refet Paşa, Genelkurmay Başkanı olmak isteğini dile getiriyordu. Mustafa Kemâl ona:

"*Genelkurmay Başkanlığı, bizim teşkilâtımıza göre, bugün fiilî olarak Başkomutanlık makamıdır. Siz, daha Türk ordusuna Başkomutan olacak vasıfları kazanmış değilsiniz. Bunu hatırlınızdan çıkarınız !*" dediğinde Refet Paşa:

"*Millî Savunma Bakanı bulunan Fevzi Paşa'nın görevinden çekilmesini gerektiren bir durum yoktur. İsmet Paşa'nın Genelkurmay Başkanlığı'ndan ayrılmasını zarurî buluyor ve bana da bu aralık bir görev vermeyi düşünüyorsanız, çözüm şeklinin ona göre düzenlenmesi mümkündür. Öyleyse ben de Millî Savunma Bakanlığı'nu kabul etmem*" diyerek izin alıp, *Kastamonu* ormanlarında, *Ecevit* denilen yerde dinlenmeye çekilmişti.⁶⁹⁰

İkinci İnönü Zaferi'nden sonra *Londra*'ya gitmiş olan delegeler heyeti geri dönmüştü. Dışişleri Bakanı Bekir Sami Bey'in, kendiliğinden İngiltere, Fransa ve İtalya ile birtakım sözleşmeler imzaladığı anlaşılmıştı. İngiltere ile imzalanan sözleşmeye göre, bütün İngiliz esirleri geri verilecek, buna karşılık, İngilizler de, kendi ellerinde bulunan Türk esirlerini salıverecekti. Fakat Türk esirler arasındaki Ermenilere ve İngiliz esirlerine zulüm veya kötülük yapmış olduğu iddia edilenlerin tutukluluğu devam edecekti.

Bu sözleşme kabul edilmemesine karşın, İngilizler bazı Türk esirlerini serbest bırakmış, buna karşılık olarak da bazı İngiliz esirleri serbest bırakılmıştı. 23 Ekim 1921 tarihinde, Kızılay İkinci Başkanı Hamit Bey'le İstanbul'daki İngiliz yetkilileriyle yapılan görüşmelerin ardından, *Malta*'da bulunan bütün Türklere karşılık olarak bütün İngiliz tutukluları karşılıklı olarak serbest bırakıldı.

690 Gazi Mustafa Kemâl **Söylev** Cilt:II Sf: 783 TTK 1998 Ankara

Bekir Sami Bey, Lloyd George ile görüşmüş, görüşmeler tutanak altına alınmıştı. Görüşme tutanakları Mustafa Kemâl'e gösterilmediği gibi, Dışişleri Bakanlığı'nda da bulunmamış, hatta Dışişleri Bakanlığı'nda da hiç kimsenin bu belge metni hakkında bilgisi olmadığı ortaya çıkmıştı.

Fransız Başbakanı Briand ve Bekir Sami Bey arasında, 11 Mart 1921 tarihinde imza edilen sözleşmeye göre, Fransızlar, silâhlı çetelere silahlarını bıraktıracak buna karşılık, Türkler de millî kuvvetlere silâhlarını bıraktıracaktı. Ayrıca, Türk zabıta kuvvetlerine Fransız subayları alınacak, fakat Fransızlar tarafından kurulacak zabıta kuvvetleri olduğu gibi kalacaktı. Fransa'nın boşaltacağı yerlerle, *Elâzığ*, *Diyarbakır* ve *Sivas* illerinin ekonomik gelişmesi için yapılacak teşebbüslerde üstünlük hakkı ve *Ergani* madenlerini işletme imtiyazı da Fransızlara verilecekti.

Başka bir sözleşmeyi de 12 Mart 1921'de İtalya Dışişleri Bakanı Kont Sforza ile imzalayan Bekir Sami Bey, İtalya'nın, *İzmir* ve *Trakya*'nın bizde kalması isteklerimizi desteklemesine karşılık, biz de İtalyan Devleti'ne *Antalya*, *Burdur*, *Muğla*, *Isparta*, *Afyonkarahisar*, *Kütahya*, *Aydın* ve *Konya* sancaklarını ve sonradan tayin edilecek kısımlarında ekonomik teşebbüs hakkını veriyordu.⁶⁹¹

Bu sözleşme de, hükümet tarafından reddedilmişti. Mustafa Kemâl, Bekir Sami Bey'e görüşlerinin yanlışlığını anlatıp, Dışişleri Bakanlığı'ndan çekilmesini isteyince her ne pahasına olursa olsun barış yapma taraflısı olan Bekir Sami Bey istifa etmek zorunda kalmıştı.

Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin siyasi bir grubu niteliğinde olan Büyük Millet Meclisi, Misak-ı Millî ilkelerini uyguluyordu ve ülkenin bütünlüğünü ve milletin istiklâlini sağlayacak barış ve güvenliğin elde edilmesine çalışılıyordu. Fakat zaman geçtikçe, Meclis'te ortaklaşa çalışma şartları ortadan kalkmış en basit konularda dahi oylar dağıldığı için Meclis kilitlenmişti. 1920 yılının ortalarında gruplar oluşmaya başlamış, Meclis görüşmelerinin düzenli olarak yürütülmesi ve görüşülen konular üzerinde geçerli kararları alabilmek için çalışmalar başlatılmıştı. Bu grupların, belli başlılarının adları şunlardı:

a) <i>Tesanüt Grubu</i>	(<i>Dayanışma Grubu</i>)
b) <i>İstiklâl Grubu</i>	(<i>Bağımsızlık Grubu</i>)
c) <i>Müdafaa-i Hukuk Zümresi</i>	(<i>Hakları Savunma Grubu</i>)
d) <i>Halk Zümresi</i>	(<i>Halk Grubu Grubu</i>)
e) <i>Islahat Grubu</i>	(<i>Yenilik Grubu</i>)

Bu gruplardan başka, isimsiz olarak özel maksatlı bazı küçük gruplar da vardı. Ama bu gruplar, Meclis görüşmelerinde disiplini sağlamak ve oyları birleştirmek amacıyla kuruldukları halde, amaçlarının zıddı faaliyet içinde birbirleriyle yarışıyor, birebirlerini dinlemedikleri için büyük bir kargaşa doğurmaya başlamışlardı.

Ocak 1921 sonlarında Teşkilât-ı Esâsiye Kanunu Meclis'ten çıktıktan sonra, Meclis'te bulunanların birlikte çalışması da imkansızlaşmıştı. *Misak-ı Millî*'nin tespit ettiği ilkelerde, kayıtsız şartsız düşünce ve gaye birliği yer aldığı halde, *Teşkilât-ı Esâsiye Kanunu*'nun ortaya koyduğu görüşlerde tam bir birlik yoktu. Mustafa Kemâl, grupları birleştirmek veya mevcut gruplardan birini destekleyerek iş görmek için çalışmasına rağmen, uzun ömürlü bir sonuç alamıyordu. Bu kargaşaya son vermek için, *Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu*

691 Gazi Mustafa Kemâl **Söylev** Cilt:II Sf: 785 TTK 1998 Ankara

adıyla bir grup kurulmasına karar vermişti. Bu grup, *Misak-ı Milli* ilkeleri çerçevesinde memleketin bütünlüğünü ve milletin istiklâlini sağlayacak barış ve güvenliğin elde edilmesi için, milletin bütün maddî ve manevî kuvvetlerini gereken hedeflere yönelterek kullanacak, memleketin resmî ve özel bütün kuruluş ve tesislerinin bu ana amaca hizmet etmelerine: devlet ve milletin teşkilâtını, *Teşkilat-ı Esâsî Kanunu*'nun koyduğu ilkeler çerçevesinde, sırasıyla şimdiden tespîte ve hazırlamaya çalışacaktı

Grup içtüzüğü ile ilgili olan maddeler, 10 Mayıs 1921günü yapılan toplantıda kabul edilerek, üike içinde *Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti* var olduğu gibi, onun, aynı ad altında Meclis'te de bir siyasî grubu kurulmuş oldu. Mustafa Kemâl, *Grup Genel Kurulu*'na başkanlığa seçildi.⁶⁹²

Bu grubun kurulmasından önce ve Teşkilât-ı Esâsiye Kanunu'nun çıkmasından hemen sonra Hoca Raif Efendi ve arkadaşları, *Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Erzurum Merkez Heyeti*'nin adını değiştirip, "*Muhafaza-i Mukaddesat Cemiyeti*" adını vererek, Hilâfet ve Saltanat makamının ve devlet şeklinin olduğu gibi bırakılmasını sağlayıcı birtakım eklemeler yapmışlar ve bu çalışmalarını ülke çapında, özellikle doğu illerine de birtakım bildiriler göndererek sürdürüyorlardı.

Bu gelişmeler karşısında Mustafa Kemâl, Doğu Cephesi Komutanı Kâzım Karabekir'in dikkatini çekip, Hoca Raif Efendi ve arkadaşlarını uyarak bu türlü teşebbüslerden vazgeçirmesini istemişti. Raif Hoca, Kâzım Karabekir'e:

"Maksat halîfelik ve padişahlık haklarını korumak, memleketin ve İslâm dünyasının bugünkü ve gelecekteki hayatı için büyük uyumsuzluk ve sakıncalar doğuracak olan Cumhuriyet idaresinden kesinlikle sakınmaktır." Diyerek Müdafaa-i Hukuk Grubu'nun hilâfet ve saltanat idaresini cumhuriyete dönüştürme amacında olduğunu söylemiş ve bunun sakıncalı olduğunu belirtiyordu.

Kâzım Karabekir 11 Temmuz 1921 tarihinde gönderdiği bir telgrafla:

"Devlet şeklinde tarihi değişiklikler yapılacağı zaman askerî ve sivil devlet adamlarının gereği gibi görüşleri alınmalıdır"⁶⁹³ diyerek Mustafa Kemâl'in Müdafaa-i Hukuk grubuyla olan ilgisine karşı çıkıyor:

"Bendeniz zâtı devletlerinin bu gibi siyasî partilere girmemesini özellikle uygun bulmaktayım" dedikten sonra, Mustafa Kemâl'in tarafsız olarak kalmasını tavsiye ediyordu.

Kâzım Karabekir'in telgrafına, 20 Temmuz 1921'de cevap veren Mustafa Kemâl:

"Müdafaa-i Hukuk Grubu, memleketin istiklâlini tam olarak sağlamak gibi kısa ve kesin bir maksatla kurulmuştur. (...)Raif Efendi'nin, saltanat şeklinin cumhuriyetçiliğe dönüştürülme istendiği yolundaki düşüncesi, kuruntudur" diyordu. Kâzım Karabekir Paşa'nın, grup başkanı olmayıp tarafsız kalması tavsiyesine de Mustafa Kemâl:

"Bütün kimliğimle karışmış bulunduğum Cemiyet'ten ayrılmaklığım mümkün olmadığı gibi, o cemiyetten doğmuş olan grup içinde bulunmaklığım da zarurîdir. Aslında grup, hemen hemen Meclis Genel Kurulu'na hakim büyük bir çoğunluğu içine almaktadır. Dışarıda kalanlar, Erzurum milletvekillerinden Celâlettin Arif Bey ve Hüseyin Avni Efendi ile birkaç benzeri davranışlarında serbest kalmak isteyen birkaç kişiden ibarettir..." diyerek reddetmişti.

692 Gazi Mustafa Kemâl **Söylev** Cilt:II Sf:793 TTK 1998 Ankara

693 Gazi Mustafa Kemâl **Söylev** Cilt:II Sf:799 TTK 1998 Ankara

Ankara’da bulunan İzzet ve Salih Paşa İstanbul’a gitmek için sürekli çaba harcarken, İstanbul’a dönüşlerinde, siyasî hiçbir görev almayacaklarına dair söz veriyorlardı. Bu paşaların Ankara’da bulunmalarının Millî Mücadeleye hiçbir yararı yoktu. Ayrıca birçok olumsuzluğu da körüklüyordu. Ahmet İzzet Paşa ve Salih Paşa’nın sözlerine güvenmediği halde, onların İstanbul’a dönmelerine izin veren Mustafa Kemâl:

“Türk milletinin onurlu mücadelesinin yanında olmak yerine Vahdettin’in hizmetinde olmayı tercih eden bu paşalar; savaşın bütün hızıyla devam ettiği ve milletin maddî, manevî kuvvetlerini düşman karşısına birleştirilmeye çalışıldığı bir dönemde, çeşitli yerlere yazdığı özel mektuplarla ümitsizlik, bezginlik ve karamsarlık yayıyorlardı” diyordu ki, bu paşalar ayrıca Mustafa Kemâl’in:

“Düşman ordusunu mutlaka yeneceğiz, vatani mutlaka kurtaracağız” sözleriyle de alay ediyorlardı.

Yunanlıların İnönü’deki ikinci yenilgileri, onları ordularını kuvvetlendirmek için yoğun çabalara yönelttikçe, cephedeki kuvvetlerini takviye etmişlerdi.

Bu sıralarda henüz hazırlıklarını tamamlayamayan Türk ordusu, 10 Temmuz 1921 günü İngiltere’nin büyük desteğiyle İzmir’e yeni takviye birlikleri getiren Yunanlıların 1 Ağustos’a kadar Eskişehir’e kadar ilerleyerek Ankara’yı ele geçirme planı ile karşı karşıya gelmişti.

Yunan ordusunun 88 bin piyade 1200 süvari, 300 topçusuna karşın Türklerin, 445.549 piyade, 4500 süvari ve 177 top ve bir uçağı bulunmaktaydı.⁶⁹⁴ Türk kuvvetleri İsmet Paşa’nın komutasında Güney Cephesi ile Batı Cephesini birleştirilmişti.

10 Temmuz 1921 günü iki ayrı cepheden taarruza geçen Yunanlıların, çok üstün kuvvetleri karşısında Eskişehir ve Eskişehir’in kuzeybatısındaki İnönü mevzileri ile Kütahya-Alıntaş dolaylarında yığınak yapmış, Afyonkarahisar civarında iki tümeni ile Geyve ve Menderes dolaylarında birer tümeni Türk ordusu Eskişehir’e kadar çekilmek zorunda kalmıştı. 18 Temmuz 1921 günü Batı Cephesi Karargâh’ına gelen Mustafa Kemâl, ordunun Sakarya’nın doğusuna çekilmesine karar vererek İsmet Paşa’ya:

“Orduyu, Eskişehir’in kuzey ve güneyinde topladıktan sonra, düşman ordusuyla aramızda büyük bir açıklık bırakmak gerekir ki, orduyu derleyip toparlamak ve güçlendirmek mümkün olabilsin. Bunun için Sakarya’nın doğusuna kadar çekilmek yerindedir. (...) Bu şekildeki çekilişimizin en büyük sakıncası, Eskişehir gibi önemli yerlerimizi ve birçok topraklarımızı düşmana bırakmaktan dolayı kamuoyunda doğabilecek manevî sarsıntıdır. Fakat kısa zamanda elde edebileceğimiz başarılı sonuçlarla, bu sakıncalar kendiliğinden ortadan kalkacaktır. Askerliğin gereğini kararsızlığa düşmeden uygulayalım. Başka türden sakıncalara karşı koyabiliriz.”⁶⁹⁵ direktifini vermesiyle çekilme hareketi 25 Temmuz 1921 günü tamamlanmıştı.

31 Temmuz günü Kütahya’da Yunan Kralı ve askeri yetkililer toplanmış, saldırıyla ilgili tereddütlerini dile getiren Papulas’ın görüşlerini önemsemeden ordunun Ankara’ya yürütmesi kararını alıyorlardı.

Ertesi gün yapılan nişan dağıtma töreninde ise Yunan Başbakanı askerlerin:

694 Sherrill Charles H. **Bir Elçiden Gazi-Mustafa Kemâl** Sf:126 Tercüman 1001 Temel Eser - İstanbul

695 Gazi Mustafa Kemâl **Söylev** Cilt:II Sf: 812 TTK 1998 Ankara

“*Terhis isteriz terhis...*” bağırsıları karşısında şaşkına dönerken, görüşmeler sırasında Kondilis, Başbakan’a *Ankara’ya yürünmesi* konusunda tereddütlerini dile getirmiş, Yunan Harbiye Nazırı da:

“*Kirye Kondilis, Ankara’ya gireceğiz.*” Diye cevap verip, 21 Ağustos’ta ileri harekate başlamıştı.⁶⁹⁶

Yunan ordusunun, insan, tüfek, makineli tüfek ve top sayısı bakımından üstünlüğüne karşı Türk ordusu genel seferberlik ilân etmişti. Milletın bütün kaynak ve imkânlarını, başka bir şey düşünmeden düşman karşısında toplanmaya çalışılıyordu. Bu sırada yapılan askeri kamulaştırmalar büyük toprak sahiplerinin tepkisine neden olmuş, tefeciler, tüccarlar ve zengin köylüler Mustafa Kemâl’e karşı cephe almaya başlamıştı. Bunlardan teslim olmak gerektiğini savunanlar ile bağımsızlık mücadelesi yanlıları arasındaki mücadele iyice şiddetlenmişti.

Öte yandan Fransızlar, özellikle Sovyetlerle iyi yönde gelişen ilişkileri baltalamak için entrikalar çevirmeye başlamışlardı. Bu gelişmeleri Ukrayna elçisi Frunze şöyle dile getiriyordu:

“*Bu antlaşmanın (Fransız-Türk Antlaşması’nın-A.Ş.) imzalanması münasebetiyle gerek Batı Avrupa, gerekse Türk basını, Rusya ve Türkiye arasındaki dostluk ilişkilerinin yakında tamamen bozulacağına: Türk hükümeti ve halkı için onun Batı Avrupa emperyalizminin saldırısına karşı yaptığı mücadelede bir zamanlar son ve tek sığınak olan Moskova’yla ilişkilerin artık yararsız ve tehlikeli olduğuna ilişkin söylentiler yayıyorlardı*”⁶⁹⁷

Millî kuvvetler hazırlıklarını tamamlamamıştı ve hareket yeteneğinin zayıf olmasından dolayı her Yunan saldırısı karşısında direnerek ve uygun taktiksel hareketlerle onları durdurup etkisizleştirmek ve yeni orduyu kurmak için zaman kazanmak istiyordu.

Bu taktik çekilme ordu üzerinde manevi bir olumsuzluk yarattığı gibi halkın da tepkisine neden olmuştu. Bu hareketin tüm sorumluluğunu kendi üzerine alan Mustafa Kemâl’i Meclis’teki muhalifleri:

“*Ordu nereye gidiyor: Bu hareketin elbette bir mesulu vardır, o nerededir? Bugünkü elim halin, feci durumun hakiki sorumlusunu ordunun başında görmek isterdik?*” diyerek eleştiriyorlardı. Mustafa Kemâl’in ordunun başına geçmesini isterken, karamsarlıklarla dolu konuşmalar yapıyorlardı. Mustafa Kemâl istasyona doğru giden askerleri selamlamak üzere Meclis balkonuna çıktığında, Meclis’in karşısındaki parkta oturan ve aralarında milletvekillerinin bulunduğu topluluktan:

“*Şu herife bir kurşun sıkan olsa...*” diye temennilerde bulunuluyordu.⁶⁹⁸

Mersin Milletvekili Salâhattin Bey, Mustafa Kemâl’in ordunun başına geçmesini dile getirince Meclisin çoğunluğu onu desteklemişti. Bu teklifi destekleyenlerin bir kısmı ordunun büsbütün yenildiğini, millî dâvânın kaybedildiğini düşünüyor, duydukları öfke ve hıncın acısını Mustafa Kemâl’den almak istiyorlardı.

Mustafa Kemâl’in ordunun başına geçmesini isteyenlerin bir kısmı da, onun ordunun başına geçmesiyle düşmanın yenileceğine inanıyorlardı.

Meclistekilerin bazıları da, Mustafa Kemâl’in komutanlığı fiilî olarak üzerine almasını sakıncalı görüyor bundan sonraki herhangi bir savaşta taktiksel bir geri çekilme durumunda,

696 Yazman M.Şevki *Anadolu’nun İşgali* Kamer Yayınları Sf: 173 1999-İstanbul

697 Şemsüttinov, A. *Kurtuluş Savaşı Yıllarında Türkiye Sovyetler Birliği İlişkileri* Sf: 82 Cumhuriyet Gzt. Eki Ağustos 2000

698 Atay Falih Rıfkı, *Atatürkçülük Nedir*. Sf: 13 Pozitif Yayınları Şubat 2006 İstanbul

Mustafa Kemâl'in, fiilen ordunun başında bulunması gerektiğini, kamuoyunda son ümidin tüketilmemesi için, askerî harekâtı şahsen yürütme zamanının gelmediği inancını taşıyorlardı.

Mustafa Kemâl, tartışmaların meydana getirdiği olumsuzlukları değerlendirip, başkomutanlığı üzerine alması gerektiğini düşünerek, 4 Ağustos 1921 günü bir gizli oturumda kürsüye çıkıp:

*"Meclisin sayın üyelerinin genel olarak beliren istek ve talepleri üzerine, Başkomutanlığı kabul ediyorum. (...) Ömrüm boyunca, millî hâkimiyetin en sadık bir kulu olduğumu millette bir defa daha gösterebilmek için, bu yetkinin üç ay gibi kısa bir süreyle sınırlandırılmasını ayrıca rica ederim."*⁶⁹⁹ Demişti. Bu istek karşısında muhalifler:

"Meclisin yetkilerini kullanmak gibi bir imtiyaz asla söz konusu olamaz!..." diyerek önergeye şiddetle karşı çıkmışlar, yeni fikirler ortaya sürerek, Meclis'in yetkilerini kullanma imtiyazının verilemeyeceğini dile getirmişlerdi. Mustafa Kemâl ise, isteklerinde direnmiş ve 5 Ağustos 1921 günü yapılan görüşmelerde:

*"Başkomutan, ordunun maddî ve manevî gücünü büyük ölçüde artırmak, sevk ve idaresini bir kat daha sağlamlaştırmak için Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin bununla ilgili yetkisini Meclis adına fiilen kullanabilir."*⁷⁰⁰ şeklinde istediği yetkiyi alarak:

"Zavallı milletimizi esir etmek isteyen düşmanları mutlaka yeneceğimize olan güven ve inancım bir dakika olsun sarsılmamıştır. Şu dakikada, bu kesin inancımı yüksek heyetinize karşı, bütün millete karşı bütün dünyaya karşı ilân ederim." Demişti.

Başkomutanlık görevini üzerine alan Mustafa Kemâl birkaç gün sonra 7-8 Ağustos 1921 tarihlerinde, *Tekâlif-i Millîye (Ulusal Vergi Buyruğu)*'yi yayınlanmıştı. Bu tebliğe göre:

1- Her ilçede bir Tekâlif-i Millîye Komisyonu kurulacak bu komisyonlarca toplanan malzemenin, ordunun çeşitli bölümlerine dağıtılacaktı.

2-Vatanın her ailesi birer kat çamaşır, birer çift çorap ve çarık hazırlayıp Tekâlif-i Millîye Komisyonu'na teslim edecekti.

3-Tüccarın ve halkın elinde bulunan çamaşırlık bez, amerikan, patiska, pamuk, yıkanmış ve yıkanmamış yün ve tiftik, erkek elbisesi dikmeye yarayan her türlü kışlık ve yazlık kumaş, kalın bez, kösele, vaketa, taban astarlığı sarı ve siyah meşin, sahtiyan, dikilmiş ve dikilmemiş çarık, potin, demir kundura çivisi, tel çivi, kundura ve saraç ipliği, nallık demir ve yapılmış nal, mih, yem torbası, yular, belleme, kolan, kaşağı, gebre, semer ve urgan stoklarından yüzde kırkına, bedeli sonradan ödenmek üzere el koyulacaktı.

4-Eldeki buğday, saman, un, arpa, fasulye, bulgur, nohut, mercimek, kasaplık hayvan, şeker, gaz, pirinç, sabun, yağ, tuz, zeytinyağı, çay, mum stoklarından yine yüzde kırkına, bedeli sonradan ödenmek üzere el koyulacaktı.

5-Ordu ihtiyacı için alınan taşıt araçları dışında, halkın elinde kalan taşıt araçlarıyla, yüz kilometrelik bir uzaklığa kadar, ayda bir defa olmak üzere, parasız askerî ulaşım yapılması mecbur olacaktı.

6-Ordunun giyimine ve beslenmesine yarayan bütün sahipsiz mallara el koyulacaktı.

7-Halkın elinde bulunan savaşta işe yarar bütün silâh ve cephâne üç gün içinde teslim edilecekti.

699 Gazi Mustafa Kemâl **Söylev** Cilt:II Sf: 817 TTK 1998 Ankara

700 Gazi Mustafa Kemâl **Söylev** Cilt:II Sf: 821 TTK 1998 Ankara

8-Benzin, vakum, gres, makine, don, saatçi ve taban yağları, vazelin, otomobil ve kamyon lâstığı, solüsyon, buji, soğuk tutkal, Fransız tutkalı, telefon makinesi, kablo, pil, çıplak tel, yalıtım maddeler ve bunlar türünden malzeme ve asit sülfirik stoklarının yüzde kırkına el koyulacaktı.

9-Demirci, marangoz, dökümcü, tesviyeci, saraç, arabacı esnafları ve imalâthaneleriyle, bu esnaf ve imalâthanelerin iş çıkarabilme güçleri ve kasatura, kılıç, mızrak ve eyer yapabilecek ustaların adlarıyla birlikte sayıları ve durumları tespit edilecekti.

10-Halkın elinde bulunan dört tekerlekli yaylı araba, dört tekerlekli at ve öküz arabalarıyla, kağıt arabalarının bütün takım ve hayvanlarıyla birlikte binek ve topçeker hayvanlarının, katır ve yük hayvanlarının, deve ve eşek sayısının yüzde yirmisine el koyulacaktı.

Mustafa Kemâl emirlerinin ve tebliğlerin yerine getirilmesi için Kastamonu, Samsun, Konya, Eskişehir ve Ankara bölgelerinde İstiklâl Mahkemeleri'ni kurmuş ve 12 Ağustos 1921 günü, Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa'yı da yanına alarak Polatlı'daki cephe karargâhına gitmişti.

Savaşın iki gün önce cepheyi atla dolaşırken düşmanın hareketini izlemek için Karadağ bölgesindeki tepeye çıktığında atına binerken sigarasını yakmak için kibritini yakınca at ürkmüş, Mustafa Kemâl de atından düşmüştü. Kaburga kemikleri kırılan Mustafa Kemâl doktorlar tarafından tedaviye alınmış ve kendisine kesin dinlenme tavsiye edilmişti. Kırık kaburgaları ciğerine baskı yapıyor ve büyük acılar veriyordu. Ama Mustafa Kemâl doktorların yatakta istirahat tavsiyelerine uymadan sargılar ve acılar içinde cepheye dönmüş:

“Savaşın sonra iyileşirim” diyerek hareketi yönetip, canı pahasına savaşa komuta ediyor, acı içinde benzi uçmuş halde kendisini gören askerlere:

“Allah'ın bir işareti bu! Kemiklerimden birinin kırıldığı bu yerde, düşmanın direnişi de kırılacaktır”⁷⁰¹ diyordu.

Bize Her Tepeye Hücumda, “Arkasında Ankara Var” Diyorlardı...

Mustafa Kemâl, Yunanlıların Türk cephesini sol kanattan kuşatacağını düşünerek tedbirlerini buna göre almış, İngiliz maddi yardımıyla donatılmış düşman ordusu, bütün cephe de top ateşiyle saldırıya geçtiğinde saldırının yoğunlaştığı ikinci önemli yer olan Karadağ'da çetin savaşlar sürüyordu. Yunanlılar ırmak bölgesini ele geçirdikten sonra sırtlara doğru ilerlemeye başlayınca Türk mevzileri birçok noktadan yarılmış ve geri çekilmek zorunda kalmışlardı. Yunan uçakları Ankara'yı da bombalamışlar, bombalardan birisi istasyona düşerek görevli bir Rum'un ölümüne neden olmuştu. Bombalardan birisi Akköprü civarına biri de Çubuk civarlarına düşmüştü.⁷⁰²

Yunan saldırısı karşısında çekilmek zorunda kalanlar sonraki tepelerde tekrar mevzileneyorlar burası da Yunanlılar tarafından ele geçirilince, biraz daha geri çekilip yeniden savun-

701 Mikusch Dagobert Von- **Avrupa ile Asya Arasındaki Adam Gazi Mustafa Kemâl III** Sf: 136 Cumhuriyet Gzt. Eki Mart 2000 İstanbul

702 Karaosmanoğlu Yakup Kadri **Ankara** Sf: 84 Remzi Kitabevi 1964- İstanbul

savunmaya geçiyorlardı. Her karış toprağın savunulması için yeni bir cephe oluşturuluyor ve Mustafa Kemâl'in:

"Savunma hattı yoktur, savunma alanı vardır. Bu alan da bütün vatandır" sözü hayata geçiriliyordu.

Türkler Karadağ'ı terk etmek zorunda kalınca, bütün Türk yedekleri cepheye sürüldüğü halde, sayıca üç kat üstün olan düşman ancak bir süre için durdurulabilmişti. Mustafa Kemâl, Yunanlılar *Çal Tepesi*'ni işgal edinceye kadar korkulacak bir şey olmadığını, fakat *Haymana*'ya girerlerse, kapana tutulacağını düşünüyordu. Bir hafta geçmeden *Çal Tepesi* düşünce ortalığı korkunç bir sessizlik kaplamış, karargâhındaki Mustafa Kemâl Paşa söverek, aşağı yukarı dolaşiyor ve geri çekilme emri verip vermemenin tereddüdünü yaşıyordu. Gece yarısından sonra, Fevzi Paşa telefonla Yunanlıların geri çekilme hazırlığı yaptığını bildirmiş, karargâh ta büyük bir sevinç yaşanmaya başlamıştı.

Ertesi gün *Haymana*'ya hücum edemeyecek kadar yorgun olan Yunanlılara Dördüncü Fırka Kumandanı Kemâlettin Sami Paşa'nın bin beş yüz kişilik kuvveti saldırmış, dokuz bin kişilik Yunan ordusunu dağıtmak için cephane istiyordu. *Üzümbeyli Köyü*'nde bulunan Yunan karargâhındaki İngiliz gazeteci de orada yaşananları şöyle dile getiriyordu:

"Türk süvarisinin köye hücumu müthiş bir panik meydana getirdi, herkes kaçıştı, kerpiç bir evin duvarının kenarına sığınan ordu kumandanı bile ne yapacağını şaşırılmış bir halde cebinden çıkardığı mendili sürekli sallıyordu. Hücum eden Türk süvarisi karşısında bulunanların kim olduğunu anlamadı ve köyde bulunan piyade kıtasının açtığı ateş dolayısıyla geri çekildi" ⁷⁰³

Türk süvari kuvvetlerinin hücum birlikleri Yunan nakliyatını durdurup, mühimmat depolarına hücum edip, tren yollarını bozarak, Yunan ordusunun üçte birini yok etmişlerdi. Esir alınan Yunanlılardan biri:

"Bize her tepeye hücumda, arkasında Ankara var diyorlardı. On altı gün geçti Ankara görünmedi. Türklerin eline geçerse bizi öldüreceklerini söylüyorlardı. Durmadan da makinelî tüfeklerle bizi ileri sürüyorlardı." Diyordu.

Türk ordusuna karşı savaştan Yunan ordularının bir kısmı yerli Hristiyanlardandı. Bunlar Türklerin eline düşerlerse, öldürüleceklerini bildikleri için canla başla çarpışıyorlardı. Yunanlılar ise çevredeki bütün köyleri Hristiyan köylerini de dahil olmak üzere yakıyor, köylülerin hayvanlarını alarak *İzmir*'e gönderiyordu.

Yunanlıların yirmi bir uçağına karşılık Türk ordusunun sadece bir uçağı vardı, onun da benzini eksik, makinesi bozuktu ama Türk havacılarının başta Yüzbaşı Fazıl'ın cesareti Yunan uçaklarının tamamına bedeldi. ⁷⁰⁴

Meydan muharebesi yüz kilometrelik cephe üzerinde sürerken, Türk ordusunun sol kanadı Ankara'nın elli kilometre güneyine kadar çekilmek zorunda kalmıştı. Bu sıralarda Yunan komutanı Papulas üstlerine gönderdiği resmi raporunda:

"Türk ordusunu mağlup ettim ve nehrin doğusuna yerleştim." ⁷⁰⁵ Diyordu. Mustafa Kemâl ise:

703 Yazman M.Şevki *Anadolu'nun İşgali* Kamer Yayınları Sf: 27 1999-İstanbul

704 Adivar Halide Edip *Türk'ün Ateşle İmtihanı* Sf: 189-191 Atlas Kitabevi -Onbirinci Baskı

705 Berthe G. Gaulis -*Çankaya Akşamları II* Sf: 29 Cumhuriyet Gzt. Eki Ocak 2001-İstanbul

“Savunma hattı yoktur, savunma alanı vardır. O alan bütün vatanıdır. Vatanın her karış toprağı vatandaşın kanıyla ıslanmadıkça terk olunamaz. Onun için küçük büyük her birlik bulunduğu mevziden atılabilir. Fakat küçük büyük her birlik, ilk durabildiğı noktada yeniden düşmana cephe kurup savaşa devam eder. Yanındaki birliğin çekilmeye mecbur olduğunu gören birlikler ona tâbi olamaz. Bulunduğı mevzide sonuna kadar dayanmaya ve karşı koymaya mecburdur.”⁷⁰⁶ diyordu.

Türk ordusu büyük fedakârlıkla düşmanın kuvvetlerini yok etmiş, Sakarya ırmağı doğusunda Yunan ordusunu yenmişti. 23 Ağustos'tan 13 Eylül'e gününe kadar, gece ve gündüz aralıksız devam eden kanlı Sakarya Meydan Savaşı disiplinle kazanılmıştı. O zamanların zor koşullarında, bitmez tükenmez Anadolu yollarında hayvanların bir taşıt olarak kullanıldığı, çift süren, tarlayı eken, ormandan odun taşıyan, ürünlerini pazara götürüp satan, evinin ocağını tütüren, bunları yaparken de, yiyecek, içecek, giyecek, kurşun ve gülleleri dağlardan aşırıp cepheye yetiştiren, cephelerde savaşı; Nene Hatun, Kara Fatma, Halide Edip, Münevver Saime, Süreyya Sülün, Fatma Seher, Kavaklıdere Fatma, Gördesli Makbule, Kılavuz Hatice, Tayyar Rahime, Asker Saime, Binbaşı Ayşe, Pembe Hatun, Küçük Nezahat ve adları Anadolu'nun bağrına gömülmüş binlerce kahraman için Nazım Hikmet şöyle diyordu:

“Ayın altında kağnılar gidiyordu

Kağnılar gidiyordu Akşehir üstünden Afyon'a doğru.

Toprak öyle bitip tükenmez,

dağlar öyle uzakta,

sanki gidenler hiçbir zaman

hiçbir menzile erişmeyecekti.

Kağnılar yürüyordu yekpare meşeden tekerlekleriyle.

Ve onlar

ayın altında dönen ilk tekerlekti.

Ayın altında öküzler

başka ve çok küçük bir dünyadan gelmişler gibi

ufacık, kısacıktilar,

ve pırıltılar vardı hasta, kırık boynuzlarında

ve ayakları altından akan

toprak,

toprak

ve topraktı.

Gece aydınlık ve sıcak

ve kağnılarda tahta yataklarında

koyu mavi humbaralar çırılçıplaktı.

Ve kadınlar

birbirlerinden gizleyerek

bakıyorlardı ayın altında

geçmiş kabilelerden kalan öküz ve tekerlek ölülerine.

Ve kadınlar,

706 Gazi Mustafa Kemâl Söylev Cilt:II Sf: 827 TTK 1998 Ankara

bizim kadınlarımız:
korkunç ve mübarek elleri,
ince, küçük çeneleri, kocaman gözleriyle
anamız, avradımız, yârimiz
ve sanki hiç yaşamamış gibi ölen
ve soframızdaki yeri
öküzümüzden sonra gelen
ve dağlara kaçırıp uğrunda hapis yattığımız
ve ekinde, tütünde, odunda ve pazardaki
ve karasabana koşulan
ve ağıllarda
ışığında yere saplı bıçakların
oynak, ağır kalçaları ve zilleriyle bizim olan
kadınlar,
bizim kadınlarımız
şimdi ayın altında
kağnıların ve hartuçların peşinde
harman yerine kehribar başaklı sap çeker gibi
aynı yürek ferahlığı,
aynı yorgun alışkanlık içindeydiler.
Ve on beşlik şarapnelin çeliğinde
ince boyunlu çocuklar uyuyordu.
Ve ayın altında kağnılar
yürüyordu Akşehir üstünden Afyon'a doğru.”⁷⁰⁷

Mangaldağı, Türbetepe ve Çaldağ mevkillerine kadar gelen Yunanlılar Haymana'ya gi-rememişti. Bölge halkı verilen kurtuluş mücadelesinin farkında dahi olmadığı için Bekir Çavuş konuşmasında:

“Biliyorum beyim sende onlardansın, emme,”

“Onlar kim?”

“Aha Kemâl Paşa'dan yana olanlar...”

“İnsan Türk olur da, nasıl Kemâl Paşa'dan yana olmaz?”

“Biz Türk değiliz ki, beyim.”

“Ya nesisiz?”

“Biz İslâm'ız, elhamdülillah...O senin dediklerin Haymana'da yaşarlar.”⁷⁰⁸ Diyordu.

Buna rağmen, direnen Türkler zaferi kazanmıştı. Bu zafer için Franklin Buyyon:

“Kağnı kamyonu yendi !..” diyordu ⁷⁰⁹ ki, Yunanlıların sekiz yüzden fazla kamyonuna karşın Türklerin tek kamyonu dahi yoktu. Mustafa Kemâl, Meclis'te yaptığı konuşmada:

707 Hikmet Nazım **Kuvayı Milliye** Sf:89 Bilgi Yayınevi Ocak 1974 Ankara

708 Karaosmanoğlu Yakup Kadri – **Yaban** - Sf:152-153 İletişim Yayınları 2006- İstanbul

709 Ünaydın Ruşen Eşref **Atatürk'ü Özleyiş II** Sf: 20-21 Cumhuriyet Gzt. Eki Kasım 1998-İstanbul

“Biz, millî hudutlarımız içinde istikbalimizden başka bir şey istemiyoruz: Avrupa’dan beklediğimiz, diğer milletlerin hakkını nasıl tanıdı ise, bizim hakkımızı da öyle tanımasıdır. Biz barıştan başka bir şey istemiyoruz” diyordu.

Bu savaşta büyük çoğunluğu Birinci Dünya Savaşı’nın cephelerinde en ağır koşullarda savaşmış ve evlerine yeni dönmüş üç bin civarında Türk subayı şehit olmuştu. Onlar başka milletler için değil kendi yurtları ve milleti için savaşmanın bilinciyle ve var güçleriyle düşman üzerine atılmışlardı. Bu subaylar İstanbul’dan Ankara’ya en az savaş kadar tehlikeli ortamlardan isimlerini değiştirerek geçmişlerdi. Şehit olanlar arasında daha subay çıkmalarına vakit bile kalmamış ve kılık-kıyafet değiştirerek İstanbul’dan Karadeniz’e giden gemilerle, İnebolu’ya gelen yürekli ve inançlı Harbiye öğrencileri de bulunuyordu. Onlar:

“Edirne bizim!” “Ya İstiklal, ya ölüm!” “Kahrolsun düşman!” “Yaşa yaşa: çok yaşa! Mustafa Kemâl Paşa” diyerek Anadolu’ya gelmişler, Anadolu toprakları onların kaniyla sulanmıştı.⁷¹⁰

Millî Mücadelenin en faal merkezlerinden biri olan İnebolu- Ankara yolunun özellikle Çankırı Kastamonu arası öküz ve at iskeletleri ile doluydu. Ölen insanların sayısı ise bilinmiyordu. Bu yolun en hatırlıları kağnılardı ve bir kağrı iki büyük top mermisi taşıyabiliyordu. Yağmurlu bir günde ihtiyar bir köylü paltosunu çıkarıp mermilerin üzerini örtmüştü, kendisi yağmur altında sırsıklam yola devam ediyordu.

Kastamonu’da gelen cephaneyi Ankara’ya götürmek için kağnılar toplanmış, gelenler arasında sırtında birkaç aylık bebeği olan kadını görenler ona acıtarak:

“Kadın sen köyüne git” diyerek onu geri göndermek istemişlerdi. Kadın ağlayarak:

“Bırakın, bunun babası gâvurun karşısında öldü. Oraya cephane taşıyayım. Bu da, ben de bu uğurda öleyim!...” diyerek köyüne değil, cephane taşımaya gitmişti.⁷¹¹

Savaş o kadar vahim duruma gelmişti ki, Yunan kuvvetlerinin savaş toparlarının sesleri Çankaya’ya duyulmaya başladığında, herkes bu seslerin dümana mı, Türklere mi ait olduğunu düşünerek duydukları her seste birbirlerine merak ve endişe ile bakıyorlardı. Ankara semalarında dolaşan düşman uçaklarının atıkları bombalardan birisi istasyondaki boş bir vagona isabet etmiş ve Rum bir işçinin ölümüne neden olmuştu. Bombalardan birisi Çubuk ötekisi de Akköprü civarına düşmüştü.⁷¹² Ankara’yı terk etmeyenler ise, Mustafa Kemâl’in Meclis’e gönderdiği:

“Düşman ateşten bir Türk duvarına çarpmıştır” haberinin doğrulanması için dualar ediyordu. Ankara’da savaşla ilgili haberleri Trabzon mebusu Hüsrev, her sabah Meclis’te kara tahtaya tebeşirle çizdiği bir harita üzerinde anlatırken, onu dinleyenler kuşku ve heyecan içindeydiler.⁷¹³

Savaş bölgesindeki toprak parçaları sürekli el değiştirmiş, taraflar ölümlerini dahi gömmeye fırsat bulamadığı için, kokan cesetler ağır bir koku yaymaya başlamıştı. Kanatları patates ezmesiyle yapıştırılarak tamir edilen tek Türk uçağı, yirmi Yunan uçağına karşı Yüzbaşı Fazıl’ın can siperane yaptığı keşiflerle savaşın kazanılmasına katkıda bulunmuştu.

710 Ünaydın Ruşen Eşref Atatürk’ü Özleyiş II Sf: 26-27 Cumhuriyet Gzt. Eki Kasım 1998-İstanbul

711 Nur Dr. Rıza Hayatım ve Hatıratım Cilt:3 Sf:588-589 1968 İstanbul

712 Karaosmanoğlu Yakup Kadri, Ankara Sf: 84 Remzi Kitabevi 1964 İstanbul

713 Ünaydın Ruşen Eşref Atatürk’ü Özleyiş I Sf:90-91 Cumhuriyet Gzt. Eki Kasım 1998-İstanbul

Yunan kuvvetlerinin destek alamamaları, onların bozgununa neden olmuş, 23 Ağustos'tan 13 Eylül'e kadar geceli gündüzlü aralıksız olarak süren kanlı savaşın ardından Yunan ordusu perişan bir şekilde cepheyi terk etmek zorunda kalmıştı.

Bu zaferin ardından bütün yurttaki coşkun sevinç gösterileri ve kutlamalar yapılıyordu. Tarihin en uzun meydan muharebesi olarak adlandırılan Sakarya'yı sancılar içinde, düşe kalka, idare edip kazanan Mustafa Kemâl, Sakarya Zaferi'nden sonra bir akşam üzeri, gösterişsiz bir şekilde gündelik işine dönmüştü. Kendisini kutlamaya gelenlere:

"Ben galiba gene en iyi şu askerliği yapıyorum" dedikten sonra cebinden küçük bir defter çıkarıp:

"-Bak buraya, birader! Ben bu muharebede iki şey keşfettim ki, bunlardan biri askerlik tarihinde şimdiye kadar formüle edilmemiştir. O da şudur: Daha iyi hamle etmek için iğreti çekilmeler yaptırdığım bir sırada sırt vere vere ta Ankara kıyılarına gerilediğimizi göz önünde tutarak:

"Bu hat da elden giderse, hangi hattı müdafaa edeceğiz" diye benden teessürle soran bir değerli kumandana, Yusuf İzzet Paşa'ya:

"Vatanı korumakta hattı müdafaa yoktur, sathı müdafaa vardır. Bu satıh bir baştan bir başa vatanın bütün yüzüdür. Vatanın bu sathı, en son kayasına kadar düşmanla boğuşularak müdafaa edilecektir" cevabını verdim ve bu formülü bir emri yevmi ile bütün orduya tebliğ ettim.

"İşte bu, ilk benim keşfim, benim buluşum, benim harp tarihine bir ilavemdir" dedim...

İkincisi de bana Sakarya'da doğan şu düşüncedir:

"Hiç bir zafer gaye değildir. Zafer ancak kendisinden daha büyük olan bir gayeyi elde etmek için gerekir en belli başlı vasıtaadır. Gaye, fikirdir. Zafer, bir fikrin istihsaline hizmeti nispetinde kıymet ifade eder. Bir fikrin istihsaline dayanmayan bir zafer pâyidâr olamaz. O, boş bir gayrettir. Her büyük meydan muharebesinden, her büyük zaferin kazanılmasından sonra yeni bir âlem doğmalıdır, doğar. Yoksa başlı başına zafer, boşa gitmiş bir gayret olur" diye anlatmada bulundum.⁷¹⁴

Sovyet Rusya Kızıldusundan Türk Erlerine...

Sakarya Zaferi'nden sonra, Ankara'da şimdi tren garında müze olarak kullanılan binada, 20 Ekim 1921'de başında Fransız Radikal Sosyalist Partisi'nden milletvekili olan Franklin Bouillion'un bulunduğu heyet ile Ankara Antlaşması imza edilmişti.

1921 yılı içinde Sovyet hükümeti Türkiye'ye 33.275 tüfek, 57.986.000 fişek, 327 makinelî tüfek, 54 top, 129.479 mermi, 1.500 kılıç, 20.000 gaz maskesi ve iki deniz avcı uçağı ile diğer askeri donanım yardımıda bulundu.⁷¹⁵

TBMM Hükümeti için *Adana*, *Antep* ve dolaylarını yabancı işgalinden kurtarmak, önem kazanmıştı. Fransızların anlaşma eğiliminde olması nedeniyle Fransız hükümeti, Franklin

714 Ünaydın Ruşen Eşref **Atatürk'ü Özleyiş I** Sf:64-67 Cumhuriyet Gzt. Eki Kasım 1998-İstanbul

715 Şemsüttinov, A. **Kurtuluş Savaşı Yıllarında Türkiye Sovyetler Birliği İlişkileri** Sf: 65 Cumhuriyet Gzt. Eki 2000

Bouillon (Franklen Buyon)'u önce gayri resmî olarak Ankara'ya göndermiş, 9 Haziran 1921 tarihinde Dışişleri Bakanı Yusuf Kemâl Bey ve Fevzi Paşa'nın katılımıyla iki hafta süren görüşmelerin ardından, 13 Haziran 1921 Pazartesi günü, *Misak-ı Milli* ilkeleri doğrultusunda tartışmaların sürdürüldüğü uzun görüşmelerden sonra, Franklin Bouillon, *Misak-ı Milli*'yi okuyup anlamış olarak ülkesine dönmüştü.

Kapitülasyonların kaldırılması ve bağımsızlığın tam olarak sağlanmasını isteyen madde üzerinde ısrarla durularak, siyasî, iktisadî, askerî v.b. hiçbir alanda bağımsızlık anlayışından taviz verilmeksizin, vatan topraklarının işgalden kurtarılacak Türk millî davası ilk defa olarak Batı devletlerinden biri tarafından onaylanmış ve açıklanmış oldu.

23 Mart 1921 günü Sovyet Azerbaycan hükümeti de Türkiye'ye 30 tank petrol, 2 tank benzin ve 8 tank gazyağı yardımıyla bulunarak Millî Mücadeleye destek oldu.

Nisan 1921'de Mustafa Kemâl, Sovyet Hükümetinin Türkiye'ye gönderdiği 30 bin ruble altın için:

"Emperyalizmin aç gözlülüğü ve Yunanlıların barbarlığı sonucu çok korkunç bir sefaletle düşen talihsiz insanlara karşı Sovyet Rusya'nın gösterdiği bu yüce gönüllü ve insancıl davranış bütün Türk halkı tarafından tümüyle takdir edilecektir" diye bir mektup gönderip teşekkür ediyordu.⁷¹⁶

Trablusgarp, Balkanlar ve Birinci Dünya Savaşları'nda Türklerin vefalı dostu olan ve Avrupa'daki ender savunucularından Türk dostu Pierre Loti'ye 3 Kasım 1921 günü Mustafa Kemâl şu mektubu gönderiyordu:

"Türkiye Büyük Millet Meclisi, Paris mümessilinin hareketinden istifade ederek Türklerin büyük ve asil dostuna karşı perverde ettiği hissiyat, minnet ve şükranı tekrar beyan etmeyi kendisine borç bilmiştir."

Tarihin en karanlık günlerinde, sih rengiz kalemiyle daima Türk milletinin hakkını teyit ve müdafaa etmiş olan Büyük Üstad için Türk milletinin beslediği derin ve sarsılmaz muhabbet hislerine, istiklâl mücadelesinde şehit düşen erkeklerimizin yetim bıraktığı kızlarımız tarafından gözyaşları arasında dokunan bu halî şahadet edecektir."

*Naçiz kıymeti, delâlet ettiği mânadan ibaret olan bu hediyemizi haksever ve cıvanmert büyük Fransıza beslediğimiz şükran hissine delâlet olarak telâkki ve kabul buyurmanızı rica ederiz"*⁷¹⁷

15 Kasım 1921'de Ankara'ya gelen Rauf Bey, 17 Kasım 1921'de, boşalan Bayındırlık Bakanlığı'na seçilmiş, ondan daha sonra gelen Kara Vasıf Bey de *Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu*'nun yönetim kurulu üyeliğine getirilmişti. Bir gün Rauf Bey ve Kara Vasıf, Mustafa Kemâl'e:

"Güdülen askerî politika nedir?" diye soruyordu. Aslında yürütülmekte olan siyasî ve askerî politika açık ve netti. Ortaya atılan bu soru ile kargaşa yaratılmak istendiğini gören Mustafa Kemâl, tartışmalara izin vermemiş, bunun üzerine Rauf Bey bakanlıktan, Kara Vasıf Bey de Grup yönetim kurulundan istifa etmişlerdi. 13 Ocak 1922 günü Meclis'te Rauf Bey'in istifası okunurken, Millî Savunma Bakanı olan Refet Paşa'da görevinden istifa etmişti.

716 Şemsüttinov, A. *Kurtuluş Savaşı Yıllarında Türkiye Sovyetler Birliği İlişkileri* Sf: 66 Cumhuriyet Gzt. Eki 2000

717 Loti Pierre *Can Çekişen Türkiye* 1914 Sf: 168 Tercüman 1001 Temel Eser

Refet Paşa, 4 Ocak 1922 günü, Meclis'in bu gizli oturumunda, başkomutanlık ve genelkurmay başkanlığının Ankara'da bulunmasını, Mustafa Kemâl'in cepheden uzak kalması, hem Başkomutan hem de Meclis Başkanı olmasını eleştiriyordu. Ordu işlerinin iyi gitmediğini, Fevzi Paşa'nın yalnız bakanlar kurulu başkanlığında kalmasını, Genelkurmay Başkanlığı ile Millî Savunma Bakanlığı'nın birleştirilmesini istiyordu. Aslında yapılan bu eleştirilerin tek bir amacı vardı. O da, Mustafa Kemâl'i Ankara'dan uzaklaştırmak.⁷¹⁸ Zaten Refet Paşa'nın istifası da bu amacı gerçekleştirmeye yönelikti.

Refet Paşa'nın istifası 4 Ocak 1922 günü, Meclis'in gizli oturumunda tartışılmış, Refet Paşa, görüşlerini tekrarlayarak Genelkurmay Başkanı'nın, aynı zamanda bakanlar kurulu başkanı olması nedeniyle genelkurmaydaki işlerin de iyi gitmediğini söyleyerek, Fevzi Paşa'nın iki görevden birisini tercih etmesi gerektiğini öne sürüyordu.

Muhalefet, Meclis'teki *Müdafaa-i Hukuk Grubu* karşısına *İkinci Grup* adıyla, görünüşte Selahattin ve Hüseyin Avni Bey'lerin, gerçekte ise, Rauf ve Kara Vasıf Bey'lerin önderliğinde yeni bir grup oluşturmuştu. Bunlar, Mustafa Kemâl'in adaylarını dikkate almadan, kendi grupları adına ortaya attıkları adaylara, kanuna aykırı olarak oy vererek, hükümetin kurulmasını engelliyorlar ve Meclis'te ordu aleyhine de bir hareket yaratıyorlardı. Sakarya zaferinden sonra ordunun niçin taarruza geçmediğini sorarak, mutlaka taarruz edilmesi gerektiğini söylüyorlardı.

Mustafa Kemâl ise, bütün hazırlıklar tamamlandıktan sonra genel ve kesin sonuca götürücü bir taarruz yapılması gerektiğini söyleyince, görüşlerine yeterince taraftar bulamayan muhalefet, yeni bir görüş ortaya atıp:

"Bizim asıl düşmanımız Yunanlılar, Yunan ordusu değildir. Zaten Yunan ordusunu tamamen yenmiş olsak da iş bununla bitmez. İtilâf Devletleri'ni, özellikle İngilizleri savaşla yenmek gerekir. Bunun için Yunan ordusuna karşı bir perde hattı bırakmak, asıl orduyu Irak'ın kuzey sınırına yığıp, İngilizlere taarruz etmek gerekir." diyerek ordu saflarında bozgunculuk yaymaya başladılar.

Bu görüşleri de itibar görmeyince:

"Nereye gidiyoruz? Bizi kim nereye sürüklüyor? Meçhullere?.. Koskoca bir millet, belirsiz, karanlık hedeflere akılsızca sürüklenir mi?" diye propaganda yapmaya başlamışlar ve her fırsatta bozguncu telkinlerini sürdürüyorlardı.

18 Haziran 1921 tarihli bir telgrafla İstanbul Kızılay İkinci Başkanı Hamit Bey, İstanbul'da resmî görevi olan bir İngiliz'in, İngiltere'nin İstanbul'daki en büyük makamı adına kendisine başvurduğunu ve hemen bir barış anlaşması için görüşmeye hazır olduklarını, Mustafa Kemâl'le derhal ilişki kurmak istediklerini ve acele cevap beklediklerini Ankara'ya bildirmişti.

Hamit Bey'e, görüşmelere hazır olunduğu cevabı verilince, 5 Temmuz 1921 günü *Zonguldak*'a gelen bir İngiliz torpidosu General Harrington'dan Mustafa Kemâl'e bir mektup getirmişti. Bu mektupta:

"Komutan Henry vasıtasıyla aldığım habere göre: siz, bana, bir askerin bir askerle görüşmesi tarzında bazı düşünceler bildirmek isteğinde bulunuyorsunuz. Böyle olduğu takdirde,

718 Gazi Mustafa Kemâl **Söylev** Sf:843 TTK 1998 Ankara

sizce uygun görülecek bir günde İnebolu'da veya İzmit'te sizinle buluşmak üzere Ajax zırhlısıyla gelmeme Britanya Hükümeti'nce izin verilmiştir.

Arzu buyrulduğu takdirde, durum üzerinde son derece açık ve serbest olarak görüşmelere hazırım. Düşüncelerinizi dinlemek ve bunları İngiliz Hükümeti'ne bildirmekle görevliyim.

İngiliz Hükümeti adına ne görüşmeler yapmak ne de konuşmak için hiç bir resmi yetkim yoktur. Görüşmenin İngiliz zırhlısında yapılması gerekir. Zırhlıda, yüksek şahsınız kendilerine layık bir biçimde kabul edilecektir.” Deniliyor ve söz konusu görüşme talebi İngilizlerce teklif edilmesine karşın talebin Mustafa Kemâl'den geldiği anlayışıyla görüşeceklerini bildiriyorlardı. Aslında yeni bir “İngiliz Oyunu” oynuyorlardı.

Bu mektuba cevap olarak Mustafa Kemâl:

“Millî topraklarımızın düşmanlardan tamamıyla kurtarılması millî sınırlarımız içinde siyasi, malî, iktisadî, askerî ve kültürel alanlarda tam istiklâl ilkesi kabul edildiği takdirde, görüşmelere başlamaya hazır olduğumuzu bildiririm.” Diye karşılık verince bu mektuba bir yanıt gelmemişti.

22 Mart 1922 günlü ateşkes anlaşması önerisinin ana çizgileri şunlardı:

Her iki tarafın birlikleri arasında on kilometrelik, asker bulunmayan bir bölge meydana getirilecek, birlikler, insan ve cephane bakımından takviye edilmeyecek. Birliklerin durumunda değişiklik yapılmayacak. Bir yerden bir yere malzeme de götürülmeyecek. Türk ordusu ve askerî durumu, İtilâf Devletleri'nin askerî komisyonları kontrol edip denetleyebilecekler. Bu komisyonların hakemliğini samimiyetle kabul edilecek, çarpışmalar üç ay süre ile durdurulacak ve bu durum, barış için yapılacak ön görüşmeler taraflarca kabul edilinceye kadar, üçer aylık sürelerle kendiliğinden yenilenecekti. Taraflardan biri yeniden savaşa başlamak isterse, ateşkes süresinin bitiminden hiç olmazsa on beş gün önce karşı tarafa ve İtilâf Devletleri temsilcilerine durumu bildirecekti.”⁷¹⁹

Sakarya'da maddî ve manevî bakımdan yenilmiş olan ve yeniden geniş çapta bir taarruza geçmeleri zor olan Yunanlılar bu teklifi hemen kabul etmişler, Mustafa Kemâl ise :

“Ateşkes anlaşması teklifini prensip olarak kabul ediyoruz. Ancak, ordunun eksiklerinin ve hazırlıklarının tamamlanmasından bir an geri kalınmayacaktır. Ordumuzun içine yabancı denetleme hey'etleri sokmayacağız. Bu teklifi, Anadolu'nun boşaltılması için kabul etmekle birlikte, uygulanabilir ve gerçekleştirilebilir şartlar ileri süreceğiz. Ateşkes anlaşmasıyla birlikte, boşaltma işinin başlaması, en önemli şartımız olacaktır.” Diyerek kendi şartlarını bildirmişti.

Paris'te toplanan Dışişleri Bakanları Konferansı 26 Mart 1922 tarihinde İtilâf Devletleri'nin, barış esasları ile ilgili tekliflerini iletmişti. Bunlar:

Gerek Türkiye'de gerek Yunanistan'da azınlıkların haklarının korunmasına ve bu maksatla konulacak kuralların uygulanmasına Milletler Cemiyeti'nin de katılması. Doğuda bir Ermeni yurdunun kurulması ve bu işe de Milletler Cemiyeti'nin katılması.

Boğazların serbestliğini sağlamak üzere Gelibolu yarımadasında ve Boğazlar'ın çevresinde askerden arınmış bir bölgenin oluşturulması.

Trakya sınırının Tekirdağ'ı bize, Kırklareli, Babaeski ve Edirne'yi Yunanlılara bırakacak şekilde tespiti.

719 Gazi Mustafa Kemâl Söylev Cilt:II Sf: 865 TTK 1998 Ankara

Bizde kalacak olan İzmir'in Rumlarına ve Yunanistan'da kalacak olan Edirne'nin Türklerine, bu şehirlerin yönetimine adaletli bir şekilde katılabilmelerini sağlamak üzere uygun bir yöntemin kararlaştırılması.

Barış yapılır yapılmaz İstanbul'un İtilâf Devletleri'nce boşaltılması. Serves projesi ile eli bin kişi olarak tespit edilen Türk silâhlı kuvvetlerinin seksen beş bine çıkarılması ve Sevres projesinde olduğu gibi askerlerimizin ücretli asker olması.

Sevres projesindeki malî komisyonun kaldırılması dışında, İtilaf Devletleri'nin iktisadî çıkarlarının gözetilmesi, dış borçların ve bize yükletilecek savaş tazminatının ödenmesinin sağlanması için Türk hakimiyeti ile bağdaşabilecek bir yöntemin tayini.

*Adlî ve iktisadî kapitülasyonlarda değişiklik yapılmak üzere bir komisyonun kurulması idi.*⁷²⁰

İtilâf Devletleri'nin bu ateşkes anlaşması teklifi ile bu devletlerin İstanbul hükümeti ile birlikte Millî Mücadeleyi yok etme amacıyla oldukları açıkça ortaya konulurken Türkler cephelerde hazırlıklarını sürdürmekteydiler. Bu hazırlıklar devam ederken Mustafa Kemâl de Sovyet elçiliğinde verilen yemeklerde, ilişkiler ve gelişmeleri birlikte değerlendirme olanağı buluyordu. Bir gün Sovyet Rusya elçisi Aralov, Azerbaycan elçisi Ağabeylov ve askeri ataşe Zvonaryev'i cepheyi gezmeleri için davet edince de Sovyet elçiliği cephedeki Türk askerlerine verilmek üzere hediye torbaları hazırlattırarak içine, iğne, iplik, düğme, tütün, şeker gibi askerlerin ihtiyacı olabilecek maddeler koydurtmuştu. Cepheye gidişlerini S.İ.Aralov şöyle anlatıyor:

"Torbaların üzerine şöyle bir yazı bastırdık: "Sovyet Rusya Kızılordusundan Türk Erlerine" Hediyeleri geçit resminden ve toplantıdan sonra, biz kendimiz dağıtmıştık. Hediyeler çok makbule geçmişti.

Cepheye gidişimle ilgili notları saklamıştım. O devrin, gördüklerimi ve duyduklarımı yansıtan vesikaları olarak bunları aktarmaktan kendimi alamayacağım.

*Mustafa Kemâl'in savaş karargâhını ziyaret etmemizi doğuran üç sebep vardı: Mustafa Kemâl'in uzun süren ayrılığı dolayısıyla, bizzat onun çözümlemesini gerektiren bir yığın mesele birikmişti. İtilaf devletlerinin silah bırakışma (mütareke) teklifini konuşmamız gerekiyordu. Bu onunla bir görüşmeyi kaçınılmaz bir zorunluluk haline getiriyordu. Üstelik Mustafa Kemâl'in kendisi de bu konuda bizim düşüncelerimizi almak istiyordu. Nihayet, bu ziyaretle yeni Türk ordusunu tanımak fırsatını da elde etmiş olacaktım."*⁷²¹

Cephe gezisi sırasında Konya'ya gelen heyet. medreseyi de ziyarete gitmişlerdi. Mollalardan birisi, Mustafa Kemâl'den medrese sayısının artırılmasını ve medrese öğrencilerinin askere alınmamasını isteyince Mustafa Kemâl sert bir şekilde:

"Ne o, yoksa medrese sizin için Yunanlıları mağlup etmekten, halkı zulümden kurtarmaktan daha mı değerlidir? Millet kan içinde yüzerken, halkın en iyi çocukları cephelerde dövüşür, yurt için canlarını feda ederken, siz burada, genç, sapasağlam delikanlıları besiye çekmişsiniz!" diye cevap vermişti. Mustafa Kemâl daha sonra:

"Bu asalakların askere alınmaları için hemen yarın emir vereceğim!" deyince mollalar sinmişler ve yüzleri öfkeden kıpkırmızı kesilmişti.

720 Gazi Mustafa Kemâl **Söylev** Cilt II. Sf:869 TTK 1998 Ankara

721 Aralov S.İ. **Bir Sovyet Diplomatının Türkiye Hatıraları I** Sf: 102-103 Cumhuriyet Gzt. Eki Aralık 1997

Heyet medreseden ayrıldıktan sonra konuşmaya devam eden Mustafa Kemâl:

*“Savaş sona erince onlarla daha ciddi konuşacağım! Her şeyden önce onları mali dayanaklarından, vakıflardan yoksun edeceğim. Yurt topraklarının büyük bir parçası, nerede ise üçte ikisi, belki daha çoğu vakıftır. Bu topraklar mollaların yaşama kaynaklarıdır. Bunların çoğu köylülerin elinden alınmış topraklardır. Buna son vereceğiz. Bir de utanmadan hükümetten yardım istiyorlar”*⁷²² demişti.

Heyetin Konya gezisi Mustafa Kemâl ile yobazlar arasındaki büyük ayrılığın ortaya çıkması bakımından önemliydi. Gezi sonunda Mustafa Kemâl:

*“Konya yobazları salt çıkarları bozulmasın diye, İngilizlere bağlanmaya, Türk halkını satmaya, “kafirlere” boyun eğmeye hazır...”*⁷²³ diyordu.

Mustafa Kemâl Sivas Kongresi sırasında İngilizlerin padişaha bağlı hainlerle, bu kongreyi başarısızlığa uğratmak ve kongre delegelerini tutuklamak için Kürtleri ayaklandırdıklarını heyete hatırlatarak:

*“Biz Türkler borç altında kalmayız! Güney’de Kürtlere, İngilizlere karşı baş kaldırmaları için yardım ettik. Hain Sadrazam Damat Ferit Paşa’nın İngilizlerle bir anlaşmaya vardığını ve bu anlaşma gereğince, Kürdistan’ın Türkiye’den ayrılmasını kabul ettiğini herhalde biliyorsunuzdur. Bu anlaşma Fransız gazetelerinde yayınlandı. Bu anlaşmanın imzalanıp imzalanmadığını bilmiyorum. Padişah’la Damat Ferit’in, vicdanlarının elvermediğini sanmıyorum. Çünkü onlarda ne vicdan, ne de memleket sevgisi var. Ama uluslararası durum ve bizim zaferlerimiz İngilizleri böyle bir antlaşmayı imzalamaktan alıyordu. Sonra, Fransa’da bu antlaşmayı protesto ederdi”*⁷²⁴ diyordu.

Mustafa Kemâl’in Başkomutanlığı ile ilgili 5 Ağustos 1921 tarihli kanunun süresi muhaliflerin türlü türlü eleştiri ve hücumlarına karşı, birinci defa 31 Ekim 1921’de ikinci defa 4 Şubat 1922’de: üçüncü defa 6 Mayıs 1922’de uzatılmıştı. Meclis’teki muhalifler Mustafa Kemâl’in Başkomutanlıkta kalmasını istemedikleri için tartışmalar yaşanmış ve “Başkomutanlık Kanunu”nun süresinin uzatılması kabul edilmiyordu. Genelkurmay Başkanı ve Millî Savunma Bakanı Meclis’in gösterdiği bu tutum karşısında kendilerinin de göreve devamlarında bir yarar olmayacağını ileri sürerek, istifa etmeye karar vermişler, ordu komutansız kalmıştı. Memleketin ve millî gayenin yüksek çıkarları için Başkomutanlık görevini yürütme kararını veren Mustafa Kemâl, 6 Mayıs 1922’de yapılan gizli oturumda Meclis’e açıklamalarda bulunacağını açıklayınca muhalefet:

“Meclis’in hakkının zorla ele geçirildiğini ve zorla ele geçirmek istendiğini söyleyerek, çok açık olan hakkımızı vermeyiz” diyerek karşı çıkmıştı. Mustafa Kemâl:

“Meclis’in kurulmasına ve bu Meclis’in memleketin kaderini ele alacak bir nitelik kazanmasına çalışan benim! Bunda başarı sağlamak için en yakın arkadaşlarımla görüş ayrılığına ve çatışmaya düştüm. Bütün hayatımı, varlığımı, bütün şeref ve haysiyetimi tehlikeye attım. Demek oluyor ki, bu benim eserimdir. Ben eserimi alçaltmakla değil yükseltmekle görevliyim.” Diye cevap vermiş, muhalefetten Afyonkarahisar Milletvekili Mehmet Şükrü Bey:

722 Aralov S.İ. **Bir Sovyet Diplomatının Türkiye Hatıraları I** Sf: 128-129 Cumhuriyet Gzt. Eki Aralık 1997

723 Aralov S.İ. **Bir Sovyet Diplomatının Türkiye Hatıraları I** 136 Cumhuriyet Gzt. Eki Aralık 1997

724 Aralov S.İ. **Bir Sovyet Diplomatının Türkiye Hatıraları I** S:143 Cumhuriyet Gzt. Eki Aralık 1997

“Gizli oturumlarla gerçeğin milletten gizlenmek istendiğini” söyleyerek konun açık oturumda görüşülmesini istemişti. Hüseyin Avni Bey de, konuşma ahlakına uymayan ifade ile Mustafa Kemâl’in konuşmasını kesmiş, Mustafa Kemâl de:

“Meclis’in mahalle kahvesi olmadığını söyleyerek, milletin kâbesi olan kürsiye saygılı olması” için onu sert bir şekilde uyarmak zorunda kalmıştı. Muhalefetin diğer sözcüleri de değişik konularda eleştirilerini devam ettirmişler ve Vasıf Bey’in:

“Sakarya Muharebesi’nden sonra, işte hâlâ kıpırdıyamadık, kıpırdıyamıyoruz.” Şeklindeki sözleri bravo sesleri arasında alkışlanınca Mustafa Kemâl:

“Buna pek üzüldüm ve kahroldum, çok utanç duydum. Ordunun kıpırdamamasını ve kıpırdamayacağını iddia eden bir gafilin sözlerini alkışlamak, cidden çok gariptir. Rica ederim, bunu burada gömelim, kimse işitmesin! (...) Başkomutanlık iki gündür belirsiz bir durumda ve boşluktadır. Şu dakikada ordu komutansızdır. Eğer ben orduya komuta etmekte devam ediyorsam, kanunsuz olarak komuta ediyorum. Meclis’te beliren oy sonuçlarına göre, hemen komutadan el çekmek isterdim.

Başkomutanlığımın sona erdiğini hükümete bildirdim. Fakat önlenmesi imkânsız bir felâkete meydan vermeme mecburiyeti ile karşı karşıya geldim. Düşman karşısında bulunan ordumuz başsız bırakılamazdı. Bunun için bırakmadım, bırakmam ve bırakmayacağım.”⁷²⁵ diyerek açıklamalarda bulunmuştu.

Bu konuşmaların ardından gereği gibi aydınlanmış olan Meclis, 11 red, 15 çekimsere karşı 177 oyla “Başkomutanlık Kanunu”nun süresini uzatmış oldu.

Bu sıralarda İstanbul’da İngilizler halk üzerindeki baskılarını sürdürmekte, kanuni kılıflar uydurarak halkı yağmalamaya devam ediyorlardı. İngiliz yağmalarına karşı çıkanlar şiddetle cezalandırılırken, şehirdeki İngiliz polisleri ellerindeki sopalarla *Beyoğlu (Pera)*’daki esnaf ve alıcıların bacaklarına vurarak onları düzene sokmaya çalışıyorlardı. Bunlara çeşitli asılsız suçlamalarla para cezası veriyorlardı. Bir tavuğun baş aşağı taşınmasının cezası beş lira idi. Bu cezayı anlamayıp itiraz edilirse ceza ikiye katlanıyor, her itirazda bu ceza daha da katlanarak artıyordu. İngiliz soyguncuları o gün maaşını alıp evine dönen bir matbaa işçisini yolda durdurmuşlar ve üzerinde bir tabanca buldukları için yirmi lira ceza vermişlerdi. İşçi bu parayı ödemeye hazırlanırken cezayı kırk liraya çıkarmışlar, işçi itiraz edince, altmış liraya çıkarmışlar, işçi yine itiraz edince de maaşının tamamı olan seksen lirayı almışlardı.

İşgal altındaki İstanbul’da İngilizlerin soygun için başka numaraları daha vardı. İngiliz kurnazlar, daha önceden evlerinden çıkarılan zengin ailelerin evlerine dönmelerine izin vererek onları teşvik ediyor, evlerine dönenler gerekli onarımı yapıp düzenlerini kurunca da İngiliz subayları:

“Bir saat içinde ben buraya taşınacağım” diyerek, her türlü bakımı tamamlanmış araç ve gereçlerle donatılmış evlerden Türkleri kapı dışarı edip kendileri yerleşiyorlardı.⁷²⁶

Her fırsatta çeşitli yöntemler bularak kudurmuşçasına saldıran İngilizlerden bıkan İstanbul halkının Anadolu’daki Millî Mücadeleye karşı sempatisi ve ilgisi gün geçtikçe artıyordu.

Ankara da ise: Mustafa Kemâl ile *İkinci Grup* adını alan muhalifler arasındaki mücadele de bütün hızıyla devam etmekteydi. Bakanlar Kurulu’nun 8 Temmuz 1922 tarihli kanunla

725 Gazi Mustafa Kemâl *Söylev* Cilt:II Sf:883 TTK 1998 Ankara

726 Berthe G.Gaulis –*Çankaya Akşamları* Sf: 58-59 Cumhuriyet Gzt. Eki Ocak 2001-İstanbul

seçim şeklini düzenlemesi ile Bakanların ve Bakanlar Kurulu Başkanı'nın doğrudan doğruya Meclis'çe ve gizli oyla seçilmeleri sağlanarak, Mustafa Kemâl Bakanlar Kurulu Başkanlığı'ndan fiilen uzaklaştırılmış, bakanların onun göstereceği adaylar arasından seçilmesi önlenmişti. Muhalefet tarafından Bakanlar Kurulu Başkanlığı'na getirilen Rauf Bey, açıktan açığa *İkinci Grup*'a geçmiş fakat, *Birinci Grup* taraftarı imiş gibi davranmaya devam ediyordu. Ama gelişmeler buna izin vermeyince, ayrılığını ilân etmek zorunda kalmıştı.

Bu sıralarda ordu ihtiyaçlarını ve eksiklerini tamamlamak için bütün gücüyle çalışırken Mustafa Kemâl, Haziran ayı ortalarında taarruz başlatmayı düşünüyordu. Şevki Paşa, 2' nci Ordu'nun, 25 Eylül 1921 günü *Malta*'da sürgünde iken kaçıp, *Kuşadası*'na gelerek Millî Mücadele saflarına katılmış olan Ali İhsan Paşa da 1'inci Ordunun komutanıydı. Ali İhsan Paşa Ankara'ya geldiğinde Mustafa Kemâl onu *Ankara Gari*'nda karşılamış ve ona gerekli değeri vermişti. Hatta, Batı cephesini ikiye bölerek bir kısmını da Ali İhsan Paşa'ya vermek istemişti. Ancak İsmet Paşa bu isteğe karşı çıkmış ve Ali İhsan Paşa, İsmet Paşa'nın emrine verilmişti. Oysa Ali İhsan Paşa, İsmet Paşa'dan iki sınıf daha önceydi ve ordu kumandanlığında sevk ve idare bakımından da ondan daha üstündü. Bu nedenle Ali İhsan Paşa huzursuz olmasına karşın görevi kabullenmişti. Ali İhsan Paşa kumandayı üstlendikten sonra İsmet Paşa'ya yönelik eleştirilerini sürdürmeye devam etmiş, askeri ambarlarının mevcudunu günlerce haber vermemiş ve genel yiyecek sıkıntısının çekildiği bir sırada, ambarlarının boşaldığını ve açlık tehlikesi bulunduğunu açıklayarak, ast komutanları, üstlerine karşı itaatsizliğe ve görevlerini yapmamaya kışkırtmaya başlamıştı. Bunun üzerine de divanharb kararıyla bu görevinden uzaklaştırılmıştı. 1'inci Ordu Komutanlığı bir süre vekâletle idare edildikten sonra bu görev, Moskova elçiliğinden dönmüş olan Ali Fuat Paşa'ya, teklif edilmiş, o kabul etmeyince Refet Paşa'ya teklif edilmiş o da kabul etmeyince kayıtsız şartsız cephe emrine girerek görev yapacağını söyleyen ve açıkta bulunan Nurettin Paşa'ya verilmişti.

Hazırlanan taarruz planı, orduların ana kuvvetlerini düşman cephesinin bir kanadında ve mümkün olduğu kadar dış kanadında toplayarak, bir imha meydan muharebesi vermek şeklindeydi.

Ana kuvvetler, düşmanın *Afyonkarahisar* yakınlarında bulunan sağ kanat grubu, güneyinde ve *Akarçay* ile *Dumlupınar* hizasına kadar olan alanlarda toplanacak, çabuk ve kesin sonuç almak için, düşman bu kanattan vurulacaktı.

İngilizler mütareke tekliflerini sıklaştırmışlar, cephe gerisinde de bu tekliflerin etkisiyle barış imzalanması yönünde bir akım etkisini artırmaya başlamıştı. Hazineye paranın olmadığı biliniyordu. Ordu kumandanlarından birisi Mustafa Kemâl'e:

“*Bir milletin varını yoğunu zar gibi ortaya atmayı tarih affetmez*” diyerek onu son saldırıdan vazgeçmesi için iknaya çalışıyor:

“*Milletin varı yoğu bundan mı ibarettir, paşam?*” deyince Mustafa Kemâl:

“*Evet, bundan ibarettir*” diyerek, kesin sonucun elde bulunanlar ile alınmak zorunda olduğunu söylüyordu. Komutanlardan bir başkası:

“*Fakat efendim! Bizim bütün geri teşkilatımız düşmanı yirmi kilometreden fazla takip edemez.*” Dediğinde Mustafa Kemâl:

“O halde düşmanı yirmi kilometre içinde yok etmeğe mecburuz” diyerek düşmanı yok etme kararlılığını vurguluyordu.⁷²⁷

Mustafa Kemâl, Konya’ya gelen General Townshend’le görüşmek için, 23 Temmuz 1922 akşamı Batı Cephesi Karargâhı’nın bulunduğu Akşehir’e giderek savaş planı hazırlamış, 24 Temmuz’da Konya’da General Townshend’le görüştüktan sonra 27’sinde tekrar Akşehir’e gelip hazırlıkların 15 Ağustos’a kadar bitirilmesine karar verilmişti.⁷²⁸

28 Temmuz 1922 günü öğleden sonra arasında yapılan bir futbol maçını seyretmek bahanesiyle ordu komutanları ve bazı kolordu komutanları Akşehir’e çağırılmışlar, komutanların taarruzla ilgili görüşleri alınmıştı. 30 Temmuz 1922 günü de Genelkurmay Başkanı ve Batı Cephesi Komutanı ile yeniden görüşülüp taarruzun şekli ve ayrıntıları belirlenmişti. Batı Cephesi Komutanı ise 6 Ağustos 1922 günü ordularına gizli olarak taarruza hazırlık emri vermişti.

“6 Ağustos emri verilmiştir.

Birinci ve İkinci ordular, küt’aları, kağnıları, süvari alaylarıyla
yer değiştiriyordu, yer değiştirecek.

98956 tüfek,

325 top,

5 tayyare,

2800 küsur mitralyöz,

2500 küsur kılıç

ve 186326 tane pırıl pırıl insan yüreği

ve bunun iki misli kulak, kol, ayak ve göz

kımlıdanyordu gecenin içinde.

Gecenin içinde toprak.

Gecenin içinde rüzgâr.

Hatıralara bağlı, hatıraların dışında,

gecenin içinde :

insanlar, âletler ve hayvanlar,

demirleri, tahtaları ve etleriyle birbirine sokulup,

korkunç

ve sessiz emniyetlerini

birbirlerine sokulmakta bulup,

kocaman, yorgun ayakları,

topraklı elleriyle yürüyorlardı.”⁷²⁹

Taarruz emrinin verildiğinden haberi olmayan muhalefet, ordunun çürüdüğünden, kırıdayacak durumda olmadığından bahsediyor, böyle karanlık ve belirsizlik içinde beklemenin felâkete neden olacağı yolundaki propagandalarına hız veriyorlardı.

727 Atay Falih Rıfki, **Ataürkçülük Nedir**. Sf: 37 Pozitif Yayınları Şubat 2006 İstanbul

728 Belen Fahri **Büyük Türk Zaferi** Sf: 9 Cumhuriyet Gzt. Eki Ağustos 1999-İstanbul

729 Hikmet Nazım **Kuvayı Milliye** Sf:90 Bilgi Yayınevi Ocak 1974 Ankara

Türk ordusunun savaşa hazırlığı sırasında yeni alaylar oluşturuluyor, ancak tabur, bölük ve müfrezelere atanacak subay bulunamıyordu. Alay komutanı subay ise, daha alt kademeler, subaylar yerine arkadaşlar, kardeşler, akrabalar vs. atanarak oluşturuluyordu.

Bunlardan birisi de Sakarya boylarındaki “İpsiz Recep”in çeteleriydi. Bunlar İstanbul’dan kendilerine top kaçırtmışlar ve bölgede aylarca etkin olmuşlar, kuvvetli bir Yunan müfrezesinin saldırısına uğrayınca dağılmışlar günlerce toplanamamışlardı. Bu tip müfrezelerin düzenli kıtalar haline dönüştürülebilmesi için subaylara ihtiyaç vardı. İstanbul’dan Anadolu’ya kaçabilen subaylar hemen görevlere atanarak düzenli ordu oluşturma çabaları hızlandırılmaya çalışılıyordu. Yeni oluşturulan bir taburun bol bol silah attığı dikkat çekmiş, bunu yapanların emirlere uymadığı anlaşılmıştı. Düzen altına almak için başlarına subay atanmış ve onlar:

“*Padişahım çok yaşa*” diyerek isyan etmişlerdi. Bu ve buna benzer birçok birlik düzen altına alınmış ve çok disiplinli birlikler oluşturulmaya başlanmıştı.⁷³⁰

Mustafa Kemâl, taarruz hazırlıklarının gizli olarak yapılması amacına da uygun bir ortam yarattığı için, kamuoyuna açıklama yapmıyordu. Ancak yapılan olumsuz propagandaya inananlar karamsarlık içindeydiler. Mustafa Kemâl ise yakında yapılacak taarruzla, altı yedi gün içinde düşmanın ana kuvvetlerinin yenileceğini söylemekle yetiniyordu. Yapılacak taarruzu ancak, belirli birkaç kişi biliyordu.

Mustafa Kemâl büyük bir gizlilik içinde cepheye gitmek üzere Ankara’dan ayrılmıştı. Zaten Genelkurmay Başkanı da birkaç gün önceden 13 Ağustos 1922 günü cepheye gitmişti. Yapılan plana göre Mustafa Kemâl’in cepheye gittiğini bilenler, onun Ankara’da olduğu izlenimini verecekler taarruzun başlayacağı gün gazetelerde Mustafa Kemâl’in Çankaya’da çay ziyafeti verdiğini ilân edeceklerdi.

Mustafa Kemâl, cepheye gideceği zaman Meclis üyelerine bir çay partisi vereceğini duyurarak dikkatleri oraya çekmiş, ama bunun da yeterli olamayacağını düşündüğü için çok güvendiği Rus elçisine cepheye gideceğini söyleyip bunun gizli tutulması için yardım isteyerek, kendisinin de katılacağı bir resmi kabul düzenlemesini istemişti. Böylece Mustafa Kemâl’in taarruzu başlatacağı gün, iç ve dış dünya onun Ankara’da olacağını bilecekti. Rus elçiliği Mustafa Kemâl’in de katılacağı toplantıyı herkese haber vermişti. Rus Elçisi Aralov bu anı şöyle anlatıyor:

“...herkes toplanıp Mustafa Kemâl’in gelişini beklediği sırada, yaveri gelerek, Mustafa Kemâl’in biraz rahatsız olduğunu ve gelemeyeceğinden dolayı özür dilediğini haber verdi. Mustafa Kemâl ise, bu sırada gizlice cepheye, Konya’ya hareket etmiş bulunuyordu.”⁷³¹ Geceleyin otomobille Konya’ya orada bulunanlardan dahi habersizce gitmiş, oraya vardığında telgrafhaneyi kontrol altına aldirarak Konya’da bulunduğunun dışarıya duyurulmamasını sağlamıştı.

730 Yazman M.Şevki *Anadolu’nun İşgali* Sf: 197-200 Kamer Yayınları 1999-İstanbul

731 Aralov S.İ *Bir Sovyet Diplomatının Türkiye Hatıraları 2* Sf:176 Cumhuriyet Gzt. Eki Aralık 1997-İstanbul

Kocatepe Doruğunda Ay ve Yıldız Türk Bayrağındaki Gibiydi...

Mustafa Kemâl, 20 Ağustos 1922 günü öğleden sonra saat 16.00'da *Akşehir*'deki *Batı Cephesi Karargâhı*'na varmış, görüşmelerden sonra 26 Ağustos 1922 sabahı düşmana taarruz için emir vermişti. *Kars*'tan *Ankara*'ya bir kağıt kolu ile üç ayda nakledilen top mermilerine karşın otomobillerle sınırsız bir şekilde Yunan cephesine getirilen bataryalar karşı karşıya gelecekti. İlk yıllardaki yorgunluk tembellik, sarayın propagandası vs. gibi nedenlerle mücadeleye katılmakta çekinen, daha sonraları işgalcilerin zulmü karşısında ülkelerinin kurtuluşu için her zorluğa katlanan Türk milleti her şeyi göze almış, ölüme gidiyordu.

Ya ölecek ya da kurtulacaklardı.

20/21 Ağustos 1922 gecesi 1' inci ve 2' nci Ordu Komutanlarını karargâhta toplayıp, taarruzun harita üzerinde açıklamalarını yaparak, strateji ve taktik baskın için yapılacak yığınak ve hazırlıklarının gizli sürdürülmesini kararlaştırmışlardı. Cephedeki bütün hareketler gece yapılacak, askeri birlikler gündüzleri köylerde ve ağaçlıklar altında dinleneceklerdi. Taarruz bölgesinde, yolların düzeltilmesi v.b çalışmalarla düşmanın dikkatini çekmemek için yanıtıcı hareketlerde bulunulacaktı.

Karargâh 24 Ağustos 1922günü *Akşehir*'den, *Şuhut*'a taşınmış, 25 Ağustos 1922 sabahı da *Şuhut*'tan ayrılarak *Kocatepe*'nin güneybatısındaki çadırılı ordugâha nakledilerek, geceleri gaz lambası ışığında geleceğin yazgısı yazılmaya başlanmış, son nokta konulmak üzere Mustafa Kemâl, tıraş olup giyinmiş, tabancasını beline takarak, eldivenlerini giydikten sonra çadırından dışarı çıkmış, geceleyin yıldızların altında engebeli ve taşlık arazi içinde *Kocatepe*'nin doruğuna Başkumandanlık flamasını dikmişti. Bu sırada ay ve yıldız Türk bayrağında olduğu konumlanmışlardı.⁷³² Mustafa Kemâl, dürbünüyle düşman mevzilerini gözden geçirerek, Türk Ordusunun taarruz hazırlıklarını kontrol etti. Saat 2.30'du:

*"Dağlarda tek tek ateşler yanyordu
Ve yıldızlar öyle ışıltılı, öyle ferahtılar ki
şayak kalpaklı adam
nasıl ve ne zaman geleceğini bilmeden
güzel, rahat günlere inanyordu
ve gülen bıyıklarıyla duruyordu ki mavzerinin yanında,
birdenbire beş adım sağında onu gördü.
Paşalar onun arkasındaydılar.
O, saati sordu
Paşalar: "Üç", dediler.
Sarışın bir kurda benziyordu
Ve mavi gözleri çakmak çakmaktı.
Yürüdü uçurumun başına kadar,
eğildi, durdu.
Bıraksalar
ince, uzun bacakları üstünde yaylanarak*

732 Yazman M.Şevki **Anadolu'nun İşgali** Sf:211 Kamer Yayınları 1999-İstanbul

ve karanlıkla akan bir yıldız gibi kayarak
Kocatepe'den Afyon ovasına atlayacaktı.⁷³³

Bu sıralarda Yunan ordusunun durumunda önemli bir değişiklik görülmezken, Yunan Başkumandanı Hacı Anesti İzmir'de karargâhında, Türk Başkumandanı Mustafa Kemâl ise cephede askerlerinin başındaydı.

Hacı Anesti'nin Yunan genel karargâhı cepheye uzak bulunduğu için bir Türk taarruzu halinde, Başkumandanın fiili müdahalesine kadar, Afyon bölgesindeki bütün kuvvetlere Kolordu Kumandanı General Trikupis komuta edecekti. Trikupis'in dört tümenli Birinci Kolordusu Afyon etrafındaki mevzilerde, II. Kolordu (Döğer- Egret) bölgesinde ihtiyatta idi. Ayrıca Uşak'ın doğu ve güney bölgesinde de bir piyade ile bir süvari tümeni vardı.

General Trikupis, uçak keşifleri ve casusların haberleriyle otuz bin kişilik Türk kuvvetinin Afyon'un güney bölgesinde toplandığını öğrenerek, II. Kolordu'nun Egret'te bulunan 7. Tümeni'ni 25 Ağustos'ta güneye, Balımsu istikametinde yürüyüşe geçirmişti.⁷³⁴

Türk Süvari kolordusu kumandanı, yaptığı incelemelerde Ahırdağ'ından Sincanlı ovasına giden bir patika olduğunu öğrenmiş, Tokuşlar köyünden Haydar Ağa, bu geçidin gündüz bir süvari bölüğü ile tutulduğunu ve gece bu kuvvetin geriye çekildiği haberini vermişti. Türk kuvvetlerine ulaşan bu bilgi ve Fahrettin Paşa'nın teklifi üzerine, Süvari Kolordusu, 25-26 Ağustos gecesi Ahırdağ geçidinden Sincanlı ovasına nakledilmiş bu süvari akını Yunanlıların moralini iyice bozmuştu.⁷³⁵

Birinci Kolordu bölgesinde 23. Tümen, Belentepe'ye saldırmış, onun solundaki 15. Tümen'in Yarbay İlyas Bey (General İlyas Paşa) kumandasındaki 38. Alayı, sabah 06.55'te Tınaztepe'ye girmeyi başarmıştı. Tınaztepe'nin önünü çok sağlam olduklarını düşündükleri tel örgü ile kapatan Yunanlılar kendilerini çok güvende hissediyorlardı. Oysa Türkler bu telleri hâlâtlara bağlayarak yüzlerce manda ile çekip götürmüşler, Yunanlıların ruhu dahi duymamıştı. Yunanlıların:

“Türkler burayı bir yılda dahi aşamaz” dedikleri tellerin yerinde yeller esiyordu. Türk birliklerinin burunlarının dibine kadar sokulmuş olduğunu gören Yunanlılar, şaşkınlık ve dehşet içinde kalmışlar, 14. Tümen saat 07.45'te Kılıçarslan Tepesi'ni ele geçirmişti. V. Süvari Kolordusu da, bütün tekerlekli vasıtalarını bırakarak Ahırdağ'ın keçi yollarından Sincanlı ovasına düşman gerisine sarkıyordu.

25-26 Ağustos gecesi Sandıklı'nın batısından 1. ve 14. Tümenleriyle hareket eden kolordu, karanlıkta sarp dereler, uçurumlar ve ormanlıklar arasından büyük güçlükler içinde geçip, sabah olurken kol başıyla boğazı geçtikten sonra gereken keşif ve emniyet tedbirleri almıştı. İkinci Süvari Tümeni de gündüz öğleye kadar boğazı geçince, Kolordu bir araya toplanmış, sahra topçu taburu, arabalı telsiz istasyonu ve tekerlekli vasıtalar geride kalmıştı.

Saat yediye kadar ümit verici başarılar elde edilmiş olmasına rağmen 23. Tümen'in geç kalmıştı. Bu sorun da Mustafa Kemâl'in Halis Bey'le telefonda konuşması üzerine giderilmişti. Mustafa Kemâl'in Kocaçimen'deki fotoğrafı da burada telefon başına giderken çekilmişti. Saat 09.00'da Belentepe ele geçirilmiş, Yunan esirleri de Türk karargâhına getirilmeye

733 Hikmet Nazım Kuvayı Milliye Sf:104 Bilgi Yayınevi Ocak 1974 Ankara

734 Belen Fahri Büyük Türk Zaferi Sf: 19 Cumhuriyet Gzt. Eki Ağustos 1999-İstanbul

735 Belen Fahri Büyük Türk Zaferi Sf: 21 Cumhuriyet Gzt. Eki Ağustos 1999-İstanbul

başlanmıştı. Gelen esir kafilesi içinde kendisinin Bulgar olduğunu söyleyen ve daha sonra Edimeli Rum berber olduğu anlaşılan çok güzel Türkçe konuşan birisi *Afyon*'un düşmüş olduğunu haber veriyordu.

Çekiltepe'yi (*Çiğiltepe*) ele geçirme görevini üstlenen 57.Tümen henüz hedefine ulaşmadığı için Başkumandan *Çiğiltepe*'nin düşürülmesi için emir üzerine emir veriyor, ama bir türlü bölge ele geçirilemiyordu. Güneş batmak üzereydi Albay Reşat Bey, üzüntüden ne yapacağını bilemez durumda kalmıştı. Başkomutanlıktan gelen her telefon kurşun gibi yüreğine saplanıyordu. Başkumandan:

“*Gece olmadan Çiğiltepe alınmalıdır*” diyordu. Son yaptığı konuşmada Reşat Bey Mustafa Kemâl'e:

“*Yarım saat sonra hedefleri ele geçireceğiz*” diye söz verdiği halde yine *Çiğiltepe* düşürülemedi. Başkomutandan yine telefon gelmişti ki, Mustafa Kemâl'e:

“*Yarım saat içinde size o mevzileri almak için söz verdiğim halde, sözümü yerine getirememiş olmam nedeniyle yaşama hakkım yoktur*” diyen, Albay Reşat Bey tabancasını alnına dayayarak intihar etmişti.

*“İnatla dayandı düşman
Yerden bitercesine çoğala, çoğala,
Mermiyle vur,
Dipçikle vur,
Tükenmez gâvur oğlu gâvur.
N'edersin alamadık Çiğiltepe'yi,
Şehit verdik
Yiğit Reşat Beyi,
Tövbe ettik yaşamaya...
Daha gidecek can varmış helâlinden,
Kader bu ya...
Gün ışığında karardı benzimiz
Vıcık vıcık gömleğimiz
Kan akar her damardan.
Sonunda
Söktük hepsini topraktan
Yalın ellerimizle,
Gözyaşımızda parladı Çiğiltepe,
Bir nur...
İnanmıştık: Şehitler ile
Mustafa Kemâl Paşa
Bizi korur...”⁷³⁶*

736 Silah arkadaşı Cenab Ozankan

Alevî olan Albay Reşat Bey^(*) Birinci Dünya Savaşı'nda Muş'un ele geçirilmesi sırasında 17. Alay Kumandanı olarak gösterdiği yararlılıklardan dolayı Mustafa Kemâl'in takdirlerini kazanmıştı. Geceleyin bütün şiddetiyle devam eden savaşın ardından ertesi gün öğleyin saat 13'te 57. Tümen Çığıltepe'yi ele geçirmişti.

27 Ağustos'ta 4. Kolordu Ermenektepe'yi ele geçirerek Yunan cephesini ilk kez yarmış oluyordu. Trikupis Yunan ordusundaki çözülmeyle şöyle anlatıyor:

"Türklerin şiddetli taarruzları 4'ncü tümenimizin cephesini yarmıştı. 1'nci ve 4'ncü tümenler arasındaki gedik her an büyüyor: düşman Afyon'a her an biraz daha yaklaşmış bulunuyordu. Vaziyeti kurtarmak için henüz vakit olduğunu ümit ediyordum. 2'nci kolordu kumandanını bizzat telefona istedim ve kendisinden takviye talep ederek karar vermek için on dakika mühlet bıraktım. Fakat bu kararı almaya vakit kalmamıştı. Karargâhuma gelen 4'ncü tümen kumandanı Çolakoğlu tümen merkezinin sustuğunu ve vaziyeti düzeltmeye artık imkân olmadığını bildirdi. Bunun üzerine Afyonkarahisar'dan çekilmeye karar verdim."

1'nci tümen kumandanı General Franko ise şunları söylüyordu:

*"Sandıklı yolu üzerinden ilerleyen düşman kolu öğleye doğru hatlarımızın önüne ulaştı. Düşman piyade ve topçu ateşinin şiddetli ve müdafaa muntıkaları arasında hükmü sürmekte olan karışıklık son haddini bulmuştu. Askerin manevi kuvveti o derece azalmıştı ki, savaştan kurtulmak için birçokları kendilerini sol ellerinden ve ayaklarından yaralıyorlardı. Harp kuruluşuyla birlikte gittiğim Tilkikırı şimalindeki tepelerde firarileri durdurmak ve birlikleri yeniden teşkil etmek için sarf ettiğim bütün gayretler boşa gitti, büyük bir iskelet haline gelmiş kitalarımı büsbütün dağılmaktan kurtarmak için çekilmekten başka yapılacak şey kalmamıştı."*⁷³⁷

V. Süvari Kolordusu, düşman mevziinin yarıldığını öğrenince, İlbulakdağı'na doğru geniş bir çevirme yaparak Akçaşehir-Bakırcık platosunu tutmuştu ama ordu ile telefon irtibatı da kesilmiş, 2. Süvari Tümeni, Akçaşehir civarında demiryolu muhafızlarıyla savaşmış ve onları uzaklaştırmıştı. Hastaneden kaçarak cepheye gelen ve Fahrettin Paşa'ya gidip:

"Ben, kılıcımı sallayarak İzmir'e en önde girmek isterim. Beni ilerideki alaya göndermenizi dilerim" diyen ve gerekli izinleri aldıktan sonra ileri hatlarda savaşa giden Teğmen Yıldırım Kemâl, Küçükköy istasyonunda şehit olmuş, bu istasyona da *"Yıldırım Kemâl"* adı verilmişti.⁷³⁸

Yunan cephesi yarıldıktan sonra Yunan komutanlar arasında görüş ayrılığı başlamış, sadece İzmir'e doğru çekilmek konusunda birleşmişlerdi.

Yunan cephesinin yarılmasının ardından Birinci Ordu Kumandanı, düşmanın yakın bir hatta toplanmasına meydan vermemek için, Yunanlıları kuzeye doğru takip etmeye karar verirken, Yunan ordusunun geniş ölçüde bir çekilme yapmakta olduğuna inanmayan İkinci Ordu Kumandanı, ihtiyatlı hareket etmek gerektiğini duyuyordu. Garp cephesi kumandanı ise, düşmanın İzmir ve Kütahya istikâmetlerine çekilmesini engellemek için İkinci Ordu ile Kü-

(*) 1879 yılında İstanbul'da doğan Reşat Bey, Ziya Paşa'nın oğludur. Trablusgarp, Balkan, Birinci Dünya Savaşlarına katılmış ve askeri mahkeme üyeliği yapmıştır. Milli mücadeleye katılmak üzere İnebolu'dan Anadolu'ya geçerek, İnönü ve Sakarya savaşlarına katılmıştı. Mecidi nişanları, gümüş muharebe liyakat, Tahlisiye, Alman, Avusturya-Macaristan Harp madalyaları ve "İstiklâl Madalyası" ile ödüllendirilmiştir.

737 Yazman M. Şevki *Anadolu'nun İşgali* Sf: 229-230 Kemer Yayınları 1999-İstanbul

738 Belen Fahri *Büyük Türk Zaferi* Sf: 42-43 Cumhuriyet Gzt. Eki Ağustos 1999-İstanbul

tahya yönünü, Birinci Ordu ile de *Dumlupınar* yönünü kapatıp, düşmanı çember içine almaya karar veriyordu.

Mustafa Kemâl ise, durumun biraz daha aydınlanmasını uygun görmüş ardından da Garp cephesi komutanının emrini yürürlüğe koyarak, İkinci Ordu ağırlık merkezini kuzeyde bulundurarak düşmanın *Kütahya* istikâmetine çekilmesinin engellemesini, Birinci Ordunun da Yunanlıları Batı'dan kuşatarak *İzmir*'e gidiş yolunu kesmesini emretti.⁷³⁹

28 Ağustos günü General Frangos dışındaki Yunan kuvvetleri *Dumlupınar*'a yönelmiş, 4.kolordu General Trikupis'in *Dumlupınar*'a ulaşmasını engellemek için görevlendirilmişti. General Frangos'un *Dumlupınar* mevziine çekilmesi İzmir istikametini kapamak bakımından faydalı olmuştu. Fakat *İlbulak* dağlarında bulunan General Trikupis grubunun güney yanı açık kalmıştı. 28–29 gecesini beş tümenle (*Egret-Çat-Ulucak*) bölgesinde geçiren General Trikupis, tümenlerini saat 3–4 arasında yürüyüşe geçirecek *Dumlupınar* mevziini tutmaya çalışıyordu.

29 Ağustos 1922 günü Trikupis ile 4. Kolordu birlikleri arasında şiddetli çarpışmalar başlamış, savaşın Yunanlılar lehine döndüğünü sanan Frangos da, çatışmalara katılmıştı ama Türk birlikleri Trikupis'in *Dumlupınar*'a giden yolunu kesince Yunanlılar *Uşak* yönünde çekilmeye başlamışlardı. General Frangos *Dumlupınar*'ı boşaltınca burası, Türklerin eline geçmiş oldu.

Yunan Kumandanı Trikupis o günü şöyle anlatıyor:

Akşama doğru Hamurköyü'nün biraz doğusunda bulunduğum mahale Topçu Binbaşısı Protopulos koşarak geldi. İkinci Kolordu sol kanadının püskürtüldüğünü bütün muharebe hattının sarsıldığını ve düşman tarafından ihata edildiği haberini verdi. Kolordu kumandanının ve Tuğgeneral Dimeras'ın bulunduğu mahale gittim. Bunlar akşama doğru düşmanın bir alayının muharebe hattının sağına doğru hücum ettiğini ve bu hücum karşısında sağ kanadın dayanamayarak çekildiğini ve bu suretle Dumlupınar'a doğru olan ricat hattının kesildiğini bildirdi. Bununla beraber bütün muharebe hattının sarsıldığını, sağ kanadın çekilmesi üzerine bir boşluk hasıl olduğu ve ihata ediliğimiz fıkriinde olduklarını söylediler.

Bu sırada küçük panik alametleri de görülmüyordu. Birkaç subayın maneviyatı kırılmıştı. Ricat hattı kesildiği için bazı subaylar teslim müzekkeresine girmek muvafık olduğu fıkriinde idiler. Bundan başka birlik kumandanlarının içtimai ile vaziyetin tetkiki ve buna göre bir karar alınması teklif edildi.

Her iki noktai nazarı şiddetle reddettim. Ve açılan boşluğun 13. Alay'ın bir taburu ile kapatılmasını emrederek kuzeybatı istikametinde Çalköyü'ne orduyu çekmeye karar verdim.”⁷⁴⁰

739 Belen Fahri **Büyük Türk Zaferi** Sf: 45-47 Cumhuriyet Gzt. Eki Ağustos 1999-İstanbul

740 Belen Fahri **Büyük Türk Zaferi** Sf: 59-71 Cumhuriyet Gzt. Eki Ağustos 1999-İstanbul

Kurtuluş Güneşi 30 Ağustos Sabahı Ufuktan Doğuyor...

29 Ağustos günü, *İlbulakdağı* etrafındaki konaklarından *Dumlupınar* istikametine yürüten Trikupis kuvvetleri, güneyden 4.Kolordunun saldırısına uğradığı için akşama kadar savaşmak zorunda kalmıştı. Gün batımında savaşı kesip *Dumlupınar*'a çekilecekti ama 23. Türk Tümeni *Dumlupınar*'a giden ricat yolunu kesmişti. General Frangos grubu ise, 1.Kolordu karşısında 10 kilometre geriye çekilmişti.

Trikupis birlikleri gece *Çalköyü* dolaylarında toplanıp *Dumlupınar*'a çekilmek istiyordu. Saat 5.00'te 23'üncü Tümen'e karşı yaptığı saldırı başarılı olamayınca, *Kızıldaş* vadisinden *Banaz* yönünde çekilmeye karar verdi. Yunanlılar giderken *Çal* köyünü yakmışlardı.

Akşamın gittikçe bastırılan alacakaranlığında *Çal* köyünden, uzun boylu ve zeybek dizlikli bir adam, cesetler arasında bulduğu bir bitkin atın art ayaklarını kendi omuzlarına vurmuş: kendi gidişini de onun ön ayaklarına uydurmuş, bataklıkta bocalarcasına eziyet çekerek yarı kötürüm hayvanı, önu sıra, bir ganimet mal gibi köylük yerine doğru;

“*Belki at iyileşir de işime yarar*” diye götürüyordu.

Mustafa Kemâl'in, *Dumlupınar*'daki karargâhına ise, yüksek rütbeli iki subay getirilmişti. Yorgun olan esir subaylar, *Kızıldaş* deresinde, neler olup bittiğini, her şeyin çözülüp dağıldığını: kumandanları General Trikupis'i kargaşalık arasında dünden beri kaybettiklerini: generalin ata binip gittiğini: şimdi nerelerde olduğunu bilmiyorlarsa da onun da artık gidecek hangi yeri kaldığını: çamlıklar altında bir yerde düşüp ölmemişse yarın öbür gün onun da bir köşede ele geçeceğini söylemişlerdi.

Mustafa Kemâl onlara:

“*Bütün bu köyleri, kasabaları neden yakıp yıktıklarını: mazlum sivil halkın, silahsız kadının, masum çocuğun ne günahı olduğunu*” sormuştu. Esir subaylar:

“*Sivil halka ve köylere ilişmemelerini askerlerine sıkı sıkı tembih ettik fakat söz geçiremedik*” diyorlardı. Esirler Mustafa Kemâl'e kim olduğunu sormuşlar ve onun Türk orduları başkomutanı Mustafa Kemâl olduğunu öğrenince, gördüklerine inanamayarak, duraklayıp, bakakalmışlardı.⁷⁴¹

30 Ağustos 1922 günü için Türk Başkumandanı Mustafa Kemâl şöyle diyordu:

“*20–30 Ağustos gecesi sabaha karşı Garp Cephesi hareket şubesi müdürü Tevfik Bey, bermutat o saate kadar muhtelif karargâhlardan ve her taraftan gelen raporlara göre, harita üzerinde tespit ve işaret ettiği vaziyeti umumiyeyi cephe kumandanı İsmet Paşa'ya göstermiş ve o da derhal paşaya göster emri ile Tevfik Bey'i yanıma göndermişti. Karahisar belediye dairesinde bana tahsis edilen odada yatmakta idim. Beni uyandıran Tevfik Bey'in gösterdiği haritaya baktım. Haritada gördüğüm şey bu idi ki ordularımız düşman Kuvayı mühimmesini şimalden (kuzeyden), cenuptan (güneyden), garptan (batıdan) ihataya müsait bir vaziyet almış bulunuyorlardı. Şu halde tasavvur ettiğimiz ve azami netayıç (sonuçlar) temin edeceğini ümit ettiğimiz vaziyetler tahakkuk ediyordu. Derhal Fevzi ve İsmet Paşaları çağırınız dedim. Üçümüz toplandık. Vaziyeti bir daha mütalaa ettik ve katiyetle hükmü ettik ki Türk'ün hakiki halâs (kurtuluş) güneşi 30 Ağustos sabahı ufuktan bütün şaşaa ile tulû edecektir (doğacaktır)*

741 Ünaydın Ruşen Eşref **Atatürk'ü Özleyiş II** Sf: 39-42 Cumhuriyet Gzt. Eki Kasım 1998-İstanbul

tır). Bu karara göre ordulara saat 6.30'da yeni emir ve talimat yazıldı. Fakat durum o kadar mühim, o kadar sürat ve şiddet talep ediyordu ki bu tahriri (yazılı) emirle iktifa etmek muvafık ihtiyat olamazdı. Onun için Fevzi Paşa hazretlerinden bizzat Altıntaş ve cenubundan (güneyinden) hareket eden İkinci Ordumuzun ve bunu batısında bulunan Siivari Kolordumuzun nezdine giderek tasavvurumuza göre harekâtı tanzim buyurmasını kendilerinden rica ettim.

Dördüncü Kolordusu ile istihdaf ettiğimiz (hedef tuttuğumuz) düşman kısmı küllisini cenuptan (güneyden) takip eden Birinci Ordu Karargâhı'na da bizzat ben gidecektim. İsmet Paşa'nın da karargâhta kalıp vaziyet-i umumiyeyi idare etmesini münasip gördüm. ”

Başkumandanlık meydan savaşı olarak adlandırılan bu günde General Trikupis'in sekiz bin kişilik ordusu dışındaki tüm Yunan birlikleri ağır bir yenilgiye uğratılmıştı.

Trikupis 30 Ağustos'u şöyle anlatıyor:

“Erzak bitmiş bulunuyor ve bilhassa piyade cephane noksanı hissediliyordu. 9.Tümen'de cephane tamamen bitmiş olduğundan diğer tümenlerin kollarından ikmal edildi. (...)

Çalköyü'nün güney ve doğusundaki sırtları tutmaya karara verdim.(...)

Düşmanın ilk piyade taarruz kolları görüldü. Bu durum üzerine muharebeyi kabule mecbur oldum.Muharebe pek şiddetli başladı. (...)

Muharebe esnasında saat 17.00'ye doğru Teğmen Karamunis gelerek Albay Plastiras'ın Dumlupınar'ın kuzey batısındaki sırtlarda bulunduğu dair rapor getirdi. Aynı subay Plastiras'ın bulunduğu yere bir keçi yolu bulunduğunu ve arzu edersem gece Plastiras'ın olduğu yere gidebileceğimi söyledi. Yalnız erzak değil birliklerin cephanesi de tükendiğinden muharebeye girişmeden evvel cephane ve erzak noksanının ikmaline ihtiyaç vardı. Halbuki Plastiras'ın bulunduğu Dumlupınar sırtlarında bu ihtiyaçların temini kabil olamayacağından muharebe gece yarısına kadar devam ederse, Banaz istikametinde birliklerimi sevke karar verdim ki Plastiras müfrezesinin Hasandede tepesinde bulunmasından istifade ederek, herhalde iyi durumda olmaları lazım gelen Birinci ve Yedinci Tümenlerle de irtibat hasıl eder, birliklerin cephane ve erzak noksanlarını da ikmal edebilirdim. Fakat muharebenin cereyanı esnasında düşman güneyden ihata ederek bizi Banaz'a götürecektik istikamet üzerinde ilerliyor ve ricat hattımızı kesmesi mümkün görünüyordu”

Trikupis, Banaz istikametinde çekilme emrini verdikten sonra saat 18.00'de Yunan birliklerinde panik başlamıştı. Yunan topçusu tamamıyla susunca, Türk topçusu düşmana ağır zayıat verdiriyordu. Kaçan Yunan askerlerini toplamak için sarf edilen gayretler boşa gidiyordu. Topçu erleri koşum hayvanlarına binerek kaçıyorlarken, 20.30 civarlarında Kolordu Karargâhı da batıya doğru kaçmaya başlamıştı.

Trikupis, 7–8 bin kişilik bir kuvveti kaçırmayı başarmıştı. Yunanlılar, Allören'deki savaşlara önem verdikleri için bizim “Başkumandanlık Muharebesi” adını verdiğimiz muharebeden, “Türklerin Allören Zaferi” diye söz etmektedir.⁷⁴²

31 Ağustos sabahı muharebe meydanı düşmanın bıraktığı topraklar, ağır silahlar, motorlu araçlar ve malzeme ile dolu idi. Düşman 2.000'den fazla ölü bırakmış o kadar da esir alınmıştı. Yaralılar, ağır yaralı olup da yolda ölenler, hesaba katıldığı takdirde düşman 8.000 civarında kayıp vermişti.

742 Belen Fahri **Büyük Türk Zaferi** Sf: 75-92 Cumhuriyet Gzt. Eki Ağustos 1999-İstanbul

Eskişehir, Yunanlılar tarafından ateşe verilmiş yanarken, kadınlara tecavüz edilmiş, hamilelerin karınlarındaki bebekler çıkarılarak süngüleniyordu. Birçok kişiye eter koklatılıp bayıltıldıktan sonra midelerine benzin doldurarak ateşe veren Yunanlılar yaptıkları yeni işkence buluşlarıyla savaş tarihine yeni yöntemler ekliyordu.

Mustafa Kemâl ise muharebe meydanını dolaşırken terkedilmiş Yunan topraklarının dibinde bir Yunan bayrağı görünce:

“Bir milletin İstiklal alametidir. Düşman da olsa hürmet etmek lazımdır. Bayrağı oradan kaldırıp topun üzerine koyun!”⁷⁴³ diyerek Türk’ün asaletini Yunan canilerine gösteriyordu.

Trikupis sekiz bin kadar bir kuvvetle Frangos grubu ile birleşmek üzere *Keçiler-Yüğüllük* istikametinde yürüyordu. 4. ve 12.Tümen kumandanlarının da bulunduğu iki bin kişilik bir kol, sarp dağlardan güneye gidilemeyeceğini anlayarak tekrar kuzeye ve *Kızıltaş* vadisine dönmüştü ama bu kolun büyük bir kısmı 1 Eylül’de birliklerimiz tarafından esir edilmişti. Yunan birlikleri:

“Murat dağlarının korkunç tepeleri üzerinde alın yazısı ölüme iniyorlardı.”

General Frangos grubu 31 Ağustos sabahından itibaren 1. Kolordumuz karşısında *Uşak* istikametinde çekilmeye başlamıştı.⁷⁴⁴

Dumlupınar mevziinden çekilen General Frangos grubu *Murat* dağları üzerindeki *Hasandede* tepesiyle *Kaplangı Dağı* arasında 31 Ağustos 1922 günü mevzi tutmuştu. Bu mevzi-in ortasında *Çorum Dağı* bulunduğu için Yunanlılar buna “*Çorum Dağı Muharebesi*” adını vermişlerdi.

General Frangos, demiryolunun kuzeyindeki *Hâlâçlar Tepesi*’ni 7.Tümenle tutmuş, bunun kuzeyinde *Hasandede Tepesi*’nde de *Plastiras* müfrezesi, demiryolu ile *Kaplangı* arasında 1.Tümen bulunurken daha güneyde de ikinci tümenleri vardı.

Birinci Kolordumuz, 30 Ağustos akşamı bu mevziin karşısına gelerek *Kaplangı Dağı*’nda muharebeye başlamıştı. 57.Tümen’in yaptığı taarruz neticesinde karşısında bulunan 38. ve 44.Yunan Alayları *Kaplangı Dağı*’ndan atılmışlardı.

Trikupis grubunun kendisi ile birleşmesi için, General Frangos’un *Kaplangı* mevziini muhafaza etmesi hayati bir önem taşıyordu. Bu mevzii geri dönüş yönüne hakim olduğu gibi *Kaplangı Dağı*’nın da bu yöne hâkim olduğunu gören General Frangos emrindeki 5. Alay ve 4.Tümen’in kendisine katılmış olan taburları ile bir gece hücumu yaparak, saat 22.30’da *Kaplangı Dağı*’nı almayı başarmıştı. Türk ordusu gerekli hazırlıkları yaptıktan sonra 31 Ağustos sabahı gün doğarken *Kaplangı Dağı*’na taarruz başlattı. Şiddetli bir muharebeden sonra saat 8.45’te düşman perişan bir surette *Uşak* istikametinde çekilmek zorunda kaldı. 57.Tümen *Kaplangı Dağı*’ndaki kahramanlığı ile *Çığıltepe*’de intihar eden kumandanı Reşat Bey’in ruhunu şad ederek intikamını almış oldu.

Gece ve gündüz devam eden savaştan sonra, düşmanı şiddetle takip eden Birinci Kolor-du, büyük bir özveri ile 25 kilometre yürüyüş yaparak akşama doğru *Uşak* doğusuna varmış-tı.⁷⁴⁵

743 30 Ağustos Hatıraları Cumhuriyet Gzt. Eki Sf:57 Ağustos 2000-İstanbul

744 Belen Fahri **Büyük Türk Zaferi** Sf: 95-101 Cumhuriyet Gzt. Eki Ağustos 1999-İstanbul

745 Belen Fahri **Büyük Türk Zaferi** Sf: 103-106 Cumhuriyet Gzt. Eki Ağustos 1999-İstanbul

1 Eylül 1922 günü akşama doğru Türk birlikleri Uşak'ı işgal etmişti ama General Frangos, Gediz yolu ile Uşak'a çekilmekte olan Yunan kolunun kurtulmasını sağlamıştı. Bu kol 1 Eylül akşamı Uşak kuzeybatısına vardıgı zaman Frangos grubunun Uşak'tan çekilmeye başladığını öğrenerek Güire üzerinden Alaşehir'e doğru yürüyüşüne devam etmişti.

Birinci Kolordu Komutanı İzzettin Bey ise, bir zamanlar düşmana kaptırdığı Uşak'ı düşmandan tekrar kurtarmıştı.

1 Eylül akşamı Birinci Ordu Kumandanı Nurettin Paşa da Uşak'a gelerek İkinci Kolordu'ya da Birinci Kolordu'nun güneyinden düşmanı takip emrini vermişti.

2 Eylül 1922 günü Başkumandanlık Muharebesi'nden çekilen üç Yunan kuvvetinden 5. ve 9. Tümen artıklarından kurulu olan kol, kurtulmayı başarmış, Trikupis kolu 2 Eylül'de Murat Dağı'ndan Uşak'a doğru yürüyordu. 23. Tümen Uşak doğusunda molada iken köylüler, düşmanın Cumburt'tan Uşak'a doğru ilerlediğini ve köyleri yaktığını haber vermişler, 4.Dördüncü Kolordu Kumandanı da bütün gücüyle düşman üzerine yürümüşü. Trikupis hatıratında bu durumu şöyle anlatıyor:

"Kol, ertesi gün (2 Eylül) Karacahisar güneyinde 1155 rakımlı tepeye vardıgı zaman saat 16'da düşman süvarisinin ve bunun gerisinde piyadesinin ilerlediği (69. Alay Müfrezesi) haber verildi. (...)Müdafaaya memur edilen Albay Kaybali yanıma gelerek kâfi cephane olmadığımı askerin beyhude feda edildiklerini söyleyerek mevzii işgal etmediklerini bildiriyor, bir borazanda ateşkes işaretini verdiği gibi, erler de mevzilerini terk ediyorlar."

Gelişmeler üzerine topların ve makineli tüfeklerin tahribini emreden ve subaylardan erlerin isyanına dair yazılı beyanat alan Trikupis, teslim bayrağını çekmeye karar vermişti. Elmadağı'nda yanındaki subaylar ile alaca karanlıkta oturmuşlar sonlarını düşünüyorlardı.

Ahmet Çavuş yanında bulunan saatli, fitilli ve tetikli on bir bomba ile onları görmüş, bombalardan birini patlamaya hazır hale getirerek:

"Davranmayın, teslim olun!" diye bağırınca, hepsi ellerini kaldırmış Ahmet Çavuş'un arkadaşları da oraya gelince bir Yunan subayının atını yularından tutup almıştı. Yunan esirler:

"Ne kadar kuvvetiniz var?" diye sorduğunda:

"Üç ordu" cevabını vererek:

"Tamamen kuşatma altındasınız, Ya teslim olacaksınız, ya sizi grup ateşine vereceğiz" demişti. Yunanlılar:

"Hangi kıtaya komuta ediyorsun?" diye sormuşlar:

"Alay kumandanyım" cevabı karşısında rütbesini sormuşlar. O da:

"Başçavuş" olduğunu söylemişti. Bu cevaba Yunanlılar hayret etmişlerdi. Onların hayretlerini gidermek isteyen Ahmet Çavuş:

"Bizde onbaşidan fırka kumandanı bile var" demiş ve torbalarından çıkardıkları peksimetlerle onlara ikramda bulunmuş, Yunanlı esirler de onlara bol bol sigara ikram etmişlerdi.

Bir müddet sonra Kaymakam Hüseyin Bey ve Tabur Komutanı Fuat Bey gelmiş, Hüseyin Bey eliyle esirlerden birini Ahmet Çavuş'a göstererek:

"Bu zabitin kim olduğunu biliyor musun?" diye sorduğunda o:

"Ne bileyim. Elin düşmanı... Babamın oğlu değil ya!..." demiş, bu sırada gözleri fal taşı gibi açılan Fuat Bey:

“*Trikupis, Trikupis, Yunan Başkumandanı*” diye haykırmıştı.⁷⁴⁶

Teslim işlerinin idaresine tugay kumandanı görevlendirilmişti. Nihat Bey ilk aldığı esirleri 25 kadar üst subay, 117 subay ve 100 eri Uşak'ın 7 km. kuzeyindeki çamlık bir tepede bulunan 23.Tümen Karargâhı'na göndermişti. Tümen Karargâhı uykudaydı. Hava soğuk olduğu için bir ateş etrafında toplanmışlar, Yunan subayları, yanlarına gelen Yüzbaşı Nihat Bey'i görünce, tümen kumandanı geliyor diye ayağa kalkmışlardı.

Esir generaller, 5.Tümen tarafından Dördüncü Kolordu karargâhına ve sonra da Garp Cephesi Kumandanı'na gönderildiler.General Trikupis, General Diyenis, Albay Yuvanis, Albay Vandelis ile 120 subay ile değişik kaynakların 3.000–4.000–5.000 olarak belirttiği er, esirler arasındaydı.⁷⁴⁷

Uşak'ta General Trikupis'le General Dienis, işgal zamanı Kral Konstantin'in oturduğu konakta Mustafa Kemâl'in huzuruna getirilmişler, o da, esirlerin hal ve hatırını sorduktan sonra:

“*Bundan birkaç ay önce Başkumandan Hacı Anesti, cepheyi teftişten dönüşte gazetecilere verdiği demecinde:*

“*Mustafa Kemâl mi? Ben böyle birini tanımıyorum. Cephede hiçbir yerde rast gelmedim*” *demişti. Şimdi ben bir haftadır muharebe meydanındayım. Başkumandanınız nerededir?*”⁷⁴⁸ dedikten sonra onları dinlemeye başlamıştı.

General Trikupis, kederli ve yorgun şekilde, başına bu felaket geldiğini, vazifesini sonuna kadar yaptığını, fakat en son vazifesini, *-kendini çekip öldürmek-* yapamadığını: çünkü buna vakit kalmadığını anlatmıştı. Mustafa Kemâl ona,

“*Eğer sonuna kadar vazifesini yaptığına eminse, vicdanının müsterih olabileceğini: kazanmakla kaybetmenin değişir harp talihi iktizası olduğunu: Napolyon gibi bir büyük kumandanın başına bile mağlubiyet ve esaret acısı gelmiş olduğunu: bu sefer kendinin başına gelenin zıddı da olabilir iddiğini: kaderin hükmüne eğilmek gerek olduğunu*”⁷⁴⁹ söyleyerek:

“*Nasıl oldu? anlatın!*” demişti.Trikupis:

“*Anlamaya, telgraf yolunu kullanmaya, İzmir'de bulunan başkumandanımızla temas ve rabıta kurmaya vakit, imkân kalmadığını, bir ucu Afyon Karahisar'da, öbür ucu Kütahya'da olan bir Türk ilerleyişinin aniden keskinleşip süratle daraldığını, etraflarının gitgide üçgenleşmesine kapadığını ve nihayet kendilerini bir dağın eteğine doğru sürdüğünü*” söylediğinde, Mustafa Kemâl:

“*Pek mi habersiz oldu? Böyle bir şeyin geleceğini anlamadınız mı?*” diye sormuş:

“*Boşanışın çok ani ve patlak vereceği dakikaya kadar iyi gizlenebilmiş olduğu topun patlayacağı saate yakın bir zamana kadar Afyon'da baloda olduklarını*” anlatmıştı. Trikupis esir alınmalarıyla ilgili olarak da:

“*O zamana kadar toplarımızı az çok kullanarak geri çekiliyorduk: fakat sırtımız o yamaca dayatıldıktan sonra artık kırıdamamıza mecal kalmamıştı. O sırada, o öğleden sonra vakti, artık toplarda işleyemez bir dara geldik. Ancak, elimizdeki tüfeklerimizi, kalan kurşun-*

746 30 Ağustos Hatıraları Cumhuriyet Gzt. Eki Sf:74 Ağustos 2000-İstanbul

747 Belen Fahri **Büyük Türk Zaferi** Sf: 107-115 Cumhuriyet Gzt. Eki Ağustos 1999-İstanbul

748 Tülbentçi Feridun Fazıl **Tarihe Şan Veren Türk** Sf:223 İnkıap ve Aka Kitabevi

749 Bozok Salih **Yaveri Atatürk'ü Anlatıyor** Y.H Can Dünder. Sf:86 Doğan Kitap Nisan 2006 İstanbul

larımızı idare ede ede kullanabiliyorduk. Nihayet, bir an geldi ki tüfeklerin bile işleyemediği bir darlığa düşürüldük. İşte o zaman süngüler parıldamaya başladı. arkamız, önümüz, her yanımız süngü! Böylece iş artık bitmişti. Atımı bile bulamıyordum. Ormanlar içine yaya düştük!” dedikten sonra Mustafa Kemâl’e:

“Siz bu harbi, nereden idare ediyordunuz?” diye sormuştu. O da:

“İşte tam o süngülerin parladığını söylediğiniz yerde, askerlerin yanında idim” yanıtını verince, Trikupis hayretten ve saygıdan ayağa kalkıp selamlayacak gibi yarı belinden yukarı doğru davranmış olarak:

“İşte harp böyle kazanılır. Yoksa beş yüz elli kilometre uzakta, durum gözle görülüp hükmü verilmeksizin bir harita üzerinde pergelle ölçülerek yattan idare edilmez... Edilir: amma netice böyle olur” diye hayıflanıyordu.⁷⁵⁰

Ege’nin karşısında ise; “Kralcılar” ile “Venizelistler” arasındaki mücadele doruk noktasına çıkmış, Epir, Yanya ve bazı yerlerde yaşayan Yunanlılar askere gitmeyi reddederek:

“Biz İzmir’i ne yapacağız? Eğer Venizelistler istiyorlarsa alsın” diyorlardı. İki taraf patlamaya hazır pimi çekilmiş bomba gibi beklerken, bu durum orduya da yansımış her an için bir ihtilâl bekleniyordu. Kral Konstantin taraftarları, çoğunluğunu Adalı ve Anadolu Rumların oluşturduğu Venizelos yanlıları için:

“Bunlar Yunanlı değildir! Bunlar eski Türklerin bıraktığı karışık Türklerdir. Türk tohumudur” diyorlardı.⁷⁵¹

Yunanlılar, Anadolu’yu Terk Ediyor.

Birinci Ordu Komutanı Nurettin Paşa 1 ve 2. Kolorduların başında düşmanı (*Elvanlar - Alaşehir*) doğrultusunda şiddetle takip ediyordu. Yorgun birliklerin cephehaneleri azalmış, kol-lar geride kaldıkları için yiyecek sıkıntısı da başlamıştı. Her yer toz duman içindeydi. Yerlerde yatan ölü ve yaralılar arasından, askerler ve atlar *İzmir*’e doğru gidiyordu....

Batı Cephesi komutanı 1 Eylül’de verdiği emrinde de belirttiği gibi, düşmanın *İzmir* doğusunda on tümen toplayabileceğini hesaba katarak temkinli davranıyordu. Ordu Salihli’nin doğusuna vardığında Batı cephesinden alacağı emre göre hareket edecekti. Bu tedbirli davranışın kendisini engellendiğini düşünen Nurettin Paşa:

“Eteğimden tutuyorlardı” diyordu.

Eşme, Yunanlılar ve işbirlikçisi Çerkez Ethem’in adamları tarafından yakılmış, yangından dağlara kaçan halk öldürülmüştü.

3 Eylül’de Birinci ve İkinci Kolordular *Takmak - Eşme - Elvanlar* hattındaki Yunan direnişlerini kırarak, düşmanı *Alaşehir* yönünde sürmüş, 4 Eylül akşamında Birinci Kolordu *Kula*’ya İkinci Kolordu da *Alaşehir* doğusuna varmıştı. Düşmandan kurtarılan yerler çekirge sürüsü geçmiş tarlalara dönmüş, eski bayındır kasabalar alevler içinde yanarken alevlerin söndüğü yerlerin dumanları tütüyordu. Kasabalardaki evler, bağlar, bahçeler, bir uçtan bir uca

750 Ünaydın Ruşen Eşref **Atatürk’ü Özleyiş II** Sf:43-50 Cumhuriyet Gzt. Eki Kasım 1998-İstanbul

751 Sanay Recai **Türk Casusu İngiliz Kemâl Milli Mücadelede** Sf: 437 Geçit Kitabevi 2005- İstanbul

kül olmuş, düşmandan kaçabilenler dağlara sığınmıştı. Yunanlılar, yemyeşil aldıkları Anadolu'yu kül, taş ve toprak olarak Türklere iade ediyorlardı. *Alaşehir*'de 27 ev kendisini yanmaktan kurtarabilmiş, onlar da öylesine talan edilmişler ki hiç birinde eşya, kap kacak kalmamış, duvar kovuklarına sinen kediler ve sadık köpekler, ölmüş sahiplerinin başucunda nöbet tutuyorlardı.

Aynı günün sabahı Süvari Kolordusu'nun 2.Tümeni Kula'ya, Menderes bölgesinde bulunan kuvvetlerimizden 3.Süvari Tümeni de Ödemiş'e girmeye başlamıştı. Birinci Ordu birlikleri üç günden beri, arazinin dağlık, yolların bozuk olmasına ve düşman artçıları ile çatışmasına aldırmadan olağanüstü bir çaba ile 30–35 kilometre yürümüşlerdi.

Yorgun birliklerin ayak vurukları da arttığından 45 kilometre yürüyüş yapan bir tümen hedefine mevcudunun üçte biri ile varabilmiş, yollarda dökülenler ancak sabaha doğru birliklerine katılabilmişlerdi.

Yunan kuvvetlerinin önemli bir kısmı firar ettikleri için onları cepheye yakalamak mümkün olamıyordu. General Frangos, Yunan Ordusu kumandanının müdafaasını emrettiği yerlerde artçı muharebeleri yaparak, çemberden kurtulmak için süratle çekiliyordu. Türk kuvvetlerinin hareketini geciktirmek için büyük ölçüde tahripler yapan Yunanlılar, yalnız yolları, işe maddelerini değil, köyleri ve şehirleri de yakıyorlardı. Yunanlılar öldürdüklerini binalara doldurarak topluca yakıyor, yada cesetleri kuyulara dolduruyordu.

İnönü'nde Üçüncü Yunan Kolordusu'nun dönüş hattı kesilemediği için 15.Yunan Tümeni *Gediz*'de kurtulmuş, savaşa girmeyen Yunan Güney Grubu da sağlam kalmıştı. Bunları dikkate alan Garp Cephesi Kumandanı, *Bursa*, *Simav*, *Alaşehir* yönlerinde çekilen yedi Yunan tümeninin *İzmir*'in doğusunda toplanarak, Yunanistan'dan getirilebilecek üç tümenin de katılımıyla, *Milne Hattı*'nda veya *İzmir*'in doğusunda yeni bir savaş başlatabileceği ihtimalini göz önünde tutuyordu. Ancak, Yunanlılar bu pozisyonu yapabilecek konumda değildiler.

4 Eylül akşamı düşman süvarilerimiz tarafından kuşatılmış *Alaşehir*'in 10 kilometre kuzeyinden doğu güneyine kadar bir mevzi tutarak, ihtiyatlarını *Alaşehir* dolaylarında toplamıştı.

Başkumandanlık Muharebesi büyük bir zaferle sonuçlanmış, ordularımız *İzmir*'e doğru düşmanı takip ederken 4 Eylül'de İstanbul'dan mütareke teklifi yapılmıştı. Mustafa Kemâl bu teklifin düşman ordusunu kurtarmaya yönelik olduğunu anladığı için 10 Eylül gününe kadar Yunan Hükümeti'nin doğrudan doğruya veya İngilizler vasıtası ile müracaat etmesi halinde mütareke yapılabileceğini ve şartların neler olacağını bildirmişti. Bu şartlar esas olarak on beş gün içinde Trakya'nın tahliyesi, esirlerimizin iadesi, Yunanlıların yaptıkları tahribatı tamir etmeleri şeklindeydi.

Bizzat Mustafa Kemâl'e gönderilen telsiz telgrafta da, *İzmir*'deki İtilaf kuvvetleri konsoloslarına kendisi ile müzakerelerde bulunmak üzere salâhiyet verildiği, mülakat gününün ve yerinin bildirilmesi istenilmiş, buna cevap olarak Mustafa Kemâl, görüşmenin 9 Eylül'de *Nif*'te yapılabileceğini bildirilmişti.

Türk ordusu, resmî bildirilerde önemli olmayan bir harekât yaptığı görüntüsü vererek gerçek durumu gizleyerek, düşman ordusunu tamamen yok etmeyi başarmıştı. Böylece, düşman ordusunu felâketten kurtarmak isteyeceklerin yardım göndermesi de engellenmişti. Ateşkes konusunda İstanbul'dan 4 Eylül 1922 tarihli telgrafta Mustafa Kemâl, 5 Eylül 1922 günü:

“Anadolu’daki Yunan ordusu kesin olarak yenilgiye uğratılmıştır. Yunan ordusunun artık yeniden ciddî bir direnişte bulunmasına ihtimal yoktur. Anadolu için herhangi bir görüşmeye gerek kalmamıştır. Ateşkes ancak Trakya için söz konusu olabilir. Bu bakımdan Eylülün onuna kadar doğrudan doğruya Yunan Hükümeti veyahut İngiltere vasıtasıyla, hükümetimize resmen başvurduğu takdirde, aşağıdaki şartlar ileri sürülerek cevap verilmelidir. Bu tarihten, yani Eylülün onundan sonra yapılacak başvuruya verilecek cevap başka türlü olabilir. Bu takdirde durum bana ayrıca bildirilmelidir :

1-Ateşkes Anlaşması tarihinden başlayarak on beş gün içinde Trakya,1914 sınırlarına kadar kayıtsız şartsız Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti’nin sivil memurlarına ve askeri kuvvetlerine teslim edilmiş bulunacaktır.

2-Yunanistan’daki esirlerimiz on beş gün içinde İzmir, Bandırma ve İzmit limanlarında bize teslim edilecektir.

3-Yunan hükümeti, Yunan ordusunun üç buçuk yıldan beri Anadolu’da yaptığı ve yapmakta olduğu tahribatı tamir etmeyi şimdiden taahhüt edecektir.” diye cevap vermişti.

Mustafa Kemâl kendisinden istenilen randevu üzerine söz verdiği randevu yeri olan Nif’e bir gün önce gelmiş, ama görüşme talebinde bulunanlar ortada yoktu. Zaten Türk ordusu da:

“Ordular... İlk hedefiniz Akdenizdir” emrine uyarak düşmanı İzmir rıhtımında denize dökmüş, Akdeniz’e ulaşmıştı. Mustafa Kemâl bu savaş için şöyle diyordu:

“Her safhasıyla düşünüler, hazırlanmış, idare edilmiş ve zaferle sonuçlandırılmış olan bu harekât Türk ordusunun, Türk subay ve komuta heyetinin yüksek kudret ve kahramanlığını tarihe bir kere daha geçiren muazzam bir eserdir.

Bu eser, Türk milletinin hürriyet ve istiklâl düşüncesinin ölümsüz bir âbidesidir. Bu eseri yaratan bir milletin evlâdı, bir ordunun başkomutanı olduğundan, mutluluk ve bahtıyarlığım sonsuzdur.”

Öte yandan Frangos, Süvari Tümeni’ni Salihli’ye göndermiş, Plastiras müfrezesi ile istihkâm taburunun trenle Salihli’ye nakline başlanmıştı. Böylece 5 Eylül sabahı iki Türk Süvari Tümenini Salihli’de üstün bir kuvvetle karşılamaya hazırlanıyorlardı. Güneyden ilerleyen Türk 3’üncü Süvari Tümeni’nin durumdan haberi olmadığı için Alaşehir batısına küçük bir kuvvet göndermekle yetiniyordu.

5 Eylül sabahı 1.Süvari Tümeni Salihli, 2’nci Tümen Alaşehir’in 10 kilometre batısında Yeniköy doğrultusunda ilerlediklerinde bu iki tümen arasında 22 kilometrelik bir açıklık kalmıştı. 1’inci Tümen’in öncüsü saat 3.15’te Salihli’de Yunanlılara saldırarak istasyona kadar ilerlemiş ve iki Yunan taburunu da geriye atarak büyük bir başarı sağlamıştı. Ancak, koruma tedbirleri almadan istasyonda dinlenmeye geçtiği için saat onbir sıralarında trenle getirilen Çerkez Ethem’in adamlarından oluşan iki taburun saldırısına uğramıştı. Yunanlıların büyük kısmı da gece yürüyerek Türk çemberinden kurtulmuş, Türk kuvvetlerinden kaçan Yunan askerleri, Çerkez Ethem’in çeteleri ve yerli Hristiyanlar, kasaba ve köyleri yakarken ahaliyi soyup, öldürmeye devam etmişlerdi.

Salihli’deki karargâhında bulunan bir İngiliz gazetesinde yazılanları gören Mustafa Kemâl:

“Zavallı Lloyd George yarın ne olacak? Yıkılacak O... O ve daha onun gibiler!..” diyor-du.⁷⁵²

6 Eylül akşamı 1'inci Kolordu *Salihli*'ye, İkinci Kolordu *Salihli* batısına varmıştı. *Salihli*'den sonra Süvari Kolordumuz da düşman cephesinde kaldığı için, Yunan güney grubu kuşatılma tehlikesinden kurtulmuştu. 6 Eylül'de Süvari Kolordusu, *Salihli* batısında, Yunanlıların vaktiyle tahkim ettikleri *Milne Hattı*'na yaklaştığı zaman, *Marmara Gölü* güneyinde *Bintepeler*'e karşı iki tümenini toplayarak taarruza geçince, *Milne Hattı*'nı kısa bir direnişin ardından boşaltan artçılar batıya doğru çekilmişti.

Ey Ahali Koşun. Koşun!..Bu O'dur: Kemâl'imiz Geldi...

Süvari kolordusu küçük düşman direnişlerini kırarak, 8 Eylül günü *Manisa* ve batısına ulaştığında *Turgutlu* ve *Manisa* yakılmıştı. Yunanlıların ateşe verdiği *Turgutlu*'da yangını seyreden halk birdenbire ellerini çırparak:

“Hey arslan, yaşa!.. Büyük uğur, büyük uğur!” diye bağışmaya başlamış, yanan kilisenin üzerindeki ipi yanan Türk bayrağının rüzgarın da etkisiyle yoldaki büyük çınar ağacına dallarına uçup yanmaktan kurtulmasına seviniyorlardı. Bu olay onlar tarafından büyük bir kerâmet olarak telakki etmişti.

Armutlu köyünde yollara dizilen halkın arasından geçen Mustafa Kemâl, otomobilinin radyatörüne su doldurmak için durmuş, halk da askerlere bakraçlarla ve kırık destileriyle su vermeye başlamıştı.

Gözlerini oğuşturmak için gözlüğünü çıkaran Mustafa Kemâl'in etrafını saran halkın arasından ani bir şekilde fırlayan ihtiyar, bir müddet Mustafa Kemâl'in yüzüne bakmış, sonra elini koynuna sokarak çıkardığı kartpostalı eliyle sallamış, otomobilin basamağına bastıktan sonra tekrar elindeki karta bakmış, sonra yine Mustafa Kemâl'e bakarak :

“Bu sensin, bu!... Sensin!” diye bağırıyordu.⁷⁵³

Kalabalığa dönerek, tir tir titriyen çenesiyle haykırı haykırı:

“Ey ahali koşun. Koşun!.. Bu odur: Kemâl'imiz geldi. Vallahi bu o... İşte burada!” diyordu. Köylüler ellerinde ne var ne yoksa bir kenara atıp koşmuş, toprağı öpenler, otomobilin tekerleklerini öpenler, arabaya sıçrayıp Mustafa Kemal'in boynuna sarılanlar: kadın, erkek, çocuk!... Yüzünü, gözünü öpenler, kollarından çekenler!.. gözyaşları içinde Mustafa Kemâl'in kalpağını ve omuzlarını öpmeye başlamışlardı. Kimileri de onun ayağının tozunu alıp gözlerine sürme çekiyorlardı. Uzaklaşan otomobilin ardından bağırışan halk:

“Yaşa paşamız...Namusumuzu, hayatımızı kurtardın, hepimiz sana kurban olalım” di-yordu.⁷⁵⁴

752 Ünaydın Ruşen Eşref **Atatürk'ü Özleyiş II** Sf: 64-65 Cumhuriyet Gzt. Eki Kasım 1998-İstanbul

753 Bozok Salih **Yaveri Atatürk'ü Anlatıyor** Y.H Can Dünder. Sf:80 Doğan Kitap Nisan 2006 İstanbul

754 **30 Ağustos Hatıraları** Cumhuriyet Gzt. Eki Sf:42 Ağustos 2000-İstanbul

Dumlupınar'dan bu yana yürüyüşte olan ordu, *İzmir*'e yaklaştıkça hızını artırmış, 14. Süvari Tümeni *Menemen*'e yaklaşmış, 2. Süvari Tümeni de *Sabuncu beline* girmişti. Artık düşmanın *İzmir*'i savunma olanağı ortadan kalkmıştı. Yunan Güney Grubu 8/9 Eylül gecesi *İzmir* güneyinde *Urla* yarımadasına çekilmişti. *Belkahve*'ye gelen Mustafa Kemâl, Fevzi ve İsmet Paşalar, *İzmir*'de *Kadifekale*'ye Türk bayrağının çekildiğini dürbünleriyle görmüşlerdi. Bu sıralarda şehirden onların bulunduğu tepeye doğru, büyük iki tekerlekli yazmalar gibi nakış işlenmiş bir mavi bir yaylı çıkıyordu... Arabacısı, koyu mavi efe dizlikli bir adam, bir elinde dizginler, ayakta duruyor, öbür elinde de kırbaç yerine tüfeğinin namlusunu tutuyordu! Mustafa Kemâl'i tanımayan arabacı:

"- Ben *İzmir*'den geliyorum... Bizim suvari taze girdi... Gideceğin varsa ne bekliyon? Yürü-sene ağam!..." diyordu.

Akşam olduğunda Mustafa Kemâl *Belkahve*'nin doruğundan *Nif*'e dönmüş ve belediye dairesine yerleştirilmişti. Daha sonra burada kalışın bir hatırası olarak daha sonra *Nif*'in adı "*Mustafa Kemâl Paşa*" olarak değiştirilmişti.⁷⁵⁵

Mustafa Kemâl'in geleceğini duyan halk toplanmış, başları, çenelerinden sınımsız sarılmış beyaz örtülü yedi sekiz kadın yerlere doğru eğilerek: sarılıp dizlerinden öpmüşler: gözlelerinden damlayan yaşlarla, başörtülerinin ucu ile ayakkabılarının tozlarını almışlar: bir ikisi o tozları sürme diye gözlerine sürmüşlerdi. Mustafa Kemâl onları başıyla selamladığında kadınlar el bağlayıp, yaşlı gözlerle ona uzun uzun, sonsuz bir minnet, hayranlık ve saygıyla bakıyorlardı!..

Mustafa Kemâl'i ağırlayanlar ona ikram olsun diye içki de hazırlamışlardı. Fakat o içkiyi çok sevdiği halde içmemişti. O, daha önceleri de görev başındayken içki içmemişti ki, bir konuşmasında şöyle diyordu:

"- Benim adım çok içki içer diye çıkmıştır. Bunu siz de duymuş olacaksınız. Filhakika ben, öteden beri içerim: içkiyi severim. Fakat istediğim zaman bunu keserim. Vazifem esnasında bir damlasını ağzıma komam. Vatan işlerime içki karıştırmam. O sadece benim keyfim içindir. Onun yüzünden vazifemi bir an geri bıraktığımı hatırlamıyorum. Daha gençken, manevralara çıkılmadan önce, muhabbete dalarak sabaha yakın zamanlara kadar içsek bile, ben bazen hiç uyumadan saatinde doğrudan doğruya vazifem başına giderdim. İçki ve vazife iki ayrı şeydir. Birbirine tesiri dokunacak yerde vazifeyi elbette keyfe tercih etmeli: içkiyi behe-mahal kesmeli." ⁷⁵⁶

Taarruzun başladığı günden *İzmir*'e vardığı güne kadar içki içmemiş olan Mustafa Kemâl, büyük yurt ve devrim işlerini gerçekleştirildiği zamanlarda da içki içmemişti. O gece de şarkılar, türküler söyleyerek zaferi kutladılar.

Mustafa Kemâl'in kaldığı evin civarı, nöbetlerini bitirerek uyumuş askerlerle doluydu. Gecenin sessizliği bahçedeki kuru üzüm çuvallarının üstünde yatan askerlerin horultularıyla bozulken, evin arkasında çıkan bir yangının alevleri ortalığı sarmıştı. Yangın söndürüldüğünde yorgun savaşçılar hâlâ uyuyorlardı.

Mustafa Kemâl *Nif*'e geldiği zaman 9 Eylül'de *İzmir*'e girmiş olan Türk süvarileri, Başkumandan'ın verdiği Akdeniz hedefine varmış:

755 Bozok Salih Yaveri *Atatürk'ü Anlatıyor* Y.H Can Dünder. Sf:80 Doğan Kitap Nisan 2006 İstanbul

756 Ünaydın Ruşen Eşref *Atatürk'ü Özleyiş II* Sf:80 Cumhuriyet Gzt. Eki Kasım 1998-İstanbul

“Dörtmala gelip uzak Asya'dan
Akdeniz'e bir kısrak başı gibi uzanan
bu memleket bizim,
Bilekler kan içinde dişler kenetli ayaklar çıplak
ve ipek bir halıya benzeyen toprak
bu cehennem, bu cennet bizim
Kapansın el kapıları, bir daha açılmasın,
yok edin insanın insana kulluğunu,
bu davet bizim...
Yaşamak bir ağaç gibi tek ve hür
ve bir orman gibi kardeşçesine,
bu hasret bizim...”⁷⁵⁷ diyerek düşman elinden kurtardıkları

İzmir'e olan hasretlerini dindiriyorlardı.

Bu sıralarda birkaç Yunan esiri Mustafa Kemâl'in yanına getirilmişti. Bunlardan birisinin çehresi Mustafa Kemâl'e yabancı gelmemiş ve onun *Selânikli* olduğunu öğrenmişti. Üzerinde hiçbir işaret bulunmayan Mustafa Kemâl'e esir subay:

“Binbaşı mısınız?”

“Hayır-“

“Albay mı?”

“Hayır...”

“Tümgeneral mi?”

“Hayır...”

“Peki nesiniz?”

“Ben Mareşal ve Türk orduları başkumandanıyım...!” dediğinde şaşkınlaşan Yunanlı kekeleyerek:

“Bir başkumandanın savaş hattına bu derece yakın bölgelerde dolaşması işitilmiş şey değil de!...” demişti.

7 Eylül'de Yunan hükümeti, İtilaf devletleri aracılığı ile mütareke isteğinde bulunmasına rağmen İzmir'i savunma amacıyla getirdiği birlikler denizde bekliyordu. Ancak Yunan askerleri karaya çıkmak istemiyorlardı. *Sakarya*'dan 9 Eylül 1921'de geri çekilmeye başlayan Yunan ordusu tam bir sene sonra 9 Eylül 1922'de İzmir'den de kovulmuşlardı.

Türk ordusu İzmir'e girdiğinde İzmir'de alınacak tedbirler 8 Eylül'de Başkumandanlık ve Garp (Batı) Cephesi Karargâhı'nın bulunduğu *Kasaba*'da kararlaştırılmıştı. İzmir'in işgaline ve inzibatına 8.Piyade Tümeni görevlendirilmiş, mevki kumandanlığına bu tümenin kumandanı Albay Kâzım Bey (Tümgeneral Kâzım Sevüktekin), askeri valiliğine de Birinci Kolordu Kumandanı İzzettin Paşa tayin edilmişti.

757 Hikmet Nazım **Kuvayı Milliye** Sf:120 Bilgi Yayınevi Ocak 1974 Ankara

Türk Süvarileri İzmir’de

9 Eylül’de gün ağırırken villaların üzerlerinde yabancı bayraklarının dalgalandığı Bornova’da hafiften esen rüzgara Türk süvarilerinin rüzgarı da eklenmişti. Öğleden sonra 14’üncü Tümen Karşıyaka’ya, 1’inci Tümen Bornova’ya girmiş, Mersinli’den ilerleyen 2’nci Tümen. 21’i subay, 1.500 er, Yunanlıyı esir almıştı. Süvari Bölüğü Pasaport’a geldiğinde bir Rum’un attığı bomba ile Yüzbaşı Şerafettin Bey başından yaralanmış, bu haliyle saat 10.30’da Hükümet Konağı’na, 14. Alay’dan Yüzbaşı Zeki Bey kışlaya, saat 13’de, 3’üncü Kafkas Tümeni Süvari Bölüğü’nden Asteğmen Besim kaleye Türk bayrağını çekmişlerdi.

İzmir’e ilk giren 4.Alay Kumandanı Kaymakam Reşat Bey, Kadifekale’ye Türk bayrağının çekilişi şöyle anlatılıyor:

“Mensup olduğum süvari ikinci fırkası 8 Eylül 1922 günü Manisa’dan Sabuncu Boğazı’ndan İzmir’e doğru hareket etti. Boğazda Nif’ten İzmir’e çekilen Yunan kuvvetlerine rastladı. Akşama kadar düşmanla savaştı ve geceyi Sabuncu Boğazı’nda geçirdi. Eylül sabahı fırka İzmir’e doğru hareket etti. Bornova’nın güneyinde İzmir’e kaçmakta olan düşman kuvvetlerine ateş edildi. Binbaşı Şerafettin Bey komutasındaki birlikler Bornova’ya girdiler Yollar ellerinde silahları olan şaşkın Yunan askerleriyle doluydu. Türk askerleri bunlara önem vermiyorlardı. Ama ara sıra ateş edenler de oluyordu. Tuzakoğlu fabrikasından uç birliğine ateş edilmiş ve dört asker şehit edilmişti. Binbaşı Şerafettin Bey Hükümet konağına gitmişti. Kadife Kalesi’ne çıktım ve emir çavuşum Bilecikli Celil’e kalenin üstüne Türk bayrağını çek-tirdim. Saat on buçuk vardı.”⁷⁵⁸

5’inci Süvari Alayı Aydın’dan gelen treni durdurup, Yunanlı 5 subay ve 700 eri esir aldığı sıralarda, Fransız muharebe gemisinden gelen bir subay, Tümen Komutanı Mürsel Paşa’ya:

“Bir emriniz var mı ?” diye soruyordu.

Mürsel Paşa da, Fransız gemisinin telsizi ile İzmir’in alındığını Ankara’ya bildirmişti.

İzmir’de Türk halkı adeta sevinçten uçuyor, Türk birlikleri çiçek sağanağı altında ilerlerken, Kordonboyu’nda dörtnala etrafa kıvılcımlar saçan nal sesleri zaferi müjdeliyordu.

(1)

“İzmir’in dağlarında çiçekler açar.
Altın güneş orda sirmalar saçar
Bozulmuş düşman yel gibi kaçır
Yaşa Mustafa Kemâl Paşa yaşa
Adın yazılacak mücevher taş

(2)

İzmir’in dağlarında oturdum kaldım
Şehit olanları deftere yazdım
Öksüz yavruları bağrıma bastım
Kader böyle imiş ey garip ana
Canım feda olsun güzel vatana

(3)

*İzmir dağlarına bomba koydular
Türk'ün sancağını öne koydular.
Şanlı zaferlerle düşmanı boğdular.
Kader böyle imiş ey garip ana
Kanın feda olsun güzel vatana.*

(4)

*Türk oğluyum ben ölmek isterim
Toprak diken olsa yatağım derim
Allahtan utansın dönenler geri
Yaşa Mustafa Kemâl Paşa yaşa
Adın yazılacak mücevher taş*

Yunan birlikleri dağınık ve perişan bir halde İzmir'e koşmuşlar bulabilenler bir gemiye atlayarak, fetih için geldikleri Türkiye'den kaçıyorlardı. Gemilere binmeden önce Türk mahallelerini yakmışlar, Türkler ise, Gayrimüslim mahallelerine ve evlerine dokunmamışlardı.⁷⁵⁹

Anadolu'daki Rumlar İzmir'e kaçtıklarından Kordonboyu, kiliseler ve limandaki bütün araçlar Rumlarla dolmuştu. Fesatçılar şehirde yer yer yangınlar çıkarırken diğer taraftan halk askerlerimize çiçek atıyor, kolonyalar ve lavantalar serpiyor, aralarında Rumların da olduğu ahali "zito Mustafa Kemâl Paşa", "Zito Türkiye" diye bağırıyordu. Mustafa Kemâl, İzmir'e piyadeden önce girmiş ve Kordonboyu'nda demirli İngiliz torpidolarının karşısında karargâhını kurmuştu. Kendisini ziyarete gelen İngiliz Konsolosu'nun:

"Bize harp mi ilân edeceksiniz?" yollu küçümser ve gözdağı vericesine sorusuna:

"Benim burada kendi vatanımda olduğumu bilmiyor musunuz? Bu gerçeği hâlâ görmüyor musunuz? Siz hâlâ o zihniyette iseniz birbirimizle esasen harp halindeyiz demektir. Öyle ise, evet, bir kere, on kere, yüz kere daha harp ilân ediyorum" demişti.⁷⁶⁰

İzmir'e ilk giren Türk komutanlarından Yüzbaşı İhsan Hekimoğlu'nun yolunu kesen bir Türk kıızı, evlerinin Türk askerler tarafından yağmalandığını söylemişti. Bu duruma hayret eden komutan derhal eve giderek üzerlerinde Türk askerlerinin üniforması olan yağmacıları yakalamıştı. Bu askerlerden birisi komutana ateş etmiş, kurşun kolunu sıyrarak geçmişti. Yağmacılardan ateş eden öldürülmüş, diğerleri teslim olmak zorunda kalmışlardı. Bu askerler üzerinde yapılan incelemelerden sonra bunların Türk olmadığı, kıyafet değiştirmiş Yunan askeri olduğu anlaşılmıştı.⁷⁶¹

Türk askerleri İzmir sokaklarında ilerlerken Rum ve Ermeniler evlerinin camlarından Türklere ateş ediyor, çıkarılan yangınların söndürülmesini engellemeye çalışıyorlardı. 12 Eylül günü çıkarılan yangınlar söndürülmüştü ama Basmahane ve Çayırılıbahçe (İzmir Fuarının olduğu bölge)' de yeni yangınlar başlamıştı.

Hınca hınç dolu sokaklarda kadın, erkek, çoluk çocuk, ihtiyar, genç durmaksızın alkış tutuyorlar herkes sokağa dökülmüş: pencerelerden taşmış: damlardan sarkmış, sel boşanır gibi sıram sıram bağırıp alkışlıyorlardı.

Evler ve dükkânlarda binlerce Türk bayrağı dalgalanıyordu. Dar yollar büsbütün tıkanmış, adım atmak imkansızlaşmıştı. Bu sıralarda Mustafa Kemâl yemeğe oturmak için hazırlanmış ki, bir top ve mitralyöz yayılımıdır başlamış, konsoloslar çekilip gitmişlerdi. Yaverler, karargâh zabıtları, ellerinde küçük küçük kâğıtlarla, ara sıra da harita paftaları ile hızlı hızlı

759 Sherrill Charles H. **Bir Elçiden Gazi-Mustafa Kemâl** Sf:152 Tercüman 1001 Temel Eser - İstanbul

760 Ünaydın Ruşen Eşref **Atatürk'ü Özleyiş II** Sf:61-62 Cumhuriyet Gzt. Eki Kasım 1998-İstanbul

761 Ünaydın Ruşen Eşref **Atatürk'ü Özleyiş II** Sf:109 Cumhuriyet Gzt. Eki Kasım 1998-İstanbul

gelip gitmeye başlayınca ortalıkta, görevli subaylardan başka hemen hiç kimse kalmamıştı. Ziyafet meydanı birdenbire adeta karargâh masası olmuştu. Ardından kuşatılan İzmir'in, önünde de *Kordonboyu*'na yabancı torpidolar, daha açıklarda da zırhlılar vardı. Top, tüfek sesleri bir, bir buçuk saat boyunca devam ederek, şehir merkezine doğru yaklaşıyordu. Bir müddet sonra sesler azalmış ortam sakinleşmeye başlamıştı.

Çolak İbrahim'in önünden kaçan Yunanlılar, *İzmir*'in kendi ellerinde olduğunu sanarak İzmir'e sığınmak istemişlerdi. Ama, Türk ordusu tarafından sarılınca Çeşme'ye yönelmek zorunda kalmış ve ortalık sakinleşmişti.

Hükümet konağı meydanındaki kalabalığın ortasından geçirilen Yunan esir kabileleri Mustafa Kemâl'in bulunduğu Hükümet Konağı'nın önünden geçerken, sanki onu göreceklermiş gibi oraya doğru bakıyorlar. Oraya doğru bakarken de birbirlerine çarpıp, birbirlerinin ayaklarına basarak sıralarını bozup, birbirlerini iteleyip kakarak ve hep:

"*Mustafa Kemâl .. Mustafa Kemâl... zito Mustafa Kemâl*" diye bağırıyorlardı. Mustafa Kemâl ise balkona çıkmış, çılgın alkışlar arasında halkı selamlıyordu.

Mustafa Kemâl de şehre girince "Kramer Palas Oteli" ne uğramış, sırması yada önünde arkasında koşuşan generalleri ve subayları olmadığı için, salona girmek istediğinde garson yer olmadığını gerekçe göstererek onu içeri almak istememişti. Fakat müşterilerden biri onu tanıyarak:

"*Mustafa Kemâl... Mustafa Kemâl...*" diye bağırması, içeride bulunanlar büyük bir şaşkınlık içinde kalmıştı. Mustafa Kemâl kimsenin rahatsız olmamasını isteyerek bir masaya oturup birer kadeh içki söyledikten sonra:

"*Kral Konstantin hiç bu otele gelip de bir kadeh rakı içti mi?*" deyince garson:

"*Hayır, efendim!*" diye cevap vermişti. Mustafa Kemâl garsona:

"*Öyle ise neden İzmir'i almak istemiş?*" diyordu.

Ne İşi Var Bu Donanmanın İzmir Limanı'nda ?

Fırsatçıların yağmalarına karşı şiddetli tedbirler alınmış, 8. Tümen şehrin inzibat işlerini ele aldıktan sonra Süvari kolordusuna *Seydiköy*'e yaklaştığı haber alınan düşman kuvvetini yakalamak görevi verilmişti. *Menderes*'te çekilen ve 3. Süvari Tümeni tarafından takip edilen Yunan kuvvetlerinden 37 subay, 4.200 er ve 4 top teslim alınmış, sonradan birlikte bu sayı 64 subay 6.650 ere ulaşmıştı.

Can havliyle direnmeye çalışan Yunan kuvvetleri üç yerde Türk çemberinden kurtulmuş, *Urla* yarımadasının ve *Çeşme*'nin coğrafi durumu da onlara yardımcı olunca her türlü deniz aracıyla *Sakız*'a gitmişlerdi.

11 Eylül'de düşman *Kocadağ*'dan, 14 Eylül'de de *Yağcılar*'dan çıkarılmış, dağlık arazide artçı muharebeleri yaparak 15/16 Eylül gecesi *Çeşme*'den *Sakız*'a 25-30 bin kişilik Yunan kuvveti çekilmişti.

11 Eylül'de İzmir'de çıkan yangının ardından 12 Eylül'de de Urla yakılmıştı. İzmir'deki yangın önce söndürülmüş ise de Rumların ve Ermenilerin faaliyetleri yangının 15 Eylül'e kadar devam etmesine neden olmuş, Yunan askerleri de çekilirken birçok köy ve şehri yakmış, insanların bazılarını silahlarla, kimilerini de kuyulara atarak öldürmüşlerdi. Fransız *Illustration Gazetesi* muhabiri G.Ercole 13 Eylül 1922 tarihli haberinde şöyle diyordu:

"...Ermeni mahallesinde iki yeni duman yığını gözüküyordu. Durum daha ciddi bir hale geliyor, çünkü rüzgâr hızını arttırıyor ve alevleri Avrupa (Frenk) mahallesine doğru savuruyor. Orada da alevler gözükmeye başladı. Alevler çatırdıyor ve fişekler patlıyor. Türk işgali altında yaşamaktansa ölmeyi tercih eden Ermeniler, evlerini ateşlemişler ve Türk askerleriyle mücadelede girişmişlerdi..."

İzmir İtfaiye şefi Polonyalı Grescovich yangın ile ilgili raporunda Yunan askerlerinin ağzından:

"İzmir'i Türklere bırakmaya mecbur kalırsak yakacağız..." şeklinde sözler duyduğunu ifade etmesine karşın, İzmir'i Ermenilerin yaktığını ifade etmiş, itfaiyecilerin yangını söndürmeye giderken Rum hastanesindeki yaralıların:

"Ermeniler bizi yaktı..." Şeklindeki yakarışlarını duyduklarını, bu insanların; Ermeni evlerine bitişik oturduklarını ve Ermenilerin duvardan delikler açıp buradan gaz dökerek evlerini ateşe verdiklerini söylediklerini belirten Grescovich, yangını söndürmeye çalışırken Ermeniler tarafından kendisine ateş edildiğini, atılan mermilerin yangın tulumlarına da isabet ederek zarar verdiğini söylüyor, kadın kılığına girmiş Ermenilerin yangın çıkarırken yakalandıklarını bildiriyordu.

İzmir'de Fransızca olarak yayınlanan "*Le Levant Gazetesi*", 21 Eylül 1922 tarihli haberinde de yangının Ermeniler tarafından çıkarıldığını ifade ediyordu:

"Ermeni Kilisesi'ne yaklaşık 100 metre uzaklıkta bir Ermeni evinde ilk yangın görüldü. Bu ilk girişim, itfaiyecilerin çabalarıyla engellendi. Birkaç saat sonra kilise çevresinde patlayıcı maddeler ateş almıştı. Yangın, eş zamanlı olarak Basmane'deki ve Soğukçeşme'deki Ermeni evlerinde başladı ve art arda Ayavukla'da, Ayaparaskeri'de ve Kireçağırı Mahallesi'ndeki Ermeni evlerinde yangın çıktı. Yangından önce bütün Ermeni evleri kapalıydı ve herhangi bir hayat belirtisi yoktu. Yangınla birlikte Ermeniler silahlı olarak evlerinden çıktılar. Hatta Ayavukla Mahallesi'nde bir Ermeni'nin kendi evini ateşe vererek çıktığı görüldü. Birçok evde yangını körükleyen paçavra parçalarına rastlandı. Bu mahallelerde yaşayan Ermeniler, aynı zamanda yangını söndürmek isteyen itfaiye erlerine ateş etmeye başladı. Ermeni mahallelerinde ve çarşıda bomba atan Ermeniler görüldü ve tutuklandılar. Darağaç'ta Yordani Aleksiyati adlı bir Rum, evini yakarken yakalandı. Kendisine bunu yapması için bir Rum görevli tarafından para verildiğini itiraf etti. Anadolu'daki Ermeni alaylarını örgütleyen meşhur Trukom, Yunanlılara İzmir'i terk etmeden önce şöyle seslenmişti. 'Siz İzmir'i Türklere bırakarak kaçın. Biz ancak öldükten sonra İzmir'i onlara teslim edeceğiz.' Gerçekten de İzmir'i yakmak için burada bir Ermeni komitesi kurulduğu anlaşıyor."

İtilaf devletleri İzmir'deki savaş gemilerinden, kendi yurttaşlarını korumak amacıyla karaya deniz askerleri çıkarmış, 11 Eylül günü amiraller ve konsololar 1'inci Ordu Komutanı Nurettin Paşa'yı ziyaret ettiklerinde İngiliz amirallerinin kendilerini dost mu, düşman mı görüyorsunuz sorusuna Nurettin Paşa:

“Siz nasıl görüyorsunuz” diye yanıt verince İngilizler de:

“Dost” yanıtı vermişlerdi.

İtilaf devletleri 15 Eylül’e kadar kendi uyruklarını ve iki yüz bin Rum mültecisini gemileriyle İzmir’den taşıdılar⁷⁶²

İzmir yanarken alevler Mustafa Kemâl’in bulunduğu yeri de sarmıştı. Yangın yaklaştığı için telâş başlamış, Mustafa Kemâl’e, evden çıkılması gerektiği önerisi uzunca bir süre reddedilmiş daha sonra Mustafa Kemâl İzmir’e geldiği vakit, onu evine davet eden Lâife Hanım’ın Göztepe’deki köşküne gitmeye karar vermişti. Bir kamyon dolusu asker önde Mustafa Kemâl’in arabasının yolunu açarak yola devam ediyor ve halk arasından:

“ O... o...” ve korkarak:

“ Mustafa Kemâl...” sesleri çıkıyordu.

Ağır yürüyen otomobil on binlerce Rum, Ermeni ve Yunanlı içinden, geçerek Mustafa Kemâl’i Göztepe’ye götürmüştü. Yollardan geçen Yunanlı esirlerin durup dururken ikide bir:

“Yaşa Mustafa Kemâl yaşı...” diye bağırışları arasında İzmir yanıp kül olmuştu. Yangının ilk defa nerede başladığını kimse bilmiyordu. Basmahane istasyonu yakınlarındaki Çukur Sokağı’nda bir ev yanmaya başlamış, Türk askerleri sivil Ermenilerin silahlarına el koymak için mahalleye girdiklerinde üzerlerine ateş açılmış, bomba atılmıştı. Aya Stefan’dan meyve haline kadar her yer, evler, dükkanlar yanıyordu.⁷⁶³

Yangının Ermeniler tarafından çıkarıldığı kulaktan kulağa yayılıyordu ama Ordu Komutanı Nureddin Paşa’nın da bu işte parmağı olduğu yönünde söylentiler dolaşıyordu.

Mustafa Kemâl, kalmakta olduğu Uşaklıgiller köşkünde İstanbuldan gelen Fransa’nın İstanbul Yüksek Komiseri General Pelle ile görüşmüş, onun Türk ordusuyla Yunan ordusu arasında bir mütareke zemini hazırlama ve İstanbul’a bir askerî girişimde bulunma olasılığını önleme çabalarını reddetmişti. General Pelle benzi atmış ve ayakları sendeler bir haldeydi. Görüşmeler sırasında Mustafa Kemâl’in tercümanlığını yapan Saffet Şav bu görüşmeyle ilgili şunları söylüyordu:

“Paşa epeyce sert konuştu. Hele, Generalin Yunanlıları arkalar veya acındırırçasına söylediği bir söz üzerine :

“Görüyorum ki, siz ev sahibiyle hırsız bir tutuyorsunuz” demesi yok mu, adamcağızı aâdeta şaşkına çevirdi. Kekeleye başladı. Paşa sesini gittikçe yükselterek:

“Bu facianın mesulleri müttetikiniz İngiltere ve siz Fransızlarsınız” diyordu.:

“Yunan ordularını teçhiz edip üstümüze saldırdını; Anadolu’ya kundak sokan siz oldunuz. Şimdi de merhamet ve insaniyet telâhî etmeye kalkışıyorsunuz”

Ben Fransızcamı unutmuştum. Öylesine bir heyecan içindeydim. Sanıyordum ki, bütün söylediklerini kelimesi kelimesine tercüme etsem Generalin bir tarafına inecektir. Nitekim bir kere sözünü biraz yumuşatayım dedim. Hemen bana döndü:

“Yanlış tercüme diyorsunuz!” dedi. Paşa’yı hiç Fransızca bilmez zannıyla bu hatayı işlemiştim. Mahcubiyetimden yerin dibine geçecektim.”

Saffet Şav konuşma bittikten sonra general Pelle’nin ayrılışı sırasında yaverinin onun kulağına yaklaşarak :

762 Belen Fahri **Büyük Türk Zaferi** Sf: 125-129 Cumhuriyet Gzt. Eki Ağustos 1999-İstanbul

763 Reinhart Richard – **İzmir’in Külleri** – Sf: 440-441 Hürriyet Yayınları 1973- İstanbul

"Generalim, Paşa bana sert sert bakmıştı; acaba hoşuna gitmeyen bir harekette mi bulundum?" diye sormuş, *General Pelle de*;

"Hayır, çocuğum; o sertlik gözlerindeki magnetique kudretten geliyor" demişti.⁷⁶⁴

Yabancı ziyaretçilerin ,ricacıların ve yerli hayranların gitmesinden sonra taraçada Mustafa Kemâl ile konuştuğu Yakup Kadri'ye dönen Mustafa Kemâl:

"....Birkaç gün içinde barış isteyeceklerdir. Böylece Millî Mücadelemizin yaklaşık dört yıl süren ilk safhası kapanmış olacak. Şimdi bir yol ayırındayız; ya ülkeyi ve milleti, İstanbul'un o çağdı, teslimiyetçi zihniyetine ve rejimine terk edeceğiz, ya da akla, bilime öncelik veren, bağımsız, özgür, başı dik, yeni bir toplum olacağız. Sizce hangi yolu seçmeli" diye bir soru yöneltince Yakup Kadri:

"Tabii akıl yolunu" demişti. Mustafa Kemâl:

"....Evet, asıl kurtuluşa akıl yoluyla varabiliriz. Bunun için de Millî Mücadele'nin ikinci safhasını açmalıyız. Zor, çetin bir yol. Bağımsızlıkla, dar görüşlülükle, önyargılarla, hurafelerle, iliklere işlemiş cahillikle, din tüccarlarıyla, belki uyanmamızı istemeyen dış güçlerle de mücadele edeceğiz. Ama bunu göze almak, hepsiyle mücadele etmek, bu güzel toplumu bir daha hiçbir gücün sömüremeyeceği şekilde bilgi ve bilinçle donatmak zorundayız. Dünya hızla gelişirken biz yerimizde sayamayız. Yoksa geleceğin akıllı nesilleri bizi affetmez!.." derken, Ankara'da, Meclis'teki çeşmenin musluğunun başında Bursa Milletvekili Muhittin Baha, yanında bulunan hocaya İzmir'in Yunanlılardan kurtulduğunu müjdelemişti. Bu müjdeye karşılık olarak hoca:

"Yunanlıdan kurtulduk, bakalım Mustafa Kemâl'den ne zaman kurtulacağız" diyordu.⁷⁶⁵

İzmir Limanındaki İngiliz donanması, Mustafa Kemâl'i iyice rahatsız etmeye başladığı için:

"Ne işi var bu donanmanın İzmir limanında?" diyerek yanlarında bulunan Latife Hanım'a:

"Siz Fransızca yazar mısınız?" diye sormuş:

"Evet" yanıtını alınca:

"Yirmi dört saat içinde İzmir limanından çıkıp gitmesi için filo komutanına bir ultiatom yazınız" talimatı vermişti. Orada bulunanlardan birçok korkak:

"İngilizlerle harbe tutuşacağız, her şey bitecek..." diyorlar ve Mustafa Kemâl'i vazgeçirmek için çareler arıyorlardı.

Mektubu alan İngiliz donanması ise, yirmi dört saat sonra demir alıp Türk sancağını selamlayarak, ağır ağır limandan uzaklaşıyordu.⁷⁶⁶

Türk ordusunun, İzmir ve Bursa'yı almasından sonra, Trakya'yı da Yunan ordusundan kurtarmak için İstanbul ve Çanakkale'ye yürümesi, İngiliz Başbakanı Lloyd George'u, dominyonlarından yardım istemek zorunda bırakmış, ancak kimse kendisine yüz vermemişti.

İstanbul'daki Fransız Fevkalâde Komiseri General Pelle, Mustafa Kemâl'le görüşmek üzere İzmir'e gelip, bazı iddialar ileri sürerek Türk ordularının bu bölgeye girmemesini istemiş, millî hükümetin böyle bir bölge tanımadığı cevabını almıştı. Ayrıca Trakya kurtarılmamıştı.

764 Karaosmanoğlu Yakup Kadri, *Vatan Yolunda* Sf: 174 İletişim Yayınları 2005 İstanbul

765 Atay Falih Rifki, *Atatürkçülük Nedir*. Sf: 13 Pozitif Yayınları Şubat 2006 İstanbul

766 Atay Falih Rifki *M.Kemâl'in Mütareke Defteri ve 19 Mayıs* Sf: 24 Cumhuriyet Gzt. Eki Mayıs 1999-İst.

dıkça Türk ordusunun durmayacağı da kendisine söylenmişti. Daha sonra da, Franklin Bouillon, bir Fransız savaş gemisiyle *İzmir*'e gelip, Mustafa Kemâl ile görüşmüştü.

İtilâf Devletleri Dışişleri Bakanları 23 Eylül 1922 tarihli bir nota ile askerî harekâtın durdurulması ve Barış Konferansı'nın toplanmasını istemiş, Mustafa Kemâl, *Rumeli*'de *Doğu Trakya* millî sınırlarımıza katılmadıkça, askerî hareketten vazgeçilmeyeceğini bildirerek, bu bölgeden düşman birlikleri çıkarıldığı takdirde, böyle bir harekete devam etmeye gerek kalmayacağını bildirmişti.

Bu notada, *Venedik* veya başka bir şehirde toplanacak olan İngiliz, Fransız, İtalyan, Japon, Romen, Sırp-Hırvat-Sloven Devleti ile Yunanistan'ın da çağrılacağı bir konferansa, delegelerimizin gönderilip gönderilmeyeceği, görüşmeler sırasında Boğazlardaki tarafsız bölgelere Türk askeri gönderilmemesi şartıyla, *Edirne* dahil olmak üzere *Meriç*'e kadar *Trakya*'nın Türkiye'ye iadesi ile ilgili Türk talebinin olumlu karşılanacağı bildirilmişti.

Notada; boğazlardan, azınlıklardan ve Türkiye'nin Milletler Cemiyeti'ne girmesinden söz edilirken konferansın toplanmasından önce, Yunan birliklerinin, İtilâf Devletleri komutanlarının çizecekleri bir hattın gerisine çekilmesi için, İtilâf Devletleri'nin nüfuzunu kullanacağına söz veriliyor, bu konuların görüşülmesi için *Mudanya* veya *İzmit*'te toplanılmasını istiyordu.

Emperyalistlerle uyuşan ve halkın gözünden düşmüş bulunan Vahdettin'in tahttan indirilmesi ve saltanatın kaldırılması gündeme geldiğinde, buna karşı çıkan Rauf Orbay, babasının Vahdettin'den büyük iyilik gördüğünden bahsediyor, bu nedenle Padişah'a candan ve yürekten bağlı olduğunu ifade ederek Mustafa Kemâl'e:

“*Bu iyiliklerin hatırası hâlâ kanımda yaşıyor. Benim ödevim, Halifeye ve Sultana sadık kalmaktır. Bunlarsız Türkiye çökmeye mahkumdur*” diyordu.

1 Kasım 1922 günü sultanlığın kaldırılması gündeme geldiğinde Mustafa Kemâl Rauf Bey'i meclisteki odasında kabul ederek ona:

“*Halife ile sultanlığı birbirinden ayırıyoruz. Meclis'te bunu destekleyici konuşma yapmanızı rica ederim*” demişti. Daha sonra Kâzım Karbekir'i de çağırıp aynı yönde talepte bulunmuştu. Bu konuşmalardan sonra Rauf Bey Meclis konuşmasında Mustafa Kemâl'in ricasını yerine getirdiği gibi ek olarak da, sultanlığın kaldırılışı tarihinin millî bayram olarak kutlanmasını önermişti.⁷⁶⁷

Yunanlılar, *İzmir*'i terk ederken kurtardıkları birliklerini *Doğu Trakya*'ya götürmüşler burada yeniden düzene sokma çalışmalarına başlamışlardı. Onların yeniden toparlanmasını istemeyen Mustafa Kemâl, Yunanlıları *Trakya*'dan da atmak istiyordu. Bu nedenle de Türk ordusu iki büyük kol halinde *İstanbul* ve *Çanakkale* boğazlarına yönelince İngilizlerle karşı karşıya gelmişti.

Müttefikler, 15 Mayıs 1921'de tarafsız kalacaklarını bildirerek *İstanbul* ve *Çanakkale* boğazlarının iki yakasında, tarafsız bölgeler oluşturmuşlardı. Türk ordusunun bölgeye gelmesiyle Müttefik silâhlı kuvvetlerinin başkomutanı General Harrington, Türklerin karşısında yığınak yaptırıldı.

Müttefik devletlerin hükümetleri bu durum karşısında daha önce izledikleri “bekle ve gör” politikasını bırakmak zorunda kalmış, Türk ordusunun tarafsız bölgeye girmesine izin

767 Aralov S.İ. *Bir Sovyet Diplomatının Türkiye Hatıraları* 2 S:195 Cumhuriyet Gzt. Eki Aralık 1997-İstanbul

vermeyeceğini açıklamıştı. Mustafa Kemâl bu açıklamaya aldırış etmeyince, ordunun ileri kolları, tarafsız bölgeye girmiş, yürüyüşünü sürdürerek, büyük devletlere meydan okuyordu.

Yeni bir savaş olasılığı müttefikler arasında çatlak yaratmış ve Fransa, işgal birliklerini geri çekince, İtalya da aynı yolu izleyerek birliklerini cepheden çekmişti.

Böylece yalnız kalan İngilizler: Türklerle karşı karşıya kalmıştı. İngiliz donanması Çanakkale önünde toplanmış: *Cebel-ül-tarik*'tan, *Malta*'dan ve *Mısır*'dan takviye kuvvetleri getirilmişti. İngiliz halkı ise, yeni bir savaşa karşı idi.

Bu sırada Fransa'dan gelen Franklin-Bouillon bir ateşkes görüşmesi yapılması ve Müttefiklerin *Doğu Trakya*'nın Yunan birlikleri tarafından derhal boşaltılmasını dikkate almayı kabul ettiklerini bildirmişti. Bu görüşmelere, İsmet Paşa Türk temsilcisi olarak katılmış, *Mudanya*'da yapılan toplantıya Yunanlılar da bir heyet göndermiş, ama gemilerinden dışarı çıkmamışlardı. Görüşmelerde: *Trakya*'nın boşaltılması ve Müttefiklerin *İstanbul*'dan çekilmesi istenince görüşmeler durmuştu.

Belki de Bazı Kafalar Koparılacaktır...

Türk istekleri siyasal bir nitelik aldığından hükümetine danışmak gereğini duyan General Harrington'a, İngiliz hükümeti: Trakya'nın boşaltılmasına “*Evet*”, İstanbul'dan çekilmeye ise “*Hayır*” direktifini vermişti.

Yapılan görüşmelerin ardından, 10 Ekim 1922 günü:

Yunanlıların *Meriç* ırmağına kadar bütün *Doğu Trakya*'yı derhal boşaltması; *İstanbul*'daki sivil yönetimin Ankara hükümetine devredilmesi; Yabancı işgal birliklerinin elden geldiğince ortalıkta görünmemesi; Türk birliklerinin de tarafsız bölgelerden geri çekilmesi kararlaştırılmıştı. Bu görüşmelerle ilgili İsmet İnönü hatıralarında şöyle yazıyor:

“Gördüğümüze göre müttefikler için en mühim mesele, *Boğazlar meselesi*ydi. Yunanlılar *Anadolu*'nun her tarafından tahliye olundular. Şimdi, *Trakya*'nın da tahliyesini isteyeceğiz, *İstanbul*'da ve *Boğazlar* mıntıkasında, İngiliz, Fransız ve İtalyanlar var. (...)

3 Ekim'de *Mudanya Konferansı* açıldı. Yunanlılar konferansa iştirak etmediler. *Mudanya* önünde bir Yunan gemisi vardı. General *Mozarakis* ile Albay *Sarıyanis*'ten Kurulu Yunan heyeti gemideymiş. Dışarı çıkmadılar. (...)

Lloyd George'un nihayete kadar Yunan davasını tuttuğunu, onları *Anadolu*'da bir imparatorluğa kavuşturmak için uğraştığını gösteriyordu. *İstanbul*'daki askerlerinin bu politikaya aykırı bir yolda olduklarına inanamıyorum. Sonradan öğreniyoruz ki, bizim *Çanakkale* üzerine yürüyüşe geçtiğimiz esnada bu ileri hareketi durdurmak için bir ültimatol vermek ve Türk askerleri durmadığı takdirde, üzerlerine ateş etmek hususunda General *Harrington*'a emir vermişler. General *Harrington*'un bu emri 24 saat tehir etmiş ve böylece bir harbe mahal vermemiş olduğunu naklediyorlar.

Mudanya Konferansı'nın ilk üç günü *Trakya* meselesinin müzakeresi ile geçmiştir. Konferansın ikinci ve üçüncü günlerindeki intibalarını ve vaziyeti *Ankara*'ya bildirince *Mustafa Kemâl Paşa*'dan aşağıdaki talimatı aldım:

“1- *Karağaç Edirne* şehrinin bir mahallesidir. Yunan ordusu ve idaresi *Edirne* şehrinin tamamen garbına çekilmelidir ve orada, bütün *Şarki Trakya*'da olacağı gibi, *Türkiye Büyük Millet Meclisi* hükümeti teessüs etmelidir.

2- *Trakya*'nın tahliye ve bize teslimi katiyen gayri muayyen bir zamana talik olunamaz. *Tesellüm* derhal başlayacak ve bilainkita devam edecektir ve azami otuz gün zarfında *tesellüm* hitam bulacaktır. *Tesellüm* edilen her noktadan *İtilaf* kuvvetleri ve komisyonları derhal çekilecek ve otuz gün hitamında da *İtilaf* komisyonları ve kataları bütün *Trakya*'yı terk etmiş bulunacaklardır. *Trakya*'ya *tecavüzün* menî tedbiri başkaca teemmül ve tespit olunmalıdır. Bu tedbir mutlaka kuvvet istihdamını zaruri kılmaz. *Düveli müttefikanın* bu hususta icap edenlere ihtarı ve bize karşı *tekeffülü* bile maksadı temin edebilir. *Düveli müttefikanın* bu tarz teminatı hilafında hareket edenlere karşı ordularımızın derhal *Trakya*'ya geçirilmesinin hiç bir maniye tesadüf ettirilmeyeceği de tabiidir.

3- Yunan ordusunun gerek Anadolu'dan ve gerek Trakya'dan alıp götürdüğü silahlı ahaliyi Yunan Hükümeti mukavelei askeriye'nin imzasını müteakip derhal iade etmelidir. Esiri harp olan zabitan ve efradımızın dahi aynı zamanda iadesini talep ederiz.

4- Ekalliyetler hakkında verdiğiniz cevap muvafıktır. Filhakika bu mesele Mudanya Konferansı müzakeratı hududu haricindedir.

5- Tatili muhasemat için Trakya'nın yalnız Yunan'dan tahliyesi ile iktifa mümkün değildir. Herhalde badettahliye hükümetimizin oradan teessüs etmesi zaruridir. Yunan'dan tahliye edilecek olan Trakya'mızın İtilaf devletleri tahtı işgal ve murakabesinde kalmasına hiçbir sebep ve lüzum yoktur. Şarki Trakya'nın Fransızlar tarafından işgali de mevzu bahis olamaz. Ancak Şarki Trakya ile Yunan ordusu arasında Garbi Trakya'nın veya bir kısmının Fransızlar tarafından işgali mucibi emniyet olur.

6-Premsiplerde itilaf olup müzakerata devam halinde dahi, İngilizlerin Boğazlarda tahdidattan ve tevsii tahkimattan ve emniyet bahşolmayan tedbiri askeriye ittihazından sarfina-zar etmelerini talep ederiz.

Mukavelei askeriye akdinden sonra da İstanbul ve Çanakkale'de, İngiliz tahşidatı şayanı kabul değildir.”

Başkumandandan İki Talimat Aldım. Birinci talimatta, şöyle diyordu:

“Bugün, 6 Ekim öğleden sonra saat 2.30'da toplanacak olan konferansta, belirtilen esaslar taraflarca prensip olarak kabul edilmediği takdirde, müzakerelerin bundan sonra devam edecek günlerde askeri harekâtımızın ataletine mahkûm bırakılması mühim ve gayri kabili telafi mahzurlar doğuracağından, harekâtın durdurulması hakkındaki salahiyetinizin, 6 Ekim öğleden sonra saat 6'dan itibaren kaldırılmış olduğunu tebliğ ederim.”

Başkumandanın aynı gün bana gönderdiği ikinci talimat da şudur:

“Ekimin altıncı günü mukarrer içtimanızda, Trakya'nın, İzmir'de tespit olunan esasat dairesinde Türkiye Büyük Millet Meclisi hükümetine iadesini kabul eylemedikleri takdirde tasavvur buyrulduğu veçhile 6/7'de hemen İstanbul üzerine harekete geçiniz... Müzakere menfi neticelendiği halde İngiliz generaline Trakya'daki düşmanı takip için İstanbul ve Çanakkale üzerinden icrayı harekât edecek kıtaatımızla, İngiliz kıtaatı arasında bir suitefehhüm vukuuna meydan bırakmamak için şimdilik, icap edenlere evamir ve talimat vermesi muvafık olacağını bildiriniz. Bu teklifi, Fransız ve İtalyan generalleri muvacehesinde yapmak muvafık olur.”

Ben, bunun üzerine ordulara emir verdim. Mudanya Konferansı'nın kesilmesi ihtimalinden bahsederek, 1. ve 2. orduların, Marmara bölgesinin daha güneyinde kalan kıtaatının Kocaali ve Çanakkale Bölgesi'ne harekete geçirilmesini bildirdim. (...)

İlk tepki Fransızlardan geldi. General Pellé ve Franklin Bouillon telaşlandılar ve bize müracaatta bulundular. Aman yapmayın, diyorlardı.

Konferans böyle buhranlı bir noktaya geldi. Biz henüz Çanakkale önündeki kıtaalarımızı harekete geçirmiş değiliz. Gerideki kuvvetleri ileriye yanaştırıyoruz. (...)

9 Ekim günü sabahleyin Fransız ve İngiliz generalleri Mudanya'ya gelerek, benimle hususi olarak, dostça görüşmek istediklerini bildirdiler. Oturduk, konuştuk. Ama vaziyet hakikaten gergindi. Harekâtı durdurmak yetkimin sona erdiğini, bundan sonra serbest hareket zamanı geldiğini kendilerine anlattım. Kıtaalarımızın, İzmir bölgesinde, kendilerince bitaraf

saydıkları muntıkayı geçmiş olduğundan şikâyet ettiler. Çanakkale’de de Türk ve İngiliz katarlarının birbirlerine çok yakın ve gergin vaziyette olduklarını, General Harrington’ın durumdan endişe duyduğunu söylediler. (...)

Mütarekenameyi 11 Ekim’de sabah saat 6.00’da imza ettik. Yunan murahhasları bu mukaveleyi imzalamaya salâhiyetli olmadıklarını bildirmişler. Müttefik generaller, bunu bana söylediler. General Harrington, bunda bir mahzur olmadığını belirterek, Yunan murahhaslarının mukavelenameyi imza etmemelerinin yürürlüğe girmesine bir mani teşkil etmeyeceğini, esasen mukavelenamenin tatbikinin müttefiklere ait olduğunu ifade etti.

Mütarekenamenin imzalanması ile istediğimiz neticeyi almış bulunuyorduk. Tek silah atmadan Trakya bize teslim edilecekti.

Mütarekenameyi imza ettim ve hemen Bursa’ya geldim. Bundan sonra mütarekenin tatbikine geçilecekti. Tahliye derakap başlayacak ve Yunanlılar, Trakya’yı 15 gün zarfında tahliye etmiş olacaktı.

Biz Trakya’nın işgali ve idarenin orada tesisi için tertiplere başladık. Bu sırada Kasımın 13’üncü günü Lozan’da toplanacak olan sulh konferansına bizi davet etmişlerdi. Hükümet sulh konferansı hazırlığına girişmişti.”⁷⁶⁸

11 Ekim’de imzalanan mütareke ile Misak-ı Milli’de saptanan Trakya sınırları çizilmiş, görevinden istifa eden Lloyd George 16 Ekim 1922’de yaptığı bir seçim konuşmasında şunları söylüyordu:

“(…) Diğer meziyetlerinden sarfinazar ediyorum. Türk gibi birinci sınıf muharip insanlara karşı blöf yapmayı tecrübe etmek iyi değildir. Bu oyun ancak korkaklara tatbik edilir. Türkler için ciddiyetini veya gevşekliğini derhal anlarlar. Diyebilirsiniz ki, biz Türklere karşı tehditlerde bulunduk. Ancak kati karar verilmemiş ise, tehdit daima hata teşkil eder. Biz yalnız tehdit etmedik, bil fiil harekete de karar vermiştik. Türkler, sulhü tâci etmek arzumuzdaki samimiyetimizin bize bu kararı verdirdiğini anladılşar.”⁷⁶⁹

Türklerin özelliklerinin geç farkına varan Türk düşmanı Lloyd George, bunun bedelini 19 Ekim 1922 seçimlerinde aldığı seçim yenilgisi ile ödemiş, partisiyle birlikte sahneyi terk etmek zorunda kalmıştı.

Yunanistan’da ise ordu Kral Konstantin’e karşı ayaklanınca Konstantin ülkesini terk etmiş, Venizelos yeniden işbaşına gelmişti. Yunan Başbakanı Gunaris, General Hacı Anesti ile dört bakan ölüm cezasına çarptırılarak hemen asılmışlardı.

Müttefikler Mudanya Mütarekesinin ardından Doğuda yapılacak barışa ilişkin görüşmeler için, hem Ankara’ya hem de İstanbul’daki hükümete çağrı gönderince TBMM, şiddetli tartışmaların ardından saltanatın kaldırılması kararlaştırmış, Osmanlı hanedanına sadece hâlifelik makamı bırakılmıştı. Bu tartışmalar sırasında Mustafa Kemâl şunları söylüyordu:

“Egemenlik kimseye verilmez, zorla alınır. Daha önce Osmanlıları bunu zorla almıştı, şimdi de millet bunu aldı. Burada söz konusu olan, zaten gerçekleşmiş bulunan bir olgunun tanınmasıdır. Eğer bu iş encümen ve Millet Meclisi tarafından yapılırsa, benim görüşüme göre, çok yerinde olur. Aksi halde belki de bazı kafalar koparılacaktır”

768 İsmet İnönü’nün Hatıraları **Büyük Zaferden Sonra Mudanya Mütarekesi Ve Lozan Antlaşması**

Sf: 29-47 Cumhuriyet Gzt. Eki Ağustos 1998

769 Cebesoy Ali Fuat **Siyasi Hatıralar** Cilt I-II Sf:149 Temel Yayınları2007 İstanbul

Encümen başkanı, yaşlı bir din adamı, bunu şöyle bir açıklamayla ifade etti:

“Sorunu şimdi bambaşka bir ıstık altında görüyoruz, öğrenmiş olduk”.

Yasa taslağı üzerinde çok hızlı bir çalışma yapıldıktan sonra genel kurula sunulmuştu. Oylamanın isim okunarak yapılması isteğine karşı çıkan Mustafa Kemâl böyle bir usulün gereksiz olduğunu söyleyip, tehditkâr bir edayla:

“Yasanın kabul edileceğinden asla şüphe etmiyorum” dedikten sonra, Osmanlı hanedanının yedi yüzyıllık egemenliği sona erdirilmişti.

Son sadrazam Tevfik Paşa, Mareşal İzzet ve diğer padişahlık hükümeti bakanları istifâ etmişlerdi ama tahtına dört elle sarılmış olan Vahdettin Halife de olduğu için görevden çekilmesi yönündeki tavsiyeleri de dikkate almıyordu.

TBMM, Vahdettin'i vatana ihanetle suçlayarak olağanüstü bir mahkemede yargılanmasına karar vermişti. İngiltere'den korunmasını isteyen Vahdettin 17 Kasım 1922 günü, sabahı yanına oğlu Ertuğrul'u ve maiyetini alıp kimseye fark ettirmeden bindiği bir İngiliz gemisiyle Malta'ya kaçmıştı. Mekke Şerifi Hüseyin'den yardım ve himaye istemiş, ancak ilgi görmemişti. Birkaç yıl sonra San Remo'da öldü.

Hilâfet, Millet Meclisi tarafından Sultan Abdülaziz'in oğlu olan Şehzade Abdülmecit'e verildi.

24 Temmuz 1923 tarihinde İsviçre'nin Lozan (Lozan) şehrinde, Türkiye Büyük Millet Meclisi temsilcileriyle İngiltere, Fransa, İtalya, Japonya, Yunanistan, Romanya, Bulgaristan, Portekiz, Belçika, Rusya, Yugoslavya temsilcileri tarafından, Lozan Üniversitesi salonunda “Lozan Anlaşması” imzalandı.

İşgalci devletler ile kesin bir antlaşma yapılması için, Türkiye, 4 Ekim 1922 tarihindeki notasıyla, görüşmelerin İzmir'de başlatılmasını istemiş, İşgalci devletler, İzmir'de Yunan mezalim ve tahribatını görmezlikten gelmek için, İsviçre'nin Lozan şehrini tercih etmişti. Konferansın 13 Kasım 1922'de başlayacağı ilân edilmiş Türkiye'de iki hükümet olduğu te-lakkisiyle, görüşmelere katılması için Ankara'daki Türkiye Büyük Millet Meclisi ve İstanbul'daki Vahdettin'e müracaat etmişlerdi.

TBMM, bu duruma son vermek için, 1 Kasım 1922 günü çıkardığı iki maddelik bir kanunla, Saltanat ve Osmanlı Hükümetini, 16 Mart 1920'de İstanbul'un İtilâf devletlerince resmen işgalinden itibaren kaldırıldığını kabul ve ilân ettiği için 600 yıldan fazla hükümrân olan Osmanlı Hânedânına son verilmiş ve Lozan Konferansına TBMM hükümeti, tek başına katılmıştı.

13 Kasım 1922'de başlayacağı ilân edilen konferans, 20 Kasım'da başlatılmış, Lozan Konferansında TBMM'ni, Hariciye Vekili (Dışişleri Bakanı) ve Edirne Mebusu İsmet Paşa (İnönü) baş murahaslığında, Sıhhiye Vekili (Sağlık Bakanı) ve Sinop Mebusu Dr. Rıza Nur, Trabzon Mebusu Hasan Bey (Saka) murahaslar, yirmi dört müşavir, sekiz kâtip, bir mütercim, gazeteciler ve askerlerden meydana gelen heyetle temsil ediyordu.

Francin Bouillon, Lozan görüşmelerine Mustafa Kemâl'in katılmasını istemiş o da, kendisinin ülke dışına çıkamayacağını, eğer konferans İzmir'de düzenlenirse katılabileceğini söylemişti. Bunun üzerine Franklin Bouillon, İsmet İnönü'nün konferansa katılmasını önermişti.

Ama ona rakip olarak Kâzım Karabekir çıkmış, Mustafa Kemâl'de onu bu isteğinden vazgeçirebilmek için :

“ *Yalnız bir mesele var. Sizin Ruslarla aranız kötü. Baş delege olmanız bize faydalı olmaz, O halde bu vazifeye bir asker seçmeliyiz.*” diyerek istediği sonucu almıştı. O sırada Rusların Lozan Barış Konferansı'na katılmayacaklarına ilişkin yayılan bir haber üzerine Kâzım Karabekir tekrar Mustafa Kemâl'e gelerek:

“ *Benim Lozan konferansına gitmemde artık mahzur kalmadı*”, diyerek tekrar bu görevi istemesi üzerine Mustafa Kemâl, konferansa İsmet Paşa'yı göndermeye karar verdiği için yine bu görevi elde edememişti. Ruslar konferansa katılsa da katılmasa da Lozan görüşmelerini İsmet Paşa idare edecekti.

İngiltere heyetini İstanbul fevkalâde komiseri Sir Horas Rumbolt ve Musul Petrol İşletmesi Şirketinin idare heyeti başkanı Lord Curzon; Fransa adına Şark Fevkalade Komiseri General Pelle; İtalya'yı İstanbul Fevkalade Komiseri Marki Camille Garoni ve Sezar Montanya; Japonya'yı Roma Büyükelçisi Baron Hayaşi, Baron Uçiyai; Yunanistan'ı Eleferyos K. Venizelos ve Demeter Kaklamanos; Romanya'yı Konstantin Dimondy, Konstantin Konseska; Sırp-Hırvat-Sloven Krallığını Dr. Milotin Yuvanoviç; Bulgaristan'ı Bogdan Morfot, Dimitri Stanciof, M.Stambulhu, M.Kinstantoderof; Rusya adına M.Çiçerin, M.Rekefski ve M. Mdivani; Portekiz'i M. M. Pereyre; Belçika'yı M. Beletzer ve Amerikan müşahitlerinden M. Caylnd, M. Gru ve Amiral Bristol temsil ettiler.

Konferansa, ev sahibi olarak, İsviçre Cumhurbaşkanı Hab, başkanlık yaptı. 21 Kasım 1922'de, konferansta görüşülecek sorunlar için komisyonlar oluşturuldu. Askerî ve Arazi Komisyonu Başkanlığına Lord Curzon; Azınlıklar ve Yabancılar Komisyonu Başkanlığına Marki Garroni; Malî ve İktisadî Komisyon Başkanlığına Fransa temsilcisi M. Barriere seçildiler.

TBMM'nin Lozan Konferansı'ndaki programı, 28 Ocak 1920 günü, son Osmanlı Mebuslar Meclisi'nin kabul ettiği Misak-ı Millî (Millî And) hükümleriydi. Bu hükümler şunlardı:

- 1) *Musul, Kerkük ve Süleymaniye ile*
- 2) *Batı Trakya'nın Anavatan'a katılması:*
- 3) *Kapitülasyonların kaldırılması:*
- 4) *Azınlıklara üstün haklar verilmemesi:*
- 5) *Boğazlar ile İstanbul'un emniyetinin sağlanıp, bütünüyle hakimiyetimizde kalması.*

Görüşmeler, ilk hafta dostça geçmiş, ikinci hafta, devlet borçları, kapitülasyon, Musul ve İstanbul'un boşaltılması meselelerinde, anlaşmazlık çıkınca, 4 Şubat 1923 tarihinde görüşmeler kesilerek, heyetler geri dönmüşlerdi.

20 Kasım 1922 – 4 Şubat 1923 tarihleri arasında devam eden Birinci Lozan Konferansında, 30 Ocak 1923'te Türkiye ile Yunanistan arasında “Esirlerin Değiştirilmesi” hakkında mukavele imzalandı.

Birinci Lozan Konferansında:

- 1) *Edirne'nin İstasyon Mahallesi Karaağaç, Yunanlılara bırakıldı.*
- 2) *Karadeniz'den Akdeniz'e kadar Türkiye ile Bulgaristan ve Yunan hudutları, askersiz hâle konuldu.*
- 3) *Türkiye-Irak hududunun tespiti, Milletler Cemiyeti kararına bırakıldı.*

4) Türkiye'ye verilen İmroz (Gökçeada) ve Bozcaada ile Yunanistan'da kalan Limni, Midilli, Nikarkarya, Sakız, Sisam adalarının askersizleşmesi kararı verildi.

5) Rodos ve Oniki Ada'nın İtalya'ya bırakılması kabul edildi.

6) İstanbul ve Çanakkale boğazlarının iki yakasından on beşer kilometre derinliğindeki bölgelerin askersiz olması: Trakya'daki 8000 kişilik Türk jandarma sayısının 5000'e indirilmesi kararlaştırıldı.

7) İstanbul'da 12.000 asker bulunduracak olan Türkiye'nin: Boğazlar Komisyonuna başkanlık etmesi ve boğazlardan geçişin serbest bırakılması kararlaştırıldı.

8) Kapituilasyonların kaldırılmasına karar verildi.

9) Azınlıklara verilen hakları, Türkiye'nin, Milletler Cemiyeti kefaletinde tanınması kararlaştırıldı.

10) Borçlar meselesinde Türkiye'nin, hissesine düşen on beş milyon altın lirayı, otuz yedi yıl içinde ödemesine karar verildi.

11) Yunanistan'dan hiçbir harp tazminatı istenmemesi, karara bağlandı.

4 Şubat 1923'te kesilen görüşmeler, İngiltere ve Fransa'daki asker ailelerinin etkisiyle TBMM temsilcileri Lozan'a davet edilerek, yeniden başlatıldı.

17 Şubat 1923 günü İzmir İktisat Kongresi illerden gelen tüccar, sanayici, işçi çiftçi gibi 1135 temsilcinin katılımıyla toplanmıştı. Kongre, Avrupalılar, Ermeni ve Rumların yerini doldurmak isteyen İstanbul tüccarının egemenliği altındaydı. İstanbul tüccarlarının kurmuş olduğu "Millî Türk Ticaret Birliği" Rum ve Ermenilerin elinde bulunan ticari mevkilleri ele geçirmek için mücadeleye başlamış, yabancı sermaye ile ortaklıklar kurmak suretiyle devlet gücünü arkasına alarak, sağladığı imtiyazlar ile azınlıkların ticari mevkillerine göz dikmişti.

Millî Türk Ticaret Birliği:

"Türk tüccarlarının ithâlât ve ihracatında ve toptancı ve yarı toptancılık şeklinde sürdürülen ticarete hakim olmak,

Türk tüccarlarının kendi aralarında konsorsiyumlar ve tröstler oluşturarak ticari birlikler oluşturmak,

İthâlât ve ihracatta hükümetin koruması altında hakimiyet sağlamak,

Türk ticaret dünyasını ve Türk şirketlerini tanıtmak ve Dış ülkelerdeki ekonomik, mali ve ticari hareketlerini izleyerek Türk iş dünyasını bilgilendirmek" amacıyla sıkı bir çalışma yürütüyordu. Yalnız tüccarları değil, esnaf ve işçileri de örgütlemeye soyunan Millî Türk Ticaret Birliği "İstanbul Esnaf Birliği" ve "Türkiye Umum Amele Birliği"nin kuruluşuna da ön ayak olmuş, özellikle millî davaya ihanet olarak gördüğü sınıf savaşı üzerine örgütlenmeye çalışan işçilerin mücadelesinin de önünü kesmişti. İzmir İktisat Kongresi'ni egemenliği altına alan Türk Millî Ticaret Birliği:

"Gümrük koruması ve gümrük bağımsızlığı,

Yabancı sermayeye devlet ortak olsa dahi tekel ve imtiyaz verilmemesi,

Sahillerde gemi işletmeciliğinin Türk deniz işadamlarına serbestçe açılması ve kabotaj hakkının ne devlete ne de şahıslara imtiyaz tanınmaması

Kurulacak olan Merkez Bankası'na sermayesinin yarısı oranında devletin katılması,

Yabancı sermaye girişine ancak ülkeye zararı olmayacak şekilde izin verilmesi

Türk tüccarları için devletin her türlü desteği sağlaması ve imtiyazlı ithâlât-ihracat şirketleri kurulması,

Vergilerde yenilik,

Ekonomik ve mali kararlarda meslek ve ihtisas kuruluşlarının görüşlerinin alınması

İşadamları ve bürolarda çalışacak elemanların yetiştirilmesi için, eğitim kurumları açılması” şeklinde talepler içeren bir programı savunuyordu.

İzmir İktisat Kongresi’nde Kâzım Karbekir’in çabalarıyla “Misak-ı İktisadi” olarak adlandırılan kararlar alınmıştı. Misak-ı İktisadi’nin bazı maddeleri şöyleydi:

“Türkiye halkı tahribat yapmaz, imar eder. Bütün çalmalar, ekonomik olarak ülkeyi geliştirmek amacına yöneliktir.

Türkiye halkı, tükettiğini, mümkün olduğunca kendi üretir, çok çalışır, israftan kaçır. Millî üretimi artırmak için geceli gündüzlü çalışır.

Türkiye halkı servet itibarıyla bir altın hazinesi üzerinde oturduğının bilincindedir. Ormanları evlatları gibi sever. Ağaç bayramları yapar, yeniden orman yetiştirir. Madenlerini millî üretim için işletir.

Hırsızlık, yalancılık, riya ve tembellik en büyük düşmandır.

Türkler irfan ve marifet aşığıdır. Türk her yerde hayatını kazanabilecek şekilde yetişir, her şeyden önce ülkesinin malıdır. Eğitime verdiği kutsiyet dolayısıyla Kandil Günü’nü bir kitap bayramı olarak kabul eder.

Savaşların verdiği zararlardan dolayı azalan nüfusun artması ve sağlığın korunması ilk amaçtır. Türk, mikroptan, pis havadan, salgından ve pislikten çekinir; bol ve temiz hava bol güneş ve temizliği sever. Ata mirası olan binicilik, nişancılık, avcılık ve denizcilik gibi beden eğitiminin yapılmasına çalışır. Hayvanlarına özen ve himmet göstererek, cinslerini iyileştirir üremelerini sağlar.

Türk, dinine, milliyetine, toprağına, hayatına düşman olmayan milletlere daima dosttur. Yabancı sermayeye karşı değildir. Ancak, yurdunda faaliyet gösteren kendi diline ve kanunlarına uymayan yabancı kuruluşlarla ilişki kurmaz. Türk, bilim ve sanat yeniliklerini nerede olursa olsun alarak ondan yararlanır.

Türkler serbestçe çalışmayı sever ve tekel istemez.

Türkler hangi sanat ve meslekten olurlarsa olsunlar birbirleriyle iyi ilişkiler içinde dayanışma halindedirler. Ülkesini ve birbirlerini tanımak ve anlaşmak için diyalog içindedirler.

Türk kadını ve kocası, çocuklarını “İktisadi Misak” a göre yetiştirir.”

Mustafa Kemâl “Kemâloğulları Hanedanı”nı mı Kuruyor?

Türk ordusu İzmir’e girdiğinde Mustafa Kemâl genel karargâhını kentin içinde kurmuştu. Birkaç gün sonra, Yunanlıların İzmir’e çıkmasından sonra Ali Rıza Bey’e bir mektup yazarak:

“Buraları düşman işgal etti ama Mustafa Kemâl memleketi kurtaracak” diyen ve bu mektup Yunanlıların eline geçtiği için onu kendi evinde hapsedilmiş olan Latife:

“Biz bu düşmandan kurtulursak adak yapacağım, askerlere hediyeler vereceğim”⁷⁷⁰ dediği için askerlere lokum, sigara ve şeker dağıttıktan sonra, Mustafa Kemâl ile görüşmek üzere gelmişti. Mustafa Kemâl’i kendi evine davet ederek, kendi kendine:

“Eğer Mustafa Kemâl zaferle İzmir’e girerse, ondan konuk olarak evinde kalmasını istemeye ant içmiş olduğunu” söylemişti. Mustafa Kemâl, bu öneriyi önce reddetmiş, ama bir türlü kızıdan kurtulamayınca kararsız bir durumda düşünürken, Latife boynundaki kolyeyi çıkarmış içine yerleştirdiği Mustafa Kemâl’in resmini göstererek:

“Sizi rahatsız eder mi bu?” diye sorarak Mustafa Kemâl’i yumuşatmış davetini kabul ettirmişti.

İstanbul’da Amerikan kolejinde, sonra da Fransa’da eğitim görmüş olan Latife, Paris’te hukuk öğrenimine devam ediyor ve birçok yabancı dili çok iyi düzeyde biliyordu. İngiltere ile siyasal gerginliğin iyice arttığı bir dönemde Latife, diplomatik yazışmalarda da Mustafa Kemâl’e yardımcı oluyordu. Mustafa Kemâl sürdürdüğü mücadeleyi başarıya ulaştırmadan evlenmeme kararındaydı. Latife ise, onun sevgilisi olmayı kabullenmiyor mutlaka karısı olmak istiyordu. Mustafa Kemâl Ankara’ya dönünce, Latife de Paris’e dönüp hukuk eğitimini tamamlamaya karar vermişti. Bir gün Mustafa Kemâl İzmir’e gelip Latife’ye evlenme teklif etmiş ve tören yapmaksızın ve hiçbir kimseye de önceden haber vermeksizin evlenmişlerdi. Birlikte bölgedeki yanmış yıkılmış köyleri dolaşarak balayını geçirmişlerdi. Daha sonra Mustafa Kemâl ile Latife Hanım, soğuk bir Mart gecesi Ankara’dan bindikleri bir trenle Adana sıcağına doğru yol almaya başlamışlar, Adanalılar Mustafa Kemâl ve karısını görebilmek için yollara dökülmüşlerdi. Şimdi Adana’da Atatürk Müzesi” olarak kullanılan bina kendilerine konut olarak tahsis edilmiş, yapılan törenlerle Adana muhteşem bir gün yaşıyordu. Adanalı kadınlar Latife Hanım’ı erkeklerin olmadığı ayrı bir yerde ağırlamak için davette bulunduklarında:

“Benim bulunmayacağım yerde karım da bulunamaz!..” diyen Mustafa Kemâl, haremlik- selamlık uygulamasına karşı tepkisini de ortaya koymuştu.⁷⁷¹

Bu sıralarda TBMM’de muhalefeti oluşturan “İkinci Grup” eleştirilerinin dozunu artırmış, İsmet İnönü’yü hedef göstermekle birlikte Mustafa Kemâl’i de eşini baş açık bir şekilde gezdirdiği yönünde dedikodularını artırmışlardı.

Mustafa Kemâl İzmir’de evlendiğinde, hastalığının acısıyla kıvranan Fikriye Hanım hâlâ Çankaya’daydı. Doktor akciğerinde yara olduğunu saptamış ve bir sanatoryuma yatmasını tavsiye etmişti. Mustafa Kemâl’in kendisini tedavi Avrupa’ya göndermek istediğini duyunca, oldukça üzülmüş, yolculuğa çıkmadan önce vedalaşmak için İzmir’e gittiğinde Latife ile olan

770 Belli Şemsi Atatürk’ün Aşk Hayatı Sf: 110-111 İnceleme Yayınları Kasım 1988 İstanbul

771 Belli Şemsi Atatürk’ün Aşk Hayatı Sf: 91 İnceleme Yayınları Kasım 1988 İstanbul

evliliği öğrenmişti. Bunun gelip geçici bir heves olduğunu düşünerek Paris'e gidip kendine güzel giysiler alıp iyileştikten sonra geri dönmeyi hayallerini kuruyordu.

Münih yakınlarında bir sanatoryumda uzun süre kalan Fikriye tam iyileşmemiş olarak sanatoryumdan kaçmış Ankara'ya dönmüştü. Ankara tren istasyonundan faytonla Çankaya'ya gelmiş, Mustafa Kemâl'in özel görevlilerinden Bekir Çavuş kendisine Fikriye Hanım'ın geldiği haberini vermişti. Bekleme salonunda bekletilmeyi hazmedemeyen Fikriye Brovnik tabancasını kalbine dayamış, tetiğe basıp kanlar içinde yere yığılmıştı. Hemen Ankara Numune Hastanesi kaldırılmasına rağmen özel itina gösterilmesine karşın iki gün sonra hayata gözlerini kapamıştı.⁷⁷²

Bu sıralarda Zübeyde Hanım da iklimi sağlığa daha uygun olan İzmir'e hasta halde getirilmiş, Latife tarafından bakılıyordu. Zübeyde Hanım, Latife'yi beğenmemiş ve oğlunun onunla evlenmesini istemediğini Salih Bozok'a:

"Oğluma söyle... Uygun bulmadım bu hanımla Gazi Paşa'nın evlenmesini" diyerek dile getirmiş, fakat Salih Bozok, bu gerçeği Mustafa Kemâl'den gizlemişti.⁷⁷³

Gözleri aşırı derecede sağlığını kaybetmişti ki, birkaç hafta sonra hayata gözlerini yumdu. 27 Ocak 1923 günü annesinin mezarı başında Mustafa Kemâl:

*"Annemin kaybından şüphesiz üzüntülüym. Fakat bu üzüntümü gideren ve beni avutan bir konu vardır ki, o da anamız vatanı yok olmaya götüren idarenin bir daha geri gelmemek üzere yokluk mezarına götürülmüş olduğunu görmektir. Annem, bu toprağın altında, fakat millî hâkimiyet sonsuza dek devam etsin. Beni teselli eden en büyük kuvvet budur"*⁷⁷⁴ diyordu.

O sıralar Ankara'da Mustafa Kemâl'in kendisini "padişah-hâlîfe" yapmak amacını güttüğüne yönelik söylentiler yayılmaya başlamış, evlendiği duyulunca da, *"Kemâloğulları hanedanı"*nı kurmak niyetinde olduğu yalanları yayılmaya başlamıştı.

Kısa süre önce Millet Meclisi'nce Ankara'nın hükümet merkezi olduğu açıklanmış, burasını yeni başkent yapmak için ilk adım atılmıştı. İşgalden kurtulmuş olan İstanbul ise hâlîfenin makamı olduğu gibi Peygamberin hırkasını muhafaza ediyordu.

Mudanya mütarekesinden sonra millî hükümet, başkentin de yönetimini üstlenirken Refet Paşa da İstanbul askeri valisi olmuş, Halide Edip'in kocası Dr. Adnan Bey'le birlikte İstanbul'un işgal güçlerince içine düşürüldüğü acıklı durumunu düzeltmek, düzeni ve güvenliği sağlamak, ülkeyle kopan bağlarını yeniden kurmak için büyük çaba harcayarak zorlukların üstesinden geliyorlardı. Bıkmadan çalışıyorlar dinamik çalışmalarıyla sorunları çözüyorlardı. Her ikisi de Rauf Bey'in grubundandı. Mustafa Kemâl'in grubuna karşı olmaları onların İstanbul'da bazı kesimler tarafından destek ve himaye görmelerini sağlamıştı. Refet Paşa, Halife'yi kendi yanlarına çekebilmek için özel bir çaba harcıyor, hatta ona armağan olarak çok kıymetli bir aygır göndererek:

"Majesteleri Tanrı'nın yeryüzündeki gölgesi- zat-ı şahane halife-yi ruy-i zemin" diye hitap ediyordu. Bu yaklaşım Ankara'da hoş karşılanmıyor ve büyük bir tepkiye neden oluyordu. Lozan'da barış görüşmelerinin kesilmesi, savaşın devam edeceği tehlikesini gündeme

772 Belli Şemsi, *Atatürk'ün Aşk Hayatı* Sf: 81 İnceleme Yayınları Kasım 1988 İstanbul

773 Belli Şemsi, *Atatürk'ün Aşk Hayatı* Sf: 43 İnceleme Yayınları Kasım 1988 İstanbul

774 Sevim Prof. Dr. Ali, Öztoprak Prof Dr. İzzet, Tural Prof Dr. Mehmet Akif *Atatürk'ün Gazi Mustafa Kemâl Söylev ve Demeçleri* Sf: 441 Atatürk Araştırma Merkezi- Ankara

getirmiş, 1923 yılı başlarında Millet Meclisi'nde şiddetli tartışmaların yaşanacağı bir ortama sürüklenmişti. Muhalefet Meclis'te Mustafa Kemâl'e yönelik saldırılarını artırmış ve özellikle İsmet Paşa'ya yöneltilmişti. Muhalefet o kadar güçlenmişti ki, Mustafa Kemâl'in plânladığı büyük yasama görevinin gerçekleştirilmesi, bu Meclis'le mümkün değildi.

2. Grubun liderlerinden biri de dini konulardaki hassasiyetleri ile dikkati çeken Trabzon milletvekili Ali Şükrü Bey idi. Hakimiyeti Milliye gazetesine karşılık "*Tan Gazetesi*"ni çıkardığı gibi bir de Hilâfet yanlısı broşür bastırarak Lozan görüşmeleri sırasında İsmet İnönü'nün görüşmelere katılmasını eleştiriyordu. Ayrıca bu dönemde meclis çalışmalarını engelleyerek Mustafa Kemâl'e saldırarak üzerine yürüyen Ali Şükrü, birden bire ortadan kaybolmuş, üç gün sonra kardeşi bakanlar kuruluna başvurarak onun bulunmasını istemişti. Bir çobanın ihbarı sonucu ölüsü Ankara'nın Mühye köyünde bir tarlada bulunmuş, yapılan incelemelerde Ali Şükrü Bey'in sıkılmış yumruğunun arasında bulunan hasır parçasının Topal Osman'ın evindeki sandalyeden kopmuş olduğu tespit edilmiş, bu delilden hareket edilerek Topal Osman'ın suçlu olduğuna karar verilmişti. Anlaşıldığına göre Ali Şükrü Bey'in Mustafa Kemâl'e saldırısını hazmedemeyen ve durumdan vazife çıkaran Topal Osman Ali Şükrü'yü, evine davet ederek öldürmüştü...

Teslim olmayı reddeden Topal Osman'ın nasıl teslim alınacağına ilişkin planı bizzat Mustafa Kemâl hazırlamış ve eşi Latife Hanım'la birlikte Çankaya Köşkü'nden ayrılıp, İstasyon'daki evine gittikten sonra plan uygulanmaya konulduğunda Topal Osman, Çankaya Köşkü'nü basarak, her yanı tarumar etmişti.⁷⁷⁵ Topal Osman, 1 Nisan'ı (1923) 2 Nisan'a bağlayan gece sabaha kadar süren çatışma sonunda yaralı olarak ele geçirilmiş, hastaneye götürülürken yolda ölmüş, başı kesilerek alelacele gömülmüştü.

Ancak TBMM'nin daha önce almış olduğu karar gereğince Ali Şükrü Bey'in katillerinin yakalanarak *Ulus Meydanı*'nda idam edilmesi gerektiği için, başsız ceset mezardan çıkarılarak, ayağından darağacına asılmıştı.

Bu ortamda Meclisin feshi ve yeni seçimlerin yapılması kararı alınmış, 2 Nisan 1923 günü, 1920'den beri çalışmalarını sürdüren birinci Millet Meclisi'n görevi sona erdirilmişti.

Muhalefet, yapılacak seçimlerle daha da güçlenebileceklerini ümit ederken, hayal kırıklığına uğramıştı. Daha birinci Meclisin dağılmasından önce Mustafa Kemâl, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk derneklerinin örgütlülüğünden yararlanarak "Halk Fırkası"nın kuruluşu adımlarını atmış ve kurulan parti ile ilgili:

"Yapılacak reformları, uygun zamandan önce programa almakla, kara cahillerin ve gericilerin eline, bütün milleti zehirlemeleri için silah vermenin, amacımıza yararlı olmadığı görüşündeydim. Zira bu sorunların uygun zamanda çözümlenebileceğinden ve halkın bunlardan kurtulacağımdan kesinlikle emindim" diyordu. Partinin kurulmasının ardından yapılan seçimleri de tamamen Halk Partisi'nin adayları kazanmışlardı.

775 Orbay Rauf, *Yakın Tarihimiz*, C.4

Yoksul Yunanlılar Harp Tazminatı Ödeyemiyormuş!

23 Nisan 1923'te başlayan ve 23 Temmuz'a kadar üç ay süren İkinci Lozan Konferansında: TBMM temsilcileri aynı kalmasına rağmen müşavir heyetinde değişimler olmuştu. İngiltere ve İtalya delegeleri değişip, Amerika Birleşik Devletlerinde, bir temsilci göndermişti.

Lord Curzon'un yokluğunda 9 Nisan 1923 günü Lozan'da tekrar başlayan barış görüşmelerinde İngiltere'yi İstanbul'daki İngiliz yüksek komiseri Sir Horace Rumbold temsil ediyordu ki, bu durum İngiltere'nin tavrını değiştirdiğini gösteriyordu. Şimdi de Fransızlar ortaya sürdüğü görüşlerinde direnmeye başlamış, Türkiye'ye yatırmış olduğu parayı kurtarma mücadelesi veriyor, kurtarabileceğinin en çoğunu kurtarmak istiyordu ama azıcık bir sus payıyla yetinmek zorunda kalmıştı. Görüşmelerde:

1) Arazî ve siyâsî,

2) Malî ve yabancıların oturma hakları,

3) İktisadî işlere ait olmak üzere, üç komisyon biçiminde çalışarak, maddelerin görüşülmesini sıraya konulmuş, uzun müzakereler ve arada yine görüşmelerin kesilmesine yol açan, çetin tartışmalar olmuştu.

İngiltere'nin ısrarıyla, yine bir "Ermenistan kurulması" hususu öne sürülerek: *Doğu Anadolu*'da veya Suriye hududunda (*Adana ile Maraş ve Gaziantep*'te) dünyanın çeşitli yerlerine dağılıp yurtsuz kalan Ermeniler'e "Yurt" verilmesi için, Fransızlar da talepte bulunmuştu. Türk karasularına yakın ufak ve kayalık olan *Meis Adası*'nın Türkiye'ye ait olduğunda ısrar edilmişse de, İtalyanlar, burayı işgalde directmişlerdi. *Tuna Irmağı* yatağındaki, 5000 Türk-İslâm nüfuslu *Adakale*, Romanya'nın ısrarı üzerine onlara bırakılmış, TBMM'nin, ısrar edip, delegelerine talimat verdiği Yunanistan'dan tamirat adı ile "harp tazminatı" alınması isteği de, şiddetle reddedilmiş, "Yoksul Yunanlılar"ın bunu veremeyeceğine karar alınmıştı ama buna karşılık, *Karaağaç İstasyonu* Türkiye'ye geri verilmişti.

Lozan Antlaşması, Lozan Üniversitesi salonunda, 24 Temmuz 1923'te imzalandı. Türkiye, İngiltere, Fransa, İtalya, Japonya, Yunanistan, Romanya, Bulgaristan, Portekiz, Belçika devletleri ve Boğazlara ait mukavelenâme bölümünü Sovyet Rusya murahhası, İstanbul'da imza etmiş, bütün müzakerelere katıldığı hâlde Yugoslavya heyeti, borçlar meselesinde, ülkelere düşen hisseye itiraz ettiğinden anlaşmayı imzalamamıştı. Lozan Antlaşmasının TBMM'de görüşülüp, kabul edilmesi için partisiz Birinci dönem Mebuslar Meclisi yerine, ikinci dönemde Halk Fırkasının adayları seçilerek, 11 Ağustos'ta tek parti mensubu mebuslar Ankara'da toplanarak, 21 Ağustos'ta antlaşmanın kabulü için çıkarılacak kanun taslağının görüşmeleri başlatmıştı. Lozan Antlaşmasının tasdiki için çıkarılacak kanun görüşülürken, mevcut 227 mebus 213'ü kabul ve 14 mebus red oyu vermişti.

Red oyu verenlerden, Mersin milletvekili ve Türklerin *Yüreğir* boyu hanedanından Ni-yazi Ramazanoğlu, *İskenderun* ile *Antakya*'nın, *Halep* ile *Rakka*'nın dışarıda bırakılarak, yüz binlerce Türkmen'in Fransa boyunduruğunda bırakılmasına karşı çıkıp eleştiriyordu.

Bursa mebuslarından Necati Bey de, *Boğazlar ve Batı Trakya* meseleleriyle ilgili itirazlarda bulunurken, eski Maarif vekillerinden Hüseyin Vasıf Çınar^(*), Tekirdağ mebusu Faik Öztürk, Şükrü Kaya, Yahya Kemâl, Hamdullah Suphi Beyler ve red oyu veren on dört milletvekili: İstanbul'da Rum Patrikhanesi'nin imtiyazlı durumunu, gayrimüslimlere vatandaşlığın da üstünde olan dokunulmaz haklar tanınmasını, Yunanistan'dan hiç tazminat alınmayıp, Türkiye'ye ait *Edirne-Karaağaç İstasyon Mahallesi*yle yetinilmesini eleştiriyorlardı.

Malatya mebusu İsmet Paşa, 23 Ağustos 1923 günü sabah ve öğleden sonraki iki oturumda, Lozan Antlaşması görüşmelerinde karşılaşılan büyük güçlükleri ve getirdiği iyilikleri anlatan açıklamalarda bulunduktan sonra, 23 Ağustos gecesi, geç vakitte yapılan oylamada Lozan Antlaşması, TBMM tarafından çoğunlukla kabul edilmişti.

TBMM, söz konusu antlaşmayı, çıkarılan, 340, 341, 342, 343 numaralı kanunlarla tasdik ettikten sonra, 19 Ağustos 1924 tarihinde yürürlüğe girmişti.

Yeni Türk Devleti temsilcileri, *Lozan*'a giderken son Osmanlı Mebuslar Meclisinin aldığı Misak-ı Milli kararlarını kabul ettirmek ve gerçekleştirmekle görevliyidiler ama bazılarında başarı sağlayamamışlardı. Bunlardan en önemlileri:

1. *Musul Sorunu*: İngilizler, Musul'un arazisinden ziyade petrollerine talip olmuş, görüşmeler sırasında Türk tarafı da, petrollerde ısrar edince konunun çözümü Milletler Cemiyetine bırakılmıştı. Milletler Cemiyeti ise, Musul'u Irak'a teslim etmiş ve Türkiye'ye Musul petrollerinden, yirmi beş sene müddetle yüzde on hisse vermişti.

2. *Batı Trakya ve Ekalliyetler (azınlıklar) Sorunu*: *Sevr Antlaşması* ile Türkiye toprakları işgal altına alındığında, Batı Trakya Türkleri bağımsızlık savaşı başlatmışlar ve başarılı olmuşlardı. Bunların mücadelesi dikkate alınmadan, Batı Trakya, Lozan'da feda edilmişti.

3. *Batum Sorunu*: Misak-ı Milliye göre, Batum'un geleceği, halkın oyuna müracaatla belirlenecekti. Batum, Birinci Dünya Harbi sonunda imzalanan *Brest-Litovsk Antlaşması*yla da Anavatan'a kavuşmuştu ama Moskova Antlaşmasıyla Ruslara bırakıldığı için, Lozan'da Batum'la ilgili bir girişim olmamıştı.

4. *Kıbrıs ve 12 Adalar Sorunu*: İkinci Abdülhamit tarafından, geçici olarak İngilizlere bırakılan Kıbrıs'ın Birinci Dünya Savaşının başlarında İngiltere tarafından tek taraflı olarak ilhak edilmesini Türkiye daha önceden tanımadığı halde, 20 ve 21. maddeler ile bu ilhak kabul edildi.

12 Adalar'ın İtalyanlara terki de, benzer şekilde oldu.

İkinci Millet Meclisi'nin toplanmasından hemen sonra Rauf Bey, İsmet Paşa'ya karşı olduğundan başbakanlıktan çekilmiş, Halk Partisi'nden Meclise giren muhalifler de, hükümette etkin olabilme çabasına girmişlerdi. Rauf Bey, Mustafa Kemâl tarafından istenilmediği halde, Meclis başkan yardımcılığına seçilmiş, bakanlar Millet Meclisi içinden seçildiği için İçişleri Bakanlığını da muhalifler almıştı. Bir aydır işbaşında olan Fethi Bey, bakan seçme yasasının değiştirilmesi için, kabine üyeleriyle birlikte istifa etmiş, Mustafa Kemâl, meşrutî bir monarşiden yana olan Rauf Bey, Kâzım Karabekir, Ali Fuat, Refet ve Nurettin Paşaların Ankara'da olmamasından da yararlanarak düşündüklerini gerçekleştirme hesabını yapıyordu.

Bu sıralarda İstanbul basını Ankara'da bir "cumhuriyet" ilânının tasarlandığını yazıyordu.

(*) Uzun boylu olduğu için "Çınar" soyadı Atatürk tarafından verilmiştir.

Mustafa Kemâl, İsmet Paşa, Fethi Bey, Kâzım Paşa, Kemâlettin Sami Paşa ve daha başka birkaç milletvekilini Çankaya'ya davet etmiş yemek sırasında:

“*Yarın cumhuriyet ilân edeceğiz*” demiş ertesi gün için bir eylem programı taslağı hazırlanmış, diğer konuklar gittikten İsmet Paşa ve Mustafa Kemâl gece boyunca gerekli yasa tasarısını hazırlamışlardı.

29 Ekim sabahı, Mustafa Kemâl'in katılmadığı Halk Partisi grup toplantısı yapılmış, Fethi Bey'in hazırladığı yeni bir bakanlar kurulu listesi de reddedilmişti. Sürüp giden tartışmalar sonunda Mustafa Kemâl'in krizin çözülmesi için görevlendirilmesi kararlaştırmıştı. Mustafa Kemâl Meclise davet edildiğinde, yeni kabinenin oluşturulması için süre isteyerek:

“*Bize acı çektiren kötülük sistemden ileri geliyor. Kuşkusuz hepiniz anlamışsınızdır ki, herkes seçime katılınca bir kabine kurmak olanağı bulunmuyor. O halde sistemi uygun tarzda değiştirmek zorunludur*” demiş ve hazırlamış oldukları yasa tasarısını oylamaya koydurmuştu. Yasa tasarısıyla Anayasa'da temelden bir değişiklik yapılarak:

“*Devletin şekli cumhuriyettir. Başında cumhurbaşkanı bulunur, Millet Meclisi'nce dört yıl içinde seçilir. (Tekrar seçilmesi olanağı vardır). Cumhurbaşkanı başbakanı atar, o da kabinesini seçer, bu kabinenin Millet Meclisi'nce onaylanması zorunludur*” denilmişti.

Parti toplantısının ardından Millet Meclisi oturumu başlamış, yasaya:

“*Türk Devleti'nin dini İslâm'dır*” şeklinde ekleme yapılarak tasarı genel kurula gelmiş ve saat 20.30'da kabul edilmişti.

Yasanın kabul edilmesinin ardından Mustafa Kemâl cumhurbaşkanı seçilerek “Cumhuriyetin ilânı” yurda duyurulmuş, gece her tarafta 101 pare top atışıyla cumhuriyetin ilânı kutlanmaya başlanmıştı.

“*Zalım !*

Hemi de kötü dinli gavur.

Nasıl da bağdaş kurmuş toprağıma

Gülümü harmanımı savurur !

Kara gözlerini

Sevdiğim oğlan,

Bize oldu olan

Topla Antep'i Çukurova'yı

İzmir'i Urfa'yı Konyay'yı

Haydi ha!

Ne durursun Munzur!

Engini de deli gönül engini

Kutlayalım şol kurtuluş cengini

Hayını,

Kompradoru, pezevengini

Vur kara yeğenim vur”

Enver Gökçe

Daha önce Gizlenen Rejim Kemalizm kitabıyla üzeri örtülen, gizlenen Kemalizm rejimini ortaya çıkararak düne ışık tutan araştırmacı-yazar Tayyip YELEN, bu kitabıyla da Kemalizm'in geleceğine ışık tutmaktadır.

Yazar bu araştırma eseri ile Kemalizm rejimini incelemiş ve rejimi yaratanlar eğer bugün yaşasalardı bu rejimi bir bildiri ile bu günkü şartlar ve günümüz Türkçesiyle duyurmak isteselerdi nasıl bir bildiri ortaya çıkardı? Sorusuna yanıt aramış ve bulduğu çarpıcı yanıtları bu kitapta toplamıştır.

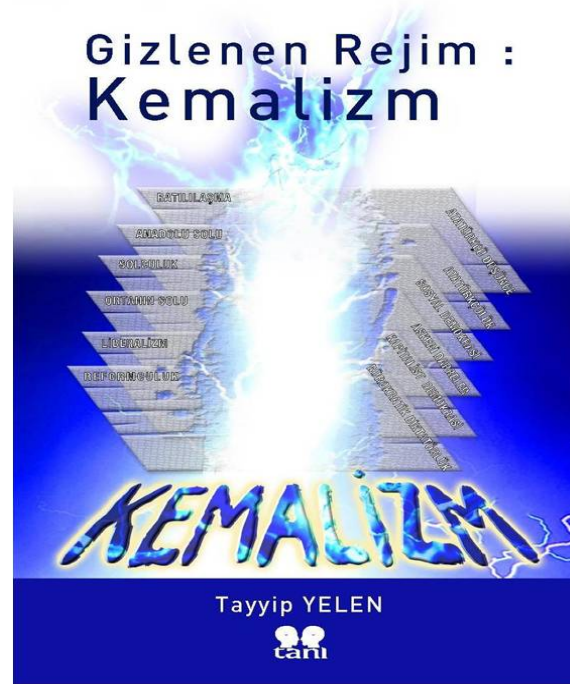
DAĞITIMI YAPILAN KİTAPLAR

Araştırmacı, yazar Müslüm Ulusoy'un uzun uğraşlar sonucu ortaya çıkan bu araştırma eserinde bir kitaptan beklenilenin çok ötesinde bilgiler bulabilirsiniz. Tarih, Türk Tarihi, Alevilik, İsyan, Din ve daha farklı konularda; farklı ve gerçek bilgi sahibi olabilirsiniz.

Siz hiç
Mustafa Kemâl ATATÜRK
Karikatürleri Gördünüz mü?
Asi Mustafa Kemâl'den Gazi Mustafa Kemâl ATATÜRK'e geline uzun,
zor ve onurlu bir Millî Mücadele yolculuğuna o dönemde basında çıkan
karikatürlere tanık olacaksınız. Bu karikatürler Millî Mücadele dönemine ve
o günden bugüne uzanan yakın tarihimize bakışımızı değiştirecek,
günümüze ışık tutacaktır.

Tayyip Yelen'in titiz çalışması sonucu ortaya çıkan bu kitap, Atatürk'ün ölümüyle birlikte yavaş yavaş üzeri örtülmeye çalışılan Kemâlizm'in, emperyalistlerin ve onların işbirlikçileri eliyle unutturulmaya çalışıldığını tarihsel belgelerle gözler önüne seriyor. Kemâlist rejimin eski Türk siyasal örgütlenme modelinden sentezle oluşturulmuş, "Sosyal Devlet, Karma Ekonomi" gibi kısıtlayıcı burjuva tanımlarının çok ötesinde bir model olduğunu ortaya koyan "Gizlenen Rejim Kemâlizm", içeriği ve iddiasıyla bu alanda yapılmış **bir ilk çalışma** oluşuyla da dikkat çekici.

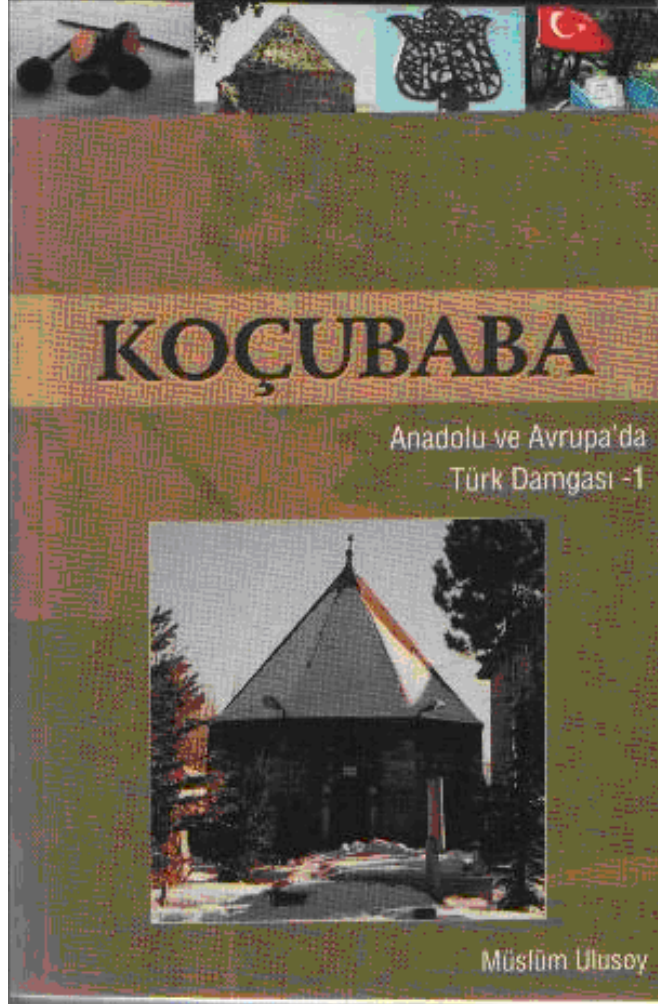
Kemâlizm'in diğer sosyoekonomik sistemlerden farkını, sistemin güvenilirliğini, üstünlüğünü, insanlık ideolojisi ve kısacası tek çare olduğunu okudukça hep beraber, anlayacağımız bir çalışma.

YÜREĞİN SESİ

Anadolu'nun yüreğinden kopup gelen Türkün sesi, ve özü olan türkülerden 1668 tanesinin yayınlandığı bir başucu kitabıdır bu ciltli hazine.

Anadolu ve Avrupa'da Türk Damgası KOÇU BABA I

Bu kitap: Acem, Arap ve Hristiyan kültürlerine karşı direnen Türklerden Koçu Baba'nın Horasan'dan Anadolu'ya gelişi ve Avrupa'ya geçiş sürecinin incelendiği ilk eserdir.

Kitap, hiç yayınlanmamış Osmanlı belgelerini gün ışığına çıkarmış, kahramanlık yalanlarıyla kandırılarak, Türkün en güzel hasletlerini, barışçılığını, köreltmek isteyenlere verilmiş bir cevaptır.

ÇIKACAK KİTAPLAR

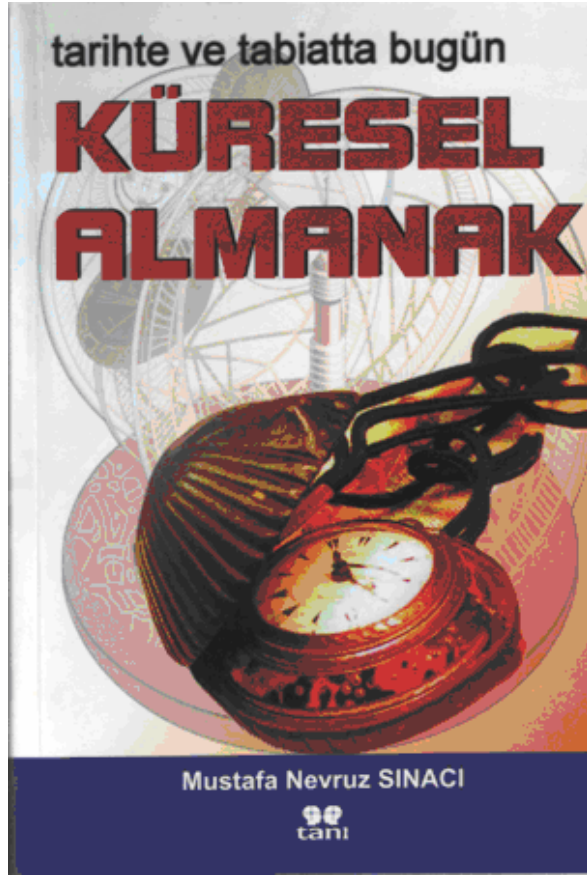
Bilinen tarihler söylememiş bunu
Artık zamanı geldi!
Kalkıyor örtüler, örtülen doğacak

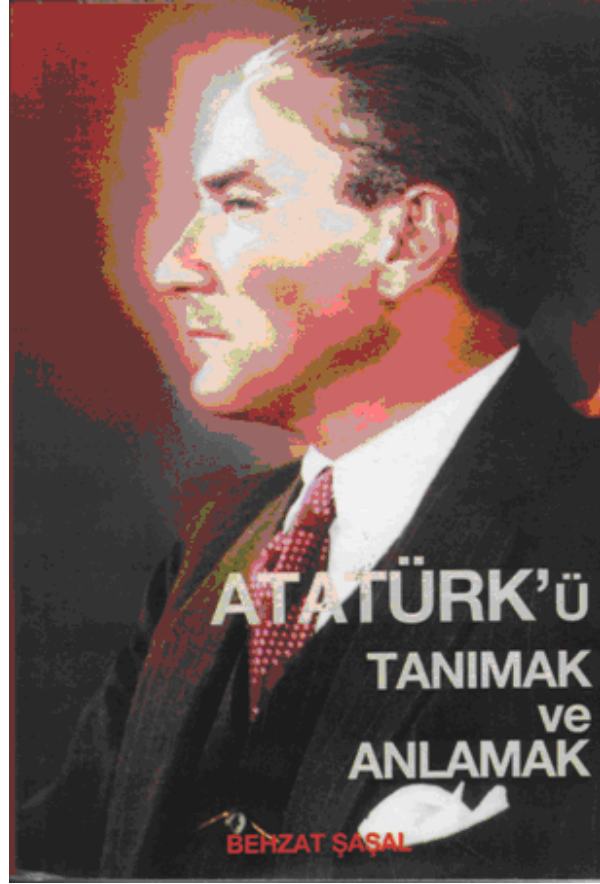
Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin açılışından Atatürk'ün ölümüne kadarki döneminin olaylarını, olayların perde arkasını şimdiye kadar araştırılıp, incelenmeyen ve yazılmayanları ortaya çıkaran bir araştırma, inceleme eseridir.

“Sevr antlaşmasıyla Türk milleti için hazırlanan ve Lozan Antlaşmasıyla ortadan kaldırılan büyük suikast bugün için yine sahneye konulmaktadır. Turgut Özbay yeniden hazırlanan bu süikasti tarihsel belgelerle ortaya koymaktadır.”

-Cumhuriyet tarihi –Atatürk kronolojisi- Milli Mücadele Güncesi – Kuruluş ve Kurtuluş günleri – Türkiye ve Dünya tarihinde iz bırakan önemli şahsiyetlerin doğum ve ölüm günleri – Dünya tarihinden seçmeler – Önemli günler ve haftalar – Kozmik takvim – Türk tarihi - İslam tarihi – Kıbrıs kronolojisi – Ermeni kronolojisi – 2000 yılın günlüğü – Tarihsel izdüşüm

Yazar diyor ki:

Çok açık kalplilikle size bir itirafta bulunmak istiyorum. Ben Atatürk'ü tanıdığımı ve anladığımı sanıyordum. Şunu bütün içtenliğimle belirtmek isterim ki, Atatürk'ü ancak bu kitabı hazırlarken tanıyıp anlayabildim.

Gelin hep birlikte Atatürk ü yeniden tanıyıp anlayalım.

İnanın buna çok ihtiyacımız var. Saygılarımla